

A HERMAN OTTÓ
MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

XLII.

ANNALES
MUSEI
DE HERMAN
OTTÓ
NOMINATI
2003

**A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
XLII.**

MISKOLC, 2003

Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Ottó Museums, Miskolc (Hungary)
Les Annales des Musée Herman Ottó, Miskolc (Hongrie)

Szerkesztők:
VERES LÁSZLÓ–VIGA GYULA

Technikai szerkesztő:
FEKETÉNÉ BÍRÓ EDIT

ISSN 0544-4225

Német nyelvű összefoglaló:
JAN POST

A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
Múzeumi Kollégiuma támogatta

Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: dr. Veres László, megyei múzeumigazgató
Készült a KAPITÁLIS Kft. Nyomdaüzemében, Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

ŐSKÖKORI KOVABÁNYÁSZAT ÉS KOVAKŐ-FELDOLGOZÁS A MISKOLCI AVASON

RINGER ÁRPÁD

A miskolci Avas ősrégészeti jelentőségére először Herman Ottó hívta fel a figyelmet. 1893-ban a nevezetes Bársony-házi szakócák kovanyersanyagának forrásaként a domb Tüzköves nevű részét jelölte meg, ahol századok óta gyűjtötték a tűzgyújtáshoz használt kovakövet.¹

1906-tól, a bükki barlangok régészeti ásatása nyomán mindinkább bizonyossá vált, hogy a régibb kőkor embere a legkülönbözőbb időkben hasznosította a Tüzköves kovaféleségeit. Hosszú ideig különösen népszerű volt az a gondolat, mely szerint a Szeleta-barlang remekművű levél alakú kőszerszámainak a nyersanyaga, a „hamuszürke kalcedon” is innen származik.

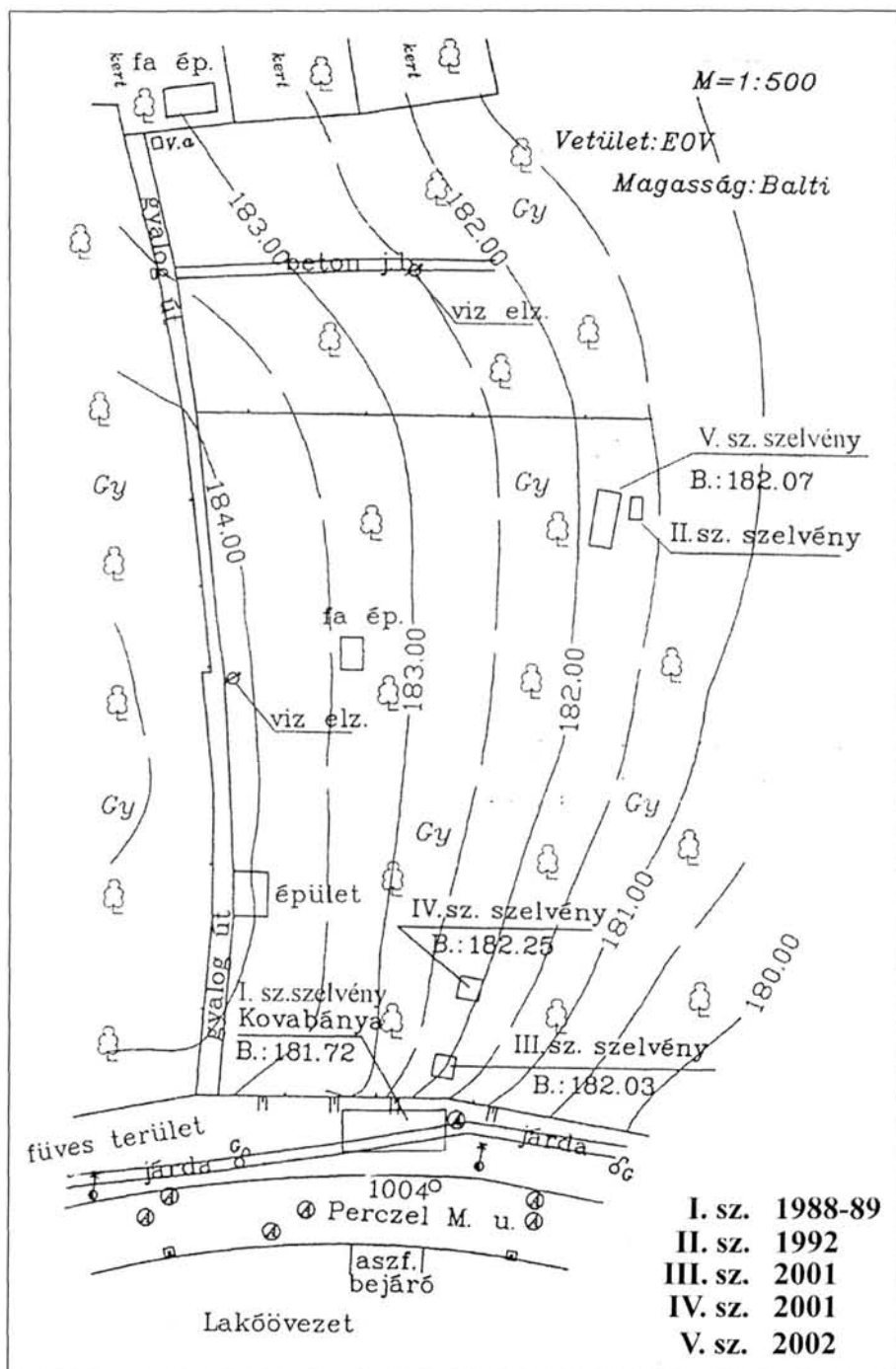
A Szeleta 1906–1913 között végzett feltárásának eredményeit összegző monográfiájában Kadić Ottokár is így említi az Avast.² De ez a feltételezés még az avas-tetői 1928–1935 között végzett ásatások után is jó ideig tartotta magát. Pedig e feltárássorozat tisztázta, hogy a domb e részén a „hamuszürke kalcedon” helyett hidrotermális kvarcit kitermelése folyt. Végérvényesen azonban csak 1963-ban került ki az Avas a „szeletai nyersanyag” lehetséges előfordulási helyei köréből. Ebben az évben Tóth Lajos Bükkszentlászló fölött, a Kaán Károly forrás környékén megtalálta és Vértes Lászlóval közösen publikálta az üveges kvarcporfir szálkőzetben való előfordulását.³ Ezzel az Avas és a Szeleta-barlang között feltételezett direkt – nyersanyagkitermelőhely ↔ nyersanyagfeldolgozóhely – kapcsolat vizsgálata háttérbe szorult. Az eredetileg ilyen összefüggésben értékelt avas-tetői kovabányák mezolitikumra,⁴ majd neolitikumra változtatott korbesorolása miatt hamarosan elveszítették aktualitásukat. Ismétetlen csak 2001-ben nyílt meg – ezúttal viszont előreivően – a Szeleta–Avas nyersanyag-gazdálkodási összefüggéseinek újraértékelési lehetősége. Ehhez egyrészt a Szeleta-barlang régi ásatásának revíziója, másrészt pedig az Avas–Tüzkövesen az évben végzett régészeti feltárás egybecsengő eredményei járultak hozzá. Kiderült, hogy az 1988-ban felfedezett avas-tüzkövesi középső-paleolit kovabánya ún. hőkezelt nyersanyagdarabjai és a bányászatot végző őskőkori népesség kultúrájának emlékei egyaránt megtalálhatók a Szeletában. Az Előcsarnok és Főfolyosó Kadić-féle 3. rétege III–IV. szintjében találtunk rá jó néhány egyértelmű darabra. Ezután már nem volt meglepő az sem, hogy a barlang fejlett-szeletai rétegeiben az 1928–1935 között kutatott avas-tetői kovafejtőkből megismert jellegzetes hidrokvarcit is előfordul.

¹ Herman O., 1893. 24–25.; Herman O., 1906. 45–46.

² Kadić O., 1915.; Ringer Á., 1989–90. 652–658.

³ Vértes L.–Tóth L., 15, 1–10.

⁴ Hillebrand J., 1929. 12–25.

I. kép. A miskolc-avas-tűzkövesi kőbánya-feltárások

E tanulmány másfél évtized kutatásainak fontosabb eredményeiből igyekszik áttekintést adni. Célkitűzése távolról sem valamiféle összegzés, hanem sokkal inkább az eddigiek dokumentálása és a jövőbeli teljesebb, a megoldást ígérő vizsgálati irányok kijelölése lehet.

Az őskőkori kovakitermelés földtani és felszínalaktani tényezői

Az Avas harmad- és negyedidőszaki rétegtani összletének bázisát a Bükk központi vonulatához tartozó karsztos tömeg alkotja. A harmadidőszaki tektonizmus az Avas környezetében elkeskenyedő hegyláb felszín alaphegységi vonulatait É–Ény – D–DK és erre közel merőleges É–ÉK – D–DNy-i vetők mentén rögökre darabolta. E rögök nem vettek részt a hegység pannóniai emelettől megindult intenzív emelkedésében. Éppen ellenkezőleg, mélybe zökkenve preformáltak a hegylábi előteret, és a domborzati-vízrajzi vonatkozásban egyaránt meghatározó Sajó- és Szinva-völgy árkos süllyedékét. Az avasi alaphegységi rögre a terciérben és a kvarterben változatos összetételű tengeri és szárazföldi üledéksor települt. A sekélytengeri partszegélyi fáciesű – szénrétegeket magába záró – összlet felett vulkáni tufa és agglomerátum sorozat, majd ezen szárazföldi homokos üledék fejlődött ki. Ebben édesvízi mészkő- és vulkáni utóműködéssel képződött kovapadok fekszenek, amikhez az őskori bányászat kapcsolódik.⁵

A harmadidőszak végétől az Avas alatti alaphegységi rög sasbérc-szerűen megemelkedett s közben É–Ény – D–DK-i irányban kibillent. Ez a tektonizmus átrajzolódott a felszíni formákra is. A domb az Ős-Sajó kavicsstakarójának lerakódása után a mai Sajó, Szinva és Hejő völgy medencéje, illetve árkos süllyedéke kialakulásával párhuzamosan mind magasabbra emelkedett és elhatárolódott környezetétől. A Varga-hegy felé az Ős-Sajó völgytorzója különítette el, és Ny–K irányban a pleisztocén felszínfejlődés során Avas-hátra, Avas-oldalra és Avas-lkép tagolódt.⁶ Az előbbi kettőt jégkori paleo- és reziduális talaj, illetőleg löszös képződmények fedik. Ezekbe eróziós-deráziós völgyek vágódtak be, a harmadidőszaki üledékeket is feltárva – mint amilyen például a Mély-völgy – és nyitották meg az ősember számára a felszínközeli kovakőrétegeket.

Az őskori avasi kovafejtők és feldolgozóhelyek

1928-tól napjainkig az Avason három területen került sor kovabánya, illetve kovafeldolgozó műhely feltárására. Az alábbiakban időrendi sorrendben tekintjük át ezeket.

Avas-tető (Pergola)

Hillebrand Jenő és Leszih Andor 1928–1935-ös ásatásai

A mai avasi kilátó környékén, az egykori Pergolán Hillebrand Jenő a Magyar Nemzeti Múzeum, Leszih Andor pedig a Borsod-Miskolci Múzeum részéről végezte az ásatásokat. Évek során több – zömmel 4–7 m mélységű – elsősorban aknás típusú kitermelőhelyet tártak föl. Az eredmény 5000 db megmunkált kovakő és tucatnyi fejtőeszköz volt. A mély vágatokra a vékonyabb-vastagabb kovarétegek eléréséhez volt szükség.

Hillebrand előbb az egyik bányagödörnél előkerült üveges kvarcporfir levéleszköz alapján a kovakő kitermelését a Szeleta-barlangból megismert magyarországi Solutréen régészeti kultúrába sorolta, napjaink előtt hozzávetőleg 20 és 10 ezer év közé.

⁵ Hajdúné Molnár K., 1993. 53–68.

⁶ Ringer Á., 1993. 69–80.; Ringer Á., 1991. 19.

Felmerült a gondolat, hogy a nevezetes felső-őskőkori kultúra innen eredt és vándorolt Franciaországba. Hillebrandnak ezt a hipotézisét H. Breuil 1922-es tanulmányútjának megfigyelései – amikor is a Puskaporosi-kőfülke levéleszközös leletanyagát a legrégebb francia Solutréen lelőhelyek emlékeivel vetette egybe – és az 1928-as szeleta-barlangi ásatás is megerősítették. 1928-ban az angol–magyar koprodukciónban végzett feltárás során a fő- és a mellékág találkozásában, az ún. Protosolutréen rétegben egy, a szilvásváradai Istállós-kői-barlangból jól ismert aurignaci típusú hasított alapú csont lándzsahegyet emeltek ki.⁷ A lelet azt bizonyította, hogy a magyarországi levéleszközös ipar az Aurignaciennel egyidős. Franciaországban viszont ettől még egy kultúra, a Périgordien is elválasztja. A magyarországi megjelenés ilyenképpen logikusan lehet előzménye a nyugat-európainak.

Az avasi kovabánya leleteit az 1936-ban rendezett kiállításon a nagyközönség számára is megtekinthetővé tették. Egyúttal felmerült az az ötlet, hogy állandó kiállítóhelyet létesítsenek az avas-tetői kovabányánál, amely a város kultúrtörténeti nevezetessége lehetne...⁸

Kevésssel később Hillebrand a mezolitikum Proto-Campigni-kultúrájába sorolta át az 1928–1935-ös leletanyagot.⁹ Egy Kretzoi Miklós által meghatározott domesztikált kecske szarvcsapja alapján immár az újkőkort is valószínűnek kellett tartani, s ugyanezt a besorolást erősítette meg egy csiszolt kőbalta is. Simán Katalin, a Herman Ottó Múzeum régészeként 1979-ben tette közzé az egykori ásatások alapos és részletes újraértékelését.¹⁰ Munkájában a kovakőfejtők korát illetően az újkőkort tartotta legvalószínűbbnek, de a középkori művelését is lehetségesnek tekintette. Az avasi kovabányák és kovaműhelyek kutatását 1999-től nagyban elősegítette az ún. Szeleta kutatási program.

A Miskolci Egyetem Ős- és Ókortörténeti Tanszékén 1999-től kezdtük meg a Szeleta-barlang komplex, archeo-, lito-, illetve biosztratigráfiai újraértékelését, az eddig elmaradt monografikus feldolgozás céljából. Nem kis meglepetésre a barlang Kadić-féle ásatási anyagában több olyan kőszerszámot is találtunk, amelyek a jellegzetes avas-tetői kovaféléből készültek. Többek között a Fejlett-Szeletai 6. és 5. rétegeből, továbbá a Korai-Szeletai 3. rétege felső részéből. Külföldi – chicagói és kaliforniai – C¹⁴ laboratóriumokban végeztek fosszilis csontból korhatározásokat. A kapott koradatok az avas-tetői nyersanyagú leleteket –22 és –38 ezer év között rögzítik. A kovafejtés nyersanyagából készült paleolitikok között olyan is van, mint a barlang egyik legszebben kidolgozott levéleszköze, egy nyelezett tör (5. kép). A darab egyetértelműen őrzi a bányászattal összefüggő hőkezelés nyomait. Így igazoltnak vehetjük Hillebrand véleményét, az avas-tetői nyersanyaglelőhely használata – amelyet Szentiványi Jenő álmódott meg A kőbaltás ember című regényében – legalább a szeletai ősember koráig tekint vissza: „Az eddigi tanyán, az Avason néhány legényke kivételével egyáltalán nem maradt fegyverbíró vadász, csak öreg, asszony meg gyerek. Ka-Bor ezeket sem engedte tétlenkedni. Sziklát törtetett velük, s a lerepesztett töredékekből maga választotta ki az alkalmas darabokat.”¹¹

⁷ Hillebrand J., 1928. 99–103.

⁸ Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap 1936. augusztus 7.. Remek kiállításban mutatta be a múzeum a بورسói csodás gazdagságú népművészetet és az avasi ősember sok ezer éves kultúráját.

⁹ Hillebrand J., 1929 12–25.

¹⁰ Simán K., 1978–79. 87–102.; Simán K., 1978–1979. 12–15.

¹¹ Szentiványi J., 2001.; Tóth L., 1975. 29–62.; Vértes L., 1965. 219–221.

Rónai Sándor Művelődési Központ (volt Molotov utca)

Megay Géza 1958-as ásatása

Miskolc belterületén, az Avas lábán, a mai Rónai Sándor Művelődési Központ alapásásakor, 1958-ban Megay Géza végzett leletmentő ásatást. A felszín közeléből néhány tíz darabból álló paleolit kollekciót tárt föl. Vértes László 1965-ös kézikönyvében a leletanyagot tévesen az általa leírt „durvaeszközös mezolitikumba” sorolta.¹²

A helyreigazítás egészen 1989-ig várattott magára, amikor a szerző a brno-i Anthropologie című folyóiratban a Szeleta-kultúra leletanyagaként ismertette a különleges értékű, tipikus kollekciót.¹³

A leletegyüttesben az avasi hidrokvarcit nyersanyag dominál, az ugyancsak lokális üveges kvarcporfir mellett. Feltűnőek a nagyméretű – 15–20 cm hosszúságú – jellegzetes felső-paleolit ún. lame à crête preparációjú prizmatikus magkövek (6. kép). Ezekből párhuzamos élű, zömmel hajlott, vagy ún. csavart pengéket választották le. Az utóbbiak ventrális lapja kétszeresen hajlott. Egyrészt a vízszinteshez képest lefelé, majd a vízszintessel hegyesszöget bezárva. Az így leválasztott egy- vagy kétgerincű, felső-paleolit bázisú – kis bulbusú, sajátos talontípusú – pengék technológiailag egyértelműen a fiatalabb őskökorhoz tartoznak. Az ezekből készített troncature és dièdre vésők a Gravettikultúrát idézik. A köeszközök között egy típusos aurignaci penge és egy szépen megmunkált szeletai levéleszköz is jelen van. Az összkép együttesen a fejlett-szeletai iparra vall (7. kép).

A nagyméretű magkövek nyersanyagát – amelyek között az avas-tetői 1928–1935-ös ásatás során talált sajátos hidrokvarcit változat is előfordul – aligha gyűjthették a felszíni előfordulásokból. Sokkal inkább jogos feltételezni, hogy a nagy nyersanyagdarabok a Fejlett-Szeletai bányászatához kapcsolódnak. Az Avason fejtett kovát a domb lábán dolgozták fel, és félkész termékként a pengéket szállították a felhasználási helyükre. Így történt ez a Szeleta-barlang esetében is. A Szeleta kutatási program során sikerült azonosítani az Avasról megismert nagyméretű magkötípusról leválasztott pengéket. A nukleusok viszont szinte teljesen hiányoznak a fejlett-szeletai szintben. Ez azzal áll összefüggésben, amiről fentebb már szóltunk, nevezetesen a félgyártmány-pengékből a tanyahelyén szükséglet szerint készített szerszámokat az ősember.

Avas-Tűzköves

Ringer Árpád 1988–1989-es ásatása

1988 tavaszán az avasi Perczel Mór utca kiépítésének földmunkái során a Kálvária kápolnától É–ÉNy felé mintegy 150 m-re kerültek elő egy középső-paleolit település és a hozzá kapcsolódó kovafejtő emlékei. Az előbbi az utca és a szőlők mellett futó járda nyomvonalának dózerolásakor, az utóbbi pedig közvetlenül a 11677 hrsz. szőlőtelek kerítése mellett mélyített munkagödörből.

Az útfelületen, a felszínt borító vörösesbarna és sötétszürke paleotalaj határán talált tipikus vallois technológiájú retusált moustérien hegy nyújtott először jó kultúra- és korbesorolási lehetőséget (8. kép).

A munkagödörben 0,8 m mélységben a Ny-i profilban a mélyítés közben elmetezett, s kovafejtés nyomait mutató kovapad feküdt. A különleges lelőhely leletmentő ásatását 1988 júniusában végeztük. Egy évvel később, 1989 júliusában egy nagyobb, 4,0x7,0 m-es szelvényben sikerült feltárni a kovapadot és annak közvetlen szomszédságát

¹² Ringer Á. et al.: 2001.; Saád A., 1955. 8–12.

¹³ B. Hellebrandt M., 1978–79. 15–21.

(2. kép). Ekkor derült ki, hogy a kovapad a szelvény ÉK-i profiljában hozzávetőleg 3,0 m szélességben benyúlik a 11677 hrsz. szőlőtelek alá. A szőlőben tartott helyszíni szemle és terepbejárás alapján egyértelművé vált, hogy a kovabányában megtalált középső paleolitikum a telek régészeti szórvány leletanyagában is jelen van. Az egyedülálló őskőkori archeológiai objektum tudományos értékének megóvására, s a későbbi feltárások biztosítása céljából terjesztettük fel – a tulajdonosok egyetértésével – régészeti védelemre a szőlőteleket, amelyet 1990-ben nyilvánítottak védetté.

2. kép. Az 1989-es feltárás szelvénye

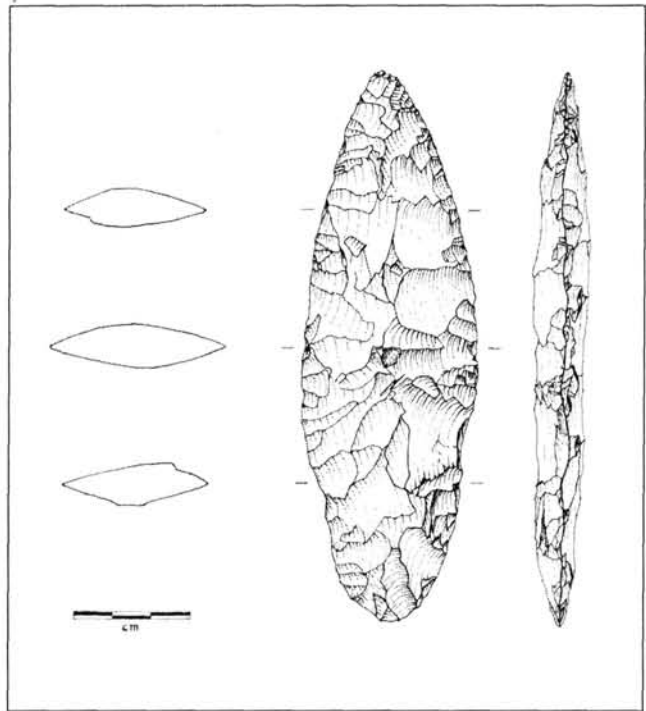
3. kép. Az 1989-ben megtalált lefejtett kovapad

Az 1989-es ásatáson (1. kép, I. szelvény) mintegy 0,8 x 1,5 m felületen találtuk meg a kovapadot (2–3. kép). Egyik részén a padot alulról és felülről borító bontott, opálosodott réteget is rajta hagyták, 10–10 cm vastagságban. Ezt a részt végül is valamiért nem fejtették le, s a két opálos réteg között 20–30 cm vastagságban benne hagyták a jó minőségű kalcedont.

A szelvény ÉK-i fala felé viszont a művelés olyan mértékű volt, hogy egészen az alsó opálos rétegegig lefejtették a kovapadot. Úgy tűnik, a pad alsó opálos részét valamilyen okból a padlóhoz hasonlóan meghagyták. A kovapad és az így kialakított padló felszínén találtuk a Levallois-Moustéri-kultúra jellegzetes darabjait: levallois hegymagkövet és az erről leválasztott sajátos háromszög alakú levallois hegyeket (9. kép). Közvetlenül a kovapadot fedő 5-10 cm vastag alsó kultúrréteg felett, lényegében a felszínig egy más típusú leletanyag, az ún. Denticulé-Moustérien emlékeit tárhattuk fel.

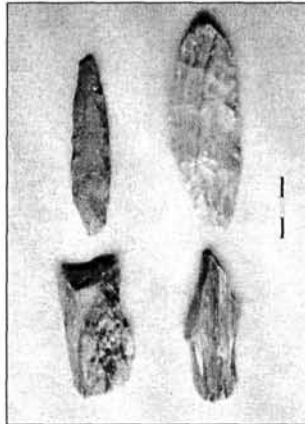
4. kép. A kovafejtéshez használt kvarcitkavics ütőkő

5. kép. A Szeleta-barlang 5. rétegéből a főfolyosóban talált – hőkezelt avas-tetői hidrokvarcitból készített – tőr rajza (Rajz: Szolyák Péter)

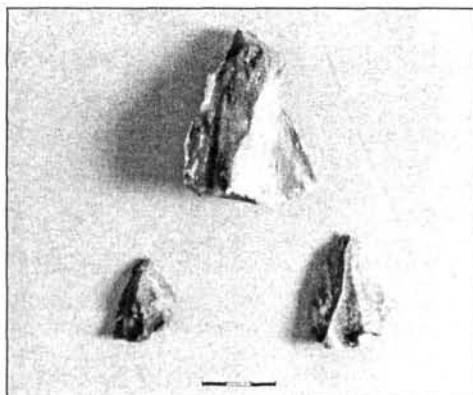
6. kép. A mai Rónai Sándor Művelődési Központ alapásásakor feltárt szeletai lelőhely egyik magköve

7. kép. A Rónai Sándor Művelődési Központ melletti, egykori Molotov utcában talált szeletai lelőhely típusos kőeszközei

8. kép. A Levallois-Moustéri Kultúra jellegetes retusált kőhegye az 1988-as tűzkövesi lelőhelyről

9. kép. Levallois hegymagkő és hegyek az 1988-as tűzköves feltárásból

A bányaművelés jellegzetes hulladékaiként nagyszámú törmelékre és opáldarabra bukkantunk. Közülük két nagyméretű kvarcitkavics ütőkövet emeltünk ki. Ezek a kovabányászat megszokott szerszámai (10. kép).

A kovapad DNy-i sarkában 1,8 m mélységig, tehát további 1,0 m-rel követthetjük a kovapad szintje alá mélyített fejtést. Az ősember bizonyára egy, az előbbi alatt rejlő kovaréteget keresett, de miután a várt mélységben ilyenre nem talált, felhagyott a munkával.

Avas-Tűzköves

Ringer Árpád 1992-es ásatása

A 11677-es hrsz. telektől ÉK-re, dr.

Fügedi Péter szőlőjében egy kisebb próbaszelvényben, 80 m-nyire az 1988–1989-es ásatásból sikerült kimutatni mindkét moustéri régészeti kultúrát, a kovabányászat kétségtelen nyomaival (1. kép II. szelvény).

Avas-Tűzköves

Ringer Árpád 2001–2002 évi feltárása

2001-ben Gaál Gyuláné és Huszár Tiborné telkén – a tulajdonosi hozzájárulás után – két szelvényt nyitottunk annak a bizonyítására, hogy itt is megtalálható a kovabányaobjektum. A telek kerítésétől és az 1998-as szelvénytől 2 m-re felvett III. sz. szelvényben 0,9 m mélyen megtaláltuk a kovapadot és föllette a megszokott bányászati kovatörmelékét, illetve a jellegzetes, technológiailag és tipológiailag jól értékelhető paleolitikot.

2002-ben az 1992-es szelvény mellett ismét dr. Fügedi Péter szőlőjében folytattuk tovább a bányáobjektum kutatását. Egy 2,0 x 5,0 m-es felületen, 0,7 m mélyen itt is sikerült megtalálni a leművelt kovapadot. E szelvényből – jól reprezentálva a terület leletgazdagságát – a megmozgatott 8 m³ földből 8500 db paleolit került elő (1. kép V. szelvény).

Az avasi kovabányák és feldolgozóhelyek jelentősége

A miskolc-avasi kovabánya-komplexum Európában, sőt világszerte is egyedülálló jelentőségű. Nem ismerünk egyetlen olyan másik lelőhelyet sem, ahol a középső-őskőkortól egészen a neolitikumig művelt kovabányák lennének. Egyáltalán az maga is rendkívüli különlegesség, hogy itt a bányák és feldolgozóhelyek települési egységet alkottak. S így jól besorolható, kulturálisan egyértelműen meghatározható objektumokról van szó.

Az avasi őskőkori bányászati tevékenység valóban impozáns. Csupán a Tűzkövesen az 1988–2002 között végzett ásatások alapján 3–5 méterenként valószínűsíthető a kovafejtők elhelyezkedése; a kitermelt hulladék, a félig vagy teljesen megmunkált kovaleletek száma a központi 120x100 méteres területen eléri az egymilliót.

10. kép. A 2002. évi ásatás szelvénye feltárás közben

Az őskorban e hihetetlen bányászati intenzitás sajátos technikával történt. Az ősember először leszedte az 1–1,5 m vastag talajtakarót és a fedő homokréteget a kovapadról, majd vagy „hideg technikával”, hatalmas ütőkövek segítségével széttördelte a padot, lepucolva róla a használhatatlan opálos réteget és ökölnyi-kétökölnyi darabokra pattintva szét a kovapad legjobb minőségű részeit, vagy ún. hőtechnikával, a tűz segítségével tette ugyanezt. Az átlag 0,3–0,5 m vastag kovapadok felszínén ilyenkor vékony homokréteget hagytak és ezen tüzet gyújtva egyrészt elérték, hogy a pad széttöredezzen, másrészt a kitermelt kovakő így sajátos hőkezelést kapott, ami a jobb megmunkálást tette lehetővé.

Ilyen hőkezeléses kova valamiféle őskori csere keretében hasznosult. A jellegzetes barna-szürke sávos, áttetsző tűzköves hőkezelt kalcedon a Bábonyi-kultúra kánás-tetői lelőhelyén éppúgy megtalálható, mint a Szeleta-barlangban.

Az egyszerű „hideg eljárást” használta az 1988–1989-ben feltárt kovabánya Levallois-Moustéri kultúrájú népessége, s részben a Fejlett-Szeletai. A hőkezeléses fejtés és megmunkálás-előkészítés az ún. Denticulé-Moustérire volt jellemző.

A különleges régészeti-őstörténeti avasi kovabánya-objektumok megőrzése, illetve kulturális örökség-turizmus keretében történő hasznosítása szempontjából a legcélravezetőbb módon járt el a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, amikor 2002-ben a régészeti védelem kiterjesztését javasolta az Avason.

IRODALOM

Hajdúné Molnár Katalin

1993 Az Avas geológiai felépítése. In: A miskolci Avas-Monográfia a város jelképéről. 53–68. Herman Ottó Múzeum (szerk.: *Dobrossy István*)

B. Hellebrandt Magdolna

1978–79 Védett és védendő régészeti területek Borsodban. Herman Ottó Múzeum Közleményei 17. 15–21.

Herman Ottó

1893 A miskolci paleolit lelet. *Archaeológiai Értesítő* 13. 24–25.

1906 Zum Solutréen von Miskolc. *Mitteilungen der Archäologischen Gesellschaft Wien* 26. 45–46.

Hillebrand Jenő

1928 Über eine neue Aurignacien-Lanzenspitze „à base fendue“ aus dem ungarischen Paläolithikum. *Eiszeit u. Urgeschichte* 5. 99–103.

1929 Über ein Atelier des „Proto-Campignien“ auf dem Avasberg in Miskolcz. *Eiszeitalter und Urgeschichte* 6. 12–25.

Kadić Ottokar

1915 A Szeleta-barlang kutatásának eredményei. A magyar Kir. Földtani Intézet Évkönyvei, XXIII.

Ringer Árpád

1989–90 Miskolc, Avas-Tüzköves. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX. 652–658.

1991 Miskolc – Avas-Tüzköves. *Régészeti Füzetek* I, 42. 19.

1993 Az Avas betelepültsége az őskőkortól az újabb kőkorig. In: A miskolci Avas. 69–80. Miskolc

Ringer Árpád et al.

2001 Emberelődök nyomában. Az őskőkor emlékei Északkelet-Magyarországon. B.-A.-Z. Megyei Levéltár, ME Ős- és Ókortörténeti Tanszék, Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Saad Andor

1955 A miskolci Avas ősrégészeti problémái. Herman Ottó Múzeum Közleményei 2. 8–12.

Simán Katalin

1978–79 Kovabánya az Avason. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 17–18. 87–102.

1978–1979 Régészeti ásatások és leletgyűjtések az Avason 1905–1978. Herman Ottó Múzeum Közleményei 17. 12–15.

Szentiványi Jenő

2001 A kőbaltás ember. Budapest

Tóth Lajos

1975 A miskolci Avas őskőkori problémái. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. 29–62.

Vértes László

1965 Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. *Régészeti kézikönyv* I. 219–221. Budapest

Vértes László–Tóth Lajos

Der Gebrauch des glasigen Quarzporphyrs im Paläolithikum des Bükk-Gebirges. Acta Archeologica 15, 1–10.

DES MINES ET DES ATELIERS DE SILEX PRÉHISTORIQUES SUR LE MONT
AVAS À MISKOLC

Sur le mont Avas à Miskolc, des mines de silex préhistoriques furent mises au jour entre 1928 et 1935 sous la direction de Jenő Hillebrand. Dans les premières interprétations, Hillebrand a rapproché le matériel archéologique de l'industrie du Paléolithique supérieur, découverte dans la grotte Szeleta. Plus tard, la position chronologique de ces mines de silex devenait incertaine.

En 1988, l'auteur de cette étude a commencé à fouiller un complexe de mines de silex du Paléolithique moyen sur la partie „Tüzköves” du mont Avas.

En 2001, il a été avéré que les mineurs de silex du mont Avas s'étaient installés dans la grotte Szeleta également. De même, il a été démontré que l'hydroquartzite des mines de l'Avas y était vraiment présent dans les couches du Szélétien évolué. Ainsi, l'opinion d'Hillebrand s'est avérée juste.

Árpád Ringer

A BORSOD-MISKOLCZI MÚZEUM ÉS AZ ŐSEMBERKUTATÁS KAPCSOLATA 1914-IG

SZENTESI EDINA

„Van az idők folyamában egy határ, a melyen túl, mint a tejút álló csillagainak pályája összekáprázik szemeink előtt, úgy itt is eltéved a kutató, bűvár a végtelen messzeségben. Naponként új és új emlékeket hoz napvilágra az eke, a munkás kapája vagy a véletlen, a melyek mindannyian emberek, nemzedékek culturájáról beszélnek, anélkül, hogy midőn kézműveikkel, fegyvereikkel életmódjukat ismernünk engedik, csak a legtávolabbról is sejthetnők kilétüket és az időt, a melyben határainkat hazájoknak ismerték. E korszakot, a melyre már a mondák derengő fénye sem vet többé világot, „őskornak” nevezte el a tudomány, a melynek időhatára mai időszámításunk kezdetét némelyek szerint ezredévekkel előzte volna meg.”

Szendrei János¹

Bevezetés

Az ember eredetének kérdése már évszázadokkal ezelőtt is foglalkoztatta az embereket, legfőképpen a korabeli tudósokat, de az őstörténet tudománnyá válásához és hivatalos elismeréséhez hosszú út vezetett véletlen felfedezéseken és tudományos csatározásokon át. Nyugat-Európában már a 19. század második felétől elfogadták a diluviális (jégkori) ember létét, és főleg Franciaországban, Angliában, illetve Németországban nagy gondot fordítottak az ősemberek nyomainak kutatására és rendszerezésére. Magyarországon is élénk vita folyt arról, élt-e hazánk területén is a diluviális ember, de a vezető geológusok ennek lehetőségét elvetették. Az ő szemléletük erősen rányomta bélyegét a kor tudományos gondolkodására.

Szendrei János is megállapítja Miskolc monográfiájában, hogy Borsod megye területén nincs nyoma a paleolit korszaknak,² mert abban az időben egész területét tenger borította, amelyből csak a Tokaji-hegy tüzet és lávát kilövellő vulkánja, valamint az Avas és a Bükk látszott ki, melynek szikláin óriási kígyó- és halszerű állatok heverésztek. Viszont elképzelte és leírta azt is, hogy az Avas tetején a babérfa, pálma-jegenye és

¹ Szendrei J., 1886. 301.

² Szendrei J., 1886. 305.

cédrusfenyő között hogyan vadászhatott az állatbőrrel fedett testű, kezében dorongot hurcoló ősapa.³

Szendrei monográfiájában nem említi, de már annak megírása előtt is kerültek elő az országbán kőkori eszközök, amelyek korabeli viták tárgyát képezték.

Az első kutatásokat az 1870-es években Majláth Béla, Badányi Mátyás, báró Nyáry Jenő és Róth Samu indították meg a felvidéki barlangokban. Különösen kiemelendő Róth Samu löcsei reáliskolai tanár tevékenysége, mert ő volt az első, aki célul tűzte ki, hogy tudományosan igazolja a diluviális ember meglétét Magyarországon. Ezeket a leleteket azonban a vezető geológusok nem fogadták el jégkoriaknak.

Igazi fordulatot az 1891 augusztusában talált „Bársony-házi szakócák” hoztak. Miskolc belterületén házépítéskor 3 darab sajátágosan megmunkált kovaköveszközt találtak, melyek egyikét Herman Ottó kapta meg, aki azonnal felismerte benne az ősember keze munkáját.⁴ A leleteket ismertető tanulmányaiban „Chelles-i” típusú szakócák-nak határozta meg azokat, amelyeknek a nyersanyaga hazai eredetű, s alakjuk és kidolgozásuk alapján a paleolitikumba tartoznak, vagyis jégkoriak.⁵

Herman megállapításai nagy vihart kavartak a geológusok körében. Különösen Halaváts Gyula támadta, aki szerint a leletek alluviális, vagyis jelenkori rétegben feküdtek. Hermant a geológusok eltérő nézete a miskolci lelet korát illetően az úgy továbbvitelére és az ellentmondások tisztázására ösztönözte. Világosan látta, a legnagyobb nehézséget az okozza, hogy a leletekkel együtt nem kerültek elő korhatározó őslénytani maradványok.⁶ Pedig a város más pontjain már feltártak jégkori állatcsontokat. Maga Halaváts is részt vett a Rendező és a Gömöri pályaudvar építéskor a mamut, orrszarvú és egyéb állatok maradványainak mentésében.⁷

A tudósok között kibontakozott vita a város közvéleményét is foglalkoztatta, lendületet adva azoknak a törekvéseknek és szerveződéseknek, amelyek a művelődés ügyét akarták előmozdítani.

Petró József ügyvéd, a Bükk és a természet szépségeinek híve, mindig meglátta az oktatás és szemléltetés céljából is fontos tényezőket, pl. a Bükk állat- és növényvilágát, kőzeteit; a megmentendő műemlékeket és régészeti tárgyakat. Neki magának nem volt gyűjteménye, a város és a megye kultúráját szerette volna fejleszteni. Egy állandó oktató jellegű intézmény, egy múzeum megalapításában gondolkodott. *Gálffy Ignáccal*, a miskolci állami polgári, majd felsőkereskedelmi iskola igazgatójával együtt először a Borsodi Bükk Egylet keretében tervezték a gyűjtemény létrehozását, de aztán célszerűbbnek látták egy teljesen nyilvános múzeum létesítését a Közművelődési és Múzeum Egyesület megszervezésében.⁸ Rajtuk kívül Soltész Nagy Kálmán, Lichtenstein József, Léway József, az akkor alakult Miskolci Athléta Kör vezetőségi tagjai alkották a szervező bizottságot.⁹

1893. december 31-én alakult meg a Miskolczi Közművelődési Egylet. A kör célja volt: „szellemi központot létesíteni Miskolcz város művelt elemei részére, ápolni a magyar irodalmat, tudományt és művészeteket; buzdítólag hatni a kiváló irodalmi termékek közlése s terjesztése által az írói tehetségekre, elősegíteni azok műveinek megjelenését,

³ Szendrei J., 1886. 190–191.

⁴ Ringer Á., 1996.

⁵ Herman O., 1893a., Herman O., 1893b.

⁶ Herman O., 1908. 548.

⁷ Papp K., 1907. 118.

⁸ Leszih A., 1958. 125.

⁹ Gálffy I., 1929. 298.

előmozdítani a művelődést általában, közreműködni e város, – annak közterei, utczái és környéke szépítésében, általában pedig a társadalmi élet fejlesztésére és a szép iránti érzék ápolására közrehatni.”¹⁰

A célok megvalósítása érdekében ismeretterjesztő és szórakoztató felolvasásokat, estélyeket, hangversenyeket kívántak tartani, jeles művészeket fogadni, és a kör működéséről szóló évkönyvet kiadni. Az alakulás évében az egyesületnek 25 alapító és több mint 400 pártoló (rendes) tagja volt. Ekkor még csak két szakosztály működött – az irodalmi és a művészeti. A Miskolczi Közművelődési Egyesület elnöki tisztét Soltész Nagy Kálmán kir. tanácsos, polgármester látta el. Az egyesület rövid idő alatt nagy népszerűsége tett szert, rendezvényei igen látogatottak lettek.¹¹

Az elért siker lehetőséget adott arra, hogy a közművelődés fejlesztésének terén továbblépjenek, s állandó intézményt, múzeumot és könyvtárat állítsanak fel. 1899-ben a Miskolczi Közművelődési Egyesület jelentős átalakuláson esett át, neve *Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesületre* változott, ami működési körének kibővülésére is utal.

A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület megalapítása, működése és szervezeti felépítése

A nemzeti múzeumok létrehozása a 19. században a kialakulófélben lévő nemzet-államok törekvéseinek egyik velejárója volt. A nemzeti nyelvek hivatalossá tételének és a népek története megismerésének igénye által nagy számban alakultak társulatok, indultak folyóiratok. Ezek a folyamatok előkészítői lettek a nemzeti és országos múzeumok létrejöttének. A Magyar Nemzeti Múzeum megalapítása Széchenyi Ferenc nevéhez fűződik, aki 1802-ben Magyarországra vonatkozó gyűjteményét hazájának adományozta, és az 1807. évi országgyűlés 24. törvénycikke pedig a nemzet birtokába vette az új intézményt. A kiegyezést követő időszak, a kapitalizmus rohamos hazai fejlődése új mederbe terelte a múzeumügyet. Széles körű mozgalom indult vidéken, különböző egyének és társulatok szándékozták összegyűjteni a szűkebb pátriájukra vonatkozó történeti, művészeti stb. emlékeket. A vasútépítés és folyószabályozás munkálatai nagy számban hozták napvilágra a régészeti leleteket, amelyek nemcsak a birtokosok, hanem az értelmiségi középosztály érdeklődését is felkeltették. Így szinte minden múzeum első darabjai a régészet és a numizmatika köréből kerültek ki.¹² Az országban a legtöbb helyen 1858–76 között alakultak meg a kimutathatóan is magángyűjtéseken alapuló múzeumok.¹³

A miskolci múzeum megalakítását több tényező sürgette:¹⁴

– Vidéken ekkorra már sok helyen létesítettek múzeumokat, s mivel a megyében gyűjtéssel foglalkozó intézmény nem volt, a főváros és a szomszéd megyék múzeumai, továbbá műgyűjtők, kereskedők hordták szét a Borsodból származó régészeti leleteket, történeti, néprajzi stb. emlékeket.

¹⁰ B.-A.-Z. megyei Lt. IV. 809/b. 207/894.

¹¹ B.-A.-Z. megyei Lt. IV. 809/b. 207/894.; *Szendrei J.*, 1911. 610. Alapító tag volt, aki az egyesület alapítójához legalább 25 forinttal járult; a rendes tagok pedig évente 2 forint tagdíjat fizettek.

¹² *Korek J.*, 1988. 85–98.

¹³ *Banner J.*, 1957. 8.

¹⁴ *Leszih A.*, 1955. 2–5.

– A város és környéke kedvező földrajzi elhelyezkedésénél fogva (minthogy hegyvidék és alföld találkozásánál fekszik) minden korban alkalmas volt emberi megtelepedésre, amit az addig előkerült leletek is bizonyítottak.

– A Bükk gazdag növény- és állatvilágát, közeteit érdemes lenne összegyűjteni.

– A megye néprajzi vonatkozásban is országos jelentőségű adalékokkal szolgálhat (pl. a mezőkövesdi matyóság színpompás népviseleteivel, szokásaival stb.).

– Össze kellene gyűjteni és bemutatni Miskolc és Borsod művészeinek alkotásait.

– Az ország ezredéves ünnepségeire készülve a 19. század utolsó évtizedeiben országsszerte céltudatosan gyűjtötték a megye és a szűkebb pátria történetének, életének, képzőművészetének emlékeit.

– A régészeti leletek iránt már korábban is megnyilvánuló élénk érdeklődés az 1870–80-as években tovább fokozódott azáltal, hogy 1876-ban Budapesten rendezték a nemzetközi ősrégészeti kongresszust. Miskolc e tekintetben pedig a Bársony-házi szakócák által országos hírnévre tett szert; így az ez irányú kutatás folytatása is célszerű lenne.

Az egyesület 1899. április 3-án tartott közgyűlésén kidolgozott új alapszabályok értelmében „az egyesület célja: ápolni a magyar irodalmat, tudományt és művészetet egyrészt. Másrészt létesíteni egy nyilvános múzeumot és könyvtárt, fokozni és fejleszteni a művelést és műpártolást, a közönség érdeklődését föl hívni a szépművészetek iránt és megvetni alapját egy létesítendő képtárnak.”¹⁵

A célok megvalósítása érdekében:¹⁶

– Ismeretterjesztő előadásokat kívántak tartani az egyesület rendes tagjai vagy vendégek által.

– Estélyeket, hangversenyeket, műkedvelő előadásokat rendezni.

– Nyilvános múzeumot és könyvtárat, idővel képtárat létesíteni.

– Az egyesület működését feltüntető évkönyvet kiadni.

– A magyar képzőművészetet támogatni, a képzőművészek munkáit megvásárolni.

– Műkedvelő zenekart szervezni.

– Vidéken is felolvasásokat tartani, esetleg estélyeket rendezni.

Az egyesületi tagokat négyféle kategóriába sorolták:¹⁷

1. tiszteletbeli – akit a közgyűlés vagy a nemzeti közművelődés munkájának érdemeiért annak megválaszt,

2. alapító – aki az egyesület alaptökéjéhez legalább 50 koronával hozzájárult,

3. rendes (működő) – akit a bizottságok jelölése alapján a választmány titkos szavazással és általános szótöbbséggel megválaszt (számukat 100-ban maximálták) és

4. pártoló – aki a pártoló tagsági díjat, vagyis a családfőért évi 4 koronát és a bejelentett családtagokért évi 1–1 koronát fizet, továbbá pártoló tag lehet bármely község vagy testület.

Az újjáalakult egyesületnek az első évben 51 alapító és 335 pártoló tagja volt.¹⁸ A tagok a helyi közigazgatás vezetőiből és tisztviselőiből, az egyház képviselőiből, az értelmiségi középosztály tagjaiból, birtokosokból stb. kerültek ki, vagyis olyan tisztos polgárokból, akik bár nem voltak muzeológiai szakképzettséggel, magánúton, szakönyvekből képezték magukat egyéb elfoglaltságaik mellett, és próbálták tudásukat a múzeum érdekében felhasználni.

¹⁵ A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Alapszabályzata 1899. 3.

¹⁶ A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Alapszabályzata 1899. 4.

¹⁷ A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Alapszabályzata 1899. 5.

¹⁸ A Borsod-Miskolczi Közművelődési Egyesület 1900. évi Évkönyve. 1902. 3–12.

Az egyesület ügyeit a közgyűlés és a választmány vezette és kezelte. Ez utóbbi 20 választmányi tagból, a bizottságok elnökeiből és a tisztviselőkből állott, úgymint két elnök, főjegyző, főtitkár, ügyész, két igazgató, főpénztárnok, pénztárnok, ellenőr. A tisztségviselőket 3 évre választották meg. Ebben az időben három bizottság létezett:¹⁹ az irodalmi, a múzeumi és a zenei.

A Borsod-Miskolczi Múzeum működése és alapításának célja

A múzeumot a múzeum bizottság vezette, és a múzeumi ügyek intézése is a feladatkörébe tartozott. A múzeum bizottság egy elnökből, egy könyvtárnokból, egy múzeumőről és hat bizottsági tagból állt; továbbá Borsod vármegye és Miskolc város közönsége által küldhető 3–3 tagból.²⁰

Ügyrendje értelmében a múzeum bizottságnak a hozzá beosztott rendes tagokból kellett kialakítani a szakosztályokat, melyeknek tevékenységét a múzeum bizottság egy tagja irányította. Ugyanazon bizottsági tag több szakosztálynak is lehetett a vezetője csakúgy, mint ugyanazon rendes tag több szakosztálynak is lehetett tagja.

A múzeum szakosztályai a következők voltak: történelmi és régészeti, földrajzi és ethnographiai, állattani, növénytani, ásványtani és geológiai, képzőművészeti, könyvtári.

Az ügyrend ezen felül a szakosztályok beosztásának megváltoztatását és új szakosztályok létrehozását is lehetővé tette.²¹

A közgyűlés 1900. január 4-én tartott ülésén választotta meg az egyes szakosztályok vezetőit, akiknek feladata volt a szakjukhoz tartozó tárgyak gyűjtését előmozdítani. Így került a történelmi és régészeti szakosztály élére Gálffy Ignác, felsőkereskedelmi iskolaigazgató; a földrajzi és ethnographiai szakosztályhoz Hidvégi Benő; az állattani szakosztályhoz Gagyí Sámuel; a növénytani, továbbá az ásványtani és geológiai szakosztályhoz Budai József, református gimnáziumi tanár; a képzőművészeti szakosztályhoz Kiss Lajos, református gimnáziumi tanár; s a könyvtári szakosztályhoz Brósz Károly, felsőkereskedelmi iskolai tanár.²² A múzeumóri állást 1900. április 5-től Molnár József látta el.

Az intézmény, mely a Borsod-Miskolczi Múzeum nevet viselte, a város Papszeren álló, már a 15. században is meglévő és azóta az évszázadok folyamán többször átépített „scola” (református gimnázium) épületének 3 helyiségét kapta meg.

¹⁹ A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Alapszabályzata 1899. 7.

²⁰ A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Múzeum Bizottságának Ügyrendje. 1900-ban kinyomtatva az 1899. december 20-án tartott ülés alapján. 3.

²¹ A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Múzeum Bizottságának Ügyrendje 1899. december 20-án tartott bizottsági ülés alapján. 1900-ban kinyomtatva. 3–4.

²² Szendrei J., 1911. 612–613. A múzeum ötletét létrehívó Gálffynak és a szervező bizottság többi tagjának a Borsod-Miskolczi Múzeum Egyesületen belül fontos pozíciók jutottak. Soltész Nagy Kálmán polgármester az Egyesület egyik elnöke, Petró József, ügyvéd pedig a múzeum-bizottság elnöke lett. Lichtenstein Józsefet beválasztották a felügyelő bizottságba, Lévy Józsefet pedig a választmányba. Gálffy Ignác, felsőkereskedelmi iskolaigazgató az ellenőri posztot kapta meg.

1. kép. A miskolci fűtőháznál 1900 októberében kiásott mamutagyar. HOM HTD 58. 433.1.

A múzeum alapításával hármast kívántak szolgálni²³:

– A földben és föld színén lévő régi emberi alkotások maradványait, a néprajzi tárgyakat stb. összegyűjtve és rendszerezve kiállítsák úgy, hogy Miskolc és Borsod vármegye történetét a kezdetektől napjainkig szemlélni, tanulmányozni lehessen.

– Olyan könyvtári gyűjteményt hozzanak létre, amely a kisdíaktól kezdve a szakemberek igényeit is képes kielégíteni.

– Színvonalas képgyűjteményt alapítsanak – melyben a helyi művészek alkotásaitól kezdve a hazai művészek alkotásáig megtalálhatók a műalkotások –, hogy a miskolci polgároknak ez irányú érdeklődésük kielégítésére ne kelljen más városokba elutazniuk.

1900-ban a múzeum bizottság a működés általános programja tekintetében abban állapodott meg, hogy a fő súlyt az archaeológiai leletek gyűjtésére fekteti, mivel ezek az elkallódás veszélyének leginkább kitett tárgyak a többi szakosztály gyűjtési körébe tartozó tárgyakkal szemben.²⁴

²³ Gálffy I., 1929. 298.

²⁴ Szendrei J., 1911. 612–613.

A Borsod-Miskolczi Múzeum archaeológiai szakosztálya és az őstörténeti kutatások kapcsolata 1900 és 1914 között

1900-ban az archaeológiai szakosztálynak gróf Szirmay Alfréd birtokos ásatásai-ból gyűjtött tárgyait mint a leendő gyűjtemény alapjait sikerült megszerezni. Ebben az évben Borsod megye őstelepeinek feltárására és megismerésére célul kitűzött kutatások folytán próbaásatást végeztek Szirmabesenyőn, és „tanulmányutakat” tettek Sályon és Mocsolyáson mint lehetséges jövőbeni kutatási helyszíneken.

Ugyanebben az évben kerültek elő Miskolc öskorának újabb bizonyítékai: a 3,3 méter hosszú mamutagyar és egyéb mamutcsontok (1. kép). Gálffy Ignác és segítője, Molnár János polgáriskolai tanár felügyelete mellett folytatott a múzeum ásatást a MÁV miskolci fűtőházának bővítése alkalmából előkerült mamutcsontok megmentése érdekében. A múzeum büszkeségét, a 3 méternél is hosszabb mamutagyarat Csasznek Ferenc, a MÁV fémöntője gipszpólyában, faládába szorítva igen szakszerűen emelte ki, amit aztán Rácz Jenő gyógyszerész konzervált. Gálffyt az innen és Miskolc környékéről (Szirma-besenyő, Diósgyőr, Csaba stb.) előkerült nagy mennyiségű mamutcsont, valamint a Herman által országos és világhírnévre szert tett Bársony-házi szakócák a diluviális ember hívévé tették. Meggyőződése volt, ha ezek az állatok, amelyekkel másutt együtt élt az ember, itt létfeltételüket megtalálták, úgy az ember is megtalálhatta itt a maga élőhelyét és táplálékát. Ezt a nézetét erősítette továbbá, hogy a vasúti ásatásnál a nagy agyar feletti rétegben egy hatalmas, durva megmunkálású kőeszközt („durva baltá”-t) talált. Valamivel magasabb, de általa diluviálisnak vélt rétegből téglarög, emberi koponya-darab és számtalan mamutcsont is előkerült.²⁵ Mindezen leletek együttállása értelmében úgy gondolta: „Kétségtelen tehát, hogy a diluviális ember Miskolcz vidékén élt és így Miskolcz adja a kétségtelen bizonyítékot arra, hogy a paleolith kor hazánkban is meg-volt.”²⁶ Bár hozzáfűzte, kutatásaik kezdetlegesebbek annál, hogy végleges ítéletet mondjanak, így hát nyílt kérdésnek tartják, „s további kutatásaink, a Bükk hegység bar-langjainak, kavics torlaszainak átkutatása fogja előbbi állításainkat kiegészíteni, megerősíteni.”²⁷

A következő években a múzeum továbbfejlődésének ügye került előtérbe. Soltész Nagy Kálmán 1901-ben még két termet bocsátott a múzeum rendelkezésére a „scola” épületéből, így a helyiségek száma ötre bővült, és ebből kettőt (a IV. és V. számút) az archaeológiai gyűjtemény kapott meg. Ugyanebben az évben, a május 12-én tartott köz-gyűlésen elhatározták egy évkönyv szerkesztését, ami az egyesület főtítkájának feladata lett. Gálffy Ignác, az archaeológiai szakosztály vezetője pedig ásatásokat végzett Sály, Mocsolyás, Geszt, Latorvár és Tiszakeszi határában.²⁸ A múzeumi munka könnyítése és az ásatásoknál előkerült leletek, leletkörülmények hiteles emlékezetben tartása végett a múzeum bizottság fényképezőgépet szerzett be.²⁹

Mivel az archaeológiai szakosztály két külön termet kapott, meg akarták könnyíte-ni a birtokukban lévő tárgyak kezelését, s ennek érdekében „minden egyes tárgy újonnan meghatározottat, czédulával és folyószámmal láttatott el”.³⁰ A tárgyak 13 szekrényben lettek „kiállítva”, az egyes szekrényekben korok és ezen belül lelőhelyek szerint cso-

²⁵ Gálffy I., 1902. 34–47.

²⁶ Gálffy I., 1902. 47.

²⁷ Gálffy I., 1902. 48.

²⁸ Petró J., 1902. 22–24.

²⁹ Szendrei J., 1911. 616.

³⁰ Leszih A., 1902. 54.

portosítva. A ki nem állítható tárgyakat a többivel együtt rendszeresen földolgozták, és ezeket „czédulázva és megszámozva” elzárt fiókokban őrizték.³¹ A tárgyak ilyenfajta földolgozása és „preparálása” azt is lehetővé tette, hogy a nagy érdeklődésre való tekintettel 1901. októberében és novemberében minden vasárnap délután a közönség láthassa azokat, bár a múzeum hivatalosan még nem nyílt meg.³² Ezzel a lehetőséggel sokan éltek, s ennek egyik örömteli pozitívumaként könyvelte el Petró József, a múzeum bizottság elnöke, hogy azóta a diákok is általuk múzeumba valónak gondolt tárgyakkal próbálják gyarapítani a gyűjteményt.

1902-ben adta ki a múzeum gyűjteményének ismertető katalógusát, és ez év október 26-án nyílt meg hivatalosan az első kiállítás. A katalógus szerint ekkor 3252 műtárgyat állítottak ki, és mintegy 3000 darab maradt a raktárakban. A könyvtár könyvállománya ekkor 733 kötet volt. A kiállítás elrendezése ekkor már hat helyiségben a következő volt: az első teremben a könyvtár- és dolgozóhelyiség, a másodikban az érem- és oklevélgyűjtemény, a nagyteremben a természetrajzi gyűjtemény kapott helyet. A terem közepén 7 méter hosszú, 3 méter széles és 3,5 méter magas diorámában Borsod megye állatvilága került bemutatásra. Ugyanezen terem egyik felében régi iparművészeti és céhtörténeti emlékeket állítottak ki, a terem karzatán pedig festményeket. A régészeti gyűjteményt az emeleti első teremben, míg a történeti gyűjteményt a másodikban helyezték el.³³

1903-ban Petró József bizottsági elnök előterjesztésére a július 13-i ülésen a múzeum bizottságot újra megalakították a korábbi tagokból. Ebben az évben helyiségek híján csak korlátolt tevékenységet tudott kifejteni a bizottság, bár így is sok értékes tárggyal gyarapodott a gyűjtemény, elsősorban adományok, ajándékozás révén.³⁴

Bár a múzeum őskőkori gyűjteményének gyarapodását illetően ez az év csendesen telt, a magyar őstörténeti kutatás történetében fontos előrelépés történt.

Moriz Hoernes: Der diluviale Mensch in Europa című könyve 1903-ban jelent meg Bécsben, melyben a miskolci paleolitikát is méltatta. Ebben kifejtette, hogy könyve megjelenéséig Magyarországról a diluviális ember biztos nyoma még bukkant napfényre, azonban *a miskolci leletek mégis nagy jelentősége van, mert „a réteg, a melyből a lelet előkerült, nem vetkőzött ki ezt paleolith jellegéből, így e kőszerszámok korát nem befolyásolja, mert újabb korban áthelyezkedhettek”*.³⁵ A leleteket Hoernes tipológiaiilag „Solutré”-i típusúaknak (felső paleolit) határozta át, szemben Hermannal, aki „Chelles”-ieknek (alsó paleolit) vélte. Hermant a külföldi szaktekintély véleménye további kutatásokra buzdította.

Az 1904–1905. évben a múzeum gyűjteménye tovább gyarapodott, termei – melyeknek száma eddig már 7-re bővült – teljesen megteltek, ezért a közgyűléshez folyamodtak, hogy az egész épület emeletét megkaphassák. Ebben az évben további szekrényeket is kapott a múzeum gyűjteményei elrendezéséhez.³⁶ A múzeumőri állást pedig 1905. július 1-jétől Leszih Andor töltötte be. A régészeti gyűjtemény jelentős leletekkel lett gazdagabb, így bekerültek a Balázs Béla által ásott tibolddaróc–bérci-úti

³¹ Leszih A., 1902. 55.

³² Petró J., 1902. 26.

³³ Leszih A., 1955. 3.

³⁴ Balogh B., 1904. 20.

³⁵ Herman O., 1908. 550–551.

³⁶ Szendrei J., 1911. 622.

őstelep, továbbá a barcikai lelet tárgyai. Ehhez járult még Szendrei János ajándékként a Bársony-házi paleolitok két nagyobb darabjának élethű gipszmásolata.³⁷

Az 1905. év az őstörténeti kutatások terén is fordulatot hozott. Herman Ottó Hoernes munkáján fölbuzdulva elhatározta, hogy még az 1894-ben ugyancsak a Bársony-ház építkezésénél előkerült szilánk alapján újabb értekezést fog írni. Ehhez azonban szükségesnek tartotta, hogy újból megvizsgálja a lelőhelyet, különösen pedig az Avas teraszát és az avasi református temetőt, mivel még gyermekkorából emlékezett, hogy az ottaniak nem homokkőbe, hanem kavicsos földbe temetkeztek. Látogatása 1905. augusztus 5-én a vártnál is több eredménnyel szolgált. Meggyőződött arról, hogy a temető talaja valóban nem homokkő, hanem kavicsos föld, amit Dobos Ferenc sírásó „mogyoróköves földnek” nevezett, mely 3 méter vastag réteget alkot, ami fölött „finom homok” található. A sírásótól ekkor egy „nyílkövet” is kapott, amelyet az még 1901-ben talált Hofmann Károlyné sírjának ásása közben. Hermant a „nyílköv” anyagában (sárgászürke kova) és kidolgozásában a Bársony-házi leletek második (Széll Farkas-féle) darabjára emlékeztette. Formailag a „pointe à feuille de laurier”-nek határozta meg ezt is, ahogyan azt Hoernes könyvében a Bársony-házi leleteket illetően tette. Az avasi temető rétegeit egybevetette a Halaváts által az acélgvári téglavetőről korábban közölt, diluviumot is tartalmazó rétegsorral. Ennek kapcsán rájött, hogy Dobos Ferenc „mogyoróköves földje” a Halaváts-féle diluviális üledék tagja. Herman ezek után bizonyítva látta Halaváts tévedését és a Bársony-házi leletek paleolit voltát.³⁸ Erről később így nyilatkozott: „Itt tehát megtörtént az a közönséges eset, hogy nem a diluviális réteg igazolta a lelet paleolith korát, hanem a lelet igazolta a diluviális réteget.”³⁹

Herman felfedezése kapcsán tájékoztatta Hoernest, majd megírta a Zum Solutréen von Miskolcz című értekezését, amely a bécsi Antropológiai Társulat folyóiratában jelent meg 1906-ban. Ebben a dolgozatban az elért eredményei kapcsán azt is fölvetette, hogy az összes sztratigráfiai viszonyokat ismételten fölül kellene vizsgálni, sőt, a Bükk hegység barlangjait is kutatni kellene,⁴⁰ minthogy az ősemlék előszeretettel kereste föl a barlangokat, hogy ott menedéket találjon.

Ugyanebben az évben a miskolci múzeum munkatársa, Gálffy Ignác egy gyönyörűen megmunkált köeszközt kapott Bártfay Károly államvasúti mozdonyvezetőtől. Az eszközt Bártfay Petőfi u. 12. számú házának udvarán, a kútásás és házalapozás közben kiszórt anyag eltakarítása után találta egy munkás; így ennél az eszköznél nem lehetett tudni, hogy pontosan honnan és melyik rétegből származik.⁴¹ Herman a leletet látva, formája és kidolgozása alapján paleolitnak, anyagát tekintve „jászpis szakócának” írta le egyik Kadić Ottokárnak írott levelében.⁴²

1906-ban a Herman Ottó által fölvetett őstörténeti és geológiai kérdések tudományos fontossága és az ellentmondások tisztázása végett a m. k. Földtani Intézet igazgatója, Böck János, beadványt intézett Darányi Ignác akkori földművelésügyi miniszterhez. A beadványban a minisztert kérte, hogy rendelje el Miskolc város sztratigráfiai viszonyainak felülvizsgálatát és Herman javaslatára a Bükk hegység barlangjainak átvizsgálását. A miniszteri engedély és a szükséges anyagi eszközök biztosítása révén a Földtani Intézet a sztratigráfiai feladat megoldásával Papp Károly, a barlangok átkutatásával

³⁷ Leszih A., 1906. 53–54.

³⁸ Herman O., 1908. 549–551.

³⁹ Herman O., 1908. 551.

⁴⁰ Herman O., 1908. 552.

⁴¹ Papp K., 1907. 120–124.

⁴² Kadić O., 1907. 337.

pedig Kadić Ottokár geológusokat bízta meg.⁴³ A két geológus októberben kezdte meg munkáját.

A Borsod-Miskolczi Múzeum ettől kezdve minden erejével támogatta a megye területén folytatott kutatásokat, bár az őskor erőteljesen meginduló ásatásait elsősorban budapesti szakemberek vezették.

A múzeum 1906 májusában a látogatók hű tájékoztatása érdekében – mivel a gyűjtemények az évek folyamán jócskán gyarapodtak – Vezető a Borsod-Miskolczi Múzeumban címmel kiadványt jelentetett meg, Leszih Andor szerkesztésében.⁴⁴ Június 29-én pedig a közgyűlés megválasztotta az új bizottsági tagokat. A múzeum bizottság elnöke Gálffy Ignác lett. A szakosztályok fölállása is megváltozott, valamint az egyes szakosztályokat is részlegekre bontották.⁴⁵

I. Régészet

II. Művészet

III. Néprajz

IV. Természetráajz

V. Könyvtár és levéltár

A Régészeti szakosztály felosztása a következő lett:

a) Történelem előtti rész, melynek vezetője Cseh Gusztáv;

b) Történelmi rész, melynek vezetője dr. Jármly József;

c) Numizmatikai rész, melynek vezetője Leszih Andor.

Papp Károly geológus 1906. október 20. és november 10. között végzett kutatásai-val, melynek során nemcsak Miskolcot és környékét, hanem a Bükk hegység geológiai viszonyait is megvizsgálta, bebizonyította Herman igazát és a miskolci diluviális ember létét.

A kérdéses lelőhelyeket megvizsgálva kimutatta, hogy Miskolc területén van diluvium. Abban ugyan Halaváts Gyulának igazat adott, hogy a Bársony-féle ház alluviumra épült, a Szinva a diluviumban ugyanis jóval magasabb térszínen folyt, és a diluvium óta folyamatosan mélyítve medrét, már a mediterrán homok- és agyagrétegben folyik.⁴⁶ Abban viszont Hermannak adott igazat, hogy nem messze e helytől, az Avason megtalálható a diluvium, „s így igen egyszerű dolog, hogy a diluviális teraszról a kiszáradt Szinva bemosta a kőszakóczákat”.⁴⁷ Az avasi temető földtani viszonyait tisztázva megállapította, hogy Halavátsnak annyiban igaza volt, hogy ez a terasz nem folytatása a Sajó völgyében lévő diluviális terasznak és nem függ össze sem a népkerti, sem a diós-győri terasszal; azonban Hermannak is igaza volt abban, hogy az itt található „mogyoróköves föld” (andezittörmelékkel kevert nyirok) kétségkívül diluviális. Megállapította továbbá, hogy az ott talált Solutréi típusú nyílka akár eredeti diluviális rétegből is származhatott. A Petőfi utcai „nyílka” találásának helyszínén a vizsgálata során ásott szelvényben további hét „kőszakóczát” talált sárgásbarna nyirokrétegben. Ezt a réteget a diluvium legfiatalabb tagjának mondta és az eszközök anyagát az Avas Tűzkövesről, valamint a Jézus-kútja mellől származó kovának határozta meg. A további kutatások során nagy mennyiségben találtak „kőszakóczákat” az Avas környékén és a hegy több pontján. Vizsgálatai nyomán írt tanulmányában az iménti megállapítások mellett azt is leszögezte, hogy Miskolc környéke diluviális leletekben nagyon gazdag vidék, és

⁴³ Herman O., 1911. 109.

⁴⁴ Leszih A., 1906. 62.

⁴⁵ Szendrei J., 1911. 629–630.

⁴⁶ Papp K., 1907. 127.

⁴⁷ Papp K., 1907. 128.

Herman Ottó a leletek között az ősember nyomait már másfél évtizeddel korábban fölismerte.⁴⁸ Leszögezte azt is „Ezek után bizvást remélhetjük, hogy a rendszeres ásatások egyszerre csak a diluviális ember csontjait is előhozzák a Bükkhegység barlangjaiból”.⁴⁹

A miskolci sztratigráfiai viszonyok revidálásával egy időben Kadić Ottokár a Bükk barlangjait kereste fel, kutatásainak kettős feladata volt:⁵⁰

- a Bükk hegység barlangjaiban a pleisztocén ősember újabb nyomait megtalálni,
- és ezáltal a miskolci ősember kérdése tisztázásának érdekében a lelet földtani korát a barlangi lerakódásokban rétegtanilag rögzíteni.

Az 1906. évi október 18-tól november 28-ig tartó ásatások során Kadić először a Kecske-lyukat és a Büdös-pestet kutatta át, de a próbaásatások nem hoztak eredményt, így Herman Ottó tanácsára átment a vidék legnagyobb barlangjába, a Szeletába. Herman a Szeletát elhelyezkedésénél fogva és adottságai révén (szádja magasan nyílik, jó rálátást biztosít a vadak váltóira, ami elsősorban az ősemberek vadász életformájához elengedhetetlen lehetett; és terjedelmes a belseje) az ősember igényeihez mérten különösen lakályosnak vélte, ezért javasolta elsősorban ott kezdeni a kutatást.⁵¹

Kadić a rétegtani szempontok rendkívüli fontossága miatt korát meghaladó, különösen precíz ásatási módszert dolgozott ki, melyet később itthon és külföldön egyaránt elismertek. A módszer lényege: a felásandó területet 2x2 méteres négyszögekre osztotta, és minden négyszöget rétegek szerint külön ásatott. A rétegek különválasztása közzetani, őslénytani és régészeti alapon történt, ahol a rétegek egyöntetűsége miatt a tagolás nem volt lehetséges, mesterségesen 0,5 méteres rétegenként ásatott. A négyszögeket arab, ezen belül az egyes rétegeket római számmal jelölte. Mindazokat a tudományos szempontból fontos tárgyakat, amelyek egyazon négyszög egyazon rétegeben kerültek elő, közös jelzéssel egybecsomagolta, és leltárba foglalta. Minden tárgy legfontosabb adatait (megnevezés, anyag stb.) leltári naplóba vezette. E módszerrel végzett ásatása során négyszögenként hol vízszintesen, hol függőlegesen haladva megkapta a barlang átmet-szetét, a tárgyak vízszintes és függőleges irányú elterjedését.⁵²

A Szeleta-barlangban a próbaásatás 1906. november 14-től 28-ig tartott, mely 200 koronába került. Ekkor a barlang előcsarnokában Kadić 12 méter hosszú, 2 méter széles, 6,5 méter mély gödrot ásatott. A kiásott gödörben az alluviális réteg alatti rétegben, melynek rétegsora világosszürke, majd világosbarna, majd sötétbarna barlangi agyagból állt, barlangimedve-csontokat talált a recens fauna teljes hiánya mellett. A legtöbb csont hosszában törött volt, némelyeken zúzási nyomok is látszottak; és a csonttöredékek között élükön és hegyükön koptatottak is előfordultak. Kadić ezeket a nyomokat emberi kéz műveinek tekintette, amelyet még jobban megerősítettek a bolygatatlan pleisztocén rétegekből előkerült tűzhely- és faszénnyomok.⁵³

Kadić a Földtani Társulat 1907. április 3-án tartott szakülésén számolt be kutatásáról, ahol Török Aurél az eredményeket biztatónak találta; és a Földtani Intézet igazgatóságának előterjesztésére a földművelésügyi miniszter az ásatások folytatását rendelte el.⁵⁴

Az ásatás folytatása előtt Kadićot 1907 tavaszán a Földtani Intézet igazgatósága bécsi tanulmányútra küldte, hogy a cs. kir. udvari múzeum ősrégészeti osztályának

⁴⁸ Papp K., 1907. 120–129.

⁴⁹ Papp K., 1907. 134.

⁵⁰ Kadić O., 1915. a. 156.

⁵¹ Herman O., 1908. 553.; Uő. 1911. 111.

⁵² Kadić O., 1915. a. 157–158.

⁵³ Kadić O., 1915. a. 159.

⁵⁴ Kadić O., 1907. 341–342.

anyagát tanulmányozza, és a Szeleta-barlang anyagát ottani szakembereknek bemutatassa. Itt Moriz Hoernes és Szombathy József az ősmedvecsontok kopását megvizsgálva elvetették az emberi beavatkozás lehetőségét, a nyomokat vízben történt hőmpölygés által keletkezettnek vélték. A bemutatott faszemeket azonban emberi nyomoknak mondták, és a kutatás folytatását javasolták.⁵⁵

Kadić 1907. május 15-től június 30-ig folytatta az ásást, melynek során az előző évben kiásott próbagrodröt minden irányban bővítette. Végre siker koronázta munkáját. A pleisztocén rétegekből egész és tördelt, kopott ősmedvecsontok társaságában 40 paleolit kőszerszám került elő. Az első darab a barlang bejáratának szürke agyagából származó rövid és széles babérlevélhegy volt,⁵⁶ melyet még aznap este megmutatott a lillafüredi Peleházban nyaraló Hermannak, akivel „együtt örült ... a tudományos igazság győzelmének, az első hazai ősemberi lelet biztos, kézzel fogható bizonyítékának”.⁵⁷ Ezt követte néhány nap múlva a többi babérlevélhegy, valamint más paleolitikus (pengék, kaparók, vakarók, fűrók stb.). A kőszerszámok anyaga legnagyobb részben ugyanaz a kékeszürke szarukő volt, mint az egyik Bársony-házi szakócának. Próbaképpen Kadić a főfolyosó hátulsó, sötét részében is ásott, ahol a holocén és pleisztocén határán lévő mésztufa alól pompásan megmunkált babérlevélhegyet talált, mélyebbről pedig vastag, erősen szilánkolt jáspinget került elő.⁵⁸

Kadić úgy vélte: „A miskolci pleisztocén ősember kérdése ezzel az ásással teljesen eldőlt. A Szeleta-barlangban talált paleolit kőszerszámok kétségtelenül bebizonyították, hogy az ősember a pleisztocénben tényleg élt a Bükk hegységben. Tartózkodásának fő helye valószínűleg a miskolci Ávas volt, ahol a szerszámokhoz szükséges kőanyagot szelvényben találta. Lakóhelyéül a háromi Szeleta-barlangot is használta, de valószínű, hogy a Bükk hegység többi barlangjait is felkereste.”⁵⁹

A tavaszi sikeres kutatások alapján a Földtani Intézet igazgatósága előterjesztésére a földművelésügyi miniszter az ásások folytatását rendelte el. Az ásásokat Kadić újabb 1000 korona költséggel október 18-tól december 3-ig végezte. Ekkor a barlang előcsarnokában és a főfolyosóban ismét 50 paleolit kőszerszámot talált, szépen megmunkált levélhegyeket és egyéb szilánkokat. Az ásás legfontosabb eredménye azonban az volt, hogy a főfolyosó hátulsó részéből, bolygatatlan pleisztocén kultúrrétegből szénpor, faszén, hamu, tördelt és részben pörkölt ősmedve-csontokkal együtt számos paleolit kőszerszám, köztük több szépen megmunkált babérlevélhegy került elő. Az ásások eredményeit Kadić a Földtani Társulat 1908. január 8-i szakülésén ismertette, s később a dolgozat a Földtani Közönyben jelent meg.⁶⁰

A Borsod-Miskolci Múzeum igyekezett a kutatásokban segítséget nyújtani, kérésükre a diósgyőri m. kir. erdőgondnokság télre és a további kutatások szünetelése idejére elzáratta a Szeleta-barlangot az illetéktelenek bejutása elől (2. kép).

⁵⁵ Kadić O., 1915. a. 160.

⁵⁶ Kadić O., 1915. a. 160–161.

⁵⁷ Kadić O., 1937. 119.

⁵⁸ Kadić O., 1915. a. 161.

⁵⁹ Kadić O., 1915. a. 161.

⁶⁰ Kadić O., 1915. a. 162.

2. kép. A Szeleta bejárata az egyik ásatás alkalmával az elzárást követően.
HOM Negatívtár 381.

Ezekkel a kutatásokkal egyidejűleg Gálffy Ignác, a múzeum bizottság elnöke állandó megfigyelés alatt tartotta az Avast, valamint az onnan előkerülő leleteket, melyek anyaguk és technikájuk tekintetében azonosak voltak a szeletai darabokkal. A közönség figyelmét is fel kívánták hívni a leletek és az őskőkor ügyének fontosságára, ezért a Herman Ottótól kapott Petőfi utcai paleolit eszköz képmásainak több darabját szétosztották a bizottság tagjai között, hogy azokat alkalmas helyeken függeszték ki. Körlevelet is küldtek e tárgyban a helybeli mérnököknek és építészeknek.

Az 1906–1907. évben a múzeum őskőkori gyűjteménye ismét tovább gyarapodott a Molnár János tanár által gyűjtött két őskori kőeszközzel, melyek ugyancsak az Avasról kerültek elő.⁶¹

Herman Ottó úgy vélte, hogy Papp Károly és Kadić Ottokár geológusok vizsgálatai korábbi állításait és a diluviális ember létét egyaránt igazolták, és egy későbbi dolgozatában ezt a korszakot a „paleolit kutatás első korszaka” néven emlegette.⁶² A két kutató jelentései alapján 1908-ban A borsodi bükk ősembere címmel összefoglaló értekezését is megírta, melynek végén elégedetten jegyezte meg, hogy „azzal a tudattal teszem le a tollat, hogy az ősember nyomát magyar földön biztosan kimutatnom sikerült”.⁶³

⁶¹ Gálffy I.–Leszih A., 1909. 31–34.

⁶² Herman O., 1911. 110.

⁶³ Herman O., 1908. 504.

1908. február 5-től 19-ig a Földtani Intézet tanulmányútra küldte Kadiót, hogy a szeletai kőszközöket hasonló leletekkel összehasonlítsa és „kulturásintjüket” megállapítsa. Minthogy Magyarországon összehasonlítható gyűjtemény nem volt, ismét Bécsbe kellett mennie. Itt Hugo Obermaier és Szombathy József professzorokkal a szeletai ügyben értekezett. Obermaier a szeletai paleolit kőipart „típusos” Solutréennek határozta meg, melyben különösen a szépen megmunkált babérlevélhegyek vannak nagy számban képviselve. Ugyanakkor több eszköz valódiságát kétségbe vonta, mivel:

– Több eszköznél hiányzik a patina, és azt a benyomást keltik, mintha nemrég készültek volna.

– Az egyes darabok felületén teljesen hiányzik az egységes megmunkálás, ami a Solutréi technika jellemzője.

A hamisítás vádját Kadió nyomban megcáfolta, ugyanis:

– Az ásatást személyesen vezette, és a legtöbb darab bolygatatlan rétegből került elő, amiknek előkerülési körülményeit rögtön a helyszínen feljegyezte.

– Az ásatásokat egyszerű hámosi munkások végezték, akiknek csak az első darabok megmutatása után lett fogalmuk arról, hogy valójában mit kell keresniük. Elképzelhetetlen, hogy csaltak volna, és típusos Solutréen eszközöket tudtak volna készíteni.

– Az sem képzelhető el, hogy a város hamis paleolitokkal legyen elárasztva, mivel a miskolci paleolitok közt is találni olyanokat, amelyek teljesen egyeznek a Szeletában gyűjtött „modern készítményeknek” nevezett darabokkal.

A fölmerült kétely eloszlatása érdekében 1909-ben Kadió Paleolitok kőszközök a hámosi Szeleta-barlangból címmel írt dolgozatában azt is kifejtette, hogy a kőszközök patinája és technikája nagymértékben függ az anyag ásványi minőségétől. Mivel ezek az eszközök az oxidációnak ellenálló réteges kalcedonból készültek, nem képződhetett rajtuk patina. Véleménye szerint a kőipar részleteinek sem kell szükségszerűen meg egyezni, mivel az embercsoportok vándorlása, izolációja és a rendelkezésre álló nyersanyagok révén a megmunkálás szokása és az ipar eredeti jellege is változhat.⁶⁴

A vádaskodások kapcsán Kadió mellett Herman Ottó újra szállt, és éles hangú iratban (Das Artefakt von Olonec und was dazu gehört) próbált a váddal leszámolni.⁶⁵

1908. május 4-től június 21-ig a Földtani Intézet igazgatósága Kadió kérésére engedélyezte az ásatás folytatását a Szeletában, melyhez 1000 korona költséget biztosított. Ekkor Kadió fő célul tűzte ki, hogy a paleolitok elterjedéséről tiszta képet nyerjen, és ezekből sokat gyűjtsön. Nagy súlyt fektetett a holocén és a pleisztocén rétegek különválasztására is. Az ásatásokat ismételtelen siker koronázta, a kőszközökből közel 300 darabot gyűjtött. Az ásatás fő szenzációja mégsem ez volt, hanem az, hogy az ősmedve csontjai mellett más emlősök maradványait is megtalálták.⁶⁶

Miközben 1909-ben tovább folytatódott a munka, egyrészt a múzeum részéről Miskolc határában és az Avason, másrészt a Földtani Intézet részéről a Szeleta-barlangban, felmerült a kutatások kiterjesztésének igénye más lelőhelyekre is, amelynek személyi és anyagi feltételei lettek volna. A Földtani Intézet megbízta Kadiót azzal, hogy munkatársat keressen, aki ásatási módszerét elsajátítva a nyári kutatást önállóan vezethetné. Kadiónak sikerült megnyerni Hillebrand Jenő antropológust, akivel május

⁶⁴ Kadió O., 1915. a. 162–164.

⁶⁵ Herman O., 1913. 11.

⁶⁶ Kadió O., 1915. a. 165.

10-től 31-ig 800 korona költséggel folytatták az ásátást. Ez alkalommal közel száz paleolitot és egyéb őslénytani anyagot gyűjtöttek.⁶⁷

Az ásátások fő támogatója a továbbiakban a Borsod-Miskolczi Múzeum lett. A múzeum vezetősége a Földtani Intézettel megállapodást kötött, hogy a vizsgálatok folytatására 4000 koronát biztosít, ugyanannyit, mint amennyit addig az Intézet áldozott a Szeletára. Ennek fejében a leletek felére igényt tartott.⁶⁸ A vezetőség ugyanis realisan felmérte: még ha az ásátások támogatása rendkívül nagy anyagi terheket is jelent, mégis így „múzeumunk olyan becses paleolith kőeszköz és ősláti csont gyűjteményhez fog jutni, minővel egyetlen hazai vidéki múzeum sem rendelkezik”.⁶⁹

A kutatásokat Herman Ottó, az elnökség és a bizottság állandóan figyelemmel kísérte, és mindent elkövettek, hogy a munka fennakadás nélkül folytatódhasson.⁷⁰ „Folytattuk a háromi ásátásokat és pedig teljes sikerrel, mert azok minden hozzáfűzött reményt beváltottak, s a kérdést kétséget kizárólag eldöntötték. Miskolcz illetve a Szinva völgye az első hely az országban, hol a diluviális ősember ittlétének nyoma beigazolható. Az ásátás és különösen szép leleteink nagyfontosságúak s élénken igazolják elvárásunkat, midőn évekkkel előbb elhatároztuk, hogy a kérdés eldöntését célzó nagy munkát minékünk tétlenül nézni nem szabad, hanem minden erőnk és tehetségünk szerint segítenünk kell”.⁷¹

A Borsod-Miskolczi Múzeum támogatásával az ásátás 1909. június 1-től szeptember 4-ig, majd november 21-től december 14-ig folytatódhatott a Szeletában Hillebrand Jenő és Kadić Ottokár vezetésével. A fő cél ekkor az volt, hogy a barlang keleti folyosójának felét hosszában, lehetőleg fenéig átkutassák, és ezzel a rétegek lerakódásáról és a kőeszközök függőleges elterjedéséről tiszta képet kapjanak; mivel a korábbi ásátások elsősorban a felsőbb rétegeket érintették. Ez az ásátás ismét bővelkedett leletekben, ősmévecsontokkal 6 nagy láda telt meg, és mintegy 800 darab paleolitot gyűjtöttek. A kőeszközök elterjedése kapcsán fejlődés volt megállapítható. Nevezetesen a mélyebb szintekből vörös agyagban durván megmunkált kisebb babérlevélhegyek és merőlegesen szilánkolt kőeszközök kerültek elő; míg a felsőbb szürke agyagban finoman megmunkált nagyobb babérlevélhegyek, laposan szilánkolt kőeszközök és éles szélű pengék voltak jellemzőek. Az őszi ásátás során a folyosó hátsó részében ástak, és közel 40 darab kőszerszámot találtak.⁷²

1909-ben aztán, ahogyan Török Aurél megfogalmazta:⁷³ „...sikerült elérni azt a célt, amely ránk magyarokra már becsületkérdés volt. A Kárpátok külső vidékén már körös-körül megvolt a diluviális ember nyoma, csak nálunk nem”. Ez év nyarán kerültek elő ugyanis az első ősembermaradványok. Miközben a Szeleta-barlang feltárását felváltva folytatták, Hillebrand Jenő és Kadić Ottokár próbaásatásokat végeztek még fel nem kutatott barlangokban is. Így jutott el Hillebrand a Szeleta-barlangtól három óra járásnyira, délnyugati irányban fekvő répáshutai Balla-barlangba. Itt 1,3 méter mélységben, az alluviális réteg alatti sárgás és erősen törmelékes agyagrétegben, amelyben tömegesen fordultak elő rágcsálómaradványok, gyermekcsontokat talált teljesen zavartalan

⁶⁷ Kadić O., 1915. a. 166.

⁶⁸ Gálffy I.–Leszih A., 1911. 10.

⁶⁹ Gálffy I.–Leszih A., 1911. 11. (A múzeummal kötött megállapodás ellenére a Földtani Intézet a ké-sőbbiekben sem adta át a Szeleta leletanyagának a felét.)

⁷⁰ Gálffy I.–Leszih A., 1911. 10.

⁷¹ Gálffy I.–Leszih A., 1911. 4–5.

⁷² Kadić O., 1915. a. 167–168.

⁷³ Jegyzőkönyv az 1911. jan. 25-i szakülésről. Földtani Közlöny XLI. köt. 1–2. füzet 94.

„situsban”. Egy kb. 1¼ éves gyermek csontvázából megmaradt a koponya legnagyobb része az alsó állkapoccsal, mindkét combcsont, mindkét felkarcsont, az alkarból egy singsont és egy orsócsont, az egyik kulcsont, a gerincoszlopból két csigolyatest, egy lapockatöredék és öt bordatöredék. A csontokból megállapítást nyert, hogy a gyermek a *Homo sapiens* formakörbe tartozott, és kifejezetten hosszú fejű volt. A lelet diluviális kora mellett főleg az agyag színe szólt, mivel nem talált kőszerszámokat, amiből a lelet korát meg lehetett volna állapítani, és a rágcslók csontjain kívül sem került elő más jellemző csont.⁷⁴ Ezért a lelet ténylegesen diluviális kora csak a következő évben dőlt el.

1910-ben Kadić Ottokár próbaásatást végzett a Szeletával szemben fekvő Puskaporos „odúban”. Itt rátalált ugyanarra a rágcsló faunára szintén diluviálisnak látszó sárga agyagban, amely alatt közvetlenül ugyanilyen kinézetű agyagban a Solutréi korra utaló kőszerszámokat tárt fel. Kormos Tivadar a Puskaporosban talált rágcslófaunát diluviálisnak határozta meg. Hillebrandnak már ekkor feltűnt a két lelőhely rágcslófaunája közti hasonlatosság, így a Balla-barlangi gyermekcsontok diluviális korára következtetett, amit a Földtani Intézet által a vizsgálattal megbízott másik két kutató is megerősített.⁷⁵ 1909-ben tehát előkerült végre Magyarország első, bizonyítottan diluviális korú emberi lelete!

A csontvázat, mint a Borsod-Miskolczi Múzeum örök letétjét – a múzeum részéről nemes gesztusként – a Magyar Földtani Intézetnek adták át, hogy „az ország szívében” a legméltóbb, a hazai és külföldi látogatók és tudósok által leginkább hozzáférhető helyen őrizték, mint „nemzeti kincset”. A múzeum a lelet gipszmásolatát kapta; de a Szeleta-, a Puskaporos- és a Balla-barlang minden másnemű leletének felére igényt tarthatott.⁷⁶

A hátori kutatásokkal egyidejűleg folyamatosan figyelték Miskolc környékét, és különösen az Avast, ahol 1910-ben a múzeum többször ásott és a további kutatást is célul tűzte ki. Ennek során nemcsak szép leletek kerültek ismételtelen elő, hanem újabb bizonyosságot nyert az a tény, hogy a Szeleta-barlang s az Avas leletei egyazon diluviális nép emlékei lehetnek.⁷⁷ A paleolit kőszerszámok nyersanyagát és annak előfordulási viszonyait megvizsgálva, „minden kétséget kizárólag” bebizonyosodott, hogy a miskolci diluviális leletek alapanyaga termés állapotban az Avason megtalálható.⁷⁸

1910-ben a múzeum régiségtára tovább gyarapodott: a Széll Farkas-féle Bársonyházi szakócat Herman Ottó közbenjárására az özvegy a múzeumnak ajándékozta; és Gálffy Ignác is a múzeumnak adta a Petőfi utcai nyílhegyet, valamint a Miskolc határából és az Avasi temetőből gyűjtött kőszerszámokat.⁷⁹

A Borsod-Miskolczi Múzeum 1910-ben további 700 koronát adományozott a barlangkutatókra, így Hillebrand 1910. augusztus 28-tól szeptember 27-ig ismét tudta folytatni a Szeleta-barlang ásatását. Megállapítást nyert, hogy a barlangrészek mélyebb szintjeiben kevesebb kőszerszám fordul elő (mindössze 40 darabot találtak), amelyek megmunkálásukban eltérnek a felső szintekből gyűjtött anyagtól, így tehát idősebb kőipart találtak.⁸⁰

Az ásatás időtartama alatt augusztus 21-től 24-ig Miskolcon tartották a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlését. A gyűlés tagjai elismeréssel hallgatták

⁷⁴ Hillebrand J., 1911. 452–455.

⁷⁵ Hillebrand J., 1911. 454.

⁷⁶ Gálffy I.–Leszih A., 1911. 12.

⁷⁷ Gálffy I.–Leszih A., 1911. 12–13.

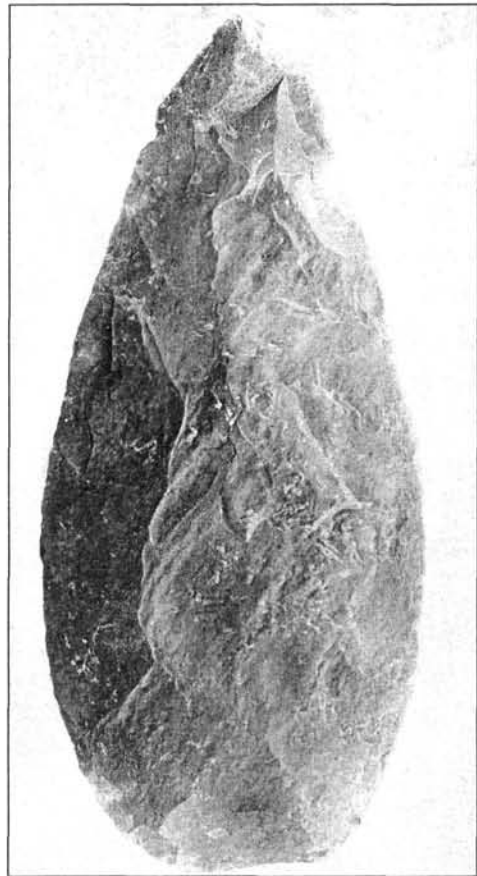
⁷⁸ Gálffy I.–Leszih A., 1911. 13.

⁷⁹ Gálffy I.–Leszih A., 1911. 27.

⁸⁰ Kadić O., 1915. a. 168–169.

az országos hírű kutatásokkal kapcsolatos előadásokat. A múzeumban e célból kiállítás rendeztek a szeletai és a miskolci paleolit leletekből. Két tárlóban a Bársony-házi szakócák másolatait, az eredeti Petőfi utcai nyílhegyet, két másikban pedig a Földtani Intézet által leküldött szép babérlevél alakú hegyeket, más kőeszközöket, állatcsontokat, stb. állítottak ki. A két szekrény fölé a miskolci szakócák nagy fényképeit és Herman Ottó művének 10 képtábláját függesztették ki (3. kép).⁸¹ A vándorgyűlés kisebb társasága augusztus 23-án meglátogatta a Szeletabarlangot, köztük volt Gálffy Ignác és a Bársony-házi leletek rétegtana miatt vitázó Halaváts Gyula is.⁸²

1911. március közepétől április közepéig a Földtani Intézet megbízásából 1000 korona támogatással Hillebrand és Kadić tovább folytatták a Balla-barlang ásatását. Majd ugyanezen év júliusában újabb 3 héten át a Magyar Tudományos Akadémia 500 koronás támogatásával Lenhossék Mihály ajánlatára ismételten tovább kutattak. A munkába bekapcsolódott Gálffy Ignác is a Borsod-Miskolci Múzeum részéről. Az ásatás során 3 tűzhelyet – faszénmaradványokkal és égett csontokkal – sikerült föltárni, mindet a barlang leghátsó részében.⁸³ Ezen ásatások alkalmával a barlang alsó rétegtömbjéből több, mint 30 paleolitot tártak föl, melyet Hillebrand kidolgozásuk alapján Aurignacien iparba tartozónak, alapanyagukat tekintve az Avasról származó kalcedonoknak tartott. A barlang érdekes leletei közé tartoztak a barlangi medve fogaiból készült penge-, kaparó-, vakaró-féle eszközök. A rágcsálók (pocoknyúl, sarki hófajd, erdei cickány, hörcsög, nyúl stb.) csontjai mellett találtak rénszarvas- és barlangimedve-csontokat is. Ennek alapján

*3. Paleolitik - lándzsás, találatok 1897-
a "Paprecen" álló Bársonyház alaf.
jobb - F. H. H.
A miskolci múzeumban ajánlta*

1908. Herman Ottó

3. kép. Az egyik Bársony-házi szakóca korabeli fényképe, Herman Ottó dedikációjával 1908-ból.
HOM HTD 58.435.2.1.

⁸¹ Gálffy I.-Leszih A., 1911. 15–16.

⁸² Kadić O., 1915. a. 169.

⁸³ Hillebrand J., 1912. 753–769.

szubarktikus–kontinentális klímára, valamint sztyeppei flórára és faunára következtetett Hillebrand.⁸⁴

Ebben az évben a Borsod-Miskolczi Múzeum ígéretet kapott, hogy segítségeiért a Földtani Intézettől a múzeumot megillető részen felül egy rendszeres közet- és kővüleménygyűjteményt, valamint a Balla-barlang leleteinek szép gyűjteményét fogja kapni.⁸⁵ Szükségesnek tartotta a múzeum a hákori ásatások mellett Miskolc és környéke, valamint az Avas kutatásának folytatását, de anyagi erőik elégtelensége miatt az Avas ásatását egyelőre szüneteltették, „mert az összes pénzünket a veszélynek kitett barlangi leletek felkutatására és megmentésére kellett fordítanunk. Ezután következik az avasi diluvium teljes felkutatása.”⁸⁶

A múzeum 1911-ben a Szeleta-barlang kutatására újabb 1000 koronát adományozott, melyből Hillebrand június 15-től július 20-ig ásatott. Fő célul a barlang egyik felének hosszában és fenekéig tartó átkutatását tűzték ki, hogy az őslénytani és ősrégészeti tárgyak függőleges elterjedéséről tiszta képet kapjanak.⁸⁷

Ebben az évben a Földtani Intézethez és a Borsod-Miskolczi Múzeumhoz harmadik támogatónak a Magyar Nemzeti Múzeum régiség-tára is csatlakozott 1000 korona költséggel. Így július 26-tól szeptember 5-ig Kadić folytatni tudta az ásatást, melynek fő célja volt, hogy a barlang nyílása mélységéről és az itt folyó víz útjáról, valamint a barlangban történt lerakódásokról tájékozódást kapjon. A barlang környékének rétegtani viszonyait is megvizsgálták, hogy az a barlang lerakódásainak rétegtani viszonyaival egybevethető legyen. Ismét számos paleolitikus eszköz került elő, mégis a legnagyobb jelentőségű lelet az előcsarnok barna agyagából most először előkerült mamutfog volt.⁸⁸

Magyarországon a diluviális ember léte már 1906-tól fokozatosan bizonyítást nyert és egyre több kutatótól és intézménytől kapott támogatást, a külföldi hivatalos elismerés azonban elég sokáig váratott magára.

A nagy esemény 1911. augusztus 4-én következett be, amikor a Tübingában ülésező nemzetközi paleontológiai értekezleten Kadić a szeletai kutatásokról előadást tartott; ahol a magával vitt paleolitikus és szelvények ábrái nyomán az elért eredményeket ismertette. Beszámolt arról, hogy a Szeletában a Solutréen köipar kétségkívül kimutatható, mégpedig két emeletben:

- a barlangkitöltés felső, diluviális rétegében, a „java solutréen” a szépen megmunkált babér és fűzfalevél alakú hegyeivel található;
- a kitöltés mélyebb rétegeiben pedig a kultúra kezdetlegesebb szintje az apró szakócákkal.

Az eredmények a külföldi kutatók (R. Forrer, R. R. Schmidt stb.) körében elismerést váltottak ki, sőt, Szombathy József is készséggel beismerte korábbi tévedését.⁸⁹

A Borsod-Miskolczi Múzeum a nemzetközi elismerések után sem szűnt meg a Szeleta és a hákori barlangok támogatójának lenni. Hillebrand Jenő 1912-ben, június 23-tól augusztus 2-ig tovább folytatta a répáshutai Balla-barlang feltárását; illetve próbaásatást végzett az Istállóskői- és a Peskő-barlangokban, ahol mindenütt ki tudta mutatni

⁸⁴ Hillebrand J., 1912. 753–769.

⁸⁵ Gálffy I.–Leszih A., 1913. 4.

⁸⁶ Gálffy I.–Leszih A., 1913. 6.

⁸⁷ Kadić O., 1915. a. 169.

⁸⁸ Kadić O., 1915. a. 169–171.

⁸⁹ Kadić O., 1937. 122.

az ősember nyomait. Kadić Ottokár 1912. szeptember 14-től október 20-ig a Szeleta-barlangban folytatta a munkát.⁹⁰

A Borsod-Miskolczi Múzeum 1912-ben továbbra is kénytelen volt szüneteltetni az avasi diluvium tervezett ásatását anyagi fedezet hiányában. A múzeum felterjesztést intézett a M. Kir. Földművelésügyi Minisztériumhoz a háromi barlangok kutatásának segélyezése ügyében, 4000 korona állami segély kiutalása érdekében.⁹¹

Serényi Béla földművelésügyi miniszter 1913-ban 4000 korona költséget engedélyezett a múzeum kérelme kapcsán, melyből a Földtani Intézet 1000 koronát juttatott a Szeleta-barlang ásatásának befejezésére, míg a többi összeget a Bükk más barlangjainak kutatására fordította. A Szeleta-barlang kutatása 1913. szeptember 12-től október 14-ig folytatódott Kadić Ottokár vezetésével, de a barlang feltárása teljes egészében még ekkor sem fejeződött be. A barlang ásatása 1906 és 1913 között összesen 1 év 3 hónap és 3 hétig tartott; összes költsége 12 700 koronát tett ki, melyből a Borsod-Miskolczi Múzeum 5700 koronát, a Földtani Intézet 5000 koronát, a Magyar Nemzeti Múzeum 2000 koronát fedezett.⁹²

Hillebrand Jenő ebben az évben, augusztus első felében a Borsod-Miskolczi Múzeum megbízásából az Istállóskői-barlang feltárását folytatta.⁹³ Gálffy Ignác ásatást vezetett az avasi református temetőben, és kőeszközöket gyűjtött a Kőporos-dűlőben.⁹⁴ A múzeum gyűjteményébe 10 kőeszköz került, köztük: egyoldalú levélhegy-töredék, pengehegy, diszkosz, Szeleta-kaparó, néhány felső-paleolitikus jellegű penge és egy vakarópenge.⁹⁵

Az 1913-as év nemcsak az egyik legnagyobb hazai barlang kutatásában jelentett fordulópontot az ásatás befejezése által, hanem a múzeum életében is változás következett be.

A múzeum 1913-ig a Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület kezelésében működött. 1913-ban a múzeumi osztály előterjesztésére az Egyesület a múzeumot Miskolc város és Borsod vármegye hatósági kezelésébe adta át. A városi törvényhatóság az október 30-án tartott közgyűlésen elhatározta, hogy a múzeumot átveszi, és háziilag kezeli Borsod-Miskolczi Múzeum néven. A határozatot a belügyminiszter 1914 januárjában hagyta jóvá, de az ügyek rendezése, a gyűjtemény megfelelő elhelyezése már csak a háború után történhetett meg.⁹⁶

Az 1914-ben kitört első világháború a múzeum életére és az ősemberkutatás folytatásának lendületességére is kedvezőtlen hatást gyakorolt. A múzeum 1914-től 1920-ig zárva tartott.⁹⁷

A barlangok feltárása ennek ellenére nem állt le, bár a kormány részéről elmaradt a kilátásba helyezett állandó anyagi támogatás, így a Földtani Intézet költségén, egyéb intézmények és magánszemélyek támogatásával a szerény anyagi lehetőségekhez képest próbálták folytatni a kutatást a tervezettől jóval kevesebb helyen. A háborús helyzetet

⁹⁰ Gálffy I.–Leszih A., 1913. 21.

⁹¹ Gálffy I.–Leszih A., 1913. 21–22.

⁹² Kadić O., 1915. a. 177–178.

⁹³ Hillebrand J., 1914. 118.

⁹⁴ Simán K., 1978–79. 12.

⁹⁵ Vértes L., 1965. 147–148.

⁹⁶ Leszih A., 1929. 302. ; Thurzó Nagy L., é. n. 142.

⁹⁷ Leszih A., 1929. 302.

jellemezte, hogy nem új lelőhelyek ásatásába fogtak, hanem a már korábban megkezdett lelőhelyek feltárását folytatták a kutatók mindenütt.⁹⁸

A Borsod-Miskolci Múzeum támogatása lehetővé tette Hillebrand Jenőnek, hogy folytassa az Istállóskői-barlang feltárását július 9-től 19-ig, amikor is az előző évben felfedezett pleisztocén tűzhelyből számos aurignaci típusú kőeszköz került elő.

1914. december 27-én⁹⁹ óriási veszteség érte a Borsod-Miskolci Múzeumot és az őseberkutatót. Elhunyt Herman Ottó, „az utolsó magyar polihisztor”, a magyarországi rendszeres őskőkorkutatás megindítója. Bár sohasem volt a miskolci múzeum vezetője, munkatársa, mégis gyakran lejött Miskolcra, figyelemmel kísérte a paleolitikum kutatásokat, tanácsokkal látta el a múzeum munkatársait. Tudományos munkássága elismeréseként a Közművelődési és Múzeum Egyesület 1908. június 28-án tiszteletbeli tagjává választotta.¹⁰⁰ Ő abban a szerencsés helyzetben volt, hogy megélhette azt az időt, amikor az őstörténeti kutatások terén tett erőfeszítéseit siker koronázta.

S az, hogy mindez megvalósulhatott, nagymértékben köszönhető volt a Borsod-Miskolci Múzeumnak, a tekintélyes anyagi áldozatvállalásának, valamint munkatársai lelkes és odaadó munkájának.

IRODALOM

Balogh Bertalan (szerk.)

1904 A választmány jelentése. A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület Évkönyve 1903/4. évről, 5–31.

Banner János

1957 Adatok a régi Borsod megyei régészeti kutatások történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, I. 7–13.

Gálffy Ignác

1902 Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum archaeológiai szakosztályának 1900. évi működéséről. A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület 1900. évi Évkönyve, 34–48.

1929 A múzeum. I. In: *Halmay Béla és Leszih Andor* (szerk.) Magyar városok monográfiája V. kötet Miskolc. 298–299. Budapest

Gálffy Ignác–Leszih Andor

1909 III. A múzeumi bizottság jelentése. Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum 1906–1907. évi állapotáról. A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület Évkönyve 1906–1907. 27–39.

1911 Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum 1908., 1909. és 1910. évi működéséről. Miskolc

1913 Jelentés a Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület Múzeumi Osztályának 1911–1912. évi működéséről és a Borsod-Miskolci Múzeum 1911–1912. évi állapotáról. Miskolc

⁹⁸ *Kadić O.*, 1915. b. 12–17.

⁹⁹ *Lambrecht K.*, 1915. 3.

¹⁰⁰ *Görgey L.*, 1909. 4.

Görgey László

- 1909 A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület 1908. évi június hó 28-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület Évkönyve 1906–1907. 4.

Herman Ottó

- 1893a A miskolci palaeolith lelet. *Archaeológiai Értesítő*, XIII. 2. szám. 1–25.
1893b A miskolci tűzkő-szakóczák. *Természettudományi Közlöny*, XXV. 284. füzet. 169–183.
1893c Különfélék. *Archaeológiai Értesítő*, XIII. 2. szám. 186–188.
1908 A borsodi Bükk ősembere. *Természettudományi Közlöny*, XL. 470. füzet. 545–564.
1911 Herman Ottó előadása a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságának 1911. február 6-iki ülésén. *Földtani Közlöny*, XLI. 1. füzet. 105–111.
1913 A magyar palaeolith és tartozékai. *Barlangkutató*, I. 1. füzet. 10–12.

Hillebrand Jenő

- 1911 A répáshutai Ballabarlangban talált diluviális gyermekcsontok maradványai. *Földtani Közlöny*, XLI. 5–6. füzet. 452–464.
1912 A Balla-barlangban 1911. évben végzett ásások eredményei. *Földtani Közlöny*, XLII. 4. füzet. 763–772.
1914 Az 1913. évi barlangkutatómunkák eredményei. *Barlangkutató*, II. 3. füzet. 115–124.
1935 Magyarország őskora. *Archaeologica Hungarica* XVII., Budapest

Kadić Ottokár

- 1907 Adatok a színvölgyi diluviális ember kérdéséhez. *Földtani Közlöny*, XXXVII. 9–11. füzet. 333–345.
1915a A Szeleta-barlang kutatásának eredményei. A m. kir. Földtani Intézet Évkönyve, XXIII. 4. füzet.
1915b Jelentés a Barlangkutató Szakosztály 1914. évi működéséről. *Barlangkutató*, III. 1. füzet. 12–20.
1937 A Szeleta-barlang szerepe a hazai barlang- és ősemberkutatásban. *Természettudományi Közlöny* pótfüzete az 1937. évi LXIX. kötethez. 117–124.

Kerek József

- 1988 A muzeológia alapjai. Budapest

Lambrecht Kálmán

- 1915 Herman Ottó. *Barlangkutató*, III. 1. füzet. 1–9.

Leszih Andor

- 1902 II. A Múzeum archaeológiai osztályának rendezése. Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum régiség osztályának 1901-ik évi állapotáról. A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület 1901. évi Évkönyve, 54–56.
1906 A Borsod-Miskolci Múzeum az 1905-ik évben.
1905–1906 A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület Évkönyve 49–65.
1929 A Múzeum II. In: *Halmai Béla és Leszih Andor* (szerk.) Magyar városok monográfiája V. Miskolc. 300–314. Budapest
1955 A múzeum ötven éve. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 1. 1955. szeptember. 2–6.

- 1958 A „Borsod-Miskolczi Múzeum” alapítói. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, II. 125–127.
- Papp Károly*
1907 Miskolcz környékének geológiai viszonyai. A m. kir. Földtani Intézet Évkönyve, XVI.
- Petró József*
1902 Mélyen tisztelt közgyűlés! A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület 1901. évi Évkönyve, 22–27.
- Ringer Árpád*
1996 Miskolc földjének története a honfoglalásig. In: *Kubinyi András és Tóth Péter* (szerk.) Miskolc története I. 33–79. Miskolc
- Simán Katalin*
1978–1979 Régészeti ásatások és gyűjtések az Avason 1905–1978. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 17. 12–15.
- Szendrei János*
1886 Miskolcz város története és egyetemes helyirata I., Miskolcz város helyirata, természeti viszonyainak leírása és őstörténelme. Miskolc
1911 Miskolcz város története és egyetemes helyirata V. Miskolc város története 1800–1910. Miskolc
- Thurzó Nagy László*
é. n. Miskolci Lexikon 1900–1940. I. A. kötet. Miskolc. Kézirat a Herman Ottó Múzeum Könyvtárában.
- Vértes László*
1965 Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. A magyar régészet kézikönyve I. Budapest
- Jegyzőkönyv az 1911. jan. 25-i szakülésről. Hillebrand Jenő: Az ősemlékcsontjai a Bükk hegység Balla-barlangjában című előadása; valamint Kadić Ottokár és Török Aurél hozzászólásai a témához. *Földtani Közöny*, XLI. 1–2. füzet. 92–95.
- A Miskolczi Közművelődési Egylet Alapszabályai. 1893. december 31. B.-A.-Z. Megyei Levéltár IV. 809/b 207/894
- A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Alapszabályzata. 1899 Miskolcz
- A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Múzeum Bizottságának Ügyrendje. 1900 Miskolcz
- A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület 1900. évi Évkönyve. 1902. Miskolcz

DAS BORSOD-MISKOLCZER MUSEUM UND SEINE BEZIEHUNG ZUR ERFORSCHUNG DER URMENSCHEN BIS 1914

Einige Forscher (z.B. Mátyás Badányi, Béla Majláth, Jenő Nyáry, Samu Róth) haben schon in den Siebzigern des vorigen Jahrhunderts den ungarischen Höhlen ihre Aufmerksamkeit geschenkt. Samu Róth, der Realschullehrer des Komitats Szepes, war der erste, der die Feststellung des ungarischen Aufenthaltes der diluvialen Menschen zum ersten Mal zum selbständigen Ziel gesetzt hat. Er kann auch als Bahnbrecher der ungarischen Urmenschenforschung betrachtet werden. Durch die zufällige Entdeckung und natürlich dadurch, dass die Mittel des Bársony-Hauses in gute Hände geraten sind, konnten die Forschung der Altsteinzeit, der Aufschwung und die Systematik der Höhlenforschungen von Ungarn durch die Erkenntnisse und Ausdauer von Herman Ottó gestartet werden. Die Höhlenforschung trug durch die geologische Methode zur Zusammenstellung der Chronologie der Viertelzeitperiode bei und durch die Höhlenforschungen kamen immer mehr, aus prähistorischer Hinsicht wichtige, Funde zum Vorschein. Die Funde des Bársony-Hauses und die Debatten um ihr Zutagetreten trugen zur Gründung des Borsod-Miskolczer Museums indirekt bei.

Obwohl im Museum Menschen arbeiteten, die keine archäologische und museologische Ausbildung hatten, hat die Leitung, besonders Ignác Gálffy, die Wichtigkeit der Klärung der wissenschaftlichen Debatte und die Möglichkeiten vom Standpunkt der Sammlungsvermehrung des Museums perfekt erkannt.

Das Museum hat vielfach die eigenen Forschungen zurückgedrängt und die Höhlenforschungen von Hámor unterstützt. Dadurch wurde es der Hauptförderer einer der berühmtesten und vom Ausland anerkannten Höhle, der Szeleta Höhle, und der Hauptförderer der Forschungen, die bei der Klärung der Existenz des diluvialen Menschen von Ungarn helfen.

Edina Szentesi

**AZ ALFÖLDI VONALDÍSZES KERÁMIA KULTÚRÁJA
LEGKORÁBBI IDŐSZAKÁNAK TELEPÜLÉSE
A HERNÁD VÖLGYÉBEN
(Előzetes jelentés a Novajidrányt elkerülő út mentén végzett
2002. évi leletmentésről)**

CSENGERI PIROSKA

Barna Géza és Felesége emlékének

Kutatástörténet, előzmények

Kalicz N. és Makkay J. az 1970-es évek elején különítette el a Szatmár-csoportot, mint az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája (a továbbiakban AVK) klasszikus fázisát megelőző kulturális egységet, melynek lelőhelyei széles sávban kísérik a kora neolitikus Körös-kultúra É-i határát. A csoportot egy archaikus, vagy korábbi (I) és egy fiatalabb (II) fázisra osztották.¹ A későbbi kutatások során derült fény arra, hogy a Szatmár I korú települések valójában a Körös-kultúra erdélyi ágához (Criș) tartoznak, míg az AVK legkorábbi időszakát a Szatmár II-csoport képviseli.² Ezt követően a Szatmár II megjelenést felváltották az AVK I., kialakuló fázisa elnevezéssel.³

A periódushoz hosszú ideig (11–12 lelőhelyről) csupán néhány szórványleletet, illetve egy-egy objektum anyagát köthették.⁴ Közülük a legjelentősebbek Kótelek-Huszársarok (egy gödör)⁵ és Tiszavalk-Négyes (szintén egy gödör)⁶ leletei voltak. Az utóbbi évtized nagyobb feltárásainak köszönhetően azután megnőtt a lelőhelyek száma. Az M3-as autópálya építését megelőző ásatások során a fázis két fontos településrészlete is előkerült: Mezőkövesd-Mocsolyáson 1994-ben Kalicz N. és Koós J. tárt fel egy kisebb falurészletet 3 ház paticsomladékával, 25 temetkezéssel és több gödörrel,⁷ Füzesabony-Gubakúton pedig Domboróczki L. talált 1995-ben egy településmaradványt több házssorral, gödrökkel, valamint 13 sírral.⁸ E két lelőhelyen kívül Tiszalúc-Sarkadon Patay P. (1974 és 1990 között), illetve Oravecz H. (az 1990-es évektől) ásatásai alkalmával került elő egy, az AVK 1–3. fázisába sorolható falumaradvány több házra utaló oszlophelyekkel, hulladékgyödrökkel, és eddig 13 közölt temetkezéssel.⁹

¹ Kalicz N.–Makkay J., 1972. 78.

² Kalicz N.–Makkay J., 1976. 21–24., 1977. 18–29., Raczy P., 1979–80. 14., Makkay J., 1982. 73., Raczy P., 1983. 187., Kalicz N., 1985. 23.

³ Makkay J., 1982. 54., Raczy P., 1983. 187., 1988. 27–28., 1989. 234., 1992. 147–150.

⁴ Kalicz N.–Makkay J., 1977. 22., Nagy E. Gy., 1998. 71–150.

⁵ Raczy P., 1983., 1988. 27–32., 10–19. kép.

⁶ Raczy P., 1988. 27–32., 20–29. kép, Nagy E. Gy., 1998. 73–81., II–III. táblázat, 1–27. tábla.

⁷ Kalicz N.–Koós J., 1997a., 1997b., 2000b., 2002.

⁸ Domboróczki L., 1997., 2001.

⁹ Patay P., 1987. 91., 1995. 107., Oravecz H., 1996., 1997., 2001.

A fenti nagyobb települészeteken kívül kisebb ásatási anyagokat is közöltek az utóbbi időben. Nagy E. Gy. Polgár-Kenderföldek (egy gödör) és Polgár-1. lelőhely (610. objektum),¹⁰ Kovács K. pedig Tiszaszőlős-Aszópart (3 gödör) leletanyagát adta közre.¹¹ Koós J. a szakrális szférához kapcsolható leleteket mutatott be két, Mezőkövesd-Mocsolyáshoz közel fekvő lelőhelyről – Mezőkövesd, volt katonai repülőtérrel, amelynek területén szórványleletek kerültek elő, valamint Mezőkeresztes-Nagy Tubulykáról, ahol több nagyméretű hulladékgödört és két temetkezést tártak fel a korszakból.¹²

A nagy felületű feltárások legfontosabb eredményének tekinthető, hogy az előkerült telepjelenségek és leletanyag feldolgozása, valamint azok természettudományos vizsgálatai révén lehetővé vált az AVK legidősebb fázisához tartozó falvak egy-egy nagyobb részletének rekonstruálása. Megállapították többek között, hogy a településeken az azonos tájolású házak sorokba rendeződve utcákat alkottak, az épületek pedig Közép-Európa más területeihez hasonlóan oszlopszerkezetes, ún. „hosszúházak” voltak. Ezek mindegyikét agyagkitermelés során ásott, majd hulladéktárolásra használt gödrök kísérték, illetve körülöttük temették el halottaikat magányosan, vagy kisebb csoportokban a közösségek tagjai.¹³ A leletanyag mennyisége lehetővé tette a korszakban használt edények, eszközök és más tárgyak típusainak és díszítéseinek összegyűjtését, a szakrális szférához köthető leletek pedig közelebb vittek bennünket a neolitikum szellemi életének megismeréséhez.¹⁴ A temetkezési szokások és a sírok mellékletei a korszak társadalmi viszonyaiba engedtek bepillantást.¹⁵ Végül a természettudományos elemzések a korábbi hiányokat pótolva adatokat szolgáltatnak, illetve szolgáltatnak e korai élelemtermelő közösségek gazdálkodásához, környezetükhöz fűződő viszonyukhoz, illetve a természetes környezet és változásai leírásához.¹⁶

Az újabban előkerült és a korábban publikált leletanyagok alapján Kalicz N. és Koós J. megpróbálta felvázolni az AVK legkorábbi fázisának *belső kronológiáját*. Három fejlődési fokozatot különítettek el, melyek közül a korai fázist Kőtelek-Huszársarok, a középsőt Tiszacsege-Homokbánya, Rétközberencs-Parombomb és Tiszavalk-Négyes, a legfiatalabbat pedig Mezőkövesd-Mocsolyás és Füzesabony-Gubakút lelőhelyekkel képviseltették.¹⁷ Legutóbbi publikációjában – a feldolgozás elsődleges adatai alapján – Koós J. a Mezőkövesd környéki, viszonylag kis területen koncentrálódó lelőhelyek relatív kronológiáját is felállította. Véleménye szerint mindhárom leletanyag az AVK legkorábbi időszakának késői fázisába sorolható. Ezen belül a leletgyűttesekben feltűnő, már a klasszikus AVK-ra jellemző jegyek mennyisége alapján a legidősebbnek a mezőkövesd-mocsolyási falurészlet tartható, melyet Mezőkeresztes-Nagy Tubulyka telepjelenségei követnek, a legfiatalabbak pedig Mezőkövesd, volt katonai repülőtér leletei.¹⁸ A Tiszaszőlős-Aszóparton előkerült településmaradványt Kovács K. szintén az AVK 1.

¹⁰ Nagy E. Gy., 1998. 82–85.

¹¹ Kovács K., 2001.

¹² Koós J., 2003.

¹³ Domboróczki L., 1997., 2001., Kalicz N.–Koós J., 1997a., 1997b., 2000b., 2002., Oravecz H., 1996., 1997., 2001.

¹⁴ Domboróczki L., 1997. 22–23., 2001. 211–212., Kalicz N.–Koós J., 1997a. 128–129., 1997b. 31–32., 2000b. 67–68., 2002. 61–74., Oravecz H., 1996. 58–59., 1997., 2001. 9–10., továbbá l. még részletesen: Kalicz N.–Makkay J., 1977. 22–26., Nagy E. Gy., 1998. 74–85., Kovács K., 2001. 79–80., a szellemi életre vonatkozóan újabban: Kalicz N.–Koós J., 2000a. 18–22., Koós J., 2003., Raczky P.–Anders A., 2003. 158–166.

¹⁵ Domboróczki L., 1997. 24., Oravecz H., 2001. 10–14.

¹⁶ Domboróczki L., 2001. 211.

¹⁷ Kalicz N.–Koós J., 2000b. 69., 2002. 75.

¹⁸ Koós J., 2003. 152.

fázisának késői szakaszára keltezte, megjegyezve azonban, hogy a leletek legjobb párhuzamai Tiszavalk-Négyes anyagában találhatóak.¹⁹

Az AVK létrejöttének és ezzel együtt a Kárpát-medence É-i részén az első neolitikus életmódot folytató közösségek megjelenésének kérdéseire e helyütt nem térnek ki. A kialakulásban valószínűleg szerepe volt a kora neolitikus Criș- és Körös-kultúrák hatásának, illetve egymásra hatásának.²⁰ Az AVK megjelenésével egy időben (kárpát-medencei középső neolitikum kezdete) tűnik fel Közép-Európa óriási területein a kezdetben rendkívül egységes jellemzőkkel rendelkező közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrája („Linearbandkeramik”, LBK), a Dunántúlon és Szlovákiában a dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája (DVK) elnevezéssel. Kialakulása a feltételezések szerint a kora neolitikus Starčevo-kultúra hatására történt.²¹ Az egymással rokon, de mégis eltérő alap, vagy hatás lehet az egyik oka az AVK közép-európai vonaldíszes körön belüli különállásának. A Körös- és Starčevo-kultúrák legkésőbbi közösségei még léteztek a vonaldíszes kultúra kialakulásának idején (legkorábbi AVK és DVK fázis), amit az e periódushoz köthető leletanyagokban feltűnő vonaldíszes elemek is bizonyítanak.²²

A korszak időrendi kereteit a balkáni korai és középső neolitikum váltása, valamint az égeikumi késő neolitikum kezdete adja, mely időszak rendelkezik több kultúrában egyaránt feltűnő (és korhatározó) jegyekkel.²³ A vonaldíszes kultúrkör legkorábbi időszakát az újabb radiokarbon kormeghatározási eredmények alapján 5440–5070 B.C.,²⁴ illetve 5500–5200 B.C. közé,²⁵ a Körös-kultúra ezzel egyidős legkésőbbi fázisát pedig (1 σ -val) 5770–5230 B.C. közé teszik.²⁶ A Mezőkövesd-Mocsolyás lelőhelyről (AVK I. fázis) mért legtöbb ¹⁴C-minta értékének átlaga 5400–5250 B.C.²⁷

Az AVK legkorábbi időszakának ismert lelőhelyei az Alföld középső és É-i részén találhatók. A legészakabbiak (Füzesabony-Gubakút, a Mezőkövesd környéki lelőhelyek és Tiszalúc-Sarkad) az Alföld és az Északi-középhegység találkozásánál terülnek el. Az eddig közölt lelőhelyek közül egyetlen, Košice-Červený rak (Kassa) fekszik északabra, melynek leleteit a magyar kutatás által elkülönített legidősebb AVK fázissal egy időbe sorolják.²⁸ Kalicz N. és Koós J. a jelenséget azzal magyarázta, hogy e neolitikus közösségek számára a sík vidékeken lehettek kedvezőek a gazdálkodás feltételei.²⁹ Emiatt tekinthető jelentősnek a mélyen a Hernád völgyében, Novajidrány határában talált, az AVK legkorábbi időszakához köthető településmaradvány, mely azt sejteti, hogy az

¹⁹ Kovács K., 2001. 81.

²⁰ L. legutóbb Raczy P., 1989., Nagy E. Gy., 1998., Kovács K., 2001. részletes irodalommal.

²¹ A kialakulásra és a legkorábbi fázisra vonatkozóan l. legutóbb Kalicz N., 1995. további irodalommal.

²² Raczy P., 1983. 187–192., 1988. 27–32., 1989. 234–235.

²³ Ez az időszak a Balkánon a Vinča A–Ciumești–Pișcolt–Dudești I–Karanovo III–Zlatarski–Protokanj (Kakanj)–Danilo I horizont, az Égeikumban pedig a Paradimi–Sitagroi I–Dimini I (Tsangli)–közép- és dél-görögországi mattfestéses kerámia horizontja: Raczy P., 1983. 187–192., 1988. 27–32., 1989. 234.

²⁴ 68%-os valószínűség mellett, Gläser, R., 1991. 56.

²⁵ Stäuble, H., 1995., 235.

²⁶ Hertelendi E. et al., 1995. Table 1., Hertelendi et al., 1998. Table 1.

²⁷ Kalicz N.–Koós J., 2000b. 68–69., 2002. 74–75.

²⁸ Kalicz N.–Koós J., 2000b. 46. Az ún. „protovonaldíszes fázist” („Protolinearbandkeramik”) a „keleti vonaldíszes kultúra” kezdeti szakaszaként az 1970-es évek elején J. Lichardus különítette el: Lichardus, J., 1972a., 1972b. Az 1980-as években S. Šiška kötötte ide a Červený rak-on előkerült leleteket, a periódust pedig a nyugati vonaldíszes kultúra első két fázisával, valamint a Szatmár-csoporttal helyezte egy időbe: l. legutóbb Šiška, S., 1989. 58–61., 113–118. A leletekről az első jelentést az ásató adta, megállapítva azok rokonságát a Starčevo-Criș-kultúrkörrel és összefüggését a Szatmár-csoport fiatalabb fázisával: Kaminská, L., 1981. 129–131., Obr. 66–68.

²⁹ Kalicz N.–Koós J., 2000b. 46., Koós J., 2003. 147.

eddig képek inkább a kutatás hiányosságából fakad. Feltételezhető, hogy az Alföld É-i részén megtelepült első neolitikus közösségek a folyók mentén mélyen behatoltak az Északi-középhegység területére.

A lelőhely felfedezése, a feltárás és előzményei

A novajdrányi lelőhelyet Lovász Emese fedezte fel 2002. április 22-én a 3. sz. főút 2001. novemberében átadott, községet elkerülő útszakasza mentén. Az újkőkori falu maradványait a közút két oldalán ásott vízelvezető árok falaiiban gödrök sötét feltjait jelezték, melyekből az AVK-hoz és a bükki kultúrához köthető edénytöredékek és patintott kőszerszerek kerültek elő.³⁰ Miután a talált jelenségek és a leletek egy gazdagabb település megbolygatására utaltak, leletmentés elvégzését tartottuk szükségesnek. A megmaradt településrészek kiterjedésének felmérése, és a feltárás helyének kijelölése végett 2002. július 17-én újabb helyszíni szemlét végeztünk a területen. Ennek során megállapítottuk, hogy a telepjelenségek nyomai a közút Ny-i oldalán húzódó árokban a községi temető ravatalozójától É-ra, az első mezőgazdasági parcellák végében kezdődnek, és mintegy 120 m hosszan követhetőek ÉK felé. Az úttól DK-re vasútvonal, majd azt követően a község első házai húzódnak, így a lelőhely kiterjedése csak az úttól ÉNy-ra lett volna vizsgálható, ahol viszont művelés alatt álló, növényzettel fedett parcellákat találtunk.³¹

Az egyetlen be nem ültetett, kaszálónak használt földterületet (094/3 hrsz.) választottuk ki a leletmentés helyszínéül.³² A 2002. augusztus 26-án kezdett ásás az október–novemberi csapadékos időjárás miatt november 27-ig elhúzódott.³³ A kijelölt 25x25 m-es szelvényben 25 objektumot tártunk fel, melyek mind egy, az AVK legkorábbi fázisába sorolható településhez tartoznak (1–2. kép).³⁴ A feltárt egységekből, valamint a szántott réteg alatt, 20–50 cm mélységben elhelyezkedő szürkésbarna színű, kevert neolitikus kultúrrétegből kis mennyiségben a bükki kultúra leletei is előkerültek, ami a Lovász Emese által megtalált darabokkal együtt arra utal, hogy a középső neolitikum folyamán legalább két, időben egymástól elkülönülő településsel kell számolnunk a területen. Ezek feltehetően egy, a Hernád akkori partjához közel eső ÉK–DNy-i irányú dombvonulaton húzódtak (2. kép).

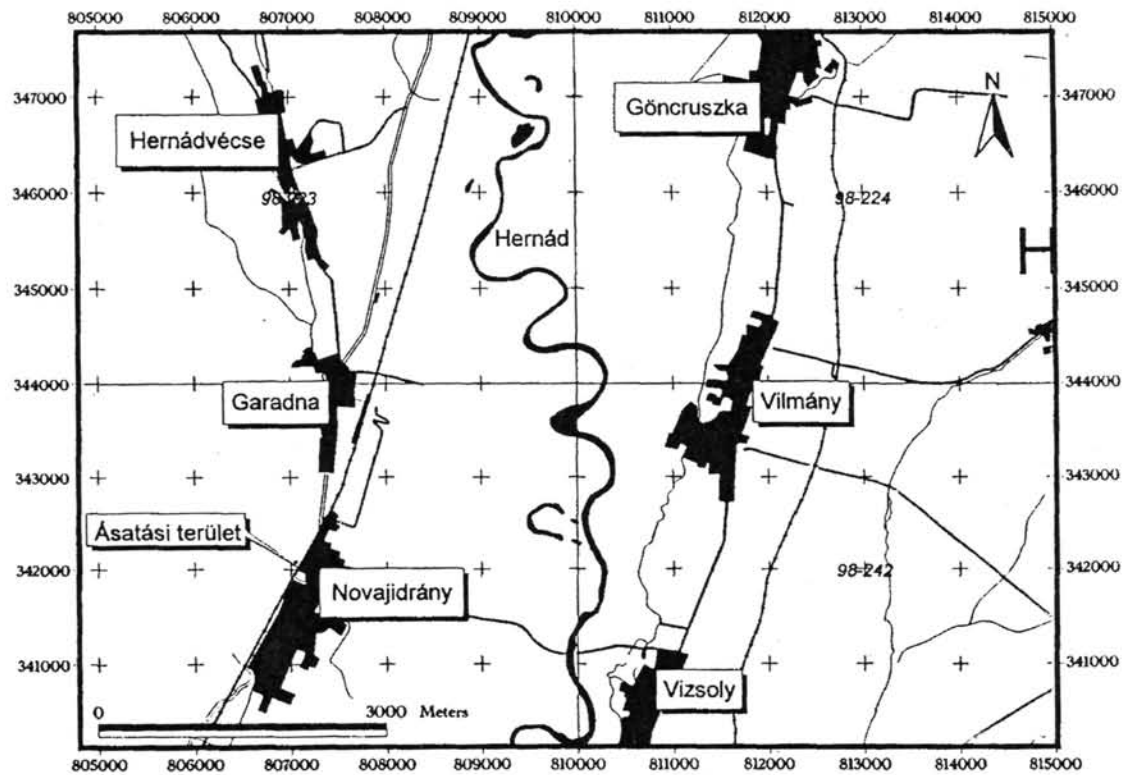
³⁰ A helyszíni szemléről készült jelentést l. a Herman Ottó Múzeum (a továbbiakban HOM) Régészeti Adattárában a 3250–02 leltári számon. A bükki kultúra leletei között jelentős két restaurálható, gazdagon díszített edény. Az egyik egy karéjos peremű, négyzetes szájú, csőtalpas tál, a másik egy feltehetően csőtalpas edény mélyebb, szintén négyzetes felső része. A leletek egyelőre leltározatlanok.

³¹ A helyszíni szemléről készült jelentés: HOM Régészeti Adattár, 3337–03 leltári számú dokumentum.

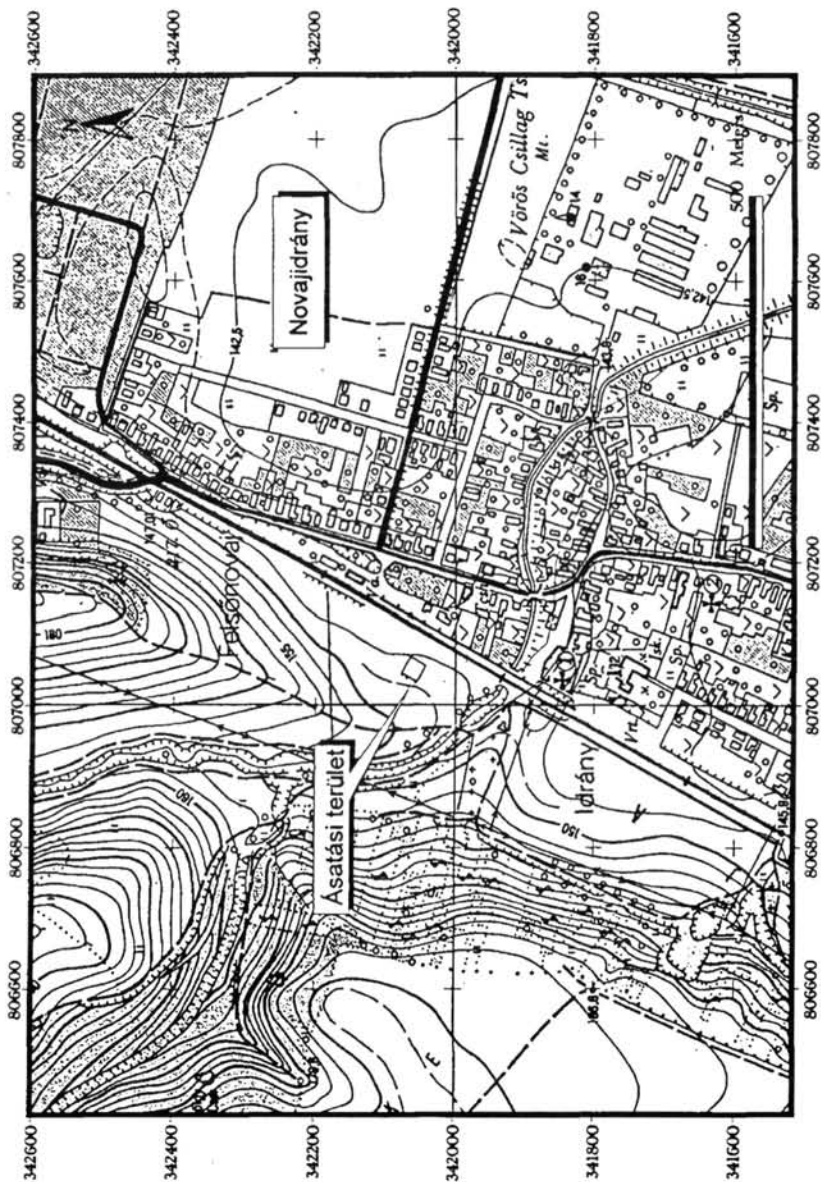
³² Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani a földtulajdonosnak, Kozma Bertalannak és Orosz Zsuzsannának (Forró, Beresényi u. 7.), amiért a területet a rendelkezésünkre bocsátották.

³³ Köszönettel tartozom Sáfrány Andrásnének, Veres Jánosnak, Hajdú Istvánnak és a feltárás valamennyi dolgozójának, amiért a legnehezebb körülmények között is kitartottak.

³⁴ Ásátási szelvényünkben megtaláltuk a vízelvezető árokkal párhuzamosan, attól 16 m-re Ny-ra futó gázvezeték (Zemplén-Abauj Gázszolgáltató Rt.) árkanak a feltjait, melyet közvetlen környezetével együtt kihagytunk a feltárából. A szelvényt Kovács Imre földmérési vállalkozó (Alsózsolca, Móricz Zsigmond út 3.) mérte be.

1. kép. A Hernád-völgy Novajidrány környéki szakasza az ásatási területtel

2. kép. Az ásatási terület Novajidrány határában (EOV, 98-241 térképlap)

A települési jelenségek

A feltárás során előkerült települési jelenségek közül egy 23x4 m-es, 97 cm legnagyobb mélységű, egykor agyagkitermelésre ásott, majd hulladéktárolásra használt hármas gödörkomplexum tartható a legjelentősebbnek (S 2, S 4, S 7), mely a szelvény oldalaival szinte párhuzamosan, ÉNy-DK-i irányban húzódott (3. kép).³⁵ Ennek S 2 jelű részében, a mai felszíntől számított kb. 40 cm mélységben egy elpusztult újkőkori ház falainak átégett paticsomladékát és valószínűleg tűzhelyének maradványait találtuk meg 13,8x3 m-es területen, 20–50 cm vastagságban, egy szintbe elegyengetve (3–6. kép). Nagyméretű, áglenyomatos, illetve oszlopnymos házfaldarabok jelezték (4. kép), hogy egy földfelszínre épült, faszkerezetes, fonott és agyaggal tapasztott falú épület maradványaira bukkantunk, melynek omladékát pusztulása után gödrökbe temették.

Az omladékból nagyméretű háztartási edények (4. kép 5. pont edénye), hombárok, fazekak, tálak és csészék (9. kép 6.), hengeres nyakú, négyszögletes testű palackok (10. kép 2.), csőtálpas tálak (11. kép 3.), négyszögletes szájú edények (10. kép 3.), felfüggeszhető és miniatűr edénykéek (10. kép 1.), valamint szűrőedények töredékei (12. kép 1–2.) kerültek elő. A mindennapi életben használt, obszidiánból és hidrokvarcitből patintott köeszközöket, illetve az ezek készítése során keletkezett hulladékokat, valamint nyersanyag-darabokat is találtunk. Előkerült továbbá az elfogyasztott állatok kisebb mennyiségű csontmaradványa.

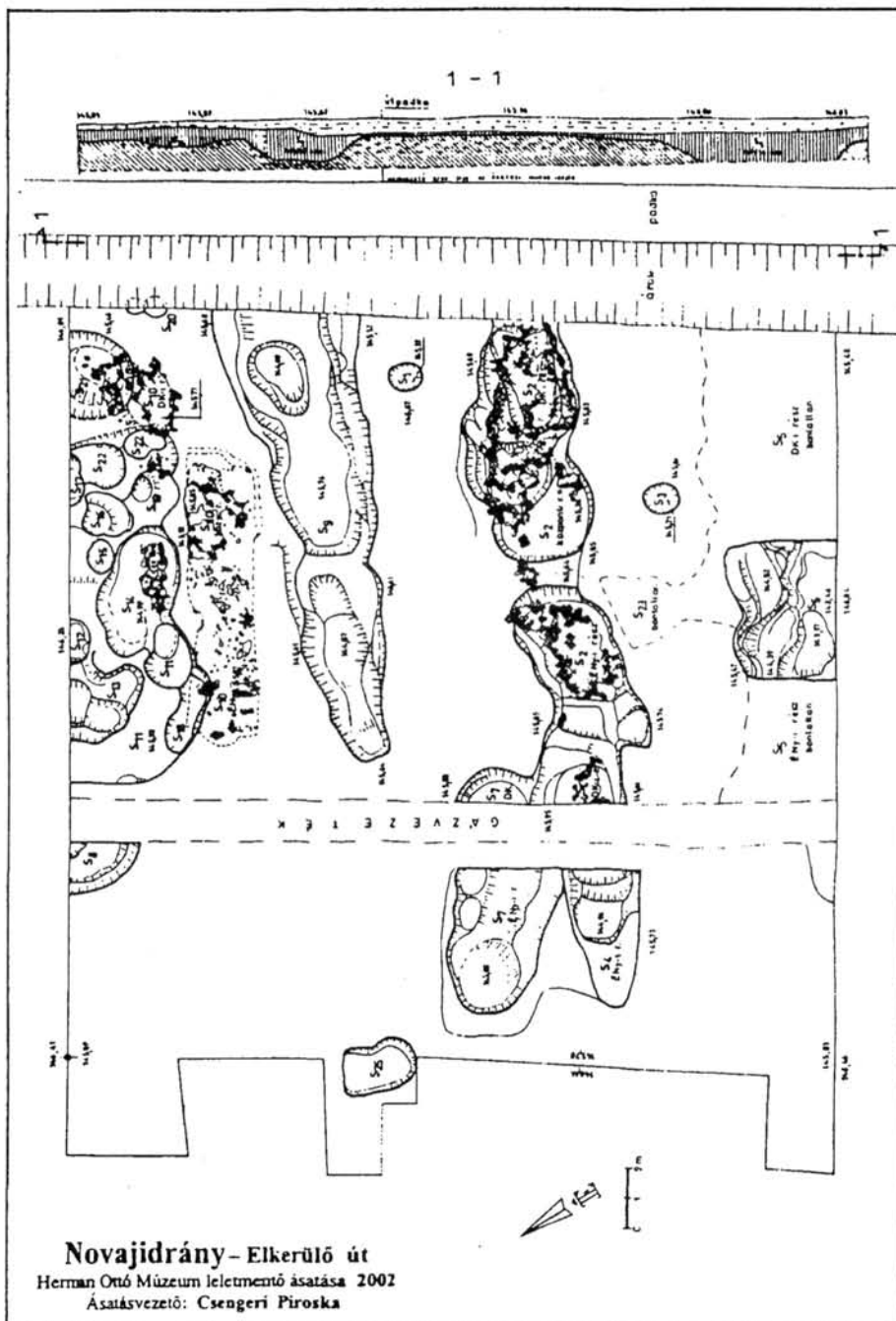
Az elpusztult ház és a hármas gödörkomplexum leletei között jelentős az a 15 emberábrázolás (idolok és egy „kentaúr” töredékei), melyek minden bizonnyal fontos szerepet játszottak az újkőkori közösség szakrális életében (8. kép 1., 3., az idolok helye: 5. kép 14. és 11. pont).

E másodlagos házomladékon kívül előkerült egy másik, vékony rétegben, szórtaan elhelyezkedő (feltehetően szétszántott), de elsődleges házomladék maradványa is (S 10, 3. kép). Paticsmaradványai 13x2 m-es területen szóródtak. Leletei között egy nagyobb, összetört edény érdemel figyelmet, melynek néhány „in situ” megmaradt töredékében három nagyméretű, köeszköz-készítésre alkalmas hidrokvarcit nyersanyagdarab feküdt.

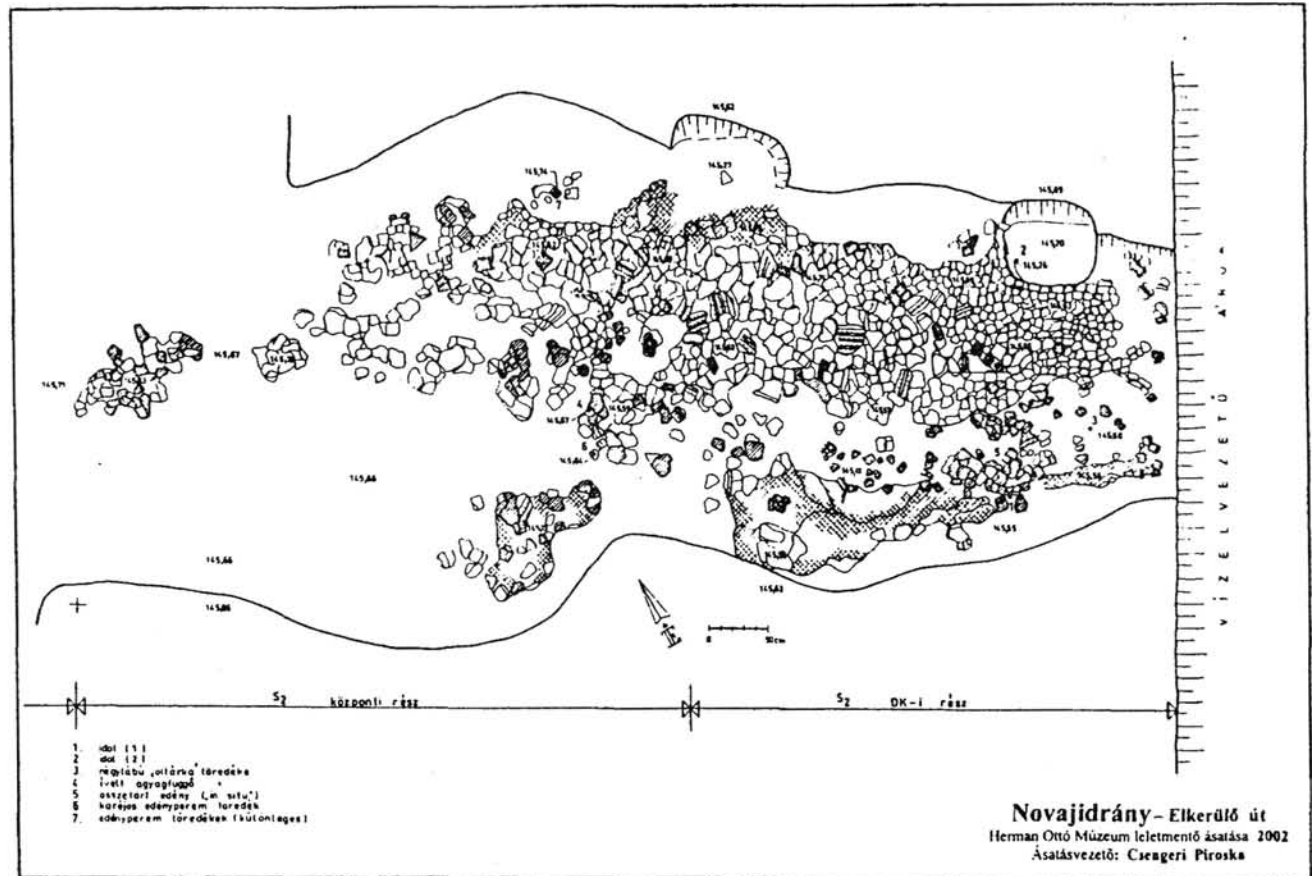
A fenti objektumok között és mellett két, valószínűleg természetes betöltődésű, egykor vízjárta, szintén ÉNy-DK-i irányban hosszan elnyúló gödör részletét találtuk meg (S 5 és S 9, 3. kép). Az S 9 gödör szelvénybe eső, feltárható része 15x4,8 m-es, legnagyobb mélysége pedig 148 cm volt. A vízvezető árok közút felőli falában jól látható a gödör folytatásának metszete (3. kép). Az objektum betöltése homogén, szürke színű, iszapos jellegű föld volt, kevés neolitikus kerámiát és köeszközt, valamint sok apró paticsdarabot tartalmazott. A kerámiatöredékek felülete víz általi koptatást mutatott. Lehetséges, hogy az S 10 ház melletti hosszanti gödörről („Längsgrube”) van szó, mely a településrészlet pusztulása után a domboldal eróziója folytán természetes úton töltődött fel, de a kérdés a feldolgozás jelenlegi állásában nem eldönthető.

Az S 5 gödör (3. kép) ásatási felületbe eső 19x3,8 m-es részletéből egy 4,6x3,8 m-es darabot tártunk fel csupán, melynek legnagyobb mélysége 230 cm volt. A vízvezető árok szelvényvel szemközti, DK-i falában az objektum folytatódására utaló metszet látható, és kiterjedését a DNy-i szelvényfalán kívül sem ismerjük. A hatalmas méretek szinte kizárják annak lehetőségét, hogy az objektum agyagkitermelő gödörként szolgált volna. Betöltésének felső 115 cm-e anyagát tekintve nagyon hasonlít az S 9 homogén

³⁵ Az ásatási és tárgyrajzokat Sáfrány Andrásné (HOM) készítette, melyet ezúton is szeretnék megköszönni.

3. kép. A feltárás összesítő felszínrajza

4. kép. Az S 2 komplexum közponli és DK-i része a ház- és kemenceomladékkal

földjére, ez alatt viszont a gödör aljáig terjedő igen összetett, ívelt, réteges betöltés figyelhető meg, ami hosszú ideig tartó feltöltődésére utal. Ezen kívül a betöltésben és az objektum falában több helyen vízszint változásának nyomait észleltük. Kevés lelete szintén kerámiatöredékekből, paticsdarabokból, és néhány köeszközből áll, az előbbieken a víz általi koptatás nyomával. Megtaláltuk továbbá egy nagy testű növényevő állat rossz megtartású koponyáját. Lehetséges, hogy a gödör a falu élete alatt folyamatosan töltődött, az elnéptelenedést követően pedig – az S 9-hez hasonló módon, esetleg azzal egy időben – betemetődött. E feltevések azonban egyelőre nem bizonyíthatóak.

A fent leírt objektumok között 4 kisebb, szabályosabb gödröt (S 1, S 3, S 8, S 25), valamint az ÉK-i szelvényfal mentén 13 egymás közelében fekvő gödröt, illetve gödörkomplexumot tártunk fel (S 11–S 22, 3. kép). Az utóbbiak közül az S 14 ugyancsak egy építmény kis mennyiségű paticsomladékát, valamint bekarcolt díszítésű kerámiák, háztartási edények darabjait és egy idoltöredéket (8. kép 2.) fogadott magába.

Az ásatási szelvény kis méretéből (675 m²) adódóan a jelenségek kevésbé alkalmasak arra, hogy belőlük a *település szerkezetére* vonatkozó megállapításokat tehesünk. A vonaldíszes kultúrkör eddig feltárt falurészletei alapján azonban sejthető, hogy a hosszanti agyagkitermelő, illetve hulladékgyödrök („Längsgrube”) a házakat kísérték, és azokkal megegyező tájolásúak voltak.³⁶ A gödrök Novajidrányban megfigyelt ÉNy–DK-i iránya tehát az épületek feltehető tájolását is megadja. Az elsődleges házomladéknak tartható, fent leírt S 10 objektum kiterjedése is erre enged következtetni (3. kép). Épületeket jelző cölöphelyeket a feltárás során nem találtunk. Az egyes települési jelenségek között esetleg fennálló időbeli különbségeket a feldolgozás jelenlegi állapotában nem tudtuk meghatározni.

Az ásatási felületen emberi temetkezés nem került elő. Meglehetősen kevés állatsontot találtunk, ami feltehetően a kedvezőtlen talajviszonyoknak tulajdonítható. Nagy mennyiségben kerültek elő pattintott obszidián és hidrokvarcit eszközök, hulladékok és nyersanyag-darabok. Több helyről sikerült faszénmintát vennünk, melyek remélhetőleg alkalmasak lesznek az építkezésekhez használt faanyagok fajának megállapítására, illetőleg radiokarbon kormeghatározásra. Az S 2 gödör aljáról, valamint az S 5 és S 9 objektumok betöltéséből üledékmintát tettünk el elemzésre. Az újkőkori falu és lakóinak mindennapi életéről a természettudományos vizsgálatok elvégzése után minden bizonynyal többet mondhatunk majd. Fontosnak tartjuk a későbbiekben a nagyobb autópályás feltárások (Mezőkövesd-Mocsolyás, Füzesabony-Gubakút) eredményeivel való összevetést.

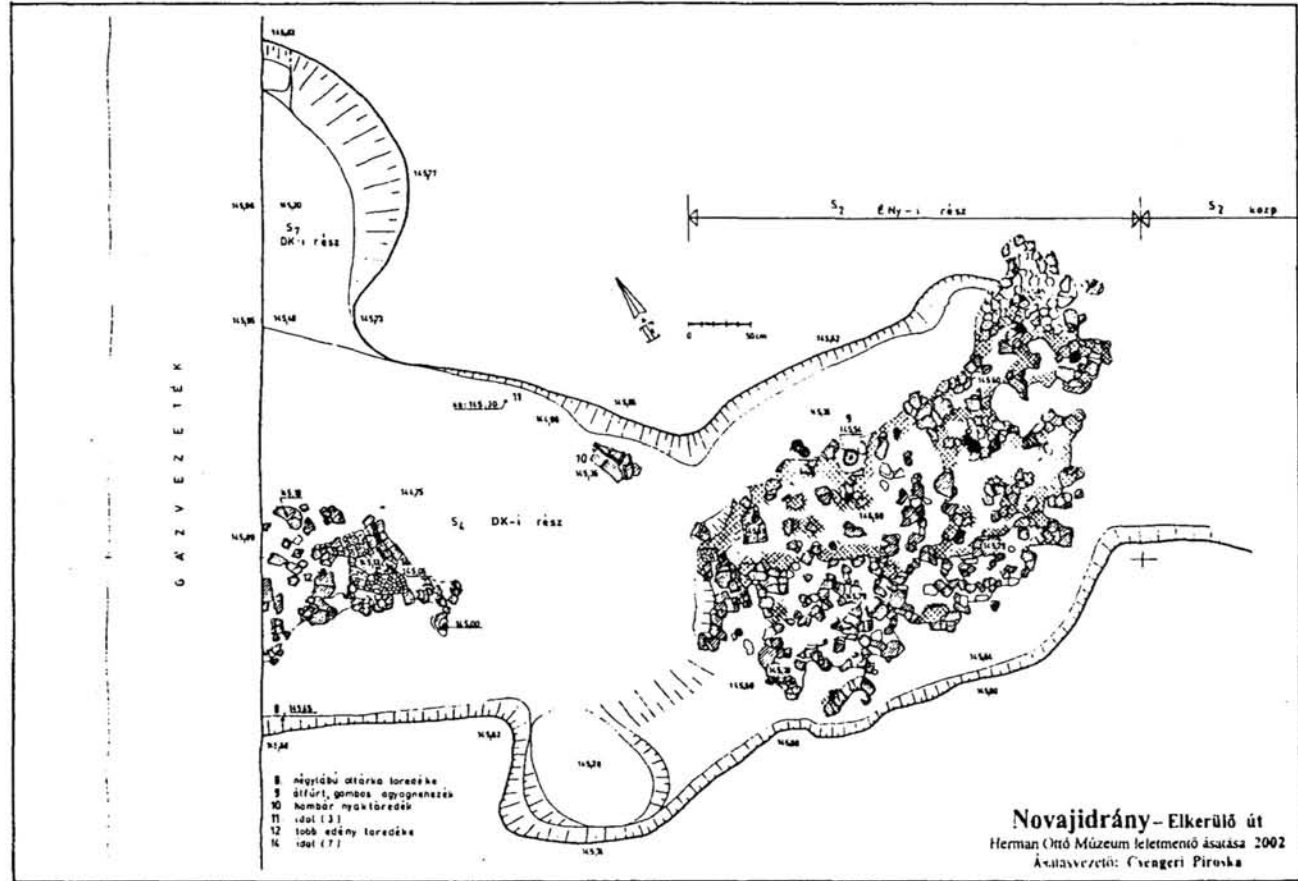
Az előkerült kerámia-leletanyag

Egy előzetes jelentésnek nem lehet célja a leletanyag teljes leírása és minden részletre kiterjedő elemzése, főként, ha – mint a novajidrányi leletek esetében is – annak restaurálása még nem fejeződött be.³⁷ Ebből adódóan az alábbiakban az edényformák és díszítések leírásánál nem közlünk mennyiségi adatokat, a leleteknek pedig csupán az időben legközelebbi, magyarországi lelőhelyekről származó párhuzamaira hivatkozunk.³⁸ Mindazonáltal az eddig megvizsgált tárgytypusok, díszítési módok és motívumok

³⁶ Lünig J., 1991. 68–70., 79–80., Bernhard, G.–Hampel, A., 1992. Abb. 4., Domboróczki L., 1997., 2001.

³⁷ A restaurálást Tóth Edina restaurátor (HOM) végzi.

³⁸ Az AVK legkorábbi fázisának jellemző kerámiaformáit és díszítésmódjait – tárgyalva a délkelet- és közép-európai analógiákat – nemrégiben Nagy E. Gy. elemezte részletesen: 1998. 73–86.

5. kép. Az S 2 komplexum ÉNy-i része a házomladdal, valamint az S 4 és S 7 gödrök DK-i része

mind egyértelműen mutatják, hogy a novajidrányi településmaradvány az AVK legkorábbi időszakából származik.

A *kerámialeletek* esetében megfigyelhető, hogy a finomkerámiák és a durvább háztartási edények anyaga és kidolgozása már ebben a korai fázisban eltérő, habár a különbségek gyakran elmosódnak.

A *finomkerámiák* alapanyagába kevés szerves maradványt és (összetört edényekből származó?) agyagdarabokat kevertek, azokat alacsony hőfokon világos sárgára, barnára, esetenként sötétszürkére égették. Az edények felületét minden alkalommal elsímították, néhány esetben fényezés nyomai is megfigyelhetők. A kerámiaformák között félgömb alakú és csonkakúpos tálat és csészéket (9. kép 2., 4–6., 11. kép 1–2.), alacsony és magas csőtálpas edényeket félgömb alakú, vagy négyszögletesedő tálrésszel (10. kép 3., 11. kép 2.), hengeres nyakú, bikónikus, négyszögletesedő testű palackokat (10. kép 2., 12. kép 3.), tagolt nyakú, négyszögletes szájú csészéket (9. kép 3.), valamint különböző formájú miniatűr edényeket (10. kép 1.) találunk. Az edények közt igen nagy számban vannak a négyszögletes szájúak, vagy négyszögletesedő testűek (9. kép 2–6., 10. kép 1–3., 11. kép 1–2., 12. kép 1., 3.)!³⁹ Az edények alja általában sima, leghömbölyített szélű, egy esetben még a Körös-Starčevo-Criș-kultúrkörre jellemző módon magas, profilált. Különleges *egy miniatűr függeszthető edény*: teste bikónikus, négyszögletesedő, az alján csúcsban összeszűkülő (10. kép 1.). Pereme alatt vízszintes lyuksor fut körbe, a hasa kidudorodásain és csúcsos alján pedig egy-egy további lyuk található. A lyukakat kívülről befelé szúrták, az edény belsejében azok széleit nem símították el. A test díszítése több ferde párhuzamosból kialakított ívelt motívum.

A finomkerámiák felületét bekarcolt, vagy festett minták borítják, de előfordulnak díszítetlen darabok is (10. kép 2.). A *bekarcolások* szélesek és mélyek, széleiket több esetben nem símították el. A tálak, csészék, valamint a csőtálpas edények tálrészének díszítése általában a perem alatt futó egy vízszintes vonal, melyet az edénytesten lefelé 1–3 íves, vagy ferde sávós (11. kép 2., 10. kép 3.), néha pedig szögletes, vagy cikcakkvonalból kialakított, folyamatosan futó minta követ. (11. kép 1.). A nagyobb edényeken hasonló, íves vonalkötegekből álló mintát találunk (12. kép 2–3.). Előfordul, hogy a későbbi AVK időszakokéhoz hasonló módon a felületet függőleges osztómotívumokkal mezőkre bontották, melyeket a megszokott íves, vagy szögletes motívumokkal töltöttek ki.⁴⁰

A *fekete festést* legtöbbször a vonaldíszes edényeken, a bekarcolásokhoz illeszkedve alkalmazták (9. kép 2., 4–6., 11. kép 1.). A bitumenszerű festék csupán néhány alkalommal és töredékekben maradt meg (9. kép 2.), legtöbbször csak sötétebb nyomát találjuk az edények felületén (9. kép 1., 3–6., 11. kép 1.). Ferde sávós, vagy sűrű párhuzamosokból álló ívelt motívumokat használtak (9. kép 2–3., illetve 5–6.), de találunk meanderszerű mintát kísérő festést is (11. kép 1.).⁴¹ Néhány töredéknél előfordul ferde sávós-gyöngyözéses festés (9. kép 1.), mely a Körös-kultúra erdélyi ágának hagyatéka az

³⁹ A legkorábbi időszak edényformáira és egyben a novajidrányi leletek párhuzamaira l. *Kalicz N.–Makkay J.*, 1977. 22–23., *Raczky P.*, 1983. 166., 168–171., *Nagy E. Gy.*, 1998. 74–75., *Kalicz N.–Koós J.*, 2000b. 67–68., 8. kép., 12–14. kép., 2002. 61., 74., Abb. 12., Abb. 18–21., *Kovács K.*, 2001. 79., 3–4. kép.

⁴⁰ A finomkerámiák bekarcolt vonaldíszreire vonatkozóan l. *Kalicz N.–Makkay J.*, 1977. 25., *Raczky P.*, 1983. 166., 168–171., *Kalicz N.–Koós J.*, 2000b. 67., 13–14. kép., 2002. 74., Abb. 12., Abb. 19–21., *Kovács K.*, 2001. 80., 4. kép. 1–7.

⁴¹ A festett edények analógiáit l. *Kalicz N.–Makkay J.*, 1977. 24., *Raczky P.*, 1983. 171., 177., *Nagy E. Gy.*, 1998. 77., *Kalicz N.–Koós J.*, 2000b. 67., 12. kép., 2002. 74., Abb. 17–18., *Kovács K.*, 2001. 79., 3. kép.

AVK legidősebb fázisában, egy esetben pedig nagyobb területet befedő fekete festés, melyet párhuzamos, ferde sávokkal kombináltak (9. kép 4.).⁴²

Elvértve *plasztikus díszítvényeket* is találunk: kerek bütyköket (12. kép 3.), illetve széles, lapos (függőleges, vagy vízszintes) osztott bütyökfogókat a négyszögletes testű edények kiszögellésein (10. kép 3.).

A nagyobb méretű, durvább kidolgozású háztartási edények alapanyagához nagy mennyiségű szerves (növényi) maradványt, néha közettörmelékét is keverték. Az égetés alacsony hőmérsékleten történhetett, az edények színe a finomkerámiákéhoz hasonlóan világossárga, barna, esetenként sötétszürke. A leletanyagban hengeres nyakú, valószínűleg hosszúkás testű, ujjbenyomásos bordákkal díszített, durva felületű hombáredényeket, széles szájú, csonkakúpos testű „fazekakat”, illetve tálakat és ezek töredékeit találtunk.⁴³ Az S 4 gödör DK-i részében, a 10. és 12. pontnál egy hengeres nyakú, ujjbenyomkodással díszített felületű hombár edény „in situ” darabjai kerültek elő, mely valószínűleg restaurálható lesz (5. kép).

Jellemző a nagyobb edények esetében a „Schlickwurf”, valamint a felületet rendszertelenül beborító, és többször vonaldísszel kombinált ujjbenyomkodás alkalmazása. A behúzkodott felületet hosszú, ferde és V-alakú, szabálytalanul elhelyezett bevagdalásokkal is borították. Előfordulnak a finomkerámiák ívelt, szögben törő és cikcakk alakú bekarcolt motívumai. Itt a széles és mély, durva vonalak széleit nem simították el. Egy táltöredék esetében figyeltük meg a perem ujjal való benyomkodását, egy „fazéktöredéknél” pedig az AVK későbbi időszakaiban általánossá váló, perem alatt vízszintesen körbefutó lyuk sor használatát. Plasztikus díszként az ujjbenyomással tagolt bordákon kívül széles, lapos bütyökfogókat és hegyes, kettős bütyköket találunk. Több esetben az edények belső felületén (különböző méretű hengeres nyakú edények nyak/váll találkozásánál, valamint jellegtelen oldaltöredékek belső részén) nagyméretű, vízszintes bütykök fordulnak elő!⁴⁴

A leletanyagban több *szűrőedényből* származó töredék is található, melyek közül kettőt mutatunk be (12. kép 1–2.). Az egyik egy félgömb alakú, négyszögletesedő szájú tálka, melynek oldalait és alját sűrűn elhelyezkedő lyukak törik át (12. kép 1.). Párhuzama Tiszacsege-Homokbánya lelőhelyről került elő.⁴⁵ A másik egy nagyobb, gömbös testű edényből származó töredék, melynek csak az alja szolgált szűrőként, oldalát két ívelt, párhuzamos vonalból kialakított minta borítja (12. kép 2.). A lyukakat mindkét esetben kívülről ejtették, és azok széleit az edények belsejében nem simították el.

A fent leírt edényformák és díszítések mind az AVK legkorábbi időszakának jellegzetességeit mutatják, melyek között vannak a Körös-kultúra erdélyi ágára visszavezethető, a balkáni középső neolitikum kezdetén általánosan feltűnő, valamint az AVK-val megjelenő, kizárólag a kultúrára jellemző jegyek.⁴⁶

⁴² Hasonlókat l. *Domboróczy L.*, 2001. Fig. 11.

⁴³ A formák leírását, és egyben a párhuzamokat l. *Kalicz N.–Makkay J.*, 1977. 22–23., *Raczky P.*, 1983. 177., 179–181., *Nagy E. Gy.*, 1998. 26., 29. kép., *Kalicz N.–Koós J.*, 2000b. 67., 15. kép., 2002. 61., 74., Abb. 22–23., *Kovács K.*, 2001. 80., 5–7. kép.

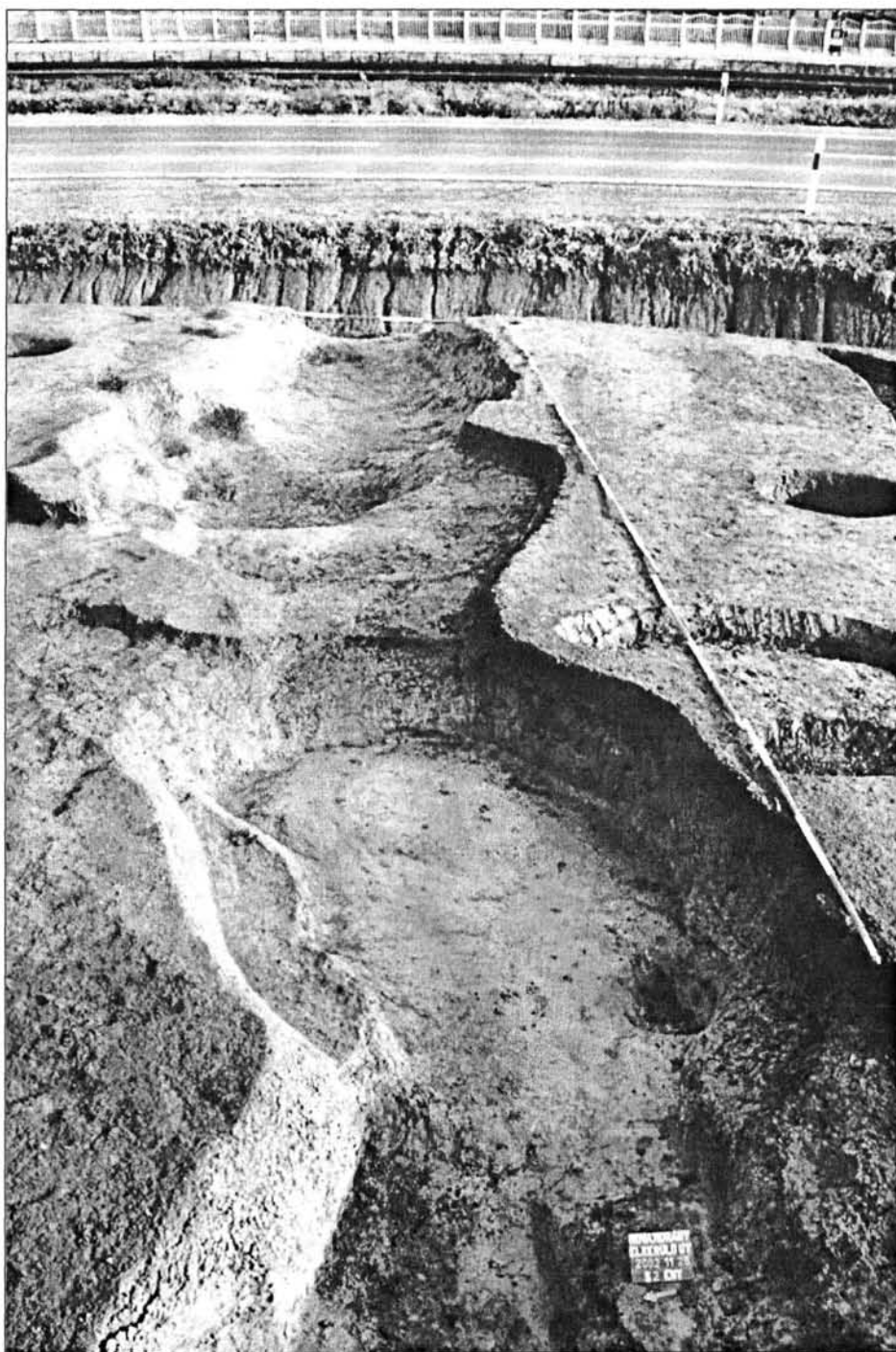
⁴⁴ A háztartási edények díszítéseire l. *Kalicz N.–Makkay J.*, 1977. 25., *Raczky P.*, 1983. 181., *Nagy E. Gy.*, 1998. 78–79., *Kalicz N.–Koós J.*, 2000b. 67., 15. kép., 2002. 74., Abb. 22–23., *Kovács K.*, 2001. 80., 5–7. kép. Belső bütyökfogó használatára l. *Oravecz H.*, 1997. 96., 12. ábra 6.

⁴⁵ *Nagy E. Gy.*, 1998. 29. t. 3.

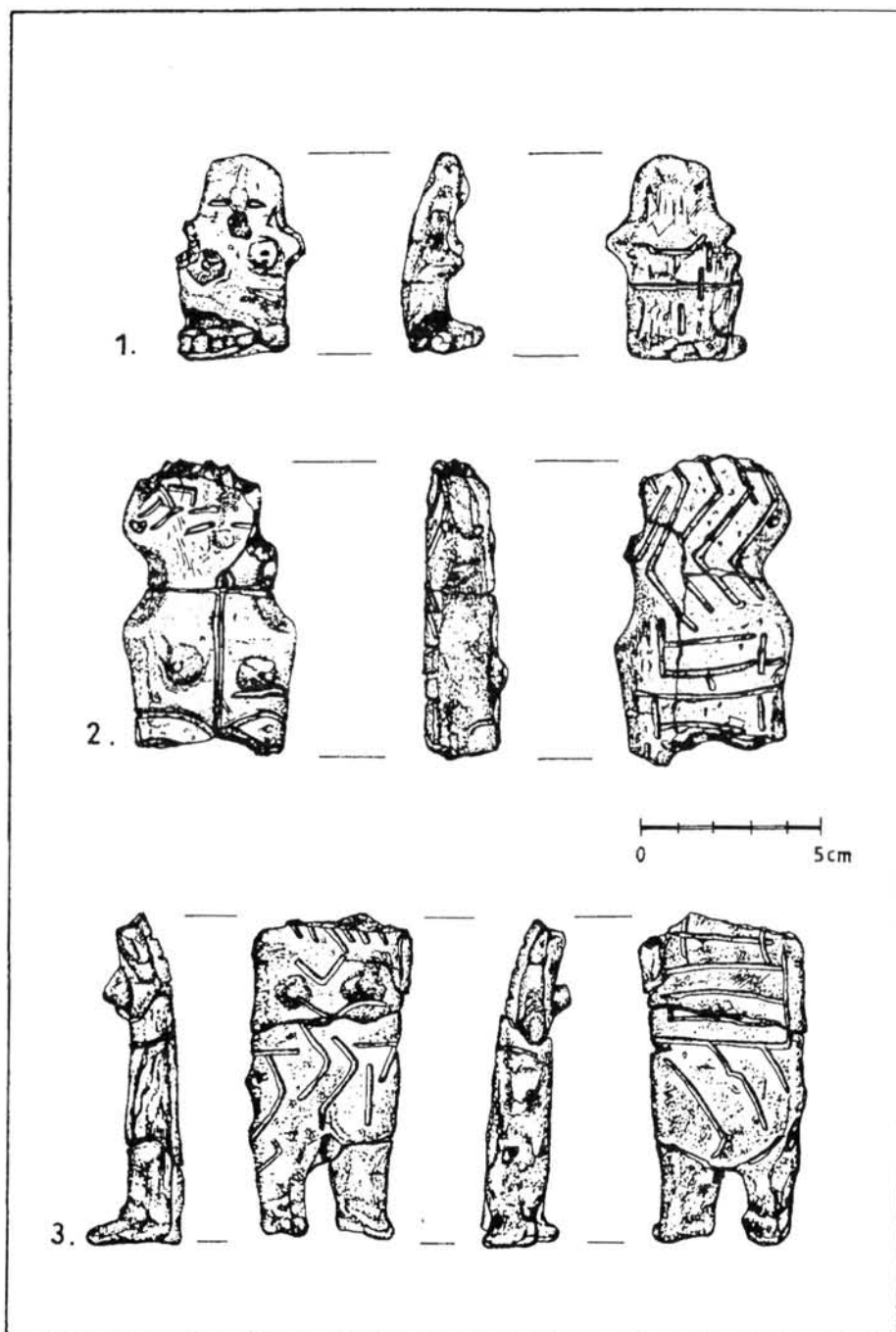
⁴⁶ Ezekről l. részletesen: *Raczky P.*, 1983. 187–192., 1988. 27–32., 1989. 234.,

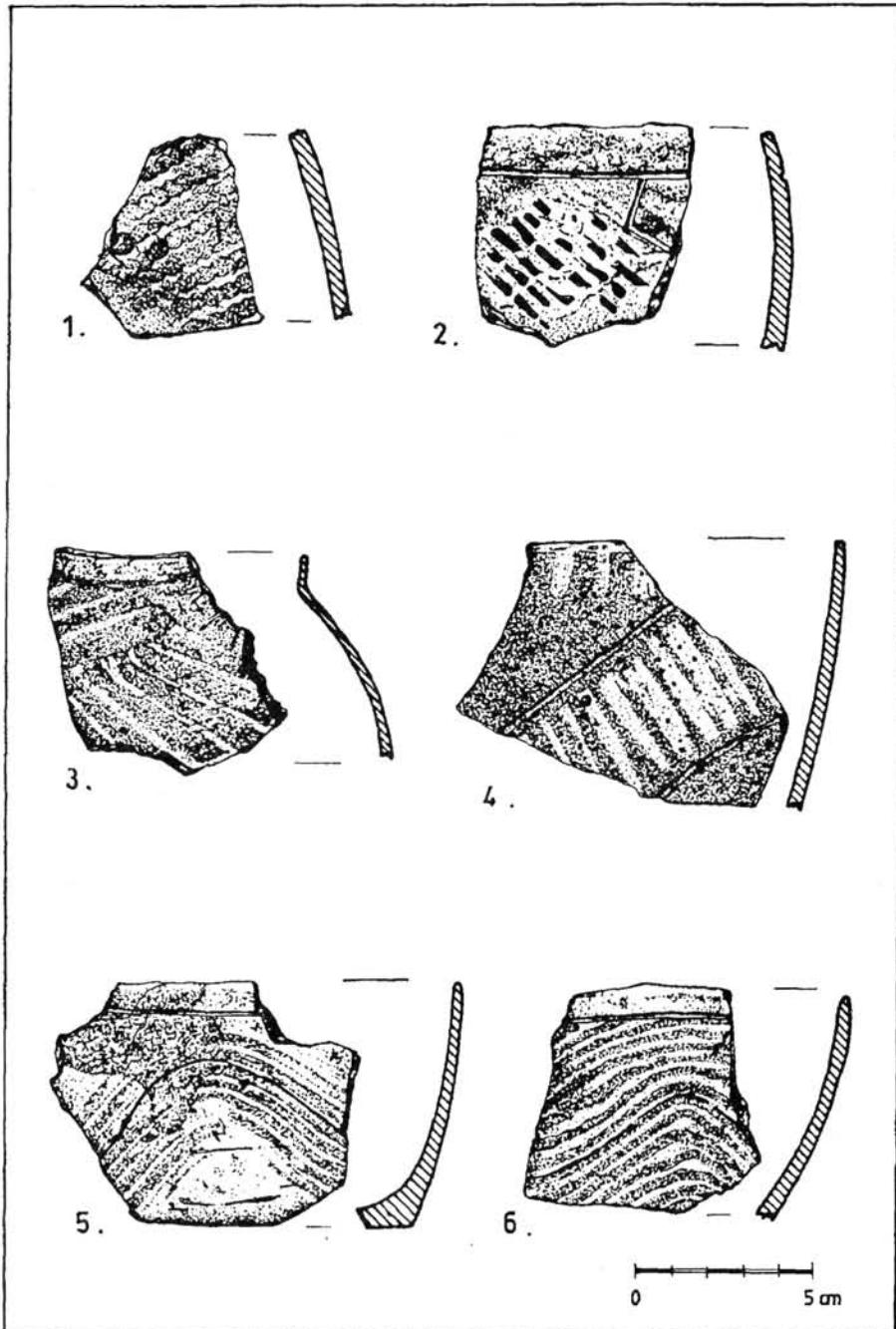
6. kép. A másodlagos házomladék (S 2) a kibontás után

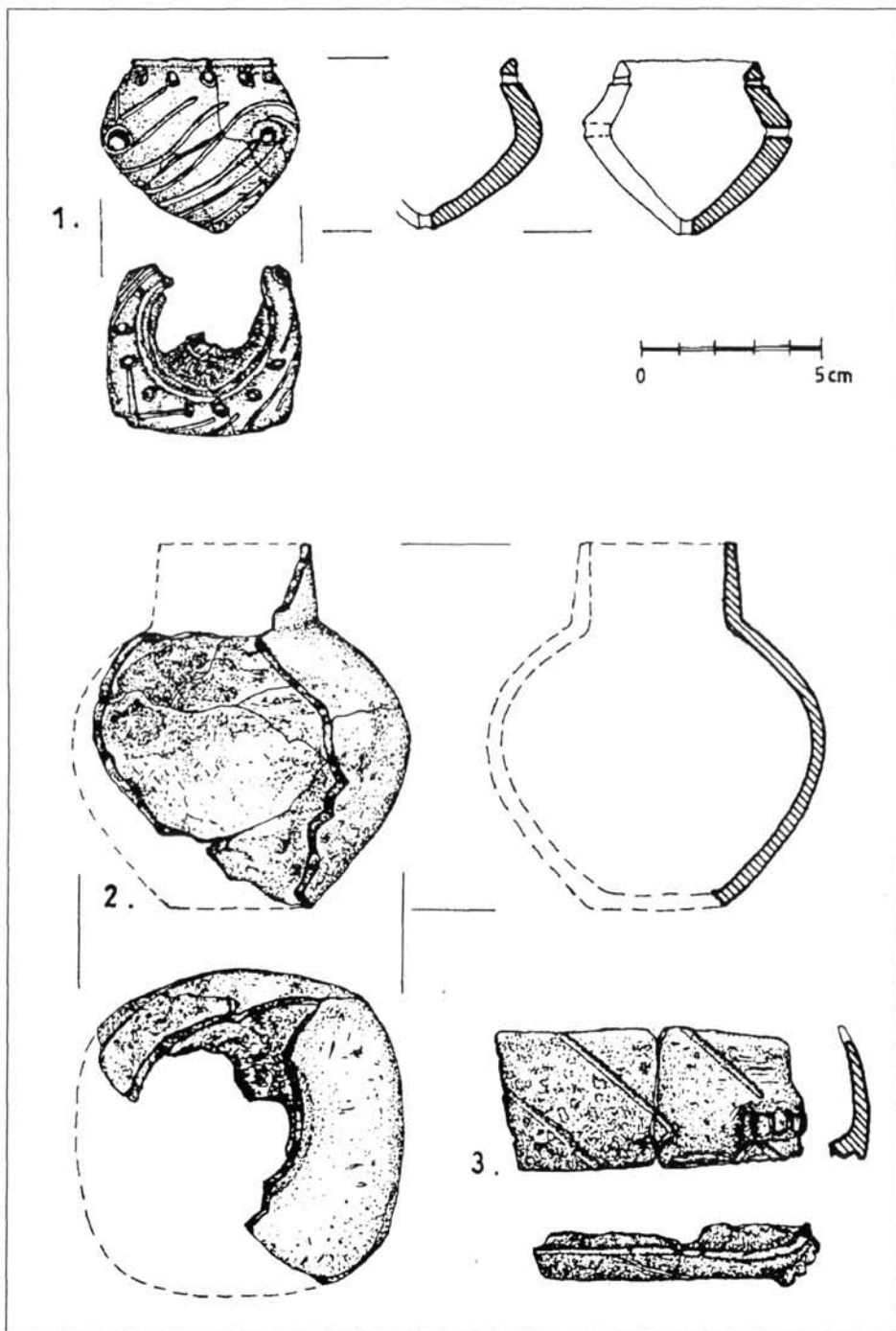
7. kép. Az S 2 gödörkomplexum a teljes feltárás után

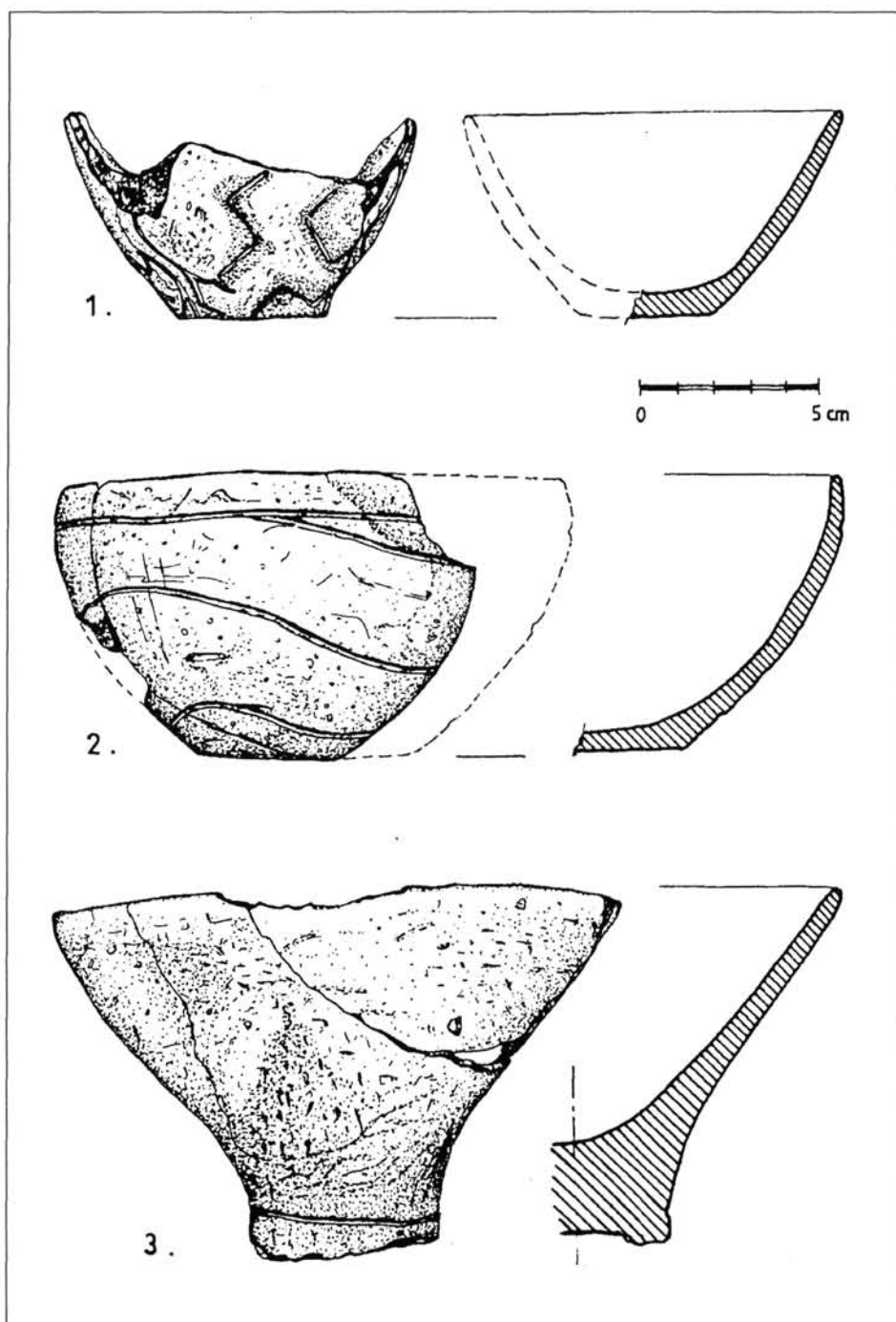
8. kép. 1–3. Emberábrázolások (idolok) az AVK településről. 1. – S 4, DK, 14. pont (7. idol), 2. – S 14 (10. idol), 3. – S 4, DK, 11. pont (3. idol)

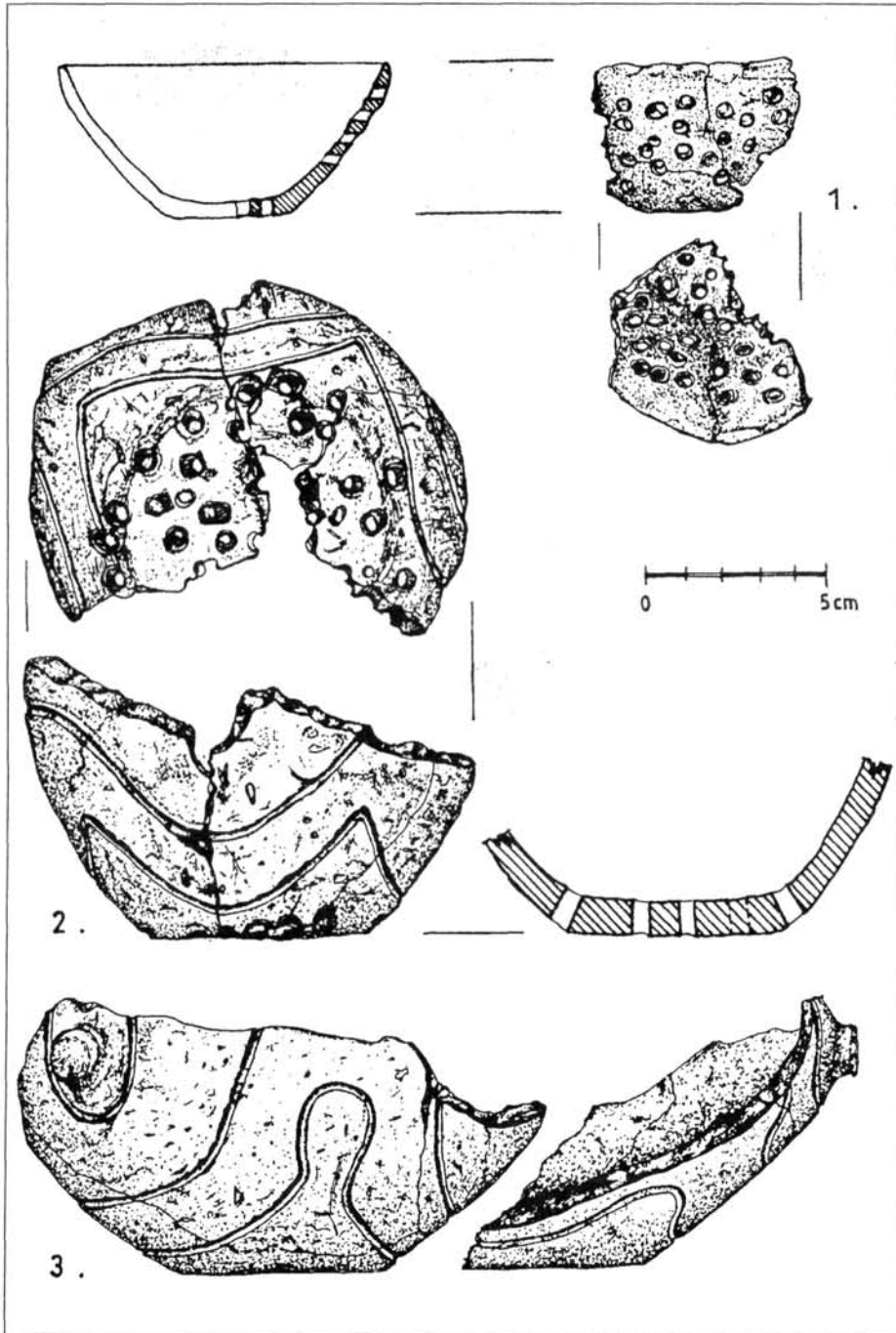
9. kép. 1-6. Fekete festésű edénytöredékek az AVK legkorábbi időszakából. 1. - S 2, DK, tűzhelyomladék alól, 2., 4. - S 4, DK, 3., 5. - S 2, DK, omladék alól, 6. - S 2, DK, tűzhelyomladék felszedése

10. kép. 1-3. Négyzetleges testű edények az AVK legkorábbi időszakából. 1. – S 2, DK, 2. – S 2, DK, tűzhelyomladék felszedése (19. pont), 3. – S 2, DK és központi rész

11. kép. 1–3. Bekarcolt vonaldíszes edények az AVK településről. 1–2. – S 4, DK, 12. pont,
3. – S 2, DK, omladék felszedése

12. kép. 1–2. Szűrőedények darabjai, 3. Bütyökdiszes edény az AVK településről. 1. – S 2, DK, tűzhelyomladék felszedéséből és omladék alól, 2. – S 2, DK, omladék felszedéséből és tűzhelyomladékból, 3. – a vízvezető árok falából

Az egyéb kerámialeletek között két nyomott gömbös testű agyagnehezéket említhetünk, melyek a másodlagos házomladékból kerültek elő (S 2, ÉNy-i rész, l. 5. kép 9. pont).

Itt kell szólnunk az omladékokból (S 2, S 10) és a nagyobb gödrökből (S 4, S 7) tömegesen előkerült ívelt „agyaghurkákról”, melyek funkcióját nem tudjuk bizonyossággal meghatározni. Közülük két, viszonylag ép darab egyik végén átfúrás látható, ami arra utal, hogy függőként/amulettként szolgáltak. A többi azonban hosszabb-rövidebb, vastagabb-vékonyabb, durva töredék, melyeknél más funkciót kell feltételeznünk. A hasonló leleteket legutóbb Rezi Kató G. gyűjtötte össze és elemezte.⁴⁷ A novajdrányi töredékek az általa agyagkarikának nevezett tárgytípus második („b”) változatához tartoznak, melyekre a kör alakú átmetszet a jellemző. A kora neolitikus Körös-kultúrától az AVK legkésőbbi időszakáig nagy területen megtaláljuk őket. Rezi Kató G. szerint egyértelműen ékszerek – a Spondylus-karperecek helyi utánzatai, vagy önálló ékszer típust képviselő agyagkarperecek – töredékei.⁴⁸ A novajdrányi ásatás során felvetődött az elképzelés, hogy – mivel e tárgyak nagy tömegben kerültek elő az égett omladékból – nem ékszerek, hanem a kerámiakészítés bizonyos fázisának a tűzben kiégett, és így megmaradt emlékei lehetnek. Hasonló tárgyak nagy mennyiségben ismertek a Novajdrányhoz közeli Encs-Abaujdevceser (egykor: Devceser) határából Csoma J. kutatásaiból (a bükki kultúra időszakából).⁴⁹

Az ásatás során előkerült három négylábú „oltár” töredéke. Közülük kettő kisméretű, bekarcolt mintával díszített, a harmadik viszont durva anyagú, díszítetlen, nagyméretű tárgyból származik. A kisméretű oltárok egyikének pontos párhuzamai ismertek a hasonló korú AVK és nyugati vonaldíszes településekről (pl. Füzesabony-Gubakútról, Eilslebenből).⁵⁰

A szakrális szféra körébe sorolhatók a Novajdrányban talált középső neolitikus emberábrázolások – 15 idoltöredék, egy „kentaur” szoborból származó darab, valamint egy emberfej alakú edényfogantyú. Ez utóbbi fordított háromszög alakú fejével, a szemet és az állat jelölő bekarcolásaival az idolféjek megformálásával rokon (l. alább).

Az ember alakú szobrok igen változatos formában és kivitelben jelennek meg a leletanyagban. Közülük két idol esetében a fej és a testet még nem választották el egymástól (8. kép 1.),⁵¹ a többi hat, ebből a szempontból értékelhető töredék a kultúra legtöbb azonos korú idoljához hasonlóan tagolt testű (8. kép 2–3.).⁵² A fejformák közt megtalálható az AVK-ra jellemző hátrahajló, fordított háromszög alak (öt példány),⁵³ de előfordul egy különleges, ovális forma is (8. kép 2.), egy alkalommal pedig fordított háromszög alakú, de lapos az emberi fej.⁵⁴ Néhány fejtöredéken az arc jobb oldalán a

⁴⁷ Rezi Kató G., 1995. további irodalommal.

⁴⁸ Rezi Kató G., 1995., 14–21.

⁴⁹ Csoma József, Történelmi Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa multjából. 1/1. 38–39. Valószínűleg ezekre a leletekre hivatkozik Korek J.–Patay P., 1958. 28.

⁵⁰ Füzesabony-Gubakút, Domboróczki L., 1997. 23., 6. kép., 164. 50–51. kép., Eilsleben, Lüning, J. 1991. 35., Abb. 7.

⁵¹ Pl. Mezőkövesd-Mocsolyásról, l. legutóbb Kalicz N.–Koós J., 2002. Abb. 14. 2., Abb. 15. 3., Polgár-Király-érpartról, Nagy E. Gy., 1999, 31., 2. t. 1.

⁵² Pl. Füzesabony-Gubakútról, Domboróczki L., 1997. 163. 25–29. kép., Mezőkövesd-Mocsolyásról, Kalicz N.–Koós J., 2002. Abb. 14. 3–5., Abb. 15. 1–2., 4–10., Mezőkeresztes-Nagy Tubulykáról, Koós J., 2003. 2. kép 1., 5., Mezőkövesd, volt katonai repülőtérről, u.itt, 3. kép.

⁵³ Pl. Füzesabony-Gubakútról, Domboróczki L., 1997. 163. 25–29. kép. 164. 55–59. kép., Mezőkövesd-Mocsolyásról, Kalicz N.–Koós J., 2002. Abb. 15. 8.

⁵⁴ Több párhuzama ismert Mezőkövesd-Mocsolyásról, Kalicz N.–Koós J., 2002. Abb. 14. 3–4., Abb. 15. 1–2.

kultúrában jellegzetes átfúrás látható. Az arcon általában két bekarcolt, vízszintes vonallal jelezték a szemeket, apró kidudorodással pedig az orrot. A száját egy esetben sem jelölték. A szobrok álló emberalakokat formáznak. Testük lapos (8. kép 1–3.), egy nagyobb alakból származó töredéknél ellipszis átmetszetű. Négy idolnak maradt fenn az alsó része is: három egybefüggő, széles talpon (8. kép 1.), egy viszont realiztikusan ábrázolt lábakon áll (8. kép 3.). Egy üreges testű szobor nyaka behelyezhető fej használatára, esetleg cserélhető szoborfejre utal – ezzel jelenleg egyedülálló a Kárpát-medence korabeli leletanyagában. Előkerült egy nagyobb méretű, lapos, lekerekített szélű, téglatest alakú, díszítetlen, stilizált idol töredéke is. Bonyolultabb kivitelű, díszített párhuzama Šarišské Michal’any-ból (Szentmihályfalva), a tiszadobi csoport időszakából származik.⁵⁵ Egy háromszög alakú fejű, lapos felsőttestű darab hátánok kiképzése pedig arra enged következtetni, hogy állatstebben folytatódott („kentaur”), esetleg edény oldalán ember alakú applikáció lehetett.⁵⁶ A megmaradt felsőttestű idolk (a „kentaur” kivételével) a mellék jelöléséből ítélve női alakokat ábrázolnak (5 töredék, 8. kép 1–3.). Több szobrocskán vörös, sárga, fehér és fekete festés, illetve ezek kombinációjának maradványai figyelhetők meg (pl. 8. kép 2., fehér inkrusztáció).

A leírtakhoz hasonló gazdagságú és azokkal azonos formavilágú emberábrázolásokat szintén az AVK legkorábbi fázisához köthető fűzesabony-gubakúti és mezőkövesd-mocsolyási településeken találtak.⁵⁷

Az előkerült szobrok szimbolikus és más díszítései is változatosak. Több esetben figyeltük meg valamiféle ruházat jelölését (pl. 8. kép 2–3.). Két szobor esetében a fej hátulján bekarcolt cikcakkvonalakkal hosszú, leomló haját jelentették meg (az egyik: 8. kép 2.).

Két esetben fedeztük fel az AVK északi településtömbjének emberábrázolásaira jellemző, de még kezdetleges megformálását, az arc jobb oldala fölött elhelyezkedő *szimbolikus jelet* (az egyik: 8. kép 2.). Ez a „sarlómotívum” a kultúra legkorábbi fázisától (Fűzesabony-Gubakút, Tiszavalk-Négyes) a legkésőbbi időszakokig azonos formában és feltehetően azonos jelentéstartalommal van jelen arcok edényeken és idolkon.⁵⁸

Végezetül ugyancsak fontosnak tartjuk – és ezért mutatjuk be rajzban éppen ezeket az idoltöredékeket –, hogy három emberalak hátán kettős párhuzamos, vízszintes vonalat, illetve téglalap alakú sávot figyelhetünk meg (8. kép 1–3.). Ez a minden bizonnyal határozott jelentéssel bíró szimbólum az AVK-kör északi és déli tömbjének ábrázolásain egyaránt feltűnik. Legutóbb Raczy P. és Anders A. adta közre és elemezte példáikat.⁵⁹

A fent leírtakat összegezve elmondhatjuk, hogy a Novajdrány határában feltárt újkőkori településmaradvány a Kárpát-medence É-i részén élt legkorábbi élelemtermelő közösségek egyikének hagyatéka, és jelenleg – feltehetően a kutatás hiányosságából adódóan – a legészakabbra fekvő magyarországi lelőhely az adott korból. Az előkerült település kiterjedése és határai egyelőre sem a felszíni vizsgálatok, sem a régészeti feltárás alapján nem állapíthatók meg. A 3. sz. főút mentén futó vízelvezető árok falában

⁵⁵ Šiřka, S., 1986. 441., Abb. 1. 2.

⁵⁶ „Kentaur” ábrázolásokat Fűzesabony-Gubakúton, *Domboróczi L.*, 1997. 38–40., és Mezőkövesd-Mocsolyáson, *Kalicz N.–Koós J.*, 2002. Abb. 13. 1. találtak.

⁵⁷ L. 51–54., 56. jegyzet.

⁵⁸ Fűzesabony-Gubakútról, *Domboróczi L.*, 1997. 164. 57. kép., Tiszavalk-Négyesről *Raczy P.*, 1988. 27–28., 21. kép 1., 6., és *Nagy E. Gy.*, 1998. 80–81., 25. t. 1–6., összefoglalóan *Kalicz N.–Koós J.*, 2000a., *Raczy P.–Anders A.*, 2003. 158–166.

⁵⁹ *Raczy P.–Anders A.*, 2003. 158–166., Szarvas-102. lelőhely, Fig. 2. 1., Tiszavasvári-Köztetető, Fig. 2. 3., Hortobágy-Zám, Fig. 2. 4., Tiszadada-Kálvinháza, Fig. 2. 5., Gyoma-Ózéd, Fig. 6. 1., Battonya-Göd-rösök, Fig. 6. 2–3., Csanytelek-Újhalastó, Fig. 7. 1., Szentes-Ilonapart, Fig. 7. 2., Öcsöd-Kováshalom, Fig. 7. 3.

szelvényüinktől ÉK-re és DNy-ra egyaránt találhatóak még objektumprofilok. Amennyiben lehetőség lesz rá, a későbbiekben szeretnénk kibővíteni az ásatási felületet, és folytatni a leletmentést, hogy további információkat nyerjünk erről a Hernád völgyében fekvő – valószínűleg fontos, É–D-i irányú kereskedelmi út mentén található – a régészeti kutatás szempontjából jelentős neolitikus faluról.

IRODALOM

Bernhardt, Günter–Hampel, Andrea

- 1992 Vorbericht zu einem ältestlinienbandkeramischen Siedlungsplatz in Frankfurt-Niedereschbach. *Germania* 70. 1–16.

Domboróczki László

- 1997 Füzesabony-Gubakút. Újkőkori falu a Kr. e. VI. évezredből. – Füzesabony-Gubakút. Neolithic village from the 6th millenium B.C. In: *Raczy Pál–Kovács Tibor–Anders Alexandra* (szerk.), *Utak a múltba. Az M3-as autópálya leletmentései. – Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway.* 19–27. Budapest

- 2001 The excavation at Füzesabony-Gubakút. Preliminary Report. In: *Kertész Róbert–Makkay János* (eds.), *From the Mesolithic to the Neolithic. Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, September 22–27, 1996.* *Archaeolingua* 11. 193–214. Budapest

Gläser, Roland

- 1991 Bemerkungen zur absoluten Datierung des beginns der westlichen Linienbandkeramik. *Banatica* 11. 53–64.

Hertelendi et al.: Hertelendi Ede–Kalicz Nándor–Raczy Pál–Horváth Ferenc–Veres Mihály–Svingor Éva–Futó István–Bartosiewicz László

- 1995 Re-evaluation of the Neolithic in Eastern Hungary based on calibrated radiocarbon dates. *Radiocarbon* 37. 239–251.

Hertelendi et al.: Hertelendi Ede–Svingor Éva–Raczy Pál–Horváth Ferenc–Futó István–Bartosiewicz László–Molnár Mihály

- 1998 Radiocarbon chronology of the Neolithic and time span of tell settlements in Eastern Hungary based on calibrated radiocarbon dates. In: *Költő László–Bartosiewicz László* (eds.), *Archaeometrical Research in Hungary* 2. 61–69. Budapest–Kaposvár–Veszprém

Kaminská, L'ubomíra

- 1981 Archeologický výskum v Koišiciach-Barci. – Archäologische Grabung in Košice-Barca. *AVANS* v roku 1980. 129–131.

Kalicz Nándor

- 1985 On the chronological problems of the Neolithic and Copper Age in Hungary. *MittArchInst* 14. 21–51.

- 1995 Die älteste transdanubische (mitteleuropäische) Linienbandkeramik. Aspekte zu Ursprung, Chronologie und Beziehungen. *ActaArchHung* 47. 23–59.

Kalicz Nándor–Koós Judit

- 1997a Eine Siedlung mit ältestneolithischen Hausresten und Gräbern in Nordostungarn. In: *Lazić, M.* (ed.), *ANTIΔΩPON* Dragoslavo Srejović completis LXV annis ab amicis collegis discipulis oblatum. 125–135. Beograd
- 1997b Mezőkövesd-Mocsolyás. Újkőkori telep és temetkezések a Kr. e. VI. évezredből. – Mezőkövesd-Mocsolyás. Neolithic settlement and graves from the 6th millenium B.C. In: *Raczky Pál–Kovács Tibor–Anders Alexandra* (szerk.), *Utak a múltba. Az M3-as autópálya leletmentései. – Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway.* 28–33. Budapest
- 2000a Újkőkori arcós edények a Kárpát-medence északkeleti részéből. – Neolitische Gesichtsgefäße im Nordosten des Karpatenbeckens. *HOMÉ* 39. 15–44.
- 2000b Település a legkorábbi újkőkori sírokkal Északkelet-Magyarországról. – Eine Siedlung mit ältestneolithischen Gräbern in Nordostungarn. *HOMÉ* 39. 45–76.
- 2002 Eine Siedlung mit ältestneolithischen Gräbern in Nordostungarn. *Preistoria Alpina* 37. 2001. 45–79.

Kalicz Nándor–Makkay János

- 1972 Probleme des frühen Neolithikums der nördlichen Tiefebene. In: *Fitz Jenő* (szerk.), *Aktuelle Fragen der Bandkeramik.* 77–92. Székesfehérvár
- 1976 Frühneolitische Siedlung in Méhtelek-Nádas. *MittArchInst* 6. 13–24.
- 1977 Die Linienbandkeramik der Grossen Ungarischen Tiefebene. *StudArch* 7. Budapest

Koós Judit

- 2003 Further data on Middle Neolithic clay pottery in Eastern Hungary. In: *Jerem Erzsébet–Raczky Pál* (eds.), *Morgenrot der Kulturen. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag.* *Archaeolingua* 15. 145–153. Budapest

Korek József–Patay Pál

- 1958 A bükki kultúra elterjedése Magyarországon. – Der Verbreitung der Bükker Kultur in Ungarn. *RégFüz Ser. II. No. 2.* Budapest

Kovács Katalin

- 2001 Tiszaszőlős-Aszópart. Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának korai telepe. (Előzetes jelentés) – Tiszaszőlős-Aszópart. Eine frühe Siedlung der Alföld-Linienbandkeramik. *Tisicum* 12. 79–89.

Lichardus, Jan

- 1972a Zur Entstehung der Linearkeramik. *Germania* 50. 1–15.
- 1972b Beitrag zur chronologischen Stellung der östlichen Linearbandkeramik in der Slowakei. In: *Fitz Jenő* (szerk.), *Aktuelle Fragen der Bandkeramik.* 107–122. Székesfehérvár

Lüning, Jens

- 1991 Frühe Bauern in Mitteleuropa im 6. und 5. Jahrtausend v. Chr. *JRGZM* 35. 1988. 27–93.

Makkay János

- 1982 A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Az időrend és a népi azonosítás kérdései. 1982. Budapest

Nagy Emese Gyöngyvér

- 1998 Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának kialakulása. – Die Herausbildung der Alfölder Linearbandkeramik I–II. DMÉ 1995–96. 53–150.
- 1999 Középső neolit idolk Hajdú-Bihar megyéből. – Mittelneolitische Idole aus dem Komitat Hajdú-Bihar. DMÉ 1997–1998. 31–47.

Oravecz Hargita

- 1996 Neolithic burials at Tiszalúc-Sarkad. Data to the burial practices of the Alföld Linear Pottery culture. FolArch 45. 51–62.
- 1997 Alföld Linear Pottery finds from Tiszalúc-Sarkad. FolArch 46. 93–111.
- 2001 A Tiszalúc-sarkadi újkőkori falu feltárásának eddigi eredményei (Borsod-Abaúj-Zemplén megye). – Die bisherigen Ergebnisse der Freilegungen in der neolithischen Siedlung von Tiszalúc-Sarkad (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén). Régészeti kutatások Magyarországon 1998 – Archaeological Investigations in Hungary 1998. 7–24. Budapest

Patay Pál

- 1987 A Tiszalúc-sarkadi rézkori telep ásátásának eddigi eredményei. – Bisherige Ergebnisse der Ausgrabung in der kupferzeitlichen Siedlung von Tiszalúc-Sarkad. FolaArch 38. 89–120.
- 1995 Die kupferzeitliche Siedlung Tiszalúc-Sarkad und die Hunyadi-halom-Kultur. Inventaria Praehistorica Hungariae 7. 107–115. Budapest

Raczky Pál

- 1979–80 A Körös kultúra újabb figurális ábrázolásai a Közép-Tisza-vidékről és történeti összefüggéseik. – New figural representations of the Körös culture from the Middle Tisza region and their historical connexions. SzMMÉ 1979–80. 5–33.
- 1983 A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Közép- és Felső-Tisza-vidéken. – Questions of transition between the Early and Middle Neolithic in the Middle and Upper Tisza region. ArchÉrt 110. 161–194.
- 1988 A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában. Szolnok
- 1989 Chronological Framework of the Early and Middle Neolithic in the Tisza Region. In: *Bökönyi Sándor* (ed.), Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern connections. *Varia Archaeologica Hungarica* 2. 233–251. Budapest
- 1992 The Neolithic of the Great Hungarian Plain and the Vinča complex. *Balcanica* 23. (Hommage a Nikola Tasić) 147–165.

Raczky Pál–Anders Alexandra

- 2003 The internal relations of the Alföld Linear Pottery culture in Hungary and the characteristics of human representation. In: Jerem Erzsébet–Raczky Pál (eds.), *Morgenrot der Kulturen. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*. *Archaeolingua* 15. 155–182. Budapest

Rezi Kató Gábor

- 1994–1995 Neolithic clay trinkets. *CommArchHung* 1994–1995. 5–25.

Šiška, Stanislav

- 1986 Grabungen auf der neolithischen und äneolithischen Siedlung in Šarišské Michal'any. *SIA* 34. 439–454.

- 1989 Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. – Die Kultur mit östlicher Linearkeramik in der Slowakei. 1989. Bratislava
Stäuble, Harald
- 1995 Radiocarbon dates of the earliest Neolithic in Central Europe. *Radiocarbon* 37. 227–237.

THE SETTLEMENT OF THE EARLIEST PHASE OF THE ALFÖLD LINEAR POTTERY
CULTURE IN THE HERNÁD VALLEY
(PRELIMINARY REPORT FROM A RESCUE EXCAVATION ALONG THE
TRUNK ROAD No. 3 AT NOVAJIDRÁNY IN 2002)

The study reports from a part of a Middle Neolithic settlement from the earliest phase of the Alföld Linear Pottery culture (former Szatmár II group) that was uncovered along the trunk road No. 3. near Novajidrány (Northern Hungary, Hernád valley, Fig. 1–2.). The site was discovered by *E. Lovász* in April of 2002, and a rescue excavation was conducted by *the present author* from 26 August to 27 November in the same year. A total of 25 archaeological features (ALP culture) and many stray finds (Bükk culture) came to light from the Middle Neolithic in the small excavated area (675 m², Fig. 3.).

Remains of two houses (“in situ” debris of the one of them, Fig. 3., and debris of another one in secondary position in a refuse pit, Fig. 3–6.), three large, elongated refuse pit complex, an enormous feature for unknown purpose and several smaller pits with abundant find material were uncovered (Fig. 3.). There were not any postholes of houses or burials found in the course of the investigation. As a consequence of the size of excavated area can not be reconstruct neither of the structure of the early ALP village nor the construction of the buildings and other features. NW–SE orientation of the houses can be supposed on the basis of the orientation of the elongated refuse pits that were situated along the buildings. The ALP settlement was laid on a NE–SW orientated hill near by the ancestor of the river Hernád.

In the course of the investigation came to light only a few amount of animal bones (and no bone objects). There were found representations of chipped stone industry (obsidian and limnic quartzite) with abundance at the site. Charcoal and sediment samples were collected from the archaeological features for scientific examinations. Reconstruction of the everyday life of the Neolithic community, their natural environment and the age of the settlement can be expected of their analysis.

Restoration of the ceramic finds is underway so the analysis of find material can not be complete. The elaboration, forms and decoration of fine ware and coarse ware were found in Novajidrány and their analogies (especially from Mezőkövesd-Mocsolyás, Füzesabony-Gubakút and Tiszalúc-Sarkad), however unambiguously dates the settlement to the earliest phase of the ALP culture (Fig. 8–12.).

Among the vessel shapes of the fine ceramics are found hemispherical and conical bowls and cups (Fig. 9. 2., 4–6., Fig. 11. 1–2.), pedestalled bowls with low or high pedestal and hemispherical or conical upper part (Fig. 10. 3., Fig. 11. 2.), flasks with cylindrical neck and biconical body (Fig. 10. 2., Fig. 12. 3.), globular bowls with short, cylindrical neck (Fig. 3.) and various miniature vessels (Fig. 10. 1.). The body or the rim of the vessels most often is rectangular (Fig. 9. 2–6., Fig. 10. 1–3., Fig. 11. 1–2., Fig. 12. 1., 3.)! Pieces of fine ware are decorated with deeply and widely incised simple patterns: curved (Fig. 11. 2.), striped (Fig. 10. 3.) or angular motives of 1–3 lines (Fig. 11. 1.), or similar patterns with black painting (Fig. 9. 2–3., 5–6., Fig. 11. 1). There are examples of the black pearled paint of the Criș culture among the finds too (Fig. 9. 1.).

Among the vessel shapes of the coarse, household ware are found large-size storage jars with cylindrical neck and globular or elongated body, pots with wide mouth and pieces of bowls

with various size and forms. "Decorations" of coarse ware are "*Sclickwurf*", decoration pressed by finger without any pattern, inclined and V-shaped coarse incisions, finger-pressed ribs, incised motives of the fine ware in coarser elaboration, many knobs, and in one case a row of perforations running under the rim of a pot. There are many pieces of filtering vessels among the finds too (Fig. 12. 1–2.).

Among the other ceramic finds have to be mentioned two weights from clay, many pieces of "clay rings" and three four-legged, decorated "altar". The most important however are the human representations – one application from the wall of a vessel in the shape of a human face and 16 human figures (Fig. 8. 1–3.). The "idols" are represented in various elaboration, forms and decoration. The body usually is flat and the statuettes represent standing human figures. It is important to mention the triangular heads with face depiction and a perforation above it, the primitive symbolic ("sickle") motif above two faces (Fig. 8. 2.), the representation of hair (Fig. 8. 2.) and clothes on some idols (Fig. 8. 2–3.) and the incised two parallel lines or bands on the back side of three human body (Fig. 8. 1–3.) that each are common in the northern unit of the ALP culture from the beginning of it to its end.

A statuette with hollow body and fragmentation around the neck is unique in the Middle Neolithic material of the Carpathian basin. It probably had a removable head. Among the figures there is a piece of a "centaur-type" one too. The majority of idols presumably shape a woman figurine (Fig. 8. 1–3.). There are remains of white, black, red and yellow paints and their combinations on the surface of the statuettes.

Similarly abundance and variety of human representations that were described above from Novajdrány have been known from only two other site of the earliest phase of ALP culture (Mezőkövesd-Mocsolyás and Füzesabony-Gubakút) so far.

In sum we can establish that the settlement remain uncovered at Novajdrány in the Hernád valley (Northern Hungary) is the heritage of one of the earliest Neolithic communities of the north of the Carpathian basin and it has been the northernmost site from this period in Hungary so far. However extension and structure of this settlement could only be reconstructed by further investigations.

Piroska Csengeri

ADATOK VILMÁNY RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIÁJÁHOZ

B. HELLEBRANDT MAGDOLNA

1. lelőhely

Kiss Nándorné értesítette a Herman Ottó Múzeumot, hogy udvarukon, emésztőgödör ásásakor őskori edényeket találtak (HOM A 3366–03.). A lelőhely a Hernád bal partján, széles, sík ártéri sáv fölé emelkedő dombvonulaton van. Ezen az É–D irányú dombvonulaton helyezkedik el maga a község, Vilmány (1. kép), melynek északi része, ahol lelőhelyünk van, Kisfalu, majd Vilmánykisfalu néven önálló kisközség volt 1936-ig, amikor is Vilmányhoz csatolták.¹

A leletbejelentést követő helyszíni szemlét 2003. 04. 26-án végeztük a Fő u. 114. számú ingatlanánál (2. kép 1. lelőhely). A leletek, egy összetört urna, egy hiányos fazék régi és új töréssel, egy díszített talpas bögre, két kis bronz spirális, valamint egy flitter, és az összegyűjtött hamvak egy késő bronzkori sír maradványai. A temetkezés helye a lakóháztól nyugatra, a kiásott emésztőgödör keleti falában látszott (3. kép). Erről a helyről el lehet látni a Hernádig, sőt a Novajidrány, Garadna községek feletti abaúji dombokig. A sír mellékleteit oldalról emelték ki a találók, így a tárgyak egymáshoz való viszonyáról, pontos elhelyezkedésükről nem tudunk. A sír egy méter mélységben volt az egyöntetű barna talajban, elszíneződés vagy beásás nem látszott. Az altalaj sárga földje két méter mélységben jelentkezett.

A sír mellékletei a következők:

1. Urna (4. kép 8., 5. kép). Nyaka hengeres, lefelé kissé szélesedik, majd egy árok után kiszélesedik, kigömbölyödik az edény hasa, utána hirtelen szűkül az aljáig. A váll árkától emelkedik a vízszintesen átfúrt kis szalagfűl, mely a hasra támaszkodik, s kétoldalt egy-egy ilyen fűl van az urnán. Fekete színű. Sz. átm.: 19,2 cm, M: 26,6 cm, f. átm.: 8,6 cm.

2. Fazék (4. kép 2., 6. kép). Rövid nyaka a szája felé szélesedik, hasa gömbölyű, a peremből szalagfűl ment a vállig, ez restaurált, kiegészített. A szalagfűl indítása látszik a hason. Világosbarna színű. Sz. átm.: 16,5 cm, M: 16,2 cm, f. átm.: 9 cm.

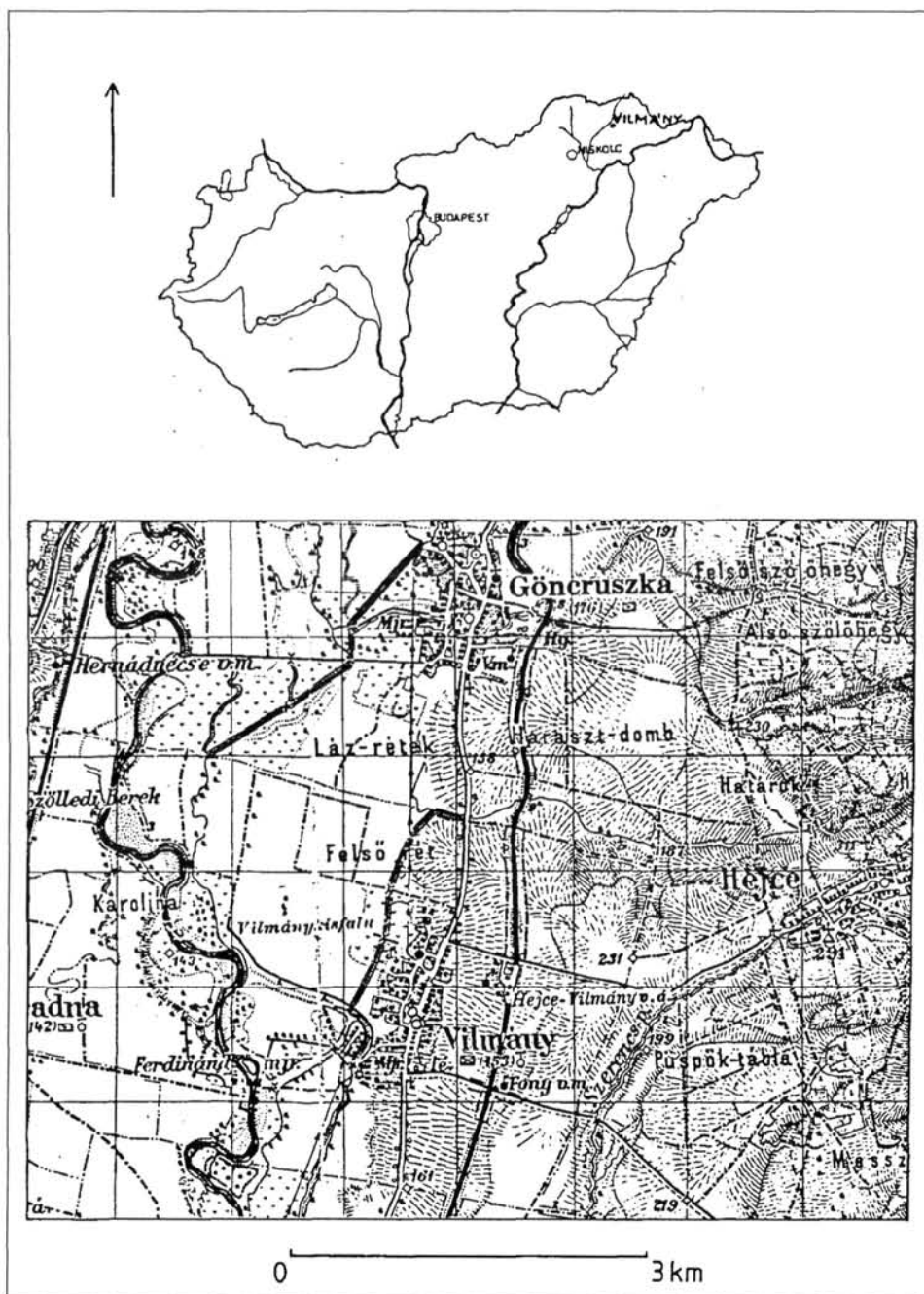
3. Bögre (4. kép 6–7., 8. kép). Pereme kitüremkedik, hosszabb nyak után plasztikus árok látható, majd a kiszélesedő hasa, s ezen öt lefelé álló bütyök van. A peremből indul ki a szalagfűl, kissé a perem fölé emelkedik, majd kis ívben ér vissza a has felső részéhez. A fűl lefelé szélesedik. A bögre mélyített pontok és vonalak variációjával díszített (4. kép 1). Világosbarna színű. Sz. átm.: 7 cm, M: 8,6 cm, f. átm.: 3,7 cm.

4. Flitter (4. kép 9., 8. kép). Kör alakú domború bronz, kétoldalt áttört. Átm.: 2,1 cm.

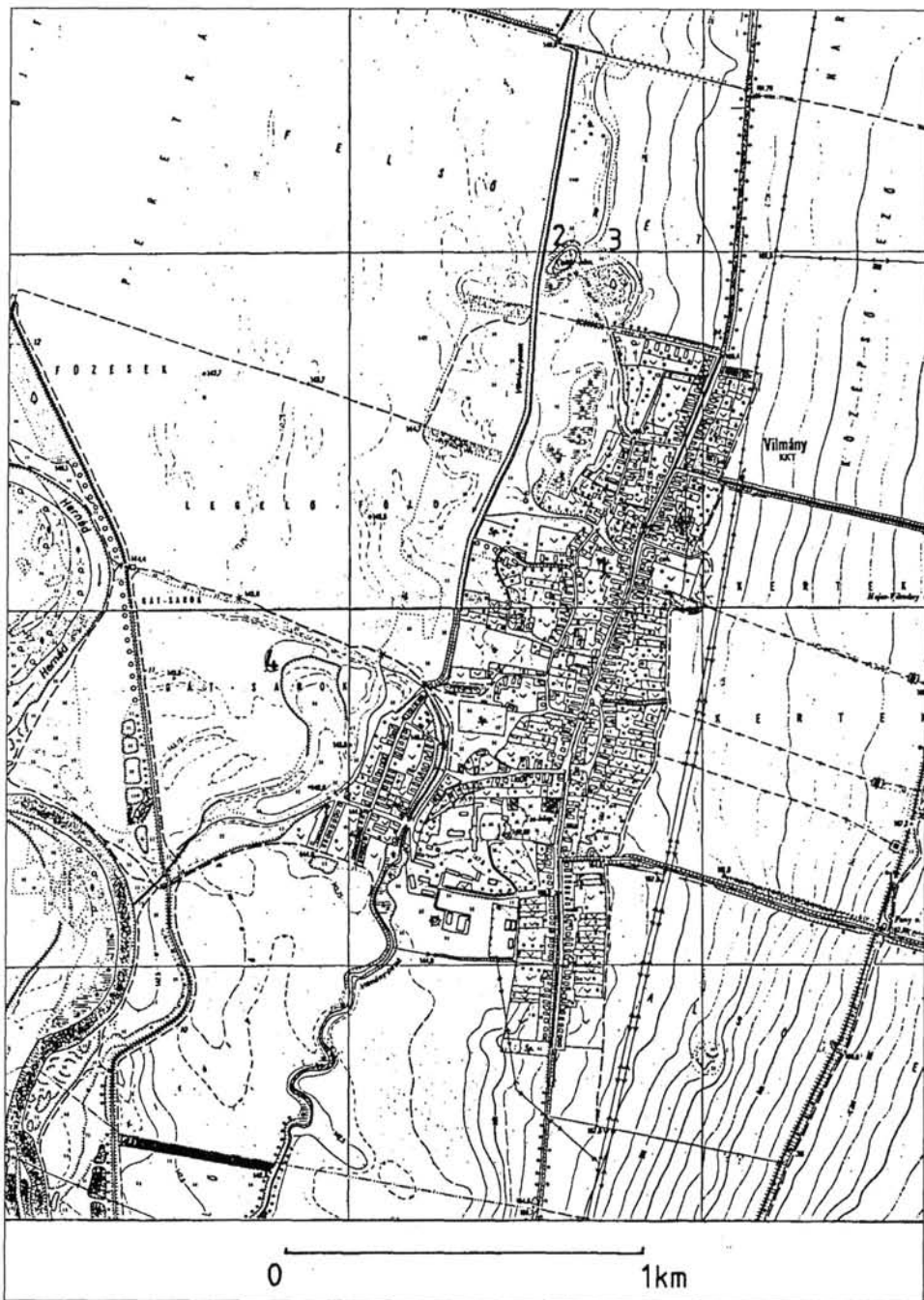
5. Bronz spirálisok (4. kép 3–5., 8. kép). Három spiráltörredék, különböző átmérővel, de egy darab két végének is különböző az átmérője. H: 2,8 cm, 1,9 cm, 0,4 cm.

A kerámiákat Zelináné Abonyi Judit, a bronzokat Kováts Tibor restaurálta.

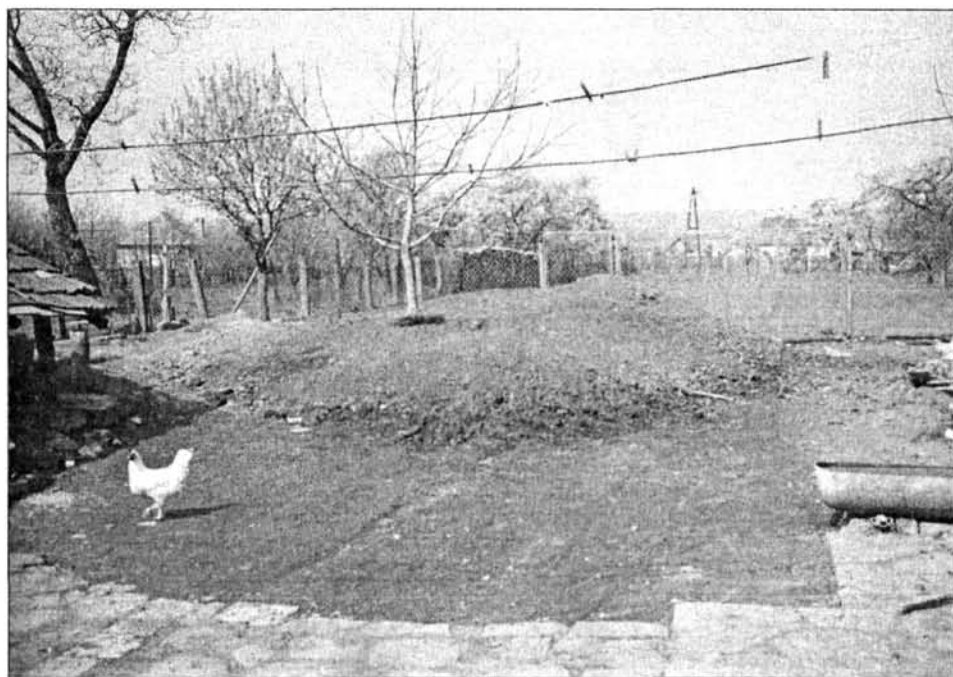
¹ Magyarország helységnévtára. Budapest, 1956.

I. kép. Vilmány a Hernád völgyében

2. kép. Vilmány a 10 000-es térképen

3. kép. Fő u. 114. udvar a sírlelet helyével (a szerző felvétele)

A sír szórthamvasztásos volt, a találók elbeszélésük szerint a hamvakat az urna cserepeivel együtt szedték össze. A leletek a Herman Ottó Múzeum Régészeti gyűjteményében 2003.1.1–5. leltári számon kerültek nyilvántartásba. Az egyenes peremű urna vállán két füllel megtalálható a pilinyi kultúra zagyvapálfalvi csoportjában, például Nagybátonyban.² A fazékhoz hasonló került elő Borsodszirákon,³ mely leletet a pilinyi kultúra bárcai csoportjába sorolt a kutatás. A bögre vagy korsó egyfülű, talpas, a pilinyi kultúra zagyvapálfalvi csoportjára jellemző. A középső bronzkorban készítettek hasonlókat, a forma továbbra is használatban maradt.⁴ Analógiáit ismerjük Borsodszirák, Tokaj, Abaújszántó, Bodrogkeresztúr lelőhelyekről⁵ például. A bodrogkeresztúrinak a nyakon levő három pont alatt húzták a függőleges vonalat, a vilmányinál pont fordítva. A vizslási darabnál a hason levő díszítés is a vilmányi párhuzama. A bögre kiterített rajzánál megfigyelhetjük, hogy a váll plasztikus árka alatt indul a hason a bekarcolt díszítés, kétszer két vonal fut a bütykök irányába ék alakban, és a ferde vonalak között két esetben 4, két esetben 5, egy esetben 6 függőleges vonalat mélyítettek az agyagba, melyek a bütykök vonala alá érnek. Ezek a ferde és függőleges vonalak drapéria felhúzására és redőzésére emlékeztetnek. Bronzpitykéket már a koszideri típusú bronzművesség is készített, de a későbbiekben is kedvelték. Találtak pitykéket a nagybátonyi temetőben sírmellékletként,⁶ megtalálhatók bronzleletekben is, például a felsődobszai

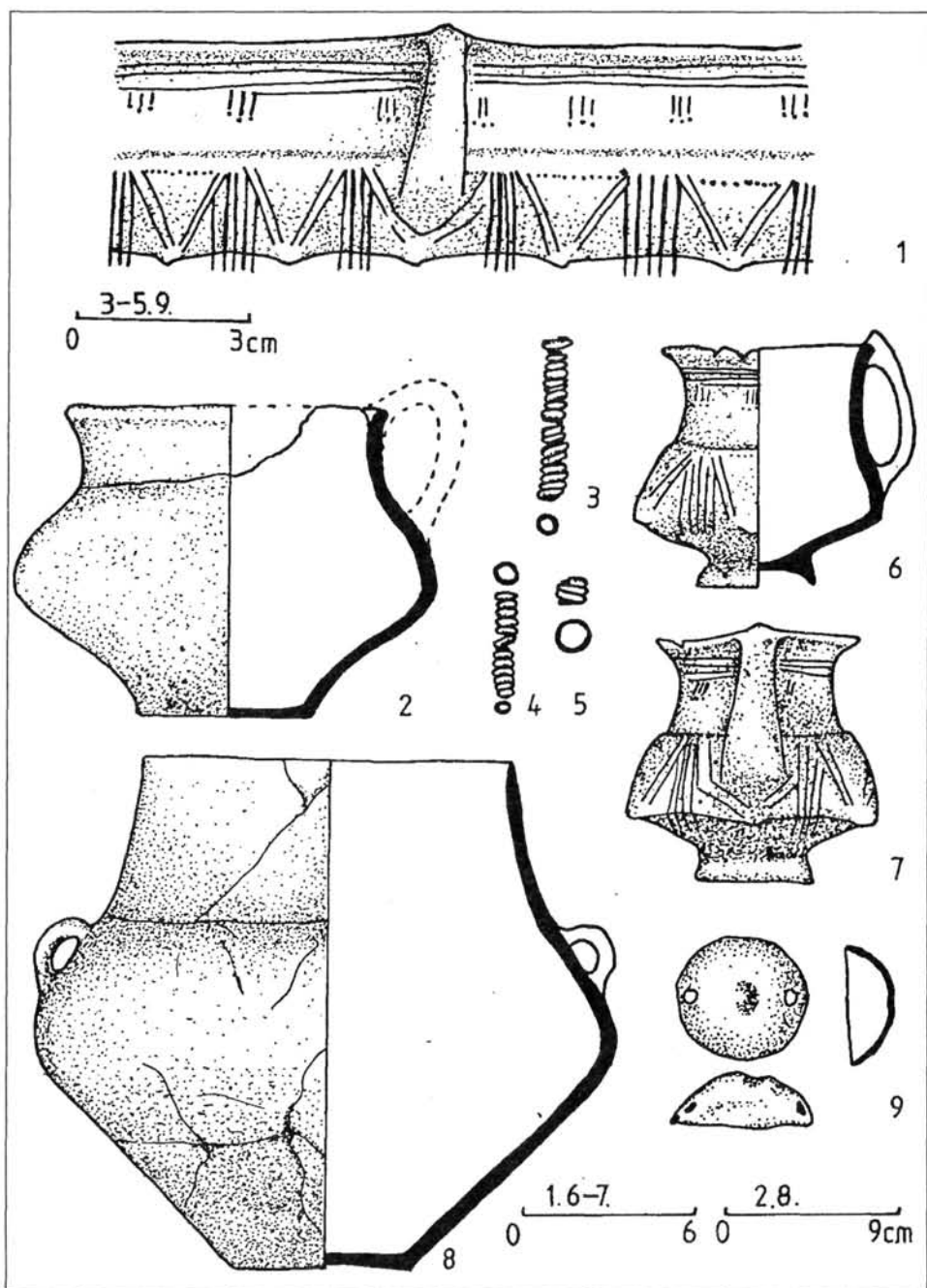
² Kemenczei T., 1984. 16. 105. II.t.9.

³ Kemenczei T., 1984. XXXVI.5. 110.

⁴ Kemenczei T., 1984. 16.

⁵ Kemenczei T., 1984. XXXVI.t.1. 4., 25., XXX.6.7., XXXII.2.

⁶ Kemenczei T., 1984. VI.t. 25.

4. kép. Az 1. sír leletei (a szerző rajza)

5. kép. Urna
(Fotó: Kulcsár G.)

6. kép. Fazék
(Fotó: Kulcsár G.)

7. kép. Bögre
(Fotó: Kulcsár G.)

leletben⁷ és a mád-padihegyi bronzleletben,⁸ ahol 18 darab volt, s mindkét bronzlelet a pilinyi kultúra hagyatéka. *Spirálcsővecskék* általánosan kedvelt viseleti tárgyak voltak a bronzkorban, nem köthetők egy kultúrához vagy néphez. Hasonló került elő Nagybátonyban, Litkén sírleletként, és Abaujszántón például kincsleletben,⁹ Halmajon az 1. sírban, Deteken a 17. sírban tárt fel spirálcsővecskét az ásató régész.¹⁰ A vilmányi sírnál a pilinyi kultúra jellegzetes temetkezési szokását láthattuk. Bronzból készült viseleti tárgyakkal együtt tették a halottat a máglyára, majd amikor a hamvakat összeszedték, ezek az égett bronztárgyak is az urnába kerültek a hamvakkal. Az urna mellé változó számú kerámiát tettek, feltehetően élelemmel. A leletanyag alapján a temetkezés idejét a Kr. e. 12. század elejére tehetjük, ez a magyarországi késő bronzkor.

2. lelőhely

Bodnár Tamás levéltáros hívta fel figyelmemet Vilmány községtől kissé ÉNy-ra levő Kollár-halomra (2. kép 2. lh.). A halom (9. kép 1) a Hernád árterében van, és a tőle keletre levő dombvonulattól mesterségesen választották el (9. kép 3), a kitermelt földdel a halmot magasították, majd körbeárkolták. A 9. kép 3-on délnyugatról fotózva szépen látszik az árok íve, és az, hogy a földet, egy részét legalábbis a halomra dobták, mely így körbe peremet alkot. Az árokban ma is vízivények nőnek (9. kép 4).

Jelenleg a halomtól nyugatra folyik a Vilmány patak mesterségesen kialakított medre, de a második katonai felmérésen (10. kép) megfigyelhetjük, hogy a halom keleti

⁷ Kemenczei T., 1984. XLVI. 22–23. 116.

⁸ Hellebrandt M., 1980. V. 85.

⁹ Kemenczei T., 1984. VI. 33., VII. 14., XXX. 19–20.

¹⁰ Kemenczei T., 1968. 171.

8. kép. Bronztárgyak
(Fotó: Kulcsár G.)

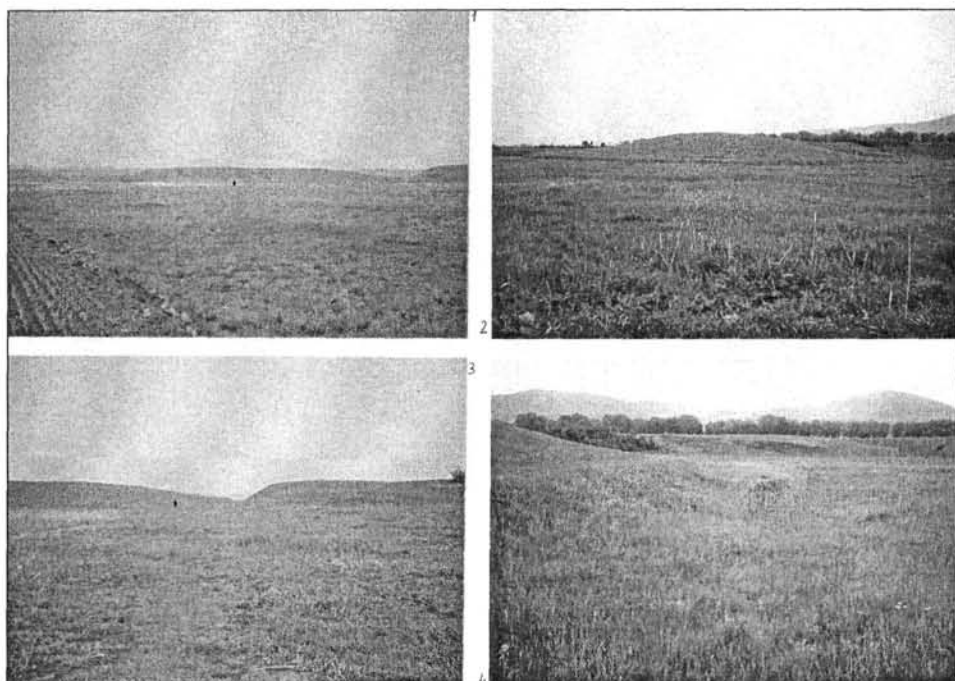
felénél, az ártéri magas part aljában folyt a 19. század második felében. A halom maga mintegy 80 méter hosszú, és 40 méter széles, lefelé kissé szélesedik. A halom tetején két gödör van (11. kép), melyeket Kiss Norbert tájékoztatása szerint iskolatársai ástak ki. A gödrök különböző mélységűek, az egyik 60 cm, a másik 170 cm mély, így megfigyelhettük, hogy a föld hordott, réteges. Az egész halomdomb gyepes, 2003. 04. 26-án bejártuk, és a következő őskori cserepeket találtuk (HOM Ltsz. 2003.1.7–14.): kívül-belül fekete, simított felületű oldaltörödédek, durva, szemcsés anyagú oldaltörödédek, simított felületű kavicszemcsés cserép, téglavörös paticsrög. Egy nagyjából háromszög alakú, 1,6 cm hosszú obszidián pattintékot és egy középkori korongolt cserepet találtunk május 9-én Paszternák Istvánnal és Jenei Anitával, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal régészeivel.

A terület légi felvételeit átnéztem a Hadtörténeti Múzeum Térképtárában,¹¹ és Vilmánytól északra, Göncruszka felé a Középső-mező és a Haraszt-domb irányába ívelő dupla fehér ív tűnt fel, mely a szántásban kiválóan látszik. Az északi dupla ív között patakmeder van. Ez az ívelő omega vagy patkó alak szépen látszik a Földmérési és Távérzékelési Intézet 2000. évi színes légi felvételén.¹² A második katonai felmérésen¹³ az északi ívben (10. kép) élő vizet jelzett a rajzoló, mely a „Betschaly Puszta” melletti tóval kötötte össze a Hernád árterét. A területet bejártuk 2003. október 7-én Csengeri Piroskával és Hajdú Istvánnal és láttuk, hogy a víznek szabályozott medre van, amit a 10 000-es térkép is mutat (12. kép), egészen a Vilmány–Göncruszka közti út hídjáig. Ettől a ponttól ma száraz a terület, majd mélyedés és nádas, elmocsarasodott szakasz következik magas déli parttal. A mocsaras rész lényegében a vasút nyugati töltésénél már látható, a 10 000-es térképen nyomon követhetjük. A sánc íve északkeletről déli irányba ível, jól alkalmazkodik a terepviszonyokhoz, s a keleti sáncrészen Vilmány és Göncruszka határmezsgyéjén állt a Lány-kő a térképünk szerint (12. kép), tengerszint feletti magassága 190,8 m. Bodnár Tamás a helyet ismeri, s szerinte ez a kő középkori faluhatárt jelzett. Az októberi terepjárásunkkor megkerestük a helyszínt, a követ kettétörve találtuk

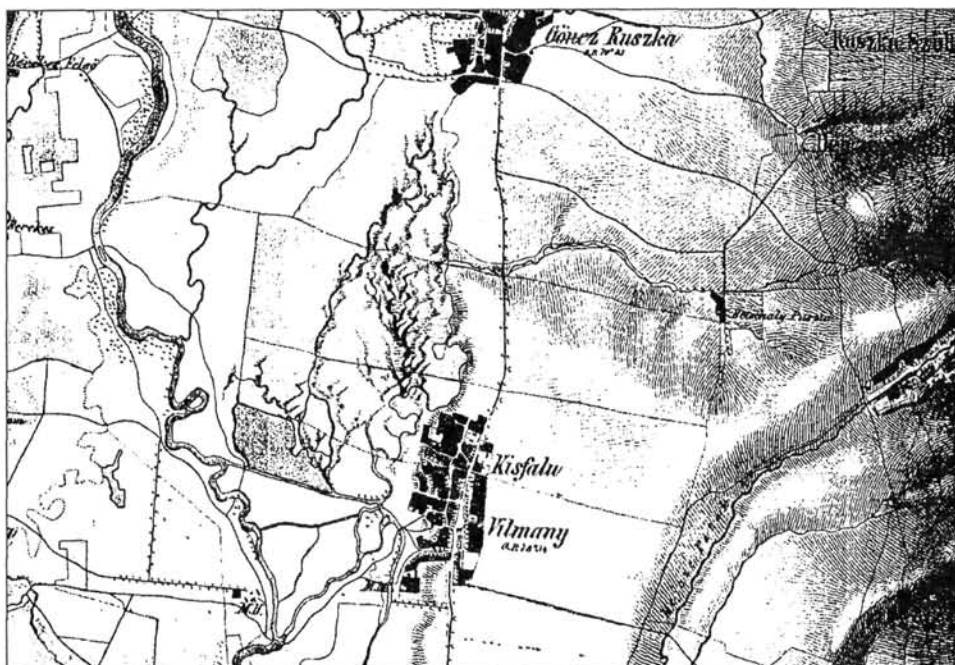
¹¹ Hadtörténeti Múzeum Térképtára. Filmkép szám 359/5878. Nytszám 57354. 7405/88. Repülési év: 1988. 08. 16.

¹² 2000. évi felvétel. 4523. szám.

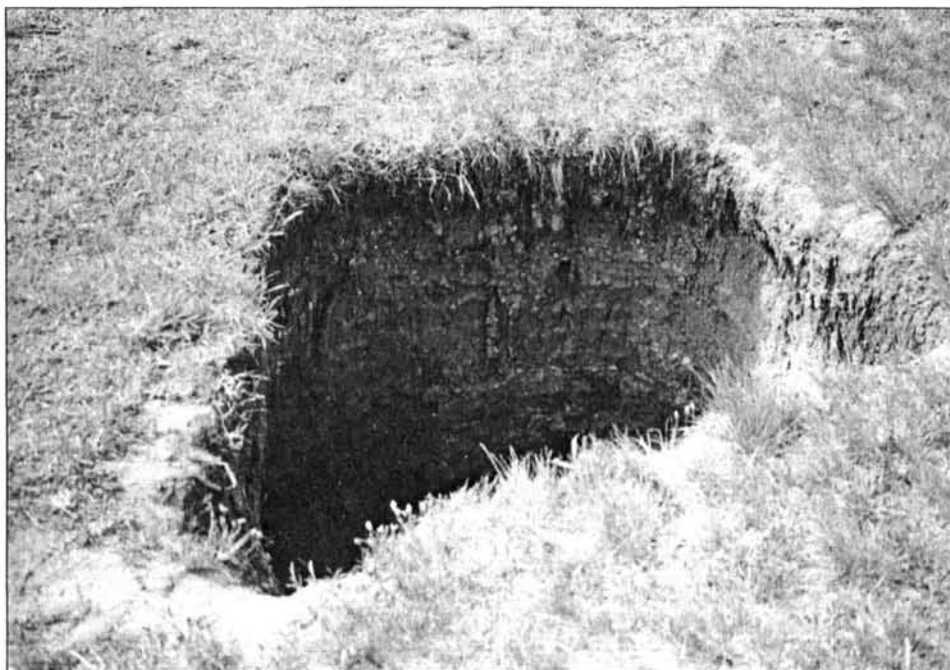
¹³ Hadtörténeti Múzeum Térképtára, XLI–41. második katonai felmérés. A térkép nyomtatásra való előkészítését Csáki Csillának köszönöm. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban Vilmány Kisfalu részéről van úrbéri térkép 1853-ból, jelzete Bm. U.365., de a ferdén Ny–K irányú terület lényegében kis határra utal, a mi szempontunkból régészeti nem tartalmaz adatot.

9. kép. Kollár-halom (A szerző felvétele)

10. kép. Vilmány a második katonai felmérésen

11. kép. „Kincskereső” beásás a Kollár-halmon (A szerző felvétele)

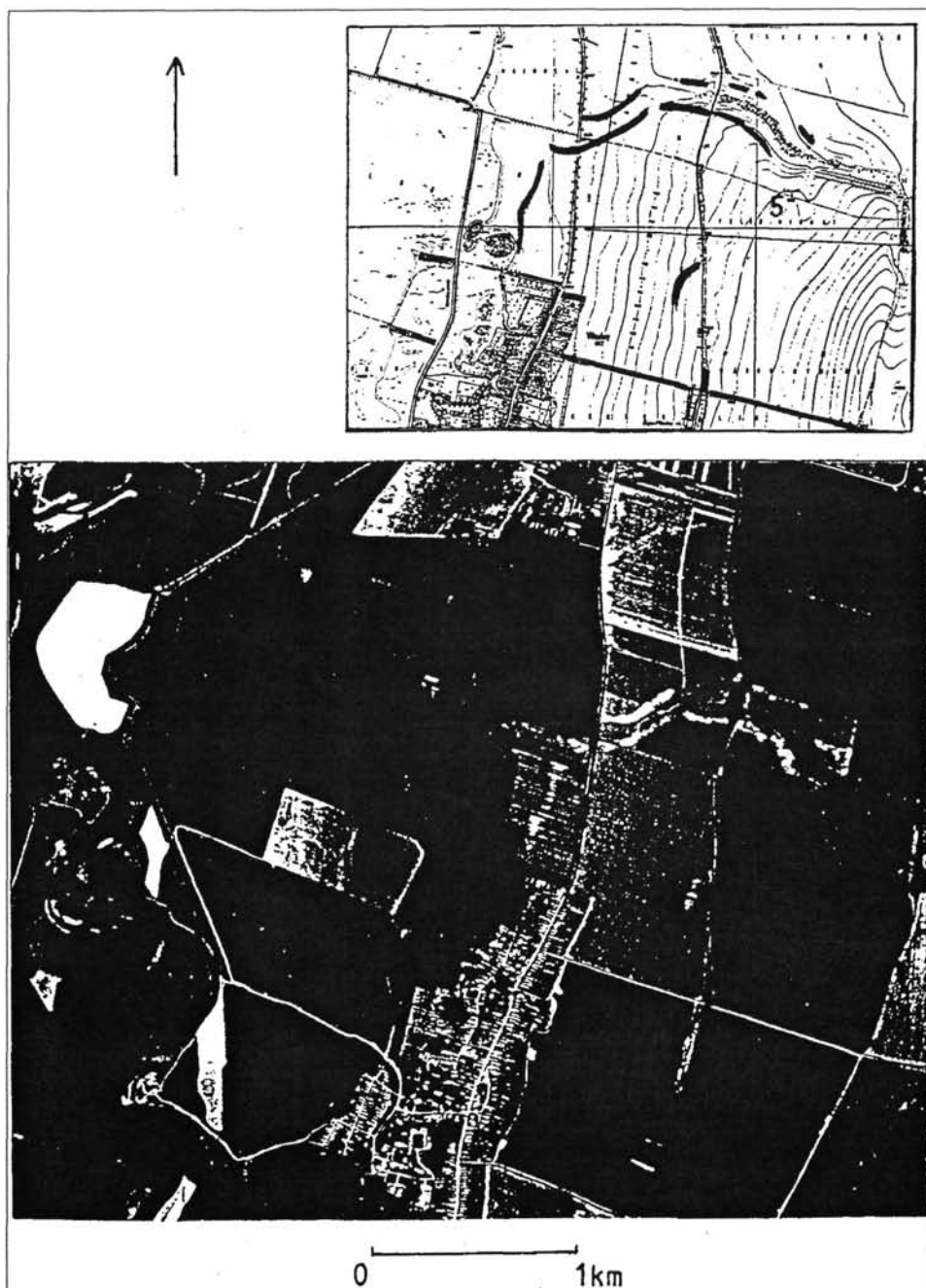
(a törés friss) Göncruszka és Vilmány közti határt jelző felszántatlan kb.120 cm széles sáv északi vonalánál, de már a szántásban. A községhatárt a térképen szaggatott vonal jelzi az úttól keletre Hejce irányába. A kő vulkáni anyagból készült, felfelé keskenyedett (13. kép). A kőtől 5–10 méterre dél felé egy kova pattintékot, egy zárványos kovadarabkát, egy őskori cserépdarabot és egy középkori edénytöredéket találtunk (HOM Ltsz. 2003.4.1–4.), ez az 5. *lelőhelyünk*.

A határkö sáncon való elhelyezése ugyanazt a gyakorlatias szemléletet tükrözi, amit megfigyelhettünk Szirmabesenyőnél,¹⁴ ahol a sánchoz igazították Sajókeresztúr, Sajóvamos és Besenyő határát, valamint Szendrőnél, ahol a középkori Ivánka falu északi határát jelentette a sánc íve.¹⁵ A vilmányi vízivár D–DNy felé nyitott. A patkóív által közrefogott É–D-i távolság mintegy 1100 méter, a patkó két szára közti legnagyobb távolság 1000 méter. A légifelvételen látható vízivár (12. kép) és a Kollár-halom közti esetleges összefüggést módszeres ásások után lehet eldönteni. A Kollár-halomtól keletre levő magas partot bejárva csak a halom felé eső sarokban találtunk leleteket, ez a 3. *lelőhely*, melynek hossza 60 m, szélessége körülbelül 30 m. A szántásban őskori kovát, téglaszínű paticsrögöt találtunk, valamint cserepeket, melyek kívül feketék, belül barnás színűek, s ez utóbbiak jellegzetesek a késő bronzkorban, korai vaskorban Magyarország keleti részén. Hasonló kettős színű kerámiát talált Kemenczei Tibor Detek és Halmaj leletei között.¹⁶ A leletek között örlőkő felületének töredéke is az egykori telephelyre utal. (HOM Ltsz. 2003.1.15–22.) A római császárkor hagyatéka a világosszürke, korongolt

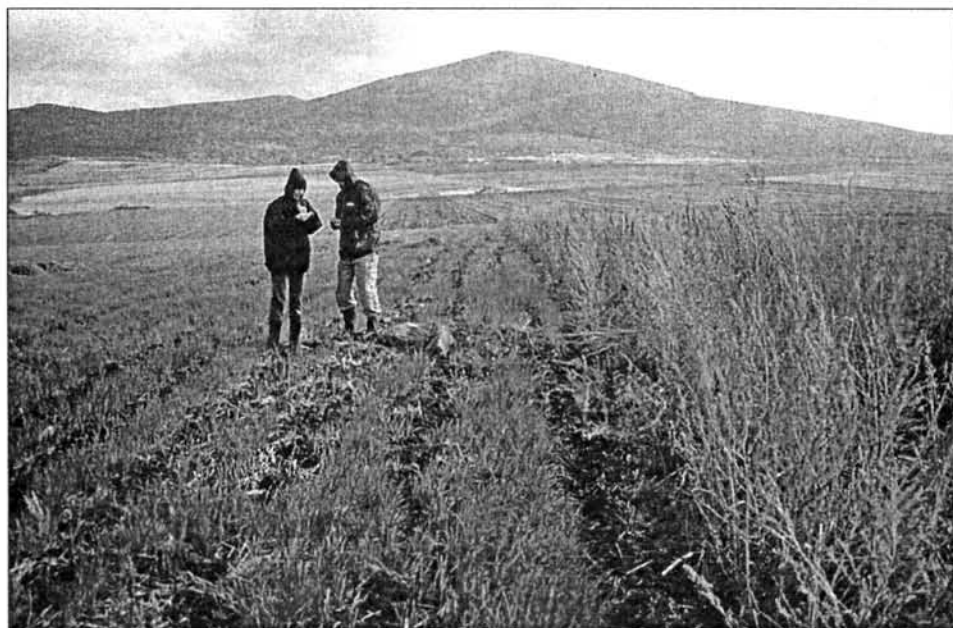
¹⁴ Tóth P., 1996. 29–52., Hellebrandt M., 2000. 42.

¹⁵ Hellebrandt M., 2002.23.

¹⁶ Kemenczei T., 1968. 159–187., 1984. 16–20.

12. kép. A vízvár sáncíve a 10 000-es térképre vetítve a légi felvétel alapján

13. kép. Középkori határkő, a térképen Lány-kő

edény aljának darabja, a szemcsés anyagú oldaltörödékek és egy kissé behúzott peremű edény perem- és faltörödéke (HOM Ltsz. 2003.1.23–25.). A területen talált középkori kerámiák a következők (HOM Ltsz. 2003.1.26–30.): cserép, kissé befelé tart a profilált peremtörödékek, világos sárgásbarna, pereménél koromnyommal, pH: 2,4 cm (14. kép 1). Pohár, ívelő oldalfala profilált peremrésszel, szemcsés anyagú, világos, szürkésbarna színű, pH: 2 cm (14. kép 2). Cserép, korongolt, szemcsés anyagú, külső felületén mélyített vonaldíszes, szürke, H: 4 cm, 4,2 cm (14. kép 4). Szemcsés anyagú korongolt oldaltörödékek, külső felületükön ritkás vonaldíszek húzódnak, H: 3,2 cm, 4,3 cm. Edények aljának részei. Szemcsés anyagúak, szürkésbarnák. A nagyobbik alján kettős borda látszik, lehet, hogy fenékbélyeg része. H: 2,6 cm, 5,2 cm (14. kép 3).

A középkor emlékeihez tartozik az az ezüst félgaras (14. kép 5–6), melyet Kiss Nándor adott át az őskori leletekkel együtt, s melyet elbeszélése szerint szintén a portáján talált. Szekeres Árpád meghatározása szerint a pénz I. Zsigmond lengyel király vere (1506–1548 között uralkodott). Olvasata körbe:

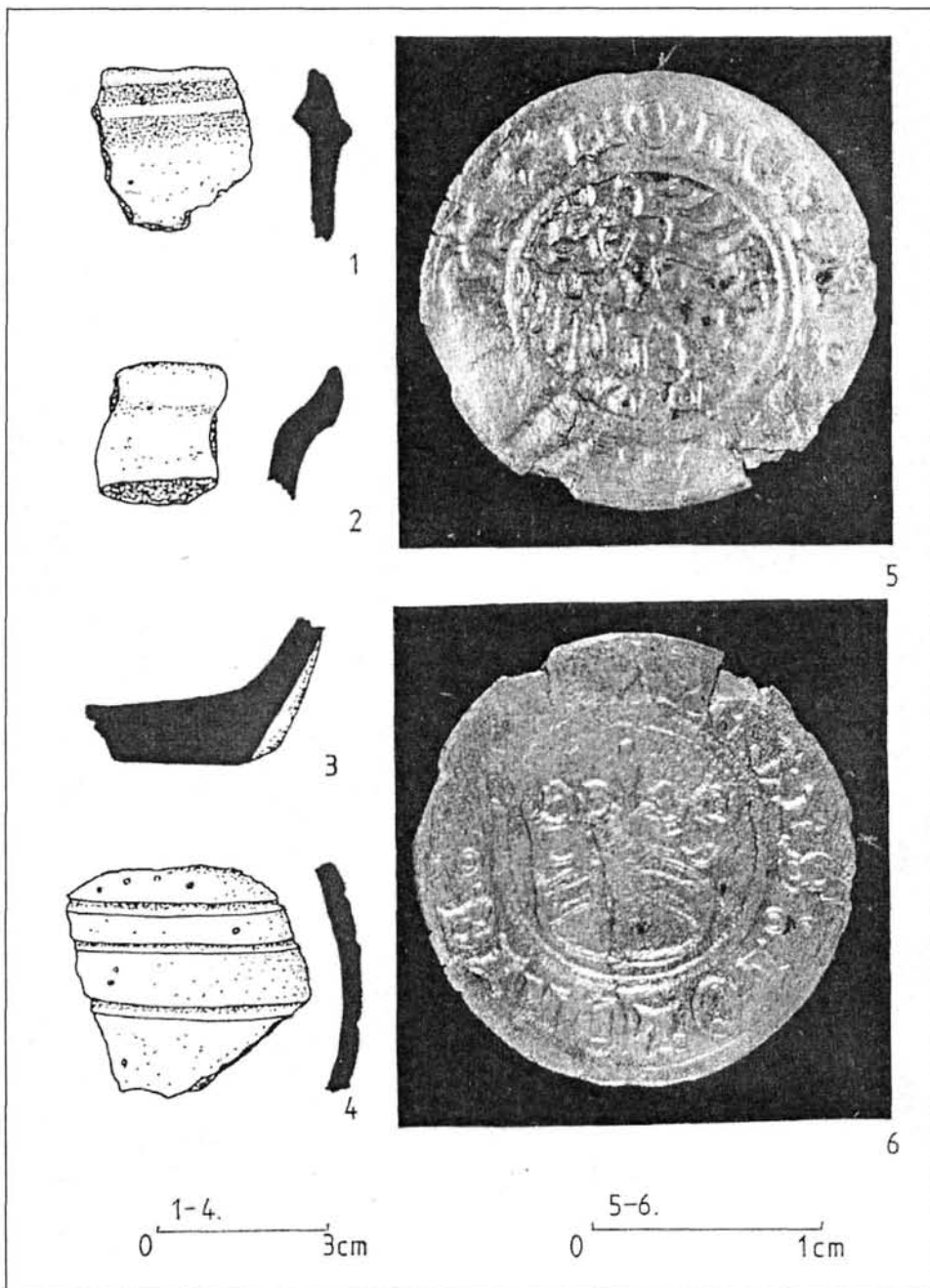
Av. * MONETA + SIGISMUNDI + Rev. REGIS. POLONIE

Az előlapon kiterjesztett szárnyú lengyel sas, a hátlapon korona látható. Az évszám 150., az utolsó számjegy nem olvasható, lekopott. Átmérője 1,8 cm (HOM Ltsz. 2003.1.6.). A félgaras numizmatikailag Gumowski 480-asával egyezik.¹⁷ A lengyel pénzek magyarországi forgalmával Huszár Lajos,¹⁸ majd Gedai István foglalkozott.¹⁹ Megállapították, hogy az 1526-os mohácsi csatavesztés után kialakult politikai viszonyok következtében a magyar gazdaságban jelentős szerepet kapott Lengyelország. A 16–17. században például Erdély csaknem kizárólag Lengyelországgal kereskedett.

¹⁷ Gumowski, M., 1960. 104.

¹⁸ Huszár L., 1969–70. 57–62.

¹⁹ Gedai I., 1983–84. 37–39.

14. kép. Középkori leletek

A lengyel pénzek elterjedtek a földrajzi helyzetnek megfelelően elsősorban a Felvidéken és a Részeken (Partium), valamint Erdélyben. A lengyel pénzek elterjedésének oka volt még az aprópénzhiány. Ezt a helyzetet ki is használták, ugyanis a magyar denár jobb minőségű volt, 7 latos ezüsből készült, míg a lengyel félgarast 6 latos ezüsből verték. Természetes, hogy a lengyelek kivitték a jobb magyar pénzt, de még a veretlen ezüstöt is, bár tiltották. A magyar pénz hátrányba került.

Vilmány község már az Árpád-korban létezett. IV. László király uralkodása idején a zempléni várföldek eladományozása nagyrészt megtörtént. A zempléni vár területéhez tartozó falvak között olvashatjuk Vilmány nevét is az 1219-ből származó iratban.²⁰

A Vilmány patak a község nyugati szélén ívben kanyarodik, majd dél felé folyik, és Kis-Hernád (Malom árok) néven láthatjuk egyes 20. század végi 10 000-es térképen.²¹ A Vilmány patak ívelő szakaszától nyugatra a Gát-sarok olyan terület, ahol mesterséges beavatkozás nyomait láthatjuk a felszínen. A vizes ártéri területen a Hernádtól keletre két medret figyelhetünk meg a második katonai felmérésen, melyek egymáshoz közeledve alkotják a Gát-sarkot, ezt a területet közrefogják, és a keleti keskenyebbik részen még egy kissé magasabb fekvésű, É–D-i irányú hosszúkás területet ölelnek körül. A helyet bejárva ma már a Gát-sarok északi, igen egyenes ága nincs, az északi árokparton földút halad, ahol autók is közlekednek, s a vizes árokra egy igen enyhe mélyedés utal a Hernád, azaz nyugat felé, ahol a vetés is zöldebb. A Gát-sarok déli árka jórészt elmocsarasodott, de a déli partján szintén földút vezet. Az egykori vízzel körülvett keleti ívben homokbányászással kitermelték a kis dombot, a terület gödrös, benötte a gyep és a bozót, de még így is érzékelhető, hogy magasabb fekvésű, mint a mellette levő szántó, melyen őrlőkő végének töredékét találtuk (HOM Ltsz. 2003.1.31.), s ez a 4. lelőhelyünk. Az őrlőkődarab legnagyobb szélessége 10,7 cm, legnagyobb vastagsága 3,6 cm. Délebbre Hajdú Istvánnal bejártuk a Király dombot is 2003 áprilisában, de a felszántott, és még ki nem kelt vetés ideális terepviszonyai ellenére sem találtunk leletet. Az őskori sírlelet révén Vilmány község ismert régészeti lelőhely lett, ahol a késő bronzkorban, a római császárkorban és a középkor folyamán éltek emberek, tárgyi emlékeik, vagy földrajzi környezetüket átalakító, a terepviszonyokat hasznosító tevékenységük nyomai ránk maradtak.

IRODALOM

Gedai István

1983–84 Lengyel pénzek Magyarországon a XVI–XVII. században. XXII–XXIII. 37–50.

Gumowski, Marian

1960 Handbuch der polnischen Numismatik. Graz

Hellebrandt Magdolna

1980 A Mád-Padihegyi bronzlelet. HOMÉvk. XIX. 79–86.

2000 Szirmabesenyő-Földvár. HOMÉvk XXXIX. 77–93.

²⁰ Reiszig E., 1905. 349.

²¹ Sztereografikus vetület. Balti alapszint. 110–342.

2002 Edelény, Szendrő és Izsófalva vízivára. *HOMÉV*k XLI. 15–37.

Kemenczei Tibor

1968 Adatok a kárpát-medencei halomsíros kultúra vándorlásának kérdéséhez. *ArchÉrt* 95. 159–187.

1984 Die spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest

iff. Reiszig Ede

1905 Zemplén vármegye története. 337–439. In: Zemplén Vármegye és Sátoralja-
újhely r. t. város. Szerk. *Borovszky Samu*. Budapest

Tóth Péter

1996 A pogány kori őskultusz emlékei Magyarországon. In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglalás kor és Árpád-kor folklórijából.* 29–52.
Szerk.: *Pócs Éva és Voight Vilmos*

INFORMATIONEN ZU DER ARCHÄOLOGISCHEN TOPOGRAFIE VON VILMÁNY

I. Fundort

Nach der Befundmeldung haben wir die örtliche Inspektion auf dem Grundstück in der Fő Straße 114 durchgeführt. Der Fundort liegt im breiten Überschwemmungsgebiet des Flusses *Hernád*. (1–3. Bild) Die Finder stießen während des Grabens einer Sickergrube auf das Grab. Die Funde wurden von der Seite aus herausgeholt und deswegen kennen wir das Verhältnis der einzelnen Gegenstände zu einander nicht. Das Grab befand sich in einer Tiefe von einem Meter. In dem einheitlichen, braunen Boden war nicht sichtbar, dass hier gegraben wurde. Eine Urne, ein Kochtopf, ein Krug, Flitter, bronzene Spiralen und Asche wurden aufgefunden. Die Finder nahmen die Asche mit den Scherben der Urnen heraus. Auf Grund der Bestattungsgewohnheit und der Analogie der Gegenstände ist die Fundsammlung die Erbschaft der *Pilinyer Kultur*.

II. Fundort

Im Überschwemmungsgebiet des *Hernád*, ein wenig nördlich vom Dorf *Vilmány*, gibt es die *Kollár Erhebung*, die künstlich von dem nach Osten gehenden Hügelzug getrennt und später rund herum mit einem Graben versehen wurde. Die Erhebung ist etwa 80 m lang, 40 m breit und breitet sich abwärts aus. Auf dem Gipfel der Erhebung gibt es zwei Gruben, die Schüler gegraben haben. (11. Bild) Die eine ist 60 cm, die andere ist 170 cm tief. So können wir feststellen, dass der Boden aufgetragen und schichtig ist. Auf der Erhebung haben wir Scherben aus der *Urzeit* gefunden.

III. Fundort

Wir haben den hohen Hang östlich von der *Kollár Erhebung* untersucht und fanden in einem Gebiet von 60 x 30 Metern Strohlehm und urzeitliche Scherben, die von innen schwarz und von außen braun sind und. Die Analogien der Scherben sind unter den Funden von *Detek* und *Halmaj* zu finden. Es gab auch noch eine graue Scheibe Keramik aus der römischen Kaiserzeit und mittelalterliche Gefäßteile. (14/ 1–4. Bild) Zu den Erinnerungsgegenständen des Mittelalters gehört noch der silberne Halbgroschen, der angeblich auch in der Fő Straße 114 zum Vorschein kam. Laut der Erklärung von *Árpád Szekeres* hat ihn der polnische König *Siegmund I.* (1506–1548) prägen lassen. Auf der Vorderseite steht ein polnischer Adler mit ausgebreiteten Flügeln, auf der Rückseite eine Krone. Der Halbgroschen stimmt mit dem von *Gumowski* aus dem Jahr 480

der Rückseite eine Krone. Der Halbgroschen stimmt mit dem von Gumowski aus dem Jahr 480 überein. Die Siedlung Vilmány gab es schon in der Árpádzeit, in den Dokumenten aus dem Jahr 1219 können wir lesen, dass sie zur Zempléner Burg gehörte.

Wenn wir uns die Luftaufnahme vom Gebiet ansehen, fällt der doppelte, weiße Bogen nördlich vom Vilmányer See auf. (12. Bild) Auf der zweiten militärischen Aufnahme (10. Bild) ist im nördlichen Bogen lebendiges Wasser sichtbar. Heute ist dieses Gebiet zum größten Teil versumpft, aber es ist auf dem hohen Hang zu verfolgen. Der Bogen der Schanze biegt sich vom Nordosten nach Süden und passt sich den Geländegegebenheiten gut an. Auf dem östlichen Teil der Schanze, auf dem Grenzrain von Vilmány und Gönc-Ruszká steht in einer Höhe von 190,8 Metern über dem Meeresspiegel der „Lány kö“ (Mädchenstein). Dieser Stein ist höchstwahrscheinlich ein Grenzstein aus dem Mittelalter. Während unserer Geländefahrt im Oktober 2003 fanden wir den Stein umgedreht und geborsten auf. (13. Bild) 5–10 Meter südlich vom Stein fanden wir ein urzeitliches Gefäß und einen mittelalterlichen Brocken Feuerstein und ein Absprenghorn davon. Das war unser 5. Fundort. Die Platzierung des Grenzsteines auf der Schanze spiegelt die gleiche praktische Betrachtung wider, die wir im Falle von Szirmabesenyő und Szendrő feststellen können. Die Beziehung zwischen der Wasserburg und der Kollár Erhebung kann nur durch Ausgrabungen festgestellt werden.

IV. Fundort

Der Vilmányer Bach biegt sich am südlichen Rand des Dorfes in einem Bogen. Danach fließt er in südliche Richtung und unter dem Namen „Kis Hernád“ oder „Malom árok“ finden wir ihn auf einer Karte mit einem Maßstab von 10.000 vom Ende des 20. Jahrhunderts wieder. Südlich von der sich wölbenden Flussstrecke des Vilmányer Baches gibt es das Gebiet „Gát-sarok“, wo Spuren von menschlichen Eingriffen an der Erdoberfläche sichtbar sind. (10. Bild) Im „Gát-sarok“ gibt es das nördliche, ziemlich gerade Flussbett nicht mehr. Auf dem nördlichen Wegbord befindet sich ein Weg, der von Autos befahren wird, und der nasse Graben weist auf eine kleine Bodensenke hin, wo in einem Streifen der Anbau auch grüner ist. Das südliche Flussbett im „Gát-sarok“ ist versumpft, auf dem südlichen Ufer befindet sich auch ein Weg. Der damalige, vom Wasser umgebene Teil wurde als Sandgrube benutzt und wurde von Gras und Gesträuch bewachsen. Am Rande des benachbarten Ackerfeldes haben wir Bruchstücke vom Ende eines Mahlsteins gefunden.

Die Funde sind im Herman Ottó Museum mit den Inventarnummern 2003.1.1–31 und 2003.4.1-4 erfasst worden.

Durch die urzeitlichen Grabfunde ist das Dorf Vilmány ein bekannter archäologischer Fundort geworden, wo in der Spätbronzezeit, der römischen Kaiserzeit und im Laufe des Mittelalters Menschen gewohnt haben. Ihre Erinnerungsgegenstände oder die Spuren ihrer Tätigkeiten, ihre geografische Umgebung zu verändern und die Geländegegebenheiten zu nutzen, wurden uns überliefert.

Magdolna B. Hellebrandt

ADATOK 10. SZÁZADI EDÉNYMŰVESSÉGÜNKHÖZ. A BORSODI LELETEK TANÚSÁGAI

WOLF MÁRIA

10. századi település Borsodon

A lelőhely, a borsodi földvár Északkelet-Magyarországon, Miskolctól 30 km-re északra a Bódva folyó partján, egy alacsony dombon helyezkedik el. A domb mintegy 15 méterrel magasodik a folyó szintje fölé. Erre emelték egykor az államalapítás kori vár napjainkra már erősen lepusztult sáncait.

A vár sáncaira és belső területére egyaránt kiterjedő ásatast 1987–1999 között végeztük. Ennek főbb eredményeiről már több helyen hírt adtunk.¹ Ismeretessé vált, hogy a várdomb területén egy települést is feltártunk. Ennek objektumai azonban nem kapcsolhatók az ispáni várhoz, mivel azt megelőzően épültek. Az előkerült leletek alapján bizonyos, hogy a település leégett, valamennyi háza egyszerre pusztult el a falut sújtó tűzvészben.

A borsodi települést a házak omladékai közt lelt tárgyak egyértelműen a 10. századra kelteznek. Az igen erős szaltovói hagyományokat mutató kerámialeletek, az egyszerű ékszerek, vagy a palmetta mintával díszített faragott csont zabla oldalpálca egyaránt azt bizonyítják, hogy a falu a 10. században keletkezett.² De ezt mutatják az eddig már elvégzett természettudományos vizsgálatok is.³

A borsodi földvárban az ispáni várat megelőző település házai, kemencéi a domb egész területén, a későbbi sáncok alatt is megtalálhatók voltak. A telepjelenségek zöme azonban a domb északi oldalán helyezkedett el. A feltárt területen nyolc házat meglehetősen alaposan sikerült megfigyelni. További hármat azonban csak részleteiben ismerhettünk meg.

A 8. ház

Legjobban a 8. ház szerkezetét és építési módját lehetett megfigyelni. Mérete 3,4x3,6 m volt. A ház bontása során az északi falánál elsőként 1,5 m szélességben és 10 cm vastagságban égett gabonamagvakból álló réteg jelentkezett.

A kemence a délkeleti sarok közelében állt. Szétszóródott kövei között 13 ép, vagy csak a föld által összenyomott edény került elő. A kemence szája nyugati irányba nyílt, két oldalán nagyméretű kövek helyezkedtek el. Ezekből 20–20 cm-re két, 8, illetve 10 cm átmérőjű, 8 cm-re a padlóba mélyedő karólyukat bontottunk ki.

¹ Nováki Gy., 1993. 125–145., Wolf M., 1992. 393–442., Wolf M., 1996a. 242–255., Wolf M., 1996b. 209–240., Wolf M., 1999. 315–328.

² Wolf M., 1992. 427–429., Wolf M., 1996c. 423.

³ A C14-es vizsgálatokat Hertelendi Ede és munkatársai, az archaeomágneses mérést Márton Péter végezte. Munkájukat ezúton is köszönöm.

A padlót borító mintegy 20 cm vastag vörösre égett agyagréteg azt bizonyítja, hogy a háznak legalábbis egy része tapasztott volt. Minthogy a gabonamagvakból álló réteg e fölött az égett agyagréteg fölött helyezkedett el, úgy véljük, hogy az agyagréteg, és az alatta előkerült, a padlóra zuhant gerendák a ház földemének a részei voltak. A feltáráson tett megfigyeléseink alapján a 8. házat földfelszíni, négy sarkán fatuskókon álló faházként rekonstruálhatjuk, amelynek agyaggal letapasztott fa földeme is volt. A kemence szájánál előkerült két karólyukról valószínűnek tarthatjuk, hogy egy, a faház tűzvédelmét és egyszerű füstelvezetését szolgáló szikrafogó nyomai lehettek.⁴

Feltételezhetjük, hogy a kemence közelében egy tároló alkalmatlanság, egy „pole” is lehetett, esetleg maga a szikrafogó szolgált erre. Ezt valószínűsítheti a kemence közeléből előkerült különféle méretű és formájú 13 edény is. A 8. ház edényei közül kettőben találtunk ételmaradékot, a ház leégésekor tehát ezekben főztek. A többi a kemence közelében lévő tárolón állhatott. Valószínűvé teszi ezt a tény az is, hogy az edények közül kettőt egymásba helyezve találtunk meg.

A 8. ház kerámialeletei

A kemence kövei között elhelyezkedő 13 edény mellett további kettőt az omladékok elbontása után a kemencétől kissé távolabb, a keleti oldalfal, illetőleg a feltételezett bejárat közelében találtunk meg⁵ (1. kép). Az ép edényeken kívül a ház bontása során további négy fazékhoz tartozó cseréptöredékeket találtunk, ezeknek azonban nem került elő minden darabjuk. Minthogy friss törés nem látszott rajtuk, elképzelhető, hogy már a ház leégése idején is törtek voltak, és használaton kívül, esetleg másodlagos felhasználásra várva heverték a házban. Már a ház leégésekor sérült lehetett a 8. edény is (8. kép 1), amely szintén töredékesen maradt ránk. A ház felszereléséhez tehát egyszerre 15–16 cserépedény tartozott. Napvilágot láttak továbbá egy faedény erősen égett töredékei is. Ennek ismeretében a háztartási felszerelést legalább még egy faedénnyel kiegészíthetjük.

A 8. ház edénykészlete nem egyedülálló. Hasonló felszerelést találtunk a többi házban is, bár a különféle edénytípusok aránya nem állandó. Házanként változott a készletet alkotó edények mérete is.

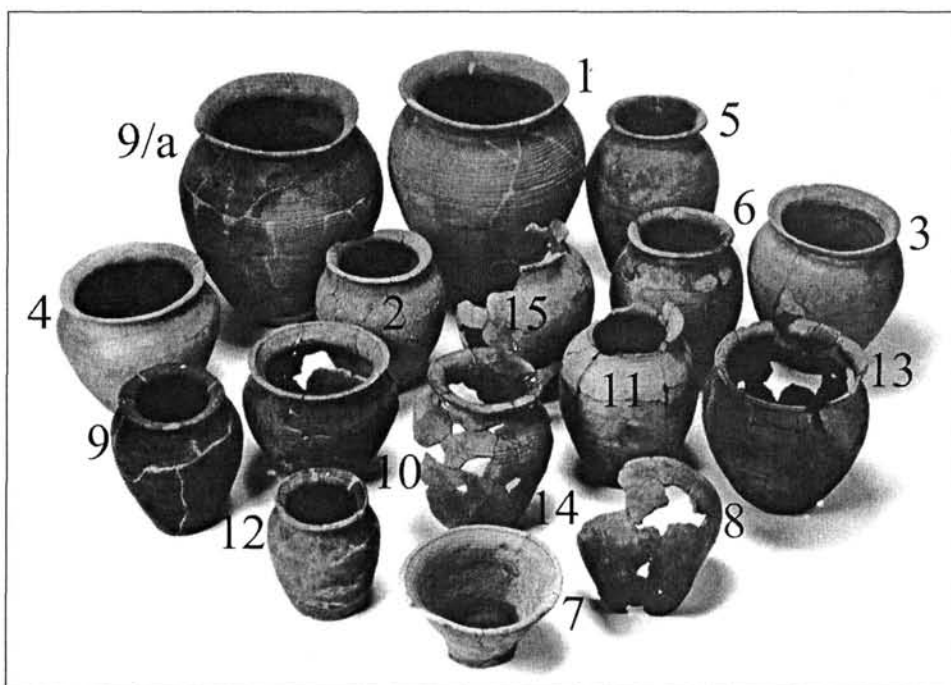
Mint említettük a házak leégtek, lakóik hirtelen, menekülésszerűen, értékeik jelentős részének hátrahagyásával hagyták el otthonaikat. Ennek következtében az omladékok alatt lelt edénykészletet teljesnek tekinthetjük. Az előkerült kerámialeletek egyértelműen azt bizonyítják, hogy a korabeli házak jól felszereltek voltak, noha edénykészletük formakincse nem volt változatos. Nem bizonyult tehát időtállóknak az a megállapítás, mely szerint a korszak háztartásaiban kevés edényt használtak.⁶ Feltehető azonban, hogy e megállapítás elsősorban a lakóik által elhagyott, és kiürített házak sokszor bizony tényleg szegényes leletanyagának vizsgálata során született.

A 8. ház edényeinek alapanyaga homokkal soványított agyag. Durva homokkal, illetve apró kavicsal soványították a 2, 4, 8, 9. edényt (7. kép 1, 5. kép 3, 8. kép 1, 3. kép 1). Legdurvább a 13. (5. kép 2) és 15. (7. kép 2) edény anyaga volt, amelybe csak apró kavicsot keverték. Ez utóbbi két edény rendkívül érdes tapintású, az aljukat vagy egyáltalán nem simították, vagy testüknél erősebben soványított agyagból készítették.

⁴ Részletesen Wolf M., 2001. 127–156. vonatkozó irodalommal.

⁵ Részletesen Wolf M., 2002. 39–60.

⁶ Méri I., 1964. 45., Kovalovszki J., 1980. 46.

I. kép. A 8. ház edénykészlete (Kardos J. felvétele)

Hasonló megfigyelést tett Simonyi Erika egy Mezőkeresztes-Cethalomról származó fazéktöredékekkel kapcsolatban. Véleménye szerint a fenékrészt az edény stabilitásának fokozása érdekében formálták durvább soványítású agyagból.⁷ Magam azonban úgy látom, hogy ha valóban kétféle agyagból formálták az edényt, akkor arra inkább a hőállóság növelése miatt lehetett szükség. A kétféle agyagból történő formázás azonban igen ritka jelenség népi fazekasság gyakorlatában is.⁸ Lehetséges, hogy az edények alját egyszerűen csak nem simították el oly gondosan, mint felsőbb részeit, hiszen itt úgylis a tűzzel érintkezett.

Igen finom soványítású az 5. edény (2. kép 2.), amelynek anyaga élesen eltér a többiétől. Csaknem ugyanilyen finomságú agyagból készült a 9/a (3. kép 1.) edény is. Hasonló, sima tapintású, kaolinos anyagú edénytöredék került elő a bashalmi ásatáson.⁹ Több finom, csillámos homokkal soványított, jó minőségű töredéket találtak Veresegyházon, közülük néhány soványító anyag nélküli, krétaszzerűen puha agyagból készült.¹⁰ Kaolin felhasználására utaló, zsíros tapintású, jól iszapolt agyagból készült a fenékpustai edények egy része,¹¹ de nagyobb számban fordulnak elő Szarvas-Rózsáson is a kizárólag homokkal soványított, zsíros tapintású kerámiatöredékek.¹²

⁷ Simonyi E., 2001. 370.

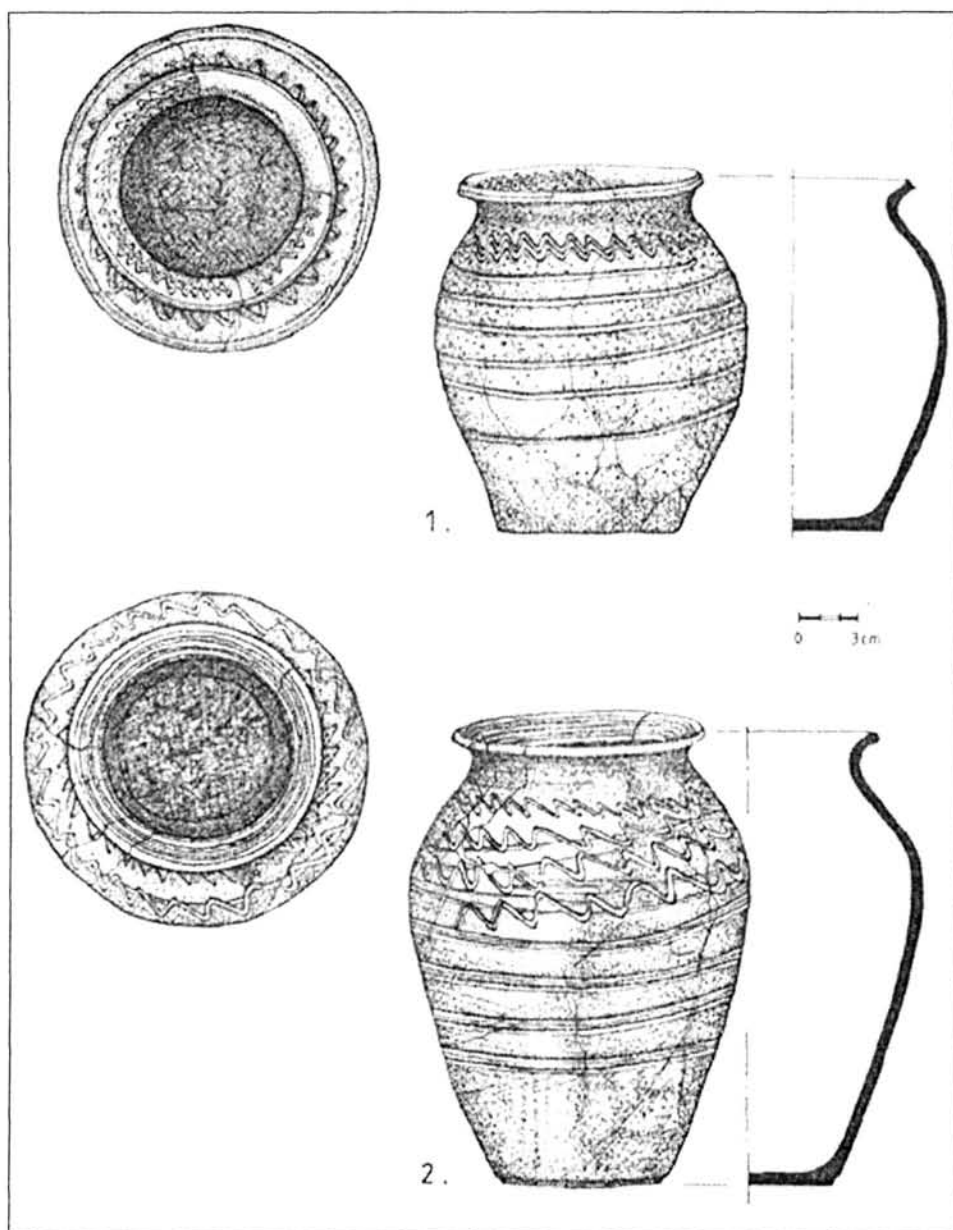
⁸ Erre a tényre Csupor István hívta fel a figyelmemet. Segítségét ezúton is köszönöm.

⁹ Kovalovszki J., 1980. 44

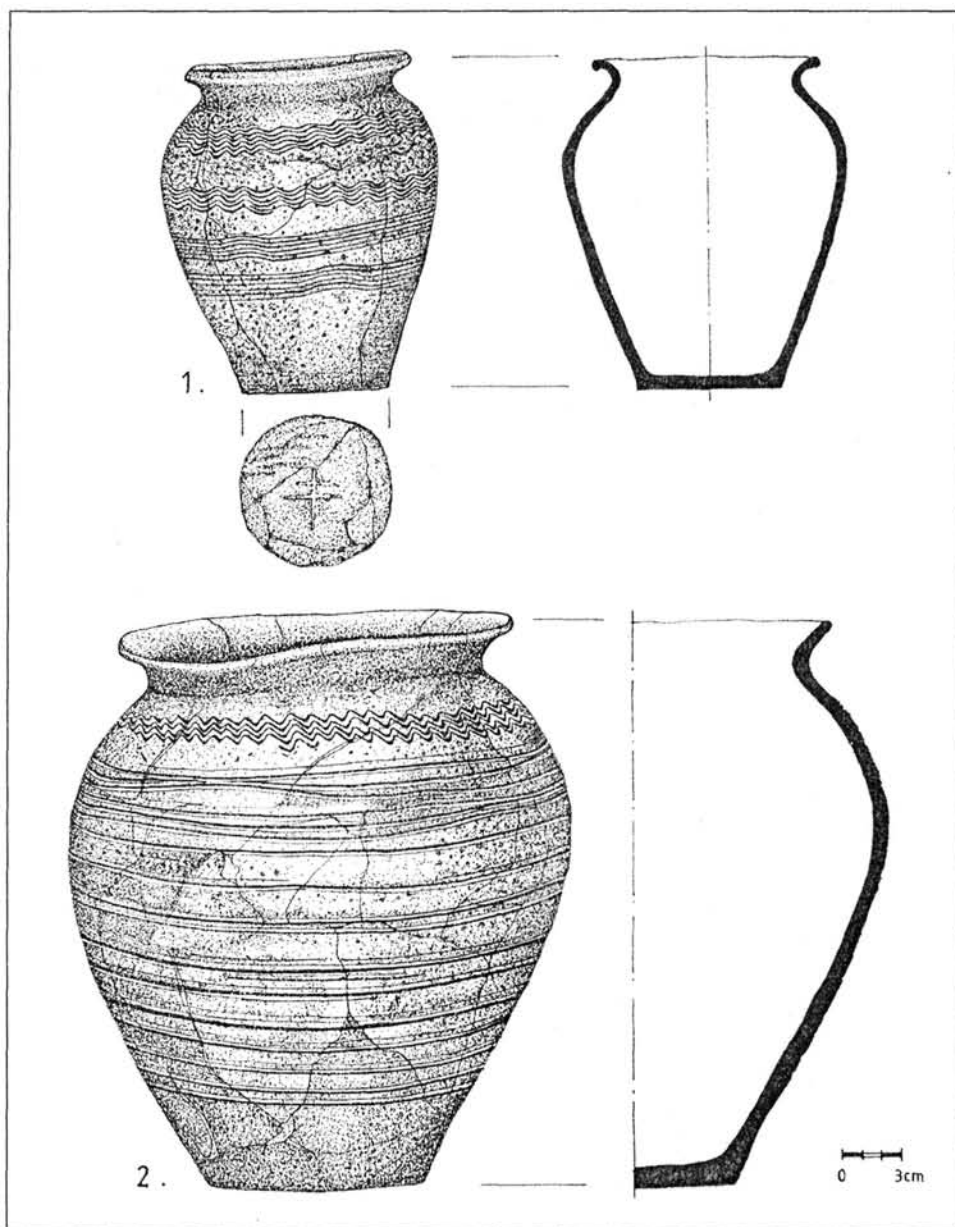
¹⁰ Mesterházy K., 1983. 141.

¹¹ Jankovich B. D., 1991. 191.

¹² Jankovich B. D., 1994. 410.

2. kép. 1: a 6. edény, 2: az 5. edény

3. kép. 1: a 9. edény, 2: a 9/a edény

A borsodi edényeket kivétel nélkül kézikorongon, hurkatechnikával építették fel. Az agyaghurkából való felépítés nyoma különösen a 3, 5, 7, 11. edényen (7. kép 3, 2. kép 2, 4. kép, 8. kép 3.) látszik jól. A kézikorong használatát bizonyítja az edények jól érzékelhető aszimmetrikus formája is. Az 5, 7. edénynél a fenék és oldal összeillesztésének helye, továbbá a száj és az edénybelső utáncorongolása is megfigyelhető (2. kép 2, 4. kép). A korongalátét nyoma a 2. és a 13. edényen látszik (7. kép 1, 5. kép 2). Az 1, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 11 edény teljes felületében, míg a 13. és a 15. edény csak az edénytest felső kétharmadában simított. Az 5. edény külső és belső része egyaránt gondosan eldolgozott, külsejét igen finomra simították. Az edény felülete úgy hat, mintha agyagmázzal vonták volna be. Hasonlóan eldolgozott felületű edények láttak napvilágot Esztergom-Szentgyörgymezőn,¹³ Keszthely-Fenekpusztán,¹⁴ Szarvas-Rózsáson,¹⁵ Kardoskúton,¹⁶ Esztergom-Széchenyi téren,¹⁷ Csátalja-Vágotthegyen,¹⁸ az oroszvári temető 21. sírjában,¹⁹ Sopronban,²⁰ Győr-Homokgödörök, Kajárpéc-Pokolfadomb, Lébény-Billedomb, Makotabödöge lelőhelyeken,²¹ valamint Mezőkeresztes-Cethalmon is.²²

A 2, 9, 12. redukált, a 3. és 15. edény oxidált étetéssel készült. A többi edény foltosan vörös-szürke színű. Ezek esetében igen nehéz eldöntenünk, hogy eredetileg neutrális étetéssel készültek-e, vagy csak a ház leégésekor keletkezett tűzben váltak ilyen színűvé. E kérdésben talán egy későbbiekben elvégzendő anyagvizsgálat segítségével léphetünk előre. Mivel azonban a településen előkerült kerámia túlnyomó többsége vörös színű, oxidált étetésű, feltételezhetjük, hogy összességében a 8. ház edénykészlete is hasonló lehetett. A másodlagos égés nemcsak az edények színében okozhatott változást. A hő hatására az 1. (6. kép 2.) és a 2. (7. kép 1.) edény felülete összeroppedezett, a 6. edényen (2. kép 1.) pedig a szétrobbant kvarcsemcséktől apró lyukak keletkeztek.

Az edények formájukat tekintve, döntő többségükben fazekak. Közülük kettő, a 2. és a 6. gömbölyded, válluk és öblük erősen domború. E két edény alakja, mérete és díszítése igen hasonló. Nyúlánk formájú, azaz az edény magassága meghaladja öblének átmérőjét, hét fazék, az 1, 3, 5, 9, 9/a, 11, 14. Zömök, széles szájú típus a 4, 8, 10, 12, 13. fazék. Az alaki különbözőségek ellenére minden fazék a felső egyharmadában, többnyire a vállánál éri el legnagyobb szélességét.

A fazekak közül mindössze egyen, a tizennegyedik (8. kép 2.) lehetett rövid nyakat megfigyelni, a többinél a nyak jelzésszerű, jószerevel csak egy törésvonal a váll és a perem között. Ez legjobban a 3. edénynél (7. kép 3.) látszik, ahol a tölcésesen kiszélesedő száját közvetlenül a vállhoz illesztették. Az összeillesztés vonalát körbefutó mélyedés jelzi. Az edényperemek, eltekintve a 14. fazék (8. kép 2.) vízszintesen kihajlító peremétől, enyhén kihajlanak. Legömbölyítettek, kifelé ferdén, illetve függőlegesen levágottak. Befelé ferdén levágott peremet, amely alatt fedőhorony-szerű árkolás fut körbe, két edénynél, a 3. (7. kép 3.) és 10. (5. kép 1.) fazéknál figyeltünk meg.

¹³ Lázár S., 1998. 74.

¹⁴ Jankovics B. D., 1991. 191.

¹⁵ Kovalovszki J., 1960. 37.

¹⁶ Méri I., 1964. 46.

¹⁷ Parádi N., 1973. 234–236.

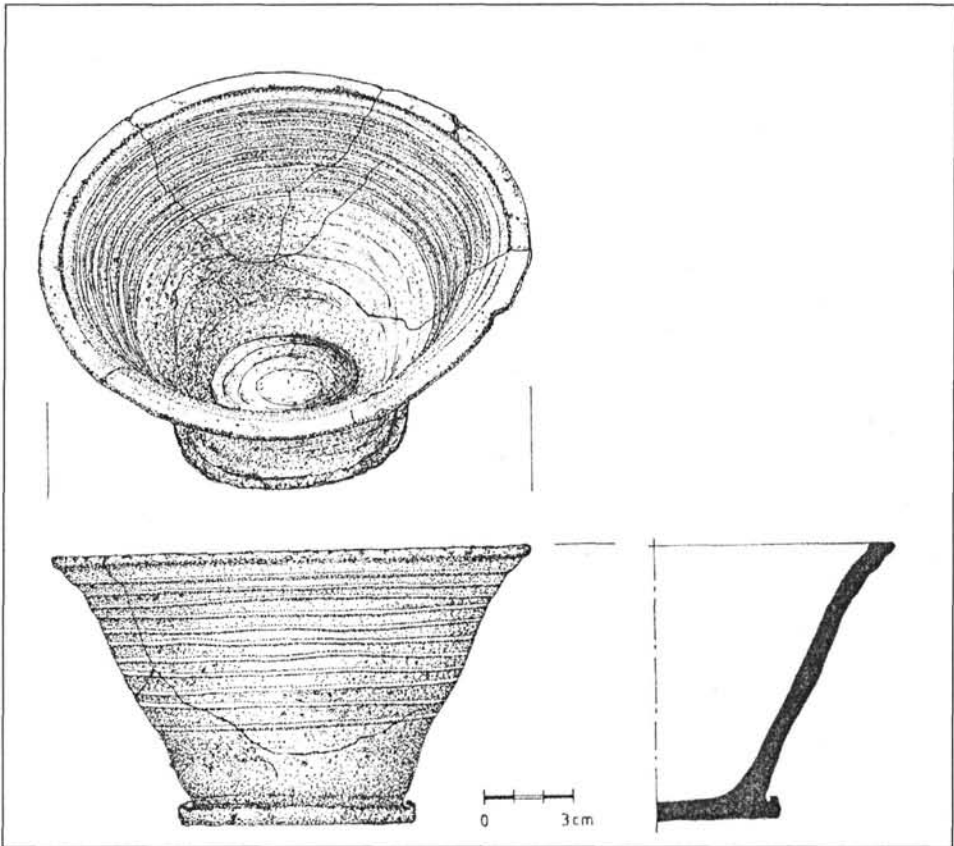
¹⁸ Parádi N., 1971. 130, 24. j.

¹⁹ Kvassay J., 1982. 131.

²⁰ Holl I., 1973. 198.

²¹ Takács M., 2000. 10.

²² Simonyi E., 2001. 370.

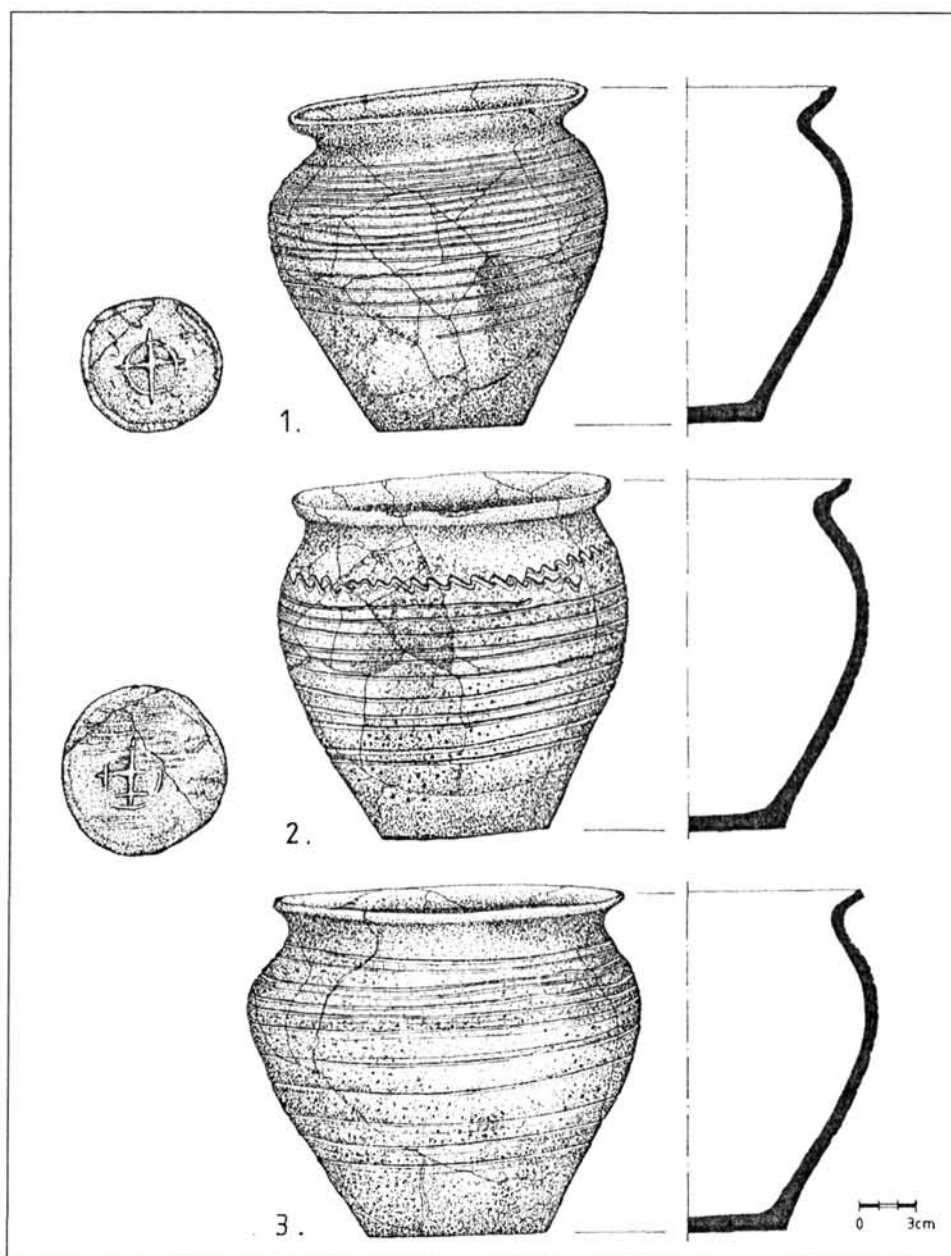

4. kép. A 7. edény

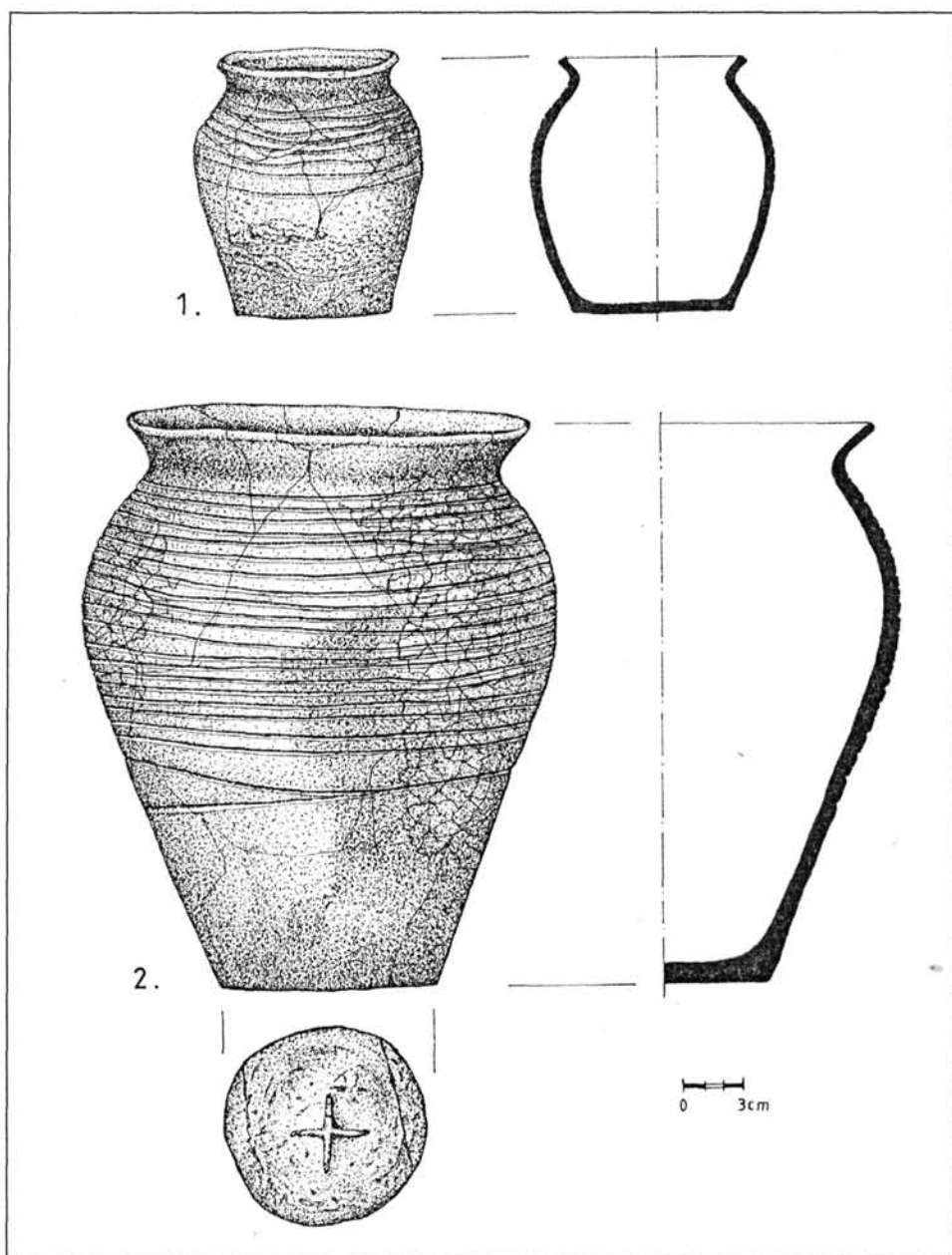
Az edények díszítése változatos. Fésűsen bekarcolt hullám és egyenes vonal kombinációjával a 3. és 9, egyszeres hullám és egyenes vonallal a 2, 5, 6, 9, 9/a. valamint a 14. edényt díszítették. A kerámiatárgyak túlnyomó többségénél, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13. a díszítés az edény felső kétharmadát borítja. Csak a vállán díszített a 11, 12, 14, 15. edény. Úgynevezett szaltovói típusú, az egész felületét borító díszítése a 9/a (3. kép 2.) fazéknak van. Belső peremdíszít, bekarcolt hullámvonalat a 6. edénynél (2. kép 1.) figyeltünk meg. A 15 edényből mindössze négyen, 1, 9, 10, 13. található fenékbélyeg (6. kép 1, 3. kép 1, 5. kép 1–2.). Közülük kettő, az 1. és 9. edény elmosódott, kisméretű, szabálytalan keresztjű nem feltétlenül szándékos jegy, lehet, hogy esetleg csak a kézi korong tengelyének lenyomata.

A 8. ház edénykészlete különböző méretű, anyagú és kiegészítésű edényekből áll. Feltehető tehát, hogy rendeltetésük sem volt azonos. A legnagyobbak kapcsán felmerülhet, hogy nem főzőedények, hanem tárolófazékok lehettek. Ennek azonban ellentmondani látszik az, hogy a többi, kisebb űrtartalmú edénnyel együtt, sőt, a 9. és a 9/a. (3. kép 1–2.) edény esetében egymásba helyezve kerültek elő. Tároló funkciójuk ennek ellenére nem zárható ki.

Kétségtől főzőedény volt a 4. (5. kép 3.) és 5. fazék (2. kép 2). Ezekben ugyanis az ételmaradékok tanúsága szerint a ház leégésekor éppen főztek. A 5. edényt színültig

5. kép. 1: a 10. edény, 2: a 13. edény, 3: a 4. edény

6. kép. 1: a 12. edény, 2: az 1. edény

kitöltötte egy húsból, zsírból, hagymából, répából, valamint búza és rozs elegyes darájából készült egytálétel. A 4. edényben pedig egy mézzel ízesített erdei gyümölcsökből, kökényből, somból, vadalmából, vadkörteből álló lekvárféleség, liktárium készült.²³ A 8. ház esetében nem nyert igazolást az az elképzelés, miszerint a főzőfazekat közvetlenül a kemence szájába állítva készítették az ételt.²⁴ A 4. és 5. edény ugyanis a kemenceszájtól messze feküdt. Különben is nehezen lehetett volna a kemence szűk szájában egyszerre két edényt elhelyezni. Emellett a néprajzi adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy fazékban a kemence előtti padkán, vagy padka nélkül, a járósinten rakott szabad tűzön főztek, oly módon, hogy a paraszat az edény mellé húzták. A zárt, kemenceszerű konyhai kályhák, amelyeknek már a belvilágában főtt az étel, csak az elmúlt három-négy évszázadban jöttek létre.²⁵ Minthogy padkának nem találtuk nyomát, feltehető, hogy a 4. és 5. edényben a kemence mellett, a padlón rakott szabad tűzön főztek. Ezt igazolja helyzetük is. Egymás közelében találtunk rájuk, a 4. edényt álló helyzetben leltük, az 5. eldőlt ugyan, de helyben maradt. A bennük fővő étel nem ömlött ki és nem folyt szét, ami egyértelműen azt bizonyítja, hogy az edények eredeti használati helyükön maradtak.

Jelenlegi tudásunk szerint főzőedényeknek tekintjük a többi fazekat is. Ez alól csak a 12. számú kis fazék, más megnevezésben bögre, (6. kép 1) valamint az ugyancsak kisméretű tál képez kivételt (4. kép). Ez utóbbiakat az étel-ital felszolgálására használt, úgynevezett asztali edényként tartja számon a kutatás.²⁶

A borsodi leletek és 10. századi edénművességünk

Az Árpád-kori, közte a 10. századi kerámia kutatásának alapjait Höllrigl József²⁷ úttörő kezdeményezése után Holl Imre²⁸ és Parádi Nándor²⁹ vetette meg. A 10–11. századi edénművesség kutatása azonban a közelmúltig egy-egy temető, esetleg egy szűkebb tájegység leleteire,³⁰ illetőleg két jellegzetes edényfajtánk, a cserépbogrács és a bordás nyakú edény³¹ eredetének és elterjedésének vizsgálatára korlátozódott. A kutatásnak új lendületet adott a 10–11. századi sírokból előkerült edények összegyűjtése és

²³ Az ételmaradékok meghatározásáért Gyulai Ferencnek tartozom köszönettel.

²⁴ Méri I., 1970. 79.

²⁵ Hoffmann T., 1999. 728, 730.

²⁶ Takács M., 1997., 208. Magam azonban úgy vélem, hogy a tárgyalta korszakra vonatkozóan az „asztali edény” megnevezés helytelen. Néprajzi adataink ugyanis egyértelműen azt bizonyítják, hogy a magyar nép körében ez a fogalom még a jóval későbbi időkben is ismeretlen volt. Noha az asztal ismerete és használata különösen a rangosabbak háztartásában már a kora Árpád-korban is valószínűsíthető, asztali edények alkalmazása, azaz a tálalás, még a közelmúltban is csak az ünnepi étkezésekre volt jellemző. Vö. K. Csilléry K., 1982. 245, 254, 258., Hoffmann T., 2001. 475. Falusi környezetben még a palack is ritka leletnek számít az Árpád-korban. Vö. Takács M., 1993. 209. Eddigi ismereteink szerint az első, valóban asztali edénynek tekinthető darabok, elsősorban korsók, az Árpád-kor végén, a városok emlékanyagában jelentek meg. Vö. Holl I., 1963. 336–340. Az újabb ásatások eredményei, elsősorban a kútfeltárások leletei azonban azt bizonyítják, hogy a késő Árpád-kori palackok, korsók sokkal inkább tároló, mint asztali edények voltak, azaz elsősorban nem a folyadék felszolgálására használták őket, hanem ténylegesen ezekkel jártak a kútra. Éppen ezért azt javaslom, már csak a kerámiatípológia egységesítése érdekében is, hogy a kora Árpád-kor vonatkozásában a félrevezető „asztali edények” gyűjtőnév helyett használjuk inkább az egyes edénytípusok, bögre, tál, palack stb. nevét.

²⁷ Höllrigl J., 1930., 1932–33.

²⁸ Holl I., 1956.

²⁹ Parádi N., 1954. A kutatástörténet részletes ismertetése alól felment Takács Miklós széles ívű áttekintése. Vö. Takács M., 1986. 10–22.

³⁰ Kvassay J., 1982. 3–6 vonatkozó irodalommal. Ezúton is köszönetet mondok Kvassay Juditnak, hogy doktori dolgozatát át tanulmányozhattam.

³¹ Takács M., 1997. 208–222. vonatkozó irodalommal.

elemzése,³² amelyet újabban a korszak településein lelt kerámialeletek vizsgálata is követ.³³ Új és fontos eredményként könyvelhetjük el egy kora Árpád-kori településünkön feltárt objektumok, és a bennük talált kerámialeletek részletes közzétételét, módszeres elemzését.³⁴ Ennél is nagyobb előrelépést jelent azonban, hogy egy lelőhely cseréptárgyainak vizsgálata révén sikerült elkülöníteni az adott település különböző korszakaihoz tartozó objektumokat.³⁵

A borsodi gazdag és rendkívül szerencsés kerámialelet kapcsán először nyílik lehetőségünk arra, hogy egy településről származó, zárt, többségében ép tárgyakkal álló leletgyűjtést elemezzünk. A vizsgálat eredményei részben összevágznak a korábbi kutatások megállapításával, részben azonban eltérnek azoktól.

Mint láttuk, a borsodi edények alapanyaga finomabb, illetőleg durvább homokos soványítású agyag, amely általánosan jellemző a korszak edénművességére.³⁶ A kerámiaáru között kézzel formált darabok nem kerültek elő, valamennyit kézi korongon készítették. Ez ugyancsak általánosnak tekinthető mind a sírok,³⁷ mind a hasonló korú települések kerámialeleteinek esetében.³⁸

A 8. ház felszerelésében nemcsak méreteiben, hanem alapanyagában és kiégetésében is különböző edények találhatók. Különösen magas technikai színvonalat képvisel az 5. edény, amelynek finom anyaga, gondos eldolgozása gyakorlott, jókezü mesterre vall. A település leletei között több hasonlóan jó minőségű edény került elő.³⁹ A fentebbi néhány példa azt bizonyítja, hogy más lelőhelyeken is előfordulnak az átlagosnál finomabb iszapolású és gondosabban simított darabok.⁴⁰ Bizonyosnak látszik, hogy ha kis mennyiségben is, de az Árpád-kor folyamán végig használtak ilyen edényeket.⁴¹ A rendelkezésünkre álló adatok alapján egyelőre azonban nem dönthetjük el, hogy ezeket is helyben készítették, vagy kereskedelem útján jutottak hozzájuk.⁴²

Az edények tudatos összeválogatására mutat, hogy egy-egy ház felszerelésében többféle minőségű edény fordul elő. Felhasználás szerinti csoportosításra utal, hogy a különféle rendeltetésű fazekakon kívül a legtöbb ház készletében található egy-egy kisméretű, többnyire virágcserep alakú tálat, máshol palackot, tárolóedényt is.⁴³

Feltehető, hogy a készlet összeválogatásában szerepet játszott a család nagysága is, hiszen mint említettük, az egyes házak felszerelése különböző méretű edényekből tevődött össze. E megfigyelések alapján valószínűtlennek látszik, hogy a korszak edé-

³² *Kvassay J.*, 1982.

³³ *Takács M.*, 1996., 1996a. 1997.

³⁴ *Lázár S.*, 1998.

³⁵ *Herold H.*, 2002. Ezúton is köszönetet mondok Herold Hajnalkának, hogy a nyomdában lévő kéziratát áttanulmányozhattam.

³⁶ *Mesterházy K.*, 1975. 217., *Kovalovszki J.*, 1980. 44., *Kvassay J.*, 1982. 18., *Lázár S.* 1998., 74., *Takács M.*, 1996b. 62.

³⁷ *Kvassay J.*, 1982. 18. 44., *Szőke B. M.*, 1980. 185.

³⁸ *Kovalovszki J.*, 1975. 211., *Mesterházy K.–Horváth L.*, 1983. 121., *Fodor I.*, 1984. 106. *Lázár S.* 1998. 74., *Herold H.*, 2002.

³⁹ *Wolf M.*, 1996c. 420. 5. kép.

⁴⁰ A szakirodalom nem egységes a jelenség megítélésében. Többnyire csak gondos simított eredményének tartja az edények síma, olykor fényes felületét. Akad azonban olyan is, aki feltételezi, hogy a szóban forgó darabok külső felületére vékony agyagiszapot, illetőleg külön agyagréteget simítottak, amelyet voltaképpen egyszerű agyagmáznak tekinthetünk. Lehetséges, hogy bizonyos természettudományos vizsgálatok segítségével ez a kérdés eldönthetővé válik.

⁴¹ *Parádi N.*, 1973. 234–236., *Takács M.*, 2000. 33.

⁴² *Jankovich B. D.*, 1994. 410.

⁴³ *Wolf M.*, 1992. 423. 24. kép 1–3., 425., 26. kép.

nyeinek nagysága a kemence szájának méretével állna összefüggésben.⁴⁴ Az ilyenfajta összefüggés már csak azért sem bizonyítható, mivel a kemencék minden kétséget kizáróan helyben készültek, míg az edényekre ez nem feltétlenül igaz.

Eddigi ismereteink szerint a késő avar kori formákat őrző fazekak nyúlánkabb, tojásdad alakú fő típusával szemben a 10–11. századi magyar fazekak túlnyomó többsége zömök formájú volt, öblük mérete nagyobb magasságuknál, és szájuk szélessége gyakran meg is haladta azt.⁴⁵ Ezzel szemben a borsodi fazekak legalább felerészben nyúlánk alakúak, azaz magasságuk meghaladja öblük átmérőjét. Igazán széles szájú, zömök edényt keveset találhatunk közöttük. A borsodi fazekak nyúlánk formáját tehát, mint egy korábbi időszak jellegzetes fazéktípusát, a 10. században archaikusnak tekinthetjük.⁴⁶

Nem kétséges azonban, hogy a fenti megállapítás a sírba tett kerámiák vizsgálata alapján született, s a késő avar, valamint a 10–11. századi települések feltárása hosszú ideig nem szolgáltatott elég összehasonlítható anyagot annak a bizonyítására, vajon ugyanezek a formai jegyek a használati kerámiára is jellemzőek-e.⁴⁷ Az újabb kutatások eredményei viszont kissé árnyaltabbá tették a korábbi, oly egyértelműnek látszó képet. A késő avar településeken a sírokból jól ismert tojásdad alakú fazekak mellett⁴⁸ nagyobb méretű, öblös hasú edények is napvilágot láttak.⁴⁹ Ugyanakkor az is kitűnt, hogy a zömök fazékforma nem annyira a 10. századi, mint inkább az Árpád-kor későbbi időszakaiban lakott településekre jellemző.⁵⁰ Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a borsodiakhoz hasonló arányú, többségében nyúlánk formájú edényeket figyeltek meg az esztergom-szentgyörgymezői,⁵¹ valamint az örménykúti⁵² 10. századi településfeltáráson is.

Ugyancsak archaikus, 9. századi hagyományokat mutat a 6. fazék belső peremdísz (2. kép 1.), amely bár nem példa nélküli, meglehetősen ritka 10. századi edényeinken.⁵³ Borsodon azonban nemcsak a 8. házban találtunk ilyen edényt. Az 5. ház belső peremdíszes fazeka anyagában, formájában, arányaiban és díszítésmódjában olyannyira hasonló, hogy joggal feltételezhetjük, a két edény ugyanazon fazekasmester keze alól került ki.⁵⁴ A perem belsejének díszítése előfordul a Borsodon lelt tálak között is.⁵⁵ Hasonló, belső peremdíszes tálak napvilágot láttak Esztergom-Szentgyörgymezőn is.⁵⁶

Szintén nem túl gyakori ebben a korban a 9. század jellegzetes díszítésmódja, a bekarcolt hullámvonalköteg, amely a 3. és a 9. edényen látható (7. kép 3, 3. kép 1). Ez a motívum azonban meglehetősen sűrűn látható az itteni edényeken.⁵⁷

Nem ritkaság viszont a korabeli edények, 3. és a 10. edény (7. kép) belső peremén található fedőhorony,⁵⁸ noha cserépfedőt mind ez ideig nem ismerünk a 10. századból.⁵⁹

⁴⁴ Kovalovszki J., 1980. 46–47.

⁴⁵ Mesterházy K., 1975. 217–218., Kvassay J., 1982. 19, 38, 40., Takács M., 1996a. 135.

⁴⁶ Kvassay J., 1982. 37, 39–40., Takács M., 1996a. 135.

⁴⁷ Takács M., 1986. 14.

⁴⁸ Balogh Cs., 1999. 114.

⁴⁹ Sz. Garam É., 1981. 144., Szőke B. M., 1992. 136, 139., Trugli S., 1996. 147., Herold H., 2002.

⁵⁰ Holl I., 1963. 336., Parádi N., 1971. 128., Kovalovszki J., 1975. 211., 1980. 44., Herold H., 2002.

⁵¹ Lázár S., 1998. 75.

⁵² Herold H., 2002.

⁵³ Sz. Garam É., 1981. 144., Kvassay J., 1982. 31., Mesterházy K.–Horváth L., 1983. 122., Madaras L., 1991. 274., Fischl K., 1995. 35., Medgyesi P., 1995. 147., Lázár S., 1998. 76., Vékony G., 2002. 25.

⁵⁴ Wolf M., 1996c. 421. 7. kép

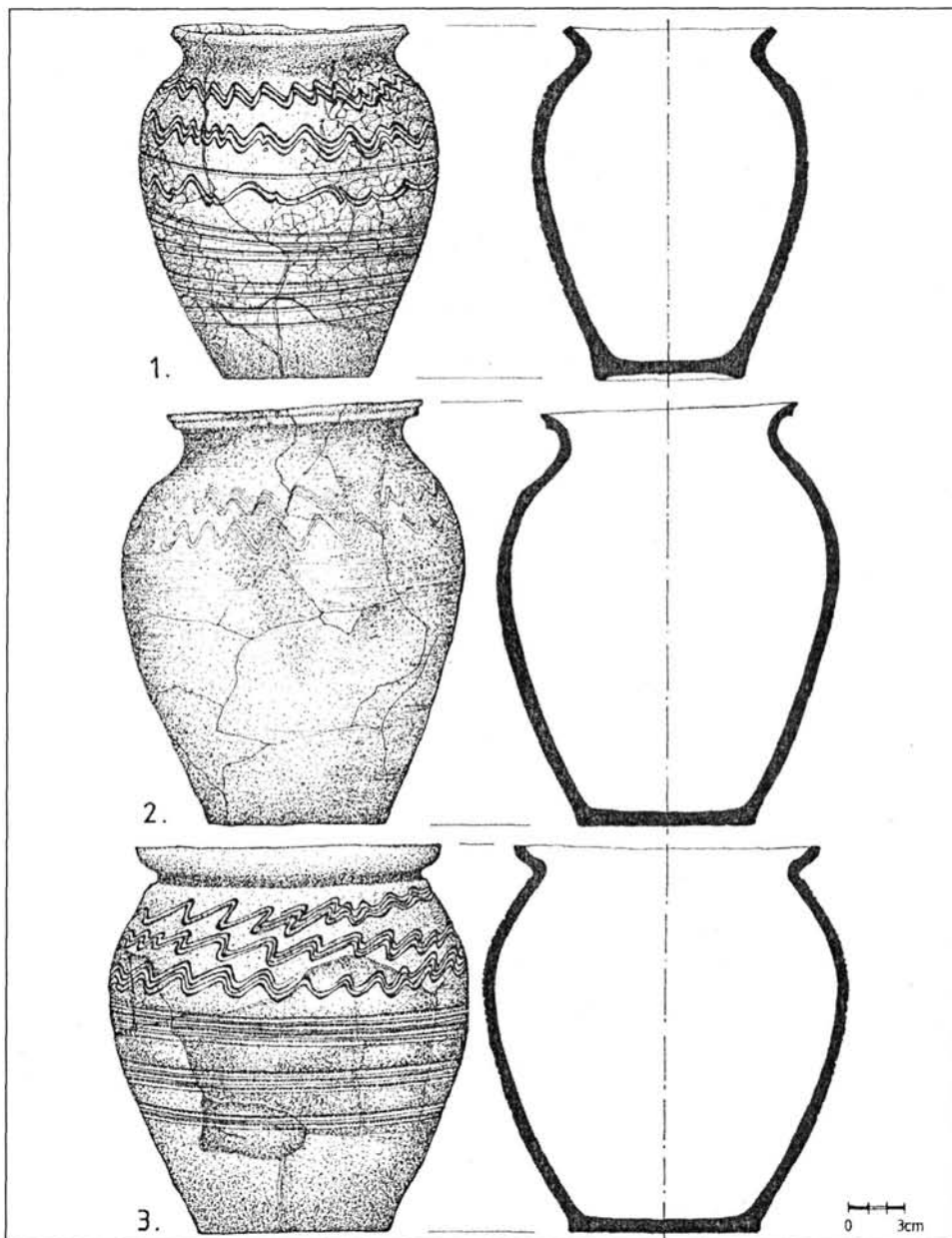
⁵⁵ Wolf M., 1992. 419, 423, 24. kép 2.

⁵⁶ Lázár S., 1998. 75.

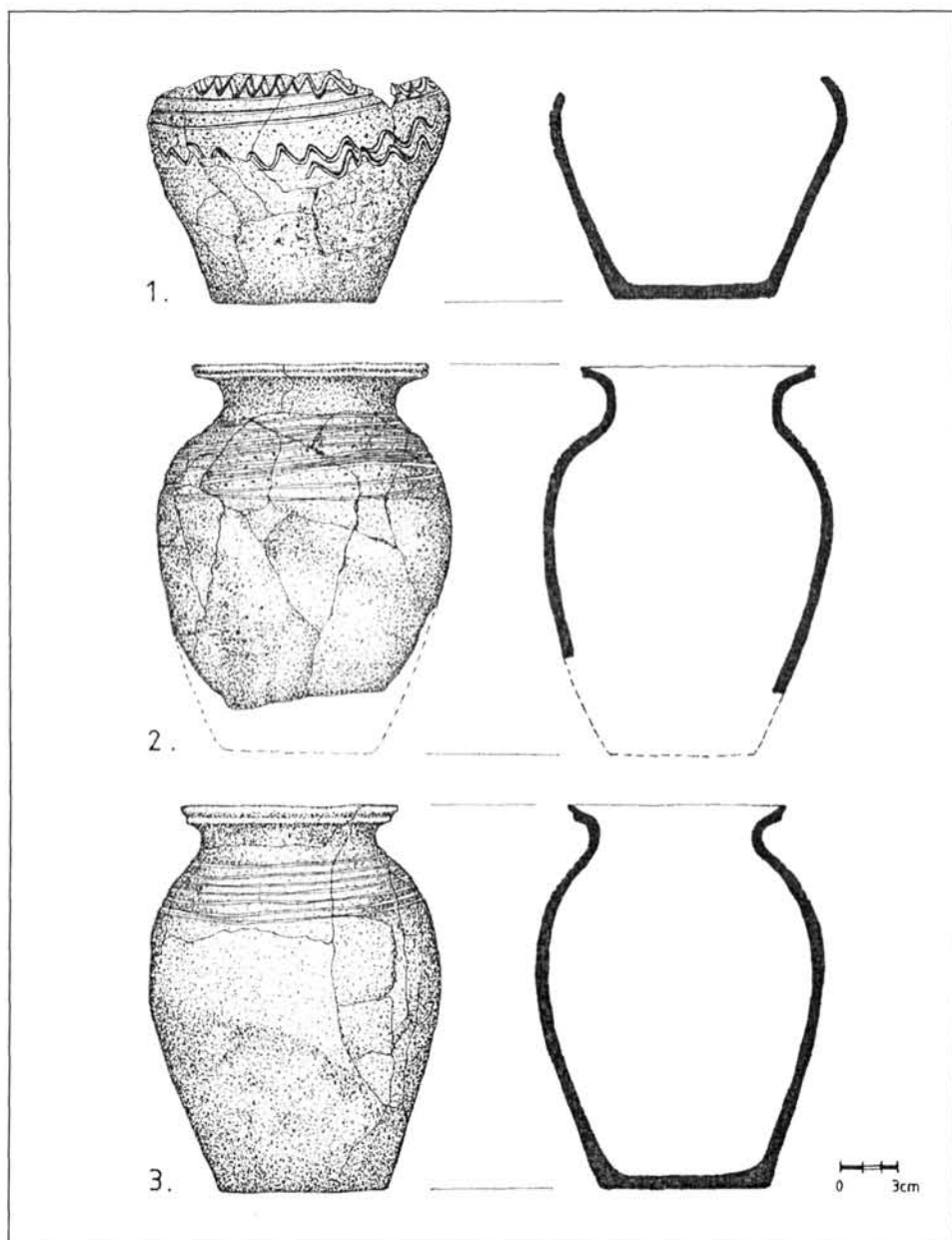
⁵⁷ Wolf M., 1992. 419, 423, 24. kép 4., 405, 440, IV. tábla 3–4.

⁵⁸ Kvassay J., 1982. 20., Takács M., 1996. 335.

⁵⁹ Parádi N., 1958. 157.

7. kép. 1: a 2. edény, 2: a 15. edény, 3: a 3. edény

8. kép. 1: a 8. edény, 2: a 14. edény, 3. a 11. edény

A borsodi kerámialeletek tehát számos archaikus formát és díszítésmódot őriznek. Emellett igen erős szálak fűzik a szaltovói kultúra edényművességéhez is. Ennek egyik jellegzetes példája a településen lelt feltűnően nagy számú virágcserep alakú tál, illetve a hazai leletanyagban egyedülálló nagyméretű tárolóedény, a pithosz. De ide sorolhatjuk az edények egy részénél megfigyelhető, a teljes oldalfalat beborító, összefüggő, „szaltovói” típusú díszítést, virág alakú fenékbélyeget, vagy a szaltovói edényművesség egyik leggyakoribb darabjának, a fényezett felületű, besímített díszű edénynek a töredékét is.⁶⁰

A borsodi kerámialeletek igazán figyelmet érdemlő, különös ismertetőjegye azonban az, hogy a településen egyetlen cserepbográcsot vagy bográcsötredéket sem leltünk. A cserepbográcsokkal foglalkozó igen gazdag irodalom egyöntetűen úgy véli, ez az edényforma a honfoglaló magyarsággal jelent meg a Kárpát-medencében.⁶¹ Éppen ezért igen feltűnő, hogy a borsodi, minden kétséget kizáróan 10. századi magyar falu leletei közül hiányzik. Nem a borsodi azonban az egyetlen olyan korai telepünk, amelynek edénykészletében a cserepbográcsot nem találjuk meg. Nem került elő bográcsötredék a rózsási település korai részletéből.⁶² Sőt, a bográcsok hiányából egyenesen a teleprészlet korai voltára következtetett az ásató.⁶³ Nem leltek bográcsot a fonyód-bélatelepi ásatás során sem.⁶⁴ A veresegyházi, legóvatosabb közelítéssel is a 11. század elejére tehető házakból egy, meghatározatlan korú bográcsötredék látott napvilágot.⁶⁵ Mindössze egy, a 11–12. század fordulójára keltezhető bográcsötredék került elő az Esztergom-Szentgyörgymezőn feltárt 10. századi falu egy gödrének betöltéséből.⁶⁶ Egyet sem találtak viszont az örménykúti település 10. századi részében.⁶⁷ Ez utóbbi két teleprészlet kerámiaanyaga más vonatkozásban is nagy hasonlóságot mutat a borsodival. Sok virágcserep alakú tálotredéket találtak Örménykúton,⁶⁸ valamint Esztergom-Szentgyörgymezőn,⁶⁹ ahol a borsodi falu másik, jellegzetes edénytípusa, a bordás nyakú edény⁷⁰ is nagy számban látott napvilágot.⁷¹

A sírleletek alapján arra következtethetünk, hogy a borsodihoz, örménykútihoz, illetve az esztergom-szentgyörgymezőihez hasonló edények jellemezheték Halimba települését is.⁷² Mindez azt jelenti, hogy körvonalazódik korai településeinknek egy olyan csoportja, amelynek edénykészletére a különböző méretű fazekak, virágcserep alakú tálak, bordás nyakú edények jellemzők, és amelynek leletei között nem találjuk meg a cserepbográcsokat.⁷³ E településeket edénykészletük összetétele, a kézzel formált

⁶⁰ Wolf M., 1992. 428.

⁶¹ Legutóbbi összefoglalása Takács M., 1997. 208. vonatkozó irodalommal.

⁶² Kovalovszki J., 1960. 53., Jankovich B. D., 1994. 410.

⁶³ Kovalovszki J., 1960. 53. „Sem cserepbogrács darabot, sem pedig szélesközű, bekarcolt vízszintes vonalakkal díszített edénytöredéket nem találtunk. Mindez arra mutat, hogy a település már a X. században fennállott.”

⁶⁴ Horváth B., 1968. 138.

⁶⁵ Mesterházy K.–Horváth L., 1983. 121.

⁶⁶ Lázár S., 1998. 76.

⁶⁷ Herold H., 2002.

⁶⁸ Herold H., 2002.

⁶⁹ Lázár S., 1998. 75.

⁷⁰ Wolf M., 1992. 423, 24. kép 4., Wolf M., 1996c. 420. 4. kép.

⁷¹ Lázár S., 1998. 75.

⁷² Nyúlánk típusú fazekak: Török Gy., 1962. XLVI. tábla; virágcserep alakú tálak: LXIX. tábla, LXVIII., LIV. tábla; bordás nyakú edény: LXIX. tábla.

⁷³ Herold H., 2002., Lázár S., 1998. 74–76.

edények, sütharangok, valamint a korongolt bográcsok hiánya mind az avar kortól, mind pedig az Árpád-kortól egyértelműen elválasztja.

Ismét a bográcsokról

A magyar középkor anyagi kultúrájának nincs még egy olyan tárgya, amellyel akár a hazai, akár a határainkon túli irodalom annyit foglalkozott volna, mint a cserépbográcsokkal. Középkori kerámiautatónk e tárgy típus vizsgálatával indult, s a közelmúltig szinte ki is merült ennek elemzésében. Míg a cserépbográcsok és a speciális életmódot folytató honfoglaló magyarság összekapcsolása tekintetében hazai kutatásunk egységes álláspontot képvisel,⁷⁴ addig az üstök tipologizálására és időrendjük megállapítására tett nagyszabású kísérletet több bíráló érte.⁷⁵ Ahhoz azonban, hogy e tárgy típus 10. századi meglétét bizonyítani tudjuk, időrendjének tisztázására feltétlenül szükség lenne. Biztosan 10. századi üstöt ugyanis egyelőre nem ismerünk, a tárgyak egy részének 10–11. századra való keltezése jelenleg azon az axiómán alapul, hogy a Kárpát-medencébe érkező félnomád, nagyállattartó magyarságnak életmódjából következően szükség volt egy ilyen edényfajta.⁷⁶ Mint ismeretes, a 10–11. századi magyar sírokból ideig nem került elő bogrács.⁷⁷ Holott más népeknél, amelyeknek településeinek a bogrács használata kimutatható, a sírleletek között is megtalálhatjuk ezt az edényformát.⁷⁸ E jelenség okát Takács Miklós abban látta, hogy a kerámiát nem főzőalkalmatosságként, hanem az étel és ital melléklet tartására szolgáló edényként tették az elhunytak mellé. Ugyanakkor a magyarság körében még a leggazdagabbak esetében sem volt szokás, hogy konyhafelszerelést tegyenek a sírokba.⁷⁹ Elgondolásának azonban ellene mondanak a 10–11. századi magyar sírokból előkerült kerámiával kapcsolatos megfigyelések. A leggazdagabbak sírjában ugyanis nemcsak cserépbográcsot, hanem másfajta kerámiát sem találhatunk, mivel őket nem az edényekben elhelyezett kásával, tejjel, vagy egyéb folyadékkal, hanem rangjukhoz illően hússal bocsátották túlvilági útjukra.⁸⁰ Az újabb kutatások azt is bizonyossá tették, hogy a sírokba tett kerámiákat nem külön erre a célra készítették, hanem a mindennapi életben használt edények közé tartoztak, legfeljebb valamivel kisebbek voltak azoknál.⁸¹ Ennek megfelelően e kerámiák között megtalálhatók a különféle méretű egyszerű, hengeres nyakú és füles fazekak, tálak, bordás és kiszélesedő nyakú palackok, vagyis mindazok a típusok, amelyek a fentebb említett települések emlékanyagát jellemzik. Sőt, a sírokból néhány olyan edény is napvilágot látott, amelyről biztosan tudjuk, hogy nem a korabeli Magyarországon készült. Ha tehát

⁷⁴ Takács M., 1987. 208. vonatkozó irodalommal.

⁷⁵ Mesterházy K., 1988. 240., Jankovich B. D., 1991. 190.

⁷⁶ Szőke B., 1955. 89–90., Parádi N., 1959. 27., Fodor I., 1975. 263, 148. j., Takács M., 1986. 128.

⁷⁷ Néhány, 10–11. századi köznépi sír betöltéséből előkerült bogrács töredék esetében felvetődött a kérdés, a sír mellékleteként, tehát azzal egykorúnak lehet-e tekinteni őket. A témával foglalkozó kutatók azonban egyértelműen elvetették ezt az értelmezési lehetőséget. Minthogy minden esetben töredékekről van szó, kézenfekvőnek látszik, hogy az edénydarabok a temető területén, de annak felhagyása után létrejött településről származnak, csak másodlagos helyzetűek lehetnek. Vö. Takács M., 1993a. 458. A sír és a közelében előkerült bogrács töredékek összetartozását nem lehetett igazolni a dabasi ásás esetében sem. Vö. Kovács L., 1985. 377.

⁷⁸ Bogrács, részben fémbogrács leletek ismeretesek az 5–6. századi szász telepeken és temetőikben, a 8–9. századi ösmordvin, volgai bolgár, a 9–10. századi bolgár–török, a késő avar, valamint a 12–13. századi kun sírokból. Vö. Fodor I., 1984. 106., Takács M., 1986. 26, 318–319. j., 23, 277–278. j., 25, 297. j., 131, 996. j., 25, 301. j., 25, 308. j.

⁷⁹ Takács M., 1986. 24, 294. j.

⁸⁰ Révész L., 1996. 186–187., 191.

⁸¹ Kvassay J., 1982. 43., Takács M., 1997. 206.

a sírokban a településeken használt valamennyi, helyi és import révén idekerült edényfajta megtaláljuk, miért éppen a bográcsok hiányoznak belőlük? Erre a kérdésre nem lehet válasz a „háztartási” és „asztali” edények szétválasztása, amely ebben a korban kétségkívül anakronisztikus. Sokkal valószínűbb, hogy egy-egy háztartás felszerelése multifunkcionális volt, vagyis a meglévő edénykészletet főzésre, étkezésre, tárolásra egyaránt használták, és alkalmanként ezekben tették a sírokba a túlvilági útra készített ennivalót is.⁸² Ennek egyik legjobb bizonyítéka a sóshartyáni amfora sírba kerülése. Ezt ugyanis semmiképpen sem tekinthetjük étel-ital felszolgálására való asztali edénynek, minthogy eredetileg bor vagy olaj tárolására, szállítására készítették és használták.⁸³ Az edény rendeltetése nyilván ismeretes volt azok előtt is, akik a sírba helyezték. A sírokban lelt edények viszonylagosan kis méretének tehát nem „asztali edény” mivoltuk, hanem sokkal inkább az lehet az oka, hogy bennük egy személynek, méghozzá az esetek túlnyomó többségében gyermeknek vagy nőnek készítettek ételt.⁸⁴

A bogrács nemcsak a sírleletek közül hiányzik, hanem a fentebb említett, nagy biztonsággal 10. századra keltezhető települések leletei közül is. De kevés a formája és díszítése, elsősorban a bekarcolt hullámvonal dísz alapján a 10–11. századi leletek közé sorolt darab is.⁸⁵ A kelteztést különösen nehezíti, hogy a korszak díszítőmotívumainak elkülönítése egyelőre csak tág határok között lehetséges,⁸⁶ és nem sikerült a későbbi időszakokban is használatos, általános típusok, illetőleg a csak a 10–11. századra jellemző bográcsformák minden kétséget kizáró szétválasztása sem.⁸⁷ Arra tehát, hogy az Árpád-kori Magyarország oly népszerű és gyakori edényét, a cserépbográcsot a 10–11. században már használták volna, jelenleg semmiféle konkrét bizonyítékkal nem rendelkezőnk.

A fentebbiek tükrében erősen kérdésesnek látszik a honfoglaló magyarság életmódjának és a cserépbográcsok összekötésének lehetősége is. Azt, hogy a cserépbogrács egy sajátos, nomád életforma tartozéka lehet, már Höllrigl József felvetette.⁸⁸ Szabó Kálmán volt azonban az első, aki a bográcsok használóiiban a késő Árpád-kor magyar pásztoraikat látta.⁸⁹ Szőke Béla alapvető munkája nyomán a magyar kutatásban általánosan elfogadottá vált, hogy a cserépbogrács a magyarsággal együtt jelent meg a Kárpát-medencében. Ugyancsak ő rajzolta meg a bográcsok használata révén körvonalazható életmódot is, azt a félnomád, nagyállattartó gazdálkodási módot, amelyből véleménye

⁸² Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a sírokban lelt kis fazekakon is gyakran megfigyeltek koromnyomot, azaz ezeket sem csupán „asztali edényként”, hanem főzésre is használták. Vö. Takács M., 1995–97. 67.

⁸³ Fodor I., 1996. 406., Takács M., 1997. 212.

⁸⁴ Kvassay J., 1982. 13., Révész L., 1996. 187. A sírba tett kerámia mérete valóban csak viszonylagosan kisebb a településeken lelteknél. Az eltérést leginkább a fazekaknál lehet megfigyelni, amelyeknek a magassága 6–21 cm között változott, a leggyakoribb azonban a 10–12 cm magasságú kis fazék. A palackok, tálak, bordás nyakú edények esetében nincs méretbeli különbség. Vö. Kvassay J., 1982. 19, 23–24.

⁸⁵ Fodor I., 1977. 341. 135. j., Takács M., 1986. 116–118., Mesterházy K., 1988. 240.

⁸⁶ Takács M., 1993a. 449. 16. j.

⁸⁷ Takács M., 1993a. 462., Takács M., 1996. 336–337. Sajnos nem tartom meggyőzőnek Takács Miklós érvelését, amelyet a bográcsok Veszprém megye korai leletanyagában kimutatható igen csekély százalékos arányával kapcsolatban kifejtett: „E furcsa arány azonban nézetem szerint nem annak a következménye, hogy a cserépbogrács használata csak a 11. század vége után terjedt volna el. Könnyen bizonyítható ugyanis, hogy a korai időszakban használatos számos bogrács típusnak csak egy része tűnt el a 11–12. század fordulóján. Azaz, az egyes „átlagtípusok” ugyanúgy keltezhetők az Árpád-kor korai és középső harmadára.” Számomra ugyanis ez okfejtés lényege éppen az, hogy a bográcsok keltezése meglehetősen bizonytalan, korai településeink időrendjének megállapításához más fogódzópontokat kell keresnünk.

⁸⁸ Höllrigl J., 1933. 93.

⁸⁹ Szabó K., 1938. 25. „Az Alföldön élő, jószágtenyésztéssel foglalkozó népünknek az üstforma főzőedény általános és nélkülözhetetlen felszereléséhez tartozhatott.”

szerint a bográcseledek Kárpát-medencén belüli sajátos elterjedése is levezethető.⁹⁰ Az újabb kutatások azonban egyértelművé tették, hogy a 10. századi magyar szállásterületnek éppen azon a részén, a Felső-Tisza vidékén, ahonnan a leggazdagabb honfoglalás kori temetők ismertek, igen kevés cserépüst került elő. A Bodrogeközből pedig, amely földrajzi adottságai folytán kiválóan alkalmas volt a fentebb jellemzett életmódra, egyetlen üsttöredéket sem ismerünk.⁹¹ Hasonló a helyzet a nagyállattartásnak ugyancsak tág teret biztosító Rétközben is.⁹² Ha pedig mindehhez még azt is hozzávesszük, hogy a bográcseledek a 12–13. században szaporodnak meg, akkor semmiképpen sem tarthatjuk fent azt az elképzelést, amely szerint a magyarság az üstök készítési hagyományait a Don-vidéki levéidai hazájából hozta magával, ahol a 8–9. században a szaltovói műveltség népeitől az üst használatával együtt járó, letelepülőfélben lévő, félnomád életmódot is átvette.⁹³ Ekkor ugyanis valóban az a képtelen helyzet állna elő, amelyet oly találóan jellemzett Bóna István.⁹⁴ Maga a pusztán tény, hogy az Árpád-kor folyamán nemcsak a falvakban, hanem királyi curtisokban, városokban, kolostorokban, azaz az összes korabeli településtípusban főztek bográcban,⁹⁵ ellene mond az üstök speciális életmódhoz kötésének. De kétséggé teszi ezt az is, hogy a 14. század elején meginduló marhakereskedelem nem tudta életben tartani ezt az edényformát.⁹⁶

A bográcseledek Kárpát-medencén belüli eloszlása nem egyenletes. Igen kevés a bográcstöredékek aránya Veszprém megye korai kerámialeletei között.⁹⁷ De kis, szinte elhanyagolható arányban kerültek elő Zala, Somogy, Észak-Pest megye területéről, a Felvidék keleti, a Dunántúl déli részéről, illetőleg a Tiszántúl északi harmadából. Vanak továbbá a Kárpát-medencének olyan domb- és hegyvidéki tájai, ahonnan idáig nem ismerünk cserépbográcsokat.⁹⁸ A fentiek fényében a bográcseledek hiányát nem tekinthetjük csak az adott terület gazdálkodásával összefüggő jelenségnek.⁹⁹ Sokkal valószínűbb, hogy a „bográcsos” és bogrács nélküli települések között időrendi különbségek lehetnek, amelyet a fentebb említett néhány példa egyértelműen igazol is.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a cserépüstök az Árpád-kori magyar fazekasság jellegzetes termékei, amelyeknek azonban 10–11. századi használatára semmiféle biztos adattal nem rendelkezünk. A tárgytypus tömeges elterjedése a 12–13. századra tehető, használatának 14. század eleji megszűnése a feltűnéséhez hasonlóan üstökös-

⁹⁰ Szőke B., 1955. 89–90.

⁹¹ Fodor I., 1984. 104., Révész L., 1998. 528.

⁹² Istvánovits E., 2003. 256.

⁹³ Fodor I., 1975. 263. 148. j.

⁹⁴ Bóna I., 1986. 508. „... a magyar ‚nomádok’ 300–400 évvel a honfoglalás után sem szálltak le a lóról, talán még étkezés céljából sem.”

⁹⁵ Takács M., 1986. 140. vonatkozó irodalommal.

⁹⁶ Takács M., 1986. 145. vonatkozó irodalommal. Ennek megindoklására nem lehet érv, hogy e szilaj pásztorkodás állandó mozgással járt, amelyhez minden bizonnyal jobban megfelelt a drágább, de tartósabb fémüst. Hiszen a honfoglaló magyarságnak tulajdonított félnomád életmód is folytonos mozgást feltételez, a cserépüstöt éppen e sajátos életforma velejárájának tekintették. Nem feladatomban itt, hogy a honfoglaló magyarság életmódját vizsgáljam, a nomád, félnomád, szilaj pásztorkodás fogalmát tisztázzam. Annyi azonban a bográcsokkal kapcsolatos vizsgálódásaimból is kitűnt, hogy erre mielőbb igen nagy szükségünk lenne. A fogalmi zűrzavar ugyanis számos félreértésre vezet, amely tovább nehezíti a korszak igen jelentős számú kérdésének megoldását.

⁹⁷ Takács M., 1996. 336–337.

⁹⁸ Takács M., 1986. 136–137. vonatkozó irodalommal.

⁹⁹ Takács M., 1986. 136–137., 1996. 336. Szőke Béla megállapítását idézve Takács Miklós úgy véli, Veszprém megyében, illetőleg a Kárpát-medence hegy- és dombvidéki részein azért található kevés bogrács a tárgyalt időszakban, mivel ezek a vidékek nem tartoztak a cserépbográcsokat használó félnomád, nagyállattartó népesség lakóterületéhez.

szerű. Logikusnak látszik a feltevés, hogy a fémbográcsot utánzó cserépüstök ott alakultak ki, ahol ismerték a fémüstöt.¹⁰⁰ Ezért a bográcsleleteink túlnyomó többségét jelentő fémüstöt utánzó edényeink származásának és időrendjének vizsgálatát talán célszerű lenne a kisszámú, ámde kétségtelenül meglévő kárpát-medencei fémüst leletekből kiindulva megkezdni.¹⁰¹ A cserépüstök időben és térben több helyen és népnél is feltűnnek, s már csak ezért sem lehet jelenlétüket a magyarság nomád vagy félnomád életmódja bizonyítékának tekinteni.¹⁰² A cserépbográcsok gyors elterjedése és eltűnése esetleg kapcsolatban állhat a tüzelőberendezések (kőkemence–agyagkemence, agyagkemence–szemeskályha) váltásával is, amelyről azonban egyelőre igen keveset tudunk.¹⁰³

IRODALOM

Balogh Csilla

1999 8–9. századi település Kiskunfélegyháza határában. Régészeti topográfiai adatok az avar kori településtörténethez. I. 111–125. In: A népvándorlás kor fiatal kutatóinak 8. találkozójának előadásai. Veszprém

Bóna István

1973 VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. – Awarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein Ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit (11–13. Jh.) in Dunaújváros. Fontes ArchHung. Budapest

1986 Daciától Erdőelvéig. In: Erdély története. 107–234. Főszerk.: *Köpeczi Béla*, szerk.: *Makkai László–Mócsy András* I. Budapest

K. Csilléry Klára

1982 A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. – Anfänge der ungarischen volkstümlichen Wohnkultur. Budapest

Fischl Klára

1995 Előzetes jelentés a Csörsz-árok kutatásáról Csincsen. – Vorbericht über die Forschung des Csörsz Grabens bei Csincse. SMK. 11. 33–38.

Fodor István

1975 Cserépüstjeink származása. – On the origins of clay kettles from Hungary. ArchÉrt. 102. 250–266.

1977 Der Ursprung der in Ungarn gefundenen Tonkessel. ActaArchHung 29. 323–349.

1984 Kazárok, bolgárok, magyarok (széljegyzetek p. B. Golden könyvéhez.) – Chasaren, Bulgaren, Ungarn (Randbemerkungen zum Werk von p. B. Golden). ArchÉrt. 111. 100–109.

1996 Sóshartyán-Murahegy. In: A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. 406. Szerk.: *Fodor István–Révész László–Wolf Mária–M. Nepper Ibolya*. Budapest

¹⁰⁰ *Takács M.*, 1986. 123.

¹⁰¹ *Fodor I.*, 1984. 105., *Bóna I.*, 1973. 81.

¹⁰² *Mesterházy K.*, 1985. 160–161. vonatkozó irodalommal, *Mesterházy K.*, 1988. 239.

¹⁰³ A rajzok elkészítéséért Sáfrány Andrásnének tartozom köszönettel.

Sz. Garam Éva

1981 VIII–IX. századi telepnyom Tiszafüred határában. – Siedlungsspuren aus dem 8–9. Jh. in der Gemarkung von Tiszafüred. *ComArchHung*. 137–149.

Herold Hajnalka

2002 Die frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54. Teil I. *VAH XIV.* (Nyomdában)

Hoffman Tamás

1999 Cserépedények (néhány példa Európából). – Irdene Küchengefäße (Einige Beispiele aus Europa) *HOMÉvk. XXXVIII.* 705–743. Miskolc

Holl Imre

1956 Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszeréhez. – Beiträge zu den Arbeitsmethoden der ungarischen Töpferi des mittelalters. *BudRég.* 17. 177–194.

1963 Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század). – Mittelalterliche Keramik aus dem Burgpalast von Buda (13–15. Jahrhundert) *BudRég.* 20. 383–394.

1973 Sopron középkori városfala IV. Les murs médiévaux de l'enceinte de Sopron IV. *Arch. Ért.* 100. 180–207.

Höllrigl József

1930 Árpád-kori keramikánk. *ArchÉrt.* 44. 142–170.

1932–33 Árpádkori keramikánk. *ArchÉrt.* 46. 85–100.

Horváth Béla

1968 Árpád-kori faépítkezés nyomai Fonyód-Bélatelepen. – Les vestiges d'une construction en bois de l'époque Árpadienne á Fonyód. *FolArch.* 19. 113–144.

Istvánovits Eszter

2003 A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga

Jankovich Bésán Dénes

1991 Ásatások az Árpád-kori Fenék falu területén 1976–1978. – (Ausgrabungen auf dem Gebiet des arpadenzeitlichen Dorfes Fenék 1976–1978.) *Zalai Múzeum* 3. 185–211.

1994 Szondázó ásatás Szarvas-Rózsásán. – Sondierungen in Szarvas-Rózsás. In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára.* 405–421. Szeged

Kovács László

1985 Kora Árpád-kori temetőrészlet Dabas (Gyón)-Paphegyen. – Früharpadenzeitlicher Gräberfeldteil in Dabas (Gyón)-Paphegy. *StudCom.* 17. 369–386.

Kovalovszki Júlia

1960 Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén. – Die Ausgrabungen an der Stelle arpadenzeitlicher Dörfer in der Umgebung von Szarvas. *ArchÉrt.* 87. 32–40.

1975 Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962–1974. – Vorbericht über die Ausgrabung des Arpadenzeitlichen Dorfes Doboz 1962–1974. *ArchÉrt.* 102. 204–223.

1980 Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. – Siedlungsausgrabungen in Tiszaeszlár-Bashalom. (Bronzezeit, 3–4. und 11–13. Jahrhundert) *Fontes ArchHung Budapest*

- Kvassay Judit*
1982 Kerámia a X–XI. századi sírokban. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Budapest
- Lázár Sarolta*
1998 Korá Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn. – Früharpadenzeitliche Siedlungsgrabung in Esztergom-Szentgyörgymező. Opuscula Hungarica I. Budapest
- Madaras László*
1991 Az avar falu. In: Régészeti kutatások Tiszafüred-Morotv-parton. Szolnok Megyei Múzeum Évkönyve 32. 227–317. Szolnok
- Medgyesi Pál*
1995 Késő avar kori kemence Kevermes-Bakófenéken. – Ein spätawarzeitlicher Brennofen in Kevermes-Bakófenék. SMMK 11. 145–149.
- Méri István*
1964 Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. – Bericht über die Ausgrabungen in Kardoskút. RégFüz. Ser. II. No. 12. Budapest
1970 Árpád-kori gabonaörlő és kenyérsütő berendezések. – Einrichtungen zum Getreidemahlen und Brotbacken aus dem X–XIII. Jh. in Ungarn. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 69–82.
- Mesterházy Károly*
1975 Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez II. – Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Hajdú-Bihar in den 9–13. Jahrhunderten II. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 211–263. Debrecen
1983 Településásatás Veresegyházon. – Siedlungsausgrabung in Veresegyház. ComArchHung 133–162.
1985 Népvándorlás kori cserépüstök. – Völkerwanderungszeitliche Tonkessel. FolArch 36. 149–163.
1988 Takács M. Die Arpadenzeitliche Tonkessel im Karpatenbecken. VAH I. Budapest. Századok 122. 238–240.
- Mesterházy Károly–Horváth Lajos*
1983 Településtörténeti kutatások Veresegyház határában. – Siedlungsgeschichtliche Forschungen in der Gemarkung von Veresegyház. ArchÉrt. 110. 112–125.
- Nováki Gyula*
1993 A borsodi földvár sánca. – Die Erdburgschanze von Borsod HOMÉvk. XXX–XXXI. 125–145. Miskolc
- Parádi Nándor*
1958 Középkori cserépfedők. – Mittelalterliche Irdene Deckel. FolArch X. 155–161.
1959 Technikai vizsgálatok népvándorlás kori és Árpád-kori edényeken. RégFüz 12.
1973 Az Esztergom-Széchenyi téri ásítás. – Ausgrabungen in Esztergom, Széchenyi-Platz. ArchÉrt. 100. 232–249.
- Révész László*
1996 A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit.

- Archäologische Angaben zur Geschichte des Oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert. Miskolc
- 1998 Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján. – Gesichtspunkte zur Bestimmung der Chronologie der Landnahmezeitlichen Funde aufgrund der östlichen Analogien. MFMÉ StudArch. IV. 523–533.
- Simonyi Erika*
- 2001 Kora Árpád-kori településrészlet Mezőkeresztes-Cethalomról. Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 23. 359–390.
- Cs. Sós Ágnes–Parádi Nándor*
- 1971 A csátaljai Árpád-kori temető és település. – Árpádieen Period and Settlement at Csátalja. FolArch. 22. 105–143.
- Szabó Kálmán*
- 1938 Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. – Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene. Budapest
- Szöke Béla*
- 1955 Cserépbográcsaink kérdéséhez. – K voproszi o nasih glinjanih kotlah. ArchÉrt. 82. 86–90.
- Szöke Béla Miklós*
- 1980 Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebiet in Südost-Ungarn. ActaArchHung 32. 181–203.
- 1992 7. és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán. – Siedlungreste aus dem 7. und 9. Jh. in Nagykanizsa (SW–Ungarn). Zalai Múzeum 4. 129–169.
- Takács Miklós*
- 1986 Die Arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. VAH I.
- 1993 Árpád-kori településrészlet Kajárpéc-Pokolfadombon. – Arpadenzeitlicher Siedlungsteil von Kajárpéc-Pokolfadomb. ComArchHung 201–228.
- 1993a A kisalföldi Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje (Egy kísérlet a leletanyag rendezésére). – Die präziere Chronologie der arpadenzeitlichen Tonkessel der Kleinen Tiefebene (Versuch einer Systematisierung des Fundmaterials) HOMÉvk. XXX–XXXI/2. 447–487. Miskolc
- 1995–1997 Kisfazék-bögre-csupor. Kleintopf-Napf-Häferl. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 61–72.
- 1996 Veszprém megye 10–11. századi kerámiaja. – Die Keramik des 10–11. Jahrhunderts im Komitat Veszprém. Pápai Múzeumi Értesítő. Acta Musei Papensis 6. 327–353.
- 1996a Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. ActaArchHung 48. 135–195.
- 1996b Fazekasság. In: A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk.: *Fodor István–Révész László–Wolf Mária–M. Nepper Ibolya*. Budapest
- 1997 A honfoglalás kori edénművesség. In: Honfoglalás és néprajz. 205–225. Főszerk.: *Györffy György*. Szerk.: *Kovács László–Paládi-Kovács Attila*. Budapest
- 2000 Polírozott kerámia a kora középkori Kisalföldön. – Polierte Keramik aus dem frühen mittelalterliche in der Kleinen Tiefebene (Westtransdanubien) Arrabona 38/1–2. 7–50.
- Torma István*
- 1977 A régészeti topográfia és a településtörténet. 10–14. Kézirat

Trugly Sándor

1996 A komáromi avar telep. – Die awarische Siedlung von Komárom/Komarno. ComArchHung 125–148.

Vékony Gábor

2002 10. századi település Tatabánya-Dózsakertben. In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 6. 23–36.

Wolf Mária

1992 Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987–1990) – Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod (1987–1990) JAMÉ 30–32. 393–442.

1996a A borsodi földvár. – Die Borsoder Erdburg. In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. 242–255. Szerk.: *Wolf Mária–Révész László*. Miskolc

1996b Die Gespanschaftsburg von Borsod (Grabungen 1987–1993) ActaArchHung 48. 209–240.

1996c A borsodi földvár. In: A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. 417–423. Szerk.: *Fodor István–Révész László–Wolf Mária–M. Nepper Ibolya*. Budapest

1999 A földvárkutatás jelenlegi helyzete, a borsodi földvár. – Die Gegenwärtige Lage der Erforschung der Erdburgen, die Borsoder Erdburg. HOMÉvk. XXXVII. 315–328. Miskolc

2001 10. századi település Edelény-Borsodon. – Eine Siedlung aus dem 10. Jahrhundert in Edelény-Borsod. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szerk.: *Cseri Miklós–Tárnoki Judit*. Szentendre

2002 10. századi kerámialeletek Borsodon. Keramikfunde aus dem 10. Jahrhundert in Borsod. HOMÉvk. XLI. 39–60. Miskolc

INFORMATIONEN ZU UNSERER TÖPFERKUNST DES 10. JAHRHUNDERTS DIE LEHRE DER FUNDE IN BORSOD

Der Fundort, die Erdburg der Siedlung Borsod, liegt auf einem niedrigen Hügel in Nordost-Ungarn, 30 km nördlich von Miskolc am Ufer des Flusses Bódva.

Die Ausgrabung von den Wällen und dem inneren Gelände der Burg haben wir zwischen 1987 und 1999 verrichtet. Es ist bekannt, dass wir im Gebiet des Burghügels auch eine Siedlung freigelegt haben. Diese Objekte können jedoch nicht mit der Verwaltungsburg in Zusammenhang gebracht werden, da die Siedlung vorher gebaut wurde. Auf Grund der Funde ist es gewiss, dass die Siedlung niedergebrannt ist: Alle Häuser sind auf einmal in einer gewaltigen Feuerbrunst zugrunde gegangen. Die Häuser gab es auf dem ganzen Hügel, auch während den späteren Wällen. Der Großteil der Siedlung entstand indessen an der Nordseite des Hügel. Im freigelegten Gebiet gelang es uns, acht Häuser mit großer Gründlichkeit zu studieren. Weitere drei kennen wir nur teilweise.

Die Keramikfunde beweisen eindeutig, dass die damaligen Häuser gut ausgerüstet waren, obwohl der Formreichtum des Geschirrs nicht abwechslungsreich war.

Durch die reichen und außergewöhnlich glücklichen Keramikfunde in Borsod gibt es für uns zum ersten Mal die Möglichkeit, eine aus einer Siedlung stammende, geschlossene, zum

größten Teil aus intakten Gegenständen bestehende Kollektion zu analysieren. Die Resultate der Untersuchung stimmen zum Teil mit den Feststellungen der früheren Forschungen überein, zum Teil weichen sie von denen ab.

Die Größe, Grundstoffsorten und Brennmethoden weisen auf ziemlich gut entwickelte Töpfertechniken hin. Verschiedene oxidations- und reduktionsgebrannte Töpfe kamen in den Häusern der Siedlung zum Vorschein. Ein besonders gutes technisches Niveau stellt der 5. Topf dar. Die bewusste Auswahl der Töpfe zeigt, dass es in der Einrichtung einiger Häuser auch Töpfe verschiedener Qualitäten gab. Die Töpfe mit verschiedenen Funktionen, einige kleine, meistens Schalen in Form eines Blumentopfes, Flaschen, Aufbewahrungstöpfe weisen auf eine Gruppierung auf Grund der Benutzung hin. Es ist annehmbar, dass in der Zusammenstellung des Geschirrs die Größe der Familie auch eine Rolle gespielt hat. Die Einrichtung einiger Häuser setzte sich nämlich aus Töpfen verschiedener Größen zusammen.

Die Keramikfunde in Borsod bewahren also reiche archaische Formen und Dekore. Außerdem zeigen sie auch ziemlich starke Beziehungen zur Töpferei der Szaltovóer Kultur. Einige der charakteristischen Beispiele sind die in der Siedlung ausgegrabene, auffallend große Menge an Schalen in Form eines Blumentopfes, die so genannte Szaltovóer Dekoration, das Brandzeichen in Form einer Blume, und die im ungarischen Befundmaterial einmalige, große Aufbewahrungsschale, der „*pithosz*“.

Die Keramikfunde in Borsod verdienen eine besondere Aufmerksamkeit. Ihr sonderbares Kennzeichen ist, dass wir in der Siedlung keinen einzigen Tonkessel und keine Kesselscherben gefunden haben. In der überaus reichhaltigen Literatur über Tonkessel ist man sich darin einig, dass diese Topfform mit dem Ungartum der Landnahme im Karpatenbecken erschienen ist.

Eben deswegen ist es so auffallend, dass wir diese Topfform in der Erdburg von Borsod nicht gefunden haben, obwohl diese Siedlung aus dem 10. Jahrhundert stammt. Nicht nur in Borsod hat der Tonkessel im Geschirr gefehlt. Es kamen in dem früheren Teil der Siedlung Rózsás keine Kesselscherben zum Vorschein und in Fonyód-Bélatelep, Esztergom-Szentgyörgymező und im Teil von Örménykút, der aus dem 10. Jahrhundert stammt, sind keine Kessel ausgegraben worden. Die Keramik aus den zwei letzten Siedlungsteilen zeigt auch in anderer Hinsicht große Übereinstimmungen mit der Keramik von Borsod.

Dies alles bedeutet, dass es in unseren alten Siedlungen eine solche Gruppe gibt, wo im Geschirr Töpfe in verschiedenen Größen, Schüsseln in Form eines Blumentopfes und Gefäße mit geripptem Hals charakteristisch sind, und es eine solche Gruppe gibt, wo wir unter deren Funden keine Tonkessel gefunden haben. Die handgefertigten Töpfe, Backglocken und die Abwesenheit der Topfkessel trennt die Zusammensetzung des Geschirrs dieser Siedlungen sowohl von der Awarenzeit als auch von der Árpádzeit.

Mária Wolf

ELŐZETES JELENTÉS A FELSŐZSOLCA-VÁRDOMBI ÁSATÁSRÓL (1992–2001)

SIMONYI ERIKA

A lelőhely

A lelőhely a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Miskolc és Szerencs közötti út mentén, az arnóti elágazástól 200 méterre nyugatra, Felsőzsolca községtől északra található¹ (1. kép). A Kis-Sajó által három oldalról körülvevett háromszögletű domb déli sarkát az 1950-es évek elején útépítés közben elpusztították. Az alacsony domb jól láthatóan kiemelkedik a mai napig kissé mocsaras jellegű környezetéből. A napjainkban szántóföldként hasznosított dombot a Sajó egykori medre öleli körül.²

Felsőzsolca neve a régészeti szakirodalomban már régóta ismert. Az első, innen származó leletek 1942-ben kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeum honfoglalás kori gyűjteményébe.³

1991 őszén gázvezeték fektetésekor megbolygatták a lelőhelyet. Egy 90 cm széles és 150 cm mély árokkal átvágták a domb nyugati részét. Ekkor Horkai Olivér ajándéka-ként a múzeumba került egy, a lelőhelyről származó III. Béla- (CNH I. 101.) érem (2. kép 1.). A leletmentést végző Révész László és Wolf Mária a gázvezeték árkanak falában három ház, több gödör és a háromszög alakú dombot körülölelő árok nyomát figyelték meg.⁴ Az objektumok körül őskori és kora Árpád-kori cserepeket valamint egy II. Béla- (CNH 79.) pénzt találtak (2. kép 2.).

Ezt követően, 1992 őszén kezdődött tervszerű ásatás a lelőhelyen Wolf Mária irányításával és a Felsőzsolcai Önkormányzat támogatásával.⁵ 1992–1995 között a Herman Ottó Múzeum, majd 1997-től a Magyar Nemzeti Múzeum folytatott régészeti feltárást a lelőhelyen.⁶ Az ásatás kilenc éve alatt nagyjából 1500 m²-t kutattunk át, feltártuk egy

¹ A lelőhelyről a népvándorlás kor fiatal kutatóinak pécsi konferenciáján tartottam beszámolót, amelynek írott változata 2001-ben jelent meg (*Simonyi E.*, 2001a. 221–247). A kéziratot azonban még 1996-ban lezártam. Mivel az említett konferenciakötet csak kis példányszámban jelent meg, valamint az ásatások még három idényen keresztül folytatódtak, úgy gondolom, indokolt a feltárási eredményeit újra közölni.

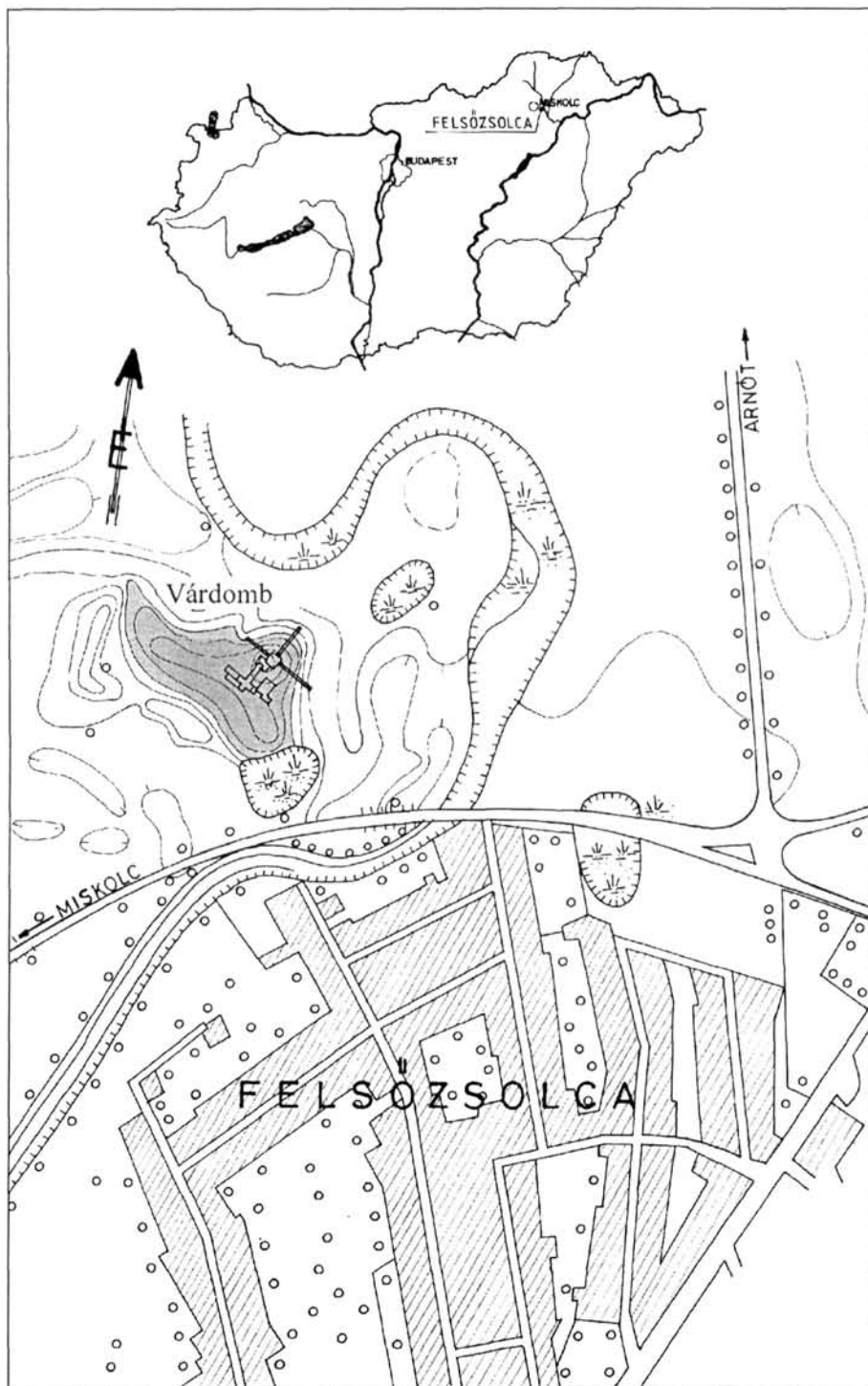
² A földvár környezetének térinformatikai rekonstrukcióját dr. Wolf Mária készítette el. (*Wolf M.*, 2002. 89–101.)

³ *Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A.*, 1962. 36. A pontos lelőköri körülményekről és helyszínről nem állnak rendelkezésünkre adatok. Csak annyit tudunk biztosan, hogy a falu területén két ezüst, vésett díszű, félhold alakú veret, egy bronzgomb, egy S-végű hajkarika töredéke és egy gyöngysor került elő. A leletek valószínűleg női sírból származhatnak. Ltsz.: 7/1942.1–5.

⁴ *Wolf M.*, 1992a. 126.

⁵ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Wolf Máriának, aki lehetővé tette számomra az önálló kutatómunkát, és tanácsaival segítette munkámat, valamint Felsőzsolca város önkormányzatának, különös tekintettel Fehér Attila polgármester úrra, aki a feltárási közel tíz éve alatt mind anyagilag, mind erkölcsileg kitartóan támogatta munkánkat.

⁶ 1996-ban a lelőhely anyagát dolgoztam fel szakdolgozatomban. Az ásatásokat 1992–1995 között a HOM, 1997-től a Nemzeti Múzeum szervezte. A HOM és az MNM megegyezése révén a teljes leletanyag a MNM-be került.

1. kép. Felsőzsolca-Várdomb helyszínrajza

2. kép. A szórvány III. Béla-
és II. Béla-pérez

késő bronzkori (Pilinyi-kultúrába tartozó) urnatemető 64 sírját, valamint az ehhez tartozó település néhány gödrét és egy műhelyét. Ezen kívül előkerült még két császárkori ház és több gödör is. Jelen dolgozat célja a Várdombon napvilágra került kora Árpád-kori település és késő Árpád-kori kisvár ismertetése.

A lelőhely elnevezése

A területet két térkép jelöli Várdomb néven, az egyik a 18. század végéről (BL T 121/1), a másik 1877-ből (BL U 449) származik. Ezeken a térképeken még jól látszik, hogy a Kis-Sajó medre három oldalról körülölelte a Várdombot.

A Miskolc és Felsőzsolca határán⁷ fekvő dombra elnevezése miatt figyelt fel Nováki Gyula és Sándorfi György.⁸ Terepbejárásuk során sok Árpád-kori cseréptöredéket gyűjtöttek a területről, de a magasra nőtt napraforgó miatt a felszínen várta utaló sáncnak, ároknak a nyomát nem tudták megfigyelni. A begyűjtött leletek alapján a lelőhelyen erődített Árpád-kori települést feltételeztek.

Pesty Frigyes 1864-es határösszeírásában a következőket írja az ekkor még Miskolc határát jelölő Várdombról: „... A régiebb századokban emberi kezek által összehordott elővigyázási rendszabálynak megfelelő földhányásról vette nevét, mi körül a régiebb vízcsatornák nyomai most is láthatók.”⁹

A Várdombra utaló közvetlen okleveles adattal nem rendelkezünk, Sándorfi György az oklevélben nem említett borsodi várak közé sorolja azt.¹⁰ Egyetlen bizonytalan utalást találtunk csak, amely talán ennek az erődítésnek a tulajdonosaira utal; egy miskolci határvitát leíró oklevélben ugyanis a következőt említik:¹¹ „... 1281-ben Ponyth

⁷ A terület napjainkban hivatalosan Miskolchoz tartozik, de Felsőzsolca hasznosítja és műveli. Ezért, és mivel az ásásokat végig Felsőzsolca városa támogatta, a lelőhely elnevezése Felsőzsolca-Várdomb lett.

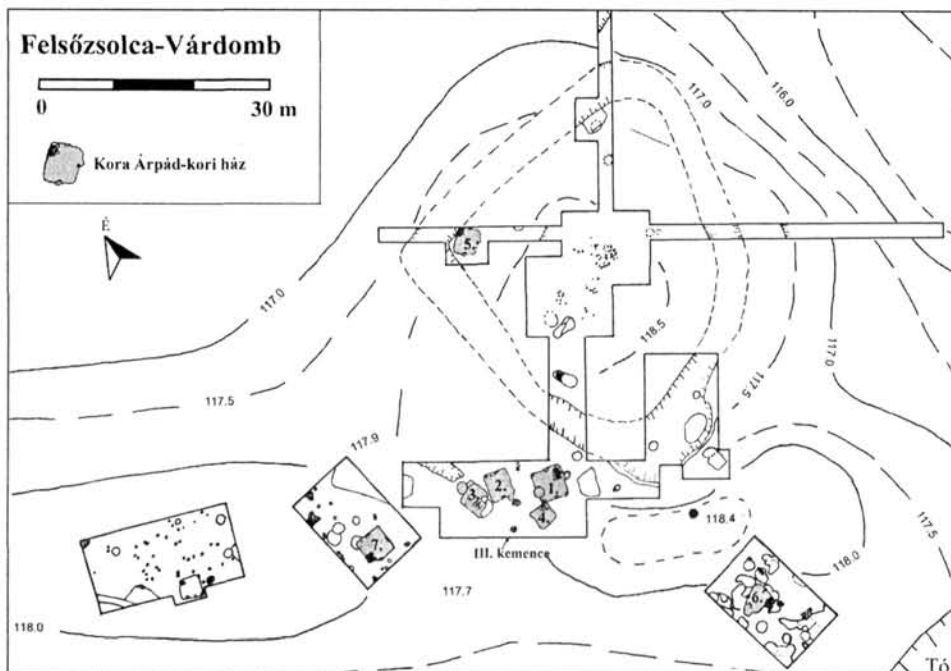
⁸ Nováki Gy.–Sándorfi Gy., 1992. 37.

⁹ Pesty F., 1988. 213.

¹⁰ Sándorfi Gy., 1990. 39.

¹¹ Györffy Gy., 1987. 789. A teljes oklevelet Leveles Erzsébet közölte (*Leveles E.*, 1927. 175.)

bán fia, László és Miklós egy miskolci földrészt elhatárolnak Zsolca és Arnót felől.” Mivel Miskolc északi és nyugati határa egészen az újkorig változatlan maradt, az oklevélben említett területi behatárolás megfelelt a Várdombnak.

3. kép. A felsőzsolca-várdombi ásatások összesítő rajza

A kora Árpád-kori település házai

Az első 10–11. századi településnyomok 1991-ben, a lelőhely nyugati részén a gázvezeték fektetésénél kerültek elő. A tervszerű ásatás során, 1992–2001 között hét lakóházat valamint néhány, a házakhoz tartozó tárológödrt tártunk fel (3. kép).

1. ház (4. kép)

Lekerekített sarkú, szabályos négyzet alaprajzú, 426×410 cm oldalhosszúságú (17,5 m²) félig földbe mélyített lakóház. A ház gödrét 42 centiméterrel mélyítették bele az altalajba. A házra a késő Árpád-korban egy szabadban álló kemencét ástak rá (I. kemence), amely a ház keleti falának középső szakaszát bolygatta meg.

A ház délnyugati oldala részben egy 140 cm átmérőjű császárkori gödörre épült rá. Sarkaiban, valamint az északi és déli oldal közepén egy-egy cölöplyukat tártunk fel. Átmérőjük 54 és 8 cm közötti volt, a padlóba 45–87 cm mélyedtek le. E cölöphelyeket kétféle módon értelmezhetjük: lehetett három-három ágasfa a ház gödrének két oldala mentén; ebben az esetben azonban elég magas tetőt kell feltételeznünk. A másik lehetőség, hogy az oldalfalak mentén feltárt cölöplyukak nem a tetőszerkezethez tartoztak, hanem a ház gödrének oldalát kibélelő hasított fákat rögzítették. Utóbbi elképzelést tartjuk a kevésbé valószínűnek, hiszen az egyes cölöpgödörök a házgödör falával egy

vonalban fekszenek. A ház belsejében feltártunk még hat kisebb karólyukat is, melyek egy csoportban, az északi részen, a kőkemence nyugati oldalán helyezkedtek el, valamint három nagyobb karólyukat a ház északkeleti részében. A ház közepén egy 50 cm átmérőjű hamus foltot bontottunk ki.

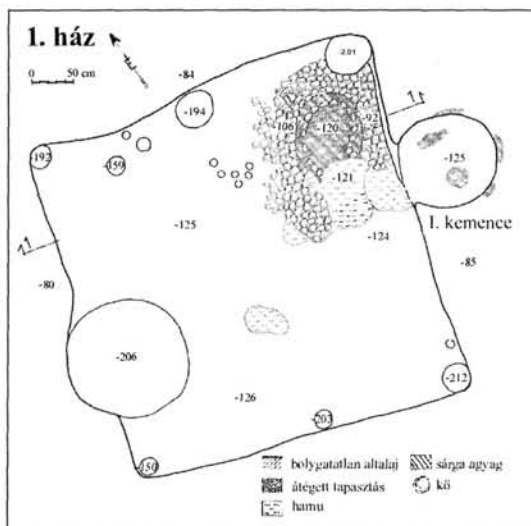
Az északkeleti sarokban álló kemencét sárga agyagba rakott, ökölnyi méretű folyami kövekből építették. A kötőanyagként használt agyag vörösre kiégett. A boltozatot U alakúra építették, 6–8 sor köve az eredeti helyzetében maradt meg. Alatta találtuk meg a 80 cm átmérőjű, 7 cm vastag, kissé ovális alakú sütőfelületet, amelyet a padló szintjétől kissé mélyebben alakítottak ki (5. kép). A tapasztás alá a jobb hőtartás miatt egy réteg követ raktak. A kemence szája dél felé nyílt, itt találtuk meg a hamusgödört, mely 4 centiméterrel mélyebben volt, mint a tapasztás jelentkezési szintje. Megfigyeléseink szerint a kemence boltozata a félig betöltődött hamusgödörre omlott rá.

A házból, illetve a kőkemencéből 10–11. századi kerámia, szárnyas állat csontja, égett birkacsont, nagyobb állat (ló v. marha) csontjai és egy csontár került elő. A ház kőkemencéjének bontása során napvilágra került két orsógomb és egy vastárgy töredéke is. A kerámiaanyagban előfordulnak kézzel formázott, apró kavicsal soványított, bekarcolt hullámvonalakkal díszített töredékek, de többségében a kézikorongon készített, csillámos homokkal soványított, jól iszapolt, bekarcolt vonal- és hullámvonalkegelyekkel díszített edénytöredékek dominálnak.

2. ház (6. kép)

Lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú, 370×340 cm oldalhosszúságú házgödör (12,6 m²). Gödrét 35 centiméterrel mélyítették bele a sárga, bolygatatlan altalajba. A ház déli sarkára később – valószínűleg a 13. században – egy szabadban álló kemencét ástak rá (IV. kemence).

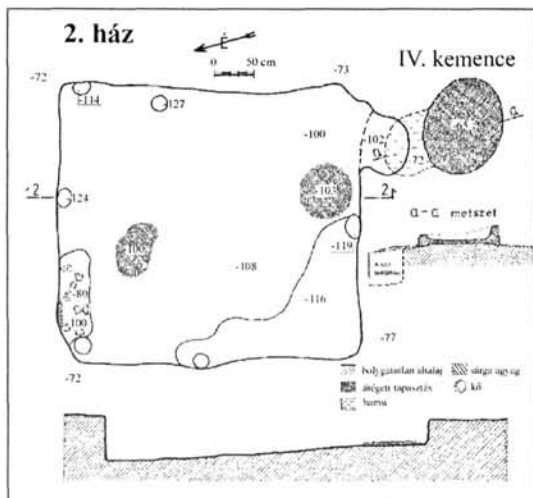
Az északi oldal mentén három cölöplyukat, a többi három oldal közepén további egy-egy cölöplyukat figyeltünk meg. A cölöpök átlagosan 22–24 cm átmérőjűek lehettek,

4. kép. 1. ház

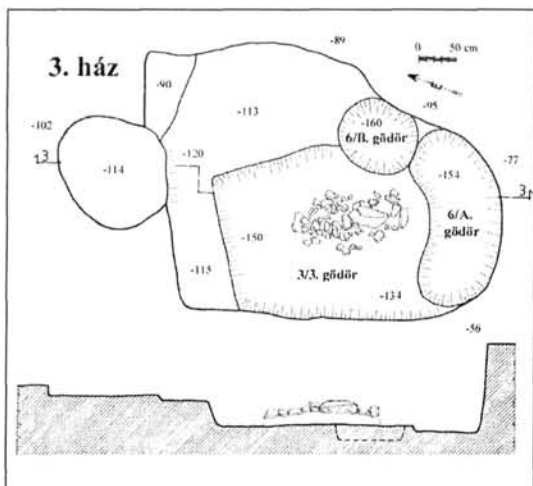
5. kép. Az 1. ház kemencéje bontás közben

6. kép. 2. ház

les sávban, rossz megtartású tapasztás maradványát és néhány átégett követ figyeltünk meg. A kövek teljesen szétszóródva feküdtek, így bizonytalan, hogy egy szétbontott kemenceként, vagy egy ideiglenes tüzhelyként azonosíthatjuk a jelenséget. A kövek között egy vörös, kőből faragott bikónikus orsógomb töredéke feküdt, mellette pedig egy bekarcolt hullámvonalköteggel díszített edénytöredéket találtunk.

Az objektum leletanyagának nagy részét kézzel formázott, utánkorongolt, csillámos homokkal soványított, elsimított felületű kerámia alkotja. Leggyakrabban bekarcolt hullámvonalkötegekkel vagy vonalkötegekkel díszítették az edények felső kétharmadát.

7. kép. 3. ház

146 cm átmérőjű, 12 cm mély gödört tártunk fel, melyet a ház kemencéjének véltünk,

és 5–22 centiméterrel mélyedtek a padló szintje alá. A tető valószínűleg észak–déli tengelyű, szelemenes szerkezetű lehetett, a többi cölöplyuk a bejáráshoz, esetleg a gödör falát bélelő deszkázathoz tartozhatott. Kikorhadtt fabélés lenyomatát azonban sem itt, sem az 1. háznál nem figyeltük meg.

A házban két padlóréteget tártunk fel, mindkettőt 2–4 cm vastagságban sározták le. A felső padlóréteg felülete néhol vörösre átégett. A bejárat a délkeleti sarokban lehetett, itt a verem fala 55 cm szélességben kiöblösödik.

A kemence nyomait az északnyugati sarokban találtuk meg. A ház északi fala mentén, 110×40 cm szé-

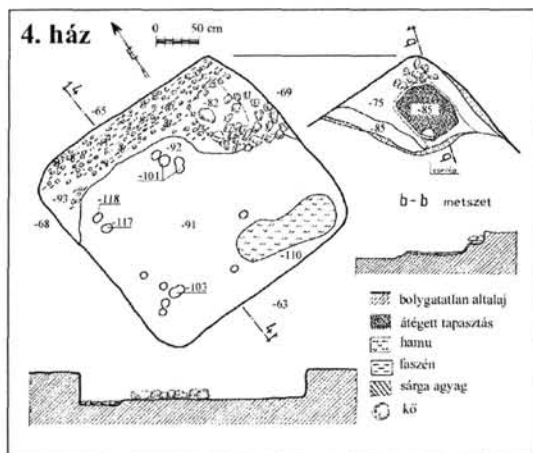
3. ház (7. kép)

Lekerekített sarkú, többszörösen megbolygatott objektum. Értelmezése meglehetősen bizonytalan. Az ásatók véleménye szerint egy félig elkészült házként vagy szabadban álló kemenceként értelmezhetjük az objektumot, amelyet egy vese alakú, császárkori gödörre (6A. gödör), és egy neolit veremre (6B. gödör) ástak rá. Az objektum keleti és északi (332×442 cm hosszúságú) oldalain feltételezhetjük egy ház nyomait, ezen a részen csak 32 cm mélyen van látsva a bolygatlan altalajba. Északi sarkában egy, a padlószintnél 22 centiméterrel magasabb, keskeny padka helyezkedik el. Az északi oldalán egy kerek,

tapasztásra utaló nyomokat azonban nem találtunk benne. Az objektumban cölöpök nyomát sem fedeztük fel. A keleti részből előkerült kerámia, eltekintve az őskori és császárkori töredékektől, többségében a 10–11. századra keltezhető. Az általunk háznak vélt szögletes alakú beásás nyugati részében egy 200×270 cm oldalhosszúságú, 100 cm mély, teknő alakú gödröt (3/3. gödör) tártunk fel, amelyet nagyméretű mészkövek töltöttek ki. Semmiféle olyan nyomot nem találtunk, ami az objektum funkciójára utalna. A kövek között 13–14. századi fehér fazék fenékbélyeges töredékét, profilált peremű 12–13. századi, szemcsés homokkal soványított töredékeket és néhány, másodlagos helyzetű, 10. századi kerámiát találtunk. A betöltés felső rétegeiben egy marhalábszárcsontból faragott csontkorcsolyát leltünk.

4. ház (8. kép)

Lekerekített sarkú, szabályos négyzet alaprajzú, 270×270 cm oldalhosszúságú, lakóház. Gödrét (7,3 m²) 27–30 cm mélyen ásták bele a bolygatatlan altalajba. Az oldalak mentén, szabályos rendben elhelyezkedő cölöplyukakat nem találtunk, így a tetőszerkezetét rekonstruálni nem tudjuk. Lehetséges, hogy a szelementartó ágasokat a ház gödrén kívül helyezték el, de nem elképzelhetetlen az sem, hogy boronafalás épület állt egykor a gödör felett. A szántással erősen bolygatott talajban erre utaló régészeti nyomokat nem találtunk.

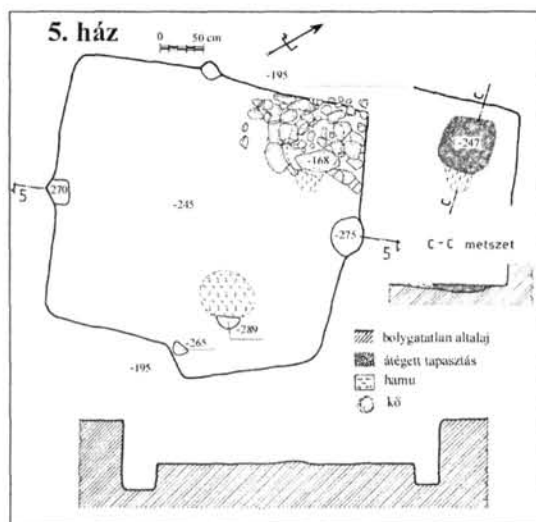

8. kép. 4. ház

Az északi oldal középső részén, attól mintegy 50 cm-re négy darab, 12–14 cm átmérőjű, kisebb cölöp nyomát tártuk fel, melyek 9–10 centiméterrel mélyedtek a padlóba. A délnyugati sarokban is találtunk öt darab, 10–18 cm átmérőjű és 7–17 cm mély karólyukat. A nyugati oldal mentén, annak északi részén hasonló méretű karólyukakat fedeztünk fel. Átmérőjük 10–14, mélységük 25–27 cm között változott. A ház délkeleti oldalánál egy 122×36 cm, amorf alakú, hamus foltot bontottunk ki.

A kemence az északkeleti sarokban állt. Elhelyezésére a padlótól néhány centiméterrel magasabbra meghagyott, vízszintes alapot alakítottak ki az altalajból. Boltozatának leomlott köveit az északi oldal mentén, 50 cm széles sávban szétszóródva találtuk meg. A kemence eredetileg patkó alakú volt, szája dél felé nyílt. 70×54 cm-es ovális alakú tapasztása csengő keményre kiégett, igen jó megtartású volt. A 4 cm vastag tapasztás alá a jobb hőmegtartás céljából folyami kavicsot helyeztek.

Ebben a házban – hasonlóan a 2. házhoz – szintén kétrétegű padlót bontottunk ki. A házból nagy mennyiségű, kézzel formált, vastag falú edénytöredéket gyűjtöttünk, melyeket általában kavicsal, zúzott kagylóval soványítottak, többségüknek a külső oldalát gondosan elsimították.

9. kép. 5. ház

10. kép. A kibontott 5. ház

5. ház (9. kép)

Lekerekített sarkú, szabályos négyzet alaprajzú, 330×318 cm oldalhosszúságú, lakóház (10. kép). Gödrét (10,5 m²) mintegy fél méterrel mélyítették bele a sárga bolygatlan altalajba. A ház betöltése sárga pöttyös fekete humusz volt, jól elvált a motte fekete feltöltésétől. A felhagyott ház gödre tehát már teljesen feltöltődött, amikor hozzáláttak a kisvár megépítéséhez. Alátámasztja ezt az is, hogy a ház kemencéje mindössze 30–40 cm-re volt a mottét körülölelő 1. ároktól, s a kemence kövei az árok ásásával járó bolygatás következtében az árok irányába megsüllyedtek.

A tetőszerkezetet tartó cölöpök gödrét a ház oldalainak közepén találtuk meg. Az északi oldal közepén 46 cm átmérőjű, a padlóba 30 centiméterrel bemélyedő, ovális alakú cölöplyukat tártunk fel. A nyugati oldalon 22 cm átmérőjű és 30 cm mély, a déli oldalon 28 cm átmérőjű és 25 cm mély, a keleti oldalon, a ház falából kiöblösödő bejárat fala mentén egy 20 cm átmérőjű és 20 cm mély cölöplyukat találtunk. A ház északkeleti részében egy félkör alakú 28 cm átmérőjű és 44 cm mély cölöplyukat bontottunk ki. A bejárat a

kemencével szemben lévő keleti oldalon helyezkedett el, csak az 50×160 cm széles kiöblösödése volt megfigyelhető. A ház belsejében lévő cölöp előtt átégett, hamus foltot bontottunk ki.

A kemence a ház északi sarkában állt, szája kelet felé nyílt. Az eddig feltárt házak folyami kövekből rakott kemencéivel ellentétben, ez nagyméretű, agyagba rakott mészkövekből épült. Száját egy 56 cm hosszú kővel ívelték át, melyet két, élére állított, lapos kőre helyeztek. Az U alakú boltozat ráomlott a kemence 60×68 cm-es patkó alakú tapasztására. A közvetlenül a padlóra épített sütőfelület 4–6 cm vastag, igen jó megtartású, csengő keményre kiégett volt. Alatta sem kövezést, sem cseréptöredékeket nem találtunk.

A házból előkerült kerámiaanyag egy részét másodlagos helyzetben lévő bronzkori kerámia adja. Az Árpád-kori edénytöredékek között kevés kézzel formált, utánkorongolt töredék volt. A kézikorongon készített fazekak töredékeit a teljes felületet kitöltő, bekarcolt vonalköteges díszítési mód jellemzi. Előkerült még egy csonteszköz is.

6. ház (11. kép)

Letaposott, keményre lejárta padlójú ház, amelyet nem mélyítettek le a bolygatatlan altalajba. Mivel a padló a bolygatatlan altalaj jelentkezősi szintjén került elő, széle – főként a keleti oldalon – bizonytalan.

A padlót egy nagyjából téglalap alakú, 200×350 centiméteres, lesározott folt formájában sikerült megfognunk. Északnyugati széle jól kirajzolódott. Nyugati oldalán egy félköríves kiöblösödést találtunk, amely talán a bejárat helyét jelöli. Ezen a részen félkörívben lerakott köveket találtunk, amelyek között a padló lesározása megszakadt. A kemence környékén a padló 0,5–1 cm vastagságban átégett. Bontás közben apró, zöld kásagyöngyök kerültek elő, amelyek valószínűleg egy nyaklánc szétgurult szemei.

A padlóban több cölöp és karó nyomát figyeltük meg. A ház kemencéjétől északnyugatra két cölöplyukat találtunk. A délebbre lévő kerek, 24 cm átmérőjű és 39 cm mély, a másik félkör alakú 20 cm átmérőjű és 6 cm mély volt. Ez utóbbiban kisebb köveket találtunk, mellyel kibélelték az ágasfa helyét, hogy az ne süllyedjen meg; a háznak ez a része ugyanis egy bronzkori agyaggyerő gödörre épült rá. A cölöplyukak betöltése erősen faszenes volt, belőlük kora Árpád-kori kerámiát és állatsontot (csirke) gyűjtöttünk. Több karólyukat is kibontottunk, főként a kemence felé eső részen. Ezek 2–6 cm átmérőjűek és 2–10 cm mélyek voltak. Szabályos elrendezést nem sikerült bennük felfedezni.

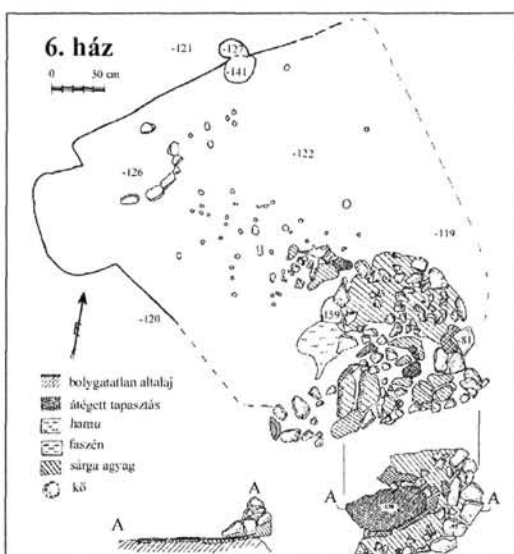
A ház északi oldalának közepén egy sekély – 15 cm mély – cölöplyukat találtunk, melynek északi oldalát állatjárat bolygatta meg. A cölöp gödrét kövekkel bélelték ki.

A kemence a ház délkeleti sarkában állt. Az 5. házhoz hasonlóan ennek a boltozatát is nagyméretű, sárga agyagba rakott mészkövekből rakták, a kötőanyag néhol vörösré égett. A kemence szája nyugat felé nyílt, előtte megtaláltuk a kihúzott hamu maradványát, amely alatt a padló vastagon átégett. A boltozat kövei 210×160 cm átmérőjű foltban omlottak rá a csengő keményre égett, kissé négyzetes alakú – 38×78 cm átmérőjű, 5–6 cm vastagságban közvetlenül a bolygatatlan altalajra tapasztott – sütőfelületre. A boltozat eredeti falvastagsága 20–25 cm lehetett, kövei közül két örlőkő töredék és egy ragadozó hal (talán csuka) állkapcsa látott napvilágot.

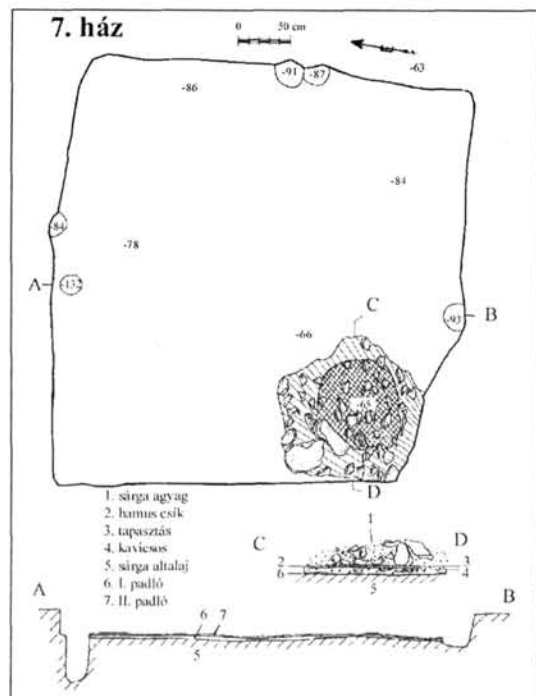
Mind a kemence, mind a padló bontásakor császárkori és 10–11. századi kerámiát és zöld kásagyöngyöket találtunk. A kemence bontásából származó csuka állkapocs a helyi halászatra utaló fontos adalék.

7. ház (12. kép)

Lekerekített sarkú, négyzet alaprajzú, félig földbe mélyített, 382×397 cm oldalhosszúságú lakóház gödöre (14,9 m²). A ház betöltése erősen hamus, égett-paticsos volt,

11. kép. 6. ház

12. kép. 7. ház

melyből arra következtethetünk, hogy a ház leégett, s emiatt hagyták el egykori lakói. A bontás során talált hamu és paticsrögök lehetnek a ház falának maradványai, vagy származhatnak a leföldelt és átégett tetőszerkezetből, mely rázuhant a padlóra. Ez lehet az oka annak, hogy a padló több helyen szinte tapasztás keménységűre égett. A padló a ház jelentkezési szintjéhez képest 16 cm mélyen, déli részén pedig 21 cm mélyen jelentkezett. Két rétegben lesározták, mindkettőt keményre ledöngölték.

A ház szelemenés tetőszerkezetű volt, melyre az északi és a déli oldal közepén talált cölöphelyek utalnak. A déli oldalon álló cölöp 25 cm átmérőjű gödre a ház jelentkezési szintjétől mérve 32 cm mély volt. Az északi oldal közepén lévő cölöphely 22 cm mély és 24 cm átmérőjű volt. Utóbbi mellett feltártunk még egy, a jelentkezési szinthez képest 70 cm mély és 20 cm átmérőjű cölöplyukat

is. Ez, és a keleti oldal közepén talált sekélyebb (24 cm mély és 26 cm átmérőjű) cölöphely talán a bejárat tetőzetéhez tartozhatott. Valószínűnek tartjuk, hogy a kétrétegű padló, illetve a keleti és az északi oldalon megfigyelt cölöpmegújítás a ház hosszabb ideig tartó lakottságát jelzi.

A kemence a délnyugati sarokban állt; kisebb-nagyobb mészkövekből rakott, négyzet alaprajzú boltozatát megbolygatták, kövei nagy részét elhordták. A boltozathoz használt köveket sárga agyagba rakták, mely a tüztér közelében vörösre átégett. A kemence északi oldalán két nagyobb kő feküdt, amelyek talán a szájníylásból származnak. Ez eredetileg kelet felé nyílhatott, itt ugyanis a ház betöltése rendkívül hamus volt, és közvetlenül a kemence előtt a padló egy kerek foltban erősen átégett. Valószínűleg ide húzták ki a tüzelés közben keletkezett hamut. A kőboltozat rászakadt a kissé téglalap alakú, 78×66 cm nagyságú sütőfelületre. A tapasztás igen jó megtartású, csengő keményre kiégett, 3 cm vastagságú volt. Alá a jobb hőtartó képesség eléréséhez egy réteg kavicsot terítettek, melyet a ház ledöngölt padlójára helyeztek el. A padló a kemence alatt erősen átégett. Az eljárásból arra következtetünk, hogy elsőként a ház gödrét készítették el, majd lesározták a padlót, s csak ezt követően kezdtek a kemence építésébe.

A ház betöltéséből nagy mennyiségű kora Árpád-kori kerámia, egy faragott csonttű és egy 10. századi bronz fülesgomb került elő. A kerámiaanyag főként vonal- és hullámvonalalkötegekkel díszített 10–11. századi jellegű töredékeket tartalmaz.

III. kemence (13. kép)

A III. kemenceként jelölt objektumot közvetlenül a bolygatatlan altalajon találtuk. Az agyagba rakott mészkövekből épített, patkó alakú kemence boltozata ráomlott a tapasztására, így az nagymértékben megrongálódott. A 2–3 cm vastagságú tapasztás eredetileg 60×80 cm átmérőjű lehetett.

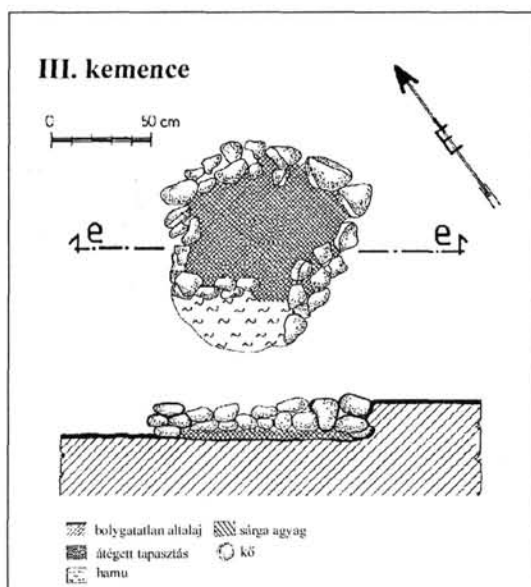
Nem tartjuk valószínűnek, hogy szabadban álló kemence lett volna, hiszen nem mélyítették le, és tetőszerkezetre utaló nyomot sem találtunk mellette. A kemence szerkezete teljesen megegyezik a házakban (5., 6., 7. ház) találtakéval, így jogosan feltételezhetjük, hogy a 6. házhoz hasonlóan alig földbe mélyített vagy földfelszíni lakóház, esetleg boronaház kissé lesüllyesztett kemencéje lehetett. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy míg a házak kemencéi a padlószintre, 80–100 cm mélységben épültek, addig a III. kemence tapasztása a jelenlegi felszíntől mindössze 50 cm mélyen feküdt. Valószínűleg ezt a mélységet tekinthetjük a ház egykori padlószintjének is.

Igen kevés kerámia, csillámos homokkal soványított, jellegtelen oldaltöredékek, kézzel formázott edények kisméretű töredékei és egy kézzel formázott, íves falindítású fenéktöredék került elő belőle, melyet a 9–10. századra keltezhetünk.

A kora Árpád-kori település

A Várdombon feltárt hét házból álló településen belül nem figyeltünk meg kötött telekhatárokat. A házak nem rendeződnek sorokba, hanem más kora középkori településekhez hasonlóan – Karos-Tobolyka,¹² Visegrád-Várkert,¹³ Esztergom-Szentgyörgymező¹⁴ – szórtnan helyezkednek el. A köztük lévő távolságból következtethetünk arra, hogy mely házak nem állhattak egy időben. Az előkerült leletanyag is alátámasztja, hogy az egymás mellett fekvő, nagyméretű 1. ház és a legkisebb alapterületű 4. ház közül az utóbbi állt korábban, minden bizonnyal elpusztult, és gödre is feltöltődött az 1. ház építéskor.

A házak átlagos alapterületűek voltak, a legkisebb 270×270 cm-es (4. ház), a legnagyobb (1. ház) pedig 426×410 cm oldalhosszúságú. Hat ház volt lekerekített sarkú, szabályos négyzet alaprajzú és félig földbe mélyített. Minden bizonnyal ház kőkemencéjeként értelmezzük a III. kemencét is. Körülötte a sárga agyagos altalajt keményre lejár-

13. kép. A III. kemence

¹² Wolf M., 1991. 586.

¹³ Kovalovszki J., 2001. 83.

¹⁴ Lázár S., 1998. 5. kép.

ták, de a közelében sem cölöplyukat, sem más építményre utaló jelet nem figyeltünk meg. Hasonló volt a 6. ház, amelyet szintén nem mélyítettek bele az altalajba, csak keményre lejáró padlója és az abba mélyülő karó- és cölöplyukak utalnak a méretére. Nem mélyült az altalajba az Edelény-Borsodon feltárt 10. századi házak padlója sem. Az ásató ezeknél is csak a keményre lejáró padlót tudta megfigyelni.¹⁵

A házak fűtésére – a 3. félbehagyott házat leszámítva – minden esetben kőkemencét használtak, melyek elsősorban az Árpád-kor korai szakaszára jellemzőek.¹⁶ Lelőhelyünkön építőanyaguk alapján két kőkemence-típust különíthetünk el. Folyami kavicsból rakott kemencéje volt az 1. és 4. háznak. Mészköből építették az 5., 6., 7. ház kemencéjét. Az első Árpád-kori, mészköből rakott kemencéket Visegrádon tárták fel.¹⁷ Hasonló, agyagba rakott kőkemencés házakat említenek az ásatók edelény-borsodi földvárról,¹⁸ Mezőkeresztes-Cethalomról,¹⁹ és Esztergom-Szentgyörgymezőről.²⁰ Az 1. ház kemencéjét kissé a padlószint alá süllyesztették. Ez a megoldás nem túl gyakori a hazai anyagban, Fodor István hívta fel a figyelmet elsőként az ilyen típusú kemencékre.²¹ Legutóbb Esztergom-Szentgyörgymező 2. házából²² és Visegrád-Várkert kőkemencés házaiból²³ közölt hasonló jelenséget az ásató régész. A felsőzsolcai 2. házban csak rossz megtartású tapasztást és néhány átégett követ találtunk, mely alapján bizonytalan, hogy egy szétrombolt kemencével, vagy csak egy ideiglenes tűzhellyel állunk szemben. Lelőhelyünkön a kemencék általában az északkeleti, illetve az északnyugati sarokban álltak, köveiket sárga agyagba rakták, és a sütőfelületet patkó alakúra képezték ki.

Bejáratra utaló nyomot négy esetben (2., 5., 6., 7. ház) tudtunk megfigyelni, ezeket általában a kemencével szemközti, vagy átellenes sarokban helyezték el. Lesározott padlót szintén négy esetben, a 2., 5., 6. és 7. házban találtunk.

A házakban feltárt cölöphelyek elrendezése igen változatos. Két esetben fordul elő, hogy egy-egy cölöplyuk helyezkedett el mind a négy oldal közepén (2. és 5. ház). Hasonló elrendezésűek a Sályon feltárt 3. ház cölöplyukai. Az ásató ezt megújított tetőszerkezetként értelmezi.²⁴ Egy esetben figyeltünk meg a két szemközti oldal mentén sorakozó, három-három cölöppel alátámasztott szelemenés tetőszerkezetet (1. ház). A 6. és a 7. házban két ágasfán nyugvó, szelemenés tetőszerkezetet rekonstruáltunk. A 3. és 4. házban cölöplyukakat egyáltalán nem találtunk. Cölöphely nélküli házgödrtöt legutóbb például Etéről közölték.²⁵ Az ásatók a Sabján Tibor-féle rekonstrukciók²⁶ alapján úgy gondolják, hogy a szelementartó ágasok a ház gödrén kívül álltak, s azoknak régészeti nyoma nem maradt. Mindegyik zsolcai házban voltak kisebb karólyukak, de ezek nem mutatnak szabályos elrendezést.

¹⁵ Wolf M., 2001. 128.

¹⁶ Takács M., 2001. 32.

¹⁷ Kovalovszki J., 2001. 85.

¹⁸ Wolf M., 2001. 128.

¹⁹ Simonyi E., 2001b, 22.

²⁰ Lázár S., 1998. 8. (14. kép)

²¹ Fodor István az ószentiváni házzal kapcsolatban említi több lemélyített aljú kemencét is (Fodor I., 1989. 21–45.; Fodor I., 1994. 421–432). A tiszasziget-ószentiváni ház szerkezetében és alaprajzában nem hasonlít a felsőzsolcai 4. és 6. házhoz.

²² Lázár S., 1998. (9. kép)

²³ Kovalovszki J., 2001. 85.

²⁴ Mesterházy K., 1986. 89.

²⁵ Miklós Zy.–Vizi M., 2001. 272. 4. kép.

²⁶ Sabján T., 1999. 133–139.

A kora Árpád-kori település leletei

A Felsőzsolca-Várdombon feltárt kora Árpád-kori házak leletei között az agyagból készült használati tárgyak dominálnak. A kerámialeletek 93%-a tartozott fazékhoz. Ép edény egyáltalán nem került elő. Archaikus formát mutatnak a gömbölyded testű, profilálatlan peremű, csillámos homokkal soványított, redukált égetésű, sűrű vonal- és/vagy hullámvonalköteggel díszített darabok.²⁷ Ellentétben más korai településekkel – edelény-borsodi földvár,²⁸ Esztergom-Szentgyörgymező²⁹ – a zsolcai anyagban csak egy-egy jellegzetesen 10. századi töredék került elő (14. kép 4–8.). Bordás nyakú edényhez tartozó töredéket csak a motte feltöltésében, másodlagos helyzetben figyeltünk meg.

A települést a leletanyag alapján a 9–10. század fordulójától a 12. századig használhatták. A legkorábbi házakban még találtunk kézzel megformált, apró kavicsal és zúzott mészkővel soványított edénytöredékeket (pl. 4. ház). A kézzel megformázott kerámia léte inkább a 9. század felé közelíti a zsolcai telepet. Kvassay Judit a honfoglalás kori sírok edénymellékletei kapcsán említi, hogy az általa vizsgált 381 edényből mindössze négy volt kézzel formázott.³⁰ Ezeknél felvetődhet, hogy csak a temetkezésre készültek, és a háztartásban soha nem használták. Herold Hajnalka az örménykúti leletanyag feldolgozásakor szintén arra az eredményre jutott, hogy amíg a 9. századra igen csak jellemző a kézzel megformált edények reprezentatív jelenléte a kerámiaanyagban, addig a 10. századra jószereivel teljesen eltűnnek.³¹ Veszprém megye 10–11. századi kerámiái között szintén nem adatható kézzel készített darab, az edények lassúkorongon készültek hurkatechnikával.³² Nem találunk kézzel formázott töredékeket az edelény-borsodi földvárból származó, 10–11. századi kerámialeletek között sem.³³

A felsőzsolcai kézzel formált edényekhez hasonló töredékeket ismerünk a Csincse határában feltárt, földfelszíni házakból álló faluként értelmezhető, 9. századi településről.³⁴ A leletanyag archaikusabbnak tűnik, mint a zsolcai, mivel a hullámvonalköteg és vonalköteg díszítésű, zúzott meszes adalékkal soványított, redukált égetésű töredékek mellett, itt találtak kézzel formált sütőharang darabokat és a perem belső oldalán díszített töredékeket is. Hasonló a helyzet a nagyúti 8–9. századi kerámialeletek esetében: kézzel formált (bogrács, sütőharang) és kézikorongon készített edények egyaránt szerepelnek ebben a leletegyüttesben.³⁵

A várdombi házak kerámiaanyagában a kézzel formált és utánkorongolt, valamint kézikorongon készített edények dominálnak. Ezeket általában csillámos homokkal soványították, finoman iszapolták. Mind a kézzel formázott, mind a korongon készült edényeken a leggyakoribb díszítési mód a bekarcolt vonal- és hullámvonalköteg, melyek gyakran együtt, ritkábban egymásra karcolva fordulnak elő. A felsőzsolcaihoz igen hasonló összetételű a Mezőkeresztes-Cethalmon feltárt kora Árpád-kori település leletanyaga. A kerámiaanyag sok töredékének soványítása, készítési technikája és díszítése inkább 9. századi hagyományokat mutat. A házak betöltésében azonban többségében

²⁷ Simonyi E., 2001a. 224. 12. kép 8. és 225. 14. kép.

²⁸ Wolf M., 1992b. 427.

²⁹ Lázár S., 1998. 75.

³⁰ Kvassay J., 1982. 18. Ezúton is köszönöm Kvassay Juditnak, hogy használhattam doktori disszertációját.

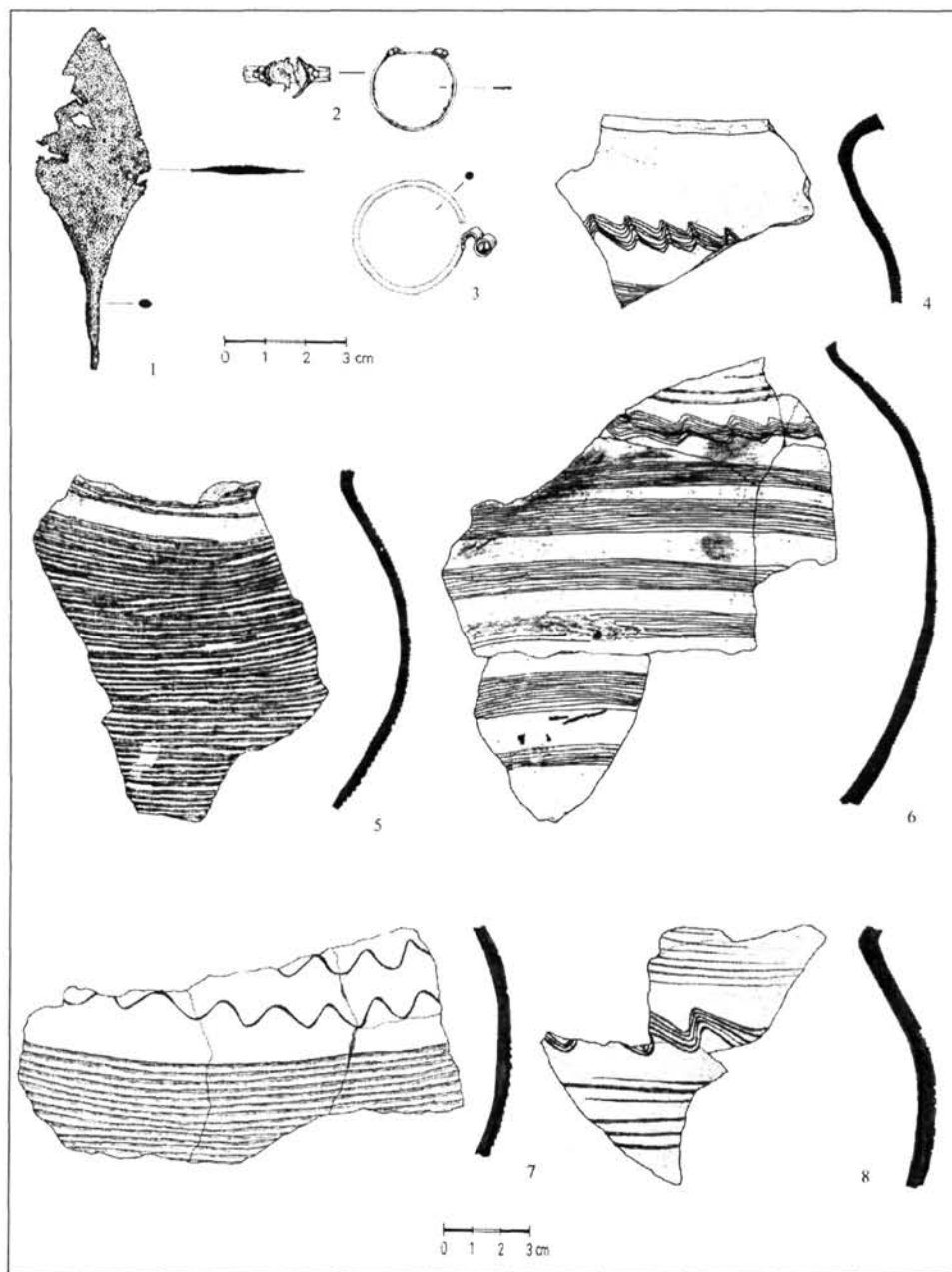
³¹ Herold H., 1999. 82. Köszönöm Herold Hajnalkának, hogy tanulmányozhattam szakdolgozatát.

³² Takács M., 1996. 334.

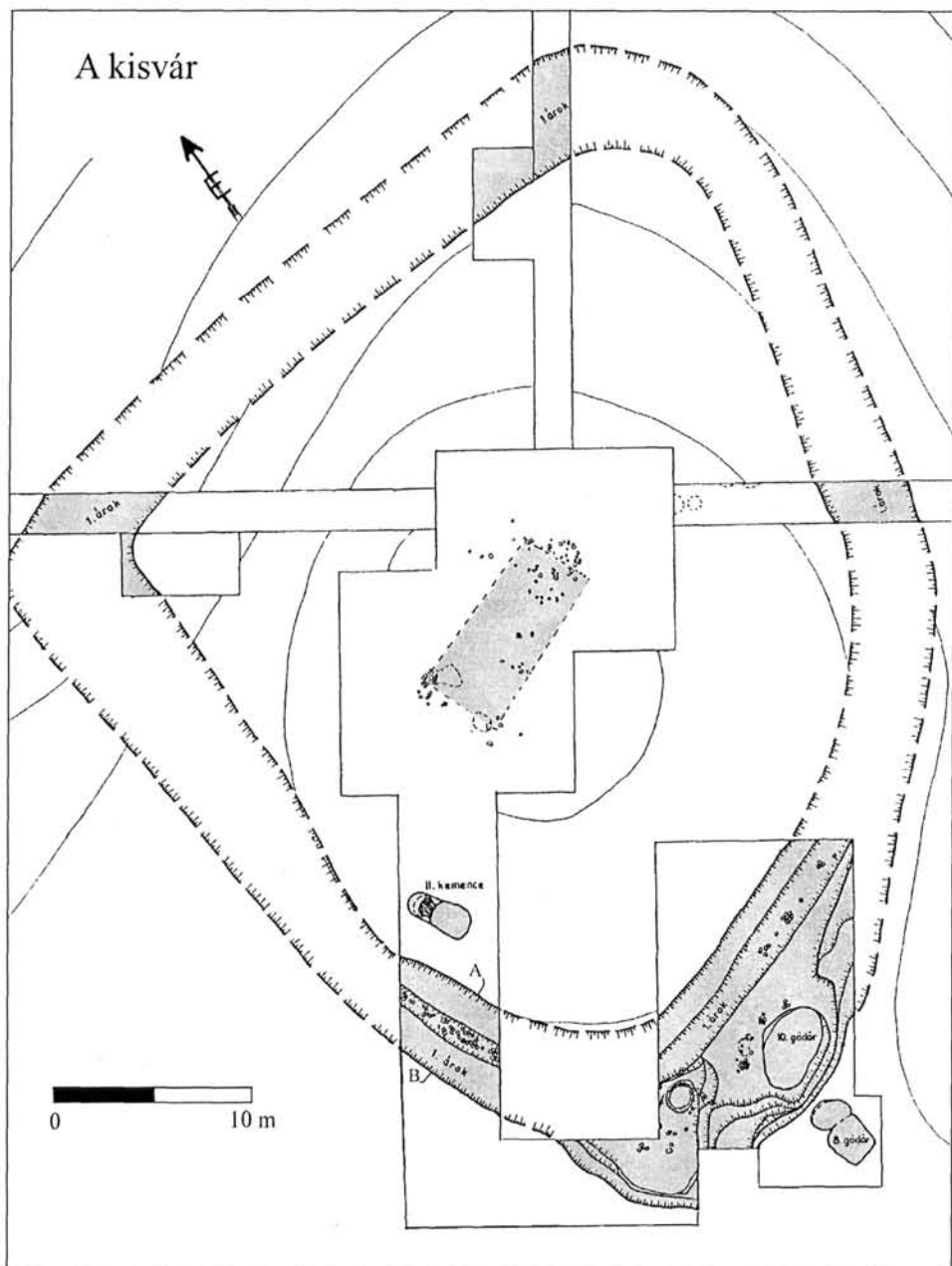
³³ Wolf M., 1992b. 427.; Wolf M., 1996. 417–423.

³⁴ Fischl K., 1995. 33–46.

³⁵ Váradi A., 2000. 132.

14. kép. 10–11. századi leletek a házból és környékükről

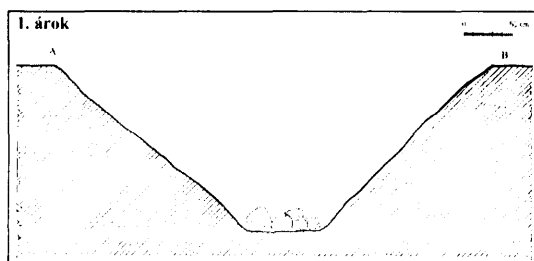
15. kép. A kisvár

kézikorongon formázott, bekarcolt csigavonallal és körömbenyomkodással díszített edénytöredékek voltak.³⁶ Felsőzsolca-Várdombon bográcsperemeket csak a későbbi, 13. századi kisvár objektumainak betöltésében találtunk, a kora Árpád-kori házakban nem volt.

A Várdombon kevés keltező értékű fémtárgyat találtunk, ezek is másodlagos helyzetben, szórványként bukkantak elő. A már említett két 12. századi szórvány pénz mellett, a 13–14. századi kisvár árkának betöltéséből került elő egy rombusz alakú nyílhegy (14. kép 1.), melynek jó párhuzamait a honfoglalás kori temetőkből ismerjük.³⁷ (Borsodon a várat átszelő árok bontásából bordás nyakú edénytöredékek mellett szintén 10. századi rombusz alakú nyílhegyek kerültek elő.³⁸) Ugyancsak szórvány a 2–3. ház környékéről származó S-végű hajkarika (14. kép 3.) és bizánci típusú fejes gyűrű, amelyeket a 10–11. századra keltezhetünk (14. kép 2.).

A kisvár

A régészeti leletek tanúsága szerint a 13. század második felében épült fel a lelőhely elnevezését adó váracska, melynek birtokosaira, mint azt már említettük nincs közvetlen adatunk. A vár árka, miként azt Pestynél olvashattuk, a 19. század végéig jól látszott.

16. kép. A kisvárat övező árok metszete

A vár helyét a mocsaras környezetéből kimagasló domb legmagasabb, északkeleti nyúlványán jelölték ki (15. kép). A nagyjából 35×50 m átmérőjű területet szabálytalan négyszög alakban árokkal övezték. Az árkot V alakban 5–6 m szélesre és 3 méter mélyre ásták ki (16. kép). Az árok betöltése teljesen homogén volt, mindössze csak a betöltés alsó 50–60 centiméterét töltötte ki iszap, mely arra utal, hogy

hosszú időn keresztül nyitva állt. Az árok partján kőalapokon nyugvó fapalánk állhatott, mivel az árok aljában több helyen is bezuhant mészköveket tártunk fel. Az árokból kitermelt földdel a dombot megmagasították, tetején a kiásott sárga, agyagos altalajt szétterítették, 20–40 cm vastag járósíntet képezve. Sajnos az intenzív földművelés és az erózió következtében a plató, ahol egykor a központi lakóépület állt, erősen rongálódott. A feltárás során igen magasan, már a szántott rétegben találtunk szétszórva heverő köveket. Ezeket nem faragták meg, és kötőanyag nyomokat sem találtunk rajtuk. A rendszeretlenül elhelyezkedő kövek egy nagyjából téglalap alakú, 5×10 méter alapterületű épületet rajzolnak ki. Összefüggő kövezés csak az északnyugati sarokban került elő. A bontás során nagy mennyiségű hamut és faszenet, valamint különböző típusú vasszögeket

³⁶ Simonyi E., 2001b. 359–391.

³⁷ Révész L., 1996. 168–169. A karosi honfoglalás kori temetőben 14 esetben találtak hasonló nyílhegyet, de a megye területéről is több helyről került elő ez a honfoglaló eleink által igen kedvelt nyílhegytípus.

³⁸ Wolf M., 1992b. 426. 27. kép.

találtunk, melyek alapján egy, a sarkainál szárazon rakott kőalapozású boronavázas faépületet rekonstruálhatunk.

A várat övező árok nyugati sarkán, az árok külső oldalán feltártuk egy leégett faépítmény maradványát. Az árok oldala itt teraszosan kiszélesedett, és e terazon egy nagyjából 400×400 cm átmérőjű szabálytalan alakú objektum (10. gödör) faltját bontottuk ki. Északi részén elszenesedett gerendákat, átégett köveket tártunk fel. Feltételezzük, hogy a „kisvárhoz” tartozó „védmű”, bejáratot őrző kapuépület vagy híd maradványát találtuk meg. Az objektum feletti rétegekben igen sok vasszőget leltünk, melyek szintén valamilyen faépületre utalnak.

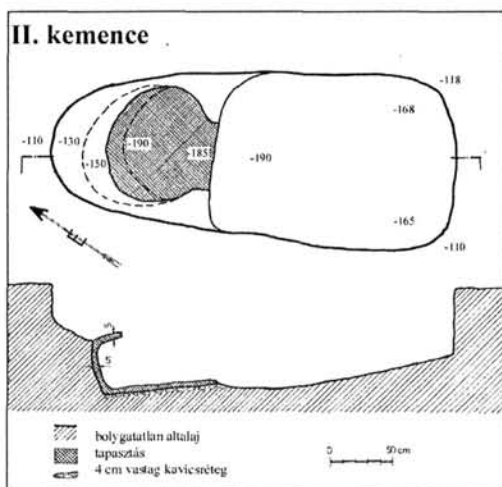
A motte feltöltésében több gödör faltját észleltük, amelyekből késő Árpád-kori kerámiát gyűjtöttünk. Az árok belső oldalán állt a II. kemence (17. kép). Az objektum teljes hossza 330 cm, szélessége 134 cm. A gödör a jelentkezési szinttől mérve 55 cm mély és észak felé lejt. A kemence megroggyant boltozata 40 cm mélyen került elő. Alatta (38 centiméterrel mélyebben) találtuk meg a gondosan simított, jól kiégett tapasztást. A kemence fala majdnem teljes épségben, 40 cm magasan állt. Szája a tőle délkeletre lévő gödörbe nyílt. A kemence 4 cm vastag tapasztása alá folyami kavicsot helyeztek el 4–5 cm-es rétegben. Ez alatt a sárga bolygatlan altalaj található. A kemence előgödöréből késő Árpád-kori, szemcsés homokkal soványított cserepeket gyűjtöttünk. Gyakori a bekarcolt csigavonallal díszített oldaltörredék, a bordával tagolt perem és a hosszú, körömbenyomkodáshoz hasonló, bevagdosott díszítés.

Több olyan gazdasági objektum – szabadban álló kemence, gödör, kút – került napvilágra, amelyek leletanyaguk alapján a mottéhoz köthetők, annak ellenére is, hogy a körítő árkon kívül helyezkedtek el. A fent ismertetett bejárat mellett lekerekített sarkú, szabályos négyszög alakú (210×200 cm-es), 212 cm mély kutat (8. gödör) tártunk fel. Késő Árpád-kori, kézikorongon készült, szemcsés homokkal soványított, bordával tagolt peremek, bekarcolt csigavonallal díszített oldaltörredékek, 14. századi vörös festésű fehér kerámia, egy árszerű vasszerszám és egy igen rossz megtartású sarló törredékei kerültek elő a betöltéséből. A leletek alapján úgy véljük, hogy ezek az objektumok egykorúak lehetnek a kisvárral.

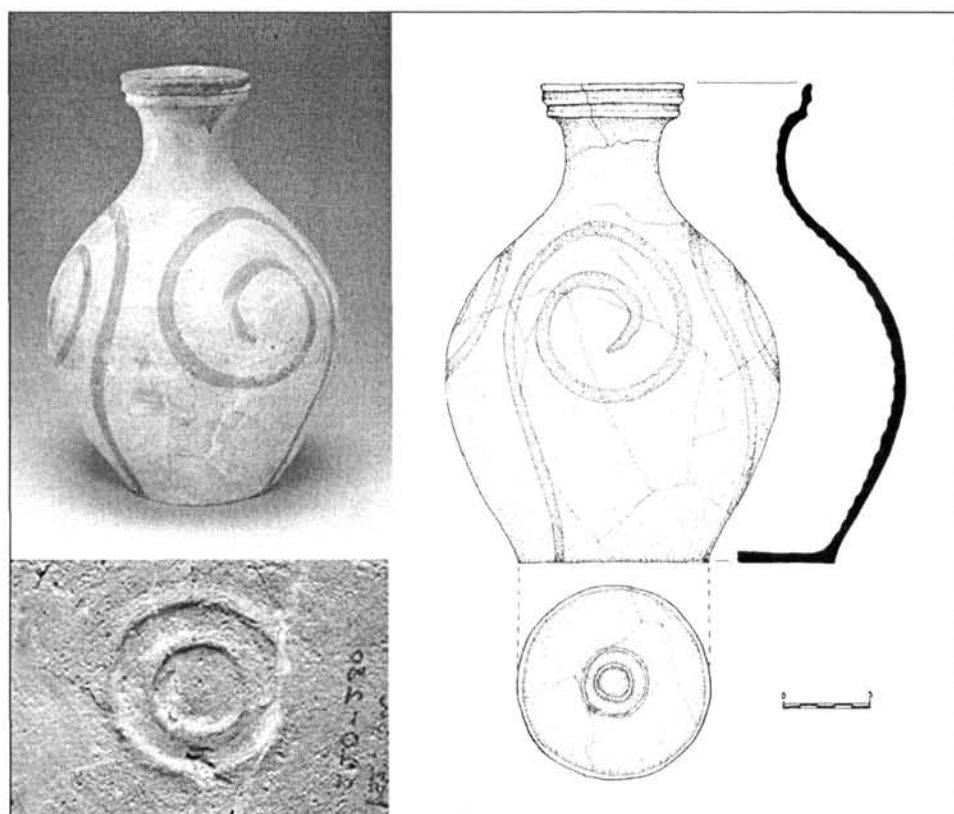
Öt olyan szabadban álló kemencét tártunk fel, melyek egy részét a 10–11. századi település házaira ásták rá (1. és 2. ház). E kemencékből késő Árpád-kori fehér kerámia, csigavonalas bogrács-törredékek és örlőkő darabok kerültek elő.

Leletek a kisvárból

A mottét övező árok aljában, 260–280 cm mélyen találtunk egy rózsaszínes-fehér színű, minden oldalán egy-egy vörössel festett, függőlegesen álló spirállal díszített edényt, melyet a 14. század első felére keltezhetünk. A palack kézikorongon készült,

17. kép. II. kemence

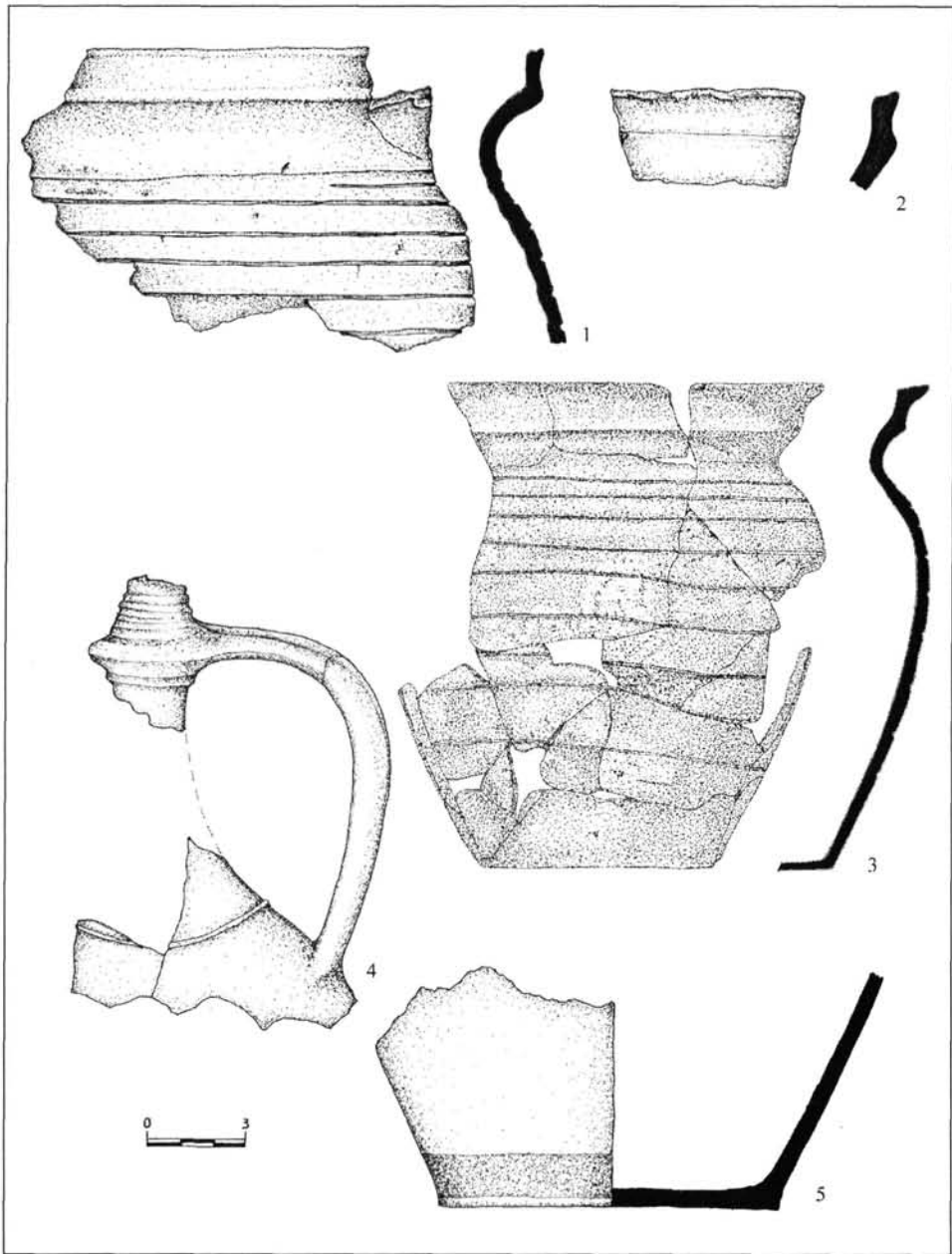
18. kép. 14. század eleji palack a kisvár árkának bontásából

fenekén két kört ábrázoló fenékbélyeg található (18. kép). Azonos formájú és díszítésű palackot a magyarországi anyagból csak a közeli Mohi, elpusztult középkori mezőváros egyik korai kútjából³⁹ és Mezőkeresztes-Lucernás lelőhelyről⁴⁰ ismerünk. Az árok betöltéséből nagy mennyiségű, a 13. század vége és a 15. század közé keltezhető kerámiát – például bográcsperemeket, fogaskerékmintás cserepeket, bekarcolt csigavonallal, hullámvonallal és bevagdosással díszített oldaltöredékeket, jellegzetes, 13. századi végi, durván soványított, csigavonalas fehér fazekak töredékét (19. kép 1–3.), 14–15. századi vörös festéses, kiöntős kancsó és korsó töredékeit (19. kép 4–5.) – gyűjtöttünk. Igen sok, az árok betöltésébe másodlagosan bekerült, 10–11. századi kerámiát is találtunk.

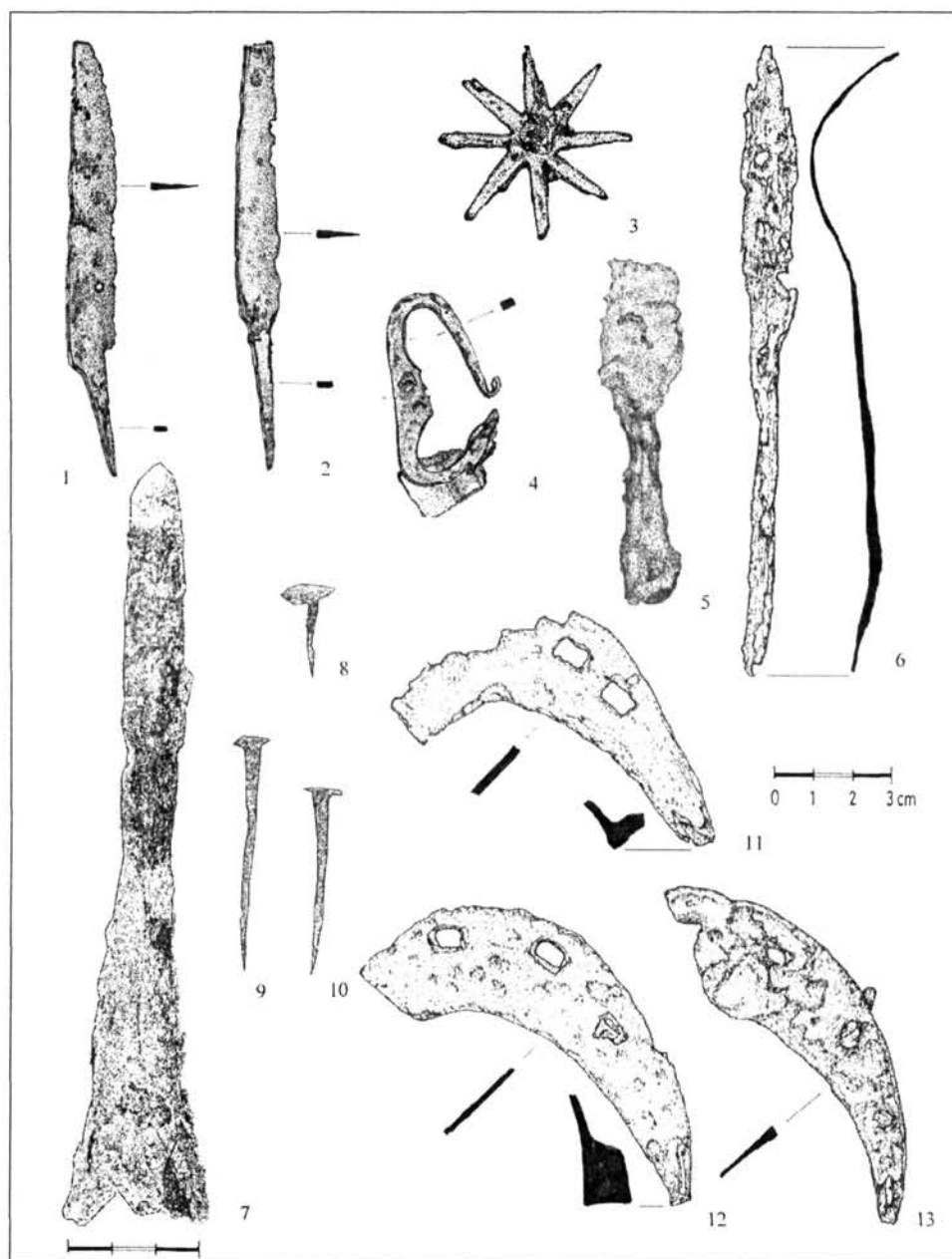
A leletek között szép számban fordultak elő fémtárgyak is, köztük többféle vaskés is (20. kép 1–2.). Az árok betöltésében, 150 cm mélyen találtunk egy, a 13. század végétől a 15. századig használatban lévő vas sarkantyúcsillagot (20. kép 3.). Ugyancsak erről a területről, a felső szántott rétegből került elő egy köpűs, babérlevél alakú, 12–13. századi nyílhegy (20. kép 5.). Találtunk továbbá több vascsiholót (20. kép 4.) és egy famegmunkálásra használható szerszámot (20. kép 6.) Az árok legalján, 280 cm mélyen

³⁹ Laszlovszky J.–Pusztai T.–Tomka G. 1997. 147. 151. kép.

⁴⁰ A lelőhelyet Pusztai Tamás, a Herman Ottó Múzeum régésze tárta fel. A leletanyag feldolgozását átengedte jelen cikk szerzőjének, – amiért ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet. A lelőhelyről előadásban már beszámoltam Keszthelyen, a népvándorlás kor fiatal kutatóinak összjövételén. 2003 szeptemberében.

19. kép. 13–15. századi kerámia a kisvár árkából

20. kép. Fémleletek a kisvár árkának bontásából

egy 15. századnál korábbra nem nagyon keltezhető szénahúzó horog feküdt, melynek kampója letörött (20. kép 7.).⁴¹ Több vaspatkó (20. kép 11–13.) és nagy számú szög is előkerült a bontás közben (20. kép 8–10.).

Hasonló leletek – 13–14. századi kerámia, patkók, sarlók, nyílhegyek – kerültek elő Ipolydamásd-Zuvárból,⁴² Gőr-Kápolna-dombról⁴³ és Mátraszőlősről.⁴⁴

A kisvár párhuzamai

A Felsőzsolcán feltárt kisvár a ritka sík vidéki várak közé tartozik. Az alföldön épített várak általában a zsolcaihoz igen hasonló, vízjárta, mocsaras környezetből kiemelkedő dombokon fekszenek.

A felsőzsolcai motte legjobb párhuzamát Sorkifaludról ismerjük.⁴⁵ A mocsaras környezetben épült kisvárat szintén az árokából kitermelt földdel megmagasított dombon építették fel. Itt, akárcsak Zsolcán, a halom tetejét agyaggal fedték. A domb legmagasabb pontján sekély árokba szárazon lerakott kövekre, téglákra építették fel a kb. 6×9 méteres alapterületű, boronaszervezetű fa központi épületet.

Kevés hasonló, mesterséges halmon épített kisvárat ismerünk a hazai anyagból, ezek jó része éppen az általunk tárgyalt megye területén fekszik (pl. Miskolc-Leányvár, Kisgyőr-Halomvár, Sajónémeti-Várhegy).⁴⁶ Régészetiileg is kutatott a kazincbarcikai Várhegy, amely szintén a motte típusú várak csoportjába tartozik.⁴⁷ E lelőhely nemcsak a mesterséges dombja miatt hasonlít a zsolcai mottéra, hanem azért, mert itt is egy leégett, patics-gerendafalú épületet tártak fel a központi platón.

A várakat övező árok általában követi a terep adottságait. A zsolcaihoz hasonló négyszögletes kerítő árkot Gőr-Kápolna-dombról adatolunk, ahol szintén fa épülethez utaló nyomokat dokumentált az ásató.⁴⁸

A régészetiileg kutatott kisvárak száma az utóbbi húsz évben ugrásszerűen megnőtt. A feltárásokból származó leletanyagnak köszönhetően ma már viszonylag jól keltezhetjük korai magánvárainkat.

A bemutatott leletanyag alapján úgy véljük, hogy a zsolcai motte a 13. század közepénél, második harmadánál hamarabb nem épült fel. A kerámia- és fémtárgyak alapján a vár pusztulását a 15. század második felére tesszük.

⁴¹ Müller R., 1982. I. 531.

⁴² Miklós Zs., 1990. 195.

⁴³ Dénes J., 1990. 207.

⁴⁴ Simon Z., 1990. 217–219.

⁴⁵ Kiss G.–Tóth E., 1990. 199.; Kiss G., 1996. 211–218.

⁴⁶ Miklós Zs., 1982. 70.

⁴⁷ Nováki Gy.–Sándorfi Gy., 1992. 31.

⁴⁸ Dénes J., 1990. 203.

IRODALOM

Dénes József

1990 Árpád-kori vár Gőr-Kápolna-dombon. In: *Castrum Bene* 1989. Várak a 13. században. 203–207. Szerk.: *Horváth L. Gyöngyös*

Fehér Géza–Éry Kinga–Kralovánszky Alán

1962 A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei. Budapest, Régészeti Tanulmányok II.

Fodor István

1989 Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez. In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*. 21–45. Szerk.: *Balassa I.–Cseri M.–Viga Gy.* Miskolc–Szentendre

1994 Árpád-kori boronaház nyomai Tiszaszigeten. A kőkortól a középkorig. 421–432. Szeged

Fischl Klára

1995 Előzetes jelentés a Csörsz-árok kutatásáról Csincsen. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei XI. 33–47.

Györffy György

1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Budapest

Herold Hajnalka

1999 Egy kora középkori tiszántúli település kerámiája – Örménykút 54. Szakdolgozat. ELTE BTK.

Kiss Gábor–Tóth E.

1990 Sorkisfalud-Zalak Árpád-kori vára. *Castrum Bene* 1989. Várak a 13. században. 198–202. Szerk.: *Horváth L. Gyöngyös*

Kiss Gábor

1996 A 13. századi zalaki vár fatornya. Adatok a Nyugat-Dunántúl Árpád-kori faépítészetéhez. In: *A Nyugat-Dunántúl népi építésze*. 211–218. Szerk.: *Cseri M. Szentendre–Velem*

Kovalovszki Júlia

2001 Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. 81–99. Szerk.: *Cseri M.–Tárnoki J. Szentendre–Szolnok*

Kvassay Judit

1982 Kerámia a X–XI. századi sírokban. Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest

Laszlovszky J.–Pusztai Tamás–Tomka Gábor

1997 Muhi-Templomdomb. In: *Utak a Múltba*. 144–150. Szerk.: *Racky T.–Kovács T.–Anders A.* Budapest

Lázár Sarolta

1998 Kora Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn. *Opuscula Hungarica I.* Budapest

Leveles Erzsébet

1927 Miskolc város megváltása. In: *Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsod vármegye múltjából*. II. évf. 4. 161–184.

- Mesterházy Károly*
 1986 Az Órsúr nemzetség váralja faluja. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. (Arany János Múzeum Közleményei 4.) 85–104. Szerk.: *Novák L.–Selmeczi L.* Nagykőrös
- Miklós Zsuzsa*
 1982 A gödöllői dombvidék várai. Aszód
 1990 Ipolydamásd-Zuvár. In: *Castrum Bene* 1989. Várak a 13. században. 190–195. Szerk.: *Horváth L.* Gyöngyös
- Miklós Zsuzsa–Vizi Márta*
 2001 Adatok a középkori Ete mezőváros településszerkezetéhez és háztípusaihoz. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* 261–280. Szerk.: *Cseri M.–Tárnoki J.* Szentendre–Szolnok
- Müller Róbert*
 1982 A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a törökkor végéig. *Zalai Gyűjtemény* 19. I–II.
- Nováki Gyula–Sándorffy György*
 1992 A történeti Borsod megye várai. Miskolc
- Pesty Frigyes*
 1988 Borsod vármegye leírása 1864-ben. Miskolc
- Révész László*
 1996 A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc
- Sabján Tibor*
 1999 A veremház rekonstrukciója. In: *Bencze Zoltán–Gyulai Ferenc–Sabján Tibor–Takács Miklós: Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója.* 131–176. *Monumenta Historica Budapestinensia* X. Budapest
- Sándorfi György*
 1990 Várak a történeti forrásokban, várak a terepen (tekintettel a történeti Borsod vármegyére). In: *Castrum Bene* 1989. Várak a 13. században. 37–42. Szerk.: *Horváth L.* Gyöngyös
- Simon Zoltán*
 1990 A mátraszőlősi „kisvár”. In: *Castrum Bene* 1989. Várak a 13. században. 208–219. Szerk.: *Horváth L.* Gyöngyös
- Simonyi Erika*
 2001a Előzetes jelentés a Felsőszolca-Várdombon folyó feltárásról. In: *A népvándorlás kor fiatal kutatóinak VII. összejövetele* 1996. 221–247. Pécs
 2001b Kora Árpád-kori településrészlet Mezőkeresztes-Cethalomról (Újabb adatok az északkelet-magyarországi Árpád-kori kerámia keletkezéséhez és az ún. fabeléses lakóházakról) *WMMÉ* XXIII. 359–391.
- Takács Miklós*
 1996 Veszprém megye 10–11. századi kerámiája. In: *Acta Musei Papensis–Pápai múzeumi Értesítő* 6. 329–350.
 2001 Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* 7–54. Szerk.: *Cseri M.–Tárnoki J.* Szentendre–Szolnok

Váradi Adél

2000 Előzetes jelentés a Nagyút határában feltárt római kori és késő népvándorlás kori teleprészletekről. Hadak Útján (A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája) 125–153. Szerk.: Bende L.–Lőrinczy G.–Szalontai Cs. Szeged

Wolf Mária–Simonyi Erika

1995 Előzetes jelentés az M3-as autópálya 10. lelőhelyének feltárásáról. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei XI. 5–33.

Wolf Mária

1991 Előzetes jelentés a Karos határában feltárt 10. századi telepekről. MFMÉ [1984–85/2] 581–615.

1992a Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987–1990) JAMÉ XXX–XXXIII. [1987–89] 393–442.

1992b Régészeti adatok Miskolc középkori történetéhez. Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből. 121–150. Miskolc

1996 Edelény-Borsodi földvár (címszó). In: A honfoglaló magyarság. 417–424. Szerk.: Fodor I. Budapest

2001 10. századi település Edelény-Borsodon. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. 127–156. Szerk.: Cseri M.–Tárnoki J. Szentendre–Szolnok

2002 A felsőzsolcai földvár és környezetének térinformatikai rekonstrukciója. Arch. Ért. 127. 89–101.

REPORT ON THE EXCAVATIONS AT FELSZŐZSOLCA-VÁRDOMB (1992–2001)

The site is located to the NE of Miskolc, north of the city Felsőzsolca (Borsod-Abaúj-Zemplén county). The southern part of the triangular hill surrounded by the river Kis-Sajó was destroyed by road construction works in the beginning of the 1950's. Systematical archaeological investigations took place between 1992 and 2001 on the Várdomb ("Castle hill"). During the nine years of the excavations, about 1500 m² surface was surveyed, 64 graves of a Late Bronze Age (Piliny culture) urn-grave cemetery, pits and a workshop of the settlement associated with the cemetery. Apart from this, two houses and several pits from the 2-4th century A.D. were found.

The present paper deals with the results obtained on the Mediaeval period: the settlement of the 10–12th century and the eponym feature of the locality, the motte from the 13–15th century. Seven dwelling houses and some storage pits were unearthed between 1992–2001. No strict parcel-limits were observed inside the settlement. The houses were not arrayed in a row but similar to other Mediaeval settlements were sparsely built.

The floor-space of the houses were of ordinary dimensions, the smallest one being 270 x 270 cm (House Nr. 4) and the biggest one (House Nr. 1) was 426 x 410 cm large. Six of the houses were rounded square-form and partly deepened into the earth. In two instances, stone ovens were found with surrounding traces of floor that was not deepened into the base soil (House Nr. 6. and Oven Nr. III). These could probably belong to log-houses erected on the surface of the ground. Floor plastered with mud was found in four instances, in Houses Nr. 2, 5, 6 and 7. The heating of the houses – with the exception of the half-finished House Nr. 3 – was always accomplished by stone ovens. On this site, two types of stone ovens could be separated based on their construction material. Houses Nr. 1 and 4 had an oven made of river pebbles, while the ovens for the Houses Nr. 5, 6 and 7 were constructed of limestone. The ovens were typically standing in the north-

eastern or the north-western corners, respectively. The boulders were set in yellow clay, the plate of the oven was formed to horseshoe shape.

The array of pole posts found in the houses is most variable. In two cases, one pole-post was placed at the middle of each side (Houses Nr. 2. and 5.). In one case, a ridge-pole roof structure could be observed with three poles along two opposed sides (House Nr. 1.). In Houses 6 and 7, ridge-pole roof set on two central ear-poles could be reconstructed. In the houses 3 and 4, no pole-posts were found. There were smaller holes for pegs in all of the houses but they did not show any regular array.

The settlement can be dated based on the finds between the late 10th and the 12th century. There were only a few metal objects which dated the settlement, a rhombic arrow-head from the 10–11th century, S-ended hair-rings and a Byzantine type ring. There were two coins as stray finds, one is dated to the rule of King Béla II (1131–41) and the other is Béla III (1172–96).

Villages of similar structure and houses with stone ovens are known from Visegrád-Várkert, Esztergom-Szentgyörgymező, Edelény-Borsodi földvár, Karos-Tobolyka and Mezőkeresztes-Cethalom.

According to the archaeological evidence, the small motte-type fortress was built in the second half of the 13th century. The name of the hill takes after this fortress. We have no immediate data on the owners of this fortification. The fortress belongs to the rare lowland type called motte. The place of the construction was set on the highest, north-eastern extensions of the hill protruding from the marshy environment. The area with approximately 70–80 m diameter was encircled by a ditch in an irregular square form. On the side of the ditch, a wooden palisade could be erected standing on stone basement, because we have found at the bottom of the ditch several limestone boulders falling inside. The earth from the ditch was used to stilt the hill and the yellow base soil was spread over the top of the hill. On the plateau of the hill, a dwelling tower was erected from logs on stone basement. At the western corner of the ditch surrounding the fortress, charred bars, burned stone boulders were found. It is supposed that these were remains of the defence construction belonging to the motte, remains of a gate or a bridge. The finds originating from the excavation of the ditch and the wooden tower can be dated between the end of the 13th and the turning of the 15–16th century.

Erika Simonyi

A TOVÁBBÉLÉS MEGÍTÉLÉSE AZ ÁROKTŐ, CSÍK-GÁT LELŐHELYEN FELTÁRT 5–9. SZÁZADI CSONTVÁZLELETEK ALAPJÁN

KÖVÁRI IVETT-SZATHMÁRY LÁSZLÓ

Bevezetés

Az Ároktő melletti Csík-gátnál művelt homokbánya területén 1996-ban V. századi temetkezéseket bolygattak meg.¹ A leletmentésre érkező Lovász Emese, a Herman Ottó Múzeum régésze, a bánya másik területén öntött bronz, indadíszes övveretekkel keltezhető avar kori sírokat is azonosított.

A 2000-ig tartó rendszeres feltárás során kiderült, hogy ezen két temetőrész területileg egybefügg. A 250 hitelesen feltárt sír csontvázletelei a hun-germán kortól a korai és a késői avar koron keresztül egészen a 9. századig élt és temetkezett népeiséget vagy népeiségeket reprezentálnak.

Tanulmányunk célja kettős. Egyrészt dokumentáljuk az egyes időszakokban elhantolt egyének alapvető biológiai paramétereit (elhalálzási kor, nem). Másrészt a lokális továbbélést kívánjuk megítélni a mintegy négy évszázadra kiterjedő temetkezések felnőttkorú egyéneinek koponyadimenziói alapján. Ritka lehetőség ez a kraniológiai variációk mikroevolúciós tendenciáit elemzők számára, annak ellenére, hogy az egymást követő időrendi minták elemszáma a lelőhely bolygatottságából eredően nem lehet az elhantolások időintervallumával arányos.

A vizsgált csontvázak bemutatása

A régészeti dokumentáció szerint feltárt 250 sírből 249 egyént azonosítottunk. 20 hun-germán korit, 18 kora avar korit, 204 késő avar korit, és 7 9. századit (1. táblázat). A különbség a bolygatott és az egymásra temetett vázak egyed szerinti bizonytalan elkülönítéséből, illetve a megmenthetetlen, dekomponált leletekből ered. Mindazon eseteink, amelyeket az 1. táblázatban „a”, „a-1”, vagy „1” kitevővel illettünk, a fenti bizonytalan-sági tényezőre utalnak.

Megkülönböztetett figyelmet fordítottunk az elsősorban hun-germán korra jellemző mesterségesen torzított koponyájú, valamint az ún. viseletes koponyájú egyének értékelésére. A felnőttkorú mesterségesen torzított koponyájú egyéneknél csak olyan koponyadimenziókat vettünk számításba, amelyekre a deformáció nem volt hatással. A torzítás mértékét az Oettekíng–Ginzburg–Žirov féle torzításjelzővel (OGŽ) fejeztük ki (Oettekíng 1930, Ginzburg–Žirov 1949). Viseletesnek neveztük azon koponyákat, amelyek felszínén valamilyen kötések, vagy lemezek benyomatai láthatók voltak, de ez a hatás dimenzionális elválásokat nem eredményezett. Az ilyen jellegű esetek jelentős

¹ A tanulmány a Széchenyi Pályázat (5/081) támogatásával készült.

száma (1. az 1. táblázat megjegyzéseit) indokolja, hogy a jelenleg bemutatott kraniológiai struktúra ismeretében a jövőben részletesen elemezzük ezt a kérdést.

A kraniológiai vizsgált felnőttkorúak száma az alábbi volt: hun-germán kor = 9, kora avar kor = 10, késő avar kor = 82, 9. század = 7, azaz 108 egyén.

Módszertani vonatkozások

Először is minden egyénnek meghatároztuk az elhalálozási korát. A fiatal (0 és 14 év közötti) generációnál Schour és Massler (1941) módszerét alkalmaztuk. A rákövetkező generációra (14 és 20 év között) Johnston (1961) eredményeit vettük figyelembe. A felnőttkorú egyéneknél Nemeskéri, Harsányi és Acsádi (1960) módszerének Sjøvold (1975) által közölt táblázatos megoldását használtuk.

A nemiség meghatározása Éry, Kralovánszky és Nemeskéri (1963), valamint Acsádi és Nemeskéri (1970) szempontjai szerint történt.

A kvantitatív kraniológiai elemzésben azon felnőtt egyének adatait használtuk fel, akiknek az eredetileg meghatározott 12 méretéből legalább 4 rendelkezésre állt. A hun-germán kori minta elemszámát növelendő, kivételt képezett a 168. sír 15–17 éves torzított koponyájú egyéne (akinél csak a stabilis arcméreteket vettük figyelembe) és a 249. sír is, ahol csak 3 méret állt rendelkezésre. Ezáltal 57 férfi és 51 nő értékelésére nyílt lehetőség (2. és 3. táblázat).

A Martin (1928) által definiált koponyadimenziók a következők voltak: a legnagyobb agykoponyahossz (1), a koponyaalap hosszúsága (5), az agykoponya legnagyobb szélessége (8), a legkisebb homlokszélesség (9), a basion-bregma magasság (17), a porion-bregma magasság (20), a járomívszélesség (45), a felsőarc magassága (48), a szemüregszélesség (51), a szemüregmagasság (52), az orrüregszélesség (54) és az orrmagasság (55). Ezeken kívül az állkapocs szegletének szélességét is lemértük, de mivel ezen adat a fenti elemzett mintáinkban kevésbé gyakori, kihagytuk elemzésünkéből.

A végtagelemek dimenzióit is Martin (1928) mérés technikája szerint határoztuk meg: a humerus legnagyobb hossza (1), a humerus egész hossza (2), a radius legnagyobb hossza (1), a radius párhuzamos hosszúsága (1b), az ulna legnagyobb hossza (1), a femur legnagyobb hossza (1), a femur egész hossza természetes állásnál (2), a tibia egész hossza (1), a tibia mediális condylus-malleolus hossza (1b), a fibula legnagyobb hossza (1).

A Sjøvold (1990) módszere szerint rekonstruált testmagasságot ugyanezen 4. és 5. táblázatokban közöljük.

A felnőttek koponyaméreteinek hiányzó adatait a teljes mintán nemenként külön-külön, négy eredeti koponyadimenzió megléte esetén Dear (1959) főkomponens módszerével pótoltuk.

Az így teljessé tett adatsorokat főkomponens-analízissel vizsgáltuk (6–9. táblázat).

A Kaiser-féle normalizációt nem alkalmaztuk. Az egyedek értékelése egyrészről a Kaiser (1960) szempontjai által kiemelt két főkomponens értékei szerint történt (1. és 2. ábra), másrészt a kiemelt főkomponensek értékei alapján készült klaszterfák (módszer = Average Linkage – Between Groups, távolság = Euklidészi) jelentették megítélésünk alapját (3. és 4. ábra).

1. táblázat. Ároktő, Csik-Gát 5–9. századi népességének kor és nem szerinti megoszlása

Hun-germán kor

Sírszám	Nem	Elhalálzási kor (év)	Megjegyzés
2	n	30–60	
4/a	f	60–80	
5/a	f	30–60	
6	f	30–60	
7/a	n	23–x	
15/a	–	1–2	Torzított koponyára utaló jelek a homlokon.
17	–	12–14	
38	–	2	
44	n	37–46	
45	n	23–x	
156	f	19–28	Igen enyhén torzított koponyájú.
162	–	13–16	
165	f	23–x	
166	f	21–25	Enyhén torzított koponyájú. Típusa: homloki–nyakszirti.
166/a	n	21–25	Erősen torzított koponyájú (OGŽ jelző: 105,6). Típusa: homloki–nyakszirti.
167	n	30–60	Torzított koponyájú.
168	n	15–17	Erősen torzított koponyájú (OGŽ jelző: 101,3). Típusa: homloki–nyakszirti.
170	f	30–60	
177	n	30–60	A sírrajzon torzított koponyájúnak látszó egyén, általunk nem ismert lelete.
249	n	40–80	

Kora avar kor

Sírszám	Nem	Elhalálzási kor (év)	Megjegyzés
17/b	–	15–16	
19	f	48–57	
20	f	63–73	
22	f	30–60	
93	–	1–2	Torzított koponyájú. Típusa: homloki–?
111	n	48–57	
145	–	5–10	
147	n	18–22	
151	–	9–10	
154	f	40–80	Jelképesen trepanált.
169	f?	23–40	

Sírszám	Nem	Elhalálási kor (év)	Megjegyzés
178	n?	69–78	
188	–	12–13	
200	–	8–10	
210	f	40–80	
212	n	52–61	
220	f	35–55	
247	n	49–58	

Késő avar kor

Sírszám	Nem	Elhalálási kor (év)	Megjegyzés
2/a	–	1	
6/a	–	10–12	
8/a	n	60–69	
9/a	f	26–35	
10/a	f	48–57	
11/a	f	60–69	
12	n	23–40	
13	n	60–80	
14	f	60–80	
18	f	52–61	
19/1	n	23–x	
21	–	3–4	
23	n	37–46	
24	–	1–2	
25/a	n	48–57	
26/a	f	26–35	
27	f	40–80	
28/a	f	66–75	
30/a	f	23–x	
31	–	2	
32	n	60–69	
33	–	1–2	
34/a	–	4	
35	–	2	
35/a	–	2–4	
36	f	40–80	Torzított vagy viseletes koponyájú.
38	–	1–2	
39	–	6	
40	n	44–53	
41	n	69–78	
46/a	f	63–73	
47/a	n	37–46	
48	f	63–73	
49/a	f	41–50	
50/a	n	19–28	
50/a–1	–	magzati 7 hó	
51/a	–	1–2	

Sírszám	Nem	Elhalálozási kor (év)	Megjegyzés
52	n	60–69	
53	–	1–2	Homlokán torzítás vagy viselet nyomai.
54	–	1–2	
55	f	40–80	
56	–	6–8	
58	–	2	
(58) 57	–	8	
59	–	13–14	
61	–	4–5	
62	f	63–73	
63	–	5–6	
64	n?	48–57	
65	f	63–73	
66	–	2–3	
67	–	1	
74	n	63–73	
75	n	26–35	
75/1	–	újszülött	
76	–	2	
77	n	66–75	Jelképesen trepanált és enyhén torzított koponyájú (OGŽ jelző: 73,3). Típusa: falcsonti.
78	–	0	
79	–	1–2	
80	f	56–65	
81	f	66–75	
82	f	30–60	
83	–	13–14	
84	f	63–73	
85	–	10–11	
86	n	32–41	
87	f	52–61	
89	–	3	
90	–	3–4	
91	n	48–57	
92	f	44–53	
94	n	23–40	
96	f?	30–60	
97	n	23–40	
98	–	1	
99	f	26–35	
100	n	26–35	
101	n	20–23	
101/a			
102	–	2	
103	n	23–40	
104	–	14–15	
105	f	63–73	
106	n	25–34	Talán viseletes koponyájú.

Sírszám	Nem	Elhalálozási kor (év)	Megjegyzés
107	n	23-40	
108	-	1	
109	n	23-40	
110	-	1	
112	-	4-5	
113	n	50-70	
114	f	30-60	
115	n?	23-x	
116	-	1	
117	f?	63-72	
118	n	40-80	
119	n	23-40	
119/a			
120	-	1-2	
122	-	15-17	
123	-	15-17	
124	f?	19-28	
125	-	4	
126	-	9-10	
127	-	6	
128	n	44-53	
129	f	66-75	
130	-	9-10	
131	n	44-53	
132	f	63-73	
133	n	48-57	
134	f	50-70	
135	n	26-35	
136	-	6	
137	n	50-70	
138	-	7-8	
139	f	63-73	
140	-	13-15	
141	f	63-73	
142	f	30-60	
144	f	52-61	
146	n	26-35	
148	f	40-80	
149	-	16-18	
150	-	3	
152	-	5	
153	f	35-55	
155	n	23-40	
157	f	60-69	
158	-	4-5	
159	-	17-18	
160	f	23-40	
161	f	30-60	
163	-	3	

Sírszám	Nem	Elhalálozási kor (év)	Megjegyzés
164	–	2–3	
164/1	–	0–1	
171	f	30–60	
172	n	23–40	
173	f	63–73	
173/a	–	15–18	
174	f	40–80	Viseletes koponyájú.
175	n?	40–80	
176	n	30–60	
176/a	–	15–17	
179	–	5–6	
180	–	12–14	
181	n	23–x	
182	–	14–17	
183	n	35–55	
184	–	6–7	
185	n	26–35	
186	n	18–20	
187	n	19–28	
189	f	23–x	
190	f	23–x	
191	–	17–18	
192	f	37–46	
193	n	66–75	
194	f	30–60	
195	f	19–28	
196	–	10–12	
197	–	8	
198	f	30–60	
199	f	49–58	
201	f	23–40	
202	–	6–8	
203	n	60–69	
204	f	40–80	
205	n	23–40	
206	–	12–13	
207	n	53–62	
211	n	44–53	
213	f	37–46	
214	f	30–60	
215	f?	23–40	
216	n	30–60	
217	n	40–80	
218	f	30–60	
219	n?	23–x	
221	–	5	
222	f	23–40	
223	n	30–60	
224	f	56–65	

Sírszám	Nem	Elhalálozási kor (év)	Megjegyzés
225	f	40–80	
226	–	6–7	
227	–	8	
228	–	8–9	
229	–	14–17	
230	n?	23–40	
231	f	37–46	
232/a	–	11	
233	f	32–41	
232	f	30–60	
234	f	30–60	
235	–	4	
236	f	52–61	
238	n	23–40	
239	n	23–40	
241	–	5	
242	n	23–x	
243	n	23–40	
244	n	23–40	
245	n	23–40	
248	f	40–80	
250	–	11–12	

9. század

Sírszám	Nem	Elhalálozási kor (év)	Megjegyzés
68	f	52–61	
69	f?	19–28	Homlokán viselet nyomai.
70	n	17–19	
71	n	26–35	
72	f	69–78	
73	n	18–20	
121	f	60–69	

2. táblázat. Az elemzett koponyaméreték (Martin 1928) – férfiak

Sírszám	1	5	8	9	17	20	45	48	51	52	54	55
10/a	191		153	103				72	42	32	23	59
11/a						105		67	44	33	25	56
19	186	105	149	96	126	110	140	78	41	35	27	60
26/a	182	96	149	92	136	113		69	39	31	24	52
27	186	106	144	103	138	111	136	73	39	33	28	55
28/a	189		150	98		106	128	76	42	33	26	52
36	186	116	141	112	132	112					25	
46/a	184	101	147	99	141	118		77	37	33	26	59
48	183	110	145	97	134	109	136	70	39	33	25	60
49/a	179	103	150	92	135	116	133	65	40	30	24	51
55	186	100	146	97	130	118	134	63	39	32	28	52
62	182	103	149	94	128	126		70	41	31	24	55
65	189	99	141	97	124	108	132	74	40	35	25	58
68	183	109	151	99	141	119	138	72	41	31	27	53
69			153	96		118	130	75	42	35	24	52
72	183	104	141	95	127	113	133	76	39	34	27	59
80	183	104	147	100	139	117	136	75	40	29	26	55
81			143	99	99	109	137	65	41	31	24	51
82		101	142	101	127	113		71	41	32	27	53
84	197	105	149	94	129	106	145	77	37	34	27	59
92	182			93		107		72	38	26	24	57
99	182	98	150	99	134	117		61	38	31	26	47
105	191	99	145	101	131	116						
114	185	96	145	103	146	119			30	30	25	
117	187		154	97		110	133	72	39	36	25	52
121	189	109	135	102	138	113	135	73	40	30	28	49
129	195	106	150	102	140	111	143	73	40	34	29	58
132	180	105	143	96	132	107	134	73	39	34	22	56
139	184	104	143	94	133	103	133	70	39	31	25	53
141	191	104	147	93	124	109	137	72	39	32	24	51
142	177	96	141	96	122	104	134	65	49	34	25	53
144		105	136	95	134	100	133	76	39	34	22	56
148	175	106	129	93	137	112	137	60	42	30	26	49
153	178					107		65	41	30	23	50
154	182	110	138	93	143	108	136	69	40	32	24	51
156			142	103		100		70				
157	183	111	142	100	132	112	138	69	43	33	27	52
160	184	103	112	103	129	107	133	72	39	27	26	53
165	184	115	148	102	136	121	145	71	40	26	26	53

Sírszám	1	5	8	9	17	20	45	48	51	52	54	55
---------	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----

166				90				71	38	33	25	54
169	171	95	146	98	126	100		61	41	32	24	48
170	189	99	157	99	143	120		71	43	32	25	54
171	186	106	136	99	139	115	135	71	41	33	27	53
192						107		70	41	32	26	53
194		96	143	102	129	115		68	42	30	27	51
195				99		112		70	40	31	24	49
198				100					41	34	24	
199	178		137	97		107		71	45	35		51
210	189	98	154	96	124	100	142	74	38	35	30	58
213			140	104		104			39	32	23	
218						111				33		
220				101				65	36	30	23	49
224				100		110	134	74	40	32	26	54
225	190		144	95		105		84	40	38	28	57
231	203		146	93		114			40		24	
233	194	113	147	100	130	110	138	76	40	32	25	53
234	189		142	100		102	131	70	40	32	26	50

3. táblázat. Az elemzett koponyaméreték (Martin 1928) – nők

Sírszám	1	5	8	9	17	20	45	48	51	52	54	55
---------	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----

8/a	180	98	152	101	122	109	131	71	40	33	26	49
25/a	181	99	146	99	134	109	134	68	40	33	25	49
32				99		107			35	32		
40	178	93	141	97	120	105	131	72	37	32	23	53
41	175	95	148	93	121	113	132	65	37	30	28	51
44	186	98	149	98	123	108		81	38	31	23	56
47/a	171	97	140	97	130	106	127	72	39	35	25	52
50/a	174	101	142	98	134	109	128	69	40	30	24	50
52	181	94	155	101	121	105		66	39	36	26	50
64	167		137	94		106	124	65	40	33	24	49
70	179	100	134	102	131	96	130	99	40	32	24	43
71	170	95	135	91	125	106	123	66	35	31	24	49
73	176	94	137	99	130	106	121	69	38	35	25	47
74	179	96	137	102	122	99	126	66	39	34	24	55
75	188		132	89	126	91	122	65	37	29	23	48
77	175	96	146	94	124	115		71	40	38	30	57
86	177	93	142	92	128	110	120	73				

Sírszám	1	5	8	9	17	20	45	48	51	52	54	55
91	177			98				64	37	32	27	49
94	175		137	95		112		67	37	33	25	51
97	174	100	137	94	128	106	126	67	41	35	23	51
100	174		139	95		114	132	65	38	31	26	51
101			139	89				65	38	32	25	48
106	192	98	144	102	134	117	134	79	38	33	27	56
107	194		129	93		112		74	37	33	23	56
111	179	100	137	98	132	114	126	73	38	34	26	55
118	169		140	97		112		66	40	33	25	48
119	163	89	133	90	121	107	124	74	37	36	25	53
128	178	99	139	103	136	104	135	70	39	33	28	50
131	178	94	146	97	118	103	118	65	39	33	24	50
133	175	100	141	99	120	101	128	69	38	31	25	51
135			138	94		114		60	39	29	22	45
146		92	129	98	123	103	126	67	42	33	22	48
147	178	89	146	93	118	103	127	67	37	33	25	50
155								72	37	34	22	50
166/a				91				65	38	33	23	50
167	187					125		41	36	22		
168							122	63	37	34	19	47
178	179	102	148	95	131	117	143					
186	171		136	93		100	126	65	40	34	22	52
193				91		107		66	40	29	28	50
201		98	117	101	139	112	142	67	41	31	28	51
204		98		102		117		69	43	31	24	50
207	177		116	98		105	131	72	42	35	25	52
211	169	93	131	96	133	109	121	64	39	33	34	50
212	186	103	134	94	142	109		76	40	34	26	59
216				97		106		41	33			
217			132	96		101					23	
223	176	98	153	93	126	101		67	38	32	24	50
238						104		61	38	30		48
247			146	91		103		76	39	34	27	55
249	172		136	93								

4. táblázat. A vizsgált felnőttkorú férfiak végtagelemeinek hossza (Martin 1928) és a Sjøvold (1990) módszerével rekonstruált testmagasság (hun-germán kor, kora avar kor, késő avar kor, 9. század)

Sírszám	Humerus 1		Humerus 2		Radius 1		Radius 1/b		Ulna 1		Femur 1		Femur 2		Tibia 1		Tibia 1/b		Fibula		Testmagasság (cm-ben)
	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	
4/a	351	349	342	343	265	263	262	259		282	466	476	460	472	386	381	384	386			176
6											472	472	465	467		356		354			169
9/a	322	319	319	314	261	262	258	260	282		443	449	440	444		379		382	369	368	170
10/a	341		334		251		249		267												173
11/a		317	313	313	236		232		260		448	450	441	444	361	366	355	360			166
18	340	328	332	320	249	247	247	245	274	271	458	461	456	458	359	362	351	365	361	362	170
19/a	37	329	330	322	270	266	267	262	284		476	478	471	475	382	382	389	377	377	376	157
20	327		322			248		245			450	456	444	446	369	371	366	369			169
22											468	468	467	463	379	379	381	381	379	380	172
26/a	324		318	315	242		239		256		429	427			349	347	351	351			165
27	340	335	332	329	251	250	249	246	269		460	462	457	457	377	379	376	381		372	172
30/a	331		327		249		246		268		454	456	449	452	367	362	365	357	354		169
36					237		231								330		327	331			160
46/a	338		332	328							440	439	439		463		465				180
48	317	313	312	310	242		239		264		442	439	438	435	362	365	356	361			166
49/a	324	321	317	317	247	249	244	247	272	274	460	457	458	455	376	373	375	376	365	367	169
55	300		286						252												158
62	319	320	304	306							460	462	458	460	364	367	363	365			168
65	304	299	302	296	232	228	231	228	252	250	428	425	424	422	346	348	335	339			161
68	304	310	302	37	244	243	240	239	265	263	432	434	430	429	362	370	360	361	350		165
69	306	303	304	301	251	252	249	249	273	275	425	430	423	428	362	362	357	362	353	353	164

72	321	319	317	317	233	236	231	234		259	431	437	427	433	346	353	343	348			164
80	330	325	326	319	249	248	246	245	271	271	448	500	442	449	353	358	351	355		350	169
81	310	304	307		235		234		254		408	413	405	407	334	333	331	333			160
82											456		452		371		368				169
84	325	325	321	321	246		242		267		466	463	464	461	362	363	358	359			169
87		312		306	241	241	238	237	251	249	440	438	437	436	365	363	364	362		351	165
92						252		250		270	450	452	442	447	369		364			348	169
96															362	357	359				166
99											420	421	419	419	336	335	333	328			159
105	340	340			258		256				460	455	458			372	374	361			172
114	348	344	340	337	365	370	262	267	280		482	477	480	475	381	380	378	376		373	185
117	324	320	323	318	249	250	244	244	270	268	423	434	420	435	360	359	355	357			166
121	320	311	316	307	242	240	239	238	266	263	430	433	426	430	357	355	350	345	353	353	164
124	340	333	333	330	267	265	265	263			471	480	468	477		396		393			176
129									274		460	466	459	464	380	372	374	360			171
132	321	319	315	312	250		248		267	266	450	451	445	445	367	370	362	362			168
134						250		246				430		428	350	350	347	343		334	165
139											444	445	440					345		340	166
141											447	450	443	446	360	360	359	357			167
142	320	317	303	307	260	260	238	238	260	260	437	428	434	425	358	357	354	350			167
144																		344			
148	329		325	326	258		253				441	440	439	439	383	382	381	384		366	170
153												453		451	367	367	367	368			168
154	286	284	281	281	227	226	224	222		249	404	404	403	403	341	341	339	341		336	156
156	295	292	291	287	223	221	219	217	246	245	417	416	409	407	335	336	332	337		335	157
157						259					442	447	438	440							169
160	335	322	332	319	246	244	242	242	263	263	476	474	473	472	374	374	371	370	371		171
161	322	318	317	314		240		236		256	430	427	426	422	340	335	339	336	336		163

165	308	309	303	304	235	232	232	229	257	255	422	419	420	418	337	331	334	330	337	160	
166	332	327	324	321		245		242	268	269	455	456	451	452	368	374	373	374		169	
169											400					318				153	
170			300																		
171	343	339	338	335	258	257	252	252	279	272	480	484	479	478	378	378	382	382	375	174	
173	342	333	336	329	276	274	271	269		293	484	483	481	478	398	398	398	402		177	
174		300		297	240	239	236	235	258	256	431	430	430	428	353	356	354	354	342	345	162
190					253	249	249		275	273					381		382				171
192											455				376		368				170
194															362		362				166
195					256		254	255							368	377		367			171
198	339		331				255				457	460	454	456							173
199					250		246					444		441		360	355	360			167
201	313		307									437					358	359			164
204															401		405				179
210	332		326		257		254				460	458	457	456	372	375	371	371	372		171
213	332	330	325	324	251	250	247	247		278	460	463	459	461	370	364	371	366		364	170
214															364	359					166
231	331	337	325	332	258	259	283	285	281		465	468	461	463	390	388	388	384			173
233											483	483	479	478	392		392				177
234											475					372					172
236											463	466									172
248		331		328							465	467	463	466	359	359	357	355	356		170

5. táblázat. A vizsgált felnőttkorú nők végtagaiból mért csontok hossza (Martin 1928) és a Sjøvold (1990) módszerével rekonstruált testmagasság (hun-germán kor, kora avar kor, késő avar kor, 9. század)

Sírszám	Humerus 1		Humerus 2		Radius 1		Radius 1/b		Ulna 1		Femur 1		Femur 2		Tibia 1		Tibia 1/b		Fibula		Testmagasság (cm-ben)
	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	d	s	
8/a	282	277	275	272	211	206	209	204	227	221	400	395	392	389	327	321	323	322	323		152
19/1												436		434							164
13		264		262		203		200		226	370	369	366	367	296	300	300	299			146
23	300	296	295	293	227	228	224	225	246	248	421	426	416	421	340	344	335	340	338	339	159
25/a	296	294	293	290	232	225	228	222	244		398	399	396		320	318	316	316		322	156
32	302		299		221	224	219	222			403	403	401	400	322	325	318	320			157
40	304	295	301	291	229		228				435	424	432	420	331	341	315	340	328	335	160
41				263		198		196		219	364	361	361	359	288	285	286	284			145
44											412	409	408	405	340	342	339	342			158
45					221		218				404	406	400	403	332	336	333	335			157
47/a	310		306	304	244	239	242	236	266	260	362	359	361	361	437	431	434	428	351	352	165
50/a	293	292	290	288	231	231	227	229		246	409	413	407	410	342	335	339	333	331	325	158
52		294		290	222	227	218	222				415		412	332	329	330	330			157
64	307	299	304	295	231	230	228	227	253	249	413	415	411	413	341	339	340	328	329	328	160
71	280	278	275	273	212	212	209	209	233	234	373	374	372	373	313	316	311	314		311	150
73	287	280	283	275	213	211	211	209	234	228	378	384	375	379	316	314	311	315	309	307	151
74	299	297	297	294	222	223	219	221		241		413				335			332	334	158
75	320	315	316	309	235	234	232	231	243		430	433	426	428	347	347	344	343		338	163
77	312	306	308	301	242	239	238	235			420	428		424	366	363	360	363	360	363	164
86	267	267	262	261	210		208		229		275	275	273	274	314	315	311	310	314	312	142
91	298		296		227		224				407	407	405	405	329	327	326	327			157

94	305	300	298	293	221	222	220	220	238		414	421	412	416	341	337	339	333		159	
97	300	297	297	291	220	221	218	218	241	240	390	392	386	389	328		325		321	156	
100		305		303	234	231	232	229	247	244	411	413	410	412	336	338	330	332		160	
101	287		284								232		291		389		334		332	145	
103		277																		147	
106	307	303	300	296	233	229	232	226	242	246	425	425	420	419	349	345	345	343		161	
107											430	430	425	425	345	347	342	343		162	
109															352		350			163	
111	292	292	286	282	220		218		236	242		410		408	332		330			156	
113	292	290	291	289		215		213												155	
115									251		422	427	419	422	342	345	340	341		161	
118	321	324	320	318		240		237			430	424	424	423	345	342	339	344	336	164	
128	284	283	280	279	215	213	212	211	237	236	396	393	394	392	338		334		333	154	
131	304	304	302	302	227	222	224	221	239		420	420	417	416	342	345	339	339	326	160	
133	308	302	305	298	234	231	231	229	251	248	414	413	414	411	337	340	330	332	327	329	160
135		270									382	386	378	381	290	294	287	285		146	
137		265		262	193		190		208	206	364	364	360	363	394	395	388	387		153	
146		302		295								416		408						159	
147	292	290	288	286	210	211	207	208	231	231	395	398	393	392	316	317	317	319	309	153	
167											434		428							163	
175		296		295		222	227	219		247		420		414	345	340	341	340	335	159	
177		273		261						227	380	381	375	375	302		300			147	
178	311					239		235			430		423		345		338			163	
181					244	241	242		267		426	423	422	420	357	355	354	353		164	
183	304	307	301	304	221	223	218	220	240	243	416	410	414	409						159	
185	290	292	286	287	217		214		240		404	401	398	395	317	316	312	313		154	
187	309	296	306	293				233			421	414	417	411	343	342	342	342	342	342	159

193		297		292										345		341			159		
203														319	309	316	312		151		
205										391	390	388	387	314	310	314	309		151		
207		298		293		222		219		414		411							158		
211	304	301	298	294	219	217	217	213	240	237	403	402	399	398	324	320	320	318	320	318	156
212		334		330		262		258		286	474	473	472	472		392		394		391	174
216														317	319	323	321				152
249						214							391								154

6. táblázat. A teljes variancia megoszlása a főkomponensek között – férfiak

Főkomponens	Forgatatlan eredmények			Varimax forgatott eredmények a kiemelt főkomponenseknél		
	Saját érték	Variancia	Kumulált érték (%)	Saját érték	Variancia	Kumulált érték (%)
1	2,916	24,304	24,304	2,581	21,507	21,507
2	1,866	15,548	39,852	1,678	13,985	35,492
3	1,375	11,462	51,314	1,619	13,490	48,982
4	1,140	9,498	60,812	1,420	11,830	60,812
5	,960	8,002	68,813			
6	,897	7,473	76,286			
7	,783	6,528	82,814			
8	,585	4,873	87,688			
9	,565	4,706	92,394			
10	,396	3,297	95,691			
11	,300	2,500	98,191			
12	,217	1,809	100,000			

7. táblázat. A teljes variancia megoszlása a főkomponensek között – nők

Főkomponens	Forgatatlan eredmények			Varimax forgatott eredmények a kiemelt főkomponenseknél		
	Saját érték	Variancia	Kumulált érték (%)	Saját érték	Variancia	Kumulált érték (%)
1	3,566	29,721	29,721	2,258	18,816	18,816
2	1,488	12,398	42,118	1,841	15,343	34,159
3	1,330	11,085	53,203	1,803	15,025	49,183
4	1,168	9,734	62,938	1,353	11,276	60,459
5	1,052	8,768	71,706	1,350	11,247	71,706
5	1,052	8,768	71,706	1,350	11,247	71,706
6	,856	7,131	78,837			
6	,856	7,131	78,837			
7	,657	5,472	84,308			
7	,657	5,472	84,308			
8	,555	4,626	88,934			
8	,555	4,626	88,934			
9	,467	3,892	92,826			
9	,467	3,892	92,826			
10	,426	3,551	96,377			
10	,426	3,551	96,377			
11	,296	2,466	98,843			
11	,296	2,466	98,843			
12	,139	1,157	100,000			
12	,139	1,157	100,000			

8. táblázat. A kiemelt főkomponensek mátrixa varimax forgatás után – férfiak

Méretek	Komponensek			
	1	2	3	4
48	,819	-,128	,113	-,327
1	,763	7,653E-03	6,205E-03	-,110
55	,760	-,210	-1,194E-03	-,132
45	,533	,291	,111	,441
52	,474	-,665	-3,437E-02	5,600E-02
20	6,932E-02	,626	-,480	,236
17	,192	,582	-,215	-,299
8	,400	-8,194E-02	-,664	,323
5	,323	,363	,545	-5,501E-02
9	2,339E-02	,467	,473	9,615E-02
51	-,217	-,400	,289	,545
54	,472	,173	,163	,497

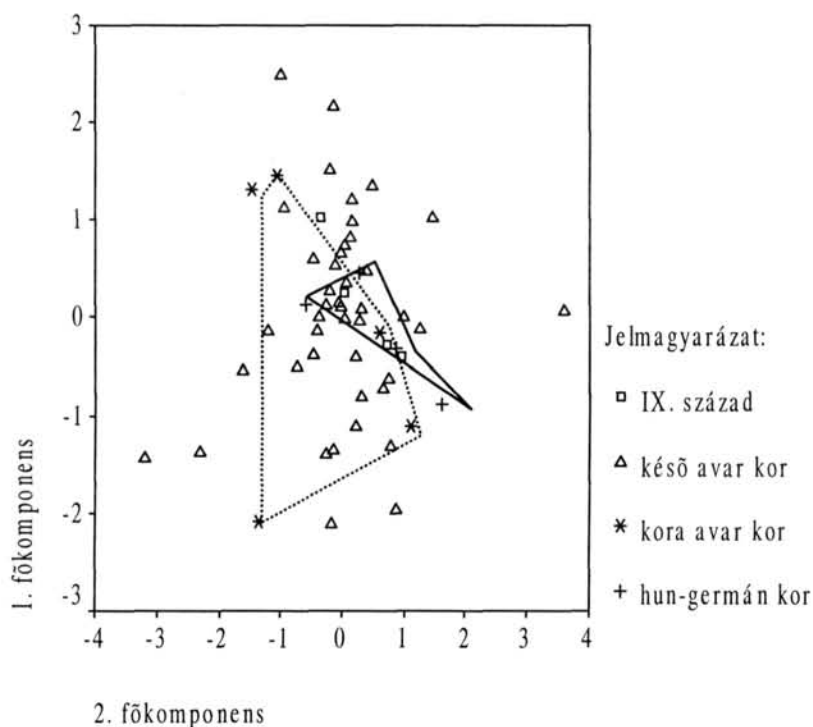
9. táblázat. A kiemelt főkomponensek mátrixa varimax forgatás után – nők

Méretek	Komponensek				
	1	2	3	4	5
1	,838	3,184E-02	1,246E-02	-8,087E-02	4,704E-02
48	,633	,248	-,197	,332	-5,460E-02
5	,595	,473	,257	-9,689E-02	-,140
45	,521	,399	,507	-5,335E-02	-4,023E-02
9	,248	,776	3,205E-02	5,221E-02	,127
51	-4,838E-02	,743	,132	,171	-,291
54	-,148	4,222E-02	,733	8,524E-02	-3,809E-02
20	,149	,154	,716	9,550E-02	,109
52	-5,495E-02	,121	3,230E-02	,939	1,927E-02
55	,505	-,291	,440	,540	-8,354E-03
8	5,097E-02	2,904E-03	8,748E-02	7,959E-03	,929
17	,400	,342	,412	-4,325E-02	-,589

Eredmények

A főkomponens-analízis eredményei szerint a teljes mintán a férfiaknál 4, a nőknél 5 főkomponenst emeltünk ki. Varimax forgatás után ezek a férfiaknál a teljes variancia 60,81%-át, a nőknél pedig 71,71%-át reprezentálták (6. és 7. táblázat). Az egyének az 1. és a 2. ábrán bemutatott kétdimenziós eloszlásának értékelése miatt érdemes megemlíteni, hogy az első két főkomponens által a férfiaknál a teljes varianciának 35,49%-át, a nőknél pedig 34,16%-át értékelhettük.

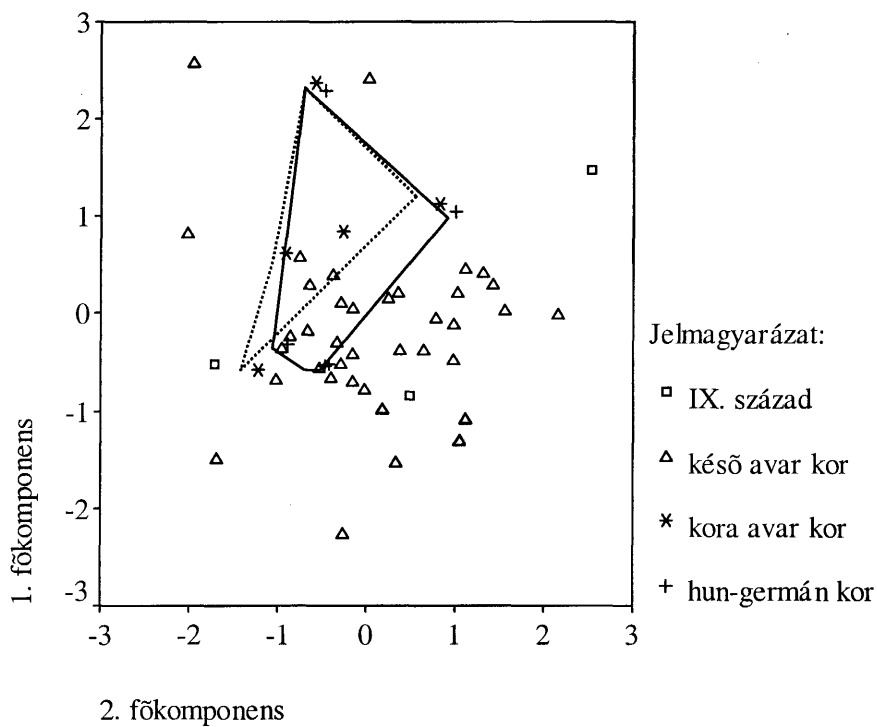
1. ábra. Az egyének eloszlása az első két főkomponens szerint – férfiak

A kiemelt főkomponensek varimax forgatás utáni mátrixaiból megítélhető, hogy ezek mely eredeti méreteket reprezentálnak (8. és 9 táblázat).

A férfiaknál az első főkomponens leginkább a 48., 1., 55. és a 45. méretekkel korrelál. A másodikhoz az 52., a 20. és a 17. méret tartozik, amely egy agykoponya magassági tényező. A harmadikban a 8., 5. és a 9. méret fejeződik ki, amely egy szélességi faktor. A negyedikben az 51. és az 54. méret révén az arc szélessége jut kifejezésre.

2. ábra. Az egyének eloszlása az első két főkomponens szerint – nők

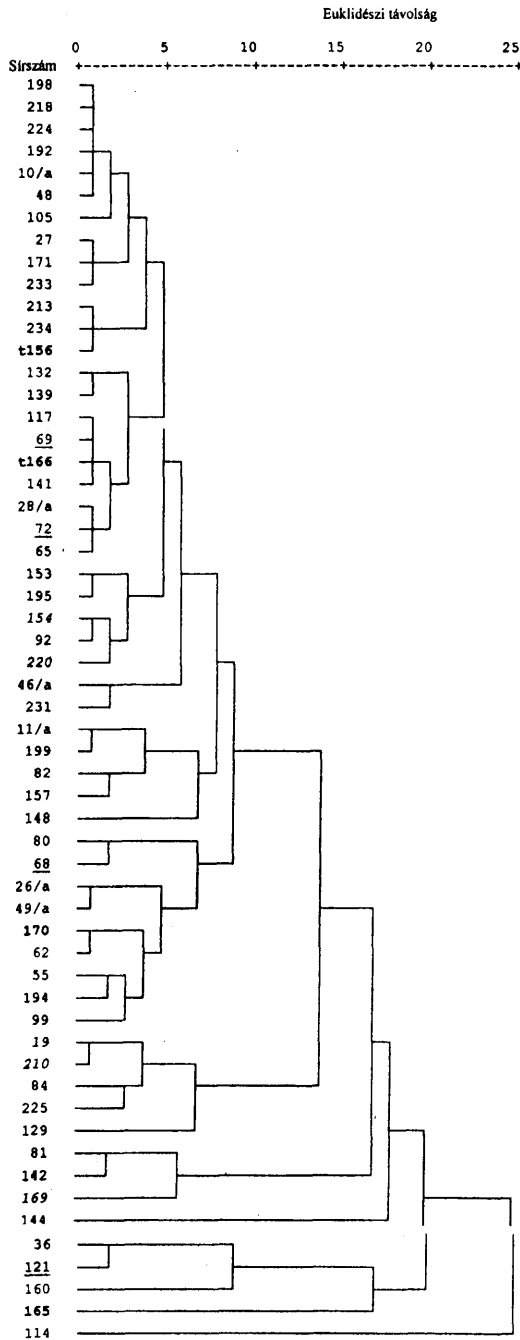

A nőknél az első főkomponenshez az 1., 48., 5. és a 45. eredeti méret kapcsolható. A négy közül három megegyezik a férfiak első főkomponenséhez súlyozódó méreteivel. A másodikhoz a 9. és az 51. számú méretek (mindkettő szélességi dimenzió), a harmadikhoz az 54. és a 20. méretek, a negyedikhez az 52. és az 55. méretek, és végül az ötödikhez a 8. és a 17. számú eredeti méretek súlyozódnak. A két nem közötti anatómiai diszharmóniát az első főkomponensen kívül minden további főkomponens kifejezi.

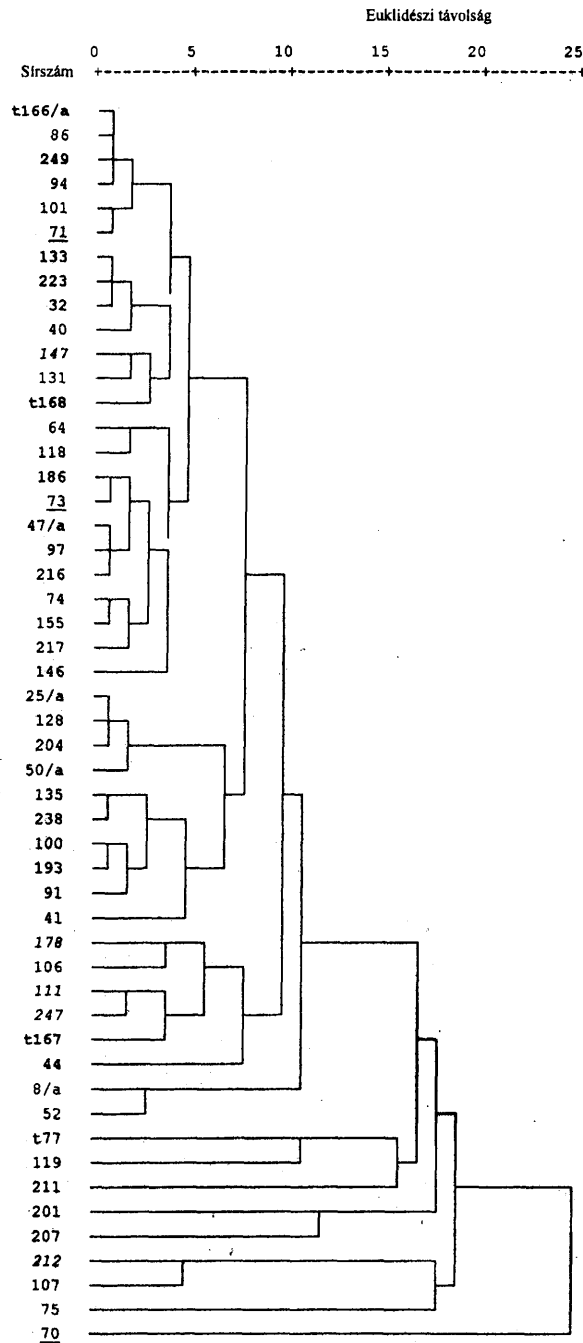
Az egyes időrendi korszakok mintáit sorrendben értékelve az alábbiak állapíthatók meg.

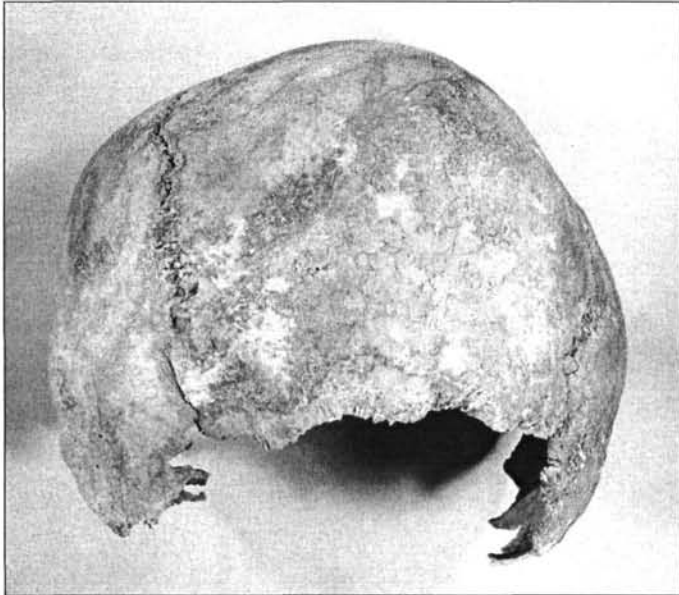
1. Az 5. századi (hun-germán kori) minta az első két főkomponens szerint a férfiaknál meglehetősen szűk variációs terjedelmű (1. ábra). A nőknél ez a néprész diverzebb (2. ábra). Az egyedek a kiemelt főkomponens értékei alapján készült klaszterfákon nem igazán mutatnak egyöntetűsége utaló vonásokat. Talán az emelhető ki, hogy mindkét nemből két részre különül ez a minta. A férfiaknál a 156. és a 166. sír képezi az egyik részt. A nőknél a 166/a, a 249. és a 168. sír egyénei komplementerei lehetnek a fenti férfiaknak, mint a törzsökös néprésznek. A másik összetevő a két nemből eltérő pozíciójú (3. és 4. ábra).

3. ábra. Az egyének klaszterfája a kiemelt főkomponensek értékei alapján – férfiak (hun-germán kor, kora avar kor, késő avar kor, 9. század; t = torzított koponyájú)

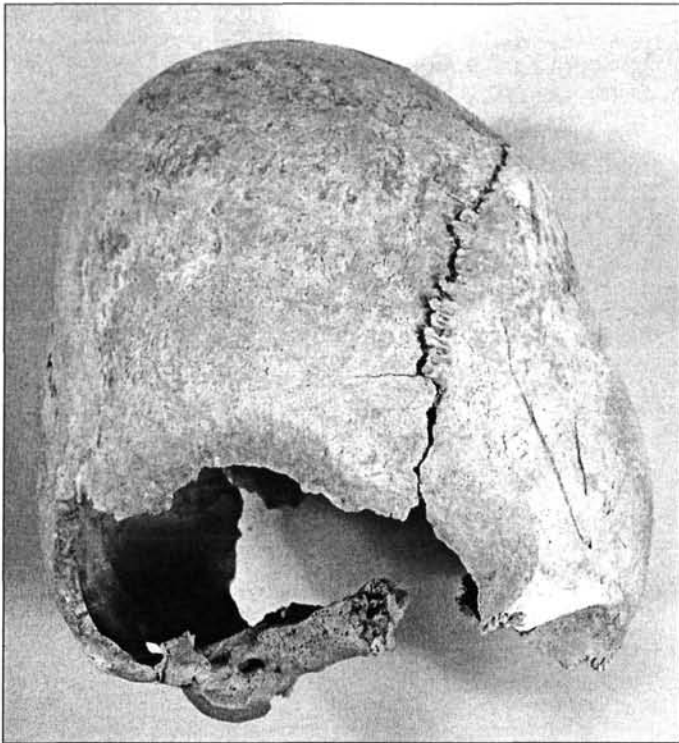

4. ábra. Az egyének klaszterfája a kiemelt főkomponensek értékei alapján – nők, (hun-germán kor, kora avar kor, késő avar kor, 9. század; t = torzított koponyájú)

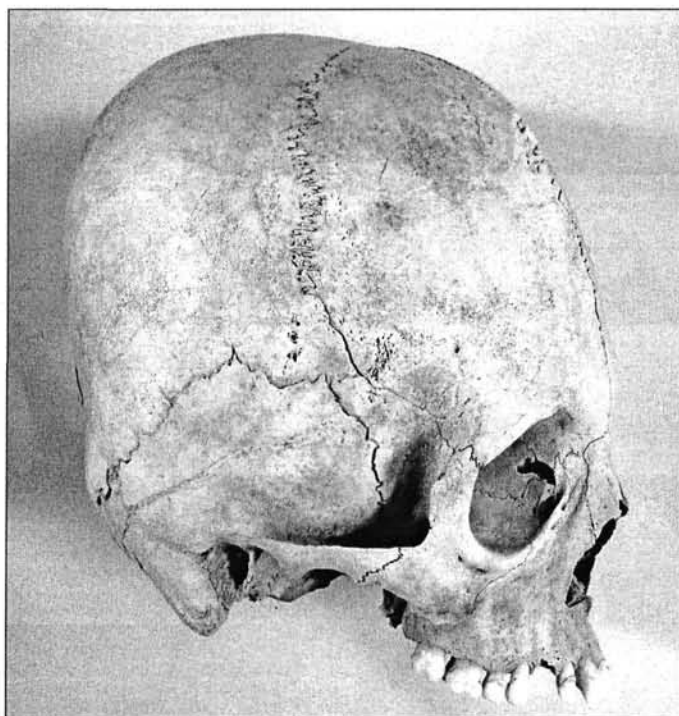

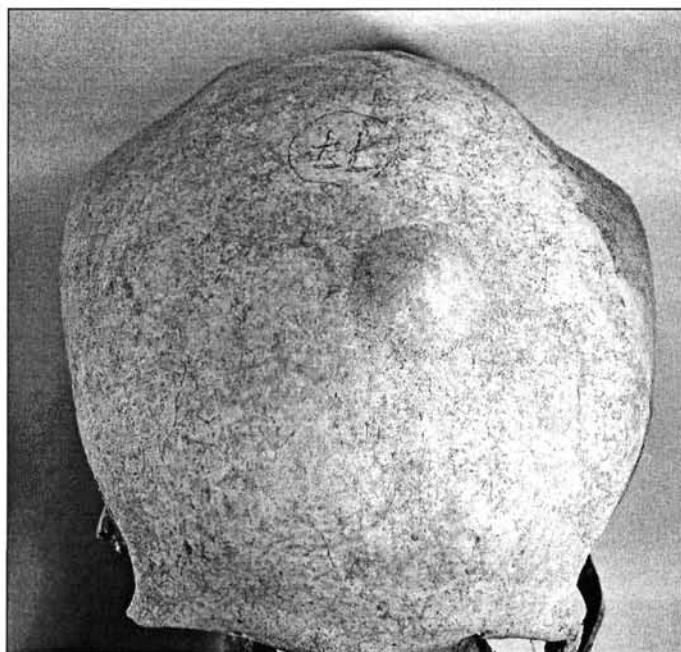
1. kép. A 166. sír mesterségesen torzított koponyája

2. kép. A 166/a sír mesterségesen torzított koponyája

3. kép. A 168. sír mesterségesen torzított koponyája

4. kép. A 77. sír falsonti torzított koponyája a jelképes trepanációval

A mesterségesen torzított koponyájú egyének inkább az első, szűkebb variációt mutató csoportosulásokba tartoznak.

2. A kora avar korra a kraniológiai diverzitás növekedése jellemző. Ez elsősorban a férfiaknál tűnik ki, akiknél az első két főkomponenssel korreláló eredeti dimenziók szélesebb intervallumban manifesztálódtak. A nőknél a korábbi időszakra is jellemző nagyobb diverzitásban jelentős változás nem tapasztalható (1. ábra, vö. 2. ábra), tehát a nagyobb diverzitás révén a továbbélés jelentősebb momentumai tárulnak elénk. A klaszterfán kitűnik, hogy a kora avar kori egyéneknek mindkét nemben körvonalazhatók jellegzetes összefüggései (19+210, 154+220 a férfiaknál, 178+111+247 a nőknél), amelyek különállásukat érzékeltetik (3. és 4. ábra).

A fent említett ábrákból megítélve a hun-germán kori népesség továbbélése inkább a nők esetében lehetett jelentős. De, hogy a népesség egy kis része lokálisan továbbélhetett, arra egy fiatal korban elhunyt torzított koponyájú egyén (93. sír) lelete utalhat. A jelképes trepanáció megléte (154. sír) új népelemek betelepődése mellett érvel, hiszen korábról ilyen szokást nem ismerünk.

3. A késő avar kor népessége tulajdonképpen minden olyan variánst reprezentál, amely korábban e területen élt, temetkezett. Az első két főkomponens alapján ítélve mindkét korábbi mintától abban különbözik, hogy igen diverz (1. és 2. ábra). Ennek ellenére a korábbi korok kraniológiai variánsaival történő átfedést nem tarthatjuk jelentősnek. Főként a nőknél nem, akiknél a megelőző két mintától való elkülönülés momentumai az első főkomponens alacsony értékei és a második főkomponens magas értékei miatt jól felismerhetők. Nőknél, akiknek 5. századi – kora avar kori továbbélését korábban hangsúlyoztuk.

Valószínű, hogy a feltárás részlegességének is köszönhető viszonylag nagy egyed-számuk, illetve ebből következően az, hogy mindkét nemnél egyöntetű klaszterrészeket is alkotnak (3. és 4. ábra).

A továbbélés mértékének megítélése szempontjából megkülönböztetett figyelemre érdemes két szempont. Az egyik a jelképes trepanáció megléte (77. sír), amely ugyanazon (biztonsággal meg nem ítéltető) technikával készült, mint a kora avar kori 154. sír egyénéé. Sajnos a két egyént kraniológiailag nem tudjuk összehasonlítani, mert különböző neműek (vö. 1. táblázat). A másik szempont az ún. viseletes koponyájú egyének megléte, amelyek a koponya mesterséges torzításának háttérbe szorulása mellett, vagy a korábbi hagyományos fejviselet megőrzésének különböző változatait képviselhetik, vagy pedig újabb szokást reprezentálnak (36., 53., 106. és 174. sír). A kiemelt főkomponensek értékei szerint készült klaszterfán sajnos nem ítéltetjük meg e leletek összefüggéseit, mert a fenti sorrendben az első férfi, a harmadik nő, a másik kettőnek pedig nincsenek értékelhető koponyadimenziói.

Egy, a korábbiakban ismertettektől eltérő mesterséges koponyatorzítást alkalmaztak a 77. sír egyénén (akinek olyan jellegű jelképes trepanációja is van, mint amelyet a kora avar kori 154. sír koponyáján is azonosíthattunk). Ez a falcsoni, vagy oldalirányú torzítás igen ritka. Ha a torzító kötések nyomai nem lennének felismerhetők, akár a falcsonokon jelentkező öregkori lapultságra is gyanakodhatnánk, mert az illető valóban öregen, 66 és 75 év között hunyt el. E torzítási módnak van egy másik lelete is, amely megerősítheti e torzítási mód meglétét. Nos, ez az egyén Tiszabercel 11. századi temetőjének 6. sírjában volt eltemetve. Itt az elhalálzási kor 27 és 32 év közé tehető, tehát öregkori lapultságról szó sem lehet (Szathmáry 1981). A falcsonokon egyébként a korábbi időszakokban, így például a vaskorban is megfigyelhettünk olyan sagittalis sulcusokat, amelyek feltehetően sajátos fejviseletre utaltak (Szathmáry 1990).

4. A 9. századi minta a két nemben eltérő kraniológiai stílusú. Az első két főkomponens alapján a férfiaknál olyan jellegű, és olyan alacsony diverzitású, mint amelyet a hun-germán korban tapasztalhattunk. A kora avar koritól viszont eltér. Emiatt a négy évszázadra vonatkozó folytonos továbbélés nem feltételezhető. A 9. századi minta jobban hasonlít a késő avar kori variánsok eloszlására, amely csak a 7–9. század közötti továbbélés jelentőségét hangsúlyozza (1. ábra). A nőknél pedig egy ettől nagyobb diverzitás mellett inkább csak a késő avar kori népességhez fűződő kapcsolatok lehetnek jelentősek (2. ábra).

A kiemelt főkomponensek értékeinek klaszterezése megerősíti ezt a fenti megítélést: a 9. századi férfiaknak a korábbi korszakokhoz fűződő asszociációi egyértelműbbek, mint azt a nőknél tapasztalhattuk. A nők inkább csak a késő avar kori elődeikhez hasonló kraniológiai variációkat reprezentálnak (3. és 4. ábra).

A hun-germán korú felnőtt férfiak rekonstruált átlagos testmagassága 166,3 cm ($N = 3$). A nőknél ez az átlagos érték 155,8 cm ($N = 5$). Mindkét érték alacsonyabb az Éry (1998) által bemutatott hegykői népességénél. A korai és a késő avar kori mintát együtt értékelve a férfiaknál a rekonstruált testmagasság 168,0 cm ($N = 61$). A nőknél ugyanezen érték 157,1 cm ($N = 49$). Ezen értékek a Kárpát-medencében ismerteknek megfelelőek. Ároktó 9. századi néprészében az alacsony esetszám mellett határozható meg a testmagasság átlaga a férfiaknál 164,3 cm ($N = 4$), a nőknél 150,5 cm ($N = 2$). Mindkét érték alacsonyabb a hasonló korú frank-szláv népességektől (vö. Éry 1998).

Úgy tűnik tehát, hogy az ároktói népességnek van egy olyan kis része, amely az 5. századtól a kora avar korig továbbélt. A kora avar kori népességnek is van olyan vékony szelete, amely a késő avar korban is kimutatható. A 9. századi népesség karaktere igen diverz a késő avar kori továbbélés révén jobban értelmezhető, mint újabb néprészek betelepülésével. A továbbélés tehát a késő avar kor és a 9. század között lehetett a legnagyobb. Mértékét tekintve ezt követhette a hun-germán kor és a korai avar kor közötti reláció. A legjelentősebb népességtörténeti törést a vizsgált időszakokban a késő avar kori népességek megjelenése (670 körül) jelenthette.

IRODALOM

Acsádi György–Nemeskéri János

1970 History of Human Life Span and Mortality. Akadémiai, Budapest

Dear, R. E.

1959 Principal Component Missing Data Method for Multiple Regression Models. System Development Corporation, Technical Report, SP-86.

Éry Kinga

1998 Length of Limb Bones and Stature in Ancient Populations in the Carpathian Basin. Humanbiol. Budapest., 26:8–87.

Éry Kinga K.–Kralovánszky Alán–Nemeskéri János

1963 Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. Anthropol. Közlet., 7:41–90.

Ginzburg, V. V.–Žirov, E. V.

1949 Antropologiceszkije materialii iz Kenkolszkogo katakombnogo mogilnika v doline r. Talasz Kirgizszkoj SzSzR. Szbornik Muzeja antropologii i etnografii, 10:213–265.

Johnston, F. E.

1961 Sequence of Epiphyseal Union in a Prehistoric Kentucky Population from Indian Knoll. Hum. Biol., 33:66–81.

Kaiser, H. F.

1960 The application of electronic computer to factor analysis. EMP, 20:141–150.

Martin, R.

1928 Lehrbuch der Anthropologie. Fischer, Jena, 2. Aufl., 2. Band.

Nemeskéri János–Harsányi László–Acsádi György

1960 Methoden zur Diagnose des Lebensalters. Anthropol. Anz., 24:71–88.

Oettinger, B.

1930 Craniology of the North Pacific Coast. Mem. Am. Mus. Hist. New York, 11.

Schour, J.–Massler, M.

1941 The development of the human dentition. J. Amer. Dent. Assoc., 28:1153–1160.

Sjøvold, T.

1975 Tables of the combined method for determination of age at death given by Nemeskéri, Harsányi and Acsádi. Anthropol. Közl., 19:9–22.

1990 Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. Hum. Evol., 5:431–447.

Szathmáry László

1981 Anthropological observations on Bulgaro–Hungarian relations in the Carpathian Basin from the 9th to the 11th centuries. Studia Turco–Hungarica, 5:153–162.

1990 A tiszavasvári emberi csontvázletek vizsgálatának előzetes eredményei. JAMÉ 1984–1986, XXVII–XXIX:135–149.

ASSESSMENT OF SURVIVING RELYING UPON THE V–IXTH CENTURY SKELETAL FINDINGS DUG UP AT THE LOCATION OF ÁROKTŐ, CSÍK-GÁT

The paper deals with the anthropological analysis of a cemetery located in the northeastern part of Hungary (Ároktő, Csík-gát). The finds of the cemetery were dated back to the V–IXth centuries. The 249 osteologically identifiable individuals from the 250 graves excavated by Lovász, Emese could be divided into four parts: Hun–Germanic period (Vth century), Early, Avar period (568–670), Late Avar period (670–800) and the IXth century.

The number of the adult finds analysable for craniological purposes was 9 from the Vth century, 10 from the Early Avar period, 82 from the Late Avar period and 7 from the IXth century, altogether 108 individuals (57 males and 51 females).

On account of the chronological asymmetry in the extent of each samples, individual analyses had to be completed.

Firstly we made missing value substitution applying Dear's principal component method for the twelve measurements of the skulls, for males and females separately.

Afterwards we analysed the whole data by principal component analysis. The craniological uniformity of the individuals was determined by applying the extracted factor scores.

According to our examinations, the rate of the four samples' diversity was different. The sample from the Hun–Germanic period, i.e. from the Vth century, was characterised by the lowest degree of variability, especially with the males. A slighter degree of cohesion than that was revealed in the case of Early Avar peoples. The population of the Late Avar period represented each craniological component that could be found in the earlier periods. While the character of the IXth century population could be interpreted by the survival of the Late Avar population.

On the absence of a tendentious overlap in the variations of cranial dimensions, the circumstances of continuous survival could not be verified. Only a small part of the population showed the criteria of survivorship. This may have been confirmed by the atypical forms artificially deformed skulls after the Vth century, which referred to symptoms caused by the wear on the head rather than by deformation.

In our opinion, several anatomically different populations may have used the same burial place. Consequently, repeated repopulation was more likely than local surviving.

This analysis demonstrates the problem that an anthropologist who is dealing with the history of the populations in the Middle Ages of the Carpathian Basin faces.

Ivett Kővári–László Szathmáry

A CSORBAKŐI VÁR TÖRTÉNETE 1648-IG

SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS

A szuhogy-csorbakői vár elhelyezkedése

Csorbakő várának romjai Szuhogy község északi határában fekszenek a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi területén. A várat két történelmi vármegye, Borsod és Torna találkozásánál, a borsodi oldalon építették (1. kép). Környezete a Rudabányai-hegység alacsony domb- és hegyvidékének tömbjét alkotja. Legalacsonyabb területe a Bódva folyó völgye Szendrőnél 140 m tengerszint feletti, legmagasabb pontja a Szőlő-hegy Alsótelekes keleti határában 375,8 m tengerszint feletti magasságú. A vár a Szuhogyot Felsőtelekessel összekötő középkori nyomvonalat követő mai műút nyugati oldalán, a Telekesi kápolna nevű hegynyereg alatt épült (2. kép). Csorbakő pontos helyzetét tekintve a Nagy-hegy keleti nyúlványán terül el, a vár legalacsonyabb része 257 m, legmagasabb pontja 280 m tengerszint felett. Az abszolút magassága tehát nem túl nagy, a várhegy relatív szintkülönbsége pedig még a meredek északi és keleti irányba, a legmagasabb ponthoz képest is csak 50 m. Délnyugaton vékony gerinccel csatlakozik a várhegy a nálánál magasabb Nagy-hegy tömbjéhez. Szintadatait figyelembe véve Csorbakő vára stratégiaileg és védelmileg közepes jelentőséggel bírt.

Csorbakő várhegyén ma vegyesen tiszta és bozótos erdők váltják egymást, nyugaton kisebb rétek, északon egy kis szántóföld töri meg az erdőt (3. kép).¹ A hegy érdekessége, hogy a romok melléke csak az utóbbi időkben erdősödött be, ezt bizonyítják az 1935-ös ásatás fényképfelvételei és egy 1975-ben kiadott turistakalauz, amelyben még azt írják, hogy „szép kilátás nyílik a környező erdős hegyekre és Szuhogy községre”. Mára a falak környezetét is teljesen benőtte az erdő.

Csorbakő a népmondákban

A Szuhogy határában lévő csorbakői, vagy ahogyan a környékeliek mondták, cserbakői romról több legenda is született. Ezek közül a legáltalánosabban elterjedt az, amely szerint Csorbakő a Bebek család vadászvára volt, ahol a gazdag várúr egy társzeker kincset rejtett el. A monda szerint a Bebek-kincseket ideszállító kocsist a főúr megvakíttatta, hogy az ne tudja megmutatni, hol a kincs. A 19. század folyamán sokan állították, hogy a nagyapjuk még ismerte a vak kocsist, aki koldulással tartotta fenn magát.² A vak koldus toposza egyébként több helyen is megjelenik a Bebekek kapcsán, így például a megvakított kőműves, aki a Bebek-kincseket falazza el Szádváron, de ugyanezt ismerik Tornán is.³ Ezek hatására az 1800-as évek közepén Csorbakőn is két barlangszerű vájatot ástak a hegybe helybeli kincskeresők, amely aknák ma is láthatóak a belsővár keleti oldalában, a palota alatt.

¹ Légi fotó, FÖMI, 2000 augusztusi repülés.

² *Pesty F.*, 1988. 336.

³ *Magyar Z.*, 2001. 369.

1. kép. Csorbakő helyzete Borsod vármegyében

Valamivel értékesebb és hitelesebb adatot tartalmaz egy jósvafői (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) monda, amely megemlíti, hogy: „A Bebek családnak vára vót erre: Cserbakó vára. Itt Szőlőszardótól valamerre, azon a részen, és bosszúból leromboltatták, mert a várúr ő egy pap vót, és megnősült, és kitagadta a család, és a várat felrobbantotta.”⁴

A romokról született egy más jellegű monda is, amelyben erődített kolostorként emlegetik azokat, ahol a hagyományok szerint fehér barátok, azaz a pálos szerzetesek éltek. Egy Dobódélen (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) feljegyzett monda szerint: „... azt is azt mondták, hogy azért rombolták le, mert hát asszonyokat vittek maguknak. Aszondták, hogy fehér barátok vótak ottan. Oszt II. József leromboltatta.”⁵

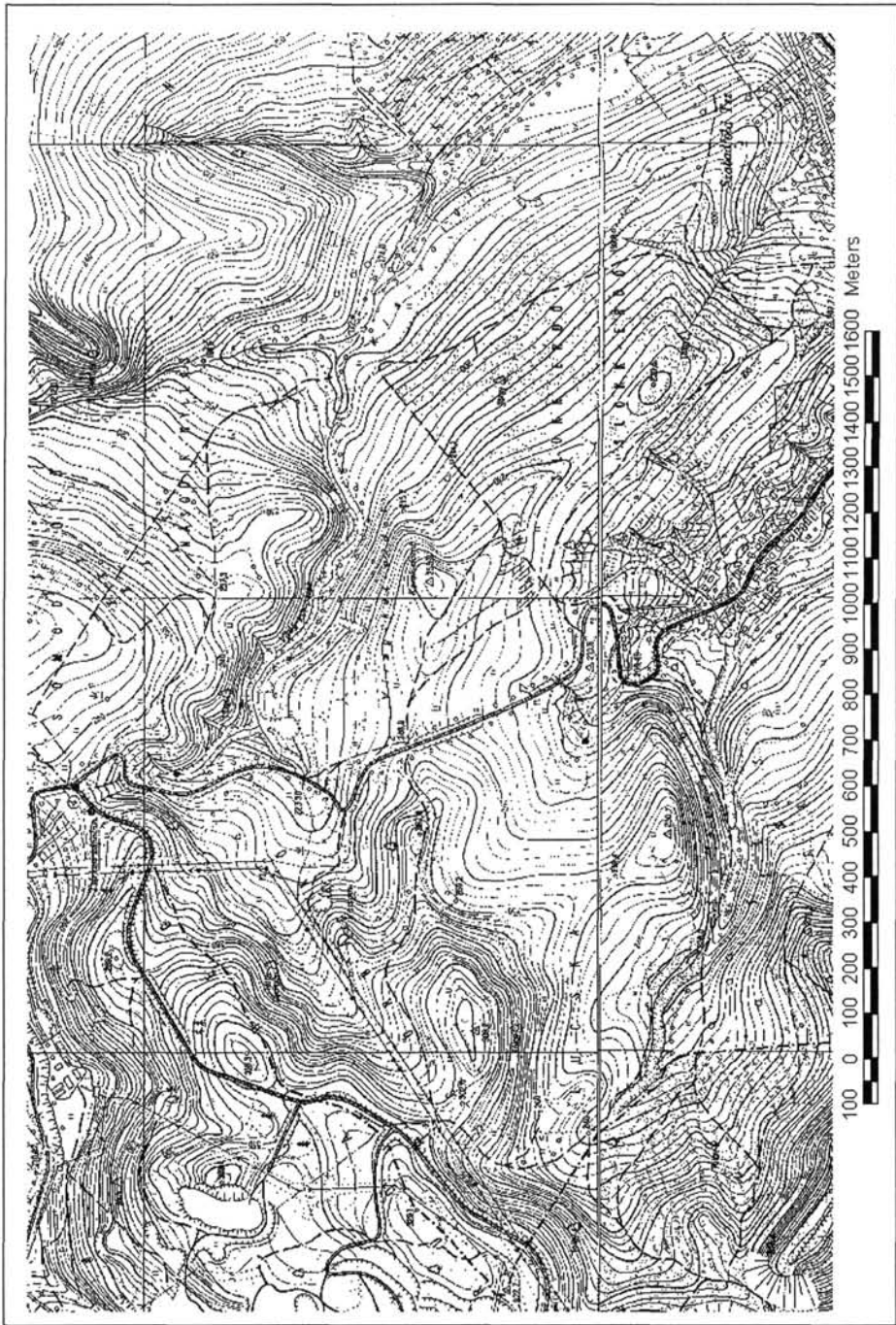
A vár kutatástörténete

A csorbakői romokat helyesen várként említi Fényes Elek 1851-ben Geográfiai szótárában. 1864-ben Pesty Frigyes pedig már a szendrői vár nyugati erődített örölyének mondja.⁶ Ugyanakkor Pesty Frigyes volt mindeddig az egyetlen, aki feljegyezte a vár tövében található egykori tó nyomait és az azt tápláló Virágkút nevű forrást. A vár szerepel Kandra Kabos 1871-es „Régészeti és történeti levelek megyénkről” című munkájában. Gerecze Péter 1906-ban a Forster Gyula által szerkesztett „A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma” című kötetben szól röviden a várról. 1909-ben Borovszky

⁴ Magyar Z., 2001. 236.

⁵ Uo., 236.

⁶ Pesty F., 1988. 336.

2. kép

3. kép. Csorbakő és környékének légi felvétele.
FÖMI, 2000 augusztusi repülése

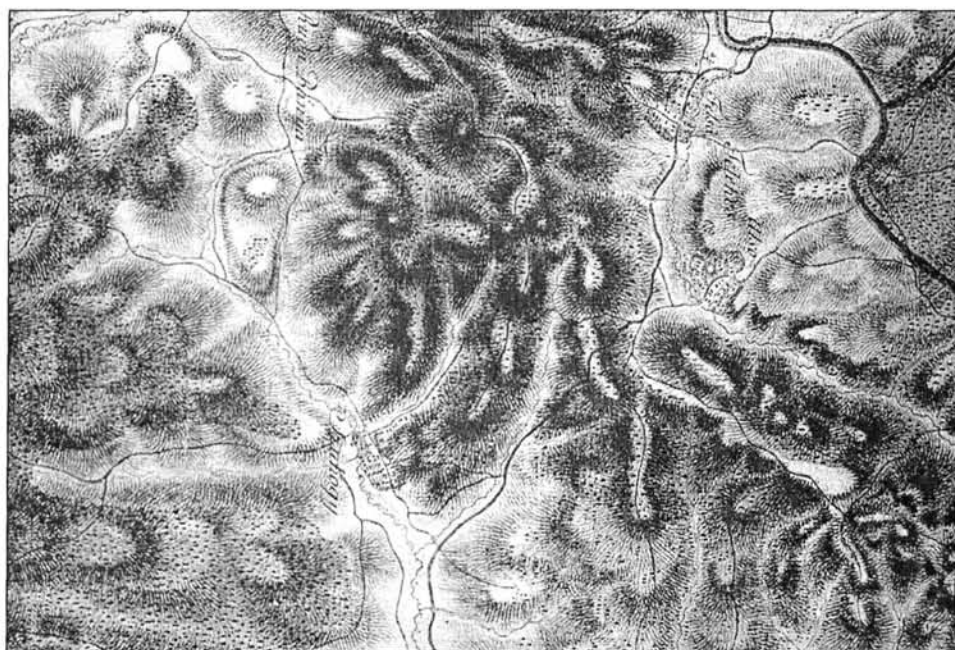
Samu foglalta össze legrészletesebben a csorbakői vár történetét.⁷ Rövid, de tartalmas összefoglalást nyújt Szuhogy történetéről az 1939-ben megjelent, Klein Gáspár által szerkesztett mű.⁸ A Csorbakőről szóló okleveles adatokkal Borovszky Samu, Mályusz Elemér és Engel Pál foglalkozott.

A vár régészeti feltárása 1928-ban indult meg, ekkor a várhegy északkeleti oldalán Saád Andor jégkorszakbeli barlangot tárt fel. Ekkor figyelt fel azokra a gyengén ezüstözött rézlapkákra, amelyeket a Borsod-Miskolci Múzeumba (a mai Herman Ottó Múzeum) beszállítva megállapították Leszih Andorral, hogy azok pénzhamisítás céljára szolgáltak. A környékbeli emberek kőbányászás és kőpor-kitermelés közben hasonló darabokat, illetve középkori cserepeket gyűjtöttek össze. Leszih Andor még 1928-ban több kutatóárkot húzott a várban, de a későbbi feltárások folytatásával, a korszak régészeti munkamódszere alapján megbízta az ásatásokon kezdettől fogva részt vevő Szegő András szuhogyi cipész mestert, aki korábban már 200 darab rézlapkát és lemez hulladékot talált a várban. Szegő egyébként ezt megelőzően bányász volt, de érdeklődő emberként több évig kutatgatott a várhegyen, ekkor gyűjtötte be ezeket az emlékeket, amelyeket gondosan megőrzött. Az ásatások Szegő András vezetésével kisebb-nagyobb megszakításokkal a II. világháborúig folytak. Munkáját nem irányították, és nem is befolyásolták, a Miskolci Múzeum egyetlen kikötése az volt, hogy az előkerülő leleteket szolgáltatassa be a múzeumnak.⁹

⁷ Borovszky S., 1909. 41.

⁸ Klein G.–Péchy–Horváth R., 1939. 152–153.

⁹ Nováki Gy.–Sándorfői Gy., 1992. 52.

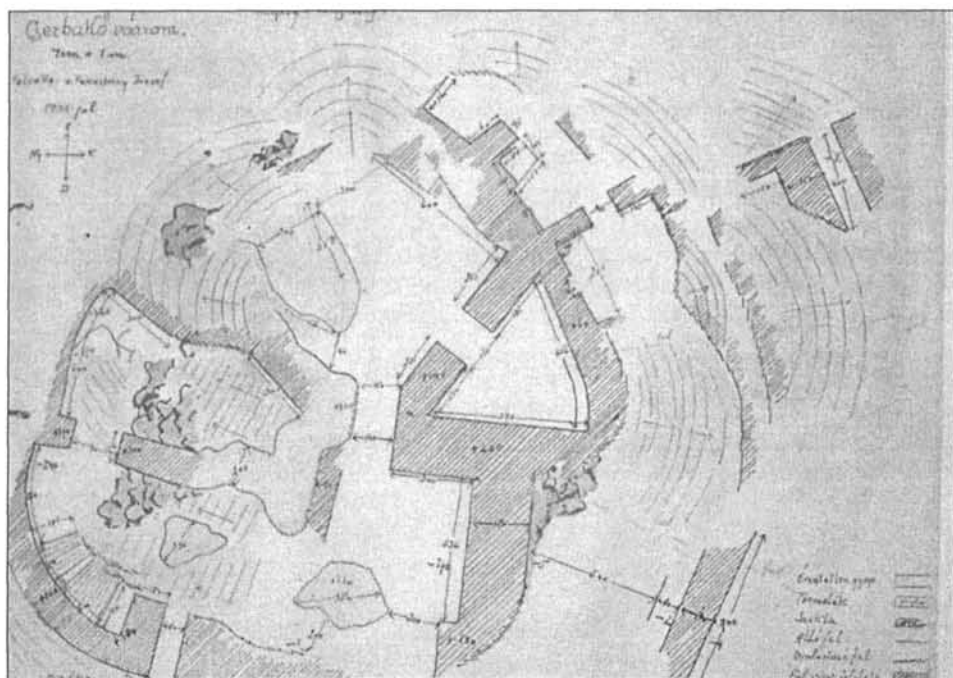
4. kép. Csorbakő és környéke az I. katonai felmérésen

5. kép. Csorbakő a II. katonai felmérésen

6. kép. Csorbakő és környéke a III. katonai felmérésen

7. kép. A vár 1935-ös régészeti felmérése

1934. október 7-én Marjalaki Kiss Lajos miskolci történész készített néhány ceruzavázlatot a vár alaprajzáról és a falak szerkezetéről.¹⁰ 1935-re a vár alaprajza kellőképpen tisztázódott, ekkor Leszih Andor vezetésével júliusban precíz felmérést készítettek az álló falakról (7. kép).¹¹ Ekkor készültek azok a fotók is a várról, amelyek – egyetlen dokumentációként – máig megőrződtek az egykori ásatásról (8. a–b. kép). A felmérés és a fényképek különösen értékesek, hiszen ezek alapján tudjuk rekonstruálni, azonosítani a mára már teljesen, vagy részben elpusztult falakat.

Az ásatásról egyéb dokumentumok nem ismeretesek, valószínűleg mivel nem Leszih vezette a feltárásokat, ásatási napló sem készült. A legrészletesebb és egyetlen összefoglalást Leszih Andor a Numizmatikai Közöny 1941-es számában adja, ahol a feltárt helyiségek rövid leírását követően inkább a pénzhamisító műhellyel és vonatkozásaiival foglalkozott.¹²

Az ásatás leleteit tehát Szegő András bevitte a Borsod-Miskolci Múzeumba, ahol a Régészeti Raktárba kerültek, és évekig porosodtak. Az 1950-es években a múzeumokban heverő leletanyagok feldolgozására munkaközösség alakult, amelynek XVIII. számú csoportjaként szervezték meg a középkori munkaközösséget. A „régészeti öt éves terv” keretében rendelte el levélben Radnóti Aladár a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának alosztályvezetője 1952. nyarán, hogy Bálint Alajos szegedi múzeumigazgató vezetésével négytagú munkaközösség utazzon két hétre Miskolcra, „az ottani múzeum középkori anyagának feldolgozására. A kiküldés a Magyar Tudományos Akadémia Állandó Régészeti Bizottsága megbízásából történik, a célja pedig a „Borsod-Miskolci múzeum középkori anyagáról leletkataszter készítése.”¹³ Mivel két hét nem volt elegendő, ezért november folyamán újabb két hetet dolgoznak itt, november 30-án fejezték be Miskolcon a munkát, amiről így számol be Bálint Alajos: „E munkálatok során kb. 300 tárgyat vettünk fel, amelyek legnagyobb része a muhi-i középkori ásatás anyagából, valamint a szuhogy-csorbakői leletanyagból való. ... A helyi munkálatok vezetését dr. Bálint Alajos munkaközösségi tag intézte, a munkaközösség tagjai Kaposvári Gyula múzeumvezető, Szabó György és Éri István segédmuzeológusok voltak. ... A mostani feldolgozó munkánk során négy példányban készítettük felvételeinket (leírókartonokat).”¹⁴ Ennek egyik példányát és a tárgyról készült fényképfelvételeket a Herman Ottó Múzeum őrzi. A célok közt szerepelt, hogy Leszih Andorral az ásatások helyszínein terepszemlét tartsanak, de Csorbakőre nem jutottak el. Továbbá felkérték

8/a. kép. Az 1935-ös ásatáson feltárt lépcsősor

¹⁰ Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattára, Szuhogy.

¹¹ Herman Ottó Múzeum Történelmi Adattára Ltsz. 53.4782.1.

¹² Leszih A., 1941. 49–54.

¹³ Kőhegyi M., 1984. 144.

¹⁴ Kőhegyi M., 1984. 144–145.

8/b. kép. 1935-ben feltárt bejárat

Marjalaki Kiss Lajost, hogy készítse el Muhi és Rudabánya mellett Szuhogy-Csorbakő helytörténetét is, de sajnos Marjalaki csak Muhiról írt dolgozatot.

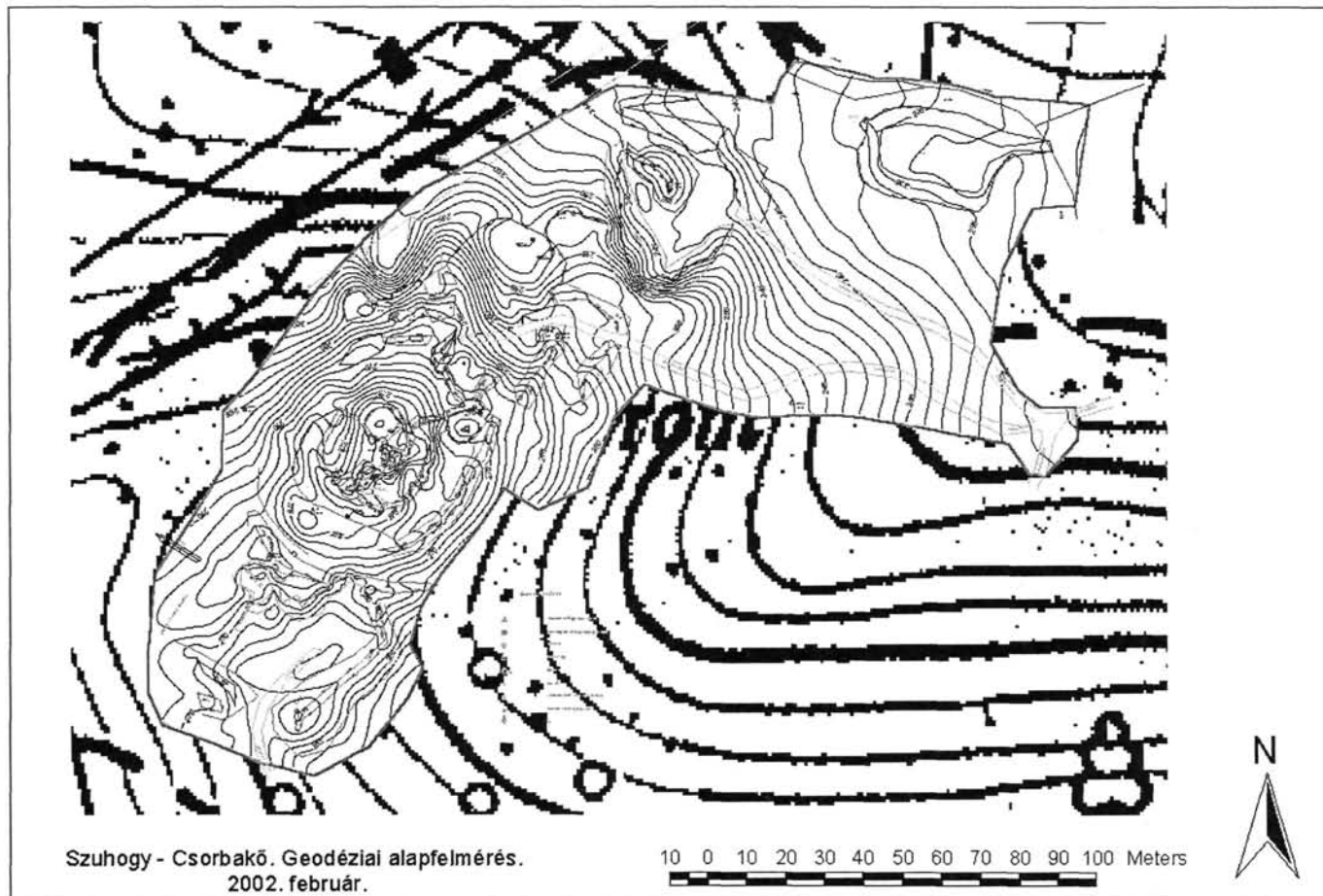
Bálint Alajosék miskolci munkájuk során tehát bejelentették a csorbakői leletanyagot, de ellentétben a muhi feldolgozással,¹⁵ összefoglalást Csorbakőről nem készítettek. Ezt követően Csorbakőről 1971-ben rövid cikk jelent meg a Népszava január 26-i számában, amire a szuhogyiak fel is figyeltek. Egy Ríz János nevű nyugdíjas bányász kis levelet küldött a szerkesztőségbe, amelyben kíváncsiságtól hajtva kérte az újságot, hogy közölje a régészekkel, hogy készségi nyújt nekik információkat a várról és egyéb környékbeli érdekességekről. Ezt a levelet a Népszava továbbította a Herman Ottó Múzeumnak, ahol ma is megtalálható.¹⁶

A vár időközben folyamatosan pusztult, déli oldalában a helybeliek kis kőporfejtőt nyitottak, ami már a déli elővédműveket is érintette. Északon a már 1935-ben is ábrázolt kőbánya az ottani falak nagy részét eltüntette, így ott csak az északra kiinduló falakból lehet következtetni valamilyen védmű léteire. A várhegy műemléki védettség alatt állt, amelyet azonban a '80-as évek folyamán meg akartak szüntetni. Szerencsére ez nem sikerült.

1992-ben Nováki Gyula és Sándorfi György közölte terepbejárásai jelentését a várról. Ugyanekkor vázlatos felmérést és metszetet is készítettek a várhegy falairól és sáncairól. Azonban mint ők maguk is írták: „A vár belső területe áttekinthetetlen, sűrű bozóttal fedett rommező, nagy szintkülönbségekkel, helyiség- és falmaradványokkal. Csúpan a vár körvonalát tudtuk rögzíteni és két metszetet igyekeztünk aképpen felvenni,

¹⁵ Éri I.–Bálint A., 1959.

¹⁶ Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattára, Szuhogy.

9. kép

hogy azokból következtethessünk a vár egykori szerkezetére.”¹⁷ Ugyanitt rövid történeti összefoglalást is nyújtottak Csorbakőről.

2002 februárjában geodéziai felmérést végeztünk a várhegyen és előterében, amellyel tisztáztuk a vár mai állapotát (9. kép).¹⁸ A részletes felmérésen az álló kőfalak mellett sáncként jelöltük a már földdel befedett, de feltételezhetően egykor itt állt falakat. Több helyiséget is sikerült azonosítani, melyek összevetése az 1935-ös felméréssel lehetőséget nyújtott a középkori vár alaprajzi rekonstrukciójához.

A középkori táj rekonstrukciója

A várat körülvevő középkori táj megrajzolása meglehetősen nehéz, hiszen a környezetről nem maradt fenn korabeli ábrázolás vagy írott forrás. Ezért, mint ilyen feladatoknál általában, elsődleges segítségünk a három katonai felmérés (4–6. kép), és az I. felméréshez készített vármegye-leírás.¹⁹ Bár nem a középkori helyzetet mutatják, de időben ezek a legközelebbi forrásaink a középkorhoz, így a táj változásai sem lehetnek oly nagy mértékűek. Területünket ugyan nem érintették a 19. század nagy folyamszabályozásai, de mint hegyvidékre, jellemző lehet az erdőterületek csökkenése.

Az 1780-as évek folyamán készült I. katonai felmérés és leírás (a leírást végző tisztek nem voltak azonosak a térképezést végzőkkel) alapvetően erdős tájként mutatja be Szuhogy és Csorbakő környezetét. A I. katonai felmérés patakmedrekkel szabdalta összefüggő erdőt ábrázol Csorbakő körül (4. kép). A várhegyet bár vázlatosan mutatja, nem említi meg magát a várat, sőt, ez a leírásban sem olvasható. A térképen szereplő erdőségről a leírás alapján tudjuk, hogy: „A falu körül található tölgyerdő nagyon sűrű, magas törzsű és csak az utakon lehet benne közlekedni.”²⁰ A kora újkorban tehát jelentékeny erdő uralta a környéket, és feltételezhetjük, hogy ez hasonlóképp lehetett a középkorban is.

A vidék erdőségeire további bizonyítékkal szolgálhat egy 1641-es forrás, amelyben Szuhogy török adója szerepel.²¹ Itt az egyéb összegek mellett 16 szekér fát szedett be a falu török birtokosa, amely tekintélyes mennyiség. Ennyi fát természetesen csak erdővidéken hajthattak be adóként. A forrás szerint ez a 16 szekér fa 16 forintot ért Egerben, tehát jelentős összeget. Ezek szerint a fa nemcsak sok volt, hanem jó minőségű is. A korábban említett katonai leírásból már tudjuk, hogy a falu körül „magastörzsű” tölgyerdő volt, így érthető is, miért ért 140 évvel korábban oly sokat a szuhogyi fa.

Valószínűleg a várhegy romjai megtörhették az erdőt, hiszen ez így volt még a 20. században is, talán csak a térképészek voltak lusták ekkor felmenni oda és a későbbiekben is jó kilátóhelyként emlegetett Csorbakőt berajzolni a térképre. „Az innen kiinduló utak mind jók.” A berajzolt kora újkori utakat a mai légifotóval összevetve észrevehetjük, hogy fedik egymást, azok a mai napig azonosak. Ennek magyarázata, hogy „A magaslatok Telekes irányában nagyon magasak és meredek,” hegyvidéken pedig ezen ok miatt az utak ritkán változnak. Az 1780-as évek útjai középkori eredetűek lehetnek. Feltételezhetően szerepe volt a vár életében a tőle délre húzódó útnak, amelyből még ma is van egy leágazás Csorbakőre. Ugyanakkor fontos lehetett a Szuhogyot Telekessel össze-

¹⁷ Nováki Gy.–Sándorfi Gy., 1992. 52.

¹⁸ A felmérést Molnár László és Hemádi Béla készítette, akik munkáját és segítségét ezúton is köszönöm.

¹⁹ Csorba Cs., 1990.

²⁰ Csorba Cs., 1990. 52.

²¹ Történelmi Tár, 1859. 113.

kötő út is, hiszen ebből ágazik ki az a várba vezető középkori mélyút, amelynek terepi nyomai ma is láthatóak.

A II. katonai felmérésen már olvasható „Czirbaköhegy” neve, sőt a lelkiismeretes térképész jelölte a várromokat is (5. kép). Ugyanitt már szerepel a vártól északra a ma is hasznosított kicsi szántóföld. Valószínűleg ez a kis szántó a korábbi időkben is megvolt, csak az I. felmérésen a térkép adottságai miatt nem tudták ábrázolni. A falutól távol eső, erdő közepén fekvő művelt terület még akkor keletkezhetett, amíg közvetlen szomszédságában emberek éltek, hiszen, ha itt nem felügyelték volna, akkor illetéktelenek bármikor learathatták volna termését. Feltételezhető, hogy ekkor a vár földje lehetett, amit a későbbiekben sem akartak veszni hagyni, hanem a vár pusztulása után is tovább gondozták.

A III. katonai felmérés már meg is nevezi a „Cerbakö Ruine”-t, azaz a csorbakői romot, sőt ugyanitt ábrázolja a Pesty Frigyes által is említett tavat és gátját (6. kép). Mint látható az erdőterület lényegesen nem csökkent, kivéve a vártól keletre, ahol gyümölcsösöket telepítettek.

Összefoglalva, megállapítható, hogy Csorbakő környezete a középkor folyamán is sűrű tölgyerdővel fedett vidék volt, hasonlóan a 18., 19., sőt a 20. századhoz, de a várhegy megtörhette az erdőt. A vár alatt szántóterület, valamint egy kis tó helyezkedett el. A környék úthálózata viszonylag sűrű volt és ragaszkodott a középkori utak nyomvonalához. Ezek a domborzati viszonyok miatt mind a mai napig változatlanok.

Szuhogy korai birtoklása és birtokosainak története

Csorbakő alatt fekvő Szuhogy település korai, 13. századi birtoklását és a rá közvetve vonatkozó adatokat érdemesnek találtam megvizsgálni, hiszen a birtokos családok tagjai között országos jelentőségű személyiségeket találhatunk. Magáról a településről mindössze néhány oklevelet ismerünk, de jóval többet tudunk a Szuhogyon is birtokos családok életéről, így segítségükkel adatokat nyerhetünk a falu és a csorbakői vár 13–14. századi történetére. Az első birtokosok kutatását fontossá teszi az is, hogy közülük került ki az a Ládi Csorba Miklós, aki valószínűsíthetően első építője volt egy régészeti leg is eleddig ismeretlen korai várnak.

Detrik és örökösei

Szuhogy első ismert birtokosa *Synk fia Detrik*, aki a később országos jelentőségű Balassa család őse volt. Detrikről tudjuk, hogy több nagyobb földterületet összegyűjtött fiaival Borsodban, Abaújban, Zemplénben, Gömörben, Nógrádban, Hontban, Árvában, Turócbán, Trencsénben és Beregben. Ezek közül első és egyben törzsbirtokaik Borsod és Zemplén területén voltak: Ózd, Sajópüspöki, Regmec, illetve Vily, így tehát a család ősi központja ezen két megyénkbe helyezhető. Továbbá fontos megemlíteni, hogy első királyi birtokadományait is itt, ezen a vidéken szerezték.²² Már a 13. században viselték bölényfejes címerüket, amely utalhat a család vadásznép származására,²³ hiszen mindkét említett ősi birtokuk erdőség volt. (A bölényfej a későbbiekben is a Balassák címerének központi elemét alkotta.)²⁴

²² Zolnay L., 1985. 84–85.

²³ Zolnay L., 1985. 86.

²⁴ Nagy I., 1857. 116–118.

Synk fia Detrik már országos méltóságot bíró ember, aki a királyi magánuradalom, Zólyom első ismert procuratora, gondnoka volt.²⁵ 1229-ben már ezen tisztség betöltőjeként kapta II. András királytól *Zymhud*, azaz Szuhogy birtokát: „... fidelitate Detrici procuratis nostri de Zoulum, quandam terram nomine Zymhud, ad decem aratra a castro de Borsod exceptam ...”²⁶ Ez az első ismert oklevelünk, amelyben Szuhogy neve szerepel, és amely alapján tudjuk, hogy ez a tíz ekealjnyi szuhogyi terület korábban a vármegye központja, tehát a borsodi ispánság birtoka volt 1229-ig, amikor mint láthattuk a király magánkézbe adta azt.

Synk fia Detrikről legközelebb 1233-ban hallunk, amikor az uralkodó Detrik ifjabb fiának, Miklósnak adta a királyi birtokhoz tartozó liptói Oyufoluu [Újfal] nevű földet. Ezen oklevél már a II. András király szolgálatában elaggott Detrik ispánról tudósít.²⁷ Az idős Detrik azonban még három év múlva is ispánként szerepelt IV. Béla király egyik korai oklevelében, de egyben ez az utolsó dokumentum is, amely Detriket megemlíti. 1236. július 16-án IV. Béla megerősítette és örök birtokként adta Detriknek a korábban II. Andrástól nyert Nógrád vármegyei Stracint, a borsodi Chernét [Cserne, vagy Csernely], amely a honti vár alá tartozott, továbbá a hét ekealjnyi Zacharát, amely fele részben Nógrád, fele részben a honti vár alá tartozott, mindezekbe Detriket be is iktatták.²⁸

Synk fia Detrikről a későbbiekben nem szólnak az oklevelek, az idős comes 1236 után nem sokkal meghalhatott. Családjá három fiágra oszlott: II. Detrik ágára, amely hamar kihalt, Mikó ágára, amely a Kékkői és Gyarmati Balassa család őse lett és a számkra fontos Chernei Miklós ágára.²⁹

Chernei Miklós Detrik comes legfiatalabb fia volt, aki szerepelt abban a már említett 1233-as oklevélben, amelyben az elaggott Detrikről szóltak. Itt kapta meg Miklós a liptói Oyufoluu birtokát, amelyet Palugya birtokkal együtt 1246. szeptember 11-én elcserélt a nógrádi Gyarmatra, ami így került a család birtokába.³⁰ Fontos azonban megjegyezni, hogy a Detrik fiak közül ő örökölte a borsodi és zempléni ősbirtokokat is, központja pedig, előneve alapján az észak-borsodi Cserne (ma Csernely) települése lehetett. Feleségül vette a Hunt-Paznan nembéli Lampert comes ismeretlen nevű lányát, akitől egy lánya és két fia született: *a lány nevét szintén nem ismerjük*, a két fiú *Chernei Esze Péter és Demeter*.

A Chernei család szuhogyi birtokáról azonban az oklevelek nem szólnak, sőt Detrik óta egyszer sem említették meg a falut. A család jószágait is csak egy 1323-as birtokosztó oklevél sorolja fel részletesen: „... Donch, Detricus et Demetrius, filii Petri, dicti Escee et Ogouch, filius Iohannis, ..., nobiles de Chakan, ... Chepan et Chakan vocate, in Borsodiensi ... Scemmiklolous, Kazinch, Ouzd, Scinkow, et Hurusu nominate in eodem comitatu ...”³¹ [felett osztozkodnak]. Látható tehát, hogy itt már nem szerepel Szuhogy neve, amiből arra következtethetünk, hogy a Chernei család ekkor már nem rendelkezett itt birtokkal. A föld elvesztését, vagy a tulajdonosváltást ezek szerint 1323 előtt kell keresnünk.

²⁵ Zolnay L., 1985. 85.

²⁶ Árpádkori új okmánytár I, 1860. 263. 157. oklevél, ill. *Szentpétery I.*, 1923. 147. 457. oklevél. (... Detrik zólyomi procuratorunk hűségére a borsodi vár alól kivett Szuhogy nevű tíz ekealjnyi földet)

²⁷ *Szentpétery I.*, 1923. 165. 518. oklevél.

²⁸ Árpádkori új okmánytár II, 1861. 36. 10. oklevél.

²⁹ Zolnay L., 1985. 124–125. I. és II. tábla.

³⁰ Nagy I., 1857. 117–118.

³¹ *Fejér G.*, 1832. 480–481. CCXXI. oklevél. (Esze Péter fiai Donch, Detrik és Demeter ill. János fia Ogouch ... csákányi nemesek ... Csepány, Csákány, Szentmiklós, Kazinc, Ózd, Sinkó és Hurusó, Borsod vármegyei birtokok [felett osztozkodnak].)

Ezen kérdés megoldására azonban több válaszlehetőség is felmerülhet: IV. Béla megkoronázását követően felülvizsgálta apja korábbi birtokadományait, ezt olvashatjuk a már korábban látott 1236. július 17-i az oklevélben is: „... antea pater noster contulerat, ...”³² azaz II. András alatt gyűjtött birtokaiban [Detriket megerősíti]. Nem ismerünk azonban olyan hasonló dokumentumot, amely a szintén II. András által eladományozott Szuhoggyal is foglalkozna. Hacsak nem pusztult el egy ilyen jellegű oklevél, akkor feltételezhető, hogy a szuhogyi birtokadomány felülvizsgálatát nem tartotta szükségesnek az új király és továbbra is meghagyta a családot birtokában. Felmerülhet azonban az is, hogy Béla a revízió során elvette Szuhogyot Detrikétől, vagy valamelyik örökösétől, hiszen nem ismerünk itt egy birtokost sem a Detrik utódok közül. Végül az is elképzelhető, hogy a király nem vette vissza a birtokot, de azt a család hamarosan eladta. Álláspontom szerint ez utóbbi történhetett még Detrik fia Chernei Miklós idejében, ugyanis már 1268-ban új birtokosokról, a Ládi családról hallunk Szuhogy földjén.

A Ládi család birtoklástörténete

Érdeemes megvizsgálni a család nevének eredetét, hiszen már itt problémába ütközünk. Borsod megyében két Lád is található (Szendrőlád és Sajólád), továbbá több, Ládra vonatkozó helynév van. Egyes vélemények szerint a korai Ládra utaló helynevek és családi előnevek Szendrőládot jelölik 1349-ig, amikor felbukkan a Sajó menti Lád is.³³ Ezt valószínűsítheti az is, hogy Lád falu és a Ládi család összes korai említése a megye északi, tehát Szendrőlád felőli végén történik.

A Ládi család szendrőládi eredetét bizonyítja, hogy birtokaik között 1268-ban feltűnik a közeli Szuhogy földje is: „... *magistro Pous filio Theodori de Lad ...*” két márkáért eladja négy ekealjnyi *Zunhod*-i (szuhogyi) birtokát: „Stephano, et Nicolao filiis magistris Ioannis, Mortun filio Peturd, Alexandro filio Alexandri de eadem Lad consanguinei ipsius magistri Pous ...”³⁴ Ezek szerint 1268-ban már mindenképpen birtokos volt Szuhogyon a Ládi család, de minden bizonnyal már ennél korábban is, hiszen ekkor a négy rokon már túl is ad négy ekealjnyi földjén.

Bár nem ismerünk róla forrásokat, mégis véleményem szerint ez a négy ekealjnyi föld része volt annak a tíz aratrumnak, amit még Detrik szerzett 1229-ben. Fia, Chernei Miklós ezt valamikor eladhatta a négy Ládinak, akik végül az említett négy ekényi területet továbbadták rokonuknak, Tódor fiának, Pósnak.

Ládi Pós családjáról több információt is tudunk. Maga a família az észak-magyarországi Tekes rokonsághoz tartozott.³⁵ A Tekes a környék jelentős nemzetsége volt, de anyagilag inkább a középrétegűekhez sorolhatjuk őket. Egyik központi birtokuk Ládon volt, ami a nemzetség ezen ágának családnevét is adta. Az apa, Ládi Tódor emellett birtokos volt az Abaúj vármegyei Enyickén is. Fia Pós mester pedig már comesi címet is kapott, ami nyilván anyagi előrelépést is jelentett számára. Ennek köszönhetően volt módja megvásárolni rokonai szuhogyi földjét is. Enyickét viszont nem ő, hanem testvére Domonkos örökölte apjától. Domonkosról tudjuk, hogy 1282–83-ban servien-

³² Árpádkori új okmánytár II, 1861. 36. 10. oklevél.

³³ Györffy Gy., 1987. 784.

³⁴ MOL DL 40073, ill. Györffy Gy., 1987. 809. (Ládi Tódor fia Pós mesternek ... Pós mester rokonai ugyanazon Ládról: János fia István és Miklós, Peturd fia Mortun és Sándor fia Sándor).

³⁵ Engel P., 2001. Tekes rokonsága I.

sével Péterrel együtt Gömörbe kiküldött királyi ember, majd pedig 1289-ben arról szólnak a források, hogy az abaúji Enyickén birtokos.³⁶

Ládi Pós comesnek két gyermeke volt: Miklós és Anna. 1300-ban arról értesülünk, hogy: *Nicolaus filius Poos de Lad* (Ládi Pós fia Miklós) beleegyezik abba, hogy rokonai eladják Újabod birtokát.³⁷ Ezen Ládi Miklós természetesen megegyezik Ládi Csorba Miklóssal, de mint láthatjuk, a századfordulón még nem volt „Chorba dictus” (azaz nem Csorbának mondott). Bár nincs róla írott forrásunk, bizonyos, hogy Miklós örökölte Szuhogy birtokát. Ezt támasztja alá, hogy később utódai lettek a birtokosok itt.

Az Árpád-ház kihalását követő zavaros időkben a környék középrétegű nemesei függő helyzetbe kerültek a nagy oligarcha-családoktól. A Tekes rokonság is, nyilván megijedvén Aba Amadé hatalmától, hamarosan átállt a tartományúr oldalára,³⁸ s védelme alá helyezték magukat. Így tehát a Tekes nem tagjai is az északkeleti tartományúr familiárisai lettek. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a nemzetség is szerepelt a kassai túsztisztán: 1311. szeptemberében a kassai polgárok városi kiváltságaik védelmében megölték Aba Amadét, továbbá fogságba vetették két fiát és több hívét. Ezt követően Amadé özvegye kényszeregyezésre lépett a polgárokkal, amely garanciájaként Amadé ligájából 46 túszt jelöltek ki a város számára. A 46 túszt között a 19. helyen „Churba”-nak mondott Miklós szerepelt, aki minden kétséget kizáróan azonos a Tekes rokonsághoz tartozó Ládi Csorba Miklóssal.³⁹ A lista természetesen Amadé előkelőbb familiárisainak névjegyzéke. Miklós „középmezőnyben” elfoglalt helye tanúsítja, hogy tagja volt az Északkeleti-Felvidék jelesebb nemeseinek, de azért nem ő volt a leggazdagabb. „Helyezése” alapján, Amadé minden szempontból közepes jelentőségű familiárisának tarthatjuk.

Ládi Csorba Miklós és Csorbakő

Érdekes, hogy a túsztisztán Miklós már Csorba-ként szerepelt, ezért is feltűnő, hogy a Szuhogy feletti csorbakői vár és az előneve megegyezik. Bár pontosan nem tudni, Ládi Miklós miért „Chorba dictus” (Csorbának mondott), de feltételezhető, hogy valamilyen testi hibája volt. Elképzelhető, hogy egy, a tartományúri háborúskodások alatt szerzett sebesülésről van szó. Ezt támasztja alá, hogy a Churba/Chorba személynevek a 15. századig jórészt dicti/dictus/dicto (mondott) szócskával álltak és csak 1400-tól terjedt el a Csorba vezetéknevüként.⁴⁰ Így tehát, mint jelző használták a Csorbát, ami szláv szóból, csorbaság, foghíjas, fogatlan melléknévi jelentéssel került a magyarba.⁴¹

Megjegyzendő, hogy az elnevezés ugyan még utalhatna a nyelvjárásbeli „csorba partra”, omlásos, leszakadt oldalra,⁴² azaz esetleg a várhegy alakjára, azonban ez a feltevés nem állja meg a helyét, ugyanis a vár egy viszonylag alacsony, kevésbé meredek, sőt néhol lankás hegyen épült, ami nem mutat semmiféle „csorbaságot”, érdekes alakzatot. A vár nevének „kö” utótagja pedig a középkori hegyi várak gyakori elnevezése, nem rejt magában más különösebb mondanivalót.

³⁶ Györffy Gy., 1987. 784.

³⁷ Györffy Gy., 1987. 784.

³⁸ Kristó Gy., 1973.

³⁹ Zsoldos A., 1997. 352.

⁴⁰ Szamota I.–Zolnai Gy., 1902–1906. 137.

⁴¹ Benkő L., 1984. 555.

⁴² Kiss L., 1988. 341.

A Csorbakő elnevezés tehát minden bizonnyal az építő személyére utal. A vár korai történetében pedig Miklós volt az egyetlen, akinek neve kapcsolatban állt vele, így véleményem szerint Ládi Csorba Miklós volt a Szuhogy feletti csorbakői vár első építője. Az első vár a 14. század folyamán erősen megrongálódhatott, és helyére épült a későbbi vár is, így alakjára és méretére csak következtetni tudunk. Mivel azonban a 15. században felépített és többször bővített vár magját egy oválishoz közelítő építmény adja, ezért feltételezhetjük, hogy itt lehetett az első vár, aminek maradványait, illetve alapfalait is felhasználták a későbbi építők.

A 13–14. század fordulóján a várak gyakran kör vagy ovális alakban épültek, a méretük pedig mindig kicsi volt, az ún. kisvárakhoz hasonlított. A századfordulón tömegével épültek hasonló várak, amelyek a középréteg erősségei voltak. Építésüket a tartományi háborúskodások tették szükségessé, de ugyanakkor presztízsszerepet is betöltöttek, hiszen a várépítő középrétegű familiáris ezzel is bizonyíthatta, milyen fontos tagja az oligarcha ligájának. (A korai Csorbakő tipikusan mindkét funkciót kielégíti, hiszen a Ládiaknak bizonyos védelemre volt szükségük előbb Amadé ligája ellen, majd pedig Károly Róberttel szemben. Ugyanakkor a vár feltűnően alacsony relatív szintkülönbsége komoly, hosszas védelmet nem tett lehetővé, így az Ládi Csorba Miklós helyi hatalmának szimbóluma is lehetett.) Az építkezési láz csak 1324 körül lassult le, ugyanis ezután Károly Róbert csak ritkán adott ki várépítési engedélyt. Érdemes megjegyezni, hogy a környéken sok ilyen jellegű várunk van.

A várat tehát Miklós az 1200/1300-as évek fordulója tájékán, Aba Amadé, vagy Károly Róbert elleni esztendő során építhette. Az erősség nem volt az uradalmuk székhelye, az csak egy része volt annak. Megjegyzendő ugyanis, hogy a 13., sőt még a 14. század folyamán születő új várak nem voltak jogi központjai a birtoknak, hanem pont fordítva, a felépült várak, akárcsak a vizek vagy erdők, a föld tartozékai lettek. Sőt az uradalom egy részét képező várak ekkor még annyira mellékes szerepet töltöttek be, hogy gyakran még nevet sem kaptak, ha pedig elnevezték őket, akkor általában a birtok nevét örökölték.⁴³ Véleményem szerint Ládi Csorba Miklós nem nevezte el a szuhogyi várat. Az erősségre később ragaszkodhatók építtetője után a Csorba vára, vagy pedig a Csorbakő nevet, ami végül elterjedt a köztudatban. A későbbi névadást erősítheti az is, hogy a Ládi család nem erről a várról nevezte magát. Miért nem hívták akkor a birtok, illetve a család után Ládi várnak? Elképzelhető, hogy ekkor már létezett Szendrőlád felett egy vár, amit esetleg a Ládi család egyik tagja épített és birtokuk után Ládinak nevezett el. Miután pedig Miklós Szuhogyon várat emelt, azt már nem nevezte sehogyan sem el, csak a későbbi ragadványneve lett Csorbakő.⁴⁴

Az építkezést követően nem sokkal Ládi Csorba Miklós Kassa polgárainak túsza lett, majd szabadulását követően nem sokkal valószínűleg meghalt, ugyanis 1311 után nem hallunk róla. Fiai ekkor szerezheték meg új birtokukat a Sajó mellett, Sajóládot. A csorbakői várban nem laktak a Ládiak, így az pusztulásnak indult, majd végleg leromlott, valószínűleg nem is törődtek vele. Ennek elsődleges oka, hogy drága volt egy várat fenntartani, mindez pedig a középrétegű várépítőket nagyon megterhelte, ezért is történt gyakran, hogy eredeti tulajdonosaik eladták azokat. Csorbakő sorsa is hasonló lehetett, az építő apa után már a fiúknak nem volt pénzük a karbantartására, vagy esetleg folytatásra, emellett elképzelhető, hogy egyre többet foglalkoztak inkább a Sajó menti birtokukkal, így a vár mire kész lett, vagy esetleg mielőtt még teljesen elkészült volna,

⁴³ Engel P., 1987. 12.

⁴⁴ A szendrőládi vár kapcsolata a Ládi családdal további okleveles és régészeti kutatást igényelne.

elvesztette jelentőségét és értékét. Olyannyira nem volt fontos a Ládiaknak, hogy a későbbiekben Szuhogy eladásakor Csorbaköt meg sem említik.

Szuhogy és a Ládiak a 14. század első felében

Szuhogy települése legközelebb 1317-ben jelent meg az oklevelekben, ahol egy több évig tartó pereskedés tárgyát képezte. Ezen évben, olvashatjuk, hogy az egri káptalan képviselője felszólalt Tamás esztergomi érsek előtt Márton egri püspök ellenében, aki elődeivel együtt több, a káptalanlalt illető birtokot, illetve falvak tizedeit lefoglalta Újvár, Borsod, Ung és Zemplén vármegyékben. Ebből az oklevélből értesülünk, hogy a borsodi Narad, Telekus, Ruda, Zenthiacab (Nyárad, Telekes, Rudabánya, Szentjakab) falvak mellett Zonhod, azaz Szuhogy tizedét is lefoglalta Márton püspök, ami jogosan az egri káptalané lett volna.⁴⁵ Két évvel később 1319. április 10-én Egerben Márton püspök kijelentette, hogy a közte és a káptalan között Tamás érsek előtt folyt perben elismerte a mondott falvak tizedeinek visszaadását, „minthogy régtől fogva hozzájuk tartozott.” A kanonokok ezért eltekintettek azon költségek megfizetésétől, amelyet Tamás esztergomi érsek rótt Márton püspökre. Márton pedig visszavonta az „Apostoli Szentszékhez a káptalan ellenében tett fellebbezést”.⁴⁶ A pereskedés után a falu és a környező települések tizede tehát visszakerült az egri káptalanhoz.

Ezt követően 1322-ben a tizedlajstromokban említik meg Szuhogy egyházát. Maga a falu továbbra is a Ládi család tulajdonában volt, de nem játszott lényeges szerepet, az oklevelek alig említették meg. Valószínűleg a Ládiak sem sokat tartózkodtak itt. Ládi Csorba Miklós fia *Domonkos* és ennek a fiai *Donch* és *János* nevét egy 1324. január 6-i határbejárás említi legközelebb. Dominici de Laad (Ládi Domonkos) és fiai Kapulna (Tornakápolna) nevű föld birokosai.⁴⁷ Szuhogy 1332-ben, 34-ben és 35-ben 5 garas pápai dézsmát fizet, tudjuk meg a pápai tizedlajstromokból.⁴⁸ A fenti összegek alapján a környék közepes jelentőségű tizedfizető falvai közé tartozhatott.

1343-ban Domonkost és két fiát birtokosként említették meg Szuhogyon. Véleményem szerint a Ládi család ekkor már folyamatosan szegényedett. Azt már korábban láthattuk, hogy nem volt Domonkosnak és fiainak annyi pénze, hogy az apjuk által emelt várat fenntartsák, ami el is pusztult. Az oklevelek alapján pedig egyre szorultabb helyzetükre gondolhatunk. 1349-ben pereskedésbe kezdett Domonkos fia Donch és ugyanazon Domonkos fia János fia Jakab Verez-i Kuuer Miklós fia János és Nomar-i Bethlen fia Simon özvegye ellen, ahol a Ládiak elvesztették a pert és a bíróság 4 márka bírság megfizetésére ítélte őket. Mivel ezt másként nem tudták már ekkor kifizetni, ezért 1349. július 6-án János borsodi főesperes és püspöki vicarius előtt az ítéletet „a Sayou fluviumnál lévő Lad possessio átadásával akarták kielégíteni.”⁴⁹ Az átadás azonban nem történt meg, ugyanis Sajólád továbbra is Ládi birtok maradt, talán a per nyertesei továbbra is pénzben követelték a bírságot, vagy inkább a Ládiak ragaszkodtak annál jobban Sajóládhoz, hogy azt eladják.

Eközben változás történt a Ládi családban: Donchot a későbbi oklevelek már nem említik meg, valószínűleg meghalt, de közben a dokumentumokban megjelenik Domonkosnak egy harmadik fia, Miklós, aki ekkor válhatott nagykorúvá. A pénzszerűben lévő

⁴⁵ Anjou-kori oklevéltár IV, 1996. 259. 680. oklevél.

⁴⁶ Anjou-kori oklevéltár V, 1998. 168–169. 427. oklevél.

⁴⁷ Anjou-kori oklevéltár VIII, 1993. 11–12. 6. oklevél.

⁴⁸ Györffy Gy., 1987. 749–750.

⁴⁹ MOL DL 4058. Regeszta: <http://www.arcanum.hu/mol/>

Ládi Domonkos és fiai ez időben nagy lépésre szánták el magukat. 1351-ben eladták szuhogyi birtokukat. Az eredeti oklevél máig ugyan nem maradt fenn, de 1383-ban Perényi Péter kérésére átírták az 1351-es okmányt. Ebből értesülünk arról, hogy az egrri káptalan előtt: „... magister Dominicus filius Nicolai dicti Charba, de Laad, unacum Johanne et Nicolao pueris, filys suis, ... ex una, ...” valamint „... magistro Andrea filio Stephani filij Urbanus de Perweny parte ab altera coram nobis personaliter constituti.” Azért, hogy: „...predicti Dominicus et filij sui quamdam possessionem ipsorum hereditariam *Zonhod* vocatam in Comitatu Borsodiensi, inter possessiones Zendreu, Zenthmiklous, Ormos, Rudabanya et Telkus ...” minden haszonvételével és tartozékával adják örök birtoklásra András mesternek. András pedig: „... quamdam porcionem suam possessionariam, in possessione *Deek* vocata in comitatu Abawyuariensi existenti habitam, videlicet terciam partem ipsius possessionis Deek, ...” adja, továbbá „... ducentas marcas grossorum ...”⁵⁰

A Ládiak tehát jelentős üzletet kötöttek, viszonylag tekintélyes vagyonhoz és a mondott Deek (Detek) falu harmadához jutottak szuhogyi birtokukért. A Perényiektől kapott nagy összeg Szuhogy viszonylag magas értékét is tanúsítja. A szerződésben azonban meg sem említik a csorbakői várat. Ennek ellenére a tetemes eladási összeg miatt számolnunk kell egy királyi engedéllyel bíró várral vagy várhellyel, amelyet, ha már nem is tartottak karban, királyi jogait (az építési engedélyt) mégis megőrizte.

Érdekes, hogy a mindössze 4 márka értékű Sajóládhoz még a jóval értékesebb Szuhogy eladása után is több évig ragaszkodnak. Bár korábban már megpróbálták ezt is átadni, az nem sikerült, vagy visszavásárolták, de tény, hogy könnyebben váltak meg Szuhogytól, ami talán annak a bizonyítéka is, hogy a család központja ekkor már nem ott, hanem a Sajó mellett volt.

Ezt követően egyre kevesebbet tudunk a Ládiakról, akik ismét pénzsűkébe kerültek és végül 1359. május 14-én elzálogosította Ládi Domonkos és fia Miklós a Sajó mellett fekvő Laad birtokukat Korhy-i János fia Jánosnak kiváltásig.⁵¹ Valószínűleg ez már nem sikerült nekik, visszavásárolásról nem tudunk, később pedig Sajólád már az Olnódi Zudarok kezébe került. A Ládiak bizonyára valamelyik kisebb birtokukra szorultak vissza.

Csorbakő a Perényiek tulajdonában

Perényi András és Perényi Péter

1351-ben tehát Perényi Orbán fia István fia *András* megvette Ládi Csorba Miklós fia *Domonkostól*, s ennek fiaitól *Jánostól* és *Miklóstól* Szuhogy birtokát az abauji Deek faluban lévő birtokáért és további 200 márkányi garasért cserébe. Mint láthattuk az oklevél nem maradt fenn az adásvételről, csak egy 32 évvel későbbi átírat, amelyet pedig már nem is az eredeti vevő, *Perényi András*, hanem Perényi István másik fia, *Perényi Péter*

⁵⁰ Zichy okmánytár IV, 1878. 256–258. 216. oklevél. (Ládi Csorba Miklós fia Domonkos mester és fiai János és Miklós egy részről valamint más részről Perényi Orbán fia István fia András mester személyesen megjelent, azért, hogy az előbb mondott Domonkos és fiai azon Szuhogynak nevezett birtokukat, amely Szendrő, Szentmiklós, Ormos, Rudabánya és Telekes birtokok között fekszik, minden haszonvételével és tartozékával adják örök birtoklásra András mesternek. András pedig: az Abatúj vármegyei *Deek* faluban lévő részét, vagyis e falu harmadrészét adja, továbbá 200 márkányi garast.)

⁵¹ MOL DL 4857.

kérésére írt újra az egri káptalan hiteles helye. Perényi András 1374 után meghalt, így a birtokot testvére Péter örökölhette.⁵²

1381-ben a jászói Keresztelő Szent János monostor konventje és Paulus előljáró tudósít minket, hogy Nagy Lajos király rendelete folytán: „... nobis magister Petrus de Peren quod ipse ... dam possessionis sue Zomhod vocate omni Jure sibi pertinentis legitime vellet introire ...” Ennek érdekében a konvent embere: „... Thomas de Hemy homo noster ad faciem predictae possessionis Zomhod vocate vicinis et commetaneis suis uniuersis legitime inibi conuocatis et presentibus accedendo, introducat prefatum magistrum Petrum in dominium ...”⁵³ Az oklevelet Szent Márton ünnepe utáni 3. napon (november 13.) Visegrádon keltezték. Az esetleges ellentmondásoknak megfelelő határidőt hagytak, de mivel ilyen nem érkezett, így még ezen évben Szent Tamás apostol ünnepének harmadik napján: „... ipsi magistro Petro cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis uniuersis perpetuo Jure ...”⁵⁴ beiktatták.

Mivel tulajdonosváltás történt, ezért érthető, hogy az új birtokos rendezni akarta a falu birtokjogi okleveleit, így került sor a már korábban látott 1351-es dokumentum 1383-as átírására.

Perényi Péter idejében kezdett a család felemelkedni. Péter előbb bekerült a királyi kíséretbe, majd regéci várnagy lett. Zsigmond ezt követően diósgyőri várnaggyá tette, ami öt vármegye ispánságát is jelentette.

Perényiek a hatalmi válság éveiben

Luxemburgi Zsigmond hatalomra kerülésével politikai válság bontakozott ki, amely megosztotta az országot. A bárók többsége igyekezett az 1382 utáni években kivívott pozícióit, s ezzel együtt a királyi hatalom ellenőrzését is megőrizni. Velük szemben Zsigmond saját helyzetét kívánta megerősíteni. A bárók számíthattak a nemes-ség többségének támogatására is, hiszen Zsigmond kezdetől fogva népszerűtlen volt, amit tetézt még az 1396-os nikápolyi vereség híre is. Zsigmond céljai elérésére ezért új arisztokráciát igyekezett kialakítani saját híveiből, illetve idegen származásúakból, akiket nagy birtokokkal látott el és magas pozíciókba juttatott. Ezek egy része köznemes volt, kiket az udvar alsóbb rangú tagjai közül emelt fel, köztük a Perényieket (I. Perényi Pétert). Az új arisztokrácia lényege az volt, hogy bár tagjai a bárókhoz hasonlóan nagy vagyonnal rendelkeztek, de mindezt és pozíciójukat csakis Zsigmondnak köszönhették.

1401. április 28-án az országnagyok Bebek Detre nádorral az élükön letartóztatták Budán a királyt, akitől követelték, hogy az új idegen származású híveit távolítsa el a hatalomból. Erre a király nem volt hajlandó, mire fogollyá nyilvánították, az országot pedig a Szent Korona nevében a bárók és főpapok kormányozták. Mivel az új uralkodó személyében nem tudott megegyezni a tanács, ezért Zsigmonddal alkudozni kezdtek: visszakapja a trónt, ha bűnbocsánatot ad a lázadóknak és az idegeneket elküldi udvarából. Habár Zsigmond elfogadta a javaslatot, híveit nem bocsátotta el, sőt eljegyezte a stájer Cillei Hermann lányát, Borbálát. Zsigmond még tovább is ment, leváltotta Bebek

⁵² Engel P., Középkori magyar genealógia, 2001. Perényi, 2. tábla, terebesi ág.

⁵³ Zichy okmánytár IV, 1878. 218–219. 182. oklevél. (a mi mesterünk Perényi Péter az ő Szuhogynak mondott birtokába minden joggal és törvényesen akar belépni, [ezért]a mi emberünk Hemi Tamás a mondott Szuhogy falu szomszédait és határosait törvényesen összehívta és a jelenlevőkhöz járulva beiktatta az előbb mondott Péter mestert a birtokba).

⁵⁴ Zichy okmánytár IV, 1878. 219. 182. oklevél. (magát Péter mestert minden dolgával, hozzátartozójával, örök jagon [beiktatták].)

Detre nádort, helyébe hívét, Garai Miklóst tette. A személycseréket több poszton folytatta a király, mire a bárók Nápolyi Lászlónak ajánlották fel a trónt.

1402 végén Nagyváradon a főurak hűséget fogadtak Lászlónak, majd készülődni kezdtek a harcra. Az ellenkirályt Zárában egy alkalmi koronával még meg is koronázták. A bárókat jóformán az egész ország támogatta, a birtokosok nagy része mellettük volt. A vidéki köznemesek nagy számban álltak a felkelők zászlói alá. Zsigmond csak az új báróira és a városokra számíthatott, mégis leverte a felkelést, aminek oka, hogy a felkelő főurak nem tudtak összhangra jutni a támadásban. A győzelem után Visegrádon Zsigmond a fejére tétette a Szent Koronát, így legitimitása megkérdőjelezhetetlenné vált. 1403. október 8-án egyezség jött létre a király és a lázadók között: a felkelőket közkegyelemben részesítette, birtokaikban meghagyta, ha a megadott határidőn belül meghódoltak előtte. A még néhány ellenállót teljes jószágvesztésre ítélte, de egyszer sem hozott halálos ítéletet. A hatalmi harcok ezzel 1403/1404 fordulójára véget értek és a központi uralom győzelmét hozták. A királyi hatalom konszolidálásában Zsigmond továbbra is számított új hívei segítségére.

Érdemes megvizsgálni, hogyan került bele ebbe a körbe a Perényi család. Az új bárók általában az udvari nemességből emelkedtek fel, pályájukat a királyi udvar lovagjaiként vagy ifjaiként kezdték. A Perényiek karrierje példa is lehet a többi újdonsült arisztokrata családok között, de látványos feljutásuk még túl is mutat egy átlagos főnemesen. Mint tudjuk, őket is a köznemességből emelte fel Zsigmond.

Perényi Péter legidősebb fia, Miklós abaúji és zempléni ispán volt, sőt 1387–90 között már az udvarban kapott méltóságot, a királyi pohárnokmesteri címet töltötte be. A méltósághoz szerezte meg a család későbbi törzsbirtokát, Terebes várát 1387-ben, ami a Perényiek legfőbb központjává vált.⁵⁵ Miklós szörényi bánná történt kinevezése után, öccse János örökölte a pohárnokmesterséget.⁵⁶ A Perényi fivérek 1384-ben megkapták Zsigmondtól a füzéri várat, majd pedig Miklós 1392-ben elcserélte délvidéki birtokát a Zemplén vármegyei Patak és Újhely városaira és a köztük lévő várra.⁵⁷ A legfiatalabb, Perényi Imre és két bátyja királyuk iránti hálából azonban súlyos véráldozatokat is hoztak, amiről egy 1408. július 10-én kiadott Perényi Imre hűségét szolgálatait felsoroló oklevél számolt be: „Amidőn a Prokop morva örgróf által csalárdul elfoglalt Liptó megyei Nagwar királyi vár visszaszerzésére nagy haddal megindult ... [1399-ben] ostrom alá vette, a várból balista-val kilőtt nyíl oly súlyosan megsebesítette Peren-it [Perényi Imrét] a lábán, hogy sokáig beteg volt és örökké nyomorék maradt, korábban pedig, amidőn az országba állandóan becsapó török ellen Bulgáriába indult és a prope maius castrum Nikapolim azokkal megütközve csatát vesztett, Peren-i testvéreivel: Miklós volt szörényi bánnal és Jánossal, unokatestvéreivel és familiárisaival együtt vitézül küzdött, ez a két testvére, rokonai és familiárisai elestek, maga pedig csak súlyos sebek árán tudott megmenekülni.”⁵⁸

Perényi Imre, a csorbakői vár építője

Perényi Péter fia *Imre* 1384-ben a prágai egyetemen tanult,⁵⁹ majd 1387-től bekerült a királynéi udvar apródjai közé.⁶⁰ „Daliás termet, gyönyörű arc, kiváló értelem, éles

⁵⁵ *Feld I.–Cabello, J.*, 1980. 33.

⁵⁶ *Engel P.*, 1996. I. 44.

⁵⁷ *Feld I.–Cabello, J.*, 1980. 34.

⁵⁸ Zsigmondkori oklevéltár II, 1956. 150. 6209. oklevél.

⁵⁹ *Mályusz E.*, 1984. 33.

ész jellemezte”⁶¹ Perényi Imrét, aki 1397-ben szinte már a családban hagyományos királyi pohárnokmesteri címet nyerte el, amit 1404. május 8-ig viselt. Közben szintén örökölte bátyja, Perényi János abaúji ispánságát, amihez még hozzájárult 1402-től a borsodi ispánság és a diósgyőri várnagyi cím is. Mindezen tisztségeit természetesen letette, amikor 1405-ben Zsigmond titkos kancellárrá nevezte ki, amit 1418-ig, haláláig töltött be.⁶²

A megnyerő és éles elméjű Perényi Imrét Zsigmond király diplomáciai feladatokkal is ellátta. „A tengeren túlra számtalan fejedelemhez és herceghez vezetett Perényi útja, amelyen familiárisaival együtt fogságba esett, azonban több napon s éjjelen át hajózva a tengeren sikerült megmenekülnie.”⁶³ Pontos útvonalát sajnos nem ismerjük, de feltételezhető, hogy a török ellenségeihez, a Kisázsiai és Közép-Ázsiában uralkodó fejedelmekhez vezetett útja. Célja pedig természetesen a már Magyarországot is fenyegető török ellen a szövetségesek keresése. 1408-ban Bajazid szultán trónkövetelő fiához, Csalapia Szulejmán szultánhoz utazott több hónapos követségbe a király, a királyi tanács és a bárók hozzájárulásával.⁶⁴

A királyhoz végig hű Imrét 1408-ban Zsigmond természetesen bevette az új Sárkány-rendbe is.

1403. és 1404. esztendőkből több oklevelünk szól a feltétlenül királyhű Perényi Imre megjutalmazásáról. Birtokait ekkor kezdte kiterjeszteni, amiben a király készséges segítséget nyújtott. Terebesi törzsbirtokuk mellett ekkor tette igazi központjává az apjától, Perényi Pétertől örökölt Szuhogyot, ahol felépíttette Csorbakő várát: „Nos Sigismundus dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croatie et cetera Marchioque Brandenburgensis et cetera Sacri Romani Imperii generalis vicarius et regni / Bohemie gubernator. Memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit universis, quod veniens nostre maiestatis in conspectum / vir magnificus *Emericus de Peryn* inter ceteros honores pincernarum nostrarum magister nobis exponere curavit. Quomodo dudum temporibus / retrolapsis propter nimiam vetustatem ac quamplurima onera incomoda sinistre conservationis castris progenitorum suorum et per consequens ipsius / *Chorbakw* vocati in comitatu Borsodiensi habiti foret corruptum, et ad extreme destructionis exilium reductum. Ita ut ad aliud / reedificandum ibidem solum locus remaneret, supplicans proinde nostro culmini ut eundem quo ad restaurationem huiusmodi castris habere dignaremur / recommissum, nos itaque attendentes fidelis servitia ipsius Emerici nobis indefesse et signanter temporibus incapacis sudorose ymmo cum magna / eius sanguinis effusione exhibita annuimus et graciosissime concessimus ymmo annuimus et concedimus per presentes, ut ipse ipsiusque heredes et posteritates / universe predictum castrum – modo quocumque voluerint – reformare, construere et reedificare, illudque adinstar aliorum nostrorum regni magnatum et nobilium / in perpetuum conservare valeant atque possint ex presenti nostra largiflua clemencia et gratia speciali harum nostrarum testimonio litterarum. Datum in / Alba Regali feria secunda post festum omnium sanctorum. Anno domini Milesimo Quadringentesimo tertio.”⁶⁵

⁶⁰ Engel P., 1996. I. 488.

⁶¹ Mályusz E., 1984. 81.

⁶² Engel P., 1996. I. 90.

⁶³ Mályusz E., 1984. 81.

⁶⁴ Uo., ill. Fejér G., 1843b. X. VIII. 483. CCXLVII. oklevél.

⁶⁵ MOL DL 8911. (Mi Zsigmond, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és a többi királya, Brandenburg örgrófja, a Szent Római birodalom általános helynöke, Csehország kormányzója. A jelen oklevél tartalmával átadjuk az emlékezetnek, mindenkihez, akihez eljut, hogy a mi színünk elé járulva a méltó-

Érdemesnek találtam az egész dokumentumot közölni, hiszen ezen oklevelünk említi először a csorbakői várat. Ebből a szövegből tudjuk biztosan, hogy a 14. században már kellett léteznie egy korábbi várnak, ami olyan rossz állapotban került a Perényiek tulajdonába, hogy azt újjá kellett építeni.

Az oklevélben Perényi Imre neve előtt szereplő „magnificus” jelző arra utal, hogy az ország legelőkelőbbjei közé, a bárók közé tartozott, egyedül ezt a réteget illette a megkülönböztető „nagyságos” címzés.⁶⁶ Tulajdonképpen a Perényieknek még engedély sem nagyon kellett volna a várépítéshez, hiszen olyan „jóban” voltak Zsigmonddal, de azért a király elé járuló Perényi Imre, mintegy legitimálva várépítési szándékát megjegyzi, hogy egy elpusztult vár helyén kíván építkezni. A dokumentumból kiderül, hogy Perényi Imre pohárnokmester a már korábban felvázolt hatalmi küzdelmekben („a zavaros időkben”) komoly áldozatokat tett a királyért. Érdemes egy pillantást vetni a dátumra is, november 5.: még egy hónap sem telt el a harcok befejeztétől, Nápolyi László is csak novemberben hagyta el az országot, de Perényi Imre már jutalmat kap. Mindez tanúsítja, hogy a királyhű emberek között is az elsők közé tartozott.

A várépítési engedély kiadásának napján Perényi Imre további jelentős birtokot nyert a királytól Csorbakő szomszédságában. Az oklevél már részletesen leírja Perényi Imre „magnis sui sanguinis effusionibus”⁶⁷ (nagy véráldozatát), amit „in conflictu ubi Stephanus de Debrew ...” a királyhoz hűtlen Debrői István elleni konfliktusban szerzett, akit sikerrel megfutamított Patak mellett. Zsigmond ezért az örökös nélkül elhalt hűtlen Vadászi Imre birtokait: „... possessiones Wadas Janusdi in Abawywariensi, Balashaza, Ormos, Nyaragh, Tewisses ac Kelecze in Borsodiensi populosas, ac Nemetmesew vocatas et desertam in Hewes comitatibus ...”⁶⁸ [adta Perényi Imrének]. A borsodi birtokok helyzetéből egyértelműnek látszik, hogy a király az újjáépülő csorbakői várnak ezzel uradalmat adományozott.

1404. március 16-án a jászói konvent jelenti Zsigmondnak, hogy Perényi Imrét beiktatták a fentnevezett Vadászi Imre birtokaiba,⁶⁹ így törvényesen is kialakult Szuhogy után Ormos, Nyárad, Tövisses és Kelecsény falvakból Csorbakő várának uradalma. Annak ellenére, hogy a Perényi család fő központja Terebesen volt, Imre mégis az általa épített Csorbakőt kedvelte jobban, aminek talán az lehetett a magyarázata, hogy birtokai

ságos *Perényi Imre*, aki más tisztségek mellett a mi pohárnokmesterünk elő kívánta adni, hogy régóta az idő előrehaladtával, az őseinek és következőképpen az ő Borsod vármegyei Csorbakőnek nevezett várának az igen régisége miatt és a vár balvégzetű fenntartásának a számos terhe és nehézsége miatt [a vár] tönkre ment és a végső pusztulás nyomorúságába jutott, úgy, hogy ott csak egy másik felépítendőre való hely maradt; ezért kérvén alázatosan fennségünket, hogy méltóztassunk neki engedélyezni eme vár újjáépítését; mi tehát megfigyelve Imre hűséges szolgálatait, amelyeket fáradhatatlanul és különösen a zavaros időkben izzadságosan, sőt nagy véráldozattal teljesített; adtuk és kegyesen engedélyeztük, sőt adjuk és engedélyezzük jelen levéllel, hogy ő és örökösei és minden utódai az előbb mondott várat, azon módon, ahogy akarja, átalakíthassák, felépíthessék és újjáépíthessék; és azt királyságunk más mágnásainak és nemeseinek módjára a mi jelen bőkezű kegyelmünkéből és különös kegyünkéből örökre megőrizhessék jelen levélünk tanúbizonyságával. Kiadott Székesfehérvárott Mindenszentek ünnepe utáni hétfőn [november 5.] az Úr 1403. évében.) Felül jobb oldalt: propria commissio domini Regis, hártán, a szöveg alatt papírfelzetes titkos pecséttel, Zsigmond-kori oklevél-tár II, 1956. 318. 2724. oklevél.

⁶⁶ Engel P.–Kristó Gy.–Kubinyi A., 1998. 171.

⁶⁷ Zichy okmánytár V, 1888. 346. 297. oklevél.

⁶⁸ Zichy okmánytár V, 1888. 346. 297. oklevél. (Vadász és Jánosdi falvak Abaujban, Balázsháza [puszta Felsőnyárad mellett], Ormos [ma Ormosbánya], Nyárad [ma Felsőnyárad], Tövisses [puszta Felsőnyárad és Felsőkelecsény között] és Kelecsény [ma Felsőkelecsény] Borsodban népeivel együtt és Nemetmezőnek nevezett pusztafalu Heves vármegyében) [adta Perényi Imrének].

⁶⁹ Zichy okmánytár V, 1888. 359–360. 305. oklevél.

közül ez esett legközelebb Budához, ahol ideje jelentős részét töltötte.⁷⁰ Továbbá az új csorbakői családi központ mellett szól a vártól nem messze alapított újházi pálos kolostor is, amit egy későbbi fejezetben (Újház pálos kolostora) tárgyalok.

1408. április 28-án az oklevelek arról tájékoztatnak, hogy „A leleszi konvent előtt Perényi Imre kancellár Vadászi Imre birtokai után, amelyeket a királytól adományul nyert, 60 új Ft-ot fizet leánynegyed, hozomány és nászajándék fejében.”⁷¹ Tehát a Perényi lány esküvőjén az uradalomból 60 Ft-nyi érték járt neki, amit apja pénzben fizetett meg.

Csorbakőről név szerint egy darabig nem emlékeznek meg az oklevelek, de életéről közvetett adataink vannak az 1410-es esztendőkből. 1410. május 4. napján Zsigmond kéri a jászói konventet, hogy tartson vizsgálatot Puthnok-i János fiai Miklós, László és Miklós fia Radnolthius panaszára. A felperesek szerint Perényi Imre parancsára, várnagya Budy-i Miklós a Puthnok-iak négy Horvathy-i (ma Bánhorváti) jobbágycsoporthoz Ormos birtokon fogságba vetette, s mindaddig nem engedte el őket, míg azok 44 florenos nove monete-t és négy kardot nem adtak letartóztatójuknak.⁷² Budy-i Miklós Csorbakő várnagya volt, bár a várat név szerint nem említi meg a dokumentum.

Érdekes, hogy az ügy éveig tartott. 1412. november 2-án hallhatjuk, hogy Garai Miklós nádor Sajószentpéteren bírsággal elmarasztalta Perényi Imrét, aki nem jelent meg a Borsod vármegyei közgyűlésen, ahol a Puthnoki család panaszt emelt ellene a két évvel azelőtti, fennemlített jobbágylefogás miatt.⁷³ Néhány nappal később, november 8-án Garai Miklós megismételte korábbi levelét két példányban is. Az elsőben Puthnoki Radnolth emelt Perényi és várnagya ellen panaszt, míg a másodikban nagybátyja, Puthnoki László perelt. Ez utóbbiból tudjuk a jobbágylefogás pontos dátumát is, 1410. Szent György napja (április 24.). Érdekes, hogy az egyazon napon kiadott iratokon más-más kárösszeg szerepel: Radnolth 44 Ft-ról, míg László csak 40 Ft-ról, de ezen kívül még négy kardról tesz említést.⁷⁴ Sajnos az ügy végkimenetelét nem ismerjük, nem maradt fenn több adat róla.

Azonban úgy látszik, hogy a Puthnok-i család továbbra sem hagyta nyugton a csorbakői várnagyokat, ugyanis 1415. április 18-án Malcha-i Pál borsodi alispán előtt ismét egy Puthnok-i, Puthnok-i Miklós tiltakozott, amiért Zuba Demeter nevű Horvathy (Horváti) birtokán élő jobbágycsoporthoz sérelem érte. Zuba Demeter éppen egyik ökrét hajtotta a rudabányai vásárra, amikor Ormoson egy Bicekos nevű edelényi hospes lefoglalta az állatát. Zobonya (Szobonya) István Chorbakew-i (csorbakői) várnagy pedig mivel az eset a vár uradalmában, Ormoson történt meghallgatta az esküdeket, akik közül az edelényiek vallomásának adott igazat és így az ökröt Bicekosnak ítélte.⁷⁵ Érdekes, hogy már megint a Puthnokiak horváti jobbágycsoportját érte sérelem és ismét Ormos birtokán.

1410-ben még Perényi Imre adta ki a négy jobbágycsoportjának parancsát Budy-i Miklósnak, így feltételezhetően ekkor Csorbakőn tartózkodott. Két év múlva azonban már nem jelent meg a megyegyűlésen három idézés ellenében sem. Valószínűleg ebben az időszakban politikai ügyei miatt már távol kellett maradnia birtokaitól. 1415-ben várnagya ítélkezett az uradalom peres ügyeiben, tehát Perényi Imre ismét nincs ekkor Csorbakő várában, aminek magyarázata, hogy ekkor már javában tartott a konstanzi

⁷⁰ *Feld I.–Cabello, J.*, 1980. 35.

⁷¹ Zsigmondkori oklevéltár II, 1956. 131. 6069. oklevél.

⁷² Zsigmondkori oklevéltár II, 1956. 352. 7556. oklevél.

⁷³ Zsigmondkori oklevéltár III, 1993. 663. 2871. oklevél, vö. MOL DL 89705.

⁷⁴ Zsigmondkori oklevéltár III, 1993. 670. 2904 és 2905. oklevelek, vö. MOL DL 89707 és 89708.

⁷⁵ Zsigmondkori oklevéltár V, 1997. 179. 518. oklevél, vö. MOL DL 89752.

zsinat, illetve Zsigmond európai diplomáciai körútja, amelyen Perényi Imre is részt vett. Perényi Imrének gyakorta hosszabb-rövidebb időre el kellett hagynia csorbakői székhelyét, hiszen 1405-től haláláig a titkos kancellári címet töltötte be.

Luxemburgi Zsigmond kormányzati reformjának eredményeként két uralkodói pecsétet használt, és ennek megfelelően két kancellárja is volt. A főkancellár tartotta magánál az országnagyok és a király nagypecsétjét (sigillum maius), amely a kormányzati hétköznapi ügyek intézésére szolgált. A király személyes akaratát a másik, titkos vagy kispecsét (sigillum secretum) érvényesítette. Ezt a király mindig magánál tartotta, még külföldön is és a titkos kancellár volt felelős érte. Mivel a titkos kancellárnak, jelen esetben Perényi Imrének állandóan felelnie kellett a kispecsétért, így igen gyakran a király mellett tartózkodott. Csorbakői uradalmát ezalatt, mint láthattuk várnagyai irányították. Perényi távollétét az is bizonyítja, hogy uradalmában jóformán nem említik meg nevét az oklevelek. Valószínűleg csak pihenés céljaira érkezhetett haza a várúr néhanapján. Törődni azonban még a távoli Konstanz városából is törődött kedves csorbakői birtokával.

1414 novemberében nyílt meg a konstanzi zsinat, amit Zsigmond hívott össze az egyházszakadás felszámolására. A gyűlés gyakorlatilag 1418. április 19-ig szakadatlan ülésezett, ahol Zsigmond elnökölt.⁷⁶ A király mellett pedig ott volt Perényi Imre titkos kancellár is, hiszen a kispecsét felelőseként ott kellett lennie, valamint (korábban láthattuk) gyakorlott diplomataként szerepelt ő is. Perényi az 1417. év végén az egyhangúlag megválasztott V. Márton pápát már 1418. márciusában felkereste, hogy a Csorbakő vára közelében alapított Újház kolostorának búcsúengedélyt nyerjen. Életében minden bizonnyal ez volt utolsó tette birtokáért, ugyanis még a nyár elején meghalt. Holttestét azonban az általa alapított és gyarapított csorbakői uradalom pálos kolostorában temették el. (L. az Újház pálos kolostora című fejezetben.)

Perényi István és János

Perényi Imre két fia közül az idősebb *János* örökölte a terebesi központ mellett Füzért, amit unokatestvérével, Perényi Miklóssal közösen bírtak. Imre kisebbik fia, *István* örökölte Csorbakőt, amely továbbra is megőrizte központi jellegét. Azonban a két testvér minden jószágát valószínűleg közösen irányította. A két fiú a királyi udvarban nevelkedhetett, bár erről pontos adataink nincsenek, de ők már lényegesen többet tartózkodtak birtokaikon. 1418-ban apjuk emlékére földet szereztek és adományoztak az újházi pálos szerzeteseknek. Az ezt követő tízesztendősi időszakról kevés információnk van, majd egyszeriben megnő az oklevelek száma, amikor az unokatestvér, Perényi Miklós 1429-ben meghalt. Perényi János nagy birtokgyűjtő volt, aki már a húszas években is új földeket csatolt Füzérhez, ekkor került hozzá Patak is.

Perényi János és István, hogy tovább gyarapítsák birtokaikat: „A szepesi káptalan előtt megjelentek személyesen az egyik részről Perényi néhai Péter fia: néhai Imre titkos kancellár fiai: János és István (nobiles) kik egymásnak testvérei, a másíkról Perényi néhai Péter (magn.) székely ispán fiai: János és Miklós, Miklós terhét kiskorúsága miatt a székely ispán fia János magára vette, ha Miklós az alább írtakat idővel megtartani nem akarná, és élőszóban bevallást tettek. A legőszintébb szeretet buzgó kötelékét támogatva a köztük fennálló természetes és rokoni kapcsolatot megfontolván magukért és örököseikért váraik összes tartozékairól, birtokairól, oppidumairól, falvairól, vámjairól és más

⁷⁶ *Mályusz E.*, 1984. 77–78.

tartozékairól egymás között kölcsönös örök érvényű egyezséget és rendelést kötöttek.”⁷⁷ János és István itt elcserélték Terebes, Füzér és Csorbakő várát és összes tartozékát János és Miklós minden birtokára, nevezetesen Nagyida és Nyaláb várára és minden tartozékára. Az oklevél pontos célja nem teljesen világos, hiszen János és István birtokai, a három Perényi-központ jóval értékesebb lehetett János és Miklós jószágainál. Feltételezhetjük azonban, hogy a „legőszintébb szeretet buzgó köteléke” helyett János és István célja inkább az oklevélben is kihangsúlyozott János és Miklós birtokainak megszerzése lehetett. Vélhetően arra számítottak, hogy ezek örökös nélkül halnak meg és birtokaik így az ő ágakra szállnak.

Azonban számunkra másért is fontos ezen dokumentum. Itt láthatjuk először egy oklevélben a csorbakői várát birtokaival együtt: „castrum Chorbakew, necnon possessiones Zonhod, Ormos, Nyarad, Tywisses, Keleczen, Thelekes, altera Thelekes, Kysfalud, Adolman, Polgar, Cesekhaza et una deserta in Borsod”.⁷⁸ Tehát, mint láthatjuk már megnőtt a váruralalom falvainak száma Perényi Imre uraságához képest. Új birtokként szerepel a két Thelekes (a mai Alsó- és Felsőtelekes), Kysfalud (a mai Tiszapalkonya környékén lehetett), Adolman (a mai Tizzaszederkény környékén lehetett), Polgar (a mai Polgár) és Cesekhaza (a mai Nagycsécs). A két Telekest 1426. március 10-én Zsigmond adta kölcsön Jánosnak és Istvánnak, amiért azok 600 Ft-ot kölcsönöztek Bécsben a királynak.⁷⁹ A két falu a csorbakői vár valóságos tartozéka lett Zsigmond 1426. augusztus 24-i oklevelével.⁸⁰ Kisfalud és Adolman megszerzése is valószínűleg ehhez a bécsi kölcsönhöz köthető, 1425 körül lett a két tiszai falu Perényi-birtok. Értéküket nemcsak az növelte, hogy mindkettő egy halastó mellett feküdt, hanem, hogy tiszai rév volt a határukban, bár egyelőre ezek vámját még nem nyerték el ekkor.

Visszatérve a kölcsönös örökösödési szerződéshez, Zsigmond 1430. december 6-án utasította a jászói konventet, hogy iktassa be Perényi Jánost és Miklóst Csorbakő várába és tartozékaiba.⁸¹ A következő évben, február 8-án a jászói konvent megüzente, hogy kiszállt egy királyi ember, Chebi Mátyás, Fábián és Sebestyén napján (január 20.) és az azt követő alkalmas napokon „Chorbakw várára és tartozékaira”, ahol: „Az összehívott szomszédok és határosok jelenlétében Magyarország szokásjoga szerint a törvényes és szokott napokat ott eltöltvén Pereni néhai Péter fiait Jánost és Miklóst ezek birtokaiba ellentmondás nélkül beiktatták.”⁸² Hasonlóan megtörtént az iktatás Füzér és Terebes várába és azok tartozékaiba is.

Perényi Imre két fia, János és István 1431-től a király asztalnokmesterei lettek, amit István haláláig, 1437-ig viseltek is.⁸³ Közben mindketten tagjai lettek Zsigmond legszűkebb, legbizalmasabb körének, a Sárkány-rendnek, sőt mindketten valószínűleg részt vehettek nemzetközi diplomáciai kapcsolatokban is, aminek eredményeképpen elnyerték az aragóniai Kannarend, vagy más néven mértékletességi rend tagságát.

Mindezek tükrében továbbra sem érthető pontosan, miért engedték ki kezükből oly könnyedén a székhelyeiket. Azonban feltételezhető, hogy Perényi János és Miklós beiktatása ellenére meggondolhatták magukat és visszamondták a már megkötött szerződést,

⁷⁷ Fejér G., 1843a. X. VII. 230., vö. MOL DL 70857/1.

⁷⁸ Uo. (Csorbakő várát és a Borsod megyei Szuhogy, Ormos, Nyarad, Tövisses, Kelecsény, Telekes, másik Telekes, Kisfalud, Adolman, Polgár, Cesekháza birtokokat és egy pusztát.)

⁷⁹ MOL DL 11766.

⁸⁰ MOL DL 11842.

⁸¹ Fejér G., 1843a. X. VII. 238., vö. MOL DL 70864/1.

⁸² MOL DL 70864/2.

⁸³ Engel P., 1996. I. 47.

mert azok néhány év múltán ismét a Perényiek nádori ágának tulajdonai. Minden biznnyal az unokatestvéreiknek utódjaik születhettek, így már elveszett az a lehetőség, hogy azok birtokát a két asztalnokmester örökölje.

1437-ben meghalt Perényi István, akit szintén az újházi pálos rendházba temettek. Perényi István ezek szerint Csorbakő uraként fejezte be életét. Művészien kifaragott vörös márvány sírköve ma a rudabányai református templom falában látható (l. az Újház pálos kolostora című fejezetben).

A várat és uradalmát bátyja, Perényi János örökölte. Zsigmond halála új és izgalmasabb fejezetet nyitott János és vele együtt Csorbakő életébe is. Habsburg Albert rövid uralkodása alatt 1438-ban tárnokmesterré nevezte ki Perényi Jánost.⁸⁴ Mivel ezen címmel az ún. tárnoki városok bírói címét is ellátta, így újabb birtokokkal gyarapíthatta jószágait. Albert halála után Perényi János tagja volt annak a küldöttségnek, amely 1440-ben meghívja Ulászlót a magyar trónra. Azonban a trónutódlás: Ulászló, vagy V. László kérdése megosztotta az országot, ahol hamarosan polgárháború tört ki. V. László anyja, Albert özvegye, Erzsébet segítségül hívta a huszita Jan Giskrát, aki hamar elfoglalta a Felvidék jelentős részét és sorra verte vissza Ulászló seregeit. Perényi János ekkor jobbnak látta, birtokai érdekében is, hogy átálljon Giskra és így V. László oldalára. A cseh zsoldosvezérnél szintén diplomáciai karriert futott be, hiszen ő tárgyalta 1444-ben a lengyelekkel.

Ulászló várnai csatavesztése és halála még tovább növelte az országon belüli zűrzavart. A polgárháborús hangulat újra és újra eluralkodott, a két párt (Ulászló és László pártja) tagjai ismét szembeszálltak egymással, sőt egyes főurak között kis magánháborúk bontakoztak ki, így Pálóci Simon és Perényi János között is. Rozgonyi Simon püspök hadával Pálóci Simon megtámadta a Giskra oldalára állott Perényi Jánost, akit foglyul is ejtett. Kiszabadulása után azonban Perényi János bosszúhadjáratot indított Pálóci Simon ellen.

Az ehhez hasonló válságok feloldására a két párt kénytelen volt megegyezni, melynek eredményeként az 1445. áprilisi országgyűlésen az ellenfelek ideiglenes országgyűlést hoztak létre.⁸⁵ Az országgyűlés 1445. május 5-én határozatot adott ki a Pálóci-Perényi konfliktus lezárásaként:

„Dénes esztergomi bíboros-érsek, Hedrehwar-i Lőrinc nádor, Rozgon-i György országbíró, Wylak-i Miklós és Hwnyad-i János erdélyi vajdák és a többiek bizonyítják, hogy midőn Albert király halála után az országban különféle zavargások támadtak ésők azokat kölcsönösen még táplálták is, különösen pedig Palocz-i Simon királyi lovászmester és Peren-i Imre fia János, királyi tárnokmester mint igazi ellenségek állottak egymással szemben és szinte állandó harcot folytattak egymás ellen úgy, hogy Palocz-i Simon Peren-i Imre fiát: Jánost el is fogta több familiárisával együtt és hosszabb időn át fogva is tartotta, mígnem Palocz-i Imre fia: Palocz-i László királyi ajtónállómester a fogságban lévő Peren-i János kérésére közbenjárt Simonnal Peren-i János és familiárisai kiszabadítása érdekében, ami bizonyos feltételek mellett meg is történt, de ugyanakkor Peren-i Jánosnak maga helyett túsul kellett adnia fiát: Istvánt és leányát: Ilonát, azonkívül Saagh-i Balás fiát: Jánost és Chorbakew [Csorbakő] várát át kellett engednie Simon részére, sőt Palocz-i László a saját várát: Dedest [Dédés] és az Aynachkew [Ajnácskő] várában meg a Sayozenthpeter [Sajószentpéter], Petherwasara [Pétervására] és Kwesd [Kövesd] városokban és a hozzájuk tartozó falvakban bírt birtokrészeit is átadta Palocz-i

⁸⁴ Engel P., 1996. I. 40.

⁸⁵ Engel P.–Kristó Gy.–Kubinyi A., 1998. 205.

Simonnak Peren-i János kiszabadítása érdekében. Peren-i János azonban kiszabadítása után bosszút forralt fogságáért és más méltánytalanságokért Palocz-i Simon ellen és következetesen kezdte pusztítani Palocz-i Simon birtokait és javait, amelyek közül egyeket, mint pl. Pathak városát és az ottani klostroból csinált erődítményt még most is elfoglalva tartja, s így az ellenségeskedés köztük egészen a mostani országgyűlésig tartott. Mivel az országgyűlés éppen az általános béke helyreállítása céljából jött össze, azért egyesek sokat fáradtak a két ellenfél megbékítésén. Végre mindketten: Palocz-i Simon és Peren-i János is megjelentek az országgyűlés előtt és bejelentették, hogy békére lépnek oly módon Peren-i János a nevezett Palocz-i Simont, azonkívül ... összes familiárisait minden, ellene és emberei ellen elkövetett erőszakos tényért, magát a fogságot is beleszámítva nyugtatta. Éppúgy nyugtatta Palocz-i Simon Peren-i Jánost és összes embereit minden, ellene és övéi ellen elkövetett jogtalanság felett. Azonkívül Palocz-i Simon megígérte, hogy a még mindig kezesekül nála lévő Peren-i János fiát: Istvánt és leányát: Ilonát, azonkívül Saagh-i Balás fiát: Jánost Szentháromság vasárnap nyolcadáig [május 30.] kibocsátja a kezességéből és ugyanarra az időre Chorbakew várát is visszaadja összes tartozékaival együtt Peren-i János kezeihez és ugyancsak Szentháromság vasárnap nyolcadáig Palocz-i Lászlónak is visszaadja Dedes várát, az Aynachkew várában és Sayozentpeter és Peterwasara városokban és a hozzájuk tartozó falvakban Palocz-i Lászlót illető birtokrészekkel együtt. A kezeseket kiszabadulásukkor felmenti minden kötelezettségük alól. Ugyanarra az időre Peren-i János is visszaadja Palocz-i Simonnak Pathak városát a benne emelt erődítménnyel és minden benne lévő hadifelszereléssel együtt, ... Ha pedig az egyik vagy a másik fél familiárisai támasztanak az elszenvedett veszteségekért bármilyen igényt, vagy azoknak a hozzátartozói, akik a harcban életüket veszítették, mindegyik fél a sajátjából köteles kárpótolni és az ellenfelet ezek miatt nyugtatni. Mindezek megtartására mindketten megesküdték és becsületszavukat adták.”⁸⁶ Ha az egyik fél megszegi a mondottakat, akkor az örök hűtlenség bűnébe esik és összes jószága a másik félre száll – szólt a decretum véghatározata.

A királyi lovászmester és tárnokmester közötti háborúskodásban tehát fontos szerepet töltött be Csorbakő vára, amelyet mint láthattuk még le is foglalta Pálóci Simon biztosítékként. Habár a decretum kimondja a harcok beszüntetését, ezzel a konfliktus még nem oldódott meg teljesen. Épp Csorbakő és uradalma az, hol az újabb viták ismét kibontakoztak a főurak között. A pesti országgyűlés decretumán a tinta még alig száradt meg, mikor Perényi János panasszal lépett fel Pálóci Simon ellenében egy eleddig kiadatlan oklevélben: „Prelati barones et proceres ac nobiles regni Hungarie universi honorabili conventui / ecclesie Sancte Crucis de Lelez, salutem et honoris incrementum. In persona magnifici / Johannis de Peren magistri tavarnicorum regalium nobis exponitur querulose, Quomodo / circa festum Sacratissimi Corporis Christi proxime preteriti magnificus Simon / de Palocz missis et destinatis Nicolao de Abafalwa ac Vincencio dicto Soldus / de Rwnya pridem castellanis castris Cherbakw vocati familiaribus suis ad possessiones / ipsius exponentis Zanhod, Ormos, et utriusque Thelekes vocatas in comitatu Borsodiensi / existentes habitas universas res et quelibet bona scilicet et pecudes et pecora iobagionum / et populorum in eisdem possessionibus conmorantium protunc ibi repertas et inventa auferri, deportari / et depelli fecisset indebite et minus iuste potentia mediante in preiudicium prefati exponentis / et dampnum valdemagnum; super quo vestram honorabilitatem presentibus requirimus, quatenus unum / mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Georgius vel Johannes Thekes / de

⁸⁶ MOL DL 13846. Regeszta: <http://www.arcanum.hu/mol/>

Olswafew aut Georgius sin Petrus de Zeen seu Franciscus de Casa / sive Vincencius filius eiusdem neve Paulus de Hangach aliis abstentibus homo / noster ab omnibus quibus incumbit, meram de premissis experiatur certitudinis veritatem, / quam tamen nobis more solito rescribatis. Datum Wacie secundo die festi beatorum / Petri et Pauli apostolorum. Anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo quinto.”⁸⁷

Az oklevél hátoldalán olvashatjuk a konvent feljegyzését is, hogy mely napon, ki végezte el az utasítást: „feria quinta in festo divisionis apostolorum homo regius Franciscus de Cassa in comitatu Borsodiensi”⁸⁸ a vizsgálatot elvégezte, amely során a panaszt igaznak találta. (Az oklevél érdekessége az 1445-ös országgyűlési decretumhoz hasonlóan, hogy azokat uralkodó hiányában az országnagyok adták ki.)

Ezt követően kilenc évig hallgatnak a források Csorbakőről. 1454. január 23-án értesülünk ismét a várról: Pálóci László országbíró előtt Perényi Imre fia János tárnokmester egyrésztől, másrésztől Kórógyi Fülöp fia János macsói bán egyezményre léptek. Mivel Perényi János elvette feleségül Kórógyi Fülöp János bán edesnővérét, Katalint, birtokjogaik jobb megvédhetése céljából testvérekül fogadták egymást, s kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek. Az oklevél részletesen felsorolja a kontraktusba belefoglalt nagyszámú birtokot, s köztük Perényi csorbakői várát tartozékaival együtt: „item castrum Chorbakew, Nyaragh, Zonhod, Ormos, Kelechen, Felsethelekes, Alsothelekes et Thewysses, item opidum Emewd, Kysfalwd cum tributo vadi, Adolman ac predia Polgar, Kekos Chewsig haz ...”⁸⁹ Az oklevélben újdonságként szerepel „opidum Emewd” (Emőd mezőváros), Kékes birtoka, illetve Kisfalud hídvámja is. Mindezek Kórógyi Fülöp Katalin hozományaként kerültek a Perényiek tulajdonába.

Perényi és Kórógyi Katalin házassága természetesen már korábban megtörtént, most csak Giskra pozíciójának megerősödése indokolta a két család kölcsönös szerződésének megírását. Ezt bizonyítja egy hatalmaskodási ügy is, amely Perényit Emődön már birtokosként említi meg: 1451. hamvazószerda ünnepe körül Perényi János emödi familiárisai és officiálisai biztatására több helybeli ember nagy területű szántót, rétet foglalt el a ládi (Sajólad) pálos szerzetesek birtokából. Sőt az elfoglaláson túl még új határokat is vontak. A vármegye által kiküldött hiteles ember mindent a barátok panasza szerint talált. Az eset azonban csak 12 év múlva zárul le, amikor az egri káptalan visszaiktatta a pálosokat földjeikbe.⁹⁰ Ekkor már az alperes részéről Perényi néhai János fia István tiltakozott, tehát közben Perényi János tárnokmester meghalt. Bár a per hosszú ideig

⁸⁷ MOL Df 222218. (A Magyar Királyság minden előkelője, főpapja, bárója, és nemese, a tisztelendő leleszi Szent Kereszt egyház konventjének üdvözet és tisztességben gyarapodás. Nagyságos Perényi János királyi tárnokmester személyében panaszkodva elő lett adva, hogy a legutóbbi Krisztus Testének ünnepe tájékán [1445. május 27. körül] nagyságos Pálóci Simon kiküldte Abafalvi Miklóst és Runyai Zsoldos Vincét, a Csorbakőnek nevezett vár egykori várnagyait, akik az ő familiárisai a birtokára, amelyek Zanhodnak (Szuhogy), Ormosnak és mindkét Telekesnek neveztetnek Borsod vármegyében; a birtokon lakó jobbágyok és népek minden dolgát és mindenféle javaikat, ti. marhákat, kis lábas jószágokat, amit akkor itt találtak és felleltek, bünyösen és jogtalanul elvetette és elhajtatta és elvitette a mondott panaszos sérelmére és igen nagy kárára; ezért megkérjük tisztelendőségeket e levéllel, hogy küldjete egy hites embert, akinek a jelenlétében Jósvalfői Thekes György, vagy János, vagy Színi Péter, vagy György, vagy Kazai Ferenc, vagy fia Vince, vagy Hangácsi Pál, a mi embereink egyike mindenkitől, akitől kell, az ügyben kideríti a fentiekről a teljes és biztos igazságot, amit nekünk a szokás szerint megírtok. Kelt Vácott, Péter Pál apostolok ünnepnek második napján [június 30.]. Az Úr 1445. évében.) Fénykép alapján.

⁸⁸ MOL Df 222218. Hátlapon. (Az apostolok szétválásának ünnepén [július 15], csütörtökön Kazai Ferenc királyi ember Borsod vármegyében.)

⁸⁹ MOL DL 24541.

⁹⁰ MOL DL 14543 és DL 16042. Regeszta: <http://www.arcanum.hu/mol/>

elhúzódott, a Perényieknek mégsem sikerült az elfoglalt területüket uradalmuk mezővárosához, Emödhöz csatolni.

Még Perényi János életében azonban új adományt nyert birtokaira, köztük a csorbakői uradalomra is. Ennek előzménye, hogy V. László király 1452. szeptember 4-ig III. Frigyes német király fogságában volt, így csak kiszabadulásával indulhatott meg az ország belpolitikai helyzetének konszolidálása. A birtokviszonyok rendezésében részint a fennálló helyzetet, részint az 1439. évi állapotot tekintette alapul. A főurak birtokait most új, érvényes királyi birtokadományozási oklevéllel szentesítette.⁹¹ Ezen törekvés eredményeként látott napvilágot 1455. január 10-én Pozsonyban az az oklevél, amely Perényi János tárnokmestert új adománylevéllel erősítette meg korábbi birtokaiban. Csorbakő uradalma újabb földdel bővült: a Szabolcs megyei Radi faluval, továbbá azt is megtudhatjuk, hogy Polgár, Kekes és Thennighaz (Nagycsécs) birtokok prediumok, azaz puszták. A király tehát újra bevezette a családot a régi Perényi-birtokokba ezzel a levelével.⁹²

Csorbakő uradalma ifj. Perényi István és Miklós birtokában

Perényi János halála után, 1458-tól a csorbakői uradalmat legidősebb fia, *ifj. Perényi István* igazgatta. István kapcsolata a királyi udvarral már korántsem olyan felhőtlen, mint az elődei alatt volt. Kezdetben ugyan megpróbált jó viszonyt kiépíteni Hunyadi Mátyással, ezért is vett részt a Giskra-ellenes hadjáratokban. Ezt még a király is honorálta, amikor 1463-ban asztalnokmesternek nevezte ki. 1464-ben rész vett a Frigyesrel kötött béke ratifikálásán Székesfehérvárott.⁹³ 1466-ig töltötte be az asztalnokmesteri címet, majd két évig nincs udvari posztja, amikor 1468-ban két évre főlovászmester lett. 1467-ben valószínűleg részt vett a főúri lázadásban, ugyanis ekkor nem volt semmilyen rangja sem.⁹⁴

Még asztalnoki tiszte alatt összeütközésbe került a királyi családdal. 1465-ben Hunyadi Mátyás anyja, Erzsébet évekig tartó pert indított Perényi István és anyja, Katalin ellen, amelyben érinti a csorbakői uradalom egy részét is. Az ügy egy korábbi hatalmaskodási eset körül forgott, amelyben még néhai Perényi János elfoglalta Szilágyi Erzsébet Polgáriegyház nevű birtokát. A földet a család bizonyára nem adta vissza Erzsébetnek, ezért Gutí Ország Mihály nádor bűnösnek találta a Perényieket hatalmaskodás vádjában és 1465. július 1-jei ítéletlevelében fő- és jószágvesztésre ítélte őket. Azonban a bárói rangjuknál fogva eltekintett a fővesztés terhétől 100 márka vérdíj kifizetése ellenében, de ezzel szemben elveszítették összes várukat, városaikat, mezővárosaikat, falvaikat és minden örökölt javaikat. Az összeget kétharmad részben a bírónak, egyharmad részben a felperesnek kellett kifizetni. Az esettel a Perényiek magukra haragították Erzsébet mellett a királyt is. Az ítélet értelmében tulajdonképpen minden jószágukat, köztük az egész csorbakői uradalmat is elveszítették.

Július 5-én már Hunyadi Mátyás ítélezett egy másik esetben, amelyben Perényi István és az anyja mellett már bűnösként szerepeltek testvérei: Miklós és Péter is. A király okleveléből megtudhatjuk, hogy itt egy elbitorolt makkos erdő képezte a vita tárgyát. Ugyanakkor Mátyás itt a felperesnek okozott korábbi és mostani károkért 1200

⁹¹ Engel P.–Kristó Gy.–Kubinyi A., 1998. 208–209.

⁹² MOL DL 14909.

⁹³ Tringli I., 1992. 183.

⁹⁴ Feld I.–Cabello, J., 1980. 51.

forint kifizetésére és minden birtokuk elvesztésére ítélte a Perényieket. Egy nappal később, 6-án, Mátyás oklevelében a neki járó vérdíj bírói kétharmadát anyja kérésére Szilágyi Erzsébetnek adományozta.

Erzsébetet már szeptember 21-én visszaiktatták Polgáryegyház birtokába, bár Perényi István és Katalin tiltakozott ellene. A következő napokban kiszálltak többek között Emödre, Adolmanra és Kisfaludra a bírák, amelyeket Szilágyi Erzsébetnek ítéltek kártérítésként.⁹⁵ Bár az emödi birtok elvesztése súlyosan érinthette a Perényi családot, a csorbakői uradalom többi birtokát meghagyták a kezükben.

A következő fél év során azonban a Perényi családnak sikerült a király ítéletét gyökeresen megváltoztatni. Nyilván ehhez komoly közbenjárásra és pénzösszegre volt szükségük. 1466. április 16-án adta ki Mátyás király azon oklevelét, amelyben visszavonta a család teljes jószágvesztéséről szóló korábbi ítéleteket. Egyben kérte a debreceni officiálisát, hogy a per során lefoglalt Perényi-birtokokat adják vissza nekik, köztük Polgár földjét halogatás nélkül. Minden bizonnyal a többi birtok ügyében is születtek ilyen királyi utasítások.⁹⁶ Mivel Perényi István 1468-ban ismét udvari pozíciót töltött be, így a király bizalma csak erre a rövid időre rendült meg benne ekkor. Sőt Hunyadi Mátyás leghűségesebb bárói közé verekedte vissza magát, amiért nem maradt el a jutalma: tárnokmesterré nevezte ki Mátyás.

Az előbb felvázolt pereskedés anyaga egy 1481-es átirat során maradt fenn, amikor ismét kiújult a vita Erzsébet és Perényi István között. Peranyagként, illetve bizonyítékként ekkor átirták a korábbi bírósági határozatokat, amire a felek hivatkozni tudtak. Az 1481. augusztus 2-án kiadott oklevélből arról értesülünk, hogy Szilágyi Erzsébet a Perényiek által okozott károk fejében 1465-ben beiktatta magát kártérítés címen többek közt (az elsőként említett, tehát legértékesebb) Emöd, Adolman és Kisfalud birtokaiba, amelyek a csorbakői uradalom részei voltak. Ezeket Perényi István 1475-ben erővel ismét elfoglalta. Ezért Erzsébet Bátori István országbíró elé vitte az ügyet, ahol bemutatta azokat az előbb már látott okleveleket, amelyekben a király neki ítéli a teljes vérdíjat (1465. július 6.). Perényi István ügyvédje pedig Mátyás 1466. április 16-i végzésére hivatkozott, ahol eltekintett a birtokvesztés terhétől. Erzsébet viszont Mátyás 1466-os oklevelét úgy értelmezte, hogy az csak Polgár birtokának azonnali visszaadását jelenti, a többi Perényi-birtok a kezén maradhat visszaváltásig, kártérítés fejében.

Az 1481-es bírósági határozat értelmében az elfoglalt birtokokat Erzsébetnek visszaítélték, de Perényi ügyvédje fellebbezett ellene, ugyanis védenca hajlandó volt az ítéletet követő 15. napon kifizetni az összesen 1600 arany forintra rúgó vérdíjat és kártérítést.⁹⁷ Bár a birtokok megmaradtak, de már látható, hogy a Perényi család nem bírta Mátyás király kegyeit.

Érdekes, hogy az 1481-es ítélet pontosan egybeesett Mátyás azon törekvésével, amelyben megkezdte fia, Corvin János trónörökösödésének előkészítését. E célból nagy birtokokat adományozott neki, sőt a sajátján túl az összes királyi kézre került földet is. Ebben az időben pedig több főúrtól kobozott el birtokokat, többek közt Perényi Istvántól is.⁹⁸ Noha Csorbakőből nem kapott végül földeket Corvin János, mégis az ezzel kapcsolatos hosszú pereskedés jelentős vagyonnal gazdagította a Hunyadi családot.

⁹⁵ *Tringli I.*, 1992. 175.

⁹⁶ *Tringli I.*, 1992. 176.

⁹⁷ MOL DL 16236. Regeszta: <http://www.arcanum.hu/mol/>

⁹⁸ *Engel P.–Kristó Gy.–Kubinyi A.*, 1998. 250.

Csorbakőről legközelebb 1482-ben hallunk, immár nemcsak az uradalmáról, hanem a várról is. Szeptember 15-én Szécsényben adta ki határozatát Guti Ország Mihály nádor az egri káptalannak, hogy intse meg Perényi Miklóst, aki nem adta ki testvérenek, Pálóci Istvánnak, Erzsébetnek a leánynegyed, hitbér és jegyajándék címen az alábbi birtokokat: Gömör vármegyében Chorbakw, Felseu Telekes és Also Thelekes, Borsod vármegyében Solad, Nyarad, Chorbakw, Kelechen, Thewysses és Ormos.⁹⁹ Eszerint már Perényi Miklós kezelte Csorbakőt, aminek a teljes értéke megegyezett testvére leánynegyedével. Az oklevél érdekessége, hogy kétszer is felsorolták benne magát Csorbakőt, egyszer Gömörben, egyszer Borsodban. Nem tudni, hogy az oklevél kiadója, vagy maga Perényi Erzsébet volt-e olyan tájékozatlan, hogy nem tudták, melyik megyében van a vár. Sőt az is furcsa, hogy nem szerepelt benne Szuhogy sem, ami nélkül elképzelhetetlen Csorbakő.

1483. február 14-én jelentette az egri káptalan a nádornak, hogy noha Füleken megintették Perényi Miklóst, de ő továbbra sem volt hajlandó átadni a megjelölt birtokot, mire Guti Ország Mihály maga elé rendelte.¹⁰⁰ Mivel a vár és uradalom nem került a Pálóci család tulajdonába, így feltételezhetjük, hogy a nádori szigor hatástalan maradt, illetőleg egy másik birtokkal elégitették ki Perényi Erzsébetet.

1483. már az az esztendő, amikor a Perényi család nemhogy az egri káptalan intéseire, hanem még a király seregeire is fittyet hányt. Perényi István és testvére, Miklós ekkor az erős Fülel várába tette át székhelyét (láthattuk, a káptalan is itt intette meg Miklóst) és megpróbálták önállósítani magukat a környéken. Pusztították a vidéket, sőt még Kassát is kirabolták, mire Mátyás seregeket küldött Fülekre, akiket ágyútűzzel fogadtak. Végül a király újabb hadsereget küldött ellenük és a birtokaikat elkobozta.¹⁰¹ A Perényiek a későbbiekben durva jogsértésnek tekintették az esetet, amiről Perényi Imre 1493-ban így emlékezett meg: „... per potentissimus regem Mathiam ab eiusdem et dicti sui genitoris manibus non sine eorum ignominia, gravissimaque oppressione et honoris detrimento violenter occupatorum ...”¹⁰² A lázadó Perényi István még 1487. szeptemberre előtt meghalt. A családi birtokok egy részét azonban Mátyás később visszaadta az egyetlen örökösnek, Perényi István fia Imrének.

Az utolsó Perényi-birtokosok Csorbakőn

Perényi István fia Imre tehát 1490-ben Terebes, Füzér és Újvár mellett Csorbakő és uradalmának birtokosa is volt. 1504-ig Imre az asztalnokmesteri címet töltötte be, amikor megválasztották nádornak. Központi székhelye Terebesen volt, ezt bizonyítja, hogy ott 1504-ben pálos kolostort is alapított. Az 1510-es években szerezte meg Siklóst, ami haláláig az igazi központja lett. 1515–1519 között olasz mesterekkel építtette át siklói várát reneszánsz stílusban. Az új, kényelmes székhelyéről azonban gyakran látogatott el Terebesre. A két vára között ideális új pihenőhelye a hevesi Debrő és a borsodi Ónod vára lett. Terebesre menet bár valószínűleg gyakran nézett be kisebb váraiba, Füzérre és Csorbakőre is, de azok végleg elveszítették lakófunkciójukat. Ezért írott forrá-

⁹⁹ Sugár I., 1980. 225.

¹⁰⁰ Sugár I., 1980. 225–226.

¹⁰¹ Feld I.–Cabello, J., 1980. 52.

¹⁰² Tringli I., 1992. 189. (... melyeket, – ti. Terebes, Füzér, Csorbakő, Fülel, Újvár, Sztropkó várát és más birtokokat – a nagy hatalmú Mátyás király tőle és atyjától nagy megaláztatással, igen súlyos elnyomásukkal, méltóságuk kárára erőszakosan foglalt el ...)

sunk nem is szól már magáról a csorbakői várról. Csorbakő a Perényiek birtokigazgatási központja lett.

Az uradalomról is csak annyit tudunk, hogy 1507. december 3-án Perényi Imre hálája jeléül eladományozta Kisfaludot tiszai révével és minden haszonvételével Bakócz Tamás esztergomi bíboros érseknek.¹⁰³

1519-ben meghalt Perényi Imre nádor, örököse fia, a még gyermek *Perényi Péter* lett. Nagykorúvá válásával nyomban kinevezték temesi ispánnak. Az alig felnőtt Péter rangja miatt Mohácsnál a magyar sereg balszárnyát vezette, ahol a csatát túlélte, noha alig volt katonai tapasztalata.

Az apja által oly kedvelt és a közelmúltban épített reneszánsz Siklós 1529-től közvetlenül a török frontvonalra került, így Péter jobbnak látta székhelyét a védett felvidéki birtokaira helyezni. Elvileg szóba jöhetett volna ismét Csorbakő vára is, ahol száz éve még ükapja rendezett be családi központot, de Péter a jobb fekvésű Patak városát választotta, ahol az 1530-as évek közepétől megkezdte a vár három évtizedig tartó reneszánsz átépítését. Így a Perényi-székhely hiába került vissza északra, a család látóköréből már kiesett az erdő közé zárt, mindentől távol eső Csorbakő vára.

Összefoglalva tehát, Csorbakő két generáció alatt volt igazi központ; Perényi Imre titkos kancellár és fia István asztalnokmester itt lakhattak, amennyiben politikai feladataik nem szólították el őket. Pálos rendházat alapítottak, sőt oda is temetkeztek. Tehát igazi főúri rezidenciát alakítottak itt ki. István testvére János alatt Pálóci Simon még érdemesnek tartotta elfoglalni, János pedig visszaszerzi, sőt mezővárost is csatolt uradalmához, mégsem maradt Csorbakő a székhelye, hiszen Terebesen temették el.¹⁰⁴ Fiai a váruradalmat majdnem elvesztették, csak nehezen sikerült megtartani, egy darabját Szilágyi Erzsébet időlegesen ki is szakította belőle. Csorbakő ekkor már korántsem volt olyan fontos családi központ, mint az alapító Perényi Imre, vagy idősebb Perényi István idejében. Már a birtokok között is másodlagos szerepet tölthetett be, hiszen Perényi Miklós már nem innen, hanem füleki birtokáról tagadja meg testvérétől, Erzsébettől az uradalom átadását. Lakófunkcióját már valószínűleg elveszítve, csak gazdasági, birtokirányítási haszna volt a várnak. A Perényiek minden bizonnyal már nagyon ritkán látogattak ide. Utánuk a nádor Perényi Imre még kevesebbet foglalkozott vele, sőt uradalmából maga ajándékozott el. Imre Siklóson, fia, Péter pedig Patakon épített reneszánsz családi központot.

Tulajdonosváltás Csorbakőn

A Perényiek és Bebek politikai pályája Mohács után

Csorbakő életében Mohács után jelentős változások következtek be, amelyeknek politikatörténeti aspektusai sem érdektelenek számunkra. Röviden ezért szeretném felvázolni a vár eddigi tulajdonosának, Perényi Péternek és az új birtokosnak, Bebek Ferencnek pályáját ezen időszakban.

¹⁰³ Sugár I., 1980. 163–164.

¹⁰⁴ Kubinyi A., 1991. 217.

Perényi Péter

1526 után Perényi Péter rövid időre visszavonult a politikai életből. Ezt a szünetet kihasználva, a harmincas években kezdte el a pataki várának reneszánsz átalakítását. Tulajdonképpen csak a 1530-as esztendő végén tért vissza a közéletbe, ahol rövid ideig Magyarország legmeghatározóbb politikusa lett. Perényi Szapolyai János király pártján álló protestáns főúr volt, aki Szapolyai halála után Ferdinándhoz ment át.

János 1540. július 17-én meghalt, de az uralkodó kérdése továbbra sem oldódott meg, hiszen még működött Fráter György és Török Bálint pártja, amely most János Zsigmond megkoronázásával kívánta Szapolyai politikai örökségét átmenteni. A másik oldalon kibontakozó csoport, Perényi Péterrel az élén, Ferdinánd vezetésével szerette volna egyesíteni az országot, de a váradi béke eredeti formájában: azaz a császár nyújtson komoly segítséget a török ellen. Ez utóbbi mozgalomnak volt tagja Bebek Ferenc is.¹⁰⁵

1541. augusztus 29-én a török megszállta Budát, ami új helyzetet teremtett Perényi pályájában is. Rövid időn belül elfoglalta Eger várát a kis létszámú zsoldos seregtől, mert mint mondta: ha a gyenge Egert a török bevenné, akkor elveszne az egész Felvidék is. (Ez pedig érzékenyen érintette volna birtokait is.) Kinevezte a vár főkapitányának a sziléziai származású Varkoch Tamást és nyomban megkezdte az erődítési munkálatokat. Ferdinánd ezt soha nem bocsátotta meg neki és később Eger elfoglalása főszerepet játszott Perényi bukásában is.

Bár Perényi Pétert még 1540-ben a király kancellárrá és magyarországi főkapitányává nevezte ki, minden bizonnyal ekkor már alig bízott benne.¹⁰⁶ Perényi a király szemében túlzottan önállónak tűnt. Már Egerrel magára haragította Ferdinándot, de a pataki várban rendszeresen tárgyaló és a felvidéki főurakból ligát alapító Perényi Péter potenciális veszélyt jelentett a Habsburgok magyarországi királyságára. Ferdinánd előtt napirendre került Perényi háttérbe szorítása.

A következő esztendőben nagyobb szabású birodalmi sereg indult Buda felmentésére. A II. Joachim brandenburgi őrgróf vezette hadsereghez csatlakozott Perényi Péter vezetésével egy magyar egység is. Ennek a magyar seregnek egyik hadnagya volt Bebek Ferenc. A hadjárat azonban már eleve kudarcra volt ítélve, amikor csak 1542 szeptemberében indult meg, hiszen az időjárás ekkor már csak rövidke ostromlást engedett meg. A második hibát Joachim követte el, amikor Buda helyett (Perényi ellenvéleményével szemben) Pestet kezdték támadni. Mindezek következtében már október 4-én elakadtak és Esztergomba kellett visszavonulniuk. Október 10-én Ferdinánd az ellenséggel való egyetértés és gyanús üzenetek miatt elfogatta Perényi Pétert. A vádpontok között szerepelt Eger korábbi elfoglalása is. Természetesen Perényi csak bűnbakja volt a pesti sikertelenségnek, akit nem sokkal később Bécsűjhelyre zártak be. Az igazi indok az volt, hogy a leggazdagabb felvidéki urakból megszervezett ligájában túlzott erőre tett szert. Ferdinánd a per tárgyalását folyamatosan halasztgatta, végül Perényi Péter hat esztendőig volt börtönben Bécsűjhelyen, bár innen kiszabadult, de ezt követően röviddel, 1548-ban meghalt.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Pach Zsigmond P., 1985. 218.

¹⁰⁶ Feld I.–Cabello, J., 1980. 58.

¹⁰⁷ Pach Zsigmond P., 1985. 227.

A gazdag főúr, Bebek Ferenc felbukkanása 1537-re tehető a politikai életben. 1536-ban Szalaházy Tamás halálával megüresedett az egri püspöki szék, ahová Szapolyai János király nyomban saját emberét, Frangepán Ferenc kalocsai érseket ültette. Habsburg Ferdinánd viszont 1537. január 7-én Prágában kiadott egy dokumentumot, amelyben Seredy Gáspár és Bebek Ferenc kiváló szolgálatainak jutalmául, most engedélyt adott, hogy megtámadhassák Szapolyai egri várát, amely bevételével saját emberüket nevezhetik ki püspöknek. Az engedély oka, hogy korábban a Bebek család és Seredy 30 000 Ft-ot adtak kölcsönbe hadi célokra Ferdinándnak. Az egyházmegye javadalmait természetesen Seredyt és Bebeket illették volna. Ferdinánd még márciusban megerősítette Seredy Gáspár javaslatát, aki Bebek Ferenc vejét, Perényi Ferencet jelölte püspöknek. A kinevezés azonban soha nem lépett életbe, ugyanis Bebekék nem tudták Egert bevenni. Szapolyai halála után pedig Frangepán Ferenc püspök is felesküdt Ferdinánd hűségére, így megőrizte püspökségét. A király ezt követően a várba egy kis létszámú idegen zsoldos sereget helyezett, s így Egert és püspöki javadalmait Bebekék végleg elvesztették. A pénzzavarban lévő uralkodó tehát egyelőre nem tudta meghálálni Seredy és Bebekék nagy összegű kölcsönét.

Ugyanakkor Bebek Ferenc tagja volt Perényi Péter pataki ligájának is. Eközben azonban egyre időszerűbbé vált Ferdinánd számára a nagy összegű Seredy és Bebek kölcsön visszafizetése, hiszen nem akarta, hogy elveszítse a Felvidék két legnagyobb birtokosának jóindulatát. Továbbá nem akarta, hogy az Észak-Magyarországon egyre jobban kibontakozó és túlzottan önállóan cselekvő Perényi Péter még jobban megerősödjön. Miután 30 000 Ft-ot Ferdinánd ekkor képtelen lett volna kiutalni hűséges főurainak, ezért birtokadományokkal igyekezett törleszteni.

Bebek Ferenc minden bizonnyal ezért kapta 1540 és 1541. fordulóján Csorbakő birtokát, ami eddig Perényi Péteré volt. Ferdinánd a Bebek Ferencnek adott csorbakői uradalommal a törlesztésen túl valószínűleg sakkban akarta tartani a túlságosan is önállóan cselekvő Perényi Pétert. Ezzel elkötelezett hívévé tette Bebek Ferencet Ferdinánd a Perényi-birtokok szomszédságában. Bebek Ferenc az új birtokot azonban már rövidebb idő múlva megszerzése után testvérének, Imrének adta át. 1541. február 4-én már arról értesülünk, hogy: „Ferdinánd király tisztelendő Pelsőczy Bebek Imrét kegyelmébe fogadja, a székesfehérvári Szent Miklós prépostságot addig kezénél hagyja, míg másként nem kárpótolja. Praeterea totale castrum Chorbakw minden tartozékaival Borsod vármegyében jure hereditario praefato Emerico suisque liberis utriusque sexus gratiose donandum duximus et spectabilem ac magnificum Petrum de Peren modis omnibus super jure suo, quod in praefato castro dinoscitur, contentum reddere...”¹⁰⁸ Mivel azonban Perényi és a király között 1541. elején még nem olyan mérges a viszony, így az eladományozott földért cserébe Perényit az uralkodó egy másikkal kielégítette.

Ezt követően 1541. április 28-án Bebek Imre már Csorbakő pálos kolostora javára végrendekezett.¹⁰⁹ A végrendeletből még megtudhatjuk, hogy ha a király elmulasztaná kielégíteni Perényi Pétert a csorbakői uradalomért cserébe és ebből kellemtlenségei lennének Bebek Imre örökösének, akkor a végrendelet szerint Imre kéri a testvérét,

¹⁰⁸ BAZmL, XV/17, 3. doboz, Csorbakő, 1404–1864. (Ferdinánd azonkívül Csorbakő egész várát örökjogon az előbb mondott Imrének, valamint mindkét nemesi örökösének ajándékozta. Nagyságos Perényi Pétert, a vár eddigi tulajdonosát igyekszik más módon kielégíteni.), vö. NRA 600/50.

¹⁰⁹ NRA 521/25.

Bebek Ferencet, hogy az utána maradó készpénzből és ezüstnemüekből fizessen ki Perényinek 3000 forintot. Tehát megállapítható, hogy Csorbakő, uradalma egy részével együtt 1541. legelején átkerült a Pelsőczy Bebek család birtokába, ahol azt Bebek Imre kezelte.

A csorbakői uradalom gazdasági viszonyai a 16. század közepén

Érdeemes röviden megvizsgáljunk, milyen is volt ez az uradalom a tulajdonosváltás időszakában. A kérdés megválaszolására az 1549-es adóösszeírásokat tekintettem át, amelyben Csorbakő korábbi birtokaiból (Szuhogy, Ormos, Nyárad, Kelecsény, Alsó- és Felső-Telekes, Emőd, Adolman, Kisfalud, Nagycsécs, Kékes és Polgár) csak Suhogy, Nyárad és Kelecsény szerepel, mint a Bebek család tulajdona. Emőd azonban továbbra is Perényi-birtok maradt.¹¹⁰ Suhogyon 5 portát és 6 zsellért írtak össze,¹¹¹ Nyáradon 8 portát, 10 zsellért,¹¹² Kelecsényben pedig 4 portát, 2 zsellért és 1 új telepítésű jobbágyot.¹¹³ Borsod vármegye 176 településének átlaga ekkor: 8,94 porta, 7,22 zsellér és 0,60 új telepítésű jobbágy volt településenként. Ezek szerint az összeírt Bebek-birtokból Suhogy az átlag alatt volt, Nyárad viszont a porták számát tekintve majdnem átlagos, a zsellérek száma viszont jóval az átlagon felül volt. Kelecsény azonban még a suhogyi szintet sem érte el, de ugyanakkor megjegyzendő, hogy a Bebekék idehoztak egy új telepes jobbágyot, ami a falu értékét növelte.

Csorbakő a Bebek család tulajdonában

A csorbakői vár és a 16. századi főúri pénzhamisítás kapcsolata

Csorbakő a Bebekek tulajdonában

1541-ben tehát már a Pelsőczy Bebek család bírta Csorbakő várát és uradalmát. A vár rövid, mindössze 13 éves birtoklása alatt az írott emlékek nem emlékeznek meg a Bebek Csorbakőről. A források némasága természetesen utalhat a vár leghírhedtebb időszakára, a pénzhamisítás éveire. Bebek Imre itteni birtoklása tehát egyben a csorbakői vár pénzhamisításának korszaka is.

A suhogy-csorbakői vár területén feltárt hamisító műhely egy érdekes gazdaságtörténeti kérdésre hívhatja fel figyelmünket. A vár történeti előzményeit ismerve jól elhelyezhetjük a 16. század hamisítási hullámában. Azonban a csorbakői illegális verde ismertetése előtt érdemes megvizsgálni a korszak pénzügyi-gazdasági hátterét, illetve az ebben jelentékeny szerepet játszó főúri hamisítóműhelyeket.

Politikai válság, gazdasági válság

Az 1510-es évek elején egy kisebb európai gazdasági válságról beszélhetünk, amely egyik kiváltó oka az újvilági nemesfém okozta árforradalom, a másik pedig a török fokozott előretörése volt. Ugyanakkor Magyarországon belső gazdasági problémák is nehezítették a helyzetet. Ezen válságos időszakban fogadta el az 1521-es országgyűlés

¹¹⁰ Maksay F., 1990. 261. és 263.

¹¹¹ Maksay F., 1990. 267.

¹¹² Uo., 265

¹¹³ Uo., 263.

a belső gazdasági problémák megoldására az új pénzt, a Nova Monetát. Ez azonban a Mátyás óta általános 8 lat ezüsttartalom helyett csak 4 latos, ezért is nevezték Cuprea Monetának, azaz rézpénznek, ugyanis a 75%-a réz volt. Eközben régi pénzverdéket állítottak vissza (Kassa, Buda, Szeben), továbbá újakat hoztak létre (Visegrád), valamint magánszemélyek is verhettek Nova Monetát. Emellett pedig szokatlan módon engedélyezték a külföldi pénzek behozatalát és forgalmát az országban, sőt II. Lajos 1523. évi V. decretuma még elrendelte, hogy a régi pénzeket sem szabad kivinni az országból, hanem azokat is be kell váltani újra. Kezdetben felélénkült a sok pénztől a gazdaság, ugyanis a rendeletek rövid ideig megnövelték a bevételeket, de a Nova Moneta 1524-re teljesen elveszti értékét, ezért senki sem akarta régi pénzét beváltani az újra, így végül az 1525. évi hatvani országgyűlés elrendelte az új pénz veretésének megszüntetését. Az 1526. évi 3. tc. szerint pedig már 3 új denár 1 rézvel ért fel, mindez a rézpénz forgalmát kívánta visszaszorítani.

Az 1510-től induló pénzügyi válság és a Nova Moneta bevezetése miatt a főurak teaurálni kezdtek, fokozatosan hatalmas nemesfém-vagyonokat halmozhattak fel. Ebben tehát hasznukra vált az új pénz, hiszen azzal fizettek, a régit pedig visszatartották.

A mohácsi csatavesztés ebben a rossz gazdasági hangulatban érte az országot. Az 1526-ot követő 14 esztendő kettős királyság tovább mélyítette az ország politikai válságát, amit bonyolított még a gazdaság előbb felvázolt nehéz helyzete. Az anarchikus időszakban a főurak rájöttek, hogy teaurált vagyonukat még tovább kamatoztathatják. Kis befektetéssel a nagy haszon reményében ezért kezdtek a kettős királyság éveit alatt illegálisan rossz minőségű pénzt veretni. Ezen hamis pénzeket a hatalmuknál fogva könnyedén terjeszthették birtokaikon, az anarchia miatt pedig ezért nem tudták őket felelősségre vonni.

Főúri pénzhamisítás

A politikai és gazdasági zűrzavar tehát jó táptalajt nyújtott a hatalmaskodás ezen formájához. Központi hatalom híján lényegében ellenőrizhetlenné váltak a legnagyobb főurak, akik nagy haszonnal űzhették hamis mesterségüket, ha pedig gyanúba keveredtek, vagy uralkodójuk kezdte megszorítani őket, akkor bármikor átállhattak a másik királyhoz. A főurak azonban igyekeztek uralkodójuk hatalma alól kibújva, önállóan, saját, a királyi székhelyektől távol eső birtokaikon hamisítani, aminek jó rejtékhelyet adtak a Felvidék várai.

A pénzverés annak ellenére, hogy nem volt kizárólagos királyi jog, mégis a pénzhamisítás a hűtlenség esetei közé tartozott: „Továbbá, a hamis pénzek készítői, vagy aki ily pénzt tudva és nyilván nagy mennyiségben hoz forgalomba” – hűtlenséget követ el, ami fej- és jószágvesztéssel büntethető, írja Werbőczy István Tripartitumában.¹¹⁴

A hamisítások fellendülésének első eredménye az volt, hogy megrendítették az emberek pénzbe vetett bizalmát és már a valódi érméket is csak nehezen fogadták el, így erre országgyűlési rendeleteket is kellett hozni. 1531. Bálint napján Szapolyai János nyílt levélben „végre rendeli, hogy adásvevéseknél törvényes pénzekül I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos királyok, valamint az ő 1526 és 1527-ben vert pénzeit, úgy azokat, melyek most is Budán veretnek, valamint melyek Ferdinándnak körmöczi pénzverdéjéből kikerülnek s jegyeikről könnyen felismerhetők, mindenki tartozzék fej- és jószágvesztés terhe alatt elfogadni, minden egyéb rézpénzt pedig, kerültek legyen azok az ő vagy Fer-

¹¹⁴ Werbőczy I., 1990. 84. Első rész. 14. cím 4. §.

dinánd pénzverdéből ki, a budai kamarában beváltás véget elvinni s ezen rendelet áthágójának vagyonából egy harmadrész a följelentőnek fog kiadatni, a többi két harmadrész a királynak maradván.”¹¹⁵ A hamis veretek miatt további problémák merültek fel a külkereskedelemben is, hiszen Ferdinánd kitiltotta Bécsből és Alsó-Ausztriából előbb János pénzeit, silány voltukra hivatkozva az 1529-es pénzrendeletével,¹¹⁶ majd 1532-től kitiltja a magyarországi pénzeket a Birodalomból a hamisításokra hivatkozva, ami ezután az országgyűlések állandó panaszává vált.¹¹⁷ Az 1529-es rendeletében megemlíti Ferdinánd, hogy már az ő pénzeit is hamisítják a Magyar Királyságban, és hogy a már a tetten ért bűnösök fogságban vannak.

Az anarchikus kettős királyságban hiába próbálták megfékezni az uralkodók a pénzhamisítást, törvényeikkel nem sokat értek. Még 1530-ban elrendelte János budai országgyűlése, hogy minden vármegyében különleges jogkörű bíróságokat állítsanak fel, amely kivizsgálja „mindazokat, kik a király beleegyezése nélkül pénzt veretnek, vagy verettek.”¹¹⁸ Az 1538-as pozsonyi országgyűlésen a Ferdinánd-pártiak is hasonló törvényt hoztak, de végrehajtásuk sikeréről nem sokat tudunk.

A hamisítások alapját a kevés forgalomban lévő pénz biztosította. A pénzek hiányát pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a kereskedelemben az emberek használták a Mátyásig visszamenő érméket is, sőt erre még törvény is lehetőséget adott (1535. évi XIX. tc.). A pénzek hiánya persze a nemesfémek hiányából is eredt. Nemesfémeket pedig csak a főurak tudtak teaurálni, akik kezén jelentékeny kincs gyűlt össze. A felhalmozott kincsek pedig jó nyersanyagként szolgálhattak egy hamisítónak.

A 16. századi főúri pénzhamisítás szerencsés körülményeknek köszönhetően jól rekonstruálható mind történetileg, mind régészetileg. A hamisítások természetesen viszonylagos titokban folytak, így sajnos a forrásaink ritkán szólnak róluk. Azonban egy kiváló forrás rendelkezésünkre áll az illegális verdék működését illetően. A hamisító Miklós ötvös, aki 1552-es kivégzése előtt részletes vallomást tett múltjáról és az őt megbízó főurakról, ezzel hű képet adva a főúri pénzhamisítás folyamatáról.¹¹⁹ Itt nem szeretném ismertetni a hamisító Miklós ötvös életútját és lebukását, csak néhány párhuzamot ragadnék majd ki a következőkben tanúvallomásából.

A főurak az elzárt váraikban jól felszerelt hamisítóműhelyeket alakítottak ki. Ezeket szakképzett mesteremberekkel töltötték fel, akik civil életükben ötvösök, vésnökök, kőfaragók, lakatosok vagy kovácsok voltak. Egy-egy mesternek nagy volt az értéke a várurak között, így előfordult, hogy erőszakkal, akaratuk ellenére vitték egyik vagy másik főúr hamisító várába. Miklós ötvös vallomása is tele van ilyen utalásokkal, hogy őt is elhurcolták és ott hamis pénz, vagy hamis verető készítésére kényszerítették. Néhány szakember külföldről jött, vagy menekült ide. Ebben az ellenőrizhetetlen időszakban nagy volt a kereslet rájuk.

A vallomás alapján több hamisítóműhelyet és sok hamisítómester nevét ismerjük. Ezek közé tartozik Jeszenő, Kővár és Homonna vára, amelyek egy család, a Homonnai-Drugethek birtokai voltak és egy egész hamisítóhálózatot épített itt ki Homonnai Antal fivéreivel, Ferencsel, Gáborral, Györggyel és Imrével. Miklós ötvös vallomásából tudjuk az itt dolgozó mesterek nevét is, akik egy nemzetközi társaságot alkottak, hiszen a ma-

¹¹⁵ Kubinyi F., 1876. 582.

¹¹⁶ Áldássy A., 1904. 3. Áldássy Antal szerint a tilalom elsősorban azért született, mert pénzein János királynak nevezi magát.

¹¹⁷ Huszár L., 1969a. 81.

¹¹⁸ Gálócsy Z., 1905. 92.

¹¹⁹ Komáromy A., 1893. 647–667, 748–759.

gyarországi magyar és német hamisítók mellett lengyel zsidók és egy olasz vésnök is dolgozott. A várak között kapcsolat volt, hiszen Miklós ötvös is mozgott köztük, sőt elképzelhető, hogy bizonyos munkafázisokra is oszthatták a hamisítást az egyes váraikban a Homonnaiak.

Hricsón, Trencsén vármegyében Podmaniczky Rafael, Csicsván Rákóczi János várnagy, Szerednyén Dobó Ferenc, Munkácson Büdy Mihály, Lipolcon Zádorffy János veretett hamis pénzt.

Hamisítóverdeként felmerülhet továbbá két Perényi-birtok is, Füzér és Terebes. A füzéri várban bizonyítottan folyt hamisítás, hiszen Miklós ötvös elmondja, hogy itt is dolgozott, de nem tudni, hogy a várúr Perényi Péter tudtával, vagy csak a várnagy akaratából. Terebesről csak annyit tudunk, hogy az 1530-as években Perényi Péter néhány pénzermét küldött a kassai pénzverdébe, hogy ott vizsgálják meg, hogy hány latosak.¹²⁰ Ezen utóbbi adatunk azonban nem támasztja alá minden kétséget kizáróan Perényi Péter hamisítását. Bár nem tudunk arról, hogy Terebesen királyi pénzverde működött volna, de nem tarthatjuk logikus lépésnek azt sem, hogy egy hamisító a királyi verdében vizsgálta meg pénzeit. Elképzelhető, hogy néhány, véletlenül birtokába került kétes értékű pénzermét küldött Kassára, de ugyanakkor felmerülhet a kérdés is, hogy itt is működött volna egy rövid életű királyi pénzverde a 16. században, mint Szomolnokon, ahonnan szintén Kassára küldtek vizsgálat céljából néhány denárt. Ez utóbbi feltételezést támaszthatja az is alá, hogy mindkét király területén több verde működött és vannak ma még feloldatlan verdejegyek, továbbá az az 1549-es forráshely, amelyben a pozsonyi magyar kamara írja Werner Györgynek, hogy más módot nem lát a forgalomban igen elterjedt lengyel pénzek kiszorítására, mint kamarát emelni a Szepességben és ott pénzverést indítani.¹²¹ Ez a levél egyrészt igazolja a magyar pénzek hiányát, másrészt még további ismeretlen verdékre hívhatja fel figyelmünket.

Fontos még Krasznahorka és Csorbakő megemlítése is, hol a Bebekek hamisítottak, illetve Murány vára, ahol Basó Mátyás várúr tartott fenn illegális verdét. Ezekről a továbbiakban lesz szó.

A Bebekek hamisítása

Pelsőci Bebek Ferenc és Imre Krasznahorkán, illetve Csorbakőn komoly hamisítóműhelyeket rendeztek be és vereteikkel valósággal elárasztották a Felvidéket. Bebek Ferenc Gömör és Abaúj főispánja, felső-magyarországi főkapitány a környék vármegyéinek igazi ura volt, így lényegében 1540-ig a két uralkodó nem sok sikerrel tudta akaratát érvényesíteni Gömörben, Abaújban, Tornában, Borsodban, vagy a Szepességben.

Krasznahorkán, az 1530-as évek első felében, de valószínűnek tartható, hogy az évtized végén is, működtetett jól berendezett hamisítóműhelyet. Noha a vár központi helyen van és ez a Bebekek egyik székhelye, mégis szinte bevehetetlen, így tulajdonképpen ellenőrizhetetlen a belső élete. A források és a fennmaradt hamisítóeszközök alapján egy nagy mennyiséget termelő üzemre következtethetünk. A várban pénzverőszerszámokat, verőtöveket és vereteket találtak, amelyeket ma a krasznahorkai vármúzeum gyűjteménye őriz.¹²² A verőtövek alapján tudjuk, hogy még Hunyadi Mátyás pénzeit

¹²⁰ Huszár L., 1969a. 86.

¹²¹ Huszár L., 1969b. 157.

¹²² Huszár L., 1969a. 83, 86. 19. ábra.

is gyártották itt, azokat ugyanis szívesen elfogadta a nép, mivel megőrizték régi értéküket. Emellett János király nevére vertek ki denárokat, ami azért is érdekes, mert Hain Gáspár Lőcsei krónikájából ismerjük, hogy: „Ez idő tájt [1532. év körül] mind a két Bebek, ti. Imre és Ferenc, János királyhoz pártolt át.”¹²³ A Szapolyihoz átállt Bebek fivérek tehát egyből, de már lehet, hogy korábban is, elkezdték verni uruk pénzeinek hamisítványát.

A nagy mennyiségű hamis verethez természetesen jelentékeny nyersanyagra volt szükség. Mivel a hamisítványok rézből, illetve bronzból készültek és csak a felületüket ezüstözték, ezért rengeteg anyagra volt szükség. Spervogel Konrád Eperjesi számadáskönyvében írja, hogy száznál is több templom harangját olvasztották be, köztük a hatalmas csetneki harangot is. Ezekből 1–2 latos pénzeket vertek ki, a törvényes 8 lat ezüsttartalom helyett, így a pénznek mindössze negyednyi, sőt nyolcadnyi nemesfémaránya volt.

Ezek alapján egy rövid átlagszámítást végezve, az 1-2 latos pénzeket 1,5 latosnak vehetjük, ami a 15 latos színezüstnek a tizede. Kahler Frigyes számításai alapján egy harang átlagsúlya 1504 kg. Ha 100 darabot veszünk a beolvasztott harangokból, az 150 400 kg bronz. Kahler szerint ennek a 93,75%-a használható fel ötvözésre, ami 141 000 kg bronzot jelent. Ha ennyi bronzból 1,5 lat finomságú, azaz tizednyi ezüsttartalmú pénzt vertek ki, akkor 14 100 kg színezüstre volt szüksége Bebek Ferenc krasznahorkai műhelyének.¹²⁴ (Véleményem szerint ez túl nagy átlagsúly egy harangnak, ennek maximum a harmada lehetne megfelelő, mivel általában falvak harangjait rabolták el. Ha így számítjuk, akkor kb. 4700 kg színezüstre volt szükség, amit természetesen nem egyszerre halmoztak fel, hanem a műhely működése során gyűjtöttek össze, s megjegyzendő, hogy használhattak bányászott ezüstércet is, amiből könnyebb volt jelentékeny súlyú nyersanyagot elraktározni.) Ez persze csak egy durva átlagszámítás, de talán így is bizonyíthatja, hogy milyen hatalmas mennyiségű nemesfémeket kellett teaurálnia egy-egy hamisító várúrnak.

A silány minőségű pénzeket persze nehezen fogadták el az emberek, erről tanúskodik Hain Gáspár is, hiszen mint írja: „Ugyanez évben [1530] István király napján (aug. 20.), Bebek Ferenc a lőcseieknek írott levelében azzal fenyegette meg őket, hogyha el nem fogadják az ő pénzdarabjait, melyeket igen silány voltuknál fogva mindenütt visszautasítottak, akkor ő majd 5000 törökkel jön a Szepességre, és elsöben is elpusztítja a városnak minden birtokát. Erről a pénznemről pedig azt mondták, hogy egy márkájában alig van 3 lat ezüst, holott 8 latnyit kellett volna tartalmaznia.”¹²⁵ Még ugyanez év augusztus 31-én küldött üzenetet Tornára Bebek Ferenc, hogy az ottani vásáron büntetés terhe mellett kötelesek elfogadni mindenféle pénzt.¹²⁶

A Bebekék és más hamisító főurak által szétterített hamis Szapolyai denárok annyira megrendítette a nép bizalmát János király igazi pénzeiben is, hogy már: „Ugyanabban az évben [1531] Szapolyai János legtöbb híve nem akarta elfogadni az ő farkassal jelzett pénzét [János érméi közepén a Szapolyaiak címerállata, a farkas látható], mely különben jó volt és 8 latot tartalmazott; inkább akarták a Ferdinánd pénzét, miért is szükségesnek mutatkozott 100 Szapolyai-féle dénárhoz 14 dénárt hozzátenni.”¹²⁷

Érdemes megemlíteni, hogy egy-egy főúr hamisítása nem elszigetelten folyt, hanem egymás közt jó kapcsolatokat ápoltak. Ezen kiváló viszonyukra utal Miklós ötvös

¹²³ Hain G., 1988. 52.

¹²⁴ Kahler F., é. n. 220–221. 253. lábjegyzete.

¹²⁵ Hain G., 1988. 47.

¹²⁶ Huszár L., 1969a. 83.

¹²⁷ Hain G., 1988. 50.

is, aki megemlíti, hogy mikor a jeszenői várban megszorultak a Homonnai-Drugethek, ugyanis a három lengyel zsidó mesterük elszökött, akkor a Bebekek 1542 körül egy egész hamisítóbándát küldtek át hozzájuk. Ekkor érkezett ide a pénzverő formákat gyártó Mihály, Csetneki Bertalan, a Fél szemű Janó, a körmöci Sturczer Tamás és az erdélyi Mihály.¹²⁸ Nevük felsorolása abból a szempontból sem érdektelen, hogy ezek az emberek korábban a Bebekek szolgálatában állottak. A mesteremberek elküldése a műhely bezárásának jele lehetett, az oka pedig valószínűleg az volt, hogy 1540-től, Szapolyai halálától az anarchia legalább annyira mérséklődött, hogy ilyen központi várban, mint Krasznahorka, már nem lehetett nyilvánvaló hűtlenséget elkövetni.

Egy másik, szintén a Bebekek által kiépített hamisító kapcsolatra szeretném felhívni a figyelmet, még hozzá Murány és Krasznahorka viszonyára. Murány várában Csoltói Basó Mátyás várúr készítettett hamis vereteket. Ő is az 1530-as esztendőkből tartott fenn műhelyet és egy egyezség jött létre közte és Bebek Ferenc között, aki segített mindkettejük pénzét elfogadtatni a lócseiekkel, ami véleményem szerint mindenképpen érdekelttette Ferencet a murányi „üzletben”. Egyes feltételezések alapján az eddig felolthatlan M–B verdejegyű János denárokat Basó Mátyás készítette.¹²⁹ A murányi műhely a krasznahorkainál lényegesen kisebb lehetett. Basóról és testvéreiről, Mártonról, valamint Demeterről érdemes megjegyezni, hogy a Felvidék nagy rablóinak számítottak és az 1548-as országgyűlésen elhatározzák megbüntetésüket. Az érdekesség pedig az, hogy 1549. nyarán a várukat Salm Miklóssal együtt az a Bebek Ferenc veszi be és ő végezteti ki a Basókat, aki korábban mint Basó Mátyás társa működött a hamis pénzgyártásában és terjesztésében.

Csorbakő

A csorbakői váromra a véletlenül előkerülő gyengén ezüstözött rézlapkák hívták fel a figyelmet. 1928-ban Saád Andor folytatott jégkori barlangásatásokat a hegy másik oldalán, ahol felfigyelt az említett lapkákra. Ezt követően Leszih Andor végzett próbaásatásokat, majd a korszak régészeti mentalitására jellemzően megbízták az ásatásokon kezdettől jelenlevő szuhogyi cipészt, Szegő Andrást a feltárások további folytatásával.¹³⁰ Mindez kisebb megszakításokkal 1944-ig tartott, a leleteket a miskolci Herman Ottó Múzeumba szállították.

A vár helyiségeiben termésrész, bronz olvadékrögök (10. kép), hulladék réz- és bronzlemezek (11. kép), összelapított puskagolyók, bronzkarikák, kisebb tárgyak (csatok, gyertyatartók) stb. mint nyersanyagok kerültek elő. Ezeket szürke redukált, illetve osztrák grafitos kerámiából készített öntőtégelyekben olvasztották ki. A leletek között találunk egy tullni fenékbélyeges töredéket is.¹³¹ A tégelyeknek jellegzetes kör alakú fenéke és háromszög alakú kiöntővel rendelkező szája van. Voltak egészen kicsi tégelyek, 19–20 mm-es fenékátmérővel, amelyekben az ezüstöt, vagy az ónt olvasztották a bennük maradt salakanyag alapján. A budai vár 15. századi rétegeből ismert hasonló kisméretű tégelyben aranyzemcséket figyeltek meg,¹³² amely megerősíti, hogy a nemesfémeket finomabb tégelyekben olvasztották. A nagyobbakban a bronzot olvasztották ki.

¹²⁸ Komáromy A., 1893. 662–663.

¹²⁹ Huszár L., 1969a. 84.

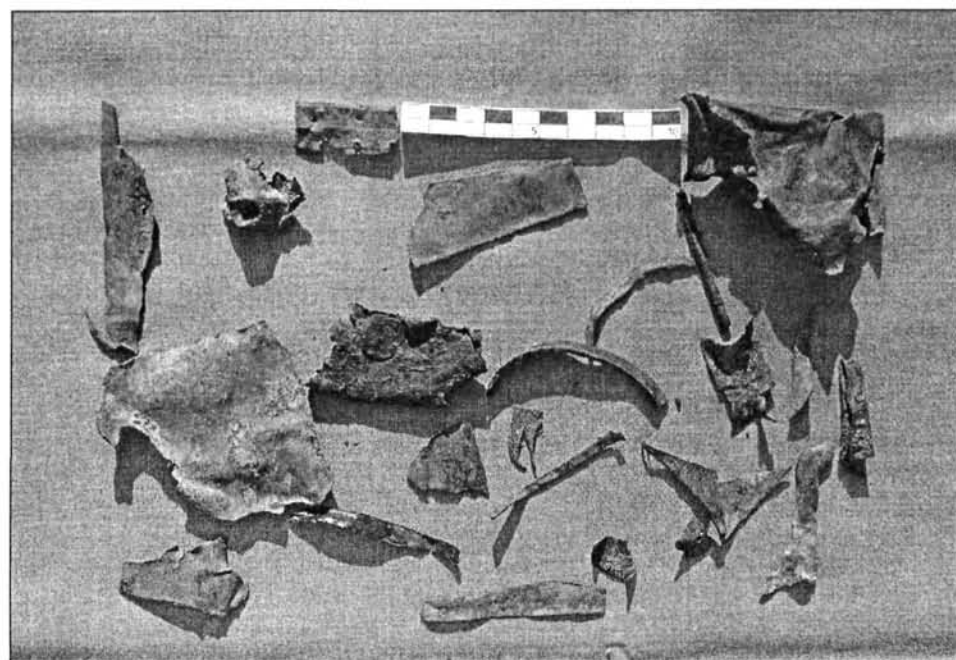
¹³⁰ Leszih A., 1941. 49.

¹³¹ Tullni leletünk párhuzama ismert Kőszegről: *Holl I.*, 1992. 142. 81. ábra/22.

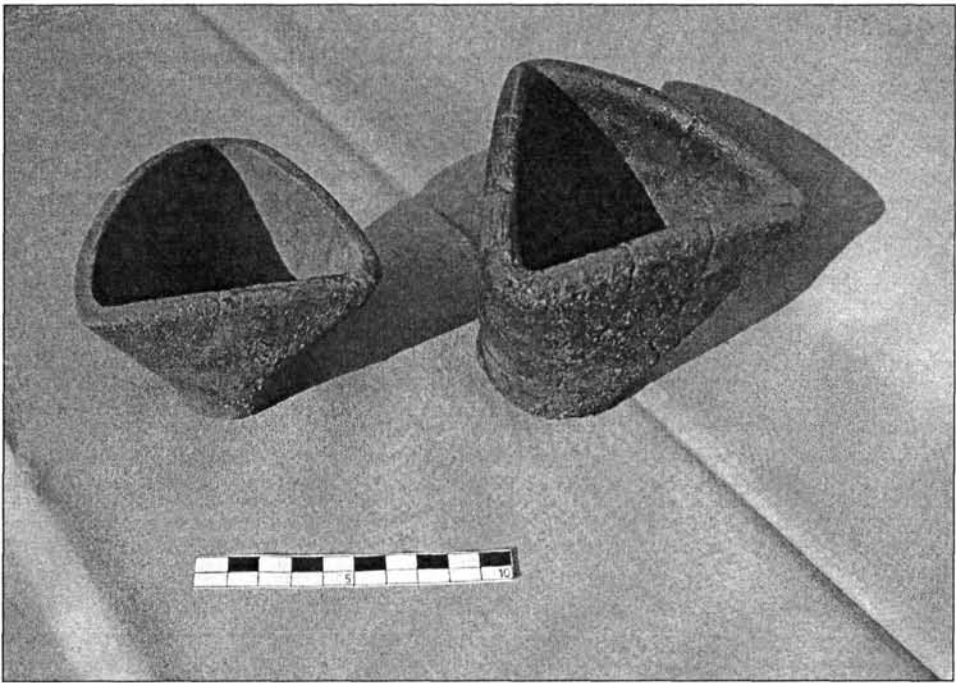
¹³² Vattai E., 1953. 156.

10. kép. Bronzolvadékok

11. kép. Bronz lemez hulladékok

12. kép. Olvasztótégelyek

13. kép. Szétolvadt olvasztótégelyek

A bronzolvasztó tégelyek fenéktármérete 32 és 54 mm között mozgott, a nagyobbak falmagassága elérte a 9 cm-t is (12. kép). Az olvasztótégelyek a magas hőmérséklet következtében megolvadhettek, amit a csorbakői leletanyagban is tapasztalhatunk (13. kép). A tégelyek jó párhuzamait ismerjük Selmezbánya 15–16. századi anyagából, ahol szintén előkerültek kicsi, nagy, szétolvadt és grafitos anyagú tégelyek.¹³³

Az öntvényekből lapos lemezeket kalapáltak, melyekből több mint 256 darab került elő. Ezen vörösréz és bronzlemezeket 20–22 cm hosszú vékony szalagokra vágták és azokon egymástól pontos távolságra kör alakú lyukakat ütöttek kör alakú vésővel (17. kép). A leletek között nem volt olyan szalag, amelyik szabálytalan alakú lett volna, vagy a lyukak rendezetlenül követték volna egymást, mindez szakértelemre és a nyersanyaggal történő óvatos bánásmódra vall. Egy-egy ilyen szalagból 13–13 db éremlepleket ütöttek ki. Az azonban előfordult, hogy nem kapott elég erős ütést és így az érem nem esett ki (16. kép). 1391 db fémlapka került elő (18. kép), ami a termelés jelentékeny mennyiségére utal. A lapkák kétféle méretűek voltak: a nagyobb 14–16 mm átmérőjű, amelyekből a denárokat készítették, a kisebb 10–12 mm átmérőjű, ami obulus veréséhez szolgált. Ez utóbbihoz azonban meg kell jegyezni, hogy a leletanyagban nem volt obulus-hamisítvány. A pénzverés tehát a korban általános kalapácsveréssel történt. A módszerre kiváló ábrázolást láthatunk a csehországi Kutna Hora Szent Borbála-templomának falfestményein (14–15. kép).

A veretek nem olyan élesek, mint az eredetiek, így tehát elképzelhető, hogy az ezüsthöz keményebb bronzra és rézre nehezebb volt oly erős ütést adni, amely olyan éléssé teszi a kiveret érméket, mint amilyenek a törvényes pénzek. A hamisítványokon a vésetek (Szűz Mária, a címer, a betűk) jók, nincs bennük rossz betű, vagy évszám, tehát a verőtöveket szakértő és valószínűleg írni-olvasni is tudó mester készíthette (19. kép). A törvényes veretek minden bizonnyal mintaképpül szolgálhattak a vésnöknek, vagy vésnöknek, aki(k) ezek alapján faragta ki a verőtöveket.

A leletanyagban egy kis véső, néhány ötvöseszköz és egy vélhetően verőtő-töredék került elő. Az eszközök mindegyike fényesítőszerszám. Ezekre azért volt szükség, mert az ezüst megmunkálása közben az ötvözetbe foglalt réz oxidálódott és szürkésbarna színt eredményezett. (Ez még látványosabb, ha az anyagnak kicsi az ezüstartalma.) Ezért hígított kénsavval tüntették el róla a rézoxidot, de az ezüstfelület még fénytelen marad ilyenkor. Ezt követően a sima felületű és munka közben állandóan tisztogatott fényesítőszerszámokkal tették csillogóvá az ezüstfelületet.¹³⁴

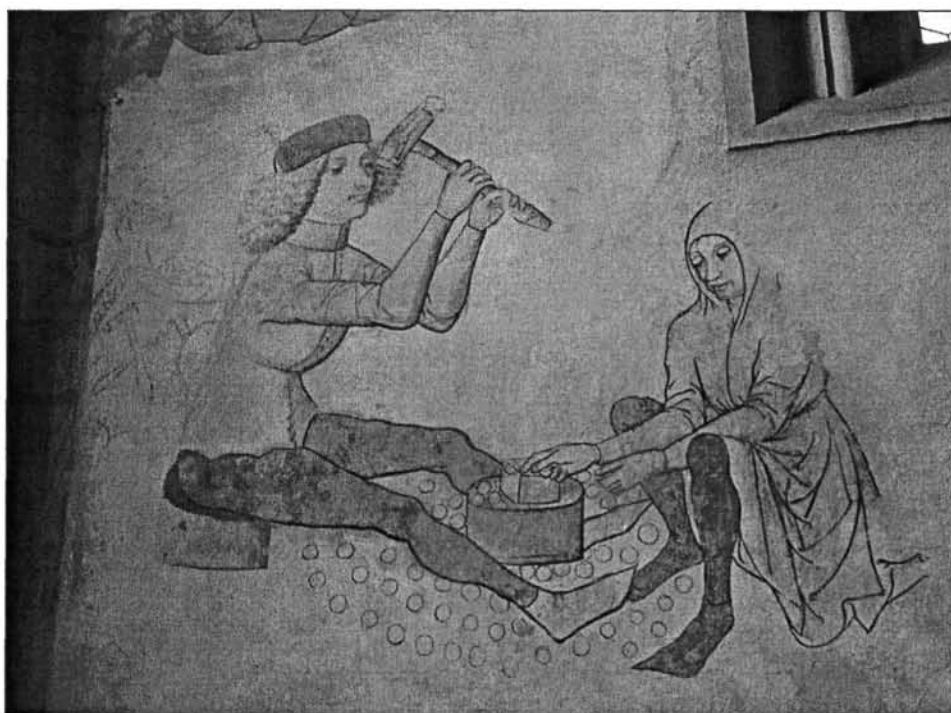
A műhelyben a pénzek négy csoportját lehet megkülönböztetni anyaguk alapján: 1. bronzlemezek, amelyek ólombronzból, azaz réz és ólom ötvözetéből készültek (a vár leletanyagából nyers ólomleplek is előkerült), 2. rézpénzek, amelyekből néhány felületét ezüstözték, de az ezüstartalom nem éri el a 1%-ot, 3. réz-ezüst ötvözetek, amelyek 20–30%-nyi ezüstöt tartalmaztak, 4. ezüstpénzek, amelyek fele ezüst, másik fele réz, de nyomokban aranyat is tartalmaztak.¹³⁵ Az érmék többsége az első és második csoportba tartozik. Ezek az ezüstözés tehát igen silány, a réz gyakran kilátszik alóla. Előfordult, hogy nem volt ezüst, ilyenkor ónozták a felületet, még hozzá kétszer, előbb a verés előtt, majd pedig utána is.¹³⁶

¹³³ Labuda J., 1997. 141–144. XIII–XVI. táblák.

¹³⁴ Vattai E., 1953. 157. Precízebb, 19. századi fényesítőszerszámokat láthatunk: XLIII. tábla/1–3.

¹³⁵ Köszönöm Járó Mártának, hogy anyagvizsgálati eredményeit felhasználhattam. *Járó M. é. n.* 107–110.

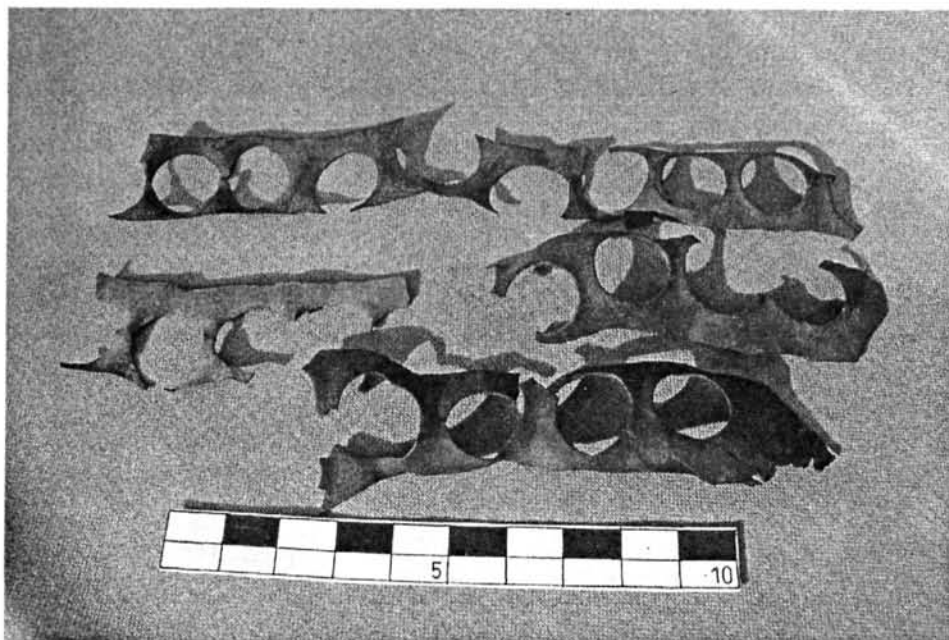
¹³⁶ Leszli A., 1941. 51.

14–15. kép. Pénzverők a Kutna Hora-i Szent Borbála templom falfestményein

16. kép. Rosszul kiütött lapkák

17. kép. Kilyukasztott szalagok

Érdemes megvizsgálni azt a kérdést, hogy a pénzveréshez felhasznált nemesfém nyersanyagok csak teaurált ötvösmunkákból és tárgyakból, ún. pagamentum ezüsből álltak, vagy használtak bányászott érceket is. Csorbakő esetében ezen problémát alátámasztja a mindössze néhány km-re található Rudabánya is, amely ezen időben a Bebek család birtokában volt. Káplár László és Kahler Frigyes vizsgálatai alapján megállapítható, hogy több denár Rudabányán fejtett réz- és ezüstércből előállított fémrészből és fémezüsből készült. Így tehát az ércbányának bizonyítható kapcsolata volt a műhellyel.¹³⁷ Továbbá megjegyzendő, hogy a Bebekeknek több felvidéki színes- és nemesfémbányájuk volt.

A hamisítványok között a legkorábbiak II. Lajos 1524-es veretei, majd a legtöbb Ferdinánd 1536 és 1539 közötti pénzeit utánozza, ezek mellett készítették külföldi érméket is, így II. Ulászló cseh filléreit, Ferdinánd osztrák érméit továbbá salzburgi érseki pénzt is.¹³⁸

Mindezek után felmerülhet a kérdés, hogy mikor és ki üzemeltette a csorbakői műhelyt. Mint ismeretes, a vár 1541-ben már Bebek-tulajdon, azonban a veretek utolsó évszáma 1539. A hamis veretek évszámát figyelembe véve felmerülhet, hogy az előző tulajdonos, tehát Perényi Péter tartott fenn illegális verdét, hiszen már korábban is láthattuk, hogy gyanúba keveredett Füzéren és Terebesen. Azonban ezek közül egyik birtokán sem bizonyítható minden kétséget kizáróan a Perényiek bűnössége, hiszen Füzéren talán csak a várnagy tudtával vertek pénzt és összesen csak 600 Ft-ot, amikor el is engedték a mestereket,¹³⁹ sőt Miklós ötvös sem említi meg Füzéren Perényi Péter nevét, csak az öt elhurcoló várnagyok neveit. Terebesen pedig szintén bizonytalan az az adatunk, hogy működött-e ott valamilyen verde. Másrészt nagy könnyelműség lett volna Perényi Péter, vagy akár a várnagya részéről a vár átadásakor, hogy a hamisításra utaló tárgyakat széthagyják Csorbakő területén.

A korai évszámokra pedig már láthattuk, hogy a nép körében egészen Mátyásig visszamenően forogtak a régi pénzek, mert azokat szívesebben elfogadták. Ezek tükrében tehát kijelenthetjük, hogy a Perényiek alatt nem folyhatott hamisítás Csorbakőn.

Bebek Imre várúr 13 évig volt itt birtokos. A Bebekék pénzhamisítására már korábban láthattunk kellő adatot. Bár már ekkor valószínűleg megszűnt Krasznahorkán a műhely, talán erre enged következtetni Miklós ötvös azon információja is, hogy mesterembereket küldött át 1542-ben Jeszenőre. Meg kell még említeni, hogy 1540-től, Szapolyai halálától és Ferdinánd egyeduralmától erősödött a központi hatalom, a főúri pénzverés is kezdett visszaszorulni. Ez lehet az egyik magyarázata a központi helyen fekvő Krasznahorka bezárásának. Azonban Csorbakő mindentől messze lévő kicsi erdei várában még működhetett tovább a Bebekék talán közös vállalkozása. Valószínűnek tarthatjuk, hogy Ferencnek része volt az itteni hamisításban, hiszen nem szabad elfelednünk, hogy a várat Ferenc adta át Imrének. A főutaktól messze eső várban az ásatás alapján bizonyíthatóan 1553-ig működött a verde, ugyanis a pusztulási rétegek szerint még vertek itt pénzt akkor is, amikor lerombolták a várat.

Megfigyelhető, hogy míg az 1530-as években Bebek Ferenc Szapolyai-pénzeket veretett, addig 1541 után Bebek Imre már II. Lajos Nova Monetája mellett Ferdinánd és a Birodalom tartományi érméit vereti. Ferdinánd egyeduralkodóvá válása után tehát elveszthette értékét János pénze, így a hamisítóknak az aktuális király veretei, illetve a

¹³⁷ Káplár L.–Kahler F., 1973. 21.

¹³⁸ Leszih A., 1941. 52.

¹³⁹ Komáromy A., 1893. 665.

Birodalomban elfogadott pénzek jelentették a nagyobb üzletet. (Mint korábban láthattuk, Ferdinánd már 1529-ben kitiltotta János pénzeit Bécsből és Alsó-Ausztriából, így nem érte meg 1541 után az ő pénzeit hamisítani.)

Véleményem szerint a két Bebek fivér között hasonló együttműködés lehetett, korábban Krasznahorkán, később Csorbakón, mint amelyet Miklós ötvös vallomásából ismerünk a Homonnai-Drugetheknél. Bebek Ferenc egy legalább három várból álló hamisítóláncolat fejeként működhetett, amely központja Krasznahorka lehetett, amíg az nem vált túlzottan gyanússá.

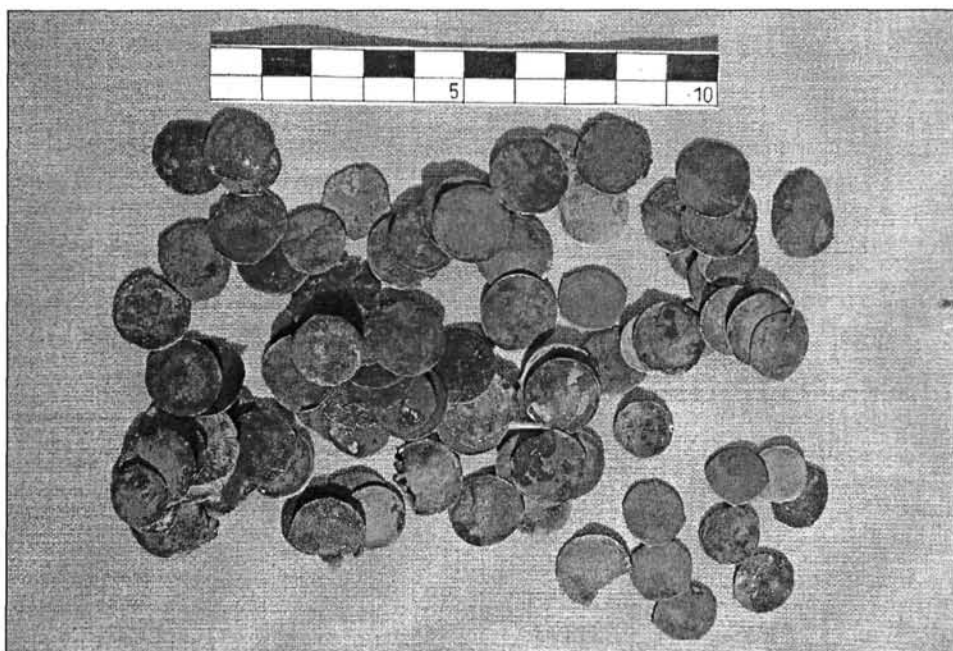
Murányban, mint gömöri főispán és felső-magyarországi főkapitány védelmet nyújthatott Basó Mátyásnak, sőt segített hatalmával a terjesztésben, mindezt persze bizonyos részesedésért. Az országgyűléshez kerülő ügyben azonban ezt a védelmet kínos lett volna továbbra is fenntartani. Továbbá maga is gyanússá válhatott, ezért is vett részt aktívan Basóék likvidálásában 1549-ben. Kivégzésükkel pedig az ő szempontjából terhelő koronatanúkat tüntethetett el törvényes eljárással és közben tisztázta saját magát.

Közben javában működött Csorbakón a testvére azon műhelye, amelybe valószínűleg azért ültette fivérét, Imrét 1541-ben, hogy a bezárt krasznahorkai „üzletet” biztonságosabb körülmények között pótolhassa, immár Ferdinánd érméinek hamisításával. Elképzelhetőnek tarthatjuk, hogy az 1542-ben, Miklós ötvös által megemléltett Jeszenőre küldött mesterek mellett voltak olyanok is, akik Csorbakőre tették át székhelyüket. Feltehető, de nem bizonyítható, hogy Miklós ötvös részletes névjegyzékében szerepelnek olyan személyek, akik megfordultak Csorbakő várában is.

1553-ban meghalt Bebek Imre, majd a következő évben tisztázatlan okokból viharos gyorsasággal leromboltatta a várat Ferenc. A vár „letörtetésének” nem valószínű oka egy örökösödési vita, hiszen az özvegyet bármikor kilakoltathatta volna és övé a jószág, emellett pedig a várnak semmilyen szempontból nem volt olyan értéke, hogy ezzel záruljon egy örökösödési harc. Felmerülhet az is, hogy a várról elterjedt, hogy illegális verdének ad szállást, ami ismét kínos hamisítási gyanúba keverhette volna Bebek Ferencet, aki a vár elpusztításával és az özvegy kilakoltatásával akarta bizonyítani hűségét az udvar felé. Azonban ez utóbbiról nincsen semmilyen adat, a később kihallgatott tanúk egyike sem említi meg az itt működő hamispénzverést, így ez a válaszlehetőség valószínűtlennek tűnik.

Elképzeléseim szerint a legvalószínűbb, hogy a vár elpusztítása a bizonyítékoknak a gyors eltüntetése volt Bebek Ferenc részéről, hiszen, ha véletlenül pereskedésbe keveredett volna a Horvátiba telepedett özvegyel, az a várba visszatérve mindent pontosan elmondhatott volna az itt folytatott hűtlenségi esetekről. Így azonban eltűnt az amúgy nem jelentős vár, vele azon helyiségek, ahol a tanúk bebizonyították volna az egykori hamisítás tényét. Mivel a műhely később sem szerepel a forrásokban, mindenki hallgatható róla, majd feledésbe merült. Csorbakő lerontásával a Bebek család pénzhamisító tevékenysége is megszűnik. A mestereket elengedhették, azok vagy máshoz szegődtek, vagy önálló vállalkozásba fogtak.

Összefoglalva, tehát a főúri pénzhamisítás olyan óriási kockázattal járt, hogy azt csak hatalmas haszonért, illetve csak bizonyos társadalmi állásban volt érdemes megkockáztatni. Bebek Ferenc, vagy a Homonnai-Drugeth család ilyen rangúak voltak, akik képesek voltak saját magukat és vagyonukat megvédeni a királlyal szemben üzlettársaik (Basó Mátyás), illetve mestereik (Miklós ötvös) feláldozásával. Bebek Ferenc maga védelméért, tisztázásáért még egy jelentéktlenebb vára árán is képes volt, amit szintén csak magas tisztségű főurak tehettek meg.

18. kép. Veretlen érmék

19. kép. Hamis pénzek

Az itt felvázolt álláspontomat újabban előkerülő forrásokkal, illetve a jövő várásaitásával pontosítani lehetne.

Kisebbségi hamisítási esetek a főúri hamisítások megszűntével

Pénzverés természetesen nemcsak a várakban folyt, mint ahogy ezt tudjuk a Bella Lajos által ásott pilisi Klapenci-barlangról, ahol fémlemez-nyiradékok, kerek lapkák, bronzrögök és néhány hamis II. Lajos, Ferdinánd és bécsi fillérveret került elő. Érdekes, hogy a nyersanyagok között volt két díszített könyvtábla bronzlemeze is, amit a hamisítók valahonnan szerezve, be akarták olvasztani. A leletben nem volt verőszerszám és nemesfém, így valószínű, hogy a mesterek elhagyva barlangjukat eszközeiket és értékeesebb nyersanyagukat magukkal vitték.¹⁴⁰ Homonnai-Drugeth- és Báthory-jobbágyok tanúvallomásai alapján pedig tudjuk, hogy a csemenyei erdőben hamispénzverő németek dolgoztak, akiket a jobbágyok megleptek és megtalálták náluk minden szerszámukat. A hamisítók tökéken, kemény fák törzsén verték rézlemezről pénzeiket, ezeket már csak ezüstözni kellett volna.¹⁴¹

Ez utóbbi két példa az ún. kovácshamisítványok kategóriájába tartozik. A nagy hamisítóműhelyek bezárása után a mesterek eddigi munkájukat folytatták egyszerűbb körülmények között. A leletekben megtalálható kovácshamisítványok anyaga, vésete természetesen már jóval gyengébb a jól felszerelt várbeli műhelyekénél, de gyártójának bizonyára még egy darabig jó megélhetést biztosított.

A főúri hamisítványok után még hosszú ideig készültek ezen egyszerűbb pénzérmék, majd fokozatosan ezek is visszaszorultak. Miután elküldték a mestereket a várakból, akiknek így nem volt biztonságot nyújtó műhelyük, fokozottan kockázatosná vált önálló vállalkozásuk. A hamisítás pedig hűtlenségi eset volt, amióta a rómaiak a császár képét ráverik az érmére, ezt pedig halállal büntették. A középkorban a Budai jogkönyv szerint az elkapott hamisító fejére koszorút kellett készíteni, amiről lógjanak le a hamis veretei, megszegyenítésként, majd pedig meg kell őt égetni. Később Werbőczy Hármaskönyve fő- és jószágvesztésre ítélte a bűnösöket, így Miklós ötvöst is már csak egyszerűen lefejezték. A fővesztés és megszegyenítés külföldi párhuzama egy 1672-es liegnitzi eset, ahol egy hamisítót szintén lefejeztek és sírjába melléhelyezték az összetört verőszerszámait.¹⁴²

A csorbakői vár története 1553 után

Az utolsó Bebekék Csorbakőn: János és Katalin

A vár széttrötése ellenére Csorbakő továbbra is megmaradt Bebek Imre családja kezén. Törvényes örököse felesége és gyermekei, *Bebek János* és *Erzsébet* lettek. A következő esztendőben, 1554-ben a vármegye nagyszabású vizsgálatot indított a várombolás ügyében, amely során több tanút is meghallgattak.¹⁴³ Az első tanúk csak azt bizonyították, hogy Csorbakőn és uradalmában a Bebek család volt a tulajdonos:

¹⁴⁰ Harsányi P., 1914. 13.

¹⁴¹ Komáromy A., 1893. 757–758.

¹⁴² Bohdaneczky I., 1935–1936. 52–53. 15. lábjegyzete.

¹⁴³ BAZmL, XV/17, 3. doboz, Csorbakő, 1404–1864., vö. NRA Fasc. 733. No. 31.

„Csató Albert hite szerint azt vallotta, hogy tudja hogy Bebek Imre bírta Chyorbakeoth, azt is tudja Balajt [Balajt, ma község Edelénytől ÉK-re] halt meg. Putnoki Péter azt vallja, hogy tudja, hogy Bebek Imre bírta Csorbaköt, azt is tudja, hogy Fynkey János Bebek szolgája volt ő hordatta volt el az kapu felyth. Gorthway Mihály ugyanezeket vallja, tudja, hogy az Keth Telekest [Alsó-és Felső-Telekes] is vala bírta.”

A következő tanú Csorbakő megszerzéséről beszélt:

„Zyni Rofay hite szerint azt vallá, hogy mikoron Buda alatt táborban voltak az Zenth Gelerd hegyre [Gellérthegy] mikoron kiszállottak volna, ilyen szót tett Bebek Ferenc: hogy menj chelerd meg Perinyi Pétertől az te uradtól Chorbakeoth az Bodonhoz tartozon, de nem magamnak perelném hanem az én megnyomoródott atyámfiának Bebek Imrének és az ő gyermekeinek, mert noha úgy járja, de én nekem ugyan atyámfia mert pappá lön és én az őstől maradtból neki nem adák mert papfiat nem illet jószág, de ha megszerzed imé mégis neki adám Csorbaköt.”

A vár 1553-as szétöretéséről Csorbakő várnagya így vallott: „Fynkey János Borsod varmegyey viceespan azt vallja, hogy ő volt Bebek Imre halála után porkoláb benne, meghallotta volt Bebek Ferenc, hogy Bebek Imrénét kiküldje belőle, de ily módot talált volt benne, hogy ő ne legyen oka az kiküldésnek, osztán egy szolgájától Korpás Miklóstól ezt megizeni Bebek Ferenc, hogy kimenjen belőle, mert oly dolog esik rajta, hogy soha nem esett. Ezen az asszony sírni kezd, köntöseit veszi, hogy kimenjen belőle. Mondja Finkey János, hogy ne menjen zertelen ki az övéből. Mond mit tegyek, ha látod mit izent; jobb én nékem kimennem belőle, hogy nem mint zygyent valljak. Osztán úgy megyen Fynkey János be Bebek Ferenchez, kéri ezen, hogy ne üzze zertelen ki belőle, osztán úgy hagy harmadnapot neki, hogy álgú szerszáma nélkül annyit kivihet belőle. Osztán úgy ment ki Bebek Imréné, aztan Fynkey Janos teorette elys.”

A tanúvallomásokban ezt követően helyi jobbágyokat hallgattak meg az ügyről, akik inkább csak a Bebek család itteni birtoklásával voltak tisztában: „Edelény Polyank Lukács azt vallja, hogy tudja, hogy Bebek Imre bírta Csorbaköt azt is tudja, hogy az Keeth Telekess is odavaló volt, de az nagy Bebek adta volt el az két Telekest, egyiket Horváthi Albertnek, másikat Lazay Estvánnak. Herceg János, Deweny Putnoki Miklós né jobbágy tudja, hogy Bebek Imre bírta Csorbaköt az két Telekest hozzá bírta. Bebek Imre halála után az várból az mi jószág benne volt Lazay Estván Barud Pál takarták ki belőle. Az warath Bebek Ferenc teorette el.”

A következőkben a várat szétromboló bányászokat hallgattak meg: „A Rwda Bányayak császár őfelsége jobbágyai [rudabányai bányászok] azonth vallják, mint az felsők, eők teortyk elys az warath.”

A meghallgatások végén egy nemes nyilatkozatából tudjuk, hogy mi lett a sorsa a kiűzött Bebek Imre özvegyének: „Kapiás János nemes személy Gömör vármegyében lakozó tudja, hogy Bebek Imre bírta Csorbaköt hozzátartozójával együtt. Azt is tudja, hogy Bebek Ferenc Imre halála után az asszonyok fejére törette volna, kikellett belőle jönni, úgy ment az asszony Horwatyba [ma Bánhorváti] lakni.”

Bebek Imre családja minden bizonnyal nem nyugodott bele kitelepítésükbe, ezt bizonyítja, hogy az eset után 14 évvel, 1567-ben Imre fia, Bebek János panaszt emelt a vármegye előtt: „Borsod vármegye alispánja serkei Lorántffy Kristóf és a szolgabírák Mária születését követő negyedik napon Miskolcz városában tartott szedriában tanúvallomásokat vesznek fel arranéze: tudják e a tanúk, hogy néhai pelsöczi Bebek Ferencz öccsét a néhai Bebek Imrét a panasztevő János édesatyját Krasznahorka várából, anyját özvegy Ilona asszonyt Bebek Imrénét férje halála után ex arce Chyorbakeo vocata nunc destructa (a most rom Csorbakő várából) ő [ti. Bebek Ferenc] hatalommal kiüzte és

azokat és tartozékait a maga számára lefoglalta. A kihallgatott tanúk, köztük: oppidi Rwdabanya judex Clemens Hwthman, Antonius Kowach judex possessionis Edelyn (Rudabánya mezőváros bírása Clemens Hwthman, Edelény falu bírása Kovács Antal) ezt mindnyájan vallomásukkal megerősítik.”¹⁴⁴

A következő esztendőben, 1568-ban meghalt Bebek János, akinek törvényes örököse felesége, *Bolyki Erzsébet* lett. Ugyanezen évben a birtokot Bolyki Erzsébet kezéből majdhogynem elvették, amikor: „Mérey Mihály Miksa király nádori helytartója megparancsolja az egri káptalannak, hogy néhai Erdődy Bakács Miklós, Bakács Tamás bíbornok és esztergomi érsek testvérei fia idősb. Erdődy Péter fia néhai Monyorokeréki Erdődi Péter dalmát horvát és szlovén bán fiait: Tamást, Pétert János és Györgyöt iktassa be Perényi István fia néhai Gábor országbíró és Abaúj vármegyei főispán birtokába s többek közt a Borsod vármegyei Chorbakeo vár birtokába is. Mely minthogy Gábor magtalanul halt el őket a néhai Erdődy Tamás akkori győri püspök, későbbi bíbornok esztergomi érsek és néhai Perényi Imrével kötött szerződés alapján melyet Ulászló király is megerősített megilleti. De midőn a káptalan, a töröktől való félelem miatt Szendrő várában castrum Czorbakeo, necnon possessiones Nyarad, Keleczen, Also Telekes, Ormosd, Teowises, Felseő Telekes et Zonhod Borsod vármegyei falvak birtokába be akarta iktatni, ellenmondó volt.”

Endrődi Péter bán fiai tehát a Perényi család örökösiként kívánták megszerezni a csorbakői birtokot, nem ismervén el itt az 1541-től érvényes Bebek-birtoklást. Perényi Gábor 1567-ben halt meg utód nélkül, ugyanekkor halt meg az utolsó Bebek férförökös, János is. Az Endrődi család helyzetét megkönnyítette, hogy Csorbakőt Bebek János özvegye örökölte, akit kiforgathattak volna a vagyonából. Azonban az ügy korántsem volt ilyen egyszerű, hiszen az Endrődi-igény benyújtására több tiltakozás érkezett: „Nyarad és Zonhod falvakra: Bolki de Bolk Kálmán leánya Bolyki Erzsébet özvegy Pelsőczy Bebek Jánosné nevében. Zonhod és Alsó Telekes falvakra a néhai Bebek János részére ugyanő.”

A többi faluban azonban megjelentek az újabb birtokigénylők: „A Keleczen falura nézve Zolthay István felsége szendrői főkapitánya. Alsó Telkes faluban levő birtokrészekre Putnoki másként Horváth Pál, Perkesházi Perkes György s ennek fia István.

Felső Telekes falura nézve serkei Lorántfy László és Horváth György de Horváth és Horváth András felesége Báthory Margit; Teovises falura nézve Ursinus Ferencz de Szepsi őfelsége a király nevében, Ormos mostan pusztá falura nézve nemes Nagymaróti Karnyik Pál de Lásza Lásza György és Imre nevében.”¹⁴⁵ Bizonyítékként a tiltakozáshoz még ezen évben összeírták a csorbakői birtokot, amelyből a váruralalom gazdasági helyzetét is láthatjuk:¹⁴⁶ Chorba kew lerontott vár tartozékait, melyeket néhai Bebek János bírt, a Zoltaý István szendrői főkapitány és Ursinus Ferenc provizor 1568. március 1-jén összeírták: Alsó Telekes portio (rész): 4 egész jobbágytelek, 1 zsellér. Kelechen possessio totalis (egész falu): egy egész jobbágytelek, 2 zsellér és egy szabados. Nyarad possessio totalis (egész falu): 4 fél jobbágytelek 5 zsellér és 28 pusztá. Szwhogy totalis (egészen): 1 egész telek, 3 féltelek és 5 zsellér, egy szabados. Fölső telekes portio (rész): 1 zsellér.

A Bebek család 1568-ban minden bizonnyal sikerrel járt, mivel a későbbiekben is megőrizhették birtokaikat. A néhai Bebek János és Bolyki Erzsébet egyetlen törvényes

¹⁴⁴ BAZmL, XV/17, 3. doboz, Csorbakő, 1404–1864., vö. NRA Fasc. 522. No.18.

¹⁴⁵ BAZmL, XV/17, 3. doboz, Csorbakő, 1404–1864., vö. NRA Fasc. 509. No. 9.

¹⁴⁶ UetC, Fasc. 88. No. 11.

örököse lányuk, *Bebek Katalin* lett. Nagykorúságáig azonban gyámságba került, Bolyki Erzsébet második férje, Dely György kezei alá. Katalin 1581 körül férjhez ment *Herencsényi Mátyáshoz*, ugyanis ekkortól kezdte kérni gyámját, Dely Györgyöt, hogy az őt megillető Bebek-örökséget adja ki neki: „A jászói konvent előtt egyrészt de Chakan Deli György, másrészt Herencsényi Mátyás elöadják, hogy néhai Miksa király Deli György hű szolgálataiért tekintetbe véve totale castrum dirutum Chyorbakew vocatum et possessiones Nyarad, Zohogy et Telekes Borsod vármegyében minden haszonvételével és tartozékaival néhai Bebek János magvaszakadtával Deli Györgynek és örököseinek adományozta, mely várat és falvakat Deli György noha az említett királyi adomány útján mindazáltal nagy költséggel és fáradsággal szerezte meg s bírja békességesen feleségével Bolyki Erzsébet úrasszonnyal néhai Bebek János özvegyével, leányát Bebek Katalint eljegyezte most Herencsényi Mátyással. Nem tekintve fentebbi költségeit Deli György most, ki az említett leányt mint atya nevelte, totem possessionem Nyarad, kivéve egy jobbágy telket, melyben most Boros Mihály jobbágy lakik et medietatem in presentiarum predii Feolseothelekes minden tartozékaival Bebek Katalin hajadonnak s örököseinek és utódainak adományozza. Zohogy és Alsothelekes falvakat, mely Alsóthelekes felét pénzen szerezte, ezenkívül a rombadólt Chyorbakw várat pedig minden tartozékaival János és Mihály fiainak, kik szintén néhai Bolyki Erzsébet feleségétől valók, valamint mostani feleségének Osztrukai Margitnak rezerválta és nekik adományozta, oly feltétellel, hogy ha Bebek Katalin örökösök nélkül hal el, az említett birtokon Deli György feleségére Osztrukai Margitra, fiaira Jánosra és Mihályra szálljanak. Ha Herencsényi ez egyezséget nem tartja meg, 1000 forint büntetést fizessen.”¹⁴⁷

Bebek Katalin és férje, Herencsényi Mátyás nyilván keveselte a kiadott birtokokat, ezért a következő esztendőben, 1582-ben Borsod vármegye alispánja előtt kérte többi jószágának kiadatását is: „Generosa domina Catharina Bebek consors Mathiae He / rencsényi protestatur de et super eo, quod quia / Georgius Dely ex quo Joannes Bebek pater dominae / protestantis mortuus est, ex eo tutor, curatorus dominae / protestantis fuerit ac jam Deo ita volente ex tuto / ratu expedita sit habeatque maritum, expectavit / hactenus ut bona seu jura possessionaria remittere / quae minime restituisset verum potentia mediante / usque nunc detineret.” ... „Bona sunt totalis pos / sessio Zohogy, portio in Also Telekes, in Felso / Telekes praedio medietas et terra ad Csorba / kő arcem dirutam pertinentes in comitatu Borsod.”¹⁴⁸ A dokument érdekessége, hogy a latin szöveg alatt magyar nyelvű a keltezés: „... Húsvét után való vasárnap Szent Albert nap után [április 23.] ...”¹⁴⁹

Felső-Telekes 1582-es említése valószínűleg jelzi, hogy a gyám, Dely György a korábbi ígéretével ellentétben azt is vissza akarta tartani. Bebek Katalin és Herencsényi Mátyás tiltakozása eredményes volt, hiszen a források szerint a későbbiekben a Herencsényi család birtokát képezte Csorbakő, Szuhogy és az említett falvak.

¹⁴⁷ BAZmL, XV/17, 3. doboz, Csorbakő, 1404–1864., vö. NRA Fasc. 722. No. 40.

¹⁴⁸ BAZmL, IV. 501/c. XVIII. III. 7. (Nemes Bebek Katalin asszony, Herencsényi Mátyás felesége tiltakozik amiatt, hogy miután a tiltakozó úrnőnek apja meghalt, amitől kifolyólag Dely György lett a tiltakozó úrnő gondviselő gyámja, és ő [ti. Bebek Katalin] már Isten kegyelméből a gyámságból megszabadult és férje van, ő oly annyira követelte, hogy javait, birtokjogait [gyámja]visszabocsássa, amelyeket Dely György egyáltalán nem adott vissza és mostanáig hatalmasul birtokolt. ... A javak: a szétrombolt csorbakői várhoz tartozó földek Borsod vármegyében, Szuhogy egész birtoka, rész Alsó-Telekesből, Felső-Telekes pusztá középső része.)

¹⁴⁹ Uo.

Csorbakő a 17. század első felében

A 16. század végén Szuhogyot is megközelítette a Török Hódoltság határvidéke. Ennek következtében a falu bekerült a török adózási rendszerébe. Előbb a füleki bégnek fizetett, majd 1596-tól, Eger elestétől az egri vilajet adóztatta. Török ura Vész Buliok pasa lett, aki kezdetben 4 kila búzát szedett be, majd 10 magyar forintot. Ötöle Juszap Csavusz szerezte meg a falut, ahol megnövelte az adókat és már 25 magyar forintot és 24 icce vaját szedett, de 1636-tól ezt is megemelte 38 magyar forintra, 34 icce vajra és további 16 szekér fára. Az utóbbi adóról megjegyzendő, hogy ez a 16 szekérsíki fa Egerben 16 forintot ért. Mindemellett a falu még köteles volt a szultánnak 1 juhot, 1 kila lisztet és 8 kila búzát adni.¹⁵⁰

Csorbakő utolsó Bebek-birtokosának, Katalinnak házasságával az egykori vár és megmaradt falvai a Herencsényi család tulajdonába kerültek. Magáról a várromról legközelebb csak 1607-ben emlékeztek meg a források. Ekkor már Herencsényi Mátyás és Bebek Katalin gyermeke, *Herencsényi István* volt a tulajdonos. „Prohibuit Egregius Stephanus Herenchényi, universos et sin / gulos vicinos, ac commetaneos, praecipue autem Incolas / civitatis et castris Szendréo utriusque conditionis milites / scilicet nobiles et Ignobiles, ab usu et pascuatione me / tarum sessionis ejusdem nobilitaris Csorbakő vocatae / ac comitatu Borsodiensi existentis habitae, sub onere florenorum 12.”¹⁵¹

Mint látható, itt már csak mint nemesi telek szerepelt Csorbakő, azaz csak egy gazdasági földterület nevét adta ekkor.

Herencsényi István Erdélybe ment, ahol megházasodott, elvette Garay Zsófiát, kitől *Erzsébet* nevű lánya született. Innen azonban ismét hazatért Szuhogyra, ahol azt hallotta, hogy Garay Zsófia meghalt, ezért újra megnősült. Mivel az első felesége nem halt meg, sőt utánajött Szuhogyra, ezért az esztergomi szentszék szétválasztotta Herencsényit a második feleségétől, Batta Klárától, akitől időközben egy második lánya is született.

1622-ben Bethlen Gábor Herencsényi István hűtlensége miatt Szuhogy falut eladományozta Abosi Bornemissza Jánosnak, de annak halálával az adomány érvénytelen lett, így az ismét visszakerült Herencsényi tulajdonba.¹⁵²

A csorbakői jószág további sorsát pontosan nyomon követhetjük a birtokosok fennmaradt végrendeletei alapján. Herencsényi István 1636-ban készített testamentumot, amelyben nagyobbik lányára, Erzsébetre hagyta a Bebek-féle javakat: „Én Herencsényi István etc. legelsőbben az én Üdvözítő Krisztusomban tündöklő lelkemet hagyom ő szent felségének kezeiben, a gyarló testemet az ő anyjának, a földnek, melyet, hogy az szuhogyi szentegyházban temetnék, az én boldog emlékezetű feleségem, gyermekeim teste mellé, kívánom. Ami jószágom vagyon, Szuhogyot egészben Csorba küvel együtt hagyom Erzsébet leányomnak.”¹⁵³

Herencsényi Erzsébet időközben férjhez ment a szendrői vár főkapitányához, *Csatóházi Mór Istvánhoz*. Házasságukból gyermekük nem született, ezért Erzsébet halála után örökölt birtokát, Szuhogyot Csorbakővel együtt férjére hagyományozta, aki 1648. december 2-án készítette el végrendeletét, amelyben legelsőként Csorbakőről

¹⁵⁰ Történelmi Tár, 1859. 113. 1 borsodi kila = 1 pozsonyi mérő = 62,08 liter, azaz 46,56 kg búza. 1 borsodi icce = 1 budai icce = 0,8393 liter. *Bogdán I.*, 1991. 296. ill., 192.

¹⁵¹ BAZmL, IV. 501/c. Act. Jud. Prot. X. I. 227. (Kiváló Herencsényi István eltölt minden egyes szomszédot és a határost, különösen pedig Szendrő városának és várának mindkét állapotbeli lakóit, katonáit, ti. nemeseket és nemteleneket az ő Csorbakőnek nevezett nemesi telke határainak használatától, legeltetésétől, amely Borsod vármegyében van, 12 forint büntetés terhe alatt.)

¹⁵² BAZmL, XV/17, 12. doboz, Szuhogy, 1229–1864., ill. *Klein G.–Péchy-Horváth R.*, 1939. 152.

¹⁵³ BAZmL, XV/17, 12. doboz, Szuhogy, 1229–1864., vö. NRA Fasc. 1232. No. 48.

emlékezett meg: „Én csatóházi Móré István az én kegyelmes uramnak az felséges III. Ferdinand romai császár és Magyarországi koronás király urunk ő felsége szendrei vég-házának főkapitánya” ... „néhai jó emlékezetű Herencseni István árva leányával Herencseni Örzsébettel meg áldott vala, az kivel tizenhárom esztendeig istenes étellel” [élték].

„1. Tehát elsőbben is, mivelhogy én mind inkább a szegény édes üdvezült feleséggel kerestem az mim vagyon Herencseni Örzsébettel, hanem hogy meghalt szegény édes feleségem az után kértem meg az Csorbakői jószágot, melyet ő utána birtam, de Nyárádot s Telekest ő vele egyetemben váltottam ki pénzen. Így azért immár ezen Csorbakői jószágban szabad dispositiom vagyon.

Mivel az én szerelmes feleségem kért életében is s mind halála előtt, hogy én azon Szuhoggy nevű falut Csorbakúivel együtt hagyom az itt való pater Jezsuitáknak, mely falu vagyon ugyan Borsod vármegyében, mind Csorbakóval együtt, ki mostan puszta vár. De ilyen conditioval, hogy ő kemék más secularis embereknek ne adják, hanem itten az isteni szolgálatot continuálják ő kemék.”¹⁵⁴

Móré István végrendeletében láthattuk, hogy az elődök alatt széthullott uradalom falvait igyekezett feleségével ismét összegyűjteni, ezért, mint írta is, pénzen kiváltották az elzalogosított Nyárádot és az egyik Telekest. A birtok központja ekkor már azonban Szuhoggyon volt. Ezt bizonyítja Herencsenyi István végrendelete is, ahol láthattuk, hogy a szuhogyi templomba temetkeztek. Móré István testamentumának 34. pontja ezt tovább erősíti, hiszen megtudhatjuk belőle, hogy: „Az szegény Adám fiának az ő házat Szuhoggyon meg adják ... mivel ennek az apja is az szegény édes meghalt feleségemnek jámbor szolgálja volt”.¹⁵⁵ Ez ismét csak a 17. századi birtokközpont helyét jelöli számunkra, hiszen itt kellett élnie Herencsenyi Erzsébetnek, ha itt voltak a szolgálói.

Végezetül megemlítenéd, hogy mivel Csatóházi Móré István az első helyen emlékezett meg a csorbakői jószágról, ezért feltételezhetjük, hogy ez volt a legnagyobb értéke.

Befejezés

A 16. század végi és 17. századi források vizsgálatával tehát egy váltást állapíthatunk meg a birtokirányítás székhelyét tekintve. 1582-ben Csorbakő még az uradalom központja volt, hiszen a dokumentumunk is a Csorbakőhöz tartozó földekről beszélt. Természetesen ez csak egy névleges székhely lehetett, hiszen az 1553-as szétrombolás után nem éltek itt, hanem leköltöztek Szuhoggyra. Csorbakő így csak egy névleges és jogi központ volt, de gyakorlatilag a faluból irányították az uradalmat. 1607-ben azonban Herencsenyi István már az ő Csorbakőnek nevezett nemesi telkétől tiltotta el a szendríeket. Ekkor tehát Csorbakő már csak egy földdarab nevét jelölte. Itt már nem úgy szerepelt, mint jogi uradalmi központ. A székhely ekkor jogilag is Szuhoggy lett. Bár 1648-ban ismét feltűnt a csorbakői jószág neve, de ez nem jelentette a jogi székhely visszaállítását a várromon. Minden bizonnyal Móré István csak egy berögződött névalakot használt végrendeletében, hiszen láthattuk, hogy 1607-től nem beszélhetünk csorbakői uradalomról. Továbbá a végrendeletéből is világosan tükröződik, hogy a birtokot, köztük immár Csorbakőt is Szuhoggyról igazgatták. Ezt bizonyítja, hogy Móré István a jezsuita pátereknek „Szuhoggy nevű falut Csorbakúivel együtt” hagyományozta és nem fordítva, azaz Csorbakő tartozott már Szuhoggyhoz, nem pedig a falu az egykori várhoz.

¹⁵⁴ Radvánszky B., 1879. 304–306.

¹⁵⁵ Radvánszky B., 1879. 311.

Csorbakő tehát a 16–17. század fordulójáig jogilag az uradalom központja volt és a birtokot róla nevezték el. A századforduló után azonban már csak egy telek neve volt, így névleges központi szerepét is elveszítette. Csorbakő puszta vára Szuhogy falu része lett.

FÜGGELÉK: ÚJHÁZ PÁLOS KOLOSTORA

A kurityáni pálos kolostor a Perényiek kegyurasága idején

Csorbakő várától délre 8 km-re, azaz I középkori mérföldre, Kurityán falu északkeleti határában alapította Perényi Imre 1408-ban Keresztelő Szent János tiszteletére az Újháznak nevezett pálos rendházat. Bár a kolostor Kurityán falu mellett fekszik, a középkorban a hasonlóan közeli és szomszédos Nyárad faluhoz kötötték, így azt mindig nyárádi kolostorként emlegették. Az alapításról szóló oklevél 1420-as átirata fennmaradt, amelyből megtudhatjuk, hogy: „Emericus de Peren fundavit hoc monasterium ad honorem beati Joannis Baptistae et donavit omnibus paramentis.” Továbbá: „Insuper dedit terras intra metas possessionis Nyarag. Ibidem dedit unam vineam, de aliis autem vineis ibidem existentibus nonam partem vinorum. Item in Zenthpeter dedit aliam vineam, et terciam donavit in Possessione Korwthyan.”¹⁵⁶ A kolostor építkezései elhúzódtak, adataink szerint ugyanis még tíz évvel később sem volt teljesen készen. Ezért Perényi Imre a befejezés költségeire 1418. március 18-án Konstanzban V. Márton pápától búcsúengedélyt kért és kapott a kolostor számára.

Az alapító Perényi Imre nem sokkal ezután meghalt. 1418. július 25-én az egri káptalan előtt néhai Perényi Imre fiai János és István cserére léptek Emericus de Kwrythyannal (Kurityáni Imrével), aki: „possessionem suam Kwrythyann in comitatu Borsod”, minden tartozékaival együtt azon határai közt, melyek alatt ő bírta, odaadja „claustru beati Joannis, quod Emericus de Peren edificare cepisset fratribusque heremitis ordinis sancti Pauli”. S ezért az Abaúj vármegyei Tengerfaludot és még további 100 Ft-ot kapott.¹⁵⁷ Kurityán birtokába Zsigmond parancsára az egri káptalan még 1418. december 4-én be is iktatta a Perényi testvéreket.¹⁵⁸

1420. október 23-án néhai Perényi Imre fiai János és István előadják, hogy atyjuk lelki üdvösségére Szent János tiszteletére egy klastromot alapítottak „intra metas possessionis ipsorum Nyárad vocate”,¹⁵⁹ s ezt egy Nyárad határából kihalasított földrészsel és egy Kwrythyann nevű faluval látták el, mely utóbbi Nyárad faluval határos. Most az itteni remete barátok kéri, hogy e birtokaikat a király határoltassa meg. Az oklevélből megtudjuk, hogy a határjárás és iktatás ellentmondás nélkül végbement. Egyik felől határosok: Ormos és Horwath falvak, Karlo falu, Kaza falu.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Gyéressy B., 1978. 69. (Perényi Imre alapította ezt a monostort Keresztelő Szent János tiszteletére és gondoskodott minden berendezéséről és felszereléséről. ... Azon felül földet adott Nyárad [ma Felsőnyárad, Csorbakőtől dél – délnyugatra] falu határában. Ugyanott egy szőlőt adott, egy másik szőlőnek pedig a kilencedét adta. Hasonlóképpen Szentpéterben [Sajószentpéter] is adott egy szőlőt és egy harmadik szőlőbirtokot pedig Kurityán faluban.)

¹⁵⁷ MOL DL 10705. (saját maga falvát Kurityánt Borsod vármegyében, [ti. odaadta] a pálos rendi Szent János rendnek, melyet Perényi Imre épített).

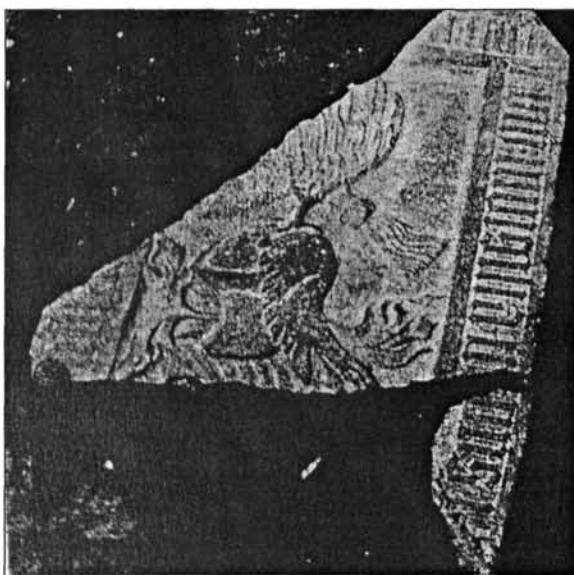
¹⁵⁸ Czeglédy I., 1986–1987. 211–228.

¹⁵⁹ MOL DL 10982. (Nyáradnak nevezett falu határán belül).

¹⁶⁰ Uo.

Ezt követően kevés adatunk van a kolostor működéséről. Ez azért is meglepő, mivel az alapítást követő 30 évben jelentős szerepet töltött be a Perényi család életében. Írott forrásaink ugyan nem szólnak róla, de régészeti adataink azt bizonyítják, hogy a kolostor alapítója, Perényi Imre, és kisebbik fia, István ide temetkezett. Czeglédy Ilona 1969-es feltárásán a sekrestyében találták meg Perényi Imre vörös márvány sírkőtöredékeit.¹⁶¹ A sírkövet valószínűleg későbbi kincsvadászok dobták be ide a szentélyből, valószínűleg ekkor törhetett darabjaira. Az ásatáson a kőlap fej felőli fele a jobb felső sarok nélkül került elő egy kisebb kerettöredékkel együtt.

Az enyhén jobbra dőlő címerpajzs felső vége látható a Perényiek szárnyas fejének tollvégzódéseivel. A pajzson jobbra néző, takaróval lefedett csőrös sisak van, a takaró foszlányai a sisak előtt és mögött húzódnak. A sisakdíszben a címerkép ismétlődött, madárlábon álló, jobbra néző szárnyas férfifej, aki gyűrűs szakállat visel. A töredéken a tollas szárny alsó fele és egy lófarkszerű, hátranyúló motívum maradt meg. A keret széles mélyített sávban domborúan faragott, belülről olvasható minusculás körirat, amely a jobb felső sarokban kezdődhetett. A nagyobb darabon: *m · cc°cc · XVII°I · inuigilia · fe*, a jobb oldali néhány betűből egy „a” vehető ki biztosan. A kisebb darab körirata: *rius · ill*. A szóelválasztó jelek kis, ívelt oldalú, csúcsokra állított négyzetek, alul és felül hosszú, vékony nyúlvánnyal. A számok végződéseit a szöveg fölött kis, vésett o betűk jelölik. Mindezekből feloldva a köriratot: [Anno domini] M CCCC° XVIII° in vigilia fe[sti ... cancella]rius ill[ustris ...].¹⁶² (Az Úr 1418. évében ... ünnep vigiliáján, titkos kancellár ...). A két sírkőtöredéket ma a Herman Ottó Múzeum Kötárában őrzik (20. kép).

20. kép. Perényi Imre sírkövének töredékei

A csorbakői vár újjáépítője és az Újház kolostorának alapítója tehát ide temetkezett. A vár közelében alapított kolostor a vár rezidenciaszerépére utal. Mindezt még tovább erősíti, ha a várúr az adott kolostorba temetkezik. Mivel Csorbakőn nem találni várkápolnára utaló nyomokat, így elképzelhető, hogy a várúr csorbakői tartózkodása alatt itt nyert lelki táplálékot. Mivel Újház pálos kolostora a várhoz egészen közel 1 mérföldnyire van, ezért mindez elképzeléseimet alátámaszthatja. Természetesen a kolostor reprezentációs célt is szolgált, amely a család fényét volt hivatott bizonyítani, továbbá az urukért imádkozó barátok a család tekintélyét is jelezték. Így tehát a magánmonostorok az alapító főúr presztízsét emelték.

¹⁶¹ Czeglédy I., 1986–1987. 219–221.

¹⁶² Engel P.–Lővei P.–Varga L., 1983. 35.

21. kép. Perényi István sírköve
a rudabányai református templom falában

Valószínűleg Újház kolostorában temetkezett Perényi Imre kisebbik fia, István is. Bár síremléke nem itt került elő, forrásaink sincsenek arról, hogy ide temették volna, mégis azt kell feltételeznünk, hogy Perényi István végső nyughelye is a nyárádi pálosok rendháza volt. Az 1437-ben elhunyt Perényi István asztalnokmester vörös márvány sírköve ma a rudabányai református templom belső keleti falában látható (21. kép). Ezen emlék is a pálos kolostor szentélyének padozatán kophatott meg, majd onnan került másodlagosan Rudabányára. Nem ismerjük az átszállítás időpontját, de feltételezhető, hogy a török pusztítások után közvetlenül elszállították a még ép síremléket.

Perényi István sírköve 169 cm hosszú, 91 cm széles, 11,5 cm keretszélességű, 6,5–9 cm betűméretű minusculás betűtípusú köriratában három nagy kezdőbetűvel. Címerpajzsa jobbra dől, benne ötágú liliomos koronán két, karmos madárlábon álló, jobb profilban ábrázolt sasszárny, amelyekből jobbra néző szakállas férfinprofil bontakozik ki. A kép hátából egyenes hajfonat nyúlik ki. A pajzs bal felső sarkában jobbra néző csőrös sisak, tetején a címerkép ismétlődik. A pajzs és a sisak mellett mindkét oldal szabad részeit eres, nyeles levelekből álló takaró tölti ki. A sisak mögött a bal oldalon kétfülű kanna látható három szál virággal. A sisakdíszről jobbra a Sárkányrend jelvényét figyelhetjük meg: farkát a nyaka köré tekerő sárkány, fölötte sokágú görögkereszt alakú csillaggal. A félprofilban ábrázolt portré jellegű férfifej egy újfajta naturalisztikus természetlátás bizonyítéka.

A félprofilban ábrázolt portré jellegű férfifej egy újfajta naturalisztikus természetlátás bizonyítéka.

A 6,5 cm széles keret mélyített sávjában domborúan faragott belülről olvasható körirat van, mely a kö jobb felső sarkában lévő kiszélesedő szárvégződésű görögkereszttel indul: + Hic oby magnificę · dn̄s · sthnūs · /filius · emerici · de · peren · senissimi· Principis · domi· sig ... / ... / ... is · dapiferoū · magi · Anno · domini · m^o · CCCC^o · XXXVII A szavakat csúcsukra állított kis négyzetek választják el egymástól. A számok végződését kis vésett o betűvel jelelték. A körirat feloldása: Hic obiit magnificus dominus Stephanus filius Emerici de Peren serenissimi principis domini Sig[ismundi ... reg]is dapiferorum magister. Anno domini M CCCC XXXVII.¹⁶³ (Itt fekszik nagyságos Perényi Imre fia István úr a legkiválóbb Zsigmond fejedelem királyi asztalnokmestere.)

A sírkövön szereplő kanna a Mértékletességi, vagy más néven aragóniai Kannarend (ordo temperantiae, ordre de la vase de la sainte Vierge) jele. Ezt a rendet Aragóniai V. Alfonz alapította a szent szűz tiszteletére 1410-ben. A jelvénye az apró kannákból összeszerkesztett lánc, amelyben mindegyik kannából 3-3 liliom nő ki. Középen egy félholdon áll Szűz Mária jobbján a kis Jézussal, baljában egy jogarral, amelyről szárnyas griff függ alá. Ez a griff tartja a rend jelmondatával ellátott szalagot: „per bon amour”.¹⁶⁴

¹⁶³ Engel P.–Lővei P.–Varga L., 1983, 36–37.

¹⁶⁴ Csoma-Csergheő G., 1888. 295–300.

Perényi Imre és István sírköve a stflusjegyek és a mesteri kivitelezés alapján ugyanazon kőfaragó munkája lehet.

Perényi Imre idősebb fiának Jánosnak, sírköve a terebesi római katolikus templom északi szentélyfalában áll, ami azt bizonyítja, hogy az idősebb fivér az 1387 óta Perényi-tulajdonban lévő Terebes ura volt, még Csorbakő várát az ifjabb István irányította haláláig. Ő apjához hasonlóan itt rendezte be székhelyét, s szintén Újházban temetkezett.

A csorbakői vár későbbi pusztulása miatt a Perényiek művészetpártolói tevékenységét itt, a kolostorban tudjuk lemérni leginkább.¹⁶⁵

Újház Bebek Imre idejében

Bebek Imre székesfehérvári prépost pálosok iránti tiszteletét maga a pálos rend történetírója, Gyöngyösi Gergely jegyezte fel Krónikájában: „Csoda, mely ugyanazon alkalommal történt.” [1522. Pünkösöd másnapja, mely Orbán pápa ünnepére esett.] „Nagyságos Bebek Imre nevű, jó szándékú ifjút mindenki szerette az egész királyi udvarban. Később fehérvári prépostként akkora fogfájással és nagy szorongással kínlódott Budán, hogy még pihenni sem tudott, és a gyógyszerek sem segítettek rajta. Meghallotta, hogy a következő nap a remete testvérek a kolostorból Budára fognak érkezni Remete Szent Pál fejéért. Rögtön fogadalmat tett, hogy a körmenetben a testvéreket a szent ereklyével egészen a kolostorig kíséri. Ezt buzgón meg is tette, mert egyszerű ruhában, földetlen fővel és gyalog, gyertyával a kezében nagy áhítattal a szent ereklye után ment, és ettől kezdve minden gyötrődése, fogának fájdalma megszűnt. Istennek és Remete Szent Pálnak hálát adott, és mindenkinek, akinek csak tudta elmondta a vele történt esetet. Mi ezt a saját szemünkkel láttuk.”¹⁶⁶

Csorbakővel együtt a nyárádi Újház kolostor is a Bebek család tulajdonába került, akik a Perényiekhez hasonlóan nagy becsben tartották azt. Bebek Imre röviddel a vár megszerzése után, 1541. év Szent Adalbert mártír ünnepe utáni hatodik napon (április 25.) végrendelkezett. A pálosok iránti tisztelete ebből is kitűnik. Bár a dokumentum eredetije nem maradt fenn, egy 1555-ös Nagyszombaton készült átirata alapján ismerjük tartalmát, mely szerint: „In claustro Újház tumulari.” Továbbá: „Item ad claustrum Wyház” 25 Ft-ot, 1 vágó ökröt, 1 hordó bort, s 25 aranyat hagyományoz juhok vásárlására. A végrendelkezésnél többek között jelen volt: „fratre Petro priore de Whas, Paulo predicatore de eadem Vhas”.¹⁶⁷ Mindebből az is világosan látszik, hogy Csorbakő várát a hozzá tartozó Újház kolostorral együtt Bebek Imre is székhelyének tekintette.

Az 1544-es és az 1546-os dézsmajegyzék szerint Kurityán továbbra is az újházi pálosok birtokában volt. Ezek az utolsó adataink a nyárádi kolostor életéről. Ezt követően az 1554. évi adórajstromban már mint a szendrői járáshoz tartozó birtokot említették, amit a füleki pasa felégetett. Minden bizonnyal a török támadás hatására ekkor néptelenedett el a kolostor, amely birtokait rövid ideig a gombaszögi rendház igazgatta. 1701-ben pedig Kurityán már a diósgyőri pálosok birtokaként szerepelt.¹⁶⁸

¹⁶⁵ *Feld I.-Cabello, J.*, 1980. 38.

¹⁶⁶ *Gyöngyösi G.*, 1998. 172.

¹⁶⁷ *Czeplédy I.*, 1986–1987. 215. ill. NRA 521/25. (Újház kolostorában temessék el. ... Hasonlóképpen az Újház kolostornak [adományozta a fenti javakat]. ... [a végrendelkezésnél jelen volt:] Péter testvér újházi prior, Pál prédikátor ugyanazon Újházból).

¹⁶⁸ *Czeplédy I.*, 1986–1987. 216.

IRODALOM

- Áldássy A.*
1904 I. Ferdinánd 1529-iki pénzrendelete. Numizmatikai Közlöny, III, 1–3.
- Kristó Gy.* (szerk.)
1993 Anjou-kori oklevéltár VIII. 1318–1320. Budapest–Szeged
1996 Anjou-kori oklevéltár IV. 1315–1317. Budapest–Szeged
- Blazovich L.–Kristó Gy.* (szerk.)
1998 Anjou-kori oklevéltár V. 1324. Budapest–Szeged
- Wenzel G.,*
1860–1862 Árpád-kori új okmánytár I. Monumenta Hungariae Historica. Pest
1861 Árpád-kori új okmánytár II. Monumenta Hungariae Historica. Pest
- Benkő L.*
1984 A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára. Első kötet A–Gy. Budapest
- Bogdán I.*
1991 Magyarország ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest
- Bohdaneczky I.*
1935–1936 A pénzhamisítás Magyarországon a középkorban. Numizmatikai Közlöny, XXXIV–XXXV, 48–57.
- Borovszky S.*
1909 Borsod vármegye története. A legrégebb időktől a jelenkorig. Budapest
- Czeplédy I.*
1986–1987 A kurityáni pálos kolostor. [Das Paulinerkloster von Kurityán.] A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV–XXVI, 211–228.
- Csoma-Csergheő G.*
1888 A Perényiek középkori síremlékei. ArchÉrt, VIII, 295–300.
- Csorba Cs.*
1990 Borsod vármegye katonai leírása (1780-as évek). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 31. Miskolc
- Engel P.–Lövei P.–Varga L.*
1983 Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. Ars Hungarica, XI, 35–37.
- Engel P.*
1987 Töprengések az Árpád-kori sánccvárok problémájáról. Műemlékvédelem, 31, 9–14.
1996 Magyarország világi archantológiája 1301–1457. I. Budapest.
2001 Középkori magyar genealógia, Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia. CD-ROM, Arcanum Digitéka. MTA Történettudományi Intézete
- Engel P.–Kristó Gy.–Kubinyi A.*
1998 Magyarország története 1301–1526. Budapest
- Éri I.–Bálint A.*
1959 Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei (Leszih Andor ásatásai). [Muhi.] Régészeti Füzetek, Ser.: II–6. szám, Budapest
- Fejér G.*
1832 Codex Diplomaticus Hungariae. Tomi VIII. Volumen II. Buda, 480–481, CCXXI. oklevél

- 1843a Codex Diplomaticus Hungariae. Tomi X. Volumen VII. Budae, 229–233, LXXI. oklevél
- 1843b Codex Diplomaticus Hungariae. Tomi X. Volumen VIII. Budae, 483, CCXLVII. oklevél
- Feld I.–Cabello, J.*
1980 A füzéri vár. Borsodi Kisonográfiai 11. Herman Ottó Múzeum. Miskolc
- Gálócsy Z.*
1905 XVI. századi magyar pénzek hamisítványai. Numizmatikai Közlöny, IV, 90–93.
- Gyéressy B.*
1978 Documenta artis Paulinorum. 3. Füzet. A magyar rendtartomány kolostorai T–Zs. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai XIV. Budapest
- Gyöngyösi G.*
1998 Gyöngyösi Gergely krónikája. In: P. Árvai V. (szerk.), Gyöngyösi Gergely: I. Remete Szent Pál Remete Testvéreinek Élete. Varia Paulina III., Pilisszántó
- Györffy Gy.*
1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Borsod megye. Budapest
- Hain G.*
1988 Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Magyar Hírmondó sorozat, Budapest
- Harsányi P.*
1914 Pénzhamisító műhely maradványai. Numizmatikai Közlöny, XIII. 13–14.
- Holl I.*
1992 Kőszeg vára a középkorban. (Az 1960–1962. évi ásatások eredménye). [Die Burg Kőszeg (Güns) in Mittelalter (Die Ausgrabungsergebnisse der Jahre (1960–1962).] Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest
- Huszár L.*
1969a Magyar várak mint pénzhamisító műhelyek a XVI. században. Műemlékvédelem, XIII, 80–87.
1969b Pénzverés Szomolnokon a XVI. században. [Die Münzprägung zu Szomolnok im 16. Jahrhundert.] FolArch, XX, 155–162.
- Járó M.*
é. n. A csorbakői pénzhamisító műhely leletanyagának vizsgálata emissziós színképelemzéssel. In: Kahler F.: A pénzhamisítás magyarországi történetéhez 1848-ig. A pénzhamisítással kapcsolatos néhány kérdés. (Doktori értekezés.) Függelék I. 107–110.
- Kahler F.*
é. n. A pénzhamisítás magyarországi történetéhez 1848-ig. A pénzhamisítással kapcsolatos néhány kérdés. (Doktori értekezés.) 72–106.
- Káplár L.–Kahler F.*
1973 Adatok a XVI. századi pénzhamisítás kérdéséhez. Az Érem, XXIX, 17–21.
- Kiss L.*
1988 Földrajzi nevek etimológiai szótára I. kötet A–K. Budapest
- Klein G.–Péchy–Horváth R.*
1939 Községi adattár. In: Csíkvári A. (szerk.), Vármegyei szociográfiák V. Borsod vármegye (Borsod, Gömör és Kishont K. E. E. vármegyék) IV. rész. Budapest

- Komáromy A.*
1893 Egy hamis pénzverő a XVI. században. Századok, XXVII, 647–667, 748–759.
- Kőhegyi M.*
1984 A középkori Muhi tárgyi emlékeinek feldolgozása 1952-ben. (Adatok Bálint Alajos munkásságához I.) A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 22, 143–146.
- Kubinyi A.*
1991 Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig. [Grossgrundbesitz und Magnatenrezidenz in Ungarn von der mitte des 15. Jahrhunderts bis 1526.] A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei, 2, 217.
- Kubinyi F.*
1876 János király budai országgyűlése az 1530-ik év végén. Századok, 581–583.
- Labuda J.*
1997 Labuda J., Montána archeológia na Slovensku. (Príspevok k dejinám stredoveku). [Montanarchäologie in der Slowakei. (beitrag zur Geschichte des Mittelalters).] SlovArch, XLV/1, 83–156.
- Leszih A.*
1941 A szuhogyi csorbakői vár XVI. századbéli pénzhamisító műhelye. Numizmatikai Közöny, XL, 49–54.
- Magyar Z.*
2001 Torna megyei népmondák. Budapest
- Maksay F.*
1990 Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. kötet. Budapest
- Mályusz E.*
1984 Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest
- Mályusz E. (szerk.)*
1956 Zsigmondkori oklevéltár II. Budapest
- Mályusz E.–Borsa I. (szerk.)*
1993 Zsigmondkori oklevéltár III. Budapest
1997 Zsigmondkori oklevéltár V. Budapest
- Nagy I.*
1857 Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal I. Pest. A balassagyarmati gróf és báró Balassa család.
- Nagy I.–Nagy I.–Véghely D. (szerk.)*
1878 A Zichi és Vásonkeői Gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára IV. Budapest
1888 A Zichi és Vásonkeői Gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára V. Budapest
- Nováki Gy.–Sándorfi Gy.*
1992 A történeti Borsod megye várai (az őskortól a kuruc korig). Die Burgen des historischen Komitats Borsod (von der Urzeit bis zur Kurutzenzeit). Budapest–Miskolc
- Pach Zsigmond P.*
1985 Magyarország története 1526–1686. I. kötet. Budapest
- Pesty F.*
1988 Borsod vármegye leírása 1864-ben. Miskolc

- Radvánszky B.*
1879 Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. Században III. Budapest
- Sugár I.*
1980 Borsodi oklevelek a Heves megyei levéltárban 1245–1521. Herman Ottó Múzeum, Miskolc
- Szamota I.–Zolnai Gy.*
1902–1906 Magyar oklevél-szótár. Budapest
- Szentpétery I.*
1923 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 1001–1270. Budapest
- Történelmi Tár*
1859 K. G., Adalékok a török–magyarkori beltörténethez. Történelmi Tár, VI, 113.
- Tringli I.*
1992 Hunyadi Mátyás és a Perényiek. [Matthias Hunyadi und die Perényis. Matthias Hunyadi and the Perényis.] Levéltári Közlemények, LXIII, 175–192.
- Vattai E.*
1953 Néhány adat az ötvösmesterség és szerszámok történetéhez (XI–XIX. század). [Einige Angaben zur Geschichte des Goldschmiedehandwerks und seiner Werkzeuge (XI.–XIX. Jh.).] ArchÉrt, 80, 151–158.
- Werbőczy I.*
1990 Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Budapest
- Zolnay L.*
1985 A „Balassák” és a Felvidék. (Adatok a XIII–XIV. század néhány kritikus évtizedéhez.) Borsodi Levéltári Évkönyv, V, 83–170.
- Zsoldos A.*
1997 Kassa túsza. (Pillanatfelvétel 1311-ből Aba Amadé familiájáról.) [The hostages of Kassa. (A snapshot of Aba Amadé’s familia in 1311.)] Történelmi Szemle, XXXIX, 345–362.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- BAZmL XV/17*
Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borovszky Cédulagyűjtemény. XV/17.
- MOL DL*
Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény.
- NRA*
Magyar Országos Levéltár, Neo-regestrata acta.
- UetC*
Magyar Országos Levéltár, Urbaria et conscriptiones.

THE HISTORY OF THE CASTLE OF CSORBAKŐ UNTIL 1648

The ruins of the castle of Csorbakő are situated in North Hungary in Borsod-Abaúj-Zemplén county above the village Szuhogy. Its surrounding is the low hilly country of the mountains of Rudabánya, even the castle can be found on a relative low-lying wooded hill. In the Middle Ages the region must have been a woodland similar to the present day condition, this is proved by historical sources and maps. In my essay I assumed the history of the castle of Csorbakő using known as well as previously unpublished sources.

Although the first written documents mentioning the castle date back to the 15th century, it is known that even earlier was to be found a fortification above Szuhogy. That castle was built and named „Csorbakő” by Miklós Ládi Csorba. It might have been built in the very beginning of the 14th century. The early history of Csorbakő can be well listed in the line of the other so called small castles from the 14th century. Later the sons of Miklós Csorba didn't have enough money to sponsor the castle so its condition amortized continuously.

In 1351 the Ládi sons sold Szuhogy including the castle to the Perényi family. Csorbakő was in its prime in the period of secret chancellor Imre Perényi. In 1403 he was given a building permit on the territory of Csorbakő by Zsigmond Luxemburgi and later Imre Perényi attached different estates to it. Csorbakő became a real aristocratic residence in the time of Imre Perényi and his younger son István. The landowners founded even a „pálos” monastery in the near Nyárad where Imre and István Perényi are buried. After two generations, however, Csorbakő lost its residence role. Later it had an economic function only among the Perényi estates. In the 16th century Péter Perényi became the owner of Csorbakő who had a strong social base and owned large, contiguous estates in North Hungary. This was the reason why king Ferdinánd Habsburg confiscated the castle of Csorbakő and a part of his estate from Péter Perényi and presented it to Ferenc Bebek.

Ferenc Bebek granted Csorbakő to his brother Imre. There are no historical sources about the next thirteen years of the castle. The reason might be that the Bebek family fitted up a well-equipped forger workshop in the castle. During the excavations starting in 1928 a number of falsifier tools, semi-finished products and counterfeits were found there. The forging lasted until 1553, till the death of Imre Bebek. Ferenc Bebek had the castle demolished this year trying to clear himself.

Later the castle is mentioned only as a ruin in different sources. The estate moved to Szuhogy belonging to the castle. In the sources from the 17th century Csorbakő is already mentioned as part of the village Szuhogy.

Gábor András Szörényi

A REGÉCI VÁR TISZTVISELŐI ÉS LAKÓINAK ÉLETE A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

SÓS ISTVÁN

Tanulmányomat kezdhethném a szakirodalmi közhellyel, hogy a kora újkori várak és uradalmak kutatása – bár több feldolgozás is született – a késő középkori viszonyokhoz hasonlóan nem tekinthető teljesen feltártnak. Utoljára Kenyeres István mutatott rá erre a problémára, részletesen bemutatva az eddig a témával kapcsolatban nyomtatásban megjelent munkákat, feltárva azok hibáit és előnyeit.¹ Az uradalmak kutatásától is ritkábban vizsgált terület azonban a várakon belül folyt élet tárgyi és írásos emlékei, a hétköznapi és az életmód ezeken keresztül történő bemutatása. Más természetesen a helyzet akkor, ha stratégiai szerepet betöltő végvár, vagy csupán csak gazdasági központként működő magánvár bemutatása a cél. Kutatásaink során egyet azonban semmiképpen sem szabad szem elől téveszteni. Azt, hogy a vár, a lakók és az uradalom a korszakban szerves egységet képeztek, működésük nem érthető meg külön-külön. A források és a tárgyak sok információt hordozhatnak önmagukban, de valós eredményt csak együtt, a korabeli szerepkörbe és környezetbe visszahelyezve nyújtanak a kutató számára.² Célom tehát nem kutatástörténeti fejtegetések alátámasztása volt, hanem hogy egy jó forrásadottságokkal rendelkező időszakon keresztül a sokak által ismert, de mégis ismeretlen múltú regéci vár korabeli életének szegmenseit bemutassam.

A Hernád völgye a 16–17. században a királyi Magyarország és az erdélyi fejedelemség szinte folyamatos harcainak színtere volt. Az itt élők nem kerülhették el a hadi szerencse forgandóságával megjelenő, új birtokuk átvételére érkező, vagy annak védelmében hadakkal felvonuló urak forogtagát és az ezzel járó kisebb-nagyobb változásokat. A 17. század első évtizedeit is az átvonuló hadseregek, portyázó csapatok, ellátmánytól, muníciótól terhes szekerek karavánjai jellemezték. A harmincéves háborúból e gazdag vidék, nemcsak mint hátország, hanem mint a Habsburgok ellenében felvonuló erdélyi és a királyi csapatok összeütközéseinek színtere is, kivette a részét.

A Zempléni-hegység nyugati részén emelkedő regéci vár a történeti és a mindennapok köztudatába a Rákócziak fontos birtokaként vonult be, talán azért, mert igazi fénykorát is e híres család gyarapodásának és hatalmának kiterjedése idején élte. A század első felében a várat azonban a 16. század közepétől birtokló Alaghy, majd utánuk egy rövid ideig az akkor nagy jövő előtt álló Eszterházy család birtokolta.

A regéci uradalom történetében a 16. század közepén jelenik meg az Alaghy család. Alaghy János, Serédy Gáspár nevelt fia az 1550-es évek elejétől lett regéci várnagy, majd

¹ A teljesség igénye nélkül: Bessenyei József, Makkai László, N. Kiss István, Sugár István, Szakály Ferenc, Szántó Imre, Szegő Pál, Timár György, a XVI–XVII. századi váruradalmak kutatása terén nyújtott eredményei. *Kenyeres I.*, 2002. Szűkebb pátriánk várkutatói között pedig Détsy Mihály nevét kell megemlíteni.

² A tanulmány alapvetéséül, Kenyeres István történész és Simon Zoltán régész munkáinak megállapításait vettem figyelembe.

Serédy György halála után, 1560-tól a vár zálogbirtokosa.³ 1567-ben bekövetkezett halála után a kiskorú örökösök mellé Mágóchy Gáspárt, tornai és beregi főispánt jelölték ki gyámnak,⁴ aki Alaghy András 1577-ben bekövetkezett halálakor elérkezettnek látta az időt, hogy az Alaghy-birtokokat hivatalosan is a maga számára szerezze meg. Először is gyámleányát, mint az uradalom egyetlen örökösét, 1579-ben összeházasította öccsével, Mágóchy Andrással, majd pedig 1582-ben olyan szerződést eszközölt, mely alapján Alaghy Judit Regécet és Tállyát, Mágóchy tornai birtokaira cserélte.⁵

Mágóchy Gáspár halálával az Alaghy-örökösök újra érvényesíthették régi igényüket a regéci birtokokra. Alaghy Ferenc és István (Alaghy György fiai) több alkalommal próbálkoztak a birtok megosztásával, de ez folyamatosan sikertelen maradt,⁶ Alaghy Judit és új férje, Rákóczi Zsigmond azonban egyezséget kerestek. 1591 novemberében Regéc várában Alaghy Judit lemondott néhány birtokáról Alaghy Ferenc és kiskorú Menyhért fia javára.⁷ Alaghy Ferenc elfogadta az ajánlatot, és az év végén a leleszi konvent előtt kijelentette, hogy felhagy a pereskedéssel, s lemond többi igényéről, abban az esetben, ha Alaghy Judit gyermekei ágának megszakadásával, a regéci uradalom az ő ivadékaire száll. Az egyezség megszületésében hozott fáradozásaiért Alaghy Ferenc Rákóczi Zsigmondnak átengedte Mádót.⁸

1602 körül újra feléledt a regéci uradalom körüli vita, ugyanis elérte nagykorúságát Alaghy Judit két gyermeke, Mágóchy Ferenc és Rákóczi Erzsébet, akik ettől kezdve közösen birtokolták az uradalmat. Az új tulajdonosok 1603 májusában először egyezségekre léptek a két Alaghyval az örökség négyfelé osztásáról, ez az egyezség azonban csak a kamara szándékainak keresztülhúzását szolgálta, és a Rákócziak később megakadályozták az Alaghyak birtokba iktatását.⁹ Mágóchy Ferenc az időközben kitört Bocskai-felkelés segítségével, az udvarhű Alaghyak ellenében, haláláig meg tudta tartani Regécet, bár az uradalom falvain az Alaghyakkal és a Rákócziakkal kellett osztozkodnia.¹⁰ Rákóczi Erzsébet és Mágóchy Ferenc halálával 1611-ben újra az Alaghyaké lett az uradalom. Alaghy Ferenc még egy évig élvezhette új birtokát, melyet halála után fia, Menyhért örökölt, aki a család utolsó férfisarja volt.¹¹ Menyhért 1614-ben nőül vette Erdődy Annát, gróf Erdődy Tamás horvát bán és Ungnad Anna Mária leányát. Lakóhelyül, udvartartásuk központjául felváltva használták a pácini udvarházat és a regéci várat. Alaghy 1618-ban részt vett a II. Mátyás halálát követő pozsonyi királyválasztó országgyűlésen. II. Ferdinánd a bizalmát elnyerő főurat főajtónálló mesterének nevezte ki.¹² Miután Ferdinándot a cseh rendek nem voltak hajlandók elfogadni, kitört a harmincéves háború, amelybe 1619-ben Bethlen Gábor is beavatkozott. Alaghy birtokai megtartása érdekében a fejedelem táborához csatlakozott, aki főtanácsossá és a mezei hadak parancsnokává nevezte ki, 1621-ben pedig Zemplén vármegye főispánjává tette. Az udvar rossz néven vette elpártolását. Ebben az időszakban történt, hogy adománylevelet kapott

³ Illéssy, 1902. 43–52.

⁴ Németh, 1994. 13.

⁵ Németh, 1994. 17.

⁶ Szabó, 1999. 52.

⁷ Szabó, 1995. 11.

⁸ Kalmár, 1968. 14.

⁹ Illéssy, 1902. 74.

¹⁰ Kalmár, 1968. 15.

¹¹ Szabó, 1995. 14.

¹² Szabó, 1995. 14.

a regéci birtokra egy másik „Mágochy-örökös”, az akkor országbírói tisztet betöltő Eszterházy Miklós.¹³

Eszterházy az adatok szerint kétszer is Regéc birtokába kerülhetett volna, ugyanis első felesége, Dersffy Orsolya hozományában az uradalom is benne foglaltatott.¹⁴ Ezt azonban ő a törvényes örökösöknek, az Alaghyaknak hagyta. Alaghy Menyhért betegségének első hírére azonban 1621. december 5-én II. Ferdinánd kiállított egy oklevelet Eszterházy számára, melyben Regécen kívül Pácint is birtokába juttatta. Ugyanebből az időszakból ismert egy másik történet, miszerint Alaghy Bethlen Gábor első hadjáratának idején a fejedelmet támogatta birtokainak megtartása fejében. Ferdinánd ezt zokon vette, a fent említett adományt ekkor és ezért tette Eszterházynek. Eszterházy azonban jó viszonyt ápolt Alaghyval, ezért az adományt ismét Alaghynek hagyta, a törvényes tulajdonosnak. Alaghy és Eszterházy egyébként egy időben 1625-től országos tisztet töltöttek be.¹⁵ A két történetből csupán az valószínűsíthető, hogy Eszterházy, ha kétes jogalappal is, de igényt formálhatott a várra, ezt viszont sohasem tette meg.

A jó egészségnek örvendő Alaghy hamarosan visszaszerezte az uralkodó jóindulatát is. Bethlen Gábor második hadjárata alkalmával már nem támogatta a fejedelmet, átpártolását a király 1625-ben országbírói kinevezéssel jutalmazta, a következő évben tartott fejedelmi menyegzőn pedig már II. Ferdinánd képviselőjeként jelent meg. 1626-ban, amikor a fejedelem harmadszor is Magyarországra támadt, Alaghy is fegyvert fogott az ellene felvonulók táborában. 1629-től a kassai főkapitányi tisztet is betöltötte. A család utolsó sarjaként, gyermektelenül halt meg vizsolyi kastélyában 1631. június 31-én.¹⁶

Özvegye újabb pereskedésekre és alkukra kényszerült, hogy birtokát megtarthassa, most már nem kisebb igénylőkkel szemben, mint a Habsburg-párti feltörekvő országnagy Eszterházy Miklós, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, Pálffy István és Pázmány Péter. Az özvegy Erdődy Anna ekkor még elsőbbséget élvezett. Az uralkodó 1631. július 24-én oltalomlevelet állított ki, majd 32 322 Ft lefizetése ellenében engedélyezte, hogy férje érdemeire való tekintettel haláláig a birtokaiban maradjon.¹⁷ Rákóczi ezt nem akarta kivárni, úgy döntött, hogy kész tények elé állítja a kamarát, és katonákkal foglalta el Mádót. Hosszas tárgyalások után végül kompromisszum született: az 1633-ban kötött eperjesi tractában neki engedték a falut, azzal a kikötéssel, hogy Alaghyiné haláláig birtokolhatja azt.¹⁸

A sokat betegeskedő asszony még életben volt, amikor 1633. július 17-én II. Ferdinánd már előzetesen odaadományozta a regéci uradalmat, 102 695 Ft értékben Eszterházy Miklós nádornak hadi költségei megtérítése fejében.¹⁹ Ez tovább mérgezte a Rákócziak és az Eszterházyak között amúgy sem barátságos viszonyt. Az özvegy halálakor – 1634 novemberében – a birtokok a kamarára szálltak vissza. Eszterházy ezután a

¹³ Illéssy, 1902. 89. old.

¹⁴ Eszterházy házasságával jogot formálhatott felesége előző férje, Mágochy Gáspár tornai és regéci uradalmára. Merényi, 1895. 18.

¹⁵ Eszterházy Mágochy Gáspárral is nagy barátságban volt. Annak kassai főkapitánysága alatt szolgált, sőt Szabó András szerint Eszterházy regéci várnagy is volt. Szabó, 1999. 57.

¹⁶ Szabó, 1999. 58.

¹⁷ Illéssy, 1902. 96.

¹⁸ LR VIII. 19–22.

¹⁹ LR VII. 1107–1111.

korábbi adomány címén, új tulajdonát 1635 nyarán vehette birtokába.²⁰ Végleges adományát 1642. július 18-án kapta meg az uradalomra.²¹

Eszterházy új szerzeményét a dunántúli uradalmi mintájára pontos kimutatásokkal és személyét képviselő prefektusaival vette szoros irányítás alá. Személyesen is felkereste a várat, amikor Getz generálissal Rákóczi ellen 1635 őszén megindult ellentámadása után, Szerencsen épített ki hídfőállást. Innen indította katonáit Borsi ellen, majd Regéc várába indult, hogy azt Getznek megmutassa. Ott régi szolgája, Eörsy Zsigmond fogadta, s a várat továbbra is az ő irányítása alatt hagyta. Eszterházy a Szerencsen maradottnak innen írta elhíresült biztató levelét, hogy azok ne féljenek, ha Rákóczi emberei a várra támadnának „*a bágyadt legyekre, darázsokat fog küldeni*”. Ezt a levelet a fejedelem emberei elfogták.²²

A tanulmány elkészítéséhez a legtöbb forrást az Eszterházy család hercegi ágának levéltárában találtam. A regéci uradalomról fennmaradt iratok a család levéltárának törzssanyagában kaptak helyet. (MOL P 108 Rep. 34.) Az iratok döntő része a birtoklás időszakában keletkezett, de az Alaghy család birtoklására vonatkozó forrásokat is nagy számban tartalmaz.

A vár átvétele 1635-ben

A kamarai tisztviselők már 1634 őszén megkezdték a birtok felmérését. Az összeírásokat készítő szakemberek ekkor még több helyen erős ellenállással találkoztak, főleg a másik igénylő, Rákóczi György részéről. Duka István kamarai inventálót 1634 november 11-én Mádon, a helyi bírák esküje alatt lepte meg egy kisebb csapat lovas. A lovasok ekkor szekerekkel betörték a forrásszöveg szerint nehezen értelmezhető „*váras kapu*”-t, s azon belülre Dukát nem engedték, ők maguk pedig lefoglaltak mindent, amit ott találtak. Nem tudni, hogy a regéci vár, vagy Mád mezőváros kapujáról volt-e szó, az biztos, hogy a várba ekkor nem sikerült bejutnia. Tállya, Fony, Vilmány és Horváti inventáriumát ellenben elkészítette, tehát az átvétel, ha akadályokba is ütközött, de elkezdődött.²³ Ennek végeredménye lett az uradalom első ismert urbárium, mely 1635 januárja körül keletkezett.²⁴

Eszterházy a birtokot a kamarától, 1635 júniusától vehette kézhez. Még előtte írta feleségének: „*Én mégis itt vagyok Bicsén. Tegnapelőtt bocsátám el Szentiványi uramot Regécznek elfoglalására, kiben eljövetelem után is meg nem írhatom a mennyi akadékim voltanak. De talán így leszen állandóbb hogy sem ha könnyen jutottunk volna hozzája.*”²⁵

Az átvétel körülményeinek fontos dokumentuma Aszalay István nádori titkár egyik Eszterházy Miklósnak címzett relatiója.²⁶ Aszalay az említett Szentiványi Mihálylyal Eperjesen találkozáva, 1635. július 3-án érkezett a birtokra, bizonyos Gyöngyössy Pál kíséretében, s a várba még ezen a napon felmentek, ahol is az átvétel megtörtént. Szentiványi ugyan már egy hónappal korábban elindult a birtokra, s egy jelentést is küldött Eszterházyinak az uradalom állapotáról, a vár átvételére azonban csak Aszalay meg-

²⁰ Ekkor már nem tartozott az uradalomhoz a korábbi Alaghy-birtokok számos települése, többek között a pácini kastély és Vizsoly falu, ezeket a kamara új tulajdonosoknak adta.

²¹ P 108 Rep. 34. Fasc. E. Nro. 158.

²² Szalárdi, 1980. 227–228.

²³ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 65.

²⁴ P 108. Rep. 34. Fasc. D. Nro. 121.

²⁵ Merényi Lajos: Eszterházy Miklós újabb levelei Nyári Krisztinához. TT 1901. 504.

²⁶ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 82.

érkezése után került sor, a kamara emberei azonban csak július 18-án távoztak. A relatióból tudjuk, hogy a kamarai tisztviselőkön²⁷ kívül a néhai Alaghyné javainak átvételére érkező Erdődy Gábor²⁸ is jelen volt.

Hogy a vár, vagy az uradalom területén milyen állapotokat hagytak maguk után az ideiglenesen ott tartózkodó kamaraiak, arról szintén Aszalay relatiója tanúskodik számunkra:

„Assignáltatván a vár Erdődi uram nem mindjárt, hanem 18.die eiusdem mensis july ment ki a várból, elvívén ugyanakkor a tisztet is onnét, s akkor is oly kondícióval ment ki, kiről Szentiványi uramtól procuratorjat is vet(vmi írást kapott), hogy minden res mobilist, valami ott vagyon el vihessen onnét; item minden házakban szabadon jártak, valamit kaphattak abba ott, csak azt hatták, aki semmire való volt, avagy szinte el nem vihettek. Egy marék lisztet, egy darab kenyeret, egy icce bort, a várban bent nem hattanak, hanem volt egy hordó börok még ott, azt 22 forinton vette meg Szentiványi uram.... Minden leveleket amit találtak és valamire való volt, kit Bercsényi uram, kit Erdődy uram el vittek, s akit el nem vittek is ott el szaggatták, meghányván mind a leveleket...”²⁹

Az átvétel után megtörtént a tisztviselők kinevezése, akik utasításait csak később, beiktatásuk napjára datálva kapták meg.³⁰ Szentiványi Mihály inspektor 1635. június 29-én kapott instrukciójában szerepel, hogy mennyire nehéz volt megfelelő embert találni ezekre a tisztekre. Azzal a javaslatral állt elő ekkor, hogy fogadják fel a korábbi udvarbíró, megszemlélve annak utasítását, adjanak számára a korabeli állapotokhoz mérten újat, vagy egészítsék ki a régit, majd tegyen tisztjére új esküt.³¹ Nem tudni, hogy Eszterházy e fontos posztokra saját familiárisait, vagy helyi embereket szánt-e, az viszont biztos, hogy a protestáns Abaújban katolikus tisztviselőt nehezebben lehetett találni. A pozíciókat később betöltők familiárisi viszonya nem ismert.

Aszalay István, aki az átvétel teljes körű megbízottja volt, említett relatiójához csatolta a tisztek számára kiadott utasításokat, conventiókat, esküszövegeket is, valamint a vár átvételében tapasztalt fontosabb jelenenivalókat, s együtt küldte meg azokat Eszterházyanak. Ugyanebben a relatióban olvashatunk először a váltás után kialakult új rendről, a birtok katonai, gazdasági személyzetéről. Az új birtokos beiktatása után, a frissen kinevezett porkoláb és udvarbíró első feladata az uradalom urbáriumának és a vár inventáriumának elkészítése volt. A kamara az általa 1635 januárjában elkészített urbáriumot átadta Aszalaynak, aki azt urának továbbította. Eszterházy így nem kívánt újat készíttetni, annak csak revideálására volt szükség. A porkoláb kötelező feladatának, az inventárium elkészítésének 1635. augusztus 18-án tett eleget,³² emellett Kígyóssy Ferenc közreműködésével felmérték és írásba foglalták a Czaig-házban tárolt fegyverek és munitiók állapotát.³³

A források tanúsága szerint a birtokot irányító, a tevékenységekről Eszterházyt informáló személyeket két részre lehet osztani. Az udvarbíró és a porkoláb az első szintet képviselték. Közvetlen kapcsolatuk az úrral eddig nem ismert, levelezést csak a felettük álló – rokonsági vagy familiárisi viszony miatt – közvetlenül a nádorral kapcsolatot tartókkal folytattak.

²⁷ „...Bercsényi uramtul ...őfelsége császár urunk fő comissariusus...” Feltehetően Bercsényi Imre, a pozsonyi kamara főtanácsosa – *Fallenbüchl*, 2002. 52.

²⁸ Erdődy Kristóf fia, Erdődy Anna unokaöccse.

²⁹ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 82. 1. pont

³⁰ A porkoláb és az udvarbíró esküszövege is július 19-re datált. P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 95–96.

³¹ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 90.

³² P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 85.

³³ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 83.

A kiadott utasítások, memorialék szerint az első években a nádor öccsei, Eszterházy Dániel³⁴ és Pál³⁵ intézkedtek első fokon a birtok területén, ahol 1635–37 között évente több alkalommal is megfordultak.

Különleges szerepe lehetett az utasítások szerint Eörsy Zsigmondnak, aki Eszterházy egyik fontos embere volt, s az uradalom folyamatos vizitációjával, a személyes jellegű ügyek vezetésével volt megbízva. 1644-ben a Rákóczi által ostromolt vár kapitányi tisztét is ellátta, sőt a sikertelen védelem után a hódoló küldöttséget is ő vezette.³⁶ Kígyóssy Ferencnek és Eörsynek, Kismartonban 1637. október 3-án kiadott utasításból kiderül, hogy a birtokos politikai érdekképviselőiben is eljárak, sőt a környékbeli nemesekkel kapcsolatot tartva kellett érdeklődniük az esetleges politikai változásokról, az „előttünk álló” gyűlésről, s arról, hogy ha a fejedelem háborút indít, akkor részt kívánnak-e benne venni, és ha igen, akkor melyik oldalon?³⁷ A számadások kivonataiból ismert, hogy Eörsy több nagy volumenű boreladással kapcsolatban is eljár, személyesen tárgyalt a vevőkkel és intézte az ilyenkor a termelőre háruló szállításokat, elszámolásokat.³⁸ Ezek az ügyletek több tízezer forintos eladásokban végződtek. Eörsy nem csak a birtokon, hanem a magánéletben is kivételesen fontos embere lehetett Eszterházyknak, mivel annak végrendeletében, mint tutor jelenik meg, Eszterházy Pállal, Dániellel, valamint Révay Lászlóval együtt.³⁹

Kevésbé ismert Kígyóssy Ferenc személye, bár neve több fontos esemény kapcsán és dokumentumban feltűnik. Jelentőségét az is bizonyítja, hogy amikor Eszterházy Pál prefektust kívánt állítani az uradalom élére, az ő neve is felmerült, mint Révay István tokaji kapitány jelöltje.⁴⁰ Szentiványi István nevével is több alkalommal találkozunk az iratokban. Róla csak annyit tudunk, hogy az Eszterházyak valamely nyugat-magyarországi familiárisa lehetett.

A birtok átvételében fontos szerepet betöltő helyi szabados, fonyi Aszalay István is ehhez a szinthez tartozott. Családjá az Alaghyak mellett tevékenykedett, Aszalay Miklós 1621-ben regéci udvarbíró volt. Fia, István magas végzettségét a grazi akadémián szerezte, 1627-től a személynök mellett lett jegyző, az 1630-as években, mint nádori titkár tevékenykedett. 1647 után kamarai tanácsos, majd alországbíró. 1656-ban halt meg.⁴¹ Az ő folyamatos jelenléte kevésbé valószínű a birtokon, a nádor személyes kíséretéhez tartozott, így erre kevés alkalma volt. Helybeliként viszont jól ismerte a vidék adottságait, ezért már a kezdetektől jelen volt a birtok átvétele körüli procedúrákban, sőt a kinevezett tisztek egy része is neki köszönhette hivatalát. Miskolczy Györggyel és sógorával, Papi Gáspárral folytatott levelezéséből tudjuk, hogy a birtok ügyeiben neki tartoztak számadással az alkalmazottak. Családjából két testvére, Anna és Zsuzsanna is Fonyban lakott, ahol exempta házat birtokoltak.⁴²

³⁴ A cseszneki grófi ág alapítója.

³⁵ 1637 előtt nógrádi, majd füleki kapitány, 1638-tól újvári vicegenerális, a zólyomi grófi ág alapítója. TT 1907 567.

³⁶ Szalárdy, 1980. 247.

³⁷ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 139. Fol. 157.

³⁸ Eörsy Zsigmond utasítása: P 108. Rep. 34. Fasc. D. Nro. 113.; valamint E 168 I. t. 526. sz. levél.

³⁹ Merényi, 1895. 276. Eörsy ez időben Sopron vármegeyei alispán is volt. TT 1907. Eszterházy Miklós nádor levelei István fiához. 311.

⁴⁰ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 105. Fol. 184.

⁴¹ Fallenbüchl, 2002. 41.

⁴² Az 1640-es évekből ismert egy fonyi udvarház. Nem tudni, hogy ezt ők építették-e, vagy hogy mikortól és hogyan lett övék. *H Takács M.*, 1970. 189.

Regéci udvarbírók és porkolábok

A magyar birtokigazgatásban a középkortól kezdve ismert az udvarbíró vagy provisor személye. Munkája a kora újkori tisztviselőkéhez sok tekintetben hasonló volt, a 16–17. századra feladatai azonban a már megváltozott társadalmi, gazdasági és politikai feltételekhez igazodtak. Befolyásuk és illetékességük a 16. századtól folyamatosan növekedett, de területenként eltérő jelleggel. Más szerepe volt egy kamarai ellenőrzés alatt dolgozó és egy, a birtokos mellett tevékenykedő udvarbírónak.

A birtokok irányításában ekkor bekövetkezett változások elsősorban a szakszerűsödés és a specializáció felé való elmozdulásban voltak érezhetőek. A provisoroknak olyan feladatokkal kellett megküzdenie, mely egyre inkább magasabb fokú szakmai ismereteket igényelt.

A regéci udvarbírók tevékenységét is leginkább utasításaikból ismerjük, s megállapíthatjuk, hogy az uradalom területén alig volt olyan tevékenység, melyről nem volt tudomásuk, rendelkezéseik nélkül az uradalom ügyeiben mások nem tevékenykedhettek. Szerteágazó feladatai: az uradalom természetbeni és pénzbeli jövedelmeinek kezelése, a tisztviselők ellátása, a termények raktározása, a birtok épületeinek állapota, beleértve a várat és a palánkot is, a borkereskedelem kézben tartása, igazságszolgáltató jogköre, mind a tulajdonos gazdasági érdekképviseletével álltak összhangban.

Az udvarbírói tisztet a 17. század első felében 1621-től talán Alaghy haláláig Aszalay Miklós, 1633-ban Alattiany Pál,⁴³ 1635-től 1639-ig Miskolczy György töltötte be. Ezután Szluha Mátyás lett az udvarbíró, aki 1637-től már tisztartó volt.⁴⁴ Szluha 1642-től regéci prefektus, 1641–42-ben abaúji táblabíróvá is megválasztották.⁴⁵

Tevékenységük egyaránt kötődik a vár és az uradalom területéhez és az ott élőkéhez, ez a korszakban szerves egységként működött. A gazdasági, politikai és lakóhely funkciókat ekkor még egyaránt betöltő vár szerephármasából esetenként más-más dominált, s az udvarbírónak, mint a várnak is, az aktuális birtokos igényeinek kellett megfelelnie. Az Alaghyak népes udvartartása idején a vár leginkább lakóhelyként, az Eszterházyak alatt elsősorban birtokközpontként működött. A várban lakók ellátása és az uradalmi termények raktározása azonban a változó körülmények ellenére is egyik kulcsfeladata volt a mindenkori udvarbíróknak.

Közülük Miskolczy György⁴⁶ tevékenysége ismert leginkább. Aszalay Istvánnal folytatott levelezésében főleg az uradalom ügyeiről és személyes élményeiről nyilatkozott. A levelek keltezése szerint Szántón és Regécen tartózkodott leginkább, de egy borszállítás alkalmával rövid ideig Eperjesen is megfordult.

Munkáját két dolog nehezítette meg. Papi Gáspár, Aszalay sógora, aki 1636-tól viceporkolábként szolgált, a levelezés szerint már ez évtől megkeserítette a tisztek életét. Valószínűleg ő mártotta be Miskolczyt Aszalaynál azzal, amivel valaki más a porkolábot is, hogy az erdőn a tiltott területek fáját a maga hasznára termelte ki. Ez ellen az udvarbíró erélyesen tiltakozott. Szerinte Papi a porkolábi tisztet, amire jelentkezett semmiképpen nem érdemli meg, mert olyan erkölcssei vannak, a főtisztek többségét Papi semmibe nézte. Miskolczy több ízben kérte az urat, hogy ő maga, vagy embere jöjjön mihamarabb a birtokra, mert különben károk lesznek az uradalomban.⁴⁷ A viszálykodás az évek során

⁴³ Korponay, 1878. 239.

⁴⁴ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 136.

⁴⁵ Korponay, 1878. 409.

⁴⁶ Nemeslevele 1625-ben kelt Sopronban. Korponay, 1878. 142.

⁴⁷ E 168 I. t. 524. sz. levél.

hol fellángolt, hol kialudt, de a Papiról kialakult rossz vélemény a főporkolábon keresztül a legtöbb tisztben megmaradt.

A porkolákkal együtt nagy gondot jelentett számára az erdőbirtokok kezelése és a határok védelme. 1635–36 között több levelében foglalkozott az atrocitásoktól sem mentes ügygel, melyben a telkibányaiak egy korábbi Alaghyval kötött szerződésre hivatkozva, a regéci erdőkből egy ma nem ismert nagyobb területet művelésük alá vontak. Aszalay István írja, hogy ezért a birtokért, mely szerintük öröktől fogva jussuk, akár börtönt és halált is vállalnak. Megegett, hogy a patakiaktól támogatott, felfegyverzett telkibányaiak összetűzésbe keveredtek a regéci őrséggel, tűzpárbaj alakult ki valahol a birtok szélein.⁴⁸

Leveleiből az derül ki, hogy feladatát jól ellátta, bár az elszámolások területén elég nagy hiányosságai voltak. 1638 februárjára készítette csak el, első számadását az 1635–37 közötti időszak bevételeiről és kiadásairól. A folyamatosan halogatott irat sem lett tökéletes, a korszak pénzügyi iratainak hiányosságát magán viseli, ugyanis a be nem folyt jövedelmeket több esetben kiadásként könyvelte el, pontatlanná téve ezzel az eredményeket.⁴⁹

Munkájával Eszterházy és az inspektorok ennek ellenére meg lehettek elégedve, mert a forrásokban nem említik hibáit. Rövid időszakra vármegyei tisztet is betöltött, neve az 1636–39 közötti időszakban és 1642-ben is szerepel az abaúji táblabírák között.⁵⁰ 1639-ben Miskolczyt már „*prioris provisoris*” címen említik, mellette 1637-től külön tisztartó dolgozott, az említett Szluha személyében.⁵¹

A 17. század első felére Regécen is a korábbi évtizedekben a kamarai és magánvátrakban kialakult kettős irányítási szisztéma vált elfogadottá. A várban lakó katonák, virrasztók, pattantyúsok illetve az oda feljáró székelység felett, a várbeli építkezésekben, a birtok rendészeti ügyeiben a porkoláb és beosztottai, gazdasági és személyi ügyekben az udvarbíró intézkedett. Azonban az udvarbíró feladatainak bővülésével fordítottan volt arányos a magánbirtokok élén álló várnagyi vagy porkolábi tiszt funkcióvesztése és lassú eljelentéktelenedése.⁵²

Az Alaghy- és az Eszterházy-korszakban nem változott ez a kettős munkamegosztás. Az udvarbíró ekkor már mint a birtokos legfontosabb alkalmazottja, a váruradalom egyre inkább domináló gazdasági jellegének képviselője szerepel az iratokban. A várkapitány, castellanus, a korábbi századokban mindig kiemelt szerepet játszott a vár-birtok, olykor a vármegye politikai életében is. A 17. századra a magánbirtokokon a gazdasági jelleg kerül előtérbe, de ez a tendencia a kamarai kezelésben lévő, katonai funkciót betöltő végvárok összetettebb irányításában is megfigyelhető. Amíg a 17. században a provizori tiszt egy litteratus számára a felemelkedést jelentette, addig egy helyi nemes számára, a század végére egy magánvár porkolábi hivatalának értéke, szinte teljesen devalválódott.⁵³

⁴⁸ P108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 82.

⁴⁹ Péter, 1985. 51. old.; A kamarai birtokokon a számadás beadásának határidejét egy hónappal túllépő udvarbíróknak félhavi, két hónap késés esetén egész évi fizetésével kellett számolnia. Három hónap után pedig elbocsátották. Kenyeres, 2002. 65.

⁵⁰ Korponay, 1878. 409.

⁵¹ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 143. Fol. 199.

⁵² Kenyeres, 2002. 52–53.

⁵³ A füzéri porkolábok kisebb szerepet játszottak a 17. századi várbirtok, sőt a vár életében is. A század végére már nem csak rangban, hanem jövedelmében is megcsappant tisztjük. Konvenciójukat egyre rosszabb feltételekkel köthették meg. Simon, 2000. 125.

A porkoláb és az udvarbíró feladatai nem mindig voltak teljesen elkülönítve, több hatásköri vita és összetűzés eredményeként alakult ki a 17. századra munka-megosztásuk.⁵⁴ Az emberi tényezőt azonban nem lehetett kizárni, ezután is gyakoriak lehettek a kisebb-nagyobb viták. Az utasítások elmaradhatatlan része lett így a tisztek közötti egyetértés és béke megkövetelése, illetve a másik hivatalának megbecsülése, melyet a közös munka elengedhetetlen kellékeinek tartottak.

Az Alaghy- és Eszterházy-korszakból három porkolábot ismerünk. 1620-ban Saary Mátyás volt a porkoláb, 1621-től Pinkocy Mihály.⁵⁵ 1632-ben Szunyoghy Mátyás,⁵⁶ 1635-től talán 1644-ig Gyöngyössy János töltötte be ezt a tisztséget.

Közülük Gyöngyössyről lehet a legtöbbet megtudni. Az Alaghy-féle konvenciókban már szerepelt egy hasonló nevű drabant, de 1630-tól már bizonyos, hogy az uradalom területén lakik, ugyanis több alkalommal kölcsönöz az özvegy Alaghynénak kisebb összegeket. Az 1635-ös urbárium kiegészítésében szerepel szántói exempta háza, melyet 250 Ft-ra becsültek. Tehát ha 1635 után a várban kellett is laknia, bizonyára sokat megfordult közeli házában, ha pedig a provisor távolléte miatt az uradalom területén járt, a várba minden bizonnyal már nem ment vissza.⁵⁷

A tisztviselek tevékenysége

A porkoláb és udvarbíró között nem csak a felelősség és a hatáskörök dolgában volt különbség, hanem abban is, hogy tevékenységüket hol folytatták. Az udvarbíró az uradalom egészén, sőt azon kívül is ellátta a földesúr által vázolt birtokpolitikai teendőket. A porkoláb munkájának nagy részét a vár és környékén végzett munka tette ki, hatásköre csak az erdők tekintetében terjedt túl a vár falain.

A következőkben a két tisztség azon feladatait szeretném bemutatni, melyek a várral és az ott élőkkel álltak kapcsolatban. Bemutatnám a porkoláb és az udvarbíró tevékenységét, az élelmezésben, építkezésekben, személyi ügyekben betöltött feladatokkal együtt.

Az 1635-ös utasításban még nem, a következő évek memoriáléiban viszont gyakran szerepel a várban folyó építkezésekre való felügyelet, melyet a folyamatosan várban lakó porkoláb látott el. Ő tudta, hogy milyen feladatok várnak elvégzésre, az udvarbíró által kirendelt munkaerőt ő irányította a munkahelyekre, azonban tevékenysége a korábbi időszakokhoz képest már csak a pallér szerepében merült ki, a valódi szervezőmunkát és az építendő épületek feletti rendelkezést már az udvarbíró mondta ki.⁵⁸ Az anyagokkal, a munkaerővel és a mesterekkel – mivel ezek az uradalomból kerültek ki – is ő rendelkezett. Az egészről számadási kötelezettség terhelt az udvarbíró, aki az átadott anyagokról nyugtát kérhetett a porkolábtól.

A palánk kapuja, és minden kapu a főporkoláb, vagy első porkoláb felügyeletére, építésére volt bízva, a mindennapi élet fontos eseménye volt ezek nyitása és zárása. Dobszó mellett, mindennap ugyanabban az időben, fegyveresen, az összes drabantnak jelen kellett lennie az eseményen. Több utasítás szerint „*Jézus*” kiáltással, vagy mint

⁵⁴ A témára lásd Kenyeres István munkái. Christoph Görtschacher német kapitány és Thomas Prandorffer udvarbíró esete az 1550-es évekbeli Trencsénben. *Kenyeres*, 1997. 129.

⁵⁵ P 108 Rep. 34. Fasc. B. Nro. 39.

⁵⁶ *Kemény*, 1915. 71.

⁵⁷ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 120. 15. pont

⁵⁸ Miskolczy György udvarbíró több levelét 1637 után „*in arce Regéc*” datálja, tehát hosszabb ideig ő is ott lakhatott.

Regécen is, imádsággal zárták vagy nyitották a kaput. A felnyitáskor külön meg kellett győződni arról, hogy a kapu előtt nem ólálkodott-e ellenség.⁵⁹ Az utasításpontnak azonban ellentmond az, hogy más iratok szerint a vár kapuit állandóan zárva kellett tartani. Napközben a vár kapui valószínűleg nyitva voltak, étkezési időben pedig biztosan. Ekkor a vár kulcsai a porkolábnál voltak, aki ebben az időben jött, még a palánkba sem engedték be, csak ha fentről hír jött, hogy bebocsáthatják.⁶⁰ Gyöngyössi János utasítása megemlékezik a kerek bástyán nyíló kis felvonós kapuról, valamint a palánk leveles kapujáról, ami a kovácsműhely mellett volt.⁶¹ A regéci kapuk előtt még egy sorompó állta el a várba igyekvők útját.

A vár közrendjére, erkölcsire is a porkoláb vigyázott. A katonai személyzet felett, a várban tartózkodó egyéb személyek kihágásaira jogilag, mint a vár gazdája ügyelt. Idegenek csak az ő engedélyével tartózkodhattak a várban, azokon a helyeken, amiket számukra kijelölt. Azon rangosabb rendbontókat, akik nem kívánták a porkoláb főhatóságát a váron belül elismerni, az utasítás szerint „*a várnak szabadsága szerint másképpen is megszólítsa ...*”. Vérig menő viták esetében viszont, nemesre és nemtelenre is – az úr tudtával – törvény szerinti büntetést kell kiszabni. Ugyanígy főbenjáró bűnnek tartották az egymás elleni áskálódást és káromkodást, mert szerintük ez mérgezte legjobban a kényszerű együttlétben élő várlakók mindennapjait.⁶²

Nem tudni, hogy mennyi idő alatt alakult ki, de az 1635-ös átvétel során tapasztalt higiéniai körülmények nem lehettek általánosak a korszak váraiban.

*„Minémü és mennyi undoksággal és büdösséggel legyen tele a vár, átalság csak kimondani is, holott nem csak a vár piaczi, de a házak is, mind az alsó, mind a felső várban s aszerint némely pinczék is és grádicsok is... és ajtók közti is raknak szeméttel és undoksággal: hogy azért porkoláb uram minden házából és pincékből, mindennemű eféle szemeteket és undokságot kitisztíttasson, késedelem nélkül szükséges.”*⁶³

Rezidenciaként működő központban az úr jelenléte miatt, távolléte idején pedig a porkoláb szigorú felügyelete miatt nem cselekedhettek az ott lakók ilyet. A közösségi illemhelyek hiányára már 1632-ben is utaltak,⁶⁴ majd az átvétel után is sürgették a porkolábot, mielőbb építtetne „...közönséges árnyékszékeket...”.

A tűzvédelem és annak megelőzése érdekében tett intézkedések is sarkalatos területét képezték a porkoláb és vicéje feladatköreinek. A vár területén, több helyen víztárolásra szolgáló kádakat kellett felállítani, olyan helyeken, ahol a virrasztók könnyen hozzá tudtak férni, emellett ezeket vízzel tele kellett tartani.⁶⁵ A vár egyetlen élő kútja mellett – melyet még Alaghy Menyhért ásott – a ciszternák vize is szolgálhatott tűzoltásra. Az aktív tűzvédelem mellett a prevencióra is gondot fordítottak. A sok faépítmény, zsindelezés miatt a nagy szélnek kitett kémények állandó tisztán tartását, fáklyák, gyertyák helyett lámpások rendszeresítését rendelték meg. A tűzoltást szolgálták a vár kapujában inventált botok és egy rézfecskendő is, melyekkel tűz esetén az iratok szerint elsőként a Czaig-házat és a vár kapuját kellett megóvni.

⁵⁹ Rákóczi emberei egyébként folyamatosan portyázhattak a környéken, Eszterházy nem érezhette biztonságban birtokát.

⁶⁰ P 108 Rep. 34. Fasc. C Nro. 80. 6. pont; E 148. Fasc. 409. Nro. 15.; A szepesi vár 1637-es utasításában az áll, hogy a porkolábnak, ha fontos ember érkezett, természetesen azonnal abba kellett hagyni az étkezést és a kapura kellett sietnie. E 210. Milít. 49. cs., 94. t.

⁶¹ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 80. Fol. 93.

⁶² P 108 Rep. 34. Fasc. C Nro. 80. 17. pont

⁶³ P 108 Rep. 34. Fasc. C Nro. 79. 10. pont

⁶⁴ Kemény, 1915. 72.

⁶⁵ 1612-ben Eszterházy Munkácson is ugyanilyen kádak létesítését rendelte el. Péter, 1985. 48.

Az utasítások és a relatiók szerint a porkolábok váron kívüli legfontosabb feladata a nagy kiterjedésű erdőbirtok felügyelete, a határok járása, illetve az erdőügyekben felmerülő vitás dolgok elsimítása volt. Az erdőgazdálkodásból fontos jövedelmek származtak, a fakitermelésen keresztül a makkoltatásig, valamint az erdőbírságokat is beleértve. Itt is meg kell említenem, hogy Telkibánya, illetve Gönc ebből a szempontból több éven keresztül problémás esetnek minősült, hiszen 1635–39 között az iratok többségében sűrűn megjelent a fegyveres összecsapásokig fajuló határvita.⁶⁶ A porkoláb ezért kiterjedt felügyelői rendszert működtetett, az ispánokkal, székelyekkel folyamatosan járta az erdőt. Aszalay egyik levele szerint erdészt ekkor még nem alkalmaztak.⁶⁷ Ezzel együtt az uradalom számára tiltott erdőrészek területe is az ő felügyelete alá tartozott, a szintén tilalmas halas és rákos patakokkal egyetemben.

A várakban szolgálatot teljesítő tisztviselők a rájuk bízott hatalom és a sok irigy miatt többször kerültek pletykák, rágalmak középpontjába. A korszak egyik közhelye lehetett a zsarnokoskodó várkapitány, illetve a kapzsi udvarbíró, aminek a korábbi század körülményeit ismerve, jócskán volt valóságalapja.⁶⁸ Regéc esetében sem volt ez másképp. A porkolábot, Gyöngyössyt a tiltott erdőrészekben való, saját célra történt favágásokkal, a szegénység sanyargatásával, a tisztviselőkkel való rossz bánásmóddal és összeférhetetlenséggel vádolták. Többek között azért, mert kevesellte a neki rendelt élelem mennyiségét.⁶⁹

Ezeket a rágalmakat azonban Eörsy vagy Kígyóssy azonnal meg is cáfolta egyik relatiojában. A vádaknak nem volt alapjuk, veszekedés is csak egyszer történt a kulcsár és Gyöngyössy között, más azonban azóta sem történt.⁷⁰ Eszterházy ennek ellenére rendre utasította tisztjét, mert a kapitány dolga a várra való vigyázás és ahhoz is tartsa magát. A két főtiszt visszaéléseinek megakadályozására folyamatos elszámolási és jelentési kötelezettséget írtak elő, illetve azt, hogy csak egymás, és az úr véleményének ismeretében hajthattak végre önállóan rendeleteket.⁷¹

A porkolábok hivatali tevékenysége nagyrészt a várhoz kötődött, utasításaikban folyamatos ott-tartózkodást kívántak meg. Annak ellenére, hogy a tisztek többsége mindkét időszakban rendelkezett házzal az uradalom területén, a porkolábok számára az inventáriumok tanúsága szerint lakóhelyiségeket tartottak fenn a várban. Az Eszterházy-időszakban a fő- és viceporkolábnak külön helyisége volt, ezeket a kapu közelében leltározták. Egyszerű felszerelésük között kályhát, ágyakat, székeket, asztalt találunk.

Egyéb tisztviselők, katonák, szolgálószemélyzet

A várat és az uradalmat közvetlenül irányító, illetve az úr utasításait végrehajtó tisztviselőgárda mellett nagyobb számú kiszolgáló személyzet működött. Ezek konkrét feladatok útján, meghatározott területek jövedelmeiért, működéséért feleltek. A perceptor, a fiscus, a számtartó, a kulcsár, a sáfár, a majorgazda, a pásztorok az udvarbírótól, a viceporkoláb, a székelyek, drabantok illetve a többi katonai személyzet a porkolábtól függték, feladataikat e két vezető személytől kapták. A váruradalmak tisztviselő

⁶⁶ A 16–17. század fordulóján a füzéri őrséggel voltak fegyveres összecsapások. *Simon*, 2000. 113.

⁶⁷ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 82.

⁶⁸ *Kenyeres*, 2002. 79–80.

⁶⁹ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 139. Fol. 161.

⁷⁰ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 139. Fol. 55.

⁷¹ Az úrnak járó büntetéseket, bírságokat nem volt szabad az úr tudta nélkül, vagy akár saját kontóra beszédni, mert az is a szegénység elnyomorodásához vezet.

személyzetének felosztása birtokonként, időszakonként változott. Kisebb területű és jelentőségű uradalom vezetését egy vagy két személy is elláthatta. Regécen a nagy mennyiségű és jelentős jövedelemmel járó bor- és erdőjövodelmek miatt összetettebb személyzetre volt szükség.

Eszterházy várbeli személyzete, illetve Alaghy Menyhért udvartartása között számban és minőségben is óriási különbségek voltak. A kocsisoktól az udvarbíróig, az egyéb nem ismert beosztású személyzettel együtt több mint hatvan főnyi udvartartásról nevükön és 1621-ben kapott fizetésükön kívül azonban nem sokat tudunk. Az összetétel változatossága azonban így is képet nyújt a várbeli reprezentáció minőségéről. A nagyszámú familiaritás és az úr megfelelő ellátásáról szakácsok, zenészek, virginás, hegedűsök, egy tenorista, kézművesek, komornyik, hoppmester, csatlósok, fullajtárok, lovászok, mosónők gondoskodtak.⁷² Felettük a szokásos gazdasági személyzet, kulcsár, sáfár, frumentárius, tisztartó, illetve a viceporkoláb állt. Napi feladataikról, további sorsukról azonban adatokat egyelőre nem ismerek.

A vár 1635-ös átvétele után a tisztviselők kiállítása nem történt meg azonnal, Eszterháznak tájékozódnia kellett a birtok speciális igényeiről, a tisztviselőgárdát ehhez mérten alakította ki. Láttuk, hogy a felsőbb vezetői réteg Eszterházy közvetlen környezetéből került ki, az alsóbb tisztekre pedig talán helyben lakó, katolikus embereket választottak. A személyes kapcsolatok itt döntő szerepet játszottak.

Az udvarbíró összetett munkáját több ember segítette. Az elsők között felfogadott tiszt volt Biky János számtartó, kinek Tállyán volt exempta háza, de tudjuk, hogy 1636 augusztusában már nem élt.⁷³ A borokból, az erdőjövodelmekből, a vendégfogadók és mészárszékek hasznából származó jövodelmek kezelését az udvarbíró nem vállalhatta egyedül, ezért már 1635-ben, Aszalay István relatiójában is szerepelt, hogy az udvarbíró és a számtartó mellett egy perceptort is kívántak alkalmazni, aki kizárólag a pénzügyi jövodelmekkel foglalkozott és a hordómérő hivatalt is ellátta egyben.⁷⁴ A vizsgált időszak alatt végig két kulcsár működött az uradalom területén. A várbeli, az udvarbíró utasítása szerint csak a tisztviselőknek és uradalmi alkalmazottaknak, az asztalra, illetve prebendára⁷⁵ szolgáló borokért, lőréért és sörökért felelt. A fő borokra a leginkább Szántón tevékenykedő külön kulcsár vigyázott.⁷⁶ A várbeli kulcsár egyben sáfár és abrakosztó is volt.⁷⁷ A tisztviselők között az udvarbíró mellett egy fiscus is működött, akit talán kifejezetten a bor, vagy más jövodelmek adminisztrálására tartottak.

Ezek a tisztviselők többnyire a váron kívül tevékenykedtek, de munkájuk során többször megfordulhattak a várbeli, esetleg huzamosabb ideig is. Az udvarbíró is több levelét a várból keltezi, bár tudjuk, hogy Szántón lakott házában.

A vár alatti majorság 1635-ben teljesen pusztán állt, ennek kihasználásáról már ekkor döntöttek, de még az 1636-os udvarbírói utasításban is csak sürgetik Miskolczt, hogy szerezzen egy bérest fiával és feleségével együtt, aki a majorban szolgálna. A major működéséhez hat ökröt, tyúkot, ludat, ekét, szekeret rendeltek, valamint azt, hogy a

⁷² Az 1622-es számadáskönyben szerepel egy Sztropkóról hozott „öreg vén asszony” aki magas fizetéséből következtetve talán társalkodónőként szolgált Erdődy Anna mellett. Az elnevezés egyébként általánosan ismert és elfogadott volt az időszakban. *Radvánszky*, 1986. 179.

⁷³ E 168 I. t. 524. sz. levél.

⁷⁴ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 82.

⁷⁵ Napi ellátmányt.

⁷⁶ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 79. 63. pont

⁷⁷ Alaghy idején erre egy frumentáriust alkalmaztak, feladata lényegében a sáfáréval, az abrakosztóéval egyezett meg. Fasc. 409. Nro. 12.

később vásárlandó fejős tehenek közül húszat tartsanak ott.⁷⁸ Ide is fizetett embereket állítottak, akik munkájukkal kizárólag a vár ellátását szolgálták. Ezeket általában az udvarbíró vette fel saját költségére, vagy mint 1635 után Regécen is, külön javadalmazással illették őket. Tóth Péter és felesége két juhásznak és egy borjúpásztornak parancsolt. Ezek és felesége eltartását 26 forintos éves jövedelemből kellett megoldania. Ezen felül 25 köből gabonát,⁷⁹ egy szűrt, egy morvai dolmányt, egy abaposztóból készült nadrágot ruházatára, két verőmarhát, 60 fej káposztát, és bocskornak való tehénbőrt kapott. Felesége ruházatát egy morvai szoknyával, egy fejeléssel (főkötő?), egy saruval, ingvállra való anyaggal, kita kenderrel, juh gyapjával, ellátását egy-egy negyed köből borsóval, lencsével, kásával és két kősoval egészítették ki.⁸⁰

Novajkai György uradalmi fiscus, Lököss Mihály perceptor és hordó mérő, illetve Toronyai István számtartó⁸¹ alkotta az udvarbíró melletti, képzett tisztviselőgárdát. Tevékenységükről keveset tudunk, azt is csak az utasításokból, illetve Miskolczi György levelezéséből. Feladatukat talán Kígyóssy, vagy Szentiványi uram keze alatt végezték.

A várbeli sáfár és kulcsár tisztét 1635-ben Orjoskovicz János töltötte be. Biki János számtartó megüresedett posztjára már 1635-től, talán Kígyóssy kezdeményezésére egy helyi legényt, Toronyai Istvánt alkalmazták, aki korábban Sennyei uramat⁸² szolgálta ebben a tisztben 3 évig.

Az uradalom területén lovas szolgálatot betöltő személy is volt, akit a vásárolt ökrök hajtójaként, futárként vagy követként alkalmaztak. 1635-ben Simoni Gáspár, aki egyben pallér is volt, 1636-tól Saygó Farkas nevével találkozunk e tisztben. Saygó már Alaghy alatt is szolgált, Eszterházy Pál pedig katolikus volta és hűsége miatt is több alkalommal meglelégedéssel szólt róla.⁸³

A porkoláb tevékenységét elsősorban helyettese, a viceporkoláb segítette. 1621-ben Balogh Máté volt a tisztben. 1635 után ezt a feladatot, nem tudni miért, huzamosabb ideig alig töltötte be valaki. Az esküszövegek szerint évente váltogathatták egymást. 1635-ben Pákai Balázs,⁸⁴ 1636-tól Papi Gáspár, 1637-ben ismét Pákai,⁸⁵ 1639 tavaszától pedig Szomolyai János lett a viceporkoláb.⁸⁶ Az 1640–44 közötti időszak másodporkolábjait nem ismerjük.

Közülük Papi Gáspár viceporkoláb személye ismert jobban, mivel ő Aszalay István sógora volt.⁸⁷ Papi már 1635 januárjában ajánlotta magát a betöltendő posztokra, de saját bevallása szerint a porkolábsághoz lett volna nagyobb kedve, mert az udvarbírótság számára gondot okoz, meg aztán „...a számadáshoz *sincs kedvem*...”.⁸⁸ Eszterházy Pál 1636-ban, talán Aszalay ajánlására megtette viceporkolábnak, az előző tiszttel, Pákaival ugyanis nem volt meglelégedve.⁸⁹ Miskolczi levelezéséből ismert jellemét jól kiegészítik Aszalay Anna Aszalay Istvánnak küldött levelei, miszerint Papi egy velejéig gonosz em-

⁷⁸ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104.

⁷⁹ A fajta megjelölése nélkül.

⁸⁰ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 137. Fol. 154.

⁸¹ Toronyai a vár átadásakor 1644 augusztusában készült inventáriumban is szerepel. MOL. E 156 Fasc. 78. Nro. 34.

⁸² Talán Sennyei Sándort, Pácin akkori urát.

⁸³ Aszalay Anna férje. Jövedelmei mellé 1637-től, a provisortól elvett cigányvajda tisztét is megkapta.

⁸⁴ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 140. Fol. 165.

⁸⁵ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 140. Fol. 165.

⁸⁶ Reverzálisa – „*constitutū castellani*”. P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 142. Fol. 197.

⁸⁷ Nemeslevele 1617-ben kelt. *Korponay*, 1878. 112.

⁸⁸ E 168. I. t. 619. sz. levél.

⁸⁹ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 105. Fol. 186.

ber volt. Feleségét folyamatosan kínoztá, testvérét nem engedte annak betegágyához, azt kurvának, férjét kurvakerítőnek és latornak titulálta. Felesége halála után három nappal már árulni kezdte annak vagyonát is.⁹⁰ Posztját 1637 májusáig töltötte be, tehát alig több mint egy évig. Ugyan ő is próbálkozott, hogy szerződését meghosszabbítsa, de Miskolczy nem tartott rá igényt ezután.⁹¹

Eszterházy ezen a szinten is fontosnak tartotta, hogy tisztviselői katolikusok legyenek. 1637-ben újra Pákai volt a vice, érdeklődött is Eszterházy utána, hogyan viseli magát a tisztn. Ezután sem lehetett nagy bizodalomuk benne, mivel arra kérte Kígyóssyt, hogy ha ismét nem válik be, akkor cseréljék le a szántói Horváth Jánosra, aki katolikus ember.⁹²

Uradalmi tisztviselők személye, azok státusa és jövedelme leginkább a beiktatásukkor kötött konvenciókban mutatkozik meg. Az első évben a legtöbb tiszt július-augusztus hónapban kezdte a szolgálatát, sallarimumukat egy éven át kapták. Ekkor ún. búcsúzó levelet írtak az úrnak, melyben kérték, hogy hosszabbítsa meg szolgálati idejüket, esetleg jobbítsa lehetőségeihez mérten fizetésüket. 1635 után még két év szerződéseit ismerjük. Ezekre erőteljesen nyomta rá bélyegét az a tény, hogy Eszterházy nem lakott a birtokon, illetve a birtokok jövedelmét a legtöbb helyen pénzben szedték be. A konvenciók sarkalatos tétele volt a korábban bemutatott, sallarimumon felül juttatott, konyhán főzött étel juttatása, az asztal, illetve korlátlan mennyiségben járó változata a szabad asztal. Eszterházy 1635 után nem kívánta az asztaltartás Alaghy korában járó luxusát fenntartani, a konyha ha működött is – mivel az úrra és kíséretére nem kellett gazdálkodni – csak csökkentett kapacitással. Az első évből csupán csak a pénzben és posztóban kiadott fizetések ismertek. A következő évektől a megváltozott körülményeknek megfelelően a negyedévre, vagy kántorra kapott élelmiszer mellett a tisztviselők éves fejadagját is tartalmazták az iratok. Ezekben erőteljesen szerepet kapnak a közeli majorok, illetve még terménnyel szolgáló települések természetbeni juttatásai. Az Eszterházy-időszak fontosabb tisztviselőinek éves jövedelmeit, táblázatban foglaltam össze (I. táblázat).

A vizsgált időszakban Alaghy és Eszterházy szolgálatában katonáskodó személyek nagy valószínűséggel mind a környék lakói voltak. Státusukban, számukban, szolgálatuk típusában nem volt nagyobb eltérés a két időszakon belül. Ennek ellenére mindennapjait a helyben lakó főúr udvartartása, illetve az 1630-as évektől állandósuló háborús viszonyok nagyban meghatározták.

Első adatunk a Regécen szolgált katonák és kiegészítő személyzet létszámáról 1621-ből való. Ekkor 23 drabant szolgált a várban. Ebből húsz a várban két tizedesével, három pedig a palánkban állomásozott. A drabantoknak 2 Ft, a tizedeseknek 2 Ft 50 den. járt havonta. Jónás pattantyús havi zsoldja 7 forint, Albertus és Georgius pattantyúsoké 5 forint volt. A számadáskönyvben ennek ellentmond a számukra kifizetendő 3 forintos összeg. Az egy szem dobos 2 Ft 50 denárt kapott. 1621 után a létszámot emelni kívánták, ugyanis az udvarbíró utasításában már 26 drabant szerepelt, melyből hatnak kellett a palánkban állomásoznia.⁹³ A vár 1635-ös átvételekor készült jelentésből kiderül, hogy a 12 darabont mellett két porkoláb, virrasztók, három pattantyús, egy dobos, a palánk kapuján álló két darabont, valamint a hívásra feljáró székelység alkotta a vár katonai személyzetét.⁹⁴

⁹⁰ E168 I. t. 19. sz. levél.

⁹¹ E 168 I. t. 529. sz. levél.

⁹² P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 139. Fol. 163.

⁹³ E 148 Fasc. 409. Nro. 12.

⁹⁴ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 82.

Tisztviselők	Udvarbíró	Porkoláb	Perceptor, hordómérő	Viceporkoláb	Prókátor	Számtartó	Sáfár, kulcsár	Fiscus	Lovas hajdú
Kézpénz (Ft)	100	100	50	50	50	45	40	35	35
Búza (kőből)	40	40	16	25		16		18	12
Zab (kőből)	40	24							10
Bor/sör (hordó)	4	2							2 hordó sör
Lőre (hordó)		1		2+1 átalag					
Posztó, ruha	fajlondis 8 sing, rókabőr bélés, vagy 16 Fl.	fajlondis 10 sing, rókabőr bélés vagy 16 Fl.	fajlondis 8 sing, farkasbőr bélés	24 Fl., bélésre 10 Fl.	fajlondis 10 sing	fajlondis 8 sing, rókabőr bélés	karasja 15 sing, bélésre 5 Fl., 4 pár csizma	fajlondis 9 sing, farkasbőr bélés	fajlondis 3 sing, rókabőr bélés
Só	10	10	3	5		3	1		
Sertés		4 (ártány)	3 verő marha	2 (verő marha)		2 (verő marha)	1 verő marha	2 (verő marha)	1 ártány
Egyéb állat				6 lúd					
Asztal	Szabad asztal	asztal					Szakácsokkal asztala	asztal	
Egyéb	két lovának széna abrak, szolgáinak élés, valamint a fonyi és vilmányi ispánság	két lovának széna abrak és a horvái ispánság	lovának széna abrak	Szalonna, lencse, borsó, kása, káposztára pénz, vaj, méz stb.	5 Ft 10 köből abakra	két lovának széna abrak, egy szol- gájának élés, valamint a komlósi ispánság	a várban elkelt lőre seprője		Szalonna, egy ö1 széna és Alsó-vadász ispánsága

I. táblázat

A havi zsoldért szolgáló, ún. hópénzesek⁹⁵ pontos száma az adatok ellenére több szempontból nehezen rekonstruálható. A korban szokásos volt, hogy a valós szolgálószám a konvenciósjegyzékekben feltüntetett létszámadatok alatt volt. A fennmaradó őszegen más alkalmazottakat fizettek, bár ez visszaélésekre is lehetőséget adott.⁹⁶ Az 1636-os konvenciólisták szerint a várban szolgáló hópénzesek száma havonta is változott. A helyben lakó Alaghy nagyobb udvartartása ellenére nem szolgált nagyobb létszámú katonaság, annak létszáma az említett 23–26 fő körül volt. Az udvartartáshoz tartozó várban szolgáló személyzet viszont nagyobb volt, mint 1635 után. Eszterházy a katonai felügyelet költségeit minimálisra akarta leszorítani, figyelembe véve persze a környék és az időszak követelményeit, ennek ellenére ha hihetünk a zsoldlistáknak, a drabantok száma nem volt kevesebb.

A konvenciósjegyzékek szerint 1636-ban 20 és 26 fő között változott ez a létszám, márciusban a legkevesebb, májustól augusztusig pedig a legmagasabb. 1637 januárjában 32 főre fizettek zsoldot, ez nyárra azonban 26 főre csökkent le. A fejenkénti zsoldösszeg az 1636-os konvenció szerint a következőképpen alakult: 3 pattantyús (4–4 Ft), egy virrasztó (4 Ft), egy dobos (3 Ft 50 den.), 2 tizedes (3–3 Ft), 12 drabant (2 Ft 50 den. fejenként) és kettő a palánkban, akik ugyanennyit kaptak. 1635-ben nem írtak létszámadatokat, a fenti összeggel számolva azonban júliustól decemberig 22 és 19 fő között változott a hópénzesek száma.⁹⁷ Az udvarbíró 1636-os utasításában szerepelt, hogy a korábbi 12 fős drabantlétszámot nyolc fővel meg kívánták emelni, ebből viszont kettő a váron kívül teljesíthetett szolgálatot, fizetésüket az ispánságok jövedelméből kaphatták.⁹⁸ Ha viszont a várba hívták őket, a székelyekkel együtt kötelesek voltak ott megjelenni.⁹⁹

A fenti adatok békeidőben voltak érvényesek, a harmincas évek végétől viszont fel kellett készülni a hadi eseményekre is. A meglévő létszámhoz 1637-től még 25–30 székelyt, 10 magyar, 20 német gyalogot, utóbbiakat Eszterházy az uradalmon kívülről deputálta volna. Ezzel a létszám, az irat számításai szerint minden ott lévő szolganéppel 100 főre emelkedne, de emellé is tudott volna még az úr 20–25 lovast küldeni, ha ezt szükségesnek ítélik.¹⁰⁰

A hópénzesek konvenciói szerint a három név szerint is ismert pattantyús és a virrasztók voltak kiemeltebb helyzetben. 1635–36-ban, 4 forintos zsoldjukon felül csupán ruházatukra és élelmezésükre kapott 15 forintot, az 1637-es konvencióban a már természetben kapott juttatásokat is feltüntették. Ezek szerint a három pattantyús egy köből lisztet, 10 sing karasja posztót, 3 kősót, 2 ártányt, egy hordó lőrét, fél köből kását, borsót, lencsét, árpát, 2 bárányt, mindennap egy-egy icce bort és fejenként három cipót kapott. Szent Márton-naptól Szent György napig pedig egy-egy gyertyát naponta.¹⁰¹ A virrasztók négyforintos zsoldján felül naponta egy sört (talán pint), négy cipót, havonta egy abanadrágot, egy sarut, valamint téli és nyári süveget kaptak.¹⁰²

⁹⁵ Drabantok, pattantyúsok, virrasztók és harangozók tartoztak ide.

⁹⁶ A trencsényi kapitány visszaélései között szerepelt, hogy több zsoldost jelentett be, mint ahányan valóban voltak. A kulcsárt, a péket, vagy a saját embereit is zsoldosként íratta fel a listára. *Kenyeres*, 1997. 132. old.; Murányban az 1550–1560-as években is több zsoldos volt felírva a zsoldlistákra, mint ahányan valóban zsoldot vettek fel. *Sarusi Kiss*, 2001. 261.

⁹⁷ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 101. Fol. 167.

⁹⁸ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 112. Fol. 21.

⁹⁹ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104. Fol. 177.

¹⁰⁰ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 139. Fol. 157.

¹⁰¹ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 131. Fol. 137.

¹⁰² P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 138. Fol. 156.

Az uradalom területén valamilyen mesterséggel szolgáló szabad jogállású jobbágyok között különleges helyet képviseltek a fegyveres szolgálatot ellátó jobbágyok, akiket székelyeknek neveztek. Az urbárium szerint ekkor 57 székely szolgált az uradalom falvaiban. Feladatuk a nagy kiterjedésű erdőterületek védelme volt. Munkájukért külön fizetséget nem kaptak, de mentesültek az egyéb jobbágyi terhek alól.¹⁰³ A forrásokból kiderül, hogy a székelyek löfegyverrel is rendelkeztek, amit ugyan a törvények kifejezetten tiltottak a jobbágyok számára. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az uradalom ilyen nagyszámú jobbágyot tartott fegyverben, hiszen az 1635-ös urbárium közvetlenül a Császár Péter felkelése utáni időszakban keletkezett, amelynek egyik központja éppen a zempléni hegyvidék volt.¹⁰⁴ Székelynek lenni tehát egyfajta kiváltság volt. Alaghy időszakában az is megtörtént, hogy olyan embert állítottak be erre a szolgálatra, kinek egyébként háza után saját barmával kellett volna szolgálnia. 1635 után ezért csak olyan embert rendelhetett a porkoláb székelynek, kinek jobbágyként hasznát nem vehették.¹⁰⁵

Egyetlen irat sem emlékezik meg a várbeliek családtagjairól, valószínűleg azért, mert a teljes katonaság a tisztek nagy részével környékbeli volt. Külön gondot jelenthetett a tisztviselők, a katonák és az úr között a vallási hovatartozás kérdése. Eszterházy köztudottan nem tartozott a vallási türelméről híres főurak közé, tisztviselői minden bizonnyal katolikusok lehettek. Eszterházy Pál írja jelentésében a tiszttartóról, hogy akadályozza őt az uradalmi munkában, és hogy „*gonosz kálvinista ember*”. Ismert, hogy a prefektusi tisztségre jelölt emberek között a legesélyesebb egy Butkay István nevű ember volt, aki minden szempontból megfelelt az elvárásoknak, de kálvinista volta miatt később már nem hallunk róla.¹⁰⁶ A várban hetente kétszer-háromszor misét tartó újhelyi, illetve Olasziban lakó szerzetesek szertartásán a vár lakóinak részt kellett venni. A regéci plébános is fent lakott a várban, konvencióban szabályozott fizetést kapott, sőt azt kérte, hogy ezeket a kedvezményeket hadd tartsa meg a későbbiekben is.¹⁰⁷

Paráználkodás esetén történő teendőkről nem esik szó az utasításokban, talán pont amiatt, hogy az időszak alatt nők, asszonyok ha laktak is a várban, csak igen kis számban.

Eszterházy a vár számára dolgozó jószágbeli, szabad jogállású mesteremberek számát csökkenteni kívánta, mert ő maga már nem lakott a várban, mint a korábbi földesúr. 1635 után csak egy-két kovács, egy-két szabó, 2 varga, illetve 2 szűcs dolgozhatott a várnak. A többinek munkája után adóznia kellett ezután.¹⁰⁸ 1630 előtt a nagyszámú személyzetet szabad jogállású, szerződéssel rendelkező mesteremberek, csizmadiák, gombkötők, szabók látták el kézműipari termékekkel. Ezek konvencióban szabályozott fizetést kaptak munkájukért.

Az inventáriumok szerint a vár alatt létezett egy vadaskert, melyben özeket, szarvasokat tartottak, akikre külön ember vigyázott. Egyfajta háztájiként működött a várfalon kívüli kert, ahol gyümölcsfák, talán zöldségek is helyet kaptak. Itt egy kertészt alkalmaztak, aki emellett a palánkban tartott disznókra is ügyelt. Alaghy és Eszterházy alatt is fizetést kaptak, melyet a várban sült kenyér mellett az állatok szaporulatából és a terméssel egészítették ki. A vár szüksége mellett az udvarbíró utasítása szerint a piacra

¹⁰³ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 129.

¹⁰⁴ *Korponay*, 1866–70. 39.

¹⁰⁵ E 148 Fasc. 409. Nro. 15. 48. pont

¹⁰⁶ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 105. Fol. 184.

¹⁰⁷ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 120. 14. pont

¹⁰⁸ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 79. 37. pont

is termelniük kellett.¹⁰⁹ Kenyéradagjuk mellett egyéb jövedelmeik között a konyháról kapott étel is szerepelt.¹¹⁰

Alaghy idejében Gregorius literatus szolgált konyhamesterként, keze alatt néven nem említett inasok, valamint Süttő Sándor és az úr asztalára való fehér kenyereket sütő, Paulus Süttő dolgozott még.¹¹¹ 1635 után a várban dolgozó konyhamester, vagy asszony személye nem ismert. A konyhai alkalmazottak közül csak a sütő embert ismerjük, aki a drabantoknak, a várban őrzött raboknak, a kertésznek és a vadaskertben dolgozó embernek készítette prebendájukban járó kenyerüket.¹¹² A források tanúsága szerint, mert ezeknek az embereknek nem lakott a várban a feleségük.¹¹³ Elképzelhető, hogy a sütőmester feladata volt a húсок sütése, egyéb ételek készítése is. Az is lehet, hogy a majoros Tóth Péter felesége dolgozott a konyhán¹¹⁴, vagy egy olyan ember végezte a munkát, akinek más egyéb feladata is volt, vagy egyszerűen nem kapott jövedelmezést, bár ezt a lehetőséget kizárom. Az is kérdés, hogy a kulcsár konvenciójában szereplő „szakácsokkal asztala” tétel utalhat-e arra, hogy a sütőasszonyon kívül ekkor a tisztek számára külön személyzet főzött. A porkoláb és az udvarbíró utasításaiban sem szerepelt, hogy a vár területén működött konyha alkalmazottai kitől függtek jogilag és kinek tartoztak számadással.¹¹⁵

Nem tartozott az uradalmi alkalmazottak közé, de külön díjazásban részesült a regéci plébános, aki a várban lakott. Az Alaghy-időszak alatt folyamatosan misézhettek itt, talán azóta élt ez a szokás,¹¹⁶ ellenben tudjuk, hogy Bodrogolasziból és Újhelyből 1635 után szerzetesek jártak fel egy héten többször is misét tartani, nem tudni tehát, hogy ezek mellett a helyi plébánosra miért volt szükség?

Az uradalmat átvévőkön kívül a birtok jogi képviselővel egy külön prókátor, bizonyos Pongrácz Kristóf volt megbízva.¹¹⁷ Az irat szerint régen Rákóczi György fejedelem szolgálatában állott. Eszterházynál valószínűleg az erdőperекnél segédkezett, mivel Telkibányával, Hejccével és Gönccel folyamatosak voltak az összetűzések. 1642-ben őt is táblabíróként említik, 1644-ben pedig benne volt az Abaúj vármegyei hódoló küldöttségben, amelyet a fejedelem elé küldtek, így Eszterházyhoz való lojalitása eléggé megkérdőjelezhető volt.¹¹⁸

Eszterházy nagyon gondos és alapos gazdának bizonyult, szem előtt tartotta mind a tisztviselői, mind pedig az uradalom intézőinek példás, a jövedelmeket el nem tékozló magatartását, erre külön utasításban fel is hívta figyelmüket, a korábbi visszás eseteket megemlítve. A birtok számára a jövedelmeket felélő tisztviselők sokkal rosszabbak vol-

¹⁰⁹ Soltész András kertész, Voskó János „vadakkal bánó”. P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 112.

¹¹⁰ Az 1637-es év konvenciói között.

¹¹¹ P 108 Rep. 34. Fasc. B. Nro. 39.

¹¹² A sütő ember 1636-ban egy asszony, a következő évben már egy férfi volt. A kulcsár és a számtartó felügyelete alá tartozott. P 108 Fasc. C. Nro. 112. Rep. 34. Fol. 16. A várbeli cselédség kenyerét ekkor az uradalmi malmok jövedelméből fedezték. E 148 Fasc. 409. Nro. 15. 22. pont.

¹¹³ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 112. Fol. 20.

¹¹⁴ A temetvényi várban lakók ellátásáról a majorosné gondoskodott. Ő főzte az ebédet és a vacsorát. Ruzsa-Nagy, 2001. 42.

¹¹⁵ A konyhán dolgozó cselédek és inasok büntetése a konyhamester feladata volt, bár szervezetileg mindannyian az udvarbíró alá tartoztak, a vár területén azonban a porkoláb felelt a rend betartására, akár nemes, akár közrendű vétett a „vár törvényei” ellen. A konyha előtt lézengő éhenkórászok eltávolítására a porkoláb egy drabantot rendszeresíthetett a konyhamester számára, aki takarított is ott. Sváby, 1900. 148.

¹¹⁶ Két esetben Alaghy udvari papjainak neve is ismert. 1620–21-ben Balázs atya; 1623-ban Pál atya szolgált Alaghy mellett Regécen. Szabó, 1999. 58.

¹¹⁷ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 113

¹¹⁸ Korponay, 1878. 432.

tak, mint akár egy éhes hadsereg, mert alattomos módon és a szegénységet nyomorítva tették azt.

„... a szegény Alaghy úr ide föl vett, s csaknem mindezidáig megtartott rendetlen tékozlás a borban és élésben elhagyattassék. Tudniillik, ha valamely úr, avagy főember megszáll a városban, avagy falun, csaknem több a bor hordó, (...) és részegeskedő szabados, s székely a házban, a vendégnél, s ha elment is a vendég, a bíró, vagy esküdt, tized, huszadmagával, vagy mennyivel akarta, napestig dőzsölt, s az ilyen költség megfizetével, az mely szegény szemével sem látta azt hurcolva fizették meg. Mely fogyatkoztatások ha fennmaradna, a szegénységnek több ellenség ennél nem kellene. Ebben az mely városában, avagy falujában az úrnak önagységának az ki tapasztaltatik, magával fizetessék meg, bíró, esküdt avagy székely legyen.”¹¹⁹

A vár ellátása: élelmezés, építkezések, munició

Az uradalmakban befolyt pénzbeli és természetbeli jövedelmek felhasználása az utasítások alapján minden esetben az udvarbírók hatásköre volt. A bevételek tekintélyes részét a kamarai és magánuradalmakban is a katonaság és a kiszolgáló személyzet ellátására rendelték. Végvárak esetében a várhoz rendelt jövedelmek azonban csak kivételes esetekben tudták az ott állomásozó katonaságot eltartani, vagy az építkezések, védelem költségeit fedezni.¹²⁰ Egy magánuradalom esetében, mely végvárként nem funkcionált, a jövedelmek felhasználását az határozta meg, hogy a birtokos a helyszínen lakott-e, vagy sem? Regéc esetében a 17. század első felében mindkét eset előfordult.

Az uradalom jövedelmeit a tanulmányom szempontjából azok felhasználása szerint két területre osztanám. A következő két fejezetben azon természet- és pénzbeli jövedelmek keletkezését, változását és felhasználását mutatom be, a tisztviselők munkájával együtt, melyeket konkrétan az uradalom területén dolgozó tisztviselők használtak fel, illetve valamilyen módon a várhoz, annak épületeihez, az építkezésekhez, a municiók növeléséhez használtak fel. Beleértve azon jövedelmeket és termékeket is, melyeket nem az uradalom területéről szereztek be. Az ezen kívül befolyó más jövedelmekkel, melyek a várral, illetve a tisztviselőkkel nem kapcsolhatók össze, nem áll módomban most foglalkozni.

A vár és a tisztviselőgárda ellátását szolgáló jövedelmeket és a várhoz rendelt szolgáltatásokat elsősorban a birtokok gazdasági potenciálját rögzítő urbáriumokból, számadáskönyvekből, vagy azok kivonataiból ismerhetjük meg. Az uradalom első ismert urbáriuma a kamarai átvétel időszakából maradt fenn, melyet minden valószínűség szerint 1635 első hónapjaiban készítettek el.¹²¹ Az iratot 1635 júliusa után Eszterházy is megkapta, annak megújítását 1636-ig nem kívánta, a tisztviselőknek kiadott utasításokban ez a feladat nem szerepelt. Az udvarbíró 1636-os utasításából azonban kiderül, hogy az iratot Rátka kiváltása miatt mégiscsak meg kívánták újítani.¹²² Ez 1637-ben meg is történt, az új birtokot inventálva a megváltozott igényeknek megfelelően, a módosításokat is belefoglalták.¹²³ A következő urbárium már az 1644-es Rákóczi-birtoklás kezdetéhez köthető.

¹¹⁹ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 129. 1. pont

¹²⁰ Kenyeres, 2001. 1412. 18. diagram.

¹²¹ Az irat feltehetően az uradalom területén 1634 novemberétől tevékenykedő Kellemessy János tokaji vicekapitány és Duka István kamarai alkalmazott munkája. (Czakó Balázs közlése)

¹²² P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104. Föl. 175.

¹²³ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 119. Az 1646-ban készült urbárium több olyan pontot tartalmaz, melyben megemlítik, hogy a „palatinus úr” rendelkezése szerint maradt így.

1622-ből maradt ránk Aszalay Miklós számadáskönyve, mely tartalmazza az 1621-es év kiadásait és bevételeit, a szolgálatot teljesítő nagyszámú személyzet jövedelmeit illetve azok beosztását. Az Eszterházy-időszakból 1636 és 1637-ből maradtak fenn számadások kivonatait tartalmazó iratok.

Asztaltartás és élelmezés

Alaghy Menyhért alatt az úr, a tisztviselők és a szolgák ellátásában az az elv érvényesült, hogy a birtokos helyben lakott, ezért udvartartásának ellátásához a helyszínen, természetben, úrbéri ajándékok formájában szedte be az élelmiszert.¹²⁴ Nagyszámú személyzetének 1621-es konvenciójában egyetlen esetben sem szerepel az ellátás mint tétel, sem pénzösszeg, sem élelmiszer formájában. Az élelmezést napi jelleggel a vár konyháján főzött étellel oldották meg mindenki számára, ennek rendjét az asztaltartás szokása szabályozta. Az 1621-es udvarbírói utasítás szerint a várba vitt ajándékok összességé az úr számára és a konyha számára, „*az étkek szaporaságáért*” tartattak.¹²⁵

Az úrbéri szolgáltatások természetbeli részének nagyságára panaszkodtak 1636-ban a fonyi jobbágyok, kérve az új birtokost, hogy csökkentse terheiket. Eszterházy alatt a korábbi elv teljesen megváltozott, hiszen ő maga, sem az udvartartása nem lakott a birtokon. Egyik levelében írja, hogy az urbárium által a várnak rendelt természetbeni szolgáltatásokat ezután mind pénzen szedjék be.¹²⁶ Ehhez egy árszabást, limitációt is rendelt, melyben megszabta a beszolgáltatandó termékek átszámítási összegeit.¹²⁷ Az 1635-ös udvarbírói utasítás terjedelmesen beszámol arról, hogy a jövedelmeiben megtépzott, üresen hagyott várat hogyan töltsék fel élelemmel, munícióval, s hogy ebben a munkában főleg a takarékoságot tartsák leginkább szem előtt. „*Mivel a vár élelem nélkül hagyatott, azt borral, gabonával, liszttel és egyéb eleségekkel jól megrakja*”, de nagyon figyeljen azokra a tisztviselőkre, akik a várba hordott élelemmel bánnak, azok kezén ezek a jövedelmek el ne vesszenek.¹²⁸

Az élelmezés egyik legfontosabb része a vár tisztviselői és a magasabb rangú vendégek számára fenntartott, konyhán főzött étellel járó juttatás, az „asztal” volt. Az asztaltartás szinte minden udvarbírói utasításban megjelenik, Ezekben részletezik az asztalra kerülő élelem beszerzésének forrásait, az ellátandók számát, a készítendő étkek számát, a vendégek ellátását, illetve, hogy a konyha milyen forrásokból fedezheti még felmerülő igényeit.

Az „asztal” minősége kétféle lehetett a korban: „Szabad” és nem szabad. Ez feltehetően az ellátás minőségét jellemezte, tehát a szabad asztallal rendelkező személy ételét

¹²⁴ Karácsony, húsvét, pünkösd alkalmával a regéci, fonyi, vilmányi, felsőnovajkai, komlóscai egészség helyes jobbágyok 2 tyúkot, 10 tojást és 1 ludat voltak kötelesek adni az úr asztalára. A félélyesek 1 tyúkot, 5 tojást és 1 ludat, a házas zsellérek 1 tyúkot és 5 tojást, a házatlan zsellérek pedig 6 tojást beszoolgáltatni, valamint minden egyes falu köteles volt ugyanezen alkalmakra 1 vágómarhát, 10 icce vajjat, 10 icce mézet, valamint 1 özet és 2 nyulat adni az úr asztalára. P 108. Rep. 34. Fasc. D. Nro. 121.

¹²⁵ A földesúr konyhájára a temetvényi vár uradalmában is ajándékokat tartoztak adni, meghatározott ünnepekkor, évente 4–5 alkalommal. Ennek időpontja falvanként változott. Itt a földesúri udvartartás asztalára is az ajándékok adták az ellátmány nagy részét (hal, tojás, baromfi, kalács, sajt). Ebben a legnagyobb teher a várhoz legközelebb eső Hradekra nehezedett. *Ruzsa-Nagy*, 2001. 33.

¹²⁶ „...*az minemű éléssel az Urbárium szerént tartoznak a faluk, Keg[yelme]d' azokat mind pénzül vegye be...*” P 108. Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104.; A rozgonyi udvarbíróit is ugyanerre utasította Eszterházy 1636-ban. *Korponay*, 1878. 78.

¹²⁷ P 108. Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104.

¹²⁸ E 148 Fasc. 409. Nro. 15.

az uradalom, vagy más rendelt jószág jövedelmeiből fedezték, korlátlan mennyiségben (szabad asztal), vagy az utasításban megadott étkek számában, konvenciókban szereplő természetbeni jövedelemből készítették a konyhán. Ez, mint látni fogjuk a birtokos személyétől, a tisztviselő „minősítésétől”, vagy a birtok jövedelmeitől függött.

Arra nézve, hogy az Alaghyak idején milyen kondíciókkal történt az étkezés, az 1621-es utasításból kaphatunk képet.

„12. Az asztalok pedig és étkek kiosztások a konyháról hon létünkben eképpen legyen és a bornak lőrének, sernek kiosztása is.

A magunk fő asztala ki étkekből azt kívánjuk, étkekkel mindenkor megrakodjék, sohapenig az két öreg tál nélkül ne legyen; Második a maga asztala udvarbíró uram az hol porkoláburam, fő uraimék kik a magunk asztaltól kimaradna, fő secretariusok együtt egyenek, nem imide-amoda szakadozva, mint eleddig. Ezen asztalhoz azok is kik vendégim szolgálai fő renden valók. Ha egy asztalhoz le nem férnének más asztalt tétessenek hozzá, de ugyan együtt legyen ezen asztalnál. Ha komornyik, vagy tárnok leszen, az is ott egyék. 3 dik asztal a lány asszonyoké legyen, legalább hat tál étük legyen és nem csak holmi zagyvált étkek. 4. a szabók, csizmadiák és énekes muzsikások asztala. 5. az asztalnál való muzsikások asztala. 6. a szakácsok, csizmadia, konyhamester úr asztala. 7.a négy csatlós, kiknek egy-egy tál éték jár, úgy, mint ha együtt esznek két tál éték. 8. kulcsár, sáfár, bodnár. 9. kocsisok. 10. Lovasok. 11. Sütők. 11. Virrasztók. Munkásokon kívül, kiknek ételük jár. A bor prebendásoknak külön idézések leszen, convenciójuk is alkalmasint megmutatja.”¹²⁹

A kiadott étkek száma nem volt egyedülálló a korban, mivel magyar módra mindenütt rengeteg ételt készítettek a szolgák számára is, mind ebédre, mind vacsorára.¹³⁰ A főúri udvartartáson kívül a vár, vagy birtok állandó személyzete, a szakácsoktól lefelé, egészen a drabantokig mind külön étkeztek az úr szolgálaitól.¹³¹ I. Rákóczi György udvarában a konyhamester tartotta számon, természetesen felsőbb utasítás alapján, a fejedelmi udvarban tartózkodó főrendek, nemesek szolgálainak asztalát. Ezek számáról és ellátásukról a konyhaajtón volt egy cédulája.¹³²

Eszterházy már az első utasításaiban megemlíti, hogy azt a pazarlást, ami az étkek, de leginkább a borok fogyasztásában Alaghy idejében szokás volt, semmiképpen nem kívánja fenntartani. 1635 után az ellátottak száma és az ellátás minősége is sokat változott. Az, hogy a katonák a várbeli konyha és sütőház alkalmazottai ezután milyen nyersanyagokból gazdálkodhattak, a szegődményekből, az urbáriumból, valamint az udvarbírói utasítások majorsági termékekre vonatkozó pontjaiból mutatkozik meg leginkább. A számadások kivonataiban ritkán jelenik meg élelmiszer vásárlására utaló adat, a kis létszámú katonaságot és kiszolgáló személyzetet a befolyt jövedelmekből könnyen el tudták látni. Ha pedig a rendelt élelmiszer kevésnek bizonyult, akkor meg kellett nézni, hogy kinek-kinek mi járt a szegődménye szerint, a gazdálkodó személyeknek minden esetben ehhez kellett tartaniuk magukat.¹³³

Az 1635-ös évből ismert első konvencióban csak a pénzjövedelmek és a ruházatra kiadott pénzek szerepelnek. Ez az év a számadás szerint a legtöbb tisztviselő és szolga számára június, júliusban kezdődött. A szerződésekben három esetben szerepel az élés (élelem), mint tétel. Pattantyús Fábián pattantyús, Toronyai István számtartó és

¹²⁹ E 148 Fasc. 409. Nro. 12. 12. pont.

¹³⁰ Gróf Csáky István szepesvári konyháján 1643-ban naponta rendszeren 50 tál étket készítettek az asztalára. Az asszonyok asztalára, akik külön étkeztek is 12 tál éték került. *Sváby*, 1900. 148.

¹³¹ *Radvánszky*, 1986. 177. old. Ugyanitt Forgách Simon utasítása konyhamestere számára, melyben 12 asztal számára való étkeket sorol fel. Kezdve a fia asztalától az udvari tisztviselők szolgálainak asztaláig. 185.

¹³² I. Rákóczi György konyhai rendtartása. TT. 1882. 395.

¹³³ E 148 Fasc. 409. Nro. 15. 10. pont.

Gyöngyössy János főporkoláb esetében van csak megnevezve, mint „kantor,¹³⁴ kontor” formájában adott jövedelem. Az 1637-es év szegődményei ebből a szempontból, már jóval részletesebbek.

1635-től csak négy vagy hat embernek kellett főzni a konyhán, de számukra is csak 4–5 tál étet készítettek, ettől többet nem volt szabad főzni. Az asztal mellé ekkor már csak a fontosabb tisztek ültek, így az udvarbíró, a porkoláb, a tisztartó, a perceptor, a számtartó, esetleg a kulcsár. Asztalukra való bor ekkor még korlátlanul állt rendelkezésükre, mert az utasítás ennek fogyasztását mértékletességükre bízta.

A szabad asztalok helyzete mint korábban szerepelt, hamar megváltozott, az 1636-os év szegődményeit már új kondíciókkal kötötték meg.¹³⁵ Szabad asztala csak az udvarbírónak maradt meg, a konvenciójában szereplő élelemmennyiséggel „szabadon” gazdálkodhatott. Ezen kívül kapta fizetését, melyben több természetbeni tétel is helyet kapott. Az uradalmi fiscus 1636 után már csak akkor kapott ételt, ha dolga miatt a várban tartózkodott.¹³⁶ Az 1636 márciusában felfogadott viceporkolábnak sem járt asztal, viszont nagy mennyiségű természetbeni juttatást kapott a fizetésén kívül. Ha viszont a gróf úr, vagy főrangú megbízottja járt a várban, az udvarbíró asztalánál volt helye.¹³⁷ Eszterházy még 1636-ban ellenőrzésre küldte Eörsy Zsigmondot és Révay István tokaji kapitányt, hogy a vár ellátásában és állapotában kívánt változásokról adatokat kapjon. Felhívta figyelmüket, hogy az asztaltartásban történt változtatást megtartsák, s aki emiatt menni akar, ahelyett új embert keressenek.¹³⁸ A kialakult helyzet csak az udvarbíró esetében változott, akinek 1637-es konvenciójában újra megjelent a szabad asztal.¹³⁹ Alaghy távollétében csak 3-3 tál ételt¹⁴⁰ főztek ebédre, vacsorára¹⁴¹, ez azonban tudva, hogy mindenkinek járt, jóval kisebb megszorítás volt, mint ahogy azt Eszterházy 1636-tól szabályozta.

A főtiszteken (udvarbíró, porkoláb, perceptor, számtartó) kívül több, az uradalom ügyeivel megbízott szolgáló is tartózkodhatott ideiglenesen a várban. A tisztviselők többségének szegődményében szerepelt egy tétel „*szolgájának étele*”. Az ellátásnak ezen formája az 1636-os új szerződésekkel is megmaradt, bár sok esetben módosul, egy fő ily módon élelmezett szolgára.¹⁴² Talán ezek együtt a vár konyháján kaptak valamiféle ételt, az is lehet, hogy a felettesük költségén, bár ennek írásos nyomát eddig nem találtam. A többi szolgáló mellett 1635-ben hasonló ellátást kapott még a plébános inasa is. Orjoskovics János várbeli sáfár, kulcsár és abrakosztónak a szakácsokkal és a sütő emberrel együtt volt asztala, ezt szinte minden évben változatlanul megemlítik.¹⁴³ Az urak-

¹³⁴ Kantor – negyedévente. A füzéri várnagy kántoronként, azaz negyedévente kapta meg a fizetését, legalábbis annak pénzbeli részét. Simon, 2000. 125.

¹³⁵ Eszterházy Pál írja, hogy igen nehezen, „néha kemény szóval” sikerült csak a tiszteket rávenni az új feltételek elfogadására. Ugyanitt írja Miklós bátyjának, hogy a tisztek a konvenciójukon kívül évente majdnem ötven hordó bort fogyasztottak el a vár jövedelmeiből, sőt az urbárium szerint a várnak járó ételmet is csak ök „fröcskölték” volna el. P 108. Rep. 34. Fasc. C. Nro. 105. Fol. 183.

¹³⁶ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 112. Fol. 16., 18.

¹³⁷ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 112. Fol. 17.

¹³⁸ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 113. Fol. 25.

¹³⁹ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 138. Fol. 156.

¹⁴⁰ E 148 Fasc. 409. Nro. 12. 13. pont

¹⁴¹ Thurzó Szaniszlónál, Galgóc várában az 1603-ból való étlap szerint az úr jelenlétekor 10–12, nem ritkán 18–20 tál étel volt ebédre. Illetve vacsorára. Ez hatra csökkent, ha az úr nem tartózkodott ott. Ez jó esetben három fogást jelentett mindenki számára, akinek asztala volt konvenciója szerint. Radvánszky, 1986. 198.

¹⁴² Szluha Máttyás tisztartó 1639-ben már három szolgáját ültethette a konyha asztalához, konvenciója szerint.

¹⁴³ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 112. Fol. 20.

kal volt asztala Fekete Márton plébánosnak,¹⁴⁴ inasának étke is az ő konvenciója szerint volt rendezve, asztala a várbeli szakácsokkal együtt volt. Ha olyan ember érkezett, akit vendégül kellett látni, annak számadási kötelezettség mellett két-három tál étkeig, egy icce borig adhattak ellátást, lovát pedig a palánkban hagyhatta.¹⁴⁵

A konvenciókban felsorolt élelmiszerek nagy része tehát bizonyosan a vár konyháján, vagy utóbb valamely tisztviselő, szolga asztalán kötött ki, még ha ezek egy részét nem is a várban tartották, vagy fogyasztották el.¹⁴⁶ A konyha pénzbeli kiadásai mindkét korszak alatt minimálisak lehettek, – ha egyáltalán voltak – pontosan a sok természetbeni jövedelem miatt, illetve Eszterházy alatt a kis létszám miatt. A szigetvári 16. századi konyhanaplóhoz hasonlólt Regécről nem ismerek, bár nem tartom valószínűnek, hogy ilyet vezettek volna,¹⁴⁷

Az élelmiszer beszerzése

Hús beszerzése

A 16–17. században a várbeli és mezei katonaság élelmezésének egyik kulcsfontosságú kérdése a hús beszerzése volt.¹⁴⁸

A vár asztalaira ez négy helyről kerülhetett:

1. A majorságból, a vár számára nevelt és szaporított baromfi,¹⁴⁹ sertés, juh, szarvasmarha. Ezekről a majoros és a majorosné gondoskodott a cselédekkel együtt.

2. Az Alaghy-időszak alatt az uradalomból az urbárium által szabályozott módon juthatott húshoz a vár. Az ajándékok, a tizedek, a terménykilencedek az 1635-ös urbárium szerint, több helyről természetben folytak be. Eszterházy alatt a természetbeni jövedelmek pénzbeli megváltása miatt élelmiszer ezen az úton már nem került a várba.

3. A marhahús egy részét távoli területekről szereztek be, mert a helyi piacokon ennek az ára mindig drágább volt. Ehhez szolgál adalékul az 1621-es utasítás egyik pontja, melyből kiderül, hogy a mészárosok 1635 előtt uradalmi alkalmazottak voltak, az úr hasznára dolgoztak.¹⁵⁰ 1635-től ez megváltozott. A mészárszékek jövedelmét árendába adták, mert a hús beszerzése az akkori viszonyok között nehezebb volt és az uradalomban is nagyon kevés vágómarha volt.¹⁵¹ Erre nézve a számadások kivonataiban nincs adat. A bérbeadás azonban nem bizonyult jó üzletnek. Egy keltezetlen memorialéből kiderül, hogy a kiküldött tisztviselő nem volt megelégedve az árendába adott mészárszék jövedelmével, mert megállapítása szerint korábban, amikor az úr mészárosai vágtak, a birtokosnak nagyobb jövedelme volt belőle.¹⁵² 1637-től meg is szűnt a bérbeadás, ugyanis ebben az évben már feltűnik a három mészárszék jövedelme, illetve a konvenciókban

¹⁴⁴ Ezt egy keltezetlen memoriale is megerősíti, bár itt már kevésnek tartja jövedelmét. P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 120. Fol. 52.

¹⁴⁵ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104. Fol. 181.

¹⁴⁶ Bor, sör, lőre, ecet, búza, zab, kősó, borsó, lencse, káposzta, különböző kásák, vaj, méz, verő-marha, sertés, ártány, bárány, tyúk, lúd, szalonna, valamint a pénteki és szombati hal és rák szerepelnek a konvenciókban, a várba rendelt majorsági és uradalmi termékek élén.

¹⁴⁷ *Tímár*, 1989. 344–361.

¹⁴⁸ Hús alatt itt a bőjti étrenden kívül fogyasztott baromfi-, sertés-, szarvasmarha-, juh-, vadhúsokat értem.

¹⁴⁹ A majorságokban tartott baromfi teljes egészében a vár ellátását szolgálta, azonban ha az úr nem tartózkodott itt – ez pedig gyakran előfordult –, akkor a szaporulatot is pénzzé kellett tenni.

¹⁵⁰ E 148 Fasc. 409. Nro. 12.

¹⁵¹ E 148 Fasc. 409. Nro. 2. 31. pont.

¹⁵² P 108 Fasc. D. Nro. 120. Rep. 34. Fol. 50.

a mészárosoknak fizetett bérek is.¹⁵³ A tállyai, szántói és marcziñfalvai mészárszékeken a helyben tartott állatok mellett ezután, a források alapján feltételezhetően távolabbi piacokon beszerzett olcsóbb szarvasmarhát is vágta le.¹⁵⁴ Élőállat beszerzéséről két adat maradt fenn. 1636-ban 50 tehenet hajtottak az uradalom területére, ebből a magnak valót Rátkára,¹⁵⁵ a többit a helyi mészárszékekre adták feldolgozni. Ez évben még 6 ökröt vettek, ezeket is Rátkára adták.¹⁵⁶

4. Nagy mennyiségű vadhúst fogyasztottak még a háziállatok húsán kívül, ezt a vár alatti vadaskertből,¹⁵⁷ illetve az uradalmi vadászoktól szerezhették be.¹⁵⁸

A beszerzések számontartását az udvarbíró végezte, akinek főleg sátoros ünnepeken, azaz karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor kellett a hús folyamatos ellátásáról gondoskodnia.¹⁵⁹

A sertés tartása és beszerzése talán a legkönnyebb volt, ez ugyanis a majorból, az uradalomból, esetleg az alsó várban, a kertész által nevelt példányokból istörténhetett. A majorban és a palánkban tartott sertéseket makkon, a malmok korpáján és a vár hulladékán nevelték. A sertések nagy részét azonban nem a vár hasznára hizlalták, hanem kifejezetten eladásra. Ebben szerepet játszott az is, hogy a disznótartás a makkban rendkívül gazdag erdőkben busás hasznot eredményezett.¹⁶⁰ Az így nevelt sertések makkoltató helyeit jelölték ki először és csak azután a bérelt területeket. A leölt sertések húsát beszóva és felaprítva a vár alkalmas helyein tárolták.

A vár sókészletei a birtokosváltás miatt megcsappantak, az 1635-ben készült első két inventáriumban csak egy darab kősó szerepel, melyet a kapuban tartottak. Azonban a hús tartósítására nagyobb mennyiségű só beszerzésére volt szükség.¹⁶¹ Az uradalom területén Szántón és Felső Novajkán volt vám, s az udvarbíró utasításából kiderül, hogy ha sőt vámolta, azt azonnal a várba kellett vinni, sőt ekkor pénzen is vettek 100 vagy 150 darab kősót.¹⁶² Az 1637-es év kiadásai között szerepel egy 2000 darab sókocka vásárlásáról szóló tétel.¹⁶³ Erre az udvarbírónak az uradalom vámjain kívül Tokajban, vagy Kassa környékén lehetett közvetlenül alkalma.

A vizsgált korszakban a főúri és az alacsonyabb rendű személyek által elfogyasztott hús mennyisége között nagy különbségek voltak. A vár tisztviselőgárdája, ha nem is ette a húst hússal, minden bizonnyal jól el volt látva e fontos élelmiszerből. A 17. század

¹⁵³ 1637-ben a tállyai 723 Ft és 89 den.; a szántói 325 Ft. és 18 den.; a marcziñfalusi mészárszék 100 Ft-ot fizetett. P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 101. Fol. 167–171.

¹⁵⁴ Ezzel a feladattal általában az élésmestert bízták meg, vagy mint Regécen egy külön embert, aki a beszerzőkörút idejére napidíjat kapott. E 148 Fasc. 409. Nro. 12.; A tokaji vár felvásárlóközrete 35–40 km volt a XVI. században, a murányi váré még ettől is több lehetett, mert húserít Löcsére, Kassára jártak. N. Kiss, 1973. 98. old.; *Sarusi Kiss*, 2001. 248.

¹⁵⁵ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104.

¹⁵⁶ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 101. Fol. 171.

¹⁵⁷ A vadaskertben élő állatokkal külön ember foglalkozott.

¹⁵⁸ Az ásatásokon nagy mennyiségben került elő vaddisznócsont, illetve más, húzáért fogyasztott vad maradványa.

¹⁵⁹ E 148 Fasc. 409. Nro. 15.

¹⁶⁰ 1635-ben 68 dézsmás malac eladásából 428 Ft. 31. den., 1637-ben a 40 eladott sertés után 237 forint jövedelme volt az uradalomnak. Az utasításokban több pontban szabályozzák a makkoltatás rendjét és azt, hogy más területekről is fogadjanak kondákat.

¹⁶¹ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 82. 1. pont. A vár élő forrásainak minőségét kívánták megőrizni a XVI. század második felében Murányon, amikor azokba évente több száz kiló sőt szórtak. *Sarusi Kiss*, 2001. 243.

¹⁶² E 148 Fasc. 409. Nro. 15.

¹⁶³ Ebből 1050 darabot 14 újonnan vásárolt szekéren küldtek tovább a rozgonyi jószág felé. P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 101. Fol. 171.

katonai fejadagjai szerint egy végvári katona állomáshelyétől függően¹⁶⁴ átlagosan 0,3–0,35 kg hússal számolható¹⁶⁵. Regécen ez véleményen szerint, ha nem is sokkal, de több volt.

Az étkezés heti rendjének vizsgálatakor meg kell említeni az egyház által előírt heti kétszeri böjtnapot, amikor a vallási tradícióknak megfelelően módosult az étrend. Európában a középkortól heti két böjti nap volt általános, ennek megoszlása a héten területileg változó volt. A pénteken kívül a szerda vagy a szombat volt rendszeresítve erre a célra. Magyarországon először a 16. század legvégén jelent meg a katekizmusokban a szombati böjti nap.¹⁶⁶ A regéci várban is az országosan elfogadott pénteki és szombati böjtnapot tartották.

A 16–17. századi főúri háztartásokról fennmaradt étlapok, konyhai rendtartásokból kiderül, hogy a tejtermékek és a tojás fogyasztása böjti napokon teljesen elfogadott volt, sőt ezeken a napokon csúcsozott ki igazán. A nem böjti napokon a túró, tejföl, tojás bekerült az étrendbe, de csak elenyésző mértékben. A katonák böjti étlapjának vizsgálatkor fontos megjegyezni, hogy bevett gyakorlat volt a szerzeteseknél is, hogy a nehéz fizikai munkát végzők mentesülhettek a nagyböjt alatt a hús fogyasztásának tilalmától. Nem elképzelhetetlen, hogy a katonák étrendje is alkalmazkodott ehhez, bár az élelemellátás költségeit szem előtt tartva, a hús drágasága miatt véleményem szerint megtartották a rendes heti két nap böjtöt.¹⁶⁷

Eszterházy és Alaghy is katolikus lévén, minden bizonnyal tartották az egyházi böjti rendeleteket, de biztos, hogy a várbeli esetlegesen protestáns tiszték körében is ugyanúgy szokás volt a heti két nap megtartása. A böjt jelen esetben csak a hagyományos hústelektől való absztinenciát jelenthette, mivel az utasításokban kiemelt figyelmet szenteltek a halakra és azok tartására, mint alapvető böjti ételismiszerre. Halat és rákot az 1639. év szegődményeiben foglaltak alapján a vár legtöbb tisztviselője szabadon fogyaszthatott a böjtös napokon. Az 1635-ös év urbáriumában szerepel a Horvátihoz tartozó „*Esztergas*” nevű patak mely tilalomban volt ekkor, a benne fogott pisztrángot és „*kövi-halát*” is a vár kapta meg.¹⁶⁸ A pénteki és szombati böjti hal 1646-ban már csak a komlóskaiak úrbéri terhei között szerepelt. Ezekon kívül egy halastó létesítésével kívánták a szükséges halmennyiséget biztosítani.¹⁶⁹

Sör, bor, lőre

Az ellátás másik fontos kérdése az ivásra szolgáló folyadékok, sör, bor, lőre beszerzése, elhelyezése és adagolása volt. A vizet nem sorolom itt fel, mert a vár egyetlen élő kútjából, illetve forrásokból iható vizet tudtak szerezni, bár előbbiről tudjuk, hogy

¹⁶⁴ A szatmári vár 1660. évi kimutatása szerint egy katona fejadagja 0,268 kg hús volt. Ugyanez az intendatúra szerint napi fél kg. N. Kiss, 1973. 103–104.; Murányban napi egy font. Sarusi Kiss, 2001. 257.

¹⁶⁵ Regécen az 1635 augusztusában keletkezett inventárium említ egy hús mérésére szolgáló eszközt a sáfár ház pitvarában.

¹⁶⁶ *Kisbán*, 1994. 81.; Tímár György szigetvári várszámadásokat összefoglaló kötetének 1561-ből származó konyhanaplójából nem derül ki egyértelműen, hogy a beszerzések a megjelölt napokon fogytak-e el? Ha igen, akkor a böjti napokat itt egyáltalán nem vették számításba! A pénteki és szombati, illetve szerdai napok elszámolásaiban több esetben szerepel hús, a böjti ételek (tejtermékek, gyümölcsök, hal, tojás, stb.) mellett. *Tímár*, 1989. 344–359.

¹⁶⁷ *Kisbán*, 1994. 78.

¹⁶⁸ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 121.

¹⁶⁹ Ez Alaghy idejében még nem létezett. Kiásására 1637 tavaszán fizettek ki 300 forintot. P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 121. Fol. 186.

vize ihatatlan volt, mert még Alaghy idején égerfával burkolták ki, amitől az savanyú lett.¹⁷⁰

A katonáknak kiosztott, a jövedelmekben megszabott és az asztalokra kerülő bort többféle jövedelem biztosította. A majorsági szőlőkből termett bor mellett a szüret idején a földesúr elővásárlási jogán beszerzett ún. „*pénzes bor*”, valamint a bordézsmá és kilenced, melyet az urbárium szabályozott. A bor is többféle lehetett, ez az inventáriumokból kiderül. A legjobb borokat fő bornak nevezik és ezek többsége kereskedelmi forgalomba került. Ez került az úr asztalára, illetve ünnepnapokon talán a tisztviselők is ilyen ittak. A kocsmákra és az alkalmazottak fizetésére jó esetben az újborokat szánták, bár a tárolási körülmények miatt az újborból hamar lehetett rossz minőségű óbor, amit már nem szívesen fogyasztottak a katonák sem. A lőre a legrosszabb minőségű volt, ez volt mindennapi fogyasztásra szánt bor és fizetésnek is ezt adták.

A bort Eszterházy szándéka szerint nem a várban tárolták, hanem a Tállyán és Szántón épített pincékben, s csak a „*zenebonás időkben*” kellett azt az utasítások szerint a várba szállítani.¹⁷¹ Ez derül ki Eörsy Zsigmond és Kígyósi Ferenc utasításának pontjaiból, melyet Eszterházy Miklós számukra 1637-ben állít ki.¹⁷² A várban tartott borokra a kulcsár ügyelt. A borjövendelmek és a különleges bánásmód miatt a korszak alatt végig külön ember foglalkozott a fő borokkal, azokat az asztalra valókkal és a lőrével egy helyen nem is lehetett tartani.¹⁷³ A másik kulcsár a rosszabb minőségű borokra és a sörökre vigyázott. Az italok kimérésére is ő ügyelt, ehhez pontos űrmértékekre volt szüksége, melyeket 1639-ben a számtartó házában inventáltak.

<i>Őn palack egy-egy pintes</i>	<i>No 2.</i>
<i>Egy iccés őn palack</i>	<i>No 1.</i>
<i>Őn kanná egy iccés</i>	<i>No 1.</i>
<i>Egy meszelyes kannácska</i>	<i>No 1.</i>
<i>Őn mosdó töltéstől</i>	<i>No 1.</i>
<i>Várhoz való őn icce</i>	<i>No 1.</i>
<i>Ahhoz való őn meszely</i> ¹⁷⁴	<i>No 1.</i>

A tisztviselők és a katonák eltérő mennyiségű bort kaptak naponta. A szabad asztallal járt a szabad fogyasztás is, ám amikor ez megszűnt, a tisztek konvenciójukban meghatározott mennyiségű borral gazdálkodtak, a pattantyúsnak, virrasztóknak napi egy icce bor, vagy egy (icce?) sör járt. A porkoláb, mivel szabad asztalát eltörölték, több alkalommal reklamált amiatt is, hogy ez a neki járó bor mennyiségét is érinti, azt ezután már csak rovásra kapta.¹⁷⁵

A bor várban való fogyasztásáról elterjedt az a pletyka, hogy: „*A várban gyakorta kocsmát árulnak, s a kapu betétele után is nyitva van a csap, kit hol tanultak, nem tudjuk. Úgy akarja az uraság, hogy abban a várban [ne] korcsmároskodjanak*”. Ha a drabantok bort kívántak inni, akkor ezt a faluban Regéczkén tehették meg, onnan hozathattak maguknak.¹⁷⁶ Eörsy ezt a rágalmat azzal védte ki, hogy a „*kocsmá*” nem volt más, minthogy egy ecetes átalag bort adott a drabantoknak, akik azt megitták és fizettek is érte, de többet nem ittak.¹⁷⁷

¹⁷⁰ P 108. Rep. 34. Fasc. C. Nro. 82.

¹⁷¹ Az 1639-es év inventáriumában nagy mennyiségű bort leltároztak a vár különböző pincéiben.

¹⁷² P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 139. Fol. 157.

¹⁷³ E 148 Fasc. 409. Nro. 12.

¹⁷⁴ Területi mértékegységek megjelölése nélkül.

¹⁷⁵ E 168 I. t. 525. sz. levél.

¹⁷⁶ P 108. Rep. 34. Fasc. D. Nro. 139. Fol. 161.

¹⁷⁷ P 108. Rep. 34. Fasc. D. Nro. 120. Fol. 55.

Serföző épület is volt a palánkban, erre különösen ügyelnie kellett az udvarbíró-nak, hogy ne hagyja megfogyatkozni az épületet és a sörfőzés tartozékait. Miskolczy György udvarbíró második utasításában már a sörföző személy is szerepel. A sörfőzés az Alaghyak idején is külön ember, a sernevelő feladata volt, kinek fizetségül a sörkészítés után maradt maláta, sör alja és élesztője járt.¹⁷⁸ Ezt azonban sokallta az új birtokos és a sörföző jövedelmét az új konvenció szerint már pénzben szabta meg. A komlót a rozgonyi jószág adta, de a vár alatt is termesztettek, talán a regéci, sándorfalvi és a fonyi jobbágyság által művelt sernevelő réten. Árpából és búzából is főztek sört, ezeket az uradalom terményeiből fedezték. Komlót csak az 1646-os urbárium említ, ezt a vilmányiak adták, évente nyolc köböllel. A főzéshez szükséges eszközöket azonban egyetlen esetben sem inventálták. Az itt készített sörből járt a prebendásoknak és a kocsmákra is, sőt a rozgonyi jószág kocsmáiba is innen vitték a sört.¹⁷⁹ A sáfárházban 1639-ben leltározott eszközök¹⁸⁰ azt bizonyítják, hogy párlatot is főztek a várban. Ezt a forrás szerint bor aljából készítették, melyet aztán kerámiakorsókban tároltak. Az urbáriumban szerepel, hogy törkölyből is adtak tizedet, ebből pálinkát is főzhettek tehát.

Nem kifejezetten élelmiszernek tartották,¹⁸¹ de készítése és felhasználásának egyik módja miatt ide sorolható az ecet, azaz borecet. Ezt romlott, megsavanyodott borokból készítették, mégpedig állandóan erre a célra szolgáló átalagokba, ecetre töltve készítették. Általános savanyítószerként is használhatták a konyhában.

Gabona, egyéb élelmiszerek

A harmadik alapvető élelmetípus a gabona illetve az ebből készített kenyér és az említett sör volt.

A vár gabonaszükségletét az uradalom csak nagyjából fedezhette, mert 1636-ban a rozgonyi és a szinai uradalomból is küldtek gabonát.¹⁸² A terméskilenced, a dézsma és a majorsági földekről betakarított gabona egy részét használhatták fel a várbeli élelmezésben. Ez az urbárium, az inventáriumok és az utasítások szerint lehetett búza, abajdóc, azaz rozsszal kevert búza, árpa, illetve a takarmányozáshoz használt zab. Ezenkívül kölest is termesztettek. A búza lisztjének legnagyobb részéből kenyér, kalács, ritkán valamilyen tésztaféle (kelt tészta, lángos) készülhetett. A kölest kása formájában fogyasztották.

A vár minden más élelmiszerrel való ellátásában fontos szerep jutott a vár alatt egykor állt majorháznak.¹⁸³ Az ott dolgozó cselédek és majorosok jövedelmét a várban szolgálók jövedelmével együtt szabályozták,¹⁸⁴ és az ott megtermelt javakat szinte kivétel nélkül a vár ellátásában használták fel. Ezek közül a tejtermékek, a vaj, a túró, brindza, illetve a sajt állt a várba szállított termékek élén. Ezek mellett tojást is vihettek innen, a falvak ajándékán kívül. Minden, amit nem fogyasztottak el, azt az udvarbíró-nak szigorúan pénzé kellett tennie valamelyik közeli piacon.¹⁸⁵ A majorban valószínűleg, de a vár

¹⁷⁸ E148. Fasc. 409 Nro. 12.

¹⁷⁹ E148. Fasc. 409 Nro. 15.

¹⁸⁰ „Rézedény, melyben égett bort égetnek fedelével együtt, csövek nélkül. Egy réz korsó. Nagyméretű réz fazék 2 db.”

¹⁸¹ A nedves löpor újrahasonosítását végezték ezzel. *Csiffáry*, 2001. 126.

¹⁸² P 108. Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104. Fol. 178.

¹⁸³ Ennek helye nem ismert. A vár alatti majorok kiemelt szerepet játszottak a kisebb várak mindennapi élelmezésében. *Simon*, 2000. 131.

¹⁸⁴ Ez a mindenkori udvarbíró utasításában szerepelt.

¹⁸⁵ A várbeli megromlott, vagy romlásnak indult terményekkel is kereskedtek, erről is maradt fenn tétel az 1637-es számadási kivonatban.

alatti kertben is termeszhettek zöldségeket, répát, tormát, hagymát, retket, valamint hüvelyeseket is.

A korszakban egyetlen édesítőszer állt a szegényebb rétegek rendelkezésére, a méz, a viasz előállításának mellékterméke. A majorságban méhek nem voltak, az urbárium szerint ezt tizedjövedelemből szereztek be, a viasszal együtt, bár mint a legtöbb jövedelmet akkor, ezt is árendába adták.¹⁸⁶ Konyhára való fűszerek beszerzéséről egyetlen adat van, miszerint Alaghyné 1621-ben egy regéci székelyt küldött Göncre, sáfrányért, borsért, székfűért és gyömbérért.¹⁸⁷

A vár környékére való ügyelés mellett a porkolábhoz tartozott a vár alatt lévő vadaskert és a gyümölcsöskert kezelése is. A kertben tartott gyümölcsfák termését ő aszaltatta, az udvarbíró jóváhagyásával. Az utasítás szerint teljes egészében a vár szükségére.¹⁸⁸

Építkezések

A 16. századtól kialakult munkamegosztás, miszerint a porkoláb a katonai, az udvarbíró a gazdasági feladatokra ügyel a vár illetve az uradalom terén, két ponton fonódott csak össze, mégpedig az építkezések és a hadi készletek gazdálkodása terén.

A vár és a hozzá tartozó épületek egyértelműen a porkoláb felügyeletére voltak bízva, de csak azért, mert ő lakott folyamatosan a várban, ő látta, hogy hol, milyen javításokat, építkezéseket kell végezni. A pattantyúsok, kőművesek, egyéb munkát végző emberek is az ő keze alatt dolgoztak, feladataikat ő adta ki. Azonban minden más egyébbel az udvarbíró rendelkezett, hiszen az uradalom jövedelmeit ő ismerte, így a birtok munkaerejével is ő rendelkezhetett.

A tisztviselők élelmezésénél bemutatott birtokpolitikai elv az építkezések és a raktározás területén is érzékelhető volt. Alaghy Menyhért birtoklása alatt a főúri reprezentáció egyik központja volt Pácin mellett Regéc. Udvartartása és kísérete mellett maga az úr is a várban lakott, a helyiségek használatát, kialakítását ez nagyban befolyásolta. A 16. század második felében kiépített rezidenciát a 17. század húszas-harmincas éveiben is változatlanul használták, sőt lakható részeit az akkori igények szerint bővítették is. 1635-től csupán reprezentatív és lakó funkcióiban következett be változás, a birtokközpont funkció csorbíthatatlanul megmaradt. A raktározáshoz és a vár ellátásához szükséges építmények renoválása, létesítése emiatt került előtérbe.

A várbeli építkezések tárgyalása előtt meg kell jegyezni, hogy a kőépítkezés rendkívül költséges és nagy körültekintést igénylő műveletei ellenére ritkán lehet pontos adatot találni arra nézve, hogy hol, mikor, miből, milyen épületet emeltek a birtokok. A kivitelezés körülményei egyedül az elszámolásokban és a levelezésekben jelentkezhetnek konkrét jelleggel. Az időszak alatt végig a fa, vagy faszerkezetű épületek renoválása, építése jelentette a legfontosabb feladatot a várban és azon kívül a palánkban. A birtokos engedélye nélkül kizárólag faépítményeket emelhettek, sőt ismert, hogy esetenként ezek építéséhez is a feljebbvalók beleegyezését kellett kérni.¹⁸⁹

¹⁸⁶ E 148 Fasc. 409 Nro. 15. 21. pont

¹⁸⁷ P 108 Rep. 34. Fasc. B. Nro. 39.

¹⁸⁸ 1639-ben, a Sajtos házban aszalt vadkörte, szilvát, cseresznyét, almát, somot, valamint diót is inventáltak. Az inventárium februárban készült és ekkor még majdnem mindegyikből egy, másfél köbölnyi volt.

¹⁸⁹ A stratégiailag rendkívül fontos Murány udvarbírójának is csak faépítkezésekre volt felhatalmazása a 16. század közepén. *Kenyeres*, 2002. II. 483.

Alaghy kőépítkezéseire nézve több adatunk van. Az 1635. augusztusi inventárium szerint, a középső vár „Új ház” nevű részében három helyiséget leltároztak úgy, mint Alaghy által emelt új épületeket. (*Belső Bot, Bott előtt való ház, Külső ház*). Közvetlenül ezek után inventálták a kápolna helyiségét, mely nem kizárt, hogy ezen építkezések idején keletkezett.¹⁹⁰ Ebből az időszakból csak az 1621-es számadáskönyv és a konvenciók ide vonatkozó részeit ismerjük. Az építkezéseket vezető két személy bizonyos (kassai) Kőműves Tamás és Franciscus nevű fundálók voltak. Tamás mester 1621 júliusától októberig hetente 3 Forintot kapott, két inasa hetente 2 Ft 50 den.-t. Karácsony előtt a fundáló egy hétig kapott még három forintot, de ekkor már bizonyára nem dolgoztak. A terveket helyi kivitelezőkkel valósították meg. Mihály, szántói kőműves bére ugyanebben az időszakban 2 Ft 25 den. hetente, Raad Jakab kőművesnek ugyanígy hetente 1 Ft 75 den., Kőműves Bálint 1 Ft 50 den.; Kőműves Simon 1 Ft 50 den., Kőműves János (Lengieny?) 1 Ft 25 den., Mátyás munkácsi kőműves 1 Ft 75 den., Kőműves Urbán egy összegben 25 Ft-ot kapott az építkezések időtartamára. Tudjuk, hogy az asztaltartás kiváltságával csak ketten, „fundáló uram”¹⁹¹ és Tamás mester rendelkeztek. A többieknek személyre lebontva volt konvenciójuk: hússal, gabonával, kenyérral, vajjal, borral, stb. Az építkezésekhez használt követ a vár oldalában kővágók bányászták, a számadáskönyv szerint a „bástyához, és a kerítéshez”. Sajnos nem tudni, hogy melyik fal és bástya épült ez időszakban.¹⁹²

Az építkezésekkel egy reprezentatív és lakóhelyfunkciókat ellátó épületrész jött létre, mely a későbbi évtizedekben is mint a vár egyik leginkább lakható része jelent meg a forrásokban.¹⁹³

1635 után két helyen lehetett kőépítkezés a várban. Az egyik a vár észak-keleti részén a felső vár keleti, korábban kidőlt fala mentén, a másik egy bizonyos beazonosíthatatlan „új bástyán”, amin azonban már az állásokat építették. Feltehetően ez lehetett az Alaghy által épített bástya. A falazáshoz négy, tállyai kőművest fogadtak, s tudjuk, hogy nem haladtak olyan tempóban, mint azt az úr kívánta volna. Ellátásukról az udvarbíró gondoskodott, valószínűleg főztek is rájuk,¹⁹⁴ fizetségül a számtartóval együtt az udvarbírótól 1636-ban 35 Ft 82 den.-t kaptak.¹⁹⁵

A korszak kőépítkezései mellett azonban a váron kívüli faépítkezései voltak dominánsabbak. Miskolczy 1636-os utasításából pontosan látszik, hogy kb. fél évvel a vár átvétele után a folyamatos levélváltást és vizitációkat követően, Eszterházy már átlátta a legfontosabb teendőket. Az 1636-os utasításból kiderül, hogy az épületeken, azok tetőzetén, a lépcsők, fokok faszerkezeteinek fedésén, nemkülönben a várat övező fal egy részén sürgős javításokat kellett végrehajtani, az erősséget fegyverekkel, szerszámokkal, lőszerezellel látva, azt újra lakhatóvá, védhetővé, használhatóvá kellett tenni. Mivel a vár 1635 után leginkább raktárként funkcionált, a gazdasági épületek új szempontok szerinti megújítása is szükségessé vált. Elsősorban a palánk és épületei igényeltek nagy mennyiségű fát.¹⁹⁶ Fontos építendő épület volt a palánkbeli száraz malom, mely bonyolultabb

¹⁹⁰ Nem kizárt, hogy ezt is a mélyen katolikus Alaghy építette. *Szabó*, 1999. 58.

¹⁹¹ Bizonyára Franciscus mester.

¹⁹² P 108 Rep. 34. Fasc. B. Nro. 39.

¹⁹³ Az említett palotarész helyiségeinek egyikében egy festmény függött, mely a halott Alaghy Menyhértet ábrázolta. A kápolna 1635-ben és 1639-ben leltározott gazdag felszerelése a birtokosok hitbuzgóságáról tanúskodik. 1635. augusztus 8.-i leltár: P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 85.; 1639-es : P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 141.

¹⁹⁴ Fasc. 409. Nro. 15.

¹⁹⁵ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 101. Fol. 169.

¹⁹⁶ Ennek javítása és építése volt a főporkoláb egyik sarkalatos feladata.

szerkezet lehetett, hozzá Kassáról kívántak ácsot szerezni. A külső palánkon kívül egy „belső palánk”-ot is építettek, de ma nem ismert, hogy ez hol állt.¹⁹⁷ A palánk 1635-ös kiterjedésére és befogadóképességére nézve fontos adat, hogy az ott épült egyik pincében 600 hordót inventáltak.¹⁹⁸ A sernevelő és a portőrő malom épülete is feltűnik az iratokban, ezek szintén a palánokban állhattak. A váltás miatt megfogyatkozott várba deszkákon, léceken, szarufákon, zsindeyekeken és zsindeleyszegeken kívül az építkezésekhez szükséges szerszámokat is be kellett szerezni.

„Ahoz négy öreg és két faragó fejszét, öreg négy fűrőt, egy öreg és kisebb fűrőt, húsz ásót, harminckét lapátot (kiknek a széliket a cigányok is megvasazzák), húsz temető kapát, húsz csákányt és ötven két kezi kosárt és még ötven talicskát csináltasson és kit a czeig házban s kit más alkalmas helyen a várnak bizonytalan szükségére tartson készen kegyelmed.”¹⁹⁹

A természeti hatásoknak erősen kitett építmények, azok fedése, a lépcsők, állások építése, valamint a palánk állandó reparálása nagy mennyiségű fát igényelt. Az 1646-os urbárium szerint „karácsony fája” címen minden évben 40–50 szekér fát kellett a fonyiaknak, vilmányiaknak és a baskóiaknak a várba szállítani. Ez akár tűzifa is lehetett, viszont a tavaszi építkezésekhez az egyik utasítás szerint a vár előtt felhalmozott deszkákat kellett felszállítani, mielőst „a várnak jeges útjai is elolvadnak”.²⁰⁰ Ezen kívül a várhoz tartozó erdők – számadási kötelezettség mellett – korlátlanul szolgálták a várbeli építkezéseket.

1635 után, a megváltozott igények miatt több várbeli épületet fel kellett újítani. A legtöbb reprezentatív helyiséget ezután raktárnak használták. A korábban lelakott, vagy teleszemetelt helyiséget ki kellett meszeltetni – még ha nem is lakták őket 1635 után – bejáratokra új ajtókat, záratokat rakva, a hétköznapi használat elől elzárva kellett tartani azokat.²⁰¹ Egyik ilyen helyiség volt a középső várban lévő „asszonyok háza”, melyben 1635 nyaráig borokat tároltak. Ezt szemelték ki a várba érkező nemes urak, így az Eszterházy család tagjainak lakóhelyéül, ezért innen a borokat kihordták, a helyiséget kimeszeltették, bele új kályhát, bútorkat készítettek.²⁰² Az 1635 augusztusi inventárium már jól felszerelt, lakható helyiségként írja le.

Állandóan karbantartásra szorultak a vár csatornás kútjai, a ciszternák. Ezek tűzvédelmi és élelmezési szerepe mellett az építkezésekhez szükséges vizet is ezekből nyerhették. Alaghy a palánokban egy kutat is ásott, emellett a vár egyetlen élő kútját is javíttatta. Az inventáriumok elemzése során kiderült, hogy az „eleven kút” a várudvar déli, a ciszterna pedig az északi felén állt. Emellett a felső vár déli részén került elő az ásások során még egy sziklába vájt ciszterna. A víz utánpótlásáról a csatornák folyamatos karbantartásával gondoskodtak. Az élő kút vize, mint korábban szerepelt, ihatatlan volt. Aszalay jelentése szerint rendkívül hasznos lenne, ha ezt megújítanák.²⁰³ Az építkezések azonban a többszöri utasítások ellenére sem haladtak a kívánt tempóban. 1637-ben írták Eszterháznak, hogy az állások és azok fedése már-már életveszélyes, a lyukakon akár ki is lőhetni, a vár védelmére.²⁰⁴

¹⁹⁷ Felépülte után két drabant állott őrt kapuján. A ma ismert váron belül, vagy a külső palánk és a vár között létesülhetett.

¹⁹⁸ E 156 Fasc. 96. Nro. 13.

¹⁹⁹ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104. Fol. 177.

²⁰⁰ P 108 Rep. 34. Fasc. D Nro. 129.

²⁰¹ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 80. Fol. 94.

²⁰² P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 129. Fol. 131. Az asszonyok háza egyébként az Alaghy által épített új épületek közelében állt, ez a szárny alkothatta a kápolnával együtt a vár lakhatóbb részét.

²⁰³ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 82.

²⁰⁴ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 139. Fol. 55.

Muníciók

Az utasítások és a memorialék szerint az építkezések mellett a vár munícióval és fegyverekkel való felszerelése volt még a tisztviselők egyik múlhatatlan feladata. A vár hadi potenciáljának felméréséhez csupán az említett Czaig ház leltára és az inventáriumok szolgáltak segítségül, ezek is csak az Eszterházy-időszakra.

A fegyverek, tűzszerszámok és a puskaapor tárolására, ősidőktől fogva külön épületek a Zeughaus-, Czaig-, vagy cejt-házak szolgáltak a várakban. Regécen ebből több is volt, ezek a Felső-vár épületeiben helyezkedtek el. Valamelyiket 1636 után át kívánták építtetni, ezenkívül elrendelték, hogy a puskaapor tárolására eddig használt bástya, alsó szintjének ablakát falazzák be.²⁰⁵ Az 1635 januárjában és augusztusában felvett inventáriumban a sáfárház pitvarából nyíló bástya aljában a leltározáskor már nagyobb mennyiségű port említenek, talán ez lehetett az a helyiség.

Az 1635. augusztusi leltár²⁰⁶ szerint a Czaig-házban 55 darab öreg (nagyobb) szakállast, 28 kisebb szakállas puskát, 20 darab kanócos muskatért és két „acélos”, azaz zárszerkezetes muskétát, ezeken kívül a falakon és a bástyákon még 36 méret nélkül inventált szakállast említettek. Ezek lövedékeit a Czaig-ház előtt, az évek során változatlanul kilenc rakásban tárolták. Három rakásban ~1750 db kisebb, négy rakásban ~1100 db nagyobb golyóbist, valamint két rakásban ~280 darab méret nélküli lövedéket. A pattantyúsok házában emellett még 10 ezer darab vassal borított óngolyót és nagyobb mennyiségű golyóbist, „*kinek számát nem tudják sok ezer*” leltároztak. Ugyanitt 4 tonna kartácsba való vagdalt golyót, a kútbástyán még 17 darab cserépedényben tárolt kartácsnak való vasakat írtak össze. Szakállas és tarackgolyók öntésére szolgáló formából kilencet inventáltak.

Tarack mindössze öt volt a várban, ezeket két helyen, a Nyári bástyán és a Kerek szöglet bástyán helyezték el. Kaliberükről semmit nem tudunk, a beléjük való golyókról is csak annyit jegyeztek meg, hogy tarackba valók. Ebből nagyon keveset, 72 darabot leltároztak, de nem kizárt, hogy a Czaig-ház előtt deponált golyók között volt ezekbe való is.

Használható ágyú csak a kútbástya mellett állt, valamint a kapu bástyán volt még egy, ez viszont repedt, tehát hasznavehetetlen volt. A használható ágyú kalibere a várban inventált 125 darab 25 fontos golyó alapján ismert. Ágyúhoz való láncos golyóból 11-et írtak össze. A leltározott négy seregbontóból kettő négycsövű, egy három- és egy ötcsövű volt. Tüzes szerszámok néven vettek leltárba gyújtóalkalmatosságokat, a következő neveken: „...*Liukas kalacz forma...*, ... *hosszú fára csinált...*, ...*golyóbis formán csinált...*, ...*perec formán csinált, lámpásokhoz való...*, ...*fazekacskába csinált...*”.

Puskaport ekkor összesen 50 nagyobb, 3 kisebb tonnában, nyolc megkezdett, valamint a várban az épületekben még 10 tonnában írtak össze. A Czaig-házban, a fegyverek mellett itt tárolták a puskaaporgyártáshoz és a tüzeléshez szükséges egyéb felszereléseket: vászont, kanócot, szitát, rostát, szurkot, ként, timsót stb.,²⁰⁷ melyekből ha hiány volt, akkor pénzt is költhettek beszerzésükre. Fontos, hogy a visszaszorítandó kiadások ellenére a tüzes szerszámok készenlétben tartására és a puskaapor beszerzésére is költhetett az udvarbíró, mert ezt Eszterházy különösen fontosnak tartotta. Az utasítások szerint a kassai Zeughausból nehezen lehetett puskaaporhoz jutni, ezért mint a korszakban

²⁰⁵ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104. Fol. 177.

²⁰⁶ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 85.

²⁰⁷ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104. Fol. 177.

máshol is, a helyben történő előállítását választották. Erre a porkoláb 3 pattantyúst alkalmazott, akik folyamatosan jelentettek a munka állásáról.²⁰⁸

A puszkapor előállítása a salétrom esetében gondokba ütközött. A legfőbb gond a pénzhiány volt, a másik az előállításához szükséges eszközök, épületek hiánya. Az építkezések során ezekre is sort kellett keríteni. 1632-től egy uralkodói rendelet kimondta, hogy a vidéken készített salétromot be kell szolgáltatni a kassai Zeughaus-házba, ott készpénzzel fizettek érte.²⁰⁹ Az ennek ellenére Regécen elkészült salétrom sorsa nem világos. Az udvarbíró panaszkodott, hogy a megrendelt pormennyiséget eddig nem kapták meg, azt Kassáról mindig máshová vitték. Az biztos, hogy valahol a vár alatt működött egy portörő malom, innen szekerekkel, melyeket a rozgonyi és a csicsvai uradalomból kaptak, hordták föl a várba a kész salétromot, szekerenként 18 mázsát. Kb. 100 mázsát kívánt az úr ekkor készíttetni.²¹⁰

A pattantyúsok tevékenysége, a puszkapor töretésén kívül, a várbeli fegyverek állagának folyamatos ellenőrzése, azok karbantartása volt. Munkának nem voltak híján, ugyanis emellett Eszterháznak szándékában állt a romlott régi tarackok felhasználásával új tarackok öntése, melyhez egy ágyúöntőt kívánt fogadni. Az új tarackokat ekkor 2–3 fontos golyók lövésére tervezték. Elkészülésükről azonban nincs adat.²¹¹ Ellenben ismert, hogy Lengyelországból egy eperjesi kereskedő, bizonyos Madarassy György 1638 tavaszán kb. száz darab tarackkal jött a vidékre. Ebből Eszterházy úgy 10–12 darabot vett volna meg, bár az nem derül ki, hogy ezek állomáshelyének Regécet szánta-e?²¹² Egy következő levélben már az udvarbíró érdeklődött a kereskedő nevében, hogy milyen kaliberű fegyvereket hozzon, azokat milyen névre vagy címerrel öntse ki, mert ezzel szeretne kedveskedni az úrnak.²¹³

Igazságszolgáltatás és rabok

Porkoláb szavunk ma ismertebb jelentésére utal az egykori várnagyok, porkolábok rabtartó feladata is. Mint a vár többi épületére, így a tömlöcre is ő viselt gondot, a fogva tartottak őrzésére tömlöctartót alkalmazott. A tömlöc Regécen a kapu mellett helyezkedett el, ahol a rabok az állandó őrség folyamatos felügyeletére voltak bízva. Ennek ellenére a porkolábot arra utasították, hogy a szabadulásra szolgáló eszközöket, ást, köteleket, horgokat, csákányt azonnal vegye el a raboktól.²¹⁴ Élelmüket nem kapták ingyen, valamilyen munkát végeztek velük. A rabvasakat hagyományosan a vár kapui-ban tartották. 1635-ben itt nagyszámú rabtartó eszközt inventáltak, így hét darab repedt, rabra való vasat, egyet a kapu közben felakasztva, négy nyakra való vasat és tíz bilincset. Ezeken kívül két vas akkor a rabok lábán volt.²¹⁵

A 17. század elejétől a kaotikus viszonyok miatt a központi bíróságok szerepe háttérbe szorult, teret adva az ezzel párhuzamosan erősödő vármegyei bíraskodási szer-

²⁰⁸ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 104. Fol. 178.

²⁰⁹ Korponay, 1878. 615.

²¹⁰ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 139. Fol. 160.

²¹¹ A 16. századtól gyakori a helyben öntött ágyú. Tarackokat, kisebb kaliberű ágyúkat a 17. században folyamatosan öntenek kisebb várakban is. Csiffáry, 2001 116.

²¹² P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 139. Fol. 161.

²¹³ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 120. Fol. 56.

²¹⁴ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 80. 15. pont

²¹⁵ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 85.

veknek, az alispáni és szolgabírói székeknek.²¹⁶ Ezek tevékenysége azonban a mindenkori birtokosok joggyakorlásának rovására is történhetett. A kor szokásának megfelelően a vár tömlőcében nem csak uradalmi bűnözőket, hanem vármegyei rabokat is elhelyeztek, ezek fogva tartása, ellátása és a felettük való ítélkezés azonban a rendezetlen jogi hatáskörök miatt gondot okozott a porkolábnak és az udvarbíróknak. Több eset volt korábban, hogy a felvitt rabot és a rablott holmit a viceispán, a szolgabíró és esküdt kérte ki, hogy felette ítélkezzen. Azonban ez a jog sok esetben Eszterházyt illette meg, aki ráadásul nádorispán is volt, tehát úriszéket tarthatott az uradalom bűnösei felett. Az is előfordult, hogy a rabokat magas rangú pártfogók vették védelmükbe, akik a vármegyén, vagy más fórumokon tiltakoztak védencük fogva tartása ellen. Az udvarbíró és a porkoláb nyilván nem érezte magát potensnek ezekben az ügyekben, ezért 1635-től gyors jogsegélyt és véleményt kért az úrtól.²¹⁷ Jogérvényesítő képességüket nagyban növelte volna a tervezett prefektus kinevezése, aki a birtokon élők teljes jogi képviselőjét elláthatta volna. Szluha Mátyás 1640-es évekbeli kinevezése talán enyhített a helyzeten.

A viceispán szokásos vármegyei vizitációi, az ún. cirkálások²¹⁸ során, a birtokon végzett jogi tevékenység is erősen sérthette az akkori birtokos hagyományos rendelkezési jogát. Ennek ellenére tudjuk, hogy ezt a szokást már az Alaghy-időszakban gyakorolták a viceispánok. A vármegye emellett azt is megkívánta, hogy a rabokat mikor a törvényszék elé viszik, azt az uradalomból rendelt szekéren tegyék, így kívánva megsza- badulni a szállítási költségektől.²¹⁹

A rabok ekkori magas száma azzal is magyarázható, hogy az időszakban kiújult a gönciekkel és a telkibányaiakkal folytatott erdőper, melynek során az események a fegyveres összetűzésig vezettek. Emellett Abaúj és a Hernád völgye a korszakban mindig is átjáróházként működött. Az Erdély és Kassa közötti országúton lézengő katonák, munka nélküli hajdúk és egyéb gonosztevő rétegek jutottak el a vidékre, gyarapítva ezzel a székelység munkáját és a vár tömlőcében raboskodók számát is.²²⁰ Itt raboskodott ekkor Balling János munkácsi kapitány sógora, Igneczi András is. Balling, Aszalaynak írt levele szerint már jó ideje ott tartották fogva – nem tudni miért –, de mivel nemes ember, kéri Aszalayt, hogy munkálkodjon a nádornál szabadulása érdekében.²²¹ További sorsa azonban nem ismert.

Regéc a Rákócziak kezén

Rákóczi György erdélyi fejedelem 1644. február 2-án indította meg támadását Magyarország ellen. Az 1644. évi összeírás tanúsága szerint az uradalom nagy része (a vár és a környező falvak kivételével) már a háború elején megszállás alá került.²²² Márciusban Rákóczi elfoglalta Kassát, csapatai a következő hónapban a Vág völgyéig hatoltak, a császári csapatok ellentámadása azonban visszavonulásra kényszerítette. Májusban a király seregei visszafoglalták Szendrőt, és a Hernád völgyéig jutottak. Az Eszterházy vezette seregrész felprédálta a Rákóczi birtokában lévő Szerencset, majd si-

²¹⁶ Eckhart, 2000. 260.

²¹⁷ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 82.

²¹⁸ Ha egy vidéken elszaporodtak a gonosztevők, az alispán cirkálást tartott, melyet a közgyűlés által felhatalmazott szolgabíróval és esküdttel tett meg, faluról falura járva egy vidéket. Eckhart, 2000. 262.

²¹⁹ P 108 Rep. 34. Fasc. C. Nro. 82. 23. 25. pont.

²²⁰ P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 129. Fol. 129–130.

²²¹ E 168 I. t. 49. sz. levél.

²²² E 156. Fasc. 18. Nro. 1.

került erősítést vinnie Regécbe, amelynek védelmét Eörsy Zsigmondra hagyta.²²³ A vár, Eszterházy őrségével, Eörsy vezetése alatt aktívan részt vett az 1644 tavaszán és nyarán a Hegyalján és a Hernád völgyében folyó csatározásokban. Ez év május 24-én Eörsy Tolcsvára ütött katonáival, de Mikes Zsigmond ott időző csapataival szemben kudarcot vallott.²²⁴ A vár, Szalárdy szerint igen zavarta a fejedelem Kassával folytatott levelezését, többek között ezért is volt sürgető annak bevétele.²²⁵

Ez év júniusában a császári csapatok Kassa visszafoglalására tett kísérlete kudarcba fulladt, a sereg kénytelen volt visszavonulni. Rákóczi nem kockáztatott meg egy újabb előrenyomulást, hozzálátott a hátszág még császári kézen lévő várainak elfoglalásához. Az 1644 februárjában behódolt Abaúj megyével biztosította az ostromló sereg ellátását, portánként 12 kenyér és ugyanennyi font hús beszolgáltatására kötelezte az ott lakókat.²²⁶ Az ostrom műveleteit Rákóczi Zsigmond vezette, Sárospatakról ágyúkat és hadiszerszámokat szállíttatott Regéc és Szendrő alá, hogy tavasszal az ostromot megkezdjék,²²⁷ majd a harangodi táborból 700 gyalogost és 300 lovas vezényelt Regéc alá, a már ott tartózkodó katonaság megerősítésére.²²⁸ Az ostrom azonban csak július végén kezdődött el a sáncok ásásával és a lövés megkezdésével. Regécnek egy külső fala hamar leomlott, ezért az omlásra Eörsy vassulymokat vetett ki, hogy az ostromlóktól magukat megvédje. Ekkor sebesebb lövészerszámokat hoztak, amik a vár fekvése ellenére hamarabb átlövik majd a külső falakat, hogy a belső épületek rombolását is megkezdjék. Addig is, amíg azok meg nem érkeztek, folyamatosan lötték a falakat. A nagyobb, negyven fontos ágyúk azonnal megtették hatásukat.²²⁹ Az egyik első lövés majdnem Eörsy halálát okozta, aki ezek után nem gondolkodott tovább a vár feladásán.²³⁰

Regéc elfoglalásával Rákóczi visszavágott Eszterháznak, annak korábbi dűlásaikért az újhelyi és a borsi uradalom területén. Örömmel írta 1644. augusztus 20-án kelt levelében: „Az Úr Isten áldomásából immár Regéc vára is a kezünkben lévén”.²³¹ A fejedelem az 1645-ben megkötött linzi békében biztosította magának Regéc birtokát, amely így hosszabb időre a Rákócziak kezére került.

Tanulmányomban azt kívántam bemutatni, hogy a kora újkori várak életét nem csak a nagy történelmi eseményeken, személyek sorsán, vagy a ma álló falak szülte romantikus képzeteken keresztül, hanem az egykor ott élt emberek mindennapjait szemlélve is meg kell vizsgálni. A legtöbb magánvár, de kisebb végváraink többségének személyzete is, a regéci vár lakóinak hétköznapijait élte. Egy-egy új tulajdonos beiktatása során megváltozott birtokpolitika, környékbeli hadjárat, vagy birtokon belüli esemény sokat változtathatott az életkörülményeken. A 17. század folyamán egyre inkább gazdasági központtá váló magánvárak életének kutatása azonban sok olyan információt fedhet fel számunkra, melyek nem csak a vizsgált korszakra, hanem jóval korábbi – a forrás-

²²³ Kemény János levele Rákóczi Györgyhez, 1644. május 30. TT 1880. 35.

²²⁴ Tóth, 1918. 118.

²²⁵ Tóth, 1918. 261.

²²⁶ Korponay, 1878. 443.

²²⁷ Czigány, 2001. 301.

²²⁸ Tóth, 1918. 129.

²²⁹ Az 1644 augusztusában felvett inventárium a Czaig-ház egyik részéről megjegyzi, hogy nincs boltzata, mert azt ellőtték, valamint a régi konyha mellett való házban 151 golyóbist számoltak össze, melyeket a sáncból löttek be ide. Ugyanakkor összeszedték a vár alá kiszórt sulymokat is, ez összesen 350 darab volt. E 156 Fasc. 78. Nro. 34.

²³⁰ Szalárdy, 1980. 246–247.; Rákóczi György levele Kemény Jánoshoz, 1644. augusztus 20., TT 1880. 293.

²³¹ Nagy, 1998. 41.

adottságokat szem előtt tartva – ma már nem ismert szokásokra, életkörülményekre világíthatnak rá. A régészeti, néprajzi, művelődéstörténeti kutatások mellett a levéltárakban található, nagy mennyiségű forrásanyag feldolgozása csak az egyik első állomása annak, hogy a várak által egykor betöltött hármas szerepkör – stratégiai, lakóhely és gazdasági funkciók – változásait a későbbiekben jobban megértsük.

IRODALOM

Czigány István

2001 A harmincéves háború és I. Rákóczi György 1644–45-ös hadjárata. Erdély és Patak fejedelemszonya, Lorántffy Zsuzsanna. I. köt. Sárospatak

Csiffáry Gergely

2001 Végvárak és hadipari létesítmények. In: Végvár és ellátás. Studia Agriensia 22. Eger

Fallenbüchl Zoltán

2002 Állami (királyi és császári) tisztviselők a 17. századi Magyarországon. Bp.

Illéssy János

1902 A mikófalvi Bekény család leszármazása és története. Bp.

Kalmár János

1968 Mád tokajhegyaljai község élete a XVI–XVIII. században. Mád

Kemény Lajos

1915 Abauj-Torna vármegye története 1527–1648. II. köt. 2. rész. Kassa

Kenyeres István

1997 A trencsényi várbirtok igazgatása és gazdálkodása a XVI. században. Studia Agriensia 17. Eger

2001 A végvárak uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a XVI. században. Sz. 135. 1349–1413.

2002 XVI. századi udvarbírói utasítások. I–II. Bp.

Kisbán Eszter

1994 „Húsevőnap” – „tésztaevőnap”: az egyházi böjti fegyelem táplálkozásformáló ereje. In: Parasztkultúra, populáris kultúra és központi irányítás. MTA Néprajzi Kut. Int. Bp.

Korponay János

1866–70 Abaujvármegye Monograpfiája I. köt. Kassa

1878 Abaujvármegye Monograpfiája II. köt. Kassa

Merényi Lajos

1895 Herceg Eszterházy Pál nádor 1635–1713. In: Magyar történeti életrajzok XI. Bp.

N. Kiss István

1973 Hús fogyasztás a XVI–XVII. századi Magyarországon. ASZ. 1973. 1–2. sz. 92–115.

Nagy Magdolna

1998 I. Rákóczi György és Borsod vármegye. Miskolc

Németh István

1994 „Szabad királyi városok és nagybirtokosok konkurenciája (A felsőmagyarországi városszövetség és Mágochy Gáspár)”. *Sic Itur Ad Astra*, 1–2. 5–37.

Péter Katalin

1985 Eszterházy Miklós. Bp.

Ruzsa Nagy Zoltán

2001 A temetvényi uradalom története a XVII. században. *Fons*, 2001. 1. sz.

Sarusi Kiss Béla

2001 A murányi vár élelemellátása a XVI. század második felében. *Studia Agriensia* 22. 261. Eger

Simon Zoltán

2000 A füzéri vár a XVI–XVII. században. Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei I. Miskolc

Sváby Frigyes

1900 Gróf Csáky István utasítása konyhamestere részére. *TT*. 1900. 147–148.

Szabó András

1999 „Alaghy Ferenc és Menyhért, Pácin és a pácini reneszánsz kastély birtokosai (1590–1631). In: *Respublica litteraria*. 52–60. Bp.

Szalárdi János

1980 *Siralmas magyar krónikája*. Bp.

H Takács Margit

1970 *Magyarországi udvarházak és kastélyok*. Bp.

Tímár György

1989 *Királyi Sziget*. Pécs

Tóth László

1918 I. Rákóczi György beleavatkozása a 30 éves háborúba. *HK* 1917. 100–138., 260–291.

RÖVIDÍTÉSEK

LEVÉLTÁRI RÖVIDÍTÉSEK ÉS FONDOK (MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR)

Asz	Agrártörténeti Szemle
Sz	Századok
TT	Történelmi Tár

P 108 – Eszterházy család hercegi ágának levéltára

E 148 – Magyar Kamara Archívuma – Neo-regestrata acta (NRA)

E 156 – Magyar Kamara Archívuma – Urbaria et Conscriptiones (U. et. C.)

E 168 – Magyar Kamara Archívuma – Aszalay István kamarai tanácsos, alországbíró iratai

E 210 – Magyar Kamara Archívuma – Miscellanea

OFFIZIELLE UND LEBENSLAGE IN DER BURG REGÉC, AM ERSTE HÄLFTE DES XVII. JAHRHUNDERT

Die Burg Regéc, die in dem XIII. Jahrhundert gebaut wurde, steht im mittleren Teil des ehemaligen Komitats Abauj, auf der westlichen Seite des Zemplén Gebirges. Wie die meisten ungarischen Burgen, war sie bis zum Ende des XVII. Jahrhunderts bevölkert. Sie verlor alle ihre früheren Funktionen in den letzten Jahrzehnten der Epoche. Die letzten zwei Jahrhunderte waren im Leben des Hernád-Tal außerordentlich bewegt.

Auf den wichtigeren Wegen zogen Feldzüge, Geschäftsleute, Fürsten und Königen, das Leben der Umwohner wurde von den immer veränderlichen Umständen beeinflusst. Regéc, wie die Burg der größten Gutswirtschaft des Gebietes, war auch keine Ausnahme von dieser Regel. Ich möchte in meiner Studie die Lebensumstände, den Verdienst und die Versorgung der ehemaligen Beamten und der Dienerschaft der Burg in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts darstellen, beziehungsweise die Veränderung des Tätigkeitsbereichs dieser Leute angeben.

Während meiner Forschungen übersah ich in der Materie des herzoglichen Zweigs der Familie Eszterházy, die Akte Neo-regestrata Acta und die Dokumente im Nachlaß des ehemaligen Kammerrat, István Aszalay, im Archiv der Ungarische Kamer, aus dem Bestand des Ungarischen Nationalarchivs. Den Grund meiner Arbeit bildeten der Briefwechsel der ehemaligen Beamten, zeitgenössische Schriften (Handleitungen, Inventare, herrschaftliche Inventare), Rechnungslegungen und der Vergleich dieser Schriften.

Menyhért, der letzter Ableger der Familie Alaghy, besetzte die Burg von 1612 bis 1630. Sie war ein der Zentren der herrschaftliche Hofhaltung vom letzten Alaghy und seiner Frau Anna Erdödy. Alaghy unterhielt Gefolgschaft von hoher Gesamtzahl, denn er füllte mehrere wichtige Staatsämter ein. Er sorgte für den Gehalt und die Bekleidung von mehreren Leuten, von der Zeremoniemeister bis den Geschirrführer, was aus dem stofflichen und materiellen Einnahmen der Gutswirtschaft gedeckt wurde. Die Burg und das Besitztum blieben nach der Tod ihrer Gatte bis 1634 Anna Erdödy eigen.

Regéc ist 1635, gegen der traditionsreichen Familie Rákóczi, von Palatin Miklós Eszterházy angeschafft worden, nachdem die Witwe von Alaghy auch gestorben war. Die Lebensumstände der Offiziere wurden bedeutend beeinflusst, da der neue Besitzer sehr weit von dem Gut wohnte. Unter das kurze neun jährige Besitztum entstand doch so große Menge von Akten, soviel kenne ich nicht nur aus dem früher, sondern auch aus der späteren Periode nicht. Die meisten Instruktionen, Briefwechsel, Inventare, und Beamterverträge, was ich in meiner Studie zitiere, stammen aus dieser Periode. Diese Schriften konnte ich auch bei der Forschung der ganzen Periode besonders gut benutzen, weil sie vielen Hinweise beinhalten, was den Zeitalter des Besitztums von Alaghy.

Der historischen Einleitung der Studie folgt die Vorstellung der wichtigeren Offiziere und Dienstleute, die in dieser Zeit auf dem Gebiet der Gutswirtschaft lebten, und in einer Beziehung mit Eszterházy standen. Danach stelle ich mit der militärischen und wirtschaftlichen Aufgabe beschäftigte Offiziere, den Provizor (Hofgraf) und den Hausvogt und die Arbeit seiner Hilfspersonal dar. Hier analysiere ich die Lebensumstände der Soldaten, und die auf der Grund der Instruktionen rekonstruierten Tätigkeiten der Dienstleute, beziehungsweise die Frage der Lebensmittelversorgung und der Bautätigkeiten.

Man muss das Leben in den frühneuzeitlichen Burgen, nicht nur durch die großen historischen Begegnisse, oder durch die chimarischen, romantischen Ideen, sondern auch durch das Alltagsleben der ehemaligen Einwohner beobachten. Die Bearbeitung der grossen Menge von archivalischen Quellen ist nur die erste Station, die Veränderung der zeitgenössischen Funktionen der Burgen – strategisch, lebensörtliche und wirtschaftliche Funktionen – besser zu verstehen.

István Sós

„VIRGINA ÉS VERESGYÖRGY” A SZENDRŐI ALSÓVÁR ÉS MAJORSÁG 1697. ÉS 1716. ÉVI INVENTÁRIUMA

GYULAI ÉVA

Szendrő vára, illetve várai és mezővárosa a kora újkorban Borsod vármegye és Felső-Magyarország Kassa-környéki régiójának fontos katonai és gazdasági központja volt, az Alsóvárhoz tartozó uradalom pedig a vidék egyik legjelentősebb mezőgazdasági üzemszervezete. Ezt az uradalmat a 17. század végén a végvárnak kapitányokat is adott Csákyak szereztek meg véglegesen, a várost rezidenciájukká téve, és újjászervezve az uradalom gazdálkodását.

A megújulás szimbolikus és látványos mozzanata volt a város központjában magasodó középkori eredetű egykori Bebek-vár fokozatos elhagyása és kiürítése, majd az új barokk Csáky-kastélyba való átköltözés, amelyet a birtokosok az Alsóvártól nem messze kezdtek építeni az 1690-es évek végén. A város szélén azonban megmaradt a sajátos csűrös-kertes gazdálkodási szisztémába betagozódó majorsági csűrőskert vagy majorház, amely az allodiális állattartásnak, illetve az uradalmi ipari tevékenységnek, a serfőzésnek és malomnak volt helyszíne. A Bebekek egykori várkastélya és az új pazar rezidencia a 18. század elején még együttesen szolgálta a korabeli arisztokrácia egyik kiemelkedő familiájának igényeit, az előbbi azonban egyre inkább romlott, omladozott, már csak raktározásra szolgált, az utóbbiban pedig egyre nagyobb mennyiségben halmozták fel a majorsági üzemszervezethez szükséges gazdasági eszközöket és a főúri udvar növekvő igényeit kiszolgáló termelvényeket, ugyanakkor mind jobban gazdagodott a barokk főúri család luxusát reprezentáló tárgyi környezet is.¹ Ezt a folyamatot jól illusztrálja a szendrői Csáky-javakról felvett két korabeli, alább közlendő összeírás, amelyek a Csáky család levéltárában maradtak fent.

Az I. sz. inventárium 1697-ből való, s közvetlenül azután készült, hogy Csáky István gróf megszerezvén azt az uradalmat, amelyiknek már egyik őse is zálogbirtokosa volt a 17. század első felében, Szendrőn uradalmi központot rendezett be, mégpedig úgy, hogy birtokairól, a Szepes megyei Kluknóról, illetve az abaúji Szalánctól Szendrőre hozatta a gazdasági centrumhoz nélkülözhetetlen készleteket és eszközöket. Ugyaninnen került az ősi borsodi várkastélyba az urasági lakosztály – akkor még igen gyérnek mondható – bútorzata is. A szendrői berendezkedés így a – töröktől megkímélt – Szepesség főúri gazdaságának és életmódjának számos elemét is átplántálta, mondhatni importálta a nem sokkal korábban felszabadult Hódoltság peremvidékére, a töröktől és háborúktól sokat szenvedett Borsodba. A Szendrőre költöző főúri udvar és major ekkor feltehetően még a Bebek-féle Alsóvárban rendezkedett be, de tudjuk, hogy a Csákyak új

¹ Szendrő kora újkori történetére bővebben: *Tomka Gábor: Szendrő várai és Gyulai Éva: A törökkori mezőváros társadalma és gazdálkodása. Veres László–Viga Gyula (szerk.) Szendrő monográfiája. Szendrő, 2002. 125–225.*

kastélya már épülőfélben volt. Az elsőként közlendő összeírás az épületekről nem szól, csak az ingóságokról, ezek lajstroma azonban a török háborúkat követő gazdasági és kulturális megújulás jeles bizonyítéka. Csáky István gróf szendrői várában és majorjában óriási készletek halmozódnak fel az uradalom allodiális és úrbéres gazdálkodásának köszönhetően, a helyi termelvények mellett azonban a piacról, illetve a Csákyak felföldi, főként Szepes megyei birtokairól származó számos árucikket is raktároznak. Az inventárium hasznos forrás a korabeli állattartást, a haszonállatok fajtáit illetően, hiszen a szendrői majorsági üzem egyik fő funkciója éppen a haszonállatok nevelése volt, húsup, igaerejük, bőruk haszna miatt. Az összeírásban feltűnnek a major szolgálói is, az állatokat nevelő majoros gazda és „majorné”, a kertész, a „sütő” vagyis pék, de tudjuk, hogy volt csatlós és lovász is, bár ők ebben az inventáriumban nem szerepelnek.

Az 1697. évi leltár – melyet több is követ 1698-ban és 1699-ben a Csáky levéltár gazdasági naplójában – ugyanakkor a korai barokk anyagi műveltség fontos kútfője is, hiszen a főúri udvartartás számos luxustárgya megjelenik benne. Különösen figyelemre méltó, hogy milyen sokféle hangszeren játszottak a szendrői várkastélyban (cimbalom, hegedű, virginál), virginálból kettő is volt, egy kisebb és egy nagyobb, sőt 1698-ban már klavikord (*clavicordium*) is szerepel a leltárban. A társasjáték sem volt ismeretlen, hiszen a Pozsonyban vett ostáblát is összeírták. Különleges konyhai és asztali edényeik is voltak, a főúri konyha maga állította elő a korszakra jellemző édességeket, a konfektumot és liktáriumot is, ezek készítésére speciális öntöttvas, illetve rézüstökkel is rendelkeztek. Az összeírás egyik feltűnő darabja az, amelyet „veresgyörgy” vagy „gyurkó” néven említenek, s melyből több is szerepel a leltárakban. Ez a bortartó edény különféle méretű volt, 1697-ben négyiccest és másfél iccest vesznek fel az inventáriumba, de 1698-ban van öt- és haticcés is, vagyis másfél literestől egészen ötliteres ürmértékű is lehetett. Sajnos, az edény anyagáról nem szól a lista, ami azt jelenti, hogy a korban mindenki tudta, hogy milyen materiából készítik, hiszen a többi tárgynál szerepel az eszközök anyaga is. A „veresgyörgy” minden bizonnyal a jellegzetes magyar boros-edényt, a kulacsot fedí, amit erősít, hogy volt hordozható, szíjas változata is, sőt a grófnak külön kulacsa volt az 1698. évi inventárium szerint (*őnagysága veresgyörgye*). A kulacs minden bizonnyal fából készült, s főként utazás alkalmával használták. Ez a különös – a 17. század végén mind a Szepességben, mind Borsodban használt – elnevezés még a 19. században is ismert volt, hiszen egy 1830-ban Miskolc környékére vetődő bécsi utazó diósgyőri nevezetességként írja le az itt gyártott „Vörös Gyurka” nevű faku-lacsot, melyet a magyarok utazásnál visznek magukkal.²

A Csákyak asztaláról nem hiányzott a cukor, a „nádmez” sem, ezt cukorszórában – „nádmez porozó” – tették a főúri asztalra. Az egyik 1698. évi leltár 3 db téli savanyúságnak való edényt is említ (*téli ugorkának való edény*). Az ekkoriban divatba jött édes italnak, a rozsólisnak speciális üvegpalackot szereztek be, de más üvegedényeket, poharakat, palackokat is használtak, akárcsak habán és Lőcsén készült fazekastermékeket. A borospalackok tárolására és szállítására szolgált az ún. pincetok, vagyis fából készült rekeszes, fedeles vasalt láda, melyből több is volt Szendrőn az összeírások szerint, 1697-ben az egyikbe 12 palack fért és zöldre festették. Külön poharakat tartottak a Szepességben igen népszerű sörnek is, a grófnének saját söröspohara volt. Az asztalne-

² *Dios-Győr... lebt ein grosser Theil von der Verfertigung der bekannten hölzernen Flaschen (Vörös-Gyurka auch Kulacs genannt), welche auf Reisen mitgenommen werden. Krickel, Adalbert Joseph: Fußreise durch den größten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1827, 1828 bis Ende Mai 1829, und zwar durch Ungarn, Siebenbürgen, die Militärgränzen. Wien, 1830. 135–136.*

műre a pohárnok és a tálnok felügyelt, az előbbi az italos, az utóbbi az ételhez való edényeket őrizte és gondozta. A bútortart nem túl gazdag és díszes, de több feltűnő darabot is tartalmaz, így a „spanis(i) bont” (= Spanische Wand) nevű spanyolfalat, csengettyűs éjjeliszekrényeket, forgatható gyermekszéket, „szuperlátos” vagyis baldachinos bölcst, de az 1698-as összeírás imazsámolyt is említ, amelyet feltehetően a házioltár előtt használt a katolikus főúri család (*oltár előtt való imádkozó szék*).

Az 1716. évi II. sz. összeírás remekül kiegészíti az előbbit, hiszen nem az ingóságokra, hanem az Alsóvár épületeire koncentrálnak. A leírás talán az egyetlen, amely plasztikusan, helyiségről helyiségre járva mutatja be a középkori Bebek-vár fontosabb objektumait, a felvonóhidat, istállókat, bástyákat, konyhát, sütőházat, palotát, a katonák és őrség helyét, igaz, már jórészt elpusztult állapotukban. Talán azt a pillanatot rögzíti, amikor végképp kiköltöztek az Alsóvár termeiből, hiszen a berendezés igen szegényes, bár az ebédlőben még áll az óriási asztal a 16 székkal, egy-egy bútorremek (aranyozott spanyolfal, cirádás almárium, fegyvertartó fogas) is árválkodik még a szobákban, talán éppen elszállításra várva, a falakon is lóg még egy pár metszet, ki tudja, vajon nem éppen azoknak a téziseknek a lapjai, amelyekkel a Csákyak vagy alumnusaiuk vizsgáztak a jezsuiták egyetemén. Feltűnő, hogy a szobákban mindenhol zöld színűek a cserépkályhák, melyeket kívülről fűtöttek (*kemencefűtő hely*), s talán az épület szerkezetéről is elárul valamit, hogy az árnyékszékek minden emeleten a kályhák mellett voltak beépítve, ez esetleg két egymás melletti központi kürtöt feltételez. Ezeket a fontos helyiségeket a korabeli szemérem miatt különleges neveken is illették (*priváta, Pilátus konyhája*) ahová pedig nem építettek ilyet, ott a hordozható változatát használták (*szükségre való faszék*).

A két inventárium kiadásánál figyelembe vettük az újkori szövegek gondozásának egyre többek által követett formáját, vagyis a betűhű közreadás helyett az értelmezést, a mai helyesíráshoz való közelítést választottuk. Az egybeírandó szavak („bé gyűvén” = bégyűvén) egy részénél és a központosásnál feltétlenül így jártunk el, bár feltűnő, hogy a vesszőket és pontokat mennyire a mai szabályokhoz hasonlóan alkalmazták. Betűhűséghez csak az idegen szavaknál és a különleges tárgyakat jelölő kifejezéseknél maradtunk meg („clavicordium”, „Theses kép”). A ma használt írásmódra ott tértünk át, ahol vélhetően a mai íráskép is ugyanazt a hangot és hosszúságot fejezi ki, mint a forrásban szereplő. Az igéknel a „tj”-t „tj”-re, a „lly”-t „lj”-re változtattuk a mai szabályzat szerint („lakattya” = lakatja), „zs”-t írtunk ott, ahol az eredetiben ezt a hangot jelölték ugyan, de „s”-sel jegyezték (pl. „sindely” = zsendely). A „tz”-t „c”-re változtattuk, a „cz”-t hasonlóan, „th/gh” helyett „t/g”-t közlünk. A magánhangzók írásánál általában a mai ejtésmódot részesítettük előnyben (pl. köböl = köböl, patko = patkó), az „eö/eó” helyett mindig „ö/ö”-t írtunk át. A hosszú és rövid mássalhangzókat azonban meghagytuk (pl. „töb”, „job”) hiszen a hibás írás, illetve az ejtés szerinti – sokszor tájnyelvet közvetítő – lejegyzés árulkodó és jellemző a korabeli szó- és írásbeliségre. Meghagytuk a „dgy”-t is (pl. „edgyüt”), mert ez feltehetően a gy hosszabb, illetve a „dgy”-hez hasonló ejtését festi.

I. A szendrői vár és majorság leltára

Szendrő, 1697. március 22.

Magyar Országos Levéltár P 72 (Csáky család levéltára – Kassai levéltár)

7. csomó. fasciculus 49. № 12

Az inventáriumot a Csáky levéltár gazdasági iratai között egy bekötött gazdasági napló őrizte meg, amelyet 1693 és 1701 között vezettek (*Diarium quoad Klukno et Szendrő ab anno 1693–1701*)³. A naplót abból az alkalomból nyitották, hogy Csáky István régi majorsági központját Kluknóról (Szepes m.) Szendrőre tette át. A két uradalom 17. század végi és 18. század eleji számadásait és a tisztviselő utasításait tartalmazó füzetbe vezették be a Szendrőre költözés után az új uradalmi és urasági centrum inventáriumát. A gazdasági napló több leltárt is tartalmaz a 17. század legvégéről, hiszen a gazdaság adminisztrációjának fontos intézménye volt az évenkénti, esetleg évente többször végrehajtott leltározás, a készletek, illetve hiányok pontos felmérése. Ezek között a leg-részletesebbet közöljük, de néhol utalunk a később (1698–1699) készült leltárakra is.

Anno 1697. die 22 Marty⁴

Szendrőben való költözéseimkor Kluknóról hozattak el aláb következő portékáim, melyek közül adattak Simonovics György nevű kulcsár kezében rend szerént ugyan Szendrőben Balogh Mihály által ezek:

A leggyakrabban előforduló latin kifejezések:

№ = numero = szám szerint, darabszám
vas = hordó
vasc. = vascula = átalag (kis hordó)
Scep. cub. = *Scepusiensis cubulus* = szepesi köből (szárazürmérték)
latl. = latus laridi = oldal szalonna
mettr. = metreta = mérő vagy véka (gabonamérték)
item = továbbá
par = pár, két darab

Hetvennégy rúd- és ötvenkilenc singvas, edgyütt tesznek	№	115
Két darab vadászó háló	№	2
Halhoz való egy halászó háló	№	1
Egy hordó seprő	vas	1
Tíz Szepessy köből vetni való borsó három hordóban	Scep. cub.	10
Tíz köből vetni való tatárka ⁵ 3 hordóban	Scep. cub.	10
Három köből mák egy hordóban	Scep. cub.	3
Egy tonna sóvári só	vas	1
Három egész kősó és egynek negyed része	№	3 ¼
Öt köből tatár krupa ⁶	Scep. cub.	5
Egy köből árpa krupa ⁷	Scep. cub.	1
Tizenhárom varga készítette juhbőr	№	13
Hasonló borjúbőr	№	7
Szőcs készítette báránybőr, hét	№	7
Irha	№	1

³ (latin) Kluknóra és Szendrőre vonatkozó napló 1693-tól 1701-ig

⁴ (latin) 1697. március 22.

⁵ hajdina

⁶ hajdinadara

⁷ árpadara

<i>Készítetlen juhbőr</i>	<i>Nö</i>	<i>8</i>
<i>Hasonló kecskebőr</i>	<i>Nö</i>	<i>18</i>
<i>Özbőr</i>	<i>Nö</i>	<i>1</i>
<i>Ökör- és tehénbőr</i>	<i>Nö</i>	<i>8</i>
<i>Három új vas rosta</i>	<i>Nö</i>	<i>3</i>
<i>Hat új lánc, az egyike ketté szakatt</i>	<i>Nö</i>	<i>6</i>
<i>Hatezer zsindeleyszeg</i>	<i>Nö</i>	<i>6000</i>
<i>Egy lombik csebrestitül</i>	<i>Nö</i>	<i>1</i>
<i>Egy kosárban holmi dirib-darab vas, inkább az csézához való</i>		
<i>Hatvan új patkó</i>	<i>Nö</i>	<i>60</i>
<i>Három ó patkó</i>	<i>Nö</i>	<i>3</i>
<i>Egy gyékény</i>	<i>Nö</i>	<i>1</i>
<i>Egy fácska metélő⁸ láda eszközöstül</i>	<i>Nö</i>	<i>1</i>
<i>Két kaszavas</i>	<i>Nö</i>	<i>2</i>
<i>Kilenc ó hárskötél vagy istráng</i>	<i>Nö</i>	<i>9</i>
<i>Egy átalagocska⁹ faolaj¹⁰</i>	<i>vasc.</i>	<i>1</i>
<i>Egy vasas régi pincetok</i>	<i>Nö</i>	<i>1</i>
<i>Egy zsákban fadgyú</i>	<i>libra¹¹</i>	
<i>Két öreg vas abroncs, seres hordóhoz való</i>	<i>Nö</i>	<i>2</i>
<i>Két kisebb vas abroncs, boros hordóhoz való</i>	<i>Nö</i>	<i>2</i>
<i>Egy pár mérni való vas serpenyő</i>	<i>par</i>	<i>1</i>
<i>Négy darab ahoz való vas fontok libr. 13¹²</i>	<i>Nö</i>	<i>4</i>
<i>Egy sóvári hordó fokhagyma</i>	<i>vasc.</i>	<i>1</i>
<i>Egy boros hordó félig fokhagymával, mely elmerült volt</i>	<i>vas</i>	<i>½</i>
<i>Egy vanna¹³ köménymagos túró, melyet az Bodvábú¹⁴ fogtak ki</i>		<i>1</i>
<i>Egy hordóban egy falka hering</i>	<i>vas</i>	<i>1</i>
<i>Egy tonna méz</i>	<i>just.¹⁵</i>	<i>60</i>
<i>Három hordó kluknai túró</i>	<i>vas</i>	<i>3</i>
<i>Egy hordó szalánci túró</i>	<i>vas</i>	<i>1</i>
<i>Egy hordó Rhabasanka(?)</i>	<i>vas</i>	<i>1</i>
<i>Egy jókora átalag kulimáz vagy szekérkenő</i>	<i>vasc.</i>	<i>1</i>
<i>Egy boros hordóban asszú¹⁶ szilva és dió, félig</i>	<i>vas</i>	<i>1</i>
<i>Egy öreg szarvasnak a szarva</i>	<i>Nö</i>	<i>1</i>
<i>Egy sóvári hordóban tizenkét sajt</i>	<i>Nö</i>	<i>12</i>
<i>Tíz drótos gyertyatartó</i>	<i>Nö</i>	<i>10</i>
<i>Egy lábos cseber, ser merni való</i>	<i>Nö</i>	<i>1</i>
<i>Egy szóró lapát</i>	<i>Nö</i>	<i>1</i>
<i>Sermérő kupa</i>	<i>Nö</i>	<i>2</i>
<i>Ser ice fábúl</i>	<i>Nö</i>	<i>1</i>
<i>Répa gyalu</i>	<i>Nö</i>	<i>1</i>
<i>Társzekérrül leszedett dirab-darab szőrök, egy nagyobb s egy kisebb, Bélyyigh¹⁷ uram önagysága neve alatt</i>	<i>Nö</i>	<i>2</i>
<i>Benkho¹⁸ uram csézájához való egy darab vas</i>	<i>Nö</i>	<i>1</i>

⁸ fa metszésére való eszközöket tartalmazó láda

⁹ igen kicsi hordó

¹⁰ olívaolaj

¹¹ font

¹² = librarum 13 (latin) 13 fontos (kb. 6 kilós)

¹³ kis kád vagy hordócska, feltehetően fából

¹⁴ a Bódva folyó keresztül folyik a városon, a szállításnál feltehetően néhány hordó beleesett

¹⁵ = justa (latin) icce

¹⁶ aszalt

¹⁷ feltehetően a korábbi udvarbíró vagy sáfár

<i>Egy ferdő kád</i>	<i>Né</i>	1
<i>Tizenöt ódal új szalonna</i>	<i>latl.</i>	15
<i>Hat ódal ó szalonna</i>	<i>latl.</i>	6
<i>Tizenhárom sódar</i>	<i>Né</i>	13
<i>Orja kettő</i>	<i>Né</i>	2
<i>Háj</i>	<i>Né</i>	2
<i>Egy csabalyó¹⁹ lenmag olajjal</i>	<i>Né</i>	1

Szaláncrúl

<i>Négy egész szalonna, négy hájjal edgyütt</i>	<i>Né</i>	4
<i>Egy hordó veres hagyma</i>	<i>vas</i>	1
<i>Öt kassai véka szilva</i>	<i>mettr.</i>	5
<i>Hét véka körtvély elegy almával</i>	<i>mettr.</i>	7
<i>Nyolc sódar</i>	<i>Né</i>	8
<i>Nyolc hátulsó láb</i>	<i>Né</i>	8
<i>Négy orja</i>	<i>Né</i>	4

Ezekon kívül vagon

<i>Három jószerű asztal, négyszegű, ujjak, lábostul</i>	<i>Né</i>	3
<i>Három négyszegű apró szegletes asztal, ezek közül edgyiknek az lába eltörött</i>	<i>Né</i>	3
<i>Két ugyan négyszegű hussza-széle egyenlő asztal, edgyiknek az lába elromlott</i>	<i>Né</i>	2
<i>Egy ebédlő tyukmony forma²⁰ asztal új lábbal</i>	<i>Né</i>	1
<i>Egy tyukony forma veres tábori asztal zöld lábbal</i>	<i>Né</i>	1
<i>Egy husszú asztal, vendég idejében való, lábastúl</i>	<i>Né</i>	1
<i>Egy husszú konyhára való asztal, kinek az lába elromlott</i>	<i>Né</i>	1
<i>Hét tábori szék, mellyeknek edgyike elromlott</i>	<i>Né</i>	7
<i>Húsz edgyes szék, mellyeknek eddig ketteje nem tanáltatott</i>	<i>Né</i>	20
<i>Két embernek való egy fejér deszka ágy vagy nyoszolya</i>	<i>Né</i>	1
<i>Egy embernek való egy fejér deszka ágy</i>	<i>Né</i>	1

Item

<i>Egy nagy paraszt láda, melyben Asszonyom őnagysága portékája volt, az házaiban²¹ valók</i>	<i>Né</i>	1
<i>Egy új borjúbőrrel borított vasas láda</i>	<i>Né</i>	1
<i>Egy képes paraszt lapos láda</i>	<i>Né</i>	1
<i>Egy fekete bőrrel borított régi vasas láda</i>	<i>Né</i>	1
<i>Egy fekete ládás böcső szuperlátos²²</i>	<i>Né</i>	1
<i>Egy koporsó forma paraszt láda, kiben ugyan Asszonyom őnagysága házi portékái voltak</i>	<i>Né</i>	1
<i>Egy liktáriumos láda</i>	<i>Né</i>	1
<i>Egy vas kemence fődöstül, confectum²³ főzni való</i>	<i>Né</i>	1
<i>Az úrfinak való forgó szék, asztalhoz való, lábostul</i>	<i>Né</i>	1

¹⁸ talán uradalmi tisztviselő

¹⁹ csobolyó

²⁰ tojás alakú, ovális

²¹ szobáiban

²² baldachinos böcső

²³ befőtt, lekvár

<i>Két jó Spanis bont</i> ²⁴	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Egy elszakadozott Spanis bont</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Két virgina,</i> ²⁵ <i>nagyobb s kisebb</i>	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Egy Posonban vött ostábla</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy öszvevarrott lepedőben egy farka párnák és derékalj</i>		
<i>Egy kisszerű vasas pincetok</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy sötétzöld festékekkel való új vasas pincetok tizenkét üveggel</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy feredő melegítő réz kondér vagy fazék</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy ruhamosó tekenő</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy farka mosott és mosatlan fonal</i>		
<i>Egy vízmelegítő üst, mosogatni vagy szapolni való</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Tál és tányér</i> ²⁶ <i>mosogatni való lábos dézsa</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Két varratt materiához való esztergából metszett székláb</i>	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Egy nagy festékes köntőstartó láda</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Két bőrbűl való párnaszák</i> ²⁷	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Egy veres remek posztóbűl való béllé</i> ²⁸ <i>párnaszák</i>	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Három réz új gyertyatartó</i>	<i>Nő</i>	<i>3</i>

Item

<i>Egy cymbalom tokostul</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy hegedű tokostul</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy paraszt fűszerszámos láda</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy fekete bőrral borított bakra való vasa régi láda</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy kopott borjúbőrral borított vasa bakra való láda</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy fejér záros paraszt láda</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy sötétzöld festékekkel való leveles láda</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Három pogácsa ón</i> ²⁹	<i>Nő</i>	<i>3</i>
<i>Egy nagy fejér zabolás schatulya</i> ³⁰	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Hasonló régi paraszt láda, kiben nyergek vadnak</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy festett fűszerszámos láda, zöld</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>

Item Szalai György nevű pohárnoknál

<i>Két vasas pincetok</i>	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Harminchárom csésze, gyümölcs alá való</i>	<i>Nő</i>	<i>33</i>
<i>Egy paraszt pincetok, kiben tizenkét apró veres György</i> ³¹ <i>vagyon</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>fedelestűl</i>		
<i>Egy két-, más egycécs újkeresztény</i> ³² <i>csinálta korsók</i>	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Egy nagy réz melegítő</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy ház füstölő rézbűl</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Két bőrral borított veres györgy</i>	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Két-, négyicécs szíjas Veres Györgyök</i>	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Egy nagy veres györgy</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>

²⁴ Spanische Wand (német) szóból = spanyolfal vagy paraván

²⁵ virginál, asztalon használt húros–billentyűs hangszer

²⁶ tányér

²⁷ párnahuzat

²⁸ bélelt

²⁹ pogácsaszaggató forma

³⁰ (német) skatulya, doboz

³¹ bortartó edény, feltehetően kulacs

³² habán

<i>Két szfj nélküül való másfél iccés gyurkók³³</i>	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Egy útra való pohárszék láda</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy réz kondér, tíziccs</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy ón palack háromiccs, földölöstül</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy ezüst medence ezüst mosdóval edgyütt</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Ezüst hat cápa³⁴ pohár</i>	<i>Nő</i>	<i>6</i>
<i>Kilenc ezüst kanál</i>	<i>Nő</i>	<i>9</i>
<i>Egy ezüst sőtartó 3 felső lábbal</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Ezüst nádméz porzó</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Két egyforma ezüst gyertyatartó</i>	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Acél hamvevő³⁵ vagy koppantó</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Két réz koppantó</i>	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>3 báldogbul [való] koppantó</i>	<i>Nő</i>	<i>3</i>
<i>Egy régi erős réz gyertyatartó</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Más új gyengébb réz gyertyatartó</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Két tucatt asztali fekete nyelvű kések</i>	<i>Nő</i>	<i>24</i>
<i>Nyolc rozsolisos üveg palack</i>	<i>Nő</i>	<i>8</i>
<i>Hosszabb viasz gyertya, asztalra valók³⁶</i>	<i>Nő</i>	<i>8</i>
<i>Rövidebb huszonnégy³⁷</i>	<i>Nő</i>	<i>24</i>
<i>Egy paraszt üveges láda, kiben útra való üveget szoktak hordozni³⁸</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy óntálás láda</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Hat tál alá való karika, asztalra való</i>	<i>Nő</i>	<i>6</i>
<i>Két borított vasas láda 12 tállal 24 tányérral, négyiccs palackkal rézből, 4 lapos palackkal faolajnak vagy ecetnek³⁹</i>		
<i>4 karafin⁴⁰</i>		
<i>Két új frissebb karafin</i>		
<i>Két festett törpe pohár</i>		
<i>Két üveg csésze</i>		
<i>12 apró lábós rozsolisos pohár</i>		
<i>Két metszett palack, srófós</i>		
<i>4 kluknai ecetes átalag, 1 fonyi, 4 szendrei, kettő almaecetes átalag</i>		
<i>Egy csabalyó</i>		
<i>1 fedeles üveg, virágos</i>		
<i>Egy kettős fedeles üveg, de az felső fedele elromlott</i>		
<i>Egy szép metszett vastag fedeles üveg</i>		
<i>Más két habos forma fedeles üveg, egyikének a fedele elromlott</i>		
<i>Két hosszú, egy más szeretőként járó virágos fedeles üveg, egynek a fedele elromlott</i>		
<i>Egy iccés csúcsos üveg</i>		
<i>Ötlábos virágos fedetlen pohár</i>		
<i>Három sima lábós pohár</i>		
<i>Egy virágos fedeles seres törpe pohár</i>		
<i>6 metszett seres pohárok</i>		
<i>Az Asszon őn(agysá)ga seres pohára 1</i>		
<i>Tokban járó boros vastag pohár 1</i>		

³³ a „veresgyörgy” nevű kulacs becézett formája

³⁴ cápabőrhöz hasonló, pontozással díszített ezüstpohár

³⁵ gyertyakoppantó

³⁶ áthúzva

³⁷ áthúzva

³⁸ áthúzva

³⁹ a következő tételeket 1698 májusában írták hozzá

⁴⁰ (üveg)palack

A konyhán

<i>Tíz egyben járó kondér fedőtül</i>	<i>Né</i>	<i>10</i>
<i>Tizennégy vas serpenyő</i>	<i>Né</i>	<i>14</i>
<i>Négy pár pecsenye sütni valós vasmacska</i>	<i>par</i>	<i>4</i>
<i>Két pár öszvejáró réz hosszú medence</i>	<i>par</i>	<i>2</i>
<i>Három öreg tűz alá való vasmacska két vasrúddal</i>	<i>Né</i>	<i>3</i>
<i>Két par kisebb tűz alá való vasmacska</i>	<i>par</i>	<i>2</i>
<i>Vas nyárs négy</i>	<i>Né</i>	<i>4</i>
<i>Rostély három</i>	<i>Né</i>	<i>3</i>
<i>Réz fazék kettő</i>	<i>Né</i>	<i>2</i>
<i>Tepszi három</i>	<i>Né</i>	<i>3</i>
<i>Réz mozsár egy</i>	<i>Né</i>	<i>1</i>
<i>Vágó kés két pár</i>	<i>par</i>	<i>2</i>
<i>Ecetes fából való edény egy</i>	<i>Né</i>	<i>1</i>
<i>Dézsza egy</i>	<i>Né</i>	<i>1</i>
<i>Öreg cseber egy</i>	<i>Né</i>	<i>1</i>
<i>Lészűrő rézből egy</i>	<i>Né</i>	<i>1</i>
<i>Tormareszelő</i>	<i>Né</i>	<i>1</i>
<i>Egy icés faolajos báldog palack</i>	<i>Né</i>	<i>1</i>
<i>Más két kisebb pléh palack</i>	<i>Né</i>	<i>2</i>
<i>Egy fa mozsár vas törőstül</i>	<i>Né</i>	<i>1</i>
<i>Két fából való edény kaporlénék⁴¹ és lemonának⁴²</i>	<i>Né</i>	<i>2</i>

Item kertészhez tartozó

<i>Két öntöző edény</i>	<i>Né</i>	<i>2</i>
<i>Két gereblye</i>	<i>Né</i>	<i>2</i>
<i>Tíz kertbeli kapa</i>	<i>Né</i>	<i>10</i>
<i>Tizennyolc kertbeli ásó</i>	<i>Né</i>	<i>18</i>
<i>Egy kerti magos paraszt láda</i>	<i>Né</i>	<i>1</i>

Item az tálnak⁴³ gondviselőse alatt

<i>Négy öreg ón tál</i>	<i>Né</i>	<i>4</i>
<i>Tizennyolc egyben járó közép ón tálak</i>	<i>Né</i>	<i>18</i>
<i>Tizenkét morva⁴⁴ valamivel kisebb tálak</i>	<i>Né</i>	<i>14</i>
<i>Négy kicsin ón tál</i>	<i>Né</i>	<i>4</i>
<i>Huszonhat régi ón tángyéro, kinek hárome új</i>	<i>Né</i>	<i>26</i>
<i>Tizenkét Lőcsén csinált új tángyéro</i>	<i>Né</i>	<i>12</i>
<i>Huszonnégy Morvában⁴⁵ csinált új tángyéro</i>	<i>Né</i>	<i>24</i>
<i>Kilenc réz tál</i>	<i>Né</i>	<i>9</i>
<i>Nyolc réz tángyér</i>	<i>Né</i>	<i>8</i>

⁴¹ kaporolaj, fűszernek és gyógyszernek is használták

⁴² citromolaj, édességek fűszerezésére használták

⁴³ tálnok

⁴⁴ Morvaországban gyártott (ón)

⁴⁵ Morvaországban gyártott (ón)

Item Sütő Demeternél

<i>Tekenő</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy kupa</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Egy szita</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>

Az majorné kezénél vagyon, Kluknórúl hozott

<i>Lúd</i>	<i>Nő</i>	<i>10</i>
<i>Tyúk</i>	<i>Nő</i>	<i>22</i>
<i>Kappan</i>	<i>Nő</i>	<i>2</i>
<i>Pujka</i>	<i>Nő</i>	<i>6</i>
<i>Kácsa</i>	<i>Nő</i>	<i>12</i>

Ez feljebb írt majorsággal edgyütt mindenestül adatott a szendrei majorné kezéhez

<i>Lúd</i>	<i>Nő</i>	<i>56</i>
<i>Tyúk</i>	<i>Nő</i>	<i>60</i>
<i>Pujka</i>	<i>Nő</i>	<i>28</i>
<i>Kácsa</i>	<i>Nő</i>	<i>26</i>

Item die 19. May⁴⁶ Szaláncrúl hajtatott szarvasmarha adatott kezében e szerént

<i>Bika</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Tehén</i>	<i>Nő</i>	<i>14</i>

Szepesbül mellyeket az öreg úr hajtatott

<i>Bika</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>Tehén</i>	<i>Nő</i>	<i>19</i>
<i>Tehén – Kluknórúl</i>	<i>Nő</i>	<i>5</i>
<i>Harmadiki és tavalyi tinók öszvességgel, kik között tehén-tinó Nő 14, ökörborjú Nő 5</i>	<i>Nő</i>	<i>19</i>
<i>Idei borjú</i>	<i>Nő</i>	<i>1</i>
<i>[Összesen]</i>	<i>Nő</i>	<i>60</i>
<i>Ezek között öreg fejős tehén vagyon</i>	<i>Nő</i>	<i>15</i>
<i>Előhasú fejős tehén</i>	<i>Nő</i>	<i>4</i>
<i>Meddő fejős tehén</i>	<i>Nő</i>	<i>5</i>
<i>A többi Nő 14 mostan eddig nem fejhették</i>	<i>Nő</i>	<i>14</i>

⁴⁶ május 19-én

II. A szendrői Alsóvár és tartozékai összeírása

Szendrő, 1716. május 25.

Magyar Országos Levéltár P 72 (Csáky család levéltára – Kassai levéltár)

13. csomó. fasciculus 81. № 5.

Az összeírás két változatban maradt fent a Csáky levéltárban ugyanazon szám alatt, az alább közlendő, korábbiak és eredetinek tekinthető lajstrom, és egy különböző cím alatt szereplő másik leltár (25. May 1716. *Conscriptio quorundam bonorum ad arcem Szendrő pertinentium, cum inventatione mobilium in eadem inferiori arce repertorum*),⁴⁷ amely csak kisebb változtatásokat tartalmaz. Néhol a változtatások több információval szolgálnak, akkor a másolatból [szögletes zárójelben] közöljük a kiegészítést. Az eredeti összeírást Divinyi András készítette, róla nem árulják el a források, hogy vajon az uradalom szolgálatában állt-e, s hogy milyen céllal készítette a leltárt.

A leggyakrabban előforduló latin kifejezések:

<i>item</i> =	továbbá
<i>contignatio</i> =	épület szintje, emelet
<i>reperiáltatik</i> =	találtatik
<i>extál</i> =	van, megvan, áll

*Conscriptio nonnullorum Szendrőviensium bonorum de anno 1716. 25. May per Andream Divinyi peracta*⁴⁸

Méltóságos gróf keresztzségi Csáky Zsigmond uram *õexcellentiája szendrei alsó Várának és ahoz tartozandó jószágának conscriptiója és inventatiója*⁴⁹ Anno 1716 die 25 May⁵⁰ alól írt mód szerint következik

Szendrő várossában az Alsó Várhoz érkeztvén, s megtekintvén mint⁵¹ kívül és belől az várat, amely is régi kőfalakkal körül vagyon véve, egyfelől Bodva vize foly melette, az város felől pedig egy kis árok vagyon körülette, mely árkon által az kapuig tölgyfa híd vagyon, fölette egy fa srankó⁵² egy nagy láncal és retesszel. Felvonó kapuja az várnak új, egy fiókjával⁵³ edgyütt, a kapunak kettő a láncra és az lakatja is annyi.

Kapun bégyűvén az várban, vagyon job kéz felől kapusok gunyhója egy hosszú szín alatt, mely is zszindely alatt vagyon s ott egy öreg kovácsfűvő. Onnét menvén bal kéz felől vagyon sorjában négy istálló, kinek is az ajtaja mind vas sarkokon álló, kettején retesz vagyon, a többin nincsen, mindazáltal mindenikének válója⁵⁴ és jászolja vagyon, és ezen négy közül csak egynek vagyon lakatja.

Item ezeken kívül ötödik istálló is reperiáltatik az szögletben a több istállók végében, melynek ajtaja nincsen, de az válója megvagyon. Ezek az istállók mind fából vannak csinálva az vár körül való kőfalhoz, az eszterhájok⁵⁵ zszindelyes.

⁴⁷ (latin) 1716. május 25. bizonyos, Szendrő várához tartozó javak összeírása az Alsóvárban talált ingóságok leltárával együtt

⁴⁸ (latin) Némely szendrői jószágok 1716. május 25-én Divinyi András által készült összeírása

⁴⁹ (latin) leltárba vétele

⁵⁰ 1716. május 25-én

⁵¹ mind

⁵² sorompó

⁵³ oldalsó lánc tartó rekesz

⁵⁴ vályúja

⁵⁵ eresztük

Felül említett öt istállók szomszédságában egy zsendelyes szín, holott egy szán és kocsinak felső része fából csak pusztán exstál.

Ezekül bémenvén az második kapuban belső várának, mely kapunak semmi zárja nincsen. Mingyárt az kapu mellett bal kéz felől vagy az katonák háza, kinek az ajtaja deszkás, vas sarkokon, zár nélkül. Vagyon benne egy asztal, egy hosszú karszék és apró karszék hat, egy ágy fenyű deszkából való, egy zöld kemence, két üveg ablakja, az padlása deszkás, aki is meg vagyon támasztva közöpon egy oszloppal.

Az katonaház mellett vagyon bótház⁵⁶, kinek az ajtaja vassarkos és pléhes, két ablakja, egyik rostélyos, a másik pedig nem. Vagyon benne két asztal. Item azon körül vagyon egy asztalosnak való asztal, két paraszt ágy. Egy zöld kemence, egy almariom, egy karszék, négy fogas az falon.

Onnant menvén bal kéz felől vagyon egy pusztia konyha, az padlása fa, de rongyos, úgy hogy meg is vagyon támasztva. Ott vagyon két feneketlen ágy, egy asztalláb, (salvo item honore)⁵⁷ két szükségre való faszék,⁵⁸ egy nagy szuszék, egy üveg nélkül való ablak. Az ajtaja deszkás, sarkokon álló.

Onnét menvén bal kéz felől vagyon egy pince, mely felett vagyon egy kis kamarácska, padlás nélkül, mindkettő ez zsendely alatt vagyon. A pince ajtaja fából való, vas zárokon járó, lakattal együtt, melynek egynéhány fa gradicsa vagyon.

A pince fölöt vagyon egy fa gradics, zsendely alatt, ki felső contignatióra szolgál.

A pincétül menvén várhegy felől vagyon egy bástya, az melyben is vagyon egy boltocska⁵⁹, az ajtaja fából, vas zárja lakattal együtt, az melly boltocskában vagyon két pusztia láda, egy egyikében holmi apró dib-dáb⁶⁰ rozsdás vasacskák vannak, item azon kívül két fúró, és juhnyíró két rozsdás olló, egy fél köből három vasabroncsos, akinek az fogója is vasas, azon kívül egy fa köből, zsendelyes az hejázatja.

Annak szomszédságában vagyon más bóthajtás kamara, kinek az ajtaja deszkából álló vaszárval és lakattal együtt. Reperiáltatik pedig benne három, fából csinált véka, ez is zsendely hejázatja alatt vagyon.

Ugyanazon bóthajtásos kamara mellet vagyon egy pusztia bólt⁶¹, kinek az ajtaja vassarkokon függő, lakat nélkül. Onnat menvén vagyon egy pusztia pince, fa ajtós, vas zárokkal edgyüt, lakat nélkül, melyben vagyon egy káposztaaprító kés ládácskájával edgyüt, item két hordócska káposztával. Ennek semmi hejázatja nincsen.

Abbúl a bóltból kimenvén, bal kéz felől vagyon egy más⁶² pusztia boltocska, és onnét [szolgáló] egy nagy pusztia bástya [éppen várhegy felől], ürös⁶³, fődél nélkül, mely annak elötte két contignatiós levél⁶⁴, amint kiteszik, [de annyira elpusztult, hogy se ajtaja, se padlása nincsen], mivel most is romlott, gerendái felül exstálnak, de padlás nélkül.

Onnét kigyűvén job kéz felől fa garadics⁶⁵ vagyon, aki szolgál az felső négy szögletes bástyára, mely garadics fedél alatt vagyon, és annak a végiben még exstál egynéhány régi szarufa, említet két contignatiós pusztia bástya felett.

Azon négyszögletű pusztia bástyától menvén bal kéz felé vagyon konyhaszoba, kinek ajtaja fa, vas sarkokon függő, egy üveg ablakja, egy paraszt kemencéje és padlása deszkás. Item⁶⁶ egy asztala is vagyon. Mellette [mindgyár] egy konyha, kinek az ajtaja deszkás, padlása bóthajtásos és tűzhelye fából való, a kéménnyel pedig félig csak sövényből kötöt,⁶⁷ úgy mint az alja, az felső része

⁵⁶ boltozatos épület

⁵⁷ (latin) tisztességgel szólván v. elnézést a kifejezésért (az árnyékszék említése miatt kér elnézést az összeíró)

⁵⁸ hordozható árnyékszék

⁵⁹ apró boltozatos helyiség

⁶⁰ értéktelen apróság

⁶¹ boltozott helyiség

⁶² másik

⁶³ üres

⁶⁴ volt

⁶⁵ gradics, lépcső

⁶⁶ (latin) továbbá

⁶⁷ font

pedig kőből álló. Item egy nagy ablakja, félig üveges és félig deszkából való tábla vagy rajta. [Benne vagy] egy réz [örög⁶⁸] fazék circiter⁶⁹ két akós⁷⁰, fedél nélkül, vizet melegíteni való, item egy kis vas fazék, két nyárfa, egy⁷¹ öreg, az másika kicsiny, vas serpenyű, egy bádogg rostácska, egy vas lapát, egy romlot szító vas⁷². Bizonyos számú apró és öregjeb⁷³ cserépedény. Item két mosogató dézsa, örög vízfordó dézsa is annyi, egy fa almariom a kőfalban,⁷⁴ egy kis lakatocskával együtt. Azon kívül két vasmacska, két pecsenyesütő vas. Ez mind egészen zszindely alatt vagy.

Az konyhárúl kimenvén bal kéz felé vagy az konyhától, szögleten vagy egy sáfárház, kinek az ajtaja pa-

raszt vas zárral ugyan, és lakat rajta, benne egy rosz kemence és üres hordó Nro⁷⁵ 9, két kád, kiben liszt szokot lenni, egy tányérmosogató edény, három rosz német nyereg, malomhoz való vaseszköz karikával edgyüt kilenc darab, item kovácsnak való vaseszköz, az is kilenc darab. Konyhára való három darab vas, szekérhez való is három és egy kerékkötő lánc, két ablak üveg nélkül. Item egy tarisznyában három darab malomhoz való vas, egy hosszú darab rúdvas, falában két nagy vasszeg.

Az sáfárházból más sáfárházban vagy az küszöbös ajtó, kiben találtatott két üres boroshordó, két üres faputon, egy régi kender vasescet, egy marhabélyeg, vasrostély, egy kis vassfazék, egy famérték, fontos, három golyóbyssal együtt.

Azon sáfárházból kigyűvén bal kézre vagy az sütőház, kinek az ajtaja deszkás, vas sarkokon függő, lakat nélkül, találtatott benne egy paraszt ágy, négy rosz üres hordó, három tekenő, egy jó szita, másika nem derekas, harmadik kicsiny, egy hosszú lapát cipők kemencében való hányására, item egy vízfordó dézsa, egy fatábla cipóknak való, egy fejsze, három darab deszka, két üveg ablak, egyike jó, az másika papirossal ragasztott, egy sütökemence. Fapadlása az háznak.

Azon sütőházból kimenvén találtatik fa gradics, mely szolgál felső contignatióra, mely gradics alatt vagy az kút, vas lánc és vas ambronsos vödör rajta.

Ugyanazon a gradicson felmenvén, második contignatióra, az gradics iránt⁷⁶ vagy az szoba, melynek az ajtaja fa, vas sarkokon, egy lakat rajta, mely szoba sütőház felet vagy, melynek az alsó padimentumja⁷⁷ meghajlot, sütőházban lévő padlás és régi gerendák miat. Ugyanennek az háznak az felső padlása meghajlott felett lévő harmadig⁷⁸ contignation való ház miat, kiben vagy az hosszú asztal, másik félkerékű⁷⁹ fejér asztalka. Egy hosszú karszék, egy ágy, két üveges ablak, két szimplex⁸⁰ fogas, item ecetnek való egy ócska hordócska.

Azon házból kigyűvén, job kézre vagy az deszkás folyosó, az holott is mindgyárt gradics mellet vagy az kéménybe szolgáló deszkás ajtócska vas zárokkal edgyüt, ugyanazon az folyosón tovább menvén vagy az job kéz felől egy szoba, kinek is az ajtaja deszkás, vas sarkokon vagy, vas retesszel és egy lakattal edgyüt, annak négy ablakja üvegből, egy zöld kemencéje, két deszkás ágya, egy négyszegletű asztalkája, egy fejér karszéke és egy paraszt fogasa vagy.

Azon házból mindgyárt más⁸¹ házban nyíló ócska vas sarkokon függő egy deszkás ajtó, lakat lévén rajta. Vagy az kívül egy rosz ajtó vas sarkokon és pántokon. Ugyanottan abban az házban találtatik egy éléstártó láda vas pántokon, item három üveg ablak, két új üveg lámpás, egy fa abroncsos kád, ecettartó faláb, item más házból való két üveg ablak, hatezer zszindelyszeg, két

⁶⁸ öreg, vagyis nagy

⁶⁹ (latin) körülbelül

⁷⁰ a másik összeírás másfél akósnak mondja

⁷¹ az egyik

⁷² a kemence tüzeinek felszítására való hosszú vaseszköz

⁷³ nagyobb

⁷⁴ falba épített szekrény

⁷⁵ = numero (latin) szám szerint

⁷⁶ irányában, szemben

⁷⁷ (latin) padlója

⁷⁸ harmadik

⁷⁹ félkör alakú

⁸⁰ egyes vagy egyszerű

⁸¹ másik

vas serpenyű, öt sínvas, egy új csoroszllya, tizenegy házszege, egy dézsácska és egy kupa, tíz vajnak való üres vannácska⁸², egy négyszögletű asztal, egy iskatula⁸³, egy rosz ládácska, mindkettő földél nélkül, egy karszék.

Visszatérvén azon házból az folyosóra, s felmenvén egy régi grádicson harmadik contignatióra (mely grádicsonak és folyosónak mind rosz régi gerendái lévén, úgyannyira, hogy helyenkint szakadoznak) bal kézre vagyon egy szoba, kinek az ajtaja asztalos új munka, vas sarkas, pléhes, kulccsal és kilincsel edgyüt. Vagyon bene zöld kemence, job kézre az felső cifrájának edgyik darabja le lévén rontva, mely kemence meget vagyon egy árnyékszék, egy ajtócska, rajta vasas az zárja. Az ház padimentuma deszkás, az padlással edgyütt, kiben vagyon egy négyszögletű asztal, két karszék és négy üveg ablak. Mely szobából más szobába menvén, egy asztalos munka új ajtón, kinek vas zárjai vannak, annak az kemencéje zöld, három ép üveg ablakja, alsó és felső padimentuma⁸⁴ deszkás. Az kemencén vagyon egy vas ajtócska. Annak az háznak vagyon más ajtaja is az folyosóra cum omnibus necessariis⁸⁵, ugyan ben az házban négy búzamérő edény is vagyon.

Visszatérvén az szobából az folyosón, bal kéz felől vagyon kemencefűtő hely, ajtó nélkül.

Továb progrediálván⁸⁶ találtatik egy szoba, kinek is vagyon zöld asztalos munka ajtaja cum omnibus appartinentiis⁸⁷. Melyben bémenvén, bal kézre vagyon zöd kályhás kemence, a meget privátára⁸⁸ szolgáló új ajtócska, egy kis vas horog rajta, vas sarkokon fűg az ajtó. A háznak alsó és felső padimentuma deszkás, benne három üveg ablak, két Theses kép⁸⁹, az ketteje rámás. Egy fogasocska, puskáknak való, két négyszögletű asztalocska, item egy kerekdüt⁹⁰ asztal, azon kerekdüt asztalnak edgyik darabja az aljának le van törve, két zöld és egy fejjér karszék, azon kívüül egy deszkás ágy vagyon benne.

Ezen szobából más szobában nyilik zöd asztalos munka pléh nélkül, vas sarkokon és pántokon, kilincs nélkül való ajtó, mely ajtón két grádicson lemenvén egy hosszú forma szobácskában, melynek négy ablakja vagyon, a rámai zöld festéssel festve, üveges az ablakja. Benne egy kerekdüt asztal, egy Theses⁹¹; felső és alsó padimentuma deszkás, azon kívüül egy ágy, két szék kar nélkül, egy zöld láda találtatik.

Azon szobából kimenvén egy kis ajtón job kézre, mely is zöld asztalos munka, annak irányában más szobában vagyon egy zöld kemence, két üveg ablak, három négyszögletű asztal, egy kék aranyos-virágos spanisi boni⁹², egy ágy, rajta egy szalmazsák, fegyvertartó két fogas, egy kerekdüt asztal, az új asztalos cirádákkal cifrázott almáriom az falban. Alsó és felső padimentuma deszkás. Ennek az szobának az nagyob ajtaja is vagyon, az is asztalos munka, zöld festékes cum omnibus clausuris⁹³.

Onnét menvén Palotára, annak per omnia⁹⁴ hasonló az ajtaja, melyben vagyon zöld kemence, két üveg ablak, egy négyszögletű asztal és egy kerekdüt, 15 edgyes zöld karszék, zelszék⁹⁵ egy, egy asztalos munka pohárszék szükséges zárjával edgyüt; alsó és felső padimentuma deszkás.

Onnét vagyon egy nyiló ajtó zöld festékes, minden hozzá való pléhekkal edgyüt, az mely szolgál egy kis püvarra, mely püvarnak az alsó padimentuma rosz, lyukas, és csak holmi dib-dáb⁹⁶ fából álló, felső padlása semmi sincs. Onnét szolgál egy kémény az palota kemencéjéhez.

⁸² kádacska v. bödön, feltehetően fából

⁸³ skatulya, doboz

⁸⁴ (latin) nemcsak padlót, hanem sík mennyezetet, „padlást” is jelent

⁸⁵ minden szükséges tartozékával együtt

⁸⁶ (latin) előrelépven

⁸⁷ összes tartozékaival együtt

⁸⁸ (latin) itt: árnyékszékre

⁸⁹ téziskép vagy tézislap, vagyis az egyetemi, akadémiai vizsga téziseinek nyomtatott, metszetes képpel

illusztrált lapja

⁹⁰ kerekded

⁹¹ tézis, vagyis téziskép, tézislap, vö. a 89. sz. jegyzetet

⁹² a német Spanische Wand = spanyolfal rontott változata

⁹³ (latin) összes zárjával együtt

⁹⁴ (latin) mindenben

⁹⁵ kárpitozott karosszék (a német Sessel = karosszék szóból)

Azon pítvarbúl nyílik egy új ződ ajtó szükséges vas zárokkal edgyüt a legvégső szobában, mely szobában bémenvén, annak mindkét pádimentuma deszkás, két ablakja üveges, egy asztala és két ágya vagyon; az kemencéje zöld, az holott is egy Pilátus konyhájára⁹⁷ járó ajtócska vagyon vas sarkokkal és horgokkal edgyüt.

Visszagyúvén onnét az felül említet pítvarkában, onnét vagyon egy zöld ajtó az folyosóra, kinek semmi pléhe nincsen, csak egyedül vas sarkokon és pántokon függ.

Ez lévén eddig a vár conscriptiója.⁹⁸

*

Kigyűvén azért az várbúl, vagyon balkéz felül egy zsindeyes jégverem, vas sarkokon függő és retesz az ajtaja.

Az jégverem mellet vagyon tölgyfábúl építet és zsindeleyel fedet mézárszék, kinek deszkás ajtaja és táblája lévén, mindkettő vas sarkokon és pántokon függő, egy lakattal edgyüt.

Azon felül vagyon egy korcsma, melynek az pincéje elől padlásos, hátul pedig bóthajtásos, de sok helyen már le hajlodozot az fedele, úgy hogy esős időben csorog is az pincében. Annak az ajtaja dupla deszkás, egy lakat rajta, benne egy ólom icce; kinek az esztergája⁹⁹ gazos.

Onnét lemenvén edgyik utcájára az városnak az major felé, legelőször is vagyon ben az városban egy veteményes kert egynéhány fiatal szilvafa lévén benne és tengeri szöllő fácskák¹⁰⁰ az utcáin két felől. Ugyan abban az kertben vagyon köpű méh. Sövényvel és pedig ócskával kerítet az kert.

Az városban kívüül az Bodva vize partján vagyon egy új fundamentumból kőbül építettet serfőző ház, zsindeleyel befedve, máskint egészen puszta, és csak szaladházbúl¹⁰¹ és sernevelőbül¹⁰² álló, semminémű padlása és apparomentoma¹⁰³ nem lévén, hanem két öreg kád benne, mind a kettőn egy-egy vas abroncs vagyon, az töb abroncsok fábúl valók, és csak egy-egy fenekű kádak azok, az edgyike szaladnak¹⁰⁴, a másika pedig serfőzésnek való. Boltozás alá való deszkákbul álló négy argus¹⁰⁵. Fedele nincs egészen befedve, hanem az házban vagyon valami kevés zsindeley, és azon kívüül vagy tizenkét (id est¹⁰⁶ 12) nyárfábúl faragott léc. Vas sarkokon vagyon két ajtaja, edgyik a Bodva felől, a másik pedig pázsit felől; vagyon azon kívüül harmadik ajtó is az sernevelőbül, de csak küszöbbül álló. Item két puszta ablak az szaladházban; item az sernevelőben hat szál fenyű deszka találatott.

Serfőzőn alól mintegy ad passus circiter 300¹⁰⁷ exstál egy puszta malom, melyben vagyon egy rosz szoba, rosz paraszt kemencével és rosz ajtóval edgyüt, szalmával bé vagyon fedve. Két rosz semmire való malomkerék vagyon benne, a végin edgyikének egy vas abroncs, az másikán pedig négy vas karika, két vas csappal edgyüt megvagyon. Sövénybül és rot fábúl¹⁰⁸ való az malom háza. Benne vagyon ugyan egy rongyos semmire való kendertörő, azon kendertörőnek négy fa verője meglehetősen vagyon. Hat ó tölgyfábúl való gerenda vagyon az malomnál, ketteje annak lábokon ál az vizen. A kő padgya lábokon álló, meglehetősen. Item víz-hossza gerenda három, egy ócska fogaskerék.

Azon malmon alól az Bódva vizén egy hosszú tölgyfa lábokon és gerendákon álló hid, de semmire való.

⁹⁶ dirib-darab, értéktelen apróságok

⁹⁷ árnyékszékre

⁹⁸ (latin) összeírása

⁹⁹ eresze

¹⁰⁰ ribiszkebokrok

¹⁰¹ gabonacsíráztató helyiség

¹⁰² serfőző helyiség

¹⁰³ szereléke, tartozéka

¹⁰⁴ csíráztatott gabona

¹⁰⁵ (latin) ív

¹⁰⁶ (latin) azaz

¹⁰⁷ (latin) körülbelül 300 lépésre

¹⁰⁸ karóvázból, amelyre a sövényt fonták (a német Rotte szóból)

A hídnak irányában job kézre circiter ad passus 200¹⁰⁹ reperiátatik majorház, mely is új sövényekkel bé van kerítve, az kapuja vesszős, és az kapu mellet két új oszlopból és ócska deszkából álló kis kapu, az zárja fa. Ugyanazon bémenvén az majorban, job kézre vagyon majorház sövényből fonyatott és sárral tapasztott s szalmával befedett, mellyen Bodva felől egy paraszt ajtó, vas sarkokon függő. Bémenvén az pitvarban bal kézre egy lyukas kamara, azon egy paraszt ajtó vas sarkokon és pántokon függő, vas retenessel edgyüt. Benne találatott két köpüllő, két sojtár¹¹⁰, két kupa, egy dézsa és egy ó kádacska. Job kézre szoba paraszt ajtóval, vas pántokon függő, kilincsel edgyüt. Az szobában paraszt kemence, deszkából álló három lóca, három ablak üveg nélkül. Major pitvarából kigyűvén bal kézre egy sövényes istálló paraszt ajtó rajta, job kézre pedig egy kerekdít, sövényből kötöt és szalmával fedet ludaknak való ól. Azon túl egy hosszas sövényből álló szalmás tehének számára való ól, mindkettőnek sövényből kötött az ajtója. Az kapu-nak irányában egy új ökröknek való rólt fábúl¹¹¹ építetett szalmával fedet istálló, amely istálló mellet úr dolgára¹¹² járó parasztok számára építetett egy kerekdít tüzellő hely. Item egy kerekdít sövényből fonyott szalmás lúd ól. Az udvar közepin sövényből fonyot egy jászoly. Item egy vasas szekér négy löcsével, az mely hat ökörre való jármokkal és tézlákkal¹¹³, egy eke vasastúl, két vas borona, két ócska szán, egy ó lajtorja, item szekérhez való oldalak, egy deszka válló¹¹⁴, víznek való, sertéseknek találatik. Majorház udvarából ajtónak hagyot egy lyukon kimenvén pajta kertjében, mely körül ócska sövény kertnek közepin egy régi pajtaforma, oszlopokon álló, szalmával imígy-amúgy befedett szín. Azon kertből város felé kimenvén, vagyon egy magos oszlopos kapu kis kapucskával s sövényes ajtóval edgyüt. Feljeb említett majorban vagyon ökör járomba való №¹¹⁵ 6, fejős tehén 4, meddő tehén 3, egy tulok, három üsző, tavalyi borjú 5, ezidei borjú 4, öreg sertés 32, süldő 59, ősi malac 13, tavaszi malac 14, vagyon öreg pólka¹¹⁶ 27, öreg lúd 20, öreg kacsa 5, öreg tyúk 10. Vannak szolgálók mindenféle marhához, de csak az majoros gazdának és majorosnának, a két béresnek és kondásnak vagyon conventiója¹¹⁷.

Onnat menvén az középső malomban, az hol is találatik egy szoba, kinek három az ablakja, paraszt, és csak fában csinálva; az ajtaja is paraszt, vas sarkokon ugyan, de a zárja csak fa; az padlása fa, kemencéje paraszt. A mellet vagyon az malomház, kinek kettő a kereke, belső jó, más hozzá tartozandó fa és vas eszközökkel edgyüt. Bent 8 boros hordó. Szuszek lakattal edgyüt, item szuszekhoz való egy fedeles hordó, kinek lakatja is vagyon. A külső kereke is kettő, de az egyik romlot állapottal vagyon, a köve is mind jó, csak egy forgó köve valamivel híjános. Az ajtaja paraszt, sarkja pedig vas. Item vagyon egy heverős vas abroncs avagy karika.

NB.¹¹⁸ Szükséges egy folső forgó kő. Derék zselépnek¹¹⁹ deszka. Proventussa¹²⁰ az malomtúl uraságnak két része, harmadika az molnáré. Fadgyút és acélt az köz proventusból¹²¹ szokot a molnár procurálni¹²², minden hétre egy-egy malomból molnárnak fél köből búzát, kenyérre valótt ki szoktak adni.

*

Item Csehi pusztá mezőben¹²³ lévő malomban menvén, az fala körös-körül csak sövényből vagyon kötve. Van egy szobája, az is sövényből kötöt, kinek az ajtaja paraszt, vas sarkokon függő,

¹⁰⁹ (latin) körülbelül 200 lépésre

¹¹⁰ sajtár

¹¹¹ karóvázra, vagyis egymás mellé állított karókra, vö. 108. sz. jegyzetet

¹¹² robotra

¹¹³ eke tartozéka

¹¹⁴ vályú

¹¹⁵ = numero (latin) szám szerint, darabszám

¹¹⁶ pulyka

¹¹⁷ (latin) egyezés szerinti fizetése

¹¹⁸ = Nota bene! (latin) megjegyzés

¹¹⁹ zsilipnek

¹²⁰ (latin) jövedelme, bevétele

¹²¹ a közösség javadalmazásából

¹²² (latin) ellátni, gondoskodni

¹²³ A szendrői uradalomhoz tartozó középkori falu, amely a 17. században pusztá lett, malma azonban működött

zár nélkül. A kemencéje paraszt, három ablakja üveg nélkül, két lócája, egy négyszögletű asztala és az padlása deszkás. Onnét kimenvén az malomházban, holott reperiáltatik három malomkő, az edgyike pitlyés¹²⁴, ketteje pedig közönséges. A belső kerekjei jók, az kilső pedig (az vízi kerek) romlot állapottal vannak. Két kű kívántatik belé, a töb¹²⁵ hozzá való pertinentiájok¹²⁶ jók. Azon kívüül vagyon az vízi zselyépeknek¹²⁷ az második részin a gát felől egy kásaörlő belső és külső kerekével s egy szóval hozzávaló apparamentumaival¹²⁸ edgyüt, aki is fa lábakon vagyon, egy dara- és kendertörő kilső vízi kerék, annak három kenderütője két daraütővel edgyüt. Egy kis kamara lévén az kendertörő mellet, melynek is úgy kendertörőnek is deszkás az ajtaja, vas sarkos pántokkal edgyüt. Nemkülönben az malomház ajtaja is olyan apparamentummal vagyon. Reperiáltatik ott három feneketlen öreg hordó két boros hordóval edgyüt, item egy nagy szuszék lakatostúl, egy kis ládaforma, három fa abrongsos véka, egy vas ficsur¹²⁹.

Ezen malomháznak az kerületje avagy udvarának az alsó része palánkbúl, az felső pedig sövénybül extál, az holott is az udvaron egy ártányhizlalo vagyon, s benne két hizlalt sertés. Benne való molnár proventusa¹³⁰ harmadik rész. Acél és fadgyú köz proventusbúl procuráltatik¹³¹.

Jóllehet azon két malom fentál, taliter qualiter¹³² forog is, de hacsak ex fundamento¹³³ nem reparáltatik, in ultimam ruinam¹³⁴ ebben az esztendőben jutandók, noha költséges fódozással, reparációval egy kis ideig lehet conserválni¹³⁵, az is inkább kárával, hogysen haszonnal lenne az uraságnak.

VIRGINA UND VERESGYÖRGY DAS INVENTAR DER UNTEREN BURG UND DER GUTSHERRSCHAFT AUS DEN JAHREN 1697 UND 1716

Das im Komitat Borsod, unweit von Kaschau liegende Szendrő war in der türkischen Zeit eine der wichtigen Grenzburgen in Oberungarn. Zu dieser Burg gehörte auch eine umfangreiche Grundherrschaft. Neben der ehemaligen, in der Mitte des Marktflecken stehende, mittelalterlichen Bebek-Burg (Untere Burg), die das Zentrum der Herrschaft war, baute die Habsburger Verwaltung Ende des 16. Jahrhunderts eine Hochburg und legte einen Wald an. Nach der Vertreibung der Türken errang die Familie Csáky als königliche Gabe die Untere Burg und die Herrschaft von Szendrő. Eine der namhaftesten gräflichen Familien richtete hier also ab dem Jahr 1697 ihre Residenz und ihr Wirtschaftszentrum ein. Von den zwei bekannten Inventaren entstand das erste 1697 beim Umzug nach Szendrő und besteht weiterhin aus dem Mobiliar der Unteren Burg und Dingen des am Stadtrand liegenden Gutsbesitzerlandes. Unter den Gegenständen gibt es verschiedene besondere Stücke: Paravents („Spanis bont“ auf Schlecht-Deutsch), Drehstühle für Kinder, Wein- und Biergefäße und Musikinstrumente. Das Weingefäß mit dem Namen „Veres György“ kommt öfters auf der Bestandsliste vor. Es ist vermutlich mit der typisch ungarischen

¹²⁴ pitlyés vagy pitlés = szítás (Peit = szita német szóból). A kifejezés „megfejtését” ezúton köszönöm meg Balázs György etnográfusnak.

¹²⁵ többi

¹²⁶ (latin) tartozékaik

¹²⁷ zsilipeknek

¹²⁸ (latin) felszereléseivel

¹²⁹ ficsor = liszt kimerésére vagy mérésére szolgáló nagyobb edény

¹³⁰ (latin) jövedelme

¹³¹ a közösség ellátásában részesül

¹³² (latin) úgy-ahogy

¹³³ (latin) alapjaitól, vagyis teljesen

¹³⁴ (latin) végső romlásra

¹³⁵ megőrizni, megtartani

hölzernen Feldflasche identisch. Das zweite Inventar aus dem Jahr 1716 stammt aus der ruinösen Unteren Burg, vermutlich aus der Zeit, als die Familie Csáky in ihr neu gebautes, barockes Schloss umzog. Die Inventur zeigt uns das mittelalterliche Schloss, das schon Anfang des 18. Jahrhunderts dem von den Aristokraten in dieser Zeit geführten Lebensstil nicht mehr entsprach.

Éva Gyulai

ALTA NON ALTE (A 'SENNYEY CSALÁD HISTÓRIÁJA)

SISKA JÓZSEF

Ötven év mesterségesen előidézett emlékezetvesztése főnemesi családjaink többségének nevét kitörölte a köztudatból. A ma élők egyre kevesebbet hallanak azokról, akik elődeik sorsának alakulásában századokon át meghatározó szerepet játszottak. A régiókban élt főnemesek közül a 'Sennyeyeket mutatjuk be.

A család rövid története

A 'Sennyeyek az Árpád-korban Abaújban és Zemplénben honos Aba nemzetség leszármazottainak tartják magukat. Arról írásos emlékek nincsenek, hogy mikor és milyen körülmények között kerültek a Dunántúl nyugati részére. Névadó birtokuk ugyanis a Vas megyei Kis- és Nagyszennye. A család ma ismert legkorábbi említése egy 1359-es örökösödési periratban fordul elő. Négy 'Sennyey ág igyekszik rokonsági kötelékét és egyben jogos igényét bizonyítani Szecsód várára és a hozzá tartozó falvakra. Luxemburgi Zsigmond 1414-ben erősíti meg a velencei hadjáratban tanúsított vitézségéért 'Sennyey Balázst a nevezett birtok tulajdonában. 1444-ben és 1445-ben 'Sennyey Tamás Szombathely kapitánya.

A családi adatok a 16. század második felétől kezdenek szaporodni, de a genealógiai összefüggések tisztázásához nem mindig nyújtanak megfelelő támpontot. 'Sennyey Ferencről azt tudjuk, hogy 1549 és 1560 között Kapuvár, Léka, Sárvár kapitánya. 1571-ben már Nádasdy Ferenc jószágkormányzójaként kéri a győri várkapitányt, hogy Sándor fiát váltságdíj ellenében segítsen kiszabadítani a budai pasa fogságából. 'Sennyey Sándor az 1580-as években Habsburg Ernő főherceg oldalán harcol a törökök ellen. A korabeli dokumentumokban szerepel még 'Sennyey Pál, János, Gáspár, Pongrác, de csak az utóbbiról tudjuk, hogy Sándor testvéröccse. 'Sennyey Pongrác (?–Szatmár, 1613) az 1570-es években Vas megyéből első felesége, Zsombory Klára erdélyi udvarházába költözik. Apósa révén Báthory István szolgálatába szegődik. Báthory Zsigmond és András is alkalmazza. Követ, főudvarmester, tanácsos, ispán, várkapitány egymást követően. Erdély jövőjét megmentendő fogadja meg Zsigmond fejedelem tanácsát, vállalja el Básta mellett a kancellári tisztséget. Bocskai István ezért a tettéért 1604-ben eltávolítja és az addig kapott birtokadományaitól megfosztja. Rudolf császár kárpótolja. 1606-ban a mágnások sorába emeli. Rákóczi Zsigmond visszahívja, fontos feladatokkal látja el és újabb birtokokkal jutalmazza. Számít kapcsolataira és nagy tapasztalatára Báthory Gábor is. 1610-ben azonban a puszta életét mentve kell menekülnie Erdélyből. A kicsapongó fejedelem ellen szervezett Kendy-féle összeesküvésben tevékenyen vesz részt, ezért távollétében vagyonekobbzásra ítélik. II. Mátyás király segítségével telepedik le Szatmár városában, ahova második felesége, Dobszay Anna két év múlva követi családjával. Fiait külföldön taníttatja. Bécsben, Prágában, Ingolstadtban járnak iskolába. István (?–Győr,

1635) tanulmányai befejezése után Szatmáron hivatalnokoskodik, majd pályát módosít. 1616-ban áldozópappá szentelik. Ungváron tartja első miséjét. 1618-tól esztergomi kanonok, 1621-től boszniai, 1623-tól váci, 1628-tól veszprémi, 1630-tól győri püspök, egyben királyi kancellár.

Sándor a császári udvarban marad. Jól induló pályafutását meg kell szakítania, mert korosodó édesanyja 1615-ben hazahívja Bécsből, hogy vegye át tőle az időközben megszorított családi birtok irányítását. 1620-ban veszi feleségül Pachot Ferenc zempléni alispán és Balassa Anna lányát, Juditot. Sógora korai halálával kezükre kerül a több megyére kiterjedő Tárkányi–Vékey–Pachot–Palugyay–Balassa örökség. 1621-ben Bethlen Gábor fejedelem visszaadja édesapja, édesanyja erdélyi domíniumainak többségét. Zemplén vármegye főispánja, majd Szatmár várának kapitánya. Megkapja a főkamrás és királyi főtanácsos címet. II. Rudolf 1629-ben feleségének örökségében erősíti meg, majd 1631-ben nekik adományozza az utód nélkül kihalt Alaghyak birtokait. 'Sennyey Pongrác harmadik gyermeke, Anna Keglevich Zsigmondhoz megy feleségül.

'Sennyey Sándornak hat leszármazottja éli meg a felnőttkort. A legidősebb István (?–Veszprém, 1687) 1652-től esztergomi kanonok. 1656-tól pécsi, 1659-től veszprémi püspök. László (Nagytárkány, 1628–Nagyszombat, 1702) jezsuita szerzetes. Több neves egyházi mű szerzője. Bécsi tanulmányai után Grácban és Nagyszombatban tanár, később az utóbbi helyen házfőnök és területi alkormányzó. Albert (?–Zseny, 1676) a páncini uradalmat vezeti. Kétszer nősül. Első felesége Révay Franciska, második Amádé Éva. A vasi ág kihaltával 1675-ben Zsenyére költözik. A két leány közül Erzsébet Károlyi Lászlóhoz, Krisztina Czobor Bálinthoz megy férjhez.

A negyedik fiú, Ferenc követi apját a katonai pályán. 1659-ben bízza meg a császár Kálló várának irányításával. Felesége, Széchy Mária többnyire a nagytárkányi rezidenciájukon tartózkodik családjával. Itt törnek Ferencre 1674-ben a Tiszán átkelő szabolcsi szegénylegények és meggyilkolják. A zavaros idők elmúltával, 1675-ben viszik át ideiglenes sírhelyéről ünnepélyes ceremóniával a leleszi premontrei templomban épített családi kriptába.

'Sennyey Ferencnek öt gyermeke marad. István (?–Nagyvárkony, 1724) fiatal korától katonáskodik. Tevékeny részese Magyarország török alóli felszabadításának. Az ott szerzett hadi tapasztalatok gyümölcsötözése reményében meneszt harcba hívó küldöttséget hozzá Nagytárkonyba II. Rákóczi Ferenc 1703-ban, a Habsburg-ellenes felkelés kezdeti szakaszában. 1706-ig szolgálja fegyverrel a nemes ügyet, majd egészségi állapotára tekintettel kancellári beosztást kap. 1711-ben Munkács várának parancsnokaként még két hónapig tartja az erösséget a labanc csapatok ellenében, mert reménykedik, hogy a vezérlő fejedelem új hadsereggel tér vissza Lengyelországból. Felesége: Pribék Éva és Andrassy Klára.

Pongrác Rákóczi oldalán a zempléni, szabolcsi, ungi nemesi felkelők vezénylő tisztje. 1711-ben, a szabadságharc utolsó évében végez vele a kurucokat tizedelő pestis. Ferenc ezredesként vesz részt a szabadságharcban. Battyánból nősül, Barkóczy Éva örökségként szerzik meg az ottani uradalmat. Sándor kapja meg jussul az Albert nagybácsi vasi birtokait. Nejevel, Gyöngyössy Nagy Sárával 1700-ban Zsenyére költözik. Fia, Antal (Zseny, 1714–1780) viszi tovább a nyugati ágat.

István fia, Imre és Barkóczy Krisztina gyermekei közül Imre Mária Terézia nemesi ármádiájában szolgál. A zempléni huszárok parancsnoka, majd ezredes, végül tábornok. Hadi tetteinek elismeréséül az uralkodónő 1767-ben grófi rangra emeli. Palocsay Róza és Révay Mária három gyermeket szül neki. Imre fia utód nélkül hal meg

Ófehértón. Leányai közül Antónia Mailáth Józseffel köt házasságot és a ráeső családi örökségből Perbenyik székhellyel megalapítják a bodroközi Mailáth-domíniumot.

'Sennyey Ferenc László nevű fia szintén Mária Terézia háborúiban szerez hadi érdemeket és ezredesi rangot. A leromlott állagú nagytárkányi kastély helyett a szomszédos Bély egy kies magaslatán épített 1780–81-ben új rezidenciát, amely már nagyon rossz állapotban, de még napjainkban is áll. Legidősebb leánya, Annamária püspöki engedéllyel köt házasságot harmad-unokatestvérével, 'Sennyey Antal legidősebb fiával, Jánossal. 'Sennyey János császári és királyi kamarás okosan gazdálkodó, takarékos emberként nagy vagyont gyűjt össze, amelyből elődeihez viszonyítva is sokat áldoz környezete szociális és kulturális ügyeire. Az 1819-ben elkészített végrendeletében, utód hiányában hitbizományi formában hagyja testvéreire, Antalra és Józsefre birtokát. Antal (Zsennye, 1754–Zsennye, 1822) még 1820-ban Károly nevű fia javára lemond a zempléni örökségről. Károly

I. kép. 'Sennyey Pál, 1880-as évek
(Döry Andor családi gyűjteményéből)
(A fotómásolatokat Kulcsár Géza készítette)

(1787–1841) feleségével, Nádasdy Erzsébettel együtt Bélybe költözik. 1822-ben megosztózik unokatestvéréivel, Istvánnal és Jánossal a zempléni uradalmakon. Szétválík a család bélyi és pácini ágra. Károly gyermekei közül Pál (Buda, 1824–Battyán, 1888) tesz szert országos ismertségre. A Kassán végzett jogi tanulmányok után 1841-től Zemplén megye tiszteletbeli aljegyzője, majd főjegyzője. 1846-tól titkár az udvari kancellárián, királyi kamarás. Az 1847/48-as országgyűlésen Zemplén első követe, majd 1848 októberében visszamegy bélyi birtokára. 1853-ban választják meg a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagjává. 1860-tól a királyi helytartótanács elnöke. 1865-től főtárnokmester és a helytartótanács elnöke. A kiegyezést követően elzárkózik a közélet-től. Tisza István 1878-as bukása után kormányalakításra kap megbízást, amely kudarccal végződik. 1884-ben a pozsonyi választják meg képviselőjükké. 1885-től a főrendiház elnöke és országbíró. A Bodroközi Tiszaszabályozó Társaság elnökeként veszi ki részét szűkebb hazája, a Bodroköz ár- és vízmentesítéséből, a Sátoraljaujhely és Csap közötti vasútvonal felépítéséből. Felesége, Fiáth Mária (1847–Bély, 1940) három gyermekkel ajándékozza meg: Béla (Bécs, 1865–Bély, 1939), Mária, Széchenyi Ernőné (Buda, 1867–1945) és Géza (Bély, 1870–Baden bei Wien, 1934), akiket IV. Károly a megkoronázásakor grófi rangra emel. A bélyi uradalmat Béla örökli. Felesége: Nádasdy Júlia.¹ Gyermekei: Pál (Bély, 1891–Szovjetunió, fogság, 1945), Ilona, Fiáth Ádámné (Bély, 1892–Budapest, 1971), Mária, Meszleny Pálné (Bély, 1894–Kisvelence, 1949), Ferenc (Bély,

¹ Nyomárkay J., 1819. 259–363.; Nagy I., 1863. X. 142–150.; Lojda J., Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (AZT) 1897/5.; Veress E., 1915.

2. kép. 'Sennyey Lajos, 1840-es évek
(Dőry Andor családi gyűjteményéből)

1895–Nagyhantos, 1944). Az oroszok lövik le. János (Bély, 1902–Bell Buckle, USA, 1993), Anna (Bély, 1902–Bély, 1992).

'Sennyey Géza kapja Csörgőt és a hozzá tartozó birtokokat. Leszármazottai: Erzsébet, Kossuth Lajosné (Csörgő, 1898–Balatonföldvár, 1968), Mária, Dőry Andorné (Csörgő, 1899–Bécs, 1939), Lajos (Csörgő, 1903–Caracas, Venezuela, 1969).²

A pácini ágat 'Sennyey József fia, István viszi tovább, aki az ungi alispán leányát, Orosz Amáliát veszi nőül. Gyermekük: Lajos (Pácin, 1828–Pácin, 1894) országgyűlési képviselő, az 1848/49-es szabadságharc alatt huszárkapitány, Amália, Vay Dánielné (Pácin, 1829–Budapest, 1903), Albertina (Pácin, 1826–Kerepes, 1899).

'Sennyey Lajos Vécsey Erzsébettel kötött házasságából három gyermek születik. Erzsébet, Forgách Lászlóné (Pácin,

1856–Mándok, 1937), István (Pácin, 1857–Pácin, 1913) országgyűlési képviselő, teológiai doktor, Miklós (Pácin, 1860–Pácin 1940) királyi titkos tanácsos, országgyűlési képviselő.

'Sennyey Miklós két feleségétől, Klobusiczky Irmától és Wäger Ilonától három utód származik: István (Pácin, 1889–Sünching, 1969), Klára, Ivánka Gézáné (Cigánd, 1896–Hódmezővásárhely, 1952), Ilona, Mattencloit Jánosné (Budapest, 1910–Budapest, 1942).³

A család birtokai

A feudális joggyakorlatnak megfelelően a 'Sennyeyek is uralkodói adományként jutottak elsősorban a megélhetésüket biztosító birtokokhoz, amelyeket aztán a politika forgandósága miatt vagy elveszítettek, vagy továbbörökítették. A kezükön maradt javak számát a házasságkötések egyaránt növelték és csökkentették, hasonlóan a készpénzes vásárlások és eladások.

A dunántúli domíniumaik létezésére 1359-től vannak adatok. Az erősen megcsapant birtoktestet 1828-ban adta el véglegesen 'Sennyey Károly, amikor Zemplén megyébe települt át.⁴ Az erdélyi birtokadományok sorsa volt a leghányatottabb. 'Sennyey Pongrácot többször megfosztották a korábban kapott fejedelmi donációktól. A Bethlen Gábortól visszakapott töredéket 'Sennyey Sándor leszármazottai nem örökölhették tovább, hiába pereskedtek érte közel száz éven át. A Magyarország északi részén lévő birtokok jelentős része a család kezén maradt.

² Gudenus J., 1998. III. 295–299.

³ Gudenus i. m. 299–302.

⁴ Lojda i. m. 1897/1. 18, 1898/4. 121.

A Dunántúlon Győr, Vas, Zala megyékben a következő helyeken voltak érdekeltségeik: Alsórönök, Alsószakony, Asszonyfa, Bagod, Borotszeg, Doroszló, Fraknó, Hagyáros, Kiszsenye, Kőszeg, Lukad, Lukácsháza, Nagyzsenye, Nagybajom, Németszecsőd, Pölöske, Szentlőrinc, Taplánfa, Tömörd, Újlak, Zalaminszent. Az erdélyi Beszterce-Naszód, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szilágy, Szolnok-Doboka, Udvarhely megyékben: Ágostonfalva, Alsócsernáton, Alsórákos, Alsótorja, Baresd, Beszterce, Cseb, Egerbegy, Felsőcsernáton, Felsőtorja, Fületelke, Gorbó, Gyalu, Hidegkút, Hidegszamos, Homoród, Hőszamos, Höviz, Keszi, Ketelen, Kiscsegerd, Kisteremi, Kóród, Kóródszentmárton, Körösfő, Küküllő, Magyarzsákod, Mátéfalva, Medgyes, Nagykapus, Oláhzsákod, Oroszfalu, Ór, Palota, Parlag, Sólyomtelke, Sövényfalva, Szászfenes, Szászlónya, Szentdemeter, Szentkál, Sztólna, Teke, Teremi, Újfalva, Vajdakamarás, Vajdakút, Vámosudvarhely, Vecske, Vermes, Vista, Zágor, Zilah, Zsombor.

3. kép. 'Sennyei István, 1920-as évek
(Szücsné 'Sennyei Klára családi fotóiból)

Északkelet-Magyarországon: Abaúj, Bereg, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Ung, Zemplén megyékben: Abaháza, Alsóregmec, Alsóosva, Anarcs, Angyalháza, Balázsvágása, Battyán, Báka, Bári, Benediki, Benked, Besenyő, Bély, Bisztra, Bocskó, Boksa, Bodrogszerdahely, Bodrogkeresztúr, Bököny, Cigánd, Csap, Csapotka, Csörgő, Dámóc, Dávidháza, Dobra, Felsőkemence, Felsőregmec, Finta, Eszenke, Géres, Gyarmat, Győröcske, Gyulaháza, Gyulaj, Gyüre, Helmecke, Holumnyica, Hollólmnic, Kanyár, Kaponya, Karcsa, Karád, Karos, Kálnok, Kerektő, Kékcse, Királyhelmece, Kisar, Kisfalud, Kishalász, Kisrozvágó, Kistárkány, Krig, Komoró, Komoróc, Ladány, Ladmóc, Láca, Legenye, Liszka, Lomnica, Luka, Malomér, Matolcs, Madarász, Mátészalka, Mátyásháza, Medvefalu, Mogyorós, Mrazóc, Nagybakta, Nagygéres, Nagykemence, Nagyrozvágó, Nagytárkány, Nagytoronya, Nádudvar, Ófehértó, Palocsa, Pap, Patkanóc, Pácin, Pályi, Perbenyik, Petőfalva, Pinkóc, Ptruksa, Rad, Ráska, Révleányvár, Rozsály, Salamon, Sandal, Sárkány, Sárosvolya, Sátoraljaújhely, Sukó, Szabolcs, Szatmár, Szentgyörgy, Szentés, Szomotor, Sztankóc, Sztropkó, Tárpa, Tállya, Tokaj, Tolcsva, Újváros, Vári, Véke, Veresmart, Zavada, Záhony, Zemplénagárd, Zétény.⁵ A felsorolásban minden olyan helység szerepel, ahol rövidebb-hosszabb ideig donáció és házaszársi örökség miatt egész- vagy részbirtokosok.

II. Rudolf 1629-es és 1631-es birtokadományának zöme a Bodrogközben található. A Tisza-Latorca-Bodrog határolta zempléni kistáj nagyobb hányadát vízjárta lapályok

⁵ Nyomárkay i. m. 259–363.; Lojda J., AZT 1897/1–1898/4.

uralják, amelyek aszályos évjáratokban kiszáradva, legelőként, kaszálóként, szántóként hasznosíthatók. A mélyföldekből kiemelkedő dombvonulatokon a kalászosok termesztése folyamatos. Bő termésű évjáratokban a mostohább határu felvidéki birtoktestek lakosságát innen látják el kenyérnek valóval.

A gyűjtőgető, szántóvető, gyümölcs- és kisebb mértékben szőlőtermesztő, állattartó, halakban, vadakban bővelkedő birtokokat jól kiegészítik a hozzá hasonló szabolcsi, szatmári, ungi érdekeltségek, a minőségi bort adó hegyaljai szőlők és az ásványi termékekben, erdőkben gazdag szepesi, sárosi, abaúji, beregi és felső-zempléni települések.

A 'Sennyeyek nagy kiterjedésű majorsági területeket tartanak fenn a jobbágyi telekrendszer mellett. Az allodiális termelésen túl a kilenced, a kocsmák, mészárszék, malmok, révek, bányák, erdők, a hegyaljai borok biztosítják az állandó bevételt, a család prosperitását. 'Sennyey Sándor felesége örökségét, a Tisza partján álló nagytárkányi reneszánsz kastélyt használja családjá lakhelyéül. A Mágóchyak építette pácini rezidenciát fia, Albert házasságkötése után, 1657-ben teszi lakályossá és uradalmi központjává.⁶

A 17. századból fennmaradt iratok közül néhányat felhasználva érzékeltetni tudjuk a korabeli gazdálkodást. A pácini uradalomban az 1668-as évben 'Sennyey Albert jobbágyai szeptember végétől, amíg a szüret tart a helmeci, kövesdi, újhelyi, tolcsvai, lizskai, keresztúri, toronyai hegyeken folyamatosan járnak úrdolára. Azt követően csak minden második héten a majorsági földekre, erdőbe, szőlőbe. Az aratást a zsellérek és a felvidéki birtokokról hozott jobbágyaik végzik, akik az első adandó alkalommal szívesen települnek át a háborús időszakok miatt lakó nélkül maradt bodroglői portákra. A telkes jobbágyok az őszi vetésű kalászosokból már az ötödik, a tavasziból meg a tizedik keresztet kötelesek átadni az uraságnak. Minden tizedik méhraj, szarvasmarha, bárány az urat illeti. A sertéstized nyolc pénzen megváltható. Szent Mihálykor a páciniak és karcsaiak öt, a karosiak másfél forintot adnak. Az uradalomban lévő vizekben csikászók minden harmadik vödört, a horoggal halászók minden harmadik kifogott darabot beszállítanak. Karácsony, húsvét, pünkösdi ünnepe előtt egy-egy tyúkkal tartoznak.⁷

Thököly Imre 1684-ben 'Sennyey István és 'Sennyey Albert császárpártisága miatt a tárkányi uradalom harmadát saját számára konfiskáltatja. 'Sennyey Ferenc özvegyével, Széchy Máriával a következő vagyonmegosztásban egyezik meg:

„...Jutott az Fiscus részére az tárkányi kastélybéli dél felől való egész oldal minden néven nevezendő épületeivel, két szögletes bástyájával és kapujával együtt. Az egy kő istállóval, majornak és csüres kertnek való helyel az Tigla szeglet mellett, hol azelőtt borjús kert volt a kis dombig, az Asszony eő Nagysága csürenek ellenében.

Jutott az Tiszán való sóvárnak harmada, az száraz malom harmada. Jutott az külső kamrák harmada az mellettük levő házzal együtt, amelyekben bor árultatott. Jutott az veteményes kertnek egyik része, az nevelő mellett levő szeglet is, egyenesen a külső kapuig, az nevelőben való szabad serfőzéssel.

Jutott az cigány Péter vajda és István, András vajda fia házokkal együtt, mely van a középső kapu mellett. Jutott az Somodi-kertben a Tisza-hosszak harmada. Jutott az nagy gyümölcsös kertnek a Tisza mellett, az Szöcs-kertnek harmad része, az alsó végébe. Jutott az egész őszi búza és ros vetésnek harmada úgy, hogy azt közösségesen az Fiscus és az Asszony eő Nagysága tartozzanak felaratni, azután a keresztelkkel osztozkodván az Fiscus számára essék mind búzábul, mind rosbul harmad része, Asszony eő Nagysága két részt vegyen el. Az Fiscusnak szabad korcsmája léssen Tárkányban, valamint az Asszony eő Nagyságának, akár az kastélyban, akár az kapu mellett levő házban árultassa valahol az maga fundusa szerént. Jutott az Fiscusnak az Tárkányi mezőben az Ugarban egy véggel 29 szántóföld és másutt is 13 föld, kiket meg is ugaroltatott már a Fiscalis

⁶ Lojda i. m. 1897/7. 206.

⁷ Lojda i. m. 1901/1. 1.

udvarbíró, azon kívül kikbe búzák, rosok vadnak most. A jövő tavaszi vetés alá is cedálnak 40 hold földek az Tárkányi majorságbul.

Jutott az Fiscusnak az láczaí portió egészben, az szentesi portió egészben, az páczéni portió egészben, mindazonáltal a szentesi és páczéni határookban lévő őszi vetésekből pro 1684 két ráta cedál, az harmadik maradván az Fiscusnak. Az kartsai 'Sennyey portió egészben jutott az Fiscusnak, kihagyván egy pusztát az Asszony eő Nagysága számára szabad erdő, halászóvíz és szántóhasználattal.

Az kövesdi szőlők jutottak az Fiscusnak. Az cigándi portiónak osztály szerint való harma-da az Fiscusnak, két rész az pusztá malommal maradt az Asszony eő Nagyságának.

Az liszkaí szabad szőlő jutott az Fiscusnak, az újhelyi, tolcsvai szőlők maradtak az Asszonyonak.

Ex altera parte jutott az Asszony eő Nagyságának és itthon levő édes gyermekeinek, nap-szállat, éjszak és kikelet felől való egész három oldala az tárkányi kastélynak, az kapun kívül az egész falusi emberekkel, földekkel, rétekkel, sóvámnak, szárazmalomnak, kőistállók, gyümölcses, veteményes kerteknek két részivel, az major és az csüres kert egészben nevelővel és egyéb alkal-matosságokkal, melyek az Fiscus részire nincsenek specifikálva. Az őszi vetésekből, búzákból, rosokból két rész. Az tárkányi majorsághoz való szántóföldek, rétek mindenestül. Az ugarba esett, az jövődöbéli tavaszi vetésre, az mostani tilalmas földekből szakítandó 40 hold földeken kívül, kik pro Fisco cedálnak.

Item az kisagárdi, nagyagárdi, dámodzi, perbeniki, bélyi, sárkányi praedium béli, dobrai, karosi lyánvári portiók az Asszony eő Nagyságának maradtak az egész tavasz vetésekkel együtt. Az cigándi két résszel, az ott való száraz malommal, mint az arrul való osztály kimutatja. Az helmecki, tolcsvai és újhelyi szőlők jutottak az Asszony eő Nagyságának. Mindazonáltal az irtásokból mindenütt való szabados használat, erdők, vizek szabados ususa mind a két résznek fennmarad. Az kastély kapujának őrzésére tartozik az Fiscus continué két drabantot, az Asszony eő Nagysága pedig négy drabantot, ki-ki maga fizetésén tartani. Ki-ki szabad lészen a maga drabant-jával parancsolni és falura levéllel jobbágyokat parancsolni kiküldeni, de úgy mindazon által az kapu gondvisélet nélkül ne maradjon. Hogyha pedig az Asszony eő Nagysága négynél többet akar tartani az maga fizetésén, szabad lészen azon kívül tizedest, vagy porkolábot tartása, az kitül az többi függjön. Az fizetésébe az Fiscus köteles harmadot adni. Mind tizedes, mind drabantok Urunk hívségére legyenek kötelesek, valamikor hova mennek. Mikor az Fiscus megbizottja itthon lészen, nála légyen az kapu kulcsa. Itthon nem lévén az Asszony eő Nagyságának adassék. Idegen ember be ne bocsátassék, az fiscális udvarbírónak, vagy Asszony eő Nagyságának hírével legyen, csak akkor.

'Sennyey Istvántul nyolc hordó bor maradván, négye limitáltatott az temetésire. Kettőt most ad a Fiscális udvarbírónak 'Sennyey Ferencné Asszony eő Nagysága, kettőt pedig a szüret után ígért adni az újborból. Az 'Sennyey István után maradt hintót és társzekeret kiadja az Asszony eő Nagysága, mikor parancsolja Praefektus Uram az fiscális birónak, hova küldje.

Az mely két bolt az Fiscus részin még most az Asszony eő Nagysága lakatja alatt vannak, mihelent kívánja az fiscális biró uram, az kezébe bocsájtja, a maga lakatját levévén róla. Jól lehet, az kapu között lévő drabantház az Fiscusnak jutott, mindazonáltal az közjó alkalmatosságára nézve az Asszony eő Nagysága drabantjai is lakói az Praefectus engedelméből, csak szépen meglegyenek egymással. Pánczénban lévő nyolc boroskád közül hatot az Asszony eő Nagyságának kiadtunk, kettő pedig az kissajtóval együtt pro Fisco maradtak.

In Castello Nagy-Tárkány die 28 Juny 1684...⁸

A korabeli uradalom gazdasági irányítását Thököly Imre Nagytárkányba helyezett udvarbírája részére kiadott utasításból ismerhetjük meg.

„Az méltóságos Fejedelem klmes Urunk eő Nagysága bizása Provisor Uram hívségében és szorgalmatos munkájában az fiscális Praefektura által téteté ötet gondviselőnek az tárkányi jószá-gokba. Az Fiscális javakat, mindent mit az Praefektustul kezébe vett a conscriptió mutatja. Lészen utasítása klmes Urunktul és az fiscális Praefektustul, onnét hallgassa és diszpozíciójokkal irányí-

⁸ Magyar Országos Levéltár (MOL) U.et C. Fasc. 115. no. 13.

tassa magát. Mindenben az Fiscus hasznát nézze. Hogy pedig Provisor uram ennek megfelelően járhasson el, az alábbi punctumokat figyelmesen observálja.

Kegyelmes Urunk elő Nagysága deputális confiskator Uramék rendelkezéséből Provisor Urunk ugyan ki die 1. Januarii 1684 kezdődött szolgálatjának ideje és szabad asztala volt mind három holnapnál tovább usque ultimum Április. Egyéb alkalmatossággal is volt, ugymint korchmán kiárult egy néhány hordó borok haszna. Annak okáért három holnapig való szolgálatáért nyers élése nem deputáltatik, hanem usque ad ultimum Decembris 1684 leszen fizetése az szerint, mint ezen informátiók végén specificáltatik. Provisor Urunk minden néven nevezendő ingó és ingatlan jókat az inventárium és conscriptio szerint írjon be magának, hogy számot adhasson mindenkürül.

Szorgalmatos gondgya legyen Provisor Uramnak az majorságra, szántásra, vetésre, szőlők munkájára. Ez évben munkájának fundamentuma, hogy azokat jól és alkalmatos időben végbevitesse. Az korchmákon contiuné italt árultassa az Fiscus számára. Leszen jó jövedelme belőlök. A vendégfogadók, korchmaházak, nevelők, malmok, kertek, halastók, majorházak jó épségben conserváltassanak. Azoknak hasznokat egyedül az Fiscus számára convertáltassa. Se maga, se más italját, akárkiét ne árultassa és másnak se engedgye. Az fiscalis jószágokból se maga, se más, akárki szolgálatjára ne fordítsa az fiscalis jobbágyokat. Azokat rendkívüli ajándékokkal maga számára ne aggraválja. Az fiscalis földekkkel, rétekkkel, halászó vizekkel, szőlőkkel, erdőkkel senkinek se kedveskedgyék. Provisor Urunk magának az fiscalis földekbe, jobbágyokkal, ökrökkel vetést ne tegyen, ha az egészet be nem vetheti, az désmára bocsáthatja. Provisor Urunk az ordinarius conventiós szolgákon és cselédeken kívül semmi erogatiót ne tegyen az fiscalis rendeletje nélkül. Aratásnak idején az egész jobbágyságot és selléreket nem másra, hanem alkalmatos időben az aratásra és kaszálásra fordítsa. Minden féle életet különb-különb vegye fel az extractusba: hány kereszt lett és mindenik kereszt hány kévéből áll. Mingyárt szavahihető emberek előtt próbáltassa meg egy vagy két kereszt cséplése által, hogy hány kéve megyen egy kassai köbölre. Az meglévin, mind a kereszték számát, mind pedig hány kévéből vették az egy köblöt minden spéciesből egy rendes Extractusba írva küldgye be az Praefectushoz. Csépléskor pedig minden felmérés legyen két vagy három ember előtt, kinek signációjukat tartozik Provisor Urunk a jövedő számadása mellett producálni. Az életet nem szabad pénzen eladni az Praefectus tudta nélkül.

Nyilván vagyon, hogy az tárkányi és több jókban rétek és kaszálók vannak. Provisor Urunk azokra is viseltessen gondot. Az tövistül, gaztul ortassa ki és jó tilalom alatt tartassa. Az időnek javán azokat kaszáltassa, takartassa és minél hamarébb hordassa szénáját kazlakba, felnotálván az regestumba mely rétbül hány szeker széna lett. Az kazlakba hány öl széna van és mindenik ölben hány szekerral. Ez meglévin semmit se adgyon el belőle az Praefectus híre nélkül, addig fordítsa az fiscalis marhák számára.

Az korchmákból derekas haszna szokott lenni ezen jószágban. Ezért Provisor Urunk szorgos gondgya legyen, hogy szüntelen bort, sert, égetett bort, mézsert árultasson az Fiscus számára. Ha ital nélkül van az korchma, provisor Urunk adgya meg.

Vadnak makkos erdők ezen jószágban, ezért arra vigyázzon Provisor Urunk, hogy mikor annak ideje vagyon minél több disznókat fogadgyon az erdőkre, kikürül is számot fog adni, mennyi az onnét való jövedelme.

Az malmoknál, mikor felmérnek, minden legyen két-három hites ember előtt. Hasonlóképpen az molnárok mindenütt legyenek hitesek. Azok is tartsanak rovást, kire mindenkor felmessék, mikor mennyi mérődik. Az malmokat, azok gátját pedig jó egészségben conserválja, jó kövekrül gondoskodjon, szükségre való fákat hordasson. Az molnárok sok hasztalan cselédet közkenyéren ne tartsanak, sőt szorgoson vigyázzon utánuk Provisor Urunk és ha lopásban, csalárdságon érné őket, büntesse meg. Mulasztásokat pedig Rátíójába vegye fel.

Minden mobiliákat mind a kastélyban mind másutt vadnak: lövő szerszámot, port, ládákat, szuszkokot, kádatok, hordókat, szüreti eszközöket és egyéb portékákat conserválja és tartsa számon, hogy akármikor tudgya mikor hova lett. Hogy pedig Provisor Urunk gondviseletürül számot adhasson, jövöben egy speciális Diáriumot tartson, amelybe figyelmesen beírja, naponta mit percipiál és erogál, különb-külömb rubrica alatt. Azon regestrumot, vagy diáriumot úgy készítse, hogy abbul az esztendő számadását megcsinálhassa.

Vármegye gyűlésén mindenkor jelen legyen Provisor Uram a maga költségén és ami szükséges dolgokat kérnének az Praefecturát azonnal tudósítsa. Jobbágyokat pedig ne engedgye erejükön felül positiókkal terheltetni, rendkívül aggravalvatni.

A kastélyt, annak épületeit, házait tisztán tartsa, tűzre vigyázzon, a kéményeket tisztíttassa... Az drabantokat igazítsa, hogy az kapura szorgalmasan vigyázzanak. Maguk dolgába az falvakra, városba ne járjanak hír nélkül. Az kastély kapukat az rendelt idejénél tovább ne tartassa nyitva. Maga Provisor Urunk az részegséget kerülje el és az alatta valóknak se engedgye, mert abból jó élet nem származik.

Ispánokat, tiszteket, molnárokat, vinczelléreket, vendégfogadókat az Praefectus híre nélkül ne amoveálja és helyekbe másokat ne fogadjon. Ha káros tisztek lesznek, előbb jelentse meg az Praefectusnak és annak instrukciójából tegyen meg másokat.

Minden rendbéli proventusokra jól vigyázzon Provisor Urunk, akárminémű adó legyen, pénzbeni cenzus, bírság, désma, tyúk, lúd, komló, kender, olaj, bárány, vad, madár kivel az jószág vagy vidéki ember ki jószághoz tartozik, időben megadgya. A Rátióba felvegye mikor adták meg, ha megadását elmulasztják, igyekezzék behajtani.

Az tilalmas erdőket szorosan conserválja. Senkinek ne engedgyen azokból fát vágni. Az fiscalis jobbágyokat keményen büntesse meg, ha a tilalmasban járnak. Ha pedig külső embereket talál az erdőben fát vágni, hajtsa be marhájokat és az embereket vetessék fogságba és tudósítsa az fiscalis Praefecturát, hogy törvényt tehessenek azok ellen. A szőlőkhöz mind a Hegyalján, mind más fiscalis jószágban szükségeltetik, Provisor Urunk 6000 hordófát és azokhoz elégséges abroncsot készíttessen. Hasonlóképpen 8000 szőlőkarót hasogattasson a kezi alatt lévő jobbágyokkal, hogy azt a majorságbéli és hegyaljai szőlőkbe distribálhassa az Praefectura.

Mivel mindent az instrukcióba felvenni lehetetlen, ezért minden ezekhez hasonlók bizatnak Provisor Uramnak szorgalmas gondviselésére. Mindenben igyekezetében az Fiscus kárait elhárítsa, javait előmozdítsa. Ezen instrukció ereivel úgy köteleztetik Provisor Urunk mind maga személye, s mind javai iránt, hogy ha gondviseletlensége, vigyázatlansága által az Fiscus kárt vall, úgy megírt conventiója veszélyeztetik. Ha pedig szorgalmatossága az jókat mód felett gyarapítja, nagyobb conventió vétetik nekie.

Ezen szolgálatért leszen fizetése: Hung. Florenus 60. Búza 9, gabona 9, zab 15, borsó ½, lencse ½, köles ½, dió ½ kassai köből. Széna 3 öl, bor 2 hordó, káposzta 2 hordó, lúd 6, tyúk 12, kőszó 3 mázsa, vaj 10 icce, ecet 8 icce, méz 8 icce, sertés 2. Papirosra, viaszokra 6 forint. Datum Cassovie die 1. May 1684.⁹

Az 1714-ben keltezett osztályból újabb érdekes információkat tudhatunk meg a bodrogi birtokokról.

.... Mi, 'Sennyey István és 'Sennyey Ferenc adgyuk tudtára mindeneknek az kiknek illik ez levelünk rendibe. Noha mink Anno 1700, szegény Atyánktul álló tárkányi, páczéni, szentesi és egyéb minden néven nevezendő jószágunkat felosztottuk vala magunk között, azon osztályba felvett conditiók, punctumok és végzésünk szerént. Mivel közülünk 'Sennyey Pongrác testvér atyánkfia kimúlt, ezért újonnan megosztozunk a következők szerént:

Az egész tárkányi, páczéni és szentesi jószágban 'Sennyey István uramé: Az tárkányi kastélyban északrul, a setét kőgrádicstul fogvást való sor nap kelet felé, alsó-felső contignációval és pincével edgyütt. Úgyan mellette nap kelettül lévő két háznak való helyyel, alsó-felső contignációval edgyütt épen az kápolna fundamentomáig. Délről, avagy a Tisza felül való sor alsó-felső contignációval, a kapu felett való ház is az alatta való pincével. Az kapu és drabant ház köze maradván a két atyafinak, közös. A kastély melletti veteményes kertnek a kastély fele való része, ameddig sövényvel van elrekesztve. Ugy a külső kert is, amit szőlőkertnek hínak, egészben. A tárkányi régi majorhely, a külső udvar melletti résszel együtt addig, míg az is be van rekesztve. A kőszó istálló közül a kastély felől való rész. A csűrőkertnek is a falu felől való része, az egész bornyuskerttel együtt. A külső udvari száraz malom és az czigándi vízimalom egészben. A tiszaháti kertek közül pedig az Somogyi- és Téglás-kert egészben. Agárdon Szilágyiné kertje egészben.

⁹ MOL. UetC. Fasc. 60. no: 5.

A szentesi hegyen az alsó vagy Szabó-szőlő egészben és a Berkenye fán felől való szőlőnek napnyugoti fele. A ladmóci Síró szőlőnek napnyugoti, avagy Bári felől való része.

Tárkányba való szántóföldek: Az Ördöngös mellett lévő Szélföld egészben. A Borsószerbe nap kelet felől három föld. A dobrai mezőn a Nagytelek egészben, az itteni Borsószeren való tíz köblös földön kívül. Az agárdi mezőn a Simon Mihály háza mellett lévő földek mind. A bélyi mezőn, a Kisteleken három föld. A sárkányi mezőn a Krasznán, az Örhegyén, a Hidszeg elején, a Pongrácban, az ország útyára és az Tóra járó földek mind. A Gyöngyösre járóba, a Hidszegre járóra véggel, az Ásottér homokán, a Fazikas homokán, a Harasztos-kertre járó rosföldek mind. A pusztákkal együtt. Az Ásottéren innen lévő Szőlő homokán, valamint annak oldalában a Czeret mellett, Darvas felül lévőek mind. A kisdéli földek egy része vizenyős, de búzát teremnek. No. cir. 54 köblősek. Sárkány és Dámoc másik mezején a Rakottyás szél, a Vadkert alja egészben. Az agárdi mezőn a Szántó homokának a falura néző fele. A Kender homoka és a Háromkövű malomnál lévőek mind. A bélyi mezőn a Gömböcsös-tó végében, a Sebők hegyére járók mind. A bélyi templom mellettieknek a falu fele lévő része. A Nádas-tóra és a battyáni útra járó földek.

Rétek: A Vadkert egészben, a Darvasnak délről való fele és még három nyilas a dámoci földek mellett. A bélyi mezőn a Suszta köze egészben. A dámoci határ északi részében az Osztrakóc teljesen. A perbenyéki határban a Luzsok egészben. A láczi földön a Vesszős laposa egészben. Agárdon a Mónosrét egészben.

A pácéni udvarháznak, cselédháznak, udvarnak, csűrökertnek, majornak a délről való fele. Mivel pedig 'Sennyey István Uram még annak előtte néhai 'Sennyey Albert Uram részit, most pedig 'Sennyey Sándor Uram pácéni osztálybéli részit pénzen megvette az szentesi curiához is Ökelmének egy néhány darab rét osztály szerint jutott, több része vagyon még ökelmének. Jutottak még szántóföldek Pácénban a Telek homokán, a Mosonnán a búza földeknek a falu felőli fele, a Magos parton lévő föld mind, a két út közöttivel egyetemben. A Liskón túl, a kastély melletti Hasason, a Sér homokán, Péter kertjében lévő földek mind. A láci határon az Úr homokán lévőek mind. A dobrai Kenderföldnek napnyugoti része. A szomotori földek napkeleti fele. Rétek: A Pozsgó szerén felül valónak az északi fele. Az Alharaszt keleti fele. A Széles-érnek a délről való fele. A Lövey fájánál lévő rétnek a fele. A harasztos oldali fele. A Böszörmény fele. A Lomszeg háromnegyede. Ez mind van a pácéni határban. A karosi földön a Falkaerdő alját ötnyolcadban bírja, nyugat felől. A Ritkán lévő rét fele. A telek homokán egészben.

Szentesen a romlott küháznak nap keletről és északról való három része. Az udvar alatti majorhelynek, csüreskertnek északi háromnegyede. A ház alatti két öregebbik pince. Az udvarház előtti rész és a napkelet hegyoldal egészben. Szenteshez tartozó szántóföldek közül a Besenyőn, a Nádas-tóra, és a Kanyaló homokán kilenc búzaföld. Ad cubulus circiter 14. Kanyaló homokán nyolc rosföld acc. 6. Kanyaló homokán a Barkóczyé mellett két rosföld acc. 2. A Besenyő homokán acc. 2, ugyanitt még két rosföld acc. 2. Abaházán a Kishomok tetőn egy rosföld acc. 1. A Tövissek oldalán, a Mihók homokán négy rosföld acc. 3. A bolyi út mellett négyes rosföld acc. 3. Az Erős oldalán, kit Ungi Gergely birt három rosföld acc. 3. A vékei mezőn a rétből föltört búzaföld hat acc. 6. A Darvas feletti búzaföldek acc. 3. A Darvas mentébe egy búzaföld acc. 1. A szentesi határon a Nagy-tó oldalán egy búzaföld acc. 1. Abaházán a Nagy-tó homokán kilenc föld acc. 8. A Karcsa folyóra járó Tövisesnél búzaföld öt acc. 5. Ráskán a Horgas-tóra járó jár véggel 30 búzaföld acc. 50. Abaházán a Mihók tava mellett két rosföld, acc. 2. Ugyanitt még négy rosföld. A Kishomok mellett egy rosföld, amelynek mind a két oldalán Barkóczy László a szomszéd. A Ráskán, a Homokra, az ország útyára véggel huszonhárom búzaföld, acc. 23. A Horgas-tó közt 16 búzaföld, acc. 14. Abaházán a Czikorka és Kis-homok között három rosföld. Rétek: A szentesi mezőn a Nagy-tó felén, a Darvason egészben, akárcsak a Ráski szélén. Zálogos rét a Sóvágó helyéhez. A vékei rét egészben. A Kanyalói rét fele. A szentesi másik mezőn a Karcsaháton, Szálláskán, a Dinnyés tava réjtén, Cserget János zálogos rétte. Ezen atyafiságosan végbement osztályunknak és abban felvett punctumoknak és minden résziben való végzéseknak megmáshíthatatlan és állandó megtartására kötelezzük és obligáljuk magunkat és maradékainkat, saját kezünk írásával és pecsétjével megerősítvén ezen végzésünket. Nagy-Tárkány Die 28 Maji 1714.

'Sennyey Ferenc Uram eó klme része a tárkányi kastélyban és az ahhoz tartozó jószágban e szerint következik: Az setét kögrádicnál kezdődvén napnyugot felé való sor, annan pedig, mely

dél felé megy a kapuig. Az kapu feletti házzal, alsó-felső contignatióval együtt, pincéket is ideértve. A napkelet felőli pusztasoron a kápolna helyével egészben. Délről való soron való pincék egy része. A kastély melletti virágoskert falu felőli része. Major helynek jutott Csizmadia János helye. A prédikátor szomszédságában lévő egész dombbal az istállóig. Az istállók előtti udvarnak egy része 'Sennyey István majorja sövényéig. A külső istállónak a Tisza felőli része. A tárkányi sóvárnak fele. A csűrös kertnek a mező fele völ része. A Téglás-kert és a Sipos dombja egészben. A tolcsvai telek déli három része, mivel a házat 'Sennyey István megvette. Az újhelyi Fekete-hegyen a szőlő fele. A ladmóci Siró hegyi szőlő fele, mint azt a mezsgyekövek mutatják. A Siró feletti Kis szőlő egészben, akárcsak az itt lévő Süllye nevű. A helmeci hegyen a Garázda szőlő egészben. A helmeci Alsó szőlőnek északi negyede. A szentesi helyen lévő szőlő napkeleti része, végig, míg a felső végén a mezsgyekarók mutatják. Tárkányhoz való szántók: a tárkányi mezőn az Csűrjés kert, a Szeg elejénél lévő Szél földek. A Kishorgas, Nagyorgas egészben. A sárkányi mezőn a 'Sennyey István uram földjei mellett, a Szőlő homokán, a Katalókán lévőek mind. A Kis-dél. Az Ásott éren délről való Szőlő homokán, Pelbárt hegyivel együtt két köből alá való. A Pongrácban, kik a Gere rétre járnak véggel, mind. A bélyi erdő alatt lévő Homokocsa egészben. A dobrai mezőn a Borsó szer falu szélén részében 1 köből alá való föld. Az agárdi Cakókert és Borsószer. A másik mezőből Bélyben a Nádas-tó hátán lévő hat föld. A Görbe-tó mellett, a Nádas-tó végénél, a Nagy mezőn lévő szél. A tárkányi mezőn a kertek melletti rétekre véggel járó hat föld. Az agárdi Kötelekben három. Bélyben az Iróska-érnél lévő földek. Rétek: Bélyben a Kert alatt és a Solt-eresztvény egészben. Tárkányban az Ebtejes és az Eszenhegyinél lévő egészben. Sárkányban Gere rét, Bika rét, Piróhádi rét, Nyirkerek egészben. A Darvasnak északi fele. A pusztatelkek közül Lőrinc bíróé, Deák Andrásé, napnyugat felől, a többi 'Sennyey Istváné. Bélyben a Csalló hegye alatti egészben. Perbenyikben a Nyírjes laposán lévő majorsági rét egészben.

A pácéni udvarháznak, csűrös kertnek, udvarnak, veteményes kertnek, majorhelynek, úgy a pincének is északról való fele. Az udvarháznak pitvara pedig és az udvarnak kapuja az atyafiak szabad ususára, hogy mindenik a maga részibe járhasson, közül fennhagyott. Pácénban szántóföldek: A Mosonnán lévő ros földek mind. Ugyanitt másiknak a fele, északról. A Hosszú haraszt alattiak mind. A karcsai földön a Magos partnál lévőeknek déli fele. A Vécse földek mind a láci mezőn. A másik mezőre Pácénban. A Malomszeren mind, akárcsak a Lápáton és a Kecsegőn. Perbenyikben a falu végén lévőek mind. Agárdon a Kis-Mikónya mellett egy. A dobrai Zsellérföldek, a Kenderföldök napkeleti fele. A szomotoriaknak napnyugoti fele. Rétek: A Pozsgószer északi negyede. Az Alharaszt zálogban. Abaházán a városi útra járó négy ros föld. Rétek száma: A Kanyaló sarkán, a Kanyalón lévőek fele. A perbenyiki puszták után járó ros földek. Az Árokháton, Paptava homokán 7, búza földek a Feketeszegben, a Szélföldtől kezdődvén 12. A másik mezőn: A Nyírjes homokán, a Pap rétye homokán, a Medgyes homokán lévő földek mind, 15. Búza földek a Gát útján, és 'Sennyey Pongrác földjén kívül mind a 14. Rétek: A Luzsokon a közös rétek keleti fele. Ökörtilalmas keleti harmada. A kisfaludi praediumban szántóföldek. A Helmec felől való végen a Pázsit szélen, a perbenyiki végben 'Sennyey István Uram 38 földjén kívül mind. A másik mezőn 'Sennyey István 6 földjén kívül az összes Esztatyára járó szántó.

A szentesi romlott kúháznak déli negyede. A kisebbik pince déli fele. A majorhely déli negyede. Az udvarház megetti kert fele. Szántók: Darvas alatt három, az Erősré járóban, az Ibrányié mellett egy, ahhoz a harmadikra kettő egymás mellett. A Lázra és a Kis-rétrejáróban ros föld 7, ugyanott a Karcsaháton búza föld 2, rozs 1, majd mégegy a szélén. Kanyalón a rétek között 1, a Nagy tóra és az ország útyára járó véggel 2. Másik mezőn, Ráskán 35 föld, melynek közül 6 van Bezdédi Györgynél zálogban. Abaházán a városi útra járó négy ros föld. Rétek száma: A Kanyaló sarkán, a Kanyalón lévőek fele. A perbenyiki puszták után járó ros földek. Az Árokháton, Paptava homokán 7, búza földek a Feketeszegben, a Szélföldtől kezdődvén 12. A másik mezőn: A Nyírjes homokán, a Pap rétye homokán, a Medgyes homokán lévő földek mind, 15. Búza földek a Gát útján, és 'Sennyey Pongrác földjén kívül mind a 14. Rétek: A Luzsokon a közös rétek keleti fele. Ökörtilalmas keleti harmada. A kisfaludi praediumban szántóföldek. A Helmec felől való végen a Pázsit szélen, a perbenyiki végben 'Sennyey István Uram 38 földjén kívül mind. A másik mezőn 'Sennyey István 6 földjén kívül az összes Esztatyára járó szántó.

'Sennyey Pongrác Úr földet mind a perbenyiki, mind a kisfaludi határban, kik fel nem osztattak, ha bevetik, annak dézsmájával a két atyafi egyaránt osztozik, míg azon földeket magok között fel nem osztják. Úgy a perbenyiki 'Sennyey Pongrác féle réteket is, ha kaszálni akarják, vagy másoknak kiadják, hasonlóképpen kétféle osztozzanak mindent. A ladmóci, szomotori, zétényi, vékei, kövesdi, karádi, cigándi, komorói, kanyári csapi és még sok másutt lévő földjeik, mit szét nem osztottak közös ususok leszen benne, míg szét nem mérik.

Az erdő és révbéli jövedelmekkel egyaránt osztozzanak, erdőbíró pedig 'Sennyey István úr lészen. Őkelme halála után mindig a legöregebb atyafi. Az erdőbíró akaratja nélkül senki ne foghasson avast és arra se maga sem idegen sertéseit ne bocsáthassa egyik atyafi sem. Másoknak épületre való fát adni sem ajándékon, sem pénzen nem szabad, csak maguk szükségére korlát nélkül. A kastélybéli kapu, híd, drabantház, kút, külső és belső udvarok köze közönséges ususra maradnak. A másik consensusa nélkül nem szabad senkinek semmit oda építeni. A közös usust együtt conserválják és építik. A porkolábot együtt fizetik. Drabantot ki mennyit akar, a maga fizetésin tarthat.

Ha pedig a leányág asszony anyánk eő Nagysága pénze után, ezen most felosztott atyai jószágból részt estendálna, valósággal néhai Anyánk pénze után lehetne, mivel ezen jószág leányt nem illet, a jószágnak birodalmába a leány ágat be nem cresszük. Pénzzel tartoznak kifizetni, mit valamelyik atyafi el nem követne, azt a másik atyafi respectálhatja. Könnyen pénzzé tehető jószág eladva az reája eső részt summájában fizesse ki.

Korcsmát pedig szabad lészen árultatni bármelyik atyafinak, valamikor s valahol akarja. A bíróság viselése a felosztott falukban a jobbágyok közt a házak egyikéről másikára fog menni, esztendőként. Kerülőt az egyik esztendőben az egyik, másik esztendőben a másik fog adni. Ahol pedig a falunak is kell, rendeljen minden esztendőben...¹⁰

1759-ből származik az az okmánycsomag, amely megőrizte 'Sennyey Imre pácini udvarbírájának, Besseney Andrásnak éves számadását. Az anyag nagyon terjedelmes, ezért csak tartalmát lehet röviden ismertetni. A számadás tükre a korabeli életvitelnek, gazdasági kapcsolatrendszernek. 'Sennyey István unokája, Imre ebben az időben már Mária Terézia lovasfőhadnagya. Fia Újhelyben lakik, oda jár iskolába. A pácini kastélyban két leánya és felesége tartózkodik az év nagy részében. A család gazdasági érdekeltiségei a következő bodroglői helységekhez köthetők az uradalomközponton kívül: Dámóc, Dobra, Karcsa, Karos, Láca, Leányvár, Nagytárkány, Perbenyik, Szentés. Szerepel még a számadásban a zempléni Bári és Alsóosva, a Hegyaljáról Tállya és Tolcsva, Ung megyéből Szerednye, Sárosból Finta, Szabolcsból Ófehértó. 1759-ben búzából 534 kereszt 12 kéve termést takarítanak be, amelyből 330 kereszt a pácini allodiális földekről származik. Ez biztosítja az uradalom kenyérellátását. A csűrökben tárolt kalászt főleg a nyári munkák után csépelik ki lassú ütemben. A kinyert szem harmadát az udvar szükségére, 12 százalékát a tisztségviselők, 21 százalékát a cselédség természetbeni járandóságára, 3 százalékát az aprójószágok etetésére, 18 százalékát vetőmagra használják. A maradék 16 százalék a tartalék, ha esetleg a következő esztendő inséges lenne. A dombos területeken elvetett rozsból 605 kereszt és 14 kéve terem, amelyből 329 keresztet ad a majorsági birtok. A felhasználási arányai a búzához hasonlóak. A takarmánynövénynek számító árpából 9, zabból 73 keresztet aratnak, amelyet a sertésekkel és lovakkal etetnek meg. Az újdonságnak számító kukoricából 12 köböl terem, amelyet a disznóknak adnak a téli hizlaláskor. Nincs feltüntetve, honnan hozzák a konyhára a felhasznált 3 köböl köleskását. A 18. században még közkedvelt ételnek számító tatárkát Ófehértóról és Alsóolsváról szállítják Pácimba, amelyből a helyi konyhán kívül az úrfi újhelyi szakácsának juttatnak, sőt a ruszin idénymunkásokat aratáskor, fűkaszaláskor és szüretkor többek között ezzel táplálják. A pácini és szentesi szilvások 5 köböl gyümölcsöt adnak, amelyet megaszalva házi szükségletre, a hegyaljai szőlőmunkások és a cselédség között osztanak szét. A 15 köböl diónak egy része alsóolsvai. Kilencven százalékát eladják, a többit az uraság konyháján fogyasztják el. A 16 hordó káposztából jut a ruszin szüretelőknek, akik előszeretettel keresik meg családjuk számára az egész éves kenyérnekvalót a Bodroglőben.

¹⁰ Zempléni Levéltár (ZL.) 1008/d. Loc. 45. no: 160.

Az uradalom állatállománya 1759. január 1-jén: ló 116, szarvasmarha 61, sertés 185, amelyet Pácinban tartanak. A szentesi kismajorban 92 kecske és 4 juh van. A már említett takarmánynövényeken kívül 98 öl szénát tudnak a majorsági kaszálókon összegyűjteni táplálásukra. A lovak közül többet eladnak, elajándékoznak, 'Sennyey Imre is víz magával a katonasághoz. A szarvasmarhák közül nyolcat ad el az udvarbíró a kisvárdai vásáron. A sertéseket meghizlalják, leváglják, eladják. A szalonnát, sódort megfüstölik és aratáskor ezzel etetik a munkásokat, akiknek frisshús-ellátását kecskevágásból biztosítják. A tehéntejből vaját és túrót, a kecsketejből túrót és sajtot készítenek.

Az uradalom borkészletét a szentesi udvarház pincéiben tartják. Aszú, ürmös, óbor, újbor egyaránt található közöttük. Tállyáról, Tolcsváról, Szerednyéről, Bábírból, Nagykövesdről származnak. A 255 hordó a család pénzübeni bevételének alapvető fundamentuma.

A világitáshoz szükséges faggyút az újhelyi és tárkányi mészárszéken veszik meg. A gyertyát Osváról hozzák, akárcsak a ruházkodáshoz és gazdasági eszközökhöz szükséges durvavásznat. A finomabb gyolcsvászon beszerzési helye Finta.

Az éves pénzübeni bevétel 4350 Ft 16 dénár. Ennek 42%-a a borértékesítésből, 22%-a a sertések, 8%-a szarvasmarha, 2%-a ló, 6%-a rozs, ismét 6% gyümölcsök eladásából és 4% révvámból származik. A kiadás 3579 Ft 18 dénár, amelynek 10%-át 'Sennyey Imre hadbaszállására, 10%-át a hegyaljai szőlők megmunkálására, 10%-át fenntartásra, építésre, 8%-át a cselédség fizetésére, 7%-át élvezeti cikkek vásárlására, 6%-át ruházkodásra, 5%-át ifj. 'Sennyey Imre taníttatására, 2%-át ingatlan megszerzésére, 25%-át a gazdálkodás folyamatos szükségleteire fordítják. A megtakarítás 17%.¹¹

Fontos állomása a családi birtok történetének 'Sennyey János 1819-es végrendelete, amely 1885-ig marad érvényben. Ez az okmány egyben az alapító irata a 'Sennyeyek hitbizományának. Tíz pontba foglalva sorolja fel a kijelölt örökös jogait és az idetartozó, soha el nem idegeníthető ingó és ingatlan vagyón részeket. Az 1687. évi IX. törvénycikk értelmében a királyi jóváhagyás után a családi hitbizomány sorsát a megye vezetésének kell felügyelni. Zemplén megye közgyűlése 'Sennyey János 1820. január 7-i elhunytja után küldi ki bizottságait, hogy számba vegyék összes ingó és ingatlan javakat. Az 1820. április 6-án felterjesztett leltár a következő helységeken lévő vagyont tartalmazza: Bély, Bodrogszentés, Dámóc, Dobra, Karcsa, Karos, Láca, Nagytárkány, Pácin, Révleányvár, Sárkánypuszta, Szélföldpuszta. A bélyi kastélyt, a közvetlenül mellette lévő építményeket a bennük lévő ingóságokkal együtt 49 983 Rajnai forint értékűre becsülik. A bélyi majorhoz tartozó sertésöl, kondásház és kút 236 Rf, ménésöl 110, csűr 557, szénapajta 60, majorház 70, majoról 50, csikóól 40, vadasház 60, a vadaskerti tengerikas 20, sertésöl 12, vadaskert kerítése 120, az eres 20, a gazdaaszszony háza a melléképületekkel 300. Zöldág Csapszék kúttal és pincével 120, Üvegház 800, Pálinkafőző ház 1200, kert 1000 Rajnai forint. A környező településeken a következő épületeket veszik számba: Tárkányban a mészárszék és alatta a pince 62 Rf, az asztalos háza 54 Rf. Leányváron a révbéli kocma és a hozzá tartozó szekérállás 200 Rf. Dámóc határában a Betekincs kocma és állás 120 Rf. Perbenyiki kocma és állás 300. Dobrai kocma 233 Rf. Karosban az ispán háza 100, az akol 50, Patakon egy szőlő 500 Rf.

1821-ben még a következő ingatlanokkal egészítik ki a listát: Bélyben a tisztartó előtti hosszú házak 40 Rf, a szárazmalom 40, kovácműhely 85, Katrincsákék háza 10, a cselédek háza 40, az oskolaház 28, Marcsi család telkén lévő ház, alatta pince 40 Rft. Dobrán a molnár háza 30, a malom 60 Rft. Lácán a malom és a kocma 120 Rft, a csi-

¹¹ ZL. 1008/d. Loc. 45. no. 180.

kósház 12 Rft. Dámócon a drabant háza 12, a kocsmá 30, malom a molnár házával 90 Rft. Leányváron a csizmadia varga háza 30, a kerülő háza 12, a malom 30, a kondás háza 10 Rft. Agárdon a kovácsműhely 20, a kerülő háza 10, a malom és a molnár lakása 100, a bűdöstői pálinkafőző 30 Rft. A nagytárkányi takácsmester háza 20, Singalék háza 20, magtár 120, a molnár háza 15, a malom 70, Majertsik István háza 15 Rft. Páciban a molnár háza a malommal együtt 80, kocsmá 20, kerülőház 10, Gyöngyöl András háza 12 Rft. Karosban Király Imre háza 12, kocsmá 30 Rft. Karcán a kocsmá és a malom 160 Rft. Sárkánypusztán a majorsági csűr 220, az akol és a gazda háza 60 Rft becsértékű. A felsorolt ingatlanokon kívül több kintlévősége van még az elhunytoknak. Tartozás fejében már betábláztak az adósainál a megye tisztviselői 38 217 Rénesforintot és 200 császári aranyat. A több személynek adott 709 000 Rft. és 3100 császári arany kölcsön visszafizetése még folyamatban van.¹²

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás megszünteti a feudális birtoklási és gazdálkodási rendszert. A családhoz egykor tartozó falvak egymás után váltják meg magukat az úrbéri kötelektől. Mindenhol szétválasztják az új gazdák földjeit a majorságitól. A tagosítás lehetővé teszi, mindenki egy tömbben kapja meg birtokát, amely a gazdálkodás költségeinek csökkenéséhez vezet. A fenti eseményekkel párhuzamosan zajlik a Bodrogház ár- és belvízmentesítése, amelyből a 'Sennyeyek a munkálatok irányítóiként veszik ki részüket. Pál 1855–66 és 1880–86-os években, Lajos 1866–72 között látja el a társulat elnöki tisztét. 'Sennyey Miklós 1889-től alelnök, elnök, majd királyi biztos a belvízelvezető csatornák építésénél. A vízmentesítés megsokszorozza a Bodrogház megművelhető területeit, ráadásul nagyon jó minőségű, a kezdeti időkben még magas terméseredményeket biztosító szántókkal. Az egykor legmocsarasabb Hosszúrétet bíró falvak határában figyelhető meg ez a tendencia. A 'Sennyey család ki is használja a betöltött tisztségéből fakadó helyzeti előnyét és az olcsón felvásárolható, régi vízenyőkkel növeli meg tulajdonát.

A 19. század második felében 'Sennyey Pál a Hegyalján is terjeszkedni kezd. 1852-ben alsóregmeci birtokot vásárol és visszaváltja hozzá a csörgői részeket. Újhelyben szőlőket, Legenyén szántókat vesz. Az új szerzemény a családi levéltárban lévő elszámolások szerint gazdaságos, annak ellenére, hogy zsidó bérlővel üzemeltetik. Az innen származó nyereségük 1855-ben 5523, 1856-ban 5734, 1857-ben 1946, 1858-ban 7930, 1859-ben 9398 és 1860-ban 8345 váltóforint. Az 1857-es csökkenést a tárgyévi nagyarányú felújítási munkálatok, új beruházások okozzák. A bérlői lakot, a malmot építik át. A juhakolt bővítik és a kor követelményeinek megfelelő cselédházakat építenek. Sikerült megvenniük az időközben idegen kézre került battányi kastélyt, a hozzá tartozó birtokokat.¹³ A bélyi uradalom tulajdonosa 1905-ben 'Sennyey Pál fia, Béla. A 6263,5 katasztrális hold területű birtok Battány, Bély, Dámóc, Dobra, Nagytárkány, Révleányvár, Sátoraljaújhely és Zemplénagárd határaiban fekszik. Intenzív gazdálkodást folytatnak. A gabonaféléken kívül repcét, mákot, lóherét, magrépát, búkkönyt, dohányt termesztenek. Magyarartaka szarvasmarhát, merinójuhót, mangalicát tenyésztnek. Ménesük is van. Nagyüzemi gyümölcsstermesztés folyik. A birtok egyhatodát kitevő erdőket 40 éves forda szerint hasznosítják, szerszám és tűzifaként. A munkaerőt a helyi lakosokból és Nyitra megyéből toborozzák. Napszámber a férfiaknak 100–200 fillér, a nőknek 80–160 fillér. A pácini ágának két uradalmá van. A cigándit 'Sennyey Miklós üzemelteti, aki Erzsébettanyán építtet magának udvarházat. Hozzá tartozik Cigánd, Karcsa, Karos, Luka (Bodroghalom) és Pácin. A 6600 magyar holdon a kalászosok mellett lucernát,

¹² ZL. 1008/d. 205. no. 132.

¹³ ZL. VII.2/f. 41. doboz. no. 42.

4. kép. Sennyey Béla és családja, 1903. ('Sennyey Anna családi fotóiból)

5. kép. Uzsonna a bélyi majorban, 1910. ('Sennyey Anna családi fotóiból)

lóherét, repcét termesztnek. Magyar, szimentáli teheneket, angol és vegyesvérű lovakat, mangalica sertéseket tartanak. 1855 óta fácánokat tenyésztnek. Nagy területű gyümölcsöseik vannak. A napszamosokat helyből, az aratókat és a fűkaszalókat Mezőkövesdről és Galíciából toborozzák. Férfi napszámber 100–200 fillér, női 80–140 fillér.

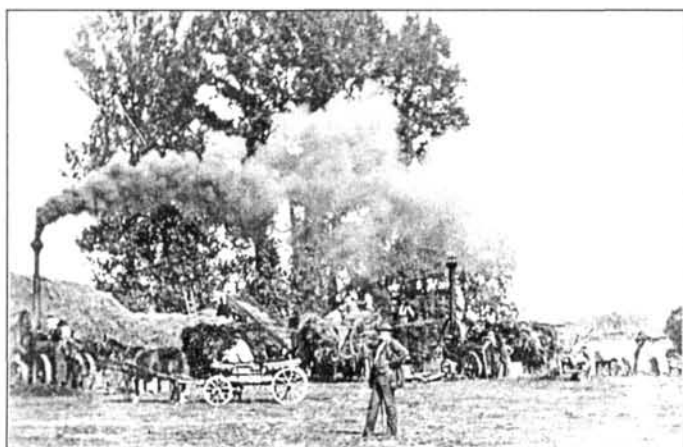
A pácini kastélyban élő Sennyey István Karcsán, Nagykövesden és Páciban birtokos. 6228 magyar hold földjén hatos forgóban gabonát, lóherét, lucernát, bükkönyt és repcét termeszt. Régi magyartarka szarvasmarhát, angol félvér, amerikai telivér lovakat, rackajuhot és mangalica disznót nevel. Kövesdi szőlőiben furmint és hárslevelű fajtákat tart, amelyekből a hegyaljaihoz hasonló minőségű bort készít. Birtokainak egy részét holdanként 18 korona évi haszonbérért adja ki. A munkaerőforrás és a napszám a cigándi uradaloméhoz hasonló.¹⁴

1920-ban a csehek a felső részeken átvezető, stratégiai és gazdaságilag fontos vasútvonal miatt kettészelik a Bodrogközöt és a Sennyeyek birtokait. A földreformjuk során fillérekért veszik el a család földjeinek jelentős részét Bélyben, Battyánban és Csörgöben. Bély és Battyán határában államköltségen kolóniákat létesítenek cseh lakókkal, velük műveltetik a harácsolts területeket.

¹⁴ Borovszky S., 1905. 182, 184, 185.

6. kép. 'Sennyey Béla
gyermekai nevelőikkel a
kistárkányi Tisza
strandon, 1910-es évek
('Sennyey Anna családi
fotóiból)

7. kép. A bélyi grófi
szérűn. Előtérben
'Sennyey Béla, 1930-as
évek ('Sennyey Anna
családi fotóiból)

Az 1938-as visszacsatoláskor 'Sennyey Géza fia, Lajos és leánya, Erzsébet, Kosuth Lajosné megkapja a csörgői jusst. A Pácinban elhunyt 'Sennyey István birtoka utód hiányában testvére, Miklósrá száll, aki István nevű fiának ad belőle 1300 holdat a déli határban lévő felinkerti majorsággal együtt. A 100 cselédet foglalkoztató kis birtokon belterjes gazdálkodást folytatnak és versenylovakat tenyésztnek. 'Sennyey István maga is indul az általa iskolázott lovakkal különféle versenyeken. Tudásáról, sportszeretetééről máig élő adomák keringenek a Bodrogyóban.

A 22 000 holdra nőtt bélyi uradalmat Béla hat gyereke örökli, akik közül hárman, a legidősebb Pál és a legfiatalabb ikrek, János és Anna gazdálkodik valójában. Apjukat követve belterjes növénytermesztéssel, azok ipari feldolgozásával, tenyészállatok tartásával foglalkoznak. Rendszeres résztvevői a mezőgazdasági kiállításoknak, ahol sikereket érnek el.¹⁵

¹⁵ Csikvári A., 1940. 191–192.

8. kép. Szüreti előkészület a bélyi majorban, 1920-as évek ('Sennyey Anna családi fotóiból)

Az 1945-ös orosz invázió tesz pontot mindkét országban a 'Sennyeyek 314 éves bodrogi birtoktörténetének a végére. A megszállást túlélők és leszármazottaik Magyarország más vidékein, Ausztriában, Belgiumban, Franciaországban, Németországban, Svájcban, Brazíliában, Chilében, az USA-ban, Venezuelában teremtenek maguknak egzisztenciát. 'Sennyey Anna marad egyedül lakóhelyén, a bélyi kastélyban. Postai alkalmazottként szerzi meg nyugdíjjogosultságát. Szülei mellé helyezik örök nyugalomra.¹⁶

A nagyvilágban szétszóródott családtagok első találkozáját 2001. július 6-án rendezték. 'Sennyey Pál dédunokája, László (1924–2003) szervezte meg a pácini önkormányzat, a sátorlajújhelyi Kazinczy Múzeum és a miskolci Herman Ottó Múzeum támogatásával.

A családi levéltár

A 'Sennyeyek dokumentumait Bunyitay Vince premontrei szerzetes, történész ismertette meg a szélesebb nyilvánossággal. A Magyar Történelmi Társulat leleszi vándorgyűlésén részt vevő szakember felkereste Csörgőt, ahol kevés rendezetlen iratcsomó mellett már 4137 darab beletározott okiratot talált, két mutatókönyv kíséretében.¹⁷ Az anyag első feldolgozását 1810-ben latin nyelven készítette Mattyasovszky László, Liptó megyei levéltáros. A magyar nyelvű leltár Nyomárkay József, bélyi jószágkormányzó munkája. Mindkét Elenchust a Magyar Országos Levéltárban őrzik 0,15 fm irat kíséretében.¹⁸

Lojda József, battányi plébános az Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez című havi lap 1899–1900-as évfolyamaiban már arról számol be, hogy a nagy értékű relikviát kettéválasztották. A bélyi kastélyban 52 csomóba és 2847 leltári szám alá szedve a 'Sennyeyek irományait, Battányban pedig a jogelőd és rokon családok 27 fasciculusba és 2500 sorszámra regisztrált anyagát tárolják.¹⁹ A szétválasztás szerencsésnek bizonyult. A bélyi gyűjtemény a második világháború alatt nyomtalanul eltűnt, a battányi viszont megmaradt. A csehszlovák hatóságok 1945-ben vitték el és Homonnán a

¹⁶ Gudenus i. m. 296–302.

¹⁷ Bunyitay V., 1873. Századok, 242–265.

¹⁸ MOL. P. 599.

¹⁹ Lojda i. m. 1899/9. 273–274.

Földügyi Levéltárnak adták át. 1956-ban az intézmény megszüntetése után az eperjesi Állami Levéltárban kapott helyet, ahonnan Lőcsére szállították. 1990-ben aztán a kassai Területi Levéltár kapta meg. A 18 doboznyi, 8182 darabos anyagot a közelmúltban dolgozta fel Farkas Andrea. Az 1661–1890 közötti időszakban keletkezett okmányok között közigazgatási, számadási, hitbizományi, a bélyi–csörgői–pácini uradalmakra vonatkozó iratok és levelezések vannak.²⁰

A 'Sennyeyek okmánytárának értékét növelte, hogy a velük házassági kapcsolatba került nemesi családok, az egykori jogelődök, valamint az ország történetében kisebb-nagyobb szerepet játszó személyek iratai, levelei is helyet kaptak benne.

A megőrzött anyag túlnyomó része a birtokváltozásokkal foglalkozik. Ezen kívül szép magyar nyelven írt végrendeletek, osztálylevelek, menyasszonyi hozományok, hagyatékok, ingó és ingatlan jószágok leltárai is gazdagítják. A Tárkányi, Vékey, Pachot, Palugyay, Balassa, Rozsályi-Kun, Dobszay, Alaghy, Széchy, Széchenyi, Károlyi, Andrássy, Eszterházy, Barkóczy, Szentiványi, Inkey, Döry, Bémer, Pribék, Révay, Mailáth, Nádasdy és más, tekintélyes nemesi famíliák különféle dokumentumát megtalálhatjuk közöttük a 'Sennyeyéken kívül.

Értékesek a Báthory család fejedelmi tisztséget betöltő tagjaitól, a Habsburg-ház I. Rudolftól kezdődő, IV. Károllyal záródó uralkodóitól, Bocskai Istvántól, Pázmány Pétertől, Balassa Bálinttól, Naprágyi Demetertől, Rákóczi Zsigmondtól, I. és II. Györgytől, I. és II. Rákóczi Ferentől, feleségeiktől, Batthyány Kristóftól, Ádámtól, Széchy Istvántól, Györgytől, Széchenyi Ferentől, Istvántól, Kossuth Lajostól, Eszterházy Páltól, a murányi Vénusztól: Széchy Máriától, Koháry Istvántól, Bercsényi Miklóstól, Deák Ferentől, Bethlen Gábortól, Károlyi Zsuzsannától, Brandenburgi Katalintól és még sok más, korabeli híres embertől, erdélyi vajdától, török basáktól származó levelek. Megőrizték a családtagok közötti levelezés anyagát, amelyben szintén érdekes információk rejlenek. A felsoroltak között van például Balassa Bálint reneszánsz költőnkre vonatkozó több olyan értesülés, amelyet az irodalomtörténészek nem ismertek. A levéltár időrendben legelső darabja IV. Béla 1245-ös okiratának XV. századi másolata, amelyet az egeri káptalan adott ki. A bodroghközi Véke adásvételéről szól. A 'Sennyey család okmányai-ból rekonstruálni lehet az adott vidék földrajzi, domborzati, gazdasági, kulturális, népmozgalmi korabeli viszonyait és történelmi eseményeit. A polgári peres irataik, a különféle összeírásaik megtalálhatók a Magyar Országos Levéltárban, a sátoraljaújhelyi Zempléni Levéltárban, az Erdélyi Múzeum Levéltárában, a kassai Állami Területi Levéltárban és a szombathelyi Megyei Levéltárban.

A család címerei

A családi címer első változata 'Sennyey Sándor 1590-ben keltezett levelének viaszpecsét lenyomatán látható. Kerek talpú pajzson leveles koronából kinövő szarvast ábrázol.

I. Rudolf 1606-os oklevelén van a bárói címer. A kék pajzson széttárt szárnyú fekete sas lebeg. A pajzs fölött lovagi sisakra helyezett, leveles koronából szarvas emelkedik ki. A takaró ezüst és kék színű. A Mária Terézia adományozta 1767-es grófi címeren az eddig leírt szimbólumok kibővítve megtalálhatók. Az arany csúcsos pajzson a fekete sas piros gyöngyöt tart csőrében. A pajzson ékkövekkel díszített, kilencágú grófi korona. Fölötte három lovagi sisak. A középsőn áll a növekvő szarvas. Két szélén kivont kardot

²⁰ Farkas Andrea (Kassa) közlése.

9. kép. Az első családi címer 1590-ből
(Borovszky S. 1898. 571.)

10. kép. Az 1606-os bárói címer
(Borovszky S. 1905. képmelléklet)

11. kép. Az 1767-es grófi címer
(Nagy I. 1863.
X. színes képmelléklet)

12. kép. Az 1916-os grófi címer
(Dőry Andor
családi gyűjteményéből)

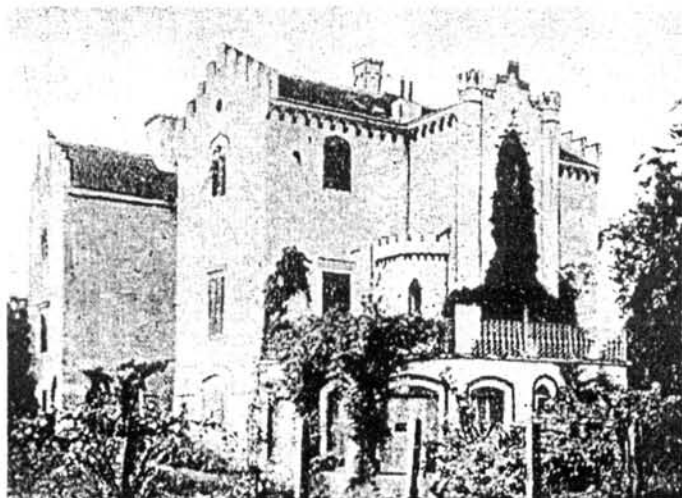
tartó arany griff és kétfarkú oroszlán. A pajzsot két páncélos vitéz tartja. A takaró színe arany és fekete.²¹

²¹ Borovszky S., 1898. 571.; 1905. képmelléklet; Nagy I., 1863. X. 142, 150.

A IV. Károly megkoronázásakor adományozott grófi címer csak abban különbözik az előzőtől, hogy takarója nincs. A pajzs alatt a 'Sennyey Pál munkásságát elismerő Aranygyapjas Rend láncza csüng és a család latin nyelvű jelmondata olvasható.

A család rezidenciái

Az 1359-től 1945-ig terjedő időszakban a 'Sennyeyek Magyarország több helységében laktak. Az építmények jó része az idők folyamán már elpusztult, többségük a 20. század második felében. Azokat tudjuk csak bemutatni, amelyekről dokumentumaink vannak vagy a mai napig fennmaradtak.

*13. kép. A nagyszennyei kastély
(Borovszky S. 1898. 72.)*

A szecsődi várról információink nincs. A nagyszennyei kastélyuk szerencsére megmaradt. A közelmúltban újították fel. Képzőművészeti Alkotóház működik benne. A hagyomány szerint a templomos rendé volt a kőből épült magja, amelyet a 'Sennyeyek téglával bővítettek ki. Az eredetileg földszintes udvarházat a 18. század folyamán magasztítják meg két emelettel. 1867-ben az új tulajdonos leszármazottja, Bezerédj Elek romantikus stílusú átalakítással adja meg a mai formáját. Ekkor építik ki körülötte a szép tájképi parkot.²²

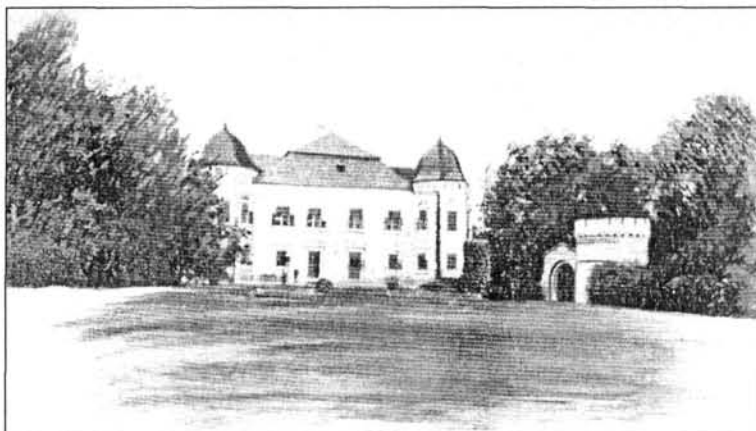
Az Erdélybe települt 'Sennyey Pongrác él Zsomboron, Gyulafehérváron, Gyaluban, Vajdakamaráson és kiűzetése után Szatmáron. A felsorolt települések közül csak az 1604. szeptember 20-án I. Rudolftól kapott gyalui várról van adatunk. A Szent László által a nagyváradi püspökségnek adományozott építmény hosszú múltra tekint vissza. A 'Sennyey Levéltárban 1605. május 4-én felvett leltára marad meg, amelyből részletet kaphatunk az erődítményről. 1610-ben fosztja meg birtoklásától Báthory Gábor. Erdélyi fejedelemeként később I. Rákóczi György lakik benne, majd a 18. század első felében romlásnak indul. Kőveiből Eszterházy Kálmán épít új kastélyt magának.²³

'Sennyey Sándor a nagytárkányi reneszánsz kastélyban kezdi el zempléni életét. Felesége hozományát Vékey Ferenc, országos tekintélyű nemes ember építi, a 16. század

²² Borovszky S., 1898. 72. és Szilvágyi József (Zsennye) közlése.

²³ Lojda J., AZT. 1901. 273–274.

első felében. Egy 1550-ben keltezett összeírásban találjuk legkorábbi említését. A Tisza közelében álló, kétszintes, védművekkel, külső-belső udvarral ellátott erődítményt az 1684-es, 1700-as, 1714-es osztályokból ismerhetjük meg. A fennmaradt családi iratokból kihámozni nem lehet, miért pusztult el a 18. század végére. Tégláinak egy részéből épül fel közelében a Királyi Kamara Sóháza és raktára. Jut belőle a római katolikus kápolna, később a templom létesítésére. Faragott reneszánsz ablak- és ajtókeret-töredékeit az 1940-es évek elején még a közeli plébánia udvarán őrizték, azután nyoma vész. A várkertben álló templom keleti falának külső részén ma is látható egy trónon ülő, Kis Jézust az ölében tartó Szűz Máriát és két angyalt ábrázoló dombormű, amely bizonyára a várkápolnából származik.²⁴

14. kép. A pácini kastély (Borovszky S. 1905. képmelléklet)

A Mágóchy Gáspár által 1581-ben épített késő reneszánsz pácini kastélyt először ‘Sennyey Albert használja lakhelyül a családtagok közül. Az 1655-ös házasságkötése után költözik ide Nagytárkányból nejével, Révay Franciskával. A természetes vízfolyásokkal körülvett, pártázattal és sgrafittokkal díszített épület első pontos leírása 1676-ból való, amikor Albert halála után a testvérek felosztják egymás között. Végül a szegénylegények által meggyilkolt Ferenc legidősebb fia, István kezén marad. ‘Sennyey István kezdi meg a kastély átalakítását. ‘Sennyey Lajos 1859-ben romantikus stílusban formál-tatja át az építményt, köréje tájképi parkot létesít. 1945-ben államosítják. Különféle közfunkciót lát el, közben állaga fokozatosan romlik. Az 1960-as években régészeti feltárást, kisebb felújítást végeznek rajta. 1977 és 1987 között a 16. századi formájában állítják helyre és azóta a Bodrogi Kastélymúzeum működik benne.²⁵

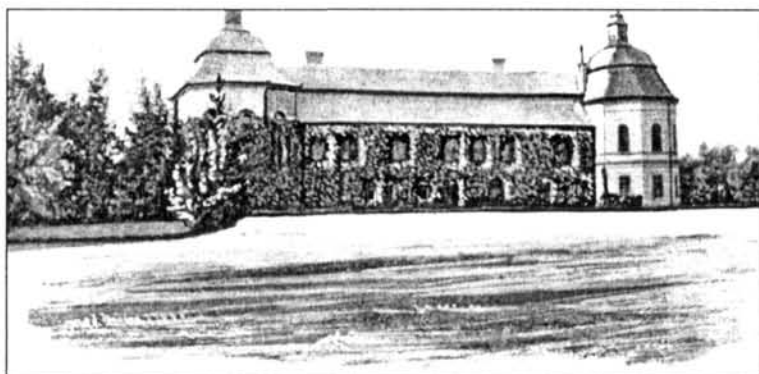
A bélyi rokokó kastélyt 1780–81-ben építteti ‘Sennyey László. A falu déli oldalán magasló dombocskán áll. A földszintes, nyugat felé nyitott U alakú, háromrészes épület alapterülete 2032 m². Körülötte szép park, amelyben kápolna és családi temető van. 1945-től iskola, bútorraktár, bolt működik benne. 1991-ben kapja meg a község. ‘Sennyey Anna elhunytáig él a kastélyban, jóra való cigányok társaságában. 1992-ben kezdik el helyreállítását, de az anyagi erőforrás kevésnek bizonyul.

²⁴ MOL. UetC. 156. Fasc. 115. no. 60.; ZL. 1008/d. Loc. 45. no. 180.; *Nyomárkay J.*, 1819. 309, 394–395.

²⁵ *Lojda J.*, AZT. 1900–1901.; *Cseri M.–Veres L.*, 1989. 5–10.

15. kép. A bélyi
kastély
(Borovszky S.
1905.
képmelléklet)

16. kép.
A battyáni kastély
(Borovszky S.
1905.
képmelléklet)

Jelenleg a TSC Capital Consulting cégcsoport birtokolja, akik azzal az ígérettel veszik meg, hogy 2006-ra szállodává építik át. A kézirat lezárásnak időpontjában semmi jel nem mutat arra, hogy az egyébként dicséretes szándék megvalósul.²⁶

Az 1973-ban a földig rombolt késő reneszánsz battyáni kastélyt a 'Sennyeyek hozományként szerzik meg. 1688-ban István nőül veszi Pribék Évát, az épületet emelő Tárkányi István unokáját. A várforma négyszögű, 17. századi létesítményből az idők folyamán csak a keleti oldala marad meg. 'Sennyey Imre leányai, Klára és Júlia örökségként került a Döryek kezére, majd hasonló módszerrel a Bémerek birtokába. A 'Sennyey család tagjai a 19. században fokozatosan vásárolják vissza. Pál 1875-ben veszi meg az utolsó részét. Béla 1899-ben felújíttatja. Ekkor adományozzák a Nemzeti Múzeumnak a kastélykápolnában lévő, 1648-ból származó epitáfiumot és az építést megőrkítő emlékkövet. 1945 után állami tulajdonba kerül. A helyi szövetkezet magtárnak használja, de karbantartására nem sok gondot fordít. A nemtörődömség vezet teljes pusztulásához. A kápolna alatti családi kriptába temetik el 'Sennyey Károlyt, fiát, Pált és feleségeiket. Az 1945 után tönkretett sírhelyet 'Sennyey László közbenjárására Battyán jelenlegi polgármestere, Szakács Ferenc hozatja helyre és föléje az ősökre emlékező, fedett kegyeleti helyet emeltet.

²⁶ ZL. VII. 2/f. 50. doboz, szn. és Czető Ferenc (Bély) közlése.

17. kép.
Az erzsébetmajori
kápolna és úrilak
(Borovszky S. 1905.
képmelléklet)

18. kép. Dombormű a
nagyvárkányi vár egykori
kápolnájából, 1999
(Fotó: Kopasz László)

Csörgön a Hérecz családtól vásárolt kúriát 1857-ben újjáépítik, amelyben sokáig a birtoktestet bérlő zsidó lakik. Távozása után épít új, tágas udvarházat a helyére 'Sennyey Géza. Napjainkban a volt kiskastély átalakítva, kibővítve a község iskolája.²⁷

'Sennyey Miklós a Cigánd külterületén lévő Erzsébetmáján a 20. század fordulóján készíttet családjának kúriát, mellette egy neogótikus kápolnát. A lakóépületet a termelőszövetkezet magtárnak használja. Új tulajdonosa, Balla Dénes újjáépíti. A kápolnát 1996-ban elbontják és Semjénben imaházat építenek belőle.²⁸

A családi iratok szerint a nagyobb területű birtoktesteken mindenütt van olyan épület, amelyben a gazdálkodást irányítók laknak és adott esetben az odalátogató 'Sennyeyek tartózkodnak. Ezek többsége a mezőgazdaság kollektivizálása után elpusztul.²⁹

A családnak a megyeszékhelyen is vannak gazdasági érdekeltségeik. Részt vesznek a megyegyűlés munkájában, így érthető, hogy Sátoraljaújhelyen az idők folyamán több kúriával, nagyobb lakóépülettel rendelkeznek. 'Sennyey Lászlónak, Imrének, Jánosnak, Károlynak és leszármazottaiknak állnak itt házaik, amelyeknek egy részét bérbé adják. Legnevezetesebb közülük a Kazinczy Ferenc Múzeumnak helyet adó, kétszintes, impozáns épület. 'Sennyey Károly 1824-ben vásárolja meg, 1827-ben alakítja át mai

²⁷ ZL. VII. 2/f. 46 doboz, no. 7. és Szakács Ferenc (Battyán) közlése.

²⁸ ZL. VII. 2/f. 46. doboz, no. 7. és Szabó József (Alsóregmec) közlése.

²⁹ Lehoczky Sándor (Sárospatak) és Balla Dénes (Cigánd) közlése.

formájára. Működik benne a Zempléni Casinó, később a Városháza, 1950-től Szlovák Tannyelvű Általános Iskola. A család 1945-ig a mai Esze Tamás utcai kúriában él.³⁰

A család mecénási tevékenysége

A 'Sennyeyek, mint annyi más nemesi família a történelem folyamán, tisztán látják, hogy a közjóért anyagi áldozatokat kell hozni. Ennek szellemében segítik családtagjaik minden korban vallási felekezetekre való tekintet nélkül a templomépítéseket, az iskolák és ispotályok létesítését. A polgári kor beköszöntése után megalakult egyesületeket, intézményeket. Ha néhány kiragadott példával illusztrálni szeretnénk a leírtakat, elsősorban 'Sennyey Jánost kell említeni. A fennmaradt okmányok szerint 1803-ban 1000 forinttal járul hozzá a Bodrogi Árvaház létrehozásához. 1806-ban a Leleszi Konventnél tesz alapítványt, amelynek kamataiból a környékbeli szegényeket kell istápolnia a szerzeteseknek. 1815-ben a Nemzeti Múzeumnak ajándékozza a családi kincstár több becses 17. és 18. századi darabját. 1816-ban a sátoraljaúj helyi római katolikus, 1820-ban a református ispotályt támogatja 1000–1000 forinttal. Kikötése az, hogy ennek fejében egy-egy jobbágyát gondozzák mindkét intézményben. Az 1819-es végrendeletében 10–10 000 forintot bocsát a megyegyűlés kasszájának rendelkezésére, amelyet örökösei minden éven kötelesek megadni a birtokain élő árvák és szegények támogatására. A hitbizomány létrehozásának lehetőségével élve úgy hagyja dominiáumait testvéreire, ha azok nyereségét nem luxusra, hanem családjaik fenntartására és szociális célokra fordítják. Utasítja a hitbizomány működtetésének felügyelőjét, a vármegyét, ha a kívánttól eltérő életmódot tapasztal, akkor kobozza el a javakat. Létesítsen belőle alapítványt, amelynek feléből a szegény és beteg embereket, másik feléből pedig az irodalmárokat és tudósokat istápolják.³¹

Ez a szellem vezérli azután a kései utódokat is. 'Sennyey Károly 1830-ban a hegyaljai országút kikövezéséhez ad pénzt. Fia, Pál nemcsak betöltött tisztségeit veti latba a Bodrogi ármentesítésért, a normál nyomtávú vasút kiépítéséért, hanem sokat javít a birtokain élők lakáskörülményein, anyagi helyzetén. A nemes tradíciót gyermekei, Béla, Géza és Mária viszik tovább. A pácini ágban a felinkerti 'Sennyey Istvánt emlegetik a mai napig, mint aki jó apaként viselte gondját cselédeinek.³²

Mecénási és karitatív tevékenységéért 'Sennyey Pál leányáról, Széchenyi-Wolkenstein Ernőnéről a megyeszékhelyen utcát neveztek el a hálás újhelyiek.³³ Nem üres frázis csupán a második grófi címerük jelmondata: ALTA NON ALTE. Fenségesen nem magasan.

IRODALOM

Borovszky Samu (szerk.)

1898 Vasvármegye. Budapest

1905 Zemplén vármegye monográfiája. Budapest

³⁰ Németh Attila (Cigánd) közlése.

³¹ *Nyomárkay J.*, 1819. 398, 401.; *Kováts D.*, 2001. 443.

³² *Nagy G.*, 2002. 25–26.

³³ *Kováts D.*, 2001. 369.

- Bunyitay Vince*
1873 A Kis-Zsennyei báró 'Sennyey család levéltára
- Cseri Miklós–Veres László*
1989 Bodroghközi Kastélymúzeum. TKM-füzet. Budapest
- Csikvári Antal* (szerk.)
1940 Zemplén vármegye. Budapest
- Gudenus János József*
1990–1999 A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I–V.
- Kováts Dániel* (szerk.)
2001 Sátoraljaújhely Lexikona. Sátoraljaújhely
- Lojda József*
1897–1898 Adatok a Zemplén megyei br. 'Sennyey család történetéhez
1899–1900 A br. 'Sennyey család levelestára
1900–1901 Adatok Pácin és a pácini kastély történetéhez
1901–1902 Újabb adatok 'Sennyey Pongrác br. élettörténetéhez
- Nagy Géza*
2002 Az ezeréves Karcsa krónikája. Karcsa
- Nagy Iván*
1858–1865 Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII.
- Nyomárkay József*
1819 A kissennyei báró 'Sennyey család levéltárának lajstromkönyve.
- Siska József*
1987 Néprajzi értékű fényképek a 'Sennyey család albumából. Szülőföldünk Borsod, Abaúj, Zemplén. 10. sz. 16–18.
1988 Egy zempléni nemesi gazdaság a XVII. és XVIII. században. Agrártörténeti Szemle. XXX. 3–4. sz. 470–513.
- Veress Endre*
1915 A Kis-'Sennyey 'Sennyey fiúk külföldi iskoláztatása.

ALTA NON ALTE DIE GESCHICHTE DER FAMILIE 'SENNYEY

Der künstlich hervorgerufene Gedächtnisverlust von fünfzig Jahren hat die Mehrheit unserer hochadeligen Familien aus dem allgemeinen Bewusstsein verwischt. Heutzutage erfahren immer weniger Leute von den Menschen, die in der Gestaltung des Schicksals ihrer Vorfahren jahrhundertlang eine bedeutende Rolle gespielt haben. Die 'Sennyey's gehören zu den zu Unrecht vergessenen Familien.

Die Nachkommen der Sippschaft Aba gerieten aus dem nordöstlichen Gebiet Ungarns zu Transdanubien. Die Siedlungen Klein- und Großsennye im Komitat Vas haben von dieser Sippschaft ihre Namen bekommen. König Siegmund verstärkte Balázs 'Sennyey im Besitztum von Szecsőd wegen seines Heldenmuts im Feldzug von Venedig im Jahre 1414, den man mit Dokumenten beweisen kann, die schon 1359 in Besitz der Familie sind. Der Kapitän der Burg von Szombathely ist zwischen 1444 und 1445 Tamás 'Sennyey. Seine Nachkommen aus dem 16. Jahrhundert sind berühmte Türkenbezwinger. Von 1549 an ist Ferenc 'Sennyey Kapitän in Léka, Kapuvár und Sárvár. Sein Sohn Sándor kämpft auf der Seite von Ernst Habsburg gegen die

Moslems. Sein anderes Kind, Pankraz, hat in Siebenbürgen, den in dieser Zeit unruhigen Zuständen entsprechend, eine wechselvolle Laufbahn durchgemacht. Sein Schwiegervater László Zsombory, fürstlicher Rat, hat ihm in die Burg von Gyulafehérvár Einlass verschafft. Unter der Herrschaft von István Báthory, Siegmund, Andreas, Gábor und Siegmund Rákóczi ist er Kämmerer, Botschafter, Gespan und Burgkapitän. Auf Drängen von Siegmund legt er dem Kaiser Rudolf den Treueid ab und übernimmt im Zeitraum zwischen 1602 und 1604 an der Seite von Básta das Kanzleramt. Sein einstiger guter Freund István Bocskai entfernt ihn aus dem Hof und beschlagnahmt seine Besitztümer. Rudolf entschädigt ihn und 1606 hebt er ihn in die Reihe der Magnaten. 1610, bei der Enthüllung der Verschwörung gegen Gábor Báthory, flieht er, um sein Leben zu retten, aus Siebenbürgen. Er siedelt sich in der Stadt von Szatmár an. Sein ältester Sohn, István, ist Messpriester, Domherr in Esztergom, Bischof in Bosnien, Vác, Veszprém, Győr und königlicher Kanzler. Sein jüngerer Bruder, Sándor, ist der Obergespan von Zemplén und Kapitän von Szatmár. Mit dem Erbe seiner Frau, Judit Pachot, gründet er sein auf die Komitate Abaúj, Bereg, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Ung, Vas und Zemplén erstreckendes Reich. Rudolf II sanktioniert das Eingebraachte mit einer Donation, und im Jahre 1631 ergänzt er es mit den Herrschaftsgütern von Ferenc Alaghy, der ohne Nachkommen verstarb. Von seinen Söhnen folgt ihm Ferenc in der militärischen Laufbahn. Er ist von 1659 bis 1674 der Kapitän von der Burg in Kálló. In seinem Wohnort von Nagytárkány wird er von den Straßenräubern von Szabolcs ermordet. Trotz des bedrückenden Ereignisses schließen sich drei von seinen Söhnen (István, Pankraz und Ferenc) dem Freiheitskampf von Ferenc Rákóczi II an. Seine Nachkommen finden wir schon in der Armee von Maria Theresia. László erlangt den Rang eines Obersten. 1780-81 baut er seiner Familie in einer der reizenden Erhöhungen von Bély ein schönes Schloss im Rokoko-Stil. Sein Neffe Imre erhielt als General 1767 von der Herrscherin den Rang eines Grafen. Von den Nachkommen aus dem 19. Jahrhundert ragt János 'Sennyey heraus, der mit sparsamer Wirtschaftsführung ein großes Vermögen sammelt, und einen Teil davon wendet er für karitative und mäßige Ziele an. Er hat keine Kinder, deshalb überlässt er seinen Seitenverwandten seine Besitztümer in fideikommissarischer Form. Karl 'Sennyey verkauft 1828 seinen Besitz im Komitat Vas und zieht nach Bély. Von seinen Kindern erwirbt Paul Landesämter. Er ist Parlamentsbotschafter des Komitats Zemplén, Direktionsmitglied der *Ungarischen Wissenschaftlichen Akademie*, Kämmerer, Generalmeister und ewiger Präsident des Magnatenhauses. An seinen Namen knüpfen sich die Inangsetzung des Hochwasserschutzes von Bodroγκöz und der Ausbau der normalspurigen Eisenbahnlinie. Der ausgezeichnete Vertreter des Páciner Zweiges ist Lajos 'Sennyey, der im Freiheitskampf von 1848/49 Husarenkapitän ist. Der dem I. Weltkrieg folgende Friedensvertrag trennt ihre Besitztümer in zwei Teile. Die russische Okkupation im Jahre 1944 setzt ihrer hochadeligen Lebensführung einen Schlussstrich. Die Mitglieder der Familie zerstreuen sich über die ganze Welt. Außer der Tschechoslowakei und Ungarn versuchen sie sich auch in Österreich, Belgien, Frankreich, Deutschland, in der Schweiz, Brasilien, Chile, in den USA und in Venezuela eine neue Existenz zu verschaffen. Ihr erstes Treffen organisiert der in Recsk lebende László 'Sennyey am 6. Juli 2001 in der Residenz von Pácín, die dem Schlossmuseum von Bodroγκöz Platz bietet. Sein reiches Archiv ist eine unerschöpfliche Quelle der Wirtschafts-, Siedlungs-, Bevölkerungs-, Schul-, Religions-, und Agrargeschichte der erwähnten Komitate.

Die 'Sennyeys bemühten sich, in jedem Zeitalter als gute Herren für ihre Untertanen zu sorgen und mit ihren Gaben die Verwirklichung von sozialen, kulturellen und wirtschaftlichen Gemeinschaftszielen zu unterstützen. Der Denkspruch auf dem im Jahre 1916 von Karl IV erhaltenen gräflichen Wappen ist keine leere Phrase: ALTA NON ALTE. Majestätisch, aber nicht erhaben. Bis zum heutigen Tag leben sie in diesem Geiste.

József Siska

A NÉGYESI SZEPESSY CSALÁD TÖRTÉNETE

TARCZAI BÉLA

A négyesi Szepessy család megjelenése Miskolcon

Miskolc történetében fordulópontot jelentett az 1365. esztendő, amikor Nagy Lajos király az akkor még főleg szántóföldi és szőlőműveléssel foglalkozó falusias települést mezővárosi rangra emelte és a koronauradalomhoz csatolta. E lépés következtében Miskolc lakosságának száma és összetétele fokozatosan megváltozott. Előbb a királyi tisztviselők kaptak, szereztek háztelket a városban, majd a más vidékekről ide költöző földbirtokos vagy föld nélküli nemesek és iparos polgárok színesítették a lakosságot. A mintegy százezer holdas királyi várbirtok 1540-ig volt az uralkodók – leginkább a királynék – közvetlen kezelésében. A későbbi királyok jó üzletet láttak a jól jövedelmező birtokban, s ezt a lehetőséget iparkodtak is kihasználni. I. Ferdinánd 1540-ben az egész birtokot eladta 20 ezer aranyforintért Balassa Zsigmondnak.¹ 1563-ban az időközben özvegygé vált Balassáné, Fánchy Borbála, menekülni akarván a reá nehezedő terhektől, áron alul, 10 ezer forintért visszaadta a Kamarának. I. Miksa király már jó áron, 63 ezer aranyforintért adta tovább Perényi Gábornak,² részben örökjogon, részben zálogba. Ezzel kezdődött a várbirtok történetének zálogbirtokosi korszaka.

Az egymást váltogató zálogbirtokosok sorában a mi szempontunkból Nyáry István szabolcsi főispán,³ felső-magyarországi (kassai) főkapitány személye érdekes. A 17. század elején az ő családja uralta a birtokot, de hírhedten rosszul gazdálkodott, és a birtokrészeket egyre-másra zálogba adta. Így és ekkor jutott zálogbirtokhoz Szepessy György és fia Mátyás. Ők azonban nem csak a Nyáryaktól, hanem a Haller családtól is vettek zálogba birtokrészeket. Emellett Szepessy György már birtokos volt felesége, czikóházi Czikó Katalin révén Miskolcon a Czikó utcában (a mai Kossuth utca). Miskolcon kívül a család birtoka volt Diósgyőr, Radostyán, Bábony, Parasznya, Kisgyőr, Csaba, Petri, Mohi, Mezőkeresztes, Mezőkövesd és a várbirtokhoz nem tartozott Varbó. Bővült a Szepessy birtok 1660-ban, amikor chernelházi Chernel György örökösei az I. Rákóczi Györgytől, Borsod vármegye főispánjától megvásárolt birtokrészeket a Szepessyeknek eladták. 1662-ben az ő kezükbe került a rokon borsodi alispán, Jászy János hagyatéka is. Így a 17. század derekára a Szepessy család több részletben megszerezte a várbirtok mintegy 10%-át, és ezzel a vármegye és Miskolc egyik leggazdagabb familiája lett,⁴ Be is költöztek a városba, és majorságot létesítettek a Meggyesalján,⁵ a mai Petőfi utca déli oldalának elején. További vagyongyarapodás következett be 1659–60-ban, idős Szepessy Pál alispánsága idején. Ekkor Pál feleségül vette a tibolddaróci

¹ Komáromi J., 1972. 88–89.

² Ua. 89.

³ Bekes D.–Veres L., 1984. 53.

⁴ Ua. 52.

⁵ Marjalaki Kiss L., 1987. 178.

Thiboth (Tibold) Zsigmond özvegyét, kakasfalvi Csuda Zsuzsannát.⁶ Vele újabb, jelentős öröklött birtokhoz jutott a család. Arról is tudunk, hogy az erőszakos birtokfoglalásról sem riadtak vissza,⁷ és ez nem csak a Szepessyek esetében fordult elő. Az új birtokrendszert, amelyhez Heves és Pest vármegyei részek is tartoztak, Berentéről irányították. Ettől kezdve Berente lett az egész család és az egész vagyon irányító központja.

A Thiboth örökséggel jutott – többek között – a család birtokába Miskolcon egy zsellérporta a Meggyesalján, továbbá egy szőlő, majd a „pénzen vett” de a város határán kívül fekvő korcsma, végül az un. Zalatnay malom, a Szinva diósgyőri határában.⁸ Ezt a romos malmot Szepessy Pál újjáépítette és kendertrővel bővítette.

A család eredete és története

A Szepessy család ősi voltát több ismert tény, történeti adat és utalás bizonyítja. Nagy Iván szerint egy bizonyos Szepessy János 1409-ben Papos nevű helységben királyi adományt kapott, Anna és Dóra nevű lányai 1426-ban birtokokkal rendelkeztek Szatmár vármegyében. 1444-ben és 47-ben Szepessy László Szatmár vármegye országgyűlési követe. 1449-ben ugyancsak Szatmár vármegyében adománybirtokot kapott Péter és István. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a család a 15. században élt és gazdálkodott Északkelet-Magyarországon.

A család korai történetét illetően a vélemények megoszlanak. Az 1925–26 évi Nemesi Évkönyv megállapítása szerint „a család eredete nincs tisztázva”, és az ezzel kapcsolatos családi közlések is bizonytalanok.⁹ Borovszky Samu, Borsod vármegye monográfiájának szerkesztője úgy vélekedik, hogy a család az 1046-ban, I. Endre király által kivégeztetett és a Miskouc család törzséből származó Vatta (Vatha) leszármazottja lehet, és ősi fészke az egykor mezőváros, Vatta volt. E feltételezés valószínűségét alátámasztja az a tény, hogy 1601-ben, az ősi vallás visszaállítását és a kereszténység eredményeinek elpusztítását követelő Vatta fia Janusnak I. Béla megkegyelmezett és birtokait is meghagyta, a család tehát nem halt ki. Az is tény, hogy a *Szepessyeknek Vattán is volt birtokuk* és kúriájuk, és hogy a törökidő után a család igencsak szorgoskodott a mezőváros újranevesítése körül. Borovszky szerint a család valószínűleg restellte ezt a dicstelen származást, vagy talán félelemből is titkolta. Mindezekkel szemben Vatta község történetének írói azt állítják, hogy a Vatha család és a Szepessyek között történelmi kapcsolat nincs.¹⁰ Az első Szepessyek György fia Pál és Mátyás személyében 1620 körül tűntek fel Vattán.¹¹

A család ismert és bizonyítható története azzal kezdődik, hogy Debrecen környékén *Szepes* nevű településen két tanyát, valójában két nagyobb gazdaságot kezeltek. (Később Debrecen városától 24 ezer holdat próbáltak visszaperelni.) Nagyon valószínű, hogy családi nevüket erről a helyről választották, illetve az innen ment át a köztudatba. Ugyanabban az időben, a 16. században Budán is laktak, mert ezen a környéken is voltak birtokaik. A későbbi naplóiíró, ifjabb Szepessy Pál szerint a Szepessyek „a királynak szolgáltak”. Ebből arra lehet következtetni, hogy a nemességet is itt és ebben az időben kaphatták.

⁶ Miskolc története 1998. II/81.

⁷ Szepessy B., 1893. 141.

⁸ Miskolc története 1998. II/146.

⁹ Nemesi Évkönyv 1925–26. 281–82.

¹⁰ Takács L.–Kovács Zs., 2000. 48.

¹¹ Ua. 46.

1. kép. Négyes,
Szepessy-kastély

A családot a török megszállás több ízben is menekülésre kényszerítette. 1541-ben a törökök feldúlták a budai birtokot, ezért innen távozniuk kellett. Egerben állapodtak meg. Debrecen mellől, ugyancsak a törökök nyomására a dél-borsodi *Négyesre* húzódtak. Innen vehették fel a négyesi előnevet, amit Pál és Angyal Erzsébet fiai, Pál és Mátyás kezdtek először használni.¹² *Négyes* az egi Káptalan és a felsőtárkányi karthauzi szerzetesrend birtoka volt. A Káptalan 1549-ben Szepessy Miklóst és Mátyást birtokba helyezte Négyesen¹³ annak ellenére, hogy a család ekkor már protestáns volt, a falu pedig szintiszta katolikus. A vallásbeli különbség nem okozott konfliktust, mert a Szepessyek közismerten toleránsak voltak, a Káptalan pedig a gazdasági előnyöket fontosabbnak tartotta a vallási megfontolásoknál. A békés egymás mellett élés mindvégig megmaradt, mert a falu katolikus jellege a későbbiekben sem változott meg.

A Káptalan és a család között akkor támadt súrlódás, amikor Szepessy Pálné 1700-ban malmot építtetett Négyesen, s ezzel megsértette a Káptalan földesúri haszonvételi jogát. A Káptalan tiltakozott, a családban pedig 49 évig tartó pereskedés kezdődött a malom birtoka miatt. A malom-pert József (1700–1750) János főpostamester fia szüntette meg az 1749. július 3-án a Mátyás unokáival kötött egyezséggel.¹⁴

A török 1596-ban Egeret is elfoglalta, s emiatt az itt lakó Szepessyek egy része Miskolcra költözött, mert egyrészt ez biztonságosabb hódoltság terület volt (bár tapasztalnia kellett a török önkényeskedését) másrészt itt a családnak már voltak házai birtokai. Az első beköltözők, a már említett Cziko utcai György és leszármazottjai voltak. György fia Mátyás 1619-ben Forgách Zsigmond borsodi főispántól 35 évre zálogba vett egy szőlőt, a másik fia, János 1631-ben zálogtelket vásárolt Nyáry Miklóstól. Az 1666 évi adólajstromban Szepessy Mátyásné mint háztulajdonos szerepel a Hunyadi utca elején.¹⁵ A 17. században a török fokozatos visszavonulása megteremtette a nyugodtabb gazdálkodás feltételeit a család számára. Az egyes ágak Berente mellett Egerben, Vattán és Négyesen alakították ki irányítási központjukat, de előfordultak Gesztelyben és Nyéken

¹² Szepessy Pál naplója Bm Lt. XLVIII.

¹³ Nemesi Évkönyv 1925–26. 281.

¹⁴ Szepessy B., 1893. 200.

¹⁵ Marjalaki Kiss L., 1987. 163.

is. Miskolc ilyen szempontból nem játszott fontosabb szerepet, mert itt laktak ugyan családtagok, de az itteni birtokok kezelésén túl irányító szerepet nem vittek. A vármegyei közigazgatásban tisztséget vállalt Szepessyek is nagyobb részt Berentén laktak.

A birtokviszonyok alakulása

A család meglehetősen nagy szaporaságnak örvendhetett. Ebből természetesen következett, hogy a vagyonrészek, elsősorban örökösödés révén osztódtak. Mivel pedig többségben lányok születtek, ezek örökrészei férjhezmenetelük után más családokhoz kerültek. Emellett egyéb birtokmozgások is előfordultak, mert a családtagok egymás között, de kívülállókkal is kötöttek vagyoni jogi megállapodásokat,¹⁶ sőt nem egyszer pereskedtek is. Így nem csak a vagyoni, hanem a személyes családi viszonyok is összekuszálódtak.

A viszonyok alakulását érdemes néhány példán keresztül közelebbről megismerni.¹⁷ Ifjabb Szepessy Pálnak, a naplóírónak, 5 testvére és 4 gyermeke volt. László nevű dédunokájának és az ugyancsak László névre hallgató reformkori politikusnak 4–4 gyermeke született. Ez utóbbi József nevű testvérének 7 fia és 10 unokája volt. „Sípos János úr Miskolczon Fodor István úr mellett lévő házhelybeli jussát Szepessy György ugyan Miskolczon az Lévay János szomszédságában lévő egy házhelybeli jussáért másfél száz forintokért örökösen által adta.” „Öreg Szepessy Pál uram egy részről, másrészt pedig Döry András között ineált atyafiságos accorda Vattay porciók iránt.” Az előző okmány és az utóbbi feljegyzés évszám nélkül, valószínűleg az 1660-as évek vége felé keletkezhetett. 1719-ben Szepessy János pincét vett Miskolc városától. 1722-ben, Gesztelyben kötött szerződés szerint Pethres Mihálytól megvették vattai „jussát”. 1736-ban Szepessy Sándor Berentén lévő minden jussát átadta Györgynek. 1776-ban az unokatestvérek minden berentei jussról lemondanak Zsigmond javára. 1783-ban László az evangélikus, Ferenc a református Egyház részére telkeket adományozott templom, iskola, illetve paplak építése céljára. (Az előbbi a Hunyadi utcán, az utóbbi a Kossuth utca északi végében fel is épült.)

A család főágának miskolci vagyona a Marjalaki Kiss Lajos által feltárt ún. „Kötetkönyv” és egyéb okmányok adatai szerint 1666-tól 1817-ig, a következőképpen alakult.¹⁸ (A könnyebb azonosítás érdekében az egyes birtokrészeket a mai utcaneveken soroljuk fel.)

Lakóház a Hunyadi utca elején. (Déli oldal.)

Lakóház és majorság a Petőfi utca elején. (Déli oldal.)

A Szinva szigetén halastó és kovácsműhely. A halastó miatt több ízben panasz érkezett a városi tanácshoz, mert az a városi malmok elöl a vizet elfogta.

Két jobbágytelek a Szinva északi ága mellett. (A Sötétkapu környékén.)

Két telek az újvárosi részen a Pece két ága között. Ezen a területen létesült a Szepessy sor, később Szepessy utca, miután – 1755 körül – a szántóföldet felparcellázták.

Egy házhely és gyümölcsöskert a Meggyesalja utcán.

Szántóföldek a Fő utca keleti végében, a Pece folyásánál. (Az Ady híd környéke.)

Az Egyházaknak átadott telkek.

A Bük malomban örökölt 1/3 rész. (Hunyadi utca déli oldal.)

¹⁶ Miskolc története 1998. II/82.

¹⁷ Bm Lt. XLVIII 8. dob.

¹⁸ *Marjalaki Kiss L.*, 1987. 139–195.

Tizenöt jobbágytelek a Petőfi utca elején.

Két lakóház a Szinva északi partján. (Petőfi u. 22–24.) A Vargaszögben lévőknek is említik, mert a hozzá tartozó kertek lenyúltak odáig. (A lebontott Szepessy laktanya, a mai Mentőállomás.)

Palóczy u. 6. Szepessy Ferenc, 8. Szepessy Miklós lakóháza.

Szőlők, borospincék a Bodótetőn, az Avason és Tapolcán.

A 19. század közepén, a főúrat képviselő két testvér, László és Zsigmond miskolci vagyonáról is pontos képet ad, azaz *1835–36-ban készült vagyon- és jövedelem felmérés*,¹⁹ amelyet az örökösök megbízásából készítettek és közjegyzővel hitelesítettek. A vagyon mindkét részről László gyermekeire szállt, mivel Zsigmond utód nélkül halt meg. Őt egyébként „Vak Zsigmond” néven is emlegették.

Zsigmond hagyatéka: 11 szobás, ősi lakóház és telke, melléképületekkel, gyümölcsös kerttel. (Szepessy laktanya.) Borospince a *Kőporoson* az állami pince mellett. Borospince az avasi Középső soron. 2 szőlő Tapolcán, a Kiskövesen. Szőlő a Bodó hegyen. A Bük malom 1/3 része, örökség jogán. Az örökhagyónak Miskolcon kívül házai, birtokai voltak Berentén, Hevesen, Verpeléten, Pélyen, Apostagon, Gyömrőn, Bényén, Pest vármegyében Locsod pusztán. A teljes vagyon évi tiszta jövedelme 24 153,25 Ft volt.

Szepessy László miskolci hagyatéka: 7 szobás lakóház melléképületekkel, gyümölcsös kerttel, Zsigmond háza szomszédságában. Szőlő a Kerekhegyen, a Győri Oldalon. Miskolcon kívüli birtokok: Szirmabesenyő, Nyék, Vakarácspusza, Kistokaj, Tállya, Alacska, Ecséd, a Békés megyei Bánréve. Ezek éves tiszta jövedelme 25 270,22 Ft volt. A birtokosokat az idők folyamán károk is érték. A családi feljegyzések szerint 1706-ban, amikor Rabutin császári generális katonái kirabolták a várost, Szepessy Pál 2 házát és 2 pincéjét pusztították el. 1718-ban Vattán, Tarcalon és Tokajban 10 szőlőt vert el a jég. 1843-ban a tűzvész okozott károkat, és bizonyára károk következtek be az 1878-as árvíz idején is, de erről adatot nem találtunk. A legnagyobb kár azonban akkor érte a családot, amikor a császár a vagyonszerző Pál Borsod megyei javait két ízben is elkobozta, mert részt vett a *Wesselényi összeesküvésben* és a *Thököly felkelésben*.²⁰

A Szepessy vagyon értékére nézve érdemes felidézni annak az 1760-ban végzett általános vagyonfelmérésnek az adatát, amely szerint a Szepessyek a második legmagasabb kategóriába kerültek a Máriássyakkal együtt.²¹ A listavezető, az első kategóriában egyedül a Bük család volt. Ez tehát azt jelenti, hogy Miskolcon a második leggazdagabb családként szerepeltek. Miskolc törvényhatóságú jogú várossá nyilvánítása után, 1909-ben készült első virilista névsorban a Szepessyek is helyet kaptak.

Az előzőekből nem nehéz arra következtetni, hogy a család történetét elsősorban a vagyoni viszonyok és azok változásai határozták meg. Emellett a kor szokásainak megfelelően a család férfitagjai rendszeresen szerepet vállaltak a vármegyei közéletben. Az országos politikával akkor kerültek kapcsolatba, amikor vármegyei küldöttekként megjelentek az országgyűlésben. Országos jelentőségű feladatot csak a birtokszerző Pál és azonos nevű fia vállalt. Idősebb Pál aktív részese a Wesselényi összeesküvésnek, majd Thököly Imre legfőbb tanácsosa volt. Fia *II. Rákóczi Ferenc bizalmi embereként* tűnt fel. Róluk részletesebben külön fejezetben szólunk.

¹⁹ HOM. HTD. 2003. 1.

²⁰ Nagy I., 1863. 672.

²¹ Miskolc története 1998 III/2. 557.

2. kép. Miskolc,
Szepessy-pince
a Kőporoson

A 19. század végétől a család súlya, jelentősége fokozatosan csökkent. Mint korábban láttuk, a vagyon a nőági örökösödés folytán más családokra szállt; az ősi nevet továbbvinni képes férfiak száma lecsökkent. Zsigmond, a család által pazarlónak minősített Mátyás fia, a templomtelket adományozó Ferenc unokája már egy fél évszázaddal korábban, 1853-ban írt végrendeletében aggodalmaskodott a család jövője tekintetében, és biztosítékot keresett a név továbbvitelére. Ő maga jól gazdálkodott és az atya által elpocsékoltt birtokok jelentős részét visszaszerezte. A végrendelet ide vonatkozó része így szól: „...ha már csak egy Szepessy marad, akkor őt ruházom fel azon joggal, hogy egy becsületes szegény legényt tegyen meg örökösévé azzal, hogy felveszi a Szepessy nevet.”

A 19. század végén a Szepessyek még hallattak magukról, mert Görgey Lászlóval közösen megvásárolták a Zsarnay család háztelkét a Csabai kapu (ma Görgey utca) elején, és azon faverandás, szecessziós, kivágott motívumokkal díszített házat építettek.²² Ezt a köznyelv Szepessy nyaraló néven emlegette.

Bár a Szepessyek általában jól gazdálkodtak, akadtak köztük tékozlók is. A vagyon felmorzsolódása a már ismert okok és az 1919-es földosztás miatt felgyorsult. Az utolsóként ismert berentei földbirtokos az 1930-as gazdasági válság idején a megmaradt földek egy részét és a bányarészvényeket eladta. Egy 1925 körüli adat szerint még 410 hold volt a birtokában, de az is bérbé volt adva. Az 1946-os újabb földreform során ez is elenyészett.

A Szepessyek a közéletben

A magyar köznemesség a 13. század óta, amióta a törvényhozás kétkamarás rendszere kialakult, tudatosan törekedett arra, hogy részt vehessen a helyi és az országos politika formálásában. Birtokai igazgatása mellett a családok férfitagjai közéleti szerepet is vállaltak, de erre őket társadalmi rangjuk is kötelezte. Az alkotmányos munkamegosztás szerint a főrendek a felsőtáblán, a köznemesek az alsóházban politizáltak, kezdetben

²² Ua. 2003 IV/ 271.

személyes jelenléttel, később követek útján. A helyi politizálás színtere a megyegyűlés volt. Itt történt a vezető tisztségviselők megválasztása, az országgyűlési, valamint az eseti követek kijelölése.

Borsod vármegye szerencsés helyzetben volt, mert mindig akadtak tekintélyes családok, akik a kor színvonalán álló műveltségű férfiakat tudtak a köz szolgálatába állítani. Szendrey János ezzel kapcsolatban idézi Kazinczy Ferencet: „Kevés vármegyéje van az országnak, ahol annyi a jó fő, mint itt. Itt laknak, házuk van, különösen a téli hónapokban itt tartózkodnak, hozzájárulnak a gazdasági és közművelődési föllendüléshez.”

A közéleti szereplésnek három fő területe volt: részvétel a városi, megyei igazgatásban, ide értve az országgyűlési követi megbízatást is, szerepvállalás az Egyház ügyeiben és a katonai szolgálat.

Részvétel a városi, megyei közigazgatásban

A Szepessyek már Miskolcra költözésük előtt is vállaltak közéleti feladatokat. Nagy Iván közlése szerint a család a 15. században Szatmár és Bihar vármegyében gazdálkodott. Szepessy László 1444-ben és 1447-ben Szatmár vármegye követeként jelent meg a budai országgyűlésben. 1505-ben ugyanezt a tisztséget Szepessy János töltötte be. 1618-ban Péter fia, Pál már Borsod vármegye követe.

A Szepessyeket fontos közigazgatási tisztségek betöltésére nem csak vagyonuk, többszörösen megújított nemességük hanem nyilvánvaló rátermettségük is predesztinálta. Pozíciójukat erősítette, hogy kiterjedt nemesi rokonsággal is rendelkeztek, így befolyásukat jobban tudták érvényesíteni. Az idők folyamán többször választottak Szepessyt olyan tisztségekre, amelyek betöltése különleges bizalmat igényelt a megyegyűlés tagjai részéről.

A család Miskolcon történt tartós megjelenésével egy időben, tagjait ismét fontos tisztségekben látjuk. A letelepedéskor nevük már jól csengett a vármegyei körökben. Mátyás, György fia, Angyal Erzsébet férje 1619-től vármegyei esküdt, majd szolgabíró. Bethlen Gábortól kamarai igazgatói kinevezést kapott. 1625-ben az ő nevét is olvashatjuk a dézsmafizetést megtagadó nemesek névsorában.²³ A megtagadás indoka az volt, hogy mint nemesek és kiváltságos hajdúk, nem kötelezhetők dézsma fizetésére. 1631-ben János, Mátyás öccse Miskolc város főbírája.²⁴ Ez az egyetlen példa arra, hogy egy Szepessy konkrét városi vezető tisztséget tölt be. A későbbi többiek mint a miskolci járás főszolgabírái, közvetve vettek részt a város irányításában. Az első betelepülők közül György, Mátyás másik öccse, 1637-ben vármegyei táblabíró, 1641–42-ben esküdt.

A családtörténészek a Szepessyek leszármazását a 17. század első harmadától két főágra bontva vezetik le. Az első, idősebb főág a vagyonszerző Páltól indul. Mellékágként Pál János nevű fiától ered az un. bárói ág. A másik főág Mátyással, Pál öccsével indul (felesége: Vass Erzsébet). A továbbiakban a Szepessyek közéleti szereplését ebben a rendben követjük. Az áttekintéshez segítséget nyújt a *leszármazási tábla*.

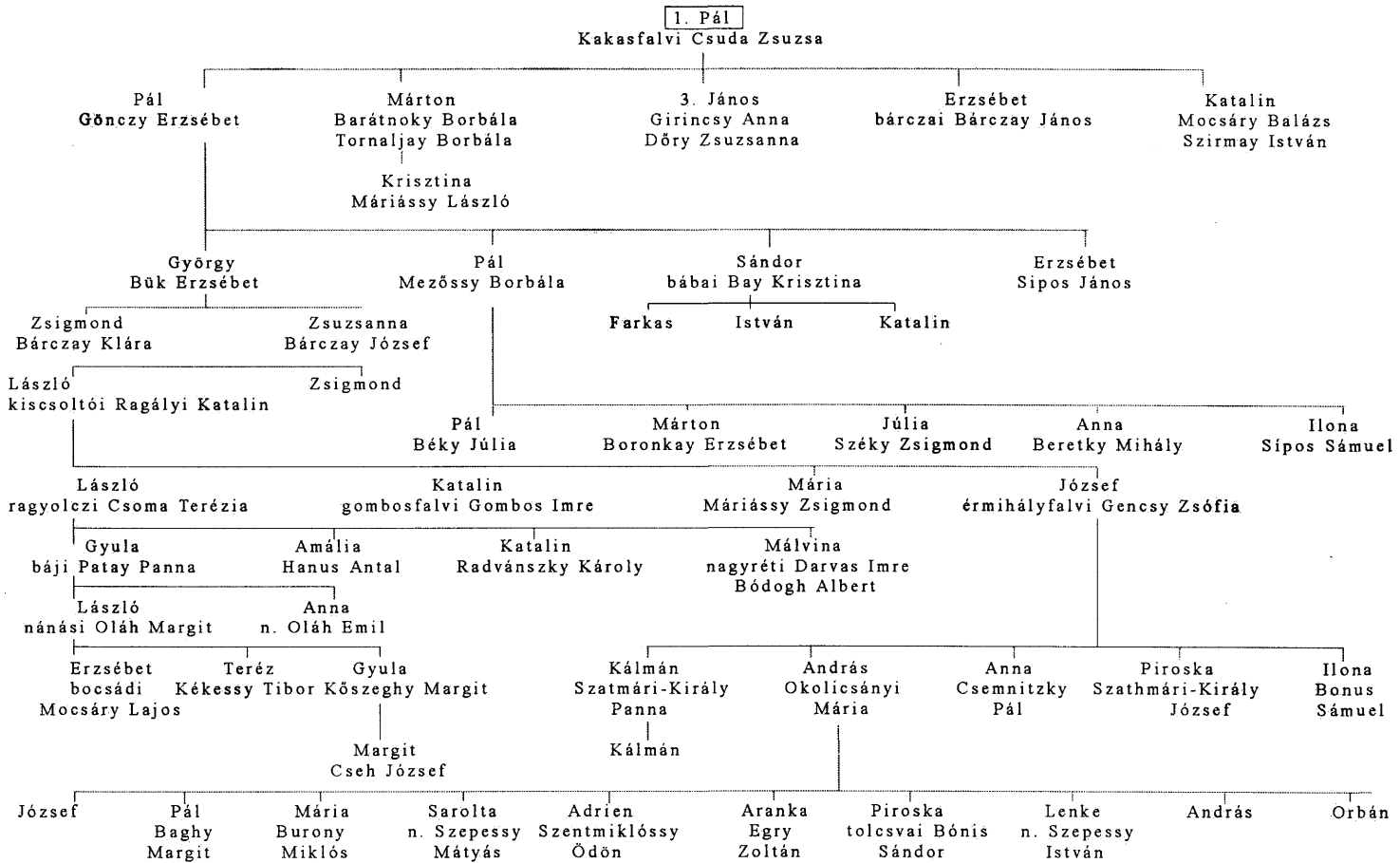
²³ Ua. 1998. II. 367.

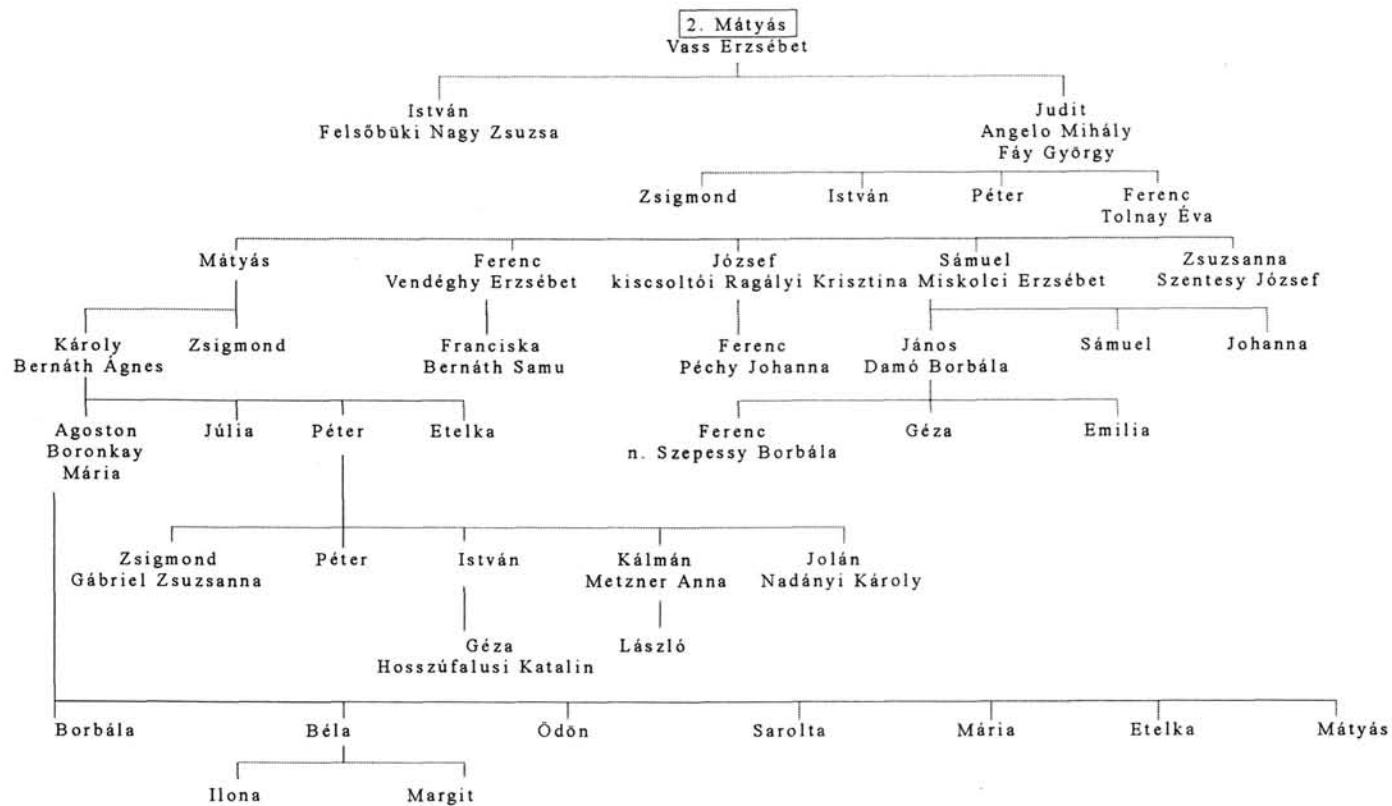
²⁴ Ua. 1998. II. 82.

A négyesi Szepeffy család leszármazása

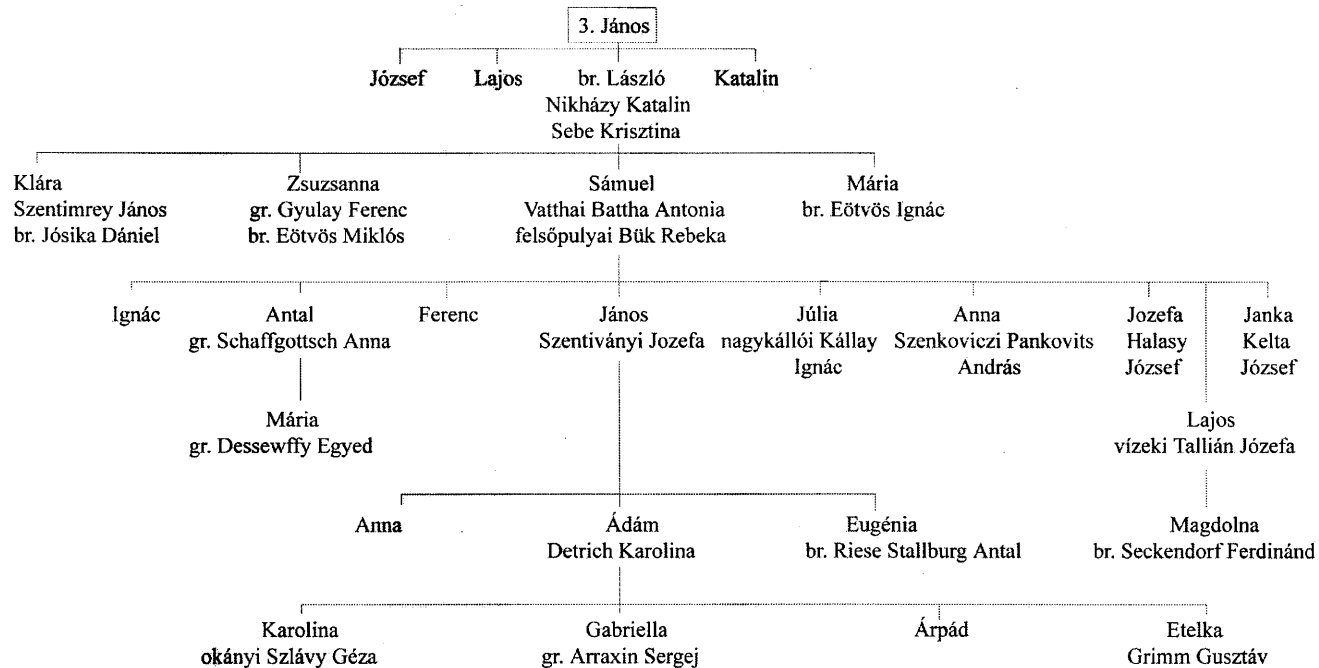

1. Pál az idősebb ág alapítója; 2. Mátyás az ifjabb ág alapítója
3. János a bárói ág alapítója

A négyesi Szepeffy család bárói ága

A következőkben mindhárom ágból bemutatunk néhány jeles tisztségviselőt.

a) Idős Szepessy Pál ága

Idős Pál (1630–1687) – Felesége Csuda Zsuzsanna. A maga korában a legtekintélyesebb köznemes. 1656-tól 59-ig vármegyei főjegyző, 1659-től 63-ig országgyűlési követ, 1663-ban első alispán, 1666-tól 71-ig ismét alispán. Thököly Imre főtanácsosa. *Ifjabb Pál* (1663–1717). 1688-ban táblabíró, 1697-től 99-ig második alispán, 1707-től 09-ig első alispán. II. Rákóczi Ferenc gazdasági tanácsának tagja, híve, később bírálója. Naplója a kor megismerésének egyik fontos forrása. *László* (1797–1853) reformpolitikus. 1825-ben alszolgabíró, 1831-ben a miskolci járás főszolgabírája, 1844-ben alispán. 1846-ban viharos körülmények között újraválasztották.²⁵ 1849-ben lemondott és visszavonult. 1843. július 19-én, a nagy miskolci tűzvész után, már másnapra rendkívüli megyegyűlést hívott össze, hogy a károk rendezéséről tárgyaljanak. Báró Vay Miklós főispáni helytartó elsőként ajánlott fel a károsultak megsegítésére 1000 Koronát. Szepessy László volt a második adakozó, 100 Koronával. 1848 tavaszán, mint alispán, levelet írt Palóczy Lászlónak, a református liceum kormányzójának a diákok kilengéseinek megakadályozása érdekében, mert „megzavarják azon szent örömet, melyet hazánk újjászületése felett minden tisztább gondolkodású polgár érez”. *Gyula* (1834–1910) az előbbi László fia. 16 éves korában kitűnő eredménnyel végezte el a soproni evangélikus liceum bölcsészeti osztályát,²⁶ majd Bécsben tanult jogot.²⁷ 1861-től vármegyei főszolgabíró, majd miután 1869-ben a dédesi kerületben országgyűlési képviselővé választották, főszolgabírói tiszteréről lemondott. Erdemeit Lévy József vármegyei főjegyző a megyegyűlésben méltatta. Tiszteletbeli tagja volt a Miskolci Tornaegyletnek 1860-tól. *Gyula* (1888–1955) az előbbi Gyula unokája. A jogot Debrecenben végezte, utána az edelényi járásban előadó, majd szolgabíró, 1930. január 1-jétől a sajaszentpéteri járás főszolgabírája volt. A család nagy vagyona maradékának eltűnését a két világháború utáni földosztások és a két világháború közötti gazdasági válság következményeként élte meg. Ismereteink szerint ő volt a négyesi Szepessy név utolsó férfi viselője. *Orbán* a múlt század 20-as és 30-as éveiben vármegyei tiszti főügyész volt. Háza a Palóczy utca 23 szám alatt ma is áll. Többet nem tudunk róla.

b) A bárói ág

János, a vagyonszerző Pál fia (1666–1746) az avasi templomban található sírkövének felirata szerint Borsod vármegye örökös tiszteletbeli alispánja, Borsod, Abaúj, Heves és Gömör vármegyék táblabíróságának első ülnöke. *Rákóczi Ferenc bizalmi embere*, 1703-tól országos főpostamester.²⁸ János készítette 1722-ben a Szinva szigetén azt a halastavat, amely miatt a molnárok többször panaszkodtak a városi tanácsnál. *László*, János fia (–1776). 1755-ben királyi tanácsos, Mária Teréziától bárói rangot kapott. *Sámuel*, László fia, báró (–1828). 1792-ben a Tiszán inneni kerületi tábla ülnöke. *János*, Sámuel fia, 1820-tól 1827-ig a Tiszán túli kerületi tábla ülnöke. Az ő Ádám nevű fiával (1817–1882) kihalt a bárói ág.

Báró Szepessy Antal 1826-ban 100 Ft-ért páholyt bérelt a miskolci színházban. Ugyanekkor volt páholybérlet gr. Széchenyi István is.

²⁵ Szűcs M., 1981. 227–231.

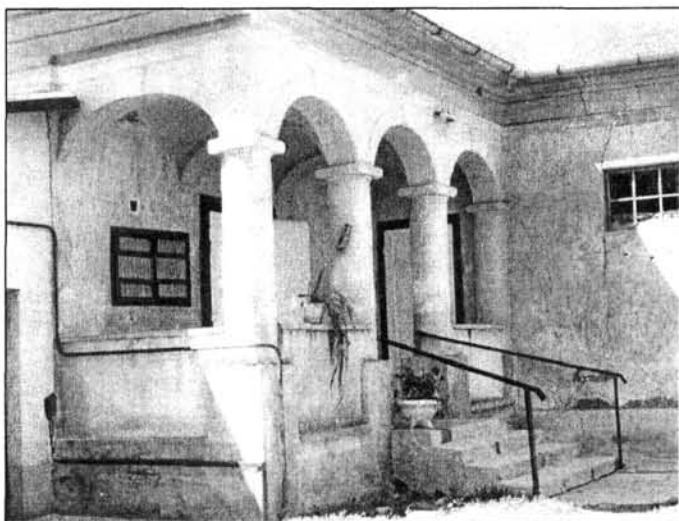
²⁶ HOM. HTD. 2003. 1.1.7.

²⁷ Ua. 2003. 1.1.2.

²⁸ Szepessy B., 1893. 198.

c) *Mátyás ága*

Mátyás (1630–1675), idősebb Pál öccse, 1660-ban táblabíró. *István*, Mátyás fia (–1719). 1687-ben táblabíró, 1692-től megyei főkapitány, a közbiztonságért felelős szervezet parancsnoka. *Sámuel*, István unokája (–1802) táblabíró. *Ferenc*, Sámuel unokája (–1870) ügyvéd, 1842-től 1848-ig vármegyei alszolgabíró, 1861-től főszolgabíró, 1865-től 1870-ig törvényszéki ülnök. *Béla* (1845–) ügyvéd, a táblabíroság aljegyzője, 1879-ben árvaszéki ülnök, majd helyettes elnök. Családtörténeti összefoglalót készített 1893-ban, és azt a Turulban tette közzé. *Mátyás* (1858–1903). Tanári oklevelet szerzett Budapesten, 1887-től a miskolci református gimnáziumban tanított.²⁹ 1891-ben Domján Lajossal közösen lapot alapított „Miskolci Lapok” címmel. Ez a lap rövid életet élt meg.

3. kép. Négyes,
Szepessy-kastély

4. kép. Négyes,
Szepessy Ferenc
és édesanyja,
Ragályi Krisztina sírja

²⁹ Bm Lt. XIII. 14. 8.d.

A Szepessyek és az egyház

Magyarországon a reformáció a mohácsi vész után kezdett elterjedni. Az új tanok főként a köznemesség és a polgárok soraiban talált követőkre. Nincs adatunk arra vonatkozólag, hogy a Szepessyek mikor tértek át a protestáns hitre, de amikor Miskolcon és a vármegyében megjelentek, már részben evangélikusok, részben reformátusok voltak. Az is ismert, hogy vallási kérdésekben az ellenreformáció idején sem voltak szélsőségesek, mindvégig megértők voltak katolikus jobbágyaikkal szemben is. Jellemző erre a négyesi helyzet, amelyről korábban már szóltunk. Ezt itt azzal kell kiegészítenünk, hogy a család protestáns tagjai a szomszédos Tiszavalk református temetőjében temetkeztek, mert Négyesen csak katolikus temető volt. Kutatásunk során megtaláltuk Négyesen Szepessy Ferenc és sógornője József felesége kiscsoltói Ragályi Krisztina sírját, néhány méterre a katolikus temető határától. Ferenc építtette Négyesen a kastélyt a 18. század végén.³⁰

A család, mint egyike a legtehetősebbeknek, a református egyházat is támogatta. Ez a támogatás nem csak abban nyilvánult meg, hogy világi tisztségeket vállaltak, hanem abban is, hogy alkalmanként jelentős adományokat juttattak annak az egyházközségnek, amelynek területén laktak, vagy birtokaik révén érdekeltek voltak.

A Szepessy család és a református egyház kapcsolatának néhány eseményét a következőkben felsoroljuk. A rövid életű katolikus bárói ág kapcsolatát Ignác nagyváradi majd pécsi püspök életútja jelzi. Erről más helyen szólunk.

Az idősebb Pál ágából származó János, az országos postamester 1733-ban az avasi református gyülekezetnek ajándékozott több értékes kegytárgyat.³¹ Ezek közül említésre méltó a 15. században készült gótikus kehely, aranyozott ezüsből készült fedeles kanna és egy aranyozott ezüst tál. Ez a kassai református egyházközségtől került Szepessy Jánoshoz 1710-ben, 158 Ft zálogértékben. 1735-ben 400 Ft-ot fizetett az avasi eklézsiának a jogért, hogy halála után a templomban temessék el. Mint a *Sály* környéki birtokok gazdája, építtette az ottani református templomot. Ennek emlékére ma már csak egy felirat őrzi az azóta átépített, új templom homlokzatán: „Ezen hajlék megújításáról gondoskodott négyesi Szepessy János 1713-ban.”

Szepessy János 1746-ban halt meg. Miután a jogot megváltotta, az avasi templom kriptájában temették el. Temetése alkalmából készült a ritka megbecsülést jelentő halotti zászló, amelyet 1924-ig a templomban őriztek, de ekkor a múzeumba került.³² 1739-től haláláig, 1767-ig István, az azonos nevű szendrői várkapitány és vármegyei főadószedő fia volt az avasi egyházközség főgondnoka.³³ Halála előtt végrendelkezett. Gyermeke nem lévén, hagyatékából juttatott a sárospataki és a miskolci református gimnáziumoknak 6000 Ft-ot a tanárok fizetésének javítására és 3000 Ft-ot az iskolák fenntartási költségeire. Őt is az avasi templomban temették el.

Zsigmondot, az előbb említett István bátyját még öccse halála napján megválasztották főgondnokká. Ezt a tisztséget alig 1 évig töltötte be, mert 1768. május 27-én meghalt. Az egyházra 2253 Ft-ot és 46 hordó bort hagyott azzal, hogy ezekből a sárospataki és a miskolci iskolákat és a miskolci szegényházat támogassák. Külön hagyott 150 Ft-ot az egyházközség javára és 240 Ft-ot a templom renoválására.³⁴ Őt is az avasi templomban temették el, és ő is kiérdemelte a halotti zászlót. János és Zsigmond halotti zászlaját

³⁰ Szendrey J., 1911. 462.

³¹ Ua. 1903. 201–203.

³² Gyulai É., 1997. 201–202.

³³ Szepessy B., 1893. 105.

³⁴ Miskolc története 2000. III/2. 855.

1835-ben az utódok felújították a Karacs Intézet tanárával. Zsigmond halála után Péter, a soron következő testvér lett a főgondnok, haláláig, 1773-ig. Végrendeletében ő is gondoskodott az egyházi intézményekről. A sárospataki és a miskolci iskolákra 293 holland aranyat hagyott, de gondolt a miskolci kórházra is, amely 100 Ft-ot és 60 hordó bort kapott.

1783-ban a legfiatalabb fiútestvér Ferenc három házhelyet adományozott a miskolci református egyháznak a Czikó (Kossuth) utca nyugati oldalának végében. Ezeket a telkeket épült fel később az ún. Kakas templom. Ugyanebben az esztendőben László a Hunyadi utcában volt telkét ajánlotta fel az evangélikus egyháznak templom és iskolaépítés céljára. 1796-ban Sárospatakon mozgalom indult az oktatás korszerűsítése érdekében. Ebben fontos helyet foglalt el a magyar nyelvű oktatás bevezetése. A kezdeményezés Miskolcon is kedvező fogadtatásra talált. Az egyházközség vezetősége a református gimnáziumban érvényesítendő reform megvalósítására 16 tagú szenátust nevezett ki, s ennek tagja lett Szepessy László is,³⁵ ugyanaz, akit az előző pontban említettünk. 1897-től idősebb Szepessy Gyula, a reformpolitikus László fia volt a berentei egyházközség főgondnoka.

Az utolsó Szepessy Gyula a felső-borsodi református egyházkerült tanácsbírája volt.

A katona Szepessyek

A nemességet az ősi törvények alapján a státuszához és vagyoni helyzetéhez kapcsolódó honvédelmi kötelezettség terhelt. Ez a kötelezettség kétféle volt: az egyik a nemesi felkelés, amelyben minden nemes személyesen, a nádor parancsnoksága alatt volt köteles részt venni. A másik forma a helyi jellegű, bandériális kötelezettség, amelyben a vármegyék és a főurak saját zászlóik alatt működtek. A földesúr birtokának terjedelme és jobbágynak létszáma arányában volt köteles közkatonákat is kiállítani és felszerelni. Mindkét forma a reguláris hadsereghez hasonló szervezetben működött. A bandériumok tisztjeit és a felkelés alacsonyabb rangú parancsnokait a vármegye, a magasabbakat, kapitánytól fölfelé a nádor nevezte ki. Ez utóbbiak kinevezésére a vármegye tett javaslatot.

A bandériumok a honvédelem mellett díszelgési feladatokat is elláttak, pl. királykoronázás, a szent korona kísérése, nemzeti ünnepek stb. esetében. A felkelési és a bandériális kötelezettség természetesen szükségessé tette, hogy a nemesek és jobbágyaik katonai kiképzésben is részesüljenek. A honvédelem ilyen szervezete mellett Ausztria-Magyarországon létezett a reguláris hadsereg is, amelybe a tiszteket önkéntes jelentkezés, a legénységet sorozás, „katonafogdosás” útján toborozták.

Mivel a honvédelem a nemesség birtokigazgatási tevékenységével szorosan összefüggött, úgy véljük helyénvaló, hogy a *Szepessyek katonáskodásáról* a közéleti feladatok ellátása körében emlékezzünk meg. A család történetének áttekintése arról győz meg bennünket, hogy a Szepessyek a honvédelem szervezetének valamennyi formájában kiváló teljesítményeket tudnak felsorakoztatni. Az első híradás arról szól, hogy Eger 1552. évi védelmében hét Szepessy fiú halt hősi halált.

A következő, hadvezetési erényeket is csillogtató férfi a vagyonszerző Pál volt, aki a kuruc–labanc csatározások idején, 1672-ben vitézül harcolt Wesselényi Pál csapatában Kassa ostrománál, Szinánál megverte a labancokat, de Györkénélnél csatát veszített, s menekülnie kellett Erdélybe. A labancok nagypipájú, kevés dohányú Pálnak csúfolták.

³⁵ Ua. III/2. 758.

Idősebb Pál ágából a következők érdemelnek említést:

Sándor, a naplóíró Pál fia 1707-től hivatásos katona.

Márton, idősebb Pál fia a vármegyei hajdúk kapitánya.

János, a főpostamester 1717-ben a tatárok betörése idején a megyei felkelők kapitánya.

Kálmán, az Urak utcai birtokos László unokája. 1848-ban a Miskolcon felállított nemzetőr században hadnagy.

Vitéz négyessy Szepessy András m. kir. őrnagy, cs. és kir. kamarás, a Mária Terézia Rend lovagja, a III. osztályú vaskoronarend, a III. osztályú katonai érdemkereszt a kardokkal, a bronz katonai érdemérem a kardokkal kitüntetések tulajdonosa. Miskolcon született 1875-ben, 1916-ban az orosz fronton elesett. Az avasi templomban temették el.³⁶ A vitézi címet posthumus kapta meg.

Ifjabb Gyula, edelényi szolgabíró. 1914. július 31-én az 5. aradi gyalogezreddel az orosz, majd 1916-ban az olasz frontra vonult. A bronz vitézségi érem, a bronz Signum Laudis, az ezüst Signum Laudis, a Károly csapatkereszt, a III. osztályú vaskorona rend a kardokkal, a III. osztályú Katonai Érdemkereszt a kardokkal kitüntetések tulajdonosa. 1939-ben a kormányzó emléklapos századossá léptette elő.³⁷

Orbán tart. huszárszázados, az ezüst és bronz érdemérem és a III. o. katonai érdemkereszt tulajdonosa.³⁸

A bárói ágban:

Sámuel három fia teljesített katonai szolgálatot.

Antal 1805-ben a nemesi felkelt lovasságnál főhadnagy.

Ferenc hivatásos katona, alezredes.

János 1809-ben a nemesi felkelés lovasságának kapitánya.

Az ifjabb ágban:

Zsigmond, István legidősebb fia, 1718-tól 42 évig a Gyulay ezredben szolgált, s kapitányi rangot ért el. Az 51. sz. gyalogezred nevét Gyulay Ferenc cs. és kir. altábornagy ezredtulajdonosról kapta.

Péter, Zsigmond öccse, a vármegyei nemesi felkelés kapitánya, 1742-től 1745-ig már mint cs. és kir. kapitány vett részt az osztrák örökösödési háborúban.

Ferenc, a harmadik testvér és az előbb említett Gyulay ezredben szolgált, 1742-ben hadnagyi rangban járt Olaszországban. Leszerelése után Mádon lakott.

1792-ben az előbbi Ferenc két fia, József és Sámuel tagja volt annak a vármegyei bandériumnak, amely I. Ferenc koronázása alkalmával a szent koronát őrizte.

Károly, Ferenc unokája, Mátyás fia, mint a nemesi felkelés főhadnagya, 1805-ben a franciák ellen vonult. Előzőleg a cs. és kir. Stipsits huszárezredben főhadnagyként szolgált és a franciák ellen harcolt.

Kálmán, László alispán főkortesé, 1848–49-ben a híres vörössipkás 9. zászlóalj miskolci századában hadnagyként harcolt.

Geyza, János fia ugyanennél a századnál hadnagy, Isaszegnél megsebesült, s ezután a 129. zászlóaljhoz helyezték, kapitányi rangban.

Kálmán, Károly unokája, 1864-ben született. Hivatásos katonaként a cs. és kir. 5. gyalogezredben főhadnagyi rangban szolgált, majd századossá lépett elő és a Honvédel-

³⁶ Nemesi Évkönyv 1925–26. 284.

³⁷ HOM. HTD. 2003.1.3.9.

³⁸ Nemesi Évkönyv 1925–26. 284.

mi Miniszteriumban kapott beosztást. A III. osztályú bronz szolgálati emlékéremmel tüntették ki, cs. és kir. kamarás, a Ferencz József Rend lovagja.³⁹

A Szepessy család jeles tagjai

Négyesi Szepessy Pál (1636–1687)

A sok Pál nevű Négyessytől való megkülönböztetés érdekében, de jogosan is nevezhetjük a birtokszerzőnek, mert tulajdonképpen az ő keze munkája nyomán alakult ki a hatalmas birtokrendszer. Emellett az első, aki nem csupán a család és a vármegye, hanem az ország életében is fontos szerephez jutott. Közéleti pályafutása korán kezdődött, és gyorsan ívelt fölfelé.⁴⁰ Szinte gyerekkén, 16 évesen jelölték a Zemplén és Ung vármegyékhez indított borsodi követség tagjául. 24 évesen Borsod vármegye főjegyzője, 1659-ben országgyűlési követ. 1660-ban I. Lipótnál járt követségben az országot ért alkotmányos sérelmek és a protestánsokat sújtó erőszakos intézkedések ügyében. 1662-ben követ a kassai országgyűlésben, 1663-tól 1670-ig második, majd első alispán.

A Lipótnál tett küldöttségjárásának eredménytelensége – mert csak üres ígéretekert kapott –, az alkotmány iránti tisztelete és kemény protestáns meggyőződése szembefordította az uralkodóval. 1670-ben csatlakozott a Wesselényi összeesküvéshez, az elégedetlenkedő „bujdosók” – később kurucok – élére állt és elfoglalta Diósgyőrt. A király büntetésül elkobozta Borsod vármegyei birtokait és 2000 arany vérdíjat tűzött ki a fejére. Menekülnie kellett. Erdélybe ment és Apaffy Mihály fejedelem védelme alá helyezte magát. A kurucok képviselőjében kétszer járt Konstantinápolyban, hogy a szultántól engedélyt kérjen az uralkodó elleni felkelésre. 1672-ben kegyelmet kapott, és birtokait is visszakapta, azzal a feltétellel, hogy hűséget esküszik a királynak. Mivel erre nem volt hajlandó, ismét menekülnie kellett, és ismét Erdélybe. A kuruc-labanc csatározásokban sikeres hadvezérnek bizonyult. Ez felkeltette Thököly Imre figyelmét is, és 1678-ban legfőbb tanácsosává nevezte ki. 1683-ban követ volt a kassai és a tályai országgyűlésben. Mindvégig megmaradt Thököly hűségén, még akkor is, amikor a többi nemes urak a fejedelmet cserbenhagyták. Birtokait 1686-ban ismét elkobozták. Ezt azonban ő már alig érte meg, mert 1687. május 18-án Ónodban meghalt. Halálának időpontjáról és helyéről a különböző források eltérő adatokat közölnek. Miskolcon temették el.

Ifjabb négyesi Szepessy Pál (1663–1717)

A kuruc vezér elsőszülött fia, akit megkülönböztetésül „a naplóíró”-nak nevezünk. Minden tekintetben apja nyomdokaiba lépett, mert fontos megyei tisztségeket töltött be, és később II. Rákóczi Ferenc híve lett. 1688-ban táblabíró, 1697-től 1699-ig második alispán, később 1709-ig első alispán és 1714-ben országgyűlési követ. Gondja volt arra, hogy az édesapjától elkobzott birtokrészeket visszaszerezze. Kapcsolatai révén elérte, hogy III. János lengyel király pártfogásába vette és kieszközölte az udvarnál, hogy fogadják az ifjú Szepessyt. Félévi várakoztatás után, busás megváltás fejében az özvegy és az öt árva visszakapta a miskolci és ongai birtokokat, a szikszói házat és a szőlőket. Később az özvegy, Csuda Zsuzsanna kijárta, hogy a többi birtokot is visszakapják.

II. Rákóczi Ferenc udvarában mint a gazdasági tanács tagja szerepelt. A fejedelem megbízásából részt vett abban a bizottságban is, amelyik az állami vagyonok összeírására kapott megbízást. A fejedelem 1710-ben fegyverbe akarta szólítani a nemesi felkelést,

³⁹ Ua. 286.

⁴⁰ Szepessy B., 1893. 142.

de a nemesség vonakodott a parancsot teljesíteni. Ekkor már a szabadságharc ügye veszni látszott, ezért Szepessy Pál is az óvatoskodó nemesek közé állt. Borsod vármegyéből Nagy Zsigmond alispán, Seres György jegyző és Szepessy Pál küldöttséggel keresték fel a fejedelmet, hogy szándékától eltántorítsák. Rákóczi azonban hajthatatlan maradt, sőt arra kötelezte a vármegyét, hogy a Dél-Borsodban táborozó kurucok részére élelmet szállítson.

A szabadságharc leverése utáni időket Szepessy Pál bántatlanul élte át. Talán utólagos mentséget keresve, szembe is fordult a fejedelemmel, mert naplójában kemény szavakkal bírálta egykori vezérét. Ezzel édesapja emlékével is szembe került, mert öreg Szepessy Pál mindenét feláldozta a szabadságharcért, fia pedig – nyilvánvaló személyes érdekből – behódolt az uralkodónak. Elvitathatatlan érdeme ifjabb Szepessy Pálnak, hogy naplójában 1708-tól 1717-ig, haláláig feljegyezte a családra vonatkozó adatokat és a külvilág eseményeit.⁴¹ Ebből a naplóból szemelvényeket közölt Leszih Andor 1927-ben, és jelezte, hogy következni fog a napló teljes feldolgozása és publikálása. Ez azonban nem történt meg, s így a napló még vár a vállalkozó kedvű kutatókra.

A bárói ág nevezetes tagjai

Az Egerben és környékén megtelepedett Szepessyek új, önálló ágat képviselnek a családban annak okán, hogy Mária Terézia a birtokszerző Pál unokáját, Lászlót, aki 1755-ben királyi tanácsosi rangot ért el, 1755. október 13-án bárói rangra emelte. László a II. Rákóczi Ferenc által 1703-ban országos postamesterré kinevezett János fia volt, 1752-ben, apja halála után katolikus hitre tért. Bizonyára ennek is szerepe volt abban, hogy a királynői kegy reá mosolygott. Édesapja vagyonát és József nevű, örökös nélkül meghalt bátyja részét is megkapta, ezáltal a vármegye egyik leggazdagabb nemese lett. Valószínűleg 1776-ban halt meg.

A bárói ág említésre méltó tagja volt László fia Sámuel, aki nevét a művészettörténetben tette híressé a noszvaji kis kastély építésével, de különösen ennek freskóival⁴². A francia barokk stílusában épült kastély belső festését Kracker János Lukács, az egri Liceum festőjének tanítványa, Zach József végezte. Munkája mint a barokk racionalizálásának, egyben lejárásának példája vált szakmai körökben híressé.

Sámuel elsőszülött fia volt báró Szepessy Ignác,⁴³ aki a katolikus egyházi pályán szerzett érdemeket. 1780-ban született Egerben. A miskolci minoritáknál végzett gimnáziumi tanulmányok után a teológiát Egerben tanulta, s ennek befejeztével 1801-ben szentelték pappá. Viszonylag fiatalon, 25 éves korában már plébános Egerben. Fuchs Xavér Ferenc, az első egri érsek 1808-ban kanonokká léptette elő. 1820-ban nagyváradi, 1828-ban pécsi püspök lett. Mint egyházi író korán feltűnt. Legjelentősebb munkája a Káldy-féle szentírás fordítás átdolgozása, amit papjai közreműködésével 1834–36-ban készített el, és saját költségén kinyomtatva, ajándékba adta az egyházmegyéknek. Imakönyvet szerkesztett, teológiai tanulmányokat írt, és közben nyelvművelő tevékenységet is kifejtett. Ezt a munkásságát méltányolta a Magyar Tudományos Akadémia, és 1831-ben tiszteletbeli tagjává választotta. 1820-ban a püspöki kinevezéssel egy időben a király valóságos belső titkos tanácsosi ranggal tisztelte meg. Vagyonos ember lévén, támogatta egyházmegyéjében az iskolákat, Péccsett jogtudományi és filozófiai tanszéket szervezett. Megvásárolta a pécsi pálosok rendházát és azt átalakíttatta a Liceum számára. Ennek

⁴¹ Bm Lt. XIII. 14.

⁴² Voit P., é. n. 277–282.

⁴³ Szepessy B., 1893. 200.

további működését 250 ezer Ft-os alapítvánnyal biztosította. 50 ezer Ft-tal nyomdát létesített, 80 ezer Ft-ot áldozott az egyházmegyei könyvtár bővítésére. 1838. július 16-án hunyt el Péccsett. Itt is temették el a székesegyház sírboltjában. 1893 óta a székesegyház mellett felállított szobor őrzi emlékét.

A család bárói ága rövid életű volt. Sámuel 9 gyermeke közül 5 volt fiú, de közülük csak Jánosnak volt fiú utóda, az 1817-ben született Ádám. Mivel a bárói cím csak férfiágon volt örökölhető, és Ádám Árpád nevű fia 1861-ben csecsemőkorában meghalt, a bárói ág Ádám halálával, 1882. január 27-én kihalt.

Négyesi Szepessy László, a reformpolitikus (1797–1853)

A reformkorban a Borsod vármegyei nemesség főként Palóczy László és Szemere Bertalan útján hallathatta hangját az országos politikában. A helyi mozgalmakban ellenzéki-liberális szellemű nemesek és polgárok tűntek fel, mintegy háttérét képezve az országgyűlésben zajló vitáknak. Ezek közé tartozott négyesi Szepessy László, az idősebb László és kiscsoltói Ragályi Katalin elsőszülött fia, az Urak utcai kúria örököse. A családi hagyományoknak megfelelően vármegyei szolgálatba lépett. 1825-ben alszolgabíró, 1831-től mint a miskolci járás főszolgabírája működött. Ilyen minőségében 1831. augusztusában levélben kereste meg Miskolc város tanácsát, sürgetve az adóbehajtást, azonban „szorító eszközök nélkül”. 1842-ben választották meg vármegyei törvényszéki elnökké, de ezt a tisztséget nem sokáig tölthette be, mert 1843. április 27-én „felkiáltás által” első alispánná választotta a közgyűlés.⁴⁴

Ebben az időben a vármegyei választott tisztségek elnyeréséért kemény harcok folytak a reformok hívei és ellenzői között. Az 1846. évi tisztújítást megelőzően, már az 1845. november 10-i megyegyűlésben hangos vita folyt a Szepessy László és Szemere Bertalan jelölését támogató „fehér tollas” és a vele szemben fellépett „zöld gallyas” párt hívei között. Az utóbbiak Nagy Gedeon és gróf Szirmay Zsigmond érdekében hangoskodtak.⁴⁵ E harcok közepette Szepessy László időt szakított arra is, hogy családjá közreműködésével megalakítsa a Borsodmegyei Takarékpénztárat.⁴⁶ A gondolat a polgárság körében nem talált visszhangra, mert ennek a rétegnek pénze nem volt.

A két párt között a vármegyeiháza falain kívül is erőteljes korteskedés indult meg. Szemere azzal kívánta Szepessy esélyeit növelni, hogy 1845. december 2-án, a Szepessy kúriában tartott megbeszélésen bejelentette lemondását a jelöltségről, amit az érdekeltek – természetesen – elleneztek.

A korteshadjáratba a család tagjai is bekapcsolódtak. Kálmán, hites ügyvéd, László unokaöccse a miskolci járásban agitált, húga, Piroska zászlókat készített a jelöltek támogatására. Heves vármegye is hallatta hangját: küldöttséget menesztett Miskolcra, vörös zászlóval, melynek egyik oldalán a „Heves Borsodért”, a másikon a „Szepessy–Szemere” szöveg volt olvasható. Ezt a zászlót a Korona szálló ablakába tűzték ki. Jelentős támogatást kapott Szepessy László az 1770 körül alakult Major utcai Tudós Társaságtól is. Végül is 1846. június 26–27-én viharos megyegyűlésben a fehér tollas párt győzött és Szepessy Lászlót első, Szemere Bertalant második alispánnak megválasztották.⁴⁷ 1849 tavaszán tisztségéről lemondott, a politikától visszavonult, és Pesten élt 1853. júniusában bekövetkezett haláláig.

⁴⁴ Szűcs M., 1981. 227–231.

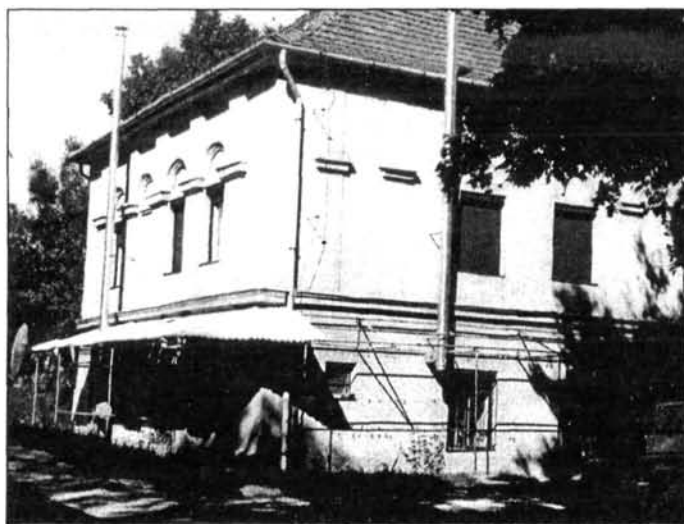
⁴⁵ Szendrey J., 1911. 261.

⁴⁶ Dobrossy I., 2001. 8/34.

⁴⁷ Szűcs M., 1981. 227–231.

5. kép. Berente,
Szepessy-kastély

6. kép. Berente,
Szepessy-kastély

Ifjabb négyesi Szepessy Gyula, járási főszolgabíró (1888–1955)⁴⁸

A reformpolitikus László dédunokája, Vattán született. Debrecenben végezte a jogot, és az edelényi járásbírószágon előadóként kezdte közigazgatási pályáját. Járási szolgabíró, majd 1930. január 1-jétől a sajószentpéteri járásba főszolgabírónak nevezték ki. Édesapja László Borsod vármegyei főszolgabíró volt. Végigharcolta az első világháborút az aradi cs. kir. 33. gyalogezred kötelékében az orosz és az olasz fronton. Az összeomlás idején tartalékos főhadnagyi rendfokozattal tért haza, de a Vörös Hadsereg letartóztatta, és Kassán, majd Miskolcon, végül a Margit körúton tartotta fogva. Berente község lakossága és a Berentei Köszénbánya Vállalat dolgozói több beadványban kérték szabadon

⁴⁸ HOM. HTD. 2003.1.14.

bocsátását, mert feladatait mindenkor emberségesen látta el, és a rászorulókon mindig segített.

A proletárdiktatúra bukása után hazatért Berentére. A 19-es földosztás után megmaradt földjeit eladogatta vagy bérbé adta. 1924. január 3-án gróf Klebelsberg Kuno vallás és közoktatási minisztertől köszönőlevelet kapott,⁴⁹ mert a berentei református iskola építése céljára 2 millió Korona értékű telket és 20 ezer Korona készpénzt ajándékozott. 1939. június 26-án Horthy Miklós kormányzó címzetes századossá léptette elő.⁵⁰ 1944. októberében a nyilasok Szilvásváradra hurcolták, mert nem hajtotta végre a deportálási parancsot. A szovjet csapatok bevonulása után állásába visszahelyezték. Zavartalanul dolgozhatott 1945. december 31-én bekövetkezett nyugdíjazásáig.

Az alaposan megcsappant birtok megmaradt részei az 1945 utáni földbirtokreform során elvesztek. 1953-ban a kúriának nevezett berentei lakóházat is államosították. Szepessy Gyula ekkor Miskolcra költözött, és itt élt 1955-ben bekövetkezett haláláig. Berentén temették el. Vele férfiágon kihalt a négyesi Szepessy család. Nincs tudomásunk arról, hogy élne még a családnak férfitagja, aki a nevet átörökíthetné.

7. kép. Berente, a református templom harangtornya

A családi címerek

A négyesi Szepessy családnak két címere ismeretes.⁵¹ Az egyik az ősi családi címer eredetéről nincs adatunk. Ezen a csücsköstalpú pajzs kék mezejében zöld hármashalmon arany korona helyezkedik el, s ebből nő ki a jobbra néző, ezüst színű egyszarvú, melső lábaival az alsóval azonos koronát tartva. A címerpajzs tetején zárt, szembe néző sisak, ezen arany korona és növekvőben a címerábrával azonos egyszarvú sisakdísz helyezkedik el. A dekoratív címertakaró színe kék–arany.

A címer egyes elemeiből – ha nem is teljes bizonyossággal – következtetni lehet keletkezésének idejére. A korona rangjelző szerepe fokozatosan vált meghatározóvá, a 15–16. században a címerfestők ezt az elemet még önkényesen alkalmazhatták. A zárt sisak ugyancsak 15–16. századi eredetre utal. Az egyszarvú a középkorban kedvelt címerállat, és a korabeli felfogás szerint a jámborság szimbóluma volt. A Szepessyek esetében Egerrel is kapcsolatba hozható, mivel ennek a városnak is az unikornis volt a

⁴⁹ Ua. 2003.1.3.2.

⁵⁰ Ua. 2000.1.3.8.

⁵¹ Nemesi Évkönyv 1925–26. 282–286.

8–9. kép. A Szepessy család ősi és bárói címere

címerállata. Minthogy a család egyes részei tartósan laktak Egerben, a feltételezés nem tűnik alaptalannak.

A második címer az 1755-ben elnyert bárói cím velejárója. Ez egyesíti magában az ősi címer és a vattai Vatha család címerének elemeit, mivel a rangot nyert László felesége vattai Battha Antónia volt.

A bárói címer csücsköstalpú, négyelt, szív-pajzsral bővített pajzs. Az 1. mezőben ezüst alapon koronán könyöklő vörös kar látható, kivont karddal, amelyre levágott török fejet tűztek. A 2. és 3. mező színe arany, benne szembenéző, ágaskodó, melső lábával buzogányt tartó vörös griff helyezkedik el. A 4. mezőben vártorony kapuval és kis ablakkal látható. A 3. és 4. mező között udvar van, s ebben balról jobbra benyúló kar ezüst keresztet, a szív-pajzs kék mezejében két szembenéző ezüst egyszarvú arany koronát tart. A sisakdíszben két zárt koronás és egy ugyancsak koronás csörsisak van elhelyezve. A jobboldali fölött a pajzs 1. mezejének címerábrája, a középső fölött két, ezüsttel és kékkel ellentétesen vágott szárny között növekvőben, a koronából kiemelkedő ezüst egyszarvú – mint az ősi címeren – látható. A harmadik sisak fölött növekvőben a 2. mező griffje helyezkedik el. Jobboldali pajzstartó egy természetes színű, hátranéző sas, balról hátranéző ezüst oroszlán. A címertakaró az ősi címerétől kissé eltérő, attól egyszerűbb motívum. Eltérést mutat a két címeren a korona ábrázolása is, mert amíg az ősi címeren a régebben divatos ún. leveles koronát találjuk, addig a bárói címeren az újabb keletű gyöngyös koronák kaptak helyet.

A Szepessy család rokoni kapcsolatai

Egy család életének jobb megismeréséhez nélkülözhetetlenül szükséges a rokoni kapcsolatok feltárása. Ez a megállapítás különösen érvényes a nemesi családokra, ame-

lyeknél a kapcsolatokat nem csak a személyes érzelmek, hanem a gazdasági és társadalmi, nem ritkán politikai érdekek is meghatározták.

A négyesi Szepessy család birtokai és érdekeltségei több vármegyére kiterjedtek. Ebből következőleg szomszédosági, adásvételi, zálogbirtokosi és többször peres jogviszonyok alakultak ki a környékbeli nemesi családokkal. E bonyolult rendszerbe léptek be a házassági kapcsolatok. Ezeknek néhány példáját felsoroljuk.

György,⁵² az első miskolci betelepülők egyikének felesége czikóházi Cziko Katalin volt, vagyonos család lánya. A valamikori Cziko utca (ma Kossuth utca) nevét ettől a családtól kapta.

Pál, a vagyonszerző 1660 körül vette feleségül kakasfalvi Csuda Zsuzsannát, sályi Thiboth (Tibold) Zsigmond özvegyét. A Csuda családról nem sokat tudunk, a Thiboth család Vattán és környékén volt birtokos. Mindenesetre, Zsuzsanna asszony jelentős vagyont hozott a házasságba, s azt második férje halála után tovább gyarapította.

A vagyonszerző Pál Katalin nevű lányának első férje bocsbári Mocsáry Balázs, a második Szirmay István volt.

Pál fia János második felesége Döry Zsuzsanna.

Az ifjabb ág megalapítója Mátyás Judit nevű lányának második férje fáji Fáy György.

Az Urak utcai László felesége kiscsoltói Ragályi Katalin, a jeles felső-borsodi család lánya.

A reformpolitikus László Mária nevű húga Máriássy Zsigmondhoz ment férjhez.

Az előbb említett László Gyula nevű fiának báji Patay Paulina volt a felesége.

Az 1846-os alispánválasztáson korteskedő Piroska férje Szathmáry-Király József volt.

Az 1907-ben elhunyt Zsigmond főszolgabíró lányának, Ilonának férje krasznokvajdai és szentimrei Szent-Imrey Pál.

Kálmán huszárezredes felesége deteki és tengerfalvi Metzner Anna, egy Sáros vármegyei birtokos nemes lány volt.

A bárói ág tagjai rangjukhoz illően házasodtak. A bárói címet elnyert László királyi tanácsos Zsuzsanna leányának első férje gróf Gyulay Ferenc, a már említett Gyulay ezred tulajdonosa, második férje báró Eötvös Miklós volt.

Báró Szepessy Antal Mária nevű unokája gróf Desseffy Egyed Napóleon felesége volt.

Másik unokája, Gabriella gróf Arraxin Szergejhez ment férjhez.

János Júlia nevű leányának férje nagykállói Kállay Ignác volt.

László negyedik gyermekének, Máriának férje vásárosnaményi báró Eötvös Ignác, kincstári jószágigazgató és több vármegye főispánja, királyi főpohárnok.

Külön kell megemlékeznünk az utolsó Szepessyként ismert Gyula, sajoszentpéteri főszolgabíró rokonságáról. Az ő felesége Kőszeghy Margit, Kőszeghy Istvánnak a Serház (ma Tizeshonvéd) utca 15. szám alatt működött református elemi iskola igazgatójának a leánya volt. Kőszeghy István Miskolc város közéletében jelentős szerepet vitt, mint író és közművelődési szervező. 100 évet élt. Második leánya Irén (1898–1970) szintén foglalkozott irodalommal. Annak a Balogh Istvánnak lett a felesége, aki a világháborúban Gyóni Gézával volt együtt a krasznnojarszki fogolytáborban és onnan hazahozta a költő hagyatékát. Itthon 1930-ban megalakította a Gyóni Géza Irodalmi Társaságot, 1934-ben folyóiratot alapított Magyar Gondolat címen. Sokat buzgólkodott

⁵² Miskolc története 1991. 1/237.

Gyóni Géza hamvainak hazaszállítása érdekében, de törekvése nem járt eredménnyel. 1970-ben, 76 éves korában halt meg Budapesten, de Miskolcon temették el a Deszka temetőben. A fenti, korántsem teljes felsorolásból kiderül, hogy a négyesi Szepessy család nemcsak saját jogon, hanem a tisztos rokonság révén is kiérdemelte azt a minősítést, amellyel csaknem minden róluk szóló megemlékezés kezdődik, miszerint „Borsod vármegye egyik legtekintélyesebb családjá”.

A családi levéltár

Nagy szerencséje a történettudománynak, hogy a négyesi Szepessy család irattára a család és a berentei kúria fölött elzúgott viharok ellenére, viszonylag épségben megmaradt és közgyűjteményekbe került. Ez az irattár a 16. századtól őrzi a családra vonatkozó dokumentumokat, és helyel-közzel az egyes családtagok közhivatali ügyeivel kapcsolatosakat is. Az iratanyag túlnyomó részét a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár őrzi, kisebb része az Országos Levéltárban, Magyar Nemzeti Múzeumban és a Herman Ottó Múzeumban van elhelyezve, de vannak még iratok és emlékek Szepessy Gyula sajjószentpéteri főszolgabíró Margit leányának birtokában is. A Miskolcon őrzött anyagot Tóth Péter kandidátus tudományosan rendezte.

A levéltári anyag arról tanúskodik, hogy a Szepessyek – néhány kivételtől eltekintve – jó gazdák és művelt emberek is voltak. Latinul és németül írtak, beszéltek, sőt az 1858-ban született Zsigmond, miskolci járási főszolgabíró kiterjedt francia kapcsolatokkal is rendelkezett. Sajnos, a hozzá írt francia leveleknek csak az üres borítékjai maradtak meg. Szepessy Gyula sajjószentpéteri főszolgabíró 1919. júliusában a miskolci börtönből írt levelében feleségétől francia nyelvtant kért, hogy tudását szinten tarthassa.⁵³

A levéltár személyes vonatkozású anyaga bepillantást enged a család belső életébe.⁵⁴

A megőrzött számlákból kiderül, hogy a háztartás ellátására szolgáló áruk bevásárlása főként az asszonyok dolga volt. Áruklodnak ezek a számlák apró hitel és kölcsön ügyletekről is. Kassán, 1721. március 15-én kelt számlán olvasható:

„Tekintetes Nemes Szepessy Pálné asszony ökegyelme tartozik és vásárolt, miként következik...”

„A. d. fizetett az Asszony és mellyet vett magára

Bikk Ferencné asszonyra 16,80

Szüretkor adott az Asszony

négy hordó bort, Tarczalit 133,33

Két hordó Miskolczi bort 26,-,

Újabb frás: „Presentibus regnoscalom hogy ezelőtt circiter három esztendőkkel vásároltam nemes vitézlő Cetto uramtól egy lóra való valami szerszámot, melyért az árában maradtam adós 6 magyar forintokkal és 60 pénzekkel. datum Miskolc die 8 maji 1725.” Az aláírás hiányzik.

Jellemző a vásárló és eladó rangbeli különbségét hangsúlyozó fogalmazás a számlákon: „Ezen ki tett summának megfizetését alázatosan nyugtatván ennek utánna és mindenkor kész szolgálattýára magamat ajánlván vagyok a ttes urnak

Legkissebb szolgálja

Jakab Hansri bótós

zsidó”

Ismét egy cédula: „Item készpénzt attunk T. Urnak 211,40”

Egy másik frás arról szól, hogy Szepessy Pálné vásárolt és ezzel egy időben Szepessy Sándornak készpénzt adott Frúauff Dániel; 1723-ban.

⁵³ HOM. HTD. 2003.1.1.5.

⁵⁴ Bm Lt. XIII. 14. d.f. vegyes birtokjogi iratok, 13 dob.

A számlákból kiderül, hogy leggyakrabban Pattaky György görög kereskedőnél vásároltak háztartási szükségletre. De szívesen jártak Kassára is, ahol a Cetto nevű olasz volt a partnerük. Egyébként a görög Pattaky⁵⁵ (Pattakos) kereskedővel egyéb üzleti kapcsolatai is voltak a családnak. 1810 táján pl. Zsigmond bort adott el Pattakynak.

1869. április 12-én Szepessy László „Atyám névnapi tiszteletére Berentén” verset írt. Az ünnepelt idős Szepessy Gyula volt. Ugyanitt található gyászbeszéd és különféle szónoklatokhoz felhasználható idézetek is.

Az emlékezet

Ahogy a család létszáma és birtokállománya fogyott, úgy homályosult el az emlékezet. A fő birtokközpontokban Miskolcon, Berentén, Vattán és Négyesen alig-alig őrzi az emlékezet, hogy valaha itt a négyesi Szepessyek éltek, gazdálkodtak és temetkeztek. Miskolcon a még ma is létező Szepessy Pál utca és 1953-ig a Petőfi utcai Szepessy laktanya őrzi a család nevét, anélkül azonban, hogy bárki is firtatta volna, hogy kikre kell gondolni a név hallatán. A Szepessy utca nagyjából a régi helyén⁵⁶ – az utca földszintes házait ugyanis lebontották – alakult ki, ott, ahol az 1755 körül felparcellázott szántóföldek terültek el.

A laktanya⁵⁷ – eredetileg családi kúria – 1702 körül már a család tulajdona volt. Azonos azzal az épülettel, amit Szepessy Zsigmond 1832. november 24-én bekövetkezett halálával unokatestvéreire hagyott. Nem találtunk adatot arra vonatkozólag, hogy a földszintes épület mikor került a város tulajdonába. Egy 1882. november 24-én született jegyzőkönyv szerint „...a laktanya a város tulajdonát képezi.” Az akkor „Csillag Notkaserne, Urak u. 1016” megjelölésű épület 44 főnyi katonai alakulatnak adott helyet. Használatáért a Honvédelmi Minisztérium bérletet fizetett. 1921-ben a város vissza akarta venni, mivel városrendezési elképzelései voltak. Innen ugyanis utcát szeretett volna nyitni a Serház (Tizeshonvéd) utcára, de a HM nem engedte.

Ekkor tájt a pénzügyi kincstár is szemet vetett az épületre, mert itt akarta a megyei Vámörkerületi Parancsnokságot elhelyezni. Az ezzel kapcsolatos tárgyalások és műszaki szemle során a szakértők azt állapították meg, hogy az épület kb. 360 évvel korábban épült. (Később ezt a megjegyzést úgy módosították, hogy az épület nagyon régi, építésének pontos ideje nem állapítható meg.) A Kincstár végül is 1926. január 1-jével vette át az épületet 40 évre, bérfizetési kötelezettség nélkül, de azzal a feltétellel, hogy emeletet épít rá. Az építkezés 1926. március végére befejeződött.

1939-ben a Honvédség az épületet ismét használatba vette és itt helyezte el a megyei hadkiegészítő parancsnokságot és a városi és megyei leventeparancsnokságot. A laktanyát a szomszédságában lévő Szepessy László féle kúriával együtt 1955-ben lebontották. A helyén épült meg a mentőállomás és megnyílt a Malomszög utca.⁵⁸

A városban volt, többi Szepessy lakóházak helye azonosítható – ezt Marjalaki Kiss Lajos meg is tette – azonban az épületbontások, az utcák név és házszaám változásai mára már nehezebb helyzetet teremtettek.

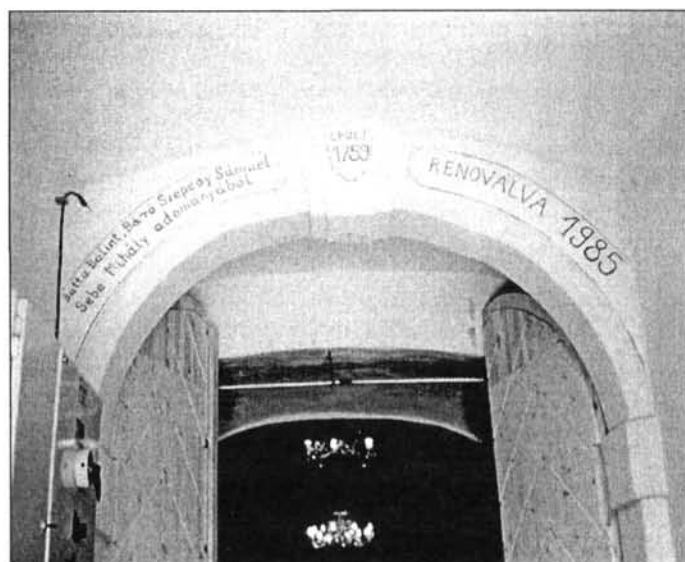
A Szepessyek Miskolcon leginkább az avasi templomban és a temetőben temetkeztek. Vannak még Szepessy-sírok a Deszka és a Mindszenti temetőben is.

⁵⁵ Dobrossy I., 2000. 7/71.

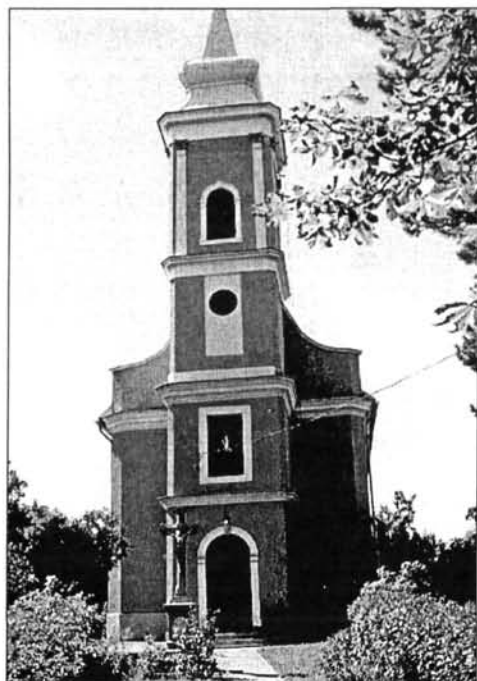
⁵⁶ Benkő S., 1782. 65.

⁵⁷ Bm Lt. IV. 1914. 1210/1822.

⁵⁸ Dobrossy I., 1996. 3/152.

10. kép. Vatta,
a római katolikus
templom bejárata

11. kép. Vatta,
a római katolikus templom

Berentén még áll a hol kastélynak, hol kúriának, hol pedig egyszerűen csak lakóháznak nevezett egyemeletes, szakszerűtlen beavatkozásokkal elcsúfított épület. Ezt 1953-ban államosították, és a Borsodi Hőerőmű kezelésébe adták. Ma bérlakások vannak benne. Építésének ideje és építője ismeretlen.

A két világháború között a Szepessy birtokon épült lakóházak sorát Szepessy Gyula utcának hívták. Ezen kívül már csak a temető őriz Szepessy emlékezetet. A régi családi sírboltot többszörösen feldúlták, kirabolták. Ezért a még megtalálható maradványokat ifjabb Szepessy Gyula leánya új sírhelyen, édesapjával együtt temettette el. Az emlékezet itt is kopik.

Vattán már alig emlékszik valaki a Szepessyekre. Ittlétük egyetlen látható jele a katolikus templom bejárata fölött olvasható felirat és a szószéket díszítő faragott bárói címer. Ha 2000-ben nem készült volna a község történetét bemutató monográfia, s benne a Szepessy nevének is őrző fejezetek, akkor emléküket végképp elmosta volna az idő.

Az emlékeket Négyesen még inkább kikezdte az idő. A Szepessy Ferenc által épített kastély, erősen átalakítva, a polgármesteri hivatal és az orvosi rendelő céljait szolgálja. Ferenc és sógornője kiscsoltói Ragályi

Krisztina nehezen megtalálható sírját belepte a gaz. A család életében egykoron fontos szerepet betöltő vízimalom helyéről, létezéséről már csak a legöregebb emberek, köztük is csak azok, akik a tönkrement malom köveiből építkeztek, tudnak valamit. A nyékládházai református temetőben gondozatlan családi sír emlékeztet arra, hogy valaha itt is éltek Szepessyek. Ebben a sírban nyugszik Szepessy József (1802–1856) vármegyei főadószedő és felesége, érmihályfalvi Gencsy Zsófia és fiuk, Kálmán.

12. kép. Szepessy Ignác szobra (Pécs)
(Fotó: Tóth Károly)

13. kép. Nyékládháza, a Szepessyek-sírja

A négyesi Szepessy család közel három évszázadig élt együtt Miskolccal. Olyan három évszázad volt ez, amelyben a történelem sokirányú fordulatai gyorsan követték egymást. A vármegye, a város és a család – természetesen sok más nemesi és polgár családdal együtt – élte, és nem ritkán formálta is az eseményeket. Érdemes emlékezni rájuk.

IRODALOM

Bekes Dezső–Veres László

1984 Fejezetek Miskolc történetéből. Miskolc

Benkő Sámuel

1976 Miskolc történeti-orvosi helyrajz. 1782. HOM. Miskolc

Borovszky Samu

1909 Borsod vármegye története a legrégebbi időktől a jelenkorig. Bp.

- Dobrossy István*
1994–2003 Miskolc írásban és képekben 1–10. Miskolc
- Gerő József*
A m. kir. belügyminisztérium által igazolt nemesek (1867–1937). Bp.
- Halmay Béla–Leszih Andor* (szerk.)
1929 Miskolc. Budapest (Magyar városok monográfiája V.)
- Gyulai Éva*
1997 Négyesi Szepessy Zsigmond és János halott zászlója. In: HOMÉvk. XXXV–XXXVI.
- Kempelen Béla*
Magyar nemesi családok (1911–1932). Bp.
- Komáromi József*
1972 Miskolci séták. Miskolc
- Leszih Andor*
1927 Ifj. Szepessy Pál naplója. In: Történeti és régészeti közlemények 5. 6. szám. Miskolc
- Marjalaki Kiss Lajos*
1987 A miskolci kötel könyv 1702-ből. In: Történeti tanulmányok I. Miskolc Várostörténeti Közlemények. Miskolc
- Nagy Iván*
Magyarország családai (1857–1868). Bp.
Nemesi Évkönyv (1925–1926). Bp. May Nyomda Rt.
- Szendrey János*
Miskolc város története 2., 3., 4., 5. kötet.
- Szepessy Béla*
1893 A négyesi Szepessy család leszármazása. Turul
1931 Szücs Miklós naplója (1899–1849). Dokumentáció Borsodiensis III. Miskolc
- Takács László–Kovács Zsolt*
2000 Vatta község története. Vatta
- Thurzó László*
Miskolci napló

FORRÁSOK

- Borsodmegyei Levéltár, a négyesi Szepessy család iratai XIII. 14. 1–14.
Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattár 2003. 1. A négyesi Szepessy család iratai
Cseh Józsefné, négyesi Szepessy Margit visszaemlékezései. HOM. HTD. 2003. 1.14.

DIE GESCHICHTE DER ADELFAMILIE NÉGYESI SZEPESSY

Die Studie befasst sich mit der Geschichte einer Adelfamilie, die sich in den 15–19. Jahrhunderten zu den ältesten, angesehensten und reichsten Familien des Landes zählte. Ihre Abstammung ist unsicher. Wir wissen aber genau, dass einige von ihnen im 15. Jahrhundert Komitatsämter bekleideten, und in der Mitte des 16. Jahrhunderts die reichen Bodenbesitzer in der Umgebung von Buda und Debrecen grosse Güter hatten. Dann mussten sie vor den Türken nach Eger und Miskolc übersiedeln. Von hier ausgegangen erwarben sie durch Eheschliessungen, Erbfolgen und Pfandverträge riesengrosse Güter, nicht nur im Komitat Borsod, sondern auch in anderen Teilen des Landes.

Der Autor verhandelt ausführlich über die Geschichte, die Vermögensverhältnisse, die Teilnahme im öffentlichen Leben und in den Angelegenheiten der Kirchen, so wie im Militärdienst der Familie.

Er stellt die hervorragenden Persönlichkeiten vor: wie den älteren Pál (1636–1687), der sich in die Unabhängigkeitskämpfe bei dem Fürsten Thököly Imre einmischte, und den jüngeren Pál (1663–1718), der im Freiheitskampf von Rákóczi Ferenc eine bedeutende Rolle spielte. Dann Ignác (1780–1838) der als Bischof in Pécs, als kirchlicher Schriftsteller und Stifter von verschiedenen wissenschaftlichen und sozialen Institutionen sich auszeichnete. Sein Grossvater, László und seine Nachfolger wurden von der Königin Maria Theresia mit dem Titel Baron ausgestattet. Mehrere Mitglieder der Familie nahmen in dem Freiheitskampf 1848–49, so wie in beiden Weltkriegen teil, und verdienten ehrenvolle Auszeichnungen. Wichtige Verwaltungsämter wurden von ihnen immer bekleidet.

Zu Ende des 19. Jahrhunderts zerfiel das riesige Vermögen, am meisten wegen Erbfolgen, da in der Familie überwiegend Mädchen zur Welt kamen. Zwischen beiden Weltkriegen infolge der Wirtschaftskrise, nach dem zweiten Weltkrieg im Prozess der Nationalisierung gingen auch die Überriesen verloren. Die Familie auf männlicher Seite erlosch im 1955.

Béla Tarczai

AZ AVASI REFORMÁTUS (MŰEMLÉKKÉ NYILVÁNÍTOTT) TEMETŐ TÖRTÉNETE

DOBROSSY ISTVÁN

Miskolc város közgyűlése legutóbb 2000-ben hozott rendeletet a temetők működtetéséről (62/2000. XII. 13. sz.). Nagy-Miskolc területén jelenleg 33 temető található. Ezek közül 13 önkormányzati, 20 pedig egyházi kezelésű. Ez utóbbiak közül 9-et a katolikus, 7-et a református, 3-at az evangélikus egyház tart fenn, míg az izraelita hitközség 1 temetőt használ, illetve gondoz. A temetők közül néhány már lezárt, vagy közelesem felszámolásra kerül, mások befogadóképessége korlátozott. A 20. században legtöbb korlátozás a régi miskolci temetőkkel, ezen belül is legrégebbi temetkezési helyünkkel, az Avas északi domboldalán lévővel kapcsolatban született. 1945-ig Miskolcnak 14 temetője volt, de ekkortól a „társult” települések mindegyike egy vagy több temetkezőhellyel tette árnyaltabbá a város térképét, s a Szentpéteri kapuban közel fél évszázada megnyitották az új köztemetőt. Ezt leszámítva a belváros területén az időszakos temetési korlátozások természetesen az egyes sírkertekben.

A város földrajzi fekvéséből következően a temetők elhelyezkedése is sajátos, érthetően a domborzati viszonyokhoz alkalmazkodó. Ezt az egyidejűleg pozitív, vonzó és taszító, vagy korlátozó hatást Schwendtner István 1935-ben a következőképpen fogalmazta meg: „Anthropogeografiai szempontból vizsgálva a települést, szembejövő az Avas és az Akasztóbérc taszító, illetve gátló hatása a közvetlen településre, melynek következtében a város hosszan elnyúló polygonális alakot ölt, s a földrajzi tényezőktől legkevésbé gátolt, valamint a település fejlődését biztosító területen, a Szinva völgye teraszán, s a Sajó völgyének kapujában helyezkedik el.”¹ A szakrális objektumok és helyek az ellenség támadásának, vagy idegen szemlélődő látványának ugyan kitéve, de a természeti csapásoktól leginkább védve a domboldalokon, azok szegélyein alakultak ki. Így míg a templomoknak, kápolnáknak, ispotályoknak és főleg temetőinknek több évszázada biztonságos helyet a dombvonulatok jelentettek, addig az ó- és új-városból egyesült Miskolc lakói a patakmedrek menti lapályos területeken éltek hétköznapi életüket, s építették újjá lakhelyüket, boltjaikat és műhelyeiket egy-egy árvíz, tűzvész, vagy ellenséges hadicselekmény, pusztítás után.

A temetők helyéről, kiterjedésének változásáról ezért is rendelkezünk sokkal kevesebb korai adattal, mint a város más területeit érintő történésekkel kapcsolatban. A középkori adatok elsősorban a templomokkal, kápolnákkal összefüggésben fordulnak elő. Térképeink és a mai állapot szerint a Szinva völgyétől délre az Avas északi oldalán a református, a keleti lejtőjén a mindszenti római katolikus és mindszenti evangélikus, az Avas nyugati oldalán a danyi-völgyi református temető, a muszkás-oldali római katolikus, ún. Szent József-temető, míg a dombtető nyugati részén a zsidótemető alakult ki. A Szinva vonalától északra hasonlóan a domboldalakra temetkeztek. A Tetemvár, vagy

¹ Schwendtner I. 1935. 28.

Akasztóberc, a Bábonyibérc, a Bodótető és a Kőporos az eltelt évszázadokban tehát nemcsak a szőlőtermesztésről és bortárolásról, a borkereskedelemről volt közismert, hanem az elődgenerációk nyugvóhelyéről, temetőiről is. Ezen az északi dombvonulaton alakult ki a református, ún. deszkatemető, szomszédságában a görög kereskedőtársaság ortodox temetője, s a 20. század első-második évtizedétől a Hősök temetője. Középkori eredete és múltja van a város első köztemetőjének, amelyet „régii temetőhely”-ként említenek a források.² Ezt a temetőkeretet még a 20. század elején is ún. „kórházi temető”-ként emlegették a környékbeliek, s a temetőkről szóló írások is hasonló megnevezést használtak.³ A temető mára gondozatlanná vált, s bár sírkövei egy része még olvasható, – feltehetően – városi felszámolása, illetve megszüntetése elkerülhetetlen. Ezt nyugati irányban a bábonyibérci (Feszty Árpád utcai) katolikus, vagy kistemető követi, majd a Pacsirta-dombi, vagy Nagylánynak is nevezett református temető, amelyet közút választ el a Szent Anna-templomot övező római katolikus temetőtől.

Miskolc legrégebbi temetője egyidős az avasi templommal. A templomépítéssel kapcsolatos régészeti feltárások és írásos dokumentumok is megerősítik, hogy 13. századi egyszerű, egyenes szentélyzáródású, de tekintélyes méretű (150 m² alapterületet meghaladó) kőtemplom állott a mai építmény helyén. Nem megválaszolható az a kérdés, hogy ez a templom összefüggésbe hozható-e a Mélyvölgyön történt sírfeltárással, amely korabeli temetőre utal.

Az Avas a mai formáját 1453–1489 között elnyert templom mellett helyet adott egy ispotálynak és egy kápolnának is. A Szent György nevét viselő kápolnára 1507-ben utal először adat, de az elnevezés, mint szőlőtermelő dűlőnév már 1376-tól ismert.⁴ Lehetett-e a kápolna körül temetkezési hely, nem tudjuk. Nagyon késői az az analógia, amely 1698-ból származik, s a tetemvári „új temető”-re vonatkozik. Ebben az évben zsindelezték újra azt az „Isteni szolgálatra rendeltetett hely”-et, amely az ottani temetőben volt, s éppúgy lehetett ravatalozó kápolna, mint a mai templom elődje.⁵ A Szent György-kápolna a leírások és a városképi ábrázolások szerint is ott állhatott, ahol 1934–1956 között állt a Rákóczi-kilátó. Az Avas-tető rendezése során itt hasonlóan temető maradványaira bukkantak. A leletek pontos azonosítása azonban elmaradt.⁶ A metszeten látható építmény kör alaprajzú, rotunda formájú, s utalhat eredetileg apszissal ellátott kis kápolnára is, amely annak régiségét, 15–16. századi voltát bizonyítaná. Gyulai Éva aggálya azonban nem hagyható figyelmen kívül, aki azt fogalmazza meg, hogy a kápolna a lakott településtől távolra esett, a hegytetőn, sőt a szőlőhegy szélén épült, ami környezete kultikus jellegét kizárja.⁷

A középkori Miskolc avasi templomához, kápolnájához hasonlóan jellemző intézménynek tekinthetjük az ispotályt. Az Avas keleti peremén, vagy hajlatán, de a kor szokásának megfelelően a város lakott határán építették alapítói. Megléteére szintén 1507-ben utal adat először, amikor is az alapítványt tevő azzal a céllal hozta létre, hogy az ő és leszármazottai emlékére misét olvassanak a mindenszentek egyházában.⁸ Az ispotályban

² Gyulai É. 1999. 179.

³ Schmitt Gy. 1926. 50–52.

⁴ B.-A.-Z. m. Lt. XV. 1. III. sz., Szendrei J. 1903. II. köt. 149–150.

⁵ Olajos Cs. 1999. 185.

⁶ Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1941. 71. sz.

⁷ Gyulai É. 1996. 240.

⁸ Gyulai É. 1996. 239.

elhunytak temetése csakis az Avason történhetett, hiszen a mindszeinti temető megnyitására később, a XVIII. század elején került sor.⁹

Miskolc város monográfiájának 1996-ban megjelent első kötetében Gyulai Éva írt a templomokról, mint a város „viszonyítási”, „azonosítási” pontjairól. Feldolgozásában kiemelt helyet kap az avasi Szent Istvánról nevezett templom, de 1526-ig ő sem talált adatot a templomot övező temető használatára, esetleges körbekerített voltára. Az viszont természetes, hogy amikor a templomra hivatkozik, egyben idézi „temetője”-t is.¹⁰

Miskolc város 1569-től vezetett jegyzőkönyve a temetőkkel kapcsolatosan szintén nemleges adatokat szolgáltat. A bejegyzések száma évente különbözik, van amikor nem tartottak arra érdemes eseményt (vagy más oka volt annak, hogy nem jegyezték fel a történéseket), s van, amikor a fontos feljegyzések száma negyedszáz körüli. A tapasztalat szerint a legkorábbi bejegyzések kizárólag jogi természetűek. Az örökösödés, adósságrendezés mellett azonban nincs nyoma végrendeletnek, vagy végrendeleti adományok megemlítésének. Országos eseményt nem tartottak szükségesnek feljegyezni, az írásbeliség szűk körre koncentrálódott. (A 16. században viszont fontosnak tartották kiemelni az 1586. évi nagy éhínséget.) A céhekkel, egyházi adományokkal kapcsolatos ügyek felülnek, s megjelennek az első szabályrendeletek, a statutumok. A legelső 1573-ban született, s természetesen összefüggésben van a borászattal, a borkereskedelemmel. A hordók fel- és lerakodóit korcsolyásoknak nevezték, az ő szolgáltatásait látták először szükségesnek írásba foglalni.¹¹ A temetésről általában, konkrétan pedig az avasi templombelsőben való temetkezésről 1735-ben fogalmaztak meg először rendelkezést.¹²

Ez a dátum más vonatkozásban is fontos. A református egyház „kormányzását” 1735-ig a városi magistrátus vezette. Az avasi temetővel kapcsolatos bejegyzések eddig tehát a városi jegyzőkönyvekben, ekkortól az avasi református egyház jegyzőkönyveiben lelhetők fel. Az alább idézendő két fontos rendelkezés már mind a város, mind pedig az egyház iratai között megtalálható. 1735-től rendelték úgy, hogy akik a „parton lévő Eccletiaánk Templomában” kívánják magukat eltemettetni, azoknak 400 forintot kell fizetni az egyház számára.¹³ A templombelsőt temetkezésre korábban is a legvagyonosabbak, vagy az egyháznál kiemelkedő érdemeket szerzett patrónusok használhatták. A családok számára az 1941-ben végzett belső ásatás világított rá.¹⁴ Ekkor 17 sírt sikerült a kutatások során feltárni, s részben azonosítani. A legrégebbi sírok 1488–1489-ből származtak, s Miskolci Ambrusné Ilavölgyi Katalinnak, valamint fiának, Miskolci Istvánnak állítottak emléket.¹⁵ A temetés tehát egybeesik a még katolikus templom nagyméretű átalakításával, de az is lehet, hogy a teljesen elkészült templom felszentelésének idejével.

Az avasi templom 1544-ben a török támadás következtében leégett, de 1569-re már a református liturgiának megfelelően újjáépült, ill. ekkorra elkészültek az új templom zsindelyezési munkálataival is. 1563–1659 között belső átalakítások folytak (a belső pilléreket hasábosan körbefalazták, s ekkor kerültek helyükre a famennyezet kazettái), tehát nem véletlen az, hogy nincsenek tárgyi emlékei annak, hogy ez alatt az időszak alatt a templom temetkezési helyül is szolgált volna.¹⁶ A korábban említett, s 1735-ben

⁹ Dobrossy I. 2001. 117–120.

¹⁰ Gyulai É. 1996. 224.

¹¹ Tóth P. 1981. 1. ill. B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 1. köt. 34.

¹² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 2. köt. 453–454.

¹³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 2. köt. 453–454.

¹⁴ Megay G. 1970. 129–170.

¹⁵ Czeglédy I. 1993. 148.

¹⁶ Czeglédy I. 1993. 151.

készült rendelkezés első „megtestesítője”, „megvalósítója” Jobaházi Döry András volt, aki már „megváltott” templomi sírhelybe temetkezett 1735-ben. A másik, hasonlóan jeles miskolci család, a Négyesi Szepessyek először a család János nevű tagját temették itt el 1746-ban.¹⁷

A 17. század utolsó és a 18. század első harmada között számos olyan adattal találkozunk, amelyek arra utalnak, hogy a templomnak és környékének a város életében betöltött szerepe megnőtt. A templomtérben bíróválasztás volt, s megvolt a funkciója a kerítéssel körülvett, templomot övező területnek is. „Ezért válthatott ki nagy felháborodást a város közvéleményéből egy igencsak profán, sőt bűnös, szentségtörő cselekedet 1672-ben – írja Gyulai Éva, amikor Döry András a templom kerítésén belül, »az Szentseges hely határán belül« súlyosan megsebesítette Poroszlay Mártont.”¹⁸ Az ún. templomkertben belüli atrocitásokkal (veszekedés, egymás káromlása, verekedés) más alkalommal is találkozunk, s ezek soha nem maradtak büntetlenül.¹⁹ Ezek a bejegyzések az eseményt rögzítik, de nem utalnak arra, hogy a templomot övező kerítésen belül, vagy azon túl volt-e a temetkezésre használt hely, tehát nem tudjuk a temető nagyságát, kiterjedését sem. Adatokkal nem támasztható alá, csupán valószínűsíthető a Miskolc monográfiájának azon megállapítása, hogy „a templomot és körülötte létesített középkori eredetű temetőt deszkából épített palánkkal, kerítéssel kerítették körbe a városhoz hasonlóan”. 1685-ben egy, a vármegye előtt folyó miskolci rágalmazási perben az a vád, hogy »a melly deszkák a templom kerítésében voltak, ellopták« illetéktelen személyek.²⁰

Az 1735. évi statutum előtt a templomban történt temetkezésnek valamilyen mecenatúra, nagy értékű felajánlás volt a „feltétele”. Döry András 1662-ben ezért (is) emeltetett saját költségén új szöszéket köből az avasi templomba. De hasonló a miskolci nemes ember Tibold Zsigmond esete, aki gyermeke templomba temettetéséért felajánlja, hogy „az deákok éneklő helyének egy becsületes chorust építet a maga költségén”.²¹ A templombelsőben történő temetkezés 20. századig megmaradt emléke volt Bakos Balázs epitáfiuma, amely a templomból valamikor a templom külső falába került.²² A címeres, verses sírfedlapok (kövek) nemcsak a templom külső falába kerülhettek, hanem a templom fala mellé, vízszintesen elhelyezve. A fekvő kövek, amelyek önmaguk is koporsó formát őriznek, egykor nagyobb számban léteztek a templom körül, vagy éppen a temető egykor kijelölt helyén. Ezeket a tumbákat még Szendrei János is a „római befolyás” késő maradványainak tekintette. „Ugy látszik mindezeknél – ti. Muhinál előkerült hasonló kőről van szó – becsebbek lettek volna azon feliratos római sírkövek, melyek 1842-ben az avasi temető árkából Miskolcra ástak ki, s ezután a temető őrházában rakattak le, de azóta éppúgy a tudomány, mint városunk e korai történetének nagy kárára elvesztek.”²³

A szarkofág alakú sírköveket tekintették a 16. századi török idők emlékének, de a 17. századi temetési szokások egy megnyilvánulásának, hiszen feliratuk vegyes latin–magyar, vagy magyar szövegű volt. Egy, az 1920-as években készült leírás szerint a két ősi temetőben, az Avason és a Tetemváron a legrégebbi sírkövek „a koporsó alakú, mintegy 2 m hosszú és 60 cm szélességű, terméskőből faragott síremlékek. Ilyen sírkő az

¹⁷ Bakó Á.-né. 1993. 158.

¹⁸ Gyulai É. 1998. II. kötet. 166.

¹⁹ B.-A.-Z. m. Lt. 501/a. 6. kötet. 708–709., B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/a. 9. kötet. 69–70.

²⁰ B.-A.-Z. m. Lt. 501/a. 1. kötet. 551. idézi Gyulai É. 1998. 164.

²¹ Szendrei J. 1886–1911. III. kötet. 520.

²² Novotny Gy. 1982. 116.

²³ Szendrei J. 1886. I. kötet. 357.

avasi temetőben tíz, a tetemvári temetőben egy van. Ezeket részben a földből ásták ki, és felirataik már annyira elmosódtak, hogy azokat teljesen kibetűzni, illetve róluk az évszámokat leolvasni már nem lehet. A sírirat bevésésére e köveknek mind a két felfel éső lapját használták. Némelyikre az elhunyt címere is ki van faragva, a melyek természetesen éppen olyan elmosódtak, mint a betűk. A legépebb feliratú két ilyen síremlék az avasi temetőben van.”²⁴ Ahogy a feliratok elmosódnak, s olvashatatlanná válnak, úgy jelennek meg, s élnek a köztudatban nevek, amelyekhez kötik az emberek a sírjeleket. Novotny Gyula is írja, hogy az egyik vélhetőleg az 1683-ban elhunyt gályarab-prédikátor Köpeczi Haller Balázsé, a másik az 1707. évi ónodi országgyűlésen lekasza-bolt, s az avasi temetőben titokban eltemetett Okolicsányi Kristóf Turóc vármegyei kö-veté, a harmadik a Négyesi Szepessy család valamelyik tagjáé lenne, akit egykor a templom külső, északi fala mellett temettek el. A negyedik a Miskolcon nagy karriert magukénak mondható Döry-család valamelyik tagjára emlékeztet.

Az 1869-ben meghalt, egykori városi főbíró Soltész Nagy János (sz. 1802) az avasi református egyház dokumentumaiból kigyűjtötte a jeles személyeket, s azok ado-mányait.²⁵ Az 1767-ben meghalt Négyesi Szepessy István közel 10 000 forintot, 1768-ban Négyesi Szepessy Zsigmond közel 3000 forintot, 1773-ban Szepessy Péter főgond-nok – szintén halála után – „236 db hollandus aranyat” hagyott az egyházra. 1783-ban Négyesi Szepessy Ferenc a Kossuth utcai új templom telkét adományozta a közösség számára. 1793-ban Szalay Sámuel superintendens 4000 forinttal gyarapította az eklészia vagyonát. A jótévk sorában találjuk Vay Ábrahámot, a „magyar tudós társaság” egyik alapítóját, Kazinczy Péter tanárt és Bódogh Mihály orvost. A 19. század elején Óváry Fodor Miklóst, a későbbi évtizedekben pedig Palóczy Lászlót is a nagy mecénás elődök követőiként iktatták be. A mecénásokra vagy alapítványtevőkre az jellemző, hogy a templomra, a templom berendezésének jobbítására, az iskolára, a tanárok fizetésére, a fiatalok külföldi útjának támogatására, vagy éppen kórházi alapra hagynak összeget. Az áttekintett több, mint egy évszázad alatt (1735–1855) egyetlen olyan alapítvány sem született, amely a temető állagának megőrzését, jelesebb személyiségek sírhelyének gondozását, vagy történetesen saját családjá vagy utódai emlékének ápolását szolgálta volna. Ennyire nem fordították volna figyelmüket a múlt megőrzése felé? Ennek ellent-mond az, hogy a temetésekben való megjelenést, az ottani „közszerelést vállalást” még az iskolai szabályzat is előírta.

Kovács Gábor a városi és az egyházi vezetés elkülönítéséig, vagy különválásáig 1735-ig vezette vissza az iskola, illetve az iskola diákjainak részvételét és közreműködé-sét a temetésekben. 1735-ben jelent meg az a statútum is, amely előírta, hogy „az egyház négy, különböző színű temetési drapériát fog készíttetni, amelyeket a város lakosai a temetésekre mérsékelt díj ellenében bérbe vehetnek, hogy ne gazdagítsák az idegen kereskedőket ezeknek a szöveteknek a megvásárlásával is.”²⁶ (Ez a rendelkezés a görög kereskedők gazdag és drága árukínálatának korlátozására irányult. A kereskedők ekkor-tól éltek fénykorukat Miskolcon.) A szerző szerint 1735-ig az iskola a magistrátus fel-ügyelete alatt állott, de „az egyházzal akkor is oly szoros viszonyban volt, hogy úgy a templomi, mint a temetési éneklést itt is az iskolás gyermekek a rector, s később a kántor vezetése alatt végezték, éppen mint ma is a falusi egyházközségekben. ...a temetések díszesebbé tételének céljából nagyobb deákokra ruházták az éneklés teljesítését és e

²⁴ Schmitt Gy. 1926. 50.

²⁵ Soltész Nagy J. 1859. 977–983.

²⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 2. k. 461.

szolgálatok viszonzásául az ilyen togatusok részére az iskolában adott lakáson kívül a város polgárai házanként és utcánként sorba főztek. Ezen köztartás a nagyobb deákok számát hirtelen megnövelte, főleg miután a lakáson és élelmezésen kívül többféle jótéményben részesülhettek.²⁷ Az iskolának a templomi, a temetési „szolgálata” 1848-ig, tehát több, mint egy évszázadon át töretlen volt, akkor azonban a „gymnasium”-ban új működési rendet léptettek életbe.

1876-ig nem volt olyan törvény, amely előírta volna az adminisztrációs kötelezettséget, tehát a temetés rendjét, a temetőben történő tájékozódás lehetőségét. Másrészt a sírjelek állításának formái, anyaga is változott, nem is beszélve a rátemetésről. Az egyházi jegyzőkönyvek, ha a város képviselő-testületének tagjairól, valami oknál kiemelkedő személyiségről volt szó (elsősorban egyházi ember, vagy tanár), a halálozás dátumát, vagy a temetést rögzítette. Azt azonban, hogy a temető mely részébe történt az elhantolás már nem. A mai értelemben vett parcellákról, sorokról és sírhelyszámokról sem beszélhetünk. Egy sír addig volt azonosítható, míg az elhunyt emlékét a közösség őrizte, vagy a sírjel megmaradt. Az Avason fa sírjelet állítottak, amely azonban egy emberöltő letelte előtt elenyészett. A 19. század első felében divat volt a fejfa helyére kisméretű, egyszerű követ állítani, amibe az elhunyt betűjelét és a halálozás dátumát vésték. Ezek azonosítása egy emberöltő eltelte után már nem volt lehetséges. (A megmaradtak közül néhány az I/A. parcella felső és a III/A–B. parcellák alsó szegélyét keretezi. A temető területén eredeti helyén, vagy a vélt temetkezés helyén 2002-ben már egyetlen ilyen sírjelet sem találtunk.) Bár 1842-től megjelent a Miskolci Értesítő, 1852-től a Borsodi Értesítő néhány száma, ezekben halálozási híreket, vagy gyászjelentéseket nem tettek közzé. Nem volt divatja a kezdetben kézzel írt, majd nyomtatott gyászüzeneteknek. (Ezek a szó valós értelmében életrajzszerű, terjedelmes üzenetek voltak, amelyben tudatták az érintett elhunytát.) A gyászközlemények az 1867-től megjelenő Borsod Miskolczi Értesítőben, majd 1876-tól a Miskolc című lapban mind gyakrabban láttak napvilágot. A 19. század végétől pedig minden lap jelentetett meg gyász híreket, jeles személyek esetében tartalmas életmű-méltatásokat. A város önállóvá válása, a polgári fejlődés kiteljesedése, a bank- és hitelviszonyok, az ipar és a kereskedelem fellendülése különlegesen hatott az elhalálozás és a temetés nyilvánossá tételére is. Volt számos olyan, sokféle tevékenységben érdekelt személy, akitől öt-hat üzem, cég, bank stb. búcsúzott „nyomatványon”, s szóban is. A második világháború alatt a gyász hírek is más értelmezést kaptak, a gyászjelentéseket egyfajta visszafogottság jellemezte. A háború után, s az 1950–1990 közötti időben a rövid, tényszerű egyenkeretes gyászjelentések jelentek meg. A temetés helyét feltüntették, de a gyászkeretben nem jelenhetett meg a vallási hovatartozásra utaló, vagy az egyházi temetést nyilvánosan hirdető közhír. Elmaradtak, vagy csak a társadalom és főleg a politikai élet nagyon szűk csoportját érintették a tömör, s tényszerűséget nem tartalmazó méltatások. (A temetőhöz, a temetéshez, az emlékek megőrzéséhez való viszonyulásnak is külön figyelmet, elemzést igénylő időszak ez a négy évtized.) A temetés szertartásában, a síremlék állításában ismételen új periódus vagy időszak vette kezdetét, kb. 1990-től. A sírjelállításban megjelent a sem ízlés, sem pénz által nem korlátozott sokszínűség, a változatosság, amely a temetők zárt építészeti képét örökíti a harmadik évezred leszámazottjaira, városlakóira.

* * *

²⁷ Kovács G. 1885. 156–157.

Alábbiakban az utóbbi három évszázad temetőtörténetét igyekszem összefoglalni néhány szempont figyelembevételével: 1. Az avasi temetőben nyugvó, de már nem azonosítható, jeles személyiségek és jeltelen sírok (1703–1876). 2. A „rendezett” temető és temetőkép kialakítása az avasi sírkert „védetté” nyilvánításáig (1876–1975). 3. Az avasi temető mai képe, vagyis a temető, mint az Avas-rehabilitációs városi program fontos része.

Mint a 18. század minden miskolci tanárának, így Kemleky Gergelynek is erőteljes szakmai kapcsolata volt Sárospatakkal. Vagy onnan érkeztek az iskola vezetésére, vagy innen mentek Patakra, onnan külföldi tanulmányútra, s a tudomány művelése és a nevelés közben itt fejezték be életüket. Kemleky Patakról jött a miskolci iskola vezetésére, s nagy érdeme, hogy a város 1706-ban történt felégetése után az iskolai törvényeket vagy rendszabályokat ő fogalmazta újra. Halálának pontos idejét nem ismerjük, csak azt, hogy itt halt meg, s a később „tanári parcellának” nevezett temetőrészben hantolták el. (Ez ma a temető legkisebb része, az I/C. parcella.) Iskolatörténeti érdekesség, hogy az ő munkájának folytatója szintén a Sárospatakról érkezett Nagy Mihályi Gergely volt, aki „*Liber legum Scholae Miskolczinae*” című okmánytárában rögzítette az itt folyó munka minden fontos mozzanatát. (Később visszakerült Patakra, s vélhetőleg ott is hunyt el.) A lelkészek közül Csáji Márton neve az 1720-as évektől ismeretes. Útja a miskolci lelkészségtől a tiszáninneni egyházkerület püspöki stallumáig vezetett, amelyet akkor superintendensnek neveztek. 1770 nyarán hunyt el, temetésének helye nem azonosítható. Szalay Sámuel (1712–1792) neve a nagy mecénások között fordul elő. Sárospatakról került Miskolcra, majd innen Rimaszombatba. Közkívánságra onnan 1761-ben visszahozták tanártársai. Tanított, majd lelkész, 1770-től superintendens lett. Az avasi temetőben nyugszik, síremléke és sírhelye már nem azonosítható.

Az avasi temetőben a Dálnoki Nagy család számos leszármazottja nyugszik. A család alapítójának az ónodi születésű Dálnoky Nagy Sámuel számít, aki 1774–1827 között élt. Sárospatakon végzett teológusként került Miskolcra 1795-ben. Irodalmi tevékenységének egyik darabja (halotti énekek) Szigethy Mihály miskolci nyomdájában készült. Szigethy viszonylag korai nyomdaterméke a szerző egyetlen ismert könyve. Kritikusa szerint „az időhöz képest több szép hangulatú halotti éneket tartalmaz” a kiadvány.²⁸ (A Dálnoky Nagy család kriptája a temető I/B. parcellájában található. A 18. sor 4–5. számú sírhelyein emelt kriptát valószínű Dálnoky Nagy Sámuel maradványai fölé emelték. Itt nyugszik fia, az 1823–1893 között élt közjegyző, Dálnoki Nagy Barnabás és gyermekei: így az 1862–1937 között élt Dálnoky Nagy Lajos, aki költő és író volt, s mint ilyet az aradi Kölcsey Egyesület örökös tiszteleti elnökévé választott. A másik testvér az 1865–1932 között élt Dálnoky Nagy Iлона volt.)

Korponay József a Gömör megyei Rimaszombaton született 1787-ben. Iskoláit Sárospatakon végezte, s ugyanitt a történelem és az irodalom tanára lett 1818–1820 között. 1820-tól lett a miskolci gimnázium rektora, majd 1841-től avasi lelkész. 1850-ben hunyt el, s emlékköve megmaradt. A temető I/B. parcellája 15.a./2. sírhelyén az alábbi felirat olvasható: „Korponay József miskolczi tanár és lelkész megh. 1850. július 5-én 63ik évében. Botos Katalin megh. 1845. márcz. 18-án 52ik évében. Korponay Zsuzsika megh. 1863. május 16-án 36ik évében.” A sírkő megmaradt, de az eredeti sírhely 1977-ben megszűnt. (A sírkő másik oldalán olvashatjuk, hogy 1977-ben Balázs Józsefet, 2000-ben pedig nejét, Tószegi Zsuzsannát temették a sírba.)

²⁸ Kovács G. 1885. 117.

Családi rátemetés történt Nyusztay István sírjára, aki 1819–1826 között volt a miskolci gimnázium tanára. 1784-ben Rimaszombaton született, s a kor gyakorlatának megfelelően Sárospatakon szerzett diplomát. 1819-től nevezték ki miskolci lelkésznek, miközben dogmatikát, etikát és görög irodalmat is tanított. 1841-ben temették az avasi sírkert II/A. parcellájába, a templom nyugati bejáratának szomszédságába. Unokái közül az 1855–1935 között élt Nyusztay Vilmost, majd az 1870–1946 között élt Nyusztay Rózát temették a 2/d-7. számú sírba. (Vélhetően ebben az esetben is annak vagyunk tanúi, hogy a nagyszülők emlékének megtartása mellett a harmadik generáció temetkezik ugyanarra a helyre. Az utolsó temetéstől eltelt több mint fél évszázad azt jelenti, hogy a sírhely újra temethető, s ilyen esetben a sírkő is megsemmisül.)

A miskolci református főgimnázium egykori tanárai, tudósai, lelkészei és püspökei közül az avasi temetőben nyugszik még Szabon János (1800–1875), Apostol Pál (1788–1860), Németh József (1790–1840), Regéczy Nagy István (1808–1860 k.), Vágó József (1807–1872), Papp János (1806–1850), Kovács Gábor (1813–1868), Kun Ábrahám (1822–1854), Szűcs Sándor (1835–1880) és természetesen még sokan mások. Néhányuknak már nem tudjuk azonosítani a sírhelyét, másokra az 1972-ben kiemelt és az egyes parcellák mellett felállított sírkövek emlékeztetnek. Ismét mások emléke úgy maradt meg, hogy sírjukba utódaik temetkeztek. Van viszont néhány, olyan – ma még meglévő – sírhely, amely eredeti, 19. század közepi-végi állapotát őrzi, ezért fokozott védelme, vagy egyedi védetté nyilvánítása több, mint kívánatos lenne.

A temetők, így az avasi temető történetében is fontos volt az 1876-ban megszületett egészségügyi törvény, amely kötelezővé tette – egyebek mellett – a temetőkönnyvek vezetését, a temetések helyének és idejének pontos adminisztrálását. Egy évtized telt el, míg a magyar települések megalkották a törvény szellemének megfelelő „temetőügyi” szabályrendeleteket. A városi közgyűlés által elfogadott, Soltész Nagy Kálmán polgármester és Diószeghy György főjegyző aláírásával ellátott dokumentumot a belügyminisztérium 1888-ban elfogadta, s az a következő évtől életbe lépett.²⁹ A megyei levéltár őrzeményei között található az egyetlen „Miskolcz város temetőügyi szabályrendelete” címet viselő rendelet, amely az 1920-as évek végéig, 1930-as évek elejéig volt érvényben.

A szabályzat ekkortól írja elő, amire korábban csak jelek, ritkán egy-egy adat utalt, hogy ti. „minden temető kő- vagy deszkakerítéssel, avagy egy méter széles és ugyanilyen mély árokkal körülveendő, mely utóbbi esetben az árok belső széle sűrűn ültetett és folyton ápolt sövényvel szegélyezendő. Bármily kerítési mód mellett a főútvonal zárható kapuval látandó el. Kivételnek e tekintetben csak ott van helye, ha valamely temetőn el nem tiltható közlekedési út (p. o. az avasi ev. ref. temetőnél) vezet keresztül és ez hatóságilag megállapítva lett.” Az avasi temető átjárhatósága tehát több, mint egy és negyedszázados gondja az egyháznak és a városnak. A mai Dévai Bíró Mátyás reformátor út a Toronyaljáról vezetett fel, s a Köpeczi Heller Balázs út pedig a temető közepétől vezetett (a Latabár–Schabinszky kripták mellett) az avasi pincesorok felé. Ezt az átjáró utat azóta sem sikerült megszüntetni, s a kocsis- és teherforgalom azóta megbecsülhetetlen nagyságú károkat okozott a sírokban, síremlékekben.

A törvény megjelenése után, de még a helyi szabályozás megalkotása előtt a város tanácsa kérte az egyházat a temető területének, határainak térképen való felmérésére és rögzítésére. Mivel az egyház a rendezést hasonlóan kívánta, a következő közgyűlési határozat született: „...utasítjuk rendőrkapitányunk, tisztii ügyészünk és mérnökünket és

²⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1920. 6. dob. 65. cs.

felkérjük, miszerint az avasi temető határainak végleges rendezése, megállapítására az egyház segédfigyondnoka, Bizony Tamás miskolczi lakosnak jól eleve tudtúl adandó időben, hely-színi szemlével egybekötve tárgyalást tartsanak, s a kölcsönös érdekek méltányos kiegyenlítésével a határvonalak kijelölésére javaslatot terjesszenek hatóságunk elé.”³⁰ A bizottság néhány helyszíni bejárás után sem tudott eredményt felmutatni. Ennek oka az volt, hogy a temetőkert használt részén túl (a dombtető és az Avas nyugati irányában) még nagyszámú régi sírhelyet találtak. A sírokat már nem használták, emlékjelek még néhol voltak, de a természet „visszafoglalt” régi temetőrészeket. Egy-két közgyűlési kirendelés után a bizottság jelentései elmaradtak, s nincs tudomásunk arról, hogy elkészült volna a temető területén, s azon belül a használt és a már nem használt parcellákat feltüntető térkép.

Ha a térkép nem is készült el, a temetőügyi bizottság megalakult, s minden egyházi temető (s az egy köztemető) felügyeletét ellátta. A tízfős bizottságnak hivatalból tagja volt az avasi őr, az avasrendező bizottság és az egészségügyi bizottság egy-egy tagja.³¹ A temetőügyi bizottságnak minden temetőhöz kijelölni, vagy választani kellett egy „írni, olvasni tudó, feddhetetlen életű őr, illetve felügyelőt, akinek a temetőben, vagy annak közelében kell laknia”. (Ez a „rendszer” az 1980-as évek közepéig működött az avasi temetőben is, de lassan negyedszázada, hogy őr, vagy temetőgondnok nincs ebben a sírkertben.)

A 19. század végén a halottak kevés százaléka hunyt el kórházban. Ezért rendelték el a temetői hullaházak kötelező építését. Ezt a város négy szélső temetőjében, műszaki tervek alapján kellett kialakítani, s boncasztallal is ellátni. Indoklása az volt, hogy sokan halnak meg lakásuktól távol, vagy a lakházakban általában nincsen olyan hely, ahol az elhalálozott elkülöníthető lenne. (A temetések túlnyomó többsége azonban az első világháborúig a lakóházakból történt.)

A szabályzat előírja, hogy olyan temetői térképet kell szerkeszteni, amelyben méretarányosan fél vannak tüntetve a kripták (és mauzóleumok), a magánsírhelyek, az ún. köztemetői helyeket csak parcellaszerűen kell jelölni. A térkép alapján kellett elkészíteni a temetői törzskönyvet, amelyben az eltemetett személyt, a temetés évszámát és a sír tulajdonosát kellett feltüntetni. Az egykori 19. századi térkép és a helyrajzi számmal (parcella, sor, soron belüli sírhely-szám) ellátott temetőkönyv már elenyészett, de a rátemetések miatt ki is kellett azt cserélni. Erre került sor az 1920-as (Mindszenten az 1930-as) években. A mai I/A–B–C., II/A–B–C–D., III/A–B–C–D. és IV/A–B–C. valamint a már nem használt V. számú parcellák ennek az egykori temetőbeosztásnak az emlékét őrzik.

Amikor a szabályrendelet megszületett, a családi sírboltok már mérnöki tervrajzhoz, s városi engedélyhez kötöttek voltak. Néhányuk rajza a városi Mérnöki Hivatal anyagában megőrződött, többségüket azonban kiselejtezték. Az építési engedélyeket viszont 1910-től közölte Miskolcz THJF. város Hivatalos Értesítője. Így értesülünk a Fodor, vagy a Rácz családok avasi sírboltépítéséről.³² (A statisztikai adatok szerint a századfordulón és az azt követő évtizedben évente 10–15 sírboltépítési engedélyt adott ki a város.) Ha az építmény föld feletti volt, sírboltháznak vagy mauzóleumnak nevezték. (Ilyen csak ritkán fordult elő a miskolci temetőkben.) A kripták esetében kötelező volt, a magánsírhelyek esetében viszont csak ajánlott a faragott kőszegélyre emelt rács-

³⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1914. 887/1881.

³¹ *Gombár I.–Peiker B.* 1910. 51–62.

³² Miskolcz THJF. Város Értesítője, 1911. december hó 154–155.

kerítés. A református temetőben, így az avasiban is erre szórványosan találunk példát, sokkal gyakoribb volt a katolikus temetőkben. Említést érdemel a sírhasználati jog, amely akkor „nagyvonalúbb” volt. „Úgy a családi sírboltokhoz, mint a magán sírhelyekhez való tulajdonjog az egyes utódok birtokában marad mindaddig, míg az illető terület temetkezési helyül szolgál. Ezen tulajdonjog sem az utódok, sem az örökösök által idegenekre semmi szín alatt át nem ruházható. Egyenes utódok hiányában a családi sírbolt vagy magán sírhely területéhez való tulajdonjog az utolsó hulla elhelyezésétől számított 60 év lefolyása után az illető sírkerttulajdonos birtokába megy át.”³³ A rendeletnek megfelelően a családi sírhelyeken – főleg, ha azok tartós kőből, vagy később nemesebb anyagból készültek – akár három-négy generáció nevei olvashatók, átívelve másfél évszázadot is. Amikor megmarad a régi sírkő, s arra nyilvánvalóan már név- és évszám- adatok kerülnek, akkor kiszámítható, hogy a család utolsó képviselője is több, mint fél évszázada elhunyt, a család tehát kihalt. Ebben a temetési jogban, illetve gyakorlatban számos változás, módosítás történt az eltelt fél évszázadban. A ma érvényes temetési hely feletti rendelkezési jog egyes sírhelyek esetében 25 év, kettős sírhely esetében az utolsó koporsós temetéstől számított 25 év, sírbolt, ill. kriptá esetén 60 év, urnás temetkezés esetén 10 év időtartamot határoz meg. A rendelkezési jog ezen belül újra megváltható, ellenkező esetben a sírhely újra temethető.³⁴ Ez az oka annak, hogy a régi sírhelyek, sírjelek rohamos gyorsasággal kopnak a temetőkben, tehát a temetők képe átalakul, miközben számos olyan emlékhely szűnik meg, amelynek megtartása és gondozása várostörténeti szempontból indokolt és fontos lenne.

Amikor a sírok „újraterlepülésének” folyamata a 19. század végétől nyomon követhető, ezzel egy időben az is dokumentálható, hogy vagy a temetés időszakos szüneteltetésére kerül sor a temető „telítettsége” miatt, vagy a temető bezárására. A miskolci sajtó a 20. század elején gyakorta foglalkozott az avasi temető felszámolásával, és a Szentpéteri kapuban új köztemető nyitásával. Az avasi sírkert többnyire az Avasrendezés és az idegenforgalom útjába állt. Némely elképzelés nem tudta összeegyeztetni a pincék és vendéglátóhelyek vigalmát a temető megkívánta nyugalommal.

Az avasi temető sírjainak rongálásáról már 1884-ben jelent meg újságcikk.³⁵ Ezt követte a rendezésre vonatkozó elképzelések gazdagsága, hiszen az Avast minden újságíró és pincetulajdonos egyaránt magáénak érezte. Az első, megszüntetést sejtető újságcikk 1918-ban jelent meg. „Az avasi temetőt be akarják szüntetni” – adta hírül az *Ellenzék*. Felmérik, hogy mennyi a temetőben az összes sírhelyek száma. Egy-egy sírhelybe hány temetés történt, s ha a temetőt be kell zárni, van-e a református egyháznak másutt olyan helye a város külterületén, ahol temetőt nyithat.³⁶ Amikor Miskolc város polgármestere a város 1912. évi közállapotáról a közgyűlés előtti beszámolóját megtartotta, a temetők ügyéről a következőkben fogalmazott: „Tanácsunk tevékenysége e téren oda irányult, hogy temetőink úgy egészségügyi, mint rendészeti és városfejlesztési szempontból sok tekintetben kifogásolható állapotára, e kérdéssel kapcsolatos minden intézmény megoldásával, gyökeres orvoslást találjon. Tanulmányokat tett a köztemető és fakultatív ravatalozó létesítésére vonatkozóan és a kész anyag birtokában abban a helyzetben van, hogy megfelelő időben e nagy kihatásokkal járó mű létesítése tárgyában a törvényhatósági bizottságnak előterjesztést tehet.”³⁷

³³ Szabályrendelet, 1889. 7–9.

³⁴ Miskolc Megyei Jogú Város Közgyűlésének Közlönye, 2000. 10. sz. 34–35.

³⁵ Borsod-Miskolczi Értesítő, 1884. 34. sz.

³⁶ *Ellenzék*, 1910. december 11.

³⁷ *Nagy F.* 1913. 85.

A polgármesteri iratok, a mérnöki hivatal dokumentumai és a sajtó az avasi református és a zsidó temetők ügyét azonban már egy évtizeddel korábban összekapcsolta egy köztemető kialakításának szükségességével. 1901-ben az izraelita Szent Egylet (Chevra Kadisa) kezdett el foglalkozni új temetőhely kijelölésével, mert az „nem felel meg kegyeletteljes rendeltetésének”. A csatolt szakértői vélemény szerint „Miskolcz azon a népességi fokon van, ahol köztemetőre szükség van. A jelen temetők akadályozzák a város terjeszkedését, ellentétesek a közegészség követelményeivel. Így hát előbb-utóbb egyes temetők beszüntetésének kell szóba kerülni, annál is inkább, mert itt évtizedekre szóló intézkedésről van szó, mivel évtizedekig nem lehet, s nem szabad temetkezni oly helyre, a melyet be akarnak szüntetni. Ily határozat van az avasi temetőre (!), azzal, hogy csak a családi sírboltokba lehet családtagokat elhelyezni, de új temetési helyek nem nyithatók (!) Ha figyelembe vétetik, hogy fél évszázad is letelik – az utolsó temetéstől számítva – míg a temetővel felhagyni lehet, adja okát annak, miért kell a köztemető kérdésével foglalkozni, melyre nézve egyébként a városszabályozási terv elkészítésével gondoltam. (Ti. 1897-ben.) Az új temető nyitásával a kegyelet érzését, mely itt igen erős érthető szempont, nem sértetik, mert bizonyos átmeneti időszak alatt a sírhely választása szabadabbá tehető, s figyelembe vehetők a családi sírboltok. Ám a lakosság folytonos szaporodása mellett, mely főleg a bevándorlás révén történik, számos család van, melyet nem köt az elődök iránti kegyelet. Aztán számos család van, mely a temetési költségek apasztása miatt is választja az olcsóbbá teendő köztemetőt.”³⁸ A köztemető mellett évtizedeken keresztül az szólt, hogy az – szükségességén túl – olcsóbb, mint a felekezeti temetőkbe történő temetkezés.

Az új temető kialakítása érdekében már 1901-ben „példaképen hozhatjuk fel az avasi temetőt, mely a régi, s restaurálandó építészeti emlék teljes területi kifejlesztésének, városunk e gyönyörű részlet kiépítésének s elrendezésének bizonyára több nemzedéken át lesz gátja, nem is érintve a közegészségi szempontokat.”³⁹

Az avasi temető – a jelenhez hasonlóan – folyamatosan ki van téve a rongálásoknak, szándékos károkozásnak. Valószínű ez összefügg azzal, hogy az Avas egyidejűleg „emlékhely” és „vigalmi negyed” is. 1904-ben egy szerkesztőségi cikk foglalkozott a temetőbéli közállapotokkal. „Nem vitathatjuk el – olvashatjuk –, hogy az avasi temetőnek bár gyászos, de nagy része van városunk tradicionális múltjában, mert hisz nem egy nagynevű embere a városnak e hegy méhében alussza örök álmait, s mi a modernizálás, a korszellem fehér rabszolgái tétlenül állunk helyi nagyjaink hallgatag röge, hideg sírboltjai előtt, s karba tett kezekkel nézzük, hogy ott, ahol az érdem jutalmazásának cserfa koszorúja mellett a kegyelet szelíd viráginak kellene fakadnia, mint burjánzik a sírcsonkítás, erkölcstelenség, s – szinte rosszul esik leírni – a prostitúció mérges farkastejvirága.”⁴⁰

Ilyen előzmények – közgyűlési, építésügyi, sajtóbeli előkészítés – után 1914-ben megszületett az első városi rendelet az avasi temető bezárásáról. Már ekkor valós volt az, amivel 2002-ben a temetőkataszter készítése közben találkoztunk, hogy „az avasi temető szorosan vett területén már régen nincs hely a temetkezésre, és már évek óta maga a református egyház is más temetőibe helyezi el halottait. Egyes református családok azonban ragaszkodnak ahhoz, hogy halottaik az Avason pihenjenek és miután új sírbontásra nem kaptak engedélyt, a régi sírhelyek mellett, majd amikor így sem volt hely,

³⁸ Borsod-Miskolczi Közlöny, 1901. április 14.

³⁹ Borsod-Miskolczi Közlöny, 1901. április 14.

⁴⁰ Borsodmegyei Lapok, 1904. március 31.

azok fölött helyezték el halottaikat.”⁴¹ (Ez leginkább érzékelhető az I/A. parcellában, ahol észak–déli és kelet–nyugati sorok maradványai egyaránt megtalálhatók. Legnehezebb a tájékozódás és az azonosítás a II/A. parcellában, ahol a második sort még a), b), c), d) alszámokkal is jelölték, s nem is számok szerint, hanem a sírkövek feliratai szerint lehet eligazodni. A püspökök, vagy „jeles személyek” sírjai régen lejárta, némelyikőjükbe a 19. század 60-as éveiben temettek utoljára. Csupán azok állaga dacol az idővel, ahol leszármazottak vagy közvetlen rokonok kapták meg a temetkezés jogát, mint pl. a Nyusztay–Csernák vagy a Porcs családok.)⁴² A polgármester 1914. évi, vonatkozó rendelete a következő volt: „Az avasi temetőben az évszázadok óta tartó temetkezések folytán a sírhelyek mind felhasználhattak, s egy-egy sírban tömeges temetkezések történtek. A temető további használata közegészségügyi szempontokból erős kifogás alá esik, s indokoltnak tartom, hogy a hatóság a temető használatának betiltása tárgyában intézkedjék...”⁴³

Vélhetjük, hogy az egész Avas nagy ívű rekonstrukciója a háború miatt nem kezdődött el, ill. szakadt félbe. Tury József terjedelmes írásokban fogalmazta meg elképzeléseit, amelyek között már az is szerepelt, hogy a temető „kitelepítésével” egy időben a Palóczy-síremlék kerüljön a Szemere- és Horváth Lajos-síremlékek mellé. Az avasi védett műemlék-együttest így a templom és harangtorony, az Erzsébet térre néző oldalon a három síremlék, s ebben a környezetben a még megmaradt koporsó formájú kövek képviselték volna. A temető sírköveinek hovakerülése nem vetődött fel, csupán az, hogy a város itt nyugvó nagyjairól köemlékeket, sétányokat, padokat nevezzenek el. „Értékes és művészi kivitelű ajándék-köpadokat kap az Avas tavasszal. Boldog emlékü dr. Kun Bertalan püspök emlékére fia, Csáthy Szabó István és neje emlékére gyermekeik, Kühne Adolf emlékére a Bükk Egylet állítanak emlékpadokat, melyek Rákos Manó budapesti szobrász műtermében készülnek. A Sport Egylet pedig Bernáth Kálmán tiszteletére ajándékozott egy emlékpado.”⁴⁴

A háború után a városi közigazgatás és a sajtó is 1924-ben tért vissza a temetők ügyéhez. Új temetőkert ugyan nem született, viszont az Avasra – akkor véglegesnek tűnően – nem temetkeztek. Az akkor működő 14 temető közül az avasit tartották a legkülönlegesebbnek. „Nemrégiben beszüntették a temetkezéseket ide, most már igazán halott temető – olvashatjuk a Reggeli Hírlapban. Süppedő hantokon kevés az új fejkő, korhadt, enyészetnek indult és csendes elmúlásba merülő itt minden. A – temető – egyik szélét még lakóházak szegélyezik, a város felőli sarkán az évszázados templom komor épülete emelkedik: a másik oldalon borpincék fogadják a temetőt keresztülszelő úton haladót. ...az épségben maradt legrégebb sírkő 1804-től származik, ami arra mutat, hogy átlagban százharminc évesek a miskolci temetők. Az 1804 előtti sírkövek már eltűntek. E számítás szerint hat generációnak a fejfáit olvashatják meg, akik végigjárják a temetőket.”⁴⁵ A 20. század folyamán természetesen sokan végigjárták és sokan le is írták a temetőt, vagy annak egyes sírköveit. Így olvashattunk a beszélő kövekről, vagy az ún. nevető fejfák szövegeiről. Jókai Mór is barangolt az avasi temetőben, s ő jegyezte le egy síremlék alábbi szövegét: „Itt nyugszom én, olvasod Te! Olvasnám én, nyugodnál Te!” Az 1920-as években a nagy híru geográfust, Cholnoky Jenőt is megragadta az Avas és temetőjének hangulata. Amikor Japánról és Kínáról tartott felolvasó ülést városunkban,

⁴¹ Miskolczi Napló, 1914. július 26.

⁴² Avasi ref. temetőkataszter, I–II. köt. 148–159.

⁴³ Miskolczi Napló, 1914. július 26.

⁴⁴ Tury J. 1914. január 18.

⁴⁵ Reggeli Hírlap, 1924. december 25.

azzal kezdte mondandóját, hogy Európa legérdekesebb temetőjét fedezte fel a miskolci Avason. Csak Japánban és Kínában talált hasonló fekvésű temetkezési helyeket.⁴⁶

Az 1920-as évek közepén átírták a temetőkönyveket, ugyanis ekkorra (1889-től) már annyi volt az átírás, az újratemetés, hogy nem tudtak eligazodni sem a könyvben, sem a sírok között. Mivel évekig nem volt temetés, nemcsak a nyilvántartás rendbetétele, hanem a temető állagmegóvása érdekében is döntés született.⁴⁷ A nyilvántartás átszerkesztésével egy időben újra a sajtó homlokterébe került a temető. Fodor Zoltán írja, hogy itt „békésen pihennek a demokrácia igazi hazájában, ahol nincs már tusakodás, irigység, féltékenység, ahol a gazdag nem tartja magát többre a szegénynél, a szép a csúnyánál, a daliás alakú ifjú a roskatag aggoknál. Talán egykori ellenségek megbékélve nyugszanak kiegyenlítődvé az anyaföld egyenlőséget, testvériséget jelentő mélységes ölné... Nagyon sok sírkő felírását már most sem lehet kibetűzni. Mi lesz két-három évtized múlva? Bizony szemmel láthatólag semmisülnek meg eleink szerény, de tisztességes emlékei...”⁴⁸ Az egy oldalon keresztül sorolt feliratok azóta még halványabbak lettek, a sírjelek többsége azonban megőrződött. Igaz, csak nagyon kevés található eredeti helyén. Többségük „lakója” kicserélődött, a sírkövek pedig jó három évtizede a parcellák szegélyei mellett állnak.

Akkor is feltűnt a szerzőnek egy sírvers, amely egy ötéves leány emlékkövén volt olvasható: „Nyílmi kezdő rózsza voltam én / Szép tavasz kor álmit várom én / Elhervasztott egy szél hirtelen / S most álmom e sírban végtelen. / Csak porom nyugszik itt, / De nem élő képem; / Virágban keresd azt, / S kedvesim szívében!”

Az 1970-es évek „kőmentési” akciója eredményeként ez a sírjel a helyén maradt (III/D. parcella 35. sor), s betűit olvashatóan újrászínezték, fekete festékkel átírták. Az a síremlék viszont, amely az 1803–1861 között élt Thury János magyar táncművésznek állított emléket, már elenyészett. A leírás szerint a sírjel terjedelmes vöröses köobeliszk volt. „Tetején kőgolyó, azon egy koszorú. A síremlék felső részén relief, amely egymáson keresztbe fektetett lantot és lefelé fordított fáklját ábrázol. Alatta a felirat: Született 1803. / augusztus 24-én / Meghalt 1861. / mártius 28-án / Thury János / magyar táncművész / hamvait / e sírkövel jelölték / miskolci barátai.” 1930-ban a síremlék még kifogástalan állapotban volt, s a szakértő tapasztalatai szerint „a vöröses anyagból faragott sírkövek daccolnak legjobban az idővel.”⁴⁹ Az 1867-ben elhunyt „lobogótartó hadnagy”, feltehetően az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc katonája volt, Lanczinger Lászlónak nevezték, sírköve az I/C. parcella szegélyében található. Az 1843-ban elhunyt Pócs András cs. és kir. huszárcapitány, majd özvegye 1848-ban állított külön síremléke a III/I. parcellában azóta is dacol az idővel. Az „M. Scholtus Nee Forster 1850–1877 R. J. P.” feliratú vöröses sírkő előtt is felvetődött, hogy ő ki lehetett egykor? A sírkő a III/2. parcellában még megtalálható, a név azonban továbbra is őrzi egykori viselője titkát. A 18. században született, s ki tudja hány embert gyógyított meg 1865-ben bekövetkezett haláláig Stern Lipót „hasonszervi orvos tudor”. Földre borult, s a növényzet által „védett” sírjelén még olvasható a szöveg. A számos lelkésznek emléket állító kő mellett már 1930-ban feltűnt az a derékban kettétört oszlop, amelyet kígyó font körül, s a kőoszlop közepén pajzsba vésett felirat tudatta, hogy „E / sírhant rejti / Ns. Csöglei / Tóth Lajos / Miskolczi / Könyvnyomdász hamvait / M. h. 1850. Aug. 12. /

⁴⁶ Reggeli Hírlap, 1924. december 25.

⁴⁷ Reggeli Hírlap, 1927. szeptember 9.

⁴⁸ Reggeli Hírlap, 1930. július 3.

⁴⁹ Fodor Z. 1930. július 3.

Emléklül fia.” A III/B. parcellában lévő sírjel még dacol az idővel, de a különleges védettséget a kő szépsége, és az itt nyugvó mester munkássága miatt is már régen kiérdemelte (volna). A III/D. parcellában eredeti helyén áll Dobos Sámuel síremléke, amelynek szövegét tölgykoszorú övezi. „Nemes szívjóság és erény nem enyész el e sír kebelén! / Felejthetetlen kedves férj / Dobos Sámuel / élt 64 évet m. h. 1893. okt. 20. / Fivér Belezny István / élt 26 évet m. h. 1871. máj. 6. / Nevelt leányuk Tóth Juliska / élt 17 évet m. h. 1888 márc. 27. / Nyugodjatok áldottaim / e sír csendes kebelén / sebzett szívem könnyűivel / állok hantotok szélén. / Kedveseim sírotoknál nem / enyhül a fájdalom / Csak a vigasztalás napja / várja ide bánatom. / A bánatos özvegy.”

A nagy hírű „ev. ref. főgymnázium” (és jogelődjei) számos tudós tanárát is itt, az avasi domboldalon temették el. 1842–1850 között „a rector professori állás megüresedett gymnasiumunkban és arra Papp János hivatott meg” – olvassuk Kovács Gábor munkájában. Az 1806–1850 között élt tanárát úgy temette az iskola, hogy a növendékek „hálájok jeléül szép emlékkövet állítottak sírja fölé az avasi temetőben”.⁵⁰ A sírhely azóta elenyészett, a követ nem sikerült megtalálni vagy azonosítani. Az iskola történelem-, német-, földrajz-, szónoklattan- és teológiatanára volt a Torna megyei Görgön született Kovács Gábor. 1825-ben költözött Miskolcra, s 55 éves korában, 1868-ban halt meg. Az I/B. parcella többgenerációs sírhelyén édesanyját ő követte, majd őt a történetíró fia, s tudósszociológus unokája, de a rokonság több tagja is itt nyugszik a feliratok szerint. Kazinczy Gábor, Tompa Mihály és Lévy József baráti köréhez tartozott a sályi születésű Solymossy Sámuel (1817–1882). A magyar és latin nyelv, valamint a szónoklattan professzora volt. Halálakor a Budapesten működő Borsodi Kör tagjai elhatározták, hogy Solymossy-díjat alapítanak emlékére. Sem a díj történetéről, sem Solymossy Sámuel sírhelyéről és sírkövéről nem tudhattunk meg többet. Az 1820–1872 között élt Finkey Pál és az 1826–1916 között élt Finkey József Szendrőládról elszármazott testvérek voltak. Finkey Pál Miskolcra került Sárospatakra, a katedrara, s az akkor dühöngő kolera áldozata lett. A kilenc évtizedet megért öccs sírköve a II/B. parcellában lelhető meg a temetőben. Az 1930-as állapotot rögzítő Fodor Zoltán írta róla, hogy „ugyan ki nem ismerte a drága jó Finkey tanár urat? Kerek kilencven évvel, hosszú életkorral ajándékozta meg őt a Mindenható. Mindenkihez kedves, barátságos volt, de szerette is őt minden tanítványa. A jó embereket túl éli az emlékezés, ...még akkor is, ha sírkövére csak ez van felírva: Finkey József / született 1826 / Meghalt 1916.”⁵¹

A várostörténetbe nevüket beírt tanárok közül az Avason van sírja Kun Pálnak (1827–1896),⁵² Halmy Gyulának (1839–1905),⁵³ Porcs Jánosnak (1838–1932),⁵⁴ és Kovács Gábornak (1854–1916), aki iskolaigazgatóként történeti kutatásokat is végzett.⁵⁵

A második világháború megpróbáltatásai gyorsan feledtették az Avas idegenforgalmi látvánnyá tételét, a szabadtéri színpad, az Avason átvezető közút, a Palóczy-emlékmű helyén az első világháborús emlékmű kialakítása feledésbe merült. Hasonló volt a helyzet a temető felszámolásával is. Az 1950–1960-as években az avasi temetővel nem foglalkozott a miskolci sajtó. Mivel új sírhelyeket az egyházközség nem adott el, a hozzátartozók és leszármazottak korlátozás nélkül használhatták a sírkertet. 1972 nagyon fontos dátum a temető történetében. Novotny Gyula írja, hogy az egyház „a Presbitérium

⁵⁰ Kovács G. 1885. 122.

⁵¹ Fodor Z. 1930. július 3.

⁵² Szendrei J. 1911. V. köt. 300–301.

⁵³ Kovács G. 1885. 127.

⁵⁴ Dobrossy I. 2003. 42–43.

⁵⁵ Miskolczi Napló, 1916. szeptember 29.

temetőügyi bizottsága mellé tanácsadó testületként társadalmi bizottságot hívott életre, az avasi temetőt érdeklődésükben és szeretetükben hordozó olyan férfiakkól, akik felekezeti különbség nélkül szaktudásukkal és történelmi ismeretükkel segítségére lehetnek az egyházi vezetésnek, a temetőkert rendezettsége és kulturáltsága kialakításában. Ez a bizottság készítette elő a temető ügyrendjét is. A bizottság tagjai dr. Bartus Elemér, Bodó Sándor, dr. Csorba Zoltán, H. Szabó Béla és dr. Saád Andor voltak.”⁵⁶ A munka megszervezéséről és eredményességéről ugyancsak korábban idézett szerzőnk rögzítette, hogy a „több évre szóló terv alapján a föld leple alól szabaddá tett síremlékek a templom köré lettek gyűjtve és részben a könnyen megközelíthető utak mentén felállítva, hozzáférhetővé téve. Az átfestett szövegeket a temető látogatói nagy érdeklődéssel tanulmányozzák, ízes szövegük olvasásában elgyönyörködnek.”⁵⁷ Ezt a munkát követte egy új temetői leltár és sírnyilvántartó kataszter elkészítése. Ez 1974–1975-ben lett teljeskörűen készen, s immáron három évtizede nyújt támogatást ahhoz, hogy a sírok és sírjelek rendszerében mind az érdeklődő, mind pedig a kutató el tudjon igazodni.

1975-ben Miskolc város tanácsa a temetőt műemléki jellegűvé nyilvánította. Ezzel kívánta biztosítani „a templomhoz méltó környezetet: zöldövezet, virágokkal ékesített sírok létesítését, hogy a temető betontengerré ne váljon”. Az egyház kezdeményezésére a beton elburjánzását megakadályozandó megtiltották (az akkori Országos Műemléki Felügyelőség támogatásával) a sírok fedlapokkal történő teljes lefedését. Ezt a rendelkezést ugyan nem vonták vissza, de végrehajtását a temetőgondnokság nem ellenőrzi.

A temető 1975. évi rendezését követően a város illetékes szakigazgatási szervei 1977-től újra elrendelték annak korlátozott használatát. (Mindez már az új köztemető „üzembe helyezése” után történt.) Az egyházközség ez ellen benyújtott fellebbezése a tényen ugyan mit sem változtatott, részletei viszont fontosak a temető állapotának, korabeli gondjainak megértésében. A kérelemben foglaltak szerint „anyagai eszközeinkből jelentős összegeket fordítottunk a temető műemléki jelentőségének megfelelően a harangtorony és templom műemléki restaurálására, nagy figyelemmel fokozva a zöldfelületet. Több mint 100 darab művészi vagy történeti értékű síremléket ásatunk ki és helyeztünk el a sétányok mellett, de jelentős számú elévült sírhelyet nem értékesítettünk csak azért, hogy a zöldfelületet is növelve, de a temető műemléki jellegét, jelentőségét is a korabeli időszaknál jobban kihangsúlyozhassuk. ...Mindezek alapján kérjük a korlátozás feloldását, amit még az is indokol, hogy az egyéni gondozást nem tudja pótolni csupán zöldfelületként a Kertészeti Vállalat. A temetőből származó bevételünk teszi ugyanakkor lehetővé a harangtorony és a templom üzemeltetését, fenntartását is.” A levél keltezésekor, 1977-ben a temető tehát még „bevételi forrás” is volt.

Az azóta eltelt több mint negyedszázad bizonyította, hogy a sírjelek elválasztása a 19. századi, vagy 20. század eleji sírhelyektől fontos döntés és lépés volt az emlékek megőrzése érdekében. Akkor pedig a megítélése nem volt egyértelműen pozitív, sőt némelyikük eleve az eredeti állapot visszaállítására szólított fel. A Műemlékvédelem című szaklap írója az alábbi gondolatokat jelentette meg: „A református egyházközség szorgalmasan gyűjti ki a régi síremlékeket és állítja az utak mellé, hosszú tömött sorba. Milyen derék fáradozás a védelem nemes eszméjéért! Aztán a több századik mutatós áthelyezésnél eszmélek rá, hogy valami lappangva megváltozott. Az utakat sírkőfal szegélyezi, a temetőben pedig félezer új sírhely keletkezett. Az ódon patinát egyre több helyen a sírkőipar fehér műkő ízlésének új műformái váltják fel. Mikor szóvá teszem,

⁵⁶ *Novotny Gy.* 1982. 111–112.

⁵⁷ *Novotny Gy.* 1982. 112.

segítségemet kérik, tervezzek valami szép, új kolumbáriumparcellát a híres temetőbe, ami mégiscsak kevesebb helyet foglalna el. Tervezés helyett inkább utánanézek, hogyan, mennyire védett ez a temető? Hát úgy, mint a többi, sőt, de! Születik egy újabb határozat, hogy ezután már nem lehet újabb helyre temetkezni, de abban az esetben, ha már áll ott egy síremlék akkor (igen). A napokban furcsállva látom, hogy okosék és tájékozatlan társaik még a kapuzárás előtt begörgetik a kiürített helyre az új, jövődő síremléket, ahol már minden kész, még a jogcím is, miután egyszer majd meg kell halni. Azt szeretném feltételezni, hogy a védett temető tudott-tudatlan felborulása valamilyen evilági hatalom közbelépésére megáll, a régi síremlékek meg visszakerülnek eredeti helyükre, addig amíg él valaki, aki emlékszik rá, hogy hová...⁵⁸

A temetőtörténet utóbbi évtizedét a sajtóban elsősorban a vandalizmusról, régi és új sírhelyek, sírkövek oktan törés-zúzásáról szóló írások jellemzik. Egyszer-egyszer felvetődött, hogy ki temetkezhet a védett temetőbe. A Református Egyház Püspöki Hivatalának válasza egyértelmű: „az avasi temetőben korlátozott keretek között ma is lehet temetkezni. Ehhez azonban az szükséges, hogy a temetkezőnek szerzett sírjoga legyen. Új sírhelyet ugyanis már nem adnak el.”⁵⁹ Ennek és a több évszázados, de tárgyi emlékeiben „csupán” több mint két évszázados temetőtörténetnek megírására vállalkoztak – diákok hathatós segítségével – a múzeum és a levéltár munkatársai. 2002 nyarán a temető 1572 sírjáról és régi időket idéző sírjeléről készült pontos leírás, fényképfelvétel és sokirányú adatgyűjtés. A most használatos temetőkönyvek adatait összevetettük a valós állapottal, s parcellánként pontos térkép készült a temető egészéről. Az összegező kötet 2003 végén jelenik meg, s már figyelemmel voltunk arra, hogy az Avas egy körbehatárolt, jelentős területe – beleértve a temetőt is – olyan védettséget élvez, amelynek rehabilitációs terveit Miskolc város közgyűlése még ebben az évben megtárgyalja, s – vélhetően – támogatóan jóváhagyja.

FORRÁSOK

B.-A.-Z. m. Lt. 1501/a. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Miskolc város Levéltára, a Városi Tanács jegyzőkönyvei.)

B.-A.-Z. m. Lt. 501/a. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye Levéltára, Közgyűlési jegyzőkönyvek.)

B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1914. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Miskolc Városi Mérnöki Hivatalának iratai.)

B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1920. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, örzemények, szabályrendeletek.)

B.-A.-Z. m. Lt. XV. 1. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, középkori oklevelek gyűjteménye.)

⁵⁸ Ferenczy K. 1979. 179–181.

⁵⁹ Déli Hírlap, 1989. július 24.

IRODALOM

Bakó Ádámné

1993 Az avasi templom 1941. évi ásatása során előkerült viseletek. (In: *Dobrossy István* szerk.: A miskolci Avas) Miskolc, 157–176.

Czeglédy Ilona

1993 Az avasi református templom ásatásai. (In: *Dobrossy István* szerk.: A miskolci Avas) Miskolc, 147–156.

Dobrossy István

2001 Ortodox temetők Miskolcon. A templom körüli temetőkert (In: *Dobrossy István* szerk.: A miskolci ortodox templom és sírkertje) Miskolc, 113–214.

2003 Miskolc írásban és képekben, 10. Miskolc

Ferenczy Károly

1979 Tünődés az Avason. Múemlékvédelem, XXIII. évf. 179–181.

Fodor Zoltán

1930 Beszélő kövek. Reggeli Hírlap, 1931. július 3.

Gombár István–Peiker Béla

1912 Miskolcz T. H. J. F. város és Borsodvármegye cím- és lakásjegyzéke. Miskolcz

Gyulai Éva

1996 Miskolc középkori topográfiája (In: *Kubinyi András* szerk.: Miskolc története, I.) Miskolc, 175–254.

1998 Miskolc topográfiája a XVI–XVII. században. (In: *Szakály Ferenc* szerk.: Miskolc története, II.) Miskolc, 89–176.

1999 A Tetemvár Miskolc XVI–XIX. századi topográfiájában. (In: *Balogh Judit–Dobrossy István* szerk. Fából és deszkából... A miskolci Deszkatemplom) Miskolc, 141–184.

Kovács Gábor

1885 Miskolczi Ev. Ref. Főgymnasium története. Miskolcz

Megay Géza

1970 Az avasi templomi ásatások. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, IX. 129–170.

Nagy Ferenc

1913 Jelentés Miskolcz törvényhatósági joggal felruházott város 1912. évi közállapotairól. Miskolcz

Novotny Gyula

1982 Az avasi templom. Miskolc

Olajos Csaba

1999 A tetemvári deszkatemplomok. (In: *Balogh Judit–Dobrossy István* szerk.: Fából és deszkából...) Miskolc, 185–234.

Papp Károly

1907 Miskolcz környékének geológiai viszonyai. A magyar Kir. Földtani Intézet Évkönyve, XVI. Budapest, 91–134.

Schmitt Gyula

1926 A miskolci temetők sírkövei. Történelmi és Régészeti Közlemények, I. évf. 3. sz. 50–52.

Schwendtner István

1935 Miskolc településföldrajza. Geographia Pannonica, XV. Miskolc

Soltész Nagy János

1859 Adatok a miskolci ref. egyház történetéhez. Sárospataki Füzetek, Sárospatak, 976–983.

Soltész Nagy Kálmán

1889 Miskolcz város temetőügyi szabályrendelete. Miskolc

Szendrei János

1886–1911 Miskolc város története és egyetemes helyirata, I–V. köt. Miskolcz

Tóth Péter

1981 Miskolci statutumok 1573–1755. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Füzetek, 13. Miskolc

1990 Miskolc város jegyzőkönyve, I. (1569–1600) Miskolc

Tury József

1914 Az Erzsébet tér és az Avas. Miskolczi Napló, január 18.

DIE GESCHICHTE DES MISKOLCER DENKMALS AVASER REFORMIRTER FRIEDHOF

Wegen der geografischen Lage der Stadt ist die Lage der Friedhöfe besonders, denn sie haben sich den hügeligen Gegebenheiten angepasst. Vom Szinva-Tal aus nach Süden wurden am Hang des Avaser Berges die reformierte, auf dem Gipfel die israelitische und am Fuß des östlichen Hanges die katholische und evangelische Mindszenti (Allerheiligen) Begräbnisstätte gegründet. Vom Flussbett aus nach Norden wurde auch auf dem Hügelzug bestattet. Auf diesem Hügelzug bildete sich der reformierte Friedhof (Deszka-Friedhof) und der orthodoxe Friedhof wurde ab dem zweiten Dezennium des 20. Jahrhunderts der Friedhof der Helden. Dem sich vor der Auflösung befindenden mittelalterlichen, altbürgerlichen Gemeinfriedhof folgen der katholische Friedhof in der Feszty A. Straße in Bábonyi-Bérc, der evangelische Nagylány Friedhof (großes Mädchen) und der katholische Szent Anna Friedhof (Heilige Anna). Seit 1945 gibt es in den zu Miskolc gehörenden Siedlungen einige Friedhöfe, die einer Religion angehören, aber manchmal ist auch der Charakter der Siedlung bestimmend. (z.B. der obere und untere Friedhof in Ómassa)

Der älteste Friedhof von Miskolc ist gleich alt wie die Avaser Kirche. Auf dem sich in den vergangenen Jahrhunderten auf unterschiedlichen Weisen erweiterten Gelände ruhen Vertreter von etwa 400 Generationen. Der Deszka-Friedhof ist aber gleich alt wie der Nova Civitas, der neue Ausbau von Miskolc. Zuerst wurden die hiesigen Einwohner rund um die Nagyboldogasszony Kirche bestattet, die auf dem heutigen Deák-Platz stand, aber später, ab Mitte des 17. Jahrhunderts, schon auf dem heutigen Friedhof. Der an der südlichen Seite der Straße Richtung Sajószentpéter liegende Friedhof wird im Jahre 1657 ersterwähnt. Laut einer schriftlichen Aufzeichnung stammt der Mindszent-Friedhof in der südlichen Hälfte der Stadt vom Anfang des 18. Jahrhunderts, wo nahezu ein Jahrhundert später bestattet wurde.

Die Räumungen der vollen und verfallenen Parzellen oder die Neubestattungen auf einigen städtischen Friedhöfen dauern etwa 50 Jahre lang. Dies bestimmt auch, wie weit der mit diesem Thema beschäftigte Forscher zurück in die Zeit gehen kann. Dokumente, kirchliche Protokollbücher und handgeschriebene Traueranzeigen sind bei der Identifikation der unleserlichen Aufschriften von den bröckeligen Grabzeichen unentbehrlich. Die Erscheinung und der rapide Platzverbrauch der so genannten Grabzeichen: des Betons, des Kunststeins, der Marmorrahmen, der Namenschilder, der Grabstatuen und der Portraitreliefs waren besondere

Merkmale des 20. Jahrhunderts. Bis Mitte des 19. Jahrhunderts waren unsere Grabzeichen, wie die der anderen Städte auch, einfach. Auf dem Avaser Friedhof, wie auch von Ansichtskarten bestätigt wird, waren mehr Grabzeichen aus Holz als aus Stein. Die Grabzeichen aus Stein waren liegend oder stehend und waren aus weißem oder rötlichem Kalkstein. Von den liegenden Grabsteinen, die „*tumba*“ genannt wurden, sind auf dem Avas insgesamt vier übrig geblieben. Es wird vermutet, dass sie aus der Türkenzeit stammen. Andere Beschreibungen zeigen, dass auch einige Grabsteine mit Menschen verbunden sind. So ist z.B. einer der Grabsteine von dem im Jahre 1683 verstorbenen Prediger Köpeczi Haller Balázs, der Galeerensklave war und ein zweiter vom Komitatgesandten Okolicsányi Kristóf Túróc, der im Jahre 1707 im nationalen Parlament in Ónod niedergesäbelt und im Geheimen auf dem Avaser Friedhof bestattet wurde. Der dritte wäre der Grabstein einiger Mitglieder der Familie Négyesi Szepessy, die an der nördlichen Außenseite der Kirche bestattet wurden.

Auf den Miskolczer Friedhöfen erschienen ab den 1850-ern die stachelbeerroten, steinernen, romantischen Grabzeichen. Einige dieser Steine sind mit neogotischen und historisierenden Motiven verziert. Diese damals allgemein und massenweise verbreiteten Denksteine kommen nur noch sporadisch vor. Das Lesbarmachen der gemeißelten Aufschriften verlangt ein besonderes technisches Verfahren. Jedoch nicht nur ihre Bearbeitung und ihre charakteristischen Schriften verdienen Aufmerksamkeit. Sie bewahren das System der Symbole jener Zeit auf. Am meisten waren diese Symbole Herzen, Sterne, Kreuze, Anker oder Kombinationen von ihnen. Die Grabzeichen der Geistlichen, Forscher und Lehrer waren das geöffnete Buch und der Pelikan, die der Ehepaare die ineinander verschlungenen, mit einem Pfeil versehenen Ringe. Auf den Grabsteinen der Jugendlichen fand man meistens einen entzweigebrochenen Ast oder Tränenweide.

Die Geschichte der Friedhöfe ist von der Geschichte der Stadt untrennbar. Die in den Grabinschriften auffindbaren Namen können mit Ereignissen, Institutionen, Berufen und sogar mit Wohnhäusern verbunden werden. Die aus den Ergebnissen der Friedhofforscher entstandenen Publikationen erteilen nicht nur denjenigen wichtige Informationen, die sich für die Familiengeschichte interessieren, sondern sie bedeuten auch die Wurzeln der heutigen städtischen Existenz und verbindet die heutige Zeit mit der jüngsten oder fernen Vergangenheit.

István Dobrossy

MAGYARORSZÁG KOCSI- ÉS SZEKÉRÁLLOMÁNYA, 1889

FRISNYÁK ZSUZSA

Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának évtizedei alatt számos alkalommal összeírták az ország fogatolt járműállományát.¹ Ezen katonai, honvédelmi célú – a kistérségek közötti szállítási kapacitárait feltáró – számlálások közül egynek előkerültek az adatsorai. Jelen tanulmánynak az a célja, hogy ennek a még publikálatlan, 1889 februárjában végrehajtott összeírásnak az adatait ismertesse és elemezze.

A fogatolt járművek összeírásai közül Magyarországon eddig csak az 1895-ös felmérés adatai kerültek nyilvánosságra.² Nem véletlen, hogy a belső, kizárólag hivatalos katonai használatra készített járműszámlálásokat sem a néprajzi, sem pedig a történeti szakirodalom nem ismeri. A Honvédelmi Minisztérium levéltári iratanyaga rendkívül töredékesen maradt fenn, a járműszámlálásokról pedig semmi. Mintegy két évvel ezelőtt a Kereskedelemügyi Minisztérium útszakosztályának 1889-es levéltári iratanyagából előkerült a Honvédelmi Minisztérium átirata és ezen átirat melléklete, Magyarország kocsi- és szekérállományát – járási és városi szinten feltáró – statisztikai táblázat.³ (L. melléklet.) Habár a kísérőlevélből nem derül ki, miért küldte át a Honvédelmi Minisztérium a statisztikát a közlekedési tárcához – hiszen a korábbi járműszámlálások esetében erre nem volt példa –, mégis valószínűsíthetjük az okot. Az apparátus ekkor dolgozik Magyarország első úttörvényét (1890: I. tc.) megalapozó részletes elemzéseken. Vélhetőleg Baross Gábor kezdeményezésére – az úttörvény előkészítő munkálataihoz felhasználható esetleges adatforrásoként – került az irat a közlekedési tárcához. Sajnálatos módon az összeírást tartalmazó kéziratra az összeírás tényleges ideje nem volt rávezetve, így azt csak közvetett módon tudtam megállapítani. A Pest Megyei Levéltár alispáni iratainak iktatókönyvéből kiderül, a honvédelmi miniszter 1888 decemberében is elren-

¹ Az összeírások jogi alapját az 1873: 20 tc. és az ehhez kapcsolódó, a honvédelmi miniszter által 1879. április 7-én kibocsátott szabályrendelet jelentette. Szinte lehetetlen megmondani, ténylegesen hány alkalommal végezték el a számbavételt. Voltak évek (1882, 1886, 1887), amikor a számlálást elrendelő miniszteri utasítás nyomtatásban is megjelent és voltak évek, amikor nem. Ez utóbbi esetekben a honvédelmi miniszter közvetlenül levélben utasította a törvényhatóságokat az összeírás elvégzésére.

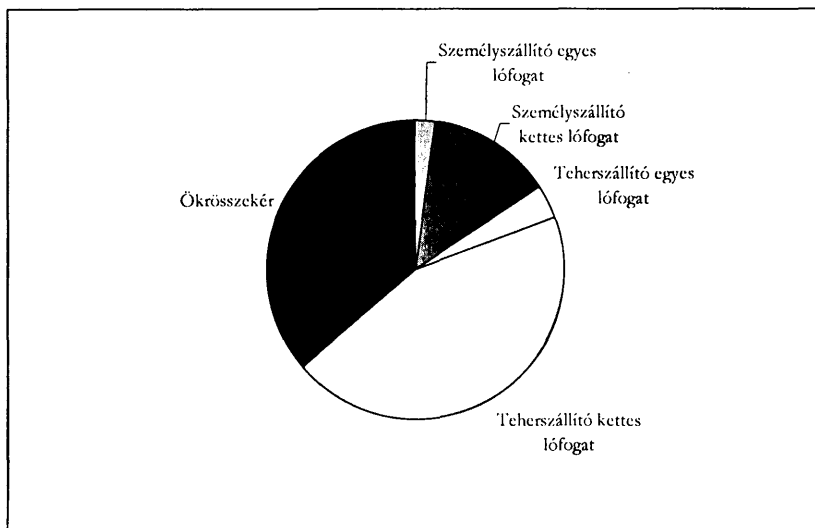
² Vö. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. A mezőgazdasági statisztika fejlődése és az 1895. évi 8. tc. alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községenként. 1–5. köt. Bp. 1897–1900. A kötetek bevezetőjéből kiderül, hogy a statisztikusok egyedül az 1882-es katonai járműösszeírásról tudtak, de eredményeit nem ismerték. Azt is tévesen állítják, hogy az összeírás kizárólag a lófogatokra terjedt ki. Az 1895-ös mezőgazdasági összeírás lényeges jellemzője, hogy kizárólag a jármű- és igásállat-állomány esetében, az állam az összeírás szempontjait – a honvédelmi igények kielégítése érdekében – kiterjesztette azokra is, akik földbirtokkal semmilyen formában nem rendelkeztek. Tehát az állam a járművekre nem mint a mezőgazdasági gazdálkodás eszközeire kíváncsi! A fogatolt járműállomány adatait – járási összesítésekben – a közös hadügy-minisztérium önálló füzetben is megjelentette.

³ K 227. 28723/1889. Ló- és szekérösszeírás eredményét feltüntető főkimutatásokat átteszi a honvédelmi miniszter, 1889. június 9.

deli a járműszámlálást, melyet a megye 1889 februárjában végrehajtott.⁴ Joggal feltételezhető, hogy a Honvédelmi Minisztérium 1889 nyarán a kereskedelmi tárcához a legfrissebb járműösszeírás adatait küldte át.

A honvédelmi tárca kizárólag az egy- és kétfogatú lovas, valamint a kettős ökrösszekereket vetette számba. A más ígásállatokkal (tehén, bivaly, szamár) fogatolt szekerekre – szállításképességük alacsony színvonala miatt – nem voltak kíváncsiak. Mivel a katonai szállítási szabályzatok egyes ill. kettős fogatokra voltak kidolgozva, a kettőnél nagyobb vonóerővel ellátott járműveket kettős fogatnak regisztrálták.

Magyarország kocsi- és szekérállománya 1889-ben 1,01 millió darabból áll, ebből 641 ezer lófogatú, 369 ezer pedig ökrösszekér⁵ (1. ábra).

1. ábra. Magyarország fogatolt járműállományának szerkezete, 1889

Már elsőre szembevetünk, hogy előzetes várakozásainkhoz képest meglepően kevés az országban a fogatolt jármű. A néprajzi szakirodalom egyik axiómája ugyanis, hogy a parasztgazdaságok szekerekkel jól ellátottak voltak, egy-egy gazdaság gyakran több, különböző szállítási feladatokhoz használt járművet is birtokolt. A statisztika és a néprajzi irodalom közötti látszólagos ellentmondásnak az a magyarázata, hogy rendkívül éles különbséget kell tenni a jármű és a szekér/kocsi fogalmak hétköznapi használata között. Egy szekérből vagy kocsiból ugyanis csak akkor válik jármű, ha igavonó erővel egészítik ki azokat, azon szekerek és kocsik, melyek nem rendelkeznek igavonó erővel, nem tudnak létezni jármű funkciójukban. Hiába volt tehát a gazdaságoknak több szekérük, kocsijuk, egy időben csak annyit tudtak használni, amennyinek volt állati vonóereje. Mivel az utakon nem mozoghat egyszerre több jármű, mint amennyinek van vonóereje, az összeírás során csak azon szekereket és kocsikat vették figyelembe, melyekhez tulajdonosaik egy időben igavonó állatokat tudtak kiállítani. Ennek ellenére az 1889-es ösz-

⁴ A honvédelmi miniszter utasítását 1888. december 10-én 38001. szám alatt iktatják. Sajnos sem ez az utasítás, sem pedig a járásoktól beérkező összesítő ívek, ill. a megyétől a Honvédelmi Minisztériumba felküldött válasz iratai nem maradtak meg.

⁵ Fiumét és Horvátországot is hozzászámolva az állomány 1,166 millióra emelkedik.

szeírásban léteznek olyan hibák (pl. Liptó, Trencsén, Turóc megye egyes járásaiban), melyek abból fakadnak, hogy a szekeret, mint tárgyat számlálták össze, illetve a gazdák több lófogatú járművet vallanak be, mint amennyi lovat, azaz a lovak számát eltitkolják.⁶

Annak a ténynek tehát, hogy a parasztgazdaságok több különböző funkciójú szekérrel is rendelkeztek, az összeírás szempontjából – feltárni a települések közötti szállítási kapacitását – nem volt semmi jelentősége. Mindez azonban már nem mondható el a tulajdonosok szempontjából. Ők úgy vélték, következményei lesznek annak (pl. előfogat-állítás), mit vallanak be, ezért a gazdák azt a kocsit vagy szekeret írtatták fel, melynek az esetleges katonai igénybevétele kevesebb kárt okozna számukra. A gazdák mozgásterében azonban nem volt túl nagy, hiszen az összeírás során a lovas fogatok közül kizárólag az egy- és kettes személy- ill. egy- és kettes teherszállítókat vették számba. Voltak települések és kistérségek – leginkább a magas lóállománnyal rendelkező területek (pl. Temes, Torontál, Bács-Bodrog megyékben) – ahol úgy vélték, inkább a személy-, mintsem a teherszállító járművet kell bejelenteni. Alig hihető, hogy a 4800 lakosú Temes megyei Vingán 517 személyszállító kocsit létezett, teherszállító pedig egy sem, vagy pl. a Torontál megye párdányi járásában (27 ezer lakos) nincsenek teherszállító járművek, ellenben 2851 darab személyszállító kocsit regisztrálnak. Sokkal inkább valószínű és az országos tendenciával is inkább egybeesik, hogy a vingai, párdányi teherszállító lovas fogatokat személyszállításra is használták. Mindezek következtében a személyszállító járművek területi elemzése nagy-nagy körültekintést és óvatosságot kíván.

*Fogatolt járművek Magyarország kistérségeiben*⁷

Magyarország abszolút értékben legtöbb fogatolt járművel rendelkező kistérsége Jász-Nagykun-Szolnok megye tiszai felső járását valamint Karcagot, Túrkevét, Kunhegyest, Mezőtúrt és Kisújszállást magába foglaló területe (113 ezer lakos, 8407 jármű). A másik végpontot Torda-Aranyos megye topánfalvi kistérsége (29 ezer lakos) jelenti, itt alig 119 darab fogatolt járművet számlálnak össze.

A kistérségek járműellátottságát, közötti szállítási kapacitását véleményem szerint nem a járművek abszolút száma, sokkal inkább az ezer lakosra kivetített értékei tükrözik, ezért a továbbiakban valamennyi számítást a népességszámhoz (1890) viszonyítva végeztem el.⁸ A kérdés: hogyan oszlik meg az ország kistérségeiben a fogatolt járművek ezer lakosra kiszámított állománya. Melyek a legnagyobb, melyek átlagos, illetve hol vannak az alacsony szállítási kapacitású területek? (2. ábra).

⁶ A rendkívül precíznek tekintett 1895-ös összeírásban is van ilyen típusú hiba. Például Bakony-magyszentkirályon (Veszprém megye zirci járásában) 480 lovas fogatot regisztrálnak, miközben a faluban csak alig 116 ló létezik. Hasonló hiba van Magyarhegyemeg, Vidorlak, Badafalva, Maconka, Talapatka, Kondó, Rudnok, Vígtelek, Kenyeri, Pusztatalmács esetében.

⁷ Tekintettel arra, hogy a földrajztudomány még nem határozta meg a történeti Magyarország kistérségeit, kénytelen voltam saját eljárást követni. A kistérség az én szóhasználatomban egy olyan viszonylag kis területi egység, melynek egyik eleme a közigazgatási hovatartozás, másik eleme pedig a topográfiai helyzet. Jelen elemzéshez Magyarország 1890-es járási beosztását vettem alapul, majd ezen járási adatokhoz hozzárendeltem a közigazgatásilag nem, földrajzilag viszont odatartozó városok adatait. Mindebből nem következik az, hogy csakis kistérségekre vonatkozó elemzéseket lehet/kell elvégezni – a városokat több esetben külön is érdemes, sőt kell (mint a későbbiekben látni fogjuk) vizsgálni.

⁸ Az elemzési módszerek különbségeiről vö. *Frisnyák Zsuzsa*: A 19. századi közútjarmű-számlálások forráselemzési kérdései. In: Közlekedés a Kárpát-medencében. Újabb kutatási eredmények. Bp. 2003. Közlekedési Múzeum 61–68.

2. ábra. Ezer lakosra jutó összes fogatolt jármű

Megye	Kistérség	Népesség, 1890	Ezer lakosra eső összes jármű	Ökrösszekerek az összes jármű %-ában
Brassó	alvidéki	17 711	181,69	41,11
Szeben	újegyházi	15 090	168,59	65,80
Vas	muraszombati*	44 986	167,25	74,63
Torontál	nagykikindai	28 623	153,97	8,58
Nagyküküllő	kőhalmi	31 553	146,74	72,33
Moson	magyaróvári	35 899	144,35	32,28
Moson	rajkai	19 677	143,16	17,71
Moson	nezsideri	29 474	141,28	30,12
Torontál	alibunári	28 645	140,69	13,67
Nagyküküllő	szentágotai	29 311	136,84	59,89
Temes	kubini	27 663	131,95	12,63
Torontál	antalfalvai	45 782	131,84	11,88

3. ábra. A 130 jármű/ezer lakosnál nagyobb járműállománnyal rendelkező kistérségek

Magyarországon 1889-ben mintegy ezer lakosra 67 fogatolt jármű esik. A kistérségek több mint felében (52%) a fogatolt járművek ezer lakosra kivetített száma 51–90 közötti értéktartományban szerepel. Ezen kistérségek közötti szállítási kapacitása tipikus.

Legnagyobb szállítási kapacitással rendelkező kistérségeknek azon területeket tekintem, melyeknél ezer lakosra több mint 130 fogatolt jármű esik (3. ábra). A 12 legnagyobb szállítási kapacitással bíró kistérség közül azonban négynek (Szeben megye újegyházi, Vas megye muraszombati, Nagy-Küküllő megye kőhalmi és szentágotai) kedvezőtlenebb a helyzete, mint amit a 3. ábrában feltüntetett pozíciója sugall. Ezen területeken ugyanis a járműállomány tekintélyes részét alkotják az alacsonyabb vonóerőt, kisebb szállítási sebességet képviselő ökrösszekerek.

Nem véletlen, hogy a legmagasabb járműellátottság néhány, az országhatárhoz közeli kistérségre jellemző. Ezek a területeken a fuvarszekerek a helyi szállítási feladatok ellátása mellett vélhetőleg külföldi célállomásokat is felkeresnek. Ilyen pl. Brassó megye alvidéki (182 jármű/ezer lakos), Szeben megye újegyházi (169 jármű/ezer lakos). A külkereskedelemből származó haszon reménye emeli fel a járműszámot ezeken a területeken. Az is feltűnő, milyen kiemelkedő mértékű járműállománnyal bír Moson megye mindhárom kistérsége. Mi lehet ennek a magyarázata? A kor vasúti áruszállítási gyakorlatában megszokott eljárás, hogy a Bécsbe árut feladó kereskedő vagy termelő csak valamelyik osztrák–magyar határközeli állomásig fizette meg a fuvardíjat, s onnét fuvarszekéren, esetenként lábon szállította tovább az árut. Miután Moson megyét a Budapest–Lajtabruck–Bécs közötti fővonal kettészelte, a fuvaroztatók – ha a feladott áru jellege megengedte – Hegyeshalom és Lajtabruck állomásoktól szekerekkel vitetik tovább portékájukat. Nyilvánvaló, hogy ez a vasúti fuvardíjjal takarékoskodó gyakorlat növeli Moson megye kocsis- és szekérállományának számát.

* A muraszombati kistérség kiemelkedő pozícióját megkérdőjelezi az 1895-ös mezőgazdasági összeírás eredményeivel való összehasonlítása.

Megye	Kistérség	Népesség, 1890	Ezer lakosra eső összes jármű	Ökrösszekerek az összes jármű %-ában
Torda-Aranyos	topánfalvi	29 081	4,09	40,34
Szolnok-Doboka	dési	45 493	22,36	69,81
Máramaros	visói	31 827	22,53	33,33
Máramaros	szigeti	55 498	23,24	60,08
Máramaros	taracvizi	25 149	24,06	47,27
Trencsén	bittsei	25 010	24,31	22,37
Alsó-Fehér	verespataki	26 354	24,89	83,99
Szolnok-Doboka	csákgorbói	27 168	24,96	73,75
Máramaros	tiszavölgyi	36 341	25,37	39,37
Bereg	szolyvai	24 943	25,78	59,88
Bihar	belényesi	42 840	26,24	73,22
Kolozs	bácsalmási	20 478	27,25	79,93
Máramaros	ökörmezői	23 995	27,59	64,50
Maros-Torda	marosi felső	44 076	28,20	54,30
Szatmár	szinyérváraljai	35 172	28,66	36,51
Nyitra	miavai	27 081	29,02	12,09
Zala	zalaszentgróti	21 309	30,13	40,03

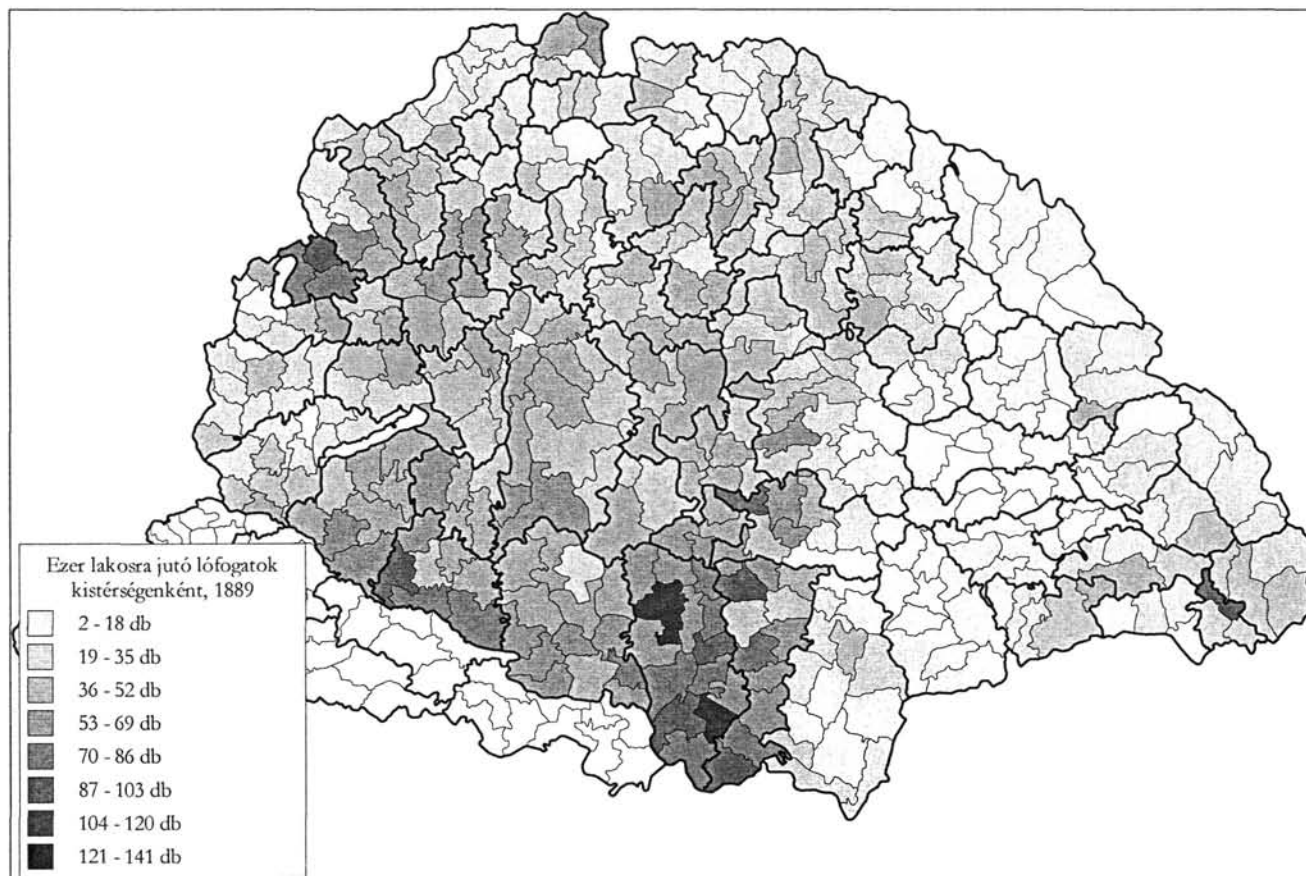
4. ábra. A 30 jármű/ezer lakosnál kisebb járműállománnyal rendelkező kistérségek

Tizenhét kistérség 542 ezer fős összlakosságának életét a korlátozott szállítási kapacitásokhoz való hozzáférés jellemzi (4. ábra). Ezen kistérségekben alacsony értékű (30, vagy kevesebb) az ezer lakosra eső járműszám, a járművek között pedig magas az ökörfogatok aránya. Olyan területek ezek, melyek más – infrastrukturális, gazdasági – mutatóikban is elmaradottaknak számítanak.⁹ Az sem véletlen, hogy az iskolázatlan lakosságú, alacsony népsűrűségű, hegyek borította Máramaros megye négy kistérsége ide tartozik.¹⁰ Máramaros (hasonlóan Bereghez) lakossága nem képes érdemben kihasználni a területükön áthaladó hadászati célból megépített fővonalai vasutakat, illetve ezen térségekben a fővonalaknak már nincs olyan áruvonzó, árutermelést, kereskedést élénkítő hatása, mint az ország belső régióiban. Ami persze nem jelenti azt, hogy Máramarossziget vasútállomásán ne adnának fel évente százezer tonnánál nagyobb tömegű terméket, vagy például ne itt lenne a legmagasabb az önálló fuvarosok száma (18 fuvaros/10 ezer lakos). Diszharmonikus folyamatokról van szó: mintha modern működési rendszerű szigetek léteznének a tájban, a háttérben pedig ott vannak azon területek, melyeket érintetlenül hagy az előbbieken lezajló fejlődés.

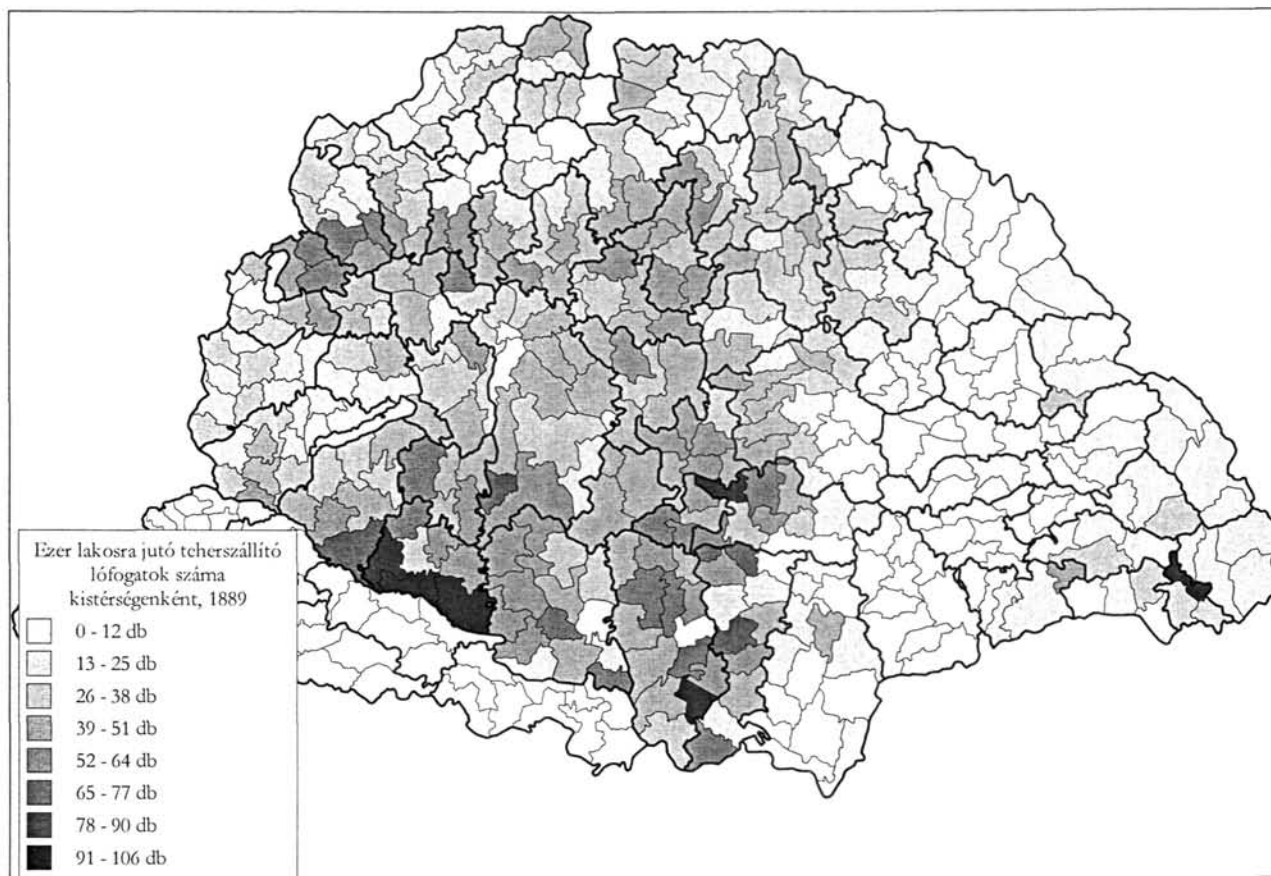
Összességében tehát ezek azok a kistérségek, melyek lakossága a legkevésbé kapcsolódik be az árutermelésbe, melyek gazdálkodó egységei nem, vagy alig tartanak fenn igavonó állatokat. A tizenhét legalacsonyabb értékű fogatolt járműállománnyal rendelkező kistérségben alig találunk várost. Nemcsak a 7700 lakosú Dés (Solnok–Doboka megye, dési kistérség), vagy a 3 ezer lakosú Abrudbánya (Alsó-Fehér megye

⁹ Hét kistérséget még vasútvonal sem érint.

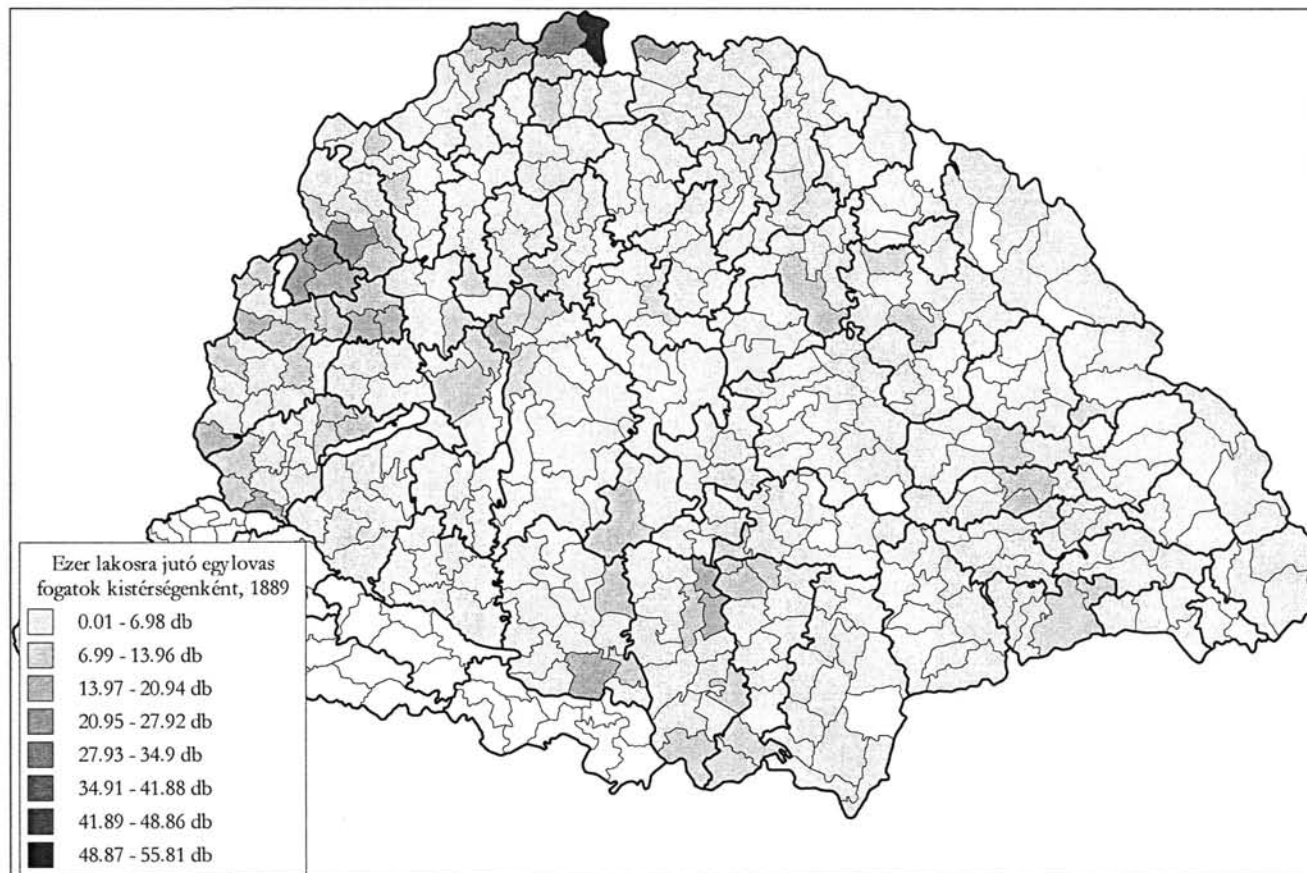
¹⁰ Máramaros az ország legkisebb jövedelmezőségű területe (0,42 forint/hold. A korban az ország legnagyobb mezőgazdasági jövedelmet hozó területei Bács-Bodrog megyében (7,58 forint/hold) vannak.

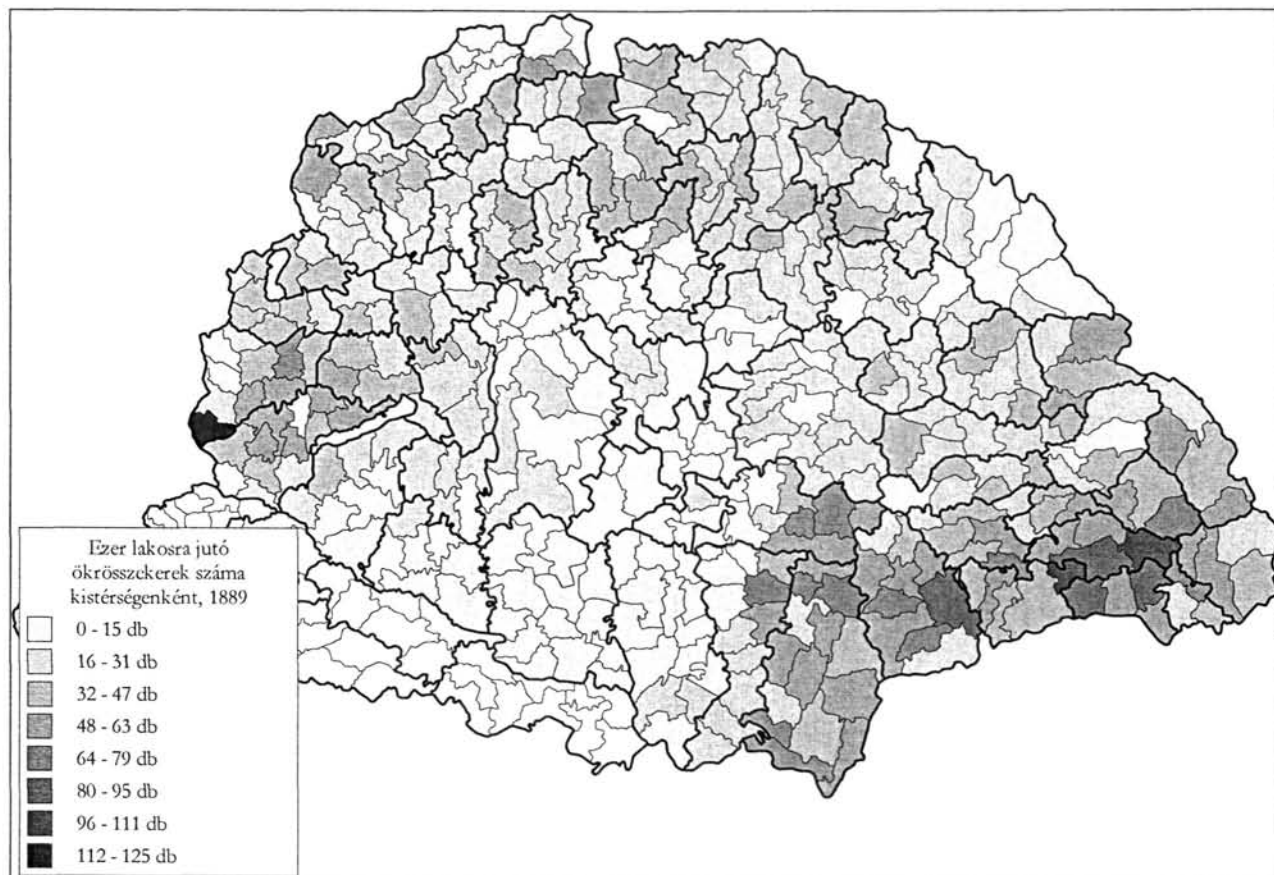
5. ábra. Ezer lakosra jutó összes lófogat kistérségeként

6. ábra. Ezer lakosra jutó teherszállító lófogat kistérségenként

7. ábra. Ezer lakosra jutó egy lovas fogatok kistérségeként

8. ábra. Ezer lakosra jutó ökrösszekerek kistérségenként

verespataki kistérség), hanem Máramarossziget (15 ezer lakos), sőt a nagy múltú Marosvásárhely (14 ezer lakos) sem képes olyan vonzóerőt gyakorolni környezetére, melynek hatására a fogatolt járművek száma megemelkedne.

A ló- és ökrösfogatok területi sajátosságai

Magyarország nagytájai közül összességében a Dunántúl rendelkezik a legnagyobb relatív szállítási kapacitással. A Dunántúlon az ezer lakosra eső fogatolt járművek száma 80, ugyanez az érték az Alföldön 66, a Felvidéken 61, Erdélyben 63. Dunántúl azért került a rangsor élére, mert bár az ezer lakosra eső lófogatú járművek tekintetében némileg lemarad az Alföld mögött, de az ezer lakosra eső ökrösszekerek számában jóval megelőzi azt.

A kistérségek 71%-ában kevesebb mint kétezer lófogatú járművet számlálnak össze. A lófogatok abszolút számában Budapest, Jász-Nagykun-Szolnok megye tiszai felső, Torontál megye nagybecskereki és pancsovai, Csongrád megye tiszáninneni és tiszántúli, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye kecskeméti alsó, Bács-Bodrog megye újvidéki kistérségei állnak az élen.

A lófogatokkal való területi ellátottság különbségei jelentősek (5. ábra). Baranyától Bács-Bodrog és Torontál megyéken át Temes megyéig húzódik az ország lófogatokkal legjobban ellátott területe. Egy Máramaros–Hunyad megyék közötti képzeletbeli tengely mentén fekvő kistérségekre pedig a kevés lovas fogat a jellemző. Máramaros, Szolnok-Doboka, Kolozs, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér, Kis-Küküllő, Hunyad megyék kistérségeiben az ezer lakosra eső lovas járművek száma nem éri el a tizenkilencet. A legalacsonyabb színvonalú (2–5 lófogat/ezer lakos) szállítási kapacitással három Hunyad megyei (marosillyei, hunyadi és algyógyi), az Alsó-Fehér megyei verespataki, és a Torda-Aranyos megyei topánfalvi kistérsége rendelkezik.

Az ezer lakosra eső teherszállító lovas fogatok tekintetében elgondolkodtató az a kiemelkedő érték, amelyet Baranya megye három, a Dráva folyó által határolt kistérségében (baranyavári, siklósi, szentlőrinci) találunk. Mivel egyik kistérség sem tartozik a számottevő iparral, bányászattal rendelkező területek közé (összesen hat, 20-nál több alkalmazottat foglalkoztató vállalat működik itt), a teherszállító fogatok magas arányát vélhetőleg a horvátországi területekkel szekerén zajló kereskedelem okozza (6. ábra).

Az egylovas fogatok leginkább Árva megye trsztenai (56 egylovas fogat/ezer lakos) és námesztői kistérségére (35 egylovas fogat/ezer lakos) jellemzőek. A kistérségek több mint felében (53%) az ezer lakosra eső egylovas fogatok értéke nem éri el a kettőt (7. ábra).

A kistérségek kétharmadában ezer lakosonként kevesebb mint harminc ökrösszekér létezik. Az ökrösszekerekkel legjobban ellátott hét kistérség közül egy kivételével valamennyi Erdélyben fekszik (8. ábra). Ökrösszekerek legsűrűbben Vas megye mura-szombati kistérségében fordulnak elő, bár ennek a kiemelkedő értéknek (125 ökrösszekér/ezer lakos) a megbízhatóságát erősen megkérdőjelezi, hogy az 1895-ös mezőgazdasági összeírás már nagyságrendileg kevesebb ökrösfogatot talál itt.

Fogatolt járművek a városokban

Összesen 113 járási jogú és 25 törvényhatósági jogú városban (összslakosság: 2,456 millió fő) 1889-ben 16 312 darab személyszállító és 52 554 teherszállító lovas fogatot

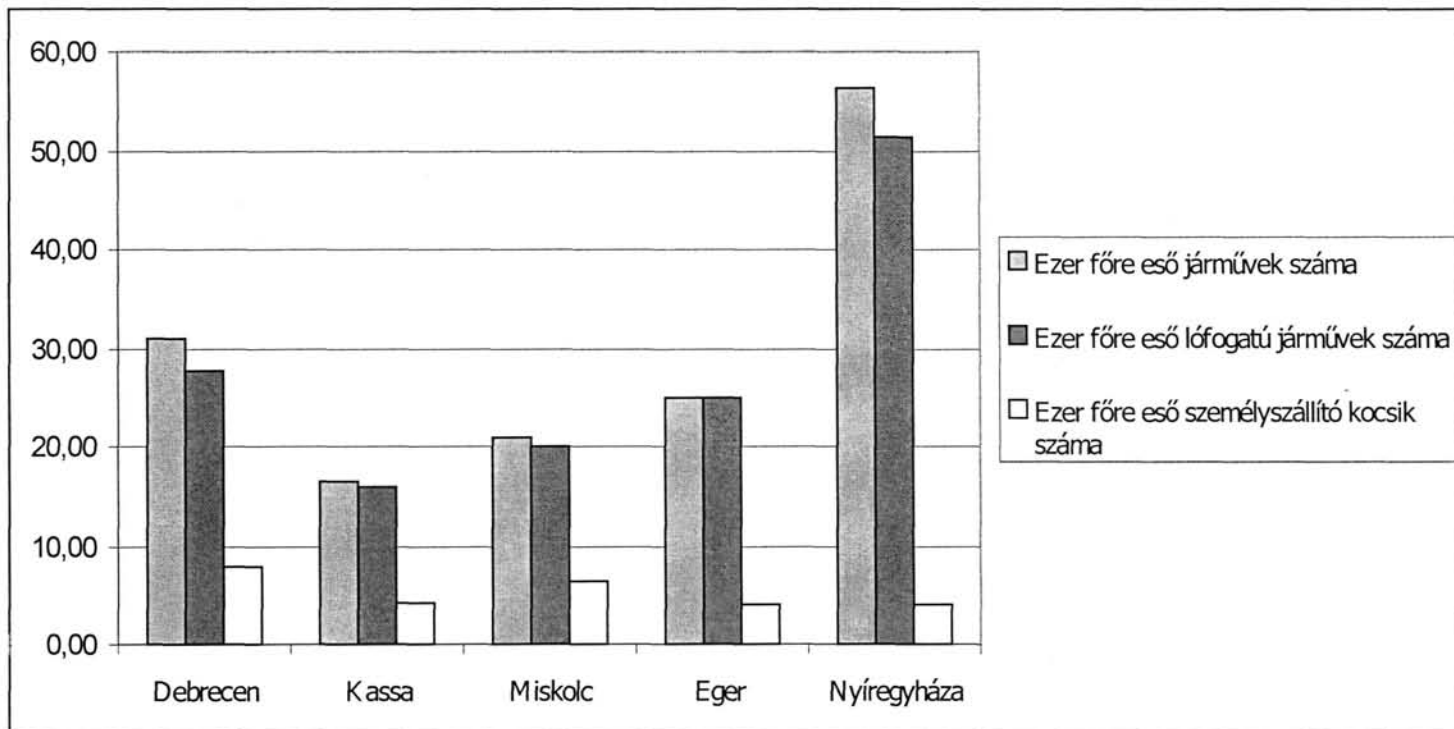
regisztrálnak. Az ökrösszekerek száma pedig 14 143 darab. A városi népesség halmazában az ezer lakosra eső összes jármű száma (34 db) alacsonyabb, mint a községekben, falvakban élők esetében. A falusi népesség viszonylatában ezer lakosra mintegy 73 fogatolt jármű esik.

A relatíve legnagyobb járműállománnyal (90–138 jármű/ezer lakos) rendelkező városok (Ruszt, Podolin, Vinga, Vízakna, Leibic, Breznóbánya) igen alacsony népességszámú (1,5–4,8 ezer lakos), s ezen belül még kevesebb magyar lakossággal rendelkező települések. Közös jellemzőjük, hogy lakóik fő kenyérkeresetét nem a földművelés biztosítja. A takácsiparáról nevezetes, németek lakta Podolin a lenvászon készítés szépségségi központja, Leibicben fonó- és szövőgyár működik, a túlnyomórészt szlovákok lakta Breznóbánya lakói pedig iparosok, valamint bányászattal, marhakereskedéssel és fuvarozással foglalkoznak. Az Alsó-Fehér megyei Vízaknán nemcsak sóbánya, hanem sós vizű fürdőtelep is üzemel, a másik kisváros, Vinga pedig – a Pallas lexikon szerint – a leggazdagabb bolgár helység Temes megyében. A fertőmelléki borvidék központjának, a nagyobb részét németek lakta Rusztnak a lakosai művelt borkereskedők.

A városok második csoportját a 41–89 jármű/ezer lakos járműállománnyal rendelkező települések (51 darab) alkotják. Ezen városok relatív járműállománya magasabb értékű, mint amit a városok harmadik – leginkább tipikusnak tekinthető – csoportjában találunk. A fejlett relatív járműállománnyal bíró városok többsége alföldi. Jelentős külterki népességgel rendelkező törvényhatósági jogú városokat (Hódmezővásárhely, Szeged), fontos mezőgazdasági árutertermelő központokat (Makó, a hajdúsági városok, Karcag, Kisújszállás, Cegléd, Kiskunhalas, Nagykőrös, Nyíregyháza stb.) és túlnyomórészt német, német–szerb lakossággal rendelkező délvidéki kereskedővárosokat (Pancsova, Versec, Zombor) találunk itt. A 29 alföldi városon túl tizenkét felvidéki, kilenc erdélyi és csak egy dunántúli város (Kismarton) tartozik még ebbe a halmazba.

A városok harmadik, legalacsonyabb relatív járműállománnyal (10–40 jármű/ezer lakos) rendelkező csoportjába (81 város) tartozik a törvényhatósági jogú városok túlnyomó többsége: (25-ből 19). Mindez nem véletlen. A tömegközlekedéssel rendelkező városokban a járművek lakossághoz viszonyított aránya alacsonyabb értéket mutat, mint a semmiféle szervezett közlekedéssel nem rendelkező, esetenként nagy határral rendelkező városokban.

A városok termelési szerkezete, kulturális hagyományai, környezetükre gyakorolt vonzóereje a közúti járműveikben is tükröződik. Szemléletes példája ennek Kassa, Miskolc, Eger, Nyíregyháza és Debrecen – öt különböző sajátosságokat felmutató város összehasonlítása (9. ábra). 1889-ben az öt városból még csak egy (Debrecen) rendelkezik tömegközlekedéssel. Debrecen polgári hagyományait, lakosainak relatív jómódját mutatja a személyszállító kocsik abszolút értékben magas száma (452 db), ezzel szemben Miskolcon, Kassán, Nyíregyházán, és különösen Egerben a városképhez sokkal kevésbé tartoznak hozzá a személyszállító fogatok. Debrecen és Nyíregyháza – a két jelentős mezőgazdasági árutertermelő vonzáskörzettel rendelkező város relatíve nagyobb teherszállító járműállománnyal rendelkeznek, mint Miskolc és Kassa, a két inkább ipari termeléssel, kereskedelemmel foglalkozó település. Mindez azért van így, mert a jelentős ipari termelőegységek szállításaik lebonyolításához nagy kapacitású infrastruktúrával rendelkeznek: a termékeket iparvágányok közvetítik a vasútállomásokra. Emiatt az iparvállalatok kevésbé vannak ráutalva a fuvarszekerekre, mint a mezőgazdasági termelők. Nyíregyháza és vonzáskörzetének árutertermelési szerkezete (országosan kiemelkedő dohánytermelés) és a város és a bokortanyái közötti kapcsolat igényeli relatíve a legtöbb fogatolt járművet. Ami pedig Egert illeti, a mutatókban tükröződik a szőlőgazdálkodás,

9. ábra. Öt város relatív járműállománya

borászat szállítási igényessége, de az is látszik, hogy a kisebb tömegű, de nagy értékű termények fuvarozása relatíve kevesebb járművet igényel, mint a tömegterményeké (gabona, dohány stb.).

A járműállomány relatív nagysága és a város jelentősége, környezetében betöltött funkciói közötti ellentmondás különösen szembetűnő a főváros esetében. Budapest az ezer lakosra eső fogatolt járművek tekintetében az ország leggyengébben ellátott területe (15 jármű/ezer lakos), mindeközben a város a legfejlettebb szállítási struktúrák felett rendelkezik, az ország közlekedési és kommunikációs hálózatainak valódi központja. Mindebből az következik, hogy a városok esetében a relatív járműállomány nagysága önmagában igen keveset árul el a város valódi közúti szállítási kapacitásáról.

Érdekes módon a személyszállító kocsik tartása a vélelmezettnél kevésbé jellemző a városi életre. 138 város adatai szerint hét személyszállító kocsi esik ezer lakosra, míg ugyanez a falvakban élők esetében 13. A korban a személyszállító kocsik iránti igény-szint tehát rendkívül alacsony, birtoklásuk és használatuk nem tartozik hozzá a hétköz-napi élethez. A vizsgált városok 70%-ában az ezer lakosra eső személyszállító kocsik száma tíznél kisebb, 30 városban 11–20 közé esik és csak 11 városban több mint 21. Ez utóbbi, a relatíve legtöbb személyszállító járművel rendelkező városok (Vinga, Fehér-templom, Versec, Zenta, Karcag, Poprád, Ruszt, Szolnok, Csíkszereda, Leibic és Szepesszombat) csoportjából – a korábban már említett forráskritikai okok miatt – azonban csak Poprád, Ruszt, Leibic és Szepesszombat, túlnyomórészt németek lakta kisvárosok értékeit tekinthetjük mérvadónak.

Következtetések

Mint az előbbieken láttuk, jelentős nagyságrendi, minőségi különbségek léteznek a kistérségek szállítási kapacitásában. Mindazonáltal a valódi kérdés az, mi is ennek a jelentősége. Hogyan hat ki a járműállomány abszolút és relatív értéke egy kistérség életére? Lehet-e azt állítani, hogy kedvező, ha egy kistérség magas és kedvezőtlen, ha alacsony szállítási kapacitással rendelkezik?

A járműállomány számsorai önmagában nem többek, mint erőforrás-mutatók. Ez az erőforrás-mutató ugyan utalhat a vizsgált terület sajátosságaira, de valódi mélységében nem képes feltárni egy térség fejlődési szintjét, pillanatnyi állapotát.

A kistérségek szállítási kapacitásainak mértékére ugyanis a kistérségek igen eltérően reagálhatnak, például az ezer főre eső alacsony értékű járműszám más mutatók értékeit megemelhetik. Máramarosban kevés fogatolt járművet tartanak a gazdálkodók? A válasz: országosan itt a legmagasabb az önálló fuvarosok aránya.¹¹ Mindebből persze az már nem következik, hogy a különböző mutatók – a kistérségek fejlettségi szintjének, modernizációs pozíciójuknak megítélésékor – azonos súllyal esnének latba. Úgy gondolom, egy kistérség állapota a környezetében lévő többi kistérség, esetleg régió kontextusában mutatkozik meg leginkább.

Általánosságban igaz, hogy a legfejlettebb szállítási struktúrákkal (fővonalai vasút, áru- és személyszállításra alkalmas vasútállomások, vízi út, kikötők) rendelkező területek áruszállítási feladataikat kevesebb járművel is meg tudják oldani. Nem lehet tehát azt állítani, hogy minél nagyobb a relatív járműállomány, annál fejlettebb a kistérség. Másrészt az is nyilván-

¹¹ Tehát a megyebéli bányák, gőzfürészek által előállított termékeket önálló fuvarosok szállítják az iparvágányokra, szemben azzal az országosan tipikusnak tekinthető gyakorlattal, hogy a parasztság a fuvarozást vállalkozóknak a földjükön és mellékesen bérfuvarozást is vállalnak.

vánvaló, hogy a fejletlenebb területekről kevesebb áru kerül a piacokra, melyekhez kevesebb fuvarszekér szükségeltetik.

	Össznépesség, 1890	Östermeléssel foglalkozó népesség (keresők, eltartottak), 1890	Önálló birto- kos és bérlő (keresők), 1890	Ipari keresők, 1890	Önálló iparosok, 1890
Egyfogatú személyszállító lovas k.	0,653	0,639	0,540	0,644	0,694
Kétfogatú személyszállító lovas k.	0,677	0,673	0,559	0,605	0,689
Egyfogatú teherszállító lovas kocsik	0,440	0,408	0,287	0,549	0,527
Kétfogatú teherszállító lovas kocsik	0,818	0,795	0,601	0,821	0,888
Ökrösszekerek	0,495	0,516	0,667	0,367	0,314
Összes jármű	0,908	0,898	0,786	0,850	0,900

10. ábra. A megyék népessége, foglalkozáscsoportjai és fogatolt járművei közötti korrelációk

Végeredményben a járműállomány abszolút ill. relatív nagyságánál fontosabbnak tűnik a fogatolt járművek kihasználtsága. Erről azonban – tekintettel arra, hogy a közúti közlekedés lényegi sajátossága szervezetlen és individualista jellege – csak közvetett módszerrel készíthetők becslések.

Véleményem szerint a járműállomány kistérségi különbségeit csak kismértékben indokolja az eltérő természeti környezet. Vannak lóartásra alkalmasabb területek és vannak területek, melyek sajátosságaihoz az ökör vontatta szekerek inkább megfelelnek. A területi egyenlőtlenségeket az adott kistérség árutermelésének sajátosságai, a területi munkamegosztásban betöltött szerepe, a kulturális tradíció inkább magyarázzák.

A kérdés: milyen statisztikai összefüggések léteznek a népesség foglalkozási csoportjai és a fogatolt járműveinek fajtái között. Sajnálatos módon korrelációs számításokat csak a megyei lakosság és a törvényhatósági jogú városok népessége tekintetében lehet elvégezni, mert az 1890-es népszámlálási adatok községsoros foglalkozási adatait nem hozták nyilvánosságra. Tehát nem ismerjük, hogy az egyes községekben, járási jogú városokban mi a lakosság foglalkozása. Viszont az 1900-as népszámlálás publikálásakor a statisztikusok közölték az 1890-es megyei és törvényhatósági jogú városokra vonatkozó adatsorokat.

Korrelációs számítások¹² több összefüggésre ill. különbségre mutatnak rá a megyék és a fogatolt járművek, illetve a törvényhatósági jogú városok és járművek között (10–11. ábrák). Az első szembetűnő érdekesség, hogy szoros matematikai összefüggés

¹² A korreláció két adathalmaz kapcsolatának szorosságát határozza meg. A korrelációs együttható értéke -1 és $+1$ közötti lehet. Minél szorosabb a kapcsolat a két adathalmaz között, annál nagyobb a korrelációs együttható értéke. Ha a két adathalmaz között nincs kapcsolat, akkor a korreláció értéke a nulla közelében van.

létezik a megyék népessége és a kétfogatú teherszállító lovas kocsik között (0,818), de ugyanez a kapcsolat már gyengébb (0,641) a vizsgált városok esetében. A törvényhatósági jogú városokban viszont a népességszám és az egyfogatú személyszállító (0,975), valamint egyfogatú teherszállító lófogatok (0,884) között szoros a kapcsolat.

	Össznépesség, 1890	Östermeléssel foglalkozó népesség (keresők, eltartottak), 1890	Önálló birtokos és bérlő (keresők), 1890	Ipari keresők, 1890	Önálló iparosok, 1890
Egyfogatú személyszállító lovas k.	0,975	0,072	0,079	0,992	0,955
Kétfogatú személyszállító lovas k.	0,724	0,067	0,102	0,739	0,711
Egyfogatú teherszállító lovas kocsik	0,884	0,361	0,375	0,856	0,821
Kétfogatú teherszállító lovas kocsik	0,641	0,829	0,845	0,525	0,517
Ökrösszekerek	-0,063	0,556	0,563	-0,156	-0,052
Összes jármű	0,870	0,608	0,633	0,797	0,780

11. ábra. A törvényhatósági jogú városok népessége, foglalkozáscsoportjai és fogatolt járművei közötti korreláció

A megyebéli önálló birtokosok és bérlők létszáma valamint a kétlovas teherszállító fogatok között meglehetősen gyenge az összefüggés (0,601), ellentétben az ipari keresőkkel és önálló iparosokkal (0,821 és 0,888). Mindez azt jelenti, hogy a kétlovas teherszállító járművek számának növekedése sokkal inkább az ipari keresők és önálló iparosok létszámától függ, azaz az ipari termelés által keltett szállítási szükséglet úgy emeli meg a megyék szállítási kapacitását, hogy a gazdák több kettős lófogatot állítanak forgalomba.

Mindez azonban már nem érvényes a törvényhatósági jogú városokra. Itt a kétlovas teherszállító járművek száma szorosan összefügg a városokban élő östermelő ill. önálló birtokos és bérlő népesség létszámával és nincs kapcsolatban az ipari keresőkkel és önálló iparosokkal. A vizsgált városokban zajló ipari termelés tehát nem emeli meg a kétfogatú teherszállító kocsik számát. Mindennek az a magyarázata, hogy a korban a termelőüzemek és vasútállomások között inkább iparvágányok, mint fogatolt járművek biztosítják a kapcsolatot. Mindazonáltal pont fordított a helyzet az egyfogatú teherszállító lovas kocsik esetében. Az egyfogatú teherszállító járművek számának nincs kapcsolata a városok östermelő ill. önálló birtokos és bérlő népességének létszámával, de szorosan összefügg az ipari keresőkkel és önálló birtokosokkal. Miért van ez így? Úgy vélem, a magyarázatot az egy- és kettős lófogatok vonóereje közötti különbségben, a fogattartás anyagi feltételeiben, a városrészek közötti teherforgalom sajátosságaiban kell keresni.

Melléklet: Magyarország fogatolt járműállománya 1889-ben*

Megye	Igazgatási egység (járás, járási jogú város, törvényhatósági jogú város)	Személyszállító egylovas fogat	Személyszállító kétlovas fogat	Teher szállító egylovas fogat	Teher szállító kétlovas fogat	Ökrösszekér
Abaúj-Torna	csereháti	28	177	11	968	767
Abaúj-Torna	füzéri	3	303	4	580	972
Abaúj-Torna	gönci	3	152	6	868	500
Abaúj-Torna	kassai	27	146	1	1045	917
Abaúj-Torna	szikszói	12	141	113	1530	487
Abaúj-Torna	tornai	8	168	8	1080	869
Abaúj-Torna	Kassa	13	111	89	247	17
Alsó-Fehér	alvinci	66	29	0	22	1371
Alsó-Fehér	balászfalvi	4	90	1	39	1518
Alsó-Fehér	kisenyedi	32	120	2	55	1390
Alsó-Fehér	magyarigenti	51	37	0	137	983
Alsó-Fehér	marosúvári	47	74	1	14	638
Alsó-Fehér	nagyenyedi	46	48	16	13	1073
Alsó-Fehér	verespataki	2	21	11	30	508
Alsó-Fehér	Abrudbánya	3	15	9	14	43
Alsó-Fehér	Gyulafehérvár	37	56	23	30	174
Alsó-Fehér	Nagyenyed	29	39	0	2	76
Alsó-Fehér	Vízakna	11	30	0	17	326
Arad	aradi	0	56	106	2019	311
Arad	borosjenői	2	74	0	1625	1233
Arad	borossebesi	2	106	1	490	1979
Arad	eleki	5	605	5	2502	103
Arad	kisjenői	2	595	14	3036	615
Arad	nagyhalmágyi	0	20	14	221	844
Arad	pécskai	14	107	294	1633	222
Arad	radnai	3	94	24	249	1557
Arad	ternovai	0	42	0	734	1496
Arad	világosi	21	540	8	1773	565
Arad	Arad	26	38	61	538	51
Árva	alsókubini	102	130	60	317	799
Árva	námesztói	170	110	704	383	371
Árva	trsztenai	627	166	842	228	193
Árva	vári	5	36	75	263	499
Bács-Bodrog	apatini	16	652	85	2809	97
Bács-Bodrog	bácsalmási	12	60	29	2811	370
Bács-Bodrog	bajai	27	510	246	2672	226
Bács-Bodrog	hódsági	214	1080	22	1988	53
Bács-Bodrog	kúlai	10	254	80	2999	142
Bács-Bodrog	németpalánki	122	2328	30	718	52
Bács-Bodrog	óbecsei	159	2881	0	530	472
Bács-Bodrog	títeli	0	0	113	1677	199
Bács-Bodrog	topolyai	52	730	100	2327	212
Bács-Bodrog	újvidéki	597	1263	29	2314	376
Bács-Bodrog	zentai	192	836	28	1531	202
Bács-Bodrog	zombori	2	28	140	3433	94
Bács-Bodrog	zsablyai	136	1382	34	512	170
Bács-Bodrog	Baja	18	70	42	343	36
Bács-Bodrog	Szabadka	1	96		2384	342

* Az eredeti dokumentum szerkesztett formátumban.

Megye	Igazgatási egység (járás, járási jogú város, törvényhatósági jogú város)	Személyszállító egylovas fogat	Személyszállító kétlovas fogat	Teher szállító egylovas fogat	Teher szállító kétlovas fogat	Ökrösszekér
Bács-Bodrog	Zenta	287	963	181	274	330
Bács-Bodrog	Zombor	1	17	21	996	98
Baranya	baranyavári	10	70	57	4701	408
Baranya	hegyháti	9	45	72	2841	664
Baranya	mohácsi	4	63	70	2826	420
Baranya	pécsi	0	45	29	2133	1013
Baranya	pécsváradi	9	20	53	1966	512
Baranya	siklói	1	65	30	3505	255
Baranya	szentlőrinci	0	100	8	3873	449
Baranya	Pécs	10	203	2	389	41
Bars	aranyosmaróti	38	420	10	782	814
Bars	garamszentkeresztii	3	224	1	433	991
Bars	lévai	16	945	21	2100	525
Bars	oszlányi	3	98	6	155	315
Bars	verebélyi	12	405	12	1382	502
Bars	Körmöcbánya	10	34	6	57	190
Bars	Léva	1	21	0	93	65
Bars	Újbánya	5	6	2	9	107
Békés	békéscsabai	6	105	4	2068	398
Békés	békési	4	105	0	2748	444
Békés	gyomai	5	23	0	1329	271
Békés	gyulai	1	250	0	482	189
Békés	oroszázi	11	193	0	2504	688
Békés	szarvasi	13	64	5	2552	520
Békés	szeghalmi	2	282	0	1122	402
Békés	Gyula	0	36	0	755	17
Bereg	felvidéki	0	32	3	412	837
Bereg	mezőkászonnyi	0	66	5	865	900
Bereg	munkácsi	6	99	12	504	1723
Bereg	szolyvai	0	39	0	219	385
Bereg	tiszaháti	6	77	1	1209	1316
Bereg	Beregszász	5	47	15	118	73
Bereg	Munkács	6	71	23	22	65
Beszterce-Naszód	bessenyői	16	213	14	430	1264
Beszterce-Naszód	jádi	8	462	194	1020	1667
Beszterce-Naszód	naszódi	17	117	1	313	433
Beszterce-Naszód	óradnai	18	199	3	214	1234
Beszterce-Naszód	Beszterce	4	50	33	139	157
Bihar	belényesi	74	101	2	124	823
Bihar	béli	1	39	0	355	517
Bihar	berettyóújfalui	1	181	1	1234	520
Bihar	cséffai	5	783	0	1149	408
Bihar	derecskei	6	319	7	442	426
Bihar	élesdi	33	46	19	293	873
Bihar	érmihályfalvai	4	166	3	676	552
Bihar	központi	21	152	16	1061	708
Bihar	magyarsékei	4	203	7	193	679
Bihar	margitai	7	167	70	697	913
Bihar	mezőkeresztesi	0	124	0	1341	527
Bihar	nagyszalontai	62	337	0	1552	580
Bihar	szalárdi	8	247	2	764	691
Bihar	székelyházi	0	81	2	1368	409
Bihar	tenkei	0	166	14	695	733

Megye	Igazgatási egység (járás, járási jogú város, törvényhatósági jogú város)	Személyszállító egylovas fogat	Személyszállító kétlovas fogat	Teher szállító egylovas fogat	Teher szállító kétlovas fogat	Ökrösszekér
Bihar	vaskóhi	0	44	0	68	621
Bihar	Nagyvárad	102	119	217	370	33
Borsod	egri	13	192	138	2650	529
Borsod	mezőcsáti	16	208	20	1819	755
Borsod	miskolci	28	212	115	1294	946
Borsod	ózdí	1	60	7	832	296
Borsod	szendrői	3	143	18	1306	925
Borsod	szentpéteri	7	86	25	782	694
Borsod	Miskolc	24	173	99	310	32
Brassó	alvidéki	78	168	12	1637	1323
Brassó	felvidéki	64	273	104	895	1201
Brassó	hétfalusi	60	301	10	576	897
Brassó	Brassó	29	251	88	561	76
Csanád	battonyai	7	412	0	1324	331
Csanád	kovácsházi	2	117	1	1320	371
Csanád	központi	0	102	1	1803	217
Csanád	nagylaki	0	20	1	1752	161
Csanád	Makó	0	74	0	2096	0
Csík	felcsíki	6	456	3	774	1193
Csík	gyergyószentmiklósi	6	163	6	725	2050
Csík	gyergyótölgyesi	12	83	1	156	233
Csík	kászonalcsíki	1	201	1	366	1365
Csík	Csíkszereda	4	43	0	0	53
Csongrád	csongrádi	0	16	26	1353	230
Csongrád	tiszáninneni	30	885	162	1020	636
Csongrád	tiszántúli	10	571	5	934	391
Csongrád	Hódmezővásárhely	1	41	2	2500	85
Csongrád	Szeged	52	127	1020	3248	480
Csongrád	Szentes	0	16	0	1531	49
Esztergom	esztergomi	67	320	69	1309	860
Esztergom	párkányi	44	226	272	1986	500
Esztergom	Esztergom	0	22	3	52	171
Fejér	adonyi	40	426	61	903	743
Fejér	móri	20	123	147	1000	1033
Fejér	sárbogárdi	48	174	75	1598	1019
Fejér	székesfehérvári	170	1051	259	1384	1686
Fejér	váli	31	236	397	2093	812
Fejér	Székesfehérvár	28	55	148	434	44
Fogaras	alsóárpási	1	127	5	272	1928
Fogaras	fogarasi	3	133	24	346	1650
Fogaras	sárkányi	5	62	0	550	1666
Fogaras	törösvári	7	173	0	0	1216
Gömör-Kishont	nagyrőcei	17	108	94	779	950
Gömör-Kishont	rimaszécsi	12	328	176	1092	1147
Gömör-Kishont	rimaszombati	4	152	3	841	1294
Gömör-Kishont	rozsnyói	13	113	45	578	1261
Gömör-Kishont	tornaljai	13	240	9	1539	1156
Gömör-Kishont	Dobsina	0	32	0	91	9
Gömör-Kishont	Jolsva	0	31	10	53	29
Gömör-Kishont	Nagyrőce	1	34	2	34	26
Gömör-Kishont	Rimaszombat	1	32	10	38	48
Gömör-Kishont	Rozsnyó	1	30	11	40	10
Győr	pusztai	145	377	403	713	772

Megye	Igazgatási egység (járás, járási jogú város, törvényhatósági jogú város)	Személyszállító egylovas fogat	Személyszállító kétlovas fogat	Teherszállító egylovas fogat	Teherszállító kétlovas fogat	Ökrös-zseker
Győr	tószigetcsilizközi	87	214	479	1527	1187
Győr	Győr	35	73	130	281	56
Hajdú	balmazújvárosi	7	79	104	1445	887
Hajdú	nádudvari	4	323	1	1540	53
Hajdú	Debrecen	28	424	252	877	182
Hajdú	Hadház	2	12	0	177	389
Hajdú	Hajdúböszörmény	0	23	9	896	95
Hajdú	Hajdúnánás	0	42	0	434	412
Hajdú	Hajdúszoboszló	0	21	0	674	61
Háromszék	kézdi	17	437	31	970	1153
Háromszék	miklósvári	4	256	0	406	1012
Háromszék	orbai	44	476	0	566	789
Háromszék	sepsi	27	854	6	503	2409
Háromszék	Kézdivásárhely	5	80	8	31	34
Háromszék	Sepsiszentgyörgy	0	81	12	74	97
Heves	egri	24	371	274	1948	671
Heves	gyöngyösi	24	181	122	1390	735
Heves	hatvani	3	147	12	1051	457
Heves	hevesi	2	227	8	1521	445
Heves	pétervásári	4	118	38	1525	393
Heves	tiszafüredi	1	119	14	1788	534
Heves	Eger	11	80	318	151	1
Heves	Gyöngyös	16	34	100	108	8
Hont	báti	1	212	20	771	506
Hont	ípolysági	7	312	64	1095	659
Hont	korponai	2	50	4	532	938
Hont	nagycsalorniai	2	100	52	521	515
Hont	szobi	13	157	62	1088	1032
Hont	Bakabánya	2	7	6	29	70
Hont	Korpona	0	17	41	60	123
Hont	Selmec- és Bélabánya	5	58	3	96	66
Hunyad	algyógyi	18	28	2	8	1143
Hunyad	brádi	8	57	49	45	1003
Hunyad	dévai	29	94	2	62	1792
Hunyad	hátszegi	3	121	0	112	2129
Hunyad	hunyadi	5	30	4	24	1555
Hunyad	körösbányai	17	13	0	85	567
Hunyad	marosillyei	13	76	1	54	1766
Hunyad	petrozsényi	1	44	2	145	384
Hunyad	puji	3	29	1	48	1129
Hunyad	szászvárosi	37	117	5	101	2393
Hunyad	Déva	6	32	0	2	87
Hunyad	Hátszeg	1	16	0	7	0
Hunyad	Szászváros	23	42	1	16	162
Hunyad	Vajdahunyad	0	14	0	14	52
Jász-Nagykun-Szolnok	jászsági alsó	7	122	26	2670	735
Jász-Nagykun-Szolnok	jászsági felső	4	201	7	1452	612
Jász-Nagykun-Szolnok	tiszai alsó	13	745	5	1162	548
Jász-Nagykun-Szolnok	tiszai felső	2	545	0	1694	694
Jász-Nagykun-Szolnok	tiszai közép	19	166	39	2172	784
Jász-Nagykun-Szolnok	Jászberény	0	9	5	840	94
Jász-Nagykun-Szolnok	Karcag	5	814	0	581	205
Jász-Nagykun-Szolnok	Kisújszállás	0	37	0	524	143

Megye	Igazgatási egység (járás, járási jogú város, törvényhatósági jogú város)	Személyszállító egylovas fogat	Személyszállító kétlovas fogat	Teher szállító egylovas fogat	Teher szállító kétlovas fogat	Ökrös-zseker
Jász-Nagykun-Szolnok	Kunszentmárton	0	55	0	749	88
Jász-Nagykun-Szolnok	Mezőtúr	10	147	0	1210	188
Jász-Nagykun-Szolnok	Szolnok	3	550	0	4	147
Jász-Nagykun-Szolnok	Túrkeve	0	151	0	715	127
Kisküküllő	dicsőszentmártoni	15	118	7	149	1260
Kisküküllő	erzsébetvárosi	17	184	0	279	1767
Kisküküllő	hosszúasói	30	114	19	101	675
Kisküküllő	radnóti	34	63	9	56	626
Kisküküllő	Erzsébetváros	8	22	0	10	53
Kolozs	almási	1	51	6	54	446
Kolozs	bánffyhungyadi	29	106	12	189	1188
Kolozs	gyalui	28	45	36	111	520
Kolozs	kolozsvári	88	105	22	24	614
Kolozs	mezőörményesi	15	81	35	109	350
Kolozs	mocsi	110	114	38	33	587
Kolozs	nádasmenti	46	45	31	31	604
Kolozs	tekei	34	130	7	233	715
Kolozs	Kolozs	0	6	45	3	165
Kolozs	Kolozsvár	134	117	276	130	397
Komárom	csallóközi	41	250	87	1898	792
Komárom	gesztesi	56	297	195	1633	1224
Komárom	tatai	201	700	81	843	883
Komárom	udvardi	72	829	117	1777	927
Komárom	Komárom	21	54	55	158	30
Krassó-Szörény	bégai	2	156	29	301	1094
Krassó-Szörény	bogsáni	7	335	13	478	1949
Krassó-Szörény	bozovicsi	6	30	0	182	1148
Krassó-Szörény	facseti	5	131	5	184	1425
Krassó-Szörény	járni	20	528	0	251	2487
Krassó-Szörény	karánsebesi	6	163	1	663	1049
Krassó-Szörény	lugosi	42	291	9	303	394
Krassó-Szörény	marosi	46	114	10	59	1200
Krassó-Szörény	moldovai	76	381	37	188	1801
Krassó-Szörény	oravicaí	10	289	1	373	1377
Krassó-Szörény	orsovai	12	188	119	243	1167
Krassó-Szörény	resicai	2	355	3	329	2137
Krassó-Szörény	temesi	3	38	3	850	1090
Krassó-Szörény	tergovai	0	119	0	213	1617
Krassó-Szörény	Karánsebes	6	57	0	9	168
Krassó-Szörény	Lugos	32	99	14	123	97
Liptó	liptószentmiklósi	6	154	4	687	303
Liptó	liptóújvári	4	128	3	246	1266
Liptó	olaszi	0	117	48	505	386
Liptó	rózsahegyi	10	54	240	390	656
Máramaros	huszti	6	93	6	588	1118
Máramaros	izavölgyi	0	51	0	442	799
Máramaros	ökörmezői	4	29	13	189	427
Máramaros	szigeti	3	27	4	325	653
Máramaros	tarcsvizi	2	37	6	274	286
Máramaros	técsői	0	65	0	433	704
Máramaros	tiszavölgyi	27	86	59	387	363
Máramaros	visói	6	47	4	421	239
Máramaros	Máramarossziget	16	71	19	50	122

Megye	Igazgatási egység (járás, járási jogú város, törvényhatósági jogú város)	Személyszállító egylovas fogat	Személyszállító kétlovas fogat	Teherszállító egylovas fogat	Teherszállító kétlovas fogat	Ökrös-szekér
Maros-Torda	marosi felső	59	150	25	106	529
Maros-Torda	nyáradszeredai	5	230	19	581	962
Maros-Torda	régényi alsó	32	136	4	330	580
Maros-Torda	régényi felső	10	65	10	250	760
Maros-Torda	Marosvásárhely	28	84	83	33	146
Maros-Torda	Szászrégen	6	78	101	120	27
Moson	magyaróvári	246	775	373	2115	1673
Moson	nezsideri	357	706	428	1419	1254
Moson	rajkai	214	687	292	1125	499
Nagyküküllő	bolyaberethalmi	62	516	37	208	2145
Nagyküküllő	keresdi	9	262	3	474	1936
Nagyküküllő	kőhalmi	56	508	39	678	3349
Nagyküküllő	szentágotai	11	650	56	892	2402
Nagyküküllő	Medgyes	9	36	5	17	167
Nagyküküllő	Segesvár	37	34	0	0	149
Nógrád	balassagyarmati	32	249	52	1073	718
Nógrád	füleki	3	114	8	1114	573
Nógrád	gácsai	26	154	23	526	560
Nógrád	losonci	9	164	14	996	760
Nógrád	nógrádi	8	279	278	1053	831
Nógrád	szécsényi	1	159	25	1102	446
Nógrád	sziráki	12	181	15	1353	771
Nógrád	Losonc	6	18	1	35	15
Nyitra	érsekújvári	12	292	21	1163	831
Nyitra	galgóci	80	254	114	924	826
Nyitra	holicai	5	110	39	455	1588
Nyitra	miavai	91	124	247	229	95
Nyitra	nagytapolcsányi	20	281	20	971	1004
Nyitra	nyitrai	25	425	131	1701	1092
Nyitra	nyitrai székelybokrétai	2	136	2	642	559
Nyitra	pöstyéni	35	233	18	622	977
Nyitra	privigyeyi	9	137	47	553	1500
Nyitra	szenici	12	209	64	948	865
Nyitra	vágsellyeyi	18	273	120	1701	415
Nyitra	vágújhelyi	36	184	183	924	631
Nyitra	Érsekújvár	0	64	0	344	26
Nyitra	Nyitra	36	100	0	80	31
Nyitra	Szakolca	3	12	18	61	216
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	kecskeméti alsó	5	140	4	1928	551
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	kecskeméti felső	7	69	24	1166	393
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	kiskun alsó	0	1240	0	0	297
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	kiskun felső	2	55	14	1543	531
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	pesti alsó	563	2241	0	41	621
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	pesti felső	18	148	126	2476	671
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	pesti közép	2	625	13	1384	784
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	pilisi alsó	218	675	332	1047	109
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	pilisi felső	292	646	102	1034	432
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	solti alsó	18	451	35	2759	728
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	solti felső	11	498	80	1867	860
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	solti közép	0	38	16	3083	283
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	váci alsó	62	520	195	2217	534
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	váci felső	69	223	318	1646	432
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Budapest	1167	1367	1889	3174	25

Megye	Igazgatási egység (járás, járási jogú város, törvényhatósági jogú város)	Személyszállító egylovas fogat	Személyszállító kétlovas fogat	Teher szállító egylovas fogat	Teher szállító kétlovas fogat	Ökrös-zsekér
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Félegyháza	0	35	15	1060	100
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Kecskemét		45	176	961	178
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Kiskunhalas	0	0	14	805	364
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Nagykőrös	0	12	15	1089	344
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Szentendre	27	31	35	68	24
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Vác	28	74	60	183	83
Pozsony	alsócsallóközi	47	207	275	1472	969
Pozsony	felsőcsallóközi	46	141	541	1224	785
Pozsony	galántai	16	155	428	2484	850
Pozsony	malackai	18	129	67	1189	2324
Pozsony	nagyszombati	96	897	132	886	2031
Pozsony	pozsonyi	129	113	204	1481	925
Pozsony	szempei	61	308	58	335	710
Pozsony	Bazin	19	13	3	25	50
Pozsony	Modor	9	9	3	31	124
Pozsony	Nagyszombat	19	32	21	89	0
Pozsony	Pozsony	146	200	177	391	10
Pozsony	Somorja	0	4	22	82	16
Pozsony	Szentgyörgy	8	8	1	13	36
Sáros	alsótárcai	2	60	2	609	636
Sáros	felsőtárcai	66	193	22	470	1002
Sáros	makovikai	45	94	77	251	293
Sáros	sírokai	9	136	3	688	912
Sáros	szekesői	18	79	18	418	600
Sáros	tapolyi	3	178	5	689	499
Sáros	Bártfa	8	48	0	51	173
Sáros	Eperjes	12	95	5	107	3
Sáros	Kisszeben	0	25	1	83	52
Somogy	csurgói	19	757	9	1452	1035
Somogy	igali	37	1120	15	1106	469
Somogy	kaposvári	13	953	30	2355	693
Somogy	lengyeltóti	36	870	28	971	807
Somogy	marcali	38	661	28	1419	1343
Somogy	nagyatádi	17	768	19	2840	709
Somogy	szigetvári	6	128	36	3867	621
Somogy	tabi	58	836	51	1382	890
Somogy	Kaposvár	10	94	23	289	9
Sopron	csepregi	21	89	355	494	1142
Sopron	csornai	81	305	194	1682	858
Sopron	felsőpulyai	89	65	478	316	1162
Sopron	kapuvári	51	109	510	1244	1569
Sopron	kismartoni	162	443	303	1048	1199
Sopron	nagymartoni	73	130	217	269	694
Sopron	soproni	76	90	144	287	1986
Sopron	Kismarton	15	44	0	46	29
Sopron	Ruszt	13	32	6	39	124
Sopron	Sopron	30	90	41	171	277
Szabolcs	bogdányi	2	176	38	928	586
Szabolcs	dadai alsó	4	108	94	1355	778
Szabolcs	dadai felső	8	203	14	594	816
Szabolcs	kisvárdai	18	128	34	1253	752
Szabolcs	nagykállói	20	134	240	1133	1073
Szabolcs	nyírbátori	9	118	45	918	656

Megye	Igazgatási egység (járás, járási jogú város, törvényhatósági jogú város)	Személyszállító egylovas fogat	Személyszállító kétlovas fogat	Teherszállító egylovas fogat	Teherszállító kétlovas fogat	Ökrösszekér
Szabolcs	Nyíregyháza	30	78	291	987	136
Szatmár	csengeri	4	130	1	564	666
Szatmár	erdői	18	75	281	537	718
Szatmár	fehérgyarmati	26	71	225	748	590
Szatmár	mátészalkai	7	97	8	1110	612
Szatmár	nagybányai	11	81	17	251	566
Szatmár	nagykárolyi	23	117	107	1482	546
Szatmár	nagysomkúti	15	98	41	165	756
Szatmár	szatmári	1	114	0	811	1166
Szatmár	szinyérváraljai	3	57	3	577	368
Szatmár	Felsőbánya	7	7	2	43	6
Szatmár	Nagybánya	9	50	7	36	641
Szatmár	Nagykároly	0	21	0	166	93
Szatmár	Szatmárnémeti	13	105	37	326	169
Szeben	nagyszebeni	286	1007	79	1165	3177
Szeben	szászsebesi	68	75	19	49	1062
Szeben	szelistyei	9	30	67	332	556
Szeben	szerdahelyi	39	209	22	174	1343
Szeben	újgyházi	15	2	193	660	1674
Szeben	Nagyszében	8	124	127	115	55
Szeben	Szászsebes	1	21	41	29	107
Szepes	bányai	15	59	5	211	595
Szepes	hernádvölgyi	6	154	6	662	379
Szepes	lőcsei	3	139	0	539	863
Szepes	magurai	7	56	411	231	504
Szepes	poprádvölgyi	53	258	128	568	917
Szepes	tátrai	16	429	12	904	276
Szepes	Gölnicbánya	7	13	8	37	3
Szepes	Igló	3	74	0	107	10
Szepes	Késmárk	8	73	6	72	29
Szepes	Leibicz	7	57	0	90	137
Szepes	Lőcse	7	83	5	108	44
Szepes	Ólubló	2	15	14	35	83
Szepes	Podolin	0	17	4	40	131
Szepes	Poprád	10	29	0	50	1
Szepes	Szepesbéla	5	19	11	64	17
Szepes	Szepesolaszi	8	23	1	39	49
Szepes	Szepesszombat	3	13	0	10	11
Szepes	Szepesváralja	1	8	2	40	6
Szilágy	krasznai	0	85	2	346	665
Szilágy	szilágycsehi	1	76	2	643	945
Szilágy	szilágysomlyói	0	72	3	296	1257
Szilágy	tasnádi	4	153	2	833	885
Szilágy	zilahi	14	102	78	303	980
Szilágy	zsibói	3	63	1	190	602
Szilágy	Szilágysomlyó	1	31	6	147	125
Szilágy	Zilah	15	60	0	13	146
Szolnok-Doboka	betleni	74	104	7	117	733
Szolnok-Doboka	csáki	18	64	25	71	500
Szolnok-Doboka	dési	61	64	12	62	621
Szolnok-Doboka	kékesi	26	113	20	60	993
Szolnok-Doboka	magyarláposi	33	115	20	322	1182
Szolnok-Doboka	nagyilondai	5	57	16	148	1010

Megye	Igazgatási egység (járás, járási jogú város, törvényhatósági jogú város)	Személyszállító egylovas fogat	Személyszállító kétlovas fogat	Teher szállító egylovas fogat	Teher szállító kétlovas fogat	Ökrösszekér
Szolnok-Doboka	Dés	15	44	28	21	89
Szolnok-Doboka	Szamosújvár	18	33	17	37	26
Temes	buziási	9	1052	3	1397	1636
Temes	csákovári	24	275	135	2355	522
Temes	dettai	7	559	19	1414	434
Temes	fehértemplomi	192	2558	20	545	645
Temes	központi	135	1849	152	1556	741
Temes	kubini	72	1026	189	1902	461
Temes	lippai	111	1879	0	5	1281
Temes	rékási	22	603	40	687	2068
Temes	újaradi	6	42	268	2525	229
Temes	verseci	28	472	97	2461	884
Temes	vingai	172	919	223	2207	224
Temes	Fehértemplom	164	364	1	4	0
Temes	Temesvár	43	125	178	340	6
Temes	Versec	50	1138		10	
Temes	Vinga	8	509	0	0	0
Tolna	dombóvári	18	131	168	4536	1016
Tolna	dunaföldvári	23	148	11	2677	1042
Tolna	központi	10	273	80	2842	580
Tolna	simontomyai	18	344	58	1847	1057
Tolna	völgységi	8	519	3	1897	582
Torda-Aranyos	alsójárai	41	42	15	29	553
Torda-Aranyos	felvinci	79	31	49	35	496
Torda-Aranyos	marosludasi	43	106	61	48	1094
Torda-Aranyos	topánfalvi	2	18	12	39	48
Torda-Aranyos	tordai	244	81	48	57	948
Torda-Aranyos	torockói	34	40	45	78	446
Torda-Aranyos	Felvinc	16	9	0	4	93
Torda-Aranyos	Torda	24	40	197	50	206
Torontál	alibunári	50	635	42	2752	551
Torontál	antalfalvai	169	2922	147	2081	717
Torontál	bánlaki	243	396	99	1263	323
Torontál	csenei	222	766	263	1740	80
Torontál	módosi	25	600	80	1821	245
Torontál	nagybecskereki	259	3012	132	2307	438
Torontál	nagykikindai	67	2073	61	1828	378
Torontál	nagyszentmiklósi	182	781	142	2808	255
Torontál	pancsovai	452	3065	21	1450	622
Torontál	párdányi	67	2784	0	0	137
Torontál	perjámosi	392	1334	237	1067	108
Torontál	törökbecsei	56	1839	22	1867	456
Torontál	törökkanizsai	80	1624	22	1920	541
Torontál	zsombolyai	225	511	403	2856	249
Torontál	Nagybecskerek	1	94	28	971	72
Torontál	Pancsova	3	96	194	701	23
Trencsén	báni	18	248	3	788	740
Trencsén	bittsei	3	51	199	219	136
Trencsén	csacai	12	25	783	110	80
Trencsén	illavai	28	200	6	422	705
Trencsén	kiszucaújhelyi	122	42	352	133	220
Trencsén	puchói	10	109	18	274	997
Trencsén	trencsényi	12	113	7	741	1203

Megye	Igazgatási egység (járás, járási jogú város, törvényhatósági jogú város)	Személyszállító egylovas fogat	Személyszállító kétlovas fogat	Teherszállító egylovas fogat	Teherszállító kétlovas fogat	Ökröszekér
Trencsén	zsolnai	10	88	397	565	453
Trencsén	Trencsén	5	57	2	60	24
Túróc	mosócziói	7	155	7	675	840
Túróc	szentmártonblatnicai	19	303	18	572	890
Udvarhely	homoródi	1	83	0	1062	2118
Udvarhely	székelykeresztúri	4	263	57	590	2106
Udvarhely	udvarhelyi	74	211	5	921	1776
Udvarhely	Székelyudvarhely	1	42	2	57	73
Ugocsa	tiszáninneri	0	132	3	397	907
Ugocsa	tiszántúli	2	182	52	600	1160
Ung	bereznai	8	71	15	433	1264
Ung	kaposi	0	194	2	1188	768
Ung	szobránci	3	165	13	703	906
Ung	ungvári	4	109	2	457	1300
Ung	Ungvár	1	45	4	53	62
Vas	felsőöri	180	160	277	971	436
Vas	kiscelli	74	224	179	360	1225
Vas	körmendi	37	189	43	730	1697
Vas	kőszegi	12	44	76	304	878
Vas	muraszombati	509	81	180	1139	5615
Vas	németújvári	54	131	78	394	514
Vas	sárvári	121	233	172	370	2149
Vas	szentgotthárdi	108	115	146	970	1260
Vas	szombathelyi	42	133	220	1240	1861
Vas	vasvári	15	102	163	568	1902
Vas	Kőszeg	1	12	19	58	125
Vas	Szombathely	20	60	15	198	5
Veszprém	devecseri	48	259	115	612	2293
Veszprém	enyingi	21	319	145	1255	858
Veszprém	pápai	75	471	64	1321	1964
Veszprém	veszprémi	59	450	156	912	1745
Veszprém	zirci	20	172	104	1804	1227
Veszprém	Pápa	12	66	12	179	120
Veszprém	Veszprém	2	51	41	109	85
Zala	alsólendvai	312	151	64	1030	1846
Zala	csáktornyai	188	235	179	833	582
Zala	kanizsai	15	89	91	1552	1303
Zala	keszthelyi	60	122	224	406	1000
Zala	letenyei	21	104	43	1020	852
Zala	novai	8	97	27	771	906
Zala	pacsai	18	263	31	593	1320
Zala	perlaki	333	112	234	1666	710
Zala	sümegei	85	152	155	218	1497
Zala	tapolcai	172	318	189	446	2616
Zala	zalaegerszegi	3	93	91	788	1884
Zala	zalaszentgróti	11	52	82	240	257
Zala	Nagykanizsa	6	71	56	378	312
Zala	Zalaegerszeg	0	29	9	66	57
Zemplén	bodrogközi	7	322	6	1311	1379
Zemplén	gálcscési	6	232	1	1426	454
Zemplén	homonnai	10	97	21	985	775
Zemplén	nagymihályi	10	146	3	1508	720
Zemplén	sátoraljaújhelyi	20	194	52	1135	1067

Megye	Igazgatási egység (járás, járási jogú város, törvényhatósági jogú város)	Személyszállító egylovas fogat	Személyszállító kétlovas fogat	Teher szállító egylovas fogat	Teher szállító kétlovas fogat	Ökrös-szekér
Zemplén	szinnai	3	39	1	427	917
Zemplén	sztrókói	1	49	17	589	297
Zemplén	tokaji	7	101	26	578	465
Zemplén	varannói	3	95	1	827	683
Zólyom	besztercebányai	25	139	67	507	379
Zólyom	breznóbányai	7	119	0	231	603
Zólyom	nagyszalatnai	3	74	1	474	501
Zólyom	zólyomi	0	105	13	540	512
Zólyom	Besztercebánya	9	75	13	60	6
Zólyom	Breznóbánya	7	38	5	74	213
Zólyom	Zólyom	2	66	0	51	13

CART AND FARM-WAGON ASSET OF HUNGARY, 1889

Harnessed vehicles in Hungary were counted in 1889 by an order of the Ministry of Defence. This census turned up recently. Only single and double horse hauled, and ox-hauled wagons were considered.

The cart and farm-wagon asset of Hungary comprised 1.01 million items in 1889, 641 000 of that were horse-hauled, and 369 000 were ox-hauled. That means 67 harnessed vehicle per 1000 people. Transdanubia had -among all hungarian regions- the biggest relative transportation capability.

The relative amount of vehicles was the highest in some smaller regions close to the frontier. Examples for this are the Alvidéki district in Brassó county (182 vehicle/1000 inhabitants) and the Újegyházi district in Szeben county (169 vehicle/1000 inhabitants). Vehicles in these regions were probably also used for foreign transportation and trade. A total of 542 000 inhabitants from 17 small regions possessed only limited transportation resources.

In 71% of the small regions there were less than 2000 horse-hauled vehicles. Regarding horse-hauled wagons the area spreading from Baranya county across Bács-Bodrog and Torontál counties to Temes county was the most densely equipped one in the whole country. The small regions laying on an imaginary axis drawn from Máramaros county to Hunyad county typically possessed only fewer horse-hauled wagons. Regarding ox-hauled wagons six of the seven best equipped areas were situated in Transsylvania.

A total amount of 16 312 passenger and 52 554 freight carrying wagons were registered in 138 cities. Considering the amount of vehicles projected onto one thousand inhabitants, it is lower in the case of citizens (34) than of village people. With respect to village inhabitants this number is about 73. Possessing passenger draughts is also more likely in case of villages than cities.

Cities owning the biggest vehicle asset (90–138 vehicle/thousand inhabitants) like Ruszt, Podolin, Vinga, Vízakna, Leibic, Breznóbánya are very underpopulated (1.5–4.8 thousand inhabitants), with a relatively lower proportion of people belonging to Hungarian nationality. Their common feature is that most of their inhabitants are not agricultural workers.

The cities' structure of production, their cultural traditions and drawing power towards the environment can also be noticed at their road vehicles. Considering the vehicle asset's relative size, it does not relate to the significance or environmental role of the town in any way.

Zsuzsa Frisnyák

A KASSAI ZSIDÓSÁG A HOLOCAUST IDEJÉN

CSÍKI TAMÁS

A nagy múltú szabad királyi városba csupán az 1939–40. évi országgyűlés jogkiterjesztése után telepedhettek izraeliták (ezt megelőzően a szomszédos megyékből, illetve Rozgonyból jártak a kassai vásárookra árucikkeiket eladni, s az ipari megrendeléseket titokban átvenni), de a település és a kereskedő grémium a régi, privilegizált polgárság védelmében ezt követően is minden eszközzel akadályozta gazdasági térfoglalásukat. Ennek ellenére az 1850-es évektől számottevően nőtt a betelepülő zsidóság száma: 1869-ben 2178 fő (az össznépesség 10%-a), 1910-ben már 6723 fő (15,2%), származását, társadalmi-vagyoni helyzetét és kultúráját tekintve is erősen differenciálódott (a Galíciából és a keleti megyékből származók mellett, nőtt az ország nyugati területeiről érkezők száma), s bár a dualizmus végi népszámlálás 80%-ukat magyar anyanyelvűként vette számba (1880-ban még fele-fele arányban magyar, illetve német anyanyelvűként), asszimilációjuk és társadalmi integrációjuk e történetileg rövid idő alatt korántsem válhatott teljessé és befejezetté.¹

E sokrétűen tagolt zsidóság felekezeti életét gyakori viszálykodások kísérték. A hitközség az 1868–69-es egyetemes gyűlést követően – egyedülként a megyében – a kongresszusi (neológ) szervezethez csatlakozott (s a 15. községkerület székhelye lett), ami, illetve az 1866-ban épült zsinagóga berendezése körüli hosszú vita az orthodoxia kiválásához, s 1871-ben önálló hitközség alapításához vezetett. (Az utóbbin belül majd 1918-ban szefárd imaegyesület is alakult.) Ugyanakkor a két irányzathoz tartozó hitközség sorra alapította és működtette hatékonyan oktatási-kulturális, szociális, valamint vallási-hitvédő szervezeteit.²

Az I. világháború s az azt követő impériumváltás a kassai zsidóság életében is új helyzetet teremtett. A háború alatt számos izraelita menekült érkezett a városba (az 1920-as évek elején kitelepítettek kb. 1/5-e viszont – 1922-ben pl. a 600-ból 109 fő – e felekezethez tartozott), majd az 1920-as, '30-as években részben a külföldről (Lengyelországból, Szovjet-Oroszországból), részben egész Szlovákia területéről beköltözők a közösség létszámát tovább gyarapították (1938-ban 11 420 fő, a polgári népesség közel

* Jelen tanulmány a Randolph L. Braham által szerkesztett és 2004-ben megjelenő Holocaust Enciklopédia (The Geographic Encyclopedia of the Holocaust in Hungary) egyik átdolgozott és jegyzetelt fejezete. A munkáról, amit a „The J. and O. Winter Fund” (JOWF) támogat, bővebben: *Csíki Tamás: A miskolci zsidóság a Holocaust időszakában. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XL. Szerk. Veres László–Viga Gyula. Miskolc, 2001. 335.*

¹ Minderről bővebben: *Csíki Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Budapest, 1999. 17–19, 37–39, 52–59, 130–133, 175–181, 209–215.*

² Részletesebben: *Lányi Menyhért–Propperné, Békefi Hermin: A szlovenszkoí zsidó hitközségek története. Kassa, 1933. 64–78; Zsidó Lexikon. Szerk. Ujvári Péter. 454–455. Budapest, 1929. 454–455; Emanuel Enten: Zur Geschichte der Juden in Kosice. Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei. Jg. 2. 1931/32. 279–291, Jg. 3. 1932/33. 47–60. (Enten Manó 1914 óta volt a kassai neológ hitközség rabbija, munkája az asszimilációs szándékú tanulmányok sorába illeszkedik.)*

20%-a).³ Mindez azonban újabb megosztottságot eredményezett, mivel a vagyonos nagy- és középpolgári réteg mellett (Kassa kereskedelmi centrum jellege a két világháború között számottevően erősödött, s Kelet-Szlovákia forgalmi központjaként és a kelet–nyugati fővonal első számú csomópontjaként a kárpátaljai, szlovák és cseh–morva területeket kötötte össze, ami a gazdaság egyéb ágaira is ösztönző hatással volt), növekedett a helyi gazdasági és társadalmi struktúrába beépülni képtelen, asszimilálatlan, önálló etnikai sajátosságokkal rendelkező s a keresztény és az izraelita közösség által is idegennek tekintett zsidók száma.

Mindehhez járult az új állam e felekezettel kapcsolatos állásfoglalásának és politikai gyakorlatának alapvető változása. A csehszlovák alkotmány, elsősorban a magyarság arányának csökkentése céljából, a zsidóságot önálló nemzetiségnek minősítette, a korábbi nemzeti-kulturális asszimilációs „kényszer” megszűnt (emellett az új köztársaság liberálisabb berendezkedése gátat szabott a politikai antiszemitizmusnak), s mindez az említett demográfiai-szociális különbségekre épülve, a korábban sem teljes és ellentmondásokkal terhelt asszimilációs folyamatot törte meg. Ennek jele, hogy 1921-ben Kassa izraelita népességének 60%-a (5275 fő) zsidó nemzetiségűnek vallotta magát (aminek semmilyen nyelvi feltételt sem szabtak), míg szlováknak 20,4 (1798 fő) és magyarnak csupán 14,7%-a (1290 fő), amit persze nem a valós identitás, mint inkább a társadalmi vagy gazdasági érvényesülés nagyobb lehetősége motivált.⁴

Ezt igazolhatja, hogy a nemzeti alapon szerveződő pártokra (a Zsidó Pártra és a Zsidó Gazdasági Pártra) mind az országgyűlésen, mind a helyhatósági választásokon kevesebben – elsősorban az orthodox hitközség tagjai közül – szavaztak: az 1920-as képviselőházi és szenátusi, valamint az 1923-as helyhatósági választásokon kb. 1600 fő, az 1932-es helyhatóságain 1050 fő (a választásra jogosult izraelita felekezettűek 35–40, illetve 25–26%-a), aminek révén nem csupán a parlamentben, de a városi önkormányzatban is (utóbbiban 2–3 képviselővel) csak minimális politikai képviselettel rendelkezettek. (Viszonylag nagyszámú izraelita szavazatra számíthattak a baloldali pártok, illetve a magyarsághoz asszimilálódott, s önmagát felekezettként meghatározó zsidóság körében a Magyar Nemzeti Párt, valamint az 1921 és '24 között működő, a jómódú középrétegek által alapított Egyesült Polgári Párt is, ami a kassai zsidóság állandó vitákkal kísért politikai megosztottságát jelzi.)⁵

A korábbi asszimilációs folyamat megrekedése, s mivel az új államhatalom nem támasztott ilyen igényt, valamint a lengyel és szovjet-orosz területekről betelepedők nemzeti orientációjának hiánya, a magyar izraeliták esetén ennek lazulása Kassán is a zsidó azonosságtudat erősödéséhez vezetett, s a cionizmus számára teremtett bázist. Egy sor cionista szervezet helyi csoportja alakult meg a városban (Mizrachi, Betar, Hásómér Hácáir, Wizo), melyek a héber nyelv oktatásával, az ifjúság képzésével vagy a nők munkára nevelésével egy új, a leendő zsidó államhoz kötődő identitás kialakítását célozták. Hasonlóan nőtt a szerepe az egyéb izraelita társadalmi, szociális és kulturális, illetve rétegszervezeteknek (Zsidó Kaszinó, Hakoach és más sportegyesületek, a B'nai B'rith szabadkőműves szervezet Concordia páholya), több, jiddis, német, magyar és szlovák

³ Kovács Éva: A hontalanság ötödik éve: 1922. Kassa. Medvetánc. 1988/4–1989/1. 42–50; Magyar Statisztikai Közlemények 108. köt. 42–43.

⁴ Kovács Éva: Zsidók választáson. In: Varietas Historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Budapest, 1990. 137–41; Uő: Disszimiláció, zsidó azonosságtudat, regionális identitás Szlovákiában (1920–1938). Regió. 1991/2. 68–72.

⁵ Kovács Éva: Választói magatartás mint a nemzeti identitás mutatója Kassán a két világháború között. Regió. 1993/3. 81–84, 88–90, 98–103.

nyelvű zsidó politikai és kulturális lap indítására került sor (Zsidó Hírlap, Zsidó Újság, Zsidó Szó). Emellett az American Joint Distribution Committee az I. világháború után Kassán hozta létre kelet-szlovákiai központját, amely a legrászorultabbak támogatása mellett, a produktív segélyezés szellemében segítette a Colonial Bank és a Kassai Zsidó Hitelszövetkezet létrehozását, s amit majd a szintén Kassa székhelyű Szlovenszkói Zsidók Szociális Segélyező Egyesülete váltott fel, mely sokrétű szociális tevékenysége során (pl. a nehéz helyzetű gyermekek étkeztetése és nyaraltatása vagy a kiskereskedők és kisiparosok kamatmentes kölcsönökkel való ellátása), ugyancsak különös gondot fordított a fiatalok szakmai képzésére, valamint munkára nevelésére (árva- és tanoncotthon építése, asztalos-, kárpitos- és lakatostanonc-műhelyek fenntartása, kertészeti és tangazdaság működtetése).⁶

Végül, e tendenciák a felekezeti élet háború utáni további fellendülésének is kedveztek, amit a neológ és az orthodox hitközség szociális, kulturális és oktatási intézményeinek széles körű tevékenysége (az előbbi elemi iskolájában magyar és szlovák, az utóbbiában szlovák, a Talmud Tórában német és héber nyelvű oktatás folyt), valamint az új templomok felépítése jelez.⁷

Összegezve, az I. világháború utáni évtizedekben a kassai zsidóság fiatalabb generációi, illetve az újonnan betelepedők között erősödő zsidó nemzeti azonosságtudat az 1930-as évek végétől kiváló érvenként szolgált a „magyarság elárulását” hangoztató antiszemitizmus számára, ugyanakkor a helyi cionista szervezetek az ellenállás vagy különböző mentési akciók kezdeményezésének reményét kelthették. A másod- és harmadgenerációs, asszimilálódott magyar zsidóság körében pedig – a közös kisebbségi lét alapján – a magyar lakossággal való sorsközösség érzése s a lokális identitás erősödhetett, ami a keresztény közeg vészkorszakbeli magatartásának adott különös jelentőséget.

A bécsi döntés után az I. zsidótörvényt, majd az azt követő, az izraeliták gazdasági korlátozását célzó rendelkezéseket az újonnan kinevezett köz- és szakigazgatási apparátus a legnagyobb szigorral igyekezett végrehajtani, amit legfeljebb a lakosság minimalizálódó ellátásának biztosítása ellensúlyozhatott valamelyest. Egyébként már a visszacsatolás után számos izraelita iparos hagyta el a várost (és Magyarország területét), majd az 1939-es iparrevízió következtében – a kassai ipartársulat adatai szerint – a képesítéshez kötött, illetve iparendély alapján gyakorolható iparszakmákban számuk mintegy 380-ról 239 főre, az egyéb „szabad” iparokban (pl. fuvarozók, szeszfőzők) 120-ról 73 főre csökkent (az összes iparos kb. 21%-a), ami meghaladta a törvényi szabályozást, de elmaradt a zsidó iparigazolványok arányát 30%-ban maximáló, 1939 nyarán hozott kormányrendeletben engedélyezettől.⁸ (Kassa erdőhivatala pl. a '40-es évek elején

⁶ Az egyesületet és intézményeit nem csupán a Joint, hanem a város is rendszeresen támogatta, bár az saját munkáját (1938 után) „a magyar nemzethűség szempontjából kifogástalannak” minősítette. Kovács i. m. (Zsidók választóton...) 145–146; Lányi–Propperné i. m. 81–86, 96–97; Csiki i. m. (Városi zsidóság...) 259, 291–292, 412.

⁷ Erről bővebben Lányi–Propperné i. m. 76–80; Pinkas ha-Kehillot. Hungaria. Jerusalem, 1963. 26–30; Encyclopaedia Judaica. Vol. 10. Jerusalem, 1996. 1215.

⁸ A vegyesipar-társulat 1939. szeptember 20-án készült kimutatását közli: *Jakab Árpád: A zsidóság szerepe Kassa gazdasági életében.* Budapest, 1944. 17–23. (A kötet az 1944 májusában megnyílt Zsidókérdésutató Magyar Intézet sorozatában jelent meg, melynek deklarált célja a zsidókérdés rendszeres vizsgálata, adatok gyűjtése és tudományos feldolgozása volt. Jakab munkáját éles antiszemita hangnem jellemzi, és statisztikai adatait is – melyeket magunk utólag nem találtunk meg – a főbb arányokat elfogadva, kritikával kell kezelünk.)

szüntette be a zsidó fuvarosok foglalkoztatását, s több vállalkozó vagyonát: lovait és szekereit zárolták.⁹)

Még nagyobb mértékben apadt az izraelita kereskedők száma: 1938 és '42 között kb. 950-ről 380 főre (73-ról 40%-ra), amiben közrejátszott, hogy a Felvidék visszacsatolása után Kassa jelentős piacokat veszített, és sokan az új határokon kívülre telepedtek.¹⁰ 1940 szeptemberétől a „gyenge keresztény kisegzisztenciáknak a lakosság egyötödét alkotó, s az anyagilag tehetősebb zsidókkal” szembeni megvédésére hivatkozva, az izraelita árusok heti és napi piacokon, valamint a vásárokon való árusítását is megtiltották, miként a zsidóság 10 óra előtti vásárlását (!), mivel – az indoklás szerint – anyagi fölényük birtokában az áruk többségét, akár az árdragítás révén, ők szerezhették meg, ami a keresztény piaci árusoknak és a fogyasztóknak is jelentős károkat okozott.¹¹

Mindezzel párhuzamosan, a keresztény kereskedelem „nagy üzlethelyiség hiányára” tekintettel zajlott az izraelita üzletek és árukészleteik átadása (elsősorban a divat-, kötött- és rövidáru-kereskedések igényléseinek a száma nőtt meg, s a kiutalásokat jellemzően azok kérték, akik korábban valamelyik izraelita üzletben szereztek szakmai képzettséget és gyakorlatot), bár azt a belügyminisztérium és a város is elismerte, hogy számos olyan zsidó üzlet van Kassán, amelyek eddigi működését sem a régóta fennálló, sem az újabban létesült keresztény vállalkozások nem pótolhatják, ezért ezek további fenntartása nemcsak hadi vagy közellátási, hanem általános közgazdasági és szociális érdekből is indokolt. (Néhány példát említve, Steiner Oszkár fémárugyárának, Friedrich Henrik és Székely Elek vegyészeti gyárainak, Schwarz József kelmefestő és vegytisztító vállalatának folyamatos termelésére 1944-ben is szükség volt; míg a Freiman család vezette Tornai Mész- és Faipari Vállalat az újraindítandó zsidó ipari üzemek között szerepelt; a Lorber testvérek gőzfűrészüzeménél, a Fried Hugó és Fia- vagy a Friedmann és Moskovics-féle faipari cégéknél, valamint Deutschberger Samu bútorgyáránál pedig a város vezetése ugyancsak 1944-ben, az alapvető igények kielégítése érdekében tartotta szükségesnek új vezetők kinevezését.)¹²

Végül, hasonlóan jelentős volt az izraelita vendéglősök és kocsmárosok számának csökkenése: kb. 80-ról 16 főre (50-ról 8,1%-ra), amit a keresztény igénylők gyarapodása és a nekik juttatott üzlethelyiségek ellensúlyozhattak.¹³

Vagyis a diszkriminációk sorozata mindenekelőtt a szilárd egzisztenciájú, a trianoni Magyarország vidéki városaiban élőknek kedvezőbb gazdasági helyzetű izraelita kis- és középpolgárságot, valamint az 1920-as, '30-as években betelepülő kisegzisztenciákat sújtotta.¹⁴ Kísérőjelensége pedig a keresztény és a zsidó népesség közötti ellentétek erősödése lett (a kereskedői és iparendélyek revízióját véleményező bizottságok tagjai ugyanis a konkurens keresztény iparosok és kereskedők voltak; vagy a Kassán is megalakuló Keresztény Kereskedők Áruforgalmi Szövetkezete szintén az izraeliták

⁹ Kassa Városi Levéltár (a továbbiakban KLt.) Polgm. 8579/941. III/a, 19728/944.

¹⁰ *Jakab* i. m. 55–58.

¹¹ *Csíki* i. m. (Városi zsidóság...) 415.

¹² KLt. Polgm. 19103/944, 16763/1944; A Kassai Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése 5. 315/1944, 4431/1944, *Csíki* i. m. (Városi zsidóság...) 254, 296, 415.

¹³ *Jakab* i. m. 58–59.

¹⁴ Az Orthodox Izraelita Jótékony Nőegylet jelentése szerint a '40-es évek elején a kassai zsidóság legszegényebb rétegének több mint 80%-a az orthodox hitközséghez tartozott, a piaci árusítás tilalma is elsősorban ezt az irányzatot sújtotta, míg az elszegényedő iparosokat támogató Poel Cedek egylet erre az időszakra teljesen vagyontalanná vált, beszüntette működését, majd 1944-ben több más egyesülettel együtt feloszlatták. *Csíki* i. m. (Városi zsidóság...) 415–416.

háttérbe szorítását célozta, ugyanakkor a zsidó üzletek és egyéb vállalkozások átvétele a város súlyosodó gazdasági helyzetén alig enyhített.)

A zsidósággal szembeni ellenszenvet növelhette, hogy 1939-ben a VIII. hadtest mellé rendelt munkaszolgálatos zászlóaljkat Kassán, a Zrínyi utcai barakkokban helyezték el (ahová nagyszámú helyi izraelitát is soroztak), s hogy Lengyelországból, majd a szlovákiai deportáció megindulásakor e területekről ugyancsak a menekültek újabb és újabb hulláma érte el a várost. Nagyságrendjét (valamint a helyi zsidóság gyors szegényedését) jelzi, hogy a '40-es évek legelején az Országos Magyar Zsidó Segítő Akció (OMZSA) mintegy 3000 főt támogatott a településen, és itt helyezték el a Lengyelországból érkező gyermekek egy részét is. Végül ezzel függ össze, hogy a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) egyik irodája – 1944. július 1-jei bezárásáig – ugyancsak Kassán működött Pilisy Tamás vezetésével, miként az is, hogy csendőrnnyomozó egységével már 1940 márciusában idevezényelték Ferenczy Lászlót (utóbb ő volt a magyarországi vidéki zsidóság gettósításának és deportálásának egyik irányítója), akit többek között a menekült izraeliták elfogásával bíztak meg.¹⁵

A német megszállást követően Kassán, miként egész Abaúj-Torna megyében, a további, immár a zsidóság alapvető szabadságjogait és életfeltételeit korlátozó rendeleteket, majd a deportáció előkészítését és lebonyolítását – országos összehasonlításban – az egyik legradikálisabban és rendkívül intenzíven hajtották végre. Kassa ugyanis az I. művelti zóna (egész Kárpátalja és Északkelet-Magyarország) s a hozzá tartozó VIII. csendőrkerület központja lett, ahová már a megszállás napján, 1944. március 19-én jelentős német haderő, valamint a biztonsági rendőrség és szolgálat alakulatai érkeztek, sőt itt tartózkodott a kassai hadtest parancsnokának kinevezett Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy, az 1942 januárjában a Délvidéken elkövetett tömegmészárlás egyik vezetője is.¹⁶ Mindezt a település stratégiai fontossága: „kedvező”, a lengyel határhoz közeli fekvése, valamint vasúti csomópont jellege és közlekedési összeköttetései indokolták, ami egyúttal lehetővé tette, hogy valamennyi magyarországi deportáltat a németeknek átadva, innen szállítsák tovább a megsemmisítő táborokba. Ez már Eichmann, Wisliceny, Krumej, valamint Endre László és a Ferenczy László vezette magyar „zsidótlanító különítmény” (Takács Albert, Lulai L. László, Meggyesy Lajos, Zöldi Márton) április 24-ei kassai megbeszélésén szóba került, ahol a gettósítást ellenőrizték, és az I. művelti zóna zsidótlanításának menetéről tárgyaltak, majd nyert megerősítést a május 4–6-ai Bécsben tartott konferencián, ahol a sorra kerülő deportálás részleteiről döntöttek.¹⁷ (Sőt Eichmann Rudolf Hösst, az auschwitzti táborparancsnokot is Kassára rendelte, hogy az személyesen győződjön meg a város áteresztőképességéről.¹⁸)

A kidolgozott terveknek megfelelően, bár a gettósítási rendelet csak április 28-án jelent meg, a kárpátaljai és északkelet-magyarországi megyék vezető közigazgatási tisztviselőinek és csendőrparancsnokainak Munkácson, április 12-én hozott döntéseit követően azonnal elkezdődött – országosan az elsők között – a kassai és a megyebeli zsidóság koncentrálása. A gyors végrehajtás szándéka, illetve a kistelepüléseken szétszórta élők magas aránya indokolhatta, hogy csupán Kassán állítottak fel gettót, míg a megye közsé-

¹⁵ *Randolph L. Braham*: A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. Budapest, 1997. 104, 198, 296, 421; *Encyclopaedia Judaica*. Vol. 10. 1215.

¹⁶ *Braham* i. m. 557–558; *Lévai Jenő*: Zsidósors Magyarországon. Budapest, 1948. 104.

¹⁷ *Lévai* i. m. 104; *The Destruction of Hungarian Jewry. A Documentary Account*. Ed. *Randolph L. Braham*. New York, 1963. Doc. 157, 159.

¹⁸ *Die Deportation und Vernichtung der Juden aus Kosice im Mai/Juni 1944. Daten und Dokumente*. Zusammengestellt von Michael Okroy. Juli 1999.

geiből néhány nap alatt előbb a székhelyen lakó hitsorsosok házaiba, majd a két külvárosi téglagyárba szállították az izraelitákat, akik csak minimális élelmet és fehérneműt vihettek magukkal.¹⁹

A kassai zsidóság koncentrációja ugyancsak április első felében kezdődött (ezt megelőzően az általános megfélemlítést szolgálta, hogy mintegy 100 ismert izraelitát túszként tartóztattak le, akiket – a főként pénzbeli követelések kielégítése után – utóbb szintén a helyi gettóba vittek): az izraelitákat előbb az általuk legsűrűbben lakott 11, majd 3: a Zrínyi, a Lubzsenszky és a Pogány utcában vonták össze, amit kőfallal különítették el. Innen szállították őket (a megyei, valamint a menekült és a külső városrészekbe húzódó, azaz lokálisan is elszigetelődő zsidókkal együtt több mint 12 000 főt) április 22-én az orthodox hitközség templomába, majd a következő napokban a téglagyárak területére.²⁰

Az oldalfalak nélküli száritóhelyiségekben kezdettől rendkívüli zsúfoltság és élelmiszer, valamint vízvezeték, illetve kutak hiányában „katasztrófális” ivóvízhiány vált jellemzővé. (Emellett az Országos Zsidó Tanács beadványa szerint az orthodox hitközség népkonyhája működésképtelenné vált, míg a korábban rendkívül aktív izraelita jótékonyági és segélyező szervezeteket – melyek a nélkülözést enyhíthették volna – betiltották.)²¹

A gettóbeli állapotokat és a gettósítás menetét – miként említettük – az Eichmann és az Endre László vezette különítmény április 24-én ellenőrizte (a velük tartó tisztiorvos jelentése szerint „a kiütéses tifusz gyanúja merült fel”, ami ellen azonban semmit sem tettek, így később e járvány számos áldozatot szedett), majd ezt követően adta ki a kassai rendőrség azt a hirdetményét, amely országszerte mintául szolgált az izraeliták koncentrációja során: „Április hó 28-án, 18 óra után Kassa város területén – a téglagyári tábor kivételével – zsidó személy nem tartózkodhat. Kivételt képeznek azok, akiket a lakásuk szerint illetékes rendőr- vagy csendőrkormány ugyanazon a napon lakásukban további intézkedésig meghagyott, és külön névjegyzékbe foglalt. Minden más zsidó jelentkezni tartozik ugyanazon a napon 17 és 19 óra között a téglagyár átvevőbizottsága előtt. Azokat a zsidókat, akiket ez időpont után a hatóság a város területén talál, azonnal letartóztatja és internálja. Ismételten szigorúan figyelmezteti a rendőrkormány a város lakosságát, hogy aki zsidó személyt vagy vagyont a fenti időpont után a lakásában vagy bárhol rejtget, azt letartóztatja és internálja.”²²

Az embertelen életfeltételeket a városi hatóságok, illetve az erőszakos szervek brutalitása tetézte. Rendszeresek voltak a nyilvános testi fenyegetések és motozások (ami alól a nők sem mentesülhettek); az elmeegógyintézetből elhurcoltak, más súlyos betegek, sőt a

¹⁹ A megyei zsidóság összegyűjtését Schell Péter főispán (utóbb a Lakatos-kormány államtitkára), Fáy Barna alispán, illetve Tölgyessy Győző, a kassai csendőrkormány parancsnoka irányította (aki részt vett az április 7-ei, a zsidóság elkülönítéséről döntő belügyminisztériumi értekezleten, így a további tervek minden részletét pontosan ismerte), gyors sikeréhez és az akciók brutalitásához pedig nagymértékben hozzájárult, hogy az a járási és helyhatósági, legtöbbször újonnan kinevezett túlbuzgó tisztviselők, valamint a csendőrök tevékeny részvételével zajlott, s ami pl. az izraeliták értékeinek felkutatásakor és őrizetbe vételekor (elkobzásakor) vagy a zsidótörvények alapján mentesülők gettóba hurcolásában nyert különös kifejezést. Mindenekelőtt a visszacsatolt területek különböző rendeleteket és utasításokat szolgáló végrehajtó, sőt túlteljesítő, a helyi közösségekkel a legesekélyebb empátiát vagy együttérzést sem tanúsító új adminisztrációját kell kiemelni, ami e közösségek, a keresztény lakosság demoralizálódását is gyorsította. *Braham* i. m. 557–560, 563–564, 571–573.

²⁰ *Braham* i. m. 571; *Lévai* i. m. 104; *Encyclopedia of the Holocaust*. Vol. 2. New York, 1990. 820–821.

²¹ *Lévai* i. m. 106, 407; *Braham* i. m. 581.

²² *Lévai* i. m. 104, 107.

lelencházi csecsemők közül zsidónak minősítettek is a gettóba kerültek, ugyanakkor a legminimálisabb egészségügyi vagy gyógyszerellátás sem állt rendelkezésre. Többen öngyilkosságot követtek el, a szökés viszont szinte lehetetlen volt, a kerítéshez közeledőkre – a rendőrfőkapitány utasítására – azonnal tüzeltek, egy szökni próbáló 17 éves lány holttestét elrettentésül közszemlére állították. (Már a deportálások megkezdése után, május 19-én 7-en kíséreltek meg szökést, akik közül a magyar csendőrök 2 főt lelőttek, 2-t pedig megsebesítettek.)²³

E brutális akciók – melyekről és az alig elviselhető életkörülményekről legfeljebb egy-egy kicsempészett levél tudósíthatott, bár a Zsidó Tanács jelentése szerint „csomag és levelezőlap küldhető” – Pohl Sándor polgármester, Endre egykori gödöllői alárendeltje és elvbarátja tudtával²⁴, illetve Horváth György rendőrkapitány, Csatáry László és Szóó Tibor gettóparancsnokok, valamint a Horváth, Sárvári Jenő csendőr ezredes és Schmidtsiefen SS-Obersturmführer alkotta, a mentesítési kérelmekkel foglalkozó bizottság irányításával zajlottak (utóbbi azonban még az izraelita katonakötelesek katonai hatóságok által elrendelt sorozását sem engedélyezte).²⁵ S ez ellen – Görög Artúr emlékezete szerint – Bartsch János alpolgármester, Dobosffy Aurél főpénztárnok és Tost László országgyűlési képviselő a kegyetlenkedéseket elítélő emberségesebb fellépése,²⁶ miként a gettórendészek és a helyi Zsidó Tanács sem tudott mit tenni. (E testületet Kolos Ákos ügyvéd, a neológ hitközség elnöke és ezen irányzat egyik legismertebb képviselője vezette, aki részt vett a Magyar Zsidók Központi Tanácsa március 28-ai ülésén, s a kezdeti időszakban a legoptimistább, a hatóságokkal feltétel nélkül együttműködni szándékozó hitközségi vezetők közé tartozott, további tagjai pedig Berger Dezső, Garai Sándor, Görög Artúr, Spira Ignác, Roth Ignác és Ungár Jenő, az orthodox hitközség elnöke volt. – A neológ közösség rabbija a vézskorszakban Enten Manó, az orthodoxé Pack Henrik.)²⁷

Az említett körülmények között a különböző ellenállási vagy mentési akciók és azok sikere korlátozott lehetett. A helyi cionista szervezetek tagjai közül ugyan többen az illegalitást választották, sőt a csehszlovák keleti hadseregbe álltak, fő tevékenységük azonban a lengyelországi és szlovákiai eseményekről, az ottani gettókról és megsemmi-

²³ *Braham* i. m. 572–573; *Lévai* i. m. 142–143; *The Destruction... Doc. 272*.

²⁴ Figyelemre méltó, hogy Görög Artúr, a kassai Zsidó Tanács tagja, tehát az egykori események részese, több évtizeddel később írt munkájában a Holocaust időszakára emlékezve a történeti irodalom értékelésénél (vö. *Braham* i. m. 572) kevésbé negatívan ítéli meg Pohl szerepét: „Őszinte elismeréssel (? – Cs. T.) kell megemlékezni a város urairól. A polgármester, akit az anyaország erőszakolt a városra a visszacsatolásnál, a tisztas antiiszemitaákhhoz tartozott. Mikszáth, a klasszikus magyar író találónan határozta ezt meg: az az antiszemita, aki a kellelénél jobban gyűlöli a zsidókat. Hát ez a régivágású antiiszemita, bár nem segített, de nem kívánta a vesztünket, és nem akadályozta a város segítségét.” Bár a polgári közigazgatás vezetői nyilvánvalóan e városban is alárendelődtek a rendőri, a csendőri, valamint a helyi katonai hatóságok akaratának (kapcsolatuk sajátosságainak pontosabb feltárása a lokális-regionális szinten zajló kutatások további feladata), az idézett sorokban a kassai zsidóság 1944-es vezetőinek, illetve a németekkel és a magyar hatóságokkal való feltétlen együttműködésük utólagos öngazolását is feltételezhetjük. *Görög Artúr: A kassai zsidóság története és galériája*. B'nei B'rak, 1991. 186.

²⁵ *Braham* i. m. 572, Horthy Miklós titkos iratai. Szerk. *Szinai Miklós–Szűcs László*. Budapest, 1965. 446.

²⁶ Az előbbieket szabályellenesen folyósítottak pénzt, vagy biztosítottak élelmet és egyéb juttatásokat a gettó számára, ami a nélkülözést valamelyest enyhíthette, míg Tost képviselő a Zsidó Tanács panaszait közvettette a központi irodának. *Görög* i. m. 186. (Vö. a 24. sz. jegyzettel.)

²⁷ *Braham* i. m. 480, 572; *Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944. április*. Adattár A–B. Szerk. *Komoróczy Géza*. Budapest, 1994. 311–314, vö. *Randolph L. Braham: The Jewish Councils: An Overview*. In: *Unanswered Questions: Nazi Germany and the Genocide of the Jews*. Ed. *François Furet*. New York, 1989. 252–274.

sítő táborokról való tájékoztatásra, illetve a zsidóság figyelmeztetésére korlátozódott. Erre Kassa határ menti fekvése, valamint a terület-visszacsatolás után Szlovákiába telepedők, majd onnan menekülők nagy száma teremtett lehetőséget, és országszerte sokan a Betarhoz tartozó Gottesmann Lajos, kassai cionistától kapták az információkat, aki a Központi Zsidó Tanács radikálisabb fellépést szorgalmazó Vidéki Osztályának tagjaként a gettókkal való illegális kapcsolattartás egyik irányítója volt.²⁸ (Sőt az Auschwitzból megszökö Arnost Rosinnak, aki részletes beszámolót készített az európai zsidóság megsemmisítéséről, szintén éltek rokonai és ismerősei Kassán, akiket feltételezhetően maga próbált tájékoztatni.²⁹) Ugyanakkor a helyi zsidóság megosztottsága vagy fásultsága, sokaknak a cionizmussal szembeni idegenkedése, valamint a Zsidó Tanács passzivitása vagy megosztottsága következtében a vészjósló hírekről a többség nem vett tudomást. (Láttuk, az utóbbi tagjai között eltérő nézeteket valló neológ és orthodox vezetők voltak, ami a magyar és a német hatóságokkal szembeni kiszolgáltatottságot növelte, és az izraeliták érdekeinek védelmét nehezítette.)

Minderről: az izraeliták magatartásáról, a passzivitás különböző attitűdjeiről és eltérő motivációiról az események egykori részese, Offner Róbert szemszögéből értesülhetünk:

[A Zsidó Tanács megalakítása után] „mindenki az ő kezükre akart játszani, mindenki azt hitte, hogy megmenti saját magát. Kellott a németeknek autót pucolni, csomagot cipelni, laktanyát súrolni: mindent a zsidók csináltak.”³⁰...

[A gettósítással és a vidékiek Kassára hurcolásával egyidejűleg] „elkezdtek keringeni az első hírek. Vad, megbízhatatlan rémhírek. Akik már egyszer a németek karmaiban voltak, azt hajtogatják: deportálás. A többiek nevettek. »Hiszen mi zsidók, kassai zsidók vagyunk, ez nevelés, minket deportálnak! Ezt lehetett Lengyelországban, Szlovákiában, de itt igazságos és erős magyar kormány van, ez nem hagy minket.«”...

„Jellemző e kis jelenet. Amikor az első család kilakoltatásánál a férfiért az üzletbe mentünk, találkoztam az utcán egy zsidó orvossal, aki jól ismert. Megállítottam és figyelmeztettem, hogy megkezdődött a zsidók összeszedése. Vadul rám támadt, hogy csak pánikot keltek ezzel a hírrel, szerinte ez csupa hazugság és lehetetlenség. Faképnél hagytam.”...

„Látni lehetett azt a nagy fásultságot, amely mindenkire a hatalmába kerített. Aki már a templomban volt³¹, azt már nem érdekelte a holnap, nem érdekelte, hogy mi történik vele. Aki kint volt még, habár tudta, hogy mi történik, remélte, hogy talán őrá nem fog sor kerülni.”...

„A téglagyárban többféle hír kerengett. Egyesek »biztos helyről« tudták, hogy itt maradunk, mások pedig »még biztosabb helyről« hallották, hogy elvisznek minket mezőgazdasági munkára az Alföldre (Kenyérmező?³²), aki pedig komoly veszélyekről, deportálásról mert beszélni, azt árulóknak, hazugnak, rémhírterjesztőnek és hasonlónak bélyegezték. Deportálásra senki sem gondolt, szőkésre még kevésbé. Volt néhány zsidó család, akik a városban ismerősöknél bujkáltak, vagy pénzért bújtatták őket, volt néhány, mely jobbnak látta, ha eltűnik Pest felé, de ilyen oly kevés volt,

²⁸ Braham i. m. (A népirtás...) 667, 1091, 1119; Encyclopedia of the Holocaust. Vol. 2. 820–821.

²⁹ Michael Okroy: „Ich habe überlebt. Ein bißchen Glück muß man schon haben.” Eine Erinnerung an Arnost R(osin). In: Wupper-Nachrichten. 1996/1. 9.

³⁰ E folyamat következő szakaszaként (néhány más városhoz hasonlóan, s minden bizonnyal a náci tömegpusztító mechanizmus „racionális” részeként) a németek utasítására a Zsidó Tanács május elején több izraelita iparost (szabókat, szűcsöket, susztereket és más mestereket) a korábban túlnyomóan zsidók által lakott Zrínyi utcába rendelt, ahol az SS-katonák számára dolgoztak. Munkájukat később a miskolci Judenheimben folytatták, majd az ottani iparosokkal együtt október végén a Gestapo emberei kivégezték őket. Görög i. m. 197–198; Csíki i. m. (A miskolci zsidóság...) 345; Raul Hilberg: The Destruction of the European Jews. New York, 1983. Vol. 3. 998–999.

³¹ Az izraelitákat a téglagyári koncentrációt megelőzően az orthodox templomban gyűjtötték össze.

³² A deportálások idején országszerte elterjedt és a hatóságok által erősített híresztelés szerint az összegyűjtött izraelitákat e (valójában fiktív) helységbe viszik mezőgazdasági munkavégzésre.

hogy a tíz ujjamon megszámlálhatom őket. Hogy itt egy általános kitérést lehetne megszervezni, arra senki sem gondolt. Sokszor, de nagyon sokszor gondolkoztam azon, hogy mi történne, ha a 12 000 ember egyszerűen megszökne, kitérne, próbálna eltűnni, hiszen az egész tábor alig őrizte 10–15 rendőr vagy német. Kitérni a hegyekbe, erdőkbe, Pestre, ki merre lát. Ezt mindenesetre nagyon meg kellett volna szervezni, és erre az emberek úgysem lettek volna kaphatók. Hiszen mindenki szentül meg volt győződve, hogy a haja szála sem fog meggörbülni, tehát minek szökjön. És ha valaki mégis megszökött, fel voltak háborodva, és nemhogy fedették volna az egészet, hanem az irodában bejelentették. Hála istennek, ők kapták az első pofonokat. Az egyszerű rendőrökre nemigen panaszkodhatok. Tanúja voltam annak, ahogyan elősegítették a szökést egyes zsidóknak, anélkül, hogy jutalmat vártak volna.”...

„Hogy még egy példát hozzak a kassai zsidók naivitására, visszatérek a Statter családra, akiktől az utolsó napon, közvetlenül a szökésem előtt búcsúzkodtam. Véletlenül az ő adataimnak megfelelő iratokhoz jutottam, amelyeket el akartam nekik küldeni. Először azonban megírtam, hogy azonnal válaszoljanak, ha hajlandók szökni. Semmi válasz nem érkezett. Ismerem egy keresztény asszonyt, aki éppen Kassára utazott. Odaadtam neki az iratokat, hogy vigye el a leveleimmel együtt Statterékhez. Aztán ezt mesélte nekem: Mikor becsengtettem, és megmondtam, ki küldött, az asszony, aki kinyitotta az ajtót, azt mondta: – Nem ismerem, és nem veszek semmit át – azzal becsapta az ajtót. Tudtam, hogy féltette a fiát, és abban reménykedett, hogy mint orvos Kassán megmaradnak, annak ellenére, hogy levelemben figyelmeztettem, őket is deportálják előbb-utóbb.”³³

Az egyéb önmentési akciók szórványosak és esetlegesek voltak, s az országosan jellemző formákat mutatták. Többen a „zsidó utcákban” létrehozott gettón belül próbáltak elrejtőzni (emiatt még júliusban is 30–40 főt tartóztattak le a városban); az Országos Zsidó Tanács tagjai közül Freudiger Fülöp válságdíj fejében orthodox hitközségi vezetőket mentett ki a kassai (miként más) gettóból, a helyi születésű Wilhelm Károly, a 3 fős elnökség tagja pedig két nővérét hozatta Budapestre.³⁴

Az önmentési kísérletek legdemonstratívabb és országosan ismertté vált példája volt, hogy május 17-én, miután az első szerelvények elhagyták a várost, a Zsidó Tanács kérésére (!) Gotterer Sámuelné, a kassai izraelita nőegylet elnöke és a leányárvaház alapítója levelet írt Horthynénak, amelyben a zsidóság elszállításának kezdetére és brutalitására hívta fel a figyelmet, s a kormányzó feleségét arra kérte, járjon közben annak leállítására érdekében, vagy – ha ez nem lehetséges – legalább a 18 éven aluli gyermekek, a 60 évet meghaladó férfiak és az 50 éven felüli nők, továbbá a betegek elhurcolását

³³ *Offner Róbert*: Véletlenül életben maradtam. Budapest 1944; *Dálya Kibuc*, 1996. 6, 8, 10, 41. Offnernek, aki 1944-ben 19 éves volt, sikerült a rendőrségtől egy engedélyt szereznie, amellyel éjjel-nappal szabadon mozoghatott a városban. Ezt kihasználva, az izraeliták kilakoltatásánál és gettósításánál, valamint egy néhány fős csoport élén a városi népkonyhán segédkezett. Segített továbbá néhány társa Budapestre juttatásában, s május elején maga is a fővárosba szökött. Itt bujkált, illetve cionista csoportokkal került kapcsolatba, majd a háború után Izraelben telepedett le.

Az idézett sorok egyébként jelzik az izraeliták önáltató magatartásának, a legrosszabb: a deportálás alternatíváját mereven elutasító védekező mechanizmusának főbb fázisait. Az asszimilálódott, illetve a helyi társadalomba integrálódott közösség védelmének reményét („mi kassai zsidók vagyunk”), majd már az egyéni önfenntartás ösztönéből táplálkozó, „rám nem fog sor kerülni” illúzióját.

Emellett az idézetekből kitűnik, hogy Offner – ugyanarra az eseménysorra emlékezve – a Zsidó Tanács egykori tagjánál, Görög Artúrnál lényegesen kritikusabb az izraelitákkal szemben (a tapasztalat és az emlékezet egyediségének nyilvánvalóságát igazolva). Hiszen példákat idéz a morális értékek önérdékkel szembeni relativizálására, sőt – a németek által racionálisan kalkulált – erkölcsi züllésre (a hatalomnak való szolgai alárendelődés, a szökevények elárulása). Ám e talán nem is tudatosodó kritika, mint emlékezői attitűd mögött Offnernél, miként Görög Artúrnál (a generációs, kulturális és mentalitásbeli különbségek mellett) az öngigazolás, ám ezúttal a közösségtől való utólagos elhatárolódás, illetve a szökés öngigazoló szándékát is feltételezhetjük. Lásd 24. sz. jegyzet. Vö. pl. *Zygmunt Bauman*: A modernitás és a holokauszt. Budapest, 2001. 47–49, 202–204, 207–208.

³⁴ *The Destruction... Doc. 289; Brahm* i. m. (A népirtás...) 438, 1022.

próbálja megakadályozni. (E munkaképtelen csoportok bevagonírozása egyébként Kassán is gyanút kelthetett a hatóságok azon megtévesztő információival szemben, hogy az izraelitákat dolgozni viszik Németországba³⁵, ami a cionistáktól származó korábbi információkat erősíthette volna, ám ez a végső megoldás jól eltervezett menetén, illetve a gettóban maradt izraeliták passzivitásán semmit sem változtatott.)

A keresztény lakosság – korántsem egységes – magatartására és esetleges mentőakcióira ugyancsak szórványos információkkal rendelkezünk. Nyilvánvalóan voltak, akikben szánalmat, sőt felháborodást keltett a zsidóság sorsa, másokat a saját nélkülözésük vagy (pl. a szlovákság esetén) fenyegetettségük tett közömbössé, s minden bizonnyal voltak olyan rétegek, akik körében az antiszemita propaganda a meglévő, főként az aszimilálatlan „jövevények” iránti ellenszenvet növelte. Ám az első csoport esetén sem nyílt mód a szervezett segítségnyújtásra, legfeljebb egy-egy elszigetelt akcióra. Ezek között említi Lévai Jenő a háború után készült összefoglalójában Kassa katolikus püspökének látványos demonstrációját, aki – a kegyetlen bánásmód ellen tiltakozandó – papjai kíséretében, teljes ornátusban a téglagyári gettóig vonult, ahol azonban a csendőrök megállásra kényszerítették.³⁶ Vagy Katona Lászlóné helyi nyomdájából kerültek ki azok a keresztlevelek, melyeket utóbb a pesti nunciatúra és a Nemzetközi Vöröskereszt juttatott izraelitáknak, másokat viszont egyéb okmányhamisításért, szökésekben való segédkezésért, zsidók élelemmel ellátásáért vagy rejtegetéséért tartóztattak le és indítottak ellenük internálási eljárás.³⁷

Végül minderről ismét Offner kritikus szavait idézzük, amiben valószínűleg nem csupán a 19 éves fiatalember korabeli (inkább csak felületes) benyomásai, de a későbbi történések – immár történeti múltként megismert, de ugyancsak szubjektíválódó – tapasztalata is tükröződhetett:

„Figyeltem az embereket az utcán. Egyesek kárörömmel nézték, mint viszik el zsidó szomszédjukat. Érezték, hasznukra fog ez még válni. Egyszerűen tudták, hogy lehet majd lopni. Mások annál nagyobb fájdalommal vették tudomásul, hogy elmegy egy jó barát, jó társ. Ők sem tudták az egészet megérteni, néha igyekeztek segíteni. Ezek voltak az okosabbak. Később azonban ugyanolyan buzgón fosztogatták a zsidó lakásokat, hogy »megmenthessenek egy pár dolgot, hiszen úgymint visszajönnek azok a zsidók.« Kevés volt olyan, aki szívből sajnálta vagy elítélte a kilakoltatást.”³⁸

A deportálás május 15-én kezdődött, és az említett brutalitással zajlott. A bevagonírozásnál a beteget és az operáltakat sem kímélték (közvetlenül az elszállítás előtt

³⁵ Miként Gottererné (némi eufemisztikus udvariassággal) fogalmaz: „érdeklődésünkre azt a felvilágosítást kaptuk, hogy az említett személyeket munkára viszik Németországba, de tekintettel arra, hogy köztük vannak az agastyánok, a betegek és a csecsemők is, a kiszállítandók sorsát illetően a legsúlyosabb aggodalmakat tápláljuk.” A beadvány teljes szövegét közli: *Munkácsi Ernő: Hogyan történt. Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához.* Budapest, 1947. 82–83.

³⁶ *Lévai i. m.* 143. Görög Artúr lakonikusan, ám határozottan cáfolja Lévai ezen állítását. (Lévai több helyen – és ezúttal sem – jelölte meg adatai és információi forrását, amelyek közül néhányat a részletes kutatások módosítottak. S kétségtelen, a zsidósággal szembeni brutalitás elleni fellépés ezen módja az egyházi vezetők körében – akik a diplomáciai és egyéb tiltakozó jegyzékeket helyezték előtérbe – meglehetősen egyedinek tűnik.) Az egyházak szerepének eltérő megítélései közül: *Braham i. m.* (A népiirtás...) 1122–1149; *Hetényi Varga Károly: A magyar katolikus egyház az üldözöttekért (1944–1945).* In: *Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés.* Szerk. *Szita Szabolcs.* Budapest, 1994. 115–133, *Majsai Tamás: Bíborosok és püspökök a zsidómentés barikádharcaiban.* Budapesti Negyed. 1995/2. 169–180.

³⁷ *Szita Szabolcs: Az 1944–1945. évi polgári, diplomáciai és katonai embermentés történetéhez.* In: *Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés.* Szerk. *Szita Szabolcs.* Budapest, 1994. 17–18; *Braham i. m.* (A népiirtás...) 1173–1174.

³⁸ *Offner i. m.* 11.

kísérelt meg öngyilkosságot Simkó Lajos és felesége, akik súlyos állapotban kerültek a vagonokba), Horváth rendőrfőkapitány a legminimálisabb élelem elvitelét sem engedélyezte, sőt sokaktól a ruházatukat is elvették, s csupán fehérneműt, cipőt és egyetlen pokrócot hagytak náluk.³⁹ (Egyes adatok szerint az izraelitáknak segédkezőket is elszállították.⁴⁰) A szerelvények – mivel egy pályaszakasza a városon keresztül vezetett – rendszerint éjszaka futottak ki, s a további három transzporttal (május 19., 25., június 2. – más adatok szerint május 16., 17., 24., június 3.) a Zsidó Tanács június 22-i, Sztójay miniszterelnökhöz intézett petíciója szerint – a megyei zsidósággal együtt – kb. 12 000 főt, Kassa vasúti parancsnoka szerint mintegy 15 000 főt szállítottak Auschwitzba. (Lévai Jenő ugyancsak 12 000-re becsüli a téglagyárakba zsúfoltak számát.)⁴¹

A több mint 10 000 főt számláló kassai zsidóság közül mintegy 3000-en (munkaszolgáltatók, a városból menekülők, a csehszlovák hadsereg tagjai, az illegális elvándorlást választók) élték túl a Holocaust időszakát. A háború után a hitközségek, valamint kulturális, szociális és oktatási intézményeik újjászerveződtek, miként a cionista testületek is, melyek növekvő aktivitása egyre inkább az önálló Izrael államba való kivándorlást, illetve az erre való felkészülést szolgálta. (Az újra csehszlovák állampolgárrá váló túlélő zsidók közül azok, akik „németnek vagy magyarnak érzik magukat, a németekkel és magyarokkal szemben Csehszlovákiában alkalmazandó rendszabályokkal”, azaz a kitelepítéssel, illetve a lakosságcserevel kellett számolniuk.⁴²)

Mindennek, továbbá az új csehszlovák államban is megjelenő és az 1952-es „cionista perben” tetőző antiszemitizmus következtében, az 1940-es, '50-es évek fordulóján több mint 1000 izraelita hagyta el Kassát, majd a '60-as évek első felében, az Izraelbe történő újabb kivándorlási hullám után, számuk mintegy 1300 főre apadt.⁴³

³⁹ Lévai i. m. 142–143; Ránki György: 1944. március 19. Budapest, 1968. 177; Braham i. m. (A népirítés...) 572–573.

⁴⁰ Szenes Sándor–Frank Baron: Von Ungarn nach Auschwitz. Die verschwiegene Warnung. Münster, 1994. 198.

⁴¹ Braham i. m. (A népirítés...) 702; Gaskó Miklós: Halálvonatok. Menóra-Egyenlőség. 1984. június; Lévai i. m. 407. Az ország különböző területeiről érkező transzportok németeknek való átadásáról, annak brutalitásáról: Jenő Lévai: Eichmann in Ungarn. Dokumente. Budapest, 1961. 120–123, a visszaemlékezések közül, melyek ezt az eseményt a magyar társadalomból való kitzasztás legvégű és immár visszavonhatatlan fázisának, valamint a bevagonírozottak lelki és emberi mivoltukban való megsemmisítésének, illetve e jól eltervezett program részének minősítették: Vincze László: Min múlt az élet? Embersorsok a Holocaustban. Budapest, 1996. 122–145; Elie Wiesel: Az Éjszaka. Budapest, (é. n.) 33–34.

⁴² Ehhez Václav Kopecký, Gottwald elvbarátja még azt teszi hozzá már 1944. július közepén, hogy „felszámolni az antiszemitizmust ez nem azt jelenti, hogy a zsidó lakosság számára valamiféle különleges helyzetet engedélyezünk, ha németnek vagy magyarnak jelentkezett; mint nem lehet azt sem megengedni, hogy a német vagy magyar jelleget eltakarhassa a zsidó nemzetiség. Az antiszemitizmus felszámolása nem jelentheti annak megengedését, hogy megsértsék a jövő Csehszlovák Köztársaságának nemzeti és szláv jellegét.” Idézi: Janics Kálmán: A hontalanság évei. (h. n.) 1989. 86–87.

⁴³ Encyclopaedia Judaica. Vol. 10. 1216.

THE JEWISH COMMUNITY OF KOSICE DURING THE AGE OF THE HOLOCAUST

The first part of the study includes an overview of the history of the Jewish population of Kosice during the age of the dualistic era and between the two World Wars. It concerns the circumstances of the settlement, the growing number of the Israelites, the process of assimilation and its controversies, furthermore the conflicts that accompanied the religious life of the Jewish community that was differentiated by its origins, socio-economic status and culture. The community joined the neolog organization after the congress of 1868–69, which – in addition to the long dispute over the furnishing of the new synagogue built in 1866 – led to the separation of the orthodox, and resulted in establishing an independent faith community in 1871.

The next chapter examines the consequences of the change in emporium after World War I, which, among other issues, created a new situation in the life of the Jewish population of Kosice. Already during the war a number of Israelite refugees arrived to the city, and during the twenties and thirties, newcomers partly from abroad (Poland, Soviet-Russia), and partly from the remaining territory of Slovakia, increased the size of the community (11,420 people in 1938, nearly 20% of the total residents). The above facts contributed to further division of the community, as, next to the wealthy upper-middle and middle class, another layer formed from the increased number of Israelites incapable of melting into the economic and social structure, who remained unassimilated, kept their independent ethnic characteristics, and was regarded as alien. In addition to the above, the new state's political practice toward handling the Jewish population had changed. The Czechoslovak constitution qualified the Israelites as an independent nationality ceasing the earlier pressure to assimilate, which – especially among the younger generations – led to the strengthening of the Jewish identity, which in turn provided the basis for the Zionist movement.

The next chapters of the study present the events of the age of the Holocaust. After the German occupation, in the county of Abauj-Torna and in the city of Kosice the regulations – which, this time, were severely limiting the basic rights and living conditions of the Jewish life – and later the deportations were enforced very intensely and radically compared to the national average. This occurred due to the fact that Kosice (with the entire Sub-Carpathia and Northern Hungary) became the center of Operational Zone I, furthermore due to its favorable location close to the Polish border and to its role as a railway junction, that qualified it as a central point for transporting the Hungarian deportees too, who were handed over to the Germans, then sent to the destruction camps.

The creation of the ghetto was started in the first half of April of 1944, when first the Israelites were gathered in the three streets (Zrinyi, Lubzsenszky and Pogany) which were most densely inhabited by them, followed by surrounding the area with a stone wall to separate them from the rest of the population. Later, by the end of April, the Jews were transferred to the property of the brickyard outside of the city, where the open drying rooms quickly became overcrowded, and were characterized by the shortage of food and water. Public corporal punishment and bodily searches became common, escape was nearly impossible, while the different forms of the resistance and saving attempts showed the same characteristics that were generally manifested throughout the country.

The deportation began on May 15th, followed by three additional transports taking the Israelites to Auschwitz. The degree of loss of lives can only be demonstrated by the fact, that from the population of over 10 000 Jews in Kosice, a mere 3000 – the inmates of forced labour camp, the ones who chose illegality and the members of the Czechoslovak army – survived the age of the Holocaust.

Tamás Csiki

FŐURI ŐSGALÉRIÁK EMLÉKEI A HERMAN OTTÓ MÚZEUM KÉPZŐMŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNYÉBEN

PIRINT ANDREA

A 17. századtól kezdődően az arckép volt a magyarországi festészet legnépszerűbb műfaja. Az idők folyamán fokozatosan módosult a portréval szembeni elvárás. Másst kívánt láttatni magáról egy 17. századi főúr, és másst a kétszáz évvel később élt, szellemi tevékenységet folytató arisztokrata. Ahogyan változott a gondolkodásmód, módosult az értékrend, úgy alakultak át az arcképfestészetben hagyományt teremtő kompozíciós megoldások, oldódott a festésmódor, s nyert teret az egyéniség láttatása. Ennek a nagyon lassú, majd a felvilágosodás hatására a 18–19. század fordulóján felgyorsuló fejlődésnek igen szép emlékeit őrzí a Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye. Helytálló a „dicsekvés” a családi portrészorozatok tekintetében is. 1909-ben a sályi kastélyból, özvegy Fáy Kálmánné hagyatékából öt, a Fáy család tagjait ábrázoló portré került múzeumi kezelésbe,¹ 1997-ben a Görgey család háromdarabos arcképsorozatával lett gazdagabb gyűjteményünk.² A polgárság körében is általánossá váló gyakorlatot példázzák a szarvasi gombkötő, id. Kollár Gottfried és nejének, valamint ifj. Kollár Gottfried és feleségének portrépárjai.³ Jelen tanulmány a hazai családi arcképfestészet fent említett, 19. századi példáit megelőző időszak emlékeiről szól; olyan portrékat vallat, melyek egykor főúri ősgalériák részét képezték.

A társadalom vezető rétegének tagjait ábrázoló portrék a 17. század közepétől kezdve álltak össze sorozattá. E galériák a nemesi öntudatból táplálkozó őskultusz látványos megnyilvánulásai, amelyek nemcsak itthon, de Európa-szerte az udvari kultúra részét képezték. Egy olyan korban, melyben mindennél előbbre való értéket jelentett a társadalmi rang és származás, magától értetődő módon alakult ki a család dicső tagjait megörökítő képmások reprezentatív sorozata, amely több volt, mint képgyűjtemény; a portrék relikviákként, a nemesi mivoltot igazoló dokumentumok módjára sorakoztak a rezidencia dísztermében vagy folyosóján, illusztrálva a család társadalmi súlyát. És éppen, mert nem műgyűjteményről van szó, a velük kapcsolatos elvárást sem a képzőművészeti érték határozta meg. A portrénak mindenképp reprezentálnia kellett: származást, rangot, gazdagságot, dicsőséget. A kortársak arcképei elé az ősök képmásai kerültek; mögéjük pedig az utókor helyezte el a maga „ábrázolatjait”. A rajtuk lévő felirat egyértelműen azonosította az egyre „lombosabbá” váló családfa tagjait.

¹ Fáy Ignác arcképe (olaj, vászon; 64x50 cm; Ltsz.: HOM 53.22.1.); Fáy Ignác arcképe (olaj, vászon; 70,5x52,5 cm; Ltsz.: HOM 53.23.1.); Fáy Ignácné Halassy Pepi arcképe (olaj, vászon; 64x50 cm; Ltsz.: HOM 53.24.1.); Gombos Györgyné Fáy Konstancia arcképe (olaj, vászon; 60,5x47 cm; Ltsz.: HOM 53.25.1.); Berzeviczy Imákné arcképe (olaj, vászon; 71x55,5 cm; Ltsz.: HOM 53.26.1.)

² Izbenczy Istvánné Görgey Julianna képmása (olaj, vászon; 35x29 cm; Ltsz.: HOM 97.8.); Naményi Pál képmása (olaj, vászon; 36,5x27 cm; Ltsz.: HOM 97.9.); Naményi Pálné Görgey Anna képmása (olaj, vászon; 36,5x27 cm; Ltsz.: HOM 97.10.)

³ Faix: Id. Kollár Gottfried és neje, 1807. (olaj, karton; 10,5x8 cm; Ltsz.: HOM 53.10.1-2.); Kallianer: Ifj. Kollár Gottfried és neje, 1795. (olaj, vászon; 22x20 cm; Ltsz.: HOM 53.13.1., 53.14.1.)

1. kép. Wántza Mihály: Kund vezér (HOM)

A leggazdagabb ősgalériák egészen Árpád vezérig igyekeztek visszavezetni a család eredetét. Részben ennek az igénynek kielégítésére, részben a nemzeti öntudatot ápoló, a magyarság történiáját összefoglaló történelemkönyv létrehozásának szándékával látott napvilágot 1664-ben Nürnbergben a „Mausoleum Regni Apostolici Regum et Primorum militantis Ungariae Ducum”, röviden a Nádasdy-Mausoleum, amely hun és magyar vezérek, ill. királyok fiktív, rézmetszetes ábrázolását tartalmazza. Az idők folyamán többször is kiadott metszetgyűjtemény képzőművészeti tekintetben archetipusokat nyújtott, amelyek több mint két évszázadra meghatározták a magyar múlt legtöbbet felidézett alakjainak képi ábrázolását nemcsak a grafikában, de a festészet terén is. E rézmetszetek felnagyított festménymásolataival főúri arcképgalériákban éppúgy találkozunk, mint sokalakos kompozíciókhoz szolgáló, az öltözet és karakter szempontjából forrásértékű előképekkel. Csak jelzésértékkel szólhatunk e helyen gyűjteményünk Kund vezéréről, amely sohasem volt ősgaléria része, mindazonáltal hűen tükrözi időben jóval korábban készült társainak sajátosságait⁴ (1. kép). Wántza

Mihály (1781–1854 k.) festménye a Mausoleum 62. lapjának illusztrációja után készült egyszerűsített kópia. Ha hihetünk a forrásoknak, a festő vezérsorozatába beletartozott Attila, Lehel, Szabolcs vezér minden bizonnyal szintén a Mausoleum vonatkozó metszete után megfestett másolata is. Nem tudni, művésznk milyen indíttatásra, miféle megbízásból festette vezérsorozatát. Meglehet, hogy a sokoldalú, színházi tevékenységet is folytató Wántza díszletként szánta egy, a miskolci színtársulat által előadott darabhoz.⁵

Míg az arcképcsarnok egyik szélén a honfoglaló vezér, túlsó szélén a gyermek, a hatalom jövődöbeli birtokosának arcképe függhetett. Szintén csak jelképesen eshet szó e helyen 18. századi gyermekportrékról, amely akár arcképgaléria része is lehetett, ám eredetéről, rendeltetéséről nincsenek értesüléseink⁶ (2. kép). A kislányképmás kompozíciója a portrétipusnak még a 16. századra visszanyúló hagyományát követi. E műfajra jellemző megoldással, párnán ülve ábrázolja a két év körüli gyereket, akinek alakját jelen esetben nem kísérik – egyébként gyakori – heraldikus jegyek. Kezében a női arcképeken is gyakori kellékként rózsát tart, amely egyike az életkornak megfelelő játékos, üde szimbólumoknak, úgymint virág, játékszer, kedves állatok.

⁴ Wántza Mihály: Kund vezér, 19. század első fele (olaj, vászon; 205x125 cm; Ltsz.: HOM 53.216.1.)

⁵ A festményre vonatkozó irodalom: *Pirint A.*, 2000.

⁶ Kislány rózsával, 18. század (olaj, vászon; 68x51 cm; Ltsz.: HOM 80.9.)

2. kép. Kislány rózsával (HOM)

3. kép. Balassa (VII.) Ferenc arképe (HOM)

A hazai portréfestészetben megnyilvánuló hagyományörző konzervativizmus „átörhetetlenségét” példázzák az európai színvonalon dolgozó Mányoki Ádám magyarországi működésének emlékei. II. Rákóczi Ferenc egykori udvari festőjének külföldön festett mozgalmas barokk arképeihez képest minőségbeli visszaesés jellemzi a hazai főurak számára az 1720-as években festett portréit. A művészi elnehezülés fő okát a szakirodalom egybehangzóan a hazai megrendelők igényével magyarázza. A feudalizmusban megrekedt magyar nemes olyan képmást kívánt, amely előadásmodora és kompozíciója tekintetében is őseinek portréihoz hasonló, s jól illeszkedik a nemesi família családfáját megrajzoló arképgalériába.

Ekképpen megfogalmazható elvárásai voltak Balassa Ferencnek is ismeretlen magyar festő által megörökített képmásával kapcsolatban⁷ (3. kép). A portré az arképgalériákban gyakori félalakos megoldást mutatja. Semleges háttér előtt ül a díszes ruházatot viselő főúr. A figura beállítása, előadásmodorának szárazsága őseinek általunk ismert, csaknem száz évvel korábbi portréinak megoldását követi. Azonos nevű felmenőjének, az 1594-ben meghalt tokaji kapitánynak képmása éppúgy hasonló kompozíciót mutat,⁸ mint a híres költő ős, Balassi Bálint – minden bizonnyal ugyanabba a családi sorozatba tartozó – portréja⁹ (4–5. kép). A miskolci arkép e két „előzményének” összetartozását Buzási Enikő a kompozíció és a felirat hasonlósága alapján valószínűsíti.¹⁰ Más típusú

⁷ Balassa (VII.) Ferenc arképe, 1755. (olaj, vászon; 87x70 cm; Ltsz.: HOM 53.238.1.) Felirat fent: FRANCISCUS L. B. BALASSA de GYARMATH: HUNG: 1755. Restaurálva, dublázva.

⁸ Balassa (II.) Ferenc portréja, 17. század második fele, MNM Magyar Történelmi Képcsarnok (olaj, vászon; 105x75 cm; Ltsz.: MTKcs 5.)

⁹ Balassi Bálint portréja, 17. század második fele, Esztergom, Keresztény Múzeum (olaj, vászon; 117x86 cm; Ltsz.: 59.1059.)

¹⁰ Buzási E., 1988. 28.

feliratozás azonosítja a miskolci arckép ábrázoltját, ennek ellenére nem elképzelhetetlen, hogy egykor mindhárom kép azonos falon függött. Balassa (II.) Ferenc portréjának provenienciájára vonatkozóan nincsenek értesüléseink,¹¹ de Balassi Bálint képmása éppúgy a Ragályi-Balassa családtól került köztulajdonba, mint a Herman Ottó Múzeumban őrzött arckép.¹²

Balassa Ferencet ábrázoló portrénk – a régiakkal való minden hasonlósága és szigorú hagyománytisztelete ellenére is – a főúri arcképfestészetben a 18. század második felétől kezdve megnyilvánuló újszerűség hordozója. A korábbi időszakban a vitézség eszménye szabta meg a férfiak és a fiúk ábrázolásának tárgyi kellékeit. Hadvezéri botjára támaszkodva, teljes harci díszben áll előttünk Nadasdy Tamás,¹³ s bár a későbbiekben a páncélos ábrázolást felváltotta a magyaros, dísznemesi öltözet – a derékra csatolt fegyver, az asztalra helyezett, vagy marokra szorított buzogány nemcsak az ún. hadvezérportréknak maradt állandó kelléke. A legfőbb erénynek a virtust tekintő értékrend szabta meg Balassi Bálint 17. századi ábrázolását is. A költőként és katonaként egyaránt kiváló személyiség elsősorban hadvezéri mivoltában jelenik meg. Baljával kardját markolva, jobbáiban hadvezéri botot tartva a vitézi életformát testesíti meg. „Költészetét csupán a tollas főveg alatt fekvő fehér kapcsos könyv jelzi, lapjai közt papírcsikon a költő jellemadatával. Az utókor rangsorolása ez, a 17. századi nemesi szemléleté, amelyik a családi ősgalériába szánt portrén a katonai érdemet még egyértelműen helyezte a költői teljesítmény elé” – írja a kép kapcsán Buzási Enikő.¹⁴

Balassa Ferenc portréján már a viselet is a háborús időszakot követő, békés 18. századot jelzi; azt a periódust, amelyben lehetőség nyílt a gazdasági és kulturális fejlődésre, s amelyben az öltözéket sem kizárólag a hagyományos díszmagyar jelentette – dús hímzéseivel, csipke kezelőjével teret hódított a francia módi, módosítva az addig szinte egyeduralgoló magyar viseletet is. Képünknek a Balassa család korábbi arcképeihez képest megmutatózó domináns újszerűsége mindazonáltal nem a viselet tekintetében ragadható meg, ámbar azzal némiképp összekapcsolódik. Mert ahogy megváltozott az öltözék orientációja, úgy tűntek el annak járulékos kellékei is. A vitézséget hangsúlyozó eszközöknek nyoma sincs a portrén. Egészen más erényre, a műveltségre helyeződik a hangsúly; a főúr nyitott kéziratos könyvvel és tollal kezében, mintegy írás közben látatja magát.

A kézben tartott, vagy asztalra helyezett levél a magyar arcképfestészetnek a 17. századtól jellemző motívuma. Az azon olvasható címzés az ábrázolt kilitét fedheti fel; az asztalra helyezett könyv – mint például a Festetics Pál portréján feltűnő „Corpus Juris” – nemesi attribútumként lehet jelen.¹⁵ Az írásbeliségre utaló könyvek, papírosok, íróeszközök a 18. század második felének folyamán az említett jelentéstartalmakon túlmutató, az ábrázolt személy értelmiségi tevékenységét jelezni kívánó kellékké váltak. Balassa Ferenc portréja a szellemi munkálkodást előtérbe helyező arcképek egyik igen korai példája. Megvalósulásának indítékait az ábrázolt életrajzában kell keresnünk.

¹¹ Vétel 1863-ban.

¹² A Balassa család bárói ágának utolsó leánysarja Balassa Emma volt. A bárói rang 1902-ben férjére, Gömör vármegye egyik legrégebbi nemesi családjának tagjára, Ragályi Ferencre szállt, aki engedélyt nyert a Balassa család nevének és címerének a Ragályi család nevével való egyesítésére. A gömöri Ragályban ma is áll Ragályi-Balassa Ferenc kastélya, melynek berendezéséről a következőt olvashatjuk: „... a tulajdonosnak nagyon érdekes fegyvergyűjteménye, képtára és családi levéltára van”. *Borovszky S.* (szerk.), é. n. 83.

¹³ 16. század utolsó negyede, MNM Magyar Történelmi Képcsarnok (Ltsz.: MTKcs 53.8.)

¹⁴ *Buzási E.*, 1988. 28.

¹⁵ Festetics Pál arcképe, 1750 körül, MNM Magyar Történelmi Képcsarnok (Ltsz.: MTKcs 2042.)

4. kép. Balassa (II.) Ferenc arképe
(MNM Magyar Történelmi Képcsarnok)

5. kép. Balassi Bálint arképe
(Esztergom, Keresztény Múzeum)

Az ábrázolt a család hetedik azonos nevű tagja volt.¹⁶ Igen szép pályát futott be: 1756-ban császári és királyi kamarás, 1757-ben helytartósági tanácsos, 1762-ben Szerém megye főispánja, 1769-ben tartományi biztosság főigazgatója, 1783-ban kamaraelnök, koronaőr, 1785-ben Zala, Kőrös, Varasd, Szerém és Zágráb főispánja, Horvát- és Dalmátország bánja és főkapitány.¹⁷ A család azon kevesei közé tartozott, akik grófi címet nyertek; Nagy Iván másodkézből származó közlése szerint 1780-ban,¹⁸ más források egybehangzóan 1772. október 16-ra helyezik a grófság elnyerését.¹⁹ Azt is tudjuk róla, hogy a 18. század második felében, 1756-tól haláláig övé a család ősi birtoka, a kékkői vár. Életének végszakaszát itt töltötte, s 1807-ben, 76 éves korában utód nélkül itt hunyt el.²⁰ „Eltemettetett a nagy-zellői egyház alá.”²¹

A tényszerű adatoláson túlmenően viszonylag emberközelibb képet nyerhetünk az ábrázoltról a Nógrád vármegye történetét bemutató monográfiából: „Iskoláit a bécsi

¹⁶ A Balassa család Ferenc keresztnévű tagjairól igen szép arképsorozat áll össze. Balassa (II.) Ferencről l. 8. jegyzet. Valószínűleg Balassa (V.) Ferencről készített Elias Widemann rézmetszetet 1652-ben, Bécsben megjelent arképsorozatának 3. számú lapján (*Pataky D.*, 1951. 246.), amely grafika alapján a 17. század közepén – számos metszethez hasonlóan – olajfestmény-változat készült (MNM Magyar Történelmi Képcsarnok, Ltsz.: MTKcs 263.). A Magyar Történelmi Képcsarnok őriz egy további festményt is előttünk ismeretlen „sorszámú” Balassa Ferencről (Ltsz.: MTKcs 4.). Tischler Antal, a kiváló 18. századi rézmetsző által megörökített gróf minden bizonnyal a miskolci festmény ábrázolta, vagyis a hetedik Balassa Ferenc (*Pataky D.*, 1951. 233.).

¹⁷ Nagy I., 1857. 128.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Borovszky S. (szerk.), 1911. 587.; *Kempelen B.*, 1911. 266.

²⁰ Nagy I., 1857. 128.; *Borovszky S.* (szerk.), 1911. 66., 263.

²¹ Nagy I., 1857. 128.

Teréziánumban végezte. Kiváló műveltsége és a császári házhoz való ragaszkodása miatt Mária Teréziának és II. Józsefnek igen kedvelt embere volt.” Mint horvát bán és a zág-rábi kerület főbiztosa „... Horvátország alkotmányát és jogait sértő, törvényellenes kormányzása miatt gyűlöletessé tette magát. 1792-ben Bécsbe, később Pozsonyba vonult vissza.”²² Az eddigiekben kirajzolódó életút arra enged következtetni, hogy Balassa Ferenc – mint a bécsi udvarhoz közel álló, az államigazgatásban fontos szerepet játszó nemes – hivatali minőségében festette meg magát a miskolci portrén, s ilyenformán képünk a hivatalnokarcképek közé tartozik. Egy újabb közlés azonban megdönti ezt az egyébként helytállónak tűnő feltételezést. „«Casielae St. Stephani regis Hungariae vera imago et expositio» című munkáját még mint a Teréziánum növendéke adta ki Bécsben 1754-ben. Ezenkívül a Nemzeti Múzeum is őriz egy kéziratát «Elaboratum de insurrectione Hungariae Josepho II. imp. anno 1709» cízzel” – olvashatjuk Balassa Ferencsel kapcsolatban.²³ A hivatalnokarcképnek gyanított portré tehát valójában az íróképmások közé tartozik.

A feliratban olvasható 1755-ös évszám tanúsága szerint Balassa Ferenc a „Casielae St. Stephani ...” bécsi kiadását követő évben készítette portréját. Mint irodalmi tevékenységet folytató, s erre felettébb büszke nemes láttatja magát kezében kéziratot könyvvel, tollal, a háttérben polcon álló könyvekkel. A nyitott könyvbe vetett négy sor egykor bizonyára kibetűzhető volt, s világosan utalhatott ábrázoltunk hírül adni kívánt irodalmi teljesítményére. A Szent István uralkodásával foglalkozó mű kiadása után huszonhat évvel – nyilván nem ezen munkájával kiérdemelve – Balassa Ferencet a Szent István-rend középkeresztjével tüntették ki.²⁴ Képünkön mintegy összecseng az István királyt idéző két attribútum: az „éppen íródo” könyv és a portréra pótlólag ráfestett rendjel.

A Szent István-rend keresztjének utólag történő felkerülését a kép datálása tekintetében feltétlenül hangsúlyoznunk kell. A „hányaveti” módon megfestett rendjel alatt kitapintható, és szemmel láthatóan is kirajzolódik az öltözék nagy gonddal megmunkált finom mustrájának textúrája, ami nem lenne tapasztalható, ha az 1780-ban szerzett kitüntetés a festmény születésekor, az ábrázolt díszes ruhájának részeként került volna a képre. Vagyis a portré megfestetésének aktualitását semmiképpen sem az érdemrend szolgáltatta, és a kép antedatálását a Szent Istvánnal foglalkozó mű indukálta; a sorrend éppen fordított volt. A feliratban olvasható 1755-ös évszámot a festmény készítése évének tekintjük.

Szintén a ragályi kastélyból került a Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményébe Zichy Katalin grófnő portréja, amelyet nemcsak származása, de egykor olvasható kétsoros feliratának hasonlósága alapján is ugyanabból az ősgalériából származtathatunk, aminek Balassa Ferenc képmása is része volt²⁵ (6. kép). Zichy Kata Balassa (II.) Pál első feleségeként kapott helyet a család arcképgalériájában. Személyéről – nő lévén – szinte semmit sem tudunk. Az egyetlen adat Zichy (IV.) Ádám leányával kapcsolatban halálának éve (1729).²⁶ Férje „... a helytartóságnál tanácsos, 1740-diktól

²² Borovszky S. (szerk.), 1911. 263.

²³ Uo.

²⁴ Nagy I., 1857. 128.

²⁵ Balassa Pálné Zichy Katalin portréja (olaj, vászon; 90x68 cm; Ltsz.: HOM 53.237.1.) Restaurálva, dublázva 1982–1984 között. Felirata fent (KATHARINA COMITISSA ZICHY DE ZICH ET VASONKEŐ, UXOR PAULI E COMITIBUS BALASSA DE GYARMATH ET KEKKŐ) a restaurálás során eltűnt. A felirat visszaállítása dr. Kárpáti László által folyamatban.

²⁶ Nagy I., 1865. 481.

6. kép. Balassa Pálné Zichy Katalin portréja
(HOM)

kozik ki az alacsony horizontú tájban. E két motívum egyúttal kijelöli a következő időszak portrét és természeti környezetet összekapcsoló törekvéseinek „kötéspontjait” is. A szabad térben álló Zrínyi Péter, Kálnoky Antal mögött az ábrázolt haditetteire utaló csatajelenet,²⁹ Bánffy Dénes mögött a bonchidai kastély látható.³⁰ Enteriőrben áll Nádasdy Ferenc; a félig lezárt belsőből fergeteges ütközetre nyílik kilátás.³¹ Leginkább ez utóbbi séma szerint épülnek fel a női arcképeket tájképi háttérrel összekapcsoló 17–18. századi példák. A drapériával letakart asztal mellett, félrehúzott függöny előtt álló hölgyek mögött bal vagy jobb szélén kapunk ízelítőt a természetből, amely olykor bírhat némi célzatossággal, de női képmások esetében leginkább hangulatkeltő elemként szerepel. Csak a 18. század vége felé uralkodik el a természeti környezet az ábrázolt mögött és körül, amikor is a felvilágosodás hatására bekövetkező szemléletváltás nyomán a táj és az ember kiegyenlített szerepet kap.

Zichy Kata portréján érdekesen ötvöződik a hagyomány és az újdonság. Az ábrázolt megjelenítésében a műfajra jellemző reprezentatív szempontok érvényesülnek. Az alak beállítása a 17. századi statikus megoldást követi; a csipőre tett jobb kéz és a drapériával letakart konzolra vagy asztalra támaszkodó bal kar ellentétes mozdulatára épít,

Gömör megye főispánja, később kir. főpohárnokmester is és bel. titk. tan. Meghalt 1770-ben. Ágának grófságot kap 1721-ben” – olvashatjuk Nagy Ivánnál.²⁷ A megözvegyült férfi Batthyány Zsigmond leányát, Júliát vette nőül.

Balassa Ferenc arcképével ellentétben Zichy Kata képmása az uralkodóportrétől levezethető egészalakos típusba tartozik. Míg férfirokonának gyaníthatóan közeli időben festett portréja az őseket ábrázoló 17. századi példákat követi, a család nőtagjának megörökítésekor már nem volt elsődleges szempont a hagyományörzés. Nemcsak az egészalakos ábrázolás, de a tájképi környezet tekintetében is új megoldást követ a Balassákat megörökítő portrék tradíciójától eltérő festmény.

A szabad tájba komponált portréra már a 17. századból is találunk példát. Batthány Ádám alakja valós tájháttér előtt magasodik előttünk 1650 körül festett képmásán.²⁸ Tőle balra hadsereg vonul, jobbra magaslaton álló vár látkepe bonta-

²⁷ Nagy I., 1857. 126–127.

²⁸ MNM Magyar Történelmi Képcsarnok (Ltsz.: MTKcs 569.)

²⁹ Zrínyi Péter portréja, 1650–1660-as évek, MNM Magyar Történelmi Képcsarnok (Ltsz.: MTKcs 1523.); Kálnoky Antal portréja, 18. század második fele, MNM Magyar Történelmi Képcsarnok (Ltsz.: MTKcs 2328.)

³⁰ 1750-es évek vége, 1760-as évek eleje, MNM Magyar Történelmi Képcsarnok (Ltsz.: MTKcs 54.13.)

³¹ 1715, MNM Magyar Történelmi Képcsarnok (Ltsz.: MTKcs 53.17.)

ahogy azt a főúri férfiképmások egész sorozata példázza. Portrénk mégis rendhagyó, tekintve, hogy az ábrázolt hölgy. A női portrékon látható hímzett-csipkézett, fidesfodros finom viseletet Zichy Kata vadászöltözékre cseréli fel, kezével – melyben az úri hölgyek keszkenőt, kesztyűt, rózsát, szelencét, rózsafüzért, legyezőt; egyszóval valami nőies tárgyat tartanak – ő vadászpuskát támaszt. A férfiarcképeken bevett szokást követő – a női képmásokon szinte példa nélküli – csipőre tett kéztartásával, öltözékével és fegyverével Zichy Kata roppant férfias jelenség. Ilyenformán történő megjelenítését minden bizonnyal a grófné személyisége ösztönözte. Űn. „beszélő tárgy” lehet a puska, kedvelt időtöltései közé tartozhatott a vadászat, de minthogy jelen pillanatban nincsenek értesüléseink az ábrázolt egyéniségéről, mindennemű következtetés csak megalapozatlan találgatás lehet.

Képünkön Zichy Kata nem enteriőrben áll, amelynek ablakkal megnyitott fala enged be a természetet. A portré „kivonul” a tájba, s már félrehúzott függöny sem omlik alá elválasztva az elő- és háttérrel, mint ahogy azt még például Batthyány Károly 1750 körüli portréján látjuk.³² Az ábrázolt mellett álló emelvény azonban továbbra is kompozicionális elem marad. Bár a természeti közegben teljesen indokolatlanul szerepel a drapériával letakart „könyöklő”, a festménynek a hagyományok által iskolázott ismeretlen mestere számára valószínűleg elképzelhetetlen volt a „támaszték” nélkül álló egészalakos figura. A könyöklőről lefutó virágfolyondár a portré legnőiesebb eleme.

A grófné mögött kibontakozó természeti szépség nem rejt magában az ábrázolt személyére utaló motívumot. Sem életkép, sem épület nem zavarja meg a távoli hegyek felé tartó fák szabad vonulását. Az erdős-hegyes háttér feltételezhetően nem kitalált séma, hanem valós vidéket topografikusan leíró tájportré. Domborzata alapján festményünk háttére a nógrádi tájat, a Balassák ősi birodalmát éppúgy karakterizálhatja, mint a gömöri térséget, Balassa Pál Zichy Kata halála utáni főispánságának színhelyét.

Az önmagáért való táj térnyerése a portréfestészetben bekövetkező szemléletváltást, s ezzel párhuzamosan a hazai tájfestészet kibontakozását jelzi. A magyarországi arcképfestészetnek a 18. század második felében, de még inkább a század vége felé alakult ki szorosabb kapcsolata a tájjal. Zichy Katalin képmása minden bizonnyal már az ábrázolt halála, vagyis 1729 után, de még a 18. század folyamán, korábbi olajfestményt vagy miniatűr előképet követve készült. Ismeretlen mestere a hagyományok hatása alatt működő magyarországi festő lehetett, akinek munkáján az újszerű vonások ellenére is bizonyos sematizmus érvényesül. Női képmásunk annak a folyamatnak az elején áll, amelynek során ember és táj kapcsolata mind bensőségesebbé, kötetlenebbé válik, s az ábrázolt méltóságteljes „rang-láttatása” helyett mindinkább a modell személyiségjegyei kerülnek előtérbe.

Balassa Ferenc és Zichy Katalin arcképei figyelemreméltó emlékei a hazai arcképfestészetnek. Miközben mindkét portré szoros szálakkal kötődik a hagyományokhoz, egyúttal újszerűséggel is jelentkezik. A férfiképmás a szellemi tevékenységet a hazai portréfestészetben igen korán és büszkén reprezentáló attitűdjével, a női portré a természeti környezet megnövekedett hangsúlyával az elkövetkezendő idők haladó törekvései előtt egyengeti az utat.

„Minden jobb embernek festetni kellene magát, hogy ha kikapja közülünk a halál, birhassuk képeiket” – írja a portréfestészet nagy mecénása, Kazinczy Ferenc akkor, amikor már a magyar képzőművészetben is érezhetővé kezd válni a felvilágosodás fuvallata. A portré azóta sokféle eszközzel élhet; leírhat, reprezentálhat, karikírozhat, esz-

³² MNM Magyar Történelmi Képcsarnok (Ltsz.: MTKcs 559.)

ményíthet, lehet titokzatos, s egyúttal lelket is ábrázolhat. A régiek képeit az utókor töltheti meg lelki tartalommal, a képmáshoz kapcsolva mindazt, amit az egyéniségről tudni lehet.

IRODALOM

Borovszky Samu (szerk.)

é. n. Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye. Budapest
1911 Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Budapest

Buzási Enikő

1988 Régi magyar arcképek. Jegyzetekkel ellátott kiállítási katalógus. MNG, Budapest

Buzási Enikő (szerk.)

1988 Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus. MNG, Budapest

Kempelen Béla

1911 Magyar nemes családok I. Budapest

Mucsi András

1975 Az esztergomi Keresztény Múzeum Régi Képtárának katalógusa. Budapest

Nagy Iván

1857 Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal I. Pest

1865 Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal XI. Pest

Pataky Dénes

1951 A magyar rézmetszés története. Budapest

Pirint Andrea

2000 Egy festmény Wántza Mihálytól. HOMÉvk. XXXIX. 341–345.

Rózsa György

1973 Magyar történetábrázolás a 17. században. Budapest

ARISTOKRATISCHE ERINNERUNGSGEGENSTÄNDE DER URGALERIEN IM BILDKÜNSTLERISCHEN KABINETT DES HERMAN OTTÓ MUSEUMS

Seit Anfang des 17. Jahrhunderts war die Porträtmalerei die beliebteste Gattung der Ungarischen Malerei. Ein wichtiger Impuls der umfangreichen Portraitaufträge war die Gründung der aristokratischen Galerien, was seit Mitte des 17. Jahrhunderts zur Gewohnheit wurde. Diese Galerien bestehen aus den spektakulären Erscheinungen der sich vom adligen Selbstbewusstsein nährenden Urkultur, die nicht nur in Ungarn, sondern auch europaweit den Teil der Kultur des Hofadels bildet.

Die sich im Prunksaal oder Flur der Residenz befindende Portraitserie von den aristokratischen Familien besteht aus den Abbildern von den ältesten Urahnen an bis zu den

Portraits der gegenwärtigen, determinativen Familienmitglieder. Mit den Bildern wurden der gesellschaftliche Rang, die adlige Abstammung und die ruhmvolle Herkunft repräsentiert.

Das in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts gemalte „*Kund vezér*“ von Mihály Wántza und das aus dem 18. Jahrhundert stammende Kinderportrait eines unbekanntes Malers zeigen jeweils das Ende der in vielen Fällen mit den Portraits der Landnehmerführer beginnenden und mit den Portraits der Kinder der jüngsten Generation schließenden Urgalerien (1–2. Bild).

Das im Jahre 1775 gemalte Portrait von Ferenc Balassa gehörte zur Portraitgalerie der Familie Balassa. Die Komposition und der Schematismus der Darstellungsform des Bildes setzt die vor schon fast hundert Jahren, auf den Portraits der dargestellten Urahnen erschienene Tradition fort. Das Gemälde enthält aber auch Neuartigkeiten. Der Graf zeigt sich nicht mit Waffen, was in der adligen Tapferkeit charakteristisch ist, sondern mit einem Buch und Feder, um das Schreiben zu symbolisieren. Das Portrait, das die geistige Arbeit stolz betont, kam im folgenden Jahr zustande, nachdem Ferenc Balassa in Wien sein literarisches Werk herausgegeben hatte (3. Bild).

Zur gleichen Urgalerie gehörte das Portrait von Gräfin Katalin Balassa Pálne Zichy, das die ebenso einige Jahrhundert alte Tradition des ganzkörperlichen, stehenden Portraittyps fortsetzt. Auf diesem Gemälde äußern sich neben der Traditionsbewahrung auch Neuartigkeiten. Die Landschaft um den Abgebildeten herum, die eine betonte Rolle spielte, war der Veränderung, die Ende des 18. Jahrhunderts in der ungarischen Portraitmalerei eintrat, im Voraus (6. Bild).

Die aus dem Ragályer Schloss der Familie Balassa-Ragály stammenden Portraits sind beachtenswerte Erinnerungen an die ungarische Portraitmalerei. Obwohl die beiden Portraits eng mit den Traditionen verbunden sind, zeigen sie zugleich auch zukunftsweisende Züge auf. Das Portrait des Mannes ebnet den Weg für die in künftig fortschreitende Tendenzen mit der ganz frühen, repräsentablen Beziehung zu der geistigen Tätigkeit und das Portrait der Frau mit der ansteigenden Betonung der natürlichen Umgebung.

Andrea Pírint

„MARADOK SZERETVE TISZTELŐ BARÁTOD...” Telepi György a dokumentumok tükrében

BÉKÉSI GÁBOR

Élt a környezetünkben réges-régen egy ember, akit csaknem elfelejtettünk. Valaki, aki fontos dolgokat hajtott végre, de személye a színpalak mögött rejtve maradt. Valaki, aki egy nagy korszak, a romantika gyermeke volt, aki együtt lélegzett Petőfivel, Vörösmartyval, Fáyval, aki hozzájuk hasonlóan gondolkodott és dolgozott, és aki még őszintén megélte a hazafiság érzését. Elindult egy távoli kis faluból, mint a mesebeli szegénylegény, és a nemzet színházában teljesedett ki.

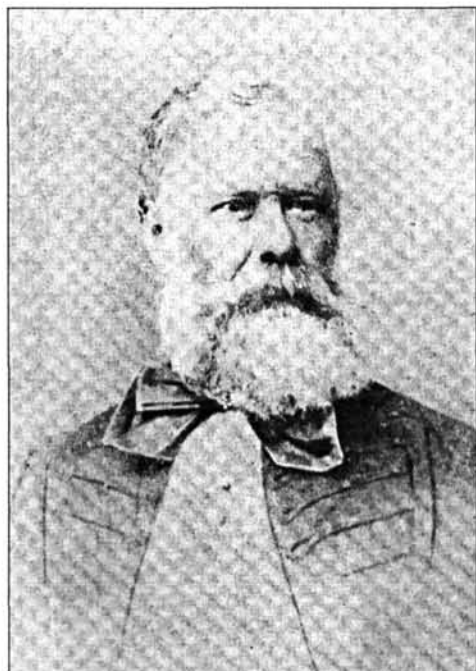
Miért fontos, érdekes számunkra Telepi György ma, jó kétszáz év távlatából? Polihisztor volt, színházban gondolkodó képzőművész – mondta róla Dobrik István. Érdekes, művelt és sokoldalú ember, akinek tevékenysége hatással volt környezete, elsősorban festővé vált fia ifjúságára és egész további életére – foglalta össze Telepy Katalin. Elsősorban mégis hazafi volt, aki a színház egész intézményében meglátta a közvélemény-alakítás lehetőségét: nemcsak a kiművelt magyar nyelv terjesztéséért, hanem a független kultúrán keresztül a politikai függetlenség eléréséért dolgozott.

Munkámmal szeretném felhívni a figyelmet Telepi Györgyre, az általa elvégzett munkára és szellemiségére. Dédunokája, dr. Ónodyné Ágoston Éva Antónia – akinek dolgozatomhoz nyújtott segítségéért ezúton is köszönetet mondok – újraélesztette Telepi kultuszát, emlékjeleket állíttatott az emlékezéshez, és elindította dédapja életének kutatását. Dolgozatommal részben az eddig elért eredményeket kívánom összefoglalni, részben pedig – korábban kiadatlan levélszövegek feltárásával – újabb dokumentumokat és adatokat szolgáltatni a későbbi kutatáshoz.

Telepi György élete

A Telepi-leszármazottak között él egyfajta „családi hagyomány” a híres ősök viselt dolgairól. Ezt a hagyományt – ami eredeti dokumentumok őrzését, gondozását és továbbadását is jelenti – Plank Bella ápolta, újabban pedig dr. Ónodyné Ágoston Éva vállalta magára ezt a szép feladatot. A „hagyomány”, a családi elbeszélések, történetek néha nem felelnek meg a dokumentumokból leszűrhető tényeknek, ez azonban nem jelenti azt, hogy nem egyeztethetők össze a valósággal. A valóság nem rekonstruálható, mert az mindenki számára személyes, tehát egyedi és különböző. A tények – kis szerencséivel – azonban feltárhatók sőt feltárandók, még akkor is, ha időnként ellentétbe kerülnek a narrációval.

Telepi szakmai és magánélete sok részletében feltáratlan, sőt olykor a meglévő adatok is ellentmondanak egymásnak. Életét – a részletes kutatásokat megelőzően – csupán két pontos dátum körvonalazta: nyugdíjba vonulásának ideje (1855), illetve halála napja (1885. augusztus 12.). Születési dátuma körül a mai napig bizonytalanság leng.

1. kép. Telepi György időskori portréja
(Reprodukció kiadványból)
Dr. Ónodyné Ágoston Éva tulajdona

A legtöbb kézikönyv 1794-re¹ illetve 1797-re² helyezi születését: már a két dátum közötti három év is jelentős bizonytalanságot tükröz, noha a korban – sőt jóval később is – a születési időpont ismeretének hiánya köztudottan általános jelenség. Ehhez adódnak még az öreg Telepi saját, egymásnak ellentmondó adatai, amelyek szerint 1795-ben avagy 1796-ban született (lásd később). Plank Bella, a család „krónikása” 1939-ben megkérte a kislétai görög katolikus egyház anyakönyvi kivonatának másolatát, amelyben – állítólag – az 1800. október 7-i dátum szerepel a születés időpontjaként.³ A 2002. évi tardi Telepi-émlékülésen azonban újabb dátum vált „hivatalossá”: az előző adat ismerete hiányában – egy új kapcsolatfelvételt követően – a kislétai ószláv nyelven írt eredeti anyakönyvi bejegyzés lefordításával az 1801. február 2-i dátum lett elfogadott és irányadó. Ennek megfelelően 54 éves korában vonult nyugalomba, és 84 évet élt meg.

A Szabolcs megyei Kislétán született György nagy utat tett meg az ismeretlenségből a sikeresség felé. A családi

hagyományt követve őt is mint elsőszülött fiút papnak szánta apja. Szülei Telepianovich Antal és Turzay/Thúrzó (más forrásokban *Keila/Kéla*) Anna. A keresztség alá nagyapja, Telepianovich Timotheus tartotta. Hat testvére született: József (1805), Julianna (1806), Veronika (1811), Terézia (1814), István-József (1816) és Borbála (1823). A Telepianovich>Telepi névrövidítés, névmagyarosítás már a nagyapa írásos gyakorlatában megfigyelhető, de véglegesen csak Györgynél maradt meg; gyermekei pedig már Telepynek írták nevüket a kor romantikus igényeinek megfelelően.⁴ Etimológiáját tekintve a Telepi név a Zemplén megyei Telepóc/Telepovce kisközségre utal – szokványos, helységnévből képzett tulajdonnév.⁵ A nagyapa 1795–1804 között pasztorizált Kisléta parókiájában, utóda, fia 1804–1823 között. Ez az apa – a fiú gyors előrehaladását tekintve – átlagon felüli anyagi viszonyokkal és társadalmi kapcsolatokkal rendelkezett, mert lehetősége nyílt fiának megfelelő oktatást, sőt külföldi utazást és gazdag pártfogókat biztosítani.

¹ *Telepy Katalin* maga is a kislétai anyakönyvi kivonatra hivatkozva adja meg az 1794. október 7-i születési dátumot. *Telepy K.*, 1998.

² *Szimyei J.*, 1980–81.; *Kenyeres Á.*, 1981–85.; *Schöpflin A.* 1931.; *Székely Gy.*, 1994.

³ Kézirat, az OSZMI tulajdona. Ugyanehhez: Új magyar életrajzi lexikon; *Cenner M.*, 2002.

⁴ Forrás: *Dr. Keresztes Szilárd* hajdúdorogi püspök levele, Nyíregyháza, 2002. március 7., mellékelve a parókiális irattár anyakönyvének másolatát. *Gyarmati Béla* tulajdona.

⁵ *Udvari I.* 1990.; *Révai Nagy Lexikona*, 18. kötet, Bp. Telepóc, Telepovce: kisközség Zemplén vármegyében, az egykori szinnai járásban. 1910-ben 664 lakosa volt, köztük rutének és lengyelek.

György először a nagykárolyi bazilita atyáknál majd a szatmári gimnáziumban tanult, és 1818-ban már Szatmár megye főjegyzője mellett írnokoskodott. Az 1818–1820 közötti időszak vezetett a döntő fontosságú fordulathoz életében: a Megyeri-szintársulat látogat Szatmárba. Telepi csatlakozik hozzá, de egy év múlva – állítólag betegsége következtében – átmenetileg abba kell hagynia a színészi életet.

Erről a pár évről nem sokat lehet tudni, de nem lehetetlen, hogy nem betegsége miatt szorult „kényszerpihenőre” az ereje teljében levő fiatalember, hanem külföldön járhatott tapasztalatszerző és tanulmányi úton. Mivel 1821-től gyakorlatilag nyomon kísérhető, mely társaságoknál dolgozott, logikusan következik, hogy külföldön csak ezt megelőzően járhatott. Eredeti szándéka szerint valószínűleg teológiát hallgatni ment, hogy eleget tegyen apja kívánságának, de valójában színházművészetet foglalkozott. Szinte csak a családi hagyomány őrizte meg bécsi és müncheni útjának emlékét, ugyanis konkrét bizonyítékait nem lehet találni. Az idegen nyelven túl valószínűleg színészetet, díszletezést, festészetet tanult illetve figyelte a külföldi példákat; magánúton több intézménybe, egyetemre, számos oktatóhoz ellátogathatott, de a részletek felderítése további bűvárlatokat igényelne a hivatalos dokumentumokban. Hasonlóan csak következtetni lehet, hogy tehetséges, naturalista festő lévén, a festészetet, közelebbről pedig az olajtechnikát neves festőktől tanulhatta. Akadémiára valószínűleg nem volt pénze sem neki, sem a családnak, ő viszont a fiát már neves akadémiákra tudta bejuttatni. Hazajövetelét követően önállóan tudott alkotni, saját szerepkörében jól megfelelt az elvárásoknak: nem véletlenül került tehát hamarosan a színházvezetés élére.

Életének, szakmai működésének további korszakolását a következő módon vázolhatjuk:

1. 1821–1826: vándorszínészet kora;
2. 1826–1833: az abaúji szintársulattal Kassán;
3. 1833–1837: a budai várszínház;
4. 1837–1855: a Pesti Magyar Színház illetve a Nemzeti Színház tagja;
5. 1855–1874: Diósgyőr, nyugalmazott színész, községi bíró;
1861–1864: Tibolddaróc, nyugalmazott színész, községi bíró;
6. 1874–1885: Tard, nyugalmazott színész.

1821-től a székesfehérvári, nagyvárad, debreceni és kolozsvári, majd később a miskolci színésztársulatoknál szerepelt, Balla Károllyal Debrecenben és Nagykárolyban színigazgató is volt. Leghűségesebb kutatója, Cenner Mihály írja, hogy Fehérvárott komikus szerepben Telepi nagy sikert aratott.⁶ Kezdetben csupán díszletfestőnek jelentkezett a Megyeri-társulatba, hamarosan megtanulta a szerepeket is, ez a magyarázata annak, hogy Fehérváron már színészi feladatokat bíznak rá.

„Valódi gyöngye volt a vándorszintársulatoknak – írta Fáy András – mint festő, decorateur, gépész, építész, requisiteur, tűz-, fény- és árnyjátékos. E mellett ügyes és takarékos... (idézi Szinnyei) Sokoldalú használhatóságát nagyban emelte az, hogy azonfölül mint egyike a jobb fordítóknak, a színpadi műsor körül is érdemeket szerzett magának.”

Ez az időszak a színház hőskora. Kelemen László, Megyeri, Egressy, Déryné, Kántorné, Szentpétery egyik részről, Jókai, Petőfi és Vörösmarty, sőt később Arany a másik részről mind-mind részesei voltak a korai magyar színjátszásnak, azonosultak az eszméjével, valami új, erős társadalmi mozgatóerőt véltek benne felfedezni. Magas

⁶ Cenner M., 2002.

szellemiségű, hazafias társaság volt, akik komolyan hitték, hogy missziót teljesítenek a magyar szó (és közvetve a nemzet) védelmében.

1825-ben a pozsonyi országgyűlés teremtett kedvező alkalmat a színházi előadásoknak: az e célból Pozsonyba érkező társulat előadásain Telepi is fellépett, méghozzá sikerrel.

1826-tól (más adatok szerint 1828-tól⁷) a kassai társulathoz szerződött,⁸ ami folyamatosan vendégszerepelt illetve fogadott más vándortársulatokat egy-egy vendégszereplésre. Így ismerhette meg első feleségét, aki az Erdélyi Dal- és Színjátszó Társasággal érkezett Kassára.

Noha Telepinek az egész élete meglehetősen ismeretlen, ezen belül a családi élete a legfeltáratlanabb. Nemcsak azért, mert felbukkannak források, amelyek tartalmukban ellentmondanak a többinek, hanem azért is, mert családi viszonyait a későbbi években is bonyodalmak jellemzik, s ezeket eddig még senki nem vette észre és nem tette szóvá.

Hosszú élete során négyszer nősült. Első felesége Bohus Amália Jozefa volt, akivel valószínűleg Kassán ismerkedett meg. Kapcsolatukból két gyermek született: Amália/Máli (1828-ban); és Károly, a későbbi híres festőművész (1829. december 20-án). A családi hagyomány⁹ szerint Bohus Amália fiatalon meghalt a vándorszínészet nehéz körülményei közepette, a gyerekek nevelését pedig egy másik kassai színésznő-kolléga, Veres (egyes források szerint *Vermes*) Eszter vette át. Hamarosan azonban ő is meghalt egy súlyos megfázás szövődményeitől. Harmadik felesége a tardonai származású Csányi Zsuzsanna lett, akinek révén Telepit Tardonán találjuk az 1840–50-es évek során. Utolsó felesége az emődi Kozmovszky Mária volt, akivel kapcsolata már részletesebben dokumentált. Ebből az utolsó házasságból két lánya született, Telepy Mária és Telepy Antónia.

A részletek feltárása során azonban két szerzőnél is találkozunk ennek a képnak ellentmondó adatokkal Bár önmagukban állnak, így ezeknek az adatoknak a bizonyító ereje nem jelentős, a létezésük mégis elgondolkodtató. Históriajában Keresztesy Sándor megjegyzi, hogy 1828. február 17-én, a Miskolci Színház (második) megnyitó ünnepségén Telepi együtt szerepelt feleségével, *Veress Eszterrel*.¹⁰ Ha tehát igazat adunk ennek az adatnak, akkor a kapcsolatuk korábbra tehető az eddig sejtettnél, sőt továbbmenve Amálka és Károly – de legalább Károly – nem Bohus Amália, hanem Veress Eszter gyermeke lenne. Erre azonban nincs további bizonyíték, sőt minden más dokumentum – és a családi hagyomány is – ezzel ellentétes. Indig Ottó munkájában is felbukkan egy hasonlóan érdekes adat, miszerint 1826–27 körül Abday Sándor színtársulata Váradon vendégszerepelt, és köztük volt Telepi György illetve felesége, Telepiné Veres Eszter.¹¹ Nem kizárt, hogy a történetírók – vagy már a kortársak is – tévedtek, biztosan azonban még nem lehet állítani.

⁷ Szinnyi J., 1980–81. 1433–1436.

⁸ *Déryné* így ír Naplójában a megnyitás izgalmairól: „Midőn már fel voltunk öltözve, én nem állhattam a dicsőséget, fölmentem a színpadra, hogy az első függöny mögül lekandikáljak, hogy nagy publikum van-e? Tömvé! Zsúfolva! Hátrafelé megyek, ahol egy leeresztett függöny mögött guggol Telepy koma már a játékra fölöltözve, egy nagy ecsettel kezében, még akkor is valamit színeze, igyekezett egy zöld fazékból mázolgatni. 'Ide ne jöjjön komácska! mert mindjárt ráfestek a fehér ruhájára egy zöld erdőt' ”– szöveg *Telepi. Rész P.*, 1995. II. kötet, 223.

⁹ Ezt a hagyományt veszi alapul *Telepy Katalin* is Egy negyvennyolcas ifjú honvéd festőnek készülő című dolgozatában.

¹⁰ Keresztesy S., 1908.

¹¹ Indig O., 1991, 49.

3. kép. Telepi György színpadképe. A Magyar Nemzeti Galéria tulajdona (Reprodukció)

Bayer József kétkötetes munkájában többször megemlíti Telepinét. Eszerint 1828-ban még együtt játszott a házaspár Kassán,¹⁵ és 1833-ban a Fáy–Döbrentei vezette budai társulatnak is tagja Telepiné Bohus Jozefa, egészen pontosan 50 forint fizetéssel.¹⁶ 1834-ben továbbra is tagja a társulatnak Telepi, Telepiné, a kis Máli és Károly. A harmadik évadban Telepinét „régiként” említik,¹⁷ de 1836-ban már nincs a tagok között: Telepi és a két gyerekszínész maradt, Bohus Amália viszont eltűnt.¹⁸ 1837-ben már Károly nevével sem találkozunk a tagok névsorában, Máli javára viszont 1836. március 22-én jutalomjátékot rendeznek, ami nem más, mint apja mesejátéka, a *Borsszem Jankó*.¹⁹

Két gyermekük a szülőkkel együtt fellépett a kassai színpadon, sőt 1833-ban, a Bánk bán ősbemutatóján az egész Telepi család szerepelt a darabban: a kis Amálka és Károly mint gyerekszínészek arattak sikert a darabban (együtt Kántornéval, Dérynével, Egressyvel és Megyerivel)²⁰. Károly később a festészet felé hajlott – mintegy megvalósítva ezzel apja egykori álmát; Máli még a Nemzeti Színházban is fellépett időnként fiatalos szerepekben,²¹ de 1849–50 táján – valószínűleg betegség miatt – fiatalon elhunyt. Adatok tudomásom szerint nem maradtak erről a sajnálatos eseményről, apja életét azonban haláláig beárnyékolta lányának korai elvesztése.

¹⁵ Bayer J., 1887, I. kötet, 581.

¹⁶ Bayer J., 1887, II. kötet, 107, 138–139.

¹⁷ Bayer J., 1887, II. kötet, 166.

¹⁸ Bayer J., 1887, II. kötet, 172.

¹⁹ Bayer J., 1887, II. kötet, 174, 188.

²⁰ Ugyancsak színháztörténeti jelentőségű, hogy később Telepi György alakítja a Lear király bolondját – magyar nyelven először (ugyanazt a szerepet később Petőfi is kiválasztja magának Kecskeméten). Gyarmati B., 2001.

²¹ Máli és Károly gyerekszínészként fellépett a budai színpadon – ilyen minőségben tünteti fel őket az 1835-re kiadott színházi zsebkönyv is. Kerényi F., 1987. 322.

Ellentétben a családi hagyománnyal, amely szerint Bohus Amália egy megfázást követően meghalt, hátrahagyva két árva gyermeket, a *Magyar Színházművészeti Lexikon* – az elérhető egyetlen adatszolgáltató Telepi első feleségéről – egészen meglepő állítást tartalmaz szócikkében. Eszerint Bohus Amália nem halt meg, hanem – valamely nem világos ok miatt – elhagyta családját. Kassáról még együtt ment férjével és gyermekeivel Budára a Várszínházba, de már nem várta meg a Pesti Magyar Színház felépítését: 1836-ban Esztergomba költözött. Életéről szórványos adatok maradtak ezt követően, de 1856-ig még bizonyosan nyomon követhető útja, ami a Dunántúlról Szatmárba, Nagyváradra, az ottani kisebb színtársulatokhoz vezetett.²²

Amalkát és Károlyt Veres Eszter színésznő, apja második felesége nevelte fel. Károly – magántulajdonban lévő – naplójában gyengéd sorokkal emlékezik nevelőanyjáról: „...mint gyermek megfosztattam attól a boldogságtól, hogy az édesanyát nevezhessem édesnek, idegen kölcsönözte ide anyai szerelmét. Az idegen karok, kiket gyermekies fogalmam nem bírt oly édesen, és mélyen szeretni, miként azok öleléseik megérdemelték – háládatlanság terhével vádolhattak volna akkor, ha elfogadva azon páratlan szeretet nagyságát, érettebb korban nem járultam volna vissza hozzá szeretettel és hálával.”²³

„Az Abaúj megye által pártfogolt Kassai Dal- és Színjátszó Társaság az (1833. évi) nyári szünet beálltával két részre szakadt. Az énekesek Kolozsvárra törekedtek eljutni, a drámai tagok pedig átrándultak Rozsnyóra, innen útjukat Vác felé vették. Itt jutott tudomásukra, hogy a budai német színház (Várszínház) üresen áll. Buda város tanácsa ingyen engedvén át a helyiséget, abban 1833. július 7-én Bocskay Istvánnal megkezdtek előadásukat.”²⁴

Köztudott, hogy nem volt könnyű dolga a társaságnak. Budán főleg németajkú polgárok éltek, akik a német színházat és az általa hirdetett kultúrát támogatták; minden lehetséges eszközt megragadtak tehát annak érdekében, hogy ellehetlenítsék a magyar vállalkozást. A Telepiek színházát látogató pesti magyar polgároknak még a Dunán is át kellett kelniük, ami – főleg telente, amikor a hajóhidat szétszerelték – nem is volt olyan egyszerű feladat. A hideg épületben átdidergett előadást követően pedig újra előttük állt a kényelmetlen utazás.

A budai Várszínház Telepi számára a kiteljesedés időszakát hozta el. Itt kerültek színpadra Telepi vígjátékai és fordításai, de ő tervezte és kivitelezte a legtöbb darab díszletét is. Ezek nemcsak megfestett kulisszák, „néma ábrázolatok”, úgynevezett tablók voltak, hanem színpadi emelő és süllyesztő berendezések, forgószínpad-berendezések, és nem utolsósorban Telepi – a német *Döblert*-t nyert ötlettől vezérelt – saját találmánya, az ún. ködfátyol-gépezet, amelynek segítségével nem csak az előadás szüneteiben, hanem előadás közben is tudta változtatni a háttérrel. Színpadi világítástechnika, látványtervezés, mechanika – igazi ezermestere, mindenese volt a színháznak.²⁵

A színház vezéralakjai (Bartha János, Megyeri Károly, Pály Elek) közé tartozott, akik mind tehetséges, komoly drámai színészi képességekkel rendelkező emberek, illetve jó szervezők voltak. Több helyen olvasható, hogy bár Telepi is a vezértagok közé tartozott, ezt szervező és műszaki tehetségével érdemelte ki, nem pedig színészi tehetségével. Valójában az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a vezéralakok magas növésű, impozáns, karakterisztikus alkatú személyek voltak a korban. Telepi viszont alacsony

²² Székely Gy., 1994.

²³ Telepy K., 1993. 54.

²⁴ Bayer J., 1887.

²⁵ Cenner M., 2002.

növésű lévén drámai főszerepeket nem kaphatott. Az ő igazi területe a komikum volt, ahol kibontakoztathatta képességeit. Ezek a szerepek azonban nem alacsonyabb rendűek vagy értéktelenebbek. A komikumban igen tehetséges, a jókedvre derítés a vérében volt. Saját szerepkörében mindig elsőrangú kedvencei közé tartozott a közönségnek.

Díszleteket, színfalakat továbbra is festett; élete delén Magyarország legjobb díszletfestőjének nevezték. Nem sablonos dolgokat készített: alkotó- és tervezőkészsége, fantáziája volt, ezért bíztak rá komolyabb, komplex, bonyolult feladatokat is (mint pl. 1854-ben a szabadkai színház díszítése). A színház hőskorában papírból és textiltől varázsolt romantikus díszleteket, erdőt vagy palotát, amire éppen szükség volt. Akkoriban ez jelentette a „kulturált” szórakozást – a nézők sereglettek az előadásokra, akiket szórakoztatni, elbűvölni kellett, hogy hírért vigyék az előadásnak és máskor is eljöjjenek. A *Honművész* című korabeli lap tudósításai időről időre tájékoztatást adnak működéséről, dicsőően emlékezve meg szerepeiről és jeles sikereiről a díszletfestés terén.²⁶

Egy teljes díszletkép maradt fenn Telepitől. 1839-ben mutatta be a Pesti Magyar Színház Gál József a fehér ló mondáját feldolgozó *Szvatopluk* című drámáját. Az olajfestményt Telepi szignálta, ami valóságos, eredeti színpadkép.

Gajdó Tamás munkájából²⁷ kiderül, hogy a színházi díszletfestés – megfelelő számú megrendelés esetén – akár jól jövedelmező vállalkozássá is kinőhette magát. Ahogy a színházak száma egyre gyarapodott, több festő közös céget alapított a megnövekedett igények teljesítésére; az „udvari színházi festő” cím elnyerése pedig még tovább növelte az ismertséget, és ez újabb megrendeléseket jelentett.²⁸

Bár dokumentum nem sok maradt róla, mégis valószínűsíthető, hogy Telepi tevékeny részt vállalt a Pesti Magyar, a későbbi Nemzeti Színház létrehozásában is. Már önmagában az is meglepő, hogy ő, aki teljesen hiányában volt az építészmérnöki, statikai ismereteknek, 1834-ben hozzá mert fogni a nemzet színházának megtervezéséhez. Sőt, ez a terv a későbbiekben maradandónak is bizonyult, mert Zitterbarth Mátyás „beépítette” saját színháztervébe – végső soron plagizálta –, azaz Telepi tervezetét alapul véve, azon jelentéktelen változtatásokat eszközölve nyújtotta be saját tervezetét, ami végül megvalósulhatott. Telepi „keze” tehát e mögött is jelen volt.²⁹ Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy a Herr Schütz által kivitelezett és alig két év múlva teljesen használhatatlanná váló színpadi gépek megjavítását is Telepire bízzák.³⁰ Telepi új gépészeti berendezéseket tervez és készít, s ezzel mintegy megmenti a színházat a csődtől.³¹

Ott lehetett akkor is, amikor megszerezték az ügynek az alispánt, a város lakosságának nagy részét, a közönséget; sőt a Grassalkovich hercegtől elnyert ajándéktelek elnyerésében is közrejátszhatott.

Segédmunkát is vállaltak a színészek: a megnyitó előadáson az *Árpád ébredése* című egyfelvonásos jelenetben Telepi maga alakítja a Vörösmarty által megformázott Napszámos alakját, aki két hétig ingyen, lelkesedésből hordta a téglát az építkezésen.³²

²⁶ Telepy K., 1980.

²⁷ Gajdó T., 2001.

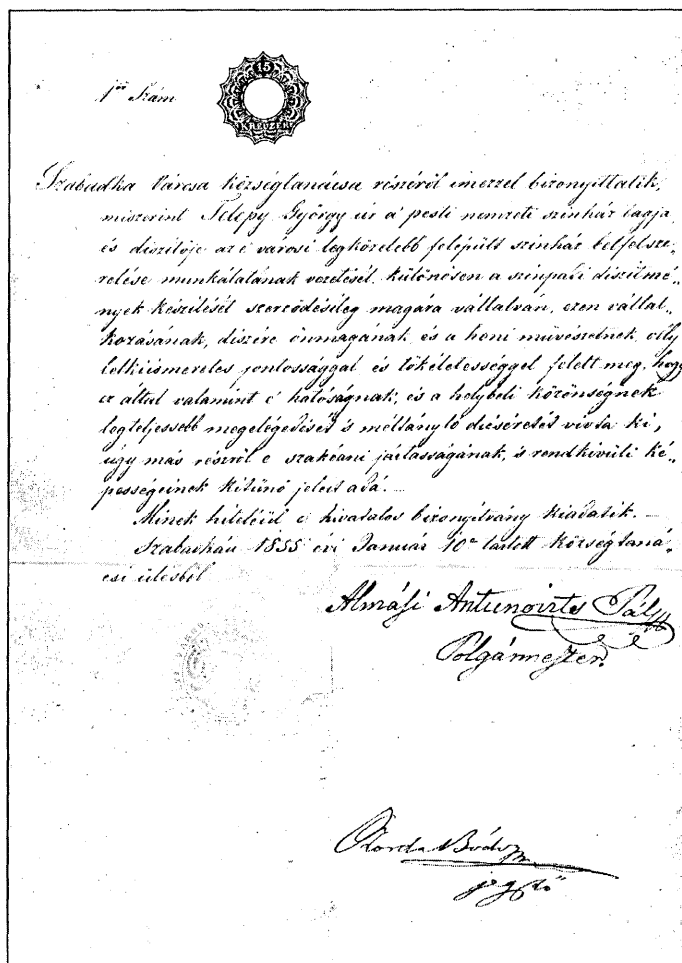
²⁸ Ismert magyar díszletfestők a 19. században id. és ifj. Lehmann Mór, az öreg Telepi kortársai.

²⁹ Rexa D., 1927.

³⁰ Hont F., 1962, 125.

³¹ Gyarmati B., 2001.

³² Idézi: Gyarmati Béla, forrás: Polgár Géza cikke, cikkivágot, é. n., h. n., dr. Ónodyné Ágoston Éva tulajdona.

4. kép. Almási Antunovits Pál, Szabadka város polgármesterének tanúsványa („ajánlólevele”) Telepi Györgyről (Dr. Ónodyné Ágoston Éva tulajdona)

1837. augusztus 22-én tehát megnyílt a Pesti Magyar Színház. A Nemzeti Színház nevet csak 1840-ben vette fel, amikor megyei színházból állami színházzá lett. Fáy András és Döbrentei Gábor igazgató megszervezte a társulatot, kiegészítette, törvényeket szerkesztett a részére, fegyelmet teremtett, és igényesebb művészi feladatok megoldására nevelte a színészeket.³³ 1840-re tehát már egy minőségileg teljesen más társulat dolgozott Pesten, amely nem egy volt csupán az ország színházai között, hanem az egyetlen „nemzeti”. A fenntartóra való utaláson túl minden bizonnyal kitüntetető érdem is volt ez a megnevezés, egy mértékadó és követendő példa, egyúttal egyfajta nemzeti szimbólum is a kultúrában megkezdett „magyar függetlenségi háborúban”.

Gyanítható, hogy Telepi sok új díszletet tervezett 1837 után, a Pesti Magyar (Nemzeti) Színház számára is, bár hivatalosan nem ő volt a felelős díszlettervező.

³³ Hont F., 1987.

Amália és Károly többször szerepeltek apjuk darabjaiban. Telepi György szerző-dése ugyanis családjára is vonatkozott. 1842. január 1-jén kelt szerződésében például a következőket olvashatjuk: „...az Igazgatóság, 's annak Képviselősege által reám bizandó szerepeket el fogadni, azokat minden szorgalommal be tanulni, 's tehetségem szerént a' legg nagyobb pontossággal előadni tartozzam, 's gyermekeim is játszani, és tántzolni kötelessék légyenek.”³⁴

1844. október 12-én az Egressy Gábor jutalomjátékául színre vitt *Szökött katona* első és harmadik felvonásában Telepi együtt játszott az Egressy iránti barátságból fellépő és Gémesi iparlovagot játszó Petőfivel.

Telepi György és fia 1848-ban színésztársaikkal mámoros lelkesedéssel köszöntötték március 15-ét. A családi hagyományok szerint mindketten részt vettek Táncsics Mihály kiszabadításában³⁵. A túlerő felülkerekedésével azonban nekik is átmeneti rejtékhelyet kellett keresniük. Telepiék számára nyilvánvaló volt, hogy Tardona, az országos térképekről is hiányzó kicsi bükki falu minden szempontból megfelelőnek látszik.

Telepi György sógora és sógornője, a Csányi házaspár adott menedéket Tardonán Károlynak, akit a vele érkezett nevelőnője ápolt. Csányi Zsuzsannának egy fivére (Csányi Benjámín földbirtokos) és egy nővére (Csányi Julianna, Rácz Endre református lelkész felesége) élt Tardonán.³⁶ Közben apja a szabadságharc oldalán harcolt. Ennek bizonyossága Amália levele, melyet Pestről írt anyjának Tardonára 1849. január 2-án.³⁷ Károly 1848 őszétől betegeskedik. Lázás állapotából csak 1849. december közepén gyógyul fel. Valószínűleg váltóláz (malária?) támadhatta meg. 1849-ben pedig Telepi lányával együtt bennragadt a Görgey által ostromlott Pesten – a lábadozó és családjáért aggódó Károly itt látogatta meg őket az ostrom után. Végigjárta és lerajzolta a híresebb műemlékeket és azok romjait, estéit pedig a Nemzeti Színházban töltötte. Egyheti pesti tartózkodás után, június 25-én indult vissza Tardonára. Miskolc előtt már kozák lovasokkal találkozott – a nemzeti tragédia előrevetülő árnyékát hozták magukkal.

A közelgő nemzeti tragédia utáni megtorlástól félve mások is rejtőzködni kényszerültek. Akik nem tudtak emigrálni, félreeső helyeken próbálták meghúzni magukat. Jókait elrejtendő Telepi György ajánlotta Tardonát Laborfalvy Rózának, aki Rákóczi Jánossal, Kossuth titkárával el is vitte oda a fiatal író. Telepinék – Csorba Zoltán szerint – háza volt Tardonán, s ott laktak sógorai: Csányi Dániel (!) birtokos és Rácz Endre református lelkész.³⁸ Tardonán Jókai nem írt, csak egy halotti búcsúztatót, amit ő maga olvasott fel a számára is kedves Telepiné temetésén. A kézirat elveszett.

Jókai a nehéz körülmények ellenére is több levelet váltott feleségével, ezekből 13 maradt fenn. 1849. november 12-én feleségéhez címzett levelében³⁹ említi Telepinét, aki súlyos betegségben szenvedett. „Szegény Zsuzsi néni beteg, aranyér gyötri és igen képzeldik, s a mellett nyughatatlan. Bizonyosan megíratta Gyuri bácsinak nyavalyáját, mert engem is kért hogy írjam meg neki, de én nem akartam szegényt ennyi csapás után még ezzel is szomorítani, a min ő úgy sem segíthetne. Vigasztald és bíztasd, a hogy bírod szegény embert, hiszen aranyérbe nem hal bele az ember.”⁴⁰ A kiadó jegyzete:

³⁴ A szerződés eredetije dr. Ónodyné Ágoston Éva tulajdona. Idézi Telepy K., 1993.

³⁵ Telepy K., 1993. 56.

³⁶ Kordos L., 1972, 64–73.

³⁷ Idézi Telepy K., 1993. 56. A levél magántulajdonban van, teljes szövege a mai napig nem vált közcinccsé.

³⁸ Csorba Z., 1975. 75–79.

³⁹ Kulcsár A., 1971.

⁴⁰ Kulcsár A., 1971. Jókai levele Jókainé Laborfalvi Rózának, Miskolc, 1849. november 2.

„Telepi Györgyné Csányi Zsuzsanna 1849. november 18-án halt meg 43 éves korában 'forró betegségben'. (Kutas Imre tardonai ref. lelképásztor szíves közlése.) Férje tudhatta a betegségről, Jókait is kérte Róza útján, írja meg felesége állapotát.” November 20-án Róza válaszleveléből értesülhetünk róla, hogy Telepiné elhunyt: „...– és ird meg <hogyan> most, hogy küldjek levelet majd, mi után szegény Telepiné meg halt, kinek czimezzem,?”⁴¹

Különös hely lehetett pár hónapig Tardona: itt gyűlt össze az akkori polgári értelmiség egy igazán impozáns sora: Jókai Mór, Telepi György, Telepy Károly, Muraközy János, Egressy Etelka, Egressy Béni, Laborfalvy Róza, Benke József... mintha rövid időre Tardonára költözött volna az egész világ, amelynek létezéséről korábban talán nem is tudtak. Csakis Telepi lehet a kulcsa ennek az érdekes jelenségnek: ő lehetett a „felbujtó” és a vendéglátó, a rejtőzésben is egyedülálló díszlettervező művész.

Hegedűs Géza az egyetlen, aki szépirodalmi műben megjeleníti Telepit. *Kulcsra zárt szobában* című regényében Jókai, Muraközy és Telepi találkozását rajzolja meg a szabadságharc végi Tardonán. Bár hangulatos és emberi minden jelenete, a történeti hűséget nem mindig tartja szem előtt, az események nagy része a képzelet szülötte. Kiemelve mesterségbeli tudását, illúziókeltési képességét, ezekkel a szavakkal ajánlja udvarházát a regényben Telepi György a rejtekhelyet kereső Muraközynak: „– Tardonánál nincs jobb hely – bizonykodott Telepy. – Idáig el nem jön a csendőr. És ha valahol a távolban mégis feltűnnék valamiféle veszély, akkor itt mindenki a mi szövetségünk és rejtegetőnk. Remélem, nem utasítod vissza vendéglátásomat. Egy díszlettervező házában olyan rejtekhelyek vannak, amilyenre színházon kívüli emberek még csak nem is gondolnak. Van rejtekkajtos szobám és olyan pincém, amelynek észre nem vehető a lejárata. Számos Victor Hugo- és Dumas-drámához készítettem kulisszákat; a francia romantikától tanultam, hogyan kell rejtőzni a zsarnok fegyveresei előtt. Még Szigligeti Rákóczi-jához is én készítettem az elforduló képet, amely mögött el lehet bújni, amíg házkutatást tartanak. Te sem vagy rosszabb, mint Hernani, a hős rablóvezér. Énnálam úgy el tudsz bújni, mint Hernani Donna Sol kastélyában. Móricznak is én találtam ki, hogy legyen Stüsü vadász. Megfigyelted? A Tell Vilmosban aki nem zsarnok, az előbb-utóbb szabadsághős lesz. Kivéve Stüsü vadászt. Ő az óvatos, ő az, aki sohase gyanús a hatalom szemében. Ezért öltöztettem Jókai Mórt Stüsü vadásznak. Te mi akarsz lenni?”

Három jelentős megrendelést tartogatott számára élete delén a színház. Szabadka városa 1854-ben nyitotta meg új színházát, amelynek gépezeteit, belső felszereléseit és díszítéseit egy személyben Telepi készítette, sőt a nyitó előadáson fel is lépett. Még 1826. július 24-én nyílt meg a város első „színháza” – a Nagy Kávéház báltermében. 1848-ban kezdik meg egy önálló színházépület megépítését, de a munkálatok elkezdése a zavaros idők miatt tolódot. 1854. december 16-án nyitották meg végül az új intézményt Jósika Miklós *Két Barcsay* című darabjával. A színházépületet Skultéty János helyi építőmester építette.⁴² Gerold László a szabadkai színjátszásról írt könyvében hosszan idézi Telepi munkaszerződéséből, mi mindent tartozott festeni a rendelkezésére álló két hónap alatt.⁴³ Vállalta nemcsak a nézőtér díszítését, a színpad felszerelését, de „játszóhelygépezet” készítését és sokféle változatos díszlet és háttér megfestését is.

⁴¹ Kulcsár A., 1971. *Jókainé Laborfalvi Róza levele Jókainak*, 1849. november.

⁴² Pataki J., 1922, 205.

⁴³ Gerold L., 1990, 109–119.

5. kép. Telepy Károly családja körében (eredeti fénykép, dr. Ónodyné Ágoston Éva tulajdona)

Miskolcon 1857-ben nyílt meg a leégett helyébe épült színház. A megnyitásról írta Egressy Gábor: „Miskolcra jövök, ahol az új színházat megnyitottuk... A színpad és gépezete Telepi György aggszínész művezetése alatt készült, kinek lelke, testi fáradsága mellett sem veszté el azon rugalmasságát és tevékenységét, miről ifjabb koráról ismeretes. Az igen csinos diszletek is az ő festményei; kivéve két vagy három darabot; a bécsi-eket, melyek fölött az övéi nyertek diadalt, a miskolci közvéleményben.”⁴⁴ A miskolci díszfüggöny (cortina) rajzolata két angyal által tartott magyar címert ábrázolt, háttérben a diósgyőri várral – a második világháború során nyoma veszett.

1865-ben a debreceni színház nyitotta meg kapuit. Máiig kétséges, hogy a színpadi függönyt és a színpadnyílás feletti hét színészportrét Telepi György festette-e vagy fia, Telepy Károly: az apa volt még oly tetterős, a fia pedig volt már olyan ismert, hogy bármelyiküket meghívhatták a fontos munkálatok elvégzésére.

⁴⁴ Levelek a színvilágból. Egressy Galambos Gábor emléke. Rendezték fiai. Pest, 1867, XXII. levél, 343–345.

Nyugdíjba vonulásakor szellemileg friss volt: „hangjafogyatkozása” (rekedt hangja) miatt kényszerült a pálya elhagyására. „Nem vált előnyére az, hogy teste túlságos terjedelmű lőn” – olvassuk Szinnyeinél⁴⁵. „1871. március 26-án 50 éves színészi jubileumára még egyszer föllépett a Nemzeti Színházban mint Hugli, Szigligeti *Két pisztoly* című népszínművében, mely alkalomból Szigligeti üdvözölte rövid beszéddel és Felekiné nyújtott át neki a színészi személyzet nevében babékoszorút és ezüst serleget.” A serleg mai napig megtalálható a miskolci Színészmúzeumban azzal a másikkal együtt, amit a 36 éves jubileumára kapott színésztársaitól.

Telepi azért költözött élete alkonyán Tardra, mert Mária lányának szüksége volt édesapja anyagi és emberi támogatására családjá fenntartásához. Telepi 1874-ben, utolsó felesége halálát követően telepedett le a kis faluban, amikor Mária lánya már két kicsi gyermeket nevelt, az 5 éves Lászlót és a 3 éves Károlyt.

Míg fia, Károly a Kerepesi úti temetőben alussza örök álmát felesége, Egressy Etelka⁴⁶ mellett, addig Telepi György sírjának pontos helye ismeretlen, csak egy jelképes síremléke van a tardi temetőben. Utóbbi időben Kozmovszky Mária sírhelyét sikerült azonosítani az emődi katolikus sírkertben, Tardonán viszont csak Csányi Julianna, Telepi sógornőjének eltűnőben lévő, elhagyatott sírkövét lehet feltalálni. Ha a sírok elszűlyednek az enyészetben, az egykor élt emberek példáját is betemeti lassan az elfeledés.

Összes művei

Lírája:

*Telepi György versgyűjteménye, verses naplója (1816–1876)*⁴⁷

Színművei:

A tanköczi pusztavár, vagy a földalatti kísértetek (vígj. 3 felv.); *Hivatlan képiró* (vígj. 5 felv.); *Borsszem Jankó, Tüneményes rege* (2 felv., énekkel és tánccal, zenéje Pály Elektől); *A vadon titka* (színj. 3 felv.); *A munkácsi vár; Erdői veszedelem*.

Fordítások, átdolgozások:

Szép és rút leány, vagy a lóverseny (vígj. 4 felv.), Ziegler Fr. V. nyomán; *Az örökségi egyezés*, németből; *Soncha gyilkos barlangja, vagy az eleven hordók [Negyven rablók]* (banditai nézőjáték 4 felv.), Treuhold nyomán; *Veszedelmes szomszédság*, Kotzebue nyomán; *Havasi rémkirály, vagy az embergyűlölő* (tünem. vígj. 3 felv.), F. Raimund nyomán; *Új esztendei ajándék* (vígj. 1 felv.), Kotzebue nyomán; *Régi szerelem* (vígj. 1 felv.), Kotzebue nyomán; *Hatalomszó* (szomorújáték 5 felv.), Ziegler F. V. nyomán; *Február 24-ike* (szom.játék 1 felv.), Werner Fr nyomán; *Az erdő veszedelme, egészen új nevezetes történet 3 szakaszban*, Prix nyomán; *Tűzpróba* (vígj. 1 felv.), Kotzebue nyomán; *Göldingi vár [Kapi vár]* (regényes színj. 5 felv.), J. Weissenthurn nyomán; *Lumpaci Vagabundus* (tünem. vígj. 3 felv.), Nestroy után; *Az én voltam* (vígj. 1 felv.), Hutt nyomán; *Menyasszony és vőlegény egy személyben* (vígj. 2 felv.), Kotzebue nyomán; *Hadd nyugodjanak a holtak* (vígj. 3 felv.), Raupach nyomán; *Két Péter, vagy*

⁴⁵ *Szinnye*. XIII. kötet, 1980–81.

⁴⁶ Fia Egressy Gábor Etelka lányát vette feleségül 1861-ben, akinek szépségét Petőfi két közismert, már-már nyíltan udvarló, szép költeményben örökítette meg (*Etelkéhez*, 1844. december; *Egressy Etelke*, 1847. január). Boldog házasságukból öt lányuk született.

⁴⁷ Herman Ottó Múzeum, Irodalomtörténeti Gyűjtemény, Ltsz. 2001.01.

sardami polgármester (vígj. 3 felv.), Lebrün nyomán; *Attila hun király* (regényes vitézi játék 5 felv.); *Attila és Buda; 777* (vígj. 4 felv.), Lebrün nyomán; *Szebeni erdő* (regényes színj. 4 felv.), Weissenthurn nyomán; *A káplár* (vígj. 2 felv.), Rosier nyomán, *Meszinaí földindulás; Megjobbultak; Régi szerelmek; Ritka betegség; Tiltott portéka; Vakszerelem; Elevenholt házaspár* (víg tréfa 1 felv.), Lebrün nyomán, nyomtatásban megjelent: Kassa, 1830.

Szerepei:

Hugli borbély (*Szigligeti, Két pisztoly*); Kurtalábi (*Bájrózsa*); Ugróczi (Jakab I., *Falusi lakodalom*); Víg Feri (*Régi pénzek*); Simplicius (*Garabonciás diák*); Gildenstern (*Hamlet*); Napszámos (*Árpád ébredése*); Korlát inas (C. Goldoni: *Két úr szolgája*⁴⁸); Szokol (Birch-Pfeiffer, *A szebeni erdő*); Miklós (Töpfer, *Világ divatja*); Kisbíró (Kisfaludy K., *Pártütők*); Lumpacius vagabundus (Nestroy, *Lumpacius vagy a 3 jómadár*); Ruskó (Telepi Gy., *Borszem Jankó*) stb.

Festményei, színpadképei⁴⁹:

Telepi Gy., *Szvatopluk. A fehér ló mondája*. Szignált, datált: Telepy György /Magyar Színész/ 1839. 1839, vászon, olaj, aranyozott keretben, 60,5x73 cm, OSZMI, Ltsz.: 59.3422.; Telepi György, *Jelenetkép*, 19. század első fele, vászon, olaj, fekete keretben, 83x42,5 cm, OSZMI, Ltsz.: 77.18.; Telepi Gy., *Jelenetkép*, 19. század első fele, vászon, olaj, fekete keretben, 71x42,5 cm, OSZMI, Ltsz.: 77.19.; Telepi Gy., *Jelenetkép*, 19. század első fele, vászon, olaj, fekete keretben, 63,5x42,5 cm, OSZMI, Ltsz.: 77.20.; Telepi Gy., *Jelenetkép*, 19. század első fele, vászon, olaj, fekete keretben, 64x42,5 cm, OSZMI, Ltsz.: 77.21.; Telepi Gy., *Táj kastéllyal*, szignált: Telepy György...1809., ov., 58x74 cm, MNG, Ltsz.: 65.122 T.⁵⁰; Telepi Gy., *Tájkép*, 59,5x46,5 cm, MNG, Ltsz.: 6555.⁵¹; Telepi Gy., *Diósgyőr környéke*, szignálva: Fest. Telepi György 1852., ov., 46,3x59,5 cm, MNG, Ltsz.: 3846.

Textológiai és tartalmi észrevételek a szöveggűjteményhez

Jelen szövegkiadás egy hosszas gyűjtő- és kutatómunka eredménye. A Telepi Györggyel kapcsolatos, ez idáig kiadatlan levelek mellett számos más jellegű dokumentum is előkerült a levéltárakból (szerződések, tanúsítványok, nekrológok, színházi jegyzetek stb.), de ezek közzétételére hely hiányában nem gondolhattam. A fellelt dokumentumok között a legnagyobb volument a levelezés tette ki, amely személyessége és közvetlensége bájával és hasznos információ-bőségével egyaránt méltónak ígérkezett a közzétételre.

A szöveggűjteményben 54 darab levelet jelenítettem meg – szoros időrendben. Ezek lelőhelyei: Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet (OSZMI) Kézirattára, Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára,

⁴⁸ A darab eredeti színlapja megtalálható a Herman Ottó Múzeum Történeti Adattárában, leltári száma: 53.4181.1.

⁴⁹ A fennmaradt Telepi-festmények és -színpadképek teljes listájának összeállítása részletesebb kutatómunkát igényel, ezért itt csak néhányat sorolok fel belőlük.

⁵⁰ A festmény szerepel *Telepy Katalin: Telepy Károly emlékkiállítás* (Debrecen, 1966.) című katalógusában.

⁵¹ A festmény szerepel *Telepy Katalin: Telepy Károly emlékkiállítás* (Debrecen, 1966.) című katalógusában.

valamint egy darab levél lelőhelye ez idáig ismeretlen (csak fénymásolatban áll rendelkezésre). Nincs még feltárva a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum állománya, valamint azok a magángyűjteményekben lévő dokumentumok (levelek illetve pl. Telepy Károly naplója, naplójegyzetei), amelyek létéről Telepy Katalin említései révén tudomásunk van, de szövegük a mai napig nem publikus.

Az 54 levélből 9 darabot megjelentetett Cenner Mihály 1953-ban,⁵² ezért ezeket csak jelzésszerűen vettem fel a gyűjteménybe. Ezek egyikét, Telepinek Udvarhelyi Miklóshoz 1835-ben írt hosszú levelét Kerényi Ferenc is kiadta,⁵³ valamint Gerold László hivatkozik könyvében Telepinek Egressy Gáborhoz írt egyik levelére, ami meg lehetőségen eldugott helyen látott nyomtatásban napvilágot.⁵⁴

A Telepi által írt levelek közé bekerült néhány olyan is, amelyek Telepi közvetlen hozzátartozói tollából származnak. Azért döntöttem a megtartásuk mellett, mert ha közvetetten is, Telepi mégis részese volt azoknak az eseményeknek, amik ezekben a levelekben megjelennek, jellegükkel beleilleszkednek a gyűjteménybe, és nem zavaróan nagyszámúak, az arányokat nem borítják fel.

A megjelenítés formátumának a *betűhű* kiadást választottam – ellentétben Cenner Mihály vagy Telepy Katalin *szöveghű* kiadásával. Noha a választásom látszólag kevésbé olvasóbarát, az olvasó mégis többet nyer általa: a szövegek nyelvezete nem oly távoli az időben, hogy érthetlenné tegyék a kor és a szerző stílusának sajátosságai, ugyanakkor sokkal jobban átjön rajtuk az eredeti hangulat, és a *csak tiszta forrásból* elve sem sérül.

Telepinek nemcsak a helyesírása, de az írásképe is jellegzetes: tiszta, egyenletes, jól olvasható, kerekített. Írásának jellemzői évtizedeken keresztül alig változnak, ezáltal eredetiségük könnyen megállapítható.

A formai vonásokon túl érdemes megemlíteni a levelek információ-tartalmát is, mivel új ismeretekkel bővítik a róla kialakult képet.

A 39. és a 44. számú levélben említi meg az idős Telepi az életkorát: 83 illetve 85 év. Ha visszszámolunk, a születési éve 1795 avagy 1796 kell legyen, ha hihetünk saját bevallásának. Mivel azonban a korban nem volt egyértelműen fontos a születési dátum, és Telepi saját adatai is ellentmondásosak, ezért ezt az információt nem vehetjük pontosnak. Érdekes viszont, ahogy élete vége felé saját ősei, saját régmúltja felé fordul érdeklődése (36. levél).

Fiatal korából való az Udvarhelyi Miklósnak szóló (2. sz.), Cenner által kiadott levél. Egy óvatlan elszólásából kiderül, hogy Telepinek több gyermeke is született (ő maga is nagy családból érkezett), de fiatalon elhunytak, a nevüket sem ismerjük. A magas csecsemőhalandóság mint jelenség ismert, de minden veszteség megannyi tragédia az apának.

A levelezéséből kiderül (15. levél), hogy 1857. november 8-án Dédesen megnősült: ez tehát tény.⁵⁵ Viszont a levélben nem említi újdonsült felesége nevét. Tudjuk azonban más forrásból, hogy Csányi Zsuzsanna 1849. november 18-án meghalt. Az új felesége csak az emődi Kozmovszky Mária lehetett. Annál is inkább, mert Telepi 1860-as években kelt leveleiben Kozmovszky Antalt, felesége testvérét joggal nevezi *sógor uramnak*, tehát valamikor a közelmúltban – azaz éppen 1857-ben – feleségül vette

⁵² Cenner M., 1953.

⁵³ Kerényi F., 1987. 188.

⁵⁴ Gerold L., 1990. 183. jegyzet: Gerold L.: Színházi életünk, Újvidék, 1976.

⁵⁵ A levél szavai szerint a 60 felé közeledő Telepi nem sok reményt fűzött a „gyarapodjatok és sokasodjatok” ígéjéhez, noha ekkor még közel harminc év várt rá. Az élet sok keserű poharat itatott vele: 17 évvel később negyedik feleségét is el kellett temetnie.

Kozmovszky Máriát. Ezek után csupán egyetlen „talány” adódik: a fennmaradt gyászjelentések⁵⁶ szerint Telepi két kisebbik lánya, Telepy Mária és Telepy Antónia sorban 1851-ben illetve 1852-ben született. Édesanyjuk minden bizonnyal Kozmovszky Mária volt, ennek ellenére a házasság éveikig késik, s az is meglehetősen furcsa, miért Dédesen kerül sor az eseményre. Végső megerősítést csak az anyakönyvek bejegyzései tudnának adni, ha fellelhetők lennének.

Rendkívül érdekes az a levél is, amelyben a nyugalomba vonulás előtt álló barátját, Egressy Gábort invitálja Diósgyőrbe (17. sz.). A Kapitányi illetve Főhadnagy Ház azonosítása még várat magára, bár szerencsésebb lenne Diósgyőr – sőt visszamenőleg Tardona, Tibolddaróc és Tard – korabeli birtokviszonyaival összevetni a levelek tartalmát: hátha alapja lenne a többször emlegetett „községi bírói” címnek is, és kis szerencsével láthatóvá válnának azok a birtokok is, amelyek jövedelmével kiegészítette kicsiny nyugdíját.

A levelek keltezése és datálása további segítséget nyújthat, hogy Telepi mozgását nyomon kövessük térben és időben. Tibolddaróci és diósgyőri tartózkodása például most vált először pontosabban körvonalazhatóvá. A leveleket olvasva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a levelek sorai mögött lappangó érzelmeket. Tüneményes az a szeretet, amivel kedvenc unokáját, a kis Telepy Gabit körülveszi az agg színész, és megható az a féltéssel vegyes tisztelet, amit fia és menyje iránt tanúsít. Az évek előrehaladtával Telepi egyre inkább egy fia segítségére szoruló, törekeny, beteges, megtört öregember lesz, akinek élete végéig legbensőbb szívügye családjá és a színház.

TELEPI GYÖRGY (és hozzátartozóinak) LEVELEI

1. Telepi György levele Fáy Andrásnak, Buda, 1834–35., OSzK Kézirattára, Levelestár, kt. 143/1953., (1950. 1713.) 1953. év 143. sz.

Tekéntetes Ur!

A mai diszitmények ismét fen akadtak, Pálytól⁵⁷ tegnap is ma is, hiában zsarolok pénzt, mint az 10 pengő forintok a' Te[kin]t[e]tes Úr előtt adta azolta ismét semmit sem kaptam tőle – ma az előadás napja! és még sok, és szükséges mellék diszitmények hibáznak – esedezem méltóztassék rendelést tenni, hogy a játékszini szolga által 8, vagy 9 pengő forintot kaphassak, kécségbe vagyok esve, ha pénz nem léte miatt, a már ki hirdetett diszitmények elnem készülhetvén, abban gyalázatott kéntelenítettnek vallani, kegyes rendelését várván vagyok legalázatosabb szolgája

Telepy György mk

[Boríték:] Tekintetes Fáy András⁵⁸ Urnak Te[kin]t[e]tes Pest Vármegyei Játékszini intézet érdemes igazgatójának mélytisztelettel Pesten

⁵⁶ Dr. Ónodyné Ágoston Éva tulajdona. Telepy Mária (1851–1926); Telepy Antónia (1852–1937).

⁵⁷ Pály Elek (Pápa, 1797–Kolozsvár, 1846), énekes-színész, színiigazgató, fordító. 1833–1835 között a budai Várszínház karigazgatója és pénztárosa volt.

⁵⁸ Fáy András (Kohány, 1786–Pest, 1864), drámaíró, színházvezető, szakíró. 1828-tól volt tagja Pest vm. különböző színházi bizottságainak. 1833–34-ben a budai Várszínház társigazgatója lett. A Nemzeti Színház építése körüli és a Várszínház műsoránnyairól folytatott viták miatt lemondott.

2. Telepi György levele Udvarhelyi Miklósnak, Buda, 1835. január 8., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 53.4088., megjelent a Színháztörténeti Értesítő 1953/2. számában (1. sz.)

3. Telepi Gy. levele Streit Alajosnak, OSzK Kézirattára, Levelestár, kt. 143/1953. 1950. év 1713. sz., Miskolc, 1840. február 11.

Miskolcz. Februar 11^{ike} 1840.

Tisztelt drága Streit Ur.

Februarius hatodikáról költ levelét csudálkozva vettem, 's hogy rövid legyen levelemben, im az egész dolgot felvilágosítom Urasagodnak – hogy 20 f. 10 Xr. érő portékát vásároltam a színház számára, az igaz. – és hogy ezen pénz, az én tudtommal eljövetelem ideéig ki nem fizettetett az is igaz; mert Komlosy Ferencz⁵⁹ töllem minden ebbéli Kontós könyveket⁶⁰ által vett. még Februarius hónapban –, ez iránt már engem December hónapban Komlosy felszolitott. feleltem is a Te[kin]t[e]tes Deputationak, az Ur keresetét és Contóját igaznak elősmérvén és Komlosy elősmérését vagyis tulajdon kezivel írott nyugtatványát is az iránt felküldöttem. nem lehet tehát nem csudálkoznom hogy az Ur még most is rajtam kereskedik. vagy hogy igazábban mondjam hogy lehet valaki oly szemtelen hogy az Urat, a dolgok ily kivilágosító feleletem rég felküldése után is reám utasítja –, ha a mostani gazda még most sem akarná az Ur adosságát ki elégíteni, kérje meg ez iránt Te[kin]t[e]tes Nyáry Pál⁶¹ Főjegyző Urat. Te[kin]t[e]tes Bizony Tamás Fiscalis Ur személyében adta által feleletemet és az Úr elősmért Contóját. Te[kin]t[e]tes Nyáry Pál urnak – a játékszini Ig[azgatói] Választmányának való által adás véget – ha ez iránt bővebben is meg akar világosodni. keresse fel T. Bizony Tamás Fiscalis Urat. Bástya utzában 332. szám alatt. ő talán többet is fog mondhatni. felölle – ki egyebiránt, minden jók kívánata után maradok. szives szolgálja

Telepy György mk

[Boríték:] Leveletem ajánlom Streit Aloiz Urnak érdemes polgár, és aranyverőnek. a Zöldkert utzában, 486 szám alatt. Pesten

4. Bulyovszky Gyuláné Szilágyi Lilla levele Telepi Györgynének, é. n. (1849 körül), OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 53.4086.

Kedves nénikém!

Ne vegye rossz néven e bizalmas megszólítást de már annyira hozzá szoktam hogy e hideg hercs⁶² asszonyi címmel nem tudnám levelem kezdeni. Azt bizonyosan tudja [!] nénike hogy nagyon boldog nő vagyok mert ferjem B-Gy.⁶³ egyéb iránt lesem irhatnám, mert e hideg érc bolt keblem forró erzetét le nem irhatja. Hidje meg nénikém

⁵⁹ Komlóssy Ferenc Dániel (? , 1797–Pest, 1860), színész, színiigazgató, drámaíró és -fordító. 1837–38-ban a kassai társulat színjátéki rendezője. 1838. szeptember 16-tól rövid ideig a Pesti Magyar Színház főrendezője és gazdasági főfelügyelője. 1839-ben rendező, gondnok és pénztárelenőr. 1841–45 között operát is játszó vándortársulatokat vezetett vidéken. 1845-től ismét a Nemzeti Színházban működött, különböző adminisztratív és technikai feladatokkal bízták meg.

⁶⁰ Számlakönyv.

⁶¹ Nyáry Pál (Nyíregyháza, 1806–Pest, 1871), színházszervező és -vezető. 1836-tól Pest vm. főjegyzője, a Pesti Magyar Színház építését felügyelő vármegyei bizottság tagja és jegyzője. 1837-től a színház működtetésére létrejött Rt. választmányi tagja és titkára. 1839. jan.–ápr. között az igazgatóválasztmány elnöke.

⁶² hercs = herrscherlich (ném.) 'uralkodói, uralmi, hatalmi'.

⁶³ Bulyovszky Gyula (Rákoskeresztúr, 1827–Bp., 1883), ügyvéd, író, hírlapíró.

hogy ha szivemhez még egy parányi baráti szerelem férköznék meg kellene repednie annyira telve van az én imádott Gyulám szerelmével. Soha egy redő se vonulna el homlokomon ha hazámat veszély nem érte volna, és ha szép színészi pályámról lenem kellett volna mondanom melyen már oly szépen haladtam. Ujságokat nem írok mert hiszen férje majd mondand eleget. Tiszteli csokolja nénikét anyám férjem is küldi tiszteletét és nagyon sajnálja hogy az idén nem együtt mulathatunk a sváb hegyen.

Magamat emlékibe ajánlva nénikének Maradok:

Lillája!⁶⁴

Kedves Károly!

Hallom hogy igen egésségel vagy magam is az vagyok egyéb iránt meg nem felejtettem el hogy egy kis képet ígértél emlékül melyet majd jobb időkben elküldesz régi barátnédnak

Lillának.

U.i Kivánom hogy jövőévnapiját csendesebb időben tölcse el nénike.

T. cz. Telepiné asszonyságnak tisztelettel. lakása helyén.

5. Luiza (?) levele Telepi Györgynének, Miskolc, 1849. augusztus 19., OSZMI Kézirattár, Lelt. szám: 53.4097.

Miskolcz, Aug. 19^{én} 849.

Edes jó Nénikém!

Károly bejövetele után, mindjárt másnap igen jókor elment gyalog Senyére a bátyához 's azt mondta, hogy darab ideig ott fog mulatni; talán szerdán ismét vólt itt, de csak egy pillanatra és ismét elment senyére vissza. Itt küldöm a horgolni való mustrákat⁶⁵, himezni valót is küldenék, de nincsen olly helyen hol könnyen hozzá juthatnék, azt hát nem küldhetem ki, külömben igen szivesen küldeném. A legnagyobb szomorúsággal irhatom a legroszabbat. A magyar sereg szét van eresztve, nem álhata ellent a' roppant tömeg ellenségnek. s Görgei is lerakta a' fegyvert, az ellenség feltétlen hódolatot követel 's a' miniszterium minden rendelkezést a' Görgei lelkére bizott. Ezeket igen bizonyos kútföből tudjuk hogy fájdalom mind igaz történt dolgok. a' minisztérium feloszlott, a' katonák minden percbe jönnek, mert orosz, Poroszt és osztrák hadsereget nem birtak le győzni. hogy mi történik az ország[gal] és a' néppel pár nap alatt talán meg tudjuk, jóhoz nincs reményünk. Két testvéremről se tudunk sem[m]it. iszonyú ag[g]ódunk. Piskóty⁶⁶ alkalmasint bővebben fog írni Palibácsiéknak s többet fog abból tudni nénikém. Atlasz⁶⁷ nem küldök kezét csokolom jószágáért de gyászba virágos kalapunkra nem tehetünk. maradok édes nénihez a' legnagyobb tisztelője.

Luizi.

Telepy Györgyné asszonynak tisztelettel Tardonán.

⁶⁴ Bulyovszkyné Szilágyi Lilla (Kolozsvár, 1833–Graz, 1909), színésznő, Szilágyi Pál színész lánya. Gyermekszínész volt Kolozsvárott, majd 1842–46 között a Nemzeti Színházban. 1858-ig ugyanott drámai hősnői szerepkört töltött be. 1848-ban B. Gy.-hoz ment feleségül. Párizsban és Németországban tanult, 1859-től 1875-ig több németországi színházban volt vendégszereplő.

⁶⁵ Minta.

⁶⁶ Miskolci ügyvéd.

⁶⁷ Atlasz (fr. satin) = fényes felületű sima szövet.

[Margón:] bocsánatot kérek rossz írásoméért, de nagyon siettem. Edesanyám nagymamával 's Terezinénivel tiszteletet küld.

6. Telepy Amália (?) levele Telepi Györgynek, é. n. (1849 körül), OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 53.4098.

Szeretett jó Atyám!

25-dikén irt levelét meg kaptam, ugyan csak egy pár nappal előtte pedig az Édes Anyámtól kaptam az legelső levelet anyi sok időre – és hogy Édes Atyám harakszik rám hogy nem írok, oh annak igen sok oka van, mítt most sem helyly szüke, sem pedig időm meg sem engedi; írni, de hogyha Édes Atyám, engem újra felhatalmazot, hogy mindenkétt héttbe írhatok, ugy ezután mint Édes Anyám nak is fogok Édes Atyám leveléb egy kis czédulát írni, – hogy háladatlanság terhével ne vádoltassam – és hogy Édes Anyám tölem egy levelet se kapott, azt igazán meg nem foghatom 2 kett levelemre még csak egy választ sem kaptam, ez anyira fájt, hogy kinem mondhatom; Kedves Atyám! én igazán igen nagy köszönötel, tartozom enyisok joságért mit velem el követ Édes Atyám, Ruha felől ne agogyon Édes Atyám mert már tavaszik akár hogy is ki huzom, szeretett jó Atyám írjon Édes Any[ámnak] hogy neki most nem írhatok hanem 2 hett mulva fogok írni, oh Kedves Atyám ha csak lehet jó írja meg mikor láthatam Édes Anyamat Edes Atyámat és nekem meg meg [!] fog bocsátani Édes Atyám hogy nem irtam Edes Anyámnak, nincsen ki engem hogy Lengyel Gabor és Károly és szent vítus⁶⁸ nem hagynak írni, Ejen boldog[ul] Szeretett Atyám boldogabb ujj Evet.

Szerető leánya.

7. Telepy Amália (?) levele Telepi Györgynek, é. n. (1849 körül), OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 53.4099.

Oh kedves Anyám bár az idő engedne hogy jöhetnének, és pénz kereshetne mint Károly mint Édes Anyám, mert hogy it lehetne az igaz mert itt csend van, és elég fáj az nekem hogy Édes Bácsi és nenikének semit se dolgozhatom még mínd ekorásig, én olly sokszor haragszom magamra hogy kinem mondhatom denem tehetek rola ők. az igaz hogy sokat elnéznek nekem de mit tehetek rola hogy ha még jöbbann el fogok Be[te]gesedni, mert mint írja a' Édes Anyám hogy meg <öriznek> a jó Sogor urék meg öríznek mindentöll, meg öríznekis, oh de a Betegségtől nem mítt isten rám mért atoll nem örízhet meg senki, és ha Beteg az ember akor csak terhére van mindenkinek, és ha Károly jó, akor ő visza szolgálhata volna oh egészen nem képes azt sem Károly ha el jött volna, sem én most mítt velem tesznek, és még terhökre leszek fognak tenni, de ugy hiszem hogy ha Édes Bácsinak nem legalább gyermekeinek visza hállalhatom Kedves Anyám kívánom hogy boldogab és meglegeteteb legyen ez új eve mint az edigi volt És kérém Édes Anyám hogy levelem ha meg kapta tüstént írjon és Károly is írjon sokat nagyon sokat Bocsánatot rossz írásoméért Kedves Néni és Bácsit tisztelik Edes Anyamat Kezeitt csokolva holtig szerető leánya

⁶⁸ Szent Vítus, keresztény vértanú, emléknepja január 15.

8. Telepy Amália (?) levele Telepi Györgynek, é.n. (1849 körül), OSZMI, Kézirat-tár, Lelt. szám: 53.4100.

Kedves jó anyám!

Tudom hogy megbocsát nekem, <hogy> azért, és nem tulajdonitya az én hanyagságomnak hogy Edes apám levelével semi czédulát nem küldtem ezt nem tehetém mert edes apámnak irtam level akor delután amit estelig szintén elkelet készíteni és már alkonyodot mikor a tanyáru al az üzenettel jött be a kis jánka hogy a Pesti levelet agyam át Toni bacsinak mert a vására megy és ott kikudheti valaki által, én tehát siettem hogy magam levelét is elkészítve a masikkal együtt át adhassam azért csak roviden irtam most is jotol és tinta szükibe kéntelen vagyok czeruzával írni. Törös nénikétül megkaptam a Marcziusokat⁶⁹ itt küldön én más ujsagot nem irhatok mint azt hogy ákos Egresi fia⁷⁰ hadnagyá neveztetett ki, hirlapba van. Törös nenihez jarok tobbnyire most majd minden este ot vagyok minthogy Lajos bacsí is a tanyán levén majd egy hetig sincs hon az este meg unalmas semi olvasni valo semi sínes tehát csak oda megyek, pedig ugy félek hogy tán terhére leszek, ő igen jó és maga hi hogy csak mindég gyöjek el, de ezt teni félek nehogy meguntassam magam, mert egy új kedves és barátságos család szeretetett fen akarom magamnak örökre tartani nenikém jóságarol mitsem irok mert hisz ezt edes anyám ugy hiszem jól tudgya, s így nem erőlködöm azokat pusztá szóval el számlalni. Toni bacsí már kész nemsokara mindennel és akor megyek tardonára, ez pedig sokat mondok ha azt mondom hogy két hetbe kerülne mert a 2 hetett csak ugy értem ha valami elő adná magát az elmenetelem előtt kulömbenis addigis Edes jó anyám kérem hogy egy par Kosár szölyöt keszitsen beteg fia számára, hogy had egéségesedjem meg, de trefa nélkül modva nekem azon szölyö mellyet a Néni szüretjeben etem nagyon sokat használt azota jobban nezekki; beszétem minden pesgő poromat timsomat <hogy [...]> és semire se birtam meni, s mi még több nem [...]

Gyenge korba zsenge eszel udvot
mondani nem tudok
Iolehet bár erzellemmel keblem
melyig sem ragyog
s ha az erzés melly keblembe
elfogta a szozatott
konybe beszél mellyet szivem
oromébe alkotott
Ugy hiszem hogy ertni fogod
mit jelent szunk gyongyei
s tudni fogod hogy e gyongyon
örömnepunk könyei

Nem mondom mint örulok hogy
egyem emlékek lapjaid kozul nyerék s

⁶⁹ Marcziusok = Márczius Tizenötödike, Pálfi Albert politikai napilapja 1848. márc. 19–1849. júl. 6-ig.

⁷⁰ Egressy Ákos, Galambos (Kassa, 1830. nov. 9. – Bp., 1914, dec. 25.): színész. Egressy Gábor fia. Mint hadnagy részt vett a szabadságharcban, Világos után besorozták közlegénynek az osztrák hadseregbe. Huszár főhadnagyként szerelt le és 1864-ben színésznek állt. Vidéken játszott, színig. is volt. 1878-ban a Nemzeti Színházhoz szerződött; a drámaíró bizottság tagja volt. 1904-ben nyugalomba vonult. Írt útleírásokat, emlékezéseket, irodalmi és színészeti tanulmányokat. Kiadta apja műveit.

meg kevesbé tudnám ki mondani
hogy mint orúlnék ha nevem mint
igaz barátodét szüid emlék lapjá-
rul kinem felejténéd

Ha a sors fukar keze jövömrre
 Megtagadná szumnek vágyait
S keblemnek mellyébül elzavarná
 Remenyem legszentebb almait
Meg ekkor, sors atkod nem érezem
Mert boldog leszek ha rad em
 lekezem.

Legyen bar minden roszt velem, bu, gond,
 Kin s szenvedestül egés az nyarig
Hog a mej fájdalom nehagyom el
 S ot kiserjen egész síromig
Meg ekkor is ezt mond s ezt érezem
Hogy boldog vagyok ha rad em
 lekezem
S Hid el hog nyugvot s ot legboldogabb
 Csak akkor lesz e bus sziv s kebel
Ha egész eletedbe csak egyszer is
 Teis – ream emlekezel
 Mert keblemnek e kedves
 gondolat
 Szentül hiszem hogy me-
 nyet söt udvot ad

9. Telepi György levele Rácz Károlynak, Pest, 1852. június 14., MTA Kézirattára, M. Irod. Levelezés, 4-r., 4. sz., O. 12.

Pest Junius 14^{iken} 1852.

Kedves Sogor Ur

A Transparent, mikorra Sogor ur e levelkét olvassa készen van – ma az utólsó etset vonásokat kapja a tárgy az elfogadott terv szerént, Pannonia borus levegöben de melynek felsö felhöi közzül sárga fény özönlik ki, koszorut tart, egy oltár talapzaton álló Szoborra – mely Ferencz Josefe Császárt ábrázolja – az oltár falán F. J. betük láthatók tehát hiányzik még az alá irás, melyre, másfél lábnyi hézag van alól hagyva – két sor írásra – kérem sziveskedjék e pár sort nekem megküldeni – mert minél előbb szeretném be végezni – mivel, nincs helyem hol tartsam e nagy ráamazatu képet – de ha egészen készen lesz ki szedem szegeit, szét ütöm rámaját, akkor kis helyen is elfér, de azonnal is haza küldhetem Budára, vagy Komáromba a mint fogja rendelni Sogor Ur, mire nézve midön válasszát sietve kérnem, a Te[ki]n[tete]js asszony kezeit csokolom és magát rokon szives indulatiba tavabra is ajánlom Kedves Sogor Urnak szeretve tisztelő szolgálja

Telepy György

[Boríték:] Tekentetes N[agyméltóságú]. N[emes]. Rácz Károly Urnak, Megyei érdemtellyes Titkárnak tisztelettel Rév Komáromban

10. Telepi György levele Rác, Károlynak, Pest, 1852. június 20., MTA Kézirattára, M. Irod. Levelezés, 4-r., 4. sz., O. 13.

Pest Junius 20^{án} 1852.

Kedves Sogor Ur

Tegnap estve kaptam Wabter [?] ur által, a nekem küldött kis felirást, elkészítvén ma és bepakolván a lehető leg jobban, a transparentet rá mája közepébe, küldöm a gözőssel e levelkét postán azért küldöm előre. hogy mind a felbontás, mind az újra öszve álitás véget némelykis észre vételeket tegyek – először is a négy szeg – deszka szélességü ráma – betűkkel van öszvejelölve melyik hová tartozik, a rá mába hátul, 11 be metszés látható, hozzá, 11 darab lécz, szinte be metszve. és számok által jelölve. melyik hová illesztendő lesz, midőn ezen ráma, ezen módon öszve illesztve leendő és szegletbe. – az az magyar kiejtés szerint winkliben⁷¹ ál – forditassék ellenkező oldalra – tudnilik mellyen bevágások a deszkába nintsenek és ezen sima oldalra felfeszítendő a transparent kép. a miként a festés a perkálon⁷² látható apró ráma szegekkel. melyek alá jó lesz egy szeletke papirozt is alá tenni, köröm nagysagban. két vagy három rét, hogy ez által a perkál száradása gátoltassék – bele illesztetvén ezek után a fent irt módon elkészitet kép az ablak hézagba. a 11 rendi léczekre felrakatnak a poharak, olysürüen a hogy tetszeni fog – nézetem szerint. 8 vagy kilencz pohár minden léczre – preterpropter⁷³ 100 poharat teend – a deszka szélességü. vagyis 11 hüvelyknyi⁷⁴ távolsága a képnék a poharaktól, meg óvja azt mind a meggyulladástól, midőn Sogor ur a képet ki bontatja ne ijedjen meg az erős, ugy szólva durvának látszható festés módtól, várják be az estveli lámpa fénynéli hatást. azután szidjon majd meg. midőn öszve jövendünk, ha nem jónak fogná találni – a mit nem reméllek –, most térjünk másra – azóta Budán nem valék – a földgömbhez való réz karika kész – de ez uttal nem küldhetem el. mert ehhez hasonló pakba tenni nem volna tanácsos – darabokba jutna el Komáromba. azomba még bizomis, hogy nem igen sokára lesz szerentsém Sogor urhoz – akkor effeletti mulasztási pert is kiegyenlithetjük – a olaj festvénynek, felfeszitve ál vászna, de még eddig semmit sem etsetelhettem, mert a rám bizott transparentet praeferenter⁷⁵ hittem elkészitendőnek, és mi több, igazgatósgunk is a napokban, néhány napra igen elterhelt, – elhalmozott a' munkával – no de tessék bizni bennem, lehetőségig iparkodni fogok – a várakozásnak megfelelni – ezek után kedves Sogor asszonykának kezeit csókolván maradok szeretve tisztelő rokona

Telepy György sk

NB a rá mázat deszkái a lehetőségig öszve vannak szegezve, ne hogy széthuljanak a vitélnél – othon ügyes asztalos, igen könnyen szétszedheti. nem kell nagy philosophia hozzá, hogy minden öszve ne törjön – !

11. Telepi György levele Egressy Gábornak, Szabadka, 1854. november 25., OSzK Kézirattára, Levelestár, 1901. év 14. sz., 1901/17.

Szabadka, Novemb 25^{dik} 1854.

Kedves Gábor Barátom!

Folyó hó 18^{ának} Nagy Bányáról kelt leveledet. ma délben. vettem, örömömre szolgált hogyan és hol léttedről olvasnom. – sietek is rögtön, az az azon nap estve válaszolni

⁷¹ Winkli = der Winkel (ném.) 'szeglet, zug, szög, szöglet'.

⁷² Perkál = pamutzövet középfínom fonalból.

⁷³ Preterpropter (lat.) 'körülbelül'.

⁷⁴ 1 hüvelyk = 1 láb 12-ed része (kb. 2,54 cm).

⁷⁵ Praeferenter (lat.) 'soron kívül, minden elé véve'.

azokra. – melyekre további lépések tétele előtt, rögtön válaszolhatok – tudniliik. pro primo, a Színház December 15^{kéi} folyó évben fog Latabár Tarsasága⁷⁶ által meg nyitattni, ki jelenleg Szegeden játszik. Szentpéteri⁷⁷ a megnyitásra (:mint bizonyos:) le váratik –, én akkor még Szabadkán vagyok. miután én a 12 függonyt csak holnap végzendem be és így a mellék darabok, némely részét, még megnyitás után is fogom mázolgatni – pro secundo – a Színház, szép – legalább. – Aradit Temesvárit Szebenit – felül mulja. nem éppen nagy de czélszerű épületetske – 32. páholy. 94. Zárt szék⁷⁸ – Nobel galeria a második emeleten. mint Pesten és tágas galeria a populinak – a Színház szélessege a Prosceniumon⁷⁹ 31 lab. az az öt öl⁸⁰ egy lab. hátul a belső világa alfaltól álfalig 20. láb – mélysége. hátra fele hat öl. magossága, elől 20. hátul 18 láb azaz a pestinél két lábbal alacsonyabb. – pro tertio a Színház ügyei vezetésével. – leginkább az építését és felszerelését – és egy társaság elő kuttatását illetőleg. Tettes Antunovits Pál⁸¹ Föpolgár mester van megbizva –, ma vele nem leheték –, mert egy pár napra nints hon – téged a testvére kivel róllad gyakran szollék szivesen ohajt – de a közönség is, hiszem, örömmel fogna látni, – de már egy előre prenumerált társaság levén a vendegekkeli ellátás. és értekezés – (ugy hisziö) először is erre tartozik – – külömben. irok neked ma – hogy a fellyebb irtakról rögtön tudosithassalak – a mit magamtól nem tudhatok – arról nem sokára ismét fogok irni, mert azokról értekezni és ki fürkészni fő gondom leszen. mihelyt a polgár mester haza érkezik – mátol harmad napra Latabárt is ide várják, ki azonnal hozzám eljövend – söt talán e hó 28^{am} Szentpeteri is. Szabadkán leend – addig tehát mig e tárgyban bővebb és talán ki elégitöbbet irhatnék – isten veled és a jó szerentse. ohajtja. barátod

Telepy Gyuri.

annyt mondhatok. jó emlékbem vagy – egy kis alkalmi prologot ha teremthetnél – megnyitásra a darab mint eddig hallani előlegesen [...] Bartsai⁸² lenne. – később többet, fia[...] irtam –, de levelemre rögtön felelj e[...] [...]neletedet közöld válszolni. és ügyedben eljáráni nem leszek rest. isten veled.

12. Telepi György levele Egressy Gábornak, Diósgyőr, 1857. október 22., OSzK Kézirattára, Levelestár, 1901. év 14. sz., 1901/17.

Diós Győr October 22^{ik} 1857.

Kedves Barátom Gábor.

Leveled hon nem létembe érkezett DGyörbe. – sietek néhány sort irni röviden a színházi ügyekről – utánna látásomnak eredménye az lön; hogy egyén lészen elég kire a felhatalmazásokat bizni lehetem – és én ezeknek neveit a nagy gyűlés ki tüzött tárgyaival a M[él]t[ó]sagos Grofnak. mint szinte neked meg irni elnem mulasztom, azomban mivel egyrésről Kun Lajos sziveskedet 20 nappal hátrább tolni a nagygyűlés napját, menyiben ugymond számadásai készen nintsenek. és így a gyűlés November 22^{dken} leend, – más részről pedig – én is öt hat napra hazulról Tardonára menendek – söt a Miskolczi jobb

⁷⁶ Latabár Endre (Kiskunhalas, 1811–Miskolc, 1873).

⁷⁷ Szentpétery Zsigmond (Rohod, 1798–Pest, 1858).

⁷⁸ Zártszék = a földszint utolsó sorai. A Pesti Nemzeti Színházban 'Sperritz'-nek nevezett székek.

⁷⁹ Proscenium = szűkebb értelemben előszínpad, azaz a függöny és a színpad élvonal közötti terület.

⁸⁰ 1 bécsi öl = 6 bécsi láb = 1,89648 m; 1 bécsi láb = 12 bécsi hüvelyk = 0,31608 m; 1 bécsi hüvelyk = 2,634 cm.

⁸¹ Almási Antunovics Pál, Szabadka város polgármestere.

⁸² Jósika Miklós *Két Barsai* című drámája.

párteáknak is ohajtva jött ez az idő, hogy magokat consolidálhassák – ezen okból most a nevekkel még én is várok. de a hó végén biztos tudositással fogok szolgálni. a Kun Párt dolgozik – de annyival jobban ébredez a másik is – – most egy két szó magam dolgairól. K. Kis Gyula két képét tegnap a postán kaptam. de árát és szinte az arany rámak árát is meg nem írta a fiu a menyiben egy sor Comiturát⁸³ se irt – így pénzét sem tudom követelni. míg hibáját egy pár sorral helyre nem hozza, a Recepissét a Postan ki kutatám. Akos Padobitzban van. – ha K. már Pesten nem volna kérlek. egy pár szóval tudosíts, – csak Diosgyörbe – nem sokára hon leszek – akkor majd utánna írok. – én és enyimek. minyajatokat legtisztább szívvvel csókolunk. igen sietve irtam megengedj. tisztelevelle szerető barátod

Telepö Gyuri

[Boríték:] T. Cz. Egressy Gábor Urnak a Nemzeti Színház érdemes rendezőjének tisztelevelle Pesten

13. Telepi György levele Egressy Gábornak, Miskolc, 1857. október 30., OSzK Kézirattára, Levelestár, 1901. év 14. sz., 1901/17.

Miskolcz October 30um 1857.

Kedves Gábor barátom!

Folyó hó 23um irt leveledet, nöm DGyörben vevén, rögtön expressus által a K. leveleivel együtt Tardonára October 29^{iken} reggel ki küldötte. – egy óra mulva Kotsin ültem és tegnap estvére ide érkezém, mind a két levél értelmének eleget tenni, K. pénzét öszvesen 36 pforintokat. még tegnap estve felvevén ma postára tettem dél előtt, ez 3um Esztergomba leend. de kezéhez csak 4^{iken} jutand – nagyon köröm szakadásra maradt, – a Színház actiait Ketskéstől⁸⁴ ma által vettem, a felhatalmazó irat, és Komlosy késérő levelével – holnap utánra levén ki tűzve a gyűlés, reménlem hogy a Meltosagos Grofot. 2^{ik} vagy 3um az eredményről értesithetendem. reményem az eddigiekből ítélve van – noha a ravasz ellen mindent elkövet, csak becsületes emberek kezébe jusson a kezelése – ugy a miskolczy színház ügye felemelkedik! másként van ez az én pénzemmel. én keservesen megérdemelt dijjamat a 700 pftot nem tudom mikor látom – de isten neki, ha egy derék Valasztmányt, és czélszerű szabályokat alkothatni sikerül – ehhez is közelebb jön el a remény – később talán többet és jobbat is fogok irhatni. most csokolván betses családod tagjait tisztelevelle, maradok szolgabarádod

Telepö Gyuri

NB. Komlosy töllem a 4. actiáról nyugtát kért első postán, de miután magokat az actiákat eredetiben negyed napra vissza küldhetni hiszem, addig nyugtasd meg szóval, annyival is inkább hogy Ketskésnek röllunk vételi elősmérvényt adtam isten veletek, s a jó szerentse!!

[Boríték:] T: Cz Egressy Gábor Urnak a Nemzeti Színház elsőrendü tagjának tisztelevelle Pesten

⁸³ Comitura = kísérő szöveg.

⁸⁴ Kecskés Károly (?), 1816–Pozsony, 1864), színész, ügyelő, rendező. Latabár Endre társulatának tagja.

Diós Győr Novemb 2^a 1857.

Kedves Barátom Gábor.

Tegnap, késő estvére térvén haza. Miskolcra, a megtartott. Közgyűlésről, 's egyszersmint Esztergomból is hon, K. levelet találván mind a Két tárgyra nézve kívánlak tudósítani – 1^{or} egy új választmányt sikerült alakítanunk. Kun nem elnök Fúrnánok [?] semmik se – de mivel a tegnap választott új elnök Soltész Nagy János beteges állapota ürügye alatt. e hivatalt elvállalni sehogyse akarta. új, csupán elnöki választás leendő még e hóban úgy hiszem 14 nap múlva – a választmány erélyes férfiakból áll, mely odáig, már csak magok közzül általuk választandó elnökség alatt provisorius leendő. de működését megfogja kezdeni – a megbukottak mindent elkövettek a megmaradhatásra. még magok magokra is szaváltak a titkos szavazáskor – még se használt! új reményt táplálnak, a leendő elnök választásra. és tudjuk hogy mindent elfognak követni – de mi sem fogunk aludni – küldjétek actiakat⁸⁵ és felhatalmazással, pedig. minél előbb – az actionariusok⁸⁶ névjegyzékéhez sikerülvén hozza jutnom gyűlés előtt, a Színház részéről levő tagokat így találtam: Egresi Gábor. – Hollosty Cornelia⁸⁷ Fáncsy Lajos⁸⁸, Laszlo József.⁸⁹ be fizettek egészen –, Lendvay Márton.⁹⁰ – Lendvayné⁹¹, az utolsó rátával az az huszon öt pengő ftal tartoznak, Laborfalvi Roza.⁹² Schodelné⁹³, csak egy rátát fizettek – megbízhatók Piskoti János Horváth Antal Ügyvédek. én is fogadhatok el egy párt. ha az actra több találna lenni –, felhatalmazható még Miskolczi polgár és asztalos Mester Benisz J. lakik a Mindszenten. – mind bona fidei emberek – mi ha meg történend tudósítást kérek. rólla előre a rendelkezhetés véget – szót emeltem ezen gyűlésen. Kun Lajosnak a Választmány neve alatt mult gyűléskor be adott jelentésének két pontja ellen. első a számadást illető – második. a pesti működött tagok megrovását illető mind a kettő figyelmet gerjesztvén az első a számadás vizsgálatában figyelemmel fog tartatni. a másodikra határozatott. hogy a Közgyűlésből, a pesti tisztelt tagoknak köszönet szavaztassék. és meg küldessek – Kun Lajos ezen gyűlésre tett jelentésében felemlíté hogy a színház ellen 700 pftig pert kezdettem. feleltem reá illedelemmel. de nyiltan. – az új Választmány feladatának tétetven ki. a színházi ügyeket rendezni – fent levő adosságait – enyimet is preferenter ki fizetni – midön ez jegyző könyvileg ki adva leendő. – a kezdet pezt vissza fogom venni – kivéve Kun Lajos által okozott kár és hátrányomra nézve – elégtételt azomban a Közgyűlés, annyiban előre is adott. hogy ezen dologfeletti sajnálatát ki mondá. és nekem a színházi ügyekbeni eljárásomért köszönet jegyző könyvileg kiadatni határozta. – többet fogok írni a leendő új gyűlés után – most. K. levelére

⁸⁵ Actia (lat.) 'részvény, értékpapír'.

⁸⁶ Actionarius (lat.) 'ügynök, ügykezelő'.

⁸⁷ Hollosy Cornelia (Gertenyes, 1827–Dombegyháza, 1890), primadonna, 1854–62 között a Nemzeti Színház tagja.

⁸⁸ Fáncsy Lajos (Pécs, 1809–Pest, 1854), színész, rendező, fordító. 1849-től 1852-ig a Nemzeti Színház vezetője.

⁸⁹ Laszlo József (Fugyivásárhely, 1808–Kolozsvar, 1878), színész, 1837–58 között a Pesti Magyar majd a Nemzeti Színház színművésze. (Harmadik felesége Egressy Etelka volt, de elváltak.)

⁹⁰ ifj. Lendvay Márton (Kolozsvar, 1830–Balatonfüred, 1875), színész, id. Lendvay Márton és Hivatal Anikó fia. 1855-től haláláig a Nemzeti Színház tagja.

⁹¹ Lendvayné Fáncsy Ilka (Pest, 1842–Bp., 1904), színésznő, Fáncsy Lajos lánya.

⁹² Jókainé Laborfalvy Róza (Miskolc, 1817–Bp., 1886), színésznő, Benke József színész lánya.

⁹³ Schodelné Klein Rozália (Kolozsvar, 1811–Nyáregyháza, 1854), énekesnő (szoprán).

térve, csak annyit mondhatok. 36 ftot October 30^{án} tettem Postára. Esztergamba post restante adresalva –, hogy hamarabb nem tehettem oka, mert azon levele. mely a képekről tudosit és árát tudtomul adá és a melynek datuma Octóber 18. nem is érkezhetett. hamarébb. 30^{ánál} azt a képekkel együt kellett volna elküldenie, a ferslagban. most nem tudok nekie írni se. nem tudván kiszámítani, hol lehetne iratom! ha a pénzt e napokban még nem kapta – úgy Esztergamba leszek kéntelen zörgetni. és Pestre hozzád küldetését eszközölni – az ott post restante heverő összegnek, Kedves Gábor pajtás ne neheztelj hogy leveleimmel oly sokat alkalmatlankodom és ezuttal is egy kis megnyugtató feleletre felkérlek melyet levelem egész terjedelmére kérnék – ha időd engedendi Ki addig is szeretett családodat tisztelve. és csokolva maradtam igaz barátod

Telepý Gyuri sk

15. Telepi György levele Egressy Gábornak, Miskolc, 1857. november 11., OSzK Kézirattára, Levelestár, 1901. év 14. sz., 1901/17.

Miskoltz Novemb 11^{dke} 1857

Kedves Gábor barátom!

Miskolczon vagyok végre bevégzet futkározásom után Györbe a téli szállásra haza térendő. – itt a darázs fészket neki zudulva találtam – Elnök Választási uj határ idő még ki tüzve nints – de e hoban minden bizonnal megleszen. mert most a megbukott fél uj reményt nyerve elvesztett széke vissza foglalhatásához – dolgozni kezdett. és nyakra főre erősíti táborát – irtam rola neked e hónap elején egy hosszú kimerítő levelet – eddig semmi választ nem nyervén felkérlek ujonnan tudosítsál az illető pontokra nézve – Komlosýnak is irtam nyugta formát az actiákról –. K. nem tudni mikor ment megkapta e' pénzét – ha tudsz e tárgyban valamit értesits felölle. Csokollak. nöm szinte E[telka]. és Kedves nőd⁹⁴ kezét – 's maradok szerető barátod

T. György mk

NB. Utó iratul értesitlek. hogy folyó hó 8^{án} vezettem nomet az oltárhoz – Dédesen Benőfy Soma. Esperest boronálta ránk a proformiával. a surgire crescitate multiplicamini⁹⁵ abból ugyan semmi se lesz!. isten veletek. írjál mi előbb csak egy pár sort. – ma estvétől kezdve szüntelen hon leszek.

[Boríték:] T: Cz. Egressy Gábor Urnak. a Nemzeti Színház első rendü érdemes tagjának. tisztelettel Pesten

16. Telepi György levele Egressy Gábornak, Diósgyőr, 1858. március 3., OSzK Kézirattára, Levelestár, 1901. év 14. sz., 1901/17.

Diós Györ Martius 3^a 1858.

Kedves Gábor Barátom.

A holnapi napon, a nők a Makrantzos nőt megszemlélendők, hogy okulhassanak igéretemhez ragaszkodva be kíváncznak, így ha egy páholy bár második emeletit is, de

⁹⁴ Egressy Gábor 1831-ben vette feleségül Szentpétery Zsuzsika (Gyüre, 1816–Bp., 1888) színésznőt (Szentpétery Zsigmond húgát), aki Telepi Györgynek is „gyengéd” nőismerőse és kollégája volt. Egressyék gyermekei: Ákos (Kassa, 1832–Bp., 1914), Etelka (1835–1909) és Árpád (Buda, 1836–Pest, 1869).

⁹⁵ Gen. 1, 28: benedixitque illis Deus et ait *crescite et multiplicamini* et replete terram et subicite eam et dominamini piscibus maris et volatilibus caeli et universis animantibus quae moventur super terram.

Teremtés 1, 28: Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog.”

a szimpaddal jól szemközt valót szeretnék prenumerálni vagy ha ez már késő lenne, négy Zártszéket, még pedig inkább a tribünön, mint <mint> a legutolsó sor Zártszéken, hol a nőket a nagyon reájok dülök igen össze törik –, – köszönettel megfizetendjük, és ha ugyan csak, töllem és nőmtől elfogadni nem akarnád is – de a másik két személyért okvetlen eleget teszünk. még láthatnalak. is – ezerszer csokolva maradtam tisztelő igaz barátod

Telepy György mk

hova számolhatunk helyre? ird fel egy kis czédulára

[Boríték:] Tekintetes Egressy Gábor Urnak a pesti Nemzeti Színház első rendü érdemes tagjának tisztelettel Miskolczon

17. Telepi György levele Egressy Gábornak, Diósgyőr, 1858. május 11., OSzK Kézirattára, Levelestár, 1901. év 14. sz., 1901/17.

Diós Györ majus 11^{dken} 1858.

Kedves Gábor barátom!

Utolsó együt létünkör említéd, hogy szeretnél Diós Györben egyházat venni hová egykor nyugalomra vonulhas, a helyet is ki jelöléd a vár megetti sűrűben, de e helyeket a legvagyonosabb paraszt gazdák birván semmi kilátás sints megszerezhetésökhöz, ellenben itt van a Kapitányi lak⁹⁶, mellyet jelenleg birók közzel ide a Föhadnagyi lak. melyek jövő hónapban lesznek árverezendök, igaz hogy a Kapitányi házra sokan fenik a fogukat kik tömöttebb erszénnyel birnak mint Telepy Gyuri, feltételem mind a mellett is az árverök sorába felfogok lépni mert ámbár e ház ezer kétszáz pengöre levén becsülve előre látható hogy még három-négy száz ftal fellyebb is fog vezethetni. azomban a millyen solid és nagy épület ha ma építeni kellene négy ezer ftból is bajosan kerülne ki, masodszor. a mint itt a miskolczi vasut készítése óta e házak becse nö késöbben két-vagy három ezerért is eladható lehet. ha speculatiobol kívánná is valaki meg venni – én a körülményeket látva és még mind eddig a miskolcziaktól pénzemet nem kapván meg. ne hogy Diós Györben két szék közt pad alatt maradjak, a Kapitányi lak tö szomszédjában eladóvá lett. kisebb telket megvettem. söt már fedelhez való fákat is vettem és hordattam a Dominiumtól⁹⁷ de az egész felepités vagyis a fekete leves hátra van – és így a Kapitányi laktól elcseppenni rám nézve most hirtelen nagy csapás volna! tehát így okoskodtam nem volna e' neked kedved, akar magad számára ki zárólag meg szerezni. akár össze vetett vállal, engemet ennek megszerezhetésében segiteni, fentartva magadnak késöbre is a felette való rendelkezhetést. érdeked szerént. – vagy egyközös érdekért mert őszintén szolva miután nekem csinos telkem kertem már van, hová egy kisebb szerü házat építeni. szándékozom. természetes kettöre szükségem nints – azomban miután a fiu⁹⁸ itt léttékör igen határozot vágyat nyilvánított, a tavaszi és nyári napokat munkájának falun és studiumáihoz ily kedvezön kinálkozó helyen szentelni, nagy kívánságom lett söt ha isten életemnek kedvez. erős feltételem is nekie alkalmas lakott szerezni örökül, erre a Kapitányi lak volt kiszemelve ha ily hirtelen nem ugrot volna ki a tapétra⁹⁹, söt mind e mellett. még kamatos pénzel is ha csak szerit tehetem megszerzem, az ifjakknak fészkül – most a dolgok ily állásánál nézetedet ohajtanám tudni, volna e'

⁹⁶ A „Kapitányi Lak” és a „Föhadnagyi Lak” valószínűleg diósgyöri uradalmi épületek – közelebbi azonosításuk ez idáig nem ismert.

⁹⁷ A diósgyöri királyi uradalom.

⁹⁸ Telepy Károly (28 éves ekkor).

⁹⁹ tapét < tapes, -etis (lat.) 'szőnyeg, terítő'.

kedved és módod magadnak megvenni, – vagy ha ez nem – az én tervemhez járulhatnál e' nekem segítségül (természetesen illendő kamat. és egy pár évtutánni tellyes vissza fizetésem mellett:) mint szinte azt is kérlek tudtomul adni, menyiben osztod. a vagynem, fentebbi feltételeimet?! erre pedig rövid időn és egészen őszinte válaszodat kérem – most más tárgyra – Majus első napjától óta nállam számítjuk, pedig várva a napokat melyen családodhoz szerentsékn leend – Nöm ugyan néha kétkedni kezd. miként hagyhatnák el a nagy várost e szegény fészékért, de én ugyhiszem. hogy nőnek az itteni földök. mint szinte Etelnek¹⁰⁰ az itteni levegő jót fogna ha csak két hónapra is tenni. azértis ha valami fontos ok szándéodat nem gátolta meg, tudosits mikor mennyek értök Miskolcra – végre még Etelnek egy nagyköszönetett mondanom, és téged megkérnem hogy olyforró egypár csokot nyomjál helyettem ajkaira, a milyet csak apaképes. a Szent Györgynapi megemlékezésért – azután pedig száz szónak is egy a vége, csokolunk minyáján minyajatokat. s maradok szeretve tisztelő barátod

Telepy Gyuri

rövid levelemre hosszú választ várok. Isten veletek.

[Boríték:] T: Cz: Egressy Gábor Urnak. a nemzeti színház igen érdemes első rendü tagjának tisztelettel Pesten

18. Telepi György levele Egressy Gábornak, Diósgyőr, 1858. május 21., OSzK Kézirattára, Levelestár, 1901. év 14. sz., 1901/17.

Diós Győr majus 21^{dkc} 1858

Kedves Gábor Barátom

Ohajtva várt leveledet tegnap kapván és fiadbani örömmel szövetkezett állásodat, igen is felfogom de azért örömben nem kevésbé részesülök, erről leendő össze jöttünk alkalmával többet. hanem által térek leveled végére melyben szállásröli gondoskodásra felkérsz, kedves barátom azon [ne] busulj. – csak jertek, azon megyei biztos kire ezen ház elárverestetése bizva volt. vagyis osztályába jutott e hó 16^{an} Kalocsára tétetett által uj hivatalba – így helyébe más érkezvén leg alább egypár hetet nyertem. azután csak nem is dobnak ki egyszerre. miután éves szerződéssem van legalább egyhavi felmondásom leszen. és így addig családod nyari itt mulatása idejen a hat heten tulvan! tehát csak rajta – jertek gond nélkül – mindenről gondoskodva ohajtva vár ölelő barátod

Telepy György.

U.i. e kis levelkét kérlek Bártfay Kalmannak minél előbb légszives elküldeni cseléded által. a felelet reá igen sürgös.

19. Telepi György levele Egressy Gábornak, Diósgyőr, 1858. augusztus 30., OSzK Kézirattára, Levelestár, 1901. év 14. sz., 1901/17.

Diós Győr aug. 30. 1858.

Kedves Gábor Barátom!

Második level ez, melyet egykis acclusummal hozzád. irok, ohajtanék mind a te, mind hozzád tartozó családod tagjai hogyan léttökröl néhány szót olvasni feleletül mi engem meg nyugtasson, hogy levelkém kezédhez jutot – a színházi ujdonságokról is. vagy inkább tulajdonképpen arról szeretnék tudni mi a te színházi összekötetésedet illeti. 's a mi nyugalomrai lépésedre vonatkozó – maradtál e', vagy elhalasztád feltételedet –

¹⁰⁰ Etelka 23 éves ekkor.

Családod volt e' Péczelen, és hogyan mulatott, meg tért e' nőd tökéletess egészége? – nöm tiszteletét, és az illetőknek szerető csókokat küld, én pedig szives baráti szeretetedbe magamat továbbra is ajánlva maradtam ölelő barátod

T. Gyuri

20. Telepi György levele Egressy Gábornak, Diósgyőr, 1858. október 12., OSzK Kézirattára, Levelestár, 1901. év 14. sz., 1901/17.

Diós Győr October 12th 1858.

Kedves Gábor barátom

September utoljan irt leveledet örömmel vettem. carpalsz¹⁰¹, hogy nem felelek – pedig nem emlékszem mellyik leveledre nem feleltem volna –, ez talán csak taktika – megtámadsz. hogy megne támattassál – ugye? no no semmi – en tudom hogy neked több elfoglaltatásod van mint nekem, azért egyikét felelet kimaradásért nem is csattanok fel könnyedén – örvendek azon határozatodnak is hogy a nyugdíjba valo lépést elhalasztád, mert ámbár – ha ugyantsak le lépsz – örömmel venném ígért Diósgyőri lakásodat. és társaságod élvezését. de az intézetnek nagyobb szüksége van reád, mintsem attol már válni kívánnalak. kivált a mostani időszakban melyben oly bomlott dolgokat hal és hirlapilag is olvas az ember egyet mást a sok firkasztól. – küldöm Derýnét két formatumban. a hogyan ült és ált. photographi gyenge tehetsegemtől tellőleg. és az ő köszöntése és tiszteletétol is késerve a magam és családom tisztelete által pedig beboronálva, nődnek és leányodnak – még pedig lelkedre kötve hogy csókkal által adni elne felejtst – irjál – egykis rövid választ. de a melyből ki ne feledd, a mit tudni igen ohajtunk. mi haladást tett. a kérdéses ügy? – továbbá azt is, fen maradté azon szándé- kod? hogy akár <mind> a magad izlése szerént választott helyen – vagy nőd izlése szerént. (mi, nagyon összeve vágó. és szinte szinte közzel egymás mellett van:) lakhelyet szerezni szeretnél? e télen ugy látszik – alkalom nyilik reá – isten veled és veletek, ölelő barátod

Telepy György mk

21: Telepi György levele Egressy Gábornak, Diósgyőr, 1860. november 10., OSzK Kézirattára, Levelestár, 1901. év 14. sz., 1901/17.

Diós Győr Novemb 10^d 1860

Kedves Gáborom

Elmondá fiam neheztelésedet hogy neked soha sem irok, pedig ha tudnád, hogy naponta milyen régen készülök, tegnap este is kitsinyben mult hogy nem irtam. az igen izletes fokhagymás piritos, és az a feletti vitatkozás lopta el az időt – no de minden tréfa mellett is jó lélekkel elmondhatom, hogy sem nem közönbösség sem figyelmetlen rest- ség okozta halgatásomat, de miután az ifjakban¹⁰² élő telegráphot birook, elmondanak ok mindent, mi csak mondható, ok az én lelkem organumai, s így hittem én magam halgatását mentetnek, miután ujjat most sem tudok semmit, mit afelölly biztosítást meg erősíteni, hogy az ifju anyának¹⁰³ semmi, a mindennapi, vagy is a természet rendszere által okozott; és szokott bajánál egyebet nem szenved, de a min szinte tul esik, – hogy a

¹⁰¹ carpalsz < carpo, psi, ptum (lat.) 'emészt, fogyaszt, nyugtalanít, háborgat'.

¹⁰² Telepy Károlyra és Egressy Etelkára gondolhat.

¹⁰³ Egressy Etelkának valószínűleg ekkoriban született meg a kislánya, Gabriella.

kis Gábris erős ép, kedves öröm nézni, a nagy anya¹⁰⁴ talán tulságosan is féltékeny, és szerfeletti gondos aggodalma. sokszor nem kellő hatást okozott. a kis csaladra, no de ez is se baj. csak a nagyszeretett kifolyása. – hiszen ezeket minek is írom miket te mind bővebben, tudod, vagy is tudni fogod. a jelen levelemből – két dolog van csak a mit még megemlíthetőnek hiszek. aggodalmamat hazánk sorsa felett, mely veszélyes habokkal ostromoltatik, a reactio nem tsak tót, rácz. hanem a nemet elemből mindenütt felütögeti fejét, félő hogy a legszentebb alázat és törekvéseket is zátonyra fogja vezetni, te ott hol mindent jobban és tisztábban tudhatni alkalmad van, meglehet jobban tudod, és ha meg nyugtathatsz nyugtasd meg néha pár szóval lelkemet. ezzel keresztényi irgalmas tselekedetet teendesz, másik. mit meg említenem kell hogy szeretve tisztellek és ezerszer csokollak. <[...]> változatlanul maradtam igaz barátod és nászod¹⁰⁵

Telepy Gyuri

22. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tibolddaróc, 1861. április 6., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.110.

Tibolt Darócz april 6^{án} 1861

Kedves Fiam Károly

Eljöttöm ota harmadszor nyulok most tolhoz, és aggodva, /:miután két levelemre, t. i. sem arra mit egyenesen neked sem arra mit Kozmovszki¹⁰⁶ levelébe irtam, nem feltél azon hiszem jöttem hogy hon nem lévén, talán ezen levelem is, a levegőben enyészik el, – ezer a bajom, jól esnék valakivel közölni. de senkim sints, elborult napomban a kinek lelkemet feltárni merném. – ez uttal sem irhatok semmit nem tudva vallyon levelem pesten fog e' érni, a vagynem – és csak ha ott léttedről tudósításodat nyerem, lesznek több kérdezősködéseim több dolgokról – ha azomban levelkem kezedhez jut – először is irdmeg szállásod számát, leveletem hová czimezzem én Gáborék¹⁰⁷ szállása számát elfeledtem feljegyezni – másodsor, hogyan vagytok, nőd gyermeked egészséges é, és Gaborról A kosról is tudass valamit – de legkülönösebben Toninál¹⁰⁸ mikor voltál, nem szólt é egy, a mult hó végén hozzá küldött levelemről valamit a világ dolgairól szinte szeretnék, egy pár szót tudni de levelem kezedhez jutásának bizonytalansága miatt más korra halasztom. kedves fiam, anyit mondhatok, hogy mostani nem kedvező helyzetemben vigaszul legalább az szolgálna, ha rollam megemlékezve hébe hóba egy pár sort írnatok, hogy legalább rollatok tudhassak valami megnyugtatót. isten veled. felelj ha soraimat olvasod. azonnal Szerető atyádnak

Telepy György mk.

23. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tibolddaróc, 1861. június 2., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.111.

Tibolt Darocz Junius 2^{án} 1861.

Kedves Fiam Károly.

Vettem leveledet, vagyis kettős leveleiteket kedves gyermekeim, és köszönöm hogy elhagyatott szegény állapotomban is rollam meg emlékeztetek, köszönöm a jó

¹⁰⁴ A két nagymama egyikére gondolhat: vagy Telepiné Kozmovszky Mária, vagy Egressyné Szentpétery Zsuzsanna.

¹⁰⁵ Egressy Etelkát, Egressy Gábor lányát 1861-ben vette feleségül Telepy Károly – Telepi György és Egressy Gábor azóta nemcsak barátok és kollégák, hanem nászok is.

¹⁰⁶ Kozmovszky Antal.

¹⁰⁷ Egressy Gábor.

¹⁰⁸ Kozmovszky Antal (Tóni sógor).

kivánságtokat és szives csokomat küldöm érte, tudom szívből tettétek, most többet enis alig tehetnék, mint tiszta szíveimből köszönni – van azomban ugyhiszem kezed között egy más szerentsétlen levelem a melyre mai napig ohajtva várom a leveledet, vagyis tulajdonképpeni feleletedet – szerentsétlennék mondom leveletemet, mert az is minden tekintetben. 1st mert Imréről szól ki levelet iratott. az Asztalos herbergről mint haldokló, és pénzt kért melyet 100 két oknál fogva nem adtam. 1st mert nints egy, s több hetek mulnak el míg egy Xrt láthatok 2^{or} ha volna se adnék, mert – nagyon sokat, és sokszor adtam, most a még hátra levő árvákról¹⁰⁹ kellene gondoskodnom, ha töllem telhetnék, punctum! de An[n]yát meg győzni vagyis meg nyugtatni ohajtanam hogy hol van él e’? vagy meghalt. s a többi. sat. Szerentsétlen a levelem azért mert kéntelen valék, helyzetedet és pénztelenségedet ösmerve mégis hozzád folyamodni, hogy miként kaphatnék, (:balra ne érts:) egy hét láb 2 czol¹¹⁰ széles vásznat – tiz láb nyölcz hüvely magos képnek kapni, mi lenne ára és megkaphatnám e’ hogy egykis várakozás utan fizethessem – úgyé bizony, hogy ily tapogatódzás magára nézve is elég szerentsétlen, söt még tovább megyek – még arra is kértelek volt ugyan azon levelemben, hogy ha rá érnél, egy okosabb emberek ítélete elibe való SzGyurkát rajzólnál egy heverő órádban, és küldenéd le vén apadnak, ha lehet talán szinezet Skitzben?! – tudnilik ha az nagy áldozatba nem kerül, –. Szerentsétlen pedig a levelem azért is mert már rég irtam és elisküldtem azt gondolva hogy sok leveleid nyomán a levelhordó neved után rád talál, nem talált biz az! hanem feladó vevény mellett Pestről vissza küldték TDarócra. ez is szerentsétlenség, mert a level vissza jött, de nem tudván szállásod számát, és az utsza nevét, Egresy Gábor barátomnak irtam, és megkértem, hogy neked kézbesitse, most a legnagyobbban nyugtalanító szerentsétlenség, hogy mivel választ reá nem kaptam, azt se tudhatom bizonyosan Gábor barátom vette e’ leveletem melyben leveled zárva volt a vagy nem? Söt a menyiben kettős felkérésem volt, az elsöre különös, mely miatt anyád¹¹¹ naponta sir titokban semmi választ nem kaphatván mert ha szinte haláláról hallana, nyugottabban viselné, mint a halgatag bizonytalanságot, no de nagyon is sokat parleroztam.¹¹² hanem Kedves fiam, in fine fiscáli¹¹³ légy még is szives és írj öreg apádnak, ha nem tehetsz is érte, – most más tárgyra megyek által – panaszkodnom kellene, ha kivánságod szerént állapotomról rajzolatot akarnék adni –. nyom a lajtán tuli és lajtán inneni inség sullya, de miután ezt csak az idő orvosolhatja, tehát türjunk – ez a nota vége – DGyörből huzzák, halasztják oda fektetett pénzből semmit sem kaphatok, az Executio¹¹⁴, a Katonaság nyakunkon, mi lesz vége a jó isten tudja, mi még, azt se tudhattuk itt, a mi titeket Pesten hébe korba megvigasztal, vakon élünk, vagy is naponta haldoklunk, mind ezek mellett örömömre szolgált azt olvasnom hogy egésségesek vagytok minyáján, tartson meg az isten benneteket és tartson meg életben engemet is, hogy a keserü napok után bennetek is örömöm lehessen. de a magam apró nevetlencit¹¹⁵ csak annyira nevelhessem, hogy magok magoknak keresni képesek legyenek, – tisztetem és csokolom Gábor barátomat Nejevel ’s hozzá tartozó család tagjaival. – Végre Kedves fiam, sokat aggodunk, Tóni Sógor¹¹⁶ és barátom hallomás utáni szomorú sorsán, ha igaz, hogy Evi sógorném terhesen beteg! –

¹⁰⁹ Telepy Mária és Telepy Antónia ekkor 10 illetve 9 évesek.

¹¹⁰ 1 col = 2,54 cm.

¹¹¹ Kozmovszky Mária, Telepy Károly mostohaanyja.

¹¹² Parler (fr.) ’beszél, (itt) fecseg’.

¹¹³ In fine fiscali (lat.) ’végezetül’.

¹¹⁴ Executio (lat.) ’(állami) végrehajtó, végrehajtás’.

¹¹⁵ Lásd az 53. jegyzetet.

¹¹⁶ Kozmovszky Antal.

naponta egykét nyugott perczeinkben beszélünk felöllök mert Toni szomorúsága minket is nagyon érdekell. Kedves fiam Toninak nagyon ritkán irok menyiben ő halgatag és irni nem szeret de te irjál helyette is és tudosits Évi egészségi állapotáról, bár csak ötet a Kácsi fürdőre lelehetne hozatni, mely itt szomszédünkban. a máj bajok ellen rendkívül hasznosnak tartatik, Kács Daroczhoz nints egész egy óra járásnyira. de rosz utja levén a rázossága miatt fürdeni nem járhatne Daróczról hanem Kácson kellene laknia hol a fürdőben alkalmas szobák vannak. majd innen mi látogatnánk sorba és vissza varázsolnánk egészségét erőnek erejével is, csokolom Tonit. Evit Marikát. irjál fiam ha keveset is de legalább minden pontra egypár szót! csókollak végre ujjolag titeket nem csak a nagygyát hanem Gabriskat is noha ezen csókomnál szakállomba nem kapaszkodhatik is, isten veletek szerető atyátok

Telepy György mk

24. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tibolddaróc, 1861. június 18., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.115.

Tib. Darócz Junius 18^{an} 1861.

Kedves fiam Károly!

Junius 14^{kerol} kelt leveledet tegnap estve vettem 's örvendek nem csak a több féle kitüntetéseiteidnek hanem leginkább a mi földolog, – hogy tudnilik aprája nágyja egészségesek vagytok. es hogy ugy álhatsz, miként a legelkerülhetlenebbeket előteremteni képes levén. nehéz szükség nem zavar, – a mi a mostani megbomlott. pénztelen, munka hiányos világban, valoban nem kis szerentse. – a mi Imrét illeti, ma harmadnapja tölle is kaptam levelet Kecskemétről, melyből, annyira ki okosodhatni szerentsés lettem. hogy rongyos és pénzt küldjek neki hogy ujra felruházkodjék – de biz abból egy keserves Xrt sem fog soha többé látni, viselje magát jól, és dolgozzék.– ugymegfog élni – ha az nem tetszik, éhezzen. és járjon mesztelen nem bánom, – elég volt eddig, felém többé ne nézzen. – mi magunk nem kis inségben vagyunk. miota a penzio¹¹⁷ nem jön rendesen, sokszor kenyér sints – a lyánkák. mezitlább járnak. – továbbra is töllök és magamtól vonnyak el? hogy egyhere dologtalan gazemberre költcsek, annya kedvéért akartam meg tudni, igaz e' (:pestről iratott levele szerént:) hogy haldokló beteg. de nem azért, hogy nyakra före pénzt teremtsék és neki küldjem, hanem ha ne talán igaz lett volna. hogy isten e föld színéről. melynek terhéül teremtette, elvenné, – annya a sok szégyen és bánattól megmentetve végre megnyugodhasson – elég erről ennyit – –

Most át térek a szerentsetlen levelre, mely nem szünik meg nyugtalanítani. ha. másodsori, vissza küldésem után. Egressy Gabor barátom czime és levelében (:mi tudom hogy kezéhez jutott.) te mégse kaptad. nyugtalan ugy csak is azért vagyok a menyiben azon level némi nyilt szavakat is foglalt mostani helyzetemről mely valóban nem a legkedvezőbb – Toninak, a mult Angariaból¹¹⁸ is csak 100 ftot fizettem. – DGYöri dolgaim huzodnak halasztódnak. már egyévi számadás a vizsgálaton által menvén. a 4 ezer fto számvételben. 6 Xr nehézség vólt kimutathato, jegyzői tohibából, az utolsó évi számadás e hó végéig ígértetett. a Számvevő hivatal által hogy csalhatatlanul be leend végezve, addig kint levő ki mutatott. pénzemhez sehogy sem juthatok, és így sem Toninak nem küldhettem ígéretem szerént söt magam is családommal a legnagyobb

¹¹⁷ Haszonbér-fizetés, bérleti díj.

¹¹⁸ Angaria (lat.) 'fogattal való szolgáltatással, szállítószoigálat'.

nyomorban vagyok. – három hétben sem fordul meg egy ft a kezemben pedig nagycsaláddal élnem kell – ezért valék kényszerülve. Szent Györgyöt 80 osi ftokon vállalni. – miután egy oly szegény Egyház, azt is alig képes kiállítani. nekem pedig örülnöm kell. ha a helyet, hogy komorkodva sorsom menete fölött henyélve töltsem az időt, ha csak valamit is szerezhetek, mert így számoltam magammal, hogy a munka időből kitelvén. megfeszített szorgalommal, megfessek falura egy Sz Györgyöt. és ha 30. pft festékre. vászonra és egyéb. viteli vagy küldetési költségre elmegyen is –, egyhonap alatt bevégezhetvén, jó lesz vagy 50 fto keresnem házam fentartására. 'engem aggaszt ugyan. Toninak ujonnan alkalmatlankodni, hogy a Julius 1st angariából ismét csak 100 fto tartson bent, de talán tudva a körülményemet meg teendi. – már soká nem huzodhatik. DGyöri dolgom is – akkor ad az isten egy kis meleg essöt a nagy szárazságra és én eleget teendek – így a vászonra is. a Juliusi angariából szántam a költséget mert nekem ez uttal fillérem sints – így álnak a dolgok édes fiam, – levelemben érintetem volt hogy a vászonra mi előbb szükségem volna, mos tudod az okát is, miért? de úgy ám mint a Czigány imájában a mindennapi kenyér. ad meg uram! de most mingyárt!!! restellem fiam, hogy helyzetekben – helyzetemet ennyire le lepleznem kell – de kihez legyen bizalmam. ha irányodban megszűnnék. – bizom igazságomban. – és reméllem sorsom nem sokárai kiderülését, de addig is. tennem dolgoznom kell. – magam irtam levelemben, hogy ha egy czélnak megfelelő aczél metzvényt kapnál, jó lenne. – de annak izléssel párosult költői alaknak kellene lenni. mely Györgyöt a leölt szörny felett diadalmához képest nemesen tüntesse elő, nem pedig Rác modorban lóhátról egy hosszú piszkafával, mellyel a sárkány szája padlását ciklandozza, ezért kértelek ama szerentsétlen elveszett levelemben hogy ha nem kapnál valami jót. a mit másolhassak, rajzolni eszmémhez képest. nem ohajtom hogy ki dolgozd. és hogy az kész képetske legyen – csak egy szabályos rajzolatú alak, diadala érzetében, egyfele emelt tekintettel. egyik lábbal. a szörnyre tapodva. háttérben a felmentett szüz, távolságban. & &. én gyenge rajzó vagyok és így egy kis. aczélmetzés. vagy egy szabályosan rajzolt skittze. módnélkül nem csak könnyitené, de talán az aránytalanság hibájától egészen megmenteni. törekvésemet – punctum, ha teheted tedd meg, – ha nem tehetnéd helyzetenedél fogva. – soká nevárazkottass feleletedre. mert nekem körmömre éget a gyertya! –

Tonit tisztelem. nem tudom neve napjára irt levelkémet kapta e' – egy leveledben irtad vólt hogy Toni olyformát nyilvánított mintha Kácsi fürdőre. mely legkülönösebben májbetegségekben igen hasznos. le jönni szándékoznék – Kács hozzánk fel órányira van – én ama leveledre irtam neked. hogy szólnál felölle Toninak és tudosits engem szándokárol, úgy látszik erről egészen elfelejtkeztél [...]

25. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tibolddaróc, 1861. július 8., OSZMI Kézirattár, Lelt. szám: 79.112.

T.Darócz Julius 8st 1861

Kedves fiam Károly!

Töbszöri leveleim sikeretlensége után, irnom már nem kellene. de miután azt irád. hogy Junius 26^a a vászon már Kövesdi postán leend. söt Gozon¹¹⁹ levele szinte biztosított, hogy a vaszon már eljött. azon ironnal a level belső háttára tett észrevétellel. hogy valami képeket Bovánkovitsnak adtál által – Kedves fiam, mostani helyzetemben

¹¹⁹ Gózon Antal (Ógyalla, 1811–Bp., 1876), színmész, fordító. Jókai Mór unokatestvére. 1840 és 1861 között a Nemzeti Színház énekkarának tagja és segédszínész.

az isten szerelméért kéméld vén apádat, és ne tedd örülté, mert miután én sem itt sem ott semmit sem tudhatok. és más sem akar tudni azon gondolatra kell jönnöm hogy bolondot üznek belöllem! ez a tréfa igen keserű! kérlek felelj rögtön, most. annyira zavarban vagyok hogy többet nem is lehet írnom. ránts ki a nyugtalanságból, és irjál kér atyád

T György mk

sietve irtam. máskor többet. felelj néhány szót mi felvilágít

26. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tibolddarócz, 1861. július 28., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.109.

TDarócz Julius 28^{án} 1861.

Kedves fiam Károly!

Julius 12^{ikeről} kelt leveledet véve értettem hogy utolsó hirtelen irt néhány soraimat igen neheztelve irtaknak néztek es fájdalmasan vetted – látom fájdalmasabban vetted, mint azok írva voltak, azért vissza emlékezve egykitételére újra felhozom mint emlémben áll, hogy miután a küldött tudósítások nyomán Junius 26^{án} a vászonnak Mező Kövesden kellett lennie. de ott rulla semmit sem tudtak, én Miskolczon a postán, a Vasuton, Harsanyi postán kerestem és sehol semmi hire. – emlékszem azt irtam “fiam ne tégy örülté, ird meg, hova küldötted & &. ez az én helyzetemből könnyen meg magyarázható, de sértő szándékkal nem volt írva, mert én már a vásznat elveszetnek hittem. – a mint azt folyo ho 23^{án} ez előtt öt nappal csakis a véletlenség által tudtam meg – és így jutottam hozzá hogy MKövesdre hivatalosan bekelvén mennem, egy uri egyén felkeresésére a fogadoba mentem hol azon uri egyénnel beszélgetve többször nevemen szólított. ezt a Telepi nevet halva az ottani német kelner bamulásomra kérdi hogy hol lakom, és midőn Daróczot említettem, azt mondja, hogy nalluk a Kotsiszinben van valami Telepi féle nevezetűnek Darázs falvára egy hosszú láda, de nem tudják hová küldeni mert olyan helységet itt körül belül nem tudnak, tótok hozták – a kandiség noha ládát nem vártam kénszerített hogy bővebb beszédbe ereszkedjem vele és így jutottam egy Fraerbrig fajta iratot elő mutatván a vászon tokhoz mely Darázs faluba tisztán le írva volt czimezve. reversalist kellett a kelnernek adnom hogy az a Telepy én vagyok, és hogy az Tibolt Darócz, nem Darázs falu – fiam itt van a magyarázatt. hogy mért készet és talán a' véletlenség közbe jötte nélkül el is veszetett volna. – no de se baj – a vászon már itt van. már csak festeni kellene. de itt új baj új bökkenő van. – DGyörben. azon hiszemben hogy én már festeni tán soha se fogok, – a hozott festékeket el vitted. és jól is tetted, mert a mi néhány holyag nállam maradt, mind ki száradt – pénzem sints hogy summásan küldjek. de azért hogy dolgozzam festékre szert kell tennem. – előre nem kérhetek. mert Tardona vagyis Dédestől messze is vagyok – jobb szeretnék porfestékeket és olajat – talán kevesebbe is kerülne, félek hogy úgy megne kotsonyászodjanak mint a párizsi Grünlak & &. – azért ha szinte haragszol is vén apádra csak meg fogsz vele bekülni, kivált ha tudod hogy most tanacsod és közben járásodra van szükségem, fehérre legtöbb szükségem van. de azt hiszem, ha hidegen vett egy pár üveg len olajat kapnék azt ithon is törhetem vagy törethetem. sikeresen de Kraplak. Kobaldeké ultramarin. Eisen vitriol; Rebenschvartz [#] és több ilyenmü festékek, akár hojog akár porban csak pestről kellend szereznem. küldj nekem egy kis jegyzéket a miket e nagy képhez szükségeseeknek hinnél. – és értékükről is – és tanacsodat ird meg megszerezhetési módjokról. – lehetne e' egyik hitelezést nyitni a munka bevégeztéig. mi – hivatalos kis kötelességeim mellett két hónapot igénybe fog vehetni – ha ezt megírod, akkor majd bővebben ki fejtem nézetemet. de kedves fiam mindenek felett arra volna nagyszükségem, hogy mindenkor igen

gyorsan felelj – ha szinte semmit sem küldesz is a felelettel. – mert MKövesdről minden héten kétszer látjuk az érkező leveleket – pedig aki a cigány miatyánkot imádkozza. – add meg uram a mi mindennapi kenyérünket, mint már én, azt is utánna teszi – de most mindjárt – tehát te is felelj mindjárt mert bennem nagy szomorúságomban csak az tartja fel a hitet – irjál Toniról, hogyan van Évi állapotja – tudositva vagyok hogy nőd és a kis Gabriéla, mint a makk egészségesek a minek nagyon örvendek. különösen hogy a kis Gabriela szép gyermek! Gózon is azt írta –

legkülönösebben figer firniss <NB>

egykor emlíkszem szoltál volt rolla mik legyenek a figer firniss ingredienciái, vagyis alkat részei. mert ha nints figer jó surogatummal is segíteni – nekem jelenleg van. egy nagy meszejnyi bőrből vett főtt firnissem len olaj, ennek meg talán az a hibája lesz, hogy igen nagyon is hamar szárad a mit reggel dolgozom, delután, vagyis este fele tökéletesen száradásba megy – talán sok ón cukorral van főzve. ird meg észreveteledet – iranta – vagyis még egyszer kérlek irjál mi előbb, hogy azután ugy tudjak bővebben reá felelni – a vásznam magosságára szobamban nem férvén, a hengerét már megcsináltam, jó lesz rajta dolgozni. de sok festeket fog meg enni, szinte megborzadtam ezen szokatlan nagyságtól most pedig leveletem zárom isten veled kedves fiam és veletek minyajatokkal. – tisztelem az öregeket és irjál arról is hogyan megy házi viszonyotok. – Kozmovszki Toniról, vagyis Eviről elne felejtkezzél tudositani –. augustusba öregem alig ha felnem rándul Julival pestre – maradok szerető atyád.

Telepy György mk.

27. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tibolddaróc, 1861. augusztus 8., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.113.

T. Darocz. aug 8^{am} 1861

Kedves fiam Károly!

Augusztus 2^{am} irott leveledet ugyan azon folyó ho 7^{dken} estve kaptam és néhány soral sietek felelni – – nyilatkoztatott <kivánságod> készséged a festekekbeli ellátásra igen nagy köszönettel veszem és lekötölezz engem a minél előbbi elégtételre. – ez előtti levelemben, csak kérdés formán tettem fel, és említettem a por festékeket értve alatta olyanokat, mint a setét és világos Kráplak. egy kis ultramazin, melyekből keves szüksegeltetik, – az is csak lazurnak, és így hojagba hamar meg sürvedik, 's kotsonya forma alakba összeál, 's haszonvehetlen lesz. így jártam a cin tubusban itt levő zöld lakkal, – a miből azonban birok egykeveset porféle darabkákbán is. és így zöld lackra nem is lesz szükségem. de lesz egy holyag Eisen oxid, legalább két holyagfiger. egyholyag Brasiliai fein sárgát, egyhólyag jó okkert. es egyholyag Cinobert. és egy hólyag égett okkert. feheret majd ithon magam fogok törni és töretni, de ami ezek mellett fő dolog. egyetlen egy becsületes etsetem nints. – a nagyob félébol vannak csutakok, azokkal majd dörzsölök még. de kis lapos serte etsetekre. és néhány. müncheni. fajta fainabb etsetre, olysükségem van. mint kenyérre annak ki egy hónapja nem evett. értem alatta. ezekből semmim sints, ha tehát egyik és másik fajtából. egy egy. tuztetett. – vagy pedig a müncheniből, 6. és fisch penzlikat. hogy tuztetett tegyen. –, vagymás olyan fajtát, a millyet ezen munkához alkalmasnak hiszesz – nagyon kevesre akarok terjeszkedni, a pénz nem léte miatt, melyre csak a jövő hóban van kilátásom. – így tehát nagyon le köteleznél, ha ott egyikis hitelt szereznel számomra Piesnél – tegnap előtt Latkoczival Miskolczon találkozáván mondá hogy a festészet jelenleg Pesten sehogyse megyen. 's ö is

azért excurrált¹²⁰ – nem tudom te hová szándékozol. – e vidéken töllem sokat kérdeztek szolga Biráink, és más urak közzül mikor jössz el. a vagy eljössz e’ –, arczképeket emlegettek, hogy szeretnék magukat festetni – de e népet én szegényebb. és nem igen Gaval-lérosoknak a bökezüségben. – vagyis inkább. nem annyira, az alakzat, mint az erszény szükkeblüségétől félvén felsem szolitottalak. most is csak tudomásul írom meg. ha excurrálni akarsz. hogy talán tájékozásul ezen értesítesemnek is hasznát nem veheted e’? Nöm és Juli és a gyermekek mind tisztelnek. csokolnak én pedig fiam. midön előbbi soraimban tett kérésemet fel emlitém, magammal küzdettem, hogy helyzetemben neked alkalmatlankodnom kellettik – nem is követelem hogy magadnak kárt tégy – de azért jelen szorult helyzetemben nagy áldás lenne reám, ha a mondottakban, valahol számom-ra egy kis hitelt nyitnál – a munkámat bevégezve. ezt kifizetni és azt ujjolag folytatni sem ártana – neked ott bö ösmeretséged van –. – továbbá Eviről némileg meg nyugtató lett a hír mit irtál. jó let volna nekie Kácsra jönni a fordöt. maj. és reumaticus bajokban igen hasznosnak álitják. de Tóninál noha irtam és meghalgtásra nem talált az ige – tiszteljük csokoljuk minyajan Toniékat, és Gabor Baratomat Nejével es hozzá tartozandokkal együt.

Midön válaszodat mielőbb várnám. egyszersmint azt is mondhatom. hogy T. Darocz. – utolso Posta Mezökövesd e czim alatt – még mindent megkaptam a postán, de a vásznat valami Toth furmányos szekerek hozták. és a vendegfogadoba hagyták, hogy Darázsfalura küldjék onnan ki, azért nem tudtam csak véletlenül nyomába jönni, no de már tulvagunk a bajon. és a vaszon hengeren ál – csak egykis festék, és nyakra före dolgozom – tudosítsál arról is hová szándékozol excurrálni. és minden más körülményeitekről – isten veletek kedves gyermekeim, adjon jobbra fordulást helyze-tünkben minyájunknak. mit hiszek és reméllek is csokoll ezerszer minyajatokat. a legkissebben kezdve az öregebjég szerető atyátok

T György mk

U.i. nem emlékszem, a mult levelemben irtam e’. vagy nem. az itteni vett firniss olajrol. – ha nem irtam. akkor tanácsodat jelenleg kérem. – nyugtass meg – ezen firnis. majd egy ittze – vereses színü bóti len olajból készült a bótos álitása szerint. de igen szárad. reggeltől estig a mostani időben egésszen száraz lesz – világos szinekebe félek tölle. setét szinekehez, lehető felhasználni, én ugy vélekedem. hogy sok ón czukrot főztek bele azért szarad olyan hamar. és az arcz és világos <szinekből> szineknél azért kértem tölled. egykis hidegen vert len olajat – azért tehát világosíts fel. és küldj. mindenekből belátásod. és – az erszény gazda engedelmevel. a mit csak lehet – a többit tódóm fódóm ahogy lehet – ujjolag is isten oltalmába ajánlva maradtam mint feljebb

28. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tibolddaróc, 1861. október 1., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.114.

TDarocz 1861. Octob 1um.

Kedves fiam Károly

Nyugtámat Gózon jó barátomnak felküldven tégedet is értesíteni akarlak – az elkészült kép a Daroczi templomban kivan téve egyhét ota – latogatják – de behuzva még nints – rettentó ros aspectusom¹²¹ van. Benofi Soma Esperest barátomat ki a képet fizetendi. meglopták tetemesen. két. drága lova, és jelentékenyházi és fehérnemüekben

¹²⁰ Excurro –ere (lat.) ’kirándulást tesz’.

¹²¹ Aspectus (lat.) ’megjelenés, láthatóság, rálátás’.

jövő héten kellene a képet elvinnem de folyik az órom vére féltemben, hogy pénzt aligha kapok mindjárt pedig ithon is minnek tartom. denique¹²² ebben az évben a' sors üldözött a nyugdíjamból megkértem levelemben Toni sogort hogy csak 100 fto tartózzon le – 30 ftokat pedig neked kézbesítsen a vászon és festék ki elégitésére mi Pitsch nyugtájai szerént nálla mint egy 23 ftoakra megyen – szeretnék hitelt szerezni. hogy egy pár tekintélyes tájképnek valo vásznat kaphassak ujonnan hogy majd a teliebb napokon valamit babráljak – reménlem Toni meg teendi most a Dgyöri dolgaimra – végre. nyólcz honapi utánna járás lotás futás után a szamadás bevégeztetett – – annyira mennyire a papot kivéve kibékültünk és a város elmarasztaltatott 802. az az mond nyolczszázkét osért ftokat és 45 Xrokat nekem kifizetni, de minthogy a mostani bomlott világban pénze nints – az az 1862^{ik} évre jövő november elején fogkivettetni. és így részenként fizettettem ki – pedig nekem nagyon most kellene hacsak fele is van még ezen kívül 460. f 72 Xrnyi követelése a városon a Katona tartás és istallokért, de erre még tovább várni kell noha igazságomat. már a város se tagadja. hanem egymás nagybajom van – ez idén nagyon vékony termésünk lett mert csak felesek¹²³ voltunk. – kenyérünk se lesz. Toni Mári¹²⁴ hideglelésen alig estek által az öregem eset bele. 's még most is küszködik – engemet pedig ma harmadszor lelt ki – többet nem irok, ez a roszból több mint elég – ha egészségesebb lesz nöm felmegyen Pestre leveleteket és meghívástokat vettük csokolunk érte ezerszer – Mari es Juli csak elbúna, de a két lóval nem tudom mit csinálnak. vendégfogadó istállóban őket eszik meg a lovak –. tisztelem csokolom Gaborékat. természetesen hogy a Nöd csillagát és a kis Gabrielát megfojtánám csokommal ha ott lehetnék isten veletek édes gyermekeim, irjatok – nints e' valami bajotok ölel szerető apátok

Teley György mk

[Boríték:] T Daroczrol T. Cz: Teley Károly festészurnak atyai szeretettel. Pesten Kórház utsza 3 szam első emeleten 1^{so} ajtó

29. Teley György levele Teley Károlynak, Tibolddaróc, 1863. [?] május 8., OSZMI, Kéziratár, Lelt. szám: 79.116.

Tibold Darocz majus 8^{an}

Kedves fiam Károly

A szomoru és bajjal tellyes Györgynapon. szives megemlékezésedet róllam, nagyköszönettel veszem. soraid még addig folytonos tanuságai annak. hogy öreg apád gyakran jut eszedben. noha azért se haragudnám meg ha soraidat is gyakrabban olvashatnám –, erre azt mondd hogy elfoglalva vagy sok bajokkal! és azt a mái világban e tyukszaros életté változott. idő szakban. elhiszem mert magam is felette terhesen érzem. – levelemben, egyet mást említettél Debreczenyi dolgokról is, nevezetesen hogy utósó levelem nem volt költség vetés, de hogyan tudna egy építész költség tervet csinálni, ha nem mondatik ki nekie hány lakrész legyen az épületben? – 20=25. szobának csak ugyan több költsége van, mint 4= vagy 5^{nek} én pontonként ki fejttem a kérdésedet, és mivel ezt levelezéssel soha jól és tisztán elhatározhatni, nem tartom lehetségesnek. azt láttam volna czélszerűnek, hogy együtt egy időben. a helyszinen érintkezzünk, és tanácskozva határozhatunk. de az én levelemnek egyetlen egy pontjára se nyertem egy hangnyi választ sem, hanem a helyet levelemben egy új indítványt értettem. – hogy tudnilik. Vecsey ural. érintkezzem és adjam nekie által. – az intézkedést. – én azt se bánom, de még ezzel

¹²² Denique (lat.) 'akkor, aztán, ezután'.

¹²³ Felesbérlet – a termőföld megmunkálásáért a termény felével (természetben) fizettek.

¹²⁴ Teley Mária és Antónia.

nintsenek megfejtve az én kérdéseim, melyek a költségvetés készítését gátolták, a vagy talán Vecsey mindent tud. függönyök álfalak menyezetek menyiségéről vagy is számáról. – a felemlített. Zárt diszletekről. vagyis Zárt Színházról? – miket nekem Szalniczki ur tudtul adni nem látta szükségesnek, – én azt tartom Szalniczky ur az én levelemet nem olvasta el figyelemmel. különben lehetetlen hogy jó szándokomról megne gyöződhetet volna – Debreczenyből a színház¹²⁵ felől sok kétséges híreket terjesztettek el a vidékre. Miskolczon olyat is halottam hogytalán az egész fel volna függesztve a Kormány által – másik azt mondja. – a pénz hiány miatt állott meg – én többet hittem és hiszek Szalniczky urnak. mint az ilyen kőszá rosz híreknek – azt azonban nem titkolhatom el, hogy miután annyira álárnirozva lettem, terveket dolgoztattak velem költséget tettem Pestre, sőt némileg, ezen bizodalomban itt elhanyagoltam. egykis mezei és más munkátis azon hiedelemben hogy tavasz nyiltával, a jegyzőségről¹²⁶ végképpen lemondandok – most ha aprilist járatott volna Szalniczky ur velem, annyival nehezebben esnék, a menyiben egykis gyanut szándokom szoros titkolása mellett is kapot felölle. mind Fő Szolgabirá, mind pedig a helybeliek, és ennek folytán már is sokat vesztettem. – mind ezeket össze véve, és benned azon bizodalomat helyheztetve hogy atyádat megkárosítani és kudarcznak kitenni nem akarod véglegesen felkérlek, ved kissé figyelembe. hogy ezen dologban mi rejlik? – én kész vagyok minden lehető jóra hajlani és Szalniczky ur nézeteinek engedni! de felette sajnálnám ha ennyi munkám után belöllem bolondot üznének – vagy ha ilyesmit veszel észre leg alább őszintén tudasd velem mi előbb te – hogyne ámitsam magamat hasztalanul –

Még van egy a mire szeretettel felkérlek. Szerdahelyi Kálmán.¹²⁷ meg emlékezett. szegény öreg apádról, és meglepett a Színházi látcső küldésével – le nem irhatom menyire jól esett. ezen feszült. és bánattal le hangolt idő szakomban ez a figyelem. és az, hogy multról fel fel emlékezve a mostaniak tudatásával, egykis idealis új életre. egykis olvasás által vissza varázsoltatom. – a látcsön olvastam. hogy az a színház tulajdona – azomban bár kinek köszönhetem is szeretném tudni! – azért felkérlek. Szerdahelyivel alkalmilag össze jövé, – mi tudom mindennap megtörténhetik. köszönd meg nevemben meg emlékezését. vagy ha – (a mit nem igen feltételezek) hogy ezért utolagosan a dijt megfizetni szükséges – velem ugy azt., mint pedig ha szükségeltetnék. hogy az igazgató Urnak¹²⁸, soraimmal köszönnyem meg – aztis.: – szóval észrevételedet. tudasd mi előbb –

Végre. Egressy Gáborékat. Kozmovszky Tonit Évit Marikát és téged. nőddel. és kis gábriskát szeretettel csokolva. és a válasz írásra tegedet ujjolag felszólítva maradtam szerető atyád

Telepy György mk

30. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tibolddaróc, 1863. július 20., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.117.

Tibold Darocz. Julius 20^a 1863

Kedves fiam Károly

Mint tenger közepén vízben haló, meglátván egy szál deszkát a víz színén lebegni meg ragadja azt. – ugy hatott reám a Korunk czimu lapban olvasott hirdetemny hogy a

¹²⁵ Telepi valószínűleg dolgozott a debreceni színház felépítményén, diszletezésén. A megnyitóra 1865-ben került sor.

¹²⁶ Jegyző, más források szerint községi (szolga-) bíró volt Tibolddarócon illetve Diósgyőrben.

¹²⁷ Szerdahelyi Kálmán (Miskolc, 1829–Nagybánya, 1872), színész, 1854–72 között a Nemzeti Színház tagja.

¹²⁸ Károlyi György, a Nemzeti Színházi Bizottmány elnöke (1861–1869).

Nemzeti Múzeumnál két állomás be töltendő – az első vagyis igazgatói, – az egekben van arról más forma legény álmodhatik – de a 2^{dik} vagyis rendszeres öri állomás 1260 ftal. sat. különböző ösmereteimnél fogva nem lenne talán elérhetlen?! Tóni¹²⁹ nem egyszer eget földet ígért pártfogásával, itt a legjobb alkalom tanusítani – irjatok. – vagy tegyetek, mert nints elvesztegetni való idő – a muzeum mostani ideiglenes igazgatója többet mondhat (ő lévén az Omnipotens:) – mint a mennyit a hirlapok mondtak, – csokolunk minyajatokat – Kedves fiam irjál, ha szükségesnek látod azonnal. – még azon esetben is ha nem lehet remény tudosits hogy ne álmodozzam – de ha tehetsz tedd boldoggá szerető atyádat

T Györgyöt
csokollak minyajatokat

31. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tibolddaróc, 1864. június 23., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.118.

Tibold Darocz Junius 23^{an} 1864.

Kedves fiam Károly

Imre által küldött leveledet vettem. köszönöm tudositásaidat. és a megvásárolt Kelmét, noha annak árát még nem tudattad velem a mit most rögtön ugyse tudnék megfizetni – egy kis lélegzet vétel. kell!, egykis megpihenés!! a sors mostani csapásai közt aztán új erővel neki kezdetünk újra a munkálkodás és a küzdelemnek – leveled minden pontjára szeretnék felelni de miután Toninak igen kimerítő hosszú levelet irtam, az időm elfogyott a fiuk indulnak. – így röviden, csak annyira kérlek (:mert. egy Xrom sem lévén az utra a fiuknak semmit sem adhattam. pedig. nem hazi szükségre Imrenek fját fel kezelvén, ezt sem birtam nekie most megadni:) légy szíves – mihelyt Imre megérkezik Jánossal – 10. oe ftokat nekie adni. hogy a fuvar bért ki fizethessék. és ezen 10. ftot, a 20 ftal együtt Julius 1^{an} Gozonnál általvenni – mit is utalványozandok. – Tónitól megtudód nagyrészben mind azt, a mi Jánost, de engemet illetőleg is. Toni irt, és te is érintettel. – pár hét múlva. kimerítőbb választ adandok az itteni körülményekről, egészségem javul, de erőm igen lassan jön meg – Csokollak. nöddel és Kedves kis Unokammal együtt képe rámában brillarozik a falon. – köszönöm neki a sok jó éjszakát kívánást – de még előbb sok napot is kívánok. neki is nekem is és minyájunknak. – Gáborékat is tisztetem. – köszöntsd nevemmel. – ki minden áldást kívánva maradtam szerető atyád

Telepy György mk.

[Boríték:] T. Cz. Telepy Károly kedves fiainak szeretettel. Pesten

32. Telepi György és nejének levele gyermekeiknek, Málnapataki Háromhuta, 1870. február 26., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 53.4090., megjelent a Színháztörténeti Értesítő 1953/2. számában (2. sz.)

33. Telepi György levele Plank Sándornak, Budapest, 1875. január 4., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.119.

Budapest. Januar 4^{ken} 1875.

Kedves Barátom Plank¹³⁰ Ur!

Pestre szerentsésen meg érkezünk Januar 2^{an} estve hol a Vas utnál reánk már várakoztak kotsival. szíves fogadtatásban részesültünk, és Kozmovszky Antal Kedves

¹²⁹ Kozmovszky Antal.

¹³⁰ Plank Sándor, Telepy Antónia férje. Antónia a levél keletkezésekor már 23 éves.

Sogorom és szives jó barátom lakában be szállásolt bennünket, honnan még eddig seho-
vá kisérem voltunk látogatásokra. – csak fiam menyem és unokám látogattak meg 3^{am} mi
még előbb az ötödfél órai nagy utat kényelmesen ki akarjuk pihenni mielőtt e nagy zajos
városban barangolni indulnánk, hogy pedig feltűnő ne legyen ön előtt, miért írom mind-
járt negyed napon e soraimat, felfejtem, mind két (sőt mondhatom) három okát ennek –
az első. – midőn estve vacsora után pipázgatnánk Sogoromnak. ki véletlenül szinte ép-
pen az én magammal hazulról elhozott zatskómból töltött pipára, nagyon meg tettzett a
dohány – nagyon érdeklődve kérdezősködött hol vettem? én megmondám hogy ezt
egykis jó muskatályali vegyíték teszi jóvá azt, és miután ohajtását ki nyilatkoztatta. hogy
ilyet, néhány ftnyt venni nagyon szeretné, én. ennek meg ejthetése, s modjának meg
tudása végett önhöz fordultam, mintegy négy, vagy öt fontnyi jó muskatályt öntől kap-
hatna e' pénzért, vagy ha öntől már nem lehetne, bár kitől mástól. de oly jót mint a ke-
gyedé volt. – második ok: igen érdekemben fekszik Hejőszalontát megtudni, hol fekszik
Szalonta, mitsoda helységekkel határos, mennyire fekszik a Vasuttol, és hogy Emőd, a
vagy Nyék a legközelebbi állomás? én meg vallom nints tiszta emlékezetem ezen
helyiségekről, és most igen ohajtható a határozott tudomás. – a harmadik ok utolsó
együtt léttünkör oly formát mondott volt ön, hogy ha hosszabb időre terjed pesti mulatá-
sunk, talán ez idő alatt ön is felranduland pestre és felkeres, – ha tehát ezen talán csak
ugyan tellyesedésbe menne. hogy hivatalos dolgaitól pár napot szakithasson magának,
kellemesen lepend meg benünket ha fentebb leirt helyen felkeres, – kedves sogorunk
szives látomásáról előre is biztosíthatom, – annyival is inkább, minthogy ez által
Sogorom ohajtása a néhány font muskatály dohányra nézve minden veszélyes
felakadástól mentve lenne, mert miután kegyed a maga részére engedélyezett természető
abból magával a maga szükségére hozandó pár csomót hosszabb itt leendő mulatásá-
nak okadatolásával minden kellemetlenség nélkül teheti – ezen talán történető felrán-
dulása esetére azonban a termesztési licenciat magával elhozni othon nefeledje. különben
kellemetlenség érhetné!¹³¹ – hosszas levelemet azzal zárom. hogy az említett talán eseté-
ben, engemet előre tud[osi]tani sziveskedjék – szándékom lévén önt a határoz[ott] na-
pon, és órában a vas utnál be várni – öszinte tisztelője

Telepy György mk

U.i. levele találni fog. Tettes Kozmovszky Antal Urnál Budapest. Belváros Papnövelde
utza 2^{dik} szám

34. Telepi György levele Plank Sándornak, Budapest, 1876. február 24., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.121.

Budapest Febr 24^k 1876.

Kedves Sándor!

Levelét ma vettük, örvendve szerencsés haza érkezétek – sietek önt tudositani a
felöl hogy a megrendelt butor már elkészült, és ma, vagy lefeljebb holnap. a vas utra fel
adatik, – hogy mikor fog a MKövesdi indóházhoz le érni? azt határozottan nem tudha-
tom, mert azt nema személy vonattal hanem teher vonatokon szokás szállítani, és az néha,
kivált ha sok a málha az itteni fő állomáson, sor szám szerint indittatik utra azomban
ugy reménlem Szilágyi Főnök ur önt tudositani fogja – mi hálá istennek egészségesek
vagyunk, Tonika¹³² üdvözlétét küldi, és kéri, ne tessék fel bontani míg le nem érkezik ö

¹³¹ Az állami dohánytermesztési és értékesítési monopólium miatt szükséges az óvatosság.

¹³² Telepy Antónia.

is – hogy mikor utaznak el Gergelyfalvára az még bizonytalan, a Duna zajlik Margit Szigettől kezdve Buda és pest közt már nints jég, de Vácznál Esztergomig még erősen áll – és alól Tétény és Zsámbok között megtorlódott a jég, minek következtében roppant magos a két város közti víz állás – a nép itt rebegésben van, de én azt hiszem nem leszen veszedelem, az igaz hogy a Budai oldalon Ó Buda – Vizi Város – Rácz város már uszik – de a pesti partok még öt lábnyira feljebb állnak a víz színénél, majd megírom ha mi is úszni találunk – én azonban bizom hogy két három napi rettetgetés után lesz oly szives ez a goromba jég hogy elmegy isten hirivel egésszen. addigis isten önnel.

addig tisztelve a Tisztelendő urat kedves Nejevel és Bovánkovitsékat maradok őszinte jótkivanó barátja

T Gyorgy

35. Telepi György levele Plank Sándornak, Keresztespüspöki [Mezőkeresztes], 1876. március 16., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.120.

K. Püspöki Martius 16^a 1876.

Kedves Sándor barátom

Tudositását vártuk! válalta e' a butor ki igazitást az ottani asztalos. – és mennyiért, és menyi idő alatt igére elkészíteni? mert az idő halad. és ha a Lövei asztalos nem válalkozik. azon esetben valamelyik MKövesdi asztalost kell a munkával megbíznom – továbbá miután én már a lakást e hónap végére felmondtam, több tárgyak lesznek onnan egyenesen Lövöre szállítandok. Képek, Konyha edények. s. a. t. miknek elszállítása idejéről és módjáról szükséges lenne egy mást értesitenünk – vagy együt elhatároznunk véleményem szerint, 23^{án} vagy legfeljebb 24^{kén}. ennek végbe kellend hajtatni, hogy a szállást üresen átadhassam. – a Vásári napra ezt azon okból nem látnám alkalmasnak, mert a nép tolongás ilyen kisebb nagyobb entsem bencs. pakolás és szállításra igen kellemetlen, sőt káros is lehet. tehát kérem Kedves Sándorom közölje velem erre vonatkozó nézetét még e héten – Tonika haza jöveteléről még bizonyos napott mostanig sem irhatok. – de már nem sokára elfog, elkell következnie. Nagybátya vele jövend, a mint utolsó levelében ír. – a Duna árja se fog már örökké tartani – Kedves Sándorom midön mielőbbi válaszat ujolag kérnem. maradok. őszinte tisztelője

Telepy György.

36. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tard, 1878. október 16., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.122.

Tard Octob 16^a 1878.

Kedves fiam!

Octob 14^{kén} kelt soraidat tegnap kaptam és tudositásodra sietek azonnal válaszolni, először is Gabinak a ftót megnyugtatósára kézbesitettem hogyte küldéd, de felsültem vele, mert női kívántsóság Mariska és Gabriskánál egyfokon áll, leveledet kifürkészték íróasztalomból, minél fogva kikacagtak hogy hazugságon értek, de de [!] ez nem nagybaj, Gabriská¹³³ egészséges, falusi helyzetébe igen bele találja magát, sub rosa irhatom hogy hódítást tesz, jobra balra, a mit titkos kinézésünk, illetőleg ohajtásunk, Nagy Szilárd kerületi orvosra vonatkozólag kedvező menetnek indult, sőt ő Jánosnák erről némi hangot is adott. Szilárd minden héten hivatalosan megjelent nállunk eddig is, de most, van beteg vagy nintsen a faluban, hosszasabban itt felejtí magát Gabi körében, én figye-

¹³³ A gyermek Telepy Gabriella Tardon, a nagyszülőknél többször hosszabb időt töltött.

lemmel kísérek mindent, Gabiról nézetemet még sem irhatom, mert ohajtásomat vele leg távolabbról sem érinthettem. csak figyelmes szemlélő álláspontot tartok, még az itt alkalmilag megforduló ifjak iránti nézeteiből, szivetskáját valamely oldalra hajlandónak ítélni, nézetem szerént, az első fejlődési jelnek nálla magától kell feltűnni, a többi az után a mi gondunk lesz – e tárgyról csak is akkor foglalok értesíteni, ha ezt meg értem, mi ugyhiszem nem fogsok időre ki maradni, ez okból kedves fiam Gabi haza szállítását soha se siettesd –, jól érzi ő magát itt! had szokjék falusi egyszerű élethez, mihez ugy tapasztalom hajlama is van.

Leveled másik tárgyát illető tiszta felvilágosítást adni nem tudok, öregfejem emlékező tehetségét bár mennyire erőltetem tisztába magammal sem jöhetek, Jozsi, és annya Telepő Józsefné néhai férje, az én ifju kóri tudomásomra létezett. három Telepianovits ág. László József, és atyám Antal. melyik ágon származik le? ohajtanám tudni. noha ez a köztünk felforgó atyafiság lényegén nem változtat, és én így is, őket látatlanul bár, rokon szeretettel üdvözlöm, fentebbi kérdésemet ne vegyék hidegségnek, miután az inkább agg korom vissza pillantani vágyakodásának tulajdonítható, ki ez által, a fentebb említett három ágonleszármazott, élő rokonaimról szeretnék végső napjaimban valamit meg tudni, annyival (!) inkább, mivel nehaj Atyám Antal ágán két fi testvérem László és Józsiról régóta semmi tudomásom sintsen. a mi pedig a Duczilovits, es Telepiánovits nevekre vonatkozhat, erre csak annyit tudok, a mennyit gyermek koromban a fentebb említett három családfő beszélgetéseiből emlékemben meg maradt Telepianovits Tódor, ugy nevezett szép apám, az az nagy apám apja, a Duczilovits nevet is együttesen használta, egy bizonyos Duczilovits nevezetu Katona egyén kebel barátjával tett fogadalom kapcsán, mit a fent említett három család ág tagjai nem helyeslélvén, hogy a hosszú két nevűségnek véget vessenek, a Telepianovits néven birtokukban levő Nemes levelet Szabolcs Vármegyében produkálták. és publicáltattak, minék következtében csak is a Telepianovits név maradt fent, melyet én, színészi pályára lépén felényire szállítottam, az eredeti okmányt azonban hiven meg őrzendőnek ajánlom – ha Józsi öcsém hivatalba léphet, – igen örvendének édes anyyára nézve, nézetedet kedves fiam. osztom. – noha Plankék jelen állása olyan e' hogy ott valamit tehessünk,? nem tudom előbb velök e tárgyban értekezniem kell. – –

Kedves fiam, Csokolom Etelkát, minden Kedves apró szentjeivel, de a Nagy Mámit¹³⁴ is – valamint Akos fiát Kedves nejével¹³⁵, utoljára pedig záradékul téged is minyájuk sereghajtoját, irjál gyakran, hogy én is felehessek! isten veletek szerető atyád

T György mk

U.i: néhány nap beteg valék, a szüret.!! de már jobban vagyok és feleleteket várok.

37. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tard, 1878. december 26., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.123.

Tard Decemb 26 1878.

Kedves fiam Károly.

Ambár tudom, hogy elfoglaltatásod sok!, és fáj lelkemnek a gondolat hogy <azt> még én is egy gondal többitem terheltetésedet, dekénteleg vagyok hozzád folyamodni következő oknál fogva: miota a fővárostól elszakadtam, nyugdíjamat Gózon Antal szinte nyugdíjjas tagja a Nemzeti Színháznak, vette fel a magáéval együt, és nekem azt, le számítva a posta, és egy csekély fáradozási költséget, mindenkor haladéktalanul, és

¹³⁴ Egressyné Szentpétery Zsuzsanna.

¹³⁵ Egressyné Pethő Ilona (?–Bp., 1909), színésznő.

pontosan elküldötte. Ezen biztos közvetítőmtől Gozon Antal halálát, nem sokára Gózonné szintén nyugdíjas tag bekövetkezett halála engemet megfosztott. és megvallom nem kis zavarba hozott, a nyugdíjokat az első, meghatározott napot. egynappal megelőzőleg szokta a nyugdíjasoknak Adám János Ur, Színházi pénztári rendes ellenőre ki fizetni, a Színháznál ezen kifizetési határ idő rendes megtartása, vagy elhanyagolása körül, miként értesültem, gyakran támodtak kellemetlenségek, és ezen nézetből ki indulva egykis biztató reményt keltett bennem annak tudata, hogy Kedves tisztelt anyósod Egressy Gaborné szinte nyugdíjas tag¹³⁶, nyugdíjának felvételével egy füst alatt az én illetékem felvételét is lehetne egybe kapcsolni, ezen remény mentse ki hozád való jelen folyamodásomat hogy bokros gondjaidat egyel én is szaporítani kényszeríttem – de hiába a pénz kényes portéka, a sok sikkasztások napontai felmerülése nem ok nélkül keltett bennem aggodalmat és kényszerített biztos rév keresésre, nem levén senki más hozzám közelebb és biztosabb. ha tehát oly jó leszes, és ezen megkeresésemet elfogadod, – tudosits a feltételek modozatáról is, mi engem tökéletesen meg nyugtat.

Egyebek iránt Kedves családot összes tagjait, – Gáborné Zsuzsika barátnémon kezdve, Etelka szeretett Nödön folytatni, Gabriskát, és többi testvereit sokszorososan csókolva minnyátoknak boldog új évet kívánva, maradtam holtig szerető apátok

Telepy György mk

U.i. Szilvасыékát¹³⁷ Mariska haza érkezését megelőző napokon nagyszerentsétlenség érte, Károly¹³⁸ fiuk újra kezét törte, az orvos szorgalmasan gyógyítással foglalkozik, és biztat ki épüléssel – Szilvасыék, és az orvos is, ki ma alkalmilag itt van, üdvözetöket, és boldog új év kívánást. küldenek – – kemény telünk van! – én pár napon ismét gyengelkedtem a derekamra, hiába! nem hotto! többé, azomban ez is köszönet hogy így mehet – Isten áldása legyen veletek addig is, míg, – talán ha élünk majd Februar felé tervezett felrándulás alkalmával reményleni akarom hogy jo egésségben találhassalak és ölelhesselek.

Tgy mk

December 27 1878

Levellem tegnapi napról le maradva, ma Bár dossy Mihály Tardi Plebánussal érintkezővén, a Képzőművészeti Szemlére előfizetett két o. é. ftot ide csatolva úgy hiszem jó helyre származtatom kezeidhez – csokollak ezerszer,

TG. mint fellyebb

38. *Telepy György levele Egressy Etelkának és gyermekeinek, Tard, 1879. május 16., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 53.4095., megjelent a Színháztörténeti Értesítő 1953/2. számában (3. sz.)*

39. *Telepy György levele Telepy Károlynak és Telepy Károlyné Egressy Etelkának, Tard, 1879. június 26., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.124.*

Tard Junius 26. 1879.

Kedves gyermekeim!

¹³⁶ 1857-ben vonult nyugdíjba.

¹³⁷ Telepy Mária és Szilvасы (Svercskó) János (1843–1916) gyermekei ekkor: Szilvасы László (1869–), Károly (1871–) és Jenő (1877–). Később, még Telepy életében születik János (1883–) és Mária (1885–).

¹³⁸ Szilvасы Károly 7 éves ekkor.

Junius 5^{iken} kelt soraitokat örömmel vettem, mint tellyes bizonyosságát annak, hogy élek sziveitekben! köszönöm Kedves gyermekeim, áldjon meg az Isten szeretetökért ezért szivemből imádkozom, 's szerettem volna köszönetemet rögtön pest fele repíteni, de soraitok éppen pakolásközben lepet meg, hanem annál nagyobb be nyomást okozott mert azotta szüntelen foglalkoztatott, – és tegnap Kácsról haza érkeztén, első teendőmnek ismertemel tolhoz nyulni, hogy szives hálámat elmondhassam – Károlyfiam! reménylem e levelem már othon talál, és bár tudom hogy a kiállítás gondok kifárasztottak, kéntelen vagyok ide csatolt nyugtámmal azokat tetézni, bocsáss meg, ugy szeretnék megkemélni de senkim! kihez e részben bizalommal folyamodhatnék – – Kozmovszky Sogornak tartozásom törlesztésére 25 ftot egykis nyugta mellett. légy szives kézbesíteni, 's egyszersmint üdvözetemet, – illetőleg mi tardiak, és löveiek közös üdvözetét tolmácsolva, az tullapon következendők értelmében értesíteni – (ha hon találod –) most által megyek a magam egészségi állapotom rövid vázolására – – tehát, – Két orvos ajánlata következében meg laktam a Kácsi fürdőt tizen kilencz napig – – mi az eredmény? azt még nem tudom – derekam csuzos bántalmi még némileg élénkebbek azonban szemem gyengeségét, és fülbajomat, melyek nézetem szerént is a 83 év¹³⁹ természetes következményei, még fokozódva hoztam haza, – az orvosok, – (köztök Nagy Szilárd is – mint a fürdő rendes orvossa, midőn ezen állapotomat nekik nyilvánítám egy értelmüleg ugy nyilatkoztak hogy ez engem ne nyugtalanitson, ez a fürdő hatása, és a jó eredményt csak is othon egy pár hét alatt fokonként növekedve fogom tapasztalni – – jó, jó, – vederemo!¹⁴⁰ – – de hát nints mit tenni – – békén várnom kell. majd meg irom két, három hét mulva, igaz e'? – addig is Kedves gyermekeim csokollak minnyajatokat öszvesen, és fejenkent, nagyon tisztelt Kedves barátném, edes anyátokon¹⁴¹ kezdve, a leg kisebb leányotokig, kinek, – (pedig szép magyar a neve), most sehogy sem jön eszembe¹⁴², de azért meg van a szivemben élénken. – Gabriska vig és egészséges e'? a többit ugyis tudom, elevenek, mint a csik a tiszta vízben de Gabinak már magosabb a köre, komolyab élvezetei vannak, mellyek szivemet igen igen érdeklik. – azonban száz szónak is egy a vége, áldjon meg az Isten a legjobb jó egészséggel! ezt voltaképpen tudom becsülni, hogy mit ér, ez vezére valamenyinek, miket, záporként kívánom hulni fejetekre a jó Isten áldó kezéből szerető Nagy apa és kis apátok

Telepy György mk

40. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tard, 1880. február 8., idegen kéz másolata, lelőhelye ismeretlen

Tard Februar 8^{an} 1880.

Szeretett Kedves Károly fiam!

Szilvász János vöm oda járt Buda pestre, gondolom szomorú beteg állapotomról értesített, ha ugyan ez eszébe jutott neki – de a ti állapotokról kérdezősködéseimre nekem annyi hirt mondot: hogy művészi nagy gyűléstök volt tegnap előtt, melyben a titkári hivataltól tégedet felmentettek – – de ennek oka, vagyis modozatáról semmi bővebb felvilágosítást adni nem tudott, e hír engem szerfelet meg döbbsentett. – Kedves fiam midőn a múlt hónapban a lapokból olvastam volt. hogy a művészház Ráth elnökségétől

¹³⁹ Ha pontosan ismeri a korát, akkor a születési éve: 1796.

¹⁴⁰ Vederemo! < vedremo! (ol.) 'majd meglátjuk!'

¹⁴¹ Egressy Gáborné.

¹⁴² Valószínűleg Cordéliára, Telepy Károly legkisebb lányára gondol, aki 1872-ben született, és 1879-ben, a levél keletkezésekor 7 éves volt.

felszabadult, és helyibe Ipolyi Arnold püspök lett az Intézet elnöke, örömmel nagyot lélegzettem reád vonatkozva, ki Ráth Kormánnya alatt, tudom, mennyit türtél szenvedtél, – s most Szilvásynak minden bővebb felvilágosítás nélkül csak úgy szárazan ide vetett hírét felmentetéséről nem tudom, mily értelemben vegyem? a máj kornak ármány, és egymás ellen torzsalkodó szellemét ösmerve ne csodáld aggodalmamat, mely lelkemet felháborítá, a ti sorsotok engem mélyen érdekel, azért kérlek, nyugtasd meg minél előbb, szenvedő atyai szívemet a valónak felderítésével, mely ha még rosز volna is, nem lehet rosszabb a bizonytalanság öldöklő állapotánál!

Most magam sorsára által térve – Szilvásytól talán tudod hogy beteg vagyok, többet ágyban mint fent, – hallásomat egészen elvesztettem, minél fogva az emberi társadalomból szinte mintegy kirekesztve ülök napról napra szobámban, a derekam fájása annyire erőt vett rajtam hogy mozogni, járni nem tudok, ezt fokozza a zord tél, és hozzá még Tard falu saájtságai! hiddel kedves fiam, áldanám a halált, ha könnyü szerrel meg mentene ezen kínos állapotomtól, de mivel ezt nem reám bízták, kötelességem a módokrol gondoskodni hogy helyzetemet enyhítem minek folytán egy kéréssel busitlak: orvosi tanács nyomán, egy az itteni gyógyszer tárakban sehol sem kaphato, az ugy nevezet – Elixir Tonique Anti glaireux. szer használata által a derek fájdalmak tellyes megszüntetését, és kigyógyulását tették biztos kilátásba! ezen Francia eredetü gyógyszernek magyar ország számára Fő rakhelye Török Jósef gyógyszerésnél van pesten a Király utzában, ezen szerből két, vagy ha lehet, akár három üveggel akarok a hosszabb használatra hozatni – – postán, postai után vétellel, Kedves fiam nagyon leköteleznél ha te ennek árát nekem előlegezve, magad meg vennéd, és postai után vétellel leküldenéd, így én leg gyorsabban megkapnám azt, így nehéz fájdalmaimtól hamarabb menekülhetnék – vagy ha ezt magad meg nem teheted, – Török Josef gyógyszer tárába, az ide melléklett adres alatt postai után vétellel le küldetni eszközöld ki, talán megteszi Török Josef ur, noha ha megteszi is akkoris későbbben jutok hozzá, hej pedig csak egypár napi fájdalom is nagyon keserves!!

Bocsás meg kedves fiam hogy terhellek, de hát kihez is folyamodhatok inkább, mint apa szerető gyermekéhez, talán még iparkodásom egéssegem helyre állításához sikerülni fog és a tavasz meg engedi hogy személyesen bebizonyithassam hálám érzetét ezen szolgálatodért.

Kedves gyermekeim áldjon meg az isten, csokollak minyájakokat szeretett kedves Nödet, kedves Unokaimat Gabriskát Margitot Abigailt Cordeliát és a kedves Sarikát, tisztelem ösmerőseimet is –

Isten legyen veletek, és az ő szent áldása ohajtja szerető Apatok

Telepy György sk

u i. még egyszer az előbbiekre tudositást esdek.

41. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tard, 1880. március 1., OSZMI Kézirattár, Lelt. szám: 53.4091., megjelent a Színháztörténeti Értesítő 1953/2. számában (4. sz.)

42. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tard, 1880. március 25., OSZMI Kézirattár, Lelt. szám: 53.4092., megjelent a Színháztörténeti Értesítő 1953/2. számában (5. sz.)

43. Telepi György levele Telepy Károlyné Egressy Etelkának, Tard, 1880. július 14., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.125.

Tard Julius 14^{dke} 1880.

Szeretet Kedves Menyem!

Julius 8^{am} kelt soraidat 10^{dken} kezemhez vettem, a pénz is ugyan azon napon érkezett meg nyugtalanságom okát ebből megmagyarázhatod, és meg is bocsájthatod nekem, ki a Junius utolsó napján ki osztatni szokott illeték oly hosszú kimaradásában bajtól, sőt talán vég veszteségtől remegtem – no de hálá Istennek, már minden rendén van. leveledből értettem meg, Károly elutazását, utazásának okát, – hogy a titkári¹⁴³ nehéz nyugtól meg menekült, annak örvendek, ezt a Műtárnoki czimből következtetem, de ezen örömem nem tellyes, mert sorsotok és helyzetetek iránt lelkem sokkal több és nagyobb részvétellel van, mintsem némi aggodalommal a következő kérdések ne merültek volna fel szerető szivem rejtekében; a Műtárnoki czimmal minő hivatal, terhek, és díjazás van össze kötve? – a műcsarnoki lakással hogy vagytok? ha Isten annyira engedi egészségemet helyre állítani, hogy Pestre fel mehessek, meg találjak, de ha csupán csak levelezés útján érintkezhetem veletek, hová, és mi czimmal kereshesselek fel, hogy miként létezők felől hirt és egy egy [!] kis öröm üdülést szerezhessenek magamnak, ked szeretet Etelkám ezen lelkemet folytonosan zaklató kérdéseimre, kérlek adj felvilágosítást – Gábriska és minyaja kedves unokáim egészségi jól léttök és szellemi haladásukról is értesítettél, köszönöm, csokollak érte ezerszer, minyájakat, Édes Anyád¹⁴⁴, és igen tisztelt pálya társnőm 's lelki barátnőmet üdvözlem, életünk alkonyán a terhek, és szenvedéseket egy aránt vele érezve kívánok türelmet és lelki megnyugovást. – én pár hét ota mintha javulnék, de jární, csak is bottal támaszkodva járhatok a szobában es udvaron – – kert nints! a mi oly jól eset uj pesten!¹⁴⁵

Üdvözlatedet által adtam mind Szilvásyéknak mind pedig Tonikának¹⁴⁶, ki Julius 11^{dken} Tardon volt, a Kis leányáert, Margitkáert¹⁴⁷ jött ki az édes csecstől való elválásztás operatioja végett 14 napig gondjainkra volt bizva – a befagyot trombitájok eszméjét által adtam, Tonika különösen ígerte hogy még ez ősszel, szándékozik (:velem együtt:) pestre felrándulni bocsánatott kérnek, mind Mariska¹⁴⁸ mind Tonika, a véghetetlen sok mezei nyári munkák miatt, mi a falusi gazda asszonyoknak alig hágy aludni egy pár éjjeli órát, tisztelnek csokolnak minyajan és minyajakat, mint szintén én is, köszönöm leveledet, és ujra felkérek megnyugtasomr [!] a fentebb fel tett kérdések végett.

Isten áldjon meg minyájakat, csokollak ezerszer. holtig szerető apátok és nagy apátok egyszemélyben az agg

Telepy György mk

44. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tard, 1880. szeptember 5., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.126.

Tard September 5^{dken} 1880.

Kedves fiam Károly!

Szeretett Nőd, s az én Kedves Menyem – Etelkának, hozzám September 2^{am} meneztett sorait tegnap vettem kezemhez, melyben Julius hónapban tett aggodalmas

¹⁴³ Telepy Károly a Képzőművészeti Társaság titkára 1861-től, majd Műtárnoka is – haláláig.

¹⁴⁴ Egressy Gáborné.

¹⁴⁵ Újpesten laktak Telepy Károlyék, ahol Telepi György vendégségben járt.

¹⁴⁶ Telepy Antónia.

¹⁴⁷ Telepy Antónia első gyermeke: Plank Margit.

¹⁴⁸ Telepy Mária.

kérdéseimre bár sokáig meg váraoztatott, de tellyes felvilágosítást adni sziveskedett, a jelenlegi helyzetetek Kedves gyermekeim, ámbár az én, nektek minden jókat ohajtó szívem kívánatinak anyagi tekintetben nem felel meg, de nem tehetvén rolla, nyugodjunk meg Jó az Isten! megsegít titeket is, mint sok más szegény halandót – mindezek mellett Etelkám levele. 's családod tagjainak egészségi állapotára vonatkozó tudósítása meg örvendeztetett. Egység a főkellék az életben, a többit a szorgalom, és a jó Isten meg adja éretetek, az első fokozatot meg érted, hogy tudnilik, élet és egészség gyilkoló előbbi állásodtól mentve vagy.

Etelka az én egészségi állapotom felől tett kedélyes kérdésére, nem tudom mit válaszoljak, a rosszat cifra szókkal elpalástolni nem lehet: élek – nem vagyok ágyban fekvő, de három hónap óta, az árnyékszékig kikerülhetetlen sétát kivéve, még a kapun kívül nem voltam, – új pestre hozzátok az ohajtás szárnyain naponként eljárók, és noha a gyomrom még meglehetősen jó karban van, működése ellen nints panaszom, – de a többi tagok, különösen a derekam, lábaim napról napra a szolgálatról való leköszönéssel fenyegtetnek, a hallással se vagyok tisztában, kissé javult ugyan, de hogy egészen helyre álljon, arról nem is álmodozom, Kedves gyermekeim a 85 év¹⁴⁹ vissza nem idézhető, – megnyugovással várom míg eljön a végső orvos, ki minden bajt megszüntet, addig pedig egyre kérlek, irjatok néha néha, minden level öröm napom leend nekem mely körötökbe varázsol, – tisztelem Zsuzsika¹⁵⁰ kedves régi barátnémat – is –

Isten legyen veletek, és az ő szent áldása. kívánja szívéből családotok minden tagjának szerető apa és nagy apátok

Telepő György mk

45. Telepi György levele Egressy Etelkának, Tard, 1882. március 28., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 53.4101., megjelent a Színháztörténeti Értesítő 1953/2. számában (6. sz.)

46. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tard, 1882. december 24., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 53.4093., megjelent a Színháztörténeti Értesítő 1953/2. számában (7. sz.)

47. Telepi György levele Telepy Károlynak, Tard, 1883. április 30., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.127.

Tard April 30th 1883.

Kedves fiam Károly!

Ma bepakoltuk Mari leányommal a Ködfátyol gépet¹⁵¹ hogy holnap a vasuton hozzád utra bocsássuk. ecsetek, a géphez tartozó, még megmaradt képekkel együt, adja Isten hogy veszély nélkül felérhessenek majdan tudósits felölle. – –

Csokollak minyájakokat, én, és velem Szilvásiék¹⁵² többet most nem irhatok, irgalmatlan fő fájásban szenvedek, majd ha megszünik – későbben többet.

Isten legyen és az ő áldása veletek kívánja apátok

Telepő György mk

¹⁴⁹ Ez alapján a születési dátuma: 1795.

¹⁵⁰ Egressy Gáborné.

¹⁵¹ Telepi „saját fejlesztésű” színpadi gépezete, ami évtizedekkel korábban a Nemzeti Színházban szolgálta a játék közben történő színpalváltoztatást. A levél szerint a gépezet már jó ideje Tardon „porosodott”, amikor Károly révén visszakérült Pestre.

¹⁵² Lásd a 81. jegyzetet.

48. Telepi György levele Telepy Károlynak és Egressy Etelkának, Tard, 1883. június 25., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 53.4094., megjelent a Színháztörténeti Értesítő 1953/2. számában (8. sz.)

49. Telepi György levele Egressy Etelkának, Tard, 1883. július 5., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 53.4096., megjelent a Színháztörténeti Értesítő 1953/2. számában (9. sz.)

50. Telepy Abygél levele Jászai Marinak, Budapest, 1898. május 16., OSzK Kézirattára, Levelestár, 1953. év 143. sz.

Édes drága Míryk Néni!

Mikor oly szenvedőn betegen feküdt, mindennap imádkoztam érte. Nem tudta azt senki – csak az Isten és én! És meg hallgatott mert újra hódolhatunk nagysága előtt. S most a tragika Istennőjét kérem, csókoljon meg, fejemen a myrtus koszorúval s én nagyon, nagyon boldog leszek. Kedden 17én délután 6 orakor a Chlvintéri református templomban esküszöm.

Igaz hódolattal mély tisztelet szeretettel kezeit csokkal halmozva mindig hive
Telepy Abigail.¹⁵³

Bpest 1898. május 16án. Hétfő.

51. Egressy Etelka levele Telepy Antóniának, Budapest (Újpest), 1899. szeptember 28., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.129.

Kedves Tónikám.

Nem tudom meg köszöntem e' a gomba küldeményt vagy csak az akaratban maradt, mert gyöngö már az én fejem mint látszik – mi nem is csoda. – Kordi¹⁵⁴ indulását nem tudom határozottan megírni. Károly mondja majd táviratilag. A te kedves családi szentélyed tiszta levegőjében mely táplálja a gyermeki tisztelet, és szeretetet a szülőanya iránt, meg térül a bűnös is ki az ellen vétett.

Margitkám a kedves kis menyasszonyt¹⁵⁵ csókolom mit csinál? készülődik szárnyait próbálgatva kirepülni az édes otthon puha fészkeből, isten segítse adjon neki sok szerencsét. A többieket is mind csókolom téged számtalanszor ölel szerető Eteled. Bo csáss meg ha alkalmatlan vagyok Kedves Tónikám.

Ujpest Megyer 1899 sept. 28.

(Kérlek semmisítsd meg e' levelem – azonnal.)

52. Telepy Károly levele Telepy Antóniának, Budapest, 1899. november 2., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.128.

Budapest Noveb 2.

Kedves Toni hugom

Jolehet hogy már előre jeleztem azon körülményt hogy a November Isején bezárandó kiállítás nem engedi hogy egy 24 órára leránduljak a kedves Margit leányodnak menyegzőjén ott lehessünk. – mégis nem hagytam fel a reményel hogy valahogy

¹⁵³ Telepy Abygél: Telepy Károly és Egressy Etelka lánya.

¹⁵⁴ Telepy Cordélia.

¹⁵⁵ Plank Margit, Csicseri Orosz Mihályné.

kiezközöljem ezta meglepetést – de sajnálatomra a dolog másképp ütött ki a nektek szánt meglepetés engem ért – mert a kiállítás e ho 5dikeig meghoszabították és így lehetlen mozdulnom – Etelka pedig egyedül menni nem akar – így tehát jó kívánataimat melyet személyesen akartam nektek mondani e papírra kell leírnom. remélve hogy úgy te valamint leányod e frigyét boldog megnyugvással látjátok és reméllem hogy a megelégedés mely alapköve a boldogsagnak nem fog hijanyozni egyeb részről sem – Aldja meg őket a jó ég a bizalom és egyetértés jó indulatával mely boldogá teszi minden családi tüzhelyt – a szeretett és becsüles erős köteléke soha ne lazujon meg köztök – bár az életben gyakran vannak oly alkalmak melyek azt meglazítani igyekeznek.–

Sajnálom sőt restellem hogy szándekom keresztül vihető nem volt 's hogy Margitnak othoni vissza emlekezésére nem birtam elkészíteni Képeimet – melyet, meg a régi Diósgyörben létemkor felvett rajzom utan ohajtottam elkészíteni és neki megküldeni – de anyi időm sincs hogy a téli Kiállításra elkészítendő képeimet befejezzem és egy egy képnél többet alig fogok kiálithatni – – – A Margit Kepenek nagysága 77 centi hosszú és 49 magos kerettel együtt ennek tehát hagyhat valahol helyet a szobájában – remélem hogy a Képet Karácsonyig vagy új évre megküldhetem, adig pedig legyen türelemmel és elnézéssel hogy a tulajdonat tevő dolgot. melyet felajánlok most csak írásban bírja – most pedig ég veletek –. csokollak minyájakokat szerető bátyád

Telepy Károly

Budapest Novemb 2. 1899.

53. Telepy Károlyné Egressy Etelka levele Egressy Ilonának, Budapest, 1901. május 28., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.130.

Kedves kis lányom Ilona¹⁵⁶

Levelkédet vettem melyben ruhácskád' rendben hozását megköszönöd, nincs mit lelkem igen szívesen tettem. Mostanig nem jutottam egy kis szünethez hogy neked írhaszak, részint mert kijárok megyerre ott rendezkedem, részint itthon benn a városban az az itt háztartásom gondjai családom veszik igénybe időmet. Most már készülődöm kifelé még e' hóban szeretnék ki költözködni nyaralónkba, tegnap utaztak haza Gabriella leányom és gyermekei, azt hiszem ismered őket, Gabi, Tibi, és Blankát. Mind együtt voltak gyermekeim és unokáim a pünkösdi ünnepeken. A kolozsváriak is megleptek születésem napjára ide utaztak mely e' hó 25^{én} volt 's így a két ünnepnapot is itt töltötték boldognak éreztem magam hogy a jó isten megengedte érnem ezt a napot a melyen gyermekeim és unokáim egy napon velem és körülöttem lehettek.

Tudom erős napjaid vannak a vizsgák közeledtével hogy sikerrel meg oldhasd szép feladatodat. Isten segítsen, hogy drága jó édes anyádnak¹⁵⁷ öröm könnyeket okozhass, 's mind anyian örvendhessünk neked szellemi tehetségedet kitüntetve látni, 's megdicsérve.

Édes jó anyád érted jön bizonynal, 's akkor mi is láthatjuk őt 's tégedet kedves Ilonám körünkben, minek előre is örvendek.

Addig is erőt egészséget kérve a Mindenható atyától ölel a viszontlátásig szerető nenéd,

Telepy Károlyné

Bpest 1901 Május 28^{án}

¹⁵⁶ Plank Ilona.

¹⁵⁷ Plank Sándorné Telepy Antónia.

54. *Telepy Károlyné Egressy Etelka levele Telepy Antóniának, Budapest (Újpest), 1904. június 2., OSZMI, Kézirattár, Lelt. szám: 79.131.*

Ujpest Megyer. 1904 Jun. 2

Kedves jó Tónikám.

Veled siratom a kedves drága gyermeket.¹⁵⁸ Megirigyelték az égiek 's felvitték magokhoz.

Onnan kér áldást a mindenét gyermekeiért áldozó páratlan édes anyára.

Vigasztalódj lelkem földön maradt angyalaidban kik szeretetökkel környeznek.¹⁵⁹

E' földi lét csak ideiglenes tartózkodásunk. Az örök élet oda fönn – 's az édes viszontlátás. –

Igaz részvétellel ölel nénétek. E.

IRODALOM

Báthory István

1914 A Nemzeti Színház építésének és lebontásának története. Bp.

Bayer József

1887 A nemzeti játékszín története. I–II. kötet. Bp.

Cenner Mihály

1953 Telepy György levelei. Színháztörténeti Értesítő, 2., 75–79.

1965 Telepi György színpadképei. Theatrum

1973 Magyar színészpórtrek katalógusa 1790–1944. Magyar Színházi Intézet, Bp.

1989 A színház ezer mestere. Műzsák, 30–31.

2002 A színház ezer mestere. Miskolci Tükör, május 11., 39–41.

Csorba Zoltán

1975 Jókai tardonai levelezése. Borsodi Szemle, XX. évf., 3. szám, 75–79.

Egressy Ákos–Egressy Árpád (szerk.)

1867 Egressy Galambos Gábor emléke. Levelek a színivilágból. Pest

Gajdó Tamás (szerk.)

2001 Magyar színháztörténet, II. 1873–1920, Bp.

Gerold László

1990 Száz év színház. Dráma és színjátszás Szabadkán a XIX. században (1816–1918) Forum, Újvidék

Gyarmati Béla

2001 Egy hajdanvolt színházi minden. Telepi György (1794–1885). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XL. 503–506. Miskolc

Hegedüs Géza

1969 Kulcsra zárt szobában. Corvina. Bp.

¹⁵⁸ Plank Jolánka, Telepy Antónia lánya fiatalon súlyosan megfázott és meghalt.

¹⁵⁹ Az elhunyt Jolánka testvérei: Margit, Antónia, Etelka, Ilona és Izabella.

- Hegy Tibor*
1939 A debreceni színészet és színház története a legrégibb időktől a kiegyezésig. Balassagyarmat
- Hodinka Antal*
1909 A munkácsi görög katolikus püspökség története, MTA, Bp.
- Hont Ferenc* (szerk.)
1962 Magyar színháztörténet. Bp.
1969 Színházi kislexikon. Bp.
1987 A színház világtörténete, I–II. kötet, 2. bővített kiadás. Bp.
- Imre Zoltán*
1999 Képes színháztörténet. Bp.
- Indig Ottó*
1991 A nagyváradi színészet másfél évszázada (1798–1944). Kriterion. Bukarest
- Kenyeres Ágnes* (szerk.)
1981–85 Magyar életrajzi lexikon, II. kötet. Bp.
- Kerényi Ferenc* (szerk.)
1987 A Nemzeti Színház 150 éve. Bp.
1987 A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig. Magyar levelestár. Bp.
1990 Magyar színháztörténet 1790–1873. Bp.
- Keresztesy Sándor*
1908 Miskolcz színészetének története 1753–1904. Miskolcz
- Klestinszky László*
1878 A kassai magyar színészet 1781–1877. Kassa
- Kordos László*
1972 Újabb adatok Jókai tardonai tartózkodásáról. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 64–73.
- Könyves Máté*
1973 Játékszíni koszorú, Színháztörténeti Könyvtár 1., Bp.
- Kulcsár Adorján* (szerk.)
1971 Jókai Mór levelezése I. (1833–1859). Akadémiai Kiadó. Bp.
- László Anikó* (szerk.)
1954 Magyar játékszín. Antológia. Bp.
- Lyka Károly*
é. n. Magyar művészet 1800–1850. A táblabíró világ művészete. Bp.
- Mikita Gábor*
2002 A vándorszínészet „ezermestere”: Telepi György. Észak-Magyarország, április 19. Miskolc
- Ország Sándor*
1895 Budai színházak és játékszín 1783–1895. Bp.
- Pataki József*
1922 A magyar színészet története 1790–1890. Bp.
- Péter László* (szerk.)
1994 Új magyar irodalmi lexikon, 2. kiad., III. kötet. Bp.
- Petrik Géza*
1968 Magyarország bibliográfiája 1712–1860. OSzK, II. kötet. Bp.
- Porkoláb Tibor*
1997 Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben. Miskolc

- Pukánszky Kádár Jolán*
1940 A Nemzeti Színház százéves története, I–II. Bp.
- Rédey Tivadar*
1937 A Nemzeti Színház története. Bp.
- Rémiás Tibor*
2001 György-napi megemlékezések Tardon. Szülőföldünk, 28–29. szám, április, 233–242. Miskolc
- Rexa Dezső*
1927 A Nemzeti Színház megnyitásának története. Bp.
- Réz Pál* (szerk.)
1995 Déryné emlékezései, I–II. Bp.
- Schöpflin Aladár* (szerk.)
1931 Magyar színművészeti lexikon, IV. kötet. Bp.
- Székely György*
1984 A magyar színesztet nagy képeskönyve. Bp.
1994 Magyar színházművészeti lexikon. Bp.
- Szekér László*
1987 A nemzet színháza építésének 150 éves története. Műszaki Kiadó. Bp.
- Szendrei János*
1911 Miskolcz város története 1800–1910., V. kötet. Miskolcz
- Szilágyi Béla*
1938 A debreceni színesztet és színház története 1796–1880. A szerző kiadása, h. n.
- Szinnyei József*
1980–81 Magyar írók élete és munkái, XIII. kötet. Reprint. Bp.
- Telepy Katalin*
1966 Telepy Károly emlékkiállítás. Kiállítás-katalógus, Magyar Nemzeti Galéria. Déri Múzeum. Debrecen
1980 Telepy Károly. Corvina Kiadó. Bp.
1993 Egy negyvennyolcas ifjú honvéd festőnek készül. Telepy Károly naplójából. Művészettörténeti Értesítő, XLII. 1–2. szám
1998 A tardonai napló 1848–1849. Magyar Művészeti Fórum, I. évf. 2. szám, december
- Udvari István* (szerk.)
1990 A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza
- Vajda György Mihály–Szántó Judit* (szerk.)
1981 Színházi kalauz, I. kötet, 4. bővített kiadás. Bp.
- Váli Béla*
1887 A magyar színesztet története. Bp.
- Váradi Antal*
1911 Képek a magyar író- és színesztetvilágból, I. kötet. Bp.
- Várnai Vera*
2002 A pesti Belváros anno, Telepy Károly ecsetjével. A Népszabadság melléklete, április
- Egyéb:*
Figyelő, XVII. szám, 203.
Hazánk és a Külföld, 14. sz., 1871, (arckép).
Magyar Könyvszemle, 1909, 240.

Pesti Napló, 225. sz., 1885, (nekrológ).
Vasárnapi Újság, 14. sz., 1871, (arckép).
Vasárnapi Újság, 33. sz., 1885.
Vasárnapi Újság, 1903. évf., (Telepi színház-tervezete).

„I REMAIN YOURS RESPECTFULLY...”
GYÖRGY TELEPI IN THE MIRROR OF DOCUMENTS

György Telepi (1801–1885) was one of the most important persons of the Hungarian theatre world in the 19th century. He took part in bringing the National Theatre into existence, he was a general servant, a handyman at the companies, and through his abilities, he had been a leading figure at the theatre. He was an interesting, educated, versatile person and an excellent organizer and well-known expert. But in the first place he was a patriot, who could see the possibilities of forming the public opinion by the whole theatre: he didn't only work on spreading the highly cultivated Hungarian language, but also on obtaining political independence via the independent culture.

His life interweaved with the history of the theatre. His profession began at various strolling companies in the early 1820s, then in Kosice he appeared together with his whole family his wife and two little children in several plays. In the meantime he painted sceneries, pictures, he designed and built many stage-machineries. As one of the leading members he arrived to the Buda Castle Theatre then his talent could be fulfilled in the years passed at the Hungarian Theatre of Pest: he translated, arranged for the stage and played. He undertook a significant part of the organizing the National Theatre: among his other works he made a blueprint on the theatre that was refused then plagiarized by the later construction engineer. From its opening to 1855, he was a member of the theatre as a scenery-painter and as an actor. In comical roles he was a favourite with the audience. Toward the end of his profession he remained a youthful and useful person for the trade: in Subotica, Miskolc and Debrecen he was charged with serious and complicated works: making theatrical furnishing and painting curtains and scenes.

Telepi's son, Károly became an outstanding figure of the Hungarian painting in the 19th century and an industrious promoter of the world of the fine arts. Telepis' descendants are still living today and care for the remembrance of their famous ancestors.

The author aspires to call attention to György Telepi, to the work arranged by him and his mentality: partly he wants to summarize the results achieved up to the present and partly, by publishing unknown lettertexts, to supply newer documents and data for the following research.

The paper is divided into two main parts: an opening study and a text edition. The former one presents Telepi's life (summarizing the whole available facts and indicating the unsolved problems) and Telepi's complete (literary, theatrical and of the fine arts) works, in the end enumerates the specialized literature on him intended to be exhaustive. The text edition contains 54 pieces of letters, that are mostly first editions, concerning his life and work. Because of the letter-by-letter edition the atmosphere of that world could come to life. A separate essay is attached to the edition analysing the texts from its physical appearance to its novelty in the facts.

Gábor Békési

„EGYETLEN DIMENZIÓNK A JELEN” SZALAY LAJOS ÉS LÁSZLÓ GYULA LEVELEZÉSÉBŐL (1970–1991)

SÜMEGI GYÖRGY

Szalay Lajos (1909–1995) eddig közreadott levélgűjteményei, levél-párbeszédei¹ sorába különös súllyal illeszkedik a két volt Képzőművészeti Főiskolai évfolyamtárs, a két rajzoló gazdagon informatív levelezése. Föltehető, hogy Szalay 1970. augusztus 30-án keltezett levele előtt is született kettejük közt – a személyesen kívül – levélbeli kapcsolat is, ám az nem maradhatott fenn.

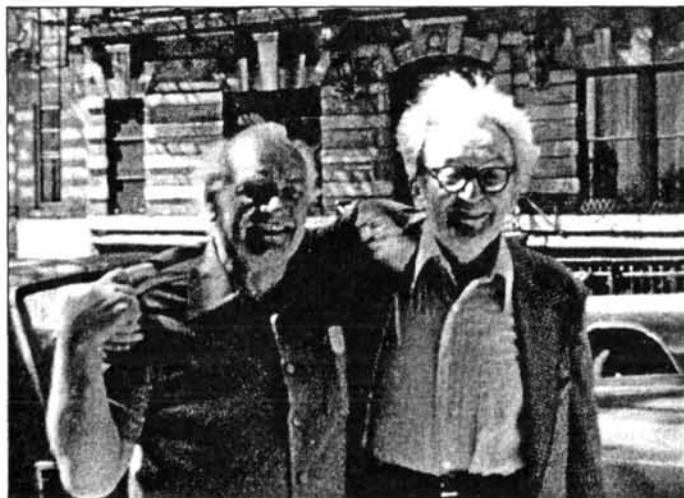

*1. kép. Szalay Lajos
New York-i műtermében,
1981.*

László Gyula (1910–1998) levelezése az általa megőrzött gépirati másolatai és a gondosan megőrzött kapott levelek együttesében szinte teljeskörűen rekonstruálható. Mi

¹ Szalay levelezéséből lásd „*Tollhegyre venni jólesik*”. Szalay Lajos levelezése Domokos Jánossal. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XX. Salgótarján, 1995. 252–272.; *Szalay Lajos levelei Kovách Aladárhoz*. (Dokumentumok – Österreichische Nationalbibliothek, Wien), Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIII–XXXIV. Miskolc, 1996. 529–546. Mindkét közleményt közzétette: SümeGI György.

több: szenvedélyesen gyűjtött kéziratokat s a kézirat fontos megnyilvánulásaként levelet. (Erre mutat példát a közlemény végén a 28. és a 29. levél is.) László Gyulának fontos a levél, a levelezés, mert ahogyan írja Szalaynak (1976. I. 15.) a Kecskeméti Művésztelepről: „barátaim a levelek. Ezekben beszélgetem ki magamat”. Nem így Szalay Lajos, akinek többszöri költözésekor (1946: Párizs, 1948: Buenos Aires, 1959: New York, 1988: Miskolc) foghadtak, elkallódhattak a levelei. Valószínűsíthető az is, hogy az ő számára korántsem volt a leveleknek, a kéz személyes vonásának oly fontossága, mint a kéziratgyűjtő barátjának.

2. kép. László Gyula és Szalay Lajos, New York, 1978 június

Kettőjük 1970 és 1991 között, tehát két évtizedet átfogó levelezése mindkét alkotó portréjának releváns elemeit tárja elénk a személyes jelenlétükkel fölerősítve, hiszen a hétköznapi gondjaiból ugyanúgy építkeznek a leveleikben, mint melengető ifjúkori, főiskolai közös emlékeikből.

A levelek formájánál, szerkezeténél a szokásos részeket (megszólítás, tárgyalás, elbúcsúzás) regisztrálhatjuk. László Gyulánál még az ő megszokott formulájaként azt is, hogy néhány soros bevezetőt, előképet ad az elkövetkező levele tartalmáról. Mintha függöny elé vonná megrövidítve, tömörítve, sokszor expresszív üteműre hangolva mindazt, ami egy vagy két sűrűn gépelt oldalon a bevezetés után következik. Olyan ez, mintha egy kikiáltó (maga a levélíró) előmondaná a levele tartalmát, olyan, mintha magának vezérfonalként, előbeszédbe fogva irányt szabna, mondandójának medret alakítana – előre.

Szalay legkorábbi levelei autográf, fekete tintával írottak,² majd gépiratok is előfordulnak közöttük. Ő az újévi üdvözlőkártyáit (természetesen egy-egy rajza díszíti azokat) is fölhasználja arra, hogy a szimpla jókívánságokon túl egyéb, az adott pillanatban és élethelyzetben fontos közlendőket is papírra vessen. Mindkét levelező hitt a barátságban, őszinte tisztelettel becsülték egymás munkásságát, művészi eredményeit. László Gyula generációjuk nagyformátumú rajzolóját tisztelte, ünnepelte Szalayban, ő pedig László Gyulában nagyon sokra tartotta a magyarság életének-történetének-művészetének elhivatott, az ő számára teljes mértékig hiteles kutatóját. A rajzait is szerette, nemcsak

² Hálásan köszönöm a levelek közlésre való átengedését és egyéb hasznos segítségét dr. László Emőke művészettörténésznek.

udvariasságból, baráti elnézéssel, hanem a tisztességes művészi munka megbecsülésének a szándékával, örömeivel. Hiszen főiskolás kora óta tudhatta, hogy László Gyula vonalrajzaiban mindig ott van a formának, az emberi testnek mélyen átértzett tisztelete, amit az általuk kifejezett harmónia nemcsak támogat, hanem egyúttal fölfokozni is képes.

Összességében: levelezésük mérlegét mindkét alkotó pályaszakasz beszámolóiként, munkáik üzenetének árnyaltabb, még a szakmai közönség előtt is ismeretlen összefüggéseinek az újszerű megvilágításaként (l. Szalay a Genézis-rajzok keletkezéséről) értékelhetjük.

Szalay levelezésének e mostanival kiegészülő együttese fölveti, fölveti azt az igényt, hogy közelgő évfordulói (2005: a halálának 10.; 2009: születésének a 100.) valamelyikére levelezését is jelentesse meg önálló kötetben a Szalay állandó kiállítást bemutató-főntartó intézmény, a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum.

1. Szalay Lajos László Gyulának
New York, 970. VIII. 30.

Kedves Gyula!

Magadra vess, ha leveletem sillabizálnod kell, de a már eleve is receptre termett kézírásom a tíz éves gépelés miatt végleg olvashatatlaná vált.

Mivel már 1946-ban eljöttem hazulról, az akkor induló Megyeri Barna³ művészetét csak a Galériában⁴ lévő munkáiból ismerem. A meghatódottságot és a poszthumusz tiszteletet elfelejtette velem a meglepetés: bár tudtam mindig (a rajzaiból), hogy a „kölyök” mekkora nagy tehetség, munkáinak érett férfiassága és nyugodt méltósága mögül alig tudtam kihámozni azt a gyereket, akivel 1942-ben pár hétig együtt voltam. Szobraiból már csak az ártatlan derű és szinte olimpuszi nyugalom emlékeztetett arra a srácra, aki a kurszki légítámadások alatt hanyatt fekvé egy alig megásott lövészteknőből úgy nézte szinte örülve a sztalin lámpák fényében keringő „Mari néniket” mint aki cirkuszban szórakozik. Hogy megvédje szemét a hulló rögöktől az arca fölött üveggel takarta le az árkot. Erről a kicsit mafla optimizmusról aztán lebeszéltek, elég nehezen, mert a félelemre alkati-lag alkalmatlan volt és az ott kissé mégis csak indokolt óvatosságot felesleges zaklatásnak tekintette.

Egyébként erről az időről, de még a korábbi évekről is sok adata lehet Polonyi Elemérnek⁵ (777 6. Av. New York, N.Y. 10001), aki a fronton parancsnoka és előbb is jó barátja volt Barnának.

Gondolom, hogy kérésednek eleget tettem; többet a legjobb akarat mellett sem írhatnék, mer az emlegetett pár héten kívül Megyerivel kapcsolatomban nem volt.

Baráti szeretettel ölel

Szalay Lajos
255 West 98. Street
New York, N.Y. 10025.

2. Szalay Lajos László Gyulának
New York, 1971. január 23.

Kedves Gyula!

Nagy megtiszteltetés lenne számomra minden sor, amit Te bárhol írnál rólam, de elképzelésedhez hozzá kell fűznöm valamit. Soha nem készülnek vázlatok a rajzaimhoz, mert egyszerűen nem komponálok, nem rakok össze (componere). Minden rajzom egyedi; egyszer és egyszerre készül – esetleges változatok mind egyetétjű ikrek. Előzményei nem vázlatok, legfeljebb egy-egy új rajz néha vissza-rábólint egy előbbi örömré, de mindig új élménnyel. Mint a sorozatos éjszakák az öröm soha meg nem unt ismétlésével újraélik a teremtés rutinját. De egy éjszaka sem – még a csődös sem – vázlata vagy előzménye a későbbi még oly sikeresnek. Persze ennek az is lehet az oka, hogy én nem rajzolok műveket. Én csak levezetem egy-egy rajzban vizuális vagy indulati feszültségemet addig művészkedve-barkácsolva a rajzon, míg a vonatkozó feszültség él bennem.

³ Megyeri Barnabás (1920–1966) szobrászművész, 1937–42 között járt a Képzőművészeti Főiskolára. Szalayval a Don-kanyarnál voltak együtt.

⁴ Galéria = Magyar Nemzeti Galéria

⁵ Polonyi Elemér (1911–1991) fotóművész, 1933–38 között járt a Képzőművészeti Főiskolára. 1951-ben kivándorolt az Egyesült Államokba, New Yorkban élt.

Csak addig és nem tovább. Ha elhasználtam a feszültséget a rajz befejeződött – nem én fejeztem be – és nincs rá mód, hogy más nap folytathassam. Metaforámnál maradva: nincs rá mód, hogy az ember egy éjszakát a másik éjjel folytasson. Minden rajzom egyszer, egyszerre és végleg elhasználja a saját libidóját.

Ennek a művészre nem is nagyon hízelgő ténynek az alátámasztására elküldhetnék Neked négy monográfiát – köztük a *Genezist*,⁶ ha még nem kaptál volna. Persze csak úgy, ha még mindig érdekel az ötleted. Életrajzi adatokat is küldenék, mert sajnos személyes találkozásra nem lesz módom egyhamar; egy nagyon súlyos anyagi veszteség miatt hazautazási terveimet évekre el kell halasztanom.

Említett rajzgyűjtő szenvedélyed táplálására és kielégítésére azért fogunk találni megfelelő időt és módot.

Szíves és ismétlem megtisztelő ajánlatodat nagyon köszönve és gyors válaszodat várva szeretteddel együtt

szívélyesen üdvözöllek

Lajos

P.S. vagy U.I.: A kettős honfoglalásra vonatkozó elméleted⁷ szakismeret nélkül is értelmesnek és meggyőzőnek érzem, bár mint minden új, ez is csak a régiek szomorú temetésével tudja az újság örömet szolgálni. Szerencse, hogy még abban a korban vagyok, amikor az ócska bútorok kidobása után nem sokáig konganak üresen a szobák. Persze a szállító munkások – inkább csak kedveskedésből – beraknak egy-egy „summir” sublótot vagy egy-egy – „telepes magyarok – jött ment honfoglalók” – almáriumot, sokszor eredeti pókhálókkaal. Itt New Yorkban, ahol a nem telepes magyarok propagandája miatt harsányan utálják a magyarságot, nagyon jól esik ősi koronánkat tartani az odavetett centeknek.

3. Szalay Lajos László Gyulának
New York, 1971. március 5.

Kedves Gyula!

Február elsején kelt és ma érkezett leveled gyaloglása szemmel láthatólag több mint duplájába került az Általad számított időnek. Tanulság: mégis a repülőgépet találták ki a gyors közlekedésre. Persze annyira drága, hogy én a hónap feladandó könyveket hajóval küldöm. Igaz hogy csak egy hónap után érkezik Hozzád, de repülőgépen egy vagyonba kerülne és az előző levemben jelzett anyagi súrlódás nem engedi meg a luxusos gördülést.

Bár viszolyogsz tőle, azért én csak megismétlem, hogy nagy megtiszteltetés számomra minden sor, amit Te bárhol írsz a rajzaimról. Benned a gyakorló, nagyon tehetséges művész szakértelme, de egy más területre irányuló ambíció megengedi a szubjektív azonosítást és az irigységmentes objektivitást; vagyis az ideális kritikát, a lényegig hatoló analízist. A négy könyvben megtalálod kevés örömeim és sok bánataim képrákos jeleit a szándékolt és önkénytelen vallomások nyílt vagy bujkáló formáit, a konctalan kutya magamardosását, a néha felvillanó és legjobban engem meglepő bizakodást, a szomorúságom rácsai mögül kimosolygó nem létező hitemet.

De életrajzomnak a rajzokon kívül nem sok történet adata van. Kortársaim életét éltem én is földrajzilag talán más térképű, de szenvedésben azonos topográfiájú körülményekben. A mellékelt katalógus-féle az összes adatokat tartalmazza, ami fontos lehetne. De hiszen úgysem velem akarsz foglalkozni, mint inkább a rajzaimmal. Azért ha valamire szükséged lenne még, nászurad, P.Ö.G.⁸ szívesen rendelkezésedre bocsát minden hiányzót.

Könyvből megvárom az angol változatot. Ha beszélni nem is tudok, de angolul, franciául úgy olvasok mint magyarul vagy spanyolul.

Tehát: türelem, csak jó rakás hetek kérdése és a könyvek Nálad lesznek. Levelet, ha írsz, most már inkább mégis repülön küld. Úgy is megérkezik, csak legfeljebb hamarabb, ami azért mégsem baj.

Szeretettel köszöntelek régi – Istenem milyen régi – barátod

Lajos⁹

⁶ *Genezis*. A graphic interpretation by Lajos Szalay. Madison Avenue Church Press, New York, 1966.; Magyar kiadása: Bp., 1973.

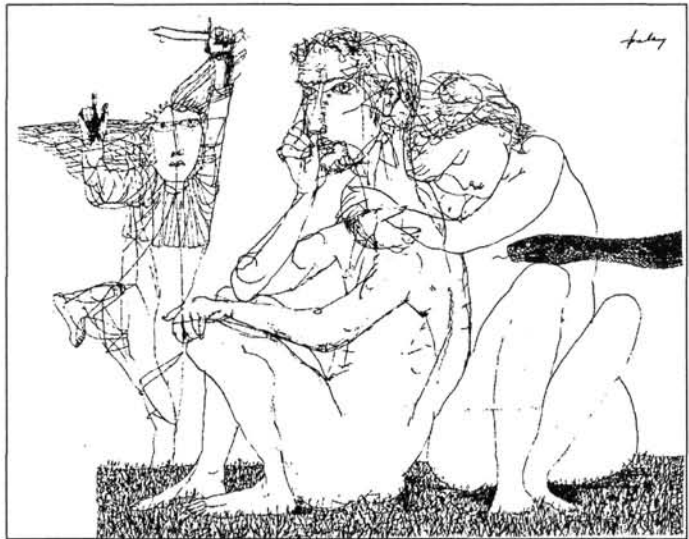
⁷ László Gyula kettős honfoglalás elmélete éles ám tisztázó, hasznos szakmai vitát váltott ki. Önálló kötetben: „*A kettős honfoglalás*”, Bp., 1978.

⁸ Pogány Ödön Gábor (1916–1998) művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galériának alapító főigazgatója (1957–80). Fia Pogány Gábor művészettörténész, akinek első felesége volt László Emőke művészettörténész, László Gyula leánya.

⁹ A levélhez mellékelve egy 33 soros spanyol nyelvű cikk-kivágot: *Lajos Szalay en „Gravida”* Argentina, 1970. XI.

3. kép. Szalay Lajos:
Genézis.
New York, 1966. 44.

4. kép. Szalay Lajos:
Genézis.
New York, 1966. 45.

4. Szalay Lajos László Gyulának
Paris 71. szept. 20.

Kedves Gyula!

Négy hónapja itt élek a párisi Cité Internationale des Arts-ban. Ez egy kacsalábon forgó palota, ahol 100 műteremben 100 művész csöcsörézi a végtelenség emléit. Absztrakt emléket persze, amikből absztrakt cseppek csöpögnek számtalan vászra. Ezeket időnként ki is állítják. A kiállítók – egyebek nem igen látogatva – a másik munkáját nem értők bárgyú mosolyával hajbókolnak egymásnak. „Magyarok” is előfordulnak itt, de azok magyarokkal nem nagyon beszélnek. Jobban kedvelik másnyelvű magukat.

Ettől eltekintve megvagyok és dolgozom „Önéletrajz”-om rajzain.¹⁰ Szöveg nélkül Nekem kell megte-remtenem a műfaját és az ikonográfiáját ennek a palackpostának, amivel hajótörött magunkról üzennek eljövendő – talán viharmentesebb – koroknak. Egy fordított Divina Comedia kezd kialakulni, Tarnabod katolikus mennysországból indultam el, Miskolc, Pest, Páris, Buenos Aires, New York purgatóriumán vergődtem keresztül és most a legromdább bugyrodából meredek abba a sötétségbe, ami mögött talán pokol sincs. És ez azért szörnyű, mert egét veszített, de örökkévalóságra vágyó lelkünk utolsó reménye a pokol volt. Hogy ha már örökké égnünk is kell, de meg nem szününk. Sajnos, Isten után meghalt a Sátán is.

Úgy gondolom, hogy otthon a cikkem alól épp úgy, mint magam alól szétporladt a talaj. Valami szerepet szántak nekem Pesten, de a szöveget a sűgő náthája miatt nem értettem és improvizáltam. Freudját veszített improvizáció volt, amit aztán ellenem analizáltak. Pedig még a lányomat is hazaküldtem,¹¹ úgy szerettem volna hazamenni – de mindegy ezen azért a halál már nem múlik.

Még itt lakom a jövő év májusának a végéig. Ha kedved szottyán, eressz el egy levelet, hogy tájéko-zódhassam arról, hátha tévedek. A címem:

LAJOS SZALAY

CITE INTERNATIONALE DES ARTS

18, Rue de l'HOTEL DE VILLE, PARIS 4^e

Remélem, hogy levelem jó egészségben talál és a világot hagyományos derűvel nézed továbbra is.

Nászuradnak, Pogány Ö. Gábornak is add át üdvözetemet. Ha véletlenül beleütköznél unokaöcsémbe, Kalicz Nándorba¹² üdvözöld őt is.

Jövő nyáron talán hazamegyek és akkor átadom a megígért rajzot. El is küldhetném, de azt mondják, hogy erősen megvámolnák és annyit azért még sem ér. Reméltem, hogy itt találkozom valaki hazautazóval, akivel elküldhetném, de még eddig nem volt szerencsém egyhez sem.

Zárom is becses soraimat és

szeretettel üdvözöllek

Lajos

Most látom, hogy csak a telefonszámodat írtam le. Talán a címed így emlékezetből is jó lesz. Már csak azért is írd, hogy pontos címedet megtudjam.

5. Szalay Lajos László Gyulának
Paris 71. X. 18.

Kedves Gyula!

Amit a Genesis rajzairól mondhatok:

8, 13, 24, 33, 48, 51, 54, 55, 58, 59, 60, 61 oldalszámú rajzok a LIBRIUM nevű idegnyugtató orvosság propaganda céljára készültek.

25. o. illusztráció a SATURDAY EVENING POST számára.

29. Rajz Kodály „Psalmus Hungaricus”-ához.

37. illusztráció Les fluer du mal-hoz.

47. bevezető rajz a tucumani (Argentina) egyetemen kiadott rajzos könyvemhez.

49, 50, 83, 121, illusztrációk Illés Gyulához.

53, 94, 95 rajzok az 56-os magyar eseményekhez, még 137 is.

¹⁰ Szalay önéletrajz (*My biography*) címen, a New Yorkban élő Kner Albert biztatására kezdett el az 1960-as években foglalkozni azzal, hogy megrajzolja élete legfontosabb helyszíneit és eseményeit. A tervezett mű végül is nem készült el – csupán egyes elemei.

¹¹ Szalay Lajos lánya, Szalay Klára az 1960-as évek második felében egy évet járt a budapesti Képzőművészeti Főiskolára, valószínűleg édesapja elhatározásából, aki a budapesti intézményt kiemelkedően magas színvonalú művészeti akadémiának tartotta.

¹² Kalicz Nándor (1928–) régész

118, 119 rajz 1945-ben megjelent könyvemből (Új Idők).

76. rajz Darwinhoz.

111. freskó terv egy buenos airesi vállalatnak. Nem fogadták el. Látható, hogy a rajzok egy jó része más célra készült. Nagyon sok ezen kívül csak úgy l'art pour l'art magamnak rajzolódott és csak elenyészően kevés készült direkt a Genezishez.

Valaki mondta egyszer – és elítélően –, hogy minden rajzom, még az aktok is, valami vallásos ünnepélyességgel készülhettek. Ez adta az ötletet és egy bostoni (Amerika) milliomos nő már egyenesen vallásos rajzokat kérő megrendelése, hogy a Geneziszre mint madzagra felfűzzek egy csomó „ünnepélyes” rajzot. Ahol azután a cím megtartása miatt hézagot kellett pótolnom, oda betoldottam egy-egy már igazán a Genezis számára készült rajzot. Így keletkezett tehát „ünnepélyességem” árujegyzéke, katalógusa. Azt is lehetne mondani, hogy ez a könyv, meg a többi könyvem is az én genesisem; keletkezésem, fejlődésem önéletrajzszerű regisztrálása. És regisztrálása annak a ténynek, hogy mindig mindent olyan komolyan vettem, mintha az egész világ egy teológiai értekezés lenne.

Nem gondolom, hogy több információt adhatnék a Geneziszről. De azt hiszem nem is igen lehet egy rajzról a látványon kívül bármit is mondani, hiszen annyira elfoglalja a művészt maga a csinálás, hogy a körülményekre oda se figyel, tehát nem is emlékezhet rájuk.

Más lesz a helyzet az „Önéletrajz”-zal, mert az egy készülés lassú, javítgató, már eleve emlékekhez kötődő művelete lesz, tehát sok emlékeztető termék és melléktermék később is idézhető összesség.

A jövő nyáron Magyarországra megyek és akkor beszélgethetünk még a Geneziszről, de nem igen gondolom, hogy akár fogyasztásra is eszembe jutna valami, ami akkor nem került az eszembe, mikor a rajzokat csináltam. Egyébként talán kiállításom lesz és éppen P.Ö.G-nél és bizony jó lenne, ha addig is nevemre felhívódna otthon a figyelem. Olyan kort élünk, amikor minden bornak cégér kell. És a rosszak nagyjából kapnak is.

Alig várom, hogy önéletrajzodat lássam. Igazán érdekel, hogy egymáshoz korban és helyben, iskolában közel másik hasonló képesség hogy látja magát és milyen tükröt szerkesztett ahhoz, hogy magát lássa és láttassa.

A Pogányéktól érkezett meghívás féle vagy engedély azt mutatja, hogy akadnak még barátok és még sincs körülöttem teljesen bedeszkázva a világ. Hát most „Hic Rhodus, hic salta”. Már mint én. És itt az ideje, hogy anyám szerint a kezem járjon, ne a szám.

Apropó, lehet, hogy Piroskát valóban megbántottam, mert eddig szinte rendszeresen levelezésben voltunk és most már félreérthetetlenül rég nem írt. Majd ha hazamegyek, canossát járok.

Türelmetlenül várom nagy könyvedet¹³ is a magyarság múltjáról. „Visszanéz a magyar, sóhajtva néz vissza, Te dicső hajdankor fényes napjaidra, S elsárgult tarlóján a letűnt időknek, Már csak úgy szedeget valamit mesének.” Ez fejből, tehát nyilván nem pontosan idéztem, de így valahogy mondta Arany.

Szervusz

Lajos

6. Szalay Lajos László Gyulának

Paris 72. I. 6.

Most már magam is kezdem hinni, hogy a kiállításomból lesz valami, bár nászuradtól még értesítést nem kaptam. Ezért némi fenntartást még fenntartok. Utóvégre a pesszimizmusnak is élni kell.

Nagy megtiszteltetés lenne a számomra, ha Te nyitnád meg a kiállítást, de ezt beszéld át nagyon tapintatosan Zsuzsával,¹⁴ aki valahogy a magántulajdonának tekint engem.

Ami a „Művészet”¹⁵ számára készülő cikkedet illeti, abban bizony én nem nagyon tudok segíteni, mert a rajzok készülésének a körülményeire nem figyeltem akkor és így nem emlékszem most. Ennek az „alkotás” körüli homálynak az okát én abban gondolom, hogy én nem vagyok teremtő művész, én egyszerűen csak rajzokat termő – nem teremtő – valaki vagyok, akinek kevés személyes harca van az éppen készülő munkával. Talán míg a rajz bennem a kibuggyanásig feltöltődik, addig van bennem valami építő nyüzsgés, de erről éppen úgy nem tudok, mint ahogy az anya nem tud arról a folyamatról ami a fétust szülésig felrakja.

Lám, míg nem említetted, azt sem láttam, hogy a rajzaim gesztikulálnak. Most – visszamenőleg – próbál az agyam valami magyarázatot találni, ami azonban éppen úgy lehet téves, mint helyes. Hogy én, aki csak

¹³ Valószínűleg *A népvándorlás kor művészete Magyarországon* (Bp., 1970.) című László Gyula-műről van szó.

¹⁴ D. Fehér Zsuzsa (1925–2001) művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria mai magyar osztályának a vezetője (1965–82), számos kiállítás – Szalay is – rendezője, az MTV Képzőművészeti Osztály vezetője (1970–86).

¹⁵ *Művészet* a Magyar Képzőművészek Szövetsége folyóirata (1960–1990), alapító főszerkesztője Pogány Ödön Gábor, majd Rideg Gábor (1973-tól) szerkesztette.

mértéktűrő, de nem mértéktartó vagyok, a karok szemaforjával próbálok irányítani ki-kitörő indulataimat, amik azért maradtak így vissza bennem, mert én nem nevelt én csak idomított voltam, aki ilyen vagy olyan bálvány előtt pitztem nem tiszteletből csak félelemből.

Az „önéletrajzom” nehezen formálódik. Most, hogy én is ások, a feltárt foszilokból alig tudok ráismerni az eredeti élményre. Mivel egyetlen dimenzióknak a jelen, nagyon nehéz a tegnapi mátmá-vá rekonstruálni, különösen a mi generációnknak, akiknek a múltját szinte nyomtalanul elfújta a szél.

Ha Tarnabodra – Heves megye, utolsó posta Ceszárook vagy Csöszárka – emlékezetben visszamegyek: „Mesének látom már magamat magam is – akiről, hogy voltam, hiszem is meg nem is” (Toldi Estéje szabadon). Nem az éveim miatt koptam ki magamból. Nem. Ez a háború és ami utána jött nem csak az élőket söpörte el, kisöpörte a temetőket is. Nem csak élők, már halottak sincsenek ebben a semmiben, ami a háború után maradt. És ez a semmi nem színimája az üresnek, ez a semmi olyan sűrű, hogy a van-nak nincs benne még gondolatnyi helye sem. No erre a tömény semmire akarom rákarcolni az önéletrajzomat. Mondom altamirai rajzok készülnek, amik nem csak sötét barlangban maradnak, de vak sötétben is születnek, mert a süket semmi felröppentse a fátylát, a zseblámpát és az értelem fényét is. Ezekután, akinek füle van látásra, az el tudja képzelni, amit még én sem. Ez csak érthető. Nem? Aligha. Én már három idegen nyelven keresem a választ arra, amire magyarul nem volt magyarázat.

Valahogy idesorodódik egy észrevételed. Borvendég Piri¹⁶ és Fehér Zsuzsa közös nevezője, amitől én egyébként valóságos tört vagyok. Derékban.

Remélem, hogy a kecskeméti alkotó-szabadságod termékeny lesz. Hiszen annyi jót hallottam a telepről, hogy már azt képzem róla, amit a kórházakról. Annyira telve van a levegője termékenyítő ideákkal, mint az amazé statilococussal. Itt legalább, a párisi megfelelőben, ez a helyzet. Erjedő borospince, ahol az új szüret is rögtön foryogni kezd. Persze csak egyszer fejtik le őket és már siker – palackozzák, ki a piacra a csigerral. Én itt, öreg tokai, persze csak úgy félputtonos, szeretnék ezekkel együtt pezsegni, de már csak morgok, korgok. Immunis vagyok az erjesztő gombákra. Pláne a nem figuratívokra, most itt aztán absztrakt mindenki. Ugyan nem tudom mit és miből absztrahálnak, mert olyanok mint az egyszerű baka. Már nem tölt csak lő és ürít.

Egyébként jól volnék, amit levelem után már nem is kell hangsúlyoznom.

Szeretném látni a Rólad csinált TV-t. Ha Pesten leszek sorsod nem kerülöd el. Jól megnézek magamnak.

Szeretettel öllelek

Szalay Lajos

7. László Gyula Szalay Lajosnak

1973. VII. 6.

Szomorú szívvel írt levél Szalay Lajosnak, merthogy megírtam tanulmányomat róla, szép hosszú, jól egybeacsolt részekből és 6 jól kiválasztott képpel a Tiszatáj számára¹⁷ – mivelhogy a Művészetnek nem írok, amióta visszaküldték egyik tanulmányomat, hogy már „nem aktuális”, tette ezt egy 30 éves szerkesztő, hát várhatnak amíg valamit is írok nekik –, tehát a Tiszatájban megjelent a tanulmány 10 sűrűn nyomtatott oldalon, de kihagyták az első fejezetet, amiben fiatalágunkkal foglalkozom s olyan becstelen kliséket közöltek velem, hogy sírnivaló. Ne haragudj Lajoskám, nem így terveztem. Ami megjelent – szöveg – azért természetesen vállalom a felelősséget, de az fáj, ami nem jelent meg. Négy példányt azért vásároltam számodra. Nem tudnád odakint az egész tanulmányt elhelyezni, hat jól közölt képpel?

Lajos!

Először csak a szívem szorult el, amikor láttam a rosszabbnál rosszabb kliséket, aztán dühbe jöttem. El kezdem olvasni a szöveget és valahogy sután hatott. Mi ez? Akkor riadtam meg: Úristen ezek egyszerűen kihagyták a bevezető, terjedelmes fejezetet amiben fiatalkorunkról, indulásodról volt szó. Nem tudom miért tették, talán azért mert közöltem benne az akkori „avangarde” teljes jelentéktelenségét hozzánk képest, vagy írtam Passuth Krisztináról¹⁸ (név nélkül), hogy belemerészkedett rüffkeségét törölni egy Rudnayba.¹⁹ Ezért hagyták volna ki? Mindenesetre így a szöveg építménye megbomlott. Amit közöltek aztán az szószerinti. De a rajzok Lajoskám! Borzalmasak, ahol én tollvonásaid természetrajzát elemzem ott a raszteres klisé csak szürke foltot hoz, szóval elképesztő!

¹⁶ Borvendég Piri Képzőművészeti Főiskolára a levelezőkkel egyidejűleg járt közös ismerős lehet.

¹⁷ László Gyula: *Genesis* (Gondolatok Szalay Lajos rajzművészetéről). Tiszatáj, 1973/7. 72–83, 6 rajz. Újraközölve: *Látóhatár*, 1973/9.; László Gyula: *Művészetről, művészekről*. Bp., 1978. 202–232.

¹⁸ Passuth Krisztina (1937–) művészettörténész

¹⁹ Rudnay Gyula (1878–1957) festőművész, a Magyar Képzőművészeti Főiskola nagy hatású, iskolateremtő mestere (1922–1952), László Gyulának egyik főiskolai mestere.

Nem is küldök egyelőre neked belőle, és a teljes szöveget is elteszem számodra, mert nem tudom, Párisban vagy, vagy az Egyesült Államokban. Én ezt a levelet Amerikába küldöm. Tehát: rendelkezésedre áll az egész tanulmány és négy példány Tiszatáj, de majd ha eljössz megmutatom ezt a levelet is, amit a szerkesztőknek írtam. Ugyanis ugyanabban a számban, amiben ilyen hitvány képeket közöltek rajzaidról két erdélyi művésztől (Szervátiusz Jenő és Nagy Imre²⁰) 8 íven, kitűnő krétapapíron hoztak igen jól sikerült reprodukciókat. A te rajzaidat is így kellett volna bemutatni, ahhoz, hogy a vonallal való bánásodat szövegem alapján is nyomon tudja követni az olvasó.

Írd meg sürgősen címedet s mégis elküldöm mind a kéziratot, mindpedig a Tiszatájat!

Én különben hálás vagyok Neked azért az időért, ami alatt rajzaidal küszködhettem, mint Jákob az Angyallal. Nem pusztán azért mert újra s újra felmerült a közös indulás emléke, hanem azért az emberségért, ami minden rajzodból sugárzik, igen, igazuk van akik ezt mondják – azért a hitbéli harmóniáért, amely még legborzalmasabb jeleneteidet is áthatja. Olyan jó érzés volt közben, hogy csak örömet éreztem rajzaid láttán, semmiféle irigység nem kelt bennem, hogy „mi lett volna, ha én is erre adom a fejemet”. Bizonyos, hogy még megközelítő gazdasággal sem tudtam volna az élet jelenségeit megragadni, a mélyükben rejtőző – néha félelmetes – csendet ábrázolni, mint ahogyan te tetted.²¹ Én egyhurubb természet vagyok és félek. De hagyjuk ezt, ismét meg kell köszönnöm Neked, hogy annyit lehetünk együtt (veled is, de főként rajzaidal). Te beszélhetsz arról, hogy a villamoson milyen bosszúság ért, fel lehetsz háborodva ezért meg am azért, de a rajzok nem erről beszélnek, hanem arról a különleges sorsról, amelyet egy, az anyakönyvben Szalay Lajosnak keresztelt társunk fogalmazott meg számunkra (én sem tudom már mi van az átgévelt sorban, hagyjuk meg „szürrealista közjátéknak”).

Várom címedet, hogy küldjem tanulmányom „gyászjelentését” s addig is igaz barátsággal, régi emlékek távolában öllelek:

(László Gyula)

8. Szalay Lajos László Gyulának
New York 973. okt. 8.

Kedves Gyula!

Veress Ferenc²² is megmondta nyilván, hogy visszaküldött leveled címzése alapján valaki Lajos vezetéknévűt kerestek és csak ha találtak volna egyet, akkor néztek volna utána a Szalay keresztnévűnek. Sajnálom a felesleges idővesztésedet... mert ilyen szép cikk nem érkeztetted elég korán soha.

Nagyon köszönöm Gyulám a nagyszerű tanulmányt; kitétlél Magadért és barátságunkért. Mivel a bevezetést nem ismerem, tehát nem is hiányolom, de azt hiszem hiánya nem gátolja cikked megértését.

Bár nagyon jól megmagyarázhatja, hogy milyen közös élmények és azok milyen emlékei tették lehetővé, hogy munkáimat a szakértésen túl egy tökéletes azonosítással átéld és az olvasóval átélesd.

Mindenesetre izgalommal várom a kimaradt fejezetet, mert jól esne ezúttal Veleddel együtt átbandukolni a földet, ahol a szörnyű évek tövestől kiforgattak mindent...; korosztályunk földjét ugyan bevetettük, de vetésünket már nem aratták, asztalga nem rakták, tarlóját sem hagyták. Ilendő kasza helyett ekével jött ránk a halál; befordult barázdáinkból már nehéz kitudni, milyen vetést nem hagytak szádba szökni. Mi ketten azért rájöhettünk, hogy ez itt búzának indult, amaz meg csak pipacsnak, de azért az is szép lett volna, ha olyan haszontalan is, mint a búzavirág; ha kérébe nem is, de csokorba azért bekötöttük volna.

És az Isten is mintha csak először akart volna nagyszerű helyett inkább csak tökéletes lenni, magjasincs barázdánkat még jéggel is elverette. Korán öszült hajunkon ez a jégverés szürkült dérré.

Emlékszel-e Gyula, mikor a kettes teremben a déli órák idején a végtelenség elől próbáltuk ebédelni? Rudnaynak selypítve is magyar szavaitól lelkesedve folytattad az álmodozást a szkeptikusabb Benkhard²³ növendék előtt. Nem is tudtam helyből magasat ugrani, évekig mentem hátra, hogy nekifutásból lendüljem át a mércét. Nem verem le, mert közben a sunyik nagy titokban levették, hogy már senki ne tudhassa, ha saját vállmagasságát is leverné. A régi mércés időkben, aki a fejénél magasabbat nem tudott ugrani, még a homok elé se juthatott. Így lettem én is valaki. Rudnay, aki mérce nélkül is látta mindig a kötelező magasságot, csak csóválná a pötyögő szavakat.

Mert a mi korosztályunk elvesztette a garast, mielőtt letehetne volna. Nem tudtuk még csak kitűzni se a ránk rótt feladatot. A naturalizmus körül szédelgő impresszionizmust (csak gyorsírási jegyzete volt az optikai

²⁰ Szervátiusz Jenő (1903–1983) szobrászművész, Nagy Imre (1893–1976) festő, grafikus

²¹ László Gyula először festőnek készült a Képzőművészeti Főiskolán, Rudnay Gyulához, Vaszary Jánoshoz járt. Régész lett, de rajzolt, festett, szobrokat is készített egész életében.

²² Veress Ferenc – föltehetően könyvkiadással foglalkozó, New Yorkban élő magyar emigráns.

²³ Benkhard Ágost (1882–1961) festőművész, a Képzőművészeti Főiskola tanára (1922–1945). Szalay már a főiskolára kerülése előtt tanította a miskolci művésztelepen, a Képzőművészeti Főiskolán mestere volt.

naturalizmusnak) nem tudtuk a mi realitásunknak megfelelő realizmussá formálni. Elnéztük nagy bambán, hogy az embernek való realizmust anyagbölcsös computer csecsemővé szintetizálja a herélt értelem, ami a saját értelmetlenségén kívül nem értett meg semmit. Ne ijedj meg ettől a magába bukfencezett kijelentéstől; a bolond aztán egyet igazán ért, a saját hülyeségét, orvosával együtt, aki magát is idiótává pszichoanalizálta. A hülye episztemológiája pontosan olyan ellentmondásmentes mint az értelmese, sőt inkább, mert a hülye ellentmondás-mentességéből még a kötelező ellentmondás is hiányzik.

Valaki a jó múltkoriban egy szárnyaló féle párbeszédnél csodálkozva így tátogott: „Azért valaminek kell lenni emögött” (a sok csoda mögött) és akkor a le nem tett garasom leesett. Igen, emögött a sok nagyszerű mögött kell lenni, de Valakinek. És akkor ráeszméltem nagy ámulásunkra: a Valakit elárultuk a valamiért. A valakiség helyett a valamiség filozófiáját szolgáltuk, még jó hogy a dolgok tőlünk független rendje szinte az ember ellenére a valakiség felé halad.

Visszatérve a cikkedre. Azt észre kellett vennem még tavaly az otthonlétem idején, hogy ha feltűnés nélküli mód adódik, a csendes szabotázs elindul ellenem nyomban. Még az annyira kedves és szolgálatkész Fehér Zsuzsa is eltűrt szinte beleegyezve olyasmit, mint a kiállításom katalógusa,²⁴ amelyik nyomdatechnikai szempontból mindannyiunk szűgyene. Az volt otthon az érzésem, hogy szinte igyekeztek, hogy ha már a kiállításom sikerült is, ennek sem kifelé, sem a jövő felé ne legyen jó nyoma. Ugyanaz a csoport, amelyik az „Avangarde”-ot erőlteti, vigyáz arra is, hogy ha nyomunk esetleg nagy is lenne, de azért valahogy dísztelen maradjon. Hogy csak ők ragyogjanak, galiba zsírral kenve.

Nem is nagyon rejtett csatornákon keresztül ez esatorna szellem ide is elszivárog és azért nagyon nehéz, szinte lehetetlen lenne találnom olyan sajtót, aminek nem a fent fintorgott sajt szaga lenne. Talán az Új Látóhatár Münchenben leközzölné cikkedet, anyagi okokból persze talán megnyírbálva, de nem tudom, hogy jó ez Neked? (melódiát nem tudom ide kottázn). Mindenesetre érdeklődni fogok náluk. 1962-ben Illés Gyula hatvan éves születésnapjára ingyen csináltam nekik húsz rajzot.²⁵ Ezt most meghálálhatnák, annál is inkább, mert állítólagos felkérésük ellenére sem volt hajlandó senki írni nekik a Genezisemről. Nos, hic Rodus, hic salta.

Juci²⁶ – soha nem olvassa pedig a leveletem – most rám ripakodott és követelte, hogy azonnal írjam újra a levelet. Újvidéki, tehát kisebbségi és így nagyon érzékeny a szóban forgó véleményben. Hát újra nem írom a levelet. Nem is húzom át a sorokat – elég javítás éktelenkedik úgyis a levelemben. Légy szíves ugord át, ha nem lehet, felejtse el. Még én is úgy érzem most, hogy igazságtalan voltam.

Az erdélyiek persze megérdemlik a kréta papírt. Mond őszintén, a jó papíron kívül mi védene őket különösebben? Állítólag kiírták nem is régen itt valami filmgyárba „Már nem elég magyar zsidónak lenni, már valamit tudni is illene”. Lassan az erdélyiek is megkaphatják egy-két tagjuknál az ilyesmit.

Még egyszer köszönöm a cikket és ha némelyik elismerésnél azt érzem is, hogy talán nem érdemeltem meg teljesen, azt azért világosan tudom, ennyi ellenség és ilyen kevés barát mellett csak azért vihettem mégis valamire, mert időnként akadt egy-egy valaki – mint most Te – aki nem csak a kárt pótolta, de új öröme és lelki hasznok csíráját is elvetted – mindjárt adva hozzá a teremtő televényt is. Nem csak adtál, hazai cserép hazai földjébe ültetett élő virágot, aminek még az is használna, ha keservemben talán rásírnám magamat. Köszönöm ezerszer.

Itt egyre rohadtabbá válik az élet, és egyre kibírhatatlanabb. Lassan feketére kell majd suviszkolni magunkat, ha át akarunk menni a másik oldalra. De talán nincs is itt másik oldal, mert napos²⁷ aztán alig.

Szeretettel öllelek

Lajos

9. Szalay Lajos László Gyulának

New York, 1973. október 23.

Kedves Gyula!

Véletlenül kezembe került a Látóhatár szeptemberi száma, aminek a fedőlapján a Genezis rajzai díszeltek. Bele is lapoztam azon nyomban és örömmel láttam ismét a Te cikkedet. Ezt is köszönöm.

²⁴ Szalaynak a Magyar Nemzeti Galériában rendezett 1972-es kiállításáról (rendezte: D. Fehér Zsuzsa) és annak ugyancsak D. Fehér bevezette katalógusáról van szó.

Szalaynak ez az első, hazatérő kiállítása egyaránt nagy hatással volt – különösen nagyméretű rajzaival – a Kondor-nemzedékre és a fiatalabb, azidőtt pályakezdő grafikusokra (Banga–Szemethy-nemzedék)

²⁵ Szalay Lajos: *Tizenkét rajz* (Illyés Gyula 60-ik születésnapjára). Új Látóhatár, München, 1962. szeptember-október. Ezekből 8 rajz újra megjelent: *Hommage a Gyula Illyés*. Paris, 1963.

²⁶ Juci, Szalay Lajosné, szül. Hering Júlia, a Képzőművészeti Főiskolán festeni tanult.

²⁷ A Miskolcon felnövő Szalay jól tudta, hogy a város főutcájának a délutáni, napsütötte felét, a színház oldalát a miskolci köznyelv hagyományosan „naposoldal”-nak nevezte.

Sajnos az Új Látóhatár – a folyóirat, amit említettem – elvből vagy politikából (mert a kettő jaj, de nem ugyanaz) Magyarországon megjelent cikkeket nem vesz át. Ezt egyik, itt élő szerkesztőjük mondta. Mivel ezek a hidegháborún melegenetik a pecsenyéjüket, itt aztán feljebbzsnek vagy lejjebbzsnek helye és rangja nincs. Temetődjének: rajtunk rögük se múljék.

De hát ezzel ki is merült a külföldön működő egyetlen folyóirat, amelyikbe terjedelmes cikk is beleférne, már ami a terjedelmet illeti, mert egyébként pusztá betűn kívül alig fér bele más. De hát így nincsenk mi.

Talán arrafelé a szomszédos országokban magyarul vagy amúgyul inkább leköznék, de leginkább minek. Itt ugyan ügyködik még egy úri ember, aki nyomtat és kiad (be nem vesz persze) Neked csodálód és ismerősöd is: Veress Ferenc. Mivel leveledet is meg a cikketet is tőle kaptam, ő nyilván ki is hozna itt, meg így is, hogy köztünk csak kacsalábon forgó béke van. (Nehéz ember vagyok fajsúlyomtól és fajtám súlyától eltekintve is. De meg ezt Te is tudod, ahol két magyar van, ott három ellenség terem egy nyomban.) Restellem, hogy nem tudok még ebben sem segíteni, de itt ahol mindenki egyedül van én még egyedüleb vagyok. Vigyázat: fejedelmi egyes, akinek szeme van az oláhra, annak vájt a füle erre is.

Úgy látszik, hogy az Európa kiadja a Genezist²⁸ Károlyi fordításával. Innen ugyan egy kártékony dúvad, Hamza András²⁹ tiszteletes – nem érdemel tiszteletet, tehát nem is tisztelendő – hazarohant az ellopott copyrighttal és a nevét belegyalázta a kiadásba. Sajnos nem igen lehet ellene tenni semmit. Csak Szabó Dezsőnek volt ilyen kegyetlen harca a kiadóval, bár nem ennyire aljas helyzetből, mert neki legalább fizettek valamit, de nekem egy vasat sem. Érdekes egyébként, hogy ez a valóban nem is vitatható ember milyen nagy rangnak örvend otthon. Például meghívták az anyanyelvi konferenciára is, éppen őt, akinek magyar szülőktől született két lánya egy árva szót sem tud magyarul. Igaz, hogy ezért pap: csak prédikál, de elsősorban ő nem tartja be a mondókákat. Hamza bég leszármazottjának tartja magát, de azt hiszem az ősei nem voltak bégesek csak bögőssek. De azért, ismétlem és remélem a Genezis megjelenik Magyarországon.

Ezzel zárom is becses soraimat, amiket azzal a rejtett örömmel is írok, hogy gyakorolhatom az anyanyelvemet egy kicsit tótágast is, mert van, aki fejjel lefelé is megérti azt, aminek rendszeren látszást sincs sok értelme.

Szeretettel ölel Lajos

Olvasom, hogy hirtelen meghalt Szentiványi Lajos.³⁰ Biz ő is 1909-es és Benkhard növendék volt, nem egy évfolyamba jártunk. Egy évet ugyan együtt töltöttünk a „zseni-kelec”-ben. Korosztályom legjobb kolonistájának tartom. Érdekes, hogy Benkhardnak mennyi jó növendéke volt: Szentiványi, Szabó Vladimír,³¹ Bartha Laci,³² Benedek Jenő,³³ Fónyi Géza,³⁴ Jaskiewitz.³⁵ Azt hiszem a rajzolás kemény, szinte katonás fegyelme volt a Benkhard pedagógia titka. szinte fényképszerű hűséggel kezdtük. Jó alap volt.

10. Szalay Lajos László Gyulának
73. dec. 7.

Kedves Gyula!

Válaszomra még semmi választ nem kaptam és a küldött négy Tiszatáj sem érkeztek meg. Remélem nincs semmi baj és csak rengeteg dolgod miatt nem tudtál írni.

Otthon most jelenik meg a Genezis magyar kiadása és egy monográfia rólam a Corvinánál.³⁶ Nyilván találkozol velük a kirakatokban. Én érthető izgalommal várom mindkettőt, de különösen a Genezist, mert úgy hallottam a magyar kiadás messze felülmúlja az amerikaiat.

Üdvözet és kézcsók.

Szeretettel öllelek a régi barátsággal Lajos

²⁸ Az Európa Könyvkiadónál 1973-ban megjelent a *Genezis* magyar kiadása.

²⁹ Hamza András Szalay Genezisének New York-i kiadója. Designed = tervezőként jegyzi a könyvet és Szalay szerzői/kiadási jogát a Madison Avenue Church Press-nek (azaz magának) jegyeztette be. Ezen különböztek össze, továbbá azon, hogy a rajzoló nem kapott honoráriumot a munkájáért s ezzel jelentős anyagi kár érte.

³⁰ Szentiványi Lajos (1909–1973) festőművész, a Magyar Iparművészeti (1957-től), majd a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanára (1963–73)

³¹ Szabó Vladimír (1905–1991) festő, grafikus

³² Bartha László (1908–1998) festőművész

³³ Benedek Jenő (1906–1987) festőművész

³⁴ Fónyi Géza (1899–1971) festőművész, főiskolai tanár (1947–)

³⁵ Jaskiewitz Iván rajzoló, Szalay sokra tartotta a tehetségét. A második világháborúban meghalt.

³⁶ Lánosz Sándor: Szalay Lajos. Corvina Kiadó, 1973.

11. László Gyula Szalay Lajosnak
Kecskemét, 1976. I. 15.

Szalay Lajosnak a jóbarátnak, a Grünewald-Picassoi szintű rajzolónak, aki nekem 3 szép rajzát adta emlékébe, szégyenletesen késve írok, köszönöm meg üjlesztendei jókívánságait s viszonzom tiszta szívemből hasonlókkal.

Kedves Lajos!

Isten áldjon meg rajzaidért s adjon áldott Újlesztendőt. Mármost miről írok: amit rajzaiddal kapcsolatban éreztem s tudtam megírtam nyomtatásban, amit barátként tudok mondani az inkább hallgatása szikrázó beszédednek, meleg együttérzéssel való résztvétel életedben s abban amit mondasz. Lajos, írad már meg, hogy pontosan mit értesz Te az „episztemológián” (ha ugyan pontosan emlékszem kifejezésedre), kerestem a szó értelmét de nem találtam, te pedig úgy érvelsz velem, mintha természetes lenne, hogy én is úgy értem mint te. De maradjunk csak annál, hogy levelem elhúzóadásának egy oka éppen az volt, hogy nem tudtam mit írjak. A napokban öltött fel bennem az, hogy olyan hosszú időn keresztül nem találkoztunk, hogy számadással tartozom neked arról, hogy miként telt el velem az a majd 40 esztendő, ami alatt nem láttuk egymást. Pontosán tudtam mit fogok írni, de most hogy neki kellene kezdenem Kosztolányi Dezső „Boldog, szomorú dal”-a jut eszembe s annak is utolsó két sora: „Itthon vagyok, itt e világban/ s már nem vagyok otthon az égben”. Valahogy így van, de hála Istennek az éggel is barátkozom.

Noshát kezdjük beszámolómat (örvendenék, ha hasonlóval viszonznád, szép feladat lenne számodra is). Testem magassága 173 cm. Ami annyit jelent, hogy nem estem az alacsonyak diktátori kategóriájába, nem akartam minden áron megmutatni, hogy „vagyok ám én azért valaki”. Egyszer az öreg Fehér Géza mondta,³⁷ hogy 160 cm-en alul nem adna senki kezébe hatalmat, mert rettenetes következménye lenne (alacsony volt: Dzsingisz, Napóleon, Sztálin, Mussolini, Hitler). De nem is néztem le a világot, mint ahogy a magas emberek valahogyan felülről nézik, a maguk felsőbbrendűségének tudatában a többi embert. Aranyközéput lettem volna? Nem hiszem, hiszen örökké forrongtam belülről, de ez nem irányult senki ellen, csak elégedetlen voltam, hogy nem tudok úgy kiteljesedni, mint ahogyan szerettem volna (persze idővel kiderült, hogy bizony kiteljesedtem, s amit nem értem el, azért maradtam el, mert képességem nem volt elegendő hozzá). Nos, ennyi elég legyen arról, hogy örvendek, hogy termetem már eleve predesztinálta a harmóniát. Anyanyelvünk! Ugy-e boldogok vagyunk, hogy nagy költőink, prédikátoraink érzékeny s mégis tiszta nyelvét beszélhetjük (majdnem azt írtam: férfias), de nem hagyhatjuk ki az emberek felét a nőket, anyánkat, feleségünket, a jelzőből, maradjon tehát „tisztá”. De erről ne beszéljünk, mert láttam, hogy milyen nemes büszkeséggel vallo, hogy alkotó fokon beszélsz és írsz anyanyelvünkön. Ugy-e Lajos ez nagy ajándék. Tovább: 10 éves korom után (amikor egyszerre több halálos baj támadott meg: kétoldali tüdőgyulladás, sarlach, tifusz), nem voltam nagy beteg, sebészkes nem vágott eddig belém. Ez is nagy áldás.

Írom úgy, ahogy jön, ne várj rendszert benne, azonkívül, hogy az egész együtt egyetlen halleluja. Tehát: nem vágytam soha kitüntetésre, előléptetésre, magasabb pozícióba, nem akarok pl. akadémikus lenni, pedig munkásságom messze túlmutat azokon, akik azok. Nem baj. Még a legkisebb magyar kitüntetést sem kaptam, kivéve a Magyar Irodalompartolóok 10 000 forintos nagydíját (1944-ben!), és a Régészeti Társulat Römer emlékérmét, a finnektől kaptam egy Oroszlánrendet. Az hiszed érdekel ez? Nem, s ezért hálás vagyok a Teremtőnek. Nem gyűlölködöm, legalább is személyekről igyekszem tartózkodón beszélni, olyanokról, akikről tudom, hogy ott ártanak, ahol tudnak. Csodálkozom rajtuk, nem tudom magamat beleélni az alja emberekbe. Vajon ők tudják, hogy aljasok?

Nem vittek el háborúba, nem kellett ölnöm, sem meghalnom, vagy nyomorékká roncsolódnom. Mennyi szerencsétlen embert láttam, szívem szorult el, s szinte kérdeztem: hogy lehet, hogy én nem estem bele ebbe a „szériába”. Annyi mindent kellene elsorolnom, ami nem történt meg velem s annyit ami megtörtént, hogy valóban zavarban vagyok. Kellene írnom a családról, arról a harmóniáról, ami Maricával³⁸ összefűz. Hála Istennek nem nagyvárúgyó, nem sarkallt rang és kitüntetés után, így van ez jól, mert igen rühellem akik fehér asztal mellett, társasági meghívásokban, bizalmas puszogásokkal „építik karrierjüket”. Nekem ilyen nem volt s nem is lesz. Még szegény Szüleim sem hitték el – nyugodjanak békében –, hogyha valami történt velem, kinevezés vagy könyv megjelenése, hogy én annak nem örvendek, hanem csak tudomásul veszem, mint elkerülhetlent, de fel nem bolygat. Két gyermekemről is hosszan írhatnék, remekbeszabott két ember! Maricát egyszer majd „felfedezik”, olyan miniatúrákat fest, amelyek közelítik a perzsákat, de saját stílusban. Nem meri kiállítani őket, mert ha valaki egy rossz szót is szólna róluk, egész életre elvenné kedvét.

Hogy nem lettem festő, hanem régész!? Jó volt-e nem-e, így voltak a dolgok, így alakultak, szintheogy nem volt beleszólásom önmagam életébe sem, talán-talán félnék voltam, talán-talán féltem attól, hogy kenyérborbába kerülök. Nem tudom, de jól van így, ahogy van. (Milyen szépen nekiindultam a magasságommal s most

³⁷ Fehér Géza (1890–1955) nyelvész, történész, régész

³⁸ László Gyuláné (szül. Vidra Mária, 1910–), a Képzőművészeti Főiskolára 1928–33 között járt.

összezavarodott a kép.) Egyébként, ha hagyatékomat egyszer számba veszi valaki, kiderülhet, hogy legalább annyi rajzom van, mint egy gyakorló grafikusnak, s – talán – nem is rosszak. De hát ezt én már nem érem meg, nem bánt, hogy nem emlékeznek meg rólam könyvekben s másutt, hanem azokat sorolják fel, akik abból élnek. Igaz is nekik szükségük van rá, nekem nincsen.

Barátom alig van, s aki van azzal is ritkán találkozom, barátaim a levelek. Ezekben „beszélgetem ki magamat”, egy barátom volt itt a festők közül Barcsay,³⁹ de egy fiatal festő olyant hitetett el velem, mi miatt barátságunk megszakadt (mintha én magamnak tulajdonítanám egyik nagy mozaikjának rajzát; igaz: én rajzoltam fel a 3-as minta után, de ez a festő úgy hallotta, mintha azt mondtam volna: én rajzoltam meg, marhaság, akkor sem kellene, ha nekem tulajdonítanák, egyszerűen azért mert más vagyok, és számomra rideg az a világ miben Jenő él).

Mikor jössz ismét Pestre, el ne kerülj (hát ezt meg miért írtam amikor tudom, hogy ragaszkodsz hozzá, mint múltadra emlékeztetőre s nyilván mint emberhez is).

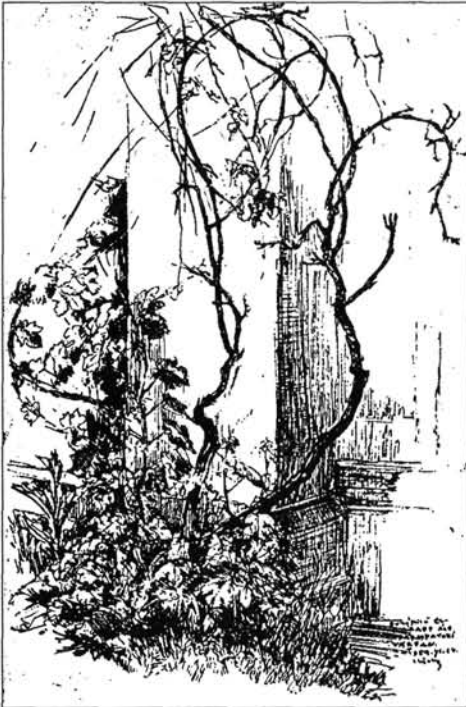
Lajoskám bevalom: vereséget szenvedtem, pedig amíg nem kezdtem írni, olyan folyamatosan elmondtam Neked, hogy milyen kivételes kegyelemben folyt életem s most be kell vallanom, meg-megbicsaklik a gondolat, kedvem szegte ez a tétovázás, talán egyszer majd folytatom, a magam „boldog ember életét”.

Most összesen 5 könyvem „fut” részben elkészültek, részben még meg kell írnom, részben a fényképek-rajzok hiányzanak. Kaptam egy bumerángot Ausztráliából, de ragasztott lemezből készítette egy „benszültöt” és néhány dobás után eltörött, pedig még ki sem kísérleteztem, hogy visszajöjjön.

Rézkarokat csinálók, hogy pótoljam a fizetésemet, most itt Kecskeméten már 5-öt csináltam (tájképek, mert az akt vonalrajzokat nem veszik). Sok-sok mindent szeretnék itt csinálni s úgy dolgozom, hogy a kikapcsolódás szüneteiben valami mást csinálók, úgyhogy reggeltől estig valamivel foglalkozom.

Írj, hogy vagy mit csinálsz, hogy történt meg veled az élet. Sok szeretettel, igaz barátsággal ölel és boldog Újszentendőt kíván barátod:

(László Gyula)

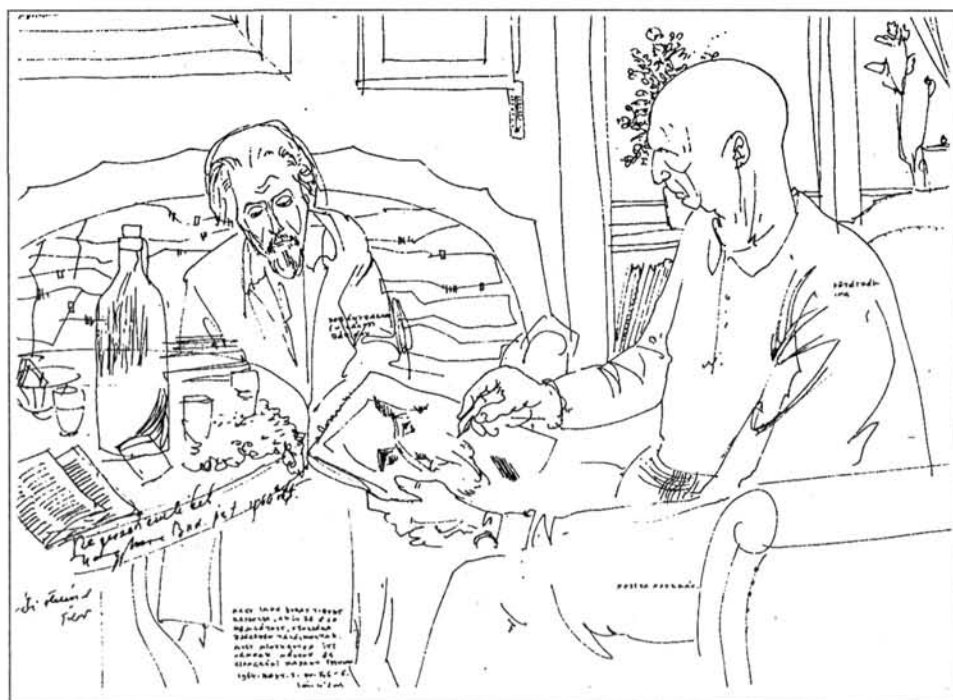

5. kép. László Gyula: Futószőlő, 1954. Sárospatak

6. kép. László Gyula: Kereszten, 1964.

³⁹ Barcsay Jenő (1900–1988), festő, az anatómiai rajz professzora (1945-től) a Képzőművészeti Főiskolán. László Gyula önálló könyvet is írt művészetéről: *Barcsay Jenő*. Bp., 1963.

7. kép. László Gyula: Zsögödi Nagy Imre Duray Tibort rajzolja, 1964.

12. Szalay Lajos László Gyulának
New York, 1976. február 11.

Kedves Gyula!

„Lelkem kedves gyerekemből sose lesz jó ember” Kérésedre, de meg a magam kedvéből is írott beszámolómat ezzel a nagyanyámnál divott, ridegségüket takaró nevelési elvvel kell kezdenem, mert az ebből az elvből fakadó gyakorlatnak köszönhetem gyermekkorom határtalan boldogságát és az egyedüllétnek egész életemen végig húzódo szeretetét. A „kulák” paraszt ezer gondjában nem lehetett a gyerekkel sokat bibelődni. Engem is magamra hagytak az öröklött ösztön és a tudatom ébredéséig már belém nevelt fegyelem védelme alatt. Személyes törődés helyett „Isten markába” helyeztek és ott tanultam meg a veszélyes környezetet tapasztalataim és fantáziám segítségével barátságossá szelídíteni. Hamarosan barátom is lett a rengeteg tárgy, a sok állat, a portából határrá tágult környezet. Szeretettel üdvözölt a szekér, a borona, a kasza, köszönt a jószág, a fa, a búzatábla még tarló korában is. Mögöttük ott játszott bújócskát a JÓ ISTEN, aki kézenfogva járkált a nagyanyámmal és amikor tudta, hogy másfelé figyelek, biztosan még beszélgetett is vele. Ebben a bukolikus világban az ég és a föld még tótágast is felcserélhető közelben voltak egymáshoz és hozzám is. Ha nagy dolgában egy-egy angyal kifáradt, biztosan a mi istállónkba jött lefeküdni. Az ökrök nagyot szuszogva, de helyet szorítottak nekik. Én nem láttam besurranni az angyalokat, de az ökrök szemében visszatükröződve azért észrevettem őket. A világ minden kincseért sem szoltam volna róluk senkinek; igaz nem is igen szólhattam volna, hiszen boldog egyedüllétemet nem zavarta senki. Nem is értek rá, gyűjtötték a vagyont.

Ez a gyerekistálló – mert gyermekszobám nem volt – mint csigán a háza jött rajtam mindenfelé. Alatta kuksoltam végig Tarnabodon az elemit, Miskolcon a gimnázium alsó osztályait. Nyaranta lementem Miskolcra Tarnabodra és csigaházamat újra töltöttem ficánkoló jókedvvel, akácvirág szagával és szénaillattal.

...amikor egyszerre betörte istállóm ajtaját a szörnyű vihar. Orkán erejű borzalmával lelkem nyugalmát lerombolta az „ismeret”, a „tudás”, az „ész”. Az ijedtében is gögös „felvilágosodás” sorompók ezreivel járhatatlanná kaszabolta bennem a boldogság útjait. A sorompók előtt meg-meg torpanó isten – egyre kisebb i-vel – lassan kiköltözött belőlem, de hiányát egyre nagyobb fájdalom formájában visszahagyta bennem. Sebzett kutyaként nyalogattam a sebeimet s mert hegedni sehogy sem akartak, másokkal akartam varat csókoltatni

rájuk. Hiába. A kancák öléből is egyedül létem boldogító istene után sóvárogtam. Dühvé növekedett keserűségben aztán nekivágtam, hogy szóróvel a harapást és...

...belevetettem magam a „tudományba”, hogy saját házában kapjam tetten Istenem hóhérvját. Suhanc Faust módjára turkáltam a könyvtárak dohájában. Nem metafora. A Miskolci Múzeum néhai könyvtárosa a ridegsége mögött csupa szív Leszich⁴⁰ bácsi ölszámra hordta le az olvasóba kétségbeesett kapkodásom szeszélyes ötleteit. Később főiskolás koromban is az elméleti órák helyett könyvtárakat bújtam. Fejér Lipót⁴¹ előadásait hallgattam, Hütl⁴² operációit figyeltem, hátha felbukkan valahol gyermekkorom apaszélid jó istene. A halott nélküli temetőnek ebben a sikító csendjében még az emlék sem pisszent. Az isten mintha durcás lett volna szinte megbántódva az oly mohón kutatott mindenség összes zugából visszahúzódtott, nincsenése oly tapintható volt mintha már valami lenne.

És a kőkemény hiánynak ebben a szurokként ragyogó töménységében lassan a tudomány maga kezdte leleplezni magát. Felfedeztette velünk, hogy a dolgok vélt valósága helyett értelmünk képzelgése a legprimitívebb mitológiánál is alaptalanabb mesék elmondásával szédít bennünket. Ahogy már Kant a „Tiszta ész kritikájában” kifejtette: értelmünk szerkezetében korlátolt és a valóság helyett csak az arról érkeztet ingereket tudja felfogni rábízva fantáziánkra, hogy a kopogó morse jelekből mekkora darabját tudjuk rekonstruálni a táviratot feladó végtelennek.

Gyermekistállóm lelki biztonsága után életem második nagy ajándéka volt, amikor kiüzött istenem helyét elfoglaló tudomány mindenhatóságában épp úgy elkezdtem kételkedni, mint a tudomány miatt kritika alá vett Isten mindenhatóságában. A tudománynak azt az ágát, ami éppen a tudomány végességét, eszközeinek és határainak korlátoltságát tárgyalja nevezzük episztemológiának; a tudomány tudományának, az ismeretnek az ismeret tárgytól független elméletének. Ez az episztemológia alig hogy beköltözött a lelkembe, elkezdte a nagytkarítást, kisöpörte a tizenkilencedik század gyermekded tudományimádatát, felnyitotta a tudományos romantika által emelt sorompókat, felszedte a csak pukkancs erejű, de azért ijesztő aknákat és lelkem régi lakója, az Isten, visszaköltözhetett tulajdonába; lelkem padlásán – ahová elzavartam – rárakodott port illedelmesen lesöpörte magáról és szinte elnézésemet kérte, hogy szörnyű harcban magamra hagyott, de mint ahogy tudnom illik és kell az én szabad akaratom őt is arra kényszeríti, hogy szabadságom rangját protekcióval ne csökkentsé. Együtt örültünk felszabadulásomnak és a katekizmus első kérdésére adott ősrégi válasz ismét tavaszi frissességben lengett mint egy diadalmi zászló: avégből jöttünk erre a világra, hogy Istent megismerjük, szeressük, neki szolgáljunk és ezáltal üdvözüljünk.

Hát a művészet, az kutya? Annak is helye volt és van az én világomban, de persze csak rangja mértékéig, és mint a megismerés eszközének csak a megismerés szolgálatában elért eredmény arányában. Az én megismerő készségem az episztemológia érzékletes oldalán működik, tehát sensorialis, empirikus, realista. Modelleken, krokikon, tanulmányokon át letapogatott örömteli megközelítése egy otthonos világnak, ahol a külső forma misztikusan klasszikus egybeeséssel utal a rejtett belsőségre. Ennek a belsőségnek a megközelítéséhez nem kell figyelésem tárgyát megölni, felboncolni, szétszedni. Az életet még himporától sem foszto meg mikor figyelem és a mezőt még leheletem sem borzolja fel, mikor örömmöm mosolygó csendjében hallgatom a fű növést. Ellentétben ősi ellenségemmel, az episztemológia másik oldalával, a konceptualissal, az analízis után szintetikussal, a racionálissal, az ideálissal, az intellektuálissal, aki figyelése tárgyát megnyúzza, feldarabolja és utána mint szemetet, eldobja. Egyébként most ezeké a világ. A művészetben, az életben, a politikában ezek operálnak és operációjuk tárgya egyre többször az ember maga, akinek testét tortúrával feltrancsrozják, lelkét analízissel szétszedik és aztán a rosszul összerakott előtt intellektuális révtület onánijával próbálják imitálni az alkotást. Hörögve persze, mert a kegyetlenségnek ennél a formájánál a hóhér is levegő után kapkod. Mint az áldozata, ő is hiába, ő is megfullad, ha szolgálata jutalmául később is.

Rajzaimat ismered, tudod hogy istennel vagy a sátánnal vagy képviselőikkel folytatott dialóg cryptogramjai, amik kacifántos kalligráfiajukat sebeimre hegedt varak mintáiból kölcsönzik.

Ez lenne a beszámoló a múltamról, ami határ és pihenés nélkül folyik bele a jelenembe. Ezt a múltat és ezt a jelent szerettem volna hazacsempészni, hogy a miskolci művésztelepen újabb rajzok csokrába köthessem a már nem messzire lévő koporsómra szánt koszorú számára. De nászurad⁴³ bizonyára felsőbb parancsból kidöregt engem a hazából. Kapitalisták seggét jó pénzért lucskosra nyalva elárultam az igazságot – lihegte – nyilván magnóba. Undorral fordultam ki és végleg. Ez pedig az epilóg. Isten velünk Gyula és persze mindenki ellenünk. Így rím az egyensúly, pláne ha minden súly egyen van.

⁴⁰ Leszich Andor (1880–1963) numizmatikus, történész, régész, 1907–49-ig a Borsod-Miskolci Múzeum őre, múzeumigazgató.

⁴¹ Fejér Lipót (1880–1959) matematikus, a kolozsvári, majd budapesti egyetemen tanított.

⁴² Hütl Hümér (1868–1940) híres sebészorvos, a Szt. Rókus Kórház I. sz. sebészeti osztályának (Szalay ott láthatta operálni) a főorvosa.

⁴³ Pogány Ödön Gábor művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója.

Szeretettel, igaz barátsággal ölellek
Lajos
a
Szalay

13. László Gyula Szalay Lajosnak
976. X. 15.

Ezelőtt fél órával szólt a telefon, Supka Magda⁴⁴ jelentkezett s mondta, hogy itt van Szalay Lajos felesége és szeretne velem beszélni. Megörvendtem s alig váltottunk néhány szót, kérdezte írtam-e Neked, mert hogy nem kaptál levelet és kétségbe vagy esve, hogy a háztömbben a neked – címzett levelek eltűnnek s ezután írjam oda az appartement számát is. Aztán megegyeztünk, hogy meglátogat ma délután háromkor, én meg megígértem, hogy írok majd neked. De gondoltam: miért „majd”, írok én most rögvest s akkor bizonyosan kézhez kapod.

Lajoskám!

Tegnap (14-én) volt 39. házassági évfordulónk és Feleségem (aki most kivizsgáláson kórházban fekszik) megvette nekem Ómagyar Mária Siralmadat!⁴⁵ Az Isten áldjon meg érette, hogy testet adtál a szónak s ezután majd rajzaidon keresztül él bennünk a szöveg. Te Lajos! Tudod te, hogy mit csináltál? Megdöbbenő, sugallóerejű, lenyűgöző rajzok! Hogy tudtad ezt? Számár vagyok, hát úgy, hogy Te vagy Szalay Lajos. Valóban: félelmetes megfigyelő vagy s aztán, amikor rajzá élednek alakjaid annyira hiteles emberek is – nemcsak vonalak –, hogy ez már súrolja a mágia határait. Én nem ez a természet vagyok: az egyes ember izgalma, alkata, arckifejezése nem raktározódik annyira fel bennem, úgy látszik én a mozdulatlanságot szeretem, nem a sodró erejű mozgást, a harmóniát, nem a csikorgó diszharmoniót. De éppen, mert „másik szölaból” élem az életet figyelem vágyakozva, hogy történik az első szölabban, abban amelyik a melódiát adja. Az enyém csak kíséret! Boldog vagyok, ha olyan műveket látok, mint most Mária Siralmad és büszke arra, hogy barátomnak tarthatlak! (Ez nem hajbókolás, csak meghatottságom keres szavakat s talán nem mindig a megfelelőket találja meg!).

Az elébb kicsit túlhajtottam a célon, amikor arról írtam, hogy az arckifejezések hidegen hagynának és csak a hófehér leánytest érdekelne. Ennek ellentmond sokszáz rajzom a kortársakról,⁴⁶ amelyekről azt mondják, hogy kitűnő jellemképek. Ezt én nem tudom, mert rajzolás közben nem is gondolok reá, csak addig rajzolólok, amíg érzem, hogy „olyan”, de nemcsak formavilágában, hanem kifejezésében is. Hogy hogyan lesz „olyan” azt bizony sem nem tudom, sem irányítani nem vagyok képes.

De hagyjuk magamat s kerítsünk sort reád. Hallom, nem kaptad meg leveletem, pedig igazán írtam „tanár úr kérem”. Így kedves Feleséged majd kezdedbe adja ezt az epistolát. Sok a dolgom, sokfélélt vállaltam: Szent László legenda,⁴⁷ Nagyszentmiklós,⁴⁸ Régészeti tanulmányok,⁴⁹ Művészeti tanulmányok,⁵⁰ Kettős honfoglalás,⁵¹ Csákkberényi temető, Régészeti Kézikönyv, Borsos Miklós:⁵² ime a készülöben lévő, elkészült, vagy csak vállalt könyvek. Nem baj január–februárban ismét elvonulok Kecskemétre s ott karcokot, metszek, festek és írok, bár faragni is jó lenne: az ad testet a testetlennek! Közben idehaza könyvespolcokat csináltam, vagy 7 méternyiit, de utána pillanatok alatt megteltek könyvvel, úgy hogy ami ezután jön, az megint a földre kerül, vagy a többiek fölé keresztbe. Tudod-e, hogy tavasszal vállaltam egy előadást Szalay Lajosról? Szép diaposzítívjeim vannak a Genézisből, s most majd csináltatok az Ómagyar Mária Siralomból is. Kohut Magdát⁵³ megkérem s ő a rajzok alá mondja majd a szöveget, csodálatosan beszél magyarul! Most fél egy, Feleséged 3-ra jön, tehát van idő bőven, hogy még beszélgessek egy kissé. Az idén sokfelé voltam Nyugaton: Belgium, Hollandia, Németország, Franciaország és Jugoszlávia. Nem tudom írtam-e Neked, – vagy megkaptad-e – hogy a legnagyobb benyomást az tette reám, hogy a régi nagy mestereket pályatársnak, kollégának néztem s néha fejcsóválva mondtam magamban: „de Kolléga úr (pl. Grünwald) hogyan rajzolhatta olyan hosszúra a

⁴⁴ Supka Magdolna (1914–) művészettörténész, több Szalay-kiállítást megnyitott s néhány cikket írt Szalay művészetéről, pl.: *Énekek éneke*. Szalay Lajos rajzai. Miskolci Galéria, Miskolc, 1991.

⁴⁵ Ómagyar Mária-siralom. Bp., 1975.

⁴⁶ László Gyula: Kortársaim. Petőfi Irodalmi Múzeum (katalógus), 1973. (E tárlat anyagát még többször bemutatták.)

⁴⁷ *A Szent László-legenda középkori falképei* Bp., 1993.

⁴⁸ *A nagyszentmiklósi kincs*. Rácz Istvánnal. Bp., 1977., németül, 1983; angolul, 1984.

⁴⁹ *Régészeti tanulmányok*. Bp., 1977.

⁵⁰ *Művészetről, művészekről*. Írások a képzőművészekről. Bp., 1978.

⁵¹ *A „kettős honfoglalás”*. Bp., 1978.

⁵² *Borsos Miklós*. Corvina, Bp., 1979.

⁵³ Kohut Magda (1928) színész, a Nemzeti Színház örökös tagja (1989).

kart. Csupán Leonardot neveztem magamban továbbra is Mesternek és féltékeny jegyeztem meg, hogy a Sziklás Madonna gyönyörű angyalának jobb lába nem a testből jön ki, nincsen helye sem elegendő: tükörképe a kis Keresztelő Jánosnak. Meg észrevettem – de szólni már nem mertem –, hogy Szent Annak harmadmagával földje nincsen rendben, réteges, hogy „alája menjen” az alakoknak, de bizony nem szerencsés. A Bacchus és a Szent János félig női, félig férfi mosolya megborzongatott. Hát így beszélgettem egykori elődeinkkel és mégis jó volt társaságukban lennem, ha néha idegesítettek is. De Velencében kimenekültem a San Marcóból, a Palazzo Ducaleból, mert nagy tömeg ember áramlott ott. Nizzában fürödtem a kavicsos tengerparton és csodásan emelkedett és sülyedt velem a hullámzó nagy víz, ezt még sohasem éltem át. Itt többször is együtt voltam François Gachottal,⁵⁴ egykori főiskolás francia tanárunkkal és magyar feleségével. Melengettük a régi emlékeket, de azok már csak aranylottak, nem melegítettek. „Emléked már oly módon aranylik, ha este véle búsan bíbelődöm” (Tóth Árpád). Igen az emlék lassan szómágiává változik, szavak idézik újra s szavakon hatódnak meg, nem is annyira az emléken.

(Ma reggel vettük le a falról egyik önarcképetem, amit Feleségem orvosának adok, merthogy pénzt nem fogad el: egyetemi tanár és volt osztálytársam), elnézegetem a képet – és sajnálom! Mégis csak egy darab az életemből. Emlékszem Medgyessy Feri bácsi mondta el, hogy kérdezte Nagy Baloghot, hogy miért nem ad el képet: hát eladhatom az életemet? – felelte, merthogy a képek voltak igazi élete. Hát így engem is elfog a szomorúság, bár nem tartozom a nagyok s megbecsültek közé, de jó nekem így.

Lajoskám, nem unod még azt az élveboncolást, fájdalomcsillapító nélkül? Gondoltam arra, hogy most öreg koromra keresem a kapcsolatot azokkal, akikkel fiatalon barátságban voltam, de aztán elhidegültünk, többek között Barcsay Jenővel is, aki egy hülye pletykának felült, mintha én azt mondtam volna, hogy én rajzoltam meg nagy mozaikját, holott én meg is írtam a Művészetben azt ami igaz: én rajzoltam fel a 3-as mintáról 1/1-be! De egye fene, ő sértődős én meg büszke vagyok, hát hadd fogjunk ismét kezét. Ő konok önmegetagadással művelte a piktúrát s jutott el végül a színek és formák hieroglifáiig, amit talán csak maga tud elolvasni. Értem én ezt is: családja tele volt idegbetegekkel, öngyilkosokkal s ezért félt az érzelmi képektől netán belevész ő is az örvénybe. Ezért száműzött képeiről mindent, ami nem kristálytisztá formá. S ezekkel a megtisztított formákkal játszik, ezeket ékel egybe, sőt egyidőben összeviszza vagdalt színes papírokkal is játszott képötleteket vadászva. Mindig mondtam neki: rajzold le Édesanyádat, amíg él, mire olyasvalamit felelt, hogy az nem művészi téma. Többször mondta nekem is: Gyuszi, mikor embert rajzolsz, ne gondoldj arra, hogy ember, csak a formát lásd. Hát ilyen különbségek vannak közöttünk s talán éppen azért voltunk vagy négy évtizedig jóbarátok. Panaszkodik Incze János⁵⁵ kiváló dési festő barátomnak, hogy nem értem a modern művészetet, egyszóval zsémbes öreg ember lett s ez bocsánatos vétek csupán.

Te Lajos! Van-e valami nagy terved, valami újabb sorozat, vagy majd összeáll magától? Érdekelne, hogy „nálad ez hogy van?”, merthogy én mindig vágyakozom arra, hogy összeszedjem amit tálentomként kaptam s valami maradandót hagyjak örökbe.

Tudod, nagy szomorúsága fiainak, hogy már 7 éves házások és nincsen gyermekük. Most 2 fajta külföldi orvossággal is próbálkoznak. Ha van szakorvos jóbarátod, érdeklődd meg ott is, hogy van-e spermazaporító medicinájuk.

Látod milyen szórakozott vagyok, most jut eszembe, hogy a Magyarok Világszövetsége feltehetőleg kiküldi jövő tavasszal az Egyesült Államokba s akkor László Gyula visszaadja Szalay Lajos látogatását! Tudod (ha nem tudnád tudd meg addig s írjad is meg) Leonardo Ginevra Bencije az egyik főok, hogy kimegyek. Fiatalkorom nagy élménye volt a Lichtenstein Képtárban Bécsben, aztán eladták Amerikának (Washingtonban van?). Másik ok, hogy van ott egy jóbarátom: Szalay Lajos. Voltaképpen azért küldenének ki, hogy honfoglalásunkról tartsak előadásokat, de én úgy gondolom, hogy akit érdekel olvassa el, ne várja, hogy kényelmesen, székében hátradőlve László Gyula úgy is elmondja s így szellemi erőfeszítés nélkül könnyen hozzájuthat ahhoz, amit tudni szeretne, esetleg még okos, vagy hülye kérdésekkel is zaklathatja, mert ő fölényben van az előadóval szemben, mert eljött, hogy meghallgassa.

No hát addig van az ami „szentbeszéd”, Isten tartson meg egészségben, hogy még sok Mária Siralomhoz hasonlóval ajándékozd meg magyar népünket.

Ölel

László Gyula

⁵⁴ François Gachot (1901–1986) irodalomtörténész, műfordító, a Képzőművészeti Főiskolán a francia nyelv tanára (1926-tól). Könyvet írt Rippl-Rónai Józsefről (Bp. 1945) és Ferenczy Béniről (Bp., 1948) is.

⁵⁵ Incze János (1909–1999) festőművész.

14. Szalay Lajos László Gyulának
1976. nov. 29.

Kedves Gyula!

Igazán szégyellem, hogy ilyen sokáig nem feleltem a feleségem által küldött leveledre, de éppen a feleségtől tudhatod, milyen bénító szörnyűségen mentem át az utóbbi időben – egy kálvinista pap becstelensége miatt. Most már kezdek magamhoz térni. Első dolgom, hogy írjak Neked.

Kérdésedre válaszolva: spermazaporító orvosság nincs. Itt hasonló esetekben az a gyakorlat, hogy valamelyik egyetemi kórházban az asszonyt mesterségesen megtermékenyítik. A testileg, lelkileg egészséges jelentkezőkből a kezelő orvos kiválasztja a megfelelő „donor”-t. Computerek segítségével igyekeznek elérni, hogy a donor és a törvényes apa korra, értelmi és testi adottságokra, sőt még arcra is hasonlítsanak. A donor, az anya és a törvényes apa nem tudnak egymásról. A titkosságot az ilyen szempontból nagyon kemény orvosi etika garantálja. Az én orvosom, aki magyar, úgy hiszi, hogy ezt a műveletet Pesten is meg tudják csinálni. Persze jó, ha Te egyetemi orvos barátainál érdeklődsz. A fent leírt módszernek az örökbefogadás fölött az az előnye van, hogy így a gyermek legalább félig a szülőké. Nagyon sajnálom, hogy közvetlenebb módszerről, pláne orvosságról nem írhatok.

Az Ómagyar Mária-síralomhoz készült rajzaimról írott lelkesedő és lelkesítő véleményedet nagyon köszönöm. Most hogy a papi fürtelem így a földhöz kent, tápáskodásban jóleső segítség reményt ébresztő elismeréssé.

Örülök, hogy jókedvű, optimista, teremtő tervekkel teli ifjú vagy. Örülök amerikai utazásod hírének is. Ha Isten segít mindkettőnket, akkor tavasszal sok mindenről megint elbeszélgethetünk. Remélem, hogy, bár csak a betegség szokott ragályos lenni, ezúttal az egészség is ragadni fog és megkapom Tőled elronthatatlan optimizmusodat.

Barcsayt sajnálom. Róla megmaradt emlékeim egy tiszta, becsületes ember képét őrzik. Kár, hogy ez a nagy művész és jó ember az öregség miatt zsémbes bácsivá roskadt.

Ami az én terveimet illeti: a lappangó zsarátnok alól megint fellobbant egy régóta vajúdo tervem. A szöveg nélküli önéletrajz. Képirásnak szánom, ahol a konjugált és deklinált vonal ábrázolás helyett cselekvéssé ragozza magát. Új műfajt és új kategóriát kellene teremtenem. Ez a teremtés persze szörnyű nehéz dolog, bár most egy kicsit biztatóbbnak érzem az állapotomat, mert életemben először akaratot is szándékozom a munkába vinni az eddig csak kizárólagos ihlet mellé. Ebben az önéletrajzban most mindent reszkírozhatok. A garast már letettem, sikertelenség esetén is az eddig csináltak megnyugtathatnak. Minden segítség nélkül, vallási és faji ellenségekkel szemben is megmutattam ki vagyok. Magyarország és Argentína rajzolásán érződik a hatásom, valamiségem mellett valakiségemnek is nyoma van már. Ha még valami többet csinállok, az már saját magam fölé nőtt újabb magam leszek. Tehát neki a munkámnak. Én is árok, magammal ásatok magamban. Rétegeimben elborított magaim fekszenek: mihelyt lehúzom róluk a földet, nyomban talpra állnak és az önműlt emlékezés konfektio ruháiban díszelnek. Ez lesz e legnehezebb: lefejtetni róluk ezeket a hamisított ruhákat és a poros, de igaz régiibe visszarázni őket. A szörnyűségekre könnyű lesz visszaemlékezni, még őszintén is, de ahol szőgyellni kell magamat, ott a pírba borult bőromet is másra szeretném ráhúzni. Ez persze már nem grafikai probléma, erkölcsstani rajz pedig úgy sincs: tehát fel a fejjel és úgy hazudni a világnak, ahogy magamnak is hazudtam. Az a hazugság őszinte része volt az életemnek, tehát őszinte része kell hogy legyen életrajzomnak is. Igazat mondani most visszamenőleg, az lenne a legnagyobb hazugság. No nesze minden, fogd meg jól. Ez az igazán nehéz, mert a semmit könnyebb lenne megragadni, mint ezt a cseppfolyósan tömény mindent. Az önéletrajzom nem lesz a fülgyónás ősi őszintesége. Nem. Olyan lesz mint egy modern pszioanalitikus hanyatt fekvés. A valló és a vallató egyformán kancsalul fog belebámulni a ragacsosan teli ürbe.

Eleinte olyannak szántam az önéletrajzomat, mint Don Quijote utolsó percei. Egy mosolygó felismerése annak, hogy a lovag úr viszonya az igazsághoz hazug volt és ebben a felismerésben a lovag úr egy perc alatt megbocsátja magának évtizedek rózsaszínű hazugságát. De most rájöttem, hogy mi nem spanyolok vagyunk, hanem magyarok. Mi nem bocsátjuk meg a hazugságainkat, nem, mi tovább hazudunk és hazudva megyünk át a másvilágra, hogy inkább a megérdemelt pokolba jussunk, mint a meg nem érdemelt mennyországba. Hogy legalább egy dolgunk sikerüljön tökéletesen: a sikertelenség. Hogy reménytelenségünk vakondstötét bársonyát be ne szennyezze egy makulányi fehér reménység se.

No eleget voltam odalant: ideje hogy felzuhanjak ebből a sötét költészetből a kibíratóbb valóságba és folytassam az életet és annak az életét, a munkát. Vonalassá válok, hogy hü is legyek valamihez és rajzolok. Dudafújott rajzokat rajzolok, mert éppen pokoljárásból tértem vissza és magamhoz.

Űde balsamként hat leveledben a Tóth Árpád idézet. Pedig ő is emlékezik. De ő költő és fájdmára gyöngyöt sír, amin legalább a szem gyönyörködve elidőzik.

Figyelemmel olvasom a régi mesterek munkáin érzett csalódásodat. Nem tudom, hogy igazad van-e, vagy csak elvesztettünk valamit. A csodálkozni tudást. Heidegger írja egy helyen: „Szívesen beszélek a metafizikáról bármikor, de csak olyan közönség előtt, amelyik a metafizikára fel van gerjedve.” Vagy: a legtöbb nő örömmel veszi a legérzékibb szavakat is, ha éppen igazul, de rögtön pofonnal reagál, ha hidegségében akarod

elkapni. Talán mi már ilyen csodálkozás és izgalom nélküli állapotban nézzük a műremekeket és kritikusan nézzük mint koitus után a nő testét, vagy nagy falás után a teli tálat.

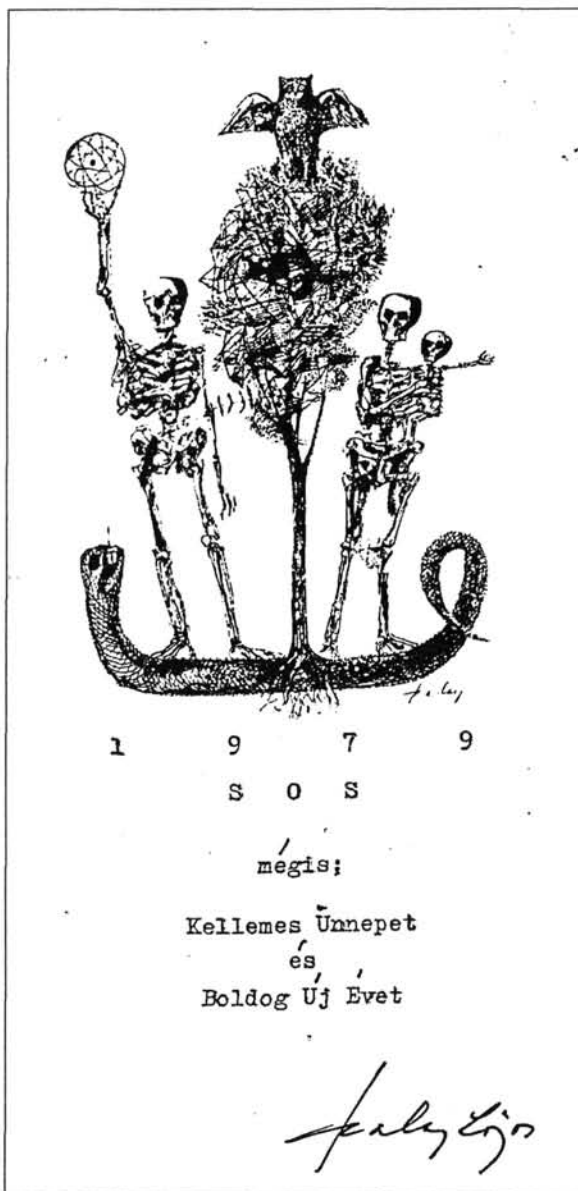
Jól benne vagyok az estében, még inkább az éjszakában és már ideje is, hogy leveletem befejezzem. Búcsúzó is Tőled. Minden jót kívánok. Egészséget és gyarapodó fiatalágot, jó munkát.

Ölel

Szalay Lajos

Legújabb kiállításod katalógusát megkaptam. Nagyszerű. Engem legjobban a boríték belső oldalán lévő rajz kapott meg, mestermű – gratulálok.

Lajos

8. kép. Szalay Lajos:
1979 (Újévi üdvözlőkártya)

15. Szalay Lajos László Gyulának
1978. dec. 21.

A hírek miatt, amiket kaptam Felőled és a levelek miatt, amiket nem kaptam Tőled, már nagyon aggódtam Érted. Most örömmel hallom és olvasom is, hogy jól vagy. Legközelebb, ha nem is vagy ormitológus, ugyan ne darvakkal, de darukkal emelgettesd szakmád oszloposágait.

A másik oldalból láthatod, hogy tíz évvel ezelőtt készített rajzom kitaró pesszimizmusom miatt egyre aktuálisabban feketélik. Az Úr 1979-ik és a post Cristian éra 462-ik uratlan évében (15–17 Luther 95 pontja) a paradicsomi alma kezd beérni. 45. augusztus 6-án egyik rothadt alma – gomba és bomba formája volt – lehullott, helyesebben lehullajtódott. Emiatt a hagyományos B.U.E.K.-at nyugodtan úgy olvashatjuk, hogy BUJJÉK gombabiztos fedezékbe, ha ideje és ina engedi.

Ennek ellenére vagy magyarabbul trotz dem, mégis boldog Új Évet ismétlek.

Minden jót kíván és ölel régi (és most már ósdi is) barátod

Szalay Lajos
és Juci sodródott

16. Szalay Lajos László Gyulának
New York, 1979. március 11.

Kedves Gyula!

A „két évvel fiatalabb pályatársat” helyesbítenem kell. Több egybehangzó lexikon szerint minkből a helyesbített 1910 márciusának majdnem az idusán született, helyesbítő jómagam pedig 1909. február 26-án. Mivel már lexikonban vagyunk és ezért szinte halottnak számítunk, nem igen van módunk arra, hogy világgá kürtölt adatainkon változtassunk. Bele kell nyugodnunk, hogy kettőnk között a korkülönbség egy év. De hát nem is a különbség nagy, vagy kicsi, hanem a hatvankilenc és hetven évek sokak. Fennállásunk fél évszázados fordulóját nagyobb lelkesedéssel ünnepelnénk. Igaz, voltunk mi ötven évesek is és akkor sem tomboltuk magunkat örömlünkben az égig. Akkor meg nyilván süldő gyerekek szerettünk volna lenni, pedig kamaszkorunk és ötvenedik évünk között eltelt időnk jó néhány évét nem igen lett volna érdemes megismételniünk.

Ezek szerint tehát nemcsak, hogy nem nyugszom bele a két év különbségbe, hanem még én is csatlakozom előresiető barátaidhoz és én is hetven évesnek veszek Téged is. Persze jövőre megint felkereslek a levelemmel, de addigra már megszokod a hetven évedet és a jókívánásokat nem fogja megkeseríteni az elszállt fiatalság utáni nosztalgia.

Ennek következtében hetvenkedjünk csak szépen együtt és mindkettőnket Isten éltesen. Mégpedig, ha kívánságunkat nem veszi bűnnek, sokáig.

Közben hetven éved bizonyítékát olvastam az Új Tükörben és ha nem is tükrözi pontosan a tényeket, az a tény, hogy hetven évesnek hisznek, alázatossá kell hogy tegyen Téged is a látszat hitető hatalma előtt. Legfeljebb hozzátehetjük: kora, korahetven év.

Mellesleg ez évben engem is ünnepelni fognak. Az év második felének valamikorján. A kiállítást rendező Fehér Zsuzsa még nem írta meg a pontos dátumot, sem a felelős P.Ö.G.⁵⁶

Hetven éves korban, ha nem is illik, de szokás valamilyen visszatekintéssel számavenni a múltat. Különösen művészeknél van ez szokásban, leginkább azért, mert ennyi idő alatt még a legszívárabb talajon növő fa is terem valamit és, ha gyümölcse nem is szolgált országos táplálékul, a lehullott podvása arra legalább jó, hogy erjedt pálinkája mámoros magahitegetéssel pótolja a szüret hiányát.

Nos: szüretem nem volt, hullott almáim cefréjéből még önámító részegségre se jutott. Estemtől csak kiskörű karikák gyűrődnek. Mindegy, hogy miért szűkek a gyűrűk. Akár mert én voltam könnyű, akár mert a nekem jutott pálya vize csak sekély pocsolya volt; visszhangom hullámai magukba hulltak az első hitvány kör után. És hogy még koszorúmra se teljék a saját sfómra, szegényebb vagyok mint a templom egere. Mert annak legalább temploma jutott.

Ez nem dicsekvés és nem panasz. Egyszerű tájékoztatás a hetven év jogán és kötelességén.

Véletlenül és az Irodalmi Lexikonból tudtam meg, hogy Te is pisces vagy, akár csak én. Ugyan Te sem hiszel az asztrológiában, szintén akár csak én, a halak jegye sok igazsággal is egybeeshető, bár babonás, játékot enged meg a művészek alkatának megértéséhez segítő metaforák terén.

Ez a kétszemélyes egyesszám és egyszemélyes többesszám lehetővé teszi, hogy szkizofrénia veszélye nélkül játszadhassunk másik magunkkal, akárcsak macskáivá vált Karinthy. Ez az önmagunkat kívülről nézhető kettősség lehet a forrása a művészi ösztönünknek, hiszen így alkotott munkáinkon keresztül tudjuk

⁵⁶ Szalay Lajos második önálló kiállítása (katalógussal) 1980-ban volt a Magyar Nemzeti Galériában. P.Ö.G. = Pogány Ödön Gábor

magunkat a saját ölünkben ringatni. És még ilyen szépet is tudunk mondani – megint a la Karinthy –, hogy két hal azt álmodta, hogy én vannak.

Persze énnám ezek a két halak egyebet is tudnak. Például egyikem a másikat felelősségre tudja vonni és éppen a semmit nem, vagy nem eleget csinálás bűnében. Bibliai talentum példázata a külső sötétségre vetett magát spórolóról.

Mert csak így tudom magamnak is megmagyarázni elképzelhetetlen sikertelenségemet: valószínűleg nem tettem eleget, vagy nem eleget tettem a hívó szónak. Ha egyáltalán volt hívó szó, ha volt egyáltalán hivatás. És ha esetleg hivatott voltam, de nem voltam választott? Igen, persze, most jutott eszembe, helyesebben az eszem most jutott bele a felismerésbe, hogy igaz is, hiszen nem tartozom a választottakhoz. Bene dictum. Amen.

Ebből az emelkedett szörnyű igazságból visszazuhanok hetven évem örömtelibb kibírhatóságába: nevezetesen és újfent a jubileumi kiállításomra, meg annak rendeződő és rendezhető, talán rendezendő körülményeihez. És itt a segítséget kérem – persze kizárólag csak akkor, ha minden lekötelezettséget provokáló lehetőség eleve ki van zárva.

1962-ben volt Illés Gyula hatvan éves. A Münchenben kiadott Új Látóhatárba húsz rajzot készítettem erre az alkalomra, egy párisi kiadásba is rajzoltam egy pár munkát és new yorki szereplésére is adtam egy műsort fedő rajzot.⁵⁷ Ingyen mindegyiket. Ez egyébként természetes is. No, most megkérhetném druzsádat, hogy a neki olyan könnyen elérhető folyóiratok valamelyikébe írhatna rólam, vagy hozzám valamit, ahogy – egyébként kérés nélkül és spontán – Somlyó György a saját lapjában – Arion – és az Új Tükörben tette, és február 6-án a televízióban. Igaz, hogy ez a kérés kissé szégyenletes a részemre, de lehet, hogy Illés csak egy kis célzásra vár, hogy eszéből a kedvébe is juthassak. Igaz az ő kedvence Csernus Tibor,⁵⁸ de azért én nem látok összeférhetetlenséget kérésem teljesítésében.

Születésnapomra frott jókívánságaid nagyon köszönöm, és mint egyenlőre csak tiszteletbeli hetven-évesnek, de előlegben, mégis viszont kívánok Neked is minden jót.

Lajos
a
Szalay

17. László Gyula Szalay Lajosnak
1979. IV. 3-án

Szalay Lajosnak New Yorkba írt levél, amelyben beszámolok neki Illyés Gyulának írt levelemről s ezelőtt 5 perccel történt telefonbeszélgetésünkről s aztán írok, ami eszembe jut s gondolom, hogy érdeklí ö!

Kedves Lajos!

Talán egy hete – leveled vétele után azonnal – írtam Illyés Gyulának egy levelet s ebben első helyen, leveled alapján, megírtam, hogy illendő lenne, hogy megemlékezék rólad. Nos, mivel úgy is el kell hozzá mennem, ma felhívtam telefonon. A beszélgetés így zajlott le: „Szervusz Gyula, Szervusz Gyula. Köszönöm leveledet, s ugy-e három kérést írtál abban, az első volt Szalay. Tudod én képzőművészetről nem írok, mert nem értek hozzá s nem is ismerem Szalay Lajos új dolgait. Szívesen felviszem hozzád albumait – mondtam – Nem, más utat választok, hogy megemlékezek róla, s közeljövőben, bár most jöttem ki a kórházból, egy hétig feküdtem bent – mi bajod volt, – ezt telefonban nem mondhatom – szóval írd meg Szalaynak, hogy megtalálom a formát arra, hogy köszöntsem őt. Mi is volt a második? Medgyessyről vers a könyvem elé. – Te hát én már írtam Medgyessyről, éppen neked, – tudom, hogyne tudnám –, de annyi a magam vállalta dolgom, hogy ezt nem tudom vállalni. – harmadik? Nos az, hogy új könyvemet elviszem neked. Ez nagyszerű, hívj fél majd a hónap végén, mert most orvosom még a beszédet is megtiltotta. Gyere majd végrehajtjuk a harmadik honfoglalást. – Én: éppen ezt csináljuk! Ó: vedd tudomásul, hogy változatlanul tisztelőid közé tartozom. Én: hidd el te is az enyéim közé. Isten áldjon, gyógyulást és kézsókom kedves Feleségednek, Ó: részemről is és várlak, Szervusz!” Nos, ez a majdnem szóserinti emlékezés a néhány perccel ezelőtti beszélgetésre, egyszerűen, ha nem is abban a formában vállalta, ahogy gondoltuk pl. egy vers formájában, nem mulasztja el, hogy írjon rólad.⁵⁹ Írnék én is, de a Művészettel nem tartok kapcsolatot, a Tiszatájban pedig írtam már. Látod igazad van: ebben a pillanatban írtam fel ápr. 9-re (hétfő), hogy beszélni Juhász Ferivel – a költővel –, hogy az Új Írásban

⁵⁷ Szalay Illyés-illusztrációihoz lásd: 25. jegyzet. *Egy mondat a zsarnokságról*. Illyés Gyula és Weöres Sándor verseit mondja című lemezborítót (ADY Records orop 107) is Szalay-rajz fölhasználásával adta ki az Occidental Press (Washington, 1975.)

⁵⁸ Csernus Tibor (1927–) Kossuth-díjas festőművész, 1964 óta Párizsban dolgozik.

⁵⁹ Illyés Gyula végül is írt egy rövid köszöntőt Szalayról, lásd: *Szalay Lajos*. Miskolci Galéria, 1992. [10].

9. kép. László Gyula: Szalay Lajos, 1975.

közöljön rólad hetvenedik évad alkalmából egy kiváló szerzőtől való írást, aki természetesen László Gyula lenne!⁶⁰ Tehát hétfőn telefonálok. Mindezt lehet, hogy személyesen is megbeszélhetjük, mert ha Isten segít, akkor szeptember közepén egy napra megint New Yorkban leszek Latin Amerikából való visszatértemben.

Tudsz-e valamit a kis Salainoról? Ősöd lehetett? Leonardo da Vinci tanítványa volt, az olaszok ugyan kardoskodnak, hogy talián volt az istenadta, de a magyar műtörténészek egy része hazánkfiának, zalai szerzetesnek tartja. Műveit nem ismerem, de – most viccen kívül – ha valaki a Szalay névnek dicsőségére van, az Te vagy kedves Barátom, aki a földkerekség egyik legnagyobb rajzolója vagy! Merem ezt mondani, hiszen magam is a rajzolóok céhének tagja vagyok, de klikken kívül!!! Becsületből küldök be, ha felkérnek grafikai kiállításra, s hidd el jó dolgokat. Most is küldtem be négyet a Galériába, de Csohányék⁶¹ hármat kiszűrtek, jelezvén ezzel, hogy nem üti meg az ő mértéküket! Kedvem volna nevetni, de aztán közömbösen hagyom, hiszen ő egyszerűen nem tud rajzolni, ízléses és kevésbé ízléses, modoros „rézkarcai” bizony hogy unalmasak, megjásztott népi naivságukkal. Idehaza voltaképpen csak néhányan tudunk rajzolni, elsősorban Szabó Vladimír, aztán én és Feledy,⁶² Würz⁶³ és a fiatalok néhányan. Reich Károly⁶⁴ nem számítom közéjük, mert üres rutin, amit csinál s úgy tesz, mintha Picasso utánozta volna őt. Te, Lajos, hogy Picasso milyen ördögien nagy

mester volt! Éppen nálatok vannak csodás korai dolgai. Később slendriánul kente fel a festéket, hiszen úgy is tudta – meg sem szárad és már viszik számolatlan dollárokért!

Volt itt Szegeden egy nagy kiállításom gyermekkoromtól máig. A pestiek egyszerűen nem vettek tudomást róla. Borsos Miklós pedig szép előszavában jól látta meg, hogy nem arról van szó, hogy egy egyetemi tanár rajzol is, hanem a rajz és festés, és a szobor egyenrangú társa tudományos munkásságnak, úgy mint mestereknél a régi reneszánszban. Akkor nem mondták, hogy festő ne tervezzen épületet, vagy ne faragjon szobrot, ne kutassa az anatómiát, sőt kissé lenézték azt, aki csak egy művészetet művelt. Természetesnek vették, ha szépen pengeti a lantot, ha Dantét magyarázza, ha a költők versenyében is megállja a helyét. Ma mindezt úgy értelmetlenkedik, hogy a két területből az egyik csak „hobby” (utálom ezt a nyegle szót!).

Te a minapjában jutott eszembe a következő tény, Medgyessy könyvem utószavában írják róla. Régen a művészek fel voltak mentve a lét nagy kérdéseinek feszegetése alól, hiszen a Biblia, hit mindenre felelt. Ők megmaradtak alázatosan a maguk mestersége, művészete mellett. De amióta hitevesztettek lettünk a művészek szinte kötelességüknek érzik, hogy olyan kérdéseket feszegetsenek munkáikban, amihez nem értenek: pl. tér és idő, a kozmosz mindennapi életünkben, tárgyaltalan erők hatása mindennapunkban, mobil műalkotás, és a jó Isten tudja mi minden derül ki a címeiből! Mert nagyrészt ezek csak címek. De mindegy, úgy érzik kötelességük beleütni orrukat a lét legsúlyosabb kérdéseibe, mert nem kapnak már választ senkitől reá. Hát ezen a címen lepi el egy sereg dilettáns szépséges céhünket. Lám Medgyessy érintetlen maradt e divattól s talán éppen ez a nagy tisztasága és ereje. Ő figyelte a látott valóság viselkedését, a forma számára a lét kifejezője volt s nem kezdett teoretizálni „mélységekről”, amelyek rendszerint műkedvelői álarcosbálok. Te Lajos, annyira izgat most ez a gondolat, hogy megkérlek, amint elolvastad leveletem, azonnal ülj neki s írjad meg, mi a véleményed erről? Tehát, hogy korunk művészetének haláltánc, gyökértelensége abból adódik, hogy elveszítettük a Teremtőt!

⁶⁰ László Gyula végül is a Kortárs hasábjain köszöntötte hetvenéves barátját: *Rajzművészetünk Villonja: Szalay Lajos*. (A hetvenéves mester köszöntése). Kortárs, 1979/12.

⁶¹ Csohány Kálmán (1925–1980) grafikusművész.

⁶² Feledy Gyula (1928–) Kossuth-díjas grafikusművész.

⁶³ Würz Ádám (1927–1994) grafikus, könyvillusztrátor.

⁶⁴ Reich Károly (1922–1988) Kossuth-díjas grafikusművész.

Szabó Gyurival⁶⁵ beszélte-e? Nagyon várom diapozitívjait, hiszen azért nem vettem, mert ő azt mondta, majd ő elintézi! Te előtte ne szólj Beginékről, mert felesége is e nemes fajta leszármazottja, s nyilván zokon venné, ha megmondanád véleményedet! Nem mindenki Borvendég Piri, aki fölényes intelligenciával áthidalja a szakadékokat!

Én most Medgyessyről írok egy könyvet, csak azért vállaltam nehogy valamilyen nyálas lipótvárosi polgár-műtörténész megírja róla, hogy Vedres Márk, vagy éppenséggel Bokros-Birman tehetséges tanítványa volt, de azért a magyar művészet nagyjai mégis az előbb említettek.

Arról van szó, hogy augusztus vége szeptember elején egy nagy előadókörutat szerveznének részemre s ez kezdődne Argentínában és végződne San Francisco-Los Angelesben és hazafelé jövet megállnék New Yorkban egy napra (Metropolitan Múzeum + Szalay Lajos, lakás talán Püskiné.)

Most több dolog foglalkoztat elsősorban egy kis guggoló leányka szobor. Minden nap dolgozom egy keveset rajta, nézegetem észreveszem ezt vagy amazt s már nyúlok is a plasztelinhez, magyarul: gyurmához!

Östörténet könyvemet most gépelik. Eddig minden munkámat magam gépeltem le, de most már takarózkodni kell az időmmel, úgyhogy világos – sűrűn gépelt – szöveget adok javításokkal s valaki nyomdai módra legépeli számomra, igaz fizetni kell érte, de hát megteszem inkább, mert hiszen nálatok találták ki, hogy „az idő pénz”. Lám ez nem szerepel a nagy filozófusoknál amikor az időről értekeznek! Tényleg Lajos, melyik rajzodról szeretnéd ha írnek az Új Írásban? De olyant írj, aminek reprotja megvan nekem, valamelyik könyvedben, még azt is megtenném, hogy első gépelésben elküldeném neked, hogy ellenőrizd, igazat írtam-e s aztán visszakapva a kéziratot gépeltetném le véglegesen. Nem találok jónak ezt a gondolatot?

Kedves Feleségednek kézcsók, egész családnak baráti ölelés, s maradtam szeretettel, barátsággal, a régi:

(László Gyula)

18. Szalay Lajos László Gyulának
New York, 1979. április 20.

Kedves Gyula!

A harmadikán kelt leveledben érintett problémákra sorjában válaszolok:

Köszönöm, hogy közbenjártál Illés Gyulánál. Biztosan betartja az ígéretét.

Bármennyire szeretnék is Veled újra találkozni New Yorkban, ez most nem igen lesz lehetséges, mert szeptemberben a kiállításom miatt otthon leszünk.

Már csak a kiállításom miatt is nagyon jól jönne a cikked. Rád való tekintettel Juhász közölné is. A Corvina-Művészet Kiskönyvtára 84-es száma rólam szóló monográfia. Ebben a 3. (a látogatók szinte tükörképei a betegeknek az együttérzés miatt), a 20., 21., 23. (közvetett önarcképem), 30., 49. mind alkalmas arra, hogy ha kedveddel egybeessenek írhas róluk.

Salaino, franciák szerint: Salai. Egy angol művészettörténész úgy hiszi, hogy mindazok a rajzok, amelyeken nem szembeszökő a balkezesség, Salaino rajzai, aki egy Nagy Lajostól Nápolyban hagyott magyar katona leszármazottja. Második nápolyi hadjárat 1350. Salaino született 1480-ban. 130 év nem nagy idő. Apai nagyapám 1818-ban született és ma 161 évvel többet írunk. De, és, sajnos: a Times magazin által 1968-ban kiadott Leonardo szerint a tökéletes szépségű (Vasari) fiú eredeti neve Giacomo Caprotti azért lett Salai vagy Salaino – olasz jelentése ördögi –, mert egy minden hájjal megkent csirkefogó volt. Leonardo 1490-ben szinte formáság nélkül örökre fogadta a kitünően rajzoló tíz éves srácot és apai vaksággal tartotta ezt a gazembert, aki még a halálát is sietette az öregnek. Bár huszonhat évig élt Leonardo lelkén és kenyerén, 1516-ban nem ment vele Franciaországba. Az egyedüllét keserősége aláasta Leonardo erejét és életkedvét. Hát így állunk mi magyarok a világban.

Szegedi kiállításodról én ugyan olvastam valamit, de éppen csak tessék lássék. Úgy látszik valami jó fát tétél a tűzre és érdemekben vagy bűnös a műtörténészek előtt, akik valóban csak mű történeteket írnak szívesen.

Szabó Györgynek azon melegében átadtam a leveledet és ő meg is ígérte, hogy nyomban elküldi másodszer is a diapozitíveket. Püskiék⁶⁶ szerint nem csak a felesége, de ő maga is Árkádia ligetén született, és emiatt persze burokban is.

A Medgyessy könyvedhez frándó utószóhoz talán hasznos ideákat adhatok. Engem most nagyon foglalkoztatnak a tudattal és az agyvelővel kapcsolatos új felismerések és elméletek. Különösen a kétkamarás agyvelő és az ebből következő most még beláthatatlan lehetőségek izgatnak. El is olvasok minden elérhető a témáról. Eszerint: agyvelőnk jobb és baloldala nem egy egység két fele, hanem külön-külön, egymástól szinte teljesen független, önálló két személyiség, amik, vagy akik a corpus collosumnak nevezett vastag idegkötegen

⁶⁵ Szabó György (1932–) író, szerkesztő, képzőművészeti szemleíró.

⁶⁶ Püski Sándor (1911–) könyvkiadó, 1970-től 1989-es hazatéréséig New Yorkban tevékenykedett.

keresztül kapcsolatban vannak egymással és egymás kölcsönös hatásával. 1961-ben egy epileptikus hatásosabb kezelésének az érdekében a beteg corpus callosumat elvágták és akkor döbbsenek rá, hogy a beteg agyveleje és tudata nem két félre szakadt, hanem két külön önálló személyre.

Persze azt nagyjából eddig is tudtuk, hogy bizonyos képességek az agyvelő bizonyos helyeihez kapcsolódnak, hiszen szélében ismert volt, hogy baloldali agyszélhűdés a beszédképesség elvesztésével jár. Empirikus úton ma már nagyjából megállapított, hogy a bal félfoldal a nyelvkészség, a matematika, a logika, a tudomány oldala, a jobb oldal viszont a teljesség, az egészség (nem a betegség ellentéte, hanem a részesség antonymje) analízis helyett integrál, folyamatos időrend helyett inkább az egyszerűség (nem egyszerűség, hanem szimultánság). Ezért az egyszerűségért érthetjük meg a filozófikus beszélgetésre alkalmatlan, mert jobboldali magyar lélek hatalmas lírikus készségét. A lírai vers az elmondottat a ritmus és a rím erejével jelenben tartó forma, ami megadja a, bár sorjában elmondottak az egyszerűség zsongását. A magasba szökött lélek egyszerre éli az alatta látottak összességét, ellentétben a tetüként mászó regény vonalon vándorló, időt fogyasztó meséjével. A versnek tehát nincs se eleje, se vége, se közepe, csak mostansága és vansága van.

Folytatva a jobboldali agyvelő képességét: ott székel a művészet, a művelői készség, a térben tájékozódó testi ügyesség (ügye van neki, nem problémája). Ott székel a misztikusnak nevezett éber szendergés és ott székel a vallási élményre való alkalmasságunk. Ott székel a (később látni fogjuk) hangjával képviselt Isten.

Aból a már említett tapasztalatból, hogy baloldali agyszélhűdés esetén a jobb agyfélteke nem veszi át a beszéd irányítását, azt kell következtetnünk, hogy a beszédre csak a bal agyfélteke specializálódott. És ez gyakorlatban így is van. De a jobb agyfélteke is rendelkezik azokkal az anatómiai járulékokkal, amik a beszédkészséget a baloldalon dirigálják (Wernicke sziget, Broca sziget). Miért nem beszél a jobb agyfélteke mégsem? (Kb. tíz éves korig a jobb agyfélteke még átveszi a sérült bal agyfél beszéd-szerepét, de később már az agysérült végleg néma lesz.)

Erre a valóban észbeszélő kérdésre egy pszichológus felállított egy elméletet. Az mondja Julian Jaynes (egyetemi tanár) a Tudat eredete a kétkamarás értelem taglalásában című munkájában, hogy a jobbkamra beszédkészségét vallásos kultúrák élő idejében (kultúrák, nem civilizációk) az Isten hangjának tulajdonított és hallott teremtő és irányító feszültségünk használta arra, hogy skizofrénia nélkül ketté válva saját magam jobb részével, tekintélyi hatalommal irányíthassam esendőbb, mert spekuláló balfácán magamat.

Ez a jobboldalról jövő hang volt az, ami a prófétákat, sibillákat, a vallások nagy szentjeit, a vértanukat erőben és elhatározásukban tartotta minden ésszerűen ajánlatos meggondolás ellenére is. Nyilván ez a hősöknek is a lelkesítője, nem a harci trombita.

A jobbágyság „sötét” középkor balagyas felvilágosításával azonban elkezdődött a jobb agyfélteke fontosságának és befolyásoló hatalmának a csökkenése. A reneszánszban már a balfélteke egyenrangú párja volt a jobb féltekének, a reformációban már túlsúlyba került és a francia forradalom idején már az ész (a bal félteke) került istenként az oltárra. Azóta, de különösen a tizenkilencedik század óta az ész elől állandóan hátrál a jobboldali Isten, a vallás és karöltve járó társuk, a művészet. Csak az utóbbi időkben és inkább a betegségekől és haláltól való vinnyogó félelem miatt megindult egy most még csak homályos vágy a jobboldali varázsos boldogság testet, lelket megnyugtató ereje után. Drogokkal (nem kábító szerek, stimulánsok) szeretné az ember visszacsempészni magát az elveszett paradicsomba. Emlékezz csak milyen, a mai jövőbe látó, jelentése volt az eredendő bűnnek. Ettünk a tudás (jót-rosszat tudó balagyvelő) fájának a gyümölcséből. A Genézisben még felmordul lelkiismeretfurdalás formájában a jobboldali isten hangja. De aztán az ószövetségen keresztül egyre inkább gyengül. Hiába jönnek új és új próféták az isten egyre hátrál és végül kétségbeesett jobb agyféltekénk megteremti a megváltót, akit a bal agyfélteke dörzsölt eszű balosai végül is kivégeztek. Ez a zsidóság szörnyen kínzó lelkiismeretfurdalása. Az ősi időkben megölte tudásával a jobb agyfélteke istenét, aztán megölte azt, aki ezt a jobb agyféltekék istent vissza akarta helyezni régi rangjába és hatalmába. Érdekes, a zsidóság elvesztette ugyan istenét, akivel valamikor beszélő, tehát megszólítható viszonyban volt, és most már a nevét sem meri kimondani. Tudja, hogy hiába venné. (Isten nevét hiába ne vegyed.) Elvesztette istenét, de nem vesztette el vallásos élményének az emlékét. Ezért akarja mindenáron visszaszerezni nem istenét, hanem istenélményének asszociációkkal teli földrajzi helyét. A szintén hozzájuk örült nem zsidók pedig a saját istent eltemetett sívár tárgyúságukban asszisztálnak ehhez a Nestle (instant kávé!) isten megszerkesztéséhez.

A jobboldali isten kiüzetésével a jobb oldali társ-képességek is elsorvadtak. Elsősorban a művészet. Nem véletlen, hogy a kiüzetésben elsőnek felelős zsidóság soha igazi művészetet nem teremtett. Csak a még istenforrású gojok alkotásait tudta mindig szinte teremtő rangú utánérzéssel interpretálni.

Most azonban a nem zsidók istenforrása is kimerült és elsorvadt a teremtő erő nálunk is. Mesterséges nemzéseket találunk ki mindenütt és felfedeztük, hogy lehet balosan agyalni művészethez hasonló homonkuluszokat. Absztrahálva. Itt aztán a balosság régi gyakorlatú bajnokai át is vették a vezetést. Valóban az eszelő ész (eszelő) területén mink labdába se rúghatunk. A pálya mellett nézzük borzadva a műlábások vascikorú, vándorló fociját. A bírónak hiába szólnánk. Ők a bírók is.

Ideje, hogy rátérjek Medgyessyvel kapcsolatos problémákra. Azok, akikben ha nyomokban is, de izzik a jobb félteke alkotó heve, a beszéd, a tagoltan tárgyalhatóság baloldala viszonylag csendben van és szinte a

bárgyúság benyomását teheti azokra, akik a tételesen művelt hangos kongás és kongatás mesterei. Csontváry, Tóth Menyus, Medgyessy dadogó ékesszólását elnyomja az ékesen csarogás ricsaja. Ezt te is nagyon jól láthatod.

A baloldali agyfélteke rémuralmának az idején ittfelgett ezen a jobbagyas szenteken a balagy még egy alattomos bosszút áll. A jobboldali kezét a balagyfél dirigálja. A szerves együttműködés idején a rendelkező jobbagyfélteke kiadta a parancsot a végrehajtó balféltekének, aki viszont a jobbkéznek adta ki a műveltető rendeletet és így a balagyfélnek engedelmeskedő jobbkez (közvetítéssel) mégis csak a jobb (istenes) agyfélteke szándékát hajtotta végre. Most azonban a jobbaggyal duzzogó viszonyban lévő balagy csak immel-ámmal ad utasítást a jobbkéznek, ami szintén csak ímmel-ámmal, tehát ügyetlenül hajtja végre a parancsot.

Talán nem véletlen, hogy a balagyfél kizárólagosságának a hajnalán, a reneszánszban a világ talán legnagyobb rajzolója – Leonardo – balkezes volt. Talán így akarta jobboldali (isteniző) agyfele kivédeni a balagyfélteke pimasz lázadását. Michelangelo, aki Leonardótól erősen különbözve egy titáni akaratú ember volt, torkon tudta ragadni a balagyféltekét, amelyik magaeszt veszítve rohant, hogy az igazi gazda parancsát biztos vonallá ijedve végrehajtsa.

Kissé hosszú lére sűrítve elmondtam, amit sejtésedre, „Tehát, hogy korunk művészetének a haláltánca, gyökértelensége abból adódik, hogy elvesztettük a Teremtőt” hozzáfűzhettem. A leírtak a mai pszichológia legmodernebb tapogatódzása, temetése a freudi analízisnek, realizálódása Jung kinevetett előérzéseinek. Sajnos keserű felismerés: mű isten nincs és őt már sem megtalálni, sem feltalálni nem lehet. És nem lehet feltámasztani a művészetet, sem megszerkeszteni a mű művészetet. Béke soraimra. De legalább kiadósan – kiadtam magamból kétségbeesésemet is – sikerült kopaszra tarolnom suttyomban dédelgetett csenevész reményeinket.

Pesszimista levelemet megcsúfolva azért készülnek az őszi kiállításomra, ha P.Ö.G.-től vagy Zsuzsás fehérségünkötől kapnék végre valami tájékoztatót a nyers meghívásfésüléséről. De egy sor se pisszen otthonról. Talán éppen most döntögtették mégis dugába a tervet? Mi tudja? Mert a kik úgy látszik nem tudnak semmit és senkit. Ha hallanál valamit a dugába dőlésről, vagy a remény váratlan szárbaszökkenéséről, írjal ha csak egy sort is, hogy kiemelj a kétségből. Akkor legalább visszamehetek a termékenyítő kettősségbe: balagyamat jobbá tenni.

Szeretettel, barátsággal

ölellek

Szalay Lajos

Örömmel olvasom, hogy tele vagy tervekkel a tudomány és a művészet területén egyaránt. Jó munkát kívánok. Remélem, hogy Magyarországon mégis találkozunk az ősz közepén.

19. Szalay Lajos László Gyulának

New York, 1979. aug. 2.

Kedves Gyula!

Köszönöm a szép cikket. Néhány megállapításodat ugyan kissé túlzónak érzem, de mivel magam is nagyon szeretném, hogy úgy lennének igazak, hát nagylelkűen belenyugszom: imprimatur.

A tárgyi tévedéseket azonban ki kell javítanod. Nevezetesen: Örmező Zemplén megyében van. Amerikába 1960-ban érkezünk, tehát 19 éve. A Galériában a kiállításom 1972-ben volt.

Érdemben a cikkedhez hozzászólni nem tudok. Azt hiszem minden művész így lehet a róluk szóló kritikákkal és méltatásokkal. Elfogadja vagy visszautasítja őket, de mint a legintelligensebb cukor, bármily szabatos önismerete is legyen a saját – példában kémiai – összetételéről azt, hogy mások szájában édes íze van, nem tudhatja soha. Ennek a mások szájában okozott íznek a felismerésére lennének a kritikusok. Sokuk ugyan diabetikus és csak a zacharint tudják felismerni, de azért megy a szakma mégis. Hál' Istennek, Te nem vagy cukorbeteg.

A kiállításom, ha egyáltalán lesz, már csak jövőre lehet. Az idén több határozatlan dátumban nagyon elkeveredtünk. Otthon egyre télibb megnyitóról beszélgettek, én pedig tiszteltre és gondozásra méltó és szoruló korom miatt a didergető időket szerettem volna elkerülni. Nem csodálnám, ha P.Ö.G. meglegelte volna a sok huzavonát és kevesebb gondot okozó művészre fordította volna újabb figyelmét.

De a kiállítás körüli herce-hurca miatt azért mégse ejtsd el a cikket, valami maradjon meg mégis a hetvenedik évem hűhójából.

Igyekszem ugyan mosolygó fintort vágni a fiaskóhoz, de azért bánt nagyon, hogy olyan vánszorogva és alig kivárhatóan tántorognak be még a levelek is, ha ugyan egyáltalán ír valaki. De ennek biztosan az az oka, hogy otthon így nyár táján még a fecske is és a gólya is, az intézkedhető tisztviselők meg aztán pláne vándorútra kelnek és feketekávék harmincadjára engedik a dolgok folyását, amiből lassan csepegés, majd alig észrevehető szivárgás lesz.

Összes hazulról érkezett híreim azt mondják, hogy Te a legjobb egészségnek örvendesz és évtizedekre szóló tervek nyüzsgésében dolgozol, mint egy megszállott. Örülök ennek a hírek és őszinte szeretettel kívánom, hogy a Feléd is közelgő hetvenév az eddig elért eredmények és sikerek lendületes folytatását hozza.

Hallom azt is, hogy – Te nem félsz a hidegtől – a tél valamely táján ide is eljössz. Akkor remélem egy hosszabb beszélgetésben áttárlózzuk ismeretségünk immár több mint ötven évét. Addig is szeretettel üdvözlök és a jóbarát szívével ölellek

Lajos

20. László Gyula Szalay Lajosnak

1980. III. 9-én

Szalay Lajosnak elküldöm az Ómagyar Mária Siralomhoz készült rajzainak bemutatását. A Művészet c. folyóirat kért reá, amelyik Szalay számra készülődik. Mivelhog elhatároztam, hogy semmiféle új munkát nem vállalok – nyakamon a határidők – tehát elvállaltam s megírtam és most elküldöm neki a conceptust, amely a végleges leírásakor csak árnyalatnyit változott. Kérem írja meg, ha tévedtem volna, még talán lesz időm kijavítani.

Lajoskám!

Indítom levelem, bocsátom útjára... Lásd mibe keveredett megint barátod? Hát lehet azt mondani egy ilyen felkérésre – a Művészet részéről – hogy nem, mert nincsen időm? Ugy-e nem lehet! Remélem ezek nem csinálnak bélyeggyűjteményt rajzaidból, mint tette a Kortárs. Az lenne a jó, ha mind a hét rajzot lehoznák. Van a rajzok közt néhány mozzanat, amit nem értek elég világosan, ez kitűnik a szövegből is, ha kiokítanál megköszönném!

Két hónapot voltam most Zsenyén, a művésztelepen ősfák közt és áthatolhatatlan csendben, még az is jóérzés volt, hogy néha a szellő áthozta a szomszédos istálló trágyaillatát. Más ez mint az autóbűz! Esténként a hidegben a csillagos ég káprázott felettünk. Én könyvet írtam a Szent László legenda falfestményeiről, és folytattam „Az Ács Fiának Evangéliuma” című linoleumsorozatot, ami most már – talán – befejeződött, 30 nagyméretű linóval. Természetes, hogy vannak köztük igen jók, jók és gyatrák. Ez utóbbiakat talán újrametszem, vagy egyszerűen kihagyom! Mindössze négy sorozatot nyomatok belőle, magunknak, leányomnak, fiamnak és egyet nézdegelésre. Lehet, hogy egy ötödiket is nyomatok a pápának, bár rossz híreket hallottam felőle, állítólag megkérdezte, hogy a gyulafehérvári püspök – Romániában – miért magyar? No még csak az hiányzik, hogy az erdélyi színmagyar katolikus egyház feje román legyen. Várok tehát a pápai ajándékkal.

Holnap cseh Komáromba és Érsekújvárra megyek, majd a jövő héten Bécsben leszek, oda hívott meg a Néprajzi Tanszék egy előadásra. Aztán Maricával együtt elmegyünk egy hétre Spanyolországba (IBUSZ út), majd a nyáron Turkuba megyek (Finnugor kongresszus), aztán szeptemberben Münchenbe s októberben Szófiába. Ezzel azt hiszem vége is lesz külföldi útjaimnak, mert nyugdíjba megyek s egy nyugdíjas már „nem érdekes”. Délamerikai utam elmarad, mert azok az örültek ott „nemzeti hőst” akartak belőlem csinálni, aki életét Erdély felszabadítására szenteli. No, gondolhatod, még csak ez hiányzott volna nekem!

Most majd két kisebb szobromat bronzba öntetem, hadd legyen hagyatékomban amin osztozhatnak Gyermekeim. Újabban hosszabb út után fáradok, lihegni kezdek, megyek is majd orvoshoz, bár egyre ritkábban vesz erőt rajtam a légszomj.

Lajoskám: gondolom, hogy ki tudsz igazodni a Mária siralom szövegén! Tudva-tudatlan remeket alkottál! Az Isten áldjon meg érte. Ha beszélés Püskivel mondd meg, hogy még 30 példánnyal tartozik a Honfoglaló könyvből, adja már postára, hiszen megígérte! S ez jár nekem, mint „szerzői tiszteletdíj”.

Mikor jössz Lajos? Írj erről is, hogy a lehetőség szerint legyen akkor szabad időm! Olyan szép lenne, hogyha az eddig tervezett munkáimat egymásután meg tudnám csinálni, fogynának a feladatok s a végén – dolgom végeztén – elmennék én is „az örök világosság” honába. Olyan szép temetése volt szegény Endre Bélának:⁶⁷ a búcsúztatás latin nyelvű volt s a régen hallott igék meghatottak, a „Circumdederunt...” megrázó volt, a szöveg egyhangú gregorián kántálása ellentétben volt a tartalom keserű drámaiságával s az efajta feszültség mindig összeszorítja az ember szívét. Lajoskám: végére érek a papírnak, igaz szeretettel és bámulattal gondolok reád és boldog vagyok, hogy kicsi népünknek nagy művészt tisztelhetem benned és barátomat! Kézcsók Feleségednek.

Maradtam szeretettel:

László Gyula

Számomra nem világos az előtér álló, kalapácsos alakjának megjelenítése, mintha nem venne részt a cselekményben, mintha „mosom kezeimet” mozdulatával fogná le kalapácsos jobbját. Talán titkos pillantást is vált a Felfeszítettel, mintegy bocsánatkérőt. Ezek a nem megmagyarázott mozdulatok, arckifejezések teszik mélyen emberivé Szalay rajzait: az embertelenségben is felcsillan egy pillanatra a tiszta ember, a megbánás, sőt a szégyen. A rajz világosan két rétegre bomlik: a háttér pókháló finomságú vonalrétegre és az előtérben álló alak vaskos tollvezetésére.

⁶⁷ Endre Béla (1870–1928) festőművész.

5. A Felfeszített és kinzója. Rettenetes erejű, de előadásában (pl. az árnyalások) a többi közül kiűtő „konzervatív” rajz. A hálómustrás árnyalás szokatlan ebben a szenvedéssel telt légkörben. „Ikonoográfiai újítás”: Krisztust nem szegezték fel, csak felkötötték és lábai is szabadon feszülnek a térben. Megdöbbentő az egyik pribék, aki a kínlás alatt lehetne a címe s főalakja a kétségbeesett, térdeplő Anya. Arc kifejezésére szinte az örvöngés ül ki. Rajzi megformálása ismét csak az acélmetszők vonalhalóját idézi, a mozdulat kissé színészes, átüt rajta a múlt öröksége. A háttér Szenvédője már halott, a mellette lévő római ör inkább díszítőfigura, szemben a baloldali gonosz figurájával, amelynek gúnyolódása vérlázító, szemmel láthatóan a „Zsidou, mit tész” szöveget idézi meg.

6. A Keresztfa alatt lehetne a címe s főalakja a kétségbeesett, térdeplő Anya. Arc kifejezésére szinte az örvöngés ül ki. Rajzi megformálása ismét csak az acélmetszők vonalhalóját idézi, a mozdulat kissé színészes, átüt rajta a múlt öröksége. A háttér Szenvédője már halott, a mellette lévő római ör inkább díszítőfigura, szemben a baloldali gonosz figurájával, amelynek gúnyolódása vérlázító, szemmel láthatóan a „Zsidou, mit tész” szöveget idézi meg.

7. A sorozat talán leglíraibb rajza a mit sem értő, szenvedő Anya kezében tartja keresztrefeszített kis csecsemőjét és a háttérből felsejlik a kiszenvedett. A vonal itt is küszködő, bizonytalan, nyoma sincsen a rézmetszeteket idéző árnyékhalónak, hanem függőleges, elmosódó vonalak jeleznek valamit a tériségből és kusza vonalak írják elénk az egykor gyönyörű, de most idősödő meggyőrt Anyát.

Az elmondottakból világos lehet bárki előtt, hogy Szalay Lajos igazi mondanivalója a Mária Siralommal kapcsolatban vonalművészetében fogalmazódott meg: megteremtette a megkínzott vonalat. Közben rengeteg emléképpel gazdagította azt a szellemi hátteret, amely mindannyiunké, akikben áhitatot kelt az Ómagyar Mária Siralom.

László Gyula

21. Szalay Lajos László Gyulának
New York, 1980. március 24.

Kedves Gyulám!

Valahányszor rólam írott cikket olvasom, mindig körülnézek suttyomban és szinte félve: ugyan kiről beszélnek? ugyan kihez szólnak? Aztán megnyugszom mégis: semmi kétség, nekem köszöntek.

Most is így vagyok a „conceptussal”, amit az Ómagyar Mária Siralomhoz készült rajzaimról írtál.⁶⁸ Alig akarom elhinni, hogy ez rólam szól, annyira feldicséred a rajzaimat. Persze bármennyire nehéz is elhinnem, azért örömmel belenyugszom, hogy hát igen, nem mondom, és a rámkengetett hár alatt kedvtelve éldegek a hiúságomban. Nagyon köszönöm a cikket Gyulám. Nem akarítól jön az elismerés, válogatás nélkül hite van mindenki előtt. Én is szeretném remélni, hogy ezúttal nem bélyegeken fogják rajzaimat a cikkedhez mellékelni. Hisz nem leszünk kórbán (hosszú ó) a társaik.

Leveled a nyilván erőltetett és alaptalan előérettől lehangolt. Remélem még számos söt számtalan évek telnek el míg „körülvesznek a ... sóhajai”.

Ettől eltekintve viszont nagyszerű, hogy az egyébként soha be nem fejezhető munkatervedet sürgeted. Így tíz év múlva azt fogod észrevenni, hogy húsz év munkáját hordtad tető alá. Aztán majd a következő tíz év termékeny araszolásához kezdhetsz.

Április 28-án érkezünk Pestre. Előbb csak Juci és én, aztán a leányom és az unokák, végül a vöm is. Hadd lássa ez a rakás amerikai, hogy a még Ohio államnál is kisebb Magyarország milyen bors belülről.

Mivel augusztus végéig maradok otthon, így lesz alkalmunk találkozunk a Te, úgy olvasom, eléggé tömört menetrend mellett is. Én majd időnként fel-fel hívogatlak és ha éppen otthon vagy, akkor meg is egyezünk a következő percre. Ahogy szoktunk. Még telefonkagyló a kézben és már is indulok egribikavérés másik kezemmel megnyomni a csengődet.

Illyés Gyula hatvanadik születésnapjára egy magyar kiadás részére húsz, egy francia könyvbe pedig nyolc rajzot csináltam. Ingyen és bérmertve, mert így illik mindkettőnk rangjához. De ezek a rangok azóta sem csökkentek és most Illyésnek is illene kitenni értem. Erről most már ne szólj Illyésnek. Ezt szégyen erőltetni.

Püskivel beszéltem. Elküldte a könyveket. Persze csak hajópostán és így bizony vánszorog a küldemény, bár a Püski rendelkezésére álló idő alatt már gyalog és a tenger alatt búvárcsomagban mászva is Pesten kellene lenni a könyveknek. De hát nálunk magyaroknál a nem múltást mindig a már szinte kötelező késés biztosítja.

Elkezdtem komolyan tanulmányozni Dávid király életét és a zsoltókat. Szeretném megcsinálni a Genézis formátumában és terjedelmében. Egyik oldalon Dávid életéből valami vizuálisan is izgalmas rész, a másik oldalon a szinte minden esetre található zsolttári vonatkozás grafikai parafrázisa. Dávid élete tele van látványos eseményekkel, a neki tulajdonított zsolttárok pedig nyüzsgőnek a szimbólumokba kívánczó képes beszédétől. Dávid ugyan egy tömény zsidó hős, de nekünk, különösen az Őszövetségre füttyülő katolikusoknak, gazdag tanúság és tanulság arra, hogy Isten kegyelme szinte törvényszerűen megengedhette ennek a határtala-

⁶⁸ Az Ómagyar Mária-siralom. Baráti jegyzetek Szalay Lajos két rajzához. Művészet, 1980/9. 10–13. Szalay kéziratban olvashatta előre az írást.

nul gazember csirkefogónak a végtelen rangot: őse lehetett a Megváltónak. Persze csak úgy, ahogy a tavalyi tehéntrágya őse az ideai húsvéti kalácsnak.

Előfordulhat, hogy jövő művészettörténészek párhuzamban emlegetik majd az „Ács Fiának Evangéliumát” a „Dávid, a Szent Trágya” című én rajzaimmal. Úgy legyen. Ámen.

Egyelőre úgy látszik, hogy a hetvenedik évemre szánt kiállítás mégis nyélbe, helyesebben Galériába ütődik. Persze, ha a billegő politikai helyzet megengedi. De ha létre is jön a kiállítás, lendületén sokat fűkez P.Ö.G. betegsége, mert még ha rendbe is jött Gábor, az infarktus nyilván szörnyű élménye, figyelmének alkotó részét nagyon lefoglalhatja. Ez a lefoglalt figyelem pedig hiányozhat az organizálás éberségéből. P.Ö.G. helyettesítő jobbkezeiben pedig nem igen lehet bízni: zömmel suták.

Fehér Zsuzsán lesz a rendezés dandárja. Nem tudom, ő most éppen hova és kire lelkesedik. Előfordulhat ugyan már csak az esedékes csoda miatt is, hogy most éppen az én kiállításom lesz a legfőbb gondja.

Te vagy a második, aki említi, hogy a Művészet Szalay számára készülődik. Abból, hogy Te már a második vagy, aki erről írsz nekem, arra kell gondolnom, hogy többen is kaptak megbízást cikk írására. Azt nem sikerül egyitek leveléből sem kiérteni, hogy mikorra tervezik a lap megjelenését. Nyilván a kiállítással fogják szinkronizálni.

Úgy illene, hogy irigyeljelek a sok utazásért, de a szinte nekem is érthetetlen igazság az, hogy ha tisztán rajtam múlt volna én ma is Tarnabodon élnék, koromhoz illően a sutban ücsörögve. Ez nem túlzás. 1933-ban lementem a bodi Búcsúra két napig. 1955-ben nagyapám a szó-szoros értelmében kizavart. 1941-ben két havi ösztöndíjat kaptam a Balatonra.⁶⁹ A katonai időket leszámítva 1945-ig ott éltem egy helyen, egy kis szobában Jucival. Néha-néha átmentem Egryhez sakkozni. Valóban én rögtön gyökeret ereszték éppen ott, ahol vagyok. Ha Juci szinte erőszakosan nem mozgatna meg néha-néha, én soha sehova nem mennék. És a sorsom csúföldása: 1946-tól már a negyedik ország levegőjében füstölődöm.

Az előző fejezethez egy szintén jellemző adalék. Bárhol éljek is, a hely, ahol élek, nem érdekel. Nevezetességeiről, népéről, népe szokásairól szinte semmit sem veszek észre. Még a múzeumok remekeit is szívesebben nézem könyvekben. Egy new yorki fontos és szép gyűjteményt Somlyó György fedezett fel nekem tavaly. Majd húsz évig éltem a közelében és nem tudtam róla semmit.

Tavaly a békéscsabai könyvtár kiadott rajzaimból egy kb. ötven reprodukciós könyvet.⁷⁰ A kiadót, Lipták Pált, megkértem, hogy Neked is küldjön egy példányt. Remélem küldött. Az anyagot nyomatokról (kicsikről) nyomtatták, néha erős nagyítással és így talán durván jöttek ki a rajzok, de én mégis elégedett vagyok velük, mert trampiságukban van valami brutális szépség. Mivel az annak idején Illyés számára készült rajzokból is van a kiadványban egy-kettő, neki is küldtettem egy „tisztelet” példányt, de ő sem jelezte, hogy megkapta. Arra kell gondolnom, hogy otthon is elveszhet néha a postán a küldemény. Akárcsak itt, ahol lassan már a sors kivételes ajándékának számít minden megérkezett csomag, vagy levél. Ahogy a mi korunkban már illik így sopánkodni: bezzeg a régi jó világban...

Véletlenül a kezembe került a Művészet egy Tót Menyuska⁷¹ külön száma. Tőled is közöl egy nagyon szép megemlékezést. Hallod e Gyula – ez a Menyus szörnyen nagy művész volt, nagysága mellett még gyönyörű példája is a jobb agyféltekés művészek. A szóva nem tehető, csak le és megművelhető élmény képpé varázsolt valósága. Szegény: magyar volt. Visszhang nélküli, süket szemekben elenyésző, pusztába kiáltott szín. Vakok vakságába fulladt remek. Ő már igazán az örök fényességéből láthatja, hogy művei még ott is ragyogó világosság.

Szeretettel üdvözöl, feleségednek kézcsókomat küldöm
Szalay Lajos

22. Szalay Lajos László Gyulának
1982. XII. 10.

Kedves Gyula!

A nyár kissé zsúfolt volt és nem igen volt időm egyébre, mint a 22 Kafka rajz⁷² úgy-ahogy elkészítésére. Remélem mégis, hogy mindkettőnk erejéből és idejéből futja majd a közeli jövőben egy hosszabb beszélgetésre. Most egyébként sokat beszélgetek Veled. Könyveidet olvasgatva barangolok sokat ígérő múltunkban.

⁶⁹ Balatonrendesen.

⁷⁰ Szalay Lajos rajzai. Bev.: Szalay Lajos. Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba, 1979.

⁷¹ A Művészet Tóth Menyhért száma: 1976/3.; benne László Gyula: *Emlékezés a főiskolás Tóth Menyhétre.*

⁷² Franz Kafka: *Elbeszélések*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1983. A könyvben 74 Szalay rajz jelent meg + borító.

Éppen itt van előttem 50 rajzod a honfoglalásról.⁷³ Hol itt, hol ott ütöm fel, hogy az igaz mesék világában futkározhassak mint megint gyerek. A fűzfa sipot ugyan Te fűjod, de a hangjának úgy örülök mintha csak tőlem szólna.

Boldog és bár igazán új Új Évet kívánhatnék, hát ezt kívánnék, de meg kell elégednünk a régi Új Évekkel. Csak legalább ezek tartsanak még sokáig. Baráti szeretettel öllelek

Lajos és Juci

23. László Gyula Szalay Lajosnak

1984. I. 3-án

Adassék e levellem New York városában lakozó Szalay Lajosnak a csodálatos képírónak, nekem kedves Barátomuramnak, akinek szokot újévi üdvözlését hiába vártam, hát ha Mohamed nem megy a hegyhez, akkor ... stb. így van-é vagy fordítva nem tudom. Tegnap voltam fent Szabó Vladimírnél, akivel szeretettel és nagy-rabecsüléssel idéztünk Téged.

Kedves Lajos! Mindkettőtöknek Istenáldott boldog Újesztendőt kívánok. Csak nincsen valami bajod, hogy úgy hallgatsz? Maricával lemegyünk most 2 hónapra Kecskemétre (6000 Műkert 2. Művésztelep) úgy hogyha írni oda írj. Voltaképpen ennek a levélnek „az elmulasztott alkalmak” címet akartam adni, ami nem a szokványos nemre vonatkozott volna, hanem barátokra, akikkel ezt vagy amazt nem beszéltem meg, nem rajzoltam le őket stb. De elsőnek hadd hozzam fel azt, hogy egyszer Tamási Áron félrehívott: „Te Gyula szeretném, ha Medgyessy Ferenc megmintázná, szólj neki, légy szíves”. Szóltam is, Feri bácsi húzódozott, nem fült hozzá a foga. Ma már mindketten a temetőben vannak. Barátaim közül halogattam Szervánszky Bandit, Kubacska Bandit, Hajnal Annát, nem jegyeztem le egy hosszú-hosszú beszélgetésemet Szabó Lőrincsel, pedig izgalmas volt (várj: 3 korty következik a veres kocsisborból!).

Mestereimről, atyai barátaimról mind írtam s barátaim közül is néhányról (Szalay grafikus úrról is), de nem írtam például Szőnyi Istvánról. Kevés az emlékem róla (hetedikes gimnazista koromban jártam a Szabadiskolájába, gimnáziumom íratott be hozzá), most írok Szabó Vladimírről és Bencsik Istvánról⁷⁴ (őt nem ismered a következő nemzedék szobrásza). Igaz, voltam Csók növendéke is, de a Mestert ritkán láttuk: messze lakott – az emeleten! Szóval lenne még végezni valóm, s félszemmel a Teremtőre figyelek: ad-e reá időt?

Tavasszal – ha Isten segít – megyek 2 hétre Bruexellesbe és Amsterdamba, s természetesen mindkét főváros környékére. Meghívás, előadásra. Aztán még talán a tavasszal Kölnbe.

De hát „ez a sok szépség mind mirevaló” kérdezhetném a 100 éves Babbitssal.

Kecskeméten végleges formába öntöm 5 gipsz reliefemet, amit balatoni házunk falára terveztem és egy öreg eperfára, alatta mécsessel (ez egy Madonna relief lesz). Még csinálók 1–2 linót, 4–5 rézkarcot és megírok két könyvet, no meg leveleket, ami olyan észrevétlen szertartás nálam, mint a rajz.

(Te Lajos, baj van: megint megiszom 3 kortyot!). Látod, te is számon tartod majd: megígértem László Gyulának, hogy lerajzolom s most már hiába, sóhajtasz (remélem), ha átléptem a fény honába! A minapjában (tavasszal), amikor Nálatok voltam darvadoztál, csak nincsen valami komolyabb bajod? Mágori Vargha Bélának⁷⁵ írtam a minapjában, 85 esztendő múlt, de, amint írja a szomszéd tüzes spanyol menyecske hetenként egyszer még hozzábújik s nem is eredménytelenül. Igaz, hogy a régi vicc szerint a panaszkodó férfinak, hogy barátja így meg úgy, azt mondja az orvos „hát mondja maga is!”.

Te nem is láttad azt a keménybe kötött és Ingres papírral teli füzetet, amit nekem adtál vagy 5 esztendeje, hogy rajzoljam tele, még abban az évben megtöltöttem. Lajos! Hiszel-e Mennynek és Földnek Teremtőjében? Mert bennem sziklaszilárd a tudat róla, persze nem a szakállas öregről, hanem a nem térben és időben létező könyörületes „ismeretlen Úrról”.

Püskit eltanácsolták attól, hogy részt vegyen a szárszói megemlékezésen, én sem tudtam elmenni, de megjelent itt a Szárszó kötet⁷⁶ eléggé tisztességesen. – Sokat faggatnak engem a múlttól, barátaimról, csakhogy én alig emlékszem szavakra, jelenségekre emlékezem, benyomásokra, amit nehéz szavakra fordítani.

(Most félórára abbahagytam a levélírást, mert Maricához jött az unokatestvére – orvos, és megtárgyaltuk Marica egészségét. Mindenfajta vizsgálat – hála Istennek – negatív. Vérvnyomásom hol 180, hol 160, protombon szintem (nem tudom mi az) 35, ami állítólag nagyon jó. De bizony nehezemre esik az ülésből felkelni. Szervuszatok, ölel:

László Gyula

⁷³ *Ötven rajz a honfoglalásról*. Móra Kiadó, Bp., 1982.

⁷⁴ Bencsik István (1931–) Kossuth-díjas szobrászművész, egyetemi tanár.

⁷⁵ Mágori Vargha Béla festőművész élete második felében Brazíliában dolgozott.

⁷⁶ *Szárszó*. Bp., 1983.

24. László Gyula Szalay Lajosnak
1985. I. 7.

Szalay Lajos képiró úrnak, aki New Yorkban él, de idehaza gondolkodik és csodálatos gazdagságban beszéli szépséges anyanyelvünket.

Szervusz Lajos!

Áldott Újesztendőt kívánok Jucinak és Neked s szeretteiteknek. Kicsit megkéstem a levéllel, de hát nálam, aki hivatása közben száz éveket tévedhet, akaratán kívül, ez a néhány nap bocsánatos bűn. Karácsonyra megkaptam Szenci Molnár Albert zsolnárfordításait, gyönyörű magyarságát szavanként izelgetem, de – ? No, mi az a de! Az, hogy Borsos Miklós kedves barátunk megint odarottyantott egy csomó illusztrációt! Borzalmasak, a legprimitívebb rajztudás hiányzik, fölényes hányavetiséggel odadobott rossz vonalakkal teszi tönkre ezt a gyönyörű könyvet. Nincsen Miklósban önismeret, vagy legalább céhbeli becsület, hogy nem szabad handabandázni? Persze Illés Endre könyvkiadásunk hatalmassága jóbarátja neki s az ad új s újabb megbízásokat, úgy hallok legújabbán Danτέρα feni a fogát. Ady, Arany János és többi nagyjaink elriasztó kísérője az ő illusztrációs tevékenysége.⁷⁷ Csináljon érmekeket ebben elsőrangú, szobrokat, amik közt ugyancsak kitűnő dolgok találhatóak, de hagyjon fel dilettáns rajzi kísérleteivel! (Persze nem hagy fel, mert sokan „leborulnak nagysága előtt”).

Nos, kidühöngtem magamat az Újesztendőben, de hát kinek, ha nem neked? Most nyugalمام érdekében megiszom 3 korty bort s úgy folytatom. Noshát ugyancsak karácsonyra kaptam meg Pilinszky János rövid, prózai írásait. Gyönyörűek, emberiek és istenesek! Szinte megrázóbbak mint versei! Nem lehet végigolvasni a könyvet, csak egy-egy rövid részletnél elidőzni! Látomások és sejtések teszik gazdaggá napi szűrkeségünket.

Megjelent a 10 kötetes Magyar Történelem első kötete (2 kötetben) s abban két kollégám, aki nem osztja a kettős honfoglalás feltevésemet elítélően beszél róla. Megvan tehát a „hivatalos” vélemény, persze ha két másikat kértek volna fel, akkor másként hatna. Engem nem bánt, mert vagy az igazság felé tapogatóztam s akkor előbb utóbb ez szilárdul meg, vagy tévedtem, ami emberi dolog.

Magamat illetően olyan megfogalmazáshoz jutottam, amit – azt hiszem – mindannyian elfogadhattok. Nem vagyok én festő, még kevésbé „festőművész”, hanem egy ember „aki néha fest”. Ugy-e így jó lesz? Barcsay Jenő a napokban lesz 85 éves és szokatlanul öntelt nyilatkozatot tett a Vigilia című katolikus folyóiratnak, úgy vélte, hogy életműve koronáját tette fel egyik legutóbbi képével. Ilyent nem illik írni. A kép különben valóban monumentális mű, nagy fekete mezőben világító kis fehér négyszög az egész, de megnyugtató, reménysugárzó mű.

Ahányszor csak elnézem rajzaid mappáit, mindig meg kell állapítsam, hogy nagy boszorkánymester vagy Lajos! Egy dolog azonban lappang a feltétlen „hódolat” alatt. Nevezetesen: nem tudom milyen nyelven beszélnek embereid! Ugyanez az érzésem Barcsay Jenő és Kondor Béla⁷⁸ embereivel kapcsolatban is. Gondolom, a hiba tehát bennem van, de valóban nem tudnék szóbaállni velük, nem tudnék családjukról, szerelmükről kérdezősködni, nem egy nyelven beszélünk! Talán dadogó kérdéseket fel tudnék nekik tenni, mintha angolul szólnék néhány keserves szóval, de nem tudnám megszimogatni őket.

Kotty belé szilvalé! Újévi köszöntésnek indult levelem íme panaszkodóvá változott, pedig nyilván bennem a hiba, hogy nem tudok szóbaállni velük. Holbein Rotterdami Erasmusával fél órát folyt a hangtalan párbeszéd, csodálatos mű mind a négy, amit ismerek (3 Bázelen, egy a Louvrebán). De hát ezeket Lajos rajzolta – gondolom – és figyelmemet szeretet váltja fel s mégis megtalálom a kapcsolatot alakjaiddal.

Ennek jegyében Mindannyiatoknak kívánok áldott Újesztendőt, szeretettel
László Gyula

25. Szalay Lajos László Gyulának

A borítékon 1985. márc. 11-i bélyegzés, gépirat, autográf aláírással.

Kedves Gyula!

Tavaly nyáron pár nap híján öt hónapot töltöttem otthon, de mégsem találkoztunk, mert egyikünk mindig másutt volt éppen. Én például két hetet töltöttem szanatóriumban. Nézegettek, hogy hol feslik a férc erősen kopó egészségem. Találtak is több foszlást, mint amennyi cernájuk nekik és tartalék erőm nekem volt. Úgy, hogy darabokra esve érkeztem vissza, annyira, hogy még most sem bírtam összeszedni magam. A szemem is és a lábam is rendetlenkedik, és ami a legkülönösebb, nem a cukrom miatt: erre okuk és joguk lenne, hanem a korom miatt. Nem öreg lettem, ami már természetes, hanem vén. Időm előtt. Valami olyasmi kujtoroghat

⁷⁷ Borsos Miklós *könyvillusztrációi*. Bp., 1986. OSZK/kiállítási katalógus.

⁷⁸ Kondor Béla (1931–1972) kiemelkedő jelentőségű festő és grafikus.

bennem, mint ami Totot⁷⁹ elvitte. Talán még nem olyan mértékben, mint nála, de ami késik nem múlik és majd én is elmúlok vele együtt. Már ti. a bajommal, pedig még csak 76 éves vagyok. Ez a „csak” nálunk indokolt. Anyám 95 éves, soha még beteg nem volt. Apám pedig elaludt 90 éves korában mint nagyapám. Tehát a genetikám becsapott. Genny etika volt, nem egyéb. Ezzel személyemet le is zártam. Vége.

Írjunk másról és másokról. Pl. arról, hogy Borsos eredetileg festőnek készült és Illés⁸⁰ azon elmélete, hogy csak a szobrászok tudnak rajzolni, itt már melléfogott. Úgy látszik, hogy aki nem tud rajzolni, az nem tud sem festő, sem szobrász korában. Szerintem azonban Borsosból nem a tudás, hanem az önkritika hiányzik. Már most ami Barcsay önélelményét illeti, őt a kora és a kortársai felhatalmazták arra, hogy a valóság mellőzésével csak a szenvedély svungjából beszéljen. Mellesleg engem egy kiállítás megnyitásán még a nyilvánosságnál hangosabban is megszegényített. Azóta Kollernek⁸¹ elismerte, hogy tévedésből ragadtatta el magát, de nekem nem szólt és nem üzent semmit és ezért nem tudom mi baja volt velem. Talán már nem is fontos. Ő egyébként olyan formában és fokon lett absztrakt, hogy nyilván már maga sem tudja követni és ellenőrizni magát. De ő azért mégis nagy művész és gyökerében egy tiszta ember.

Most egy kissé az én munkáim párbeszédre való alkalmatlanságáról, rideg személytelenségéről. Főiskolás koromban, sőt még azután is jó sokáig nekem elég jó karakterérezkem volt. 1933–34-ben egy óriási, több mint hetven figurát ábrázoló képet festettem Nagyatádi Szabó István kápolnai gyűléséről. Mivel a résztvevők nagy része még élt akkor, tekintet nélkül az elmúlt évekre természet után festettem őket, helyesebben természet után készült szénrajzok alapján. Sajnos a kép miatt per indult, amit elvesztettem és keservemben szétvagdaltam a képet és megutáltam minden személyre utaló munkát. De az 1941-ben megjelent kiskönyvemben a rajzok még valakik és ha fejből is készülték, magukon viselték a személyiség egyszer előfordulásának a jeleit. Ezek a jelek később egyre halványabbra koptak, végül teljesen eltűntek, ma már nem is tudnám ezeket a jeleket újra feltámasztani.

Lehetséges persze, hogy Te másféle érzéketlenségről beszélsz, de hát én így értettem és így is tudok csak válaszolni rá. Ha egyáltalán vártál választ, vagy reakciót a megállapításodra.

Mellesleg közben már mindketten betöltöttük a hetvenöt évünket és akaratlanul is számadás félére kényszerít a szép kerek idő. Én például nagyon szomorúan nézek vissza az elmúlt háromnegyed századra és csak szegényen kevert elégedetlenséget érzek. Tudom, hogy jobban is lehetett volna csinálni és legfőképp eredményesebben. Bár ezen a megállapításon kívül nem igen tudnék többet mondani, azt meg pláne még sejtetni sem tudnám, hogy hát mit és hogyan kellett volna csinálni. Csak azt érzem, hogy nagyon másat és nagyon másként. Kicsit rossz időben születünk, de leginkább rossz helyen. Hogy mondta Ady: „Ki magyar földön gasy sorsra vágyik, rokkanva jut el az éjszakáig.” Bár a kortársaink szerencsésebb helyen sem tudtak jobbat mondani. Ebben a törpe időben a győztesek is törpék és kappanok maradtak. Béke porainkra. Bár előbb nyilván szél jön és porainkat is szétfújja. Fújj.

Semmire sem való soraimat zárom is. Az új bekezdéseket majd mások fogják kezdeni. Csak azt sajnálom, hogy akkor én már nem leszek. Milyen jó lenne látni az új idők új ikonográfiját, hogy azt mondhasuk fejünkhez kapva: „Hogy ez a pofon egyszerű dolog nem jutott eszünkbe”. A pimaszabbja majd hozzátesszi: pedig éppen a nyelvem hegyén volt.

Milyen szomorú dolog, hogy egy ilyen sikeres és eredményes élet mint az Amerigo Toté ilyen hirtelen és tragikusan csak épp úgy elmúlik, mint akármilyen más akár hitvány élet is. Azt nem tudom ugyan – egyenlőre –, hogy a jövőben milyen jelentősnek mutatkozik majd Tot működése. Könnyen lehet, hogy életével együtt a jelentősége is elmúlt.

Vásárhelyi⁸² és Szász Endre⁸³ viszont még vannak és éppen egy most megjelent kis Szántó könyvben látom, hogy mekkora súllyal szerepelnek a könyvművészet területén is. Mellesleg még milliomosok is. Ami nem kis dolog egy olyan világban, ahol a sikert mégis csak pénzben mérik. Noli acerbam sumere fintorogja a pecches róka velem együtt. De azért én is megvettem a lakásomat. Jó pár ezer dollárba került. Fő, hogy volt rá mit aprítani a bankba. Akár hiszed, akár nem, rajzokkal kerestem. Igaz, már jó régen. De akkor is.

No elmondtam mindent ami mondásra érdemes volt. Most már csak az bánt, hogy a nyáron nem bírok hazamenni és nyilván már soha. Ha saját szavam szerint nem is éltem itt, de halmom itt kell.

No Isten Veled: testvéri barátsággal öllelek
Lajos

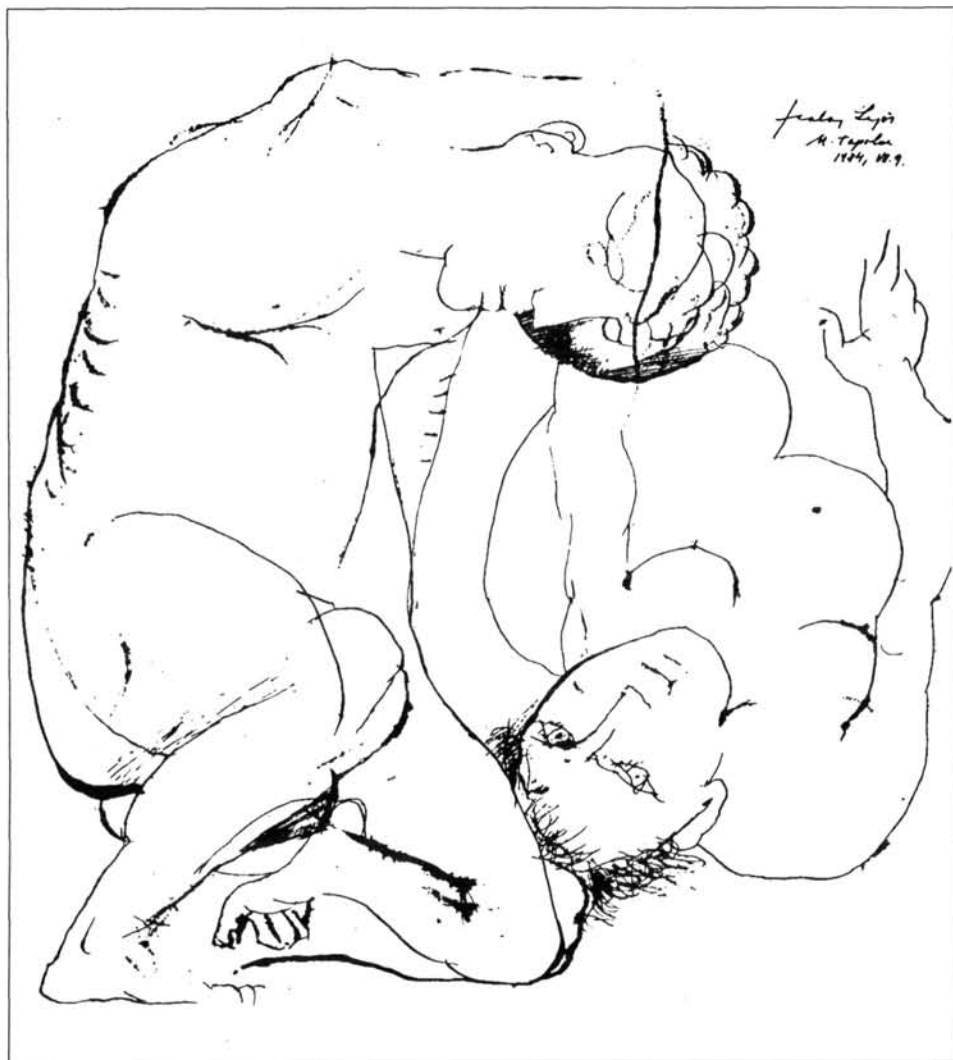
⁷⁹ Amerigo Tot (Tóth Imre) (1909–1984) szobrászművész.

⁸⁰ Illés Endre (1902–1986) író, esztéta, műfordító, a Szépirodalmi Kiadó igazgatója.

⁸¹ Koller György (1923–1996) a Rézkarcoló Művészek Alkotóközösségének a vezetője, a Koller Galéria tulajdonosa.

⁸² Vásárhelyi = Vasarely, Victor (1908–1997) festő, grafikus.

⁸³ Szász Endre (1926–2003) festő, grafikus.

10. kép. Szalay Lajos: Énekek éneke V., papír, tusrajz,
Jelezve jobbra fõnt: Szalay Lajos M. Tapolca 1984. VII. 9. (Herman Ottó Múzeum, Irsz.)

26. László Gyula Szalay Lajosnak
Kecskeméten, 1985. VI. 4-én

Az Úrnak, tekintetes Szalay Lajos pictor angelicus úrnak, aki a kibírhatatlan szenvedések rajzolója, nekem barátom s legutóbb azt írta betegeskedik. Most kérdem, hogy van és jobbulást kívánok minél hamarább, mert lehet, hogy november havában meglátogatom new yorki otthonában. Ez a nyolcadik levél az idén önmagamhoz, bár személy szerint Lajosnak szól.

Kedves Önmagam, úgyis mint Szalay Lajos!

Ha messzi századokba nézünk vissza, akkor az egy korban élt művészeknél, íróknál, építészeknél, vagy a tudomány embereinél észrevevesszük a közös vonásokat s azt mondjuk: románkor, gótika, reneszánsz, barokk stb. Bár a ma élő embereknél elsősorban a különbségeket figyeljük meg, bizonyos, hogy mindannyiunkban benne van az a közös vonás, amiről majd késői utódaink közös névvel illetnek. Mi azt vesszük észre egymás-

ban, amiben különbözünk, ők majd azt, amiben egyezünk. Így hát, amikor azt írtam, hogy „kedves önmagam, úgyis mint Szalay Lajos”, akkor erre gondoltam. Közös volt mindenkori jelenünk még akkor is, ha Téged Tucumanba vetett sorsod én meg ugyanazt az időt Kolozsvárott, vagy Pesten éltem. Egyszer Jékely Zoltánnak írtam egy levelet, verseskötetéről s abban is ezt írtam: amit írsz az közös, de ahogyan írod, ahogy felbukkannak nyelvi leleményeid ez a tiéd s azt adod ajándékba kortársaidnak s köztük nekem. Veled is így vagyok: amit mondasz – rajzaidban – az közös élmény, de ahogyan monod az az, hogy te fejezted ki legsugallóbban – Picassoval együtt –, hogy kik is vagyunk, akik ebben a korban együtt éltünk. Picasso amellett, hogy lángelme volt, egyáltalán sokat bohóckodott és kései képeit nem festette meg, csak „feldobta” a vászonra, ezt pedig nemes céhünk kárhozasnak ítéli! Te mindig a művéség magas fokán valószínűleg meg vonalaiddal látomásaidat. Tiszta ember vagy, Picasso néha bohóc és kapzsi!

Hát szervusz sorstársam! Mi bajod? (3 korty!) Érdekes volt, amit a múltkor arra feleltél, hogy nem tudok embereiddel szövegni. Egy kissé igaztalan voltam, mert például borostás, fáradt katonáiddal nagyon is szót értünk, meg ihlető leányalakjaid nagyon is a Szűzanya rokonai.

Persze izgatnak engem azok a dolgok, amelyeknek te sem tudsz mélyére hatolni, nevezetesen, hogyan alakul benned egy-egy rajzod mikéntje? Tudod, hogy én kéziratgyűjtő vagyok és azok a kéziratok izgatnak, amelyben például nyomon tudom követni egy-egy vers születését, tehát a „piszkozatok”. Jól tudom, hogy kérdésre nem lehet válaszolni, mert ahány rajz annyi „őstörténet”. Magam tudom – bár én csak „egy ember vagyok, aki néha fest” –, hogy mennyire kiszámíthatatlan mágia valamit is létrehozni. Talán Medgyessy Feri bátyám mondta meg a lényegét: először a szobrot ő csinálja, majd egy idő után a szobor átveszi a vezetést és az ő dolga csak az, hogy figyelje mit diktál neki a szobor... Így van s így volt egyszer nálam is, amikor egy Angyalí üdvözlöt kezdtem és a végén egy drámai Megfeszítés lett belőle. Tiszta vonalrajznak indult, ahol a vonal csak végigsuhan a papír patyolatán és lett belőle sötét kavargás, ahol a papírból jóformán semmi sem látszik. De ez csak egyszer volt, tehát ha valaki tőlem azt kérdezné, amit most én tőled, legfennebb néhány egyedi emlékemet tudnám feleleveníteni, de hogy ez „hogyan történik” általában, arra nem tudnék felelni, csak annyit, hogy „általában” sehogyan sem történik, hanem esetenként alakul a tündér szerencse forgandósága nyomán. Tehát nem kérdezem tőled, amit kérdeztem, de azért örvendénc, ha egy-két esetet elmondanál azokból a rajzokból, amelyeket ismerek.

Nekem most a pedagógusok Fáklya Klubjában volt kiállításom, 60 munkám szerepelt (szobrok, érmek, képek, rajzok és ezüstrajzok), Juhász Feri a költő nyitotta meg és Kohut Magda a színművész mondta el Weöres Sanyi versét, amit hozzám írt. Sokan voltak és sokat csodálkoztam – ezt is én csináltam? kérdeztem magamtól egy-egy mű előtt. A munkák is olyanok mint emlékeink – csak halványan idézőnek fel bennünk, az sejtek egykori forradalma nélkül, mint tények! Várj Lajos Úr, átmegegyek a másik oldalra s folytatom!

Itt Kecskeméten nagyon megkínzott egy érem. Arról van szó, hogy Veress Sándor barátomról a Bernben élő nagy zeneszerzőnkéről két rajzot is készítettem s azok szolgáltak alapul egy éremnek (hátlapjára néhány odavetett kottafeje szolgál majd). De Lajos, hogy milyen embertelenül nehéz egy araszos rajzból egy 5 centis domborművet csinálni!!! Még a három felkiáltójel is kevés ennek érzékeltetésére. Egy jó hetem ráment, míg azt mondtam, na ez megközelíti Sanyit. Az 5 cm-en egy milliméteres módosulás, már teljesen más jellemet állít elénk. Szinte szerencsejáték volt a kegyelemmel, hogy vajon sikerül-e? Ezt nem tapasztaltam, amíg modellről közvetlenül csináltam érmet, az más, de rajzról, ami amúgy is már áttétel!

Ezenkívül 5 olajképet festettem és csináltam itt 5 rézkarcot és sokat írtam tudományt. Muszáj megint 3 kortyot igyak! Ezt a „tudományt” szó váltotta ki. Nem tartom magamat tudósnak, csak kutatónak, aki megoldatlan kérdések megoldását keresi, de ez a keresés nem gépszerű, mechanikus, hanem emberi. Hiszen amit kutatok egykori emberek műve, a feleletet is a bennem élő „ember” kell megtalálja, nem a hasonló „leletek” szorgalmas egybegyűjtése. Persze erre is szükség van, de nem ez vezet a megoldás feltevésére felé! Sokan szemre vetik, hogy sohasem mondom, hogy „így volt” csak annyit, hogy „így lehetett”. Ezt azonban tiszta lélekkel mondom, az előzőt csak pökhendi emberek mondhatják!

Nos, elkanyarodtunk a rajztól! Most kértek, hogy Vinkler László⁸⁴ emlékét idézzem meg az ősszel, szegedi emlékülésén. Nem tudom emlékszel reá? Karlovszky növendék volt és már a Főiskolán kitűnt „bravúros manualitásával” (hogy én is szakzsargont használjak). Rajzait valami egyenletes vonalat adó eszközzel készítette és ezért hiába lendülete és görögös rajztudása, valamiképpen mégis csak az értelem és nem a lét kérdéseire adott feleletnek hatnak. Nos, igaztalan lenne néhány sorban „elintézni” őt, mert remek intellektus volt, ő vetette fel az életkorok kérdését a művészetben. Hogy röviden bemutassam, mit is pedzett egy magam csinálta példával élek: egy 20 éves kori Picassonak több köze van egy 20 éves kori Michelangeléhoz, mint öregkori önmagához s így tovább. Az életkori sajátosságok átütnek a kor stílusán és egymás közelébe hozzák, akiket sok évszázad választ el egymástól. Nagy gondolat! Én meg azt szerettem volna egy művészeti könyvben kidolgozni, hogy a különböző korok és stílusok összessége írja körül a teljes embert, mert ebben a korban ez a sajátosságunk jutott szóhoz, a másik korban egy másik, a harmadikban egy harmadik és így tovább. Így em-

⁸⁴ Vinkler László (1912–1980) festő, grafikus, művészeti író.

bervoltunknak különböző jellemvonásai kísérik a művészetek „történetét”, ahol tehát hiba lenne úgy nézni – szinte gépiesen, mechanikusan –, hogy egyik stílus a másikból nő ki. Nem, a stílusokat lényegbeli különbségek választják el egymástól s kötik egyúttal embervoltunk egyik-másik megnyilatkozásához. Ez volt egyik gondolatom, amit nem tudtam megvalósítani, a másik meg hogy minden korban és stílusban kétfajta ember mutatkozik meg: a befelé néző, magát emésztő és a kifelé alakító, homo faber. Ez lélektani terület, amelyet az ókorban a négy temperamentum tana jellemez, az újkorban az apollói és dionüszoszi alkat kettőssége. Gondolj arra, hogy egy korban, egymás mellett élt Leonardo és Michelangelo. A szelíd szemlélődő és a titáni lázadó.

Jaj Lajos, Lajos belekeveredtem mesterségünk, hivatásunk távolról való nézésébe, jóllehet, mi csak esetenként és közelről vagyunk részesei! De most abbahagyom a levélírást, mert néhány perc múlva ebédre csöngetnek s képtelen vagyok a percek szorításában fmi! Várj tehát, amíg megebédelek! (3 korty).

Közben kaptam egy „kitüntetés” (ahogy Te is kaptál!), A Magyar Népköztársaság aranykoszorúval díszített Csillagrendjét. Nos, hát ez is megtörtént, nem tudom, hogy „Barátaim”, hogy nem tudták ezt megakadályozni!

Hát Tisztelt olvasóm és Lajos barátom, kedves Feleségeddel együtt szeretettel gondolok reátok. Maradtam, mint voltam:

(László Gyula)

27. László Gyula Szalay Lajosnak
1991. VII. 3-án

Szalay Lajosnak, aki vonalakból épít új világot és a XX. század Európájának egyik nagy művésze, írok mert régi barátok vagyunk s amíg Amerikában élt rendszeresen váltottunk levelet, de hogy hazatelepült, hírért se' hallom!

Lajos!

Hallom darvadozol – én is. Neked mi bajod? Nekem: szájúregemben van egy rosszindulatú daganat s most várom mikor vágják ki. Meg van tehát mindkettőnk öregségének az „áldása”. Így hát nyugodtan levelezhetünk ismét!

Tavaly nyáron csináltam egy szobrot: a Boldogasszony, amint ölében tartja a kis Jézust, aki ölében átöleli a Szent Koronát. Régóta izgat ez a „téma”, nem tudok számot adni, hogy miért, hiszen unitárius neveltetésű vagyok, igaz, hogy azt mondják rólam, hogy a „legkatolikusabb unitárius”. De hát nem is ez a fontos, hanem a szobor. Ezzel megjártam, mert famagot készítettem a gipsz alá, de sajnos ki is foltoltam, hogy jobban kövesse a szobor formáját és Hungarocellt használtam. Ez pedig szívta a gipsz nedvességét s állandóan behorpadt, levált a gipszköpeny. Úgy hogy valahogyan összehoztam, hogy „majd a bronzban”. Hát ezt nyögöm 2 hónapja, merthogy a bronz istentelenül kemény: csiszolom kis géppel, üvegpapírral, reszelőkkel, kalapáccsal, poncokkal, néha úgy zeng mint a harang, s ezért pesti lakásban nem is tudom csinálni, majd a nyáron – ha lejutunk operációm miatt – a Balatonnál, a kertben megdolgozom, mert szeretném, ha utánam olyant hagyhatnék, hogy ne kelljen szégyenkezmem miatta – a föld alatt!

Ezzel töltöm most az időmet a műtetre várva. Ilyenkor persze – akik megtudták – elárasztanak tanácsokkal, én pedig semmit sem törődök vele. Ma kaptam a Szövetségből egy gépprofikus névsort s abban látom címedet, amit más forrásból is megkaptam már s gondoltam írok, te főiskolás korunk nagy eszményképe, a vonalak varázslója. Hidd el valóban úgy volt, hogy felnéztünk reád a Főiskolán. Te meg ingva-hintázva jártál, hogy agyad mindig egyforma magasságban legyen. Az a társaság, amelyik akkor együtt volt, nem hozott szégyent fiatalágunkra, hiszen ott voltál Te, Jaski, Szabó Vladimír, Borberek, Tóth Menyus, Konecsni s jómagam, meg a külső bolygók Bartha Lacika, Máyer Árpai, Pituk Jóska, Bence Laci, Blau (később Bán) Béla s kisebb-nagyobb társaik.

A minapjában szereztem egy kis Rudnay tájképet, rendkívül egyszerű, de zöldjei előtt csak imádkozni lehet! Remekmű. Érdekes Lajoskám, nem emlékszem festményedre egyre sem, vagy nem is festettél soha?

Magamról tudom hogyha 3–4 oldalas sűrűn tele írt levelet kapok felsóhajtok Uramisten s ezt mind kell olvasnom! – így hát nem írok neked sem többet, mint ezt az oldalt s ebben is voltaképpen csak egyetlen kérdést: hogy vagy, miért nem írsz? csak nem bántottalak meg valamivel – akaratom ellenére!

Amit te megtettél világszínvonalon, én ugyanezt megtettem régészeti munkásságomban s így kezethoghatunk. Neked is sok gáncsolód volt s van nekem is – kezethoghatunk. Te is darvadozol – én is, kezethoghatunk. Mindketten jó emlékeket őrzünk egyik a másikáról – kezethoghatunk.

Maradjunk e kézfogásnál s el ne felejtsetd kedves Feleségednek átadni tiszteletemet és kézcsoóomat, téged meg erőös szeretettel ölel barátod:

(László Gyula)

Melléklet

28. Szalay Lajos az Új Idők Irodalmi Intézet szerkesztőjének⁸⁵

Kedves Barátom!

A rajzokban némi eltolódás állt be. Nevezetesen: a VI., amelyik eredetileg elég érdektelen volt, nem a 32. oldal „Megállj, te rossz paraszt!” sorát illusztrálja, hanem a 33. oldal fentről számított 21. sorával kezdődő részét. Vagyis: „Játszani fog velük, mulatni fog rajtuk, gyötörni fogja őket, lassú tűzön megpörköli, elpusztítja az ostoba hadat (Dorogiékat).

A VIII. kívánságuk szerint a nők füzérében ülő emberarcú kecskebakot ábrázolja. Ilyen orr ugyan kifejezetten nincs a regényben, tehát Herczeg szerkesztő úr alkalmasint rosszul emlékezett, mégis a 39., 40. oldal hangulatához illik. Ne engedje kidobni.

A XV. rajz csak így oldható meg. Ha azt csináltam volna, hogy távolról fenyegetik a házat, optikailag nagyon kifejezéstelen ábrát kaptam volna. Éjszakát a már elkészült többi rajzok stílusa miatt sötét tónussal ábrázolni nem lehetett.

Mindent összevetve úgy találok, hogy a mellékelt rajzok a lehetőségek és kívánságok optimális ki egyezése. Ha még sem lennének megelégedve, természetes, hogy újabb változatokat is a legnagyobb készséggel fogok megcsinálni.

Nagyon kérem Önt, elsejével szíveskedjék elküldeni a szokásos havi fizetésemet, mert egyikünk sem megy fel a közel jövőben Pestre.

Feleséggel együtt szívélyesen üdvözljük

Szalay Lajos

29. Szalay Lajos Szalay Zoltánnak⁸⁶

New York 61. XI. 4.

Kedves Zoltán!

Öt perccel ezelőtt feladtunk egy levelet, attól tartunk, hogy bélyeg nélkül. Mivel úgy is visszakapom, ha valóban bélyeg nélkül adtuk volna fel, így elengedek egy másikat.

A gramafon lemezek számát légy szíves újra megírni, mivel leveled a bélyeggyűjtés áldozata lett. Szórakozottan idő előtt adtam engedélyt a leányomnak, hogy a bélyegeket leáztassa. Mire észbekaptam már késő volt. Leveled és rajta a számok lefolytak a csapon.

Bocsáss meg a késésért, ha megkapom a számokat, a lemezeket a leggyorsabb repülővel fogom elküldeni.

Az egyetlen újság, amiről már Te is tudsz, Vértes⁸⁷ halála. Szívszélhűdés ölte meg.

1948-ban megjelent a New Hungary és a Nouvelle Hungrie című félig-meddig UNESCO-kiadás, amelyik mindkét változatban közli az én „Don Quijote” rajzomat. Erről és a Csillag 1948 (kb. ápr.) számában Somlyó György „Szalay Lajos”-hoz című verséről szerezz fénykép másolatot.,

Szeretettel ölellek

Lajos

UNSERE EINZIGE DIMENSION IST DIE GEGENWART AUS DEM BRIEFWECHSEL ZWISCHEN LAJOS SZALAY UND GYULA LÁSZLÓ

Lajos Szalay (1909–1995) und Gyula László (1910–1998), die zu einer Generation gehörten, besuchten gleichzeitig die Hochschule für bildende Kunst (1927–1935). Sie studierten Malerei und Zeichnen. László Szalay war ein bekannter Zeichner und war in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts ein anerkannter Künstler. Gyula László wurde, obwohl er das Zeichnen, die

⁸⁵ Herczeg Ferenc: *Tűz a pusztában*. Új Idők Irodalmi Intézet Rt. (Singer és Wolfner) Bp., 1943. illusztrációiról van szó a levélben. Szalayék Balatonrendesen éltek akkor és kiadójától oda kérte a fizetését.

⁸⁶ Szalay Zoltán (1935–) fotóriporter.

⁸⁷ Vértes Marcell (1895–1961) grafikus, illusztrátor, festő.

Malerei und die Bildhaukunst beibehielt, ein ungarischer Archäologe von großer Bedeutung, ein berufener Geschichts- und Kunstforscher und Universitätsprofessor. Ihr Briefwechsel führt uns in die Werkstatt ihrer schöpferischen Arbeit, in die Geschichte ihrer in Vorbereitung befindlichen Bücher und Ausstellungen und in den Bereich ihrer persönlich-freundlichen Beziehung. Die in den jungen Jahren, in den Hochschuljahren geschlossene Freundschaft der zwei Brieffreunde, in der sie ihre Kunstproduktion gegenseitig schätzten und wo sie einander ehrten, geben den Briefen eine besondere Wärme und eine persönliche Offenheit.

Die kunstgeschichtlichen Briefe, die als Quelle gelten, berichten über das Leben und die Arbeit der beiden Künstler in den letzten zwei Jahrzehnten.

György Sümegi

EMLÉKMŰVEK SZÜLETÉSE MISKOLCON (1945–1960)

GODA GERTRUD

A rendszerváltások természetes velejárója a letűnt hatalmat jelképező köztéri alkotások eltávolítása, ezt követi az új társadalmi erőt dicsőítő monumentumok állítása. A bontásban az elfojtott indulatok felszabadulása nyilvánul meg, ami különösebb erőfeszítést, összpontosított akaratot sem igényel. A közadakozásból emelt emlékművekben kifejeződő közösségi erő – mint az napjainkban is tapasztalható – már a kezdetekkor megkérdőjeleződik. Így hát egy időben más, ha nem is egymásnak ellentmondó, de mégsem azonos felfogást tükröző monumentumok születnek, s a helyzet még bonyolultabbá válik az idő múltával. A valódi, talán a primér jelentés mögött meghúzódó művészi közlendőnek köszönhetően képes elmúlt impériumok köztéri alkotása egy új elképzelésnek is megfelelni. Ezek a klasszikus műalkotások, amiből valljuk be, nagyon kevés akad! Sokszor csak a közönyösségnek köszönhető „megmenekülésük”, vagy az egyéb teendők fontossága vonja el róluk a figyelmet, s csak hosszú évek múltán válnak ideológiailag feleslegessé. A Miskolcon 1945–1960 között született köztéri alkotások sorsát az 1989-es rendszerváltás tapasztalatain okulva próbálom megvilágítani.

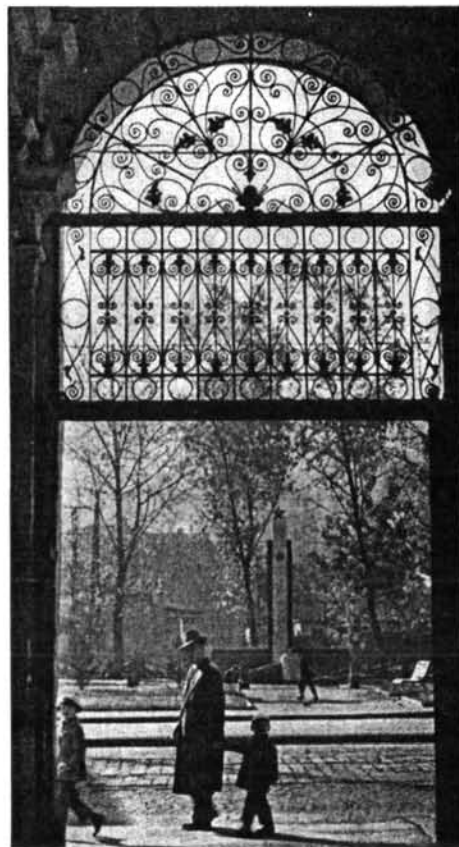
1945 után, ha nem is a vandál pusztítás, de az elhanyagolás sorsára jutottak a közterek egyházművészeti emlékei, hiszen azok az ateista felfogást propagáló korban a hatalom számára szinte ellenségesnek tüntek, vagy mint egy tudatlan kor babonáságainak szimbólumát láttatták azokban. Szerencsésebb esetben a templomok közelébe helyezték át őket, amik azután a kommunista kurzus elmúltával felújítva, vagy újraalkotva jórészt visszakerültek eredeti helyükre.

Az országzászlókkal, mint jelképekkel sem tudott igazán mit kezdeni a második világháborút követő korszak. Az 1932-ben Manner László építész tervei alapján készült diósgyőri Országzászló a Szabadság zászló hivatalos elnevezést kapta, értve azalatt az új, a nemzetet, országot háttérbe helyező és az internacionalizmust erősítő világszabadság eszméit. 1959-ben – miután igazán nem sikerült az új tartalommal felruházott emlékhelyet a lakossággal elfogadtatni – a felújítás, áthelyezés gondolata után elbontásra került. (A rekonstruált emlékmű 1992-ben, igen gondos kivitelben került felállításra új helyén, az Árpád utcai parkban.)

Ezek után talán különösebb magyarázatot nem igényel, hogy Stróbl Alajos szép Erzsébet királyné-szobra a század elejétől a Népkertből, vagy a Sidló Ferenc által mintázott Görgey Artúr (1934) bronzszobor a Görgey utcából – miután természetesen az utca neve is Felszabadítókra változott – miért is került lebontásra, múzeumi elraktározás sorsára. Új korszak kezdődött, új történetírással, az egykor közadakozásból született művekre az irredentizmus vádja tapadt. (Idővel azután mint műalkotások kiállítható tárgyak lettek, s azután 1997-től mindkettő az eredeti szándék szerint a város nyilvános közterén áll.)

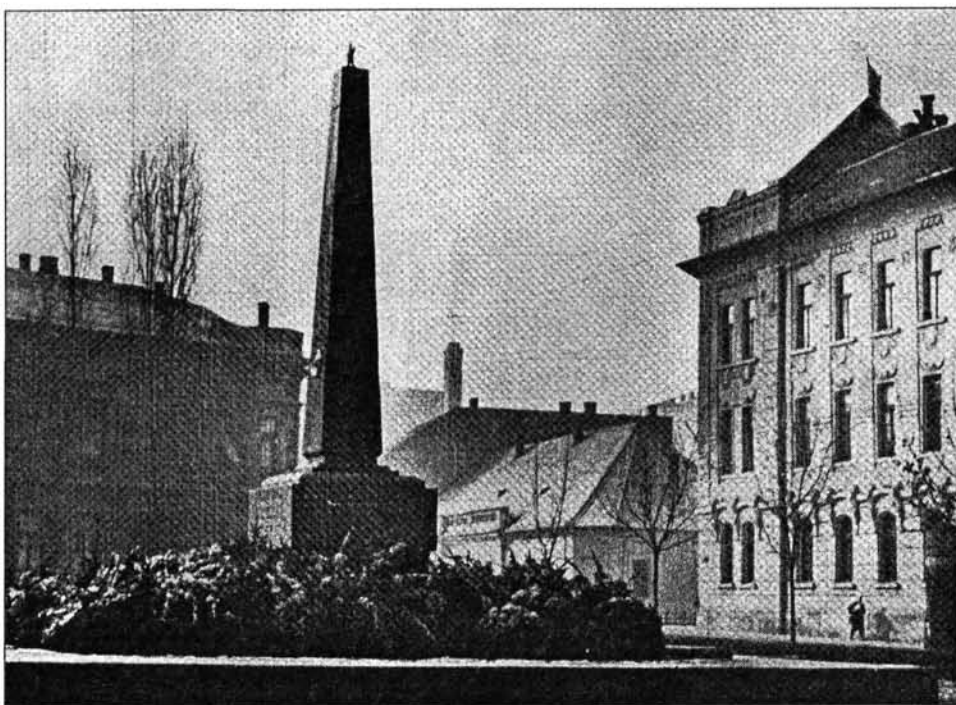
1. kép. Diósgyőri Országháza (Árpád u.)
(A szerző felvétele, 1992)

2. kép. Szovjet hősi emlékmű (Bartók tér
1991-ig) (Fotó: Ibos I. 1960 k.)

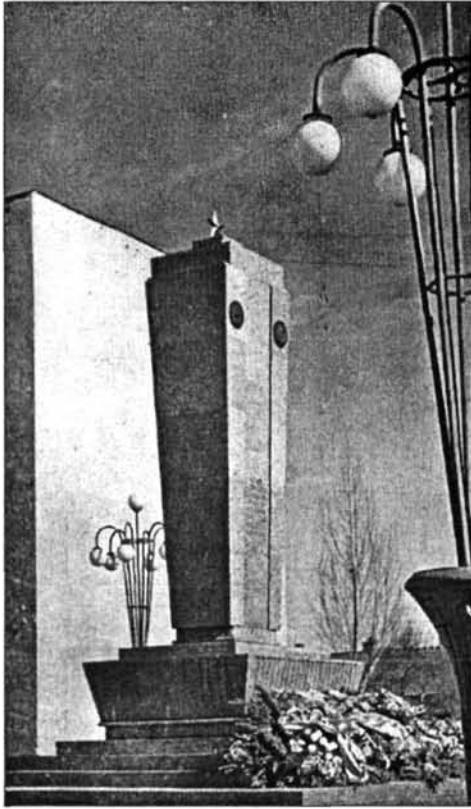
3. kép. Kocsis András (?):
Román hősi emlékmű
(Lévay u.) (Fotó: Szujó
P. 2003)

4. kép. Szovjet hősi emlékmű 1945. (Hősök tere 1975-ig) (Fotó: Jászó Z. 1960 k.)

A Görgey-szobor eredeti helye a Felszabadítók útja és a Szabadságharc utca találkozásánál lévő kis térségen volt. Kapóra jött, hogy a román hősök emlékműve váltsa ki azt. A fehér márványdombormű egy csatajelenetet ábrázol, ami egy kis építészeti kiegészítéssel, lépcsővel vált méltóságteljessé. A forgalmassá vált kereszteződésből – de talán nem is csupán azért –, ma a Léway utcára került át. Ennek az emlékműnek az életrehívása és áthelyezése is hű tükrö a mindig törékeny politikai kapcsolatoknak. (Annak szerzője ismeretlen, talán stíluskritikailag Kocsis András neve hozható vele kapcsolatba.)

A második világháború alatt és után a műzsák hallgatni kényszerültek. A káoszban, a zűrzavarban az érzékeny művész lelke csak a nyomasztó tehertől való megszabadulás kényszerétől hajtva alkot. A társadalom, a közösségek más létszükségleti dolgok megszervezésével vannak elfoglalva, nincs felkérés vagy megbízás. A győztes szovjet hadsereg halottainak emlékművét – mint rendesen – saját bajtársaik emelik. Iglói Gyula kutatási eredménye szerint a Hősök terén évtizedekig látható szovjet katonai emlékművet Emil Mironovics Vajstein tervei alapján készítették gránitból, s mint általában ez is obeliszks volt, melyen aranyozott csillag ragyogott, s kétnyelvű felirat volt olvasható. (Avatása 1945. május 1-je volt.) Tulajdonképpen ez egy temetőn kívüli síremléknek tekinthető, amit országosan azután a felszabadulási emlékművek voltak hivatottak kiváltani. Mivel Miskolcon erre az emlékműcsere 30 év után, 1975-ben került sor, nem mondhatjuk, hogy a város lakossága nagyon igyekezett volna a győztes hatalom rokonszenvét kiérdemelni. Tudatosan, vagy tudat alatt húzódtott ez ilyen sokáig, vagy tán egyfajta válasz volt a magyar áldozatok emlékének semmibe vételére? De míg az első világháború elesett katonáit nevük említésével tisztelték meg a város kerületeiben

5. kép. '56-os mártírok emlékműve
(Tátra u. 1991-ig) (Fotó: Écsy Z. 1960 k.)

(Diósgyőr, Vasutas hősök Miskolc, Hejőcsaba), addig a második világháború magyar áldozatainak 1989-ig, hivatalosan semminemű mementó nem állíthatott! A szovjetbarát hatalom részéről még ezeket a régi katonai emlékeket is gyanú illette! Az 1914–18-as emlékművekkel kapcsolatban még olyan szélsőséges megnyilvánulásra is sor került, hogy az 1928-ban állított és négytagú családot bronzban megmintázó diósgyőri emlékművet (Aszalay és Gabay jelzettel) a közelében meghalt és eltemetett orosz katona okán, szovjet emlékműként igyekeztek újraértelmezni.

A Hősök teréről a központi, nagy szovjet síremléket 1975-ben helyezték át a Tetemvár oldalában lévő rendezett és a mindig gondozott Hősök temetőjébe. Fontos kiemelni: ez nem eltávolítást jelentett, hanem áthelyezést, de így is politikai feszültséget okozott! (Miskolcon a Bartók téren is volt szovjet emlékmű, ami 1989-ig eredeti helyén volt éppen abból a megfontolásból, hogy nem készült oda új műalkotás!)

A második világháború magyar áldozatainak el nem sirathatósága az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc túldimenzionált megünnepléséhez vezetett. Tömeglélektanilag nagy szükség volt erre, ez egyfajta szelep szerepét töltötte be. A

centenárium alkalmából országszerte sok száz Petőfi- és Kossuth-mellszobrot lepleztek le, s Miskolc városa egyre növekvő tekintélye okán egy reprezentatív, egészalakos Petőfi-szobor állítását határozta el. A feladat nagyságához mérten az idő kevésnek bizonyult. Az évforduló évében csupán a pályázat kiírására kerülhetett sor. Kocsis András (1905–1976) később Munkácsy- és Kossuth-díjas szobrászművész nyerte el a mű kiviteli jogát. A költséges emlékmű közadakozásból született, s az arra fordítható összeget a fiatal munkások a Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ) keretén belül gyűjtötték. Az ünnepi avatásra – kicsit megkésve – 1951. március 15-én került sor, de azt fokozott érdeklődés övezte.

A Petőfi-szobor megszületésének társadalmi indítatásáról a posztamensre készült két dombormű árulkodik igazán. Az egyik a világszabadság, a másik a munkás-parasztertelmiség szövetségének gondolatát hordozza. (A 2000. évi térrendezés során azok lekerültek a kompozícióról, jelenleg a Miskolci Galériában található.) A márványba faragott munkák igen didaktikusak, s messze elmaradtak attól a szobrászi eszmeiségtől, amit Kocsis András Petőfi alakjában megfogalmazott. A másfélszeres életnagyságú bronzszobor egy két méter magas – (eredetileg mészkö) posztamensen áll. A vándorló költő alakját a szobrász arra a Tetemvári vásártérre – (Petőfi tér) – tervezte, ami 1951 óta

6. kép. Varga I. Pál amatőr művész (?)
Petőfi, 1948 (Pereces Ált. Isk.)
(A szerző felvétele, 1999)

7. kép. Kocsis András: Petőfi, 1951
(Petőri tér)
(HOM HTD Adattár)

sokat változott. A szobor mögötti látvány még felidéz valamit a művész eredeti szándékából, hogy az szervesen illeszkedjék a földszintes műhelyekkel, boltokkal lezárt kis, trapezoid térre, még akkor is, ha nem szűnik meg körülötte a fa, a szén, a széna vagy más szegényes portéka árusítása. A tér súlypontjába állított mű ünnepi méltóságát eredetileg is, és most az átépítés után is a szintkülönbség hangsúlyozza. A statikus kiállítás az örökkévalóság érzetét kelti, s igazi művészi leleménnyel éri el a szobrász azt, hogy ugyanakkor az mozgalmas is legyen és lendületet árasszon. Bizonyára megihlette Kocsis Andrást a Petőfi szempontjából hiteles tér és szerencsésen túl tudott lépni a már megszületett számtalan jó, de legalább annyi sekélyes Petőfi-ábrázoláson is.

Az egykor gondosan kiválasztott miliő mára elhagyta Petőfijét. A lebontott házak a szobrot magára hagyták, s ez indokolta tulajdonképpen a környezet újbóli megrendezését, aminek az eredeti művészi koncepcióhoz s így magához a költő alakjához már nem sok köze van, csak ürügy egy építészeti ötlet megvalósulásához. Az emlékmű új, dagályos környezetével elvesztette atmoszféráját, azt ami a népművelésnek természetességét hordozta.

Medgyessy Ferenc is ekkor dolgozott a Debrecenben felállításra kerülő Petőfi-szobrán. Tudatosan próbálta elvetni a plasztikai mozgás klasszikus elvét, s ezáltal az időtlenség mindig aktuális érzetét próbálta hangsúlyozni, amit a magyar szobrászatban igazán ő vitt tökélyre. Legutolsó alkotásainak egyikét is ebben a szellemben alkotta 1957-ben éppen Miskolcra, nevezetesen a Herman Ottó-szobrot. (Erre a későbbiekben még visszatérünk.) A kontraszt elvével ellentétes, azaz inkább annak helyébe lépő új

megfogalmazási mód a kor kifejezésébéli útkereséséhez tartozott, ami hatott Kocsis András művészetére is.

Az 1951-ben leleplezett, tekintélyes köztéri alkotást megelőzte egy, még a centenáriumi évében, 1948-ban elkészült Petőfi-büsztt. Ennek keletkezési körülményére, mint korjelenségre érdemes kitérni, úgy is, mint ami rávilágít a munkás képzőművészeti körök kezdeti időszakára. 1946-ban a vasgyári tehetséges fiatalokat felkaroló aktivista beállítottságú R. Nyíry Lili (1908–1996) szobrászművész és férje, Ruttkay György (1898–1974) kezdeményezésére alakult plasztikai kör tagjai elhatározták, hogy a szabadságharc fiatalságának emlékeztetőre szobrot állítanak. Petőfire esett választásuk. A mű hamar el is készült, s a bronzba öntött mellszobrot 1948. szeptember 18-án fel is avatták. A sajtó nem kisebb lelkesedéssel fogadta, Donatello művéhez hasonlította Varga I. Pál vasesztergályos munkáját. Az eredeti helyén, a Vasgyár Ifjúsági Parkjában ma már nincs meg a mű. Valószínű azonos lehetett az a perecsesi iskola udvarán ma is látható Petőfi-szoborral. A szépen mintázott, csendes áhitatot sugárzó bronzszobor sok szempontból egy korszak hű tükré. A „fényes szelek” nemzedéke sokkal inkább magának állított abban emléket, mintsem a forradalmár költőnek. Petőfiről alkotott képzetünknek nem ez az optimista naturalizmus felel meg, ennek ellenére igen kifejező és figyelemre méltó az felvetett, büszke fejtartásával, széjjel szembeforduló dús hajával, s büszkén viselt Kosuth-címerével. (A posztamense, ami a gazdátlan parkban ma is áll, ötágú csillag – középpüzt a sarlóval és kalapáccsal – ma is megtalálható, s éppen annak bizonyosságára, milyen keveredése volt a jelképeknek. Azok alkalmazása egyfajta támadás elhárítására szolgált – legalábbis az ilyen, csaknem népművészeti megnyilvánulásnak tekinthető köztéri momentumok esetében.)

Az R. Nyíry Lili szervezte munkáspasztikai kör vezetését hamarosan Cserenyeyi Kaltenbach István (1903–1979) szobrászművész vette át. Cserenyeyi 1925–29 között Mátrai Lajos növendékeként végzett az Iparművészeti Főiskolán. Munkásságát tekintve valahol a professzionizmus és az amatőrizmus határán állt. Hátrahagyott munkái (Hajós Alfréd bronz mellszobor 1931. Debrecen, Aranybika Szálló – Lenin, márvány 1965. Miskolc, Lenin Kohászati Művek – Ganz Ábrahám, 1967. Budapest, Öntödei Múzeum) jó megfigyelőképességről vallanak. 1949-től élt Miskolcon, s a később Lenin Kohászati Műveknek nevezett gyár alkalmazottjaként szobrászi feladatok ellátására alkalmazták. Ünnepi dekorációkat, emléktárgyakat, plaketteket készített, s többek között ő mintázta a Központi Kohászati Múzeumban látható munkafázisokat bemutató maketteket. Az 1955-ben alkotott Martinász szobra is ebben a gyűjteményben található. Pár darabja, az Olvasztár (1963) bár később született, de ugyanezen felfogást képviseli. Cserenyeyi művei szervesen kapcsolódnak az őt pályájára indító Római iskola mestereihez, de azok heroizmusától közvetlenebbek munkái.

Az 1950-es évek szobrászatában a „kohász” és „martinász” jelentette az újkor emberét, amihez csatlakozott még a bányász figurája is. Az ő szimbolikus alakjuk jelentette magát a munkásosztályt. (Somogyi József 1953-ban készítette el a Dunaújvárosban felállított Martinász szobrát, ami a korszak emblematisztikus műve lett.) Cserenyeyi Olvasztár szobra a Bartók Béla Művelődési Ház előcsarnokában látható. Kicsit értelmetlen elhelyezése, bizonyára nem oda készült, hiszen jóval nagyobb, mint amit esztétikusan be tud fogadni a tér, s az anyaga sem művészi, inkább valami alkalmi dekoráció, felvonulási kellék lehetett, ami megőrződött. Talán éppen azért, mert alkotóját rajongva szerették tanítványai, Szendrei Árpád, Pléch Zoltán, Tóth Lajos, mint amatőr szobrászok a legjelesebbeknek számítottak. Cserenyeyitől volt módjuk elsajátítani az emberi test felépítésének művészi ismeretét, sőt a mozdulat általi közlés lehetőségét is magukévá tették. A legkü-

lönbözőbb munkás témájú szobraikat a nagy kiterjedésű gyárak udvarán volt módjuk felállítani.

A diósgyőr-vasgyári kolónia különös helyzetben van, ami a plasztikai művészetet illeti. A kohászat és öntészet során anyagazonos formálás történik, mint ami a plasztikai művészet esetében, s a technikai ismeret művészi minőség létrehozására sarkallja az ott dolgozó munkások jelentős részét. Az amatőr művészet erőteljes jelenlétének is ez lehet az egyik magyarázata.

Talán több is mint érdekesség, hogy Cserenyei Kaltenbach István a DVTK neves mesteredzője is volt, s ő maga az 1926-os Európai-bajnoki címmel rendelkezett súlylökésben. Az emberi test, s talán a lélek fölényes ismerete is innen adódott. A szocialista realizmus nem csak a munka hőseit állította példának, hanem a sportolót, a dicsőséget, büszkeséget szerző bajnokot is. Cserenyei bokszoló és atléta figuráival szerepelt országos tárlatokon. Talán sikerül rábukkanni ezek közül olyanra, mellyel új sportlétesítményeinket méltóképpen díszíthetnénk!

A történelmi eszményképek sorába beletartoztak az említetteken kívül a gyáralapító Fazolák és a szabadságharc szempontjából oly jeles egyéniség, mint Gábor Áron. Ezért is készítették el portréikat többféle anyagból, különböző méretekben és más-más alkotótól megrendelve. Andrassy Kurta János (1911) méltóságteljes Fazola Henrik-portréja 1957-ben a vasgyár tanácstermének központi műalkotása lett. A Vendégház reprezentatív előterébe is elhelyezésre került, de már kőből kifaragott arcképe Fazola Henriknek ugyancsak Andrassytól, és Fazola Frigyesnek, de az már Nagy Géza (1921) alkotása és 1965-re datálható. Ezekben az esetekben ideálarcképekről van szó. Nem az esendő ember, hanem a gondolkodó, alkotni, fejleszteni képes, kiművelt főknek állítanak emléket. Az alkotások óta eltelt idő bizonyítja: örök érvényű témát magas művészi szinten sikerült megfogalmazniuk.

Dabóczy Mihály (1905–1980) igen szép Gábor Áron-szobráról (1956) is hasonló mondható el. A nehézipari gyárak szakembereit képező középiskola névadó szobra egy erőteljes, elszánt embert mutat és ezt állítja eszményképül a bejáráshoz.. Az összefogott, nagy formák fokozzák a szabad téren álló bronzfej fény-árnyék hatását, s mindez a kifejezés szolgálatában áll. A szobrászművész nem kisebb feladatot oldott meg, mint a szabadságharc mellett oly elkötelezett Gábor Áron ikonográfiai portréját. A periférikus látásra nem hagyatkozó, céltudatos előretékelés mögött hitelesen érezni az ágyúöntő szándékának nemességét. Bizalmat árasztva tekint előre, a közeli jövő eredményén keresztül gondol a távoli jövőre.

Ahogy Dabóczy, úgy Andrassy Kurta János és Nagy Géza sem a városban élő és alkotó művészek. Műveik a minisztérium koordinációja során jutottak ide. A mintegy félszáz év távlatából mondható, azok a környezet kulturális arcukat nagyban befolyásolták, s ma is betöltik e feladatukat. A szépen mintázott arcképek maradandó művészi értéket képviselnek, s több publicitásra lennének jogosultak.

Korszakunkra esik a már meglévő intézmények névadási divatja. Ez a köztéri szoborállításnak egy újabb lehetőségét jelentette, persze igen pontos központi irányítás, ideológiai trend szerint. 1953-ban a Diósgyőri Kohászat, az „Ógyár” a Lenin Kohászati Művek nevet kapta meg, s az évtized végén az 1-es számú kapu közelében már ott is állt Lenin nagyméretű monumentuma bronzból. Amint a névadás, úgy a műalkotás is tudatos szemléletformálási jelleggel bírt. Naponta többször találkozott azzal a munkába igyekvő sok ezer ember, de a karját határozottan a kapu felé lendítő alak inkább a tréfálkozás tárgya, mintsem a tömeges tiszteletadás szimbólumává lett. Ezért, vagy a hely szűkössége miatt az egyre reprezentatívabbá váló vendégház környezetében alakítottak ki számára

8. kép. Dabóczy Mihály:
Gábor Áron, 1956.
(Gábor Áron
Középiskola)
(Fotó: Szujó P. 2003)

1970-ben egy újabb térséget (az egy évtized utáni áthelyezés „ideológiai” magyarázata a gyár alapításának 200. évfordulója volt, és az ahhoz kapcsolódó ünnepi rendezvény egyik fő mozzanatát jelentette az újbóli avatás).

Kiss István (1927–1997) diósgyőri Lenin-szobra hazánkban a legelső között (1958) került felállításra. (Valamennyi 1956 után született, Budapesten 1967-ben állították fel a felvonulási térre Pátzay Pál Lenin-szobrát.) Amilyen hirtelen jutott Diósgyőrre a Lenin-szoborhoz, ugyanolyan hirtelen és gyorsan az első adandó alkalommal 1989 után lebontásra is került. Az egész város területén szinte ez volt az az egyetlen, konkrétan politikai kurzushoz kapcsolódó alkotás, ami nem áthelyezésre, hanem lebontásra került. Mint műről nincs különösebb megállapítani való. Ez az úgynevezett „hivatalos” portrék egyike volt, ami sem eszményt, sem egyéniséget igazán mélyen nem tudott kifejezni. A szovjet–magyar barátságra appellálva valójában hatalmi indítatásból született, hogy a jól szervezhető munkások nagy tömegét figyelmezze, vagy ha kell fegyelmezze.

Az 1950-es évek közepén alakult Művészeti Tanács egyik legfőbb feladata volt, hogy országosan, de helyileg is figyelemmel kísérje a nagy összegeket felemésztő művészeti beruházásokat. A miskolci csoport életrehívója a fiatal szobrászművész, Várady Sándor volt. Neki köszönhető, hogy városunkat nem árasztották el sematikus politikai emlékművek, hanem a leghaladóbb, expresszív irányt képviselő művészek, mint Kerényi Jenő, Vilt Tibor, s a már nagy klasszikusnak számító Medgyessy Ferenc jutott itt feladathoz, s készítettek maradandó emlékműveket. (Kerényi Jenő Géniusz szobra és Vilt Tibor Homo című alkotása az 1970-es évek elejére készült el.)

Várady Sándor 1920-ban született Miskolcon és 2000-ben halt meg Budapesten. Az első szobrászi instrukcióit szülővárosában Valek Józseftől kapta, aki nemcsak a szakma rejtélyével ismertette meg, hanem egy mélységes humánumból táplálkozó világnézettel is, amihez hűséges tanítványa hosszú művészi pályája során mindvégig ragaszkodott. A fiatal Várady, mint akkor oly sokan, felkereste a miskolci művésztelepen

dolgozó Burghardt Rezső főiskolai festőművészt, aki mai szóhasználattal előkészítő tanfolyamot tartott a helyi érdeklődők számára. A szobrászat mellett akkor döntött, amikor a múzeum szervezésében a Papszeren látta Medgyessy Ferenc műveit. Végleges elhatározásra jutott, s a Képzőművészeti Főiskolán Sidló Ferenc szobrászművész növendéke lett, s egyúttal segédkezett Medgyessy Ferenc budapesti műtermében is. Miskolc város ösztöndíját megelőzendő, Leszih Andor, a múzeum legendás igazgatója, a jeles numizmata támogatta Váradyt fővárosi tanulmányai kezdetén. 1944-ben szerezte meg művészdiplomáját, s nagyon fontos célkitűzéssel, a kultúra demokratizálásának szándékával jött haza. A kitűnő szervezőképességű művész kezdeményezte 1945-ben elsőnek az országban a Képzőművészeti Szabadiskola létrejöttét, nevéhez kötődik a Szabad Szakszervezet életrehívása, a miskolci Művésztelep háború utáni újraindítása, s a Bábszínház egyik szülőatyja is ő volt. (E nagy horderejű munkában két festőművész kollegájával, Bod Lászlóval és Seres Jánossal dolgozott együtt.)

Várady Sándor 1947-ben egy Mártír emlékművet készített Miskolc számára.

Annak nagyon hamar nyoma veszett, s csupán a művész visszaemlékezéséből tudunk egykori létezéséről. Sorsát maga a szobrász sem követte nyomon, hiszen hamar Budapestre hívták, s az országos művészeti egyesületek megszervezésével bízták meg (Művészeti Szövetség Szobrászati Szakosztálya), ahol élete végéig igen aktívan dolgozott. 1955-ben a fővárosban élt, amikor a megújult Hazafias Népfrent egy új mozgalmat indított. Ennek lényege a különböző társadalmi erők összebékítése volt egy konkrét cél, egy köztéri monumentum megvalósulása érdekében. Ennek keretén belül az adott településhez kötődő jeles egyéniségek emlékművei készültek közadakozásból. A tervek szerint Miskolcra Herman Ottó, Egressy Gábor, Munkácsy Mihály és Déryné Széppataki Róza egészalakos portréját szánták, melyek a Munkácsy kivételével el is készültek. Herman Ottó alakját Medgyessy Ferenc faragta kőbe, Déryné erősen vitatható bronzszobrát Schaár Erzsébet mintázta és jóval a tárgyalt korszak után, 1965-ben készült el. Ezekre még később visszatérünk. A színész Egressy Gábort pedig Várady Sándor megfogalmazásában láthatjuk ma is a már sokat emlegetett diósgyőr-vasgyári kerület vendégházának közelében. Hogy miért éppen ott? – nehéz rá valódi magyarázatot találni. Bizonyára a „Nagymiskolc” koncepció szerint a történelmi belváros helyett új alcentrumok születésével hozható az kapcsolatba.

A művelt színész, a szabadságharc kiemelkedő egyénisége Várady művészi fantáziáját régtől izgatta. Diplomamunkáját is róla készítette. Ezúttal a szép kiállítás fia-

9. kép. Kiss István: Lenin, 1959 (Diósgyőr-vasgyár 1990-ig) (Fotó: Tarcai B. 1960 k.)

10. kép. Várady Sándor: Egressy Gábor,
1958 (diósgyőr-vasgyári Vendégház)
(Fotó: Szujó P. 2002)

talembert atillájában mintázta meg, miközben mesterségére utaló álarcát maga előtt tartja. Most tehát nem színész, hanem ember, aki a mimézis során sem a gesztusokra, hanem sokkal inkább az elmélyedésre, a belső átélésre koncentrált. A kiérlelt művet 1958-ban öntötték bronzba, s még abban az évben felavatásra is került. A ligetes park miatt már a kezdetektől a feledés homálya veszi körül, s a színház környéki elhelyezését többek között az is indokolná, hogy eredetileg is túl magasra állított figura igazán nem jól érvényesül, s egy új lépték szerinti posztamenst kíván olyan helyen, melyhez autentikusan volt köze Egressynek. Most indokolatlanul nagy távolság van a néző és az ábrázolt személy között.

Váradyról, akinek oly sok szép köztéri munkája van az országban, életében elfelejtkezett szülővárosa. Ez annál is szomorúbb, mivel az nem volt kölcsönös. Múzeumunknak több jelentős művét adta ajándékba (Gulácsy Lajos portéját bronzból, Felröppenő madár című hegesztett krómszobrát). Ugyancsak adományként

került a Rónai Művelődési Házba atyai jóbarátjának, a miskolci szociáldemokraták egykori vezérének, Rónai Sándorról mintázott arcúja.

Medgyessy Ferenc (1881–1958) korszakunk legnagyobb szobrászi tekintélye volt. Tehetségét hosszú pályafutása alatt mindvégig az egyenletes, magas művészi színvonal jellemezte. Élete alkonyán készült, utolsó alkotásaira is igaz ez, így arra a két szoborra is, amit Miskolc számára készített. Az Építők (1956) című nagyméretű kő-domborműve az egyetemváros egyik kollégiumán van, s azon az idős művész úgy búcsúzik, hogy közben átadja tudását a fiatal nemzedék képviselőinek. (A Miskolci Egyetem köztéri alkotásairól bővebben a Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXVIII. kötetében olvashatunk.)

Medgyessy 1957-re készült el Herman Ottó egészalakos szobrával. A múzeum 1953-tól viseli a nagy polihisztor nevét, s így annak helye természetesen az intézmény szép történeti arculatú épülete elé, a Papszerre került. A tudatosan egy nézetre komponált mű hagyja érvényesülni az anyagot, tömbszerű és zárt, mint valamennyi Medgyessy-alkotás. A művész tudatosan törekedett az ókori kelet művészetének ezen elvére, hogy azáltal az idő múlásán uralkodni tudják, s az örökkévalóság képzetét keltse. Ő maga ezt a mozdulatlan létezését „kontra-kontrapozst”-nak nevezte. Nem fordítja ki figuráját, hanem hagyja teljes tömegével statikusan állni úgy, mintha az idők kezdetétől az idő végezetéig ez lenne a feladata. E hatás elérése tulajdonképpen az emlékművek legfőbb célja. Sajnos mindez nem mondható el a Hazafias Népfront kezdeményezéséből létrejött harmadik alkotásról, Schaár Erzsébet (1908–1975) Déryné című egészalakos szobráról (1965). A nagy tömegű bronzot talán éppen ezért helyezgetik új és új helyre. Volt a színház fogadó-terében, most pedig a színházi csarnok előtt kialakítandó panteonba került. Mintha a

gorkiji hősnővel Schaár a Ligeti Miklós által alkotott Déryné oly népszerű, biedermeier szobrára (Budapest, 1916) ríposztogna. Ezúttal a művészi vetélkedésnek az ábrázolt esik áldozatul. Az a példás, nagy egyéniség, akit különösen városunkban nem szabadna deheroizálni, ott, ahol példás élete nagy részét leélte, s ahol emléket oly tisztelettel ápolják, mint ami csak a legkiemelkedőbb egyéniségeknek jár ki.

A Hazafias Népfronthoz, mint kezdeményezőhöz kötődő három alkotás, ha a társadalmi rétegeket csak részben közelítette egymáshoz, a lokálpatriotizmust mindenképpen segítette fölélést. Ha ezek közül kettő kiállja az idő próbáját, akkor szándékuk már nem volt hiábavaló.

Ekkor az egyetemváros építésével egy időben is készültek kimagasló képzőművészeti alkotások, de mint arra történt utalás, az egy korábbi tanulmányban külön fejezetet kapott. A másik, jelentős egység pedig a színház 1960-as felújításához kötődik. (Az ott elhelyezésre kerülő színeszarcképekről pedig egy más megközelítésből lesz szó – bár születésük még az ötvenes évek végére datálódik.)

A korszakban állított köztéri alkotásokat illetően nem lehetünk teljesekek. Az alig pár évig nyilvánosságot kapott, csekély művészi értéket képviselő műveket számba venni e munkának nem volt célja. Inkább tendenciákról esett szó, ami a későbbiekben változni fog. Az intézmények „névadó” szobrainak elkészítése mint igény az évtizedek múltával egyre szélesebb körben hódít teret. 1960 után egy új lehetőség adódik a szobraszok számára. A politikai évfordulók megünnepléséhez szinte kötelező módon társul az új monumentum felavatása. Azok azután az ünnepi felvonulások egy-egy stációját fogják képezni útban a nagy emelvény felé, a Hősök terén álló Szovjet katonai emlékműhöz.

11. kép. Medgyessy Ferenc: Herman Ottó, 1956 (Papszer)
(Fotó: Szuió P. 2003)

DIE GEBURT VON DENKMÄLERN IN MISKOLC (1945–1960)

Eine natürliche Folge der Systemwechsel bringt die Entfernung von öffentlichen Schöpfungen, die die vergangene Macht symbolisieren, und die Errichtung von Monumenten, die die neue gesellschaftliche Kraft loben, mit sich. Im Abriss äußert sich die Befreiung der ersticken Erregungen, die nicht einmal eine besondere Anstrengung und einen konzentrierten Willen beansprucht. Der Gemeinsinn, der, wie man ihn auch heutzutage erfahren kann, in den aus öffentlichen Spenden errichteten Denkmälern ausgedrückt wird, ist schon am Anfang mit einem Fragezeichen versehen. So werden zur gleichen Zeit andere, wenn auch nicht einander

widersprechende, aber trotzdem nicht die gleiche Auffassung widerspiegelnde Monumente geboren, und die Lage wird im Laufe der Zeit noch komplizierter. Dank der wirklichen, vielleicht hinter der primären Bedeutung zurückgezogenen künstlerischen Mitteilung können die öffentlichen Schöpfungen der vergangenen Imperien auch einer neuen Vorstellung entsprechen. Das sind die klassischen Kunstwerke, von denen es, gestehen wir, sehr wenig gibt! Oft ist ihre Rettung nur der Gleichgültigkeit zu verdanken oder die Wichtigkeit sonstiger Aufgaben lenkt die Aufmerksamkeit von ihnen ab und erst nach langen Jahren werden sie ideologisch überflüssig. Das Schicksal der öffentlichen Schöpfungen, die zwischen 1945–1960 in Miskolc geschaffen wurden, versuche ich durch die Erfahrungen des Systemwechsels vom Jahre 1989 zu beleuchten...

Der atheistische Kurs ließ in erster Linie Kunstwerke, die als Kirchenkunst zu betrachten sind, Heilige aus der Barockzeit und Votivsäulen verlegen. Auch wurden Landesflaggen aufgehängt, die die Anklage des Irredentismus zeigten. Das meisterhafte Porträt der von unserer Stadt sehr verehrten Königin Elisabeth (der Gemahlin von Franz Joseph) erfuhr mit der Zeit dieses traurige Schicksal. Das im Jahre 1899 geschaffene Kunstwerk von Strobl Alajos entkam erfreulicherweise den vandalischen Zerstörungen, genauso, wie die Büste von Artur Görgey, dem General der Revolution und des Freiheitskampfes in den Jahren 1848–49. (Der Systemwechsel vom Jahre 1989 brachte diese auf die öffentlichen Plätze der Stadt zurück.)

Auf den Gräbern der im Winter 1944 gefallenen Soldaten wurden von ihren russischen Kriegskameraden sowjetisch-militärische Kunstwerke errichtet und diese Kunstwerke waren bis 1975 auf ihrem ursprünglichen Platz, bis sie durch die von ungarischen Künstlern geschaffenen Befreiungsdenkmalen mit künstlerischem Anspruch ausgetauscht wurden. Da die Bevölkerung ihren eigenen militärischen Opfern im Zweiten Weltkrieg kein Denkmal errichten durfte, hat sich die zerstampfte Selbstachtung der Nation in der überdimensionierten Feier des Zentenariums vom Freiheitskampf in den Jahren 1848–49 ausgedrückt. Überall im Lande wurden mehrere Hunderte von Denkmälern von Sándor Petöfi und Lajos Kossuth errichtet. Der Bildungskreis der Arbeiter in der Eisenhütte hat in unserer Stadt eine interessante, ein wenig naive, jedoch aufrichtig scheinende Büste modelliert, aber auf einen verkehrsreichen Platz, – aus öffentlichen Spenden leisteten sie die Ehrenbezeugung in einer auch heute existierenden ganzgestaltigen bronzenen Statue zur Erinnerung an den die Weltfreiheit besingenden Dichter (1951).

Nach der Revolution vom Jahre 1956 brachte die „Politik der starken Hand“ ihre Kraft auch in den Denkmälern, die auf öffentlichen Plätzen aufgestellt wurden, zum Ausdruck. Die Eisenhütte erhielt den Namen „*Lenin Eisenhüttenwerke*“ und gleichzeitig wurde am Eingang eine Statue aufgestellt, die die wohlbekannte leninsche Bewegung, den starr nach vorne zeigenden Lenin, verewigte. Von 1958 an stand er 30 Jahre lang auf dem ursprünglichen Platz. (Dies war das einzige Monument in unserer Stadt, das, dem allerletzten Systemwechsel folgend, zum Abriss und nicht zum Verlegen verurteilt wurde!)

Mitte der fünfziger Jahre gab es noch eine charakteristische Tendenz, was die Statuenkunst auf öffentlichen Plätzen betrifft. Es war die aus öffentlichen Spenden finanzierte Errichtung der auf dem gemeinsamen Lokalpatriotismus basierten Denkmäler für die Annäherung der einander widersprechenden gesellschaftlichen Schichten.

Gertrud Goda

CSERÉPFALU BECENEVEI (1525–1974)

MIZSER LAJOS

Hajdú Mihály kiváló, a legapróbb részletekre is kiterjedő monográfiájában áttekintette a becézőnév-kutatás történetét az 1970-es évek elejéig, és a további kutatásokhoz sokoldalú szempontokat adott (Magyar becézőnevek [1770–1970]. Bp. 1974). Azóta az ELTE Névkutató Munkaközössége által kiadott Magyar Személynévi Adattárak sorozatban több gyűjtés, illetve feldolgozás is napvilágot látott a magyar nyelvterület különböző részeiből.

Cserépfalu anyagában a 450 év alatt 308 becézett névre bukkantam. Az időhöz viszonyítva ez a szám meglehetősen kevés, bár csak egy faluról van szó. Ha hozzávesszük, hogy 150 név csak 1925–1974 között keletkezett, akkor megállapíthatjuk, hogy a beceneveknek csaknem a fele kései, a többi pedig 400 éven belül nem éppen arányosan oszlik meg (elvégre a régiségben vannak olyan évtizedek is, amelyekben nem tudunk becenevet adatolni). A számok csalókák is lehetnek. Elsősorban azért, mert éppen a 20. században nőtt meg a keresztnévválaszték, a régi, megszokott neveket új, eddig még nem használt nevek váltották fel, s ezeknek is kialakultak a becéző formái. Ha azonban a keresztnévek számát is figyelembe vesszük, akkor a becenevek száma nem tekinthető kevésnek, egy átlagos szintnek felel meg.

Az anyakönyvezés megindulása (1731) előtti időkből eléggé kevés adatunk van, de éppen elegendő. A református egyház anyakönyveit 1750-től már magyarul vezették az eddigi latin helyett. Szombathi Gergely (1750–55) lelkész sokszor nem a hivatalos nevet vezette be az anyakönyvbe, hanem az általánosan használt szólító formát: *Boris*, *Erzsók*, *Jutka*, *Julia*, *Kata*, *Zsuzsa*, a fiúnevek közül *Lackó*. Utódai óvatosan követik ezt a gyakorlatot, majd meg is szüntetik, bár fel-felbukkan ezután is a *Kata* és a *Zsuzsa*. Akárhogy is nézzük őket, bizony becenevek ezek. Az állami anyakönyvezés bevezetése (1895) előtt a névhasználat nemigen tett különbséget keresztnév, illetve becenév között. S az is igaz, hogy a Magyar utónévkönyv több nevet (pl. *Kata*, *Margó*, *Zsóka* stb.) hivatalossá tett, más szavakkal: a becenévből keresztnév vált. Ezek a nevek így kettős funkciójúak; pl. a *Zsuzsa* lehet a Zsuzsanna becézett formája, illetve önálló név (keresztnév). Tehát – példánknál maradván – napjainkban a *Zsuzsi* név egyaránt származhat közvetlenül a *Zsuzsából* és a *Zsuzsannából* is. Mivel az adataim a Magyar utónévkönyv megjelenése előtti időkből valók, csakis becenevek.

A névváltozatok sajátos helyet foglalnak el. Mivel ezek szóbeli alakváltozatok, az írásképp (az anyakönyvi adat) más. A hangalak a könnyebb kiejtés kedvéért változott meg, de megkülönböztető, illetve szólító-említő funkciója is van (volt), azaz lehet becenév is, keresztnév is. A valódi becenevek előtt ennyit meg kellett jegyezni. A következő nevek fordulnak elő: *Andás*, *Borbás* (< Barabás), *Ende*, *Están* (< István), *Isvány*.

A rendszerezéskor legcélszerűbb Hajdú Mihály útmutatását követni. Anyagunk vizsgálatakor a következő csoportokat állapítottam meg:

I. Alapnév + *-ka/-ke* képző. II. Név végi rövidülés. III. Név eleji csonkulás. IV. Egyéb. Ezekben belül alcsoportok is lehetségesek. A tárgyaláskor – miként Hajdú is – minősítéseket is adok, mégpedig a következőket: babusgatónév (b), családias hangulatú név (cs), csak egy személyre vonatkozó név (e), csak említőnév (eml.), tréfás (tr.), gúnyos, lenéző (g), kedveskedőnév (k). Ha a név mellett nem áll minősítés, azt jelenti, hogy általánosan használt, közömbös hangulatú szólító-, illetve említőnévről van szó. Néhány név esetében nem tudjuk a minősítést megállapítani, mivel ezek a 16–17. századi dézsmalajstromokban és egyéb régi összeírásokban szerepelnek.

I. Alapnév + *-ka/-ke* képzős becenevek száma 17. A következők tartoznak ide: *Andráska* (e., k.), *Andorka* (e.), *Balázska* (e., g.), *Editke* (b.), *Eszterke* (b.), *Gergelyke* (e., eml., b.), *Gyöngyike* (k.), *Györgyike* (k.), *Iréнке* (k.), *Jolánka*, *Juditka* (k.), *Lajoska* (k.), *Malvinka* (e.), *Margitka* (k.), *Matildka* (k.), *Péterke* (k.), *Treszka* (e.) < Terézia.

II. A név végi rövidülés kategóriája (265 név) három alcsoportra oszlik: a) rövidülés, b) rövidülés + képző, c) ikerítésből való kiválás.

a) *Amál* (tr.) < Amália, *Aran* < Aranka, *Barna* < Barnabás, *Bea* < Beáta, *Eni* < Enikő, *Eri* < Erika, *Etel* < Etelka, *Hajnal* < Hajnalka, *Ildi* < Ildikó, *Ilon* (k.) < Ilona, *Karolin* < Karolina, *Kornél* (tr.) < Kornélia, *Lídi* < Lídia, *Móni* < Mónika, *Piros* < Piroška, *Rébék* < Rebeka, *Rozál* (g.) < Rozália, *Szilvi* < Szilvia, *Teréz* < Terézia, *Veron* (cs.) < Veronika. Megjegyezzük, hogy az *-i*-re végződő nevek a b) kategóriába is tartozhatnának, de a rövidülést tartjuk elsődlegesnek, mivel néhányszor épp a becéző (vagy annak vélt) képzőt vonták el.

b) A név végi rövidülés + képző (képzőbokor) a leggyakoribb forma (230 név).

-a: *Bera* (e., tr.) < Bertalan, *Berta* < Bertalan, *Erzsa* (g.) < Erzsébet, *Eta* < Etelka, *Gyura* (g.) < György, *Ila* (g.) < Ilona, *Iza* < Izolda, *Juda* < Judit, *Kata* < Katalin, *Lila* (e., eml.) < Lili, *Luka* < Lukács, *Magda* (e., g.) < Magdolna, *Mara* (e., g.) < Mária, *Tera* (g.) < Terézia, *Zsiga* < Zsigmond, *Zsuzsa* < Zsuzsanna (Egybeesés: a Kata és a Zsuzsa lehet rövidülés is).

-ca: *Ica* (k.) < Ilona, *Teca* (k.) < Terézia.

-ci: *Anci* (e.) < Anna, *Berci* < Bertalan, *Frici* (e.) < Frigyes, *Juci* < Julianna, *Geci* (g.) < Gergely, *Laci* < Lajos, László, *Marci* < Márton.

-cika/-cike: *Bercike* (b., eml.) < Bertalan, *Jucika* (b.) < Julianna, *Lacika* (b.) < László.

-csa: *Borcsa* (g.) < Borbála, *Julcsa* (g.) < Julianna, *Marcsa* (g.) < Mária, *Tercsa* (g.) < Terézia.

-csi: *Jancsi* (g.) < János, *Karcsi* < Károly, *Lajcsi* (tr.) < Lajos, *Pircsi* (k.) < Piroška.

-csika/-csike: *Jancsika* (b.) < János, *Karcsika* (b.) < Károly.

-cső: *Bencső* < Benedek.

-csu: *Marcsu* (e., cs.) < Mária, *Olcsu* (e., cs.) < Jolcsu < Jolán.

-e: *Bende* < Benedek, *Erzse* (k.) < Erzsébet.

-esz: *Karesz* (e., tr.) < Károly.

-i: *Andi* (e.) < Andor, *Andri* < Andrea, *Anti* < Antal, *Ati* < Attila, *Ádi* < Ádám, *Ági* < Ágnes, *Árpi* < Árpád, *Beri* (e., cs.) < Bertalan, *Béni* < Benjámín, *Bori* < Borbála, *Csabi* < Csaba, *Dani* < Dániel, *Dezsi* < Dezső, *Endi* < Endre, *Erzsi* < Erzsébet, *Eszti* < Eszter, *Évi* < Éva, *Feri* < Ferenc, *Flóri* < Flórián, *Gabi* < Gábor (e.), Gabriella, *Gizi* < Gizella, *Guszt* < Gusztáv, *Gyuri* < György, *Hedi* (e.) < Hedvig, *Ibi* < Ibolya, *Ili* (k.) <

Ilona, *Imi* < Imre, *Jani* < János, *Joli* < Jolán, *Józsi* < József, *Judi* < Judit, *Juli* (g.) < Julianna, *Kari* < Károly, *Kati* < Katalin, *Kálmi* < Kálmán, *Klári* < Klára, *Kriszti* < Krisztina, *Laji* < Lajos, *Magdi* < Magdolna, *Mari* < Mária, *Matyi* (tr.) < Mátyás, *Márti* < Márta, *Meli* < Melitta, *Miki* < Miklós, *Nándi* < Nándor, *Olgi* < Olga, *Oszi* < Oszkár, *Pali* < Pál, *Peti* < Péter, *Piri* < Piroska, *Rébi* < Rebeka, *Robi* < Róbert, *Rofi* < Rafael, *Rozi* < Rozália, *Rózsi* < Rózsa, *Rudi* < Rudolf, *Sanyi* < Sándor, *Sári* < Sára, Sarolta, *Teri* < Terézia, *Tibi* < Tibor, *Tivi* < Tivadar, *Tomi* < Tamás, *Tündi* < Tünde, *Vali* < Valéria, *Zoli* < Zoltán, *Zsani* (cs.) < Zsanét, *Zsolti* < Zsolt, *Zsófi* < Zsófia, *Zsuzsi* < Zsuzsanna.

-ika/-ike: *Atika* (b.) < Attila, *Ágika* (k.) < Ágnes, *Borika* (k.) < Borbála, *Csabika* (b.) < Csaba, *Enike* (b.) < Enikő, *Erzsike* < Erzsébet, *Esztike* < Eszter, *Évike* < Éva, *Ferike* (b.) < Ferenc, *Gizike* (k.) < Gizella, *Gusztika* (b.) < Gusztáv, *Hedike* (e., k.) < Hedvig, *Ibike* (b.) < Ibolya, *Ildike* (b.) < Ildikó, *Ilike* (k.) < Ilona, *Imike* (b.) < Imre, *Janika* (b.) < János, *Jolika* (k.) < Jolán, *Józsika* (e., k.) < József, *Judika* < Judit, *Julika* (k.) < Julianna, *Katika* (b.) < Katalin, *Klárika* (k.) < Klára, *Lajika* (b.) < Lajos, *Magdika* (k.) < Magdolna, *Marika* < Mária, *Palika* (e., k.) < Pál, *Petike* (b.) < Péter, *Robika* (b.) < Róbert, *Rozi* (k.) < Rozália, *Rózsika* (k.) < Rózsa, *Rudika* (b.) < Rudolf, *Sanyika* (b.) < Sándor, *Sárika* < Sarolta, *Szilvike* (b.) < Szilvia, *Terike* (k.) < Terézia, *Tibike* (b.) < Tibor, *Tomika* (b.) < Tamás, *Tündike* (b.) < Tünde, *Valika* (b.) < Valéria, *Zolika* (b.) < Zoltán, *Zsoltika* (b.) < Zsolt, *Zsuzsika* < Zsuzsanna.

-ik: *Istik* < István, *Orsik* < Orsolya.

-is: *Andris* < András, *Ábris* < Ábrahám, *Boris* (g.) < Borbála, *Julis* < Julianna, *Maris* < Mária.

-iska: *Boriska* (k.) < Borbála, *Juliska* < Julianna, *Mariska* (k.) < Mária.

-k: *Jurk* < György (a latin nyelvű lajstromban: Georgius).

-ka/-ke: *Dorka* < Dorottya, *Gyurka* (g.) < György, *Ilka* (cs.) < Ilona, *Jóska* < József, *Jutka* < Judit, *Szerénke* (k.) < Szeréna, *Őske* (e., cs.) < Örsébet < Erzsébet, *Terézke* (eml., k.) < Terézia, *Zsuzska* < Zsuzsanna.

-kó: *Ferkó* < Ferenc, *Gyurkó* (g.) < György, *Jankó* (g.) < János, *Lackó* (g.) < László, *Palkó* (g.) < Pál.

-na: *Mana* (e., cs.) < Margit.

-nci: *Manci* < Margit.

-nka: *Katinka* (cs.) < Katalin, *Leonka* (k.) < Lea, *Manka* (e., cs.) < Margit.

-ó/-ő: *Benő* < Benjámín, *Bendő* < Benedek, *Gergő* < Gergely, *Gerő* < Gergely, *Kató* (k.) < Katalin, *Margó* (cs.) < Margit, *Pető* < Péter, *Zsuzsó* < Zsuzsanna.

-ócs: *Agócs* < Ágoston.

-ók/-ők: *Annók* < Anna, *Ábrók* < Ábrahám, *Erzsók* < Erzsébet, *Estók* < Están < István, *Istók* < István, *Mihók* (tr.) < Mihály, *Sebők* < Sebestyén.

-óka: *Katóka* (b.) < Katalin.

--si: *Misi* < Mihály.

-sike: *Misike* (b., eml.).

-ska: *Miska* < Mihály.

-szi: *Gyuszi* < Gyula.

-szika: *Gyuszika* (b., eml.).

-u: *Erzsu* < Erzsébet, *Petyu* < Péter, *Samu* < Sámuel.

-uka: *Gézuka* (e., b.) < Géza.

-us: *Anus* < Anna, *Barnus* (k.) < Barnabás, *Bélus* (k.) < Béla, *Etus* < Etelka, *Gizus* (k.) < Gizella, *Gyulus* (tr.) < Gyula, *Illus* < Ilona, *Jakus* (e., g.) < Jakab, *Jolus* (k.) <

Jolán, *Kálmus* (k.) < Kálmán, *Magdus* (k.) < Magdolna, *Rebus* (k.) < Rebeka, *Vilmus* < Vilmos.

-uska: *Anuska* < Anna, *Béluska* (b., g.) < Béla, *Iluska* (cs.) < Ilona.

c) Ikerítésből való kiválással, illetőleg a kivált tag továbbképzésével 15 név függ össze: *Bandi* < *Andi-Bandi* < András, *Böske* (tr.) < *Öske-Böske* < Erzsébet, *Bözsi* < *Özsi-Bözsi* < Erzsébet, *Bözsike* (k.), *Dudika* < *Judika-Dudika* < Judit, *Panna* < *Anna-Panna* < Anna, *Panni* < *Anni-Panni* < Anna, *Pannika* (k.), *Pesta* (tr.) < *Esta-Pesta* < Están < István, *Pista* < *Ista-Pista* < István, *Pisti* < Pista, *Pityu* < Pista < István, *Pityuka* (e., g.), *Pötyi* (e.) < *Örzi-Pörzi* < Erzsébet, *Pötyike* (e., k.).

III. A név eleji csonkulással keletkezett nevek száma meglehetősen kevés (12).

a) Egyszerű csonkulás: *Dóra* < Teodóra, *Ella* < Gabriella, *Nóra* < Eleonóra. A magyar utónévkönyv megjelenése óta mind a három anyakönyvezhető utónévnek számít.

b) Csonkulás + képzés *Gitta* (k.): az ejtésben: *Gita* < *Margit* + *-a*, és nem a német *Gitta* < *Brigitta* átvétele, *Dórika* (b.) < *Teodora* + *-ika*, *Náci* (g.) < *Ignác* + *-i* (a németből való átvételt sem lehet kizárni), *Nellike* (b.) < *Kornélia* + *-ke*, *Nóri* < *Eleonóra* + *-i*, *Nórika* (k.), *Poli* < *Apollónia* + *-i*, *Tusi* (e.) < *Etus* + *-i* < *Etelka*, *Zsóka* (cs.) < *Erzsók* + *-a* < *Erzsébet*.

IV. Az egyéb kategóriához 9 név tartozik:

a) *Kis* + keresztnév: *Kiseszter* (cs.), *Kismargit* (cs.).

b) Köznevből alakult becenevek: *Babuci* (e. cs.) < baba, *Buci* (e., cs.) < *babuci*.

c) A becenevet a németből vették át: *Fáni* (e., tr.) < *Stefanie* 'Stefánia', *Franci* (e., cs.) < *Franz* 'Ferenc', *Mici* < *Mizzi* < *Marie* 'Mária', *Micike* (e., k.): már magyar képző is van rajta, *Tóni* < *Anton* 'Antal'.

A 35 képző (képzőbokor) közül korán, de már a 20. századra elavult: *-cső*, *-e*, *-ik*, *-k*, *-ócs*, *-ók*, *-u*. Elavulóban van a *-csa* és a *-kó*. S feltűnik az is, hogy a *-cska/-cske* képző egyáltalán nem funkcionál. Ennek oka az lehet, hogy kissé mesterkéltnek, illetve „tótosnak” érzik.

A nevek általában közömbös hangulatúak, de vegyük figyelembe azt is, hogy 27 név gúnyos, lenéző, 12 pedig tréfás hangulatú. A gúnyt, a lenézést az alábbi tényezők befolyásolták: 1. Egy vagy egy-egy névviselő negatív tulajdonsága: *Balázska* (gyengeelméjű), *Erzsa* (öreges, nehezen mozgó), *Gyura* (házasságtörő), *Ila* (piszkos, mocskos), *Jancsi* (verekedős), *Magda* (a nemi életet kedvelő), *Mara* (ua.), *Pityuka* (gyengeelméjű), *Tera* (a nemi életet kedvelő). 2. A becenév ragadványnévvé vált: *Jakus*, *Náci*, *Petyu*. 3. A képző hatása: úgy látszik, hogy a *-csa*, illetve a *-kó* képzők jelentése negatívumot fejez(ett) ki. Külön érdekesség, hogy a *-csa* kizárólag nőkre, a *-kó* pedig csak férfiakra vonatkozott. Mindkettő a 18. század végétől kezdve használatos, és csupán az alacsonyabb rendű (rangú) embereket jelölték meg velük. A 19. század közepére a lenéző jelleg némiképpen enyhült, de a gúnyt megmaradt; a *-csa*, illetve a *-kó* képzőkkel létrejött becenevekkel még ma is lehet sérteni. A következő nevek tartoznak ide: *Borcsa*, *Julcsa*, *Marcsa*, *Tericsa*, illetve *Ferkó*, *Gyurkó*, *Jankó*, *Lackó*, *Palkó*. 4. A névhez nem a megszokott képző járul: *Juli*, *Misu*. S itt kell felhívni a figyelmet a csak egy személy által viselt becenévre is. 5. Egyéb tényezők: *Béluska* (versikét szerkesztették rá: „Béluska! Mit hozott a Jézuska?”), *Boris* (egy bogácsi szóláshasonlat hatott: „Ül, mint Boris a misén), *Bözsi* (gyakori tehénnév is), *Geci* (ez a név a 19. század közepéig közömbös hangulatú volt, s a Gergely név ritkábbá válásával előtérbe került a köznevesült 'sperma' jelentés), *Gyulus* (Gyulus-butus-ra „ikerítették”), *Gyurka* (a mondóka miatt: „Gyurka!

Kell-e kutyahurka?”), *Lajcsi* (versike van róla: „Lajcsi! Szart a macska, hajtsd ki!”), *Matyi* (Ludas Matyival asszociálják). A *Kornél* név azért tréfás, mert a Kornélia nevet „férfiasították”, a *Fáni* pedig a Schneider Fániról szóló dal hatására. Nem tudjuk viszont, hogy miért tréfások vagy gúnyosak a következők: *Amál*, *Bera*, *Mihók*, *Pesta*, *Rozál*. A babusgató nevek egy részét a temetők sírköveiről írtam le, s ezeken többnyire fiúneveket találunk.

A becézőnév napjainkban is igen mozgékony kategória. Ennek az az oka, hogy a ragadványnevekhez hasonlóan nem hivatalos név. Így becenévből válhatott régen, és részben ma is (névváltoztatás esetén) vezetéknev, s lehet belőlük teljes értékű keresztnév is és minden további nélkül ragadványnev, talán még földrajzi név is.

IRODALOM

Czuczor Gergely–Fogarasi János

1862–1974 A magyar nyelv szótára I–VI. Pest

Hajdú Mihály

1974 Magyar becézőnevek (1770–1970). Budapest

Kálmán Béla

1989 Nevek világa. Debrecen

Ladó János

1971 Magyar utónévkönyv. Budapest

Mizser Lajos

1976 Cserépfalu keresztnévei (1731–1974). Budapest

1980 Cserépfalu személynevei (1548–1720). Budapest

Varga Katalin

1931 Becéző keresztnéveink. Szeged

DIE KOSENAMEN IN CSERÉPFALU (1525–1974)

Es ist mir gelungen, aus verschiedenen Dokumenten 308 Kosenamen zu sammeln, die in den 450 Jahren entstanden sind. Die Mehrheit der Namen stammt aus dem 20. Jahrhundert. Die Namensschöpfer benutzten 35 Suffixe und Suffixcluster. Auf Grund der Suffixe bezeichnen die aufgelisteten Kosenamen die Zeit, aus der sie stammen. Sie können auch eine Vokativ- oder Aussagefunktion haben. Die Namen Erzsébet, Katalin, György, József und Pál haben die Namensnennung als Ziel, in der Vokativ- und Aussagefunktion treten ausschließlich die abgeleiteten Kosenamen auf. Aus der Sicht der Stimmung sind sie im Allgemeinen neutral: Sie können in jeder Situation benutzt werden. Es gibt aber auch familiäre, spöttische und spaßige Namen. Es ist aber auch möglich, dass der Kosename nur für eine bestimmte Person charakteristisch ist. Die schmeichelnden und liebkosenden Variationen kommen nur in den neuesten Angaben vor.

Mizser Lajos

RAGADVÁNYNEVEK CSERÉPFALUBAN

MIZSER LAJOS

A ragadványnevek gyűjtése országszerte már a 19. században megkezdődött, s azóta igen nagyszámú feldolgozás látott napvilágot. A nagy mennyiségnek valószínűleg az az oka, hogy egyszerűbbnek, könnyebben megmagyarázhatónak érezték őket. A névtárak általában egy bizonyos időpont ragadványneveit rögzítik. Bizony, több név magyarázata hibás, hiszen a száz évnél régebbi ragadványnevek eredetére senki sem emlékezhet. A gyűjtők csupán a helyszínen kapott információkat dolgozhatják fel. Éppen ezért feltétlenül szükséges, hogy legalább az illető helység(ek)ben található írásos anyagokat (pl. anyakönyvek, egyházi adóívek stb.) is átnézzük. A „Cserépfalu ragadványnevei” című dolgozatomat¹ csak a helyszínen kapott információk alapján építettem fel, így következtetésem egy része hibásnak bizonyult. Ezeket a hibákat később korrigáltam, és megadtam a helyes magyarázatot is.²

Anyagom egy részét szóbeli, helyszíni gyűjtéssel szedtem össze, de feldolgoztam a község református egyházi adóíveiben, anyakönyveiben és Cserépfalu tagosítási irataiban, illetve egyéb összeírásokban található ragadványneveket – így több mint 300 évig tudtam visszamenni.

Gyakran tapasztaljuk, hogy a ragadványneveket két részre osztják: régiekre és újakra. Ez a meghatározás azonban túl tág. Helyesebbnek vélem azt az osztályozást, hogy szerzett-e vagy örökölt. Fontos tehát: vajon egy ember viselte-e avagy több család nemzedékeken át. Így az egyes névkategóriák közötti összefüggésekre jobban rá tudunk mutatni. Az örökölt nevek után zárójelben a családnevet adom meg, a szeretteknel mind a két névelemet.

Összesen 402 ragadványnevet (Cserépen csúfolódónévnek nevezik). Ebből örökölt: 278 (69,15%), szerzett: 124 (30,84%). Az csak természetes, hogy a faluban manapság ennek csak a töredékét ismerik.

Az eredet vizsgálatakor a következő kategóriákat állapítottam meg: I. Származásra utaló ragadványnevek. II. Foglalkozásra, tisztségre utaló ragadványnevek. III. Egyéni tulajdonságra utaló ragadványnevek. IV. Ismeretlen eredetű ragadványnevek.

I. Származásra 146 (36,56%) név utal, ebből örökölt: 111, szerzett 36.

1. A valódi, saját névvel 6 elnevezés függ össze.

a) Van egyetlen példánk arra, mikor egy család a 17. század elejétől felváltva használta a *Juhász*, illetve a *Tóth* nevet, azaz mindkettő lehet ragadványnév is. Az 1873–75-ös adóíven a Juhász már ragadványnév, és az is maradt.

¹ *Mizser L.*, 1972. 131–133.

² *Mizser L.*, 1976. 82-90.

b) A vezetéknev szándékos átalakítása, eltorzítása is előfordul. Az itt felsorolt 5 név a szerzett kategóriába tartozik: visszafelé való olvasás: *Alugy sokszor* (Roszkos Gyula), torzítás: *Gimbarom* (Grünbaum), *Kotrec* (Potrecz), *Kódor* (Pótor), rövidítés: *Maros* (Marosvári).

2. Az apa nevével 28 örökölt és 9 szerzett ragadványnév kapcsolatos.

a) Az örökölt (a továbbiakban: ö.) nevek többsége olyan keresztnév, amely a családban egykor gyakori, megszokott volt: *Ferenc* (Tóth), *Gábor* (Erdős, Mizser), *Gergely* (Kósik), *Jenő* (Boros), *Márton* (Gönczi, Virág), *Mátyás* (Dósa, Kósik, Tóth), *Péter* (Hüvelyes, Mizser), *Tamás* (Lukács). Szerzetek (a továbbiakban: sz.): *György* (Kósik András), *Illés* (Kompa Márton), *Jakab* (Kis Imre), *Jónás* (Tonté Jónás gyermekei, akiknek keresztnévét – mivel cigányok voltak – nem tartották fontosnak feljegyezni), *József* (Ugron Márton), *Pál* (Nagy Máté).

b) Az apa beceneve, szólítóneve is lehet ragadványnév. Ezek mindegyike (17) örökölt: *Bandi* ~ *Bangyi* (Tóth), *Bera* (Papp), *Ferke* (Derda), *Frinci* (Kósik), Gyuri (Szabó), *Istik* (Szabó), *Jani* (Kósik), *Jankó* (Virág), *Laci* (Lukács), *Marci* (Gönczi), *Matyi* (Tóth), *Pali* (Hák), *Peti* (Derda), *Petyu* (Hüvelyes), *Samu* (Tóth), *Tardi Geci* (Nagy; a származás helyére is történik utalás), *Zsiga* (Boros, Szabó, Tóth).

c) A természetes apával 3-3 ragadványnév kapcsolatos. Ö.: *Csendőr*: mind a törvényes, mind a természetes apa neve Papp volt, ezért a foglalkozást jelölték. *Kossut(h)* (Kósik): nem Kossuth Lajosról van szó, hanem egy Kossut János nevű tanítóról, aki az 1820-as években működött a községben; *Podolai* (Hüvelyes): egy Bodolay Gyula nevű segédjegyzőről (1870-es évek). Sz.: *Csengeri* (Pintér István): Csengeri István nevű noszvaji káplánról; *Ladányi* (Csattos Lajos): az 1884. évi keresztelési anyakönyvben ez a bejegyzés áll: „...törvénytelen, atyja Ladányi András természetes fiának elismerte”; *Urbán* (Mizser Mária).

3. Az anya nevével 59 örökölt ragadványnév függ össze. Feltűnően nagy szám, hiszen még az összesítésben is 14,48%-ot tesz ki.

a) Az anya vezetékneve. Helybeli vezetéknevre (endogámiára) utalnak: *Bodnár* (Mizser), *Bojtár* (Mizser), *Büdi* (Mizser), *Gönczi* (Kósik), *Győri* (Mizser), *Héti* (Mizser), *Kerékgyártó* (Kósik), *Kompa* (Mizser), *Nemes* (Tóth), *Tőszögi* (Virág), *Vasas* (Kósik), *Virág* (Gál), *Vízi Bodnár* (Dósa; a lakóhelyet is jelölték). A más helységekben élő – exogámiára utaló – vezetéknevek Cserépfaluban főként a szokatlanságuk miatt váltak ragadványnévvé. Arka: *Bugyi* (Kéméndi); Bogács: *Antus* (Tóth), *Bocán* (Lukács), *Hóca* (Vályi Nagy), *Nyeste* (Kósik), *Rádó* (Lukács); Borsodgeszt: *Csüdör* (Derda), *Fonó* (Nemes); Bükkábrány (Felsőábrány): *Menár* < Menyhárt (Kósik); Bükkzsérc: *Földes* (Mérreg), *Lóci* (Kis), *Pap* (Szabó), *Pofozán* < Povožán (Erdős), *Pucik* < Poczik (Lukács), *Vas* (Boros); Cserépváralja: *Kucser* (Kósik, Tóth), *Polányi* (Tóth); Diósgyőr: *Piskó* (Erdős); Felsőtárkány: *Kukukk* < Kakukk (Hüvelyes), *Patkóczki* < Padlóvszki (Tóth); Kács: *Racska* < Bracskó (Nagy); Kisgyőr: *Barsi* (Kósik), *Bihari* (Derda), *Burda* (Kósik), *Faragó* (Jakab); Mezőkeresztes: *Bakos* (Balogi), *Bódi* (Kósik), *Brómusz* < Bónus (Dósa), *Kalas* (Kéméndi), *Kecskés* (Kéméndi, Kósik), *Kispál* (Balogi), *Pere* (Mizser); Mezőnagymihály: *Gardi* (Erdős), *Petra* (Lukács), *Radvai* (Tóth); Noszvaj: *Jordán* (Erdős), *Kalo* (Kósik), *Simon* (Erdős); Sajókeresztúr: *Petenc* (Kovács); Sály: *Csüdör* (Tőszögi), *Tari* (Tóth); Tibolddaróc: *Bander* (Derda), *Mocskos* (Derda).

b) Az anya beceneve is előfordul, mind a négy örökölt: *Dudika* (Tóth; Judit név az 1700-as évek végén, de még a követő század elején is igen gyakori volt), *Panna* (Lukács), *Piri* (Kovács), *Sári* (Erdős).

4. Az egyéb rokonságra utaló elnevezések (19) egy kivétellel szerzett ragadványnevek.

a) Családi állapotra 1-1 név vonatkozik; ö.: *Senki* (Derda): apátlanul, anyátlanul nőtt fel az ős, sz.: *Árva* (Nagy Lajos): korán árvaságra jutott.

b) Vőházasággal kapcsolatosak a következők, azaz az após vezetékneve válik ragadványnévvé: *Csont* (Vályi Nagy István), *Elek* (Kerékgyártó Gábor), *Farkas* (Balogi István), *Hegedűs* (Derda János), *Mato* (Sütő Sándor), *Leitmann* (Derda Mihály), *Miklósi* (Mizser János), *Szabó* (Lukács István), *Szádi* (Lukács István), *Tóth* (Virág István), *Vályi* (Hüvelyes István).

c) A feleség vezetéknevére, foglalkozására utaló ragadványnevek: *Bába* (Nagy István): a felesége bába volt, *Bogácsi* (Füzér András), *Líbor* < Lintauer (Apostol Lajos), *Löcsös* (Kerékgyártó Lajos), *Vadászi* (Boldizsár Imre).

d) Egyetlen olyan adatunk van, amikor a bátyja keresztnéve vált ragadványnévvé: *Győző* (Erdős Árpád).

5. A származás helyére (azaz az elszármazásra) 22 ragadványnév utal.

a) Népnév: ö.: *Cigány* (Lukács), sz.: *Graecus* (Argirus György): a szónak ugyan van a magyarban 'városi kereskedő' jelentése is, de az említett személy urasági tégláégető volt (egyébként az Argirus név ezt jelenti) és görög nemzetiségű; *Matyó* (Ongai János): mezőkövesdi.

b) Más helység neve + -i képző: ö.: *Kácsi* (Kéméndi), *Lövei* < egerlövői (Szabó), *Maklári* (Dósa), sz.: *Pápai* (Tóth Ferdinánd).

c) A falu valamely részén lakó: ö.: *Alsó* (a latin nyelvű leírásokban: *Inferior* (Lukács, Mizser): alvégesi; *Belső* (Csávás, Csont): a Belsősoron lakó; *Faluházasi* (Mizser): a faluháza mellett lakó; *Felső* (a latin nyelvű leírásokban: *Superior*) (Lukács, Mizser); *Iskolai* ~ *Oskolai* (Dósa, Mizser, Nagy); *Kóbi* (Lukács): az egyik zsidó boltos fiát hívták így (egyébként a Jakab név jiddis becézője), és az üzlet mellett lakó család róla kapta a ragadványnevét; *Közi* (Derda, Kósik): az egyik névtelen közben lakó; *Piaci* (Nagy): az egykori piac mellett lakó; *Pincebeli* (Boros, Derda, Tóth): pincelakásban élő; *Pincesor* (Derda, Tóth): a falu délkeleti részén levő pincesoron építkeztek; *Réti* (Lukács, Virág): a Rét közelében lakó; *Szállási* (Virág): a Szállásalja nevű falurészen lakó; *Szomszéd* (Mizser): a paplak szomszédságában lakó; *Templomi* (Tóth): a templom mellett lakó; *Toronyi* (Tóth): az egykori harangláb szomszédságában lakó (feltétlenül meg kell jegyezni, hogy az 1900-ban lebontott templom és a harangláb között kb. 300 m távolság volt); *Új sorosi* (Mizser): az Új soron lakó; *Vízi* (Derda, Dósa, Csávás): a Hór-patak mellett lakó; sz.: *Közép* (Kósik Márton): a falu közepén lakó.

II. Foglalkozásra, rangra, tisztségre összesen 77 (19,15%) ragadványnév utal.

1. A foglalkozás, tisztség megnevezésével 40 örökölt, 13 szerzett ragadványnév kapcsolatos. Ö.: *Asztalos*, 1820-ban *Arcularius* (Tóth), *Bacso* (Kéméndi), *Brúgós* (Mizser): nagybögös; *Cseszko* (Tóth): a csizmadiák gúnyneve; *Csiszlik* (Hüvelyes): ugyanaz; *Csikós* (Füzér), *Csizmadia* (Mizser, Nagy), *Csordás* (Tóth); *Drótos* (Kéméndi): az eltört cserépedények megdrótozásával foglalkozott; *Dudás* (Kósik), *Gépész* (Mizser); *Gulyás* (Hák, Nagy); *Harangozó* (Dósa, Töszögi), *Honvéd* (Jakab, Lukács): 1848-as honvédek voltak; *Huszár* (Kósik, Tóth): a husároknál szolgáltak; *Jáger* (Sütő): erdőkerülő; *Katona* (Kósik, Tóth): kitöltötték a 12 évet az osztrák hadseregben; *Kiskondás* (Kósik); *Kondás* (Lukács, Tóth); *Kotró* (Jakab): kéménykotró; *Kőfaragó* (Nemes): sírkőfaragó; *Kőműves* (Tóth); *Lisztes* (Kovács, Lukács): molnár; *Meszés* (Tóth): mészégető; *Muzsikus* (Boros, Szabó): az egykori falusi zenekar tagjai; *Orvos* (Hüvelyes): gyógyító

(a 17–19., de még az 1900-as évek első harmadában is voltak olyan emberek, akik embert és állatot tudtak gyógyítani különféle főzetekkel, ráolvasással; ezek neve *orvos* volt. A 'medicus, Arzt' jelentésű szót *orvas*-nak ejtik); *Örmester* (Derda): ezt a rangot viselte az osztrák hadseregben; *Pásztor* (Kósik, Lovász): szőlőcsősz; *Puskás* (Derda): az osztrák hadseregben puszkaműves volt; *Susztér* (Lukács, Nagy): lábbelijavító; *Szenes* (Boros): szénégető; *Tizedes* (Csávás): éjjeliőr; *Tüzér* (Kéméndi): a tüzéreknel szolgált; *Útbíró* (Kósik): az utakért felelős személy; *Útkaparó* (Csávás), *Vajas* (Hüvelyes): a sebeket vajjal, kenőcsökkel gyógyító személy; *Vinclér* (Tóth): urasági vincellér („vinclér”) volt; *Zsandár* (Szabó). Sz.: *Bikás* (Nagy János): apaállat-gondozó; *Bíró* (Kósik István), *Csődörös* (Lukács István); *Csősz* (Tóth János); *Fírer* < Zugführer 'szakaszvezető' (Kósik Mátyás): ezt a rangot viselte a közös hadseregben; *Hentes* (Mizser István); *Kalahúz* (Kiss Rafael): autóbuszkalauz, *Káplár* (Dósa István): ezt a rangot viselte a közös hadseregben; *Mészáros* (Tóth Ferdinánd), *Postás* (Mizser András); *Tanító* (Mizser Lajos), *Tegularisa* (Argirus Györgyné): a tégláégető felesége; *Üveges* (Bojtár András).

2. A mesterség eszközével, termékével 11 örökölt ragadványnév kapcsolatos: *Csipke* (Hüvelyes): csipkebogyófőzettel gyógyító; *Csetreng* (Lukács): kolomp; *Harsli* (Erdős): gyaluféleség; *Pászma* (Lukács, Mato): 50 ige a motollán; *Rabonyás* (Hüvelyes): revés faágakat gyűjtött; *Sápió* (Kósik): faszorító; *Sergolt* (Kéméndi, Tóth): lakkféleség; *Sidrik* (Derda): csiszoló; *Székláb* (Gönczi); *Tipán* (Nagy): gyalu.

3. A munkavégzés helyét 4 örökölt ragadványnév jelzi: *Csirminkó* (Móré): a kiskunsági Csirminkó-tanyán szolgált; *Orci* (Kósik): az Orczy báróknál volt cseléd; *Rozsnyó* (Lukács): általában Rozsnyóig fuvarozott; *Recski* (Kósik): Recskén volt urasági cseléd.

4. Birtoklásra, vagyoni helyzetre 2 örökölt és 7 szerzett ragadványnév utal. Ö.: *Kani* (Mizser): csődör (az egyik ősiük nem heréltette ki csődörét az 1600-as évek legvégén, azaz „kani lova” volt. Aki viszont megengedhette magának, hogy csődört tartson, módos ember volt); *Pókos* (Hüvelyes): a pókos ló nagyon keveset ért. Sz.: *Burzsuj kulák* (Kósik Bertalan): az 1950-es évek elején kuláknak nyilvánították; *Bükkös ~ Bükkaljas* (Erdős Lajos): a Bükkalja nevű kocsmáról; *Darálós* (Mizser Lajos); *Futurás* (Madarász Lajos): a Futura vezetője volt; *Gondúzós* (Nagy Károly): a Gondúzó nevű kocsmáról; *Nemzetis* (Lukács Gyula): a Nemzeti nevű kocsmáról.

III. Egyéni tulajdonságra utaló ragadványnevek száma 168 (41,79%), ebből örökölt: 103, szerzett: 65.

1. Külső tulajdonsággal 53 örökölt és 30 szerzett ragadványnév kapcsolatos.

a) Arc, tekintet: ö.: *Baba* (Lukács): babaarcú; *Domó* (Mizser): pufók (domó = kenyérvég); *Pampuszka* (Tóth): pufók (pampuszka = fánk); *Róka* (Derda): vörös arcú; *Ürge* (Nagy): ürgeképző; sz.: *Bánatos* (Groszmann József); *Foltos képző* (Derda István); *Pufi* (Csattos Lajos); *Trocki* (Tóth Sándor): Trockijra hasonlító.

b) Haj, szőrzet: ö.: *Bajusz* (Tóth), *Bajuszos* (Jakab), *Barna* (Mizser), *Burkus* (Szabó): bozontos hajú; *Fekete* (Jakab); *Göndör* (Boldizsár); *Kopasz* (Kósik); *Veres* (Töszögi); sz.: *Bajuszkirály* (Schwarcz Jakab): antonima, mert egyáltalán nem volt bajusza, pedig szeretett volna; *Rákosi* (Derda István): olyan kopasz volt, mint Rákosi Mátyás.

c) Termet, alak: ö.: *Cinke* (Hegedűs): kis termetű; *Fütykös* (Szabó): magas és vékony; *Hernyó* (Kéméndi): görbe; *Hosszú* (Lukács); *Keskeny* (Lukács): beesett mellű; *Kis* (Derda, Dósa, Erdős, Gönczi, Kéméndi, Mizser, Sütő, Szabó, Tóth); *Nagy* (Boros, Derda, Dósa, Gönczi); *Pela* (Tóth): kis termetű (pela = pernye), *Pöcök* (Töszögi): egyenes, *Puha* (Hüvelyes): petyhüdt; sz.: *Csitri* (Mizser Károly): apró termetű; *Dage* (Tóth

István):. kövér; *Kis titkár* (Szilágyi Lajos): a ragadványnévben a tisztsege is benne foglaltatik; *Kisvirág* (Dósa Lajos): antonima; *Nyisnyás* (Csávás Sándor): vézna; *Tajú* (Lovász Lajos): könnyű súlyú (tajú = tollpihe).

d) Testi hiba: ö.: *Drade ~ Grade* (Nagy): beszédhibás (egyik változatnak sincs értelme), *Púpos* (Lovász); *Sánta* (Dósa, Jakab); *Siket* (Nagy): nagyothalló; *Vak* (Szabó): farkasvakságban szenvedő; sz.: *Csonka* (Miklósi János): félkezű; *Hibás* (Nemes Balázs): gyengeelméjű (hibás = bolond); *Kacska* (Derda Mihály): félkezű; *Kukó* (Madarász Lajos): beszédhibás; *Néma* (Mizser Julianna): süketnéma; *Sánta gunár* (egy zsidó boltosnak volt a ragadványneve, az eredeti névre senki sem emlékszik): sánta és hosszú nyakú.

e) Járás, mozgás: ö.: *Basa* (Kósik, Tóth): „úgy jár-kel, mint egy török basa”; *Bokás* (Kósik, Tóth): bokacsattogató; *Csillag* (Nyirő): egyenes járású; *Medve* (Lénárt): lassú mozgású; *Pecki* (Derda): egyenes járású; *Pipís* (Dósa): lábujjhegyen („pipískedve”) járó; *Sura* (Farkas): lopkodva járó; sz.: *Futva szarik* (Kovács István): mindig futkos; *Szálkás* (Apostol Bálint): egyenes járású.

f) Viselet: sz.: *Gatya* (Kéméndi Sándor): rövid alsónadrágban járt; *Litya* (Balogi András): fiú létére nyári női felsőruhában járt.

g) Valamely testrész feltűnősége: ö.: *Bagoly* (Ladányi): bagolyszemű; *Balog* (Csont, Tóth): balkezes; *Banka* (Hegedűs, Lukács): nagy fejű; *Bütykő* (Boldizsár): bütykös lábú; *Görcsös* (Derda): görcsös kezű; *Juhláb* (Dósa): görbe lábú; *Juhpúp* (Szabó): görbe hátú; *Kis szemű* (Tóth); *Kompri* (Jakab): nagy orrú (kompri = burgonya); *Pergős* (Virág): pislogó; *Rezgő* (Boros): reszkető kezű; *Serpenyő* (Erdős): nagy tenyerű; sz.: *Cápa* (Lőrincz József): nagy fogú; *Gomolya* (Orosz Lajos): nagy fejű; *Gumi* (Tóth Pál): kerek fejű, mint a gumilabda; *Káposzta* (Ardai Lajos): nagy fejű; *Kecskebéka* (Kéméndi István): nagy szemű; *Mucu* (Tóth Lajos): hosszú fülű (mucu = nyúl).

h) Higiénia: ö.: *Bőrpál* (Lukács): bőrbetegségben szenvedő; *Retek* (Kósik): retkes, piszkos, *Serke* (Töszögi): tetves; sz.: *Girind* (Hegedűs János): nagyon büdös (girind = görény); *Szag* (Lukács Julianna): feltűnő szagú.

2. Belső tulajdonságra 50 örökölt és 28 szerzett ragadványnév utal.

a) Uralkodó jellemvonás: ö.: *Barkó* (Mizser): a verekedést kedvelő (a Barkóság lakóit a verekedéssel szokták összekapcsolni); *Báránka* (Mizser): szelíd; *Birke* (Tóth): türelmes (birke = birka); *Cica* (Szabó): kedveskedő; *Darázs* (Sütő): mindig mérges; *Fagaras* (Erdős): kuporgató; *Kangyi* (Dósa): tréfálkozó, „kangyi eszű”; *Madzag* (Tóth): elvonás a „jómadzag” (= mihaszna) szóból; *Muszka* (Tóth): vad, kegyetlen, gyújtogató (eredeti jelentése: orosz, és ez azért vált pejoratív értelművé, mert 1849-ben a cári csapatok hat falubeli férfit megöltek, a községet kifosztották, majd az Alvéget felgyújtották); *Nyuszi* (Nagy): félnék; *Pécsik* (Balogi): kellemetlenkedő (pécsik = bögöly); *Pipa* (Móré): mihaszna (elvonás a „jópipa” szóból); *Poshadt* (Tóth): kedélytelen (poshadt = savanyú); *Sufri* (Lukács): ugyanaz (sufri = savanyú bor); *Tubu* (Tóth): szelíd (tubu = galamb); *Tubujka* (Tóth): ugyanaz; *Vadkan* (Derda): vad természetű; *Varnyú* (Dósa): más kárának örvendő; *Zsidó* (Jakab): ravasz, csavaros észjárású; sz.: *Ártatlan* (Bari András): szelíd; *Csóresz* (Erdős Lajos): szeret lopni; *Durcsi* (Tóth Lajos): duzzogó, pukancs; *Legény* (Németh András): legénykedő; *Poloska* (Töszögi József): fenyegetőző, kellemetlenkedő (a falu betyárját hívták így, mert „mindenkinek a vérit szítta”; 1912-ben a községi zenekar tagjai agyonverték); *Savanyú* (Kiss Lajos): kedélytelen.

b) Szójárás: ö.: *Császár* (Hák); *Kole* (Marton): eredetileg szótévesztés volt a koldál ’ünnep előtt koldul, kéreget’, majd szavajárásává vált; *Kontesz* < német Komtesse (Kiss); *Kucu* (Kósik): kucu = malac; *Lövök* (Lukács); *Puppa* (Hüvelyes): a szónak nincs semmi értelme; *Recefcice* (Dósa); *Ugyan* (Boros); *Vaszisz* < német Was ist? (Hák); *Ve-*

gyes (Kis): eredetileg szótévesztés, mivel a szó ejtése a faluban *velges*, helyette használtatott a „vegyes” szó; sz.: *Babám* (Kósik Gergely); *Barát* (Móré Imre); *Kata bírja* (Tőszögi Katalin); *Kétszer* (Kerékgyártó Gábor): minden mondatát megismételte; *Kisgazda* (Mizser Károly); *Lopd teli* (egy Deutsch nevű zsidó boltos); *Nyers* (Lukács Lajos): elvonnás a „megeszlek nyersen” mondatból; *Ödön* (Tóth István); *Pacák* (Lukács Lajos); *Pimuzsi* (Mizser András): ezt kiáltotta a cigánynak, amikor muzsikálta magát; *Tasi* (egy Franck nevű zsidó boltos ragadványneve): tas = kacsaterelő szó, a boltos ezzel zavarta el az alkalmatlankodó gyerekeket; *Tyúkombúkom* (Lovász Károly).

c) Szótévesztés: ö.: *Cibe* (Hák): a cire (= csirkehívgató) helyett; *Fukti* (Hüvelyes): a „fut ki” helyett; *Gázser* (Mizser): Gád és Áser (Jákób fiainak) neve helyett; *Gene* (Kósik): a „fene” helyett; *Hal madár* (Erdős): a „kalmár” helyett; *Juficer* (Vályi Nagy): a Lucifer helyett; *Komó* (Mizser): a „koma” helyett; *Lebenc* (Lukács): a „labanc” helyett; *Polint* (Boros): a „forint” helyett; *Supak* (Kompa): „kupak” helyett; *Tücsök* (Kósik): a faluban használt „prücsök” helyett; *Baci* (Kovács Imre): a „bácsi” helyett; *Badas* (Kéméndi Zsuzsánna): a „vadas” helyett; *Ésprám* (Lukács Lajos): az „édesapám” helyett; *Minály* (Kéméndi Mihály): a Mihály helyett.

d) Kedvelt cselekvés: ö.: *Cifra* (Mizser): a színes (= cifra) ruhákat kedvelte; *Kuci* (Jakab): a szabadútzhely (= kuci) mellett szeretett üldöggélni; *Papu* (Mizser): nagyon szerette a sült krumplit, a „papu”-t; *Puna* (Derda): a nemi életet kedvelő (puna = női nemi szerv); *Toklyó* (Dósa): ugránczó („úgy ugrált, mint egy toklyó”); sz.: *Babosfazék* (Derda István): nagyon szerette a bablevest; *Bandás* (Derda Béla): bandában járó; *Bendő* (Jakab Endre): nagyon szeretett enni; *Micsurin* (Derda István): az őszibarack nemesítése volt a kedvenc időtöltése.

e) Gyakori cselekvés: ö.: *Hepci* (Lukács): tüsszentős (hepci = haptic); *Fingó* (Sütő); sz.: *Villám* (Tóth Pál): nagyon gyorsan dolgozó cipész volt.

f) Hitélet: ö.: *Hívó* (Kósik, Vasas): jehovista, illetve a Vasas család esetében: feltűnően vallásos; *Krisztus* (Erdős): több éven át lakott Cserépváralján a Krisztus-hívók (= római katolikusok) között; *Mózes* (Kósik): bibliaolvasó ember; sz.: *Jehovista* (Vályi Nagy András).

3. Eseménnyel kapcsolatos ragadványnevek: valamennyi szerzett: *Birkás* (Dósa István): birkát lopott, de rajtavesztett; *Bolond* (Madarász Mihály): kézihajtással működő kocsit szerkesztett, amelyet a faluban bolondkocsinak neveztek; *Földrengés* (Reich Salamon): földrengéskor érkezett a községbe; *Jókor gyött* (egy Grünbaum nevű zsidó boltos): éppen akkor nyitotta meg boltját, amikor egyetlen üzlet sem volt a faluban; *Locspocs* (Schwarcz Jakab): esős időben érkezett a faluba; *Pendelvarró* (Tóth András): azt az országszerte ismert anekdotát fogták rá, hogy szalonna helyett a fagyos pendelből vágott le egy darabot; *Zivatar* (Klein Salamon): amikor a faluba érkezett, zivatar volt.

IV. Ismeretlen, fel nem deríthető ragadványnév: 10 (2,51%), ebből örökölt: 7, szerzett: 3. Az örökölt ragadványnevek többsége alighanem vezetéknevi eredetű, tehát más faluból való anya neve lehet, csakhogy e ténynek az anyakönyvekben semmi nyoma sincs, ezért soroljuk az ismeretlenek közé: *Babilisti* (Tóth); *Fendúc* (Kósik); *Fesner* (Hüvelyes); *Macsali* (Kósik); *Tanács* (Tóth); *Todrec* (Tóth); *Ubickó* (Mizser). Sz.: *Essut* (Vályi István); *Lajkó* (Kerékgyártó Gábor); *Pecenál* (Turóczi István).

Az apa nevével összefüggő ragadványnevek jól mutatják, hogy melyek voltak a gyakori keresztnevek. Ezeket lassacskán újabbak váltották fel, ezért is válhattak ragadványnévvé. Mindössze egyetlen olyan van, amelyik mind keresztnévként, mind ragadványnévként is funkcionál (*Péter*). A becenévi eredetűek között is vannak olyanok,

amelyeket nem használnak, csupán a ragadványnév konzerválta az egykori becenevet: *Bera* < Bertalan, *Ferke* < Ferenc, *Frinici* < Ferenc, *Istik* < István, *Petyu* < Péter (itt meg kell jegyeznünk, hogy az eredeti forma *Péter* volt, csakhogy ezt ragadványnévként az egyik Mizser család már viselte, ezért változtatta meg a közösség *Petyu*-vá), *Tardi Geci* < Gergely; a köznevesült alak jelentése miatt elvesztette becenevi szerepét, s a ragadványnév is erősen gúnyossá vált.

Az anya nevéen alapuló elnevezések azt mutatják, hogy a 18. században és a 19. század első két harmadában az exogám házassági forma volt a jellemző. Az anyakönyvek is megerősítenek ebben, hiszen az 1700-as években a cserépieknek 41 helységgel voltak kapcsolataik.

Érdekes, hogy az anya keresztnéve ragadványnévként nem fordul elő, a becenevek közül is csak négy. Ebből egy (*Dudika* < Judit) már csak ragadványnévként él.

A népi jogviszonyokról is tanúskodnak a ragadványnevek. Házasságkötés után általában a férj vitte feleségét szülei vagy saját házába. Ez azt is eredményezte, hogy a családban eddig betöltött helye megváltozott: családfővé lépett elő, vagy ahogy a faluban mondták: „ember lett belőle”. Megegett azonban az is, hogy nem a legény vitte a lányt, hanem ő költözött apósa házába, azaz vőnek ment. A férjnek a házasságkötéssel a családban betöltött szerepe nem változott meg: továbbra is családtag maradt. Így a vő általában megkapta apósa vezetéknevét ragadványnévként (még akkor is, ha volt saját ragadványneve), és ezt haláláig viselte. Gyermekei viszont már nem örökölték ezt az elnevezést.

A feleség nevét, foglalkozását akkor kapta meg a férj, ha az asszony erősebb akaratú volt, mint ő.

A nép- és népcsoportneveknek több jelentése is lehet (a *Muszka* és a *Zsidó* névnek itt a mellékjelentése a fő tényező). E kategóriában csak a származásra utalnak, de a *Cigány*-nak ’álnok hazug’, a *Matyó*-nak ’gyengeelméjű, hülye’ jelentése is lehet – éppen ezek a másodlagos jelentések teszik az eredetileg közömbös hangulatú neveket gúnyossá.

A falu egykori településviszonyaira is utalhatnak a ragadványnevek; egy-egy ma már alig ismert földrajzi nevet őriztek meg. A *Felső* ragadványnév a tehetősebb családot, az *Alsó* a kevésbé tehetőseket, a *Belső*, az *Újsoroszi* a szegényeket, a *Pincebeli* pedig a nincsteleneket jelöli.

A lakosság főfoglalkozása 1556-tól kimutathatóan szőlőtermesztés, kisebb mértékben a gabonatermesztés volt. Érdekes megfigyelni, hogy a ragadványnevek alig-alig érintik a földművelést. Ennek okát abban látjuk, hogy a mindennapos munka eseményei megszokottak voltak, és a ragadványnevek a szokatlant, a nem mindennapit, az ideny-munkát rögzítették. A téli, ún. holtidényben szívesen foglalkoztak famegmunkálással, így néhány mesterségsszó ragadványnévvé vált. Az iparosok meglehetősen szűk rétegről sokkal bőségebb anyagot találunk. A rangra, hivatásra utaló nevek vagy a katonáskodásra (fegyvernem, katonai rang), vagy a faluban betöltött tisztségre vonatkoznak.

A birtoklást kifejező nevek száma meglehetősen kevés. Általában olyan elnevezéseket találunk itt, amelyek csak néhány bolt vagy kocsmá birtokára utalnak. Mindössze két olyan ragadványnév van, amely eldőnti viselőjének a helyét a faluban (*Kani*, *Pókos*).

A belső, illetve külső tulajdonságra utaló ragadványnevek (nagyobb részük metaforikus) pontos képet igyekeznek mutatni az elnevezett jelleméről és feltűnő testi tulajdonságáról. Általában egy negatívumot emelnek ki, éppen ezért ezek a nevek leginkább sértőek, hiszen az elnevezettek éppen ezeket a tulajdonságokat igyekeznek leginkább takarni. Még akkor is, ha például a *Róka* ragadványnévben a vörös szín volt az eredeti meghatározó (külső tulajdonság), később kezdték a családra ráfogni a ’ravasz, tyúktol-

vaj' jelentést (belső tulajdonság). A sértő jelleg akkor is megmarad, ha az illető tulajdonság már nem illik a név jelenlegi viselőjére. A nevek hangulata – ha nem is egyenlő intenzitással, de sértő. Alig találunk olyan neveket, amelyek szólítónévként is előfordulnak. Bármi is volt az alapja, a ragadványnév gúnynev – nem véletlenül nevezik a faluban csúfolódó névnek. Sőt a ragadványnév hiánya is lehet sértő, hiszen a községbe újonnan betelepülteknek, az ideiglenesen ott lakóknak jött-ment a jelzője a vezetéknev vagy a teljes név előtt.

Használati forma általában: ragadványnév és keresztnév (becenév). A szerzett ragadványnevek többsége a teljes név helyett áll (helyettesítő név). Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy a szerzett ragadványneveknél lényeges eltérés van a ragadványnév + keresztnév, illetve ragadványnév + becenév között (ezeket az örökölt ragadványneveknél nem különböztetik meg, tehát mindegy, hogy a keresztnévet használják-e avagy a becézőnevet). Példával: Matyó Jankó-ból sohasem lehet Matyó János, de teljesen mindegy, hogy Pucik Berci vagy Pucik Bertalan.

Az eddig megjelent ragadványnév-gyűjtemények (-feldolgozások) többsége a helyszíni gyűjtés módszerén alapult. Ez nemcsak a már említett tévedéseket hordozhatja magában, hanem újabb hibaforrást eredményezhet: a szófaji besorolás szenved csorbát. Az igaz, hogy a *Rádó* névnek az eredeti szófaja melléknév volt, de ragadványnévvé nem melléknévből, hanem vezetéknevből vált. Nem véletlen, hogy a köztudatban a melléknévet tekintik meghatározó szófajnak. Ezt azonban meg kell cáfolnunk. Cserépfaluban a ragadványnevek szófaja 72,28%-ban főnév (ezen belül 56,16% köznév, 43,83%-ban tulajdonnév), és csak 19,90%-ban melléknév. S azt is megfigyelhetjük, hogy más gyűjtésekben is 70%-os a főnevek aránya. Az egyéb szófajokra 7,02% maradt. Ez a szám természetesen kisebb lehetne, ha a „pontosan meg nem határozható” kategóriában szereplő nevek eredetét ismernénk. Pl. a *Macsal*i névről nem tudjuk eldönteni, vajon köznévből vagy tulajdonnévből vált-e ragadványnévvé. Csaknem minden szófaj előfordul, sőt mondat is (*Futva szarik, Lopd teli*). Az alábbi szófajokra vannak példáink: számnév: *Kétszer*, névmás: *Senki*, ige: *Lövök*, határozószó: *Ugyan*, indulatszó: *Recefica*, mondatzó: *Hepci*.

Névanyagunk képzőkben meglehetősen szegény – legalábbis más területek névanyagához viszonyítva. Ennek oka az is lehet, hogy a vezetéknevből és becenévből alakult ragadványnevek száma eléggé nagy, s azok már képzett alakban váltak ragadványnévvé. A képzők vizsgálatakor nem a pusztá hangalakot emeljük ki, hanem a képző jelentését.

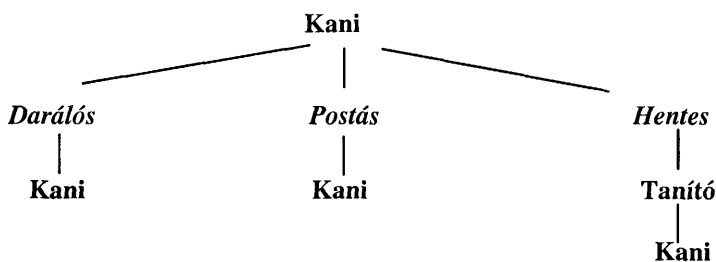
Az *-i* képző kifejezheti azt, hogy valaki valahonnan származik (*Kácsi*), valahol lakik (*Dombi*), valami mellett lakik (*Toronyi*), valaki valamit birtokol (*Kani*). Másik termékeny képző a *-s*: foglalkozást jelöl (*Csordás*), időleges foglalkozást (*Brúgós*), valamivel való ellátottságot (*Bajuszos*), valamire való hasonlítást (*Szálkás*), eseményt (*Birkás*). A *-si* jelentése: valahol lakó (*Új sorosi*), valami mellett lakó (*Faluházasi*). Az *-ó*, *-ő* szuffixummal képezhetünk foglalkozásnevet (*Harangozó, Kerülő*), állandó külső, illetve belső tulajdonságot (*Rezgő, Hívő*). A következő képzők egy mozzanatúak: *-ős* (*Pergős*), *-ista* (*Jehovista*), *-ás*, *-és* (*Földrengés*), *-ka*, *-ke* (*Báránka*). Kevés az összetett szó is (*Bőrpál, Juhpúp*), továbbá a különírandó szókapcsolat (*Burzuj kulák, Kis szemű*).

Többnyire a köznyelvi szókincs a jellemző (*Bajusz, Postás*). Találunk tájnyelvi szintű mesterségzavakat (*Harsli, Sidrik*), ma már nem használt tájszavakat (*Csetreng, Rabonyás*) és ma is ismert tájszavakat (*Girind, Nyisnyás*). Idegen szó, kifejezés csak elvétve fordul elő; ezek is a németből jöttek (*Fírer, Kontesz, Vaszisz*).

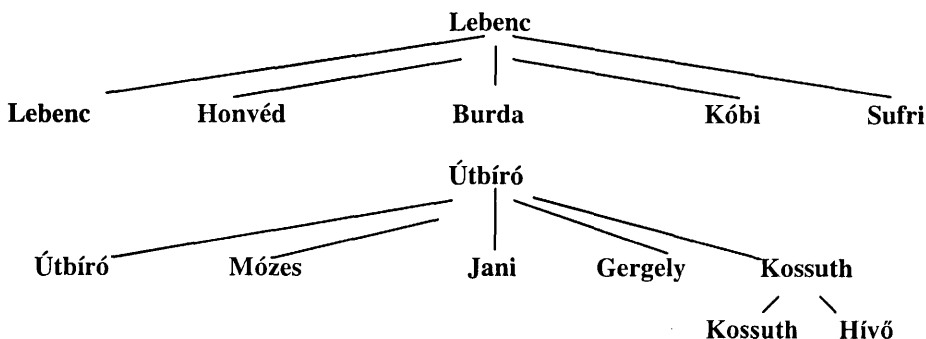
Az öröklésre az apaág a jellemző. 15 elnevezést találunk, amikor az anyai ág is szerepet játszott (tudniillik ez után már apai ágon öröklődött a név). Például a *Pászma* név eredetileg a Lukácsokat jelölte, később pedig a Matokat (Lukács > Mato). További példák: *Basa* (Kósik > Tóth), *Cifra* (Derda > Mizser), *Csetreng* (Farkas > Lukács), *Bander* (Kósik > Derda), *Fonó* (Nemes > Balogi), *Fukti* (Pap > Hüvelyes), *Hívő* (Vasas > Kósik), *Kecskés* (Kósik > Kéméndi), *Kucser* (Kósik > Tóth), *Réti* (Lukács > Virág), *Sergolt* (Kéméndi > Tóth), *Tari* (Tóth > Kéméndi), *Zsiga* (Szabó > Tóth). Egyetlen két mozzanatú nevünk van: *Bokás* (Tóth > Bojtár > Kósik).

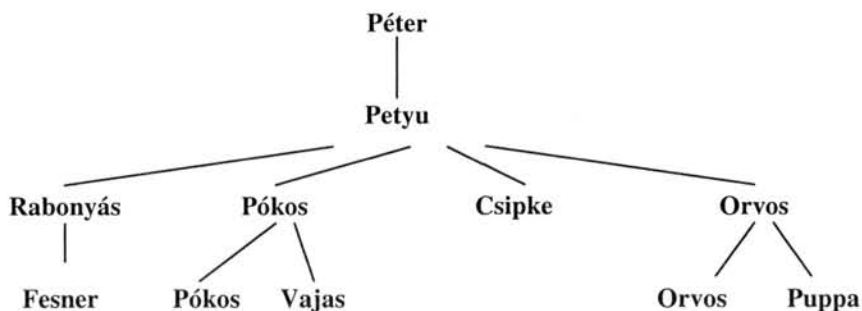
Apósa ragadványnevét csupán a vő kapta meg, gyermekei már nem, tehát a vőházasság útján adott neveket szeretteknek kell tekinteni. 11 példánk van: *Asztalos* (Tóth > Mato), *Banka* (Lukács > Hegedűs), *Gardi* (Erdős > Szabó), *Kalo* (Tóth > Kósik), *Kani* (Mizser > Tóth), *Katona* (Tóth > Kósik), *Kiskondás* (Kósik > Derda), *Kos-suth* (Kósik > Derda, illetve Miklósi), *Mátyás* (Dósa > Tóth), *Panna* (Lukács > Derda), *Piri* (Kovács > Lukács), *Vasas* (Kósik > Lukács).

A szerzett név befolyásolja a névöröklést; a szerzett név mellett él az örökölt név is, hiszen a leszármazottakat már azzal identifikálják. Például a Mizsereknél így:

A ragadványnevek híven tükrözik a nagycsaládok felbomlását. Ez a folyamat Cserépfaluban a 19. század elején kezdődött, és a legvégén fejeződött be. Nyomai mind a nevekben, mind a településviszonyokban ma is megvannak. S azt is jelenti, hogy egy-egy nagycsalád felbomlását a ragadványnevek feltűnő gazdagsága követi. Más szavakkal: a felbomlásig a nagycsaládnak egy ragadványneve volt, ezután már jóval több, hiszen a részeire bomlott családokban – azonos vezetéknevet (sokszor azonos keresztnév is) viselő embereket valahogy meg kellett különböztetni. A nagycsalád legtekintélyesebb tagja vitte tovább az eredeti ragadványnevet, míg a többi új nevet kapott. Most lássuk ezt a Lukács, a Kósik és a Hüvelyes egykori nagycsalád esetében!

A nevek párhuzamossága. A ragadványnévvel foglalkozó dolgozatok kitérnek arra is, hogy egy-egy embernek (családnak) nem egy ragadványneve van. Ez legszembetűnőbb akkor mutatkozik meg, amikor valaki az örökölt ragadványneve mellett még szerzett ragadványnevet is visel. Ha állításunk érvényes egy-egy emberre, akkor egy-egy családra is érvényes lehet. Bizonyos ideig két (esetleg három) ragadványnév is használatos a közösségben, nemzedékeken át öröklődhetnek, míg eljutnak egy általános használati formához. És az egyáltalán nem biztos, hogy az új név szorítja ki a régit. Az esetek többségében fordított a helyzet. A következő adatokban *-gal jelölöm a régebbi nevet, kurziválva azt, amelyiket a későbbiekben (is) használtak: *Babilisti – *Cseszko*, *Barna* – *Kompa, *Bodnár – *Boltos*, *Bojtár – Iskolai, *Bokás* – *Kossuth, Császár – *Vaszisz, *Drótos – Kis, Gage – *Jani, *Gyuri – Muzsikus, *Ferde – *Róka*, Iskolai – *Pöcök, *Juhász – *Muszka*, *Kangyi – Templomi, Katona – *Matyi, *Kis szemű – *Pampuszka*, *Mátyás – Templomi, Pergős – *Piri, *Petyu* – *Péter, Piaci – *Siket, *Pofozán* – *Kis, Rezgő – *Vas, Sergolt – *Bandi, *Szállási – Vak, *Tizedes – *Útkaparó*, Vak – *Kucser, *Zsidó – Honvéd. Két példánk van arra, hogy három név is élt egymás mellett azonos időben. Ezek kialakulásuk sorrendjében a következők: *Retek* – Orci – Recski, Márton – *Marci* – Székláb. Sokszor maguk az elnevezettek is segítették a kialakulást, mégpedig abban, hogy egyik ragadványnevet sértőbbnek érezték a másikinál. Ez annyit jelent, hogy bizonyos hivatalos iratokba (egyházi adóívek, sírhelymegváltás stb.) a kevésbé gúnyos nevet írták (íraták) be. Őt ilyen névpár ismeretes (a család által gúnyosabbnak érzett nevet kurziválva hozom: Ferde – *Róka*, Juhász – *Muszka*, Katona – *Matyi*, *Sergolt* – Bandi, *Zsidó* – Honvéd).

A ragadványnév a polgári anyakönyvezés bevezetése óta (1895) nem hivatalos kategória. Igaz, az ezt megelőző időszakokban is inkább félhivatalosan használták: egymást váltva is megtalálhatjuk őket. A dézsmalajstromokban sokszor nem tudjuk eldönteni, hogy a vezetéknevet vagy az ezt helyettesítő ragadványnevet olvassuk-e. Az egyházi iratokban (anyakönyvek, adóívek stb.) akkor is kiteszik a ragadványnevet, amikor erre különösebb szükség nincsen. A tagosítási iratokban bizonyos nevek mellett hozzák a ragadványnevet, mivel az azonosításhoz elengedhetetlen, a többit csak azért adatolják, mert a másikinál már feltüntették.

Más névkategóriákkal a ragadványnevek mutatnak leginkább összefüggést. Ez annyit jelent, hogy a különböző névkategóriákból minden változtatás nélkül válhat ragadványnév. Vezetéknévből: *Bihari*, keresztnévből: *Gábor*, becenévből: *Matyi*, földrajzi névből: *Rozsnyó*. Ha megfordítjuk az irányt, a következő a helyzet: ragadványnévből nem lehet sem vezeték-, sem keresztnévből, sem becenévből, földrajzi név (egy-egy épület neve) is csak igen ritkán: *Pampuszka* (egykori kocsmánév).

IRODALOM

Bachát László

1974 Az iskolai ragadványnevek alaki és jelentéstani problémái. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Füzetei. Nyíregyháza

Czuczor Gergely–Fogarasi János

1862–1874 A magyar nyelv szótára I–VI. Pest

B. Gergely Piroska

1971 A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. Bukarest

Kirsch Lajos

1972 A magyar ragadványnevek típusai és szófaji megoszlásuk az Alsó-Nyárádmentén. Kolozsvár

Mizser Lajos

1972 Cserépfalu ragadványnevei. Magyar Nyelvjárások. 121–133. Debrecen

1976 Cserépfalu keresztnevei (1731–1974). Budapest

1976 A ragadványnevek néprajzi vonatkozásai. HOMTK. XV. 82–90. Miskolc

1986 Cserépfalu XVI–XVII. századi vezetéknévei. HOMÉvk. 713–722. Miskolc

2002 Családnevek Cserépfaluban (1700–1974) HOMÉvk. XLI. 325–333. Miskolc

Nagy Károly (összeállította és szerkesztette)

1998 Cserépfalu hét és fél évszázada. Cserépfalu

Ördög Ferenc

1973 Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Budapest

J. Soltész Katalin

1979 A tulajdonnév funkciója és jelentése. Budapest

ZUNAMEN IN CSERÉPFALU

Ich habe Zunamen von 300 Jahren gesammelt. So gibt es unter den 402 Namen auch viele, die im Dorf nicht mehr bekannt sind. Die Sammlung fand mit der örtlichen Befragung und der Bearbeitung von Handschriften aus der reformierten Kirche und des Miskolcer Archivs statt. Ich habe die Namen laut der Normen gruppiert: I Zunamen, die sich auf die Herkunft beziehen: A Die Abstammung von einer bestimmten Person: der Vor- oder Kosenamenname des Vaters, der Familien- oder Kosenamenname der Mutter und weitere Zunamen, die eine verwandtschaftliche Beziehung andeuten. B Namen, die sich auf die Abstammung beziehen: Völkernamen, Bewohner aus einem bestimmten Teil des Dorfes, Personen stammend aus einer anderen Siedlung. II Zunamen, die sich auf den Beruf oder Amt beziehen: die Berufs- und Amtsbezeichnung, das Werkzeug oder Produkt eines Handwerks oder Besitz. III Zunamen, die sich auf persönliche Eigenschaften beziehen: äußerliche Merkmale (Gesicht, Gestalt, körperliche Fehler usw.), innere Merkmale (dominanter Charakter, Redensart, bevorzugte Handelsarten usw.). IV Zunamen von unbekannter Herkunft. Ich habe einen Unterschied gemacht zwischen dem Namen, den jemand geerbt hat und dem Namen, den nur eine Person getragen hat. In der Zusammenfassung habe ich mich mit der grammatischen Form, der Atmosphäre und der Geschichte der Namen und mit Zusammenhängen mit anderen Namenskategorien beschäftigt.

Mizser Lajos

MEGJEGYZÉSEK A HAGYOMÁNYOS GAZDÁLKODÁS ÁTALAKULÁSÁHOZ ÉS FELLELHETŐ EMLÉKEIHEZ A ZEMPLÉNI-HEGYSÉG BELSŐ TERÜLETÉN

OSGYÁNI GÁBOR

Bevezetés

Dolgozatomban a művelődéstörténet, muzeológia, néprajz, történeti földrajz háttérmezsgyéjén elhelyezkedő problémát tárgyalok. Az interdiszciplináris megközelítést az indokolja, hogy olyan áttekintést szeretnék adni a vizsgált területről, amely leíró, analízáló és összegző szerepet tölt be. Továbbá a recens társadalomtudományok kutatásaival ötvözve alkalmazható eredményeket nyújthat az értékmegőrzés, területfejlesztés és fenntartható fejlődés stratégiáinak kidolgozásában. A fejlesztési stratégiák kidolgozása során fel kell mérni a fejlesztendő terület értékeit. Az értékekbe beletartoznak azok a kulturális formák, amelyek helyi adottságok és normák szerint alakultak ki. Ezek a lokális *komplex kulturális* elemek.

A komplex kultúrakutatás célja annak az egésznek a feltárása és megértése, amely mozgatja és élte a adott közösséget. „A kultúra tulajdonképpen nem más, mint az *élet leéléséhez adott helyen, időben és társadalmi térben érvényes használati utasítás* – állítja Kunt Ernő.¹ A komplex kultúrakutatás ezt a „használati utasítást” keresi. Természetesen adott esetben segít megtalálni, ha valamelyik közösség részben – pl. identitásvesztés – vagy egészben elvesztette. A múltbeli, régi „használati utasítást” megkeresve a továbblépés lehetőségére nyújthat perspektívát. Idegen kultúra kutatása esetén segít feloldani a *mi – ők* kategóriák közötti distanciát, saját kultúra kutatása esetén pedig megismerhetjük, meghatározhatjuk önmagunkat. „Csak hiteles múltra alapozva lehet csak érvényes jövőt – nem csak – tervezni, de építeni is.”² A fejlesztés meghatározó pillére a múlt megismerése, értelmezése, elfogadása. Ez olyan alapokat nyújt a fejlesztési stratégiák lehetőségeinek, amelyre építkezve azok gazdaságossága, határfoka növelhető, tartalma gazdagítható.

Ezt a gondolatmenetet követve próbáltam a már ismert kutatások eredményeit összefoglalva – különös tekintettel a muzeológia és a művelődéstörténet területére – egy történeti ívet felvázolni, amely bemutatná a tájhasználat változásának okait, és a változás hatását. A megváltozott gazdasági, ökológiai és kulturális viszonyok között elképzelhető, hogy a tájhasználatban rejlenek a térség azon lehetőségei, amelyek elősegítenék, vagy részben biztosítanák a fenntartható fejlődést. Nagy szerephez jutna a terület ökomuzeális hasznosítása és a kultúrtörténeti értékeinek megőrzése. Ennek a lehetőségeit keresi ez a tanulmány.

¹ Kunt E., 1993. 116.

² Kunt E., 1993. 111.

A Zempléni-hegység benépesedése

A Zempléni-hegység az Északi-középhegység legkeletibb tagja. Az országhatáron Szlovákiába átnyúló eperjes-tokaji hegylánc magyarországi szakasza. Közepes magassága 400-500 méter, a legmagasabb pontja az országhatáron emelkedő *Nagy-Milic* (896 m). Az észak-dél irányban húzódó hegységet nyugatról a Hernád folyó völgye, keletről a Bodrog határolja. Ezek a folyóvölgyek jó összeköttetést teremtettek az Alfölddel és az Északkeleti-Kárpátokkal. Négy önálló néprajzi kistájra osztható, ezek a következők: *Hegyalja (Tokaj-Hegyalja)*, *Hegyköz*, *Hernád-völgy (Meződűllő)*, és a *Zempléni-hegység belső (erdő-) vidéke*.

A táj első lakói a peremhegységek lejtőire települtek, de később – a népességnövekedés és a természeti erőforrások jobb kiaknázására – a belső kismedencék és a szélesebb patakvölgyek is benépesültek.

A Zempléni-hegységet a Kárpát-medence területei közül valószínűleg a legelső között érintette a népvándorlás. A honfoglaló magyarok elsősorban a hegyaljai tájakat szállták meg, ahol a 9–10. században szláv etnikum élt. A 11–12. században vallon csoportok telepedtek meg (Olaszliszka, Bodrogolaszi). A hegység másik oldalán, a vizsolyi ispánság területére német telepesek (*hospesek*) érkeztek (Gönc, Telkibánya, Hernádnémeti). A falvak a meg-megismétlődő háborúk – tatárjárás, törökdhülés, vallási küzdelmek, szabadságmozgalmak – hatására elnéptelenedtek. A hiányzó munkaerő pótlására a 17–18. században ruszinokat telepítettek Mogyoróskára, Baskóra és Komlóskára, szlovákokat Hollóházára és a hutatelepülésekre.³ A szlávok és az első nagy településhullámmal érkező népek – hasonlóan az ország más tájaihoz – integrálódtak, majd az Árpád-kor végére teljesen asszimilálódtak.

Az interetnikus kapcsolatok, a különböző kultúrák átadása-átvétele már ebben a korban is pozitívan befolyásolta a tájenergiák hasznosítását, a termelés fejlődését. A tevékenységi formák, mint ismeretes, időben és térben változó jelenségek. A társadalmi termelés alacsonyabb fokán a tevékenységi formák a földrajzi környezet erőforrásainak alapján fejlődtek, és területileg differenciálódtak. Később a geográfiai tényezők mellett a társadalmi-gazdasági faktorok, mint például a *humán erőforrások*, a táji munkamegosztásból fakadó *áruzsere és -forgalom* alakították a gazdasági életet és településhálózatot. A környezeti feltételekhez való alkalmazkodásban a racionalitás és a gazdasági aktivitás érvényesült. Az alkalmazkodás és ellentétpárja az átformálás, a földrajzi környezet átalakítására irányuló törekvés egyszerre jelenik meg a különböző emberi tevékenységformákban. A környezet-átalakítást a termelés és az életminőség-fejlesztés indukálta, ennek első megnyilvánulása földművelő népesség kultúrtáj-teremtő munkája volt.

A 12–15. században a település- és gazdasági tér a sík és dombsági területeken kívül egyre mélyebbre hatolt a középhegységi területeken is, elsősorban a földművesmunkára alkalmas helyeken, a patakvölgyekben és a kismedencékben. Ebben az időszakban bontakozik ki a gyorsan fellendülő bányaipar (pl. Telkibánya arany-, ezüst-, rézlelőhelyei), amely nemcsak a gazdasági életben és a földrajzi munkamegosztásban jelent új színfoltot, hanem az interregionális gazdasági kapcsolatokban is jelentős tényezővé válik.⁴ A kultúrtáj térbeli növekedését és a tevékenységi formák gazdagodását a demográfiai viszonyok kedvező alakulása – betelepítések – is segítette. A bel- és külföldről érkező telepesek a termelési tapasztalataikat, szaktudásukat, adaptálható módszereiket és eszközeiket hozták magukkal. Így alakultak ki a helyi nyersanyagbázisra épülő céhes- és

³ Frisnyák S., 1978. 81.

⁴ Frisnyák S., 1995. 16.

manufaktúraipari tevékenységek. A szlovákok huta- és hámortelepüléseket létesítettek, a ruszinok és a németek a montán ipart alakították ki saját környezetükben, a parasztok a Hegyalján telepedtek le.

A gazdasági rendszer kialakulása a Zempléni-hegység belső (erdő-) vidékén

A Zempléni-hegység belső (erdő-) vidéke önálló néprajzi kistáj, sok jellegzetes vonással. Északról a Hegyköz, délről és keletről a Hegyalja, nyugatról a Hernád-völgy (*Meződülő, Abauji-Hegyalja*) határolja. Területe 293,23 km². Ez a Zempléni-hegység területének 18,1%-át teszi ki. A belső területhez kilenc település tartozik: Mogyoróska, Regéc, Arka, Baskó, Telkibánya, Óhuta, Háromhuta, Újhuta, Komlóska. A falvaknak kevés a szántóföldjük, a megélhetést a hegység és az erdő biztosította: elsősorban erdei munkával és állattenyésztéssel foglalkoztak, de jelentős szerepe volt az erdő nyújtotta termékek gyűjtögetésének is. Itt alakultak ki a keménycserép- és az üvegmanufaktúrák, és nagy múltra tekint vissza a szénégetés és a hamuzsírőzés is.⁵

A fakitermelés és feldolgozás a patak völgyekben és a kismedencékben indult meg, majd fokozatosan magasabb szinten folytatódott. Az erdők használata iránti igények közé sorolható a legelőterületek bővítése, a manufaktúrák nyersanyag- (hamuzsír) és energiaszükséglete (faszén). A 17–19. századra a Zempléni-hegység erdőállománya 63,3 km²-rel csökkent. Az erdei irtványföldeket a környékbeli falvak szántó-, rét- és legelőterületként hasznosítják. A síksági és egyes dombsági területeknek is az északi erdők látták el a szerszám-, tüzi- és épületfaigényét. A mogyoróskai erdőkből a 18. században évente 10 000 szőlőkarót szállítottak Tályára.⁶ Az erdőhasználathoz tartozik még a makoltatás, legeltetés, mész- és faszénégetés, gyűjtögetés, vadászat, méhészkedés is. A fa használati tárgyak készítése is sok embernek adott megélhetési lehetőséget. Híres „fafaragó település” volt a tárgyalt területen Háromhuta, Mogyoróska, Regéc és Telkibánya.⁷

A hutatelepülések a nyersanyagforrás mellé települtek. Az üveggyártás nyersanyaga a kvarchomok és a hamuzsír. A kvarchomokot a patakmedrekből gyűjtötték össze, és vízenergiával működtetett kőtörőkben készítették elő. A hamuzsírt bükkfahamuból lúgozással állították elő (1 q tiszta hamuzsír termeléséhez 1 kh erdőt kellett elégetni). Ha a telephely környékén az erdőket felhasználták, a huta továbbvándorolt. Ezt őrzik a településnevek is (Óhuta, Újhuta). A magyarországi huták külföldi exportra is termeltek hamuzsírt. Ennek eredményeképpen Magyarország erdőterülete 1750 és 1850 között 23 000 km²-rel csökkent. Az erőforrások fokozatos kimerülése és a növekvő ipari fejlesztések és centralizációs folyamatok hatására a hagyományos ipari tevékenységek folyamatosan eltűntek a területről.

Az infrastruktúra-hálózat térbeli fejlődése az erőközpontokból (Miskolc, Sátorajáuhely) indult és a gazdasági élet ősi erővonalai mentén haladt, majd – nagy idő- és minőségkülönbséggel – az egyéb, napjainkig hátrányos helyzetű területen folytatódott.

A mezőgazdaság tőkés átalakulásának korszaka a 1920-as évekig tartott, mivel a módszer- és eszközváltáshoz szükséges pénztőkével a parasztság nem rendelkezett. Ez a művelt földek mennyiségében és struktúrák átalakulásában jelentkezett. A régi struktúrák a hegyvidéki falvakban kisebb mértékben változtak. A falvak szántóföldjei 8–10, ritkábban 15% körül részesedtek az összterületből.

⁵ Szabadfalvi J., 1981. 13.

⁶ Petercsák T., 1989–1990. 184.

⁷ Petercsák T., *Agria* XIX. 390.

A Zempléni-hegység földműveléséről már számos etnográfiai tanulmány született.⁸ A tanulmányok részletesen leírják a tájegységre jellemző archaikus termelési módokat, gazdálkodási struktúrákat, ezért dolgozatomban nem szeretnék kitérni ezek részletes ismertetésére. Tényként el lehet könyvelni, hogy ezek a termelési módok a 20. század második felében is fennmaradtak a területen. Betudható ez annak, hogy az adott természeti tényezők – domborzat, éghajlat, földminőség – nem is teszik lehetővé az intenzív nagyüzemi szántóföldi földművelés alkalmazását.

A tradicionális gazdálkodás és a táji munkamegosztás egységei komplementer jellegűek voltak. Ez megnyilvánult a nyersanyag- és áruforgalomban, a termelési kapcsolatokban és a munkaerő-gazdálkodásban.

Az erdő, mint a gazdasági élet alapja ebben a tájegységben a legjelentősebb. A településekre eső erdőarány a 19. században 75% körül mozgott, de néhol még ennél is magasabb volt (pl.: Regéc 82,8%).⁹ A komplex erdőhasznosítás fontos szerepet játszott a 18–19. század gazdasági életében. A kistáj gazdasági kapcsolatai az Abaúji-Hegyalja, a Hernád-völgy, a Harangod és a Taktaköz településeivel voltak a legélénkebbek, de Tokaj-Hegyalja is igényelte az egyes termékeket (pl. szőlőkaró). A földművelés csak a másodlagos szerepet töltötte be. A szántóterület 1900-as adatok alapján az összterület 12,12%-a (3535,91 ha). Az egy főre eső földterület fél hektár/fő. Itt a földművelés nem öltött árutermelő jelleget, az apró életkamrák szántógazdálkodása az önellátást szolgáltatta.¹⁰ Az erdőtelkes települések munkaerő-feleslegét a 18–19. században túlnyomórészt a tokaj-hegyaljai szőlő- és borgazdaság idényjellegű munkái kötötték le.

A táj népességeltartó kapacitása alacsony, 1851-ben 6566 (22,39 fő/km²), 1870-ben 7037 (23,99 fő/km²), 1900-ban 6916 (23,58 fő/km²) ember élt az erdővidék falvaiban. A népsűrűségi mutatók csaknem egyharmada a Zempléni-hegyvidék átlagának. A Zempléni-hegység népességnövekedése a 19. század második felében – a magyar nemzetgazdaság ágazati és térszerkezeti átalakulásának függvényében – lelassult. Az északmagyarországi régióban új növekedési pólusok alakultak ki (pl.: Sajó és mellékvölgyei), így a Zempléni-hegység „perifériára” került, kimaradt a gazdasági élet modernizációjából. A hanyatlást felgyorsította a filoxéra-vész is (1885–1887). A népességnövekedés mindössze egyharmada az országos átlagnak (22,7%). A belső (erdő-) vidéken csak 5,3%-t ért el. Ez mutatja, hogy a csekély termőképességű mezőgazdasági területek és az erdő nem tudott több embert eltartani. A hegységen belüli migráció, továbbá a kivándorlás, a gazdasági struktúra megváltozásával felgyorsult.¹¹

A térségre közvetett hatást gyakorolt a vasútépítés, melynek nyomán a közlekedési és kereskedelmi központok átrendeződtek, emellett a közigazgatási központok is átszerveződtek. A vasúthálózat központja Kassa lett, Szerencs és Sátoraljaújhely pedig fontos csomóponttá vált. A kapitalizálódó gyáripar fejlődése is mutatkozott a térség migrációján. Az abaúji területen Kassa lett a gyáripar központja, Zemplén vármegyében Szerencsen, Sátoraljaújhelyen, és kisebb mértékben Tokajban jelentek meg élelmiszeripari üzemek.

A trianoni békeszerződés hatására a régió közigazgatása, gazdasági rendszere és közlekedéshálózata teljesen átstrukturálódott. Mivel gyakorlatilag központ nélkül maradt, és a kényszerből kijelölt megyei és járási központok (Szikszó, Szerencs, Gönc,

⁸ A legjellemzőbbek felsorolás szinten, a teljesség igénye nélkül: *Ikvai N.*, 1962.; 1967; *Balassa I.*, 1964.; *Paládi-Kovács A.*, 1979.; *Petercsák T.*, 1981.; *Szabó L.*, 1981.

⁹ *Petercsák T.*, 1981. 43.

¹⁰ *Ikvai N.*, 1981.

¹¹ *Frisnyák S.*, 1995. 65–73.

Sárospatak, Tokaj) nem bírták betölteni szerepüket, kialakult egy Miskolc felé irányuló vonzás.¹²

1920–1941 között a népességnövekedési átlag országosan és a Zempléni-hegyvidékben is lelassult (16% ill. 7%), ellenben az eddig stagnáló Erdővidéken növekedett (15%). Ennek oka, hogy a trianoni békeszerződés után megfogyatkozott erdőterületű országban megnőtt az erdő népességeltartó képessége.¹³

A gazdasági struktúraváltás okai

Magyarországon a második világháborút követően, a szovjet érdekszférába kerüléssel kialakult az ottani mintára épülő politikai és gazdasági rendszer. Ennek hatására elkezdődött a nagyfokú iparosítás, az ipari centrumok létrehozása. Az újonnan kialakított központok erőteljes migrációs szívóhatást fejtettek ki az ország egész területére. Ez a folyamat a 19. század végén már beinduló ipusztériális fejlesztésre, a már létező ipari központokra épült, kibővítve a hagyományos nehézipart és energiagazdaságot. Az ipar földrajzi elhelyezkedésében is a hagyományos, a nyersanyagra, szállítási útvonalakra és energiára való település érvényesült. Kialakult egy ipari tengely az Északi- és a Dunántúli-középhegység vonalában.

Az urbanizációs folyamatok kizárólag az iparosítással függtek össze, a korábbi szolgáltató (kereskedelmi, kulturális) szerepek visszaszorultak. Az iparosított és a továbbra is agrárjellegű régiók között a gazdasági és életszínvonal-különbség rohamosan növekedett. Ez az 1980-as években megkezdett regionális gazdasági szerkezet módosításokig tartott.¹⁴ A közel negyven éven keresztül tartó folyamatnak még ma is erőteljesen érezhető következményei vannak a gazdasági keretekbe nem beleilleszkedő, hátrányos helyzetű településeken.

Az erdővidék települései Beluszky Pál kategóriái alapján az erősen csökkenő népességű, agrár jellegű fejletlen, hegy- és dombvidéki aprófalvak közé sorolhatók. Ezek a falvak a szűkös természeti adottságok miatt mindig is alacsony lélekszámúak voltak, az életkörülmények és az életszínvonal hagyományosan elmarad a fejlettebb gazdaságú régióktól. Forgalmi fekvésük igen kedvezőtlen, innen már évtizedek óta folyik az elvándorlás. A mezőgazdaság csekély eltartó képessége váltotta ki ezt. E községek lélekszáma egyre kisebb lesz, másfelől végérvényesen eltorzul a demográfiai struktúra, a falvak elöregedtek. E falvak agrártevékenységében a szántógazdálkodás szerepe mindig is alárendelt volt, az erdőgazdálkodás mellett a vándor- és háziipar, a helyi erőforrásokon alapuló kisüzemek, valamint az ipari munkavállalás nyújtottak megélhetést a lakosság-
nak.¹⁵

Az erőteljes iparosítás és centralizációs folyamatok következtében nehezen megállítható népességvándorlás indult el, a kistelepülések elveszítették adózó, termelő és életfenntartó lakosságukat. A frontier-típusú társadalmi életér kiüresedett.¹⁶ A folyamat hatására a munkaképes emberek – főleg férfiak – közül egyre többen kerestek munkahelyet az ipari központok környékén. A kezdeti időszakban még kétlaki életmódot folytattak a bejáró dolgozók, ám a fiatalabb generáció ezt már nem vállalta fel és elköltözött

¹² Konkolyiné Gy. É., 1991. 339–350.

¹³ Uo.

¹⁴ Enyedi Gy., 1996 13.

¹⁵ Beluszky P., 1979. 359.

¹⁶ Vö. A. Gergely A., 1990. 49.

a területről egy urbanizált környezetbe. Ennek következményeként egyre kevesebben folytatták a tradicionális gazdasági tevékenységeket. Az Erdővidék és szűkebb-tágabb környezete között fennálló anyagforgalmi rendszer átalakult. A kialakult rendszerben a helyi erőforrások használata minimális, egyre több anyag, félkész, késztermék és energia áramlik be, kifelé viszont minimális mennyiségű, *saját energiával* előállított csereérték. Kimondható, hogy megszűnt a terület önellátása.

Napjainkban a táj szépségének hatására egyre többen vesznek itt hétvégi házat. Előszörban városi emberek. Ezek is az Erdővidéken fellépő életmódváltozás jelei, és ez a változás folyamatos, amelyet az öregek beletörődve, a fiatalok tétován, az elköltözést fontolgatva élnek meg. Látszólag semmi nem mutat kiutat ebből a leépülési folyamatból és a megváltoztatott rendszerben nem nyílik lehetőség az erőforrások újbóli igénybevétele. Nincs a területnek lakosság megtartó képessége, ez pedig a lakosok számának további redukálódását vonja maga után, kialakulhat a „Hollókő-szindróma”.¹⁷

A hagyományos gazdasági struktúra emlékei

A vizsgált terület gazdasági stratégiáira jellemző, hogy túlnyomórészt agrár tevékenységekre épült. Legmeghatározóbb az erdőgazdálkodás és az állattenyésztés volt. Kiegészítő tevékenységként jelent meg a földművelés, amely leginkább az önellátás igényét volt hivatott kielégíteni. Ez nem volt megoldható, ezért kereskedelmi kapcsolatok alakultak ki más tájegységek lakosságával. További kiegészítő tevékenységként jelenik meg a gyűjtögetés, háziipar és a fuvarozás. Napjainkra ezeknek a tevékenységeknek az emlékei többnyire már csak nyomaiban fedezhetők föl.

Nagy segítséget nyújtanak a mai felnövekvő generációknak azok a főleg néprajzi jellegű kutatások, amelyek még az utolsó előtti pillanatban felgyűjtötték a gazdasági struktúra elemeinek akkor még markánsan megjelenő emlékeit. Ezen művek alapján – a saját megfigyeléseimmel kiegészítve – próbálok bemutatni a fentebb említett tevékenységformák emlékeit.

A Zempléni-hegység belsejében lévő falvakban ún. nadrágszíj-parcellás művelés folyt. A kevés termőföldet nagy tisztelet övezte. „...*Még egy barázdáért is vasvillát ragadtak az emberek...*”¹⁸ A termőföld minősége rossz, eredetileg andezit málladékon, vörösgyagon képződött agyagbemosódásos barna erdőtalaj, köves, sekély termőrétegű. Kémhatása a gyenge savanyútól az erősen savanyúig terjed. Nagy vízraktározó és víztartó, gyenge vízelvezető képességű.¹⁹ Ezen a gyér termőképességű területen elsősorban tavaszi árpát, rozst, búzát, burgonyát, babot, tököt, kukoricát termesztettek.

A föld megmunkálásának emlékei az ökológiai adottságok miatt a 20. század végére is részben fennmaradtak. A meredek oldalak lépcsősen (*grádicosan*)²⁰ való megművelése elvétve még ma is látható. Mivel azokon a meredek oldalakon, ahol indokolt volt ennek a művelési formának a kialakítása, nagyrészt megszűnt a gazdálkodás, ezért ez a jelenség nagyon ritka. A művelt parcellákat elválasztó *szőrösmegeye*,²¹ viszont szá-

¹⁷ Az ökológusok által használt kifejezés a Nógrád megyei Hollókő skanzenszerű településre utal, amely hasonló okok hatására csak külsőségeiben tartotta meg falu jellegét, mert lakóhely funkcióját, ezzel lakosságát elvesztette.

¹⁸ Interjúrészlet a R. I-vel készített interjúból (Regéc, 2000. 04. 23.)

¹⁹ Részlet az Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány részére 1999. tavaszán Regécen készült felmérésből

²⁰ *Ikvai N.*, 1981. 27.

²¹ Uo.

mos helyen fellelhető, természetesen ott, ahol a művelhető földterület szűkössége megköveteli az egymás melletti parcellák művelését. Több helyen látható, hogy több parcella is műveletlenül marad. Mivel a művelt parcellát nem szükséges elválasztani a mellette lévő műveletlentől, ezért értelemszerűen nem alakul ki ez a határjelvény.

A föld kézi feltörésére alkalmazott szerszámok, mint az *ortókapa*, vagy a *kétágú* a házak melléképületeibe, műhelyeibe, esetlegesen tájházakba, legrosszabb esetben pedig a szemétdombra kerültek. Szerepüket felváltották az erőgépek, ennek hiányában a ritka lóvontatású ekék. A meredek oldalakat, ahol indokolt volt ezeknek a kézi eszközöknek a használata – mint már szó volt róla – nagyrészt kivonták a művelés alól.

A kuriózumként fellelhető állati erővel való földművelés kizárólag a lóvontatású szerszámokra korlátozódik: ekét, boronát, lókapát alkalmaznak. A területen megtalálható minimális számú haszoncélra tartott ló az erdőművelésben tölt be kiegészítő szerepet. A földművelésben való jelentősége elhanyagolható.

A szerves tápanyag-utánpótlás a lecsökkent állatállományból adódóan nem megoldott. Emlékei nem lelhetőek fel a településeken. A tápanyagot műtrágyával igyekeznek pótolni, amely nem téríti meg minden esetben a ráfordított költséget.

A természetett növények palettája átalakult. A nagyon extenzív fajtákat fokozatosan felváltották azok az intenzív termesztésre alkalmas típusok, amelyek elviselik a hegység ökológiai adottságait. Ez azt eredményezte, hogy a termésátlagok növekedtek, de még így is jóval alatta maradtak a hegység lábánál található területek mutatóinak. A gabona a 20. század végére eltűnt a belső területek földjeiről. A gyenge termésátlagok nem fedezték a gépesített betakarítás költségeit. A földekbe többnyire kapásnövények – elsősorban burgonya és kukorica – kerülnek. Néhol takarmánynövényeket is természetnek, de ez is ritka, mert az állattartás is megszűnőben van.

Az önellátást biztosító kender termesztése is megszűnt a paraszti társadalom polgárosulásával. Az érték- és normaváltás hatására a ruhadarabokat is kereskedelem útján szerezték be az itt lakók. A kendertermesztés emlékei néhány öreg portán lelhetőek fel. A tiló és a guzsaly hosszú idő óta csupán muzeális értéket tölt be. Több településen ezeket a használati eszközöket konzerválták és helyi tájházakban kiállítási tárgyként elhelyezték (Mogyoróska, Komlóska).

A széna és a takarmánykészítés az állatállomány lecsökkenésével elvesztette jelentőségét. Az állattartó gazdák háztáji jellegű gazdálkodása nem igényli nagy területek művelését, ezért a széna és takarmány készítése még nem gépesített. Ebben a munkafolyamatban lelhetőek fel leginkább a hagyományos gazdálkodási formák emlékei. A munkafolyamatok: kaszálás, gyűjtés (*takarás*) ma is úgy zajlik, ahogy a néprajzi irodalomban a tájegységről feljegyezték.²² A kaszálás június első felében kezdődik, majd a második kaszálásra – a sarjú levágására – augusztusban kerül sor. A kaszáláshoz ma is az egykocsos, 75–80 cm-es kaszaméretet alkalmazzák. A kaszák beszerzése – amennyiben szükség van rá – a nyíregyházi vagy a miskolci piacokról történik.²³ Az egymás közötti adakozás és öröklés, továbbá a gazdálkodás erőteljes csökkenése miatt a szerszámokból minden gazdálkodó portán találhatóak fölös számú példányok.

A falvak határában a kaszálókon láthatóak a széna szárítását elősegítő építmények, az ún. *oszrók*. Csupán a háromlábú változat lelhető fel, az egyágú, ágasfából kialakított szerkezet teljesen eltűnt a vidékről. Ezek mai használatáról nem rendelkezem megbíz-

²² Balassa I., 1964. 132–163.; Ikvai N., 1961. 313–318.; 1962. 26–53.; 1981. 34–35.; Paládi-Kovács A., 1979. 148–283.

²³ R. I. regéci lakos közlése alapján.

ható adatokkal, de mint a hagyományos gazdálkodás eleméről mindenképpen említést kell tenni.

A széna iránti lecsökkent igény hozadéka, hogy a magasabban fekvő hegyi kaszálókön felhagytak a rétgazdálkodással, csak a lakott települések körül gondozzák a területet. A távolabbi kaszálókat kezdi visszahódítani az erdő.

A széna behordása nagy mennyiségben manapság teherautóval történik. Nagyon ritka esetben gumikerekes lovas kocsival. A vidékre jellemző *tótszekér*, *hegyközi szekér*²⁴ teljesen eltűnt a környékről. Emberi erővel történő szállításra még mindig háti kendőt (*ponyus*), vagy pedig kézi kocsit alkalmaznak.

Említésre méltó még a környék gyümölcsstermesztése. A napjainkra használaton kívül lévő erdei és hegyi legelőkön lévő *hagyásfák* vadgyümölcsseinek gyűjtése esetlegessé vált. A helyiek már nem kereskednek a csemegének számító vadgyümölcsökkel. A gyűjtésnek és az árusításnak nagy hagyománya volt az Erdővidéken.²⁵ Aki foglalkozik vele, főleg pálinkát főz az erdei gyümölcsökből. A régebben gyakori aszalás mára ritkaságszámba megy. Nagyobb a jelentősége a ház körül termő szelídgyümölcsnek. Főleg szilvát és almát termelnek. A helyi lakosok és a pihenési céllal a területen házat vásároló betelepülők felhasználják ezeket a gyümölcsöket. A közvetlen fogyasztáson túl lekvárt és pálinkát főznek belőle. Jelentős gyümölcsök még a dió és a mandula, amelyet helyben felvásárolnak.

A bortermelésnek a nyomai a néhol meglévő pincék (Komlóska). Nagyon ritka az a személy, aki otthon, saját fogyasztásra bort termel. A bortermeléshez kapcsolódóan fellelhető eszközök a Hegyaljához köthetők.

A földművelést nehezíti, hogy a vadkár elképesztő méreteket öltött. A zempléni lakosok ezt a vadállomány elszaporodásának tudják be. Érdekes jelenség, ugyanis míg művelés alatt álltak a földek, az orvvadászat kimondva-kimondatlanul, félig legálisan működött. Ezt hatásos megelőzésnek tartották. Véleményem szerint a megnövekedett vadkár nem az elszaporodott vadállománynak tudható be, mert a zempléni erdők közkedvelt vadászterületek, ezért itt jelenleg is kiterjedt vadásztatás folyik. Inkább az a kiváltó oka, hogy ugyanakkora vadállomány jut a jelenleg töredékében megmaradt művelés alatt álló területekre, mint régen az ennek a többszörösére. Így a vadak koncentráltan jelennek meg az adott kultúrterületen. Természetesen az erdő lehúzódája is közrejátszik abban, hogy a vadak élettere közelebb került a falvakhoz.

A falvak életében nagy tradícióval rendelkezett az állattartás. Baromfit tartottak a ház körül, amellett gyakori volt a méhészkedés is. A legmeghatározóbb állat a szarvasmarha volt. Elsősorban magyar szürke és magyar tarka fajtákat tartottak, amely nem csak hús- és tejforrás volt, hanem fontos igavonó is. A lovat általában csak hosszabb szállításokra használták, főleg telente, mikor is a bérfuvarozás fontos bevételi forrása volt a falunak. Az erdőművelésben a ledöntött fa közelítésére használtak lovat. A sertéstartásnak is voltak hagyományai, elsősorban a szőke mangalica fajtát kedvelték. A juhot kiegészítő állatként tartották. A juhtartásnak egyáltalán nem maradtak fenn emlékei a Zempléni-hegység belsejében.

Az állatfajták összeválogatásában fontos szempont volt az, hogy alkalmas-e extenzív tartásra. Kizárólag így tartottak állatot. Tavasztól őszi ridegtartásba vették az állományt a hegyi legelőkön. A településtől legtávolabb találjuk a növendék és húshasznú szarvasmarhák – csorda – legelőit. Közelebb helyezkedtek el a tejelő szarvasmarha le-

²⁴ Balassa I., 1964. 154.

²⁵ Viga Gy., 1990. 90.

gelők, ahol a gulya legelt. Ennek funkcionális okai voltak, mivel ezeknek az állatoknak mindennap haza kellett járni, hogy a gazda elvégezze a fejést. A legmagasabb növények legelőket a sertések használtak. A konda ezenkívül az erdőbe is bejárt tölgy- és bükk-makkoltatás céljából. Ősszel, gyümölcsérés idején a vadalma- és vadkörtefák lehullott terméseit is a sertésekkel etették fel. Több adatközlőm is visszaemlékezett arra, hogy ebben az időszakban számos alkalommal szekérrel kellett hazavinni az állatot, mert annyira teleette magát gyümölcscsel, hogy elveszítette járóképességét. Egy adott legelőre csak az arra kijelölt állatfajtát volt szabad hajtani. Az állatok egészségügyi okokból soha nem keveredhettek egymással. Így kialakult egy kötött legeltetési rendszer. A téli takarmányt a kaszálók biztosították. Ezek helyezkedtek el legtávolabb a falvaktól, különböző erdőirtásokon.

Jelenleg az állattartás a minimálisra csökkent. Nagyon kevés gazda van a hegységen, aki szarvasmarhát tart. A tejet általában helyben értékesítik. A sertések száma sem számottevő. A baromfitartás gyakoribb, de a méhészkedés szintén leredukálódott.

Az állattartás ma is fellelhető emlékeit elsősorban a gazdasági épületek, az istállók és az ólak hordozzák. A sertéstartás jellegzetes emléke az udvarokon álló hidas ól. Létezett még boronafalú és sárral betapasztott is, de mára ezek a típusok teljesen eltűntek. A helyi megnevezése: *disznóól*, *disznóólka*, *hidas*. Általában az istállóval szemben áll a telek hátraeső részében, 1-2-3 fiókosak is voltak. Anyaguk fa, gerendavázba zsilipeléssel állították össze. Tetejük zsúp volt, később cseréppel fedték be. A padlásán baromfiól vagy szerszámos volt.²⁶ Jelenleg a használaton kívüli disznóólakat lomtárként vagy faskamraként hasznosítják.

A szarvasmarhatartás építményei nem jelennek meg nyilvánvalóan a házak udvarán. Adódik ez abból, hogy a szarvasmarha istállóit a lakóház folytatásaként építették, azzal egy tető alá. A szarvasmarhatartás megszűnésével ezek a helyiségek más funkciót, ezzel más berendezést kaptak. Az átalakult istállók a lakóház szerves részét képezik, semmi nem utal egykori szerepükre.

A szarvasmarhatartással foglalkozó gazdák felhagytak a hagyományos eszközök használatával, és modern mezőgazdasági eszközöket használnak. A muzeológus nem talál a működő gazdaságban olyan eszközt, amelyben a betöltött szerepen kívül felfedezhető lenne valamiféle kontinuitás a hagyományos gazdálkodás eszközeivel.

A gazdálkodás tárgyi emlékeihez sorolhatóak az egyéb építmények: csűrök, szénatárolók. A legjellegzetesebb csűr a *gerendaváz* csűr.²⁷ Néhány portán még látható eredeti zsúpfedéllel, de ezek általában nagyon leromlott állapotúak, és használaton kívül vannak. A ma is használatban lévő csűröket cserép vagy fémlemez tetőszerkezettel látták el. A gerendaváz csűrök mellett kevés számú *paticsfalú* csűr is megfigyelhető. Fontos megemlíteni, hogy Mogyoróskán helyreállított az önkormányzat egy gerendaváz csűr, amelyet meg lehet tekinteni az odátogatóknak. A muzeológia nézőpontjából támadható ez a rekonstrukciós vállalkozás, ugyanis zsúp hiányában a tetőt náddal fedték be, amely tájidegen megoldás.

A csűrök mellett fellelhetőek a fából készült szénatárolók, amelyeknek a funkciója szintén megváltozott. Különböző dolgok tárolására használják.

A fő megélhetési forrást az erdő biztosította. A férfiak végezték a kitermelési munkát, még a nők a telepítéseket és a tisztítást. Ez állandó munkalehetőséget biztosított a falvak lakosságának. A települések több erdőbirtokkal rendelkeznek. Általában egy

²⁶ Szabadfalvi J., 1991. 162–163.

²⁷ Selmeczi Kovács A., 1981. 90.

régi birtokkal és egy újbirtokkal. Nevüket onnan kapták, hogy a „régibirtok” a feudális birtokviszonyok óta közösségi erdőbirtok, az „újbirtok” az 1948-as földosztás során került közösségi kézbe.²⁸ Ezen kívül vannak magánszemélyek, társulások kezében is erdőterületek. A közbirtokok a jogrendszer alapján működnek.

A fa kitermelése teljesen gépesítetté vált. A döntéshez és a daraboláshoz motorfűrészrész alkalmaznak. A közelítéshez erőgépeket használnak. Nagyon ritka esetben lóval is végeznek közelítést. A fa tisztításához, gallyazásához használnak baltát és a hosszú élű *palankácsot*. A fa hasogatásához is baltát használnak. Az erdőn való munkavégzést mára munkavédelmi előírások szabályozzák. A hagyományos erdőgazdálkodás eszközei a két kéziszerszám kivételével eltűntek. Néhány portán még megfigyelhető a hosszú fűrész, de már sehol nem használják.

Az erdőre épülő szerszámnyél-készítő és fafaragó háziipar megszűnt. Kevés személy készít még használati tárgyakat, de azokat is főleg saját használatra. Ebből adódóan az ilyen jellegű kereskedelemmel sem találkozhatunk.

Az erdőhöz kapcsolható még kiegészítő foglalkozásként a szénégetés. A Zempléni-hegységben még művelik ezt a mesterséget, ezért ennek eszközei még ma is használatban vannak.

A hagyományos értékek bemutatásának lehetőségei

A Zempléni-hegység belső (erdő)- vidéke nagyon intenzív átalakulási folyamat közben van. A hagyományos életforma letűnésével egy új, más jellegű értékekkel és normákkal rendelkező tájegység alakul ki. Az erdő intenzív kihasználása mellett erős törekvések vannak a turizmus nagy volumenű beindítására. Itt elsősorban nem a „bakan-csos turisták” igényeit kialakító intézményrendszerre kell gondolni, hanem az idelátogató igényeinek maximális kiszolgálására, amelynek legfőbb szempontja a kényelem.

Egyre többen vásárolnak házat a hegyvidéki falvakban, és alakítják át üdülővé. Az egykor viszonylagos önellátással rendelkező falvak mára üdülőfalukká alakulnak át. Fennáll a veszélye annak, hogy az idős lakosság kihalásával elnéptelenednek, elvesztik állandó lakóikat. Az üdülőtulajdonosok – helyi terminológiával: *hétvégesiek* – és a „luxusturizmus” meghatározó személyei minden jel szerint nem fordítanak megfelelő figyelmet a tájegység hagyományos kultúrájának megőrzésére. Mivel életben tartása lehetetlen, ezért muzeális keretek között lehet ezeket az emlékeket továbbhagyományozni. Többféle lehetőség kínálkozik ennek kivitelezésére. Egy speciális forma bemutatására tennék kísérletet, ez pedig az *ökomuzeális* hasznosítás.

A Zempléni-hegység egyik meghatározó vonzereje a természeti környezet és ezen belül a *történeti kultúrtáj*. A történeti kultúrtáj elemei az aktuális kultúrtáj részét képezik. Ezek a mindenkori gazdasági és szociális viszonyok szerint alakulnak ki. A tájformáló tényező a Zemplénben a hagyományos gazdálkodási struktúrából eredő tevékenység volt. A tájban fellelhetőek olyan elemek, amelyek mára elvesztették funkcióikat (reliktumelemek) és olyanok, amelyek megtartották eredeti funkcióikat (preziszens elemek). Egy elem mindkét formában előfordulhat.²⁹

A fenti csoportok szerint megkülönböztetünk *tradicionális és reliktumtájakat*. A tradicionális tájon a települési, gazdálkodási és szociális struktúra különösen konzervatív és tradicionális jellegű. Ez a tájtípus a kezelt és művelt táj kategóriákba tartozik.

²⁸ *Petercsák T.*, 1981. 45–50.

²⁹ *Ilyés Z.*, 2000. 291.

A reliktumtájak – melyeket már nem hagyományos módon művelnek – a művelés fokozatos elmaradásával, extenzívvé válásával megőriznek olyan formákat, amelyek a korábbi tájhasználatra utalnak.³⁰

A Zempléni-hegység tárgyalt területe mára a reliktumtájak csoportjába tartozik. A leginkább megfoghatóak az agrárhasznosítás egykori nyomai. Az egykori kaszálók és havasi legelők még ma is meghatározhatóak. Bár az erdő gyors ütemben hódítja vissza a területeket, a cserjések között jól kivehetőek ezek a tájelemek. A reliktum kategóriába tartoznak a művelési teraszok (grádicsek), és a határjelként funkcionáló szőrösmezsgyék. Nagyban hozzájárul a táj arculatához a nadrágszíjparcellás művelés, és azok emlékei. Bár a növénytermesztés – mint szó volt róla – visszaszorult, a parcellák meghatározó szerepet játszanak a táj mozaikszerű arculatának kialakításában.

Másik fontos tényező az épített környezet megőrzése. Elsősorban itt a tájba illő épületek építése, vagy pedig a régi épületek ilyen esztétikai elvárásoknak megfelelő felújítása lenne a cél. Fontos megőrizni a kontyolt nyeregvetős formák egységét. A kevés még álló csűr és gazdasági udvar felújítása is fontos feladat lenne, amelynek muzeális értékén túl gyakorlati haszna is van.

Olyan kiemelt objektumok kiépítése lenne az egyik fő feladat, amelyekben be lehetne mutatni, kiállítás keretén belül az egykori életformát. Erre már történtek kezdeményezések, néhány településen megnyílt a tájház, felújítottak néhány jellegzetes építményt. Sajnos az ilyen jellegű munkák nem eléggé összehangoltak, és a tájházak berendezése sem tökéletes.

A még fellelhető tárgyi emlékek összegyűjtése és rekonstruálása lenne az első feladat. Szisztematikus rendben történő kiállítás megszervezése és a látogatók megfelelő információkkal való ellátása is fontos. A felvázolt gazdasági struktúra folyamatait is be kell mutatni, hiszen ez határozta meg a zempléni emberek mindennapjait. A tárlatoknak egy-egy tájház adna otthont, amelynek gazdasági udvara és melléképületei is látogathatóak lennének.

Fontos szerep hárul a tájvédelemre is a kultúrtáj megőrzésében. A hagyományos gazdálkodási formák határozták meg a táj kialakulását, amelyek esztétikai értékén túl természetvédelmi és ökológiai szerepe is jelentős. (Például több védett növény élőhelyül szolgáltak a kaszálók, amelyek az erdősülés után már nem lesznek alkalmas élőhelyek.)

Az általános tájvédelem a tájhasználati lehetőségek hosszú távú megőrzésén túl, a tájban fellelhető – sem a természetvédelem, sem a műemlékvédelem által nem védett – kultúrtörténeti és esztétikai értékek védelmére koncentrál.³¹

A fentiek figyelembevételével megállapítható, hogy a hagyományos gazdálkodás részbeni fenntartása fontos tényező lenne a táj arculatának megőrzésében. Részben be kellene indítani a területek kaszálását és az erre épülő extenzív állattenyésztést. Nem a mezőgazdaságból származó profit lenne a haszna, hanem a táj fenntartása. Ennek a tervnek a kidolgozása részben megoldott,³² kivitelezéséről nincs tudomásom.

További lehetőség rejlik a Zempléni-hegység belsejének ökomuzeális hasznosításában. Ennek keretében tanösvények kijelölése, a már említett kiállítási objektumok létrehozása lenne a cél. A lakosság közreműködésével megismerhetővé válhatnának az idelátogató számára a hagyományos gazdálkodás formái és helyszínei, az épített környezet,

³⁰ Ilyés Z., 2000. 292.

³¹ Csima P., 1993. 13.

³² L. Nemzeti Agrár Környezetvédelmi Program.

a határhasználat emlékei. Egy tájképi értékeket kímélő, és az egykori anyagi kultúrát és életmódot bemutató programot alkotna. A kulturális hasznon túl anyagi haszonnal is járna, amely kiegészítő jövedelmet nyújtana az ezzel foglalkozó helyi lakosságnak.

IRODALOM

Balassa Iván

1964 Földművelés a Hegyközben. Budapest, Mezőgazdasági Múzeum

Beluszky Pál

1979 Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai. Földrajzi Értesítő XXVIII. 3–4. 339–370.

Csima Péter

1993 Az általános tájvédelem és a természetvédelem. ÖKO IV. 2–3. 12–18.

Enyedi György

1996 Regionális folyamatok Magyarországon. Ember–település–régió, Budapest

Frisnyák Sándor

1978 Zempléni-hegység (turistakalauz). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc

1995 Tájak és tevékenységi formák. In: *Boros László: Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv*. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza

A. Gergely András

1990 Kontinuitás és változás. In: *A. Gergely András, Cséfalvay Zoltán, Lichtenstein József: Nagyvisnyó. Kontinuitás és változás az életmódban, a gazdaságban és a tradícióban*. 17–69. Budapest

Ikvai (Iváncsics) Nándor

1961 A népi gazdálkodás emlékei a zempléni hegyvidék középső részén. Borsodi Szemle V. évf. 313–318.

1962 Szénamunka és takarmánykészítés a Zempléni-hegyvidéken. Ethnographia LXXIII. 26–53.

1967 Földművelés a Zempléni-hegység középső részén. Debrecen

1981 A földművelés jellemzői a Zempléni-hegységben. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): *Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről*. 25–42. Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Ilyés Zoltán

2000 Az ökomuzeális hasznosítás Gyimes hagyományos kultúrtáji képének megőrzésében. In: *Cseri Miklós–Kósa László–T. Bereczki Ibolya* (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. 291–300. Magyar Néprajzi Társaság – Szentendre Szabadtéri Múzeum, Szentendre

Konkolyné Gyuró Éva

1991 A Zempléni-hegység települései és népessége a második világháborúig. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.). Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XIX. 339–350. Miskolc

Kósa László–Filep Antal

1978 A magyar nép táj-történeti tagolódása. Budapest

Kunt Ernő

1993 Az antropológia keresése. In: *Kunt Ernő–Szarvas Zsuzsa*: A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon. KVAT Füzetek 1. 111–133. Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszéke, Miskolc

Paládi-Kovács Attila

1979 A magyar parasztság rétgazdálkodása. Budapest

Petercsák Tivadar

1981 Az erdő szerepe a Zempléni-hegyvidék életében. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. 43–62. Herman Ottó Múzeum, Miskolc

1982–83 A paraszti erdőhasználat néprajzi kutatása Észak-Magyarországon. *Agria* XIX. 375–392.

1991 Feudalizmus kori erdőhasználat az Északi-középhegységben. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX. 181–194. Miskolc

Selmeczi Kovács Attila

1981 A beltelek gazdasági épületei. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. 89–104. Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Szabadfalvi József

1981 Kutatások és eredmények a Zempléni-hegység népi kultúrájának tanulmányozásában. In: *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. 11–24. Herman Ottó Múzeum, Miskolc

1991 A sertés Magyarországon. *Ethnica* Alapítvány, Debrecen

Viga Gyula

1990 Árucserre és migráció Észak-Magyarországon. KLTE Néprajzi Tanszéke–Herman Ottó Múzeum, Debrecen–Miskolc

THOUGHTS ON REORGANIZATION OF TRADITIONAL AGRICULTURE AND RETRACEABLE MEMORIES AROUND THE INTERIOR OF ZEMPLÉN-HILLS

The study insists on a problem of cultural history, museology, ethnography and historical geography. The interdisciplinary approach is motivated by giving an overview of the examined topic which plays a descriptive, analyzing and summarizing role. In addition mixing it with the recent research of the social sciences, this can give applicable results in the strategical development of establishing values, region progress and maintainable evolution.

The settled groups established their own economical structure based on domestic industry during the populating of Zemplén-hills. The ecological features determined the methods of extensive farming and the forms of forest- and agricultural cultivation.

Several studies were written about these in the hungarian ethnographical special literature. This dissertation is partly based on these. It offers a brief survey of: the population of this territory, the development of economy, about the reasons of the changing of structures, the memory of traditional form of agriculture.

Besides summarizing the typical elements of traditional agriculture, it tries to introduce its transformation and role in the present.

Another important object is to show the possibilities of new economically changed farming methods, keeping cultural values under the sign of tourism and all these complex ensemble.

Gábor Osgyáni

ÚJABB VŐFÉLYVERSEK A KISGYŐRI NÉPI KÉZIRATOS GYŰJTEMÉNYBŐL

TÓTH ARNOLD

A *Kisgyőri kézirat* 18–19. századi vőfélyverseit közlő első tanulmányomban bemutatottam a kézirat keletkezési körülményeit és általános folklorisztikai jelentőségét, továbbá közöltem a gyűjteményből 37 vőfélyvers szövegét.¹ Jelen dolgozatomban további 28 lakodalmi versezetet teszek közzé, melyekkel lezárul a benne található vőfélyversek bemutatása. A szövegközlésben követem a korábbi átírási rendszert, amely némiképp eltér ugyan a Küllős Imola által javasolt átírási normától, ám a következetesség kívánalma miatt maradtam az előző közleményben is olvasható szisztémánál.²

A kézirat szerzőire vonatkozó további kutatás során kiderült, hogy előző megállapítással ellentétben nem tíz, hanem feltehetően hét személy írta le a szövegeket, egyes szerzők írásképe ugyanis visszatér a kézirat most közlendő második felében. Ezek alapján az előző közleményem 337–339. lapjain leírt vázlatos áttekintés az alábbiak szerint módosul:

A) B. M. P. monogram, 1788-ból származó református katekézis és zsoltárszövegek, 1–53. oldal

B) Bihari Dániel vőfélyversei 1841-ből, 53–54. oldal

C) Barsi Filep vőfélyversei 1841–1842-ből, 55–77. oldal; illetve 1840–1843-ból, 118–119. oldal

D) Barsi István vőfélyversei 1843-ból, 77–80. oldal; illetve vallásos tárgyú költemények 1841-ből, 120–154. oldal

E) Ismeretlen személy által írott vőfélyversek, 81–83. oldal

F) Ismeretlen személy által írott vőfélyversek, 85–115. oldal

G) Ismeretlen személy által írott vőfélyversek, 116–117. oldal

A korábban három különbözőnek gondolt, eddig G, H és I betűvel jelölt szövegek szerzője valójában ugyanaz az ismeretlen személy, akit F betűvel jelölünk; a korábban J-vel jelölt kézírás pedig valójában Barsi Filep és Barsi István munkája, akiknek C illetve D betűjelét a most következő szövegközlésben is megtartottam. Az ő esetükben a hozzájuk köthető szövegek sorszámozását az előzőnek megfelelően folytattam, ezért következik a G/2. után a C/27. jelzés az alábbiakban. Jelen írásomban is csak a vőfélyszövegekkel foglalkozom, a kézirat további, református vallásos kéziratainak a feldolgozása még folyamatban van.

A *Kisgyőri kézirat* vőfélyverseinek tematikai és funkcionális szempontból történő csoportosítása, illetve főbb műfaji csoportokba és szövegcsaládokba való besorolása a

¹ Tóth A., 2002.

² Küllős I., 2000. 38–39.

kutatás egyik legfontosabb feladata. Minthogy az anyagunk előzményének tekinthető 18. századi lakodalmi szövegek kiadása és rendszerezése jelenleg is tart, az eredmények alapos ismerete híján most csak a szövegek tartalmi és funkcionális csoportjait mutatom be anélkül, hogy műfaji vagy szövegsaládokba történő besorolásukra kísérletet tennék.³

A szövegek egyik nagy csoportját jelentik azok a versek és a kéziratban versnek nevezett prózai alkotások, melyek a lakodalom menetének különböző történéseihez (hívogató, lánykérés, bokrétaaváltás, búcsúzás stb.) kapcsolódnak. Ezen belül az alábbi alcsoportokat különböztethetjük meg:

Lánykéréskori vers (2)	F/1–2.
Hívogató vers (2)	F/3–4.
Menyasszonyos háznál mondott beköszöntő és elköszönő versek (7)	B/1–2, C/22–23, D/5, F/15–16.
Bokréta- illetve koszorúaváltás kori vers (12)	C/1, C/3–8, C/21, C/25, C/29, F/17–18.
Menyasszonykikéréshez kapcsolódó vers (4)	C/9–10, D/3–4.
Búcsúzó vers (3)	E/2, G/1–2.
Hitre követő vers (4)	C/2, F/19–21.
Ételköszöntő vers (10)	C/14–15, C/27–28, C/31, F/5–6, F/7–8, F/10.
Ajándékozás kori vers (1)	F/14
Menyasszony-vőlegényfektetés kori vers (4)	C/20, C/24, C/26, C/30.
Adománykérő vers (3)	D/2, F/12–13.
A vőfély elköszönő verse (1)	E/3.

A teljes anyag majdnem fele (32 szöveg) kapcsolódik a lánykéréstől az esküvőig terjedő, rítusokban és szertartásos formaságokban gazdag lakodalmi szakaszhoz. Feltűnő ezekben a szövegekben a prózai forma gyakorisága, amikor a vőfély bibliai idézetekkel sűrűn teletűzdelt, terjengős körmondatokban szól a résztvevőkhöz, illetve a résztvevők nevében. A násznépet megszólító lakodalmi hívogatók is ugyanilyen prózai formában szólnak meg és hasonló tartalmi jegyeket hordoznak.

Szám szerint a legtöbb szöveg ezen a csoporton belül a bokréta- illetve koszorúaváltáshoz kötődik, melynek szerepe a 19. századi kisgyőri lakodalmi hagyományban jelentős lehetett. Ezek a szövegek részben prózában, részben verses formában íródtak, és említésre méltó a főúri-nemesi eredetre utaló elemek: a királyok, várak, címerek, katonák, szolgálok gyakori jelenléte.

A különböző beköszöntő, illetve elköszönő és áldáskérő, jókívánságmondó formulák pontos helyét a lakodalom menetén belül nehéz volna meghatározni. Az bizonyos, hogy ezek is a menyasszonyos és a vőlegényes ház közötti ide-oda mozgás, a népszokás főszereplőinek és a násznépnek egyik helyről a másikra való vonulása kapcsán hangzottak fel. A menyasszony- és vőlegénybúcsúzó száma nem nagy, ezek verses formájúak, míg a templomi esküvőre való induláskor elmondott hitre követő versek megint prózában vannak.

Az esküvőt követő lakodalmi multság alkalomhoz kötött szövegei közül nagy arányt képviselnek az ételköszöntők, melyek a korabeli ünnepi étrend elemeire is engednek következtetni. (Sült tyúk, pecsenye, disznófej, vajás kása és bor szerepel konkrétan,

³ *Küllős Imola–Csörsz Rumen István: Közköltészet II. Megjelenés alatt a Régi Magyar Költők Tára XVIII. századi sorozatában.*

míg néhány szövegben csak általánosságban köszönti a vőfély az első, második, harmadik fogásokat.)

A lakodalomhoz kapcsolódó, alkalomhoz szorosan nem kötődő lakodalmi mulattató versek adják az anyag második nagy csoportját. Ezeknek a szövegeknek a 18. századi előzményei a mulattató versek és a hazugságversek anyagából jól ismertek;⁴ a szövegcsaládok 19. századi továbbélésére vonatkozóan azonban még korai volna konkrét megállapításokat tenni. A szövegelemzés, a 18. századi előzmények, párhuzamok, variánsok meghatározása kapcsán a lakodalmi mulattató költészetet tárgyaló kötet anyaga döntő fontosságú lesz. Az ide tartozó 11 szöveg több kisebb csoportra bontható:

A vendégek buzdítása (1)	F/11.
Mulattató vers, hazugságvers (1)	C/12.
A vőfélyek vitája, csúfolódó (3)	C/17–19.
A vőfélyek vitája a házasságról, erkölcsi példázat (2)	C/16, F/9.
Lakodalmi oktató vers az Úr félelméről (1)	D/1.
Mulató vers, vénlánycsúfoló és asszonycsúfoló elemekkel (3)	C/11, C/13, E/1.

A kutatás további iránya kettős: egyrészt a már többször említett szövegfilológiai munkát kell elvégeznünk, amely több részből áll. A kisgyőri vőfélyszövegeket össze kell vetnünk a 18. századi lakodalmi anyaggal; össze kell hasonlítani a már ismert és publikált, más területekről származó 19. századi szövegekkel; végül meg kell vizsgálni a Kisgyőrből kézírásos gyűjteményekben fennmaradt illetve szájhagyományból gyűjtött későbbi vőfélyversek fényében.

Másrészt fel kell tárni a kisgyőri református értelmiség szerepét a gyűjtemény létrejöttében, amely a közköltészet kutatása kapcsán egyébként is adódó folklorisztikai feladat. Mindenképpen számolnunk kell a sárospataki református kollégium közköltészeti hagyományainak a hatásával, amely részben éppen az életfordulókhoz kötődő átmeneti rítusok költészetében ragadható meg, illetve bizonyítanunk kell a „helyi literátus réteg irányító és közvetítő szerepét a folklorikus hagyomány alakulásában.”⁵ A kisgyőri kézirat keletkezésének idején néhány volt pataki diák élénk érdeklődést mutatott Kisgyőr népköltésze iránt: Tompa Mihály rendszeresen időzött a faluban, és 1843-ban népdalokat is gyűjtött. 1846-ban Tompa levélben kérte a kisgyőri református tanítót, Liszcai Pap Imrét a néphagyományok gyűjtésére, majd sárospataki diáktársát, az akkori kisgyőri káplán-nevelő Fekete Károlyt is igyekezett bevonni a munkába.⁶ Az említett személyek nyilván ismerhették a *Kisgyőri kézirat* szerzőit, és a pataki költészeti hagyományok jelenléte a faluban rajtuk keresztül valószínűsíthető.

⁴ Küllös I., 2000. 295–322.

⁵ Küllös I., 2000. 34.

⁶ Pogány P.–Tari L., 1988. 83.

Szövegek

Jany keres kori vers

87

Kedves édes nagy jo Uram Mint hogy az Úr Isten
ő szent felsége soha semi nélkül nem szükölködött söt
önnön magában minden koron elégséges gyönyörüssége lehet
tet volna mégis tetszet ő szent felségének magán kivátvalo
dolgokra kiterjeszkedniés a maga minden hatóságát
joságát tsudálatos Böltességét Igazságát és Irgalmasságát
Kinyilat koztatni a mint az meg is tetszik ez villágnak és minden
alatoknak és az embernek teremtetéséből és azok körül
valo kegyelme gond viseléséből midön pedig az Úr Isten
a terem tesnek a munkáját el végezte volna és meg tekin
tete a maga Szent kezeinek munkáját és mind azok
jok valának De az embernek egyedül létét az Úr
nem kedvelete söt azt mondota nem jo az embernek
egyedül élni szereünk azért ő néki segítő társat
amely minden kor ő melete légyen de mind hogy nem
találtaték e földön levő minden alatok közül az
adámhoz hasonló társat anak okáért botsáta az
Úr Isten adám atyánkra nagy mély almot es egy
oldala tetemét ki vevé és formálá azt asszony emberré
melyet mikor az Úr Isten adám hoz (...)

Mingyárt meg es mére azt maga társának (...)
felöl így szóla imár találtam hozám hasonló társat
mely az én testemből valo és az én tsontomból (...)
(...) anak okáért az Úr Isten öket (...)

Igy szolván gyümölszözetek szaporogyatok és töl
tsétekbe az egész földnek színét atti magzatitó
kal eszerént az Úr Isten a szent házasságot
szerzete nem tsak azért hogy tsak az első pár
ember élne házassagi életet ha nem minden
emberek mert Szent Pál apostol azt mongya hogy
tiszteletes az házasság minden rendek közöt valla
kik ara alkalmatossak azt is mongya job házasság
ban élni hogy nem mint égni Kire valla nézve mos
tan is egy betsületes iffijju Ugy mint ifi Nagy János
Uram ő kigyelme Isten törvénye szerént kötelez
ve magát a szent házassági életre mivel hogy
pedig az edes jo uramat Isten ő szent felsége
házasságnak gyümölcseivel magzatokat meg áldota
és az kigyelme tutorsága alatt felnevedet
Erzsók nevü leányát az fejeb említet iffijju
Ugy mint Nagy János Uram meg kedvelete melyre
vallo nézve minket mint eszközöket az fejeb
emlitet betsületes iffijju el botsátot kigyelme
tekhez és az fejeb említet leányzot mi ál
talunk kereteti magának ha az Úr istentül
Ugy vagyon el végezve jövendő béli felesé
gül kívánám is hogy az Úr Isten e szent munkat
vigye tökéletességre a maga szent nevének ditső
ségére és ezen betsületes iffijjunak örömére
tisztességére szivessen kívánom s. t. b.

88

89

Jánt haza kérő vers

Edes nagy jó uram jól emlékezhetnek kigyelmeitek
relyá hogy ez előtt egy néhány napokkal meg fordulván
vala az kigyelmeitek Betsületes hazánál és akoron
egy betsületes ifijju úgy mint Nagy János az Maga
szerentsélyét meg próbálván és iten a maga éllete Párját
meg találta a midőn az édes Nagy jó Uramnak Ersök
nevű leányát isten törvénye szerint magának
jövendőbeli házas társul eljegyzete vala és akoron
kigyelmeiteket el hagyván és az el jegyzet leányzót
kigyelmeiteket együtt az Úr Isten Gondviselése által
alyálván mostan pedig az edes jó Uram úgy mint
Nagy János Uram engemet Ujban kigyelmeitek
hez el bocsátott és én általam kívánja hogy az Úr
Isten személy szerint kigyelmeiteket éltesse és maga
kegyelmes gondviselését meg bánás nélkül
kigyelmeitek iránt tartsa fel. ezt is kívánja általam
tudtára adni kigyelmeiteknek hogy már Isten jóvoltá
ból az következő alkalmatossághoz képest kigyelme
teket egyet értvén a jövő szerdára Isten segedelme
által a maga szándékának végben vitelére igye
kezik és az maga el jegyzett Mátkájának gondviselé
sével továbbra kigyelmeiteket nem kívánja terhelni
ha nem az kigyelmeitek gondviselése állol a fejb
említett napon az Úr Istennek szent segedelme által
kigyelmeitek közül által veni igyekezik kívánom is
hogy az Úr Isten is Ő Szent Felsége ezen betsületes
ifijjunak legyen minden dolgaiban de leg közeleb
ez mostani szent és Istenes szandekat vihese
tökéletesegre a mindenható Istenek Nagy Nevének
Ditsőségére a maga lelkének idvességére
szüleinek és sok betsületes embereknek
örömökre szivessen kívánom Finis

90

Hívogató Vers

Jolehet az Úr Isten mint örökös Ura és teremtője
mindenek valami vagyion az égben és a földön
amaga Ditsőségében gyönyörködve meg maradhatot
volna tetszet mindazon által ő felségének minden
teremtései után amaz első atyánkat adámot mint
nemes remek munkáját és Ugyan az ő tetemeből
méléllye társat évát a maga hasonlatosságára terem
teni és őket egy más fele segítségere rendelni ilyen
áldással illetve gyümölsözetek szaporodjatok és
töltsétek be a földet Ezen szép Isten áldása
kihatván már az ember el szaporodot nemzetség
ekre azok között a mi bizodalmas Jó Urunkon Ugy
mint Bihari Marton Urunkon és az ő kigyelme
hitves párján is meg nyugodot mert minnek utána
az Isten parantsolatjának engedelmesskedvén haza
sági tisztességés életet a korályig élvén férj fiju

102

és leanyzoi magzatokat meg aldatattanak mely ékes
magzatyai között egy férj fíjjokat szintén ember kora
emlőlyiken karjajikon tartozo gondosságal atyai indulatal
fel nevelvén hazassági paros életre szárnyaik alol
ki botsátaták mely szent munkának tökéletes
lakadalmi (...) a vége hogy az Isten az Angyalok
az angyalok és az emberek előtt nyilvab valób legyen
rendeltetet említett ami bizodalmas Jo Urunktul aszonyunktul
az Jövő szerdának estveli orályira egy tál etelre és egy korsó
italra hogy ha a kegyelmes Isten akora is mint edig méltat
lan életünkben személyünkben gyönyörködendik étel ital
beli javaibul asztalait meg teritetven szives atya fisagos
szeretetitt kigyelmetekel is mint atya fíjjaival és Jo akarójival
közleni kívánván személy szerint szivesen latya kigyelmeteket VEGE

103

Más Hivogato Vers

Edes Jo Uram mivégre kívantuk kigyelmeteket megkeresni
nem egyebert hanem bölcs emlekezetibe lehet kigyelmetek
nek hogy az en jo Uramat úgy mint akarki az Isten egy
ferj fíjju magzatal meg áldván meg áldota es ő kigy
gyelmekivánván Isteni félelemben felnevelni fel
nevelte már most Isten ő felsége azon ifíjju ferj
fíjju a szent házassági életre fel inditota iteli pedig
ő kigyelme magát már most dolognak végben vitelére al
kalmatlanak leni kigyelmetekhez is folyamodván szivesen
invitáltatya ő kigyelme általunk kigyelmeteket az jövő
szerdának estvéli orályira egy tál ételre és egy korsó italra
azt is mondatatya általam ő kigyelme kigyelmeteknek hogy ha
kigyelmetek is az ő kigyelme szives invitatsziojat meg nem
veti ha nem meg jelenek kigyelmetek ő kigyelme is minden
tőle kitelhető dolgokban mind ijén mind pedig ehez
hasonlo állapotban meg igyekezi kigyelmeteknek szol
galni Finis

Mikor az Vőfőj az ételt fel viszi

Betsültre méltó jeles gyülekezet

Ferjfi aszony rendből allo fellekezet

Kiket a szeretet ide kötelezet

Hajjon szot valaki ez helyre érkezet

Nem tszélom hogy soka iten (...)

Az hoszas beszedel unalmat tsinallyak

Czelom hogy tisztemben serényen eljárjak

Ételt hozok osztán inet eléb ájak

Nagy öröme vagyon a gazdánk szivének

Hogy ilykép vendégi hazáho gyülenek

Azert parantsolta nékem vőfőjjinek

Hozak ételt hogy az vendégi enének

Mikor a bort viszi

Sziv vidamitasra Isten a bort adta

Amint a soltárban szent dávid mondota

Azert is hordoját gazdánk kifurata

Teli kantso borát ide felhozata

Azert jo urajim ez borbol igyanak

104

Ez lakadalomban vigan mulassanak
 köszönjek az kantsot el ne aludjanak
 de az vőféjnek is borotskát adjanak.
Mikor a második ételt fel viszed 105
 Hogy a mi vendegink ehen ne légyenek
 Hogy üres gyomoral haza ne menjenek
 Más etelt is hoztam ezért hát egyenek
 Isten áldássabul meg elégedjenek
Mikor az harmadik ételt fel viszed
 It vannásznagy uram az harmadik étel
 Míg más következik éljék egészeget
 Szívessen adja ezt a haznak gazdája
 Étélet italát tölünk nem sajnálja
 Ez versben az első vőféj az házasságot komendálja
 Urajim hajunk szot szolok igazságot
 Nem beszelek trefát hanem valóságot
 Adjanak hát nékem egy kis szabadságot
 Míg elő beszélem a szent házasságot
 Adámot az Isten mikor teremtete
 A szent házasságot még akkor szerzete
 Egy oldala tsontyát adámnak kivete
 melyből éva aszonyt mellé készítete
 Maga volt az vőféj az egek királya
 A mint a Mosesnek szent historiája
 Böven ellol adja bar kiki visgálja
 Ezt minden értelem bámulva tsudalya
 E szentrendelése az egek Urának 106
 tetszet adám atyánk sok maradékanak
 Mint pátriárkáknak évangelistáknak
 Páratlan életet kevesen tartának
 Bizony boldognak is lehet azt mondani
 Kit az Úr jo társal szeret meg áldani
 Sok példát lehetne it elő hordani
 Melyel meg lehetne ezt bizonyítani
 Boldog kinek vagyon jo hiv fellesége
 Mert az jo feleség az haz ékessége
 Boldog kit így meg ald Isten ő felsége
 Ezt minden el hidje it versemnek vege
 A kis vőfej a hazasag elen mond
 Aj fére Barátom en is had beszéllyek
 Még olyan legéntől hidjed hogy nem félek
 Magános éltem el veled nem tserélek
 Éljlél te párosan én egyedül élek
 Nem vala szent Pálnak soha felesége
 A Krisztus keresztye volt gyönyörüsége
 Ugyan a Krisztus is az ő öröksége
 Meg is adatatot örök Ditsösege
 Soknak az házasság vagyon nagy kárára
 Nem mindenik tallál a kegyes Sárára 107
 Nem szent ersebetre S. Maria anyára
 Söt talál sok ember hazug delilára
 Amaz erős Sámson hogy társa szavának
 Hit mézes beszédü rosz delilájának

Halállos sérelmet okozot magának
 Ez által végellet élete napjának
 Job pajjtás hogy te is meg nem hazasodol
 Majd ugy a konyharol nem is gondolkozol
 De hidel ha egy szer te meg párosodol
 Mit egyetek keten azon sopánkodol
 Kel a gazdaszonynak szita rosta kanál
 Azt akarná mindég hat ökröt halytanál
 Majd ot is vakarod ahol nem is viszket
 Ha az feleséged ily dolgokra kiszket
Felel az első vőféj
 Látom az garadra most jól fe öntötél
 A szekszárdi borból jól fel hörpentetél
 Az hazaság elen azért beszélétel
 De tud meg hogy engem most el nem hitetél
Mikor a petsenyét fel viszed 108
 Jo a sült petsenye a vajjas kásával
 A sárga répa is a diszno farkával
 A sült petsenyével it a vajjas kása
 Egyenek mivel ez az Isten áldása
A vendéget biztatya a vőféj
 Vig az öröm apa mi is vigan legyünk
 Nosza jo Urajjim vigan igyunk együnk
 Nem siralmas haz ez it ne szomorkodjunk
 Az öröm anya is vig mi is vigadjunk
 Sokál hordom a sert (...) a jo bort
 Lakjuk még kedvünkre ez lakadalmi tort
 Keritsük a kantsot ugyantsak szaporán
 Hozok bort hiszen nints lakat a kamarán
A szakats asszonyrol
 Hajjunk szot Urajjim míg it (...)
 A szakatsunk melet mivel majd felálok
 Adig kelmetektől én el sem is vállok
 Míg azt meg nem nyerem a miért (...)alok
 Bezeg jo Urajim szomoru hir vagon
 A szakatsunk keze sebes igen nagyon
 Szegeny hogy a kását ot kin kavargata
 A tűz a job kezét nagyon meg égete 109
 Enek hát számára most erszényt adjanak
 Garast és petákat számára adjanak
 A pénzen Budarol flastromot hozanak
 Hogy merges sebei jólbe gyógyullyanak
A musikásról
 Uj hir a faluba érdemes Urajim
 Betsuletre méltó jeles aszonyaim
 Míg hát el beszellem iten panaszaim
 Kérem halgassák meg együgyü szavaim
 A musikásunknak nagy baja érkezék
 Véletlen szerentse rejja következet
 Mert a hegedűje öszve töredezet
 A melyet a minap jól öszve enyvezet
 A kinek hát a tántsz vagon most kedvében
 Tekintsen jól bele teli erszényébe

A vajda szép nőttát von majd örömébe
 Tsak huszast hányatok a hegedűjébe
 Máriást is el vesz ha huszast nem adtok
 De még joban örül ha talért mutatok
 Mondja hogy viratig vigan tantszoljatok
 Ha pénzt a számára böven adogatok
Mikor a nyoszolyó asszony s leány ajándékot fel viszed 110
 Hajjunk szót adámnak minden minden maradéka
 Akit be fogadot a gazdánk hajléka
 Míg elő beszélem mi szivem szándéka
 ne legyen szavaimnak semi akadéka
 Szerentses jo estvét aldast bekességet
 Nyoszolyo asszonyunk s leányunk kíván tsendességet
 Ilyen tisztességgel áldja a községet
 Mely tisztességeert nem kíván költséget
 Nyoszolyo asszonyunk s leányunk a vendég számára
 Ajándékot küldöt üres asztalára
 Egyék meg tsak frissen ne tartsák sokára
 Aki ebül eszik forduljon hasznára
 Tehát hogy kezemben sokál ne tartassék
 Elsőben fő helyen neki hely adassék
 Minden emberektől kommitaltassék
 De ugy hogy legénség számára is jussek
Elöl Járó Köszöntő Vers
 Legyen az Úr Istenek aldot ditsőséges nagy neve érete
 hogy itéletem szerént tapasztalható képen az Úr
 Isten meg tartota kigyelmekek mind személy szerint
 mind közönségesen álgya meg kigyelmekeknek
 it valo léteket it lelyendő beszélgetéseket
 Hogy legyen az Úr Istennek ditsőségére kigye 111
 metek lelkek idvességének hasznára javára azokat
 a személyeket pedig akiket az Isten a szeretet által
 egybe szerkesztetet algya meg egy máshoz valo szeretetek
 tégye olyanoka mint a víz melé plántáltatot élő fák
 zöldeljenek mint a a libanusunk tszedrusi és palmalyi hogy
 jövődöben kivanatosok lehessenek az ő elötök jaroknak
Elöl Járó Vers Utan Valo Historia
 Kedves jo Urajim nasznagy uram szo
 szolo Uram a bölts Salamon szent mondasa szerint
 azt olvastam hogy három kivált kepen valo dolgok
 vagynak elitkolva ugy mint a vizeken a hajjonak utja
 a madaraknak utja az levegő égben és az ifjjunak
 az leányzoval amely bölts szavait ezen bölts királynak
 épen a kigyelmekek házában tapasztalom melyre valo
 nézve az én jo Uram ugy mint Z. járván párt
 keresvén keresset magához illendő párt a mely
 szüntelen ökigyelme elöt járjon hogy az ő kigyelme hiv és
 jo akarátját meg zabolazhassa várat nyer ezen kiralyom
 meg indulvan ezen az ő kigyelme kevés vitezéjivel az Uvadal
 azért azt mondatya általam kigyelmekeknek hogy elegendo
 bort szénát abrakot etelt italt készitsenek
 kigyelmekek hogy anál inkább tisztességeseb
 szálása lehessen a királynak mert a mint szok 112

tak mondani a kinek hol az ő kintse ot vagyon anak az ő szive s. t. b.

Mikor a Bokretaér Mégy a Legényekkel

Jol emlékezhetnek rea kigyelmetek hogy enek előte
egy fertaly orával meg fordultunk vala a kigyelmetek
szálásán mely meg fordulásunkban meg is ajándékoztatunk
ilyetén két szép tzimerekel melyet meg mostan is köszö
nünk látván pedig ami királyunk ezen szép tzimereket
azért botsátota ezen töb katonáit is velem együt el
hogy ha még azok az ötvösök élénéek akik ezen
tzimereket öntöték és ami királyunknak ezen töb
katonáit is meg ajándékoznák illetén tzimerekel
ha ingyen léssen azt majd meg köszönjük retenetes
szépen ha pedig különben nem léssen pezünkért is légyen s. t. b.

Bokreta Vátásra Tartozando Más Vers

Aldas sok szerentse légyen házatokon

Valakik ez házban vagyunk mindazokon

Bor petsenye kaláts most asztaotokra

Légyen elegendő vitézek számára

Miolta kulinál verekedést tetem

Ezen vitézimel nem itam nem etem

Tizen ötöd napig adig vitezkedtem

Míg hirem S nevemet ekep meg szerzetem

Már most nagy fáratán hazatokban szálunk

Magunknak s lovunknak it cvartélyt találunk

Ambár it léssen is utolso halalunk

Míg probát nem teszünk adig meg nem válunk

Azért hát jo gazda körültünk tsak joval

Forgolodj kalátsal petsenyével boral

Mert ha látjuk hogy léss hozank dérel dural

Vig életed it léss ma keserü toral

El Butsozo

Jo szerentsed gazda hogy most szálást adtál

Enyi sok vitéznek jo kedvet mutatál

Etelel italal hogy böven traktáltál

Fegyverünk élire azért nem jutotál

Köszönyük tenéked sok szivességedet

Ételből italból alo bőségedet

Aldjon meg az Isten sok jokal tegedet

Szentül és boldogul érjed el végedet

VEGE

Hitre követő Vers

Juthat eszekbe Jo Uraimeknak ezelöt egy hétel érdemes
koveteinknek tet kegyes ígéretil imé el hoza azont
tul Isten ő felsége ezt az orát melyben az
kézben valo adással egy máshoz kötelezet személyek
nagyob egy máshoz valo köteleességeknek meg erősítésére
kívánánk Isten Profétája által a hitnek lántzá
val is egyben kötetni minek okáért azon ígéretil
irántunk betelyesíteni meltoztasa kigyelmetek így
mi is tölünk ki telhető szolgálatunkat el nem tagadjuk
ha nem maradunk közönségessen kigyelmeteknek
szin mutatás nélkül valo igaz szolgáji S. t. b.

113

114

Más Hitre Valo Szolito Vers

Násznagy Uram szoszolo Uram Azt olvassom Mosses
teremtésről irt könyvnek masodik resze tizen
nyoltszadik versében hogy az Úr Isten pedig ezt is
mondta vala nem jo az embernek egyedül leni
szerzek neki segitöt mely mindenkor ö elöte légyen
es azt is olvassom 24 dik verseben anak
okaért elhagya a férfiu az ö atyát és az
anyát és ragaszkodik feleségéhez es léznek
egy testé Az én Jo Uram Ugy Mint Nagy János
Ótsém Uram a bölcs Istenek mondassa
Mondassa szerint meg iratot törvényét elöte tartván
keresvén magához ilendö párt a mint hogy kigyelmetek
elöt is emlékezetben lehet hogy enek elöte egy néhány
napokal az en Uram Ugy Mint Nagy Janos Ótsém
Uram Az edes Revesz Mihaly Uram halyadon leanyat
ersébetet meg szerete jegybéli adasal és kéz
béli fogással magának el jegyzete de mind azal is
meg nem elégszik ha nem ö kigyelme általunk
követei által szolitatya kigyelmeteket az hitnek
fel vételére mely Istenünk szent törvénye szerént
léssen az hit által valo egybe kötések
az én Jo Uramnak akaratyát jelentven miál
talunk töb szavai is léznek ö kigyelmének
melyet szoszoloja altal kíván meg jelenteni mind
maga személyében meg fog jeleni mind betsületes
kopanijájával e szo mondasom kigyelmetekhez

Mikor a hitrül a jányos házhoz mégy

Kedves szoszolo és Násznagy Uram mind ezelot
valo időben mind pedig e mai napon kegyelme
ket meg keresvén mar ide érkezvén mind maga
személyében mind betsületes kopanijájával (...)
kigyelmetek ideig valo szállására be *fogadja*
akaratyát szoszoloja által kívánja meg jelenteni
es ime (...)

Apjátul anyátul Butszutztató Vers

Aldot legy már édes atyám
Édes kedves szülő anyán
Áldot légyen az az emlő
Melyel engemet szoptatál
Köszönöm már édes atyám
S anyám hogy enyire feltartotál
Feltartotál ápolgatál
Most szárnyamra botsátotál
El megyek már házatoktul
El kel meni nints mit teni
Sir az én szivem benem
Hogy veletek nem lehetek már
Ha veletek letemben titeket bánatal illetem
Noha szánt szándékbol ara nem sietetem
Nékem botsánatal légyetek
Mindenben már
Áldotak légyetek hogy fel neveltetek

115

G kézírás 116

Sok veszedelmektől meg védelmeztetek
Mint páva fíjjait úgy ékesgetetek
Mostan szárnyamra engem eresztetek
Kivánom mind azért a menyébéli Isten
Sokáig éltesse sok jóval szeressen
Kegyess szárnyaival maga fedezgesse
Végre az egekben meg örvendeztesse

Kedves szép véreim kiközt nevedtem 117
Kikel ez idejig egy kenyeret etem
Nékem bocsánatal légyetek mindenben
Kiket ha vétetem ez gyarló életben
Áldást is kívánok ez házba rejátok
Maradjon it az Úr szivemből kívánom
Míg éltetek nyulik ez árnyék világon
Az után adjon részt fényes Menyországban
Tölletek butszom kedves jány barátim
A kik edig voltak mindenben pajtásim
Az Isten maradjon veletek barátim
Hasznosak légyenek az én kívánássim
Áldjon meg az Isten titeket is iten
Szép áldást fordítson ti relyátok böven
Szűz koronátokat visseljétek épen
Hogy az Úr Istenél légyen kedvességben
VEGE

Más Butszutató
Vajda hegedünek áljon meg zengésse
A sarkantyúnak is szünjön meg pengésse
Mert butszuzássomnak most léssen kezdésse
Légyünk tsendességbe míg léssen végzésse

Előbb is tehozzád nyulytom én szavamát
Kedves édes atyám én butszuzássomat
Mert te Isten után viselted gondomat
Sajnálod is mostan töled válássomat
Étel Köszöntő Vers. azez az ez C kézírás 118

Minden rendből s karból kik ide gyultetek
E lakodalmat vígan lám *(leletek)* 1840
Ez haznak gazdáját meg is tiszteltétek
Hivogatasait meg nem vetettetek
Azert ifju gazdának hogy tiszteletére
nem utaltuk ötöt hanem gyűlötünk kedvére
örül is azt látom mert vagyon jó kedve
Etelet italat el is készítette vege vege
Ezmeg Bor köszönő Barsi Filep
E kiraji hazban kik vagytok egy hej ben
E palatszkot lát tyatok mostan a kezemben
Hév vidamito ez maga erejében
Azert minden ember töltse *(amig léssen)*

Ez a bokretat meg köszönő Ezt it keresd
Egesz alázatossággal meg köszöngyünk ezen
koronákat és aszt kiványak ezen több legények
is hogy az isten többekre segelye azon személyt aki ezt vette
mind aki kötötte mind kigyelmeteket hogy mi is vissza szol

gálhassuk kigyelmeteknek hozzánk mutatot szereteteket

1841 Völegény fekteteskor így szólsz

119

1 Edes nasznagy uram e nagy szivesseget

Mellettem veghezvit illendő hűseget

Mostani igyemben mutatot keszseget

Kiszönöm szivesen minden emberséget

2 Legény pajtásim farattságotokat

Nektek is köszönöm pajtassagotokat

Ha az isten ere viszi dolgotokat

Meg szolgálom en is ti pajtassagitokat

3 Egy kevésé most elmegyek előletek

De vég képen el nem butsuzom tölletek

Holnap reggel mihejt agyamból felkelek

Ismét enis egygyüt vigadok veletek vege vege

Barsi Filep Irta 1841 ben

Etel fel köszönés mikor szükségessé

Szent Úr Isten szenteld meg lelünkét testünket szenteld meg

ez előttünk lévő eledeleket szenteld meg *ételt való (...)*

beszélgetésünket hogy akár eszünk akár iszunk akár mit

tselekszünk mindeneket nagy nevednek *ditsőségére (...)*

fiadért a jézusért halgass meg Amen 1843. 5. január

F/1.

Lánykérés-kori vers

Kedves, édes nagy jó uram! Minthogy az Úristen ő szent felsége soha semmi nélkül nem szűkölködött, sőt önnön magában mindenkoron elégséges gyönyörúsége lehetett volna, mégis tetszett ő szent felségének magán kiváltvaló dolgokra kiterjeszkedni, és a maga mindenhatóságát, jóságát, csudálatos bölcsességét, igazságát és irgalmasságát kinyilatkoztatni, amint meg is tetszik ez világnak és minden állatoknak és az embernek teremtéséből, és azok körül való kegyelme gondviseléséből. Midőn pedig az Úristen a teremtésnek a munkáját elvégezte volna, és megtekintette a maga szent kezeinek munkáját, és mindazok jók valának. De az embernek egyedüllétét az Úr nem kedvelte, sőt azt mondotta: „nem jó az embernek egyedül élni. Szerezzünk azért önéki segítő társat, amely mindenkor ömellelte legyen.” De minthogy nem találták e földön lévő minden állatok közül az Ádámhoz hasonló társat, annakokáért bocsáta az Úristen Ádám atyánkra nagy mély álmat, és egy oldala tetemét kivévé és formálá azt asszony emberré, melyet mikor az Úristen Ádámhoz ... mindjárt megismeré és azt maga társának ... felől így szóla: „immár találtam hozzám hasonló társat, mely az én testemből való és az én csontomból ... annakokáért az Úristen őket ... így szólván: „gyümölcsözzetek, szaporodjatok, és töltsétek be az egész földnek színét a ti magzatitokkal.” Eszerint az Úristen a szent házasságot szerzette nem csak azért, hogy csak az első pár ember élne házassági életet, hanem minden emberek, mert Szent Pál apostol azt mondja, hogy tiszteletes az házasság minden rendek között, valakik arra alkalmasak. Azt is mondja, jobb házasságban élni, hogynem mint égni. Kire vala nézve mostan is egy becsületes ifjú, úgy mint ifi Nagy János uram öki gyelme Isten törvénye szerént kötelezve magát a szent házassági életre, mivel hogy pedig az édes jó uramat Isten ő szent felsége házasságnak gyümölcsével, magzatokkal megáldotta, és az öki gyelme tutorsága alatt felnevekedett Erzsók nevű leányát az feljebb említett ifjú, úgy mint Nagy János uram megkedvellette, melyre való nézve minket, mint eszközöket az feljebb említett becsületes ifjú elbocsátott kigyelmetekhez, és az feljebb említett leányzót miáltalunk kéreti magának, ha az Úristentől úgy vagyon elvégezve, jövendőbeli feleségül. Kívánám is, hogy az Úristen e szent munkát vigye tökéletességre a maga szent nevének dicsőségére, és ezen becsületes ifjúnak örömére, tisztességére, szívesen kívánom! stb.

F/2.

Jányt hazakérő vers

Édes nagy jó uram, jól emlékezhetnek kigyelmeitek reája, hogy ezelőtt egynéhány napokkal megfordulván vala az kigyelmeitek becsületes házánál, és akkoron egy becsületes ifjú, úgy mint Nagy János az maga szerencsáját megpróbálván, és itten a maga élete párját megtalálta, amidőn az édes nagy jó uramnak Erzsók nevű leányát Isten törvénye szerint magának jövendőbéli házastársul eljegyezte vala, és akkoron kigyelmeiteket elhagyván és az eljegyzett leányzót kigyelmeitekkel együtt az Úristen gondviselése alá ajánlván. Mostan pedig az édes jó uram, úgy mint Nagy János ura engemet újóban kigyelmeitekhez elbocsátott, és én általam kívánja, hogy az Úristen személy szerint kigyelmeiteket éltesse, és maga kegyelmes gondviselését megbánás nélkül kigyelmeitek iránt tartsa fel. Ezt is kívánja általam tudtára adni kigyelmeiteknek, hogy már Isten jóvoltából az következő alkalmatossághoz képest kigyelmeitekkel egyetértvén a jövő szerdára Isten segedelme által a maga szent szándékának végbenvitelére igyekezik, és az maga eljegyzett mátkájának gondviselésével továbbra kigyelmeiteket nem kívánja terhelni, hanem az kigyelmeitek gondviselése alól a feljebb említett napon az Úristennek szent segedelme által kigyelmeitek közül általvenni igyekszik. Kívánom is, hogy az Úristen ő szent felsége ezen becsületes ifjúnak legyen minden dolgaiban, de legközelebb ez mostani szent és istenes szándékát vihesse tökéletességre, a mindenható Istennek, nagy nevének dicsőségére, a maga lelkének idvességére, szüleinek és sok becsületes embereknek örömökre, szívesen kívánom!

F/3.

Hívogató vers

Jóllehet az Úristen, mint örökös Ura és teremtője mindennek, valami vagon az égben és e földön, a maga dicsőségében gyönyörködven megmaradhatott volna, tetszett mindazonáltal ő felségének minden teremései után amaz első atyánkat, Ádámot, mint nemes, remek munkáját, és az ő tetemébül melléje társat, Évát a maga hasonlatosságára teremteni, és őket egymás fele segítségére rendelni, ilyen áldással illetvén: gyümölcsözzetek, szaporodjatok, és töltsétek be a földet. Ezen szép Isten áldása kihatván, már az ember elszaporodott nemzetségekre, azok között a mi bizodalmas jó urunkon, úgy mint Bihari Márton urunkon és ő kigyelme hitves párján is megnyugodott, mert minekutána az Isten parancsolatjának engedelmeskedvén házassági tisztos életet e koráig élvén, férfiú- és leányzói magzatokkal megáldattanak, mely ékes magzatjai között egy férfiukat szintén emberkorra emelőiken, karjaikon tartozó gondossággal, atyai indulattal felnevelvén, házassági páros életre szárnyaik alól kibocsátaták, mely szent munkának tökéletes lakodalmi a vége. Hogy az Isten, az angyalok és az emberek előtt nyilvánvalóbb legyen, rendeltetett említettett a mi bizodalmas jó urunktól, asszonyunktól, az jövő szerdának estvéli óráira egy tál ételre és egy korsó italra, hogy ha a kegyelmes Isten akkorra is, mint eddig, méltatlan életünkben, személyünkben gyönyörködik, étel-italbeli javaibul asztalait megterítvén, szíves atyafiságos szeretetét kigyelmeitekkel is, mint atyafiaival és jóakaróival közleni kívánván személy szerint szívesen látja kigyelmeiteket.

F/4.

Más hívogató vers

Édes jó uram, mivégre kívántuk kigyelmeiteket megkeresni? Nem egyébért, hanem bölcs emlékezetibe lehet kigyelmeiteknek, hogy az én jó uramat, úgy mint *akárki*, az Isten egy férfiú magzattal megáldván megáldotta, és őkigyelme kívánván isteni félelemben felnevelni felnevelte, már most Isten ő felsége azon ifjú férfiút a szent házassági életre felindította, ítéli pedig ő kigyelme magát már most dolognak végbenvitelére alkalmatlannak lenni, kigyelmeitekhez is folyamodván szívesen invitáltatja őkigyelme általunk kigyelmeiteket az

jövő szerdának estvéli órájára, egy tál ételre és egy korsó italra. Azt is mondattatja általam ökigyelme kigyelmeteknek, hogy ha kigyelmetek is az ökigyelme szíves invitációját meg nem veti, hanem megjelennek kigyelmetek, ő kigyelme is minden tőle kitelhető dolgokban mind ilyen, mind pedig ehhez hasonló állapotban meg igyekezi kigyelmeteknek szolgálni.

F/5.

Mikor az vőfély az ételt felviszi

Becsületre méltó jeles gyülekezet,
Férfi, asszonyrendből álló felekezet,
Kiket a szeretet ide kötelezett,
Halljon szót, valaki ez helyre érkezett.

Nem céloom, soká itten *peroráljak*
Az hosszas beszéddel unalmat csináljak.
Céloom, hogy tisztemben serényen eljárjak,
Ételt hozok, osztán innét elébb álljak.

Nagy öröme vagyon a gazdánk szívének,
Hogy ilyképp vendégi házához gyűltenek,
Azért parancsolta nekem, vőfélyének,
Hozzak ételt, hogy az vendégi ennének.

F/6.

Mikor a bort viszi

Szívvidámításra Isten a bort adta,
Amint a zsoltárban Szent Dávid mondotta.
Azért is hordóját gazdánk kifuratta,
Teli kancsó borát ide felhozatta.

Azért jó uraim, ez borból igyanak,
Ez lakadalomban vígan mulassanak,
Köszönjék az kancsót, el ne aludjanak,
De az vőfélynek is borocskát adjanak!

F/7.

Mikor a második ételt felviszed

Hogy a mi vendégink éhen ne légyenek,
Hogy üres gyomorral haza ne menjenek,
Más ételt is hoztam, ezért hát egyenek,
Isten áldásából megelégedjenek.

F/8.

Mikor az harmadik ételt felviszed

Itt van násznagy uram, a harmadik étel,
Míg más következik, éljék egészséggel!
Szívesen adja ezt a háznak gazdája,
Ételét, italát tőlünk nem sajnálja.

F/9.

Ez versben az első vőfély az házasságot kommandálja

Uraim, halljunk szót, szólok igazságot,
Nem beszélek tréfát, hanem valóságot.
Adjanak hát nékem egy kis szabadságot,
Míg előbeszélem a szent házasságot.

Ádámot az Isten mikor teremtette,
A szent házasságot még akkor szerzette.
Egy oldala csontját Ádámnak kivette,
Melyből Éva asszonyt mellé készítette.

Maga volt az vőfély az egek királya,
Amint a Mózesnek szent históriája
Böven elől adja, bár ki-ki vizsgálja,
Ezt minden értelem bámulva csudálja.

E szent rendelése az egek urának
Tetszett Ádám atyánk sok maradékának,
Mint pátriárkáknak, evangélistáknak,
Páratlan életet kevesen tartának.

Bizony boldognak is lehet azt mondani,
Kit az Úr jó társsal szeret megáldani.
Sok példát lehetne itt előhordani,
Mellyel meg lehetne ezt bizonyítani.

Boldog, kinek vagyon jó hfv felesége,
Mert az jó feleség az ház ékessége,
Boldog, kit így megáld Isten őfelsége,
Ezt minden elhiggye, itt versemnek vége.

A kisvőfély a házasság ellen mond

Állj félre barátom, én is hadd beszéljek,
Még olyan legénytől higgyed, hogy nem félek.
Magános éltemmel veled nem cserélek,
Éljél te párosan, én egyedül élek!

Nem vala Szent Pálnak soha felesége,
A Krisztus keresztje volt gyönyörűsége.
Ugyan a Krisztus is az ő öröksége,
Meg is adatott örök dicsősége.

Soknak az házasság vagyon nagy kárára,
Nem mindenik talál a kegyes Sárára,
Nem Szent Erzsébetre, s Mária anyjára,
Sőt talál sok ember hazug Delilára.

Amaz erős Sámson, hogy társa szavának
Hitt mézes beszédű rossz Delilájának,

Halálos sérelmet okozott magának,
Ezáltal vége lett élete napjának.

Jobb pajtás, hogy te is meg nem házasodol,
Majd úgy a konyháról nem is gondolkozol.
De hidd el, ha egyszer te megpárosodol,
Mit egyetek ketten, azon sopánkodol.

Kell az asszonynak szita, rosta, kanál,
Azt akarná mindig hat ökröt hajtánál.
Majd ott is vakarod, ahol nem is viszket,
Ha az feleséged ily dolgokra késztet.

Felel az első vőfély

Látom az garatra most jól felöntöttél,
A szekszárdi borból jól felhörpentettél.
Az házasság ellen azért beszéltél,
De tudd meg, hogy engem most el nem hitettél!

F/10.

Mikor a pecsenyét felviszed

Jó a sült pecsenye a vajás kásával,
A sárgarépa is a disznó farkával.
A sült pecsenyével itt a vajás kása,
Egyenek, mivel ez az Isten áldása.

F/11.

A vendéget biztatja a vőfély

Víg az örömapa, mi is vígan legyünk,
Nosza jó uraim, vígan igyunk, együnk!
Nem siralmas ház ez, itt ne szomorkodjunk,
Az örömanya is víg, mi is vígadjunk!

Soká hordom a sert, rá ... a jó bort,
Lakjuk meg kedvünkre ezt a lakadalmi tort!
Kerítsük a kancsót ugyancsak szaporán,
Hozok bort, hiszen nincs lakat a kamarán.

F/12.

A szakácsasszonyról

Halljunk szót uraim, míg itt perolálok
A szakácsunk mellett mivel majd felállok.
Addig kelmetektől én el sem is válok,
Míg azt meg nem nyerem, amiért ...alok.

Bezzeg jó uraim, szomorú hír nagyon,
A szakácsunk keze sebes igen nagyon.
Szegény, hogy a kását ott kinn kavargatta,
A tűz a jobb kezért nagyon megégette.

Ennek hát számára most erszényt adjanak,
Garast és petákokt számára adjanak!
A pénzen Budáról flastromot hozzanak,
Hogy mérges sebei jól begyógyuljanak.

F/13.
A muzsikásrul

Új hír a faluba, érdemes uraim,
Becsületre méltó jeles asszonyaim,
Míg hát elbeszélem itten panaszaim,
Kérem, hallgassák meg együgyű szavaim.

A muzsikásunknak nagy baja érkezék,
Véletlen szerencse reá következett.
Mert hegedűje összve töredezett,
Amelyet a minap jól összve enyvezett.

Akinek hát a tánc vagyon most kedvében,
Tekintsen jól bele teli erszényébe,
A vajda szép nótát von majd örömébe,
Csak huszast hányjatok a hegedűjébe!

Máriást is elvesz, ha huszast nem adtok,
De még jobban örül, ha tallért mutattok.
Mondja, hogy virradtig vígan táncoljatok,
Ha pénzt a számára bőven adogattok.

F/14.
Mikor a nyoszolyóasszony s leány ajándékit felviszed

Halljunk szót, Ádámnak minden maradéka,
Akit befogadott a gazdánk hajléka.
Míg előbeszélem, mi szívem szándéka,
Ne legyen szavaimnak semmi akadéka.

Szerencsés jó estvét, áldást, békességet,
Nyoszolyóasszonyunk s leányunk kíván csendességet.
Ilyen tisztességgel áldja a községet,
Mely tisztességéért nem kíván költséget.

Nyoszolyóasszonyunk s leányunk a vendég számára
Ajándékot küldött üres asztalára.
Egyék meg csak frissen, ne tartsák sokára,
Aki ebből eszik, forduljon hasznára.

Tehát hogy kezemben soká ne tartassék,
Elsőben fő helyen neki hely adassék.
Minden emberektől komitáltassék,
De úgy, hogy legénység számára is jussék.

F/15.

Elöl járó köszöntő vers

Legyen az Úristennek áldott dicsőséges nagy neve érette, hogy ítéletem szerint tapasztalhatóképpen az Úristen megtartotta kigyelmeiket mind személy szerint, mind közönségesen. Áldja meg kigyelmeiknek itt való léteket, itt leendő beszélgetéseket, hogy legyen az Úristennek dicsőségére kigyelmeik lelkek idvességének hasznára, javára, azokat a személyeket pedig, akiket az Isten a szeretet által egybe szerkesztetett, áldja meg egymáshoz való szeretetek. Tegye olyanokká, mint a víz mellé plántáltatott élő fák, zöldelljenek, mint a libanusunk cédrusi és pálmái, hogy jövőendőben kívánatosak lehessenek az ő előttük járóknak.

F/16.

Elöl járó vers után való história

Kedves jó uraim, násznagy uram, szószóló uram! A bölcs Salamon szent mondása szerint azt olvastam, hogy három kiváltképpen való dolgok vagynak eltítkolva, úgy mint a vizeken a hajónak útja, a madaraknak útja az levegőégben, és az ifijúnak az leányzóval, amely bölcs szavait ezen bölcs királynak éppen a kigyelmeik házában tapasztalom, melyre való nézve az én jó uram, úgy mint Z. járván párt keresvén keresett magához illendő párt, amely szüntelen ökigyelme előtt járjon, hogy az ökigyelme hív és jó akaratját megzabolázhassa, várat nyer ezen királyom megindulván ezen ökigyelme kevés vitézeivel és az ... azért azt mondatja általam kigyelmeiknek, hogy elegendő bort, szénát, abrakot ételt, italt készítsenek kigyelmeik, hogy annál inkább tisztességesebb szállása lehessen a királynak, mert amint szokták mondani, akinek hol az ő kincse, ott vagyon annak az ő szíve stb.

F/17.

Mikor a bokkrétáért még a legényekkel

Jól emlékezhetnek reá kigyelmeik, hogy ennek előtte egy fertályórával megfordultunk vala a kigyelmeik szállásán, mely megfordulásunkban meg is ajándékoztattunk illetén két szép címerekkel, melyet még mostan is köszönünk. Látván pedig a mi királyunk ezen szép címereket, azért bocsátotta ezen több katonáit is velem együtt el, hogy ha még azon ötvösök élénének, akik ezen címereket öntötték, és a mi királyunknak ezen több katonáit is megajándékoznák illetén címerekkel, ha ingyen léssen, azt majd megköszönjük rettenetes szépen, ha pedig különben nem léssen, pénzünkért is légyen stb.

F/18.

Bokkrétaváltásra tartozandó más vers

Áldás, sok szerencse légyen házatokon,
Valakik ez házban vagyunk, mindazokon.
Bor, pecsenye, kalács most aszталotokra,
Légyen elegendő vitézek számára!

Miólta kulinál verekedést tettem,
Ezen vitézimmel nem ittam, nem ettem.
Tizenötöd napig addig vitézkedtem,
Míg hírem s nevemet eképp megszereztem.

Már most nagy fáradtan házatokban szállunk,
Magunknak s lovunknak itt kvártélyt találunk,

Ámbár itt leszen utolsó halálunk,
Míg próbát nem teszünk, addig meg nem válunk.

Azért hát jó gazda, körülünk csak jóval,
Forgolódj kaláccsal, pecsenyével, borral.
Mert ha látjuk, hogy lesz hozzánk dérrrel-dúrral,
Víg életed itt lesz ma keserű torral.

Elbúcsúzó

Jó szerencséd gazda, hogy most szállást adtál,
Ennyi sok vitéznek jókedvet mutattál.
Étellel, itallal hogy bőven traktáltál,
Fegyverünk élire azért nem jutottál.

Köszönjük tenéked sok szívességedet,
Ételből, italból álló bőségedet,
Áldjon meg az Isten sok jóval tégedet,
Szentül és boldogul érjed el végedet.

F/19.

Hitre követő vers

Juthat eszekbe jó uraiméknak ezelőtt egy héttel érdemes követeinknek tett kegyes ígéretit, imé elhozá azontúl Isten öfelsége ezt az órát, melyben az kézben való adással egymáshoz kötelezett személyek nagyobb egymáshoz való köteleességeknek megerősítésére kívánánk Isten prófétája által a hitnek láncával is egyben köttetni, minek okáért azon ígéretit irántunk beteljesíteni méltóztassa kigyelmeitek. Így mi is tőlünk kitelhető szolgálatunkat el nem tagadjuk, hanem maradunk közönségesen kigyelmeiteknek színmutatás nélkül való igaz szolgálói stb.

F/20.

Más hitre való szólító vers

Násznagy uram, szószóló uram! Azt olvasom Mózes teremtésről írt könyvének második része tizennyolcadik versében, hogy az Úristen pedig ezt is mondta vala: „nem jó az embernek egyedül lenni. Szerzek neki segítőt, mely mindenkor öelőtte légyen.” És azt is olvasom 24. versében: „annakokáért elhagyja a férfú az ő atyját és az anyját, és ragaszkodik feleségéhez, és lesznek egy testté.” Az én jó uram, úgy mint Nagy János öcsémuram a bölcs Istennek mondása szerint megíratott törvényét öelőtte tartván, keresvén magához illendő párt, amint hogy kigyelmeitek öelőtt is emlékezetben lehet, hogy ennek öelőtte egy néhány napokkal az én uram, úgy mint Nagy János öcsémuram az édes Révész Mihály uram hajadon leányát, Erzsébetet megszerette, jegybéli adással és kézbeli fogással magának eljegyzette, de mindazzal is meg nem elégszik, hanem ökigyelme általunk, követei által szólítatja kigyelmeitek az hitnek felvételére, mely Istenünk szent törvénye szerént leszen az hit által való egybekötések. Az én jó uramnak akarátját jelentvén miáltalunk több szavai is lesznek ökigyelmének, melyet szószólója által kíván megjelenteni, mind maga személyében meg fog jelenni, mind becsületes kompániájával. E szómondásom kigyelmeitekhez.

F/21.

Mikor a hitrül a jányos házhoz mégy

Kedves szószóló és násznagy uram! Mind ezelőtt való időben, mind pedig e mai napon kegyelmetek megkeresvén már ide érkezvén mind maga személyében, mind becsületes kompániájával ... kigyelmetek ideig való szállására befogadja ... akaratját szószólója által kívánja megjelenteni és íme ...

G/1.

Apjátul, anyjátul búcsúzó vers

Áldott légy már édesapám,
Édes kedves szülőanyám,
Áldott légyen az az emlé,
Mellyel engemet szoptattál.

Köszönöm már édesatyám,
S anyám, hogy ennyire feltartottál,
Feltartottál, ápolgattál,
Most szárnyamra bocsátottál.

Elmegyek már házatoktul,
El kell menni, nincs mit tenni,
Sír az én szívem bennem,
Hogy veletek nem lehetek már.

Ha veletek lettemben titeket bánattal illettem,
Noha szánt szándékból arra nem siettem,
Nékem bocsánattal legyetek
Mindenben már.

Áldottak legyetek, hogy felneveltetek,
Sok veszedelmektül megvédelmeztetek,
Mint páva fiait, úgy ékesgettetek,
Mostan szárnyamra engem eresztetek.

Kívánom, mindazért a mennybéli Isten
Sokáig éltesen, sok jóval szeressen,
Kegyes szárnyaival maga fedezgessen,
Végre az egekben megörvendeztessen.

Kedves szép véreim, kik közt nevedtem,
Kikkel ezideig egy kenyeret ettem,
Nékem bocsánattal legyetek mindenben,
Kiket ha vétettem ez gyarló életben.

Áldást is kívánok e házba reátok,
Maradjon itt az Úr, szívemből kívánom,
Míg éltetek nyúlik ez árnyékvilágon,
Azután adjon részt fényes mennyországban.

Töletek búcsúzom, kedves jánybarátim,
Akik eddig voltak mindenben pajtásim,

Az Isten maradjon veletek, barátim,
Hasznosak legyenek az én kívánásim.

Áldjon meg az Isten titeket is itten,
Szép áldást fordítson titeátok bőven,
Szűz koronátokat viseljétek épen,
Hogy az Úristennél legyen kedvességben.

G/2.

Más búcsúzó

Vajda hegedűknek álljon meg zengése,
A sarkantyúnak is szünjön meg pengése,
Mert búcsúzásomnak most léssen kezdése,
Legyünk csendességbe, míg léssen végzése.

Előbb is tehozzád nyújtom én szavamat,
Kedves édesatyám, én búcsúzásomat,
Mert te Isten után viselled gondomat,
Sajnálod is mostan tőled válásomat.

C/27.

Ételköszöntő vers

Minden rendből s karból kik ide gyűltetek,
E lakodalmat vígan ...
Ez háznak gazdját meg is tiszteltétek,
Hívogatásait meg nem vetettétek.
Azért ifjú gazdának hogy tiszteletére
Nem utáltuk őtet, hanem gyűlöttünk kedvére,
Őrül is az, látom, mert nagyon jókedve,
Ételét, italát el is készítette.

C/28.

Ez meg borköszöntő

E királyi házban kik vagytok egy helyben,
E palackot látjátok mostan a kezemben.
Hévidámító ez maga erejében,
Azért minden ember töltse, amíg *léssen*.

C/29.

Ez a bokrétát megköszönő

Egész alázatossággal megköszönjük ezen koronákat, és azt kívánják ezen több legények is,
hogy az Isten többekre segítse azon személyt, aki ezt vette, mind aki kötötte, mind
kigyelmeitek, hogy mi is visszaszolgálhassuk kigyelmeiteknek hozzánk mutatott szeretete-
ket.

C/30.

Völegényfektetéskor így szólsz

Édes násznagy uram, e nagy szívességet,

Mellettem véghezvitt illendő hűséget,
Mostani ügyemben mutatott készséget,
Köszönöm szívesen minden emberséget.

Legénypajtásim, fáradságotokat,
Nekték is köszönöm pajtasságotokat,
Ha az Isten erre viszi dolgotokat,
Megszolgálom én is ti pajtasságotokat.

Egy kevéssé most elmegyek előletek,
De végképpen el nem búcsúzom tőletek,
Holnap reggel mihelyt ágyamból felkelek,
Ismét én is együtt vigadok veletek.

C/31.

Étel felköszöntés, mikor szükséges

Szent Úristen! Szenteld meg lelkünket, testünket, szenteld meg ez előttünk lévő eledeleket,
szenteld meg ételt való ... beszélgetésünket, hogy akár eszünk, akár iszunk, akármit cselek-
szünk, mindeneket nagy nevednek dicsőségére ... fiadért, a Jézusért hallgass meg! Amen.

IRODALOM

Küllős Imola (szerk.)

2000 Közköltészet 1. Mulattatók. Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század IV.
Balassi kiadó, Budapest

Pogány Péter–Tari Lujza

1983 Dalfűzér 1844. Tompa Mihály kéziratos, kottás népdalgyűjteménye. Herman
Ottó Múzeum, Miskolc

Tóth Arnold

2002 18–19. századi vőfélyversek egy kisgyőri népi kéziratos gyűjteményben. A
Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLI. 335–377. Miskolc

NEUE BRAUTFÜHRER-REDEN AUS DER HANDSCHRIFTLICHEN KISGYÖRER VOLKSSAMMLUNG

Die jetzige Studie ist die Fortsetzung von der auf Seite 335–377, im 41. Jahrbuch des Herman Ottó Museums in Miskolc (2002) erschienenen Studie. Nach den in der ersten Publikation erschienenen 37 Brautführer-Reden werden jetzt weitere 28 Texte veröffentlicht, mit denen sich das Material über die Brautführer-Reden der handschriftlichen Volkssammlung „Kisgyörér Handschriften“ vervollständigt.

Die Texte wurden in der ersten Hälfte der 1840-ern von sieben verschiedenen Personen im handgeschriebenen Buch aufgezeichnet. Von den sieben Leuten sind drei bekannt. Wir können auf Grund des Inhalts und der Funktion der Texte zwei Hauptgruppen unterscheiden. Die erste Gruppe enthält die mit den rituellen, zeremoniellen Handlungen verbundenen Gelegenheitsreden zu den verschiedenen, während des Ablaufs der Hochzeit auftauchenden Stationen (Brautwerbung, Einladungsgang, Brautbukett-Wechsel, Verabschiedung der Braut, der Weg zur Trauung). Die zweite Gruppe enthält die Unterhaltungsreden während des Hochzeitsmahls und der Feier, die aber weniger an den Anlass gebunden sind. In der Sammlung kommen die Reden über die zeremoniellen Abläufe vor der Trauung und die Reden über die Essensbegrüßung am häufigsten vor. Aus der Sicht der Folkloristik sind die aus dem 18. Jahrhundert stammenden Unterhaltungsreden (Wortduelle der Brautführer, belehrende Rede über die Ehe, die Hohnrede über die Frauen und die Hohnrede über die Jungfer) am interessantesten. Die genaue Gruppierung der Texte auf Grund der Gattung und Typologie wird durch die Ergebnisse der vor dem Erscheinen stehenden, sich mit der Hochzeitsdichtkunst des 18. Jahrhunderts beschäftigenden allgemeindichtkünstlerische Monographie bestimmt. Die „Kisgyörer Handschriften“ werfen neue Fragen nach der Rolle der dörflichen Intelligenz (Pfarrer, Lehrer, Kantoren) bei der Vermittlung von Kultur auf. Durch sie waren vermutlich auch die dichtkünstlerischen Traditionen des Sárospataker reformierten Kollegiums in Kisgyőr bekannt.

Arnold Tóth

HÚSVÉTI ÜDVÖZLŐLAPOK A ZEMPLÉNI MÚZEUMBAN

DEMETER ÉVA

Az ünnepekhez hozzátartoznak a feladott vagy postaládában kapott üdvözetek, egymástól távol élő rokonok, barátok, ismerősök fejezik ki jókívánásaikat ezek segítségével. Az üdvözetek a képes levelezőlapoknak azon részalmazát képezik, amely az ünnepekhez kötődik. Magyar nyelven két összefoglaló mű is jelent meg a képes levelezőlapokról. *Erős László* Képeslapok könyve című kötete Romániában, 1985-ben, *Petercsák Tivadar* műve pedig Miskolcon, 1994-ben jelent meg, A képes levelezőlap története címmel. Megjelent a nagyközönségnek szánt, a két legnagyobb ünnephez kapcsolódó üdvözlőlapokat tartalmazó kötet is: 1986-ban – Karácsony régi képeslapokon, illetve 1987-ben – Húsvét régi képeslapokon. Előbbihez *Rapcsányi László*, utóbbihoz *Egri János* írt bevezető tanulmányt. Kétségtelen, hogy a képes levelezőlapok művelődéstörténeti értékkel bírnak, de felvetődik a kérdés, hogy a néprajzkutató számára szolgálhatnak-e forrásként. Jelen tanulmányban a Zempléni Múzeum gyűjteményében őrzött húsvéti üdvözlőlapok vizsgálata során felmerülő kérdéseket járjuk körül.¹ A kérdések egyrészt a képes levelezőlapoknak a paraszti kultúrában betöltött szerepére vonatkoznak, másrészt az ábrázolt témák és motívumok jelentését firtatják, forrásként tekintve az üdvözeteket.

A képes levelezőlapok gyors elterjedésének és népszerűségének okát *Petercsák* az ipari és szállítási forradalomban, valamint a kispolgárosodási folyamatban látja. A képes levelezőlap a tömegkultúra kifejező eszköze. Bár célközönsége a polgárság volt, az elterjesztésben is ennek a rétegnek jutott nagy szerep, de a paraszti társadalom is megismerte a képes levelezőlapot a polgárság közvetítésével. Elsősorban a városokban szolgáló lányok ismerhették meg a képes levelezőlapokat. Általános szokás volt, hogy a leánygyermeküket szolgálni küldték. Erdővidékről például nemcsak a közeli Brassóba, hanem Kolozsvárra, Bukarestbe, sőt Budapestre is elszegődtek szolgálni a lányok.² Az Őrség falvaiban a képes levelezőlap szerelmi ajándéktárggyá vált, annyira elterjedt volt, hogy a falu egyik részéből a másikba is küldték egymásnak a fiatalok.³ A migráció következményeként is használatba kerültek a képes levelezőlapok a paraszti társadalomban.

A képes levelezőlap a társadalomban

A képes levelezőlap vizsgálatának egyik lehetséges szempontja: a tárgyának a szerepe a paraszti illetve a populáris kultúrában. Ennek a vizsgálatnak is több vetülete van:

¹ Köszönöm a Zempléni Múzeum és a Budapesti Postamúzeum szakembereinek segítségét.

² *Zakariás E.*, 2000. 67.

³ *Gorza S.*, 1993. 74.

a) az egy család tulajdonában lévő képes levelezőlapok vizuális antropológiai elemzése, b) a népi írásbeliség adatolása,⁴ végül c) a társadalomnéprajzi hasznosítás.

Első két esetben a képes levelezőlapok a kutatás tárgyát képezik, míg utóbbi során forrásként használhatóak a levelezéssel együtt a társadalmi kapcsolatok és a kapcsolattartási módok dokumentálásához. Vizuális antropológiai megközelítéssel a fényképekről több tanulmány is született.⁵ Horányi Özséb vet fel néhány kérdést a fényképek szerepéről a paraszti kultúrában. Ugyanilyen vizsgálatot érdemes lenne elvégezni a képes levelezőlapokra vonatkozóan is: funkció, tárgy és ember viszonya, személyes és csoportviszony, a képes levelezőlapok adaptálásának társadalmi-gazdasági feltételei. A képes levelezőlapok, a levelek és a fényképek vizsgálata szorosan összefügg, hiszen a társadalmi kapcsolatok rendszerét tükrözik. Egy család tulajdonában található képes levelezőlapok felmérése során a család nem lokális kapcsolatrendszerére lehet következtetni, a kapcsolattartás személyes és postai úton történő alkalmaira. Tisztázandó az is, hogy a képes levelezőlap a címzett tárgyi környezetében milyen funkcióban él tovább: dekorációként, a feladóra emlékeztető funkcióban, gyűjteményben, a használaton kívüli tárgyak közé dobozolva. De speciális funkciót is elláthat a képes levelezőlap: Mihók Anna gyimesfelsőlöki (Csík megye) tojásíró olyan mintákat is felhasznált, amelyek a „húsvéti köszöntőkön” voltak (Deák Ferenc gyűjtése, 1997); Pürkerecen (Brassó megye, Háromfalu) Fejér Jolán tojásíró asszony a hímes tojást ábrázoló képes levelezőlapokat azért vásárolja meg, hogy a mintákkal bővítse az általa ismert tojásminták sorát (saját gyűjtés, 2003).

A képes levelezőlapok a családtörténetek dokumentumai is lehetnek. Napjainkban az üzenetközvetítésnek ezt a csatornáját is háttérbe szorította a rádió, a televízió, az internet. Az ünnepek alkalmával zenés üzenetközvetítő műsorok elégitik ki a kapcsolattartás, a jókívánságok közvetítésének az igényét (pl. a Duna Televízió Üzenetek határok nélkül című műsora). Az Internet pedig a virtuális képeslapküldésre is lehetőséget nyújt, ezen képes levelezőlapok megtekintése határidőhöz kötött.

A fénykép és a képes levelezőlap viszonya

A fényképek és a képes levelezőlapok közös halmazába tartoznak azok a példányok, amelyek fényképek felhasználásával keletkeztek. Ezek legnagyobb számban a városképek ábrázolásai, de találunk az üdvözlőlapok között is ebből a kategóriából: tárgykompozíciókat és emberalakos lapokat. Kunt Ernő ad példákat olyan képes levelezőlapokra, amelyek matyó családról készült fényképek sokszorosított, színes változatai. A matyó viselet, különösen az esküvői viselet látványossága készítette arra a fényképészeket, hogy hasznot húzzanak ezek sokszorosításából. De készült a matyó viseletről színezett rajz alapján is levelezőlap, amely hamis viseletet mutat be.⁶ A képes levelezőlapok forrásként történő felhasználásánál figyelembe kell vennünk a torzítás lehetőségét.

A húsvéti üdvözletek között egy 1946-os postai bélyegzővel ellátott példánynak az alapja egy fotószalonban készült fénykép: egy kislány, öltözete alapján polgári családból származik, az asztalra dőlve egy nagy és egy közepes méretű tojásra teszi a kezét (6. kép). Az asztalon vannak valódi tyúktojások is, legalábbis a méretükből ítélve. Valószínű,

⁴ Egy személy leveleit Keszeg Vilmos elemezte, a népi írásbeliséghez kapcsolódó kutatások szempontrendszerét is kidolgozta. *Keszeg V.*, 1996.

⁵ *Béres I.*, 1992.; *Csupor I.*, 1987. 54–82.

⁶ *Kunt E.*, 1987. 34., 37.

hogy a fénykép egy húsvéti ünnep alkalmával készült, amely fénykép aztán üdvözletté válva került forgalomba. *Csupor Istvánnak* a cinkotai fényképekről írt tanulmányából kiderül, hogy az év legnagyobb vallási ünnepei nem tartoztak a fényképkészítetés alkalmi közé, a kalendáris szokások közül az aratási, betakarítási és szüreti képek vannak jelen a családok fényképei között.⁷ Ennek okát abban látom, hogy ezekre az ünnepekre nem emlékeznek, hanem minden évben újra átélik az eseményeket.⁸ A fénykép egyértelműen a lineáris idő lenyomata, a vallási ünnepek szokáscelexvései viszont a ciklikus idő képzetéhez kapcsolódnak. Ilyen módon tehát a fénykép összeférhetetlen a jeles napok ünneplésével. Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó rítusok a jövőorientált magatartást feltételezik: ahogy az ember a rítuson keresztül egyik korcsoportból a másikba került, a következő, még előtte álló rítusra készül, összpontosít. Az esküvőről, az egyházi átmeneti rítusokról – elsőáldozás, bérmlás, konfirmálás – és az egyházi összejövetelekről, búcsúkról viszont készültek fényképek, utóbbiak a pap megrendelésére.⁹ A hagyományos kultúrában a születésnap megünneplése sem volt szokásos. Lehetséges, hogy a fényképek és képes levelezőlapok előfordulása a paraszti kultúrában komplementáris jellegű: a vallási ünnepek ürügyén küldtek-kaptak képeslapot, egyéb ünnepi alkalmakon (pl. aratás, szüret), az emberélet fordulóihoz kapcsolódó szokások esetén illetve krízishelyzetben (családtag eltávozása munka vagy háború miatt) került sor a fényképezésre.

A képes levelezőlap – az üzenet csatornája

A képes levelezőlap célja az üzenetközvetítés. A képeslapok vizsgálatát végezhetjük kommunikációelméleti megközelítéssel. A kommunikációs modell elemeinek a megnevezései – adó, vevő – a postai forgalom szóhasználatával – feladó, címzett – majdnem megegyeznek. Az üdvözet esetében kép és szöveg azonos értékű üzenethordozó. A kép ugyanolyan fontos, mint a szöveg, tehát az üzenet kétféle kód segítségével történik: a nyelvi és a képi kóddal. A nyelvi kód formája az írott nyelv, az írás szempontjából pedig mind a nyomtatott írást, mind a kézírást használták. A csatorna, amelyen a kód a feladótól a címzethez jut, maga a levelezőlap, legyen az papírból, vagy bőrből. Az üdvözlőlapok szövegei sablonos formulák többnyire, amelyeket személyesebb köszöntés, rövid közlendő egészített ki. Ezek a formulák éppúgy a nyelv fatikus funkcióját szolgálják, mint a köszönési formulák. A levelezőlapok hátának megosztásáig, 1904/1905-ig kevés hely volt a szövegnek. Az illusztráció alá nyomtatták a sztereotip jókívánásokat, e mellé írta oda a feladó a nevét és a dátumot. Az elsődleges funkcióját, a kapcsolattartást tehát ebben a formában is betöltötte az üdvözlőlap. Míg a nyomtatott szövegek változatai a „boldog (kellemes húsvétot) húsvéti ünnepeket” és a „húsvéti üdvözet” sablonos formulákat merítik ki, addig a kézzel írott jókívánások között talá-lunk olyan változatot, amely az egyházi vonatkozást jobban hangsúlyozza: „kellemes, alleluja Húsvéti Ünnepeket” kíván 1939-ben az üdvözet feladója. A lengyel üdvözlőlapok nyomtatott szövege is ehhez hasonló formula: *Wesotego Alleluja*, a román üdvözlőteken a *Cristos a înviat* (Krisztus feltámadt) felirat olvasható. A románok napjainkban is így köszönnek egymásnak húsvétkor. A magyar üdvözlőformulák között a történeti adatokban szintén megtaláljuk az „allelujás” változatot: „plébános urammal alázatosan

⁷ *Csupor* i. m. 1987. 63–64.

⁸ *M. Eliade* 1987. 73., 84.

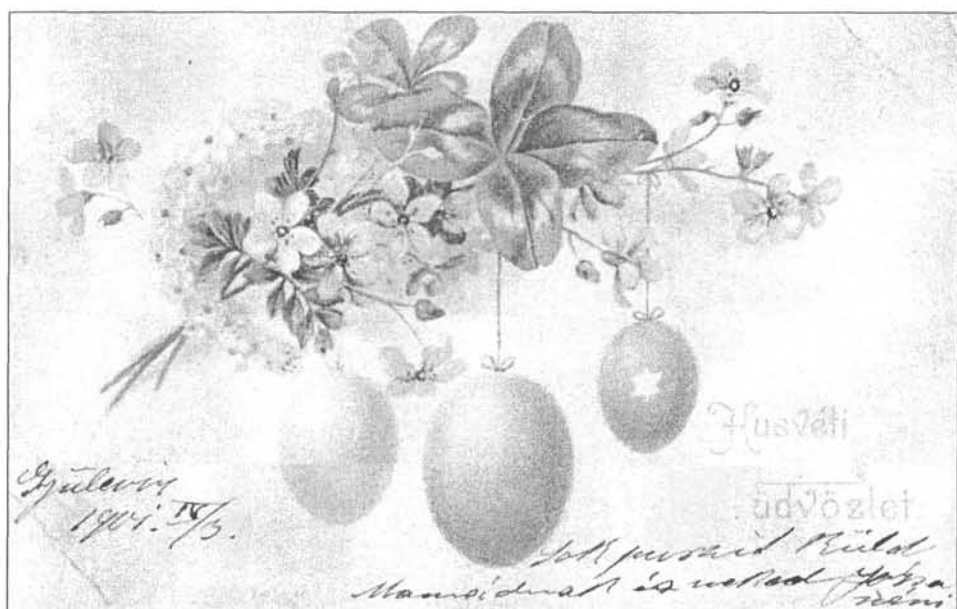
⁹ *Csupor* i. m. 64.

1. kép

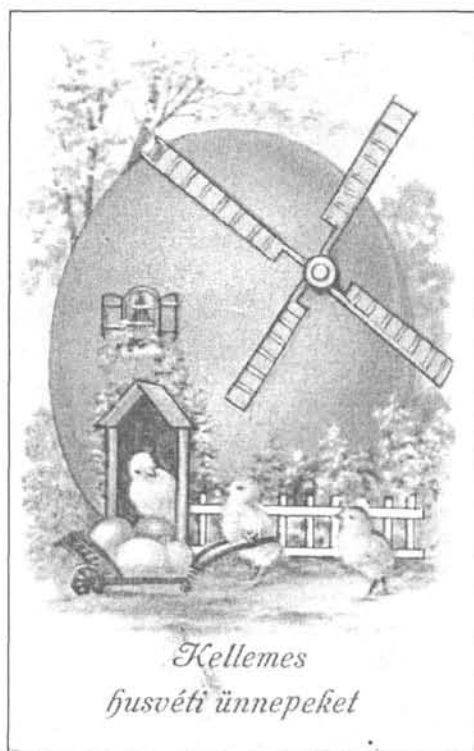
2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

köszöntvén kgdet, sok szerencsés alleluját kívánván, velem együtt az úr Isten oltalmában kis Csákyval együtt (kinek holnap megviszem az első piros tikmonyát,...)” – írja Széchenyi György 1721-ben.¹⁰ A másik fontos funkciója a képes levelezőlapnak esztétikai volt, hiszen az illusztráció esztétikai élményt váltott ki a nézőjéből. Amikor lehetővé vált néhány sornyi szöveget írni a cím mellé, akkor lépett érvénybe a kognitív funkció, valamilyen konkrét üzenet közvetítése révén, illetve az érzelmi funkció, a személyes hangvétel révén. A képes levelezőlapok esetén a város- és épületképeket tekintve egyértelműen az ikonikus jelek közé sorolhatók, az üdvözlőlapok illusztrációi a szimbolikus jelek közé.

Grafikai eljárások

A grafikai eljárások közül a nagyítás a legalkalmasabb a húsvéti ünnepkör lényegének, magjának a kifejezésére. Több száz jeles naphoz kapcsolódó képes levelezőlap áttekintése után válik nyilvánvalóvá, hogy egyetlen elemet emelnek ki, mégpedig a tojást. A kiemelés pedig nagyítással érik el. A nagyítás mértékét a többi motívumhoz viszonyítva határozhatjuk meg. Elsősorban a tyúktojások mellett találkozunk hatalmasra nagyított tojással. Sok esetben csupán ez a díszített, vagy a szalaggal ellátott. A tojás felnagyításának a másik viszonyítási alapja: az élőlények mérete. A tojásból kikelő csirke mintájára készültek azok, amelyeken más élőlény bújik ki a tojáshéjből. Van olyan, amelyen a kutya bújik ki a tojáshéjből. Főkéntös csecsemő keze-lába a tojáshéjből kint van, azt sugallja a kép, hogy a csecsemő most kel ki a tojásból.¹¹ Igen korai képeslapokon (1900, 1903, 1905) előfordul már a törött tojáshéjon kifele néző gyerekarca (4. és 8. kép). Ennek egyik változatán a tojásból előbújó gyerek bűvészkalappal jelenik meg, mintha maga a jelenség varázslással válna lehetővé. De meztelen nő is kibújhat a tojásból. Vannak olyan lapok, amelyeken létrára állva festi a gyerek vagy a nyúl a tojást, vagy tojáson áll, ül egy élőlény. Megjelennek a tojáshéjből készült, elképzelt különböző tárgyak: hintó fülkéje, kordé, szekér, virágtartó, virágváza, a léghajó része, bicikli vázát helyettesítő, vagy elrejtő. De lehet a tojás tartály is: tele színes tojásokkal, vagy lóherével. Találkozunk a „tojás a tojásban” megoldással is: egy hatalmas tojásból, létrára állva szedegeti ki a tojásokat egy kislány és adja a kisfiúnak, aki kosárba rakja (14. kép). Számos üdvözlőlapon szerepel a tojás mint ház. 1939-es bélyegzővel ellátott lapon: széllapátos tojásházban csirkék vannak, a ház előtt kis tojások (az arányokat áttéve, tyúktojásnyiak – 5. kép). A tojásház ablakán a kislány kosarat enged le, egyenruhás férfi csokorral átkötött tojást tesz bele. Egy másik változaton a falurészlet minden épülete tojáshéjből készült, a templom is, az utcán gyerekek fehér tojást tartanak a kezükben.¹²

Az ünnepi üdvözletek esztétikája, stílushatások

Bár a 19–20. század fordulóján új stílus, a szecesszió bontakozott ki, az átlagizlés a biedermeierhez kötődött. Ez az izlésvilág határozta meg a képes levelezőlapok esztétikáját: az idilli mesevilágot tükröző, édeskés-szentimentális hangulatot árasztó rajzokat.¹³ Ebből következik, hogy a húsvét vallási tartalmát nem tűrte meg az az izlésvilág, a ke-

¹⁰ Beke Ö., 1949. 164.

¹¹ Egri J., 1987. VIII./ 4. kép.

¹² Egri J., 1987. LXV./ 3. kép.

¹³ Egri J., 1987. számozatlan lapok.

resztre feszített Krisztust nem lehet transzponálni a nyuszik, csirkék, bárányok, gyerekek főszereplésével megrendezett ünnepi játékbá. A karácsonyi történet viszont, az isten-gyermek születésével, a szent családdal, mint a család összetartásának szimbólumával, a pásztorok és a háromkirályok hódolatával beleillenek az üdvözlőlapok boldog, felhőtlen világába. Kimarad viszont a szent családnak az istállóba történő kiutasítása, a jászolt körülvevő állatok csak fokozzák a szeretetet, melegséget sugárzó hangulatot. Györgyi Erzsébet a saját tulajdonában lévő húsvéti levelezőlapok csoportosítása során, külön kategóriába sorolja a vallási tartalmúakat: Krisztus életének jeleneteit ábrázolják ezek, az utolsó vacsorától a mennybemenetelig.¹⁴ Ha a két nagy vallási ünnephez kapcsolódó üdvözlőlapokat közreadó kiadványt összevetjük, kiderül, hogy a húsvéti, bibliai tartalmat kifejező üdvözlőlapok száma elenyésző, nagyobb a karácsonyi történetet megjelenítő-k száma, bár arányukat tekintve, ezek is kis hányadát teszik ki a közzétett üdvözlőlapok-nak. Bár a biedermeier jegyében született képes levelezőlapok struktúrája, stílusa az 1945-ös korszakhatárig érezteti hatását, fokozatosan megjelennek azok az üdvözlőlapok, amelyek tárgykompozíciókról készült fotók alapján készültek, illetve a helyi népszoká-sokat mutatják be.

A folklorizmus jelentkezése a képes levelezőlapokon

Az üdvözlőlapokon megjelenített motívumok az ünnepekhez fűződő szokások és a vallási tartalom kifejezői. Ugyanazok a motívumok variálódnak mind az 1945 előtti, vagyis a régi, mind az 1945 utáni levelezőlapokon. (1945 a korszakhatár a levelezőlapok történetében, bár 1948-ban szűntek meg a magán képeslapkiadók az államosítás révén.) Ennek alapján a húsvéti üdvözlőlapok kutatása a folklorizmus körébe is tartozik. A folklorizmus – a folklór jelentkezése a folklór határain kívül –, bárhol megjelenhet.¹⁵ Voigt kutatási javaslataiban elkülöníti a folklorizmus területeit, ezek közül a képes leve-lezőlapok a tömegkommunikáció körébe sorolhatók. A képes levelezőlapokon nemcsak a népszokások formai lenyomatai jelennek meg, hanem az ünnepek tartalmát is közvetí-tik. A mai kor embere számára viszont ezek a tartalmak sok esetben elvesztették jelenté-süket. Rávetítve a húsvéti ünnepkör néprajzi vonatkozásait a húsvéti üdvözletekre, azokra a jelentésekre derül fény, amelyek a formák megjelenését indokolták az üdvözle-teken, de idővel kikoptak a köztudatból. Bár Voigt véleménye az, hogy külön kell vizsgálni a más nyelvű lakosság folklorizmusát, a képes levelezőlapok esetén inkább arra kell hangsúlyt fektetni, hogy más népek, országok folklorizmusa (a képes levelezőlapok terén) ismertette meg saját szokásait, hagyományait a magyarsággal.¹⁶

A legtöbb üdvözlőlapot karácsonykor küldték. Ezt a múzeumok gyűjteményében a tárgyak száma is tükrözi. Jonathan King, aki karácsonyi képeslapokat gyűjtött, 1862–1895 közötti kiadványok közül 163 ezer változatot őriz.¹⁷ Az egyház a húsvétot tartja a legfontosabb ünnepnek, hiszen Krisztus küldetése akkor teljesedik ki: kereszthalálával megváltja a bűntől az emberiséget. A cári Oroszországban, ahol a görögkeleti egyház dominál, húsvétra adták ki a legtöbb üdvözlőt.¹⁸ A közfelfogásban viszont a karácsony a legnagyobb ünnep, a család összetartozásának, a szeretetnek az ünnepe. A 19. század

¹⁴ Györgyi E., 1998. 453.

¹⁵ Voigt V., 1990. 16.

¹⁶ Voigt i. m. 49.

¹⁷ Rapcsányi L., 1986. számozatlan oldalak.

¹⁸ Erős L., 1985. 55.

Kellemes husvéti ünnepeket

6. kép

7. kép

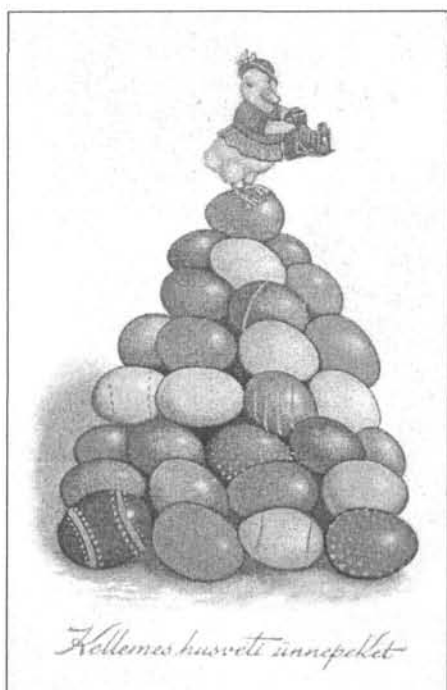

8. kép

Velkonočný pozdrav

9. kép

10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14. kép

jainkban is gyertyát, kalácsot és – bizonyos személyeknek – kendőket adnak Isten nevében, pünkösdkor pedig félokás cserépkancsókat és cseréptányérokat vásárolnak, amiben az ételt, italt adják a szegényeknek a halottaikért (saját gyűjtés, Gorzafalva, 2003). Egy cseh képes levelezőlapon a hímes tojások mellett a barkaágak antropomorf korszóban állnak (9. kép). A szintén antropomorf jellegű, mezőcsáti Miska-kancsókat a matyóknál az elhunyt személyt helyettesítik, a benne lévő bort a lelkek szabadulásáért itatják a szegényekkel.¹⁹ Ezen tárgyak összetartozásának tehát elsősorban nem esztétikai, hanem funkcionális oka van.

Az adományozás fontos cselekvéseleme a nagy vallási ünnepeknek: a dramatikus szokásokhoz kapcsolódóan is, de az ünnepek alkalmával intenzívebb volt az alamiznasztás is a szegények számára. Ennek a cselekvésnek a magyarázata: az ételadományok a halottakért történnek, akik ily módon részesülnek az ünnepben, de összekapcsolódik az ételadomány a termékenység biztosításával is. A koldusok, szegények viszont szintén nem alkalmasak az idilli világot ábrázoló üdvözlőlapon való megjelenítésre. Van azonban elvétve olyan képes levelezőlap, amely a koldusokat, a szegényeket állatszerplőként jeleníti meg. Foltozott ruhába öltözött csirkét ábrázol az egyik üdvözlő, a kosarában fehér tojásokat visz, kalapját leemeli (12. kép). A nyuszi zeneszekerénnyel jelenik meg, mellette csirke van, ami az énekes koldusokra utal, illetve a falut körbejáró

végén, a képeslapok megszületésének és elterjedésének idején a deszakralizáció igen előrehaladott állapotban volt, hiszen sokkal kevesebb az olyan üdvözlőlapon, amely a vallási ünnep tartalmát tükrözi, azok a gyakoribbak, amelyek az ünnep tárgyi kellékeit ábrázolják, és ezek többsége a kereszténység előtti, illetve az archaikus kultúrákban is a tavaszi ünnepkörhöz tartozó rituális tárgy: pl. a zöld ág.

A tárgykompozíciót megjelenítő képes levelezőlapokon a tojások általában cseréptálban láthatóak, cserépkorszóban pompázó barkaágak vagy virágok mellett, esetenként a kereplő, az ostor is szerepel. Mindezek pedig szőttesre vannak helyezve. A kézenfekvő magyarázat az ilyen tárgyegyüttesek összeállítására az lenne, hogy a hímes tojásokat tudatosan helyezték a népművészeti tárgyak közé. Ha az említett népművészeti tárgyak funkcióját tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy mind a kisebb textíliáknak (kendő, törülköző), mind a cseréptárgyaknak, mind a festett, illetve díszített tojásnak a halottkultuszban van szerepe. Az archaikusabb népcsoportok, pl. a moldvai csángók nap-

¹⁹ Kresz M., 1971. 9.

zenészekre, fiatalokra, akik tojást, bort kapnak.²⁰ Az első karácsonyi képeslapként tartják számon a J. C. Horsley által Henry Cole-nak küldött lapot, amelyet még borítékban adtak postára.²¹ Ennek az üdvözlőlapnak a keskeny szélső részein az alamizsnaadás jelenik meg, középen pedig egy tisztos polgári család, amelynek tagjai kinéznek a képből a címzettre, pohárral a kezükben köszöntve azt. Fenntartások nélkül állíthatjuk, hogy e korai üdvözlőlapon megjelenített életképek a karácsonyi ünnepek legjellegzetesebb képei. Ezt a tendenciát háttérbe szorítja az egyes tárgyak, illetve tárgyegyüttesek kiragadása a szokáskörből, ezeket az üdvözlőlapon sokszor a fantázia variálja. A másik tendencia viszont az életképek szereplőinek a gyerekekkel, illetve állatokkal történő helyettesítése.

Nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy a képes levelezőlap illusztrátorai tudatos alkotók, akik a különböző motívumokat újraértelmezik, illetve a kompozícióval, a motívumoknak az egymáshoz való viszonyával fejezik ki az összefüggéseket. Így keletkezhetett az az üdvözlőlap, amelyen egy kislány tojásokkal teli bőségszarut tart a kezében.²² A bőségszaru az ókori kultúrák és a magas művészetek ismert motívuma, de ebben az összefüggésben arra a tényre utal, hogy a tavasz a madarak tojásrakásának időszaka és a tyúkok is több tojást tojnak. A húsvéti ünnepkörben számos mágikus szokáscselekvés a tojások bőségének biztosítására irányul: pl. Erdélyben sok helyen a háziasszony azért locsoltatja meg magát, hogy a tyúkjai jól tojjanak.²³

A húsvéti népszokások viszonylag későn kerültek az üdvözlőlapokra.²⁴ Ennek egyik oka, hogy a társadalom minden rétege számára ismert egyetemes motívumokból építkeztek, a paraszti kultúra hagyományainak a felfedezése a sokszorosított képes levelezőlapok előállítói részéről váratott magára, akárcsak a népköltészet felfedezése az irodalom számára. De a motívumok kiragadását terjedelmi okok is indokolták az 1904/1905-ös korszakhatárig. A képes levelezőlapok célközönsége a polgárság volt, tehát joggal számíthattak a képes levelezőlapok kiadói ennek a rétegnek a népszokások iránti érdeklődésére. A magyar népszokások közül a húsvéti locsolás a legismertebb, egyes helyeken napjainkban is gyakorolják. Erre külön nem térünk ki, és helyszüke miatt ezt a témát a képanyagban sem mutatjuk be.

Olyan szokáscselekvésre hívjuk fel a figyelmet, amelynek az eredetét és a funkcióját *Gazda Klára* világitotta meg. Több üdvözlőlapon jelenik meg a hintázás. Nyuszik hintáznak egy fatörzsre keresztbe fektetett deszkán, mellettük áll nyúlanyó, színes tojásokkal teli kosárral.²⁵ Gyerekek hintáznak egy tojásra fektetett deszkán, amelyen kis nyuszi ül, hátán színes tojással teli kosár.²⁶ Ezeket látva, arra gondolhat a szemlélő, hogy ez is az illusztrátor fantáziájának a szüleménye, és beleillik abba a mesevilágba, amit az ünnepek üdvözlőlapjai konstruáltak. Van viszont egy forrásértékét tekintve igen értékes román üdvözlőlap, amelyen egy életkép rajza látható: népviseletbe öltözve, egy fiú és két lány hintázik (1. kép). A hinta egy vastag fatörzsre keresztbe tett vastagabb ágból áll. Az előtérben kulacs, kalap, fonott kalács, egy letakart kosár, és cseréptálba helyezett hímes tojások láthatók. Az életkép a fiatalok húsvéti multságát mutatja be, amely a hintázásból és a rituális étkezésből áll, esetenként barátságkötésre, azaz mátkásodásra, mátká-

²⁰ Egri J., 1987. V/1.

²¹ Közli *Rapcsányi L.*, 1986.

²² Egri J., 1987. I/4. kép

²³ Wislockiné Dörfler F., 1895. 211.

²⁴ Petercsák T., 1994. 116.

²⁵ Egri J., 1987. XXIX./3. kép

²⁶ Egri J., XXXIV./4.

váltásra kerül sor. Gazda Klára bizonyította be, hogy a hintázás pogány kori rítus volt. A hintázási szokások körülményeit vizsgálva és a hintáztató szövegek jelentésének megfejtése során jut arra a következtetésre, hogy a hinta olyan eszköz, amellyel a hintázó kapcsolatot teremt a természetfeletti szférával. A hintázással égbe emelkedő vagy a hintáról a vízbe eső hintázó a halálhoz hasonló szimbolikus nászt köt a természetfeletti-vel, és így szimbolikusan kerül sor az áldozatra.²⁷

Más népek szokásai illusztrálására egy szlovák, két német és egy olasz üdvözlőlapot választottunk.

A szlovák képes levelezőlapokon feltűnik a húsvéti korbácsolás szokása is.²⁸ Pl. egy 1912-es üdvözlő a kapu előtt álló, korbácsokkal felszerelt gyermekek csoportját láthatjuk (13. kép). A Dunántúlon élő népszokás volt a sibálásnak, subrikálásnak, suhodásnak nevezett korbácsolás, elsősorban a szlovák és német lakosság körében. A magyarság zöme a szokást nem ismeri, a képes levelezőlap nem bírta az elterjesztés erejével. De a vegyes etnikumú falvakban a hosszú együttélés során a magyar lakosság is átvette és gyakorolta a subrikálást.²⁹

A húsvéti koszorú szintén német eredetű, az erdélyi szászok több vegetációval kapcsolatos szokásában is szerepet játszik. Napjainkban a szalagokkal, kifújt tojásokkal díszített húsvéti koszorú dekoráció, az adventi koszorú párja. Egy 1921-es képes levelezőlapon az elől menetelő nyúl tart egy rudat a kezében, melyen szalagokkal díszített koszorú van, a tetején barka és tojás, a koszorút szintén szalagok rögzítik a rúd felső részéhez (2. kép). Az üdvözlőten látható koszorú szerkezete megegyezik a szászok által használt ünnepi koszorúk szerkezetével.³⁰

A tojásfa német területen tartozott a húsvéti kellékekhez: az alig rügysző ágakat zsinórra fűzött húsvéti tojással díszítik. Virágos ágról lelógó tojások láthatóak a 3. képen, az ábrázolás érdekessége, hogy az egyik tojáson egy hatágú csillag körvonalai rajzolódnak ki. Dekorációként magyar nyelvterületen is elterjedt a tojásfa, a népi iparművészek alkotnak ilyen típusú kompozíciókat. De Székelyföldön is tojással, szalagokkal díszítették azokat a fenyőágakat, amelyeket a legények szegeztek azon lányos házak kapujára, ahová szándékukban állt húsvét hétfőjén öntözés céljából bemenni.

Vannak különleges illusztrációk is: a ruhákra aggatott tojás két üdvözlőlapon fordul elő: 1917-ből származó lapon egy fiú nadrágjáról lógnak le a felkötött tojások. Az 1924-es változaton egy asszony viseletéről lógnak a színes tojások. Utóbbi a felirata alapján olasz kiadvány (7. kép).

A kertben, fák, bokrok tövében színes tojást kereső gyerekek az észak-európai népek szokására utalnak.³¹ A vadon élő madarak tojását gyűjtötték össze és festették meg az északi népek, hiszen az éghajlat a baromfitartást nem tette lehetővé.³² A tavaszi tojásgyűjtés szokásának a gyermekek számára szelídített változata: húsvétkor a szülők rejtik el a színes tojásokat a kertben, hogy örömet szerezzenek a megtalálásukkal. A csoki-tojások és egyéb apró ajándékok elrejtése polgári körökben elterjedt, napjainkban is gyakorolják városi környezetben.

²⁷ *Gazda K.*, 2000. 221., 233., 236.

²⁸ A szokás lefolyását, magyarországi és közép-európai elterjedését és történeti hátterét Lukács László ismertette az *Ethn.* 1981-es számában.

²⁹ *Lukács L.*, 1981. 383., 395.

³⁰ *Pozsony F.*, 1997. 200., 201., 206.

³¹ *Egri J.*, 1987. XXI. / 1. kép, LXVIII. / 3. kép

³² *Dömötör T.*, 1978. 8.

A holland motívumok szintén a képes levelezőlapok révén terjedtek el Magyarországon. A két világháború közötti konyhai textíliák témája a holland táj, tengerrel, szélmalommal illetve holland viseletes figurák. Ferencziné a holland témájú falvédók elemzése során kimutatta, hogy a textíliák mintáinak előképei a képes levelezőlapok lehettek, melyeket a Magyar Gyermekvédő Liga által Hollandiában üdültetett gyermekek küldtek családjuknak. (Az üdültetési akció ideje 1920–1926).³³ A holland motívumok a húsvéti üdvözlőlapokon is előfordulnak: széllapátos tojánházban csirkék láthatók egy 1939-es üdvözlőlapon (11. kép). Holland viseletes gyerekek szerepelnek több képes levelezőlapon is.³⁴

Álünnepi üdvözlőlapok

Külön csoportot alkotnak azok az üdvözlőlapok, amelyek valamilyen technikai vívmányt mutatnak be, húsvéti motívumokkal álcázva azokat. Ezeket az üdvözlőlapokat álhúsvéti, illetve álkarácsonyi lapoknak tartom. Ide tartoznak a közlekedési eszközöket ábrázoló üdvözlőlapok. Erre a típusra felfigyel mind Petercsák, mind a régi húsvéti és karácsonyi üdvözlőlapokat közreadó Egri János, illetve Rapcsányi László: léghajó, vonat, repülő, sőt tank is szerepel az üdvözlőlapokon. Megjelennek a hagyományos népi szállítási módok és eszközök is: a rúdon szállítás, kötényben, hátikosárban, füleskosárban, talicskán. Van tehát egy logikai vonala a közlekedési eszközök megjelenésének az üdvözlőlapokon: a hagyományos szállítási eszközöket felváltják a modern találmányok, érvényes ez a tojás szállítására is. Másrészt viszont a turisztika, a vasút kiépítése nagymértékben hozzájárult a képes levelezőlapok elterjedéséhez. A katasztrófa értékű, és a szenzációszámba menő jelenségek, tárgyak a képes levelezőlapok témái voltak: előbbi esetben a híradás, utóbbiban a népszerűsítés volt a cél. Felvetődik az a kérdés, hogy mi volt a kép fő témája, mi jelentett újdonságot azokon az üdvözlőlapokon, amelyeken a közlekedési eszközök tojást szállítanak, vagy a különböző húsvéti motívumokkal együtt jelennek meg. A jól ismert, évről évre felbukkanó szimbolikus húsvéti motívumok mellett nyilvánvaló, hogy az érdekességet, a különlegességet a technikai vívmányok jelentették. Hogy nem csupán a logikai folyamat eredményeképpen kerülnek a szállítási eszközök az üdvözlőlapokra, párhuzamos példát találunk: a faragott mézeskalácsformák bizonyítják, hogy az új találmányok képi ábrázolásának igénye általános volt. Az óra-, szemüveg-, pisztolyábrázolások mellett elsősorban a járművek képeit faragják a formákra: az első vonatot az 1870-es évekből származó győri, az első autót a 20. század eleji békési, az első balatoni gőzhajót keszthelyi mézeskalácsformán örökítették meg.³⁵ De ebbe a kategóriába tartoznak azok az üdvözlőlapok is, amelyeknek a fényképezés a tárgya, de a szereplők csibék.³⁶ Egy 1935-ből származó üdvözlőlapon: színes tojáspiramisson fényképezőgépet tartó kacska látható (10. kép). Ide sorolhatók azok, amelyek a postai szolgáltatásokat ábrázolják: csirkék látnak el csomagküldő szolgálatot; egyik telefonál, másik feltehetően a rendelést írja, kettő közülük a polcokról veszi le és csomagolja a tojásokat. A képen látható Expressz feliratú láda teszi egyértelművé, hogy csomagküldő szolgálatról van szó.³⁷

³³ *Ferencziné Sedlmayer K.*, 1994. 281., 285.

³⁴ *Egri J.*, 1987. XXXII. / 1., 4. ép, LXI. / 4. kép

³⁵ *Weiner P.*, 1981. 27., 30.

³⁶ *Egri J.*, 1987. XVII. / 3. kép

³⁷ *Egri J.*, 1987. XVI. / 4.

Következtetések

A motívumok, szokáselemek körforgását valósítják meg a képes levelezőlapok: a folklórból átvett elemek a képes levelezőlapok útján visszakerülnek a falusi társadalomba. De a motívumoknak, szokásoknak egyik etnikum kultúrájából egy másik etnikum kultúrájába történő transzponálása is létrejön a képes levelezőlapok által: pl. a húsvéti nyúl a német kultúrkörből terjedt el. Nem mondhatjuk el ugyanezt a szokásokról, hiszen a népszokások forгатókönyvét az üdvözetek nem közvetítették, így pl. a korbácsolás csak olyan magyar településeken vált gyakorlattá, ahol a betelepült szlovák lakosság terjesztette el.

Napjainkban a folklorizmus a reklámokban van jelen intenzíven. Azok a szokások, tárgyi elemek, amelyek a népi kultúrából kerültek a bevásárlóközpontok ünnepi fogásai közé, jelen vannak az ünnepi üdvözleteken, már a 20. század elejétől kezdődően. A képes levelezőlapok révén általánosan elterjedtek bizonyos elemek, tulajdonképpen a globalizációhoz járultak hozzá ezzel, természetesen jóval kisebb mértékben, mint a reklámok.

IRODALOM

Beke Ödön

1949 Pirostojás. Magyar Nyelvőr. 164.

Béres István

1992 Egy család fényképgyűjteményének vizuális antropológiai elemzése. Pécs

Csupor István

1987 A fényképkészítés alkalmi és szokásai Cinkotán. Ethn. XCVIII. 54–82.

Dömötör Tekla

1978 Húsvéti népszokások. Népművészet Háziipar XIX. / 2. 8–9.

Egri János

1987 Húsvét régi képeslapokon. Budapest

Eliade, Mircea

1987 A szent és a profán. Budapest

Erős László

1985 Képeslapok könyve. Bukarest

Ferencziné Sedlmayr Krisztina

1994 Holland téma a két világháború közötti magyarországi konyhai textíliákon. NÉ 279–286.

Gazda Klára

2000 A magyar hintázási hagyományok összehasonlító perspektívából. Erdélyi Múzeum 3–4. 193–236., Kolozsvár

Gorza Sándor

1993 Szerelmi ajándékozások az Őrségben. Vasi Honismereti Közlemények 2. 74–78.

Györgyi Erzsébet

1998 Tojásfa és pálmaág, Élet és Tudomány 15. 451–453.

- Keszeg Vilmos*
1996 Kelt levelem... Egy mezőszégi parasztasszony levelezése. Debrecen
- Kresz Mária*
1971 Emberkorsók. Adatok az antropomorf korszok funkcióihoz. Ethn. LXXXII. 3–31.
- Kunt Ernő*
1987 Nép-rajz és foto-antropológia. Ethn. XCVIII. 1–47.
- Lukács László*
1981 Húsvéti korbácsolás. Ethn. XCII. 2–3., 374–399.
- Petercsák Tivadar*
1994 A képes levelezőlap története. Miskolc
- Pozsony Ferenc*
1997 Az erdélyi szászok jeles napi szokásai. Csíkszereda
- Rapcsányi László*
1986 Karácsony régi képeslapokon. Bp.
- Voigt Vilmos*
1990 A folklorizmusról. Néprajz egyetemi hallgatóknak 9. Debrecen
- Weiner Piroska*
1981 Faragott mézeskalácsformák. Bp.
- Wislockiné Dörfler Fanni*
1895 Kakas, tyúk és tojás a magyar néphitben. Ethn. VI. 205–213
- Zakariás Erzsébet*
2000 Asszonyélet Erdővidéken. Marosvásárhely

EASTER GREETINGS IN THE ZEMPLÉN MUSEUM

This study treats of the functions of the picture postcards in the society, who was make in the Zemplén Museum. The greetings make the part of postcards, which related with religious feasts.

The relatives, friends mediate there greetings with the picture postcards at different occasion. In the folk culture to take photographs and to send picture postcards are complementary activities: at religious feasts the picture postcards were sent, at harvest, vintage and confirmations snapshots were taken. Some picture postcards (sometime in the case of the Easter greetings too) are reproductions of photographs (picture nr. 6). The most important element of the Easter, the egg is amplified (4., 8., 14., 5. pictures). The things, which are represented – decanters, towels – were donated to the poor men at funeral feast (picture nr. 9). The poor men on the Easter greetings are represented by animal personages (picture nr.12). The swinging time was Easter, because to swing was a ritual action, it substituted the sacrifice (picture nr. 1). The 13th picture illustrate the Slovakian flogging custom, the third picture represente the saxon originated egg-tree, the second picture the wreath, and the 7th the Italian „eggs on the clothes”. The Dutch motifs expanded in Hungary because of the picture postcards (picture nr. 11). There are pseudo-greetings which represent feats of engineering like vechicles (picture nr. 10).

The picture postcards contributed to globalisation process, but to a lesser degree then the publicity.

Éva Demeter

BALASSA IVÁN BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN

BENCSIK JÁNOS

Balassa Iván 2002-ben bekövetkezett elhunytá óta számos nekrológban, megemlékezésben idézték alakját, méltatták munkásságát.¹ A bárándi temetésen az a gondolat foglalkoztatott – miként a tanítómesterrel szemben a tanítvány hálát érez –, törleszteni e szerény dolgozatommal a Balassa professzor irányában létező adósságomat. Nemcsak az idősebb generáció tagjaként lehetett jelen életünkben, hanem általában gyorsan és pontosan reagált kéréseinkre is. Készségesen vett részt szakmai programjainkon, egy-egy konferencián vállalt és tartott hol elméleti, hol egyébként apró, részletkérdéssel foglalkozó előadást.² Ezért jutottam arra az elhatározásra, hogy összefoglaljam munkásságának a címben jelölt szeletét. Kötelességet pedig azért éreztem, mert szerepvállalásával nem egyszer erősítette a Tokaji Múzeum illetve a Városszépítő Egyesület (Tokaj) honismereti munkáját.³ Ezáltal is kötődött Zemplénhez.

A néprajz tudománytörténetében is jelentős eredményt hozhat annak a vizsgálata, hogy a hazai tudományos élet kiemelkedő egyéniségei miként kötődtek egy-egy településhez, avagy tájhoz, kisebb régióhoz,⁴ s e kötődés miként termékenyítette meg a szaktudományt, hogyan érhető tetten kötődésük munkásságukban. Mikor és mit tartott érdemesnek a kutatásra, milyen adatokra bukkant, hogy azáltal, s eredményeik révén beemelhessék a kisebb-nagyobb közösséget a hazai tudományosság körébe. Ekként tanulmányozta Györffy István Mezőkövesd példáján a kettős településszerkezetet, ezzel

*Balassa Iván
(1917–2002)*

¹ Széphalom. 2002/12. Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, Sátoraljaújhely.

² Zempléni Múzsza III. évf. 1. sz. 2003. 11.; *Pocsainé Eperjesi Eszter*: Búcsú Balassa Ivántól. 81–83.

³ *Balassa Iván*: Adatok a Bodrog halászatának történetéhez: a rekesz. Tokaj és Hegyalja VII. 75–85.

⁴ *Fél Edit*: A saját kultúrájában kutató etnológus. Ethn. 102. 1–2. szám. 1991. 1–8.

Szlovák látogatócsoporttal a vár tornya előtt (1956 szeptember)

A tiszakarádi kompon B. Jaworska lengyel kutató és a községi tanácsítkár társaságában (1959 március)

együtt az ólas-keres beltelek osztást.⁵ Ugyancsak Györffy vizsgálta Hajdúböszörmény sajátos körkörös, átlós irányú utcaszervezetű települését, melyből megállapíthatta a településszerkezet és a legeltető állattartás szerves kapcsolatát.⁶

A továbbiakban arra keressük a választ, hogy Balassa Iván széles körű érdeklődése révén miként kapcsolta össze Zemplént, a zempléni paraszti kultúrát a magyar néprajzzal, pontosabban milyen szerep jutott a zempléni tájnak, a zempléni paraszt-kultúrának Balassa Iván munkásságában. Számba vette a Hernád és a Tisza között a néprajzi feladatokat.⁷ Azzal az igénnyel fogalmazta meg az érintett régióról megfigyeléseit, kutatásának eredményeit, hogy kitűzze a kutatás új irányát, s a részfeladatokat meghatározza. A füzet bevezetőjében így írt: „A sárospataki Rákóczi Múzeum gyűjtőterülete, a Tisza és a Hernád között, magába foglalja az egykori Zemplén megyét (!) és jelentős területet az egykori Abaúj megyéből is. E vidék története rendkívül változatos. A honfoglaló magyarság korán megszállja, amit a Bódrogközben feltárt több honfoglalás kori temető bizonyít (...) A föld megmunkálásához pedig ember kellett. Így indult a XIII. században

⁵ Györffy István: A matyókról. Magyar föld–magyar nép. Bp., é. n. 243–264.

⁶ Györffy István: Hajdúböszörmény települése. Uo. 187–217.

⁷ Balassa Iván: Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között. Sárospatak, 1960.

a telepítés vagy az önkéntes betelepedés. A középkori német (pl. Gönc, Hernádnémeti, Telkibánya), vallon (Olaszliszka, Olaszi, Sárospatak, Tállya), és más telepítések nyomai ekkorra már régen elenyésztek. A XVII. századtól kezdve kárpátukránok húzódnak különösen területünk északi és hegyaljai részére. A következő század közepén (Herceggút, Károlyfalva, Rátka) és végén (Hosszúláz, Újpaták, Sima) német telepesek is megjelennek. Ugyanebben az időben alakulnak új szlovák falvak (pl. Hollóháza, Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta stb.), illetve egyes családok ülnék meg a magyarok által csak elszórva lakott községeket (Füzér, Kéked, Filkeháza stb.). Ez a nagyarányú vándorlás, keveredés területünknek igen változatos, színes képed ad, mely a néprajzi kutatás során jól lemérhető.” De nemcsak a lakosság változott meg, hanem a vidék arculata, jellege is. A Bodrogek és a két folyó árterületének ármentesítése a gazdálkodásnak nyitott teret.”

Úgy ítélnék meg, hogy Balassa Iván munkásságának egyik kerek és szerves egészet alkotó szeletét alkották a Sárospatakon töltött évek. 1956 februárjában helyezték a sárospataki Rákóczi Múzeum élére. Az ekkor már évtizedes szakmai tapasztalattal és nagy gyakorlattal rendelkező szakember óriási ambícióval kezdett e gazdag múlttal rendelkező városban a gyűjtőmunkához, majd pedig szervezte a táj településein lévő, önkéntes munkásokat, tanítókat, papokat, mesterembereket és másokat. Részvételükkel és munkatársaival, barátaival alapították a Rákóczi Múzeum Baráti Körét 1956. április 22-én. Az alakulásról felvett jegyzőkönyvben a *baráti kör* meghatározásaként ez áll: „...olyan társadalmi szervezet, melybe minden 14. évét betöltött egyén beléphet. A kör támogatja a múzeum munkáját, elősegíti kutatásait, propagálja munkáját.”⁸ Jellemző a korra, hogy a kör felkérte tiszteletbeli elnökének Mihályfi Ernő miniszterhelyettest.

Ugyanakkor több kiváló szakemberrel tartott szoros munkakapcsolatot. Pl. az elődjével, majd munkatársával Dankó Imrével, Ujszászi Kálmánnal. Számos segítőtársa volt a falvakban: Cigándon Kántor Mihály, Zemplénagárdon Kováts Dániel, Leányváron a tanácselnök, Iski Bertalan és a falu papja, Suhajda Mihály, Karcsán Nagy Géza tanító, Vajdacsán a református pap, Szücs István, Mikóházán Pataki Sándor, Vágáshután Guba László tanító, Széphalomban Zelina Miklósné, Telkibányán a Kádár nővérek. Más természetű segítséget kapott Vladár Ferenctől (levéltár), Pap Miklós (Tokaj) honismereti munkástól, Szilágyi Dezsőtől, a kiváló borász és műgyűjtőtől.

Több könyve ennek az időszaknak a terméke, így a folklorisztikában is úttörőnek számító Karcsai mondák (1963), vagy a Bodrogek lírai monográfiája, a Lápok, falvak, emberek (1975). Nagy történeti-néprajzi, agrártörténeti monográfiáiban is szerepelnek e korszakban gyűjtött adatai. Ezek: A magyar kukorica (1960), Az eke és a szántás története Magyarországon (1973). E sorban számottevő a Hegyköz földművelése (1964). Írt Sárospatak helyneveiről is (1997). E kötet bevezetőjét érdemes idéznünk: „Negyven évvel ezelőtt találkozott e kötet két szerzője Zemplénagárdon, a Bodrogeknek és egyben Magyarországnak abban a csücskében, mely a magyar, a szlovák és az ukrán hármashatár közelében a világ végét jelentette. Balassa Iván figyelmét – aki abban az időben a Sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatója volt – Ujszászi Kálmán irányította Kováts Dánielre, aki feleségével együtt ebben a kis faluban tanított, néprajzi szakkört szervezett, s tanítványainak gyűjtéseit gépelt sokszorosításban őrizte meg, pályázatokon sikerrel szerepeltette.”⁹

⁸ Sárospataki Rákóczi Múzeum Néprajzi Adattára.

⁹ Balassa Iván–Kováts Dániel: Sárospatak határának helynevei. Sárospatak, 1997.

Az 1960-as években Türi Sándorral (Sárospatak)

Meg kell még emlékeznünk egyik kiváló segítőtársáról, Takács Béláról, aki ezekben az években került tolcsvai lelkészként a Hegyaljára, majd pedig a Református Kollégium Tudományos Gyűjteményéhez munkatársként, kivel sokat dolgoztak terepen.

E korszak munkájáról a Rákóczi Múzeum gyűjteményei tanúskodnak. A Néprajzi Adattárban a következő tételek szerepelnek Balassa Iván nevénel:

- 1956.258. Agrárszocialista mozgalom, Bodrogköz.
- 57.16. Kérdőív a pásztorfaragások gyűjtéséhez a községi tanácshoz, iskolákhoz, a Bodrogközből.
- 57.16. Naptári év szokásai, Hercegkút.
- 58.1. Történeti néprajzi adatok a Károlyi Levéltárból. Bodrogköz, Hegyköz, Szabolcsi Á. Levéltárból.
- 59.72. Házasság és lakodalom Bodrogközben (Cigánd). Adatait összegyűjtötte és megírta Kántor Mihály, aki 1904-ben került oda tanítónak, s ma is ott él és 70 éves.
- 60.3. Kántor: a cigándi „körömpe”.
- 60.8. Jegyzetek a karcsai mondákhoz.
- 60.10. B. I. Füzerradványi földművelés. „Kanyamosófü”.
- 60.14. Az eke története cikkhez.
- 60.18. Gyűjtőútról jelentés. Erdős Kamill Cigányok. Kovácsvágás. Ricse, Fűrökészítő Cigányok.
- 61.42. Egy falu mondáihoz jegyzetek: Történeti helyi mondák (Karcsa). Babonás mondák. A társadalom egy XIII. századi román kori templom körül húzódik meg. A körötte lévő mocsárral. A Bodrogköz egyik legzártabb településsé tették. Mesélők: Kovács Jánosné 87 éves, stb.
- 61.47. Jegyzetek a viselethez. A ruházat attól függött, hogy milyen idős volt, milyen ruhát viselt. A jómódú idősebb apró göndörszörű gubát hordott. A szegényebb pedig károlyi gubát vagy paraszt gubát hordta. A rövidszörű szegényes volt.

Kapcsolata Zemplénnel a későbbiekben sem szakadt meg, noha munkája ekkor már Budapesthez kötötte. Az első állandó kiállítás forgatókönyvét a Tokaji Múzeumban

A Herder-díj átadása
(1980)

(1962) ő írta meg. A tolcsvai Bormúzeum szervezését is ő szorgalmazta. Szoros munkakapcsolatára jellemző, hogy együtt dolgozott a tarcali szőlészeti középiskola igazgatójával, Lengyel Bélával, aki a szőlőfajták kiváló ismerője volt. (Tőle került a Tokaji Múzeumba a hegyaljai szőlőfajták legteljesebb gyűjteménye.) Kutatásai kiterjedtek a szőlőbirtoklás korábbi történetére, így jó kapcsolatot ápolt Lippóczy Norberttel, a Szepesbéláról származó magyar nemesi család sarjával, kiknek Tállyán volt 15 holdas birtokuk 1945 előtt. Lippóczy Norbert felesége lengyel származású volt, maga is Lengyelországban élt.

Szempontunkból kiemelt jelentőségű Hegyaljával foglalkozó munkásságának nagy összegezése, a Tokaj-Hegyalja szőlő- és bortörténetének bibliai fontosságú nagy műve, az 1991-ben Tokajban megjelent *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora*. Ennek szükségességét, fontosságát az „előszó”-ban így indokolja: „Bármilyen gazdag is a Tokaj-hegyaljai szőlőművelés irodalma, hiába maradt róla egész levéltárra való feljegyzés a helyi, országos, sőt a külföldi – főleg lengyel – levéltárakban, mégis alig ismerjük azokat a változásokat, melyek az ismeretlenség, de legalábbis a középkori szürkeség homályából a 16. század második felétől kezdve kiemelték és egy-két évszázad alatt Európa borkultúrájának élvonalába juttatták.”

E nélkülözhetetlen munka évtizedek kutató- és gyűjtőmunkájának eredményeként, a Tokaji Állami Borkombinát éppen akkor kinevezett vezérigazgatója, Bacsó András agrármérnök hathatós támogatásával születhetett meg. 1990-ben Tolcsván tartottuk azt a tanácskozást, ahol a nagy gazdaság magánosításáról folyt a beszéd. Bacsó András vezérigazgató ekkor körvonalazta a később sikeresnek mutakozó tervét, miszerint – francia mintára – kisebb gazdaságokra kell bontani az ÁGK területét. Az így kialakított gazdaságok központjában egy-egy kastély és feldolgozó épületek állnának. A privatizációt meg kell előznie a Hegyaljai Szőlő- és Bortermelés története, néprajza, gazdag múltja tanulmányozásának, majd megíratásának, mert ez máig hiányzik – hangoztatta. A tanácskozáson hivatalos Balassa Iván ezt követően azonnal kedvező válasszal szolgált. Maga így összegzi a mű létrejöttének saját szempontú történetét: „Egy ilyen terjedelmes könyv összeállítása, megírása csak úgy lehetséges, ha abban sokan segítenek. Néhányuknak ezt a szövegben egy-egy adathoz kötvé megköszöntem. Úgy érzem azonban, hogy itt most fel kell sorolnom azoknak a nevét, akik munkámban támogattak, még akkor is, ha minden bizonnyal emlékezetem rostája miatt maradnak ki a sorból. (...)

Végül, de nem utolsósorban köszönetemet fejezem ki a Tokaj-Hegyaljai Állami Gazdaság Borkombinátinak és vezérigazgatójának, Bacsó Andrásnak a könyv megjelenítéséért, bizonyítván ezzel azt, hogy becsülik a történelmi gyökereket és ezek megismertetésével a tokaj-hegyaljai borok világhírét újra fel akarják ragyogtatni.”

*Balassa Iván sírja a
bárándi temetőben*

Végezetül írunk kell élete alkonyáról is. Báránd, ahol felcseperedett, mint lelkész nagyapja mindenre figyelő unokája, díszpolgárnak fogadta Európa-hírű és tekintélyű tudós fiát 1997-ben. Végakarátának megfelelően a szépen faragott, hagyományos fejfáiról jeles bárándi temetőben alussza örök álmát.¹⁰

¹⁰ A temetők kutatásával maga is foglalkozott: *Balassa Iván: A magyar falvak temetői*. Bp. 1981. A kötet adatai között szerepelnek a Báránd és Telkibánya temetőjének fotói.

(A *-gal jelölt munkák nem teljesen, hanem csak részben szólnak Borsod-Abaúj-Zemplén megyéről.)

1954

Magyar népi díszítőművészet. [szerkesztő és társszerző]. Budapest: Képzőművészeti Alap. [angol, francia, kínai, német és orosz nyelven is].*

1956

A kénébe kötött szálasgabona összerakása és számolása. In: Ethnographia LXVII. évf. 4. sz. p. 401–442.*

Földosztó mozgalom a Bodroghözben 1898-ban. In: A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 2. Sárospatak: Rákóczi Múzeum.

Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei. [szerk.] 1956-tól 1961-ig, a 2–22. számok.

1957

A vadméh befogása Abaujban. In: Néprajzi Közlemények II. évf. 1–2. sz. p. 148.

Sárospataki vezető. [Román Jánossal és Újszászy Kálmánnal]. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 8. Sárospatak: Rákóczi Múzeum.

Schwabensiedlungen am Fusse des Tokajer-Gebirges. In: Deutscher Kalender 1958. Budapest: Demokratischer Verband der Ungarndeutschen. p. 65–69.

1958

Cselédházak az abauji Hegyközben 1809-ben. In: Néprajzi Közlemények III. évf. 1–2. sz. p. 320–321.

1959

A mecenzéfi földmunkások Tokaj-Hegyalján. In: Néprajzi Közlemények IV. évf. 4. sz. p. 287–291.

Német falvak a Tokaj-Hegyalján. In: Borsodi Szemle III. évf. 3–4. sz. p. 42–45.

1960

A magyar kukorica. Budapest: Akadémiai Kiadó.*

Két monda Karcsáról. In: Néprajzi Közlemények V. évf. 1. sz. p. 236–249.

Tízéves a sárospataki Rákóczi Múzeum. In: Borsodi Szemle IV. évf. 5. sz. p. 418–422.

Újabb adatok a sárospataki vár történetéhez. In: Borsodi Szemle IV. évf. 1–2. sz. p. 89–97.

Vezető a sárospataki várban. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 18. Sárospatak: Rákóczi Múzeum.

1961

Furmint. In: Magyar Nyelvőr LXXXV. évf. 1. sz. p. 94–96.

1963

Karcsai mondák. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 11. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1964

Földművelés a Hegyközben. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 1. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum.

1965

Die Sagen eines Dorfes. In: Acta Ethnographica XV. évf. 3–4. sz. p. 233–242.

1967

Megmozdul a nép. In: Borsodi Szemle XI. évf. 2. sz. p. 33–47.

1968

Erdélyi János 1814–1868. In: Borsodi Szemle XII. évf. 1. sz. p. 65–70.

Ismertetés:

Földművelés a Zemplén-hegység középső részén / Ikvai Nándor. Műveltség és Hagyomány 9. Debrecen: KLTE. 1967. In: Agrártörténeti Szemle X. évf. 1. sz. p. 273–276.

1969

Kántor Mihály. In: Ethnographia LXXX. évf. 4. sz. p. 620–621.

Magyar Múzeumok. [Béni Gyöngyivel]. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.*

1972

Deák Geyza emlékkiállítás Sárospatakon. Megemlékezés a Magyar Néprajzi Társaság első vándorgyűlésének 60. évfordulójáról. In: Ethnographia LXXXIII. évf. 4. sz. p. 590–591.

1973

A legeltetés három műszava: avas, avar, havas. In: Magyar Nyelv LXIX. évf. 3. sz. p. 296–305.*

A magyar temető néprajzi kutatása. In: Ethnographia LXXXIV. évf. 3. sz. p. 225–242.*

A szőlőművelés és borkezelés változása a XVI–XVII. században Tokaj-Hegyalján. In: Agrártörténeti Szemle XV. évf. 1. sz. p. 1–12.

A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 12. Miskolc: Miskolci Herman Ottó Múzeum. p. 285–320.

Az eke és a szántás története Magyarországon. Budapest: Akadémiai Kiadó.*

Bodgál Ferenc 1932–1972. In: Ethnographia LXXXIV. évf. 3. sz. p. 377–379.*

Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI–XIX. században. In: Ethnographia LXXXIV. évf. 1–2. sz. p. 53–79.

Szárzalmok a Hegyalján és a Bodrogközben a 18–19. században. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 12. Miskolc: Miskolci Herman Ottó Múzeum. p. 87–92.

1974

Cselédrendtartás és bérszabás Zemplén megyében 1812-ből. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleménye 13. Miskolc: Miskolci Herman Ottó Múzeum. p. 89–95.

Deutsche Siedlungen in Tokaj-Hegyalja. In: Neue Zeitung aug. 23. és aug. 30-i számában.

1975

A filoxera Tokaj-Hegyalján. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 13–14. Miskolc: Miskolci Herman Ottó Múzeum. p. 305–332.

A tokaj-hegyaljai borfélések terminológiája. In: Magyar Nyelv LXXI. évf. 3. sz. p. 299–308., 417–424.

Faktorok (közvetítők) Tokaj-Hegyalja XVIII. század végi és XIX. század eleji borkereskedésében. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1973–1974. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum. p. 145–159.

Lápok, falvak, emberek. Budapest: Gondolat Kiadó.

Patika. In: Magyar Nyelv LXXI. évf. 1. sz. p. 66–67.

Zur Geschichte der deutschen Kolonisation im Tokaier Bergland. In: Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. p. 67–103.

Ismertetés:

Kiált Patak vára / Lázár István. Budapest: Szépirodalmi Kiadó. 1974. In: Honismeret III. évf. 1–2. sz. p. 93–95.

1976

A Magyarországon élő nemzetiségek és népi kultúrájuk. Népművészeti Akadémia. Néprajzi Előadások. Budapest: TIT. p. 194–207.*

Utóirat a könyvemhez. [*Lápok, falvak, emberek*]. In: Napjaink XV. évf. 7. sz. p. 11.

1977

Bodrogköz mondavilágáról. In: Irodalmi Szemle XX. évf. 10. sz. p. 921–924.

Magyar néprajzi csoportok vidéken. In: Népművészeti Akadémia. Néprajzi Előadások. Budapest: TIT. p. 23–42.*

1978

A Bodrogköz. In: Népművészeti Akadémia. Néprajzi Előadások. Budapest: TIT. p. 215–238.

1979

A magyar és szomszédos népek kölcsönhatása a népi díszítőművészetben. In: Népművészeti Akadémia. Néprajzi Előadások. Budapest: TIT. p. 73–87.*

Magyar Néprajz. [Ortutay Gyulával]. Budapest: Corvina. [német, angol, francia, finn nyelven is].*

Molnár Veronika 1939–1979. In: Néprajzi Hírek VIII. évf. 1. sz. p. 54–56.*

1980

Nemzetiségi kultúra, kétnyelvűség, néprajz. In: Népművelés XXVII. évf. 11. sz. p. 26–27.*

1981

A marokszedő (kettőző) az aratócsapatban. In: Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 30. évfordulójára. Túrkeve: Finta Múzeum. p. 83–92.*

Az aratógazda. In: Ethnographia XCII. évf. 4. sz. p. 533–548.*

Kétszáz néprajzi előadás vázlata. [Regdonné Bagi Máriaival]. Budapest: TIT Néprajzi Választmánya.*

1982

Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedésében (1791–1841). Budapest: A Magyar Izraeliták Országos Képviselője. Évkönyv. 1981–1982. p. 5–27.

Aratómunkások Magyarországon 1848-ig. In: MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közleményei XXX. évf. 1–4. sz. p. 235–289.*

Egy elfelejtett hegyaljai helytörténész, Fuker Frigyes Jakab (1749–1805). In: Honismeret X. évf. 1. sz. p. 42–43.

1983

A Magyarországon élő nemzetiségek és népi kultúrájuk. Népművészeti Akadémia. Néprajzi előadások. Budapest: TIT. p. 47–51.*

A nemzeti kultúra ápolója. Újszászy Kálmán 80 éves. In: Honismeret XI. évf. 4. sz. p. 39–41.

1984

A tokaj-hegyaljai német telepesek építkezésének néhány sajátossága. In: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc: A Miskolci Herman Ottó Múzeum. p. 267–280.

1985

A tokaj-hegyaljai aszúbor és eszencia 1790–1810 között. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984–1985. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum. p. 123–148.

Aratómunkások Magyarországon 1848–1944. Agrártörténeti tanulmányok 13. Budapest: Akadémiai Kiadó.*

1987

A tokaj-hegyaljai aszú korai története. In: Az Egri Múzeum Évkönyve 23. Eger: Dobó István Múzeum. p. 223–238.

Bakó Ferenc 70. születésnapjára. In: Az Egri Múzeum Évkönyve 23. Eger: Dobó István Múzeum. p. 5–10.*

1988

A tokaj-hegyaljai szőlőművelés munkaszervezetének néhány vonása a XVI–XX. században. In: Agrártörténeti Szemle XXX. évf. 3–4. sz. p. 271–305.

Magyar Néprajz V. Magyar Népköltészet. [szerk. biz. tag]. Budapest: Akadémiai Kiadó.*

Tokay wines. In: Food and drink and travelling accessories. Edinburgh. p. 152–167.

Zu einigen Fragen der Geschichte der Schweinehaltung in Ungarn. In: Műveltség és Hagyomány 23–24. Debrecen: KLTE. p. 29–46.*

1989

A magyar falvak temetői. Budapest: Corvina.*

A tokaj-hegyaljai szőlő és bor kutatásának néhány forrása. In: Tokaj és Hegyalja 1. Miskolc: Zempléni Múzeumok Baráti Köre. p. 7–14.

1990

A magyar sertéstartás történetének néhány kérdése. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1988–1989. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum. p. 235–251.*

Erdélyi János, a folklór kutatója. In: Széphalom 3. Sátoraljaújhely: Kazinczy Ferenc Társaság. p. 243–256.*

Magyar Néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék [szerk. biz. tag]. Budapest: Akadémiai Kiadó.*

Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság [szerk. biz. tag]. Budapest: Akadémiai Kiadó.*

1991

A harmatkása. In: Történelem, régészet, néprajz. Debrecen: Ethnica. p. 147–162.*

Betlehem, a magyar bibliai eredetű földrajzi nevek kérdéséhez. In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Budapest: ELTE. p. 46–50.*

Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Tokaj: Tokaj-Hegyalja Mg. Borkombinát.

1992

Adatok a Bodrog halászatának történetéhez. In: Tokaj és Hegyalja 7. Miskolc: Zempléni Múzeumok Baráti Köre. p. 75–83.

Emlékezés Rajeczky Benjámira. In: Honismeret XX. évf. 3. sz. p. 11–13.*

Kassai József, a tudós szerencsi plébános. In: Széphalom 4. Sátoraljaújhely: Kazinczy Ferenc Társaság. p. 197–202.

1993

A mezőgazdasági vándormunkások művelődésközvetítő szerepe a Kárpát-medencében. In: Régi és új peregrináció 3. Budapest–Szeged: Scriptum. p. 1615–1620.*

A tállyai Lippóczy család és Lippóczy Norbert. In: Tokaj és Hegyalja 8. Tállya: Zempléni Múzeumok Baráti Köre. p. 110–119.

1994

A Bodrogek / Maksay Ferenc. [Balassa Iván hozzászólásával]. In: Dimenziók II. évf. 2. sz. p. 40–48.

Bodroközi Művelődési Egyesület. In: Hírharang V. évf. 3. sz. p. 11–12.

I. Rákóczi György gazdálkodásának néhány vonása. In: Rákóczi évfordulók 1993. Történelmi Tanulmányok. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 29. Sárospatak: Rákóczi Múzeum Baráti Köre. p. 67–72.

Patikák Tokaj-Hegyalján a XVII–XIX. században. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 32. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. p. 483–486.

Sárospatak történeti helyrajza, XVI–XX. század. Miskolc–Sárospatak: B.-A.-Z. Megyei Levéltár.

1995

A református temetők néhány vonása. In: Széphalom 7. Sátoraljaújhely: Kazinczy Ferenc Társaság. p. 101–105.*

Kántor Mihály (1885–1968), a tudós cigándi néptanító. In: Dimenziók III. évf. 2–3. sz. p. 230–234.

1996

A sárospataki tudományos gyűjtemények és a Rákóczi Múzeum. In: Tanúim lesztek. In memoriam Újszászy Kálmán. Miskolc. p. 132–138.

Bodroközi Művelődési Egyesület. In: Honismeret XXIV. évf. 1. sz. p. 91–92.

Emlékeim Újszászy Kálmánról. In: Újszászy Kálmán-életrajzi emlékkönyv. p. 561–570.

„Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség” Újszászy Kálmán (1902–1994). In: Theológiai Szemle XXXIX. évf. 5. sz. p. 320–325.

My Three Burning Torches. In: Újszászy Kálmán-életrajzi emlékkönyv. p. 624–633.

Szabó Lajos (1908–1996). In: Honismeret XXIV. évf. 3. sz. p. 106–108.*

Újszászy Kálmán-életrajzi emlékkönyv. [Kováts Dániellel és Szentimrei Mihállyal]. Budapest: Szabad Tér Kiadó.

Ismertetés:

Latorca / Bodnár Lajos. In: Honismeret XXIV. évf. 2. sz. p. 104–105.

1997

Az utcanekvek változásai Sárospatak példája alapján. In: Szülőföldünk 25–26. Miskolc: Megyei Honismereti Szövetség. p. 94–96.

Magyar Néprajz IV. Életmód [főszerk.]. Budapest: Akadémiai Kiadó.*

Nagy Géza, a Bodroköz kutatója. In: Széphalom 8. Sátoraljaújhely: Kazinczy Ferenc Társaság. p. 405–409.

Sárospatak határának helynevei. [Kováts Dániellel]. Sárospatak: Rákóczi Múzeum Baráti Köre.

1998

Adalékok az agyagpala magyarországi hasznosításához. [Hála Józseffel]. In: “Isten áldja a tisztességes ipart”. Sopron: Sopron Múzeum. p. 267–302.*

Robert Towson néprajzi megfigyelései Magyarországon. In: Néprajzi Látóhatár VII. évf. 3–4. sz. p. 1–17.*

Ismertetés:

Cigánd története 1289–1972 / Hajdú Imre. In: Honismeret XXVI. évf. 3. sz. p. 102.

1999

A gabona kézi vetése Magyarországon. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 38. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. p. 1011–1063.*

Az aszú és a szamorodni története. In: Borok és korok. Budapest: Hermész Kör. p. 171–176.

Cifra Gyuri, a Bodroköz tudós kocsisa. In: Széphalom 10. Sátoraljaújhely: Kazinczy Ferenc Társaság. p. 385–400.

2000

A Hegyköz földművelése. Budapest: Száz Magyar Falu Könyvesháza.

A népi földművelés történeti-néprajzi kutatásának módszertanához. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 39. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. p. 431–460.*

A tokaj-hegyaljai borfélések. In: Millenniumi Szőlős-Boroskönyv. Budapest: Agroinform. p. 83–86.

Az eke és szántás története Magyarországon. In: Településformák, népi építészet, földművelés. Szeged: JATEPress. p. 139–151.*

Isten szeme a magyar népi díszítőművészetben. In: Néprajzi Látóhatár IX. évf. 3–4. sz. p. 365–378.*

Lengyel–magyar kapcsolatok Tokaj-Hegyalján. In: Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából 3. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. Lengyelül: p. 93–100. és magyarul: p. 101–108.

Magyar Néprajz VIII. Társadalom [szerk. biz. tag]. Budapest: Akadémiai Kiadó.*

Ismertetés:

Rákóczi-iratok a Sárospataki Református Kollégium levéltárában 1607–1710 / Szabó István, Dienes Dénes, Balogh Judit. In: Néprajzi Látóhatár IX. évf. 3–4. sz. p. 17–22.

Zemplénagárd krónikája / Kováts Dániel. In: Honismeret XXVIII. évf. 6. sz. p. 109–111.

2001

A Bodrogrköz és az amerikai kivándorlás a 18–19. század fordulóján. In: Előadások a Bodrogrról. p. 36–45.

Adatok a lápok életéhez. In: Merítés: tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete. p. 59–74.*

Előadások a Bodrogrról. [szerk.]. Sárospatak: Bodroközi Művelődési Egyesület.

Gabonatermesztés. In: Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. p. 295–434.*

Lengyel–magyar kapcsolatok Tokaj-Hegyalján. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 40. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. p. 488–495.

Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. [szerk. biz. tag]. Budapest: Akadémiai Kiadó.*

Ismertetés:

Sátoraljaújhely lexikona / Kováts Dániel. In: Honismeret XXIX. évf. 6. sz. p. 99–100.

Utolsó szalmaszál / Szabó Lajos. In: Honismeret XXIX. évf. 3. sz. p. 20–27.

2002

Sárospataki éveim. In: Honismeret XXX. évf. 3. sz. p. 24–27.

Tokaj-Hegyalja történelmének fő vonásai. In: Zempléni Múzsza II. évf. 3. sz. p. 5–17.

2003

Előszó. In: Tokaj: várostörténeti tanulmányok 3. Tokaj és Hegyalja 24. Tokaj: Önkormányzat. p. 5–6.

BALASSA IVÁN UND DAS KOMITAT BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN

Balassa Iván verstarb im Alter von 85 Jahren. Er hat ein reiches Lebenswerk hinterlassen und unter dessen sind die volkskundlichen, lokalgeschichtlichen Artikel und Aufsätze über die verschiedenen Siedlungen im Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén der farbigste und reichste Teil. Er hat sich vor allem mit Zemplén beschäftigt.

Im Februar 1956, als er Direktor des Ungarischen Ethnografischen Museums war, fing er im Rákóczi Museum in Sárospatakan zu arbeiten. Damit fing ein äußerst reicher Abschnitt seiner Laufbahn an. Er kam in eine solche Region, wo früher auch freiwillige, sich festlegende Arbeiter in der Volkskunde arbeiteten, und durch die hervorragende Organisations- und Leiterarbeit von Balassa Iván nahm ihre Zahl zu. Er sammelte in den Dörfern von Bodrogköz reichlich Gegenstände, machte mit einem Bandgerät Aufnahmen von seinen Befragten und legte das Fundament zum Band „Die Sagen von Karcsa“. Er sammelte Informationen über die Ackerbauwirtschaft in den Dörfern im Abaujer Hegyköz und legte sie in einem Buch dar. Er sammelte weiterhin noch Erinnerungen an die Zempléner Glashütten und er brachte Gegenstände aus Steingut aus Telkibánya ins Museum. Die Krone der in dieser Region mit Mühe geleisteten Arbeit ist der im Jahre 1991 veröffentlichte, umfangreiche Band „Die Rebensorten und der Wein von Tokaj-Hegyalja“.

Auf Grund seines letzten Willens wurde er in seinem Geburtsort Báránd im Komitat Hajdú-Bihar auf dem reformierten Friedhof bestattet.

János Bencsik

BORSOD MEGYEI PRÉDIKÁTOROK AZ 1576–1652 KÖZÖTTI TIZEDJEGYZÉKEK ALAPJÁN

BODNÁR TAMÁS

A középkorban a borsodi főesperesség területén, az egri várban volt a katolikus püspökség székhelye. Borsod megyében, az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben felsorolt plébániák közül Györffy György 91 plébániát és 230 falut azonosított.¹

Két korán protestánssá lett nagybirtokos földesúrnak, Perényi Péter abaúji és Bebek Ferenc gömöri főispánnak tulajdonítható, hogy a borsodi főesperesség falvainak fele még a 16. század közepén előbb lutheránussá, majd rövidesen kálvinistává lett. Perényi Péter és egri várkapitánya, a protestáns Varkoch Tamás 1548-ig az egri várba protestáns prédikátorokat helyezett be éppúgy, mint a dédesi és ónodi váruradalmak nagyszámú falujába. Bebek Ferenc és fia, György, meg felesége ugyancsak erős pártfogói voltak a reformációnak. Enyingi Török Ferenc, a debreceni főiskola megalapítójának, Bálintnak a fia, majd Ferenc özvegye, Gutti Országh Borbála, ennek lánya, Török Zsuzsánna férjével a mintegy 80 falut birtokló Nyári Pállal együtt birtokaikon meghonosították és megerősítették a református vallást. Hasonlóan jártak el a borsodi középbirtokos családok, belőlük került ki a vármegye nemesi közönsége és tisztikara, melynek állásfoglalásától nem kis mértékben függött a plébániák anyagi alapjának, az egyházi vagyonnak sorsa, a pápi tizedszedés ügyének mikénti alakulása. A Perényi–Bebek-korszakban – 1550-től 1598-ig – majd Bocskai és Bethlen idejében folyamatosan egyre több református eklézsia alakult a megyében.

A lelkészeknek a prédikátorságra hivatalt adtak, mégpedig rendszerint egy esztendőre, vízkereszt napján. Ha meg voltak velük elégedve, a következő évre is megmarasztották őket. Jövedelmük, különösen a kisebb eklézsiákban nem volt valami fényes, de meg lehetett élni belőle. A településenként meghatározott prédikatori jövedelmek mellett minden egyes település lelkészének járt a tized egy része, a quarta illetve oktava.²

Az egyházi tized, dézsma a föld terméséből, állatokból az egyháznak járó szolgáltatás volt. Magyarországon a tized fizetését Szent István rendelte el, meghatározatlanul hagyva a dézsmaköteles javak körét. Mohács előtt szűkebb körben – gabonából, borból, bárányokból, méhkasokból – vettek tizedrészt. A 16. századtól szélesedett a tized alá eső javak köre a kecskével, sertéssel, tyúkfélékkel, lennel, kenderrel és a kerti növényekkel. Ekkortól mindenki, aki nem nemesi földön gazdálkodott, személyi állapotától függetlenül tartozott ennek az adófajtának a megfizetésére. A tizedet elvben teljesen a püspök vette kézhez, s ezt egyházmegyéje intézményeinek fenntartására kellett fordítania. Ennek alapján engedte át a dézsma negyedét (quarta) a plébánosoknak. Ezek később ennek csak a felét, azaz a nyolcadát (oktava) kapták kézhez. A 16–17. században a Habsburg királyi

¹ Györffy Gy., I. köt. 748.

² Borovszky S., I. köt. 96–99.

terület tizedeit nagy részben a Magyar Kamara gyűjtötte be királydézsmá néven, és ezt a végvárat fenntartására fordította.³

A királyi tizedszedők a dézsma behajtása alkalmával nem tettek különbséget pap és pap között. A tized negyed- és nyolcadrészt kiszolgáltatták a protestáns papoknak is. A lelkésztől az átvett termény ellenében nyugtatványt vettek, és azt számadásukhoz mellékelve fölterjesztették a királyi kamarához. Ezek a nyugtatványok fennmaradtak, és segítségükkel megállapítható, hogy hol, mikor, és kik voltak a korabeli prédikátorok.

Az eredeti forrás a Magyar Országos Levéltár E. szekciójának 158. Regesta decimarium állagában található. Ennek Borsod megyét érintő mikrofilmen lévő másolatai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban a XXXII. fond 7. állagában a 358. tekerctől a 385. tekercsig találhatóak. A dézsmajegyzékek évköre 1533-tól 1717-ig terjed, de a református lelkészek nyugtái csak 1576-tól állnak rendelkezésünkre, és csak 1652-ig tartanak.

Az itt szereplő prédikátorok jelentős része idáig ismeretlen volt. Tetemesebb részük egy-két kivétellel Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig című, és Református egyháztörténeti lexikon című könyvében sem szerepel. Az első református egyházlátogatások pedig csak 1596-ból maradtak fenn.

A fennmaradt nyugták alapján a korabeli anyaegyház–leányegyház kapcsolatok is vizsgálat alá vonhatók.

Az adattárba a települések az egykori nevükön, betűrendben kerültek be. Az anyaegyházak neve az adattárba csak egyszer, kiemelt félkövér betűvel lett beírva. A filiák neve nincs kiemelve, és csak abban az évben vannak feltüntetve, amikor a lelkész által adott nyugta alapján erről meg lehetett győződni. Azok az esetleges leányegyházak, amelyekről nem lehetett eldönteni, hogy anyaegyház vagy filia, kiemelt vastag betűvel és önállóan kerültek az adattárba.

A lelkészek saját nevüket hol latinul, hol magyarul írták le, és legtöbbször nem törekedtek a következetes vezetéknev-használatra. Ezért az általuk használt legegyszerűbb magyar szórendű névalak kerül közlésre.

Adattár

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Abod.	1627.	Magoci Lukács
Ábrány. ⁴	1583.	Derechkey Márton
	1594.	Károli János
Alsószolca, Nolaj⁵.	1578.	Miskolci Barancz Máté ⁶
	1621.	Szepsy Albert
Nolaj.	1622.	Szentmargitai János ⁷
Felsőszolca, Arnót.	1624.	Keresztesi Mihály ⁸

³ Bán P., II. köt. 202.

⁴ Ma Bükkábrány.

⁵ Alsószolca és Sajólad között feküdt. A település a 17. században elpusztult, nem volt önálló egyháza. Ma területe Alsószolcához tartozik.

⁶ 1578-ban Miskolcon lelkész.

⁷ Kisfaludon 1598-ban, Tarjánban 1605-ben prédikátor.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
	1625.	Keresztesi Mihály
	1638.	Szikszerűfalusi Péter ⁹
	1647.	Bányai János
	1646.	Liketai János
Aranyos ¹⁰	1576.	Futaki Ambrus
	1577.	Aranyosi Mihály ¹¹
	1577.	Mihály pap
	1577.	Mohi Mihály
	1579.	Futaki Ambrus
	1580.	Futaki Ambrus
	1581.	Futaki Ambrus
	1582.	Kövesdi Tamás ¹²
	1583.	Kövesdi Tamás
	1594.	Veresmarti János ¹³
	1614.	Thúróci Mátyás
	1620.	Inánczy András ¹⁴
Kisgyőr.	1621.	Inánczy András
	1622.	Inánczy András
	1623.	Inánczy András
	1624.	Tizzaszalóki Mátyás ¹⁵
	1626.	Ladányi Péter
	1627.	Ladányi Péter
	1629.	Szepsi Albert
Arló	1576.	Miskolci János ¹⁶
	1582.	Sólymosi Bertalan
	1583.	Ózdi Pál
Járdánháza, Disznós¹⁷, Csépany¹⁸.	1594.	Rimaszombat Ambrus
Csépany, Disznós.	1598.	Domonkos Miklós ¹⁹
	1599.	Domonkos Miklós
Csépany, Disznós.	1600.	Domonkos Miklós
	1605.	Miskolci Menyhért
	1606.	Chegledy Menyhért
Járdánháza, Csépany, Disznós.	1606.	Felnémeti Menyhért
Járdánháza, Csépany, Disznós.	1608.	Felnémeti Menyhért

⁸ 1620–1626 között Felsőzsolcán, 1629-ben Örsön lelkész.

⁹ Az 1640-es egyházlátogatás szerint Újfalvi Péter. *Dienes* 2001, 198.

¹⁰ Ma Bükkaranyos.

¹¹ Az 1626–1627 között Vámoson feltűnő Aranyosi Mihály nem lehet ezzel azonos.

¹² Emődön 1594-ben prédikátor.

¹³ Kazán hasonló nevű prédikátor a lelkész 1621–1631 között.

¹⁴ Kisgyőrben 1622-ben, Görömbölyön 1624–1627 között lelkész.

¹⁵ Tokajban (Kistokajban) 1620-ban lelkész.

¹⁶ Boldván 1595-ben, Meszesen 1623–1629 között volt hasonló nevű lelkész.

¹⁷ Ma Borsodszentgyörgy.

¹⁸ Ma Hódoscsépany néven Ózd része.

¹⁹ Visnyón 1611-ben lelkész.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Csépány, Disznós.	1610.	Felnémeti Menyhért
	1611.	Felnémeti Menyhért
	1612.	Somogyi Menyhért
	1619.	Somodi Dániel
Csépány, Disznós, Nádasd ²⁰ .	1622.	Somogyi Menyhért
Arló, Nádasd, Járdánháza, Csépány, Disznós, Domaháza.	1623.	Somogyi Menyhért
	1625.	Somogyi Menyhért
Csépány, Disznós.	1627.	Somogyi Menyhért
Ároktő, Százd²¹.	1621.	Szilvási Miklós
Pély ²² .	1623.	Czizi István
Pély.	1624.	Czizi István
Balaton, Csernej.	1600.	Menyhért plébános.
Szentmárton ²³ .	1605.	Felnémeti Bálint
	1606.	Czeplédi János
	1610.	Felnémeti Márton
	1612.	Felnémeti Márton
Szentmárton.	1619.	Bágyoni Péter
	1624.	...olis Ferenczi
	1625.	Felnémeti Ferenc
Csernely, Arló.	1627.	Tornai Mózes
Bánfalva²⁴, Nagybarca.	1599.	Miskolci Oszvald
Barca ²⁵ .	1606.	Miskolci P. Mátyás
	1610.	Rimaszombati Miklós ²⁶
	1612.	Egri György ²⁷
	1613.	Egri György
	1620.	Muraközy Márton
	1620.	Miskolci P. Mátyás
	1621.	Miskolci P. Mátyás
	1622.	Miskolci P. Mátyás
	1625.	Egri Boldizsár ²⁸
	1626.	Egri Boldizsár
Bánhorvát, Bánfalva, Barca.	1598.	Miskolci Oszvald ²⁹
Bánfalva, Barca.	1599.	Miskolci Oszvald
Bánfalva, Barca.	1605.	Miskolci P. Mátyás

²⁰ Ma Borsodnádasd.

²¹ Egykori település Tiszakeszi területén. A 17. században pusztult el, önálló egyháza volt.

²² Ároktő és Tiszadorogma között állt egykor. Önálló egyháza nem volt, a 17. században pusztult el.

²³ Ma Bükkzentmárton Heves megyében.

²⁴ Ma Bánhorvát része.

²⁵ Ma Nagybarca része.

²⁶ Visnyón 1608, 1612–1613-ban lelkész.

²⁷ Bánorvát 1611-ben lelkész.

²⁸ 1611–1613 között Finkén, 1611-ben Szirákon is lelkész.

²⁹ 1597-ben az egyházlátogatás szerint Miskolci István a három községben.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Vadna, Bánfalva, Barca.	1608.	Miskolci P. Mátyás
Bánfalva.	1611.	Egri György
Bánfalva.	1625.	Cserapi Mátyás
Barca, Bánfalva.	1597.	Miskolci István³⁰
Bánfalva.	1606.	Miskolci Mátyás ³¹
Vadna.	1625.	Szölösi János
Berente, Alacska.	1597.	Debreceni Gergely
Alacska.	1598.	Debreceni György
Barcika ³² .	1625.	Miskolci András ³³
Alacska.	1640.	Simeni Benedek
Besenyő³⁴.	1599.	Miskolci András
Lád ³⁵ .	1611.	Siklósi Mihály
	1612.	Siklósi Mihály
	1613.	Siklósi Mihály
Lád.	1620.	Aszalay Tamás
Lád.	1621.	Aszalay Tamás
Lád.	1622.	Aszalay Tamás
	1623.	Aszalay Tamás
Lád.	1624.	Aszalay Tamás
Boldva.	1578.	Ablonczy Menyhért
	1579.	Ablonczy Menyhért
	1581.	Ablonczy Menyhért
	1583.	Károli Mihály
Senye ³⁶ , Zilíz.	1595.	Miskolci János
	1597.	Neboyszay Ferenc
	1598.	Neboyszay Ferenc
	1606.	Tarzali József
	1608.	Pándi Lukács
	1610.	Pándi Lukács
	1611.	Pándi Lukács
	1612.	Pándi Lukács
	1613.	Pándi Lukács
	1620.	Nagyszőlösi János
	1621.	Nagyszőlösi János

³⁰ 1598-ban Mályiban, 1599-ben Velezden, 1600-ban Vadnán lelkész. Az 1652-ben Boldván előforduló Miskolci István biztosan nem azonos vele.

³¹ Feltehetően Miskolci Mátyás és Miskolci P. Mátyás ugyanaz a személy. Csabán 1577–1578 között, Szalonán 1594-ben, Bánhorvátton 1605–1608 között, Dubicsányban 1624-ben, Vadnán 1610–1613 és 1626–1627 között volt prédikátor.

³² Ma Kazincbarcika része.

³³ 159-ben Besenyőn és Ládbesenyőn, 1600–1605 között Kazincon, 1608–1623 között Kápolnán lelkész.

³⁴ Ma Ládbesenyő.

³⁵ Ma Szendrőlád.

³⁶ Ma Sajósenye.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
	1622.	Nagyszőlősi János
	1623.	Gyöngyösi Márton ³⁷
	1624.	Gyöngyösi Márton
	1625.	Aszalay Lukács ³⁸
	1625.	Somodi Lukács
	1626.	Aszalay Lukács
	1626.	Segesdi István
	1627.	Aszalay Lukács
	1628.	Nagyszőlősi János
	1646.	Samarjai István
Zilfz.	1652.	Miskolci István
Csaba ³⁹ .	1577.	Miskolci Mátyás
Görömböly ⁴⁰ , Szirma ⁴¹ .	1578.	Miskolci Mátyás
	1580.	Szántai János
Görömböly, Szirma.	1582.	Emödi Mátyás
Görömböly, Szirma, Tapolca ⁴² .	1583.	Emödi Mátyás
Görömböly, Tapolca.	1594.	Nagytályai Tamás
	1612.	Miskolci Csulyak István ⁴³
	1621.	Szepsi András
	1622.	Beszerményi János
Aranyos.	1625.	Sályi András
	1626.	Szalóki Mátyás ⁴⁴
Császta ⁴⁵ , Sáp ⁴⁶ .	1595.	Kazay János ⁴⁷
Csát ⁴⁸ .	1576	János
	1581.	Tarchaly Ferenc
	1582.	Tarchaly Ferenc
	1583.	Gönczi Dániel
	1583.	Mohi Boldizsár
	1620.	Szepsi András
Igrici, Százd.	1622.	Szepsi András
	1624.	Szepsi András
Igrici.	1626.	Szepsi András

³⁷ Rudabányán 1611-ben lelkész.

³⁸ 1608-ban Kazincon, 1622–1623 között Vadnán lelkész.

³⁹ Ma Hejőcsaba, Miskolc része.

⁴⁰ Ma Miskolc része.

⁴¹ Ma Miskolc része.

⁴² Ma Miskolc része.

⁴³ 1614-ben Miskolcon prédikátor.

⁴⁴ Nyéken 1623–1625 között lelkész.

⁴⁵ A 17. században elpusztult, egykor egyházzal is rendelkező település. Területe ma Edelényhez tartozik.

⁴⁶ A 17. században elpusztult település, amelyben köegyház is volt. Területe ma nagyrészt Edelényhez, kisebb részben Damakhoz tartozik.

⁴⁷ Dédesen 1605-ben, Lakon 1610-ben lelkész.

⁴⁸ Ma Mezőcsát.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
	1627.	Szepsi András
Igrici.	1628.	Szepsi András
Igrici.	1629.	Marusi István
Igrici.	1629.	Nádudvari János
Cserép	1576.	Dechei Tamás
	1577.	Dechei Tamás
	1579.	Dechei Tamás
	1580.	Dechei Tamás
	1582.	Batizi József
	1583.	Buczai István
	1594.	Buczai István
Csernely	1619.	Mazur János
	1620.	Diószegi Mátyás
Daróc ⁴⁹	1594.	Szőlőskey Lőrinc
Dédes⁵⁰, Nekézseny, Tapolcsány⁵¹, Mályinka.	1576.	Alattyány Mózes ⁵²
Nekézseny, Tapolcsány, Mályinka.	1594.	Palotai János⁵³
	1597.	Alattyány Mihály
Tapolcsány, Mályinka.	1599.	Futaki Ambrus
Nekézseny, Tapolcsány, Mályinka, Tardona.	1605.	Kazay János
Tapolcsány, Nekézseny.	1611.	Czierepi Benedek ⁵⁴
Tapolcsány, Nekézseny.	1612.	Czierepi Benedek
Tapolcsány.	1613.	Czierepi Benedek
Tapolcsány, Nekézseny, Mályinka.	1619.	Czeglédi Bálint ⁵⁵
Tapolcsány, Nekézseny, Mályinka.	1620.	Czeglédi Bálint
Tapolcsány, Nekézseny.	1621.	Czeglédi Bálint
Tapolcsány, Mályinka, Tardona.	1622.	Czierepi János
Tapolcsány, Nekézseny, Mályinka, Tardona.	1623.	Czierepi Benedek
Tapolcsány, Nekézseny, Mályinka.	1627.	Sellei Ferenc ⁵⁶
Diósgyőr⁵⁷	1577.	Körtvelesi János
	1579.	Jászay György
	1582.	Ozy István

⁴⁹ Ma Lénárdaróc.

⁵⁰ Ma Dédestapolcsány része.

⁵¹ Ma Dédestapolcsány része.

⁵² 1573–1579 között Kazán, 1588-ban Szirákon prédikátor.

⁵³ Az egyházlátogatás szerint 1596-ban is Palotai János a lelkész. *Dienes* 2001, 88.

⁵⁴ 1622-ben Tardonán lelkész.

⁵⁵ 1620-ban Ózdon is lelkész.

⁵⁶ Visnyón 1619-ben lelkész.

⁵⁷ Ma Miskolc része.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
	1583.	Eöri István ⁵⁸
	1594.	Ungvári András⁵⁹
	1597.	Foktőy Mátyás⁶⁰
	1598.	Hétfalvi Izsák
	1599.	Bekési János
	1606.	Debreczeni B. Miklós ⁶¹
	1608.	Várad P. Mihály ⁶²
	1609.	Várad P. Mihály
	1610.	Várad Mihály
	1611.	Várad Mihály
	1612.	Várad Mihály
	1613.	Várad Mihály
	1618.	Körtvélyesi János
	1619.	Aszalay András ⁶³
	1620.	Aszalay András
	1621.	Beregszászi Pál ⁶⁴
	1622.	Beregszászi Pál
	1623.	Beregszászi Pál
	1624.	Beregszászi Pál
	1626.	Beregszászi Pál
	1627.	Beregszászi Pál
	1628.	Szikszai K. András
Dorogma⁶⁵.	1622.	Aszalay Márton
Ároktő.	1622.	Hídvégi János
	1624.	Aszalay Márton
Dövény, Nyárád, Jákfalva.	1611.	Buzinkai Székely Pál
Jákfalva, Bocsfalva.	1624.	Pelsőci Kardos János ⁶⁶
Dubicsány.	1621.	Giczei János
	1623.	Rudabányai Mátyás ⁶⁷
	1624.	Miskolci P. Mátyás
Edelény, Sáp, Finke⁶⁸, Borsod⁶⁹.	1586.	Kállai János ⁷⁰
Sáp.	1587.	Kállai János

⁵⁸ Varbó 1583-ban szintén megtalálható.

⁵⁹ Miskolcon 1597–1609 között lelkész.

⁶⁰ 1602-ben Szendrőn, 1610–1613 között Sajókeresztúron, 1625-ben Kazincon lelkész.

⁶¹ A korabeli egyházlátogatás őt is említi. *Dienes* 2001, 163.

⁶² A korabeli egyházlátogatás szerint ő a lelkész. *Dienes* 2001, 164.

⁶³ 1597-ben fordul elő egy Aszalay András nevű prédikátor Sajókeresztúron.

⁶⁴ 1597–1599 között Vámoson lelkész.

⁶⁵ Ma Tiszadorogma.

⁶⁶ 1620–1636 között Rudabányán, 1638–1847 között Kazán lelkész.

⁶⁷ Vadnán 1625-ben, Velezden 1621–1625 között lelkész, neve Rudabányai P. Mátyás variációban fordul elő.

⁶⁸ Ma Edelény része.

⁶⁹ Ma Edelény része.

⁷⁰ 1594-ben Kisgyőrben lelkész.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
	1588.	Debrecheny György
Finke.	1589.	Petneházi János
Sáp, Finke.	1590.	Petneházai Simon János ⁷¹
	1608.	Egri Bálint ⁷²
Sáp, Borsod, Besenyő.	1609.	Egri Bálint
Sáp, Besenyő, Császtza.	1610.	Egri Bálint
Besenyő.	1610.	Konia Bálint
Sáp, Császtza.	1611.	Egri Bálint
Sáp, Császtza, Hatház ⁷³ , Nyomár, Lak.	1612.	Egri Bálint
Sáp, Császtza.	1613.	Egri Bálint
	1621.	Szentmiklósi János ⁷⁴
Múcsony.	1622.	Szentmiklósi János
	1623.	Szentmiklósi János
	1624.	Szentmiklósi János
Alsószolca.	1627.	Breznóbányai András ⁷⁵
	1652.	Jánosi G. György
Emőd	1577.	Mykos János ⁷⁶
	1577.	Vámosi János
	1580.	Buczay István ⁷⁷
	1581.	Buczay István
	1582.	Buczay István
	1583.	Zákáni György
	1594.	Kövesdi Tamás
	1620.	Kecskeméti V. János ⁷⁸
	1621.	Kecskeméti K. János
	1622.	Palóczy János
	1623.	Palóczy János
	1624.	Palóczy János
	1625.	Palóczy ⁷⁹
	1626.	Palóczy János
	1627.	Palóczy János
	1629.	Palóczy János
	1630.	Túróci Mátyás
Geszt ⁸⁰ .	1641.	Otrokochi János
Felsőszolca	1597.	Futaki Ambrus
Arnót.	1598.	Futaki Ambrus

⁷¹ Keresztesen 1583-ban lelkész.

⁷² 1605–1608 között Szalonnán prédikátor.

⁷³ Ma Nyomár része.

⁷⁴ Zubogyon 1602-ben lelkész.

⁷⁵ 1620-ban Velezden lelkész.

⁷⁶ 1578-ban Harsányon lelkész.

⁷⁷ 1580-ban Szögeden is prédikátor.

⁷⁸ Azonos lehet az ezt követő évvel. Szalonnán 1610–1611-ben, Finkén 1622-ben lelkész.

⁷⁹ Nem volt keresztnév!

⁸⁰ Ma Borsodgestz.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Arnót.	1599.	Hartyáni János
	1600.	Sápi Gáspár
Arnót.	1601.	Detre
Arnót.	1606.	Sepsi Albert
	1614.	Szeny István
	1620.	Keresztesi Mihály
	1621.	Keresztesi Mihály
Arnót.	1622.	Keresztesi Mihály
	1623.	Keresztesi Mihály
Arnót.	1626.	Keresztesi Mihály
Arnót.	1627.	Vadászi Márton ⁸¹
Finke	1587.	Zikzai György
Hatház, Nyomár, Hangács.	1595.	Csengeri Lőrinc
Nyomár.	1611.	Egri Boldizsár
	1612.	Egri Boldizsár
Hatház.	1613.	Egri Boldizsár
	1621.	Alsóvadászi János ⁸²
	1622.	Kecskeméti János
Gelej	1577.	Vattay János
	1581.	Debreczeni Gergely
Geszt, Harsány	1624.	Leopolitanus? Jakab ⁸³
Görömböly	1613.	Jászai Antal ⁸⁴
Tapolca.	1614.	Jászai Antal
Tapolca.	1617.	Mihaliczka pap úr.
Tapolca.	1619.	Beszerményi Pál
Csaba.	1620.	Beszerményi Pál
Tapolca, Csaba.	1622.	Beszerményi Pál
Csaba.	1623.	Beszerményi Pál
Tapolca, Csaba.	1624.	Inánczy András
Tapolca.	1625.	Inánczy András
	1626.	Inánczy András
	1626.	Baranyai István
	1627.	Inánczy András
	1638.	Ragályi György ⁸⁵
Csaba	1641.	Ragály György
	1646.	Szepesi András
Hangács	1620.	Etsedi János ⁸⁶

⁸¹ Zubogyon 1624-ben lelkész.

⁸² 1620-ban Szirákon is, 1623-ban Sápon is prédikátor, de utóbbi éven Szögeden is feltűnik a neve.

⁸³ 1622-ben Kesziben lelkész.

⁸⁴ 1606–1608 között Vámoson lelkész.

⁸⁵ 1639-ben, a korabeli egyházlátogatás szintén Ragályi Györgyöt találta Görömböly lelkészeként.

Dienes 2001, 174.

⁸⁶ 1620-ban Szirákon is, 1622–1623 között Sápon prédikátor.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Sáp, Hatház, Nyomár.	1621.	Etsedi János
Sáp.	1622.	Etsedi János
Sáp.	1652.	Szirmai Gergely
Harsány	1576.	Szikszai Mátyás
	1578.	Mykos János
	1583.	Kerepesy Pál
Geszt.	1594.	Kerepesy Pál
Geszt.	1622.	Jászai P. István
	1623.	Zeopelitanus? Jakab
Igrici.	1627.	Nagy András
Jákfalva, Kelecsény ⁸⁷ .	1623.	Tarczali Mátyás ⁸⁸
Kápolna ⁸⁹ , Lászlófalva ⁹⁰ .	1577.	Zikszai Demeter ⁹¹
Lászlófalva, Radostyán,	1594.	Debreceni György
Lászlófalva, Radostyán.	1597.	Gönczi Péter ⁹²
Lászlófalva, Alacska	1608.	Miskolci András
Lászlófalva, Kondó.	1610.	Miskolci András
Lászlófalva, Radostyán, Alacska.	1612.	Miskolci András
Lászlófalva.	1621.	Miskolci András
Lászlófalva.	1622.	Miskolci András
Lászlófalva	1623.	Miskolci András
Lászlófalva	1624.	Keöreössi István
Lászlófalva, Radostyán, Kondó.	1625.	Keöreössi István
Lászlófalva, Alacska,	1626.	Kisidai János ⁹³
Lászlófalva, Alacska.	1627.	Kisidai János
Lászlófalva, Radostyán.	1638.	Vadai János
Lászlófalva.	1640.	Szikszay P. János ⁹⁴
Kaza ⁹⁵ , Galgóc ⁹⁶ , Dövény, Ivánka ⁹⁷ , Harnóc ⁹⁸ .	1573.	Alattyány Mózes
Galgóc, Ivánka, Harnóc.	1577.	Alattyány Mózes
Galgóc, Harnóc.	1578.	Alattyány Mózes

⁸⁷ Ma Felsőkelecsény.

⁸⁸ Kelecsényben 1622–1623-ban lelkész.

⁸⁹ Ma Sajókápolna.

⁹⁰ Ma Sajólászlófalva.

⁹¹ Vámoson 1576-ban lelkész.

⁹² 1594–1596 között Kazincon, 1598-ban Radostyánban, 1611-ben Miskolcon lelkész.

⁹³ 1621–1622 között Radostyánban, 1623–1625 között Szalonnán lelkész.

⁹⁴ Kazincon 1610-ben, Vámoson 1611–1613 között prédikátor.

⁹⁵ Ma Sajókaza.

⁹⁶ Ma Sajógalgóc.

⁹⁷ Ma Sajóivánka.

⁹⁸ A 17. században elpusztult település. Területe ma Sajóivánkához tartozik.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Galgóc.	1579.	Alattyány Mózes
Galgóc, Harnóc.	1582.	Miskolci Pál ⁹⁹
Galgóc	1583.	Miskolci Pál
Galgóc, Sajóivánka.	1594.	Sajószentpéteri András¹⁰⁰
Galgóc, Sajóivánka.	1598.	Nagytállyai Tamás ¹⁰¹
	1599.	Vadász Orbán
Galgóc, Ivánka.	1599.	Nagytállyai Tamás
Galgóc, Ivánka.	1601.	Gönci Péter
Galgóc, Dubicsány.	1602.	Szentpéteri János ¹⁰²
Galgóc, Ivánka, Kurityán.	1606.	Gönci Péter
Galgóc, Ivánka.	1608.	Palóczy Balázs
Galgóc, Ivánka, Dövény, Jákfalva.	1610.	Buzinkai Székely Pál ¹⁰³
Ivánka, Dubicsány.	1611.	Buzinkai Székely Pál
Galgóc, Ivánka..	1612.	Buzinkai Székely /Siculus/ Pál
Ivánka, Harnóc.	1613.	Buzinkai Székely Pál
	1621.	Veresmarti János
Galgóc, Ivánka.	1623.	Veresmarti János
Galgóc, Ivánka..	1624.	Veresmarti János
Galgóc, Ivánka.	1625.	Veresmarti János
	1626.	Veresmarti János
Galgóc, Ivánka.	1627.	Veresmarti János
	1631.	Veresmarti János
	1638.	Pelsőci Kardos János
	1640.	Pelsőci Kardos János
	1646.	Pelsőci Kardos János
	1647.	Pelsőci Kardos János
Kazinc¹⁰⁴, Barcika	1576.	Sajószentpéteri Bertalan
	1577.	Futaki Ambrus
	1578.	Futaki Ambrus
	1579.	Vinipius János
	1582.	Kállai Pál
	1583.	Kállai Pál
	1594.	Csernei Péter
Barcika.	1594.	Gönczi Péter
Barcika.	1596.	Gönczi Péter ¹⁰⁵
Barcika.	1598.	Alattyány Mihály
	1599.	Alattyány Mihály
Barcika, Alacska, Berente.	1600.	Miskolci András
Barcika, Alacska, Berente.	1601.	Miskolci András
Barcika	1605.	Miskolci András

⁹⁹ Keresztesen 1576-ban, Mohiban és Mályiban 1577-ben volt lelkész.

¹⁰⁰ 1602-ben Szalonnán prédikátor.

¹⁰¹ Csabán 1594-ben lelkész. Az 1596-os egyházlátogatás is őt találja itt lelkészként. *Dienes* 2001, 113.

¹⁰² Vámoson 1648-ban van hasonló nevű lelkész.

¹⁰³ 1611-ben Kazincon és Dövényben is lelkész.

¹⁰⁴ Ma Kazincbarcika része.

¹⁰⁵ Az 1596-os egyházlátogatás szerint is ő a lelkész. *Dienes* 2001, 111.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Barcika.	1606.	Siklósi Mihály ¹⁰⁶
Barcika	1608.	Aszalay Lukács
Barcika.	1610.	Szikszay János
Dövény.	1611.	Buzinkai Székely Pál
Barcika, Harnóc.	1612.	Szentmiklósi János
	1622.	Gönci Péter
	1623.	Gönci Péter
	1624.	Foktöy Mátyás
	1625.	Foktöy Mátyás
	1631.	Gyöngyösi János ¹⁰⁷
Barcika.	1638.	Makrai Pál
Barcika.	1640.	Makrai Pál
	1647.	Kassai Tamás
Kelecsény	1621.	Beszerményi András
	1622.	Tarczali Mátyás
	1623.	Tarczali Mátyás
	1638.	Nagyszőlösi János ¹⁰⁸
	1646.	Nagyszőlösi János
Keresztes ¹⁰⁹	1576.	Miskolci Pál
	1577.	Orosz Gáspár
	1583.	Petneházai Simon János
	1594.	Maklári Demeter
Nagymihály ¹¹⁰ .	1629.	Keresztúri János
Keszi	1625.	Lepolitanus Jakab
Százd.	1628.	Tállyai Márton
Százd.	1629.	Tarczali József
Kisfalud ¹¹¹ , Szederkény ¹¹² .	1598.	Szentmargitai János
Kisgyőr.	1576.	Miserlasy László
Geszt.	1577.	Ohati Tánczos László
	1579.	Ohati Tánczos László
	1580.	Ohati Tánczos László
	1581.	Ohati Tánczos László
	1582.	Ohati Tánczos László
	1583.	Ohati Tánczos László
	1594.	Kállai János
	1621.	Szentkereszti Pál

¹⁰⁶ Névvariánsa Siklósi L. Mihály. Sajókeresztúron 1596-ban, Varbón 1597–1613 között lelkész.

¹⁰⁷ Visnyón 1621–1625 között prédikátor.

¹⁰⁸ Zilizén 1620-ban, Boldván 1620–1628 között, Kelecsényben 1638–1646 között volt lelkész.

¹⁰⁹ Ma Mezőkeresztes.

¹¹⁰ Ma Mezőnagymihály.

¹¹¹ A 17. században elpusztult, templomos település. Területe ma Tiszaújvároshoz tartozik.

¹¹² Ma Tiszaszederkény.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Aranyos.	1622.	Inánczy András
Kövesd ¹¹³ .	1576.	Nagy Balázs
	1577.	Nádasdi Balázs
	1578.	Nádasdi Tamás
	1580.	Feldetki Gergely
	1581.	Deday Miklós ¹¹⁴
	1582.	Deday Miklós
	1583.	Szentmargitai Péter ¹¹⁵
	1594.	Gönczi István
Ládbesenő ¹¹⁶ .	1599.	Miskolci András
Lak, Besenő, Finke.	1586.	Lábosi Péter
Besenő.	1587.	Lábosi Péter
	1589.	Göntzi Péter
Besenő.	1590.	Göntzi Péter
Besenő.	1590.	Zikzai Péter
Besenő.	1595.	Vadászi János
	1595.	Hejcei Pál
Szalonna.	1599.	Heicey Pál
	1610.	Kazay János
Lászlófalva.	1573.	Nádudvary Tamás
Mályi.	1576.	Sajószentpéteri Balázs
	1577.	Miskolci Pál
Kistokaj.	1579	Szent Margitai Péter
Tokaj ¹¹⁷ .	1580.	Szent Margitai Péter
	1581.	Szent Margitai Péter
mindkét Tokaj	1594.	Nyéki Mátyás
	1598.	Miskolci István
Nyék ¹¹⁸ .	1622.	Miskolci Márton ¹¹⁹
	1623.	Szalóki Mátyás
	1625.	Szalóki Mátyás
Martonyi	1625.	Nagyidai János
Mercse ¹²⁰ , Sajónémeti.	1623.	Zerdaheli György

¹¹³ Ma Mezőkövesd.

¹¹⁴ Neve esetleg Detay is lehet.

¹¹⁵ Mohiban 1582-ben prédikátor.

¹¹⁶ Ma Szendrőlád.

¹¹⁷ A mai Kistokaj területén a 16–17. században több Tokaj nevű település állt. Ezek egyike a fent említett.

¹¹⁸ Ma Nyékládháza része.

¹¹⁹ Sajókeresztúrtban 1623-ban prédikátor.

¹²⁰ Ma Sajómercse.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Meszes	1620.	Petri János
	1621.	Petri János
	1623.	Miskolci János
	1625.	Miskolci János
	1626.	Miskolci János
	1627.	Miskolci János
	1628.	Miskolci János
	1629.	Miskolci János
Miskolc.	1577.	Hevesi Mihály ¹²¹
	1578.	Miskolci Barancz Máté
	1578.	Hevesi Mihály
	1579.	Hevesi Mihály
	1582.	Hevesi Mihály
	1583.	Hevesi Mihály
	1594.	Debreczeni Mihály
	1597.	Ungvári András
	1598.	Ungvári András
	1599.	Ungvári András
	1605.	Ungvári András
	1606.	Ungvári András
	1608.	Ungvári András
	1609.	Ungvári András
Görömböly, Tapolca.	1611.	Gönczi Péter
Görömböly, Tapolca.	1612.	Jászai Antal
	1613.	Miskolci P. István
Csaba.	1614.	Miskolci Csulyak István
	1616.	Semsendi Márton
	1618.	Sámsondi Márton
	1619.	Sámsondi Márton
	1620.	Sámsondi Márton
	1621.	Sámsondi Márton
	1622.	Sámsondi Márton
	1623.	Sámsondi Márton
	1624.	Sámsondi Márton
	1626.	Sámsondi Márton
	1627.	Sámsondi Márton
	1628.	Sámsondi Márton
	1638.	Sámsondi Márton
	1646.	Körösi Mihály
	1647.	Körösi Mihály
Mohi ¹²²	1577.	Miskolci Pál

¹²¹ Hevesi Mihály 1567-ben borsodi esperes lett. Tisztségét Czeglédi Györgynek adta át, de 1577-ben újra esperes lett. 1587–1589 között szikszói lelkész. 1591–92 telén hal meg. *Zoványi* 167–168.

¹²² A 16. században még népes mezőváros. A 17. században elpusztult, templomos település volt. Területe ma részben Ónodhoz, részben Hejőkeresztúrhoz tartozik. A mai Muhi nevű település 1928-ban változtatta nevét Pogároló Muhira.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
	1580.	Kövesdi János ¹²³
	1582.	Szentmargitai Péter
Mohikeresztúr ¹²⁴ , Szöged ¹²⁵ .	1627.	Kistokaji Gergely.
Montaj ¹²⁶	1578.	Gál pap
Múcsony.	1606.	Lukács prédikátor
Borsodnádasd, Balaton.	1608.	Málinkay Dániel
Disznósd.	1619.	Organisi János ?
Nekézseny	1636.	Somosi János
Nyárád ¹²⁷	1576	Lőrincz Gergely
	1577.	Dereckey Márton ¹²⁸
	1579.	Dereckey Márton
	1580.	Dereckey Márton
	1582.	Dereckey Márton
	1582.	Márton Ábrahám
	1583.	Debreczeni György
	1622.	Debreczeni György
	1624.	Petry János
Tard.	1629.	Tiszaladányi Péter
Nyék	1576.	Chyanady Benedek
	1577.	Nagyályai János
Arnót.	1577.	Kinisy Lőrinc
Déta ¹²⁹ .	1578.	Tokai János
	1579.	Zolthay Miklós
	1580.	Noszvay László ¹³⁰
	1581.	Noszvay László
	1582.	Tolnai Közörüs Ambrus
	1583.	Tolnai Ambrus
	1620.	Túróci Mátyás
	1622.	Túróci Mátyás
	1623.	Túróci Mátyás
	1625.	Túróci Mátyás
	1626.	Túróci Mátyás
Mályi.	1641.	Tarjányi Mihály

¹²³ Szirmán 1598-ban, Szentpéteren 1601–1612 között lelkész.

¹²⁴ Feltehetően Hejőkeresztúr.

¹²⁵ A mai Sajószöged.

¹²⁶ A 16. században elpusztult templomos település. Területe ma Szentistvánhoz tartozik.

¹²⁷ Ma Mezőnyárad.

¹²⁸ Tardon 1576-ban lelkész.

¹²⁹ Mályi–Sajópetri, Nyékládháza–Ónod közt elterülő, a 17. században elpusztult település. Egyháza nem volt.

¹³⁰ Szilváson 1578–1579 között lelkész.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Ózd.	1620.	Czeglédi Bálint
Örös	1627.	Óvári Mihály
Radostyán, Lászlófalva, Kápolna.	1598.	Gönczi Péter
	1621.	Kisidai János
	1622.	Kisidai János
Rakaca, Szend¹³¹.	1610.	Vásárheli Lukács
	1614.	Kassai Jakab
Szend.	1625.	Kálnay András
	1629.	Kálnay András
Rudabánya, Szuhogy, Kelecsény.	1594.	Baki Benedek
Szuhogy.	1611.	Gyöngyösi Márton
	1614.	Félegyházi Mátyás
	1620.	Pelsőci Kardos János
Alsótelekes.	1621.	Pelsőci Kardos János
	1622.	Pelsőci Kardos János
Szuhogy.	1623.	Pelsőci Kardos János
Rudabánya, Alsótelekes, Szuhogy.	1624.	Pelsőci Kardos János
Szuhogy.	1625.	Pelsőci János
Szuhogy, Szuha.	1626.	Pelsőci Kardos János
Szuhogy.	1628.	Pelsőci K. János
Szuhogy.	1629.	Pelsőci K. János
	1636.	Pelsőci Kardos János
Sajókeresztúr	1576	Zikzai Tamás
Bábony ¹³² .	1577.	Zikzai Mátyás
Bábony, Besenyő ¹³³ , Ecseg.	1578.	Zikzai Mátyás
Bábony, Besenyő, Kelecsény ¹³⁴ .	1581.	Zikzai Mátyás
Bábony, Besenyő.	1582.	Zikzai Mátyás
Bábony, Besenyő, Ecseg.	1583.	Zikzai Mátyás
	1596.	Siklósi Mihály
Bábony, Besenyő, Ecseg.	1597.	Aszalay András
Bábony, Besenyő, Ecseg, Kelecsény.	1598.	Aszalói András
Bábony, Besenyő, Ecseg.	1599.	Aszlai András
Bábony, Besenyő.	1606.	Maklár Demeter
	1608.	Maklár Demeter
Bábony, Besenyő, Kelecsény puszta.	1610.	Foktőy Mátyás

¹³¹ A mai Rakacaszend.

¹³² Ma Sajóbáony.

¹³³ Ma Szirmabesenyő.

¹³⁴ A mai Szirmabesenyő része.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Bábony, Besenyő, Kelecsény.	1611.	Foktőy Mátyás
	1612.	Foktőy Mátyás
Bábony, Besenyő, Kelecsény.	1613.	Foktőy Mátyás
Besenyő.	1620.	Nolai Mihály
Bábony, Besenyő, Kelecsény.	1621.	Nolai Mihály
	1622.	Nolai Mihály
Bábony, Besenyő.	1623.	Miskolci Márton
	1624.	Kóródi Márton
Bábony, Besenyő.	1625.	Kóródi Márton
Bábony, Besenyő.	1626.	Kóródi Márton
Bábony, Besenyő.	1626.	Debreczeni János
Bábony, Besenyő.	1627.	Mihály pap
	1646.	Gagyai András
Besenyő.	1648.	Gagyai András
Sajónémeti, Ózd, Bolyok¹³⁵.	1622.	Zerdahely György
Center.	1625.	Szerdahelyi György
Sály	1581.	Sályi Gergely
	1594.	Dobi Éliás
Sáp	1622.	Etsedi János
	1623.	Alsóvadászi János
	1623.	Etsedi János
Sáta.	1610.	Báccckay Bálint
Csernej.	1612.	Patai Imre
Csernej, Csokva ¹³⁶ , Daróc.	1620.	?
Csernej, Ózd, Adafalva, Barca.	1622.	Kovács András
Csernej, Szentmárton.	1623.	Kovács András
Csernej.	1624.	Kovács András
Csernej.	1625.	Kovács András
Szalonna, Telekes.	1589.	Keresztesy János
	1594.	Miskolci Mátyás
Martonyi.	1594.	Athinai Sámuel
Martonyi.	1598.	Athinai Sámuel
	1598.	Hejczey Pál
Martonyi, Meszes.	1599.	Hejczey Pál
Martonyi.	1600.	Hejcei Pál
Martonyi.	1601.	Hejcei Pál
Martonyi.	1602.	Sajószentpéteri András ¹³⁷
Martonyi, Meszes.	1605.	Egri Bálint
Martonyi.	1606.	Egri Bálint

¹³⁵ Ma Ózd része.

¹³⁶ Ma Csokvaomány része.

¹³⁷ Ebben az évben Szentpéteri András néven az egyházlátogatásban. *Dienes* 2001, 149.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Martonyi, Meszes.	1608.	Egri Bálint.
Martonyi, Meszes.	1610.	Kecskeméti János
Martonyi, Meszes.	1611.	Kecskeméti János
Martonyi, Meszes.	1611.	Argopolitanus János ¹³⁸
Martonyi.	1613.	Keresztesi Mátyás
Martonyi, Meszes.	1614.	Keresztesi P. Mátyás
	1615.	Teleczki Jakab ¹³⁹
	1620.	Teleczki M Jakab
	1621.	Teleczki Jakab
	1622.	Teleczki Jakab
Martonyi.	1623.	Kisidai János
Martonyi.	1624.	Kisidai János
	1625.	Kisidai János
Martonyi.	1626.	Szikszai János
Martonyi.	1627.	Szikszai János
Martonyi.	1628.	Szabadsfüdi Pál
Martonyi	1629.	Szabadsfüdi T. Pál
	1637.	Újlaki János ¹⁴⁰
Martonyi.	1645.	Újlaki János
	1646.	Pelsőci György
Martonyi.	1652.	Mohaczi György
Százd, Keszi.	1622.	Makai Mihály
Keszi.	1624.	Makai Mihály
Szederkény ¹⁴¹	1620.	Harsányi Gáspár
Sajóörös.	1621.	Harsányi Gáspár
	1629.	Keresztesi Mihály
Szend, Rakaca.	1611.	Vásárhelyi Lukács
	1621.	Almási János
Rakaca.	1622.	Almási János
Rakaca, Viszló.	1624.	Kálnai András
	1628.	Kálnai András
Rakaca.	1636.	Novay Mihály
Szendrő, Gerse ¹⁴² , Csehi ¹⁴³ , Galvács.	1576.	Tamás
Szalonna, Meszes, Martonyi.	1584.	Ego György
Gerse, Csehi, Szalonna, Meszes, Martonyi.	1586.	Földeáki György

¹³⁸ Elképzelhető, hogy azonos az ezen az éven és előző években szereplő Kecskeméti Jánossal.

¹³⁹ Szirákon 1623-ban prédikátor.

¹⁴⁰ Ugyanebben az évben az egyházlátogatás szerint is ő a prédikátor. *Dienes* 2001. 186.

¹⁴¹ Ma Tiszaújváros része.

¹⁴² Az egykori Szendrő része volt, lényegében egy utcájának a neve.

¹⁴³ A 17. században elpusztult település Szendrő mellett. Temploma nem volt. Területe ma Szendrő része.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Csehi, Szalonna, Meszes, Martonyi.	1587.	Tiszavarsányi Balázs
Szalonna, Meszes, Martonyi.	1588.	Varsányi Balázs
	1599.	Szegedi Tamás
	1602.	Foktőy Máté ¹⁴⁴
Szentjakab, Debréte, Viszló, Kiskovácsi.	1576.	Jakab
Debréte, Viszló.	1584.	Feir Mátyás
Debréte, Viszló, Szend.	1586.	Balogdi Menyhért
Debréte, Viszló, Rakaca.	1587.	Balogdi Menyhért
Debréte, Viszló.	1594.	Eperjesi János
Debréte, Viszló, Szend.	1595.	Eperjesi János
	1599.	Czeczei János
Debréte.	1602.	Kassai Miklós
Debréte.	1605.	Kassai Miklós
Debréte.	1606.	Kassai Miklós
Debréte.	1608.	Kassai Miklós
	1610.	Kassai Miklós
	1612.	Kassai Miklós
Debréte.	1613.	Kassai Miklós
Debréte.	1614.	Kassai Miklós
Debréte.	1620.	Figedi István
	1621.	Figedi István
Debréte.	1622.	Figedi István
Debréte.	1623.	Figedi István
Debréte.	1624.	Figedi István
Debréte.	1625.	Figedi István
Debréte.	1626.	Figedi István
Debréte.	1627.	Figedi István
Debréte.	1628.	Figedi István
Debréte.	1629.	Figedi István
Debréte.	1636.	Dobraviczai Ferenc
Debréte.	1637.	Dobraviczai Ferenc
Debréte.	1645.	Szentty András
Szentpéter¹⁴⁵	1576.	Zentpeteri Bálint
	1577.	Zentpeteri Bálint
Szolga ¹⁴⁶ .	1578.	Sajószentpéteri Bálint
Szolga.	1579.	Tolnai Vince ¹⁴⁷
Szolga, Kisfalud pusztá ¹⁴⁸ .	1580.	Tolnai Vince
	1581.	Tolnai Vince

¹⁴⁴ Az 1601-es egyházlátogatás szerint ő a lelkész. *Dienes* 2001, 146.

¹⁴⁵ Ma Sajószentpéter.

¹⁴⁶ A 17. században pusztává lett település, Sajószentpéter és Sajóecseg között. Területe ma Sajóecseghez tartozik.

¹⁴⁷ 1593-ban borsodi esperes lett. *Zoványi* 168. Az egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint 1596–1600 között ő a lelkész. *Dienes* 2001, 157.

¹⁴⁸ Sajószentpéter nyugati részén feküdt, a 17. században elpusztult település.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
	1582.	Tolnai Vince
	1583.	Tolnai Vince
	1597.	Tolnai Vince
	1598.	Tolnai Vince
Szolga	1599.	Tolnai Vince
	1601.	Kövesdi János
Berente, Kápolna.	1605.	Kövesdi János
Szolga, Berente.	1606.	Mezőkövesdi János ¹⁴⁹
	1608.	Kövesdi János
	1610.	Kövesdi János
Berente, Kápolna, Radistyán, Parasznya.	1611.	Kövesdi János, Thuri János
Berente.	1612.	Kövesdi János
	1613.	Szegedi Benedek
	1620.	Szegedi Benedek
	1621.	Szegedi Benedek
	1622.	Szegedi P. Benedek
	1623.	Szegedi Benedek
	1624.	Szegedi Benedek
	1625.	Szegedi P. Benedek
	1626.	Szegedi Nagy Benedek
	1627.	Szegedi Benedek
	1648.	Kaposi István
Szilvás ¹⁵⁰	1576.	Alattyány Mihály ¹⁵¹
	1578.	Noszvay László
	1579.	Noszvay László
Visnyó.	1582.	Letenyei Péter
Szirák ¹⁵² , Finke.	1588.	Alattyány Mózes
Finke.	1611.	Egri Boldizsár
Finke.	1620.	Alsóvadászi János
Finke, Hangács, Sáp.	1620.	Etsedi János
Finke.	1622.	Keczkei János
Finke.	1623.	Teleczki Jakab
Finke.	1652.	Szikszai Mihály
Szirma.	1598.	Kövesdi János
Szőged	1580.	Buczay István
	1620.	Keresztesi István
	1621.	Keresztesi István
	1629.	Rozgonyi János
	1629.	Kazinczi András

¹⁴⁹ Kövesdi János nevét így is használta.

¹⁵⁰ Ma Szilvásvárad.

¹⁵¹ 1577–1583 között Varbón, 1597-ben Dédesen, 1598–1599 között Kazincon prédikátor.

¹⁵² Ma Borsodszirák.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
	1623.	Alsóvadászi János
Szuha, Dövény.	1627.	Felföldi János
Szuhogy, Telekes.	1598.	Biki Benedek
Telekes.	1599.	Biki Benedek
Tard	1576	Fekete Tamás
	1576.	Dereckey Márton
	1582.	Gyöngyösi Vince
Daróc ¹⁵³ .	1583.	Gyöngyösi Vince
Tardona, Tapolcsány, Mályinka, Nekézseny.	1622.	Czierepi Benedek
Tarján	1605.	Szentmargitai János ¹⁵⁴
Keszi	1621.	Jakab pap
Keszi.	1622.	Leopolitanus? Jakab
Tokaj, Mályi.	1620.	Tizszaszalóki Mátyás
Vadna	1578.	Futaky Ambrus
	1597.	Miskolci Oszvald ¹⁵⁵
	1600.	Miskolci István
	1605.	Gönczi Pál
	1606.	Miskolci Péter
Barca.	1610.	Miskolci P. Mátyás ¹⁵⁶
Barca.	1611.	Miskolci P. Mátyás
	1612.	Miskolci Mátyás
Barca.	1613.	Miskolci Mátyás
	1620.	Vizi Tamás
Nagybarca.	1621.	Pathoni Tamás
Barca.	1622.	Aszalay Lukács
Barca, Bánfalva.	1623.	Aszalay Lukács
Barca, Velezd.	1625.	Rudabányai Mátyás
Barca.	1626.	Miskolci P. Mátyás
Vadna.	1627.	Miskolci Mátyás
Vadna.	1652.	Szendrői Márton
Vámos¹⁵⁷.	1576.	Petneházi János
	1576.	Zikzai Demeter
Pálfalva.	1578.	Petneházi János
Pálfalva.	1579.	Petneházi János

¹⁵³ Ma Tibolddaróc.

¹⁵⁴ Az egyházlátogatás szerint 1598-ban is ő volt a lelkész. *Dienes* 2001, 131.

¹⁵⁵ Az 1597-es egyházlátogatás szerint is ő a lelkész. *Dienes* 2001, 91.

¹⁵⁶ Miskolci Mátyás és Miskolci P. Mátyás neve bizonyosan ugyanazt a személyt takarja!

¹⁵⁷ Ma Sajóvámos.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Pálfalva, Felsőzsolca, Arnót.	1582.	Lévai János
Pálfalva, Arnót.	1583.	Lévai János
	1610.	Tarczaly József
	1626.	Munkáchi Mátyás
Varbó.	1576.	Törtely Gergely
	1577.	Alattyány Mihály
Radistyán, Parasznya.	1579.	Alattyány Mihály
Radistyán, Parasznya.	1580.	Alattyány Mihály
Radistyán, Parasznya.	1581.	Alattyány Mihály
Radistyán, Parasznya.	1582.	Alattyány Mihály
Radistyán, Parasznya.	1583.	Eöri István
Radistyán, Parasznya,	1583.	Alattyány Mihály
Parasznya, Ludna¹⁵⁸, Kondó.	1594.	Gyaluy Gergely¹⁵⁹
Kondó.	1596.	Gyaluy Gergely
Parasznya, Ludna, Kondó.	1597.	Siklósi L. Mihály
Parasznya.	1598.	Siklósi L. Mihály
Parasznya, Ludna.	1599.	Siklósi Mihály
	1601.	Siklósi L. Mihály
Radistyán, Parasznya, Ludna, Kondó.	1608.	Siklósi L. Mihály
Parasznya, Ludna, Kondó.	1612.	Tarczali János
Parasznya, Ludna.	1621.	Fegyverneki János
Parasznya, Ludna.	1622.	Makray Pál
Radistyán, Parasznya, Ludna.	1623.	Makray Pál
Radistyán, Parasznya, Ludna, Kondó.	1624.	Makray Pál
Radistyán, Parasznya, Ludna.	1625.	Makrai Pál
Parasznya, Ludna.	1626.	Makrai Pál
Radistyán, Parasznya, Ludna, Kondó.	1627.	Makrai Pál
	1636.	Posta János
	1638.	Makai Mihály
Parasznya, Ludna.	1640.	Makay Mihály
	1647.	Halászi Posta Gergely
Vámos	1597.	Beregszászi Pál
	1598.	Beregszászi Pál
	1599.	Beregszászi Pál
	1606.	Kövesdi Márton
Sajópálfala.	1606.	Jászai Antal
Sajópálfala.	1608.	Jászai Antal
	1611.	Szikszay János
	1612.	Szikszay János
	1613.	Szikszay János

¹⁵⁸ A 17. században elpusztult település Kondó területén. Egyháza nem volt.

¹⁵⁹ Az 1596 körül készült egyházlátogatás szerint Gergely nevű lelkésze van Varbónak.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
	1620.	Maklári Demeter
	1621.	Bényi István
	1622.	Bényei István
Sajópálfala.	1623.	Bényei István
	1625.	Mordí Lukács
	1626.	Aranyosi Mihály
	1627.	Aranyosi Mihály
	1648.	Szentpéteri János
Várkony ¹⁶⁰ , Sáta, Adafalva.	1606.	Patay Imre
Ózd, Sáta, Adafalva	1608.	Patay Imre
Sajónémeti, Ózd, Center ¹⁶¹	1610.	Tiheméri Imre
	1623.	Dossay János
Ózd, Bolyok, Adafalva.	1625.	Dossay János
Velezd	1596.	Rimaszombati Ambrus
	1597.	Rimaszombati Ambrus
	1599.	Miskolci István
	1606.	Thury P. János
	1608.	Selley Ferenc
	1612.	Turi János
	1620.	Beörney János
	1620.	Breznóbányai András ¹⁶²
	1621.	Rudabányai P. Mátyás
Dubicsány.	1622.	Rudabányai Mátyás
Dubicsány.	1623.	Miskolci Mátyás
	1623.	Egri Miklós
	1625.	Miskolci P. Mátyás
Barca.	1625.	Rudabányai Mátyás
	1626.	Jánosi K. Gergely
	1627.	Jánosi K. Gergely
Visnyó, Szilvás.	1605.	Forray János
Szilvás.	1608.	Rimaszombati Miklós
Szilvás.	1611.	Domonkos Miklós
Szilvás.	1612.	Rimaszombati Miklós
Szilvás.	1613.	Rimaszombati Miklós
	1619.	Sellei Bálint

¹⁶⁰ Ma Sajóvárkony.

¹⁶¹ Ma Ózd része.

¹⁶² 1619-es egyházlátogatás szerint szintén ő a lelkész. *Dienes* 2001, 92.

Az anyaegyház és leányegyházak neve	A prédikátor szolgálati éve	A prédikátor neve
Szilvás.	1620.	Sellei Ferenc
Szilvás	1621.	Gyöngyösi János
Szilvás, Silaka ¹⁶³ , Balaton, Csernej, Szentmárton.	1622.	Gyöngyösi János
Visnyó, Szilvás.	1623.	Gyöngyösi János
Visnyó, Szilvás.	1623.	Keresztúri Mátyás
Visnyó, Szilvás.	1625.	Gyöngyösi János
Visnyó	1626.	Szentmártoni Orbán
Visnyó, Szilvás.	1627.	Kelicin Orbán
Viszló.	1626.	Szozani János
Zilfz, Lak, mindkét Damak¹⁶⁴.	1585.	Kecskeméti Gyula
	1620.	Nagyszőlösi János
Zubogy, Kelecsény.	1602.	Szentmiklósi János
Kelecsény	1611.	Aszalaf Lukács
Kelecsény	1624.	Vadászi Márton

IRODALOM

Bán Péter

1989 Magyar történelmi fogalomtár, Budapest

Borovszky Samu

1909 Borsod vármegye monográfiája, Miskolc

Dienes Dénes

2001 Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16–17. század, Budapest

Györffy György

1963 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I. kötet, Budapest

Román Ernő

1926 Az Alsóborsodi s az ősrégi Borsod-Gömör-Kishonti egyházmegye története, Miskolc

Soós Imre

1985 Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése, Budapest

Zoványi Jenő

1977 A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig, Budapest

1977 Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, Budapest

B.-A.-Z. M. Lt. XXXII.-7.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Mikrofilmgyűjtemény. (A tizedösszeírások adatait a Magyar Országos Levéltár E szekciójának 158. állagáról készült mikrofilmmásolatairól közöljük.)

¹⁶³ Szilakszó puszta.

¹⁶⁴ Damak egykor Kis- és Nagydamakra oszlott.

HEGYALJAI BORMITOLÓGIA ÉS AZ ÚJLATIN IRODALOM

JÁNOS ISTVÁN

A népi és magyar irodalmi hagyományok mellett meglehetősen kevés hely jutott Tokaj-Hegyalja bormitológiájának vizsgálatában annak a neolatin irodalomnak, mely mégiscsak előkészítette és megalapozta a későbbi kultuszok egyik-másik fejezetét, s a latin és magyar nyelvű iskolai színjátszás mellett a népi baksus-hagyományok egyik közvetett elindítója lehetett.¹ A tudós humanista poézisvizsgálata annál is inkább indokolt, mivel nem csupán megelőzte időben a magyart, hanem azért is, mivel a világ felé egyedül ez a fajta irodalom tudott Magyarországról közvetíteni egészen a 18. század végéig, s közvetített is becsülettel, jó hírért keltvén Magyarország természeti kincseinek, földjének, népének – és borának.² Ebből a tudós, s olykor programadó szándékkal is megnyilatkozó literatúrából ragadunk ki néhány markáns jellegzetességet, inkább a kérdéskör illusztrálásának szándékával, mintsem a teljességre való törekvés igényével. Csupán jelezzük, hogy a tokaj-hegyaljai vonatkozású, bormitológiai témájú latin művek száma jóval nagyobb az itt idézeteknél, s jelentős részük még ráadásul feldolgozatlan is.

Hegyalja és a tokaji bor mítosza a 16. század második felétől lassan terebélyesedik ki a humanista irodalomban. Oláh Miklós monográfiája a *Hungaria*, melyben tulajdonképpen a Mátyás-korabeli virtuális Magyarországot szembeesíti Mohács örökségével, még a szerémségi borokat tartja a legjobbaknak, bár elismeri, hogy „*a hegyek körül Tarcal, Füzér, Újhely, Sárospatak, Boldogkő. Szántó, Liszka mezővárosok mind kiváló bortermő hely.*”³ Ha nem is mond dicshimnusz Oláh Miklós a hegyaljai borról, mindezenre elismeri erőseit.

A tokaji világhírnevét – ha hinni lehet egy legendának – a tridenti zsinat hozta meg. A Szirmay Antal által is előadott történet szerint⁴ Draskovics György 1562-ben a tridenti zsinaton egy ebéd alkalmával tállyai borral kínálta IV. Pius pápát, aki elragadtatásban így kiáltott fel: „*...patrem sanctum talia vina decent!*” A lefordíthatatlan kettős jelentésű szójátékot (*A pápához ilyen borok illenek – A pápához tállyai borok illenek*) a jeles humanista, Bocatius János örökítete meg egyik epigrammájában,⁵ sőt még egy

¹ János István: *Bacchus és az iskoladráma Hegyalján*. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLI. Miskolc, 2002. 437–446. A kérdéskörre vonatkozó fontosabb szakirodalmat l. ott.

² Ezért is sajnálatos, hogy a legutóbb megjelent reprezentatív antológiából (Tokaji a magyar irodalomban, Miskolc, 2002.) az egy Anonymust leszámítva teljesen kimaradt a magyarországi újlatin irodalom.

³ Oláh Miklós: *Hungaria* 11. fejezet. Németh Béla ford.

⁴ *Notitia topographica politica Comitatus Zempleniensis*. Buda, 1803.

⁵ *De quodam Papa bibente vinum ex Tallya, oppido Hungariae*.

Gratulor ergo mihi, Papa dicit, talia nobis

Vina: patrem sanctum talia vina decent.

Johannes Bocatius: *Opera quae exstant omnia. I. Edidit Franciscus Csonka*. Bp. 1990. 244.

⁵ *De alio quodam papa, accipiente dono vinum ex Szánto, Ungarico oppido. I. m.244.*

Gratulor ergo mihi, Papa dicit, talia nobis

Vina: patrem sanctum talia vina decent.

Johannes Bocatius: *Opera quae exstant omnia. I. Edidit Franciscus Csonka*. Bp. 1990. 244.

szántói bort kortyolgotó pópát is számon tart a jeles humanista költő.⁶ Bocatius azonban nem elégszik meg ennyivel, a latin szójátékok mentén Magyarország *fertilitas*-eszménye körvonalazódik, azé a *termékenység-képzete*, mely itt éppen Tállya mezővárosban sűrűsödik egyetlen Hungaria-szimbólummá: miközben azt fejtegeti Bocatius, hogy „*van egy hely: magyarul Talia (Tállya) a neve, innét hozza Bacchus italát az olasz föld, a pápához méltó édes ajándékot*”, nem csupán egy jövőendő bormitológia kereteit teremti meg, de sejteti Magyarország *virtuális* jövőjét is, melynek jelképes záloga éppen a hegyaljai Bacchus adománya. Egy másik epigrammájában „...*szentnek*⁷ *Szántó adott szent adományokat*”, melyeknek élvezetére imígyen biztat az epigramma szellemes – s nem a szántói boron csattanó – klauzulája: „*Szent atya, idd a bort, lehet, hiszen szent, de vigyázz: meg ne tántorodj tőle, te a bort is szentül igyad.*” Túl az ironizáló felhangon Bocatius mellét kétségkívül feszíti a pannon büszkeség, lelkében pedig nem csüggedés vert tanyát, hanem töretlen, optimista jövőtudat, Magyarország *termékenységével* győzi le az ártó hatalmakat. Bocatius nagyívű költeménye, az *Óda Magyarország termékenységéről* már a jövőendő aranykort idézi, s eme *aetas aurea* centrumában pedig Bacchus és a köréje font termékenységi képzetkör áll: Bacchus Magyarországon telepedik meg, mint a boldog jövőendő biztosítéka:

*Pannon hazánknak földje csodálatos,
Dús táj, javakkal boldog öled tele,
S mindazt, mit ember megkívánhat,
Jó anyaként megadod te bőven*

*S mint zengjelek most téged, atyánk, dicső
Bacchus, ki máshol, más helyen így sosem
Vígadsz, s ki jó tréfáknak oly nagy
Mestere vagy s a vidám ivásnak?*

*Bacchust övének véli a krétai,
S éppúgy a hiszán, s vélik a római
Vitáz s a germán, ám hiába:
Itt lakik ő, a magyar hazában!*

(Muraközy Gyula fordítása)

Kétségkívül, a kassai polgár jövőt építő álmai ezek, s talán az sem lehet véletlen, hogy az időben előre haladván ennek a Bocatiusnál még csak körvonaláiban létező bormitológiának a folytatását éppen Kassa és más felvidéki városok szellemi életéhez köthetjük. Csakhogy mintegy száz év múltán már a jezsuiták tollán formálódik tovább Magyarország és a szűkebb territórium, Hegyalja átmitologizált históriája. Csiba István nagyszombati jezsuita professzor tudós értekezése (*Dissertatio historico-physica de Montibus Hungariae* Nagyszombat, 1714)⁸ fordul először természettudományos és történeti alaposággal Magyarország bortermő régiói, így Tokaj-Hegyalja felé, s felveti

⁶ *De aljio quodam Papa, accipiente dono vinum ex Szánto, Ungarico oppido.* Id. kiad. 244.

⁷ *Ti. a szentatyának*

⁸ L. Szörényi László: A tokaji bor dicsérete a humanista illetve a jezsuita neolatin irodalomban. In: Tokaj a világirodalomban. Szerk. Sturm László. Miskolc, 2000. 19.

többek közt azt a kérdést, hogy a régebbi korokban miért nincs a tokaji bornak méltó laudatioja? Válasza ma is helytálló történeti argumentum, mely szerint a hegyaljai borokat csak Nándorfehérvár eleste és az egész Szerémség – mely a régi Magyarország fő bortermő területe volt – török kézre kerülése után kezdték becsülni, s ekkor kezdték fellendíteni a hegyaljai szőlőművelést. Innen nézve érthető, hogy Bocatius János miért szentel olyan kitüntetett figyelmet a hegyaljai boroknak: számára már ez a régió volt Magyarország fő bortermő területe!

A 18. század tudós latin poézisének egyik epikus iránya Ovidius *Metamorphoses* (*Átváltozások*) című művének nyomdokán haladva az átváltozás-irodalom egy sajátos magyarországi műfaját hozza létre. Megteremtője a szintén nagyszombati jezsuita tanár, az osztrák Schez Péter, aki *Metamorphoses Hungariae* (*Magyarország átváltozása*) c. eposzával valóságos iskolát teremtett.⁹ Eposzában bőségesen él a *fertilitas*-eszmény és a Bacchus-mitológia kínálta lehetőségekkel: Hungaria oly termékeny, hogy az istenek, Pallas, Flora, Ceres, Bacchus régi székhelyüket otthagyják és gyorsan magyar földre települnek. Egyéni mítoszteremtéssel beszéli el a tokaji nektár kialakulásának történetét. A szolgáló, amint éppen úrnői után vitte az italul szolgáló folyékony aranyat, Tokaj hegyén, ahol akkor még nem termett szőlő, megcsúszott, és a kiömlött folyékony aranyat a föld beitta. Azóta a földkerekség legjobb szőlője terem Tokajban – Bacchus nagyobb dicsőségére.¹⁰

Szintén az antik mitológiát telepíti magyar környezetbe néhány évvel később Schendl Frigyes 1720-ban Nagyszombatban megjelent művében (*Sedes Deorum, seu Hungaria rerum omnium copia affluens*). Magyarország az egyetlen hely, ahol az összes isten együtt élhet, s mindenki megkaphatja a maga jussát a természeti bőségből. Így Bacchus is átteheti székhelyét Tokajba, ahol arany vesszőket gondoz, s olyan jó bor terem, hogy a híres falernusi is elbújhat mögötte.

Schez és Schendl mellett a Hungaria-metamorfózis harmadik jeles képviselője Marotti Imre kassai jezsuita, aki 1728-ban megjelent posthumus művében szakít a hősi tematikával, s arra vállalkozik csupán, hogy Magyarország legjobb borvidékeit énekelje meg.¹¹ Talán ez a legteljesebb tokaj-hegyaljai bormitológia, mely szellemesen transzponálja az ovidiusi költői hagyományt Tokaj és vidékére. Jellemző és szellemes részlete a műnek Bacchus mesterkedése, hogy Tokaj-Hegyalját a világ legkiválóbb bortermő vidékévé változtassa. Bacchus elkéri nővérétől, Cerestől Szántót, de a többi vidékre is szemet vet. Meg kell nyernie a szőlőtermelés ügyének a vidék öreg birtokosát, Tokainust és feleségét, Zempliniát. Bacchus, mivel a két öreg vonakodik kötélnek állni, cselhez folyamodik: borrá változtatja a források vizét, melytől aztán lányaik Tallya, Mada, Tolcsva és Liszka, valamint fiaik, Zombor, Tarcál és Keresztúr lerészegednek. Az öreg Tokaj hegyé változik, Zempliniából pedig föld lesz. Majd Bacchus sorra átváltoztatja Tokainus fiait: Tarcalból kiváló bort adó hegy lesz, a többiből pedig különb-különb féle borokat termő mezővárosok.¹² Bacchus diadala a földi lakók felett beteljesedett, s most már csupán az égben kell elfogadtatnia a tokaji nektárt. Menten be is mutatja új szerzeményét Juppiternek, aki még a olümposzi nektárnál is jobbnak ítéli a tokaji bort:

⁹ Szörényi László: Hunok és jezsuiták. Bp. 1993. 69–82.

¹⁰ I. m. 170.

¹¹ I. m. 87–93.

¹² I. m. 91.

*Mind lakomáznak, ürülnek az urnák, már fogy a nektár,
Ekkor hozza elő Bacchus a meglepetést.
Istenek atyja alig érinti a nyelve hegyével,
Máris szól a parancs: töltsd tele jól poharam!*

(Csonka Ferenc fordítása)¹³

Jupiter ezután megáldja a magyar földet, és megparancsolja, váljon ott minden arannyá, a tokaji bort pedig az isteni nektár helyébe tette. Marotti szellemes, sőt, helyenként humoros bormitológiája játékos újrafogalmazása és átértelmezése azoknak a nagyívű epikus és elégikus kísérleteknek, melyek elődei tollán formálódva már-már azt az illúziót sugallták, hogy ez a tematika egy több évszázada tartó töretlen költői tradíció folytatása. „A tokaji bor és a nektár azonosítása tehát egy olyan költői szimbólumrendszeren belül történt meg, amely Ovidius és jezsuita kommentátorai révén azonosította a görög-római mitológia minden felhasználható elemét a magyar földrajz és történelem elemeivel. A XVIII. század végére ez már olyan magától értetődővé vált, mintha valódi, a humanizmus fénykorából származó toposz lett volna.” – summázza a lényegét Szörényi László.¹⁴

A tokaji bor szinte parttalannak tűnő irodalmában szerényen, de igen sokatmondóan rejtőzik Timon Sámuel¹⁵ jezsuita tanár epigrammaciklusa, mely egyik alapvető művének versbetétként látott napvilágot Kassán 1735-ben. A *Tibisci Ungariae Fluvii Notio Vagique ex Parte*¹⁶ elsősorban földrajztudományi (és történeti) munka ugyan, ám a *literatura*-fogalmába a korszak még igencsak beleértette és alkalmazta a legkülönbébb szakdiszciplínák esetében is a *varietas*, azaz a változatosság elvének megfelelően a poesis felkínálta lehetőségeket. Így Timon is lírai eszközökkel oldja a tényközlés száraz modorát, ugyanakkor tagadhatatlanul a tokaji bor reklámját is képviseli, hiszen művének egyik bevallott célja, hogy Magyarország Tisza menti régiójának megismerésére vezérelje a remélt (külföldi) olvasót.¹⁷ A tokaji bor témája egyébként is alkalmasnak látszik Timon számára, hogy Magyarország régi eredetű, s Oláh Miklós óta elevenen tartott *fertilitas*-képzetét újraértelmezve a termékenység újkori letéteményeseként aposztrofálja azt a Hegyalját, mely a zord természeti adottságokat meghazudtolva a nektárnak lesz a

¹³ Uo.

¹⁴ Szörényi: A tokaji bor dicsérete a humanista, illetve a jezsuita neolatin irodalomban. I. m. 23.

¹⁵ Timon Sámuel (1675–1736) A Trencsén vármegyei Turnán született, előbb Nagyszombatban, majd Kassán volt teológiai professzor, közben megjárta számos jezsuita rendházat (1694–95 Pozsony, 1696. Szakolca, 1703–4 Eperjes, 1705–8, 1712–18. Nagyszombat, 1709. Judenburg, 1710. Buda, 1711. Bécs, 1719–24., 1728–36. Kassa, 1725–26. Kolozsvár, 1727. Ungvár). Történeti és országmisereti munkái számos kiadást értek meg.: 1. *Syllabus vocabulorum Grammaticae Emanuelis in ordine digressus*. Tyrnavia, 1702. 2. *Celebriorum Hungariae Urbium et Oppidorum Topographia. Pars secunda. Pannoniam novam complexa*. Tyrnavia, 1702. 3. *Dies peripateticus. Hoc est Philosophicus et Ambulatorius...* Tyrnavia, 1708. 4. *Corona Regni Hungariae...Carolo VI. Imperatore tempore impositi diademata, a Collegio Tyrnaviensi oblatam*. Tyrnavia, 1712. 5. *Synopsis novae chronologicae Regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae etc...* Pars I–II. ...Pars III. Tyrnavia, 1714, 1715. 6. *Purpura Pannonica, sive vitae et gestae S.R.E. cardinalium, qui aut in ditionibus sacrae coronae Hungaricae nati cum regibus Hungaricis Potiti fuerunt...* Tyrnavia, 1715. 7. *Imago antiquae Hungariae, representans terras adventus res gestas gentis hunnicae. enere strictim perscripta*. Cassovia, 1733. 8. *Imago novae Hungariae, representans regna, provincias, banatus et comitatus ditionis Hungaricae historico genere strictim perscripta*. Cassovia, 1734. (Függelékében közli Apor Péterrel folytatott levelezését.). 9. *Tibisci Ungariae fluvii notio, Vagique ex parte*. Cassovia, 1735.

¹⁶ Magyarország Tisza folyójának és részben a Vágnak leírása. Hasonmás kiadását gondozta és kísérő tanulmánnyal ellátta János István, Nyíregyháza, 1999.

¹⁷ János István: Timon Sámuel és a Tibisci Ungariae Fluvii Notio Vagique ex Parte. I. m.

szülőföldje. Márpedig – s erre tanít a görög mitológiai példázat – ahol Bacchus megtelepszik és kultusza virágzik, ott minden termékennyé válik, s boldoggá a nép maga is. Aligha csalódunk, ha ezt tartjuk Timon epigrammái – s főleg az első – legfőbb üzenetének. Ezért szentel külön fejezetet Timon Sámuel a Tisza menti régiók sorában kitüntetett helyet elfoglaló hegyaljai borvidéknek (XI), melyet nem csupán a legkiválóbb bortermő területnek tart, hanem lelkesült epigrammaciklusban mindjárt meg is énekel. Ez az epigrammaíró tudós humanista hajlam egyébként is igen érdekes színtöltja a kötetnek, s aligha kétséges, hogy Timon jelentős helyet foglal el a magyarországi késő barokk latin költészet történetében, még akkor is, ha csupán a száraz értekező prózastílus változatosabbá tételének érdekében alkalmazza a horatiusi *dulce et utile*, az édeset a hasznossal való vegyítésének elvét és gyakorlatát.

A tokaji borokról szóló huszonnyolc darabból álló epigrammafűzér valóságos bormitológia. Ilyet adott ki jóval nagyobb terjedelemben Timon fiatalon elhunyt kassai rendtársa, a fentebb említett Marotti Imre,¹⁸ aki nem kisebb célt tűzött maga elé, mint-hogy Magyarország legkiválóbb borvidékeit énekelje meg egy nagyszabású átváltozástörténet keretében, Ovidius nyomdokait követve. Marotti művében a tokaji borok mitikus históriája is terjedelmesen kifejtésre kerül, s figyelemre méltó az a törekvése, mely a klasszikus görög Bacchus-kultuszt próbálja Tokaj-Hegyalja vidékén meghonosítani, egyenkint aposztrofálva a régió jeles mezővárosait. Az ő nyomdokain halad tovább Timon Sámuel is, az epigramma tömörebb műfajába sűrítve és frappirozva a borvidék specialitásait.¹⁹ Timon *Tokaji borról írott közönséges epigrammája (De vino Tocaino commune epigramma)*²⁰ Bacchus Tokajba való megtelepedésével adja meg a nedű mitikus előtörténetét:

¹⁸ *Marotti Imre* műve (Metamorphoses Seu Natales Poetici Submontanarum Superioris Hungariae Urbium et Vincarum) Kassán jelent meg 1728-ban. L. Szörényi László: Hunok és Jezsuiták. Bp. 1993. 87–93.

¹⁹ *Timon*, i. m. 89–92. A teljes epigrammaciklus fordítását ls. János István: Timon Sámuel epigrammái a Tokaji borról. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2000/4. sz. 483–488.

²⁰ A költemény Szirmay Antal átköltésében:

*Körüljárta Bacchus az ő birodalmát,
Hogy hol találná meg a föld legjobb borát.
Végre is hát eljut Tokaj vidékére,
Hadd lássa, mit tesznek ott tiszteletére.*

*Hát amikor látja, csakhogy el nem ámul,
Hiszen Zemplén megye hideg helyre szorul,
S mindennek dacára csoda, ami terem,
Nem csoda, hogy Tokajt mégiscsak szeretem.*

*Elmegy Tarcalra a magas „Szarvas-hegyre”
Mily gyönyörrel néz le Tokaj vidékére,
Nemes bor terem itt, minőt más föld nem ad,
Majd megadja Tarcal, Tokaj, Tolcsva meg Mád.*

*Iddogálva Bacchus gyakran a pohárból,
Ily ítéletet hoz Tokaj jó boráról:
Champagnát gondoztam, Chioist meg szeretem,
De isteni székem csak Tokajba teszem.*

Pap Miklós: A tokaji. Bp. 1985. 222.

A TOKAJI BORRÓL

*Bacchus a föld kerekén amidőn épp körbetekintett,
Merre találná meg legjobb óborait,
Végre szemét híres tájára vetette Tokajnak,
S szent oltárainál látta az áldozatot.
Ámul, mert a vidék hideg északi pólus alatt áll,
Bőviben adja a föld mégis a jó borokat.
Szarvas hegy tetejéről körbetekinti a völgyet,
Mád mit is ád, s Tarcal, és mit a zombori föld.
Látja saját adományában dúskálni Hegyalját,
Szólt ily szavakat lelkesen ajkaival:
Champagnát s Chioszt gondoztam századokon át,
Trónusomat mégis, íme, Tokajba teszem!*

(János István fordítása)

A továbbiakban az egyes hegyaljai mezővárosok sorrendjében *név szerint* dicséri a tokaji, tarcali, zombori, mádi, tállyai, szántói, boldogkői, keresztúri, liszcai, olaszi, tolcsvai, pataki, bényei, újhelyi, ondi, szerencsi, monoki, hejcei, miskolci, szikszói, aszalói, gönci, kassai, németi borokat.²¹ Bár Timon meglehetősen tágan értelmezi a borvidéket (Boldogkő, Szikszó, Ond, Miskolc és Kassa nem Hegyalja részei), a mitológiai panoráma úgy lehet csak teljes, ha Bacchus az egész tájegységen uralkodik. A továbbiakban aztán fajtánként köszönti Bacchus ajándékait, melyek, mint mondja, inkább az ember lábát teszik próbára, mintsem a fejét,²² utalva a Tokajban is meghonosodott Bacchus-kultuszra, s arra a metamorfózisra, melyben az antik boristenből *pater Tokainus, tokaji atya* válik a hungarus hagyományban és népi mitológiában.²³ A Hegyalján mindmáig ápolt hagyomány központi alakja, *Baksus*, egy hordón ülő, huzárruhába öltöztetett figura, mely egyszerre utal az ünnepségre antik hagyományaira és magyar, nemzeti voltára. A Bacchus-ünnepek a 18. században, tehát éppen Timon Sámuel aktív működése idején kezdtek kialakulni Hegyalján, s eredetük minden valószínűség szerint a sárospataki kollégiumhoz kötődik, melynek jelentős szőlőbirtokai is voltak.²⁴ Gvadányi József mindenestre már erre a kialakult kultuszra hivatkozik verses levelében,²⁵ jellemző továbbá, hogy az újhelyi pálosoknál mutatták be 1765-ben azt a *Bacchus-drámát*, melyben maga Apollo irigyli el Bacchustól tokaji székhelyét.²⁶

²¹ 89–92.

²² Vinum hoc magis tentat pedes, quam caput. 89.

²³ Jelentős számban maradtak fenn a Hegyalján 18. századbeli népi Baksus (Bacchus) faragások ill. ábrázolások, melyeken szétvetett lábbal, hordón ülve ábrázolják a magyaros csizmába és dolmányba öltöztetett boristent. *Pap M.* i. m. 203–205.

²⁴ *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991. 410–413.

²⁵ *Jobb lett volna mened Sáros-patakára,*

Az egész világon híres Hegyallyára,

E vidéken vagyon Bakhus Hauptkvártélyá,

Tokaj Város az, melyben áll kastélja. (Balassa i. m. 410.)

²⁶ „...ha tudtam volna, hogy Bachus ily nagy élesztője az Elméknek, már régen Parnassus hegyéről, Tokai vagy Boglóscai hegyre vontam volna kilencz musaimmal sátoromat.” *Pálos iskoladrámák.* Szerk. Varga Imre, Bp. 1990. 118.

Jóllehet Timon átlagos költői vénával rendelkezik, ahol csak tudja, kiaknázza a lehetséges poétai allúziókat. Így pl. *A tállyai c.* epigrammája arra a legendaízü históriára utal, melynek révén Tállya bevonult a világtörténelembe, s melyről fentebb már szóltunk Bocatius János kapcsán. (Tridenti zsinathoz és tállyai borhoz fűződő történetet egyébként Zemplén régi monográfiusa, Szirmay Antal is előadta.)²⁷ Timont szójátékra csábítja Szerencs neve, melynek csupán egyetlen betű hiányzik a szerencséjéhez, sőt még poétikai áthallást is felfedezhetünk *Az ondi* című epigrammájában, mégpedig Horatius *Ars poeticajából*, aki az irodalmi alkotás egyik lényeges elemének tartotta az *édes* vegyítését a *hasznossal*.²⁸ Ebben az esetben (borról lévén szó) az *erős* jelző lép a horatiusi *hasznosság* helyébe. Timon borkatalógusa egyébként igen praktikus szempontokat is követ, az egyes mezővárosok borainak legjellemzőbb tulajdonságairól, értékéről tudósít, mint afféle borkalauz. Így pl. a Tokajban termelt borok közül csak a magas dűlőkben termeszteteket tartja jónak (*A tokaji*), a tarcali szőlőt korai érésüként említi (*A tarcali*), a zombori embert próbáló bor, míg a mádi édességéről híresül el, a tolcsvai fő erénye pedig az, hogy jól bírja a tengeri szállítást. Timon költői alaphangneme egyébként a szellemességre törekvő humor, mely – jóllehet, nem mindenkor ér célba – olykor a kritika szúrósabb tuskéit is tompítja (*A németi*), máskor pedig máig is megszívlelendő szentenciákat sulykol a borkedvelő elméjébe (*A hamis bor*), avagy tréfásan int a mértékletesség erényének gyakorlására. (*A torokhoz, Más*). A tokaji (hegyaljai) borok természetrajza olyan körképet sejtet, mely mögött nem csupán tudós borkarakterológia húzódik meg, hanem hétköznapi, megtapasztalt emberi minőségek is felsejlenek a latin retorika köntösében. A bor tükrözi a *genius loci*-t, s jellemzi – kimondatlanul is azt a népet, amely megtermelte, jellemző, hogy kinek és milyennek termelt. A bor több mint egyszerű ital – sejteti Timon: kultúra és civilizáció, a magyar föld *fertilitasanak* legfőbb biztosítéka, s a termékeny, prosperáló jövő záloga. S hogy nem csupán Hegyalján képviselték ezt az álláspontot, arra nézve mérvadó pl. Szőnyi Benjámín hódmezővásárhelyi prédikátor kéziratban maradt latin nyelvű költészete, melyben a tokaji borkultusz is terjedelmesen képviselve van.²⁹

A 18. századi neolatin irodalom szerteágazó Bacchus-mitológiát teremtett meg. A fent röviden ismertetett művek a kérdéskör legreprezentatívabb vonulatát jelentik, ám ezen túlmenően még olyan hatalmas, feltáratlan, részben nyomtatott, többségében azonban kéziratossal kell számolnunk, mely megtöltené egy kisebb monográfia kereteit. Jelen tanulmány ehhez a vállalkozáshoz kíván szerény adalékot nyújtani.

²⁷ *Notitia topographica politica Comitatus Zempleniensis*. Budaë, 1803.

²⁸ Horatius: *De arte poetica*. 343.: *Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci. – Oszatlan tetszést az arat, ami hasznosat, édest/jól elegyítve tanít.* (Muraközy Gyula ford.)

²⁹ Imre Mihály szíves közlése nyomán.

DIE WALLONISCHEN ERINNERUNGEN AN DIE TRAUBEN- UND WEINKULTUR IN NORDUNGARN

LÁSZLÓ VERES

Von einigen ungarischen Wörtern, die aus dem Alttürkischen stammen (bor, szőlő, szúr, seprű), kann man ableiten, dass unsere Vorfahren schon in den Jahrhunderten vor der Landnahme mit dieser Kultur bekannt waren.¹ Die sich am Ende des 19. Jahrhunderts im Karpaten-Becken niedergelassenen Ungarn haben lange die Produktionsmethoden und -geräte in der östlichen Weinkultur angewendet. Die alten, in Ungarn geschätzten Rebsorten wuchsen kraftvoll, deswegen brauchten sie einen langen Schnitt. In dem Anbau der Kletterrebe zeigt sich, dass die oberen Knospen fruchtbringend sind und deswegen brachten die daraus entwickelten Triebe Trauben. Diese Rebsorten bringen kontinuierlich Trauben hervor. Der Weinbauer musste höchstens die gewachsenen, aber überflüssigen Teile der Wickelranken abschneiden. Die Weinstockpflege war auch einfach: Für die Bearbeitung des Bodens um die Stöcke herum und die Unkrautbekämpfung benutzte man einen aus Holz hergestellten, mit Bandeisen versehenen Spaten. In der für die ungarischen Landnehmer typischen Trauben- und Weinkultur wurde die Lagerung in Weinkellern und Holzfässern nicht angewendet. Genauso kannten sie auch das Handwerk der Gefäßherstellung aus Daubenh Holz nicht.

Die Gründung des ungarischen Staates und der Kirche mit lateinischem Ritus ist mit dem Namen des König István verbunden, dessen Heiligsprechung im Jahre 1083 den Erfolg und die Anerkennung der Gründung zeigte. Die Beziehung zwischen dem christlichen Glauben und der Kirche mit der rituellen Rolle der Trauben und des Weines ist allbekannt. Durch diesen Einfluss haben sich Istvan I. und die Herrscher nach ihm ernsthaft angestrengt, die Qualitätsproduktion der westlichen Trauben- und Weinkultur zu entwickeln und zu verbreiten. Bei der Verwirklichung dieser Ziele spielten die nach Ungarn eingewanderten Wallonen und Deutschen eine besondere Rolle.

Die südlichen Hänge des Mátra- und Zemplén-Gebirges im nördlichen Teil Ungarns umfassen zwei sehr wichtige ungarische Weingebiete: die Weinregionen von Erlau (Eger) und Tokaj-Hegyalja. Bei der Einführung der westlichen Trauben- und Weinkultur konnte das eine wichtige Rolle spielende wallonische Erinnerungsmaterial der Weinbaukunst mit Hilfe von der Geschichtswissenschaft, Sprachwissenschaft, Volkskunde und zu einem kleinen Teil auch der Archäologie einbezogen werden.

Vom 11. bis zum 14. Jahrhundert haben sich Wallonen, Italiener und Deutsche in verschiedenen Perioden in der Umgebung von Erlau und Tokaj-Hegyalja niedergelassen. Die erste Siedlergruppe bestand wahrscheinlich aus französischen Wallonen und Italienern, die in den damaligen Quellen und Berichten Lateiner (latinus) genannt

¹ A szerző 2003. október 9-én Namurban (Belgium), a vallón–magyar kapcsolatok konferencián elhangzott előadása.

wurden, weil ihre Sprache das Neulatein war, das zur romanischen Sprachfamilie gehörte. Die Wallonen gaben zwei Siedlungen in der Region von Erlau (Kistálya und Nagytálya) und dem berühmten Marktflecken Tállya in der Region Tokaj-Hegyalja den Namen. Die Namen dieser Siedlungen führen auf das wallonische, altfranzösische Wort „taille“ zurück, das so viel wie Rodung bedeutet. Auf die Anwesenheit der Italiener weisen aber viel mehr Ortsnamen hin. Laut des heutigen Wissenstandes gab es damals, unter der Berücksichtigung, dass die Geschichtsschreibung dazu neigt, die zwei ethnischen Gruppen wie eine zu betrachten und dass im Mittelalter das Italienisch auch Wallonisch bedeutete, in den zwei nordungarischen Weingegenden 9 Siedlungen mit wallonischen Einwohnern.

Im Erlauer Tal fing die Niederlassung der Wallonen aus dem Bistum von Lüttich im 11. Jahrhundert an. Das Alter und die Bedeutung der Erlauer Wallonensiedlung können die Ausbreitung der alten Lütticher Gewohnheiten erklären, die den Bischof von Liedvin in der Reihe der großen Verstorbenen des Kapitels als Erlauer Oberpriester bewahrte. Laut der neuesten ungarischen Forschungen spielte die Stadt Andernach, die etwa 150 km von Lüttich entfernt liegt, in der Kontakterhaltung mit der Heimat der wallonischen Bevölkerung im Erlauer Tal eine zentrale Rolle. Nach Meinung einiger Forscher ist es nicht ausgeschlossen, dass der Name des Dorfes Andor, das neben den zwei bekannten wallonischen Siedlungen Kistálya und Nagytálya liegt, von Andernach stammt. Zwischen der Stadt und dem Karpaten-Becken, bzw. dem Erlauer-Tal hat die Wallfahrt unmittelbare Beziehungen geknüpft. Der Kreuzgang und die Wallfahrt betrafen Ungarn und sein Volk ab den ersten Jahrzehnten des christlichen ungarischen Staates. Vorher zogen Wallfahrer aus dem Heiligen Land öfters quer durch Ungarn. Später pilgerten sie per Dekretale von hier nach Rom. Nach dem Jahr 1300 verstärkte sich die Gewohnheit der Wallfahrt entscheidend, denn die örtlichen Oberpriester konnten schon Gnade wallten lassen und den Menschen Sündenerlass erteilen, die am Gnadenort erschienen. Dazu gehörte auch die nordwesteuropäische Stadt Aachen, die der damalige Sitz des Karoling-Reiches war. Dieser Sitz kann, was die kirchliche und weltliche Organisation betrifft, als das Modell des Heiligen Stephan betrachtet werden. Die Aachener Wallfahrt wurde in Ungarn von den wallonischen und deutschen Siedlern eingeführt, in dem sie den Brauch aus der Heimat mitbrachten. Nach Meinung der wallonischen Forscher gelangten die Aachener Wallfahrer zu solchen Wallfahrern, in deren Familien die Erinnerung an das Stammhaus erhalten blieb. In der Zeit der Aachener Wallfahrer gab es einen ständigen Kontakt zwischen der Stadt Andernach und den ungarischen Wallfahrern, weil die Stadt wichtig für die Unterkünfte war. Unter den Erinnerungsgegenständen dieser Besuche ist das gotische Kreuz, das so genannte „Ungarnkreuz“, in der Siedlung Liebfraukirchen erwähnenswert.

Die wallonischen Siedlungen in der Region Tokaj-Hegyalja sind anscheinend von späterem Ursprung als die des Erlauer Tales. Der Name der ursprünglich wallonischen Siedlung Olaszliszka oder Liszka-Olaszi wurde 1201 urkundlich erwähnt, die Erwähnung der Siedlung Bodrogolaszi oder Francaville stammt aus dem Jahr 1201. Die aus dem Jahr 1201 stammende Urkunde über Olaszliszka oder Liszka-Olaszi gibt uns Aufschluss darüber, dass König Imre solche Privilegien für die Bevölkerung bekräftigte, die die früheren Könige ihnen gegeben hatten. Demgemäß sind die Wallonen in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts in dieser Region erschienen. Neben ihren Privilegien erwähnt die Urkunde besonders, dass sie unter sich einen Richter wählen dürfen, der über sie Recht spricht. In bestimmten Situationen entschied der Palatin oder der König persönlich. Die Steuereinnahmen durften sie selbst benutzen, und im Bereich des

Erbrechts durften sie laut der eigenen, nationalen Gewohnheiten vorgehen. Weiter standen sie immer unter dem Schutz des Königs und deswegen durften ihnen der hohe und niedere Adel keinerlei Unrecht antun.

1241 verursachte der Einfall der Tatarenhorden riesige Zerstörungen in Ungarn. Anscheinend haben die wallonischen Siedlungen die Zerstörungen des Tatarenzuges überstanden, denn 1272 haben sie erneut Stephan V. um die Bekräftigung ihrer Privilegien gebeten. 1285 traten die Siedler László IV. an, um die von Stephan V. bekräftigten, alten Privilegien für gültig erklären zu lassen. Dies geschah auch. Die Zahl der wallonischen Bevölkerung nahm in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts auch zu. Dies wird dadurch bestätigt, dass die Einwohner von Olaszliszka und Bodrogolaszi die Siedlung Tállya gegründet haben, die erstmals in einer aus dem Jahr 1248 stammenden Urkunde erwähnt wird. Die Einwohner von Tállya waren die Kinder der wallonischen Einwohner von Olaszliszka und Bodrogolaszi. Sie gründeten die neue Siedlung Tállya, denn sie suchten für den Weinbau einen besseren Ort als in den erstgenannten Dörfern. Mit viel Fleiß bearbeiteten sie die südlichen Hänge der Berge: das Niederholz wurde entfernt und hier und da rodeten sie Wälder und ackerten an anderen Stellen Grasflächen auf. Tállya, die Siedlung mit dem wallonischen, altfranzösischen Namen, kam also durch das Ergebnis der zweiten Generation zustande.

Die wallonischen Siedlungen in Nordungarn sind in der Geschichte des 14. und 15. Jahrhunderts ganz in Vergessenheit geraten. Laut Quellen hat das mit den Trauben und dem Wein zu tun. Man befasste sich nicht mit ihnen, weil sich die Weinregion Sirmonien im südlichen Teil Ungarns in dieser Zeit mit den dortigen wallonischen und italienischen Siedlungen eine besondere Bedeutung verschaffte. Im hiesigen Weinbau ist die Rolle von Francavilla herauszuheben. Diese wallonische Siedlung wurde rund 1150 gegründet. Der slawische Name des sich neben der Stadt erhebenden Gebirge, „Fruska-Gora“, was „Frank-Gebirge“ bedeutet, zeigt noch immer die Abstammung der Einwohner.

Ab dem 16. Jahrhundert gewann das nordungarische Weinbaugebiet erneut an Bedeutung. Ein bedeutender Teil des Landes geriet damals unter die türkische Herrschaft, so dass auch die Weingegend von Sirmonien zugrunde ging. Gegen Ende des Jahrhunderts geriet die Stadt Erlau mit ihrer Umgebung auch unter die Türkenherrschaft und damit verschwand hier im Weinbau und in der Weinherstellung für immer die Rolle der Wallonen und der Deutschen, die sich zu den Wallonen angesiedelt hatten und sich an sie assimiliert hatten. Der Weinbau der Region Tokaj-Hegyalja kannte aber einen Aufschwung und diese von den Türken weniger gefährdete Region spielte in den nächsten Jahrhunderten eine hegemonische Rolle in Ungarns Weinversorgung und Wirtschaftsleben. Mit direkten und indirekten Beweisen kann man belegen, dass mit der Annäherung der türkischen Bedrohung die wallonischen oder die von den Wallonen abstammenden Weinbauer nach Tokaj-Hegyalja umsiedelten. Darauf weist die Erscheinung des „Furmints“, einer neuen, später ziemlich wichtig werdenden Rebsorte, und die Wiederbelebung des Gebrauchs des nur im Kreis der wallonischen Siedler bekannten und später weit verbreiteten Rebenmessers hin. Hier müssen wir aber merken, dass Tarcal der ungarische Name von Fruska-Gora oder Frank-Berg in Sirmonien ist und dass diese Namengebung außer im Süden nur in der Region Tokaj-Hegyalja stattfand. Bis zum 18. Jahrhundert wurde der Bergzug mit dem Namen „Tokajer Berg“ Tarcal genannt.

In der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts wurzelte man in Tokaj-Hegyalja eine neue Rebsorte an. Ihr Name ist „Furmint“. Nachdem der Furmint sich zur Hauptart

entwickelt hatte, wurde er gegen Ende des 19. Jahrhunderts auf 70% des Weingebietes angebaut. Aus dieser Rebsorte wird auch der weltberühmte Tokajer Aszú hergestellt. Die Abstammung des Furmint beschäftigt ab dem 18. Jahrhundert, aber auch heute noch, im außerordentlichen Maße die Ampelographen, Sprachforscher und Historiker. Von den wissenschaftsgeschichtlichen Darlegungen abgesehen kann ich nur nach den heutigen Kenntnissen zusammenfassen, mit der Betonung, dass viele Fragen auch heute noch nicht beantwortet sind. Die Ergebnisse sind nicht eindeutig. Heute wird allgemein angenommen, dass der Name „Furmint“ von dem lateinischen Wort „frumentum“ stammt. Nach Meinung einer der Forschergruppen stammt das Wort aus dem Norditalienischen, wo es ursprünglich „Weizentraube“ bedeutete oder besser gesagt, die Trauben hatten eine Farbe, die der Farbe des Weizens ähnelt. Dieser Denkansatz ist aber schwierig, denn aus dem norditalienischen Gebiet kann eine solche Rebsorte nicht nachgewiesen werden. Überzeugender und nachweisbarer scheint die zweite Behauptung, dass der Name von französisch-wallonischer Abstammung ist. Die Region in den nordfranzösischen Sprachgebieten, wo man eine Rebsorte mit dem Namen „forment“, „formentau“, „formente“ usw. findet, kann man mit der Region verbinden, aus der die nach Ungarn gezogenen Wallonen stammten. Nach Meinung der Ampelographen war Sirmonien das Zentrum der Ausbreitung des heutigen Mittel-Donau-Furmint. Aus den dortigen französisch-wallonischen Siedlungen gelangte er, zusammen mit dem Namenwechsel, nach Tokaj-Hegyalja. Auch indirekte Angaben weisen darauf hin. Unter ihnen gibt es solche geografische Namen, in denen das Wort Sirmonien vorkommt.

Ein zweites wichtiges Andenken aus dem französisch-wallonischen Weinbau ist das als typisch betrachtete Rebenmesser von Tokaj-Hegyalja. Mit diesem Werkzeug konnten drei verschiedene Arbeiten verrichtet werden. Mit dem geschärften, herausragenden, viereckigen Teil (balta) wurden die Weinstöcke gesäubert, mit der Spitze wurden die kleineren Nebenzweige abgeschnitten und die Haarwurzeln gesäubert, mit der scharfen Klinge wurden die größeren Äste beim Ansatz abgeschnitten. Die ältesten Exemplare dieses Typs kamen bei archäologischen Ausgrabungen in den Siedlungen aus dem 12. und 13. Jahrhundert zum Vorschein. Ihre Form hat sich in den darauf folgenden Jahrhunderten kaum geändert. Da man in der originalen ostungarischen Weinkultur die Ranken nicht schnitt, ist es deutlich, dass das Werkzeug ein Zubehör der Anbaumethode im Westen war, wo man schneidet. Somit ist dieses Werkzeug mit den Wallonen zu verbinden. Die Ethnografie bestätigt, dass die Wallonen von Tokaj-Hegyalja bei der Verbreitung des Rebenmessers mit drei Funktionen in Nord- und Westungarn eine Rolle spielten. Das Werkzeug wurde noch breiter eingesetzt, es fand eine Neueinführung statt, nachdem der Furmint in Tokaj-Hegyalja eingeführt worden war. Die vollständige Ausbreitung des Rebenmessers fand im 16. und 17. Jahrhundert erneut durch den französisch-wallonischen Einfluss statt.

Bis zum 16.–17. Jahrhundert war in Tokaj-Hegyalja der kurze oder lange Schnitt verbreitet. Dies bedeutet, dass die aus den Rebenstöcken sprießenden Reben auf 3-5 Augen zurück geschnitten wurden. Dieses Schneiden konnte nicht nur mit Rebenmessern, sondern auch mit anderen scharfen Werkzeugen erledigt werden. Die Verbreitung des Furmint verlangte eine ganz neue Schneidemethode, und zwar die so genannte „Kahler Kopf-Methode“. Das einzige brauchbare, praktische Werkzeug dabei war das von den Wallonen abstammende Rebenmesser. Das Prinzip der „Kahler Kopf-Methode“ war, dass die Ranken ganz Weinstock entfernt wurden, damit die Trauben so nah wie möglich am Boden waren. Die Luft kühlt sich nämlich vor der späten Weinlese

(am 28. Oktober) stark ab, aber die Sonne erwärmt den Boden in diesem Monat noch immer. Diese Wärme lässt die Trauben weiter reifen, sogar während der Nacht. Beim Ausbruch, dem Zusammenschrumpfen der Trauben, war diese Schneidemethode von ganz großer Bedeutung.

Wenn wir meinen kurzen Vortrag zusammenfassen, dann können wir folgendes feststellen:

In Nordungarn, in der Region von Erlau und in Tokaj-Hegyalja, ist die Einführung der westeuropäischen Art von Weinanbau und Weinkultur vom 11. bis zum 14. Jahrhundert den angesiedelten Wallonen zu verdanken. Die Wallonen verloren ab dem 15. Jahrhundert ihre ethnischen Eigenarten, assimilierten sich und gingen auf in der zu ihnen angesiedelten deutschen oder ungarischen Bevölkerung. Ab Ende des 16. Jahrhunderts wurden in Nordungarn die fast in Vergessenheit geratene Anbaumethoden durch die Umsiedlung der südungarischen, von den Wallonen abstammenden Weinbauer wieder dominant. Vor allem in Tokaj-Hegyalja erschien die originale französisch-wallonische Anbaumethode vermutlich in Verbindung mit der Verbreitung der Rebsorte Furmint. In den Baudenkmalern der westlichen Weinbaumethode sind die wallonischen Einflüsse überhaupt nicht nachweisbar und die Einführung und Entwicklung vom Handwerk der Gefäßherstellung geschah eher unter dem Einfluss der Deutschen.

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR ELSŐ VILÁGHÁBORÚRA VONATKOZÓ GYŰJTEMÉNYÉNEK ADATBÁZISA

SPÓNER PÉTER

A Herman Ottó Múzeum Történeti Osztályának gyűjteménycsoportjai számos, az első világháborúra vonatkozó emléket őriznek, melyek közül talán a leggazdagabb a Helytörténeti Adattár, a múzeum levéltári részlegében fellelhető anyag. A gyűjtemény kutatását napjainkban megkönnyíti, hogy az elmúlt években anyagának jelentős részéből számítógépes adatbázis készült. Jelen adatbázis¹ egyaránt tartalmazza a gyűjteményben fellelhető, a korszakból származó eredeti dokumentumokat, naplókat, levelezéseket és korabeli újságkivágásokat, illetve az azóta eltelt években készült ezen időszakra vonatkozó tanulmányokat és visszaemlékezéseket.

Az adatbázis elkészítése mellett célunk volt a gyűjtemény legértékesebb darabjainak részletes ismertetése is. E csoportba megítélésünk szerint az a három hadifogoly-, illetve harctéri napló tartozik, melyekből az első világháború keleti frontjának egy-egy szakaszát ismerhetjük meg a szemtanúk szemüvegén keresztül.

Hadifogoly- és harctéri naplók

A bemutatásra kerülő naplók tulajdonképpen két szerző munkái. Keresztessy Elemér naplójából az oroszországi hadifogság, illetve hadifogolyélet két, egymástól gyökeresen eltérő szakaszának mindennapjait ismerhetjük meg, míg Hury Ferenc naplójából a frontszolgálatos katona érzéseibe kapunk bepillantást a háború négy éve alatt.

A két szerző közül Keresztessy Elemér származásáról, családi hátteréről tudunk többet, tekintettel arra, hogy a Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattárában található tőle egy harmadik napló is, mely még gimnazista korában, a századfordulón íródott.² E napló alapján azt is megállapíthatjuk, hogy Keresztessy esetében, sok más hadifogolytársával ellentétben, a naplóírás nem korlátozódott a háború éveire, hanem már fiatal korától kezdve mindennapjainak a szerves része volt.

Keresztessy Elemér Miskolcon született 1891. november 27-én. Édesapja, Keresztessy Sándor a városi előjáróság tagja, magas rangú számvevőszéki tisztviselő, városi vámtiszt volt. Édesanyját Paraszkaik Annának hívták. A református vallású családnak hat gyermeke született és Miskolc belvárosában, a Horváth utca 17. szám alatt laktak. Keresztessy Elemér a Miskolci Református Főgimnáziumban végezte el közép-

¹ Az adatbázis elkészítéséhez a mintát a Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából című kötet szolgáltatta, mely anyagának jelentős része szintén a Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattárából származik. *Gulya*, 1999. 647.

² HOM.HTD. 74.25.1. (E naplót *Artim Krisztina*, a Miskolci Egyetem hallgatója 1999-ben szakdolgozat formájában dolgozta fel.)

iskolai tanulmányait, majd a vasútnál helyezkedett el. A világháborúban önkéntesként vett részt.³ Azt nem tudjuk pontosan, hogy mikor került ki a frontra, de valószínű, hogy már 1914-ben, de legkésőbb 1915 januárjának elején orosz hadifogságba került. Az elkövetkező hat évet, 1920. decemberi hazatéréséig különböző orosz hadifogolytáborokban töltötte.

Az adattárban található két napló tulajdonképpen Keresztessy Elemér hadifogsága első és utolsó hónapjainak eseményeit örökíti meg,⁴ ami egyben az oroszországi hadifogolyélet két egymástól gyökeresen eltérő szakaszát mutatja be.

Az első szakasz a cári Oroszország bukásáig tartott. E korszakban az orosz hatóságok a hadifoglyok számára igyekeztek viszonylag elfogadható körülményeket teremteni mind az ellátás, mind az elhelyezés szempontjából, ami természetesen ennek ellenére is nagy megpróbáltatást jelentett a hadifoglyok százezrei számára, különösen a távoli dél-oroszországi és szibériai légerekben.⁵ A fogságba esett magyarok számára kedvezőten volt a cári hadvezetés azon törekvése is, hogy a birodalom európai területein elsősorban a megbízhatóbb szláv, míg a távolabbi, mostohább időjárású területeken a más nemzetiségű, így a magyar hadifoglyokat helyezték el. Természetesen jelentős különbség volt a bánásmód tekintetében a legénységi és tiszti állományú hadifoglyok között is. A foglyok életét némiképp megkönnyítette, hogy elsősorban skandináv vöröskeresztes szervezeteken keresztül viszonylagos rendszerességgel levelezhettek és csomagok is eljuthattak hozzájuk.

E korszak tábori életének mindennapjaiba enged bepillantást Keresztessy első naplója. A napló⁶ 11x16 cm átmérőjű, 224 számozott oldalból áll és első oldalán a „*Naplójegyzeteim orosz hadifogságomból 1915. január 21-től kezdve*”, alatta pedig „*Nulla dies sine linea. Isten nevében*” olvasható.⁷ A naplóból 1915. január 21-től 1915. augusztus 11-ig ismerhetjük meg Keresztessy Elemér hadifogságának, illetve a zpasszkojei hadifogolytábornak az életét. A naplóból elsősorban a legénységi állományú hadifoglyok életébe kapunk bepillantást, aminél a tisztek életkörülményei lényegesen jobbak voltak, nagyobb mozgástérrel és szabadsággal rendelkeztek és ami a túlélés szempontjából a legfontosabb volt, nagyobb és jobb minőségű élelmiszer-ellátásban is részesültek. A hadifogolyélet nem bővelkedett izgalmas eseményekben, általában szürke, unalmas és szomorú hétköznapiak követték egymást. A monotonitást egy-egy, a foglyok által szervezett és előadott színházi előadás, sportesemények, például a legénység számára szervezett birkózóverseny törte meg. Jellemző a tisztek kiváltságaira, hogy ők saját sportklubbal és futballpályával is rendelkeztek. A soknemzetiségű táborban sokan a szabadidőt nyelvtanulásra, illetve az analfabéták írás-olvasás tanulásra használták fel. Keresztessy maga is egy 8-10 fős csoport számára németet oktatott.

A foglyok számára a legnagyobb veszélyt a járványok jelentették, melyek esélye különösen nagy volt a szélsőséges időjárású viszonyok között fekvő táborokban. A kolera, a tífusz és a vérhas sok áldozatot szedett a gyengén táplált táborlakók közül. A halál

³ *Környeyné G. E.*, 1985. 85.

⁴ Tekintettel arra, hogy Keresztessy már fiatal korában is vezetett naplót, valószínűsíthető, hogy a közelebbi években is feljegyezhetette a tábori élet eseményeit, ezek az írások azonban nem kerültek be a múzeum gyűjteményébe.

⁵ *Józsa A.*, 1970. 102.

⁶ *HOM.HTD.* 75.338.1.

⁷ A latin idézet jelentése: „*Nyugtával dicsekd a napot*”, és Keresztessy minden naplójának első oldalán olvasható.

jelenléte bármennyire is mindennappossá vált, komoly traumát okozott egy-egy bajtárs halála.

A világ és a hazai hátsorzági eseményekről meglehetősen tájékozottsággal ír Keresztessy, ami egyrészt köszönhető a folyamatosan érkező új hadifoglyoknak – akiknek megérkezése mindig fontos esemény volt a tábor életében –, másrészt az általa a táborban olvasott újságoknak,⁸ melyek valószínűleg a vöröskereszt segítségével kerültek be, bár erről nem tesz pontos említést.

Összességében a napló leírása alapján nehéz, de még elviselhető tábori életet ismerhetünk meg.

Jelentős változásokat hozott az oroszországi hadifoglyok életében a cári Oroszország bukása. Az új bolsevik hatalom elsődleges céljai között szerepelt az egykori cári birodalom fő tartópilléreinek a szétverése, többek között a cári hadsereg átalakítása. Ez egyúttal a hadifoglyokkal való bánásmódban is gyökeres változásokat eredményezett. Egyrészt kikerültek a katonai igazgatás fennhatósága alól, ami a gyakorlatban a központi ellátásuk teljes megszűnését eredményezte, e feladattal az új bolsevik hatalom egyáltalán nem törődött, másrészt a foglyokat egyszerűen szabadoknak nyilvánították. Azonban ez a gyakorlatban csak elméleti szabadságot jelentett az egyre inkább anarchiába süllyedő országban, tekintettel arra, hogy a helyi hatalom ezt a legtöbb esetben figyelmen kívül hagyta. Az európai területekről a magyar-szovjet hadifogolycsere-megállapodásnak köszönhetően 1918. folyamán a legtöbb magyar hadifogoly sikeresen hazatért, a távoli, szibériai lágerekből azonban az időközben kirobbanó polgárháború következtében ez már nem sikerült.⁹ Az itt rekedt hadifoglyok számára a következő két év teljes kiszolgáltatottságot és létbizonytalanságot hozott, a halálzási arány pedig minden addigi szintet felülmúlt.¹⁰ Ez alól csak azok a Vlagyivosztk környéki táborok jelentettek kivételt, melyek japán fennhatóság alá kerültek. A kelet-szibériai lágerekből csak 1920 második felében és 1921 tavaszán térhettek haza a magyar hadifoglyok.

Keresztessy Elemér második naplója a hazatérés utolsó szakaszát örökíti meg. A 22,5x16 cm átmérőjű, 93 számozott oldalas naplóból¹¹ hadifogsága utolsó három hónapjának eseményeit ismerhetjük meg. 1920. május 1-jén került a berezovkai táborba, de a behajózásra még további öt gyötrelmes hónapot kellett várni. Vlagyivosztkba Nikolszk érintésével október végén érkezett meg és 1800 társával együtt október 26-án indult el haza a „Meinam” azaz „Hableány” nevű, a francia Marseille-ből érkezett teher szállító fedélzetén. A 17 799 572 mérföldes utat 42 nap alatt tette meg a hajó. Útközben érintették Saigon, Szingapúr, Colombo, Port-Said kikötőit, míg december 15-én, szerdán a hajó befutott Trieszt kikötőjébe.¹² A következő heteket karanténban töltötték, ahol nem csak egészségügyi, hanem ideológiai szűrést is végeztek a magyar hatóságok. Keresztessy karácsonykor érkezett meg Budapestre, egy gyökeresen megváltozott, ismeretlen világba, melyről nagyon keveset tudott, ami egyaránt vonatkozott a megváltozott

⁸ Keresztessy által olvasott újságok: *Neueste Kurir (holland), Dalnyij Vosztk, Le Journal, Morning Post, Times, Wiener Allgemeine Zeitung, Neue Freie Presse, Daily Chronicle*. A táborba újság a szövetséges katonai látogatókon keresztül is bekerülhetett, így Keresztessy is említést tesz egy, a nemzetközi egyezmények alapján a táborba látogató amerikai tábornokról. *Környeyné G. E.* 1985. 87, 90.

⁹ A Távolszéli rekedt hadifoglyok helyzetéről, hazatérésük körülményeiről bővebben: *Spóner P.*, 2001.

¹⁰ Pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, de a Hadügyminisztérium iratai alapján a Kelet-Szibériában rekedt mintegy 150 ezer főnyi magyar hadifogoly közül csak mintegy 10 ezer térhetett haza. *Spóner P.*, 2001. 331.

¹¹ HOM.HTD. 76.329.1.

¹² HOM.HTD. 76.329.1.,2.o.

magyar valóságra és saját családi körülményeire. Tekintettel arra, hogy 1918. után a skandináv vöröskeresztes szervezetek nagyrészt beszüntették szibériai tevékenységüket, a hadifoglyok számára szinte lehetetlenné vált az otthoniakkal való kapcsolattartás. Így volt ez Keresztessy esetében is. A napló utolsó oldalainak sorai azt a sokkot örökítik meg, ami hat év kegyetlen hadifogolyélet után még itthon várta a hazatérőket. Keresztessy esetében ez a családi tragédiák egész sorát jelentette, aminek fájdalmát csak fokozta a karácsony közelsége. „December 25., szombat. Borongós, lucskos, sáros idő. Jól mondja Arany János Enyhülés c. költeményében: „Fájdalom a boldogságnak egyik alkatrésze..”. Igen, fájdalom nélkül nincs boldogság. Szomorú karácsony. Programom szerint első dolgom volt meglátogatni nagybátyám. Felmentem a lakására, azután lejöttem és előbb megnéztem a tábláját a kapu alatt, de nem láttam. Ez már gyanús volt nekem. Bementem a házmesterhez és megkérdeztem, hogy itt lakik-e a nagybátyám? A házmesternét már régebben ismertem, de ő előbb nem ismert meg, majd megismerttettem magamat. Kérdőösködtem az otthoni állapotok felől. Megtudtam a szomorú valót, melyet én már még édesapám halála után sejtettem a kapott levelekből. Édesanyám meghalt. Micsoda érzés fogott el, azt ki nem mondhatom. Majd felmentem nagybátyámhoz, itt is meglepetés várt. Egy öreg embert láttam magam előtt. Hová lett a nemrég pirosposztgás, jótartású férfi? Ahogy meglátott nagyon megörült. Majd elkezdtünk beszélgetni. Elbeszélte röviden családunk állapotát. Édesanyám csakugyan meghalt apám után hét hónapra. Nagybátyám nem engedte ezt nekem megírni. Azután, hogy a drágalelkű Erzsike néni is meghalt súlyos baleset következtében. Ennyi szomorú valóság karácsony szent ünnepén. Hol vagytok betlehemi angyalok? Nyújtsátok meg holtaknak édes pihenését és boldog feltámadását. Igazán mondhatom, hogy ez a karácsony volt életemben a legboldogabb és egyszersmind a legszomorúbb is. Édes Istenkém vess már véget a nagy szomorúságnak és fájdalomnak. Könyörülj meg édes Hazánkon és mindnyájunkon....”¹³

A harmadik napló Hury Ferenc háborús feljegyzéseit tartalmazza.¹⁴ Hury Ferenc családi és társadalmi háttéréről sokkal kevesebbet tudunk, mint Keresztessy Elemér esetében. Annyi bizonyos, hogy Keresztessyhez hasonlóan békeidőben a vasútnál dolgozott és már a háború első hónapjaiban bevonult a hadseregbe. Iskolai végzettségéről nem tesz említést a naplójában, írásából azonban arra következtethetünk, hogy az alsó fokú képzést legfeljebb néhány polgári iskolai osztállyal toldhatta meg.¹⁵ A háborúban előbb a vasútépítésnél dolgozott, később pedig mint távírász teljesített szolgálatot.

A napló a kissé hosszadalmas „Feljegyzések az örökkön-örökké emlékezetes 1914–1918. években lefolyt háborús időkben eltöltött időnk szomorú emlékének megörökítése céljából – Dióhéjban” címet kapta. A naplót alapvetően a józan ítéletalkotás, jó megfigyelőképesség és a tárgyilagosság jellemzi. Ezek a tulajdonságok segítették a naplórót abban, hogy feljegyzéseiben a frontélet sok olyan apró részletét bemutassa, melyek más típusú forrásokban csak ritkán találhatók meg. Jól érzékelhető, hogy a háború első napjaiban eluralkodó, a gyors győzelembe vetett hit hogyan alakult át a háború eseményeinek hatására. Végig jelen van a feljegyzésekben a tiltakozás a tisztek, különösen az osztrák tisztek legénységgel szemben alkalmazott bánásmódja ellen.¹⁶ A nyelvi nehézség is sok konfliktust okozott a magyar legénység és a német tisztek között.

¹³ HOM.HTD. 76.329.1., 91–93.

¹⁴ HOM.HTD. 75.338.1.

¹⁵ Környeyné G. E., 1985. 95.

¹⁶ Környeyné G. E., 1985. 96.

Szolgálati helye, a vasút különösen alkalmas volt arra, hogy különféle megfigyeléseket tegyen, így a háború szenvedéseit bemutató részletek mellett, sok békésebb frontkép és humoros eset is előfordul. A derús epizódok azonban ritka pillanatokat jelentettek a háborúban. A napló lapjain is túlnyomó részben a háború borzalmait, a csata utáni elhagyott lövészárkok, a sebesültekkel teli vonatokat, az elmenekült lakosság visszatérése a lerombolt otthonaikba jelennek meg.¹⁷

Összességében mind mondanivalójában, mind nyelvileg jól megformált, olvasható írás Hury Ferenc naplója, mely nagyszerűen tárja fel a háborúban részt vevő katonák és civilek viszonyát, az emberek és az események közötti kapcsolatokat és az első világháború hangulatát.

Adatbázis

Naplók, levelezések	
53.4580.1.	Hajós Kálmán háborús levelezése. (1914–1918)
59.69.1.	Tábori levelezőlapok az olasz frontról. 1918.
67.149.1.	1918-ból származó levél.
73.911.28.	Napló, Marjalaki-hagyaték. (1916–1938)
73.925.2.	Tábori levelek Héthy Dénesnek
73.925.2.1–30.	Első világháborús tábori levelek (1914–1918)
75.338.1.	Hury Ferenc naplója (1914–1918)
75.600.39.	Világháborús levelek és képek. (1914–1918)
75.600.39.	Első világháborús levelek és képek. (1914–1918)
76.1.10.	Sáray Ferenc százados harctéri naplója (1916–1917), töredékes, hiányos.
76.1.9.	Sáfrány Géza honvéd ezredes harctéri naplója (1916–1918)
76.1112.10.1–174.	Ortó Dániel (sajóvámosi parasztköltő) levelezőlapjai és levelei. 1916.
76.1112.11.1–99.	Ortó Dániel levelezőlapjai és levelei. 1917.
76.1112.12.1.–88.	Ortó Dániel levelezőlapjai és levelei. 1918.
76.329.1.	Keresztessy Elemér oroszországi hadifogolynaplója 1920-ból.
76.368.1.1–15.	Nagy János mezőcsáti lakos levelei. (1914–1917)
76.368.2.1–64.	Nagy János mezőcsáti lakos levelei. (1914–1918)
76.93.1.	Keresztessy Elemér oroszországi hadifogoly naplója 1915. jan. 21-től szept. 17-ig.
89.56.7.1–2.	Kéziratok levelek. 1917.
Nyomtatványok, brosúrák, kiadványok, röplapok, könyvek	
53.3147.1.	A rokkantak ügye. 1915.
53.3153.1.	Tudnivalók Miskolc thjf. Város polgári őrsége számára
53.3155.1.	A Moratórium negyedik rendelete (1914.)
53.3181.1.	Dr. Tarnay Gyula főispán jelentése az orosz betörés folytán elpusztult községek ügyében. 1916.
53.3193.1.	Szerényi Nándor: Európa csődje. 1917
53.3208.1.	Szerényi Nándor: Nemzetek vesznek, nemzetek lesznek. 1918.
53.4254.1.	Hadifém beváltási jegyzék. 1916.
53.4569.1.	Képes levelezőlapok. (17 db.)

¹⁷ Környeyné G. E., 1985. 96–97.

53.4569.1.	Háborús levelezőlapok. (1914–1918)
58.133.1.	Plakát Ferenc József halála alkalmából. 1916.
59.119.1.	„A Nemzethez” c. plakát. 1918.
67.288.1.	Buchinger Manó: A nagy esztendő. 1915. (Brosúra)
67.289.1.	Suhogó: Harc a tudományért. 1914. (Brosúra)
73.451.1.	„Földön, vízen, levegőben első a magyar katona” feliratú képeslap
73.470.1.	Tábori postai képeslapok. 1916
75.600.41.	Röplap az első világháborúból. 1916.
75.600.41.	Röplap 1916-ból
75.600.42.	Katonai zsebkönyv Rem Kálmán nevére. Nyomtatvány. 1917.
75.625.131.	„A forradalmi Oroszország.” 1918.
75.876.1.	Segély-jegyek a harctéren elesett miskolci katonák árváinak
76.1112.7.	„Wagenbuch” (Kocsikönyv) katonai gépkocsi számára. 1918.
76.1306.1.	A 65-ös Ludwig bakák emlékalbuma. Könyv.
76.141.1.1–3.	Gyászjelentések. (1914–1918)
76.457.1.	Élelmiszer igazolvány. 1915.
76.469.1.	A Hadisegélyező Hivatal bélyegfüzete hadiözvegyek és árvák számára. Bélyegfüzet. 1917.
76.476.1.1.	Olvasókönyv az irkutszki fogolytábor analfabéta tanfolyamának hallgatói számára. 1915.
76.476.1.4.	Világháború 1914. Ki fog győzni? Röplap. 1914.
76.630.1.	A 28. gyalogezredet feloszlató hadparancs. (Másolat)
76.849.1.	Hadifogoly levelezőlapok.
76.849.1.1–5.	Hadifogoly levelezőlapok. (1917–1918)
76.94.1.	A világháborúban eltűnt borsodi katonák betűrendes lajstroma.
76.982.1.	Lázító röpirat a magyar katonákhoz. 1917.
VI. 76.101.1.	Pongrácz Jenő: Rokkantak, özvegyek, árvák. Mi jár a katonák családjának? Brosúra. 1918.
VI. 76.104.1.	Pongrácz Jenő: Az új hadisegély rendelet. 1918.
VI. 79.3.1.	Pongrácz Jenő: Rokkantak, özvegyek, árvák. Brosúra. 1918.
VI.76.105.1.	Pusztai Sándor: A földeken. Brosúra. 1918.
76.982.1.	Lázító röplap a magyar katonákhoz. 1917.
77.13.1.	Az 1916. évi „Karácsony a harctéren” feliratú emléklap. 1916.
77.17.1.	Budapesti és vidéki élelmiszerjegyek. (1914–1918)
77.18.1.1–3.	Az ország egész területére érvényes élelmiszerjegyek. (1914–1918)
77.20.1.1–2.	A Miskolc város árvaszéke által kibocsátott adakozási jegyek. (Hadiárvák részére) 1914.
77.30.1.	Röplap az oroszokkal és románokkal megkötött fegyverszünetről. 1919.
77.31.1.1–11.	Elismervények, bejelentőlapok, igazolványok. 1917–1920.
77.32.1.1–5.	Magyar nyelvű antant röplapok. 1916–1918.
77.33.1.1–5.	Román, szerb és horvát nyelvű röplapok. 1918.
77.40.1.	Élelmiszer és más közellátási jegyek. (1914–1918)
77.52.1.1–11.	Katonai vonatkozású gépelt parancsok. (1914–1920)
77.55.1.	Hadsereg parancsnoksági távirat a harctéri helyzetről. 1916.
77.84.1.1–2.	Hadikölcsön jegyzést propagáló röpcédulák. (1914–1918)
78.51.5.1–3.	Tábori levelezőlapok. 1916–1917.
78.74.1.1–10.	„Hadsegítési és népjóléti nyereménykölsön kötvények”. 1917.
83.207.1.	Levelezőlap az orosz hadifoglyok részére. 1914–1925.

84.144.1.	Tábori postai levelezőlapok. 1916.
85.215.4.	A Hadsegélyező Hivatal elismervénye a hadiözvegyek és árvák részére adott összegről. (1914–1918)
88.363.16.	Tábori lap. 1916.
Fotók	
53.4567.1.	Fényképfelvételek a világháborúból. (47 db.)
76.185.1.	Fénykép katonai felszerelési cikkekről
76.1.2.	A 10. h. gyalogezred fotóalbuma. (1916–1917, Oroszo., Erdély)
88.363.17.1–6.	Amatőr fotók hadifoglyokról. (1914–1918)
Újságcikkek, újságkivágások	
73.136.9.	A világháború Mezőkövesden. (Vegyes újságcikkek)
73.484.89.	Budapesti Hírlap, 1916/326. sz.
73.484.95.	Pesti Hírlap, 1914/173., '926/16. sz.
73.484.98.	A Nap, 1911/198, 203, 246 és 1915/194 sz.
73.485.45.	Budapesti Hírlap, 1918. júl. 5. és 9. sz.
73.485.46.	Pester Lloyd, 1918. júl. 6.
73.485.47.	Pesti Hírlap, 1918. júl. 6. sz.
73.485.48.	Magyarország, 1918. júl. 9. sz.
73.485.50.	Világ, 1918. júl. 6. és 9. sz.
73.485.51.	Az Újság, 1918. júl. 9. sz.
73.485.52.	Pesti Napló, 1918. júl. 9. sz.
73.742..1.	Budapesti Hírlap egyes számai (1914–1918)
73.748.1–2.	Pesti Napló és az Újság 1918. júl. 6. sz.
75.185.1.	Pesti Hírlap számai 1917–1918-ból
75.186.1.	Az Est számai 1916–1917-ből
75.187.1.	A Nap különkiadása, 1916. dec. 23.
75.188.1.	Pesti Hírlap, 1916. júl. 2. sz.
75.504.1.	Cikkek a hazatérő hadifoglyokról. 1918.
75.504.1.	Újságkivágások a hazatérő hadifoglyokról (1918)
75.590.1.	Esti Kurír, 1919. júl. 27.–aug. 27.
75.592.1.	Újságcikkek a szarajevói merényletről
75.594.	Újságcikkek a háború első napjairól
76.476.1.3.	Irkutszki újság. Kézzel írt hadifogolyújság. 1915.
76.476.1.3.	Irkutszki újság. Kézzel írott hadifogolyújság. 1915.
82.23.1.	Kis Újság. 1914/188.
82.46.1.	Tábori lap.
83.206.1.	Az Újság, 1920. jan. 1.
86.114.33.1–6.	Világháború képes krónikája (folyóirat), 1916/6 db.
VI. 75. 42.1.1–3.	Pesti Hírlap, 1918-as számai
VI. 75.27.1.1–16.	Korabeli újságcikkek Ferenc József haláláról. (Reggel, Pesti Hírlap)
VI. 75.30.1.	Orosz nyelvű háborús újság. 1914.
VI. 75.40.1.1–2.	Új Lap, 1914/152.,192. sz. (Ferenc József ravatala)
VI. 75.41.1.	Déli Hírlap, 1918/338. sz.
VI. 76. 35.,37.	Pesti Hírlap, 1913–1918 közötti néhány száma
VI. 76.183.1.1–3.	IV. Károly koronázásáról szóló újságkivágások. 1916–1917.
VI. 77.23.1.1–4.	Német és török nyelvű újságok. 1918.
VI. 76.1.1–4.	Képkivágások az Érdekes Újság 1918-as számaiból.
Tanulmányok, visszaemlékezések	

75.293.1.	Kulcsár I.: Harctéri élményeim
75.661.1.	Id. Szőr Dániel tornakápolnai lakos visszaemlékezései a világháború korára.
76.626.1.	Garami J.: Interjú egy veteránnal. 1975
79.1005.1–2.	Komjáthy János sajtóvámosi lakos visszaemlékezései. 1915–1921.
82.149.9. ¹⁸	Dobosy L.: Az első világháború emlékművei, emléktáblái Ózdon. (Istvánffy Gy. pályázat)
85.251.25.	Molnár P.: Visszaemlékezés az első világháborúra. (Istvánffy Gy. pályázat)
85.251.28.	Ónody M.: Első világháborús visszaemlékezések. (Istvánffy Gy. pályázat)
85.271.1.	„A sors útvesztőjében”. Tomory Nándor honvéd ezredes visszaemlékezése.
86.104.1.	Dr. Csabai I.: Fakeresztek mentén, népek országútján
86.265.1.	Balázs F.: Háborús emlékeim. (Istvánffy Gy. pályázat)
87.165.26.2.	Ónody M.: Magyarok a Lovcsen hegyen. (Istvánffy Gy. pályázat)
87.165.29.1–5.	Petényi L.: Tűzbe-vízbe halni meg. (Istvánffy Gy. pályázat)
89.46.1.	Balogh J.: Borsodvármegye az első világháborúban. (Istvánffy Gy. pályázat)
Térképek	
75.97.32.	A Balkán háborús térképe. 1914.
II. 1088.	Az északi hadszíntér térképe.
II. 233.	A Balkán háborús térképe. 1914.
II. 237.	Az orosz front térképe. (1914–1918)
II. 238.	Az olasz front térképe. (1917–1918)
II. 239.1–54.	Nyugati hadszíntér térképei. (1914–1918)
II. 244–245.	Első világháború hadszíntereinek német nyelvű térképei.
II. 254.	A nyugati hadszíntér térképe. (1914–1918)
II. 327.	Vegyes első világháborús térképek (45 db.)
II. 542–543.	Első világháború hadszíntereinek német nyelvű térképe.
II. 833.	Első világháború hadszíntereinek térképe.
II. 111.	Magyarország rádióiriasztási térképe. 1914 k.
II. 66.	Miskolci katonai közös temető térképe. (Térképvázlat) 1920 k.
II: 237.	Az orosz front térképe
II: 557.	A világháború hadműveleteinek térképe
Egyéb első világháborús dokumentumok (Versek, rajzok, jelvények, plakettek stb.)	
70.9.1–2.	Emil Baumgarten bizonyítványa a vlagyivosztoki hadifogolytáborból. 1920.
76.220.1.1–2.	Háborús rajzok
77.55.1.0	Hadseregparancsnoksági távirat a harctéri helyzetről. Távirat. 1916.
53.3160.1.	Tóth K.–Balogh E.: Háborús nóták a magyar baka nótakoszerűje (1914)

¹⁸ A Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattárában található pályamunkákról már készült egy adatbázis, amely a Szülőföldünk című megyei honismereti periodika (főszerk. Rémiás Tibor) 1997. júliusi számának (25–26. sz.) mellékleteként jelent meg.

53.3161.1.	Sassy Cs.: Frontról frontra (Versek, 1914)
53.3179.1.	Szentgály Gy.: A háború és a népdal. 1915.
53.3183.1.	Valentényi G.: Kárpáti nap (Visszaemlékezés) 1916.
53.3489.1.	Sassy Cs.: Hét ország frontján. 1931.
60.103.1.	A Miskolci Esti Laphoz 1914-ben érkezett táviratok
70.9.1.	Emil Baumgarten bizonyítványa a vlagyivosztoki hadifogolytáborból. 1920.
75.875.1.	Szatirikus gyászjelentések.
76.220.1.	Háborúellenes rajzok. (1914–1918)
76.250.1.	„Kacagó lapok a komoly időkől” Karikatúra gyűjtemény. 1915–1916 (10. h. gy. ezred)
76.954.1.	„Dum-Dum” c. világháborús játék.
79.954.1.	A Tolnai Világlapja emléklakettje. 1916.
82.47.1.	Nyakban viselt Mária-érem.
82.48.1.	A háborús Európa térkép karikatúrája. 1914.
82.83.1.	Emléklap a Pittsburghben megkötött cseh és szlovák egyezmény 10 éves évfordulójára. 1928.
85.20.7.	Bélyegzőlenyomat IV. Károly király koronázása napján, 1916. dec. 30.
85.20.8.	Levelezőlap IV. Károly és felesége saját kezű aláírásával. Emléklap. 1916.
86.193.1.	Levelezőlap IV. Károly és felesége saját kezű aláírásával. Levelezőlap. 1916.
85.267.1.	A volt cs. és kir. 82-es székely gyalogezred emléklapja, rajta a székely címerrel. Emléklap. (1930-as évek)
86.111.1.	Propaganda célú térkép arról, hogyan akarta az Antant Európát a háború után átalakítani. 1915.
90.19.1.1–5.	Színes nyomatok IV. Károlyról és családjáról. (1920-as évek)

IRODALOM

Artim Krisztina

1999 Egy miskolci polgárgyermek mindennapjai. Miskolc, (Miskolci Egyetem BTK. Szakdolgozat)

Baja Benedek–Pilch Jenő–dr. Lukinich Imre–Zilahy Lajos

1931 Hadifogoly magyarok története II. köt. Bp.

Gulya István

1999 A Bódva-völgy történeti adatbázisa. Miskolc

2000 A miskolci 10-es honvéd múzeum. Miskolc (HOMÉvk. XXXIX. kötet)

Józsa Antal

1970 Háború, hadifogság, forradalom. Bp.

Környeyné Gaál Judit

1985 Az első világháború emlékei a népi kézíratos forrásokban és a szájhagyományban. Debrecen

Spóner Péter

2001 42 nap a világ körül – Hadifogság Kelet-Szibériában 1918–1921. Miskolc,
(HOMÉvk. XL. kötet)

Szenti Tibor

1988 Vér és pezsgő. Bp.

LEVÉLTÁRI FORRÁS

Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattárának (HOM. HTD.) a korszakra vonatkozó anyag

SASSY CSABA BABITSHOZ ÍRT LEVELEI TÜKRÉBEN

TÓTH MÁTÉ

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának 1108-as számú fondjában három levelet őriznek, melyet Sassy Csaba írt kora legnagyobb irodalmi tekintélyéhez, Babits Mihályhoz. Egy-egy alkotó levelezése sok esetben a korhoz fűződő viszonyrendszerét magyarázza.¹ Jelen esetben azonban nem csupán két költő kapcsolatáról ad fontos adalékokat a levelezés, de felvillantható általa bizonyos mértékig a lokális és az országos irodalmi élet viszonyrendszerének néhány jellemzője is. Sassy Csaba a Lévay József Közművelődési Egyesületben betöltött főtktári pozíciójával emelkedett a miskolci irodalom központi figurájává, ugyanis ezzel a tiszttel ő lett a Lévay József-i hagyományokon keresztül önmagát értelmező helyi irodalmi élet egyik legfőbb szervezője, míg Babits Mihály ekkorra a Baumgarten Alapítvány kurátoraként és a Nyugat folyóirat főszerkesztőjeként országos (sőt össznemzeti) szinten volt abszolút tekintély.

A levelek közreadása azonban nem csak a viszonyrendszer tisztázása és illusztrálása miatt kívánatos. Már közel 15 éve folyik az Eötvös Loránd Tudományegyetem Babits kutatócsoportjában Babits Mihály művei kritikai kiadásának előkészítése és közzététele.² A kiadáshoz nélkülözhetetlen a részkérdések előzetes tisztázása, ami az olyan irodalmi kapcsolatok esetében, amelyekre vonatkozóan csak szórványosan található szakirodalom (pl. Sassy Csaba), bizony nehéz feladatot jelent a helyi irodalom kérdéseiben járattan kutató számára.

Sassy Csaba 1884-ben született Miskolcon, a miskolci református gimnáziumban tanult, és már érettségi előtt a helyi *Ellenzék* című lap szerkesztője lett. A Lévay József örökségén alapuló alkalmi költészet hagyományát folytatta, „bár a mester avított retorikáját, ódai pátosztát és érzelmes moralizálását a rigmusköltészet (olcsó) hatásosságával cserélte fel.”³ Ő az Avas, a „vén korhelytanya” költője (rimkovácsa) is. A társas összejövetelek állandó szereplője, ő számolt be alkalmi verseiben a miskolci társasági élet eseményeiről, ő írta az évente Miskolcra látogató Móra Ferenc ünneplésére az alkalmi köszöntőket,⁴ és ő volt az évről évre megrendezett Lévay-ünnepségek állandó szertartásmestere is. Az utókor inkább mint nóták szerzőjét ismeri: a népszerű operettszerzővel, Kacsóh Pongráccal dolgozott együtt mint szövegíró. Ebből a kapcsolatból született – többek között – a *Rákóczi* című daljáték híres betétdala, a *Rákóczi megtérése*.

Sassy Csabát kortársai mint a miskolci lélek megtestesítőjét, és emellett a miskolci közélet dalnokát látták. Mikszáth Kálmán főispán Sassy Csabát 25 éves írói jubileuma alkalmából köszöntötte ezekkel a szavakkal: „Sassy Csaba egész egyénisége, egész költészete mintha csak eleven formába alakulása volna Miskolc ősi karakterének, s őrzi dalban, tréfában, krónikában mindazt a meleg, meghitt érzést, ami itt az élet ridegnek

¹ Sipos L., 1998. 323.

² Balázs E.–Selmeczi A., 1999.

³ Porkoláb T., 1996. 35.

⁴ Porkoláb T., 1993.

tetsző forgatagában ma már csak szerényen húzódik meg. Miskolc költője Sassy Csaba, testestől, lelkestől. (...) Nincs 25 év óta ennek a városnak öröme vagy bánata, hogy ő részt ne vett volna benne, nincs polgára, nagy vagy kicsi, kinek örömet vagy mosolyt ne szerzett volna.”⁵ Sassy Csaba az 1945-öt követő kommunista hatalomátvétel után hallgatni kényszerült. (Az elnyomó rendszer a miskolci poéta alkotói közegét, a polgári létformát számolta fel.) 1952-ben agyszélhűdést kapott, ennek ellenére deportálták a Hortobágyra. Ezt követően 1953-tól a pécsi Baldhauf szeretetotthonban élt. Pécsen érte a halál 1960. június 23-án.

Talán ennek is köszönhető, hogy a rendszerváltás időszakában, 1989. április 25-én, a Lévay-kör egy Sassy Csaba-émléken újra feleleveníti az egykori főtitkár emlékét. Az elhangzott előadásokban úgy emlékeztek meg róla, mint olyan emberről, akinek a neve „egyet jelent a város múltjával, hétköznapjaival, ünnepeivel, gondjaival és küzdelmeivel is.”⁶ A Mikszáth Kálmán köszöntőjéhez hasonló fordulatokban a kultikus nyelvhasználat sajátosságaira bukkanhatunk. Az előadásokban azonban emellett egy újabb érdekes szállal gazdagodik a gondolatmenet. A Sassy Csaba névvel fémjelzett „régí Miskolc” értékgazdagságával állítják szembe a sivár jelent, a szocializmus alatt Acélvárosá silányult város ürességét.⁷ Az egykori főtitkárhoz fűződő érzelmek tiszteletben tartása mellett meg kell állapítanunk azonban, hogy az ezen előadásokban felvázolt Sassy Csaba-portré semmiképpen sem lehet alapja egy hitelességre törekvő irodalomtörténeti értékelésnek.

A Sassy-recepció történetének legújabb fejezetét jelenti a Porkoláb Tibor tanulmányaiból kirajzolódó kép. Porkoláb Tibor szerint a „miskolci szellemi közállapotokról sokat elárul, hogy ez az irodalom perifériáján működő grafomán hírlapíró-poéta vált a helyi literatúra központi figurájává”⁸, majd később egyenesen azonosítja Sassy személyével a miskolci irodalom. „Ha van miskolci irodalom, akkor az (akár tetszik, akár nem) Lévay József és Sassy Csaba irodalma.”⁹ Ez az azonosítás azonban már nem a mikszáthi gondolatmenethez való visszanyúlást jelenti, hanem sokkal inkább a higgadt, tisztán irodalomtörténeti szempontokat érvényesítő értékelés keserű felismerése. Dolgozatomban ehhez az elfogultságtól mentes (és reményeim szerint hiteles) képhez szeretnék egy újabb mozaikot illeszteni egy irodalmi kapcsolat részleteinek feltárásával.

Sassy Csaba szemléletében romantikusan antimodernista, kedélyesen konzervatív, öntudatosan provinciális költő,¹⁰ nem is nagyon kívánja azt a látszatot kelteni, hogy bármilyen formában is hajlandó lenne korának haladó szellemi áramlataiba bekapcsolódni. Babits Mihállyal való kapcsolatának a gyökereit sem lenne érdemes bármiféle szellemi tekintetben vett hasonlóságban, netán azonosságban keresni. A két alkotó műveinek színvonalát nem lenne érdemes bármilyen formában egymás tükrében nézni, netán erőltetett összehasonlításokba bonyolódni, azonban a két különböző költészeti műve összehasonlítása nem hiábavaló. A harsány „grafomán hírlapíró-poéta” alkatában éppen ellenkezője volt a magyar irodalom legnagyobb élő tekintélyének, Babitsnak, akit kortár-

⁵ HOM Irodalomtörténeti Gyűjtemény, 90.3.

⁶ HOM Irodalomtörténeti Gyűjtemény, 90.3.

⁷ Dr. Iván Géza, az egykori főtitkár méltatása kapcsán, bizonyos generációs különbségeket is felvillant, ostorozva az üres jelent: „Sassy Csaba még olyan miliőben élt, ahol a szellemi érték nagyobb volt az anyagi értéknél. Ma az ügyeskedők, a „percemberkéék dáridója tart” ahogyan Ady mondta. Múló értékek, kommersz látványosság vibrál szemünk előtt. Ifjúságunk már nem sokra becsüli a szép verseket, drámákat; a rock-örület, a hahnizás, az olcsó hatásvadászat és üzlettel vált kultúra tetszik inkább neki.” (Iván G., 1989.)

⁸ *Porkoláb T.*, 1996. 35.

⁹ *Porkoláb T.*, 1996. 36.

¹⁰ *Porkoláb T.*, 1996. 35.

sai rendszerint visszahúzódozó, a nyilvános szereplésektől irtózó embernek írnak le. A költészethez való viszonyukban és az esztétikai elvek tekintetében is erősen különböztek egymástól. Babits intellektuális beszédmódjával szemben Sassy Csaba az asztaltársasági beszédhelyzet nyelvi és közösségi normái szerint állította össze rigmusait. A levelek élén szereplő „Kedves Barátom” megszólítás is inkább bizalmaskodásnak tekinthető, mint valódi barátság jelének.

A két költő nagy valószínűséggel 1930. február 27-én ismerkedett meg egymással a Nyugat Kaffka Margit emlékére rendezett miskolci estjén. 1929. december 1-je után, amikor Móricz Zsigmond és Babits Mihály hosszú huzavona után átvették a Nyugat szerkesztését, a lap munkatársai nagy lendülettel és lelkesedéssel vágtak bele irodalmi estek szervezésébe, amelyek célja a folyóirat népszerűsítése és előfizetők toborzása volt. Móricz komolyan hitt benne, hogy akár egy olyan irodalmi lapot is, mint a Nyugat, lehet nyereséggel vezetni. A vidéki középosztályt célozták meg mint későbbi lehetséges olvasótábor¹¹, ezért kezdték el szervezni a magyarországi és határon túli területeken is a Nyugatot propagáló esteket. Miskolcon Marjalaki Kiss Lajos történezt kereste fel levelében Móricz,¹² melyben – a válaszlevél tartalmából kikövetkeztethetően¹³ – egyrészt egy miskolci Nyugat-est gondolatát vethette fel, másrészt egy történelmi tárgyú cikket kért tőle. Marjalaki mindkettőt készséggel teljesítette, az irodalmi est megrendezését – szintén a válaszlevél tanúsága szerint – Sassy Csabára testálta. „Magát az irodalmi estet egyébként Sassy Csaba főtitkárunk rendezi. Ő már a lapokban is bejelentette az irodalmi ünnepélyt.”¹⁴

Néhány mondat erejéig érdemes beleolvasni a Reggeli Hírlap tudósításaiba, melyeket Marjalaki levelének tanúsága szerint Sassy Csaba írt, ugyanis innen világosan látszik, hogy milyen viszony volt a két alkotó között, illetve, hogy mit látott Sassy Babitsban megismerkedésük előestéjén. A napilapban az est előtt három alkalommal jelent meg figyelemfelkeltő cikk, majd az est másnapján egy beszámoló a történetekről. „A csütörtökihez hasonló irodalmi est Miskolcon évek óta nem volt. Ilyen súlyú és kaliberű költők, akik a magyar irodalom életében ilyen előkelő helyet foglalnak el, itt évek óta nem voltak.”¹⁵ Ezt a megállapítást teljes mértékben elfogadhatjuk, ám az ezt követő napon megjelent cikkből már világosan látszik, hogy Sassy Csaba Babitshoz is úgy közelített ekkor, mint ahogy Lévyhoz a Lévy József Közművelődési Egyesület rendezvényein: egy sajátos kultikus nyelvhasználat fordulataival. „Ez az együttes olyan erőssége a magyar irodalomnak, akiket csak a népszerűség és a szeretet rajongása vesz körül, de akiket kritikával illetni már nagyon nehéz volna, olyan magaslatán vannak a magyar irodalomnak.”¹⁶ Majd kifejezetten Babitsról szólva ezt állapítja meg: „Babits

¹¹ Kardos P., 1972. 408.

¹² A Móricz Nyugat szerkesztőségben folytatott levelezését feldolgozó kötet (*Tasi J.*, 1984.) nem tartalmazza Móricz levelét Marjalaki Kiss Lajoshoz, ám Móricz Virág Marjalaki nevét is említi azok között, akiket Móricz megkeresett a szerkesztőváltás után (*Móricz V.*, 1967. 129–130.).

¹³ Marjalaki a következőket írja válaszában:

Kedves Szerkesztő Uram!

Kb. egy hete beszéltem meg a Nyugat miskolci estjét Bruckner dékán úrral, aki a Lévy Egyesület irod. oszt.-nak elnöke. Akkor még nem nyilatkozott véglegesen – bár kijelentette, hogy konzervatív felfogása dacára is nagyra értékeli a Nyugatot. Azt mondta, hogy előbb megbeszéli a dolgot Mikszáth főispán úrral.

Tanulmányomat nb. óhajtásod szerint átdolgozom. Új úton a magyar őshaza felé – lesz a címe. (...) Azt hiszem, 2–3 hét alatt sajtókészen küldhetem be végleges elbírálásodba. (...) Tisztelő híved, M. Kiss Lajos

¹⁴ *Tasi J.*, 1984. 77.

¹⁵ Reggeli Hírlap (A továbbiakban: RH), 1930. II. 26. 11.

¹⁶ RH, 1930. II. 27. 11.

Mihály 25 esztendeje a legislegelső magyar költők sorába tartozik. Az ő írásművészete, írásainak mélysége ma már felül áll minden kritikán.”¹⁷

Sassy Csaba gondolkodásában az irodalomban való elsőséget a hivatalos irodalom intézményei teszik legitimé, ezért hivatkozik mondanivalójának alátámasztásául arra a tényre, hogy „Kosztolányi Dezsőt és Babits Mihályt ebben a hónapban választotta tagjai sorába a Kisfaludy Társaság, hogy ezzel is elismerje rendkívüli irodalmi érdemeiket.”¹⁸ Bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezután (két nappal később) már azt is hozzáteszi: „A Kisfaludy Társaság tulajdonképpen régi mulasztást pótol, amikor február 4-i ülésében Kosztolányi Dezsővel együtt tagjai sorába iktatta a zseniális magyar költőt.”¹⁹

Sassy Csaba tehát Babitsban vagy a „zseniális”, minden „kritikán felül álló” költőt látta (és láttatta a lap olvasóival), vagy felmerülhet az is, hogy a Lévay-ünnepségeken évről évre gyakorolt magasztaló toposzok sorát „húzta elő” a magyar irodalom ekkor valóban legnagyobb élő tekintélyének méltatására.

A lokális és az országos irodalmi élet viszonyrendszerének Sassy Csaba-féle értelmezését az est másnapján megjelent tudósításban érhetjük tetten. „Nagyon szerencsés találkozásnak lehet nevezni a Nyugat írógárdájának és a Lévay József Közművelődési Egyesület égisze alatt nevelődő közönség találkozását. A nyugatosok magukkal hozták a fővárosból azt a szellemet, amely az íróknak és a költőknek a szellemi fejlődés tekintetében nem szab nyugós határokat. Bizonyára érezték a nyugatosok mindnyájan, hogy nehéz feladatra vállalkoztak, amidőn a Lévay József Egyesület meghívását elfogadták, mert nem hódító körútra kellett indulniuk, hanem be kellett igazolniuk mindazokat a várakozásokat, amelyeket a lenyomtatott betűn keresztül való ismertség felkeltett a közönségben.”²⁰ A miskolci költő tehát a Lévay-hagyományokon nevelkedett közönséget úgy állítja be, mint a haladó, széles európai kitekintéssel rendelkező Nyugatosok értő hallgatóságát, teljességgel nem véve tudomást arról, hogy a Nyugat forradalma éppen azok ellenében zajlott, akiknek egy reprezentatív képviselőjének a nevét ők a zászlójukra tűzték. (Ráadásul Babits éppen ebben a hónapban tette közzé *A Nyugat és az akadémiázus* című esszéjét a Nyugatban²¹, amelyben világosan leírta a folyóirat helyét az 1930-as évek elejének magyar irodalmában, így a „hivatalos”, népnemzeti irányultságú irodalommal kapcsolatos állásfoglalását is.)

Később az előfizető-toborzást is Sassy Csaba vállalja magára, ezt bizonyítja egy 1930. március 16-án Móricz Zsigmondhoz írt levele²²:

¹⁷ Uo.

¹⁸ RH, 1930. II. 25. 11.

¹⁹ RH, 1930. II. 27. 11.

²⁰ RH, 1930. II. 28. 11.

²¹ Ny. 1930. 3. sz.

²² A levéllel kapcsolatosan két Sassy Csabára jellemző tényre szeretném felhívni a figyelmet, melyek később a Babits-hoz írt levelek szövegében is előfordulnak. Az egyik a zenével való szoros kapcsolata, a másik pedig egy magatartásforma, miszerint minden szívességért cserébe szívességet vár. A Sassy Csabánál harminc évvel fiatalabb Fazekas György, aki később szintén Miskolcon újságíró és lapszerkesztő a következőképpen emlékezik vissza a Sassy család muzsikához való viszonyára: „Apám és Csaba bácsi jó barátok, az öreg ifjú korában költő, később „28-as ember” álnéven humoreszkek szerzője. (...) Csaba bácsi felesége Szilágyi Erzsébet énektanárnő. A lányok életkoruk sorrendjében: Enikő, Édua, Iringó, Emese... És mindegyikük játszott valamilyen hangszeren. Gyermekkorom számos anyai pofonját köszönhetem annak, hogy engem se hegedüre, se zongorára nem tudtak rábízgatni, pedig a Sassy gyerekek milyen szépen muzsikálnak...” (Fazekas Gy., 1976. 207.) A másik érdekesség, amit érdemes megfigyelni, hogy Sassy Csaba szívességért szívességet vár, illetve szívességért szívességet kínál minden egyes levelében, de mindenesetre megpróbálja meggyőzni levelezőpartnerét, hogy akárhogyan is, de neki is megéri az, amit kínál. A Baumgarten segélyért „cserébe” Nyugat propagáló estet lenne hajlandó szervezni, majd a Babits-est tiszta jövedelmének 50%-át ajánlja fel honorárium-

„Kedves Barátom!

Nem lett igazam. Száz helyett csak ötven előfizető akadt. De hidd el: Miskolcon ez tekintélyes szám, mert a régi 14 előfizetővel így mégiscsak 64–65 előfizetőtök van innen. A főispánt én vállalom.

Most pedig én kérek Benneteket egy baráti szívésségre. Iringó lányom szerdán, március 19-én játszik (délután fél hat órakor) a Zeneakadémia nagytermében, az Akadémia nyilvános hangversenyén. Haydn D-dúr versenyművét játsza. Utolsóéves, IV. akadémista, legfőbb ideje, hogy a neve forogjon.

Arra kérek Benneteket, hogy a Pesti Napló és a Magyar Hírlap zenei referensének – ehhez e két laphoz nincs semmi vonatkozása – szóljatok pár jó szót az érdekében.

Neked és a Nyugatnak minden viszonzószolgálatomat felajánlva vagyok igaz hívetek, Sassy Csaba”

Móriczsal valóban jó lehetett Sassy Csaba viszonya, ugyanis egyrészt a szerkesztő valóban közbenjárhatott, hogy Sassy Iringót név szerint is kiemelje a Magyar Hírlap cikkírója,²³ másrészt Móricz később is szívesen látogatott Miskolcra, sőt azt „a legnagyobb jövőjű magyar város”-nak tartotta,²⁴ és egyéb források is bizonyítják, hogy Sassy Csabával a továbbiakban is rendszeresen tartotta a kapcsolatot.

Ez nem mondható el a költő Babitscsal való kapcsolatáról. Kettejük viszonyának összes nyoma ez a Babits-hagyatékban fennmaradt három levél, és egy rövidke utalás a Reggeli Hírlapban egy Babitstól érkezett levélre, melynek hollétét azonban jelenleg nem ismerjük.

Megismerkedésüket követően Sassy Csaba először három év múltán kereste fel Babitsot azzal a kéréssel, hogy a Baumgarten segélyalapról 30 éves írói jubileumának megtartásához folyósítson neki egy 200 pengős összeget (1.).²⁵ A Baumgarten Alapítvány tiszta jövedelmének 1/8-a volt fordítható rendkívüli segélyek formájában „súlyos anyagi gondokkal küzdő, oly érdemes és jellemében kifogástalan magyar írók támogatására, akik bármily okból évdíjat az alapítvány jövedelméből nem élveznek”.²⁶ Tehát a segély elnyeréséhez ugyanazon szempontrendszer szerinti elbírálásnak kellett eleget tenni, mint az évdíjak esetében.²⁷

Hogy Sassy Csaba miért nem kapott támogatást a Baumgarten segélyalapról, azt verseinek ismeretében nem nehéz kitalálni. Amellett, hogy Sassy asztaltársasági szituációkra készített alkalmi versei, és az operettekbe írott betétdalai messze nem voltak értékelhetőek a Baumgarten kuratórium szempontrendszere alapján, érdemes még néhány tényre odafigyelni. A Babitshoz segélyért fordulóknak mindössze körülbelül ¼-e kapott támogatást az alapítvány jövedelméből. Az 1933-as díjak, segélyek odaítélésénél a gazdasági világválság miatt a díjazottak és a segélyben részesülők névsorát egyébként is szűkebbre kellett fogni, mint a korábbi években. Az évdíjak kihirdetésekor mondott ünnepi beszédekben Babits külön szót a segélyalap korlátozott lehetőségeiről. „Ugyanazok a szomorú anyagi viszonyok, melyek eleinte a karitatív szempont fokozottabb tekintetbe vételére kényszerítették intézményünket, lassankint mindinkább e karitatív szempontokról való lemondásra vagy legalábbis azok másodsorba helyezésére kényszer-

képpen, végül arról gyözködi Babitsot, hogy súlyos betegsége után neki is jól fog esni „egy szép tavaszi kirándulás.”

²³ A Magyar Hírlap március 20-i számában olvasható: „A Zeneművészeti Főiskola tizedik nyilvános növendékhangversenyének szereplői közül külön emlékezünk meg Sassy Iringóról, Schiffer Adolf tanítványáról, ki Haydn D-dúr versenyeének első tételét játszotta tehetségesen, sikeresen.” A Pesti Napló nem írt a hangversenyéről. Idézi: *Tasi J.*, 1984. 349.

²⁴ Nyugat, 1930. 22. sz.

²⁵ A kiemelt számok a tanulmány végén közölt levelek sorszáma utalnak.

²⁶ Részlet a Baumgarten Alapítvány alapító okiratának 10. §-ából. Közli: *Téglás J.*, 2000. 175.

²⁷ A szempontrendszer lényegét jól illusztrálja Babitsnak egy 1938-ban *Az Est*-nek adott nyilatkozata, melyben a költő visszatekintve az alapítvány 10 éves történetére így foglalja azt össze: „alapítónk rendelkezése értelmében főleg azokat az írókat kellett támogatnunk, kik a népszerűség igényeivel meg nem alkudva szolgálták magasabb eszményeiket, s nem keresték a szélesebb közönség kegyeit.” (*Babits M.*, 1993. 232.)

rítenek. Segélyalapunk valóban igen csekély arra, hogy minden felmerülő igényt kielégíthessen, s ezért tavalyi példánkat követve, az idén is jobbnak láttuk inkább nagyobb összegű segélyek kiosztásával határozottabban támogatni néhány érdemes fiatal írónkat, mintsem korlátolt alapunkat szilánkokra szétforgácsolni.”²⁸

Az megint csak kérdéses, hogy egy írói jubileum megtartásának támogatása mennyiben jelentené a karitatív szempont érvényesítését, amikor József Attila január 28-án (tehát mindössze három nappal Sassy Csaba levele előtt) a fizikai létének fenyegetettségé²⁹ miatt fordul 300 pengős segélyért Babitshoz. A miskolci poéta valószínűleg nem volt teljesen tisztában sem a Baumgarten Alapítvány céljaival, sem azzal, hogy ő, rigmusaival és nótaszövegeivel messze nem tartozik a korabeli magyar irodalom élvonalába, akinek a neve egyáltalán felmerülhet a kuratórium ülésein, mint lehetséges díjazott.

Az írói jubileum a kért segély elmaradása ellenére is nagyszerűen zajlott. 1933. március 2-án a Zenepalota zsúfolásig megtelt nagytermében „az előkelő közönség hosszasan és lelkesen ünnepelte Miskolc közkedvelt költőjét, Sassy Csabát”.³⁰ Az esten jeles hazai előadók Sassy Csaba nótáiból mutattak be egy reprezentatív válogatást. A helyi napilapok egy-egy cikkben köszöntötték a költőt és nótaszerzőt, meleg hangon méltatták művészetét, tehetségét, „szeretetreméltó egyéniségét”.

A Reggeli Hírlap március 2-i számában nyilvánosságra hozták azok névsorát, akik levélben vagy táviratban köszöntötték Sassy Csabát az írói jubileum alkalmából. Ebben a névsorban bukkan fel Babits Mihály neve is, mint egy gratuláló levél írója. Sajnos ez a levél nincs a birtokunkban, és a Babits kézirat-katalógus³¹ sem közli, létezésére csupán ebből a rövid tudósításból következtethetünk. (Egyben tudomásunk szerint ez az egyetlen levél, amelyet Babits írt Sassy Csabának.)

Sassy Csaba február 20-án (2.) és március 9-én (3.) kelt leveleiben egy miskolci Babits-est megszervezésével próbálkozik. Sajnálatos módon ebben az esetben sem ismerjük Babits esetleges válaszait, azt azonban biztosra vehetjük, hogy az est nem valósult meg. A levelekben említett betegsége 1933 januárját követően vált egyre súlyosabbá, fájdalmai ezt követően csak egyre nőttek, míg májusban kórházba szállították, és ott szívizomgyulladászt állapítottak meg. A költőnek betegágyban kellett fekdnie ezután teljes mozdulatlanságban, míg végül novemberben engedték ki a budai János szanatóriumból.³² Így tehát 1933 első felében egészségi állapota sem engedett meg neki egy „szép tavaszi kirándulás”-t. A miskolci napilapokban szintén nincs nyoma annak, hogy Babits Miskolcra látogatott volna 1933 áprilisában.

²⁸ *Babits M.*, 1978. II. 380–381.

²⁹ Ez nem költői túlzás a részemről, a levélbe beleolvastva beláthatjuk, hogy valóban létében volt fenyegetve a fiatal költő 1933 elején. „...Feleségemmel együtt hosszabb idő óta a szó szoros értelmében éhezünk. Ellenőrizhető adat: Az Írók Gazdasági Egyesülete ebéd gyanánt egy kávé és egy zsömlét utalt ki számomra a Club kávéházban, ezt a segítséget hónapokon át igénybe vettem, azonban ez év jan. 1-ével megszűnt. Feleségem házimunkák fejében rokonoknál ebédelt. Ez már kínossá vált. „Jövedelem” ez évben 15 pengőt tett ki. Ezt az összeget mint a kávé – az I. G. E.-től kaptam. Majdnem minden holmink – beleértve az ágyneműt is! – zálogban van. Lakbérhátralék miatt aggodnom kell és féltetem ezt a barátságatlan szoba-konyhát, amelyben még lakunk. Szeptember 8-óta nem tudtam villanyszámlát fizetni. Ma kaptam négy havi áramfogyasztásról szóló P. 193,35-öt kitevő egyesített számlát, amelyet hétfőig – ma szombat van – ki kellene fizetnem, különben nem kapok világítást. Nem fűtünk. Nincs cipőm. Azaz egy 43-as, gombos, betétes lakkcipőben járok. 39-es lábam van...” (Közli: *Téglás J.*, 2000. 91–92.) József Attila a levél nyomán megkapta a kért összeget.

³⁰ RH, 1933. március 3. 6.

³¹ *Cséve A. et al.*, 1993.

³² *Sipos L.*, 2003. 162.

A levelek és az azokhoz kapcsolódó eseménysor alapján kísérletet tehetünk rá, hogy Sassy Csaba munkásságát ne mint a költőt, hanem mint a miskolci közélet központi szereplőjét is mérlegre tegyük.

A Léway Egyesület főtítkára nem mint a nyugatosokkal eleven szellemi kapcsolatot ápoló költő mutatkozik meg előttünk, hanem sokkal inkább az irodalom felszíni eseményeihez vonzódo személyiségként. Kétségtelen, hogy éppen ezek a látványos ünnepek, felolvasások, írói jubileumok jelentették (alkalmi) költészetének táptalaját, ezekből meríthetett ihletet rigmusainak összeállításához. A látványos ünnepléshez kapcsolódik a kultikus nyelvhasználat (vagy még inkább beszédmód), melynek kizárólagos használatával közelít ő maga Babitshoz, és amelynek formáit a róla szóló korabeli szövegekben is tetten érhetjük. Annak ellenére, hogy a korabeli magyar irodalom belső problémái nemigen foglalkoztatták, mégis jórészt az ő szervezése nyomán jutott el Miskolcra az 1930-as évek első éveiben a Nyugat írógárdája, így Sassy Csaba a helyi kulturális életnek valódi értékeket felmutató eleven hajtóerejévé tudott válni.

Sassy Csaba levelei Babits Mihályhoz

1.

Miskolc, 1933, január 31.

Igen tisztelt Barátom!

Nem szívesen zavarlak pihenésedben, nyugalmadban, de – gondoltam – a postádat úgysis utánad viszik. Talán meg sem tudnál lenni ha teljesen kikapcsolnád magadat az eseményekből.

Most, hogy a Baumgarten alapítvány díjait kiosztották, eszembe jutott: nem lehetne-e egy 200 pengős segélyt kérnem nekem is onnan?

Igaz, hogy már nem vagyok fiatal író, viszont ezt a harminc évet, amit most megülni készülök, a magyar irodalom, a magyar újságírás és kultúra szolgálatában töltöttem el. A régi „Szerdá”³³-ban volt egy pár szép versem. Azóta 11 kötetem – de ezek már dalszövegek – jelent meg. Kacsóh Pongráccal³⁴ is írtam sok szép dalt. Van olyan kottám – Bárdnál, Rózsavölgyinél³⁵ – hogy 19 kiadást ért meg.

Most mielőtt ez a jubileum elkészülne – március 2-án lesz – igen sürgős és nem sok halasztást tűrő fizetnivaló határidőm van. Azért kedves Barátom, ha a Te szíves közbenjárásod lehetővé tenné, hogy a Baumgarten-alapítványból 200 pengős segélyt kaphatnék, nagyon leköteleznél velem.

Neked gyógyulást kívánok. Nagyságos asszonyomnak tiszteletteljes kézcsókomat jelentem és maradok mindenre (Nyugat propagáló műsort szívességre) kész hivaték

Sassy Csaba,

a Léway Egyesület főtítkára

Miskolc, Rác György utca 5.

2.

Miskolc, 1933, február 20.

Igen tisztelt Barátom!

Lehetne-e arról szó, hogy márciusban egy irodalmi estére előadóként megismerjünk? A tiszta bevétel 50%-át szívesen felajánljuk honoráriumként.

³³ Szerda (1906) tudományos és művészeti folyóirat. Előzménye a Figyelő (1905). Mindkettő a Nyugat előkészítője.

³⁴ Kacsóh Pongrác (1873–1923) operettszerző.

³⁵ Bárd (Ferenc), Rózsavölgyi: zeneműkiadók.

Kitűnő tisztelettel vagyok kész híved
Sassy Csaba
Miskolc Rác György u. 5.

[Címzés:]
Babits Mihály úrnak író
a Nyugat szerkesztőségében
Budapest
VI. Vilmos császár út 34.

3.
Miskolc, 1933, március 9.

Kedves Barátom!

Reméljük a legjobbakat, hogy április második hetében Magadnak is jól fog esni egy szép tavaszi kirándulás. Ez esetben kössünk már most le egy napot, hogyha semmi közbe nem jön: április 22-én, – szombaton – este tartjuk meg a Babits-estét.

Nagyságos asszonyomnak tiszteletteljes kézsókomat küldöm, Téged nagyon kér, ha egészségged engedi, helyezd kilátásba ezt a dátumot.

Kitűnő tisztelettel vagyok
készséges híved
Sassy Csaba
(Rác György u. 5.)

IRODALOM

Babits Mihály

1978 Esszék, tanulmányok I–II. (szerk.): *Belia György*. Budapest

1993 „Itt a halk és komoly beszéd ideje...” Interjúk, nyilatkozatok, vallomások. (szerk.) *Téglás János*. Budapest

Balázs Eszter–Selmeczi Anna

1999 Kérdések a Babits kritikai kiadásról. Sipos Lajos válaszai. In: *Irodalomismeret*, 1999. 1. sz. 27–29.

Cséve Anna et al. (összeáll.)

1993 Babits Mihály kéziratjai és levelezése (katalógus) I–IV. Budapest

Fazekas György

1976 Miskolci toronyóra. Budapest

Iván Géza

1989 Sassy Csaba, a közéleti ember. (Előadás a Lévay Kör április 25-i Sassy emlékestjén.) *HOM Irodalomtörténeti Gyűjtemény*. 90.2.

Kardos Pál

1972 Babits Mihály. Budapest

Móricz Virág

1967 Móricz Zsigmond szerkesztő úr. Budapest

Porkoláb Tibor

1993 Az Avas irodalma – irodalom az Avason. In: A miskolci Avas. Monográfia a város jelképéről. Szerk.: *Dobrossy István*. Miskolc. 307–344.

1996 Van-e miskolci irodalom? In: *Új Holnap*, 6. sz. 27–36.

Sipos Lajos

1998 A levélíró Babits Mihály. In: Babits Mihály levelezése 1890–1906. Sajtó alá rendezte: Zsoldos Sándor. Budapest.

2003 Babits Mihály. Budapest

Tasi József (szerk.)

1984 MórícZ Zsigmond a Nyugat szerkesztője – Levelek. Budapest

Téglás János (összeáll.)

2000 Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből. Basch Lóránt cikkei és tanulmányai. Budapest

BRÓSZ KÁROLY KÖNYVTÁRNOK

HIDEG ÁGNES

Magyarországon a 19. század végén és a 20. század elején sorra alakultak a közművelődési egyesületek, könyvtárak, múzeumok. Miskolcon 1899-ben jött létre a mai Herman Ottó Múzeum jogelődje, a Borsod-Miskolci Múzeum. Alapítója – és 1914-ig fenntartója is – a Borsod-Miskolci Közművelődési- és Múzeum Egyesület volt.

Az Egyesület mellett talán megörökítésre méltó azok neve is, akik a múzeumot berendezték, vezették, élettel töltötték meg. A múzeumi bizottság 1900-as ügyrendje szerint különböző szakosztályok alakultak, s a szakosztályok élére egy-egy hozzáértő szakembert neveztek ki vezetőnek. Ezek a szakosztályok a következők voltak: a) történelmi és régészeti, b) földrajzi és ethnographiai, c) állattani, d) növénytani, e) ásványtani és geológiai, f) képzőművészeti, g) könyvtári szakosztály.¹

Az utóbbi élére Brósz Károlyt, a Felsőkereskedelmi Iskola tanárát választották. Az alábbi írás rá, mint a múzeum (és könyvtár) egyik alapítójára emlékezik.

Brósz Károly 1843. május 23-án született Eperjesen.² Ott érettségizett a gimnáziumban, és végezte az Evangélikus Teológiai Akadémiát. Először nevelőtanár volt, majd Budapesten elemi iskolai tanító. Két évig Nagybányán a betegeskedő lelkészt helyettesítette, s egyben az elemi iskolát is vezette. 1874-ben magyar–történelem szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett, s mint ilyen az aszódi gimnáziumban tanított.³ Az aszódi időszakról dr. Asztalos István múzeumigazgató (Petőfi Múzeum, 2003. február) szolgált néhány adattal.

„Brósz Károly elődje Aszódon a kiváló Bellus János igazgató-tanár volt, utóda pedig Osztroluczky Gyula. Brósz Károly 1874. szeptember 21-én kapcsolódott be a szeptember 5-én megkezdődött tanév munkájába. Az 1874/75. tanévben a következő tárgyakat tanította: szépirást az I. és II., természetrajzot az I. és II., természettant a IV., mennyiségtant az I.–IV., földrajzot és történelmet a IV., osztályokban, összesen 24 órában. Tanított még fakultatíve francia nyelvet heti 2 órában azoknak a tanulóknak, akik a magyar, latin és a német nyelvben járatosak voltak (10 fő). Tanártársai voltak: Csengey Gusztáv igazgató-tanár, Sramkó Mihály segédlelkész tanár, Micsinay János tanár. Brósz Károly munkájáért évi 600 Ft készpénzt, 2 öl tüzfát és az iskola emeleti részében két szobából álló ingyen lakást kapott.”

Miskolcon a Polgári Iskolában az 1876/77-es tanévben tanárokat kerestek. Az állásokat pályázat útján próbálták betölteni, s „a hirdetett pályázatra beérkezett folyamodványokat aug. 31-én tűzték tárgyalás alá, mely alkalommal a választást is végrehajtották, megválasztván a mennyiségi és természettudományi tanszékre Czeglédy Eleket, a nyelvél-

¹ A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület Múzeum Bizottságának ügyrendje. Miskolc, 1900. 3–4.

² Kyselová Mária, az Eperjesi Múzeum munkatársa nem talált rá vonatkozó adatot (2003. április).

³ A Miskolci „Berzeviczy Gergely” Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközépiskola centenárius jubileumi emlékkönyve. Szerk.: Deák Gábor. Miskolc, 1986. 105.

szet-történelmi szakra Brósz Károlyt. A megválasztottak helyüket azonnal elfoglalván, az iskola év akadály nélkül megkezdődött.”⁴ Itt kezdődött Brósz Károly miskolci pályafutása.

Kétévi tanítás után azonban egy váratlan esemény következtében (a Polgári Iskola igazgatója, Gubás Ferenc meghalt) Brósz Károlyt kinevezték az iskola igazgatójává. 1881-ig töltötte be az igazgatói posztot, ezalatt szerkesztette az iskola értesítőit, tanított magyart, németet, földrajzot, történelmet, volt osztályfőnök, de ő volt a tanári könyvtár és éremtár őre is.⁵ 1881-ben a Polgári Iskolához csatolták az Ipariskolát, s az iskolaszék és a tanfelügyelőség közötti nézeteltérés következtében Brósz Károly 1881. augusztus 9-én lemondott igazgatói tisztségéről. Az iskolaszék nem akarta elfogadni lemondását, de mivel ő határozottan ragaszkodott hozzá, kénytelenek voltak új igazgatót választani.⁶

A következő igazgató Gálffy Ignác lett, aki polgári iskolai feladatai mellett szívén viselte egy létesítendő Kereskedelmi Iskola ügyét is. Ez az iskola 1886 szeptemberében meg is nyílt „olcsó tanárokkal, de lelkes és kötelességteljesítő honpolgárokkal. A tanári karban részt vettek: Pontos István a Takarékegylet nagyérdemű és kiváló tudású főkönyvelője, dr. Schack Béla... főigazgató, dr. Kovács Gyula kamarai titkár, Brósz Károly, Czeglédy Elek, Dienes Péter, Kovács Lajos és Gálffy Ignác.”⁷ Brósz Károly tehát az iskola alapításakor az első tantestület tagja volt, s 34 éven át – nyugdíjazásáig – az is maradt. Kezdetben németet és történelmet tanított, majd mértant, földrajzot, kereskedelmi levelezést, 1897-től pedig teljes egészében átvette a francia nyelv tanítását, melyet 1910-ig lelkiismeretesen végzett is. 1901. október 4-én az iskolában bensőséges ünnepséget rendeztek a 25 éve tanító tanárok részére. Ez alkalommal köszöntötték Brósz Károlyt, Czeglédy Eleket és Dienes Pétert. Brósz Károly az üdvözlő szavakra a következő beszéddel válaszolt:

„Mélyen tisztelt közönség! Szeretve tisztelt Főigazgató Úr! Szeretett kartársaim!

Mélyen meghatva mondok köszönetet a gyengéd figyelemért, melyben bennünket miskolczi működésünk 25-ik évfordulója alkalmából részesíteni szívesek voltak.

A tanár működése nézetem szerint olyan, mint a termékenyítő májusi eső, melyet derült, enyhe időjárás és éltető, rügyeket, virágokat fakasztó verőfény követ. Működésének sikere a legtöbb esetben attól függ, hogy a talaj, melynek művelése reá van bízva, elég fogékony legyen, hogy a reá bízott nemes magvak a külső kedvező és termékenyítő hatás alatt kikelhessenek és az anyaföldben elég bő tápláló erőt nyerjenek. A tanár működése, habár csendes, igénytelen s néha szürke egyhangúsággal határos, mégis áldásos, s azt tartom, hogy a földön a legszebb emberi hivatások, életpályák egyike. Mi tanítjuk, mi neveljük a jövő nemzedéket, a jövő reménységét s ez megleléssel, boldogsággal, sőt önérettel tölti el lelkünket, s a kivívott siker a mi legszebb jutalmunk, a mi legnagyobb diadalunk.

Szeretett kartársaim! Miskolczi működésünk 25 éve alatt minket a hálás szeretet környezett, ezt természetesnek is találom, mert hiszen mi a tudományak ismeretterjesztő szövetekével világot, az igazak útjain haladva, az igazság, a szeretet ösvényein járunk, de mind amellet a szeretet ezen újabb nyilvánulása jól esik lelkünknek s ünneplésre nincs szükségünk, mert a tanár pályája folytonos szellemi ünnep, folytonos diadal még azon esetben is, ha a tanuló ifjúság csak egy része halad az ember szellemi tökéletesedé-

⁴ Szendrei János: Miskolcz város története, 1800–1910. 4. köt. Miskolc, 1911. 506.

⁵ A Miskolczi Államilag segélyezett Polgári Fi- és Leányiskola ... Értesítője. 1879. 18. o., 1880. 22. 1885. 38–40.

⁶ Szendrei i. m. 508.

⁷ A Miskolczi M. Kir. Állami Felsőkereskedelmi Iskola 25 éves történetének vázlata kapcsolatban az 1910–1911. évi Értesítővel... Szerk.: Gálffy Ignác, Miskolc, 1911. 7.

se felé. Hogy ezen pályán eddig megállhattunk, hogy a lankasztó nap hevében erőnk el nem hagyott, azt nagyrészen a mi kedves, szeretett munkatársainknak köszönhetjük.

Ezért kívánom én tiveletek kartársak, akik velem itt e városban és ezen intézetben 25 év óta munkatársaim vagytok, hogy a mi ifjabb kartársainknak életök pályáján gazdag részők legyen testi és lelki erőikben, megelegetésben, örömben és boldogságban s kérünk titeket, hogy ezentúl is megajándékozzatok a ti bizalmatokkal és barátságotokkal. Áldás kísérje minden lépéseteket! Éljetek soká boldogul!”⁸

Brósz Károly tanári hivatása mellett azonban még sok minden egyébbe foglalkozott. Miskolcon jelentős volt közéleti és irodalmi tevékenysége is. Legmaradandóbb kutatómunkája a Szendrei János által szerkesztett „Miskolcz város története és egyetemes helyirata” című, 5 kötetes monográfiához kapcsolódik. A monográfia aktív munkatársa volt, írásai a 4. és 5. kötetben több helyen is találkozhatunk, de ismerjük egyéb irodalmi és történelmi tárgyú tanulmányait is. Mint a miskolci tanügyi kerület titkára számos felolvasást tartott,⁹ de nevét ott találjuk a különböző hírlapokban, folyóiratokban is. Sok cikket írt a város történetéről, de egyéb témákról is, s a Borsodmegyei Lapok című újságnál az irodalmi rovat vezetője volt.¹⁰

Brósz Károly komoly érdemeket szerzett városunk könyvtári életében is. A Magyar Minerva kötetiben folyamatosan találkozunk nevével, mint a Felsőkereskedelmi Iskola könyvtárossal.¹¹ (Előzőleg ő volt a Polgári Iskola könyvtárosa is.) A Minerva beszámol arról, hogy a könyvtárnak „szerzeményezési naplója, szaklapstroma és czedulakatalógusa” volt. Brósz Károly segített az evangélikus egyház Teőreök Sándor-féle könyvtárának rendezésében is.

„Ezen könyvtár összes szekrényeivel együtt 1878. első három havában áthelyeztetett. Brósz Károly polgári iskolai tanár közreműködésével a lelkész [Zelenka Pál] által szakszerint csoportosítva címlapoztattak, jelölt szekrényeikben helyeztettek, azokról a gymn. nagy könyvtára módjára leltár, betűsoros és szakkatalógus készítették.”¹²

Ezen adatok alapján megállapítható, hogy Brósz Károly 1876-tól folyamatosan foglalkozott könyvtári feladatokkal.

A megalakulást követő időszak legfontosabb feladata a könyvek és folyóiratok gyűjtése volt. A vásárlás mellett jelentős volt a könyvadományok mennyisége is. Az 1902-ben kiadott ismertető katalógusban Brósz Károly így számolt be a könyvtár helyzetéről:

„Kimutatás a Borsod-Miskolci Múzeum-Egyesület könyvtáráról 1902. év október havában

Ezen könyvtár jelenleg még csak a fejlődés első stádiumában van. Műveinek túlnyomó részét adományozás útján nyerte. Ezen ajándékozott könyvek többnyire régi és csekély értékű munkákból állanak, azonban a múzeum költségén beszerzett szakmunkák a kor színvonalán álló művek, s remélni lehet, hogyha a mi Múzeum-Egyesületünk anyagilag megizmosodik, hogy rövid idő múlva sikerül a múzeum számára megfelelő kézi szakkönyvtárt létesíteni, melyre a Múzeum részére összegyűjtött anyag meghatározásánál s rendezésénél okvetlenül szükségünk van. A művek beszerzésénél tehát első sorban arra irányult törekvésünk, hogy a szükséges tudományos segédkönyveket beszerezzük.

⁸ A Miskolczi M. Kir. Állami Felső Kereskedelmi Iskola Értesítője az 1901–1902. iskolai évről. Szerk.: Gálffy Ignác. Miskolc, 1902. 21–22.

⁹ A római rabszolgák élete (1885), A rózsza a magyar költészetben (1890), A vallás, mint a szocializmus elleni fegyver (1891), Terjesszük a szabad eszmét (1893).

¹⁰ A Miskolci „Berzeviczy Gergely”... i. m. 106–107.

¹¹ Magyar Minerva 1. évf. 1900. 226.; 2. évf. 1902. 301.; 3. évf. 1904. 448–449.; 4. évf. 1912. 575.

¹² Szendrei 4. köt. i. m. 478.

Bátor vagyok e helyen kifejezést adni azon reményemnek, hogy e megye és város lelkes közönsége rövid idő múlva gondoskodni fog egy nyilvános népkönyvtár fölállításáról, melynek feladata volna az ipar- és kereskedelem népszerű műveit minden tudnivaló polgár számára hozzáférhetővé tenni s ily módon a város nagy közönségére ébresztőleg s termékenyítőleg hatni.

A mi múzeumi könyvtárunk jelenleg három rendbeli tárral van ellátva, u. m.:

- a) címlap
- b) betűrendes névczím és
- c) betűrendes szakcztárral.

Ha majd a kellő számú szekrényről gondoskodva lesz, melynek folytán lehetőségessé válik a művek czélszerű felállítása, akkor a fenti leltárakhoz még a helyrajzi (topographicus) leltár fog járulni.

Ezen könyvtár, melynek berendezésénél a királyi magyar Tudományos Egyetemi könyvtár rendszerét vettem alapul, jelenleg a következő művek fölött rendelkezik:

A. Hitudomány	21 mű	26 kötetben	2 csonka
B. Jogtudomány	20	25	1
C. Államtudományok	34	34	2
D. Orvosi tudományok	19	23	2
E. Mathematikai s természet-tudományok	33	70	4
F. Philosophia, aesthetika és pedagógia	9	11	2
G. Történet s földrajz	55	117	16
H. Philológia s irodalom	133	255	9
Összesen:	478	733	42

A mi pedig e művek beszerzési módját illeti, szereztetett:

ajándék útján	421 mű	570 kötetben
vétel útján	57	163
Összesen:	478	733

Miskolcz, 1902. október 15-én.

Összeállította:

Brósz Károly
könyvtárnok¹³

A következő évek a – nem túl látványos – gyűjtés és rendezés jegyében zajlottak. Az 1906-os és 1907-es években átmenetileg a könyvtár és levéltár kezelését M. Simon János végezte. A személyi változás okai nem derültek ki az évkönyvek jelentéseiből, de az 1908-as jelentés már újra Brósz Károlyt említi könyvtárosként.

„Brósz Károly könyvtáros rendezte a diósgyőri korona uradalom levéltárából kikerült s mint selejtes papírt évekkel előbb megvásárolt becses levéltári anyagot. A nagy halmazokban állott anyagot folyamatosan tartó óriási munkával átvette, főbb címek szerint osztályozta s a selejteseket kiválogatta. Ez idő szerint az egyes darabok rendszeres feldolgozása és levéltárszerű beosztása van folyamatban.”¹⁴

Brósz Károly könyvtárnokunk tanári és könyvtárosi munkája mellett időt szakított arra is, hogy továbbképzésen fejlessze szakmai ismereteit. 1909-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége hatodik alkalommal rendezte meg a Magyar

¹³ A Borsod-Miskolczi Múzeum ismertető katalógusa. Szerk.: Molnár József. Miskolcz, 1902. 102–103.

¹⁴ Jelentés a Borsod Miskolczi Múzeum 1908., 1909. és 1910. évi működéséről. Miskolcz, 1911. 8.

Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában könyvtári szaktanfolyamát. A tanfolyam célja az volt, hogy a könyvtárosokat bevezesse az elméleti és gyakorlati könyvtári ismeretekbe. Tíz vidéki intézmény könyvtárosát hívták meg, s a Főfelügyelőség részvételüket még 100–100 koronával támogatta is. Brósz Károly is a meghívottak között volt. 1909. július 5–19-ig olyan szaktekintélyeket hallgathatott meg, mint Fejérpataky László, Varjú Elemér, Ferenczi Zoltán vagy Gulyás Pál. Az elméleti előadásokat könyvtárlátogatások egészítették ki, melyek közül kiemelkedett a kolozsvári egyetemi könyvtár megtekintése.¹⁵ E tanfolyam után még három évig vezette a múzeum könyvtárát Brósz Károly. E három év alatt könyvtárnokunk is ugyanazokkal a gondokkal küszködött, ami a gyűjteményi munkák jellemző jegye: raktározási gondok, helyhiány, költöztetés és újrendezés. Egy fontos esemény azonban még történt működése alatt. Ebben az időben (1911) kapta meg a múzeum Horváth Lajos főrendiházi tag könyvhagyatékát, melyet Brósz Károly vett át és dolgozott fel. Ezekről az eseményekről így írt az 1911–12. évi jelentés:

„Múzeumunk könyvtárát az elmúlt évben kétszer is alá kellett vetni a költözés veszélyeinek. Első ízben a régi teremből – hol most a néprajzi tár van felállítva – a földszint egyik tágasabb és szárazabb elemi iskolai termébe vittük át, azt remélve, hogy a további hely elnyeréséig ott, ha raktározva is, biztos helyen maradhat. Mikor azonban a város e termet iskolai célokra visszavette, onnan is el kellett a könyvtárat hurcolni. A felső-kereskedelmi iskola főhatósága volt szíves két termet a rendelkezésünkre bocsátani, hogy a hajléktalan könyv- és levéltárat biztonságosan elhelyezhessük. Az átköltözéseknél, a gyors munka következtében történt rendfelbomláson kívül, szerencsére nagyobb veszedelem nem történt, sőt az elhelyezés a biztonság mellett annyira jobb is, hogy Brósz Károly könyvtáros úr megkezdhette a rendezés további munkáját. A Horváth Lajos könyvtár ládáiban ugyanitt van és a diósgyőri korona-uradalom levéltára, sok ezernyi darabban, amelynek feldolgozását Brósz úr – fáradtságot és időt nem kímélve – befejezte. Az okiratokban rejlő s városunk gazdaságtörténetére nagyon becses adatok feldolgozásaképpen Brósz úr most egy nagyobb tanulmányon dolgozik. Feldolgozta a Horváth Lajos hagyatékából nyert igen becses okleveleket is.”¹⁶

Brósz Károly miskolci tevékenységének utolsó éve 1912 volt; ez év nyarán költözött el Miskolcra Marosvásárhelyre, hol 1918. aug. 5-én meghalt.¹⁷ A múzeumvezetés meleg hangú köszöntő szavai álljanak itt egy hosszú, munkás életpálya összegzéséeként:

„Múzeumi osztályunk tagjai közül Brósz Károly úr könyvtárunk és levéltárunk őre az 1912. év nyarán mindannyiunk őszinte sajnálatára Miskolcra elköltözött. Benne múzeumunk egyik lelelkesebb munkatársát és erejét veszítette el. Rövid megszakítással a múzeum keletkezése óta folytonosan páratlan szorgalommal és képzettséggel töltötte be nehéz tisztségét. Munkakedvét, erejét nem törte meg a könyvtár állandó helyiséghiánya, a folytonos helyváltoztatás és bizonytalanság, mindenkor és mindenütt legnagyobb lelkesedéssel dolgozott annak rendezésén és feldolgozásán. Feldolgozta a diósgyőri koronauradalmi levéltár óriási tömegét, amelynek anyagát teljesen ismerve és áttekintve, már meg is kezdte annak ismertetését, feldolgozta és jó részben ismertette a Horváth Lajos könyvtárával örökölt igen becses okleveleket, míg a hely engedte, felállította könyvtárunkat, elkészítve annak címlap, betűrendes név- és szakcím-tár katalógusát. Ő, aki hosszú, munkás életének nagyrészét városunk történelmi múltjának kutatására szen-

¹⁵ Jelentés a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének 1909. évi működéséről. Szerk.: Mihálik József, Bp. 1910. 34–35.

¹⁶ Jelentés a Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum-Egyesület Múzeumi Osztályának 1911–1912. évi működéséről és a Borsod-Miskolci Múzeum 1911–1912. évi állapotáról. Miskolcz, 1913. 10.

¹⁷ A marosvásárhelyi evangélikus egyház érdeklődő levelemre nem válaszolt.

*telte, s akitől igen sok becses ismertetést ismerünk, mindenkor a legnagyobb megbecsüléssel és szeretettel fog róla megemlékezni.*¹⁸

2003-ban mi, a múzeumi könyvtár mai dolgozói, hasonló megbecsüléssel és tisztelettel emlékezünk Brósz Károlyra, mint tették azt eleink 90 évvel ezelőtt.

Brósz Károly fontosabb írásai

1. Adalékok Miskolcz XVII. és XVIII. századbeli ipartörténetéhez (Értesítő* 1884–85 és Közvélemény 1885. 31. sz.)
2. Borsod megye története (Az „Ezerév emlékezet” című füzet számára, melyet az Általános Tanítóegylet adott ki. 1895?)
3. Cikkek a Borsodmegyei Lapok, Borsod, Borsod-Miskolczi Közlöny, Közvélemény, Miskolcz, Miskolcz és Vidéke, Miskolci Napló, Néptanítók Lapja, Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok és a Szabadság című lapokban.
4. A Diósgyőri vár történetéből (Értesítő 1893–94.)
5. Az első kávéház Miskolczon 1788. (Miskolci Napló, 1910. jún. 26.)
6. Egy év Miskolcz város zivataros múltjából (Értesítő 1879. 3–9., és Borsod 1879. 29. sz. 2–3.)
7. Jelentés a miskolczi Kereskedelmi Középiskola fiume–trieszti tanulmányútjáról (Értesítő 1892. 25–39.)
8. A kereskedelem története (tankönyv iskolai célokra, 1886.) (Értesítő 1886–87.)
9. A m. orvosok és term. vizsgálók gyűlésére kiadott Albumban a miskolci iskolákat ismertette.
10. A magyar színészet Miskolczon 1815–1868. (Értesítő 1881.)
11. Miskolcz monográfia 4. és 5. kötetei.
12. Miskolcz a Rákóczi forradalom alatt 1703–1706. (Értesítő 1880. 3–15.)
13. A rózsza története és jelentősége (Értesítő 1897. 3–41. 1. rész, 1898. 3–46. 2. rész.)
14. Szerkesztette a Polgári Iskola Értesítőjét 1879. és 1880-ban.
15. Tílalmas bormérés Miskolcon (Miskolci Napló 1912. 92. 93. sz. 5.)
- * A Miskolczi Államilag segélyezett Polgári Fi- és Leányiskola ... Értesítője az ... iskolai évről, később A Miskolczi M. Kir. Állami Polgári és Felső Kereskedelmi Iskola Értesítője az ... évről.

¹⁸ Jelentés a Borsod-Miskolci... 1911–1912. évi i. m. 20–21.

SZEMÉLYES VÉLEMÉNY A NÉPRAJZTUDOMÁNY HELYZETÉRŐL KÉSZÜLT ELŐTERJESZTÉSHEZ – 1977

SZILÁGYI MIKLÓS

Nyilván az öregedés jele, ha az utóbbi időben mind gyakrabban eszembe jut: vajon lesz-e tanulmányozásra érdemes jelentősége a közeli és távoli jövő tudománytörténetében/kutatástörténetében, ahogyan mi láttuk s amilyenek mi szeretnénk volna látni a magyar etnográfiai és folklorisztikát? S ha lesz, vajon hagyunk-e a talán mégsem hálátlan utókorra megfelelő mennyiségű és minőségű forrást a tetteink olykor rejtett-takargatott mozgatórugóiról?

A nyelvtani többes számba ez alkalommal mindazokat beleérttem, akik szakmai munkálkodásunk hosszabb-rövidebb szakaszában néprajzi tanulmányok, monográfiák mellett (gyakran helyett) programokat-terveket és helyzetértékelő jelentéseket, munkabeszámolókat fogalmaztunk. El nem hárítható, hisz „munkaköri” kötelességből tettük, abban a hiú reményben is természetesen, hogy ezzel is hozzájárulhatunk a magyar néprajznak ha nem is elmélete és módszerei, legalább intézményrendszere hatékonyabbá formálásához.

Az ilyen írásműveit persze senki sem szokta életműve integráns részének tekinteni – rendszerint még azok sem, akiknek a hivatali hierarchiában vagy a szakmai presztízs-rangsorban elfoglalt helyzetük a személyes véleményüket azonnal a „hivatalos állásfoglalás” rangjára emeli. Legideálisabb esetben is az a sorsuk ezeknek a deklaráltan „nem publikálásra szánt” fogalmazványainknak, hogy ilyen-olyan irattárakban várják meg a majdani tudománytörténészt.

Csak úgy teremthető meg a könnyen kiszámítható irattári sors, vagyis az elfeledés és a talán-talán felfedezés „ritka kivétele”, ha maga a szerző indokoltan tartja, hogy – akár a keletkezéskor, akár utólag – „tudománytörténeti forrásnak” felajánlva dokumentum szöveggként közzé tegye a „munkaanyagának”, tehát nem a szakmai nyilvánosságának szánt kéziratát. Mint ennek a most publikálandó, amúgy 1977. december 10-én keltezett, az MTA Néprajzi Kutatócsoportja – mint a szakági helyzetfelmérést magára vállaló intézmény – szempontjai szerint megszerkesztett személyes véleményem esetében! Abban a reményben emeltem ki az irattáramból ezt a régi szöveget, hogy e (talán szokatlan) gesztussal nem csupán egyetlen szubjektív értékelést állíthatok az egyébként nyomtatott változatban is hozzáférhető, összegző igényű és hivatalos helyzetfelmérés mellé,¹ hanem ahhoz is adalékokat szolgáltatathatok: helyzetéből-státusából adódóan miként vélekedhetett a néprajz helyzetéről, aki a magyar muzeológia vidéki „fellelgyárait” vállalta a néprajz képviselőket és szaktudományi rangjáért való hadakozást. Mint

¹ A „Jelentés a néprajztudomány helyzetéről (1967–1979)” című sokszorosán megvitatott hivatalos jelentést és mellékleteit l. *Paládi-Kovács Attila*: Néprajzi kutatás Magyarországon az 1970–80-as években – Felmérések, vélemények, dokumentumok. (Dokumentatio Ethnographica, 14.) Budapest, 1990. 9–53. – A jelentést kiegészítő másutt közzétett dokumentumok: Néprajzi Hírek, VII. (1978) 1–2. sz. 20–26, 3–4. sz. 107–115.

jómagam Szolnokon, Gyulán, Cegléden, s a vélemény megfogalmazásakor megyei múzeumigazgatóként Szekszárdon.

Íme tehát az 1977-ben felkérésre s tapasztalataim általánosítása igényével fogalmazott (tehát bármiféle tudatos informálódást, anyaggyűjtést nélkülöző) szövegem. Az akkori megfogalmazáson természetesen – lévén dokumentumközlés a célo – olyan részletek esetében sem módosítottam, ha mai felfogásom alapvetően különbözik az itt kifejtettől. Amiből annak is következnie kell, hogy ha az olvasó úgy érzi: némely észrevételem mintha ma is aktuális lenne, ne aktualizáló átírássra gyanakodjék, hanem vegye tudomásul: mégiscsak keveset változott a szakmánk s változtunk mi magunk a közel harminc esztendő alatt.

1. A szakterület jellege

a) Tudománytörténeti előzményekkel könnyen magyarázható, ahogyan a néprajz kutatási területei elhatárolódtak egymástól, s mégis megmaradt a tudomány szakintézményi és (jórészt) koncepcionális egysége. Az „egység” inkább hallgatólagosan tudomásul vett, korántsem elméletileg megindokolt, de mindenképpen több „fikciónál”. *Természetesnek tekintjük*, hogy a magyar néprajzi kutatásokról szólván a folklórkutatásokat, az anyagi műveltséggel, a paraszti társadalommal kapcsolatos kutatásokat, sőt az egyetemes néprajzi vizsgálatokat is számba vegyük. Azt tekintjük tehát természetesnek, hogy a *másutt* külön-külön diszciplínának tekintett szakágak mindegyike beletartozik a néprajz fogalmába.

Az elmúlt tíz évben is megmaradt ugyan szaktudományunknak ez az egysége: a mostanában megvalósuló nagy kollektív vállalkozások (Atlasz, Lexikon, Magyarság Néprajza) is ennek a hallgatólagos tudomásulvételét jelentik, mind jobban észrevehető azonban a szakágak egymástól független orientációja, s ami ezzel együtt jár: a koncepcionális egység meglazulása. A folklór az irodalomtörténeti, művészettörténeti (és - elméleti) diszciplínák felé tájékozódik, mind következetesebben vállalván, egyszersmind a más természetű vizsgálati anyagunkra „adaptálván” e diszciplínák vizsgálati módszereit. Az anyagi kultúra kutatása az agrártörténeti, máskor a kultúrtörténeti, technikátörténeti diszciplínákkal konfrontálja elméletét és módszereit. A „társadalomnéprajz” tájékozódása kétirányú: ha vállalja a jelen kutatást, a szociológia *mellett*, de a szociológiai módszerektől korántsem függetlenül keresi a maga terepét; ha fenntartja, hogy a néprajznak a „klasszikus” parasztságról van csak mondanivalója, a társadalomtörténet – elsősorban a parasztságtörténet – szemszögéből kieső mikrostruktúrák (család, faluközösség, táji-kulturális csoport stb.) tüzetes vizsgálatát vállalja fel.

Ez a sokirányú orientáció hovatovább lehetetlenné teszi, hogy a néprajz szaktudományi egységét természetesen tekintvén, pontosan és részletesen felmérhesse bárki is a tudományos területek *mindegyikének* a helyzetét. Nem azért, mert nincs elegendő információs anyag. Ha mind nehezebben is, a tájékozódás *még* megoldható, hiszen lényegében *minden* publikációs fórum változatlanul fenntartja a néprajz szervezeti-intézményi egységét. A koncepcionális egység fenntartása vált már-már lehetetlenné e sokirányú orientáció következtében! Ami azt jelenti, hogy ha valakinek megvan a képessége egységes koncepcióban szemlélni a néprajz fogalmába tartozó összes jelenséget, s ezen az alapon mond véleményt a folklór-, az anyagi kultúra- és a társadalomnéprajz-kutatások elméleti és módszertani tájékozódásáról, s főleg: az elért eredményekről, ítélete feltétlenül egyoldalú, „prekoncepciósan” eltorzult lesz. Ha az anyagi kultúra kutatója mond

ítéletet a folklórkutatásokról, a maga koncepciója szerint „logikusan” érvelhet, de szükségszerűen értetlenül áll azokkal a törekvésekkel szemben, melyek a folklórt önálló diszciplínaként (s nem a néprajz egyik területéeként) írják körül. Pedig – könnyű belátni – ezek a törekvések minden nehézség nélkül egyeztethetők az irodalomtörténeti, művészettörténeti koncepciókkal. És viszont: a folklorista nyilván némi fenntartással és kritikával veszi tudomásul az anyagi műveltség kutatóinak az agrártörténettel „konfrontált” elméletét és módszereit, pedig – ugyancsak könnyű belátni – ez a tájékozódás a marxista igényű történettudományi koncepció szükségszerű velejárója.

Úgy tűnik tehát számomra, hogy az utolsó évtized szaktudományi fejlődésének legpregnansabbban megmutató jelensége a szervezeti-intézményi egység változatlan fenntartása *ellenére* végbement koncepcionális függetlenedés, egymástól való eltávolodás a tudományos területek között. Feltételezhető, hogy ez az intézményi-szervezeti függetlenedésnek is előjátéka volt. Ha azonban így lenne, s előbb-utóbb fel kellene adnunk „a néprajz” hagyományos egységes szervezetét, az önálló szakágak menthetetlenül feloldódnának azokban a diszciplínákban, melyek felé most orientálódnak. Mert a néprajz koncepcionális egységének feladása – távlatokban – alighanem ezzel a veszéllyel jár!

b) Talán nem tévedek, ha kategorikusan fogalmazva kijelentem: az elmúlt időszakban az anyagi kultúra kutatása jelentősebb eredményeket ért el, s a legsürgetőbb feladatokat is reálisabban mérte fel, mint a folklórkutatások. (A tévedés lehetősége azonban éppen a fentebb mondottak miatt korántsem kizárt...)

Az anyagi kultúra kutatói több (s fundamentális jelentőségűnek ítéltető) résztémát rendkívül széles körű anyaggyűjtésre alapozottan tanulmányoztak, s jutottak el elméleti értékű eredményekhez, kialakítván (vagy korszerűsítvén) a vizsgálati módszereket is. A hangsúly ebben az összefüggésben a *konkrét anyagból* levont következtetéseken van: a szakág a korszerű forrásbázis (és a néprajzi forráskritika!) megteremtésének szükségletét tudomásul véve jutott el elméleti eredményekhez.

A folklórkutatásban viszont elszakadni látszik egymástól az elméleti tájékozódás, a forráskritika, filológia tágra értelmezett fogalmába utalható „katalogizálás” és a forrásbázis további szélesítésének (a gyűjtésnek) a feladata. Az „elszakadás” – konkrétan – a következőket jelenti: a) feltűnően megsaporodtak a tereptapasztalatokkal nem „szembesített” teoretizáló és programadó cikkek, melyekkel nem az a legfőbb problémám, hogy teoretizálók és programadók, hanem az, hogy az „önmagáért való” szakirodalmi tájékozottsággal nem tudnak ezek a tanulmányok a szaktudománynak reális perspektívát adni. b) a „katalogizálás”, filologizálás (másoknál a teoretizáló cikkekkel szinkronban megvalósuló „rendszeralkotás”) kezd a folklóron belül önálló diszciplína lenni, amiben nem az a legfőbb probléma, hogy ezeket a feladatokat egy-egy kutató magára vállalja, hanem az, hogy csak ezt vállalja, s az anyagbázis szélesítésének *most még* fontosabb feladata *helyett* vállalja. c) A korszerű forrásbázis kialakításának feladatát a folklórkutatás hovatovább rangon alulinak (ezt be nem vallva: lehetetlennek és szükségtelennek) ítéli, ami nemcsak azért veszélyes, mert a kényelmességet „ideologizálja” meg, hanem elsősorban azért, mert az anyaggyűjtés feladatát az amatőrökre testálja, akikkel viszont nincs intézményesített kapcsolata, s ha lenne is, nem várhatná el tőlük a forrásfeltárás módszereinek csak elméleti iskolázottság révén elérhető színvonalát.

Ez a sommás ítélet – jól tudom – több elemében igazságtalan. Nem tudom azonban indulati motívumoktól függetlenül minősíteni azt a jelenséget, hogy a „céhbeli” folkloristák (tisztelet annak, akire ez nem vonatkozik) szinte csak elméleti tanulmányokat,

szerény anyagbázisú rendszerező cikkeket publikáltak, az új anyagot közlő folklórköte-
tek viszont jórészt amatőrök, fél-amatőrök gyűjtései voltak. (Szükségtelen a magam-
igazoló példákat sorolnom, hiszen az ellenpéldákat is jól ismerem.) Az mindenképpen
feltűnő a példák és ellenpéldák „súlyának” latolgatásakor, hogy a romániai magyar
folkloristák mennyivel hangsúlyosabb gyűjtőmunkát végeztek és végeznek. A tudomá-
nyszak tényleges szükségletét és lehetőségeit *ennek* ismeretében ítélni lehet meg, s
nem a magyar folklórkutatás nemzetközi mércével mérve „magas színvonala” elismerése
alapján.

c) Az elmúlt tíz esztendővel esik egybe a folklorizmusnak egy újabb, a korábbi-
aktól jól megkülönböztethető hulláma. Ez a folklorizmus az *ifjúság* folklór (ezen belül a
díszítőművészet, zene, tánc) iránti érdeklődését jelenti. S ami fontosabb ennél: a népmű-
vészet – mint „példa” – a művészi (vagy egyszerűen közösségi) tevékenységi formák
megteremtésének minden eddigtől eltérő módon állott szolgálatába. Ha ennek az ér-
deklődésnek és közösségi tevékenységeknek van is ideológiai gyökere, semmiképpen
sem a nacionalizmus, s nem is a narodnyikság fogalmával azonosítható ez az ideológia.
Meggyőződésem, hogy az elméletileg ugyan nem tisztázott, de nem feltétlenül szocia-
lista eszmeiségű kollektívizmus spontán jelentkezett igénye, az értelmes együtt-
cselekvés kultúrpolitikai programja, az internacionalista, s ideológiailag eléggé zavaros
„divathullám” és a már-már válságba jutott amatőr művészkedést világos és megtanul-
ható szabályrenddel, formarenddel megújítani képes „primitívizmus” felkínálta perspek-
tíva együttesen határozza meg napjaink folklorizmusát. Csak látszat (s az ifjúság
törekvésein kívül jelentkező tendencia), ha az érdeklődés és a tevékenység szolgálatába
állított „nyersanyag” nacionalista színezetűnek *is* tetszik. Pontosabban: ha a kollektíviz-
mus és a primitívizmus magyar példaanyagát abból a közezből veszi az ifjúság, mely
eleve alkalmat ad a látens nacionalizmus valamelyes aktivizálódására, ebben az ideoló-
giai töltésben *nem* az ifjúság folklorizmusa marasztalható el.

Az elmondottakból annyi tartozik szaktudományunkra, hogy nem tudatosította
eléggé napjaink folklorizmusának ezt a korábbiaktól megkülönböztethető minőségét, s
így nem is szervezhette meg eléggé következetesen a maga programját. Mert igaz ugyan,
hogy az érdeklődés jelentette „konjunktúrát” igyekszik kihasználni a néprajz: ebben a
társadalmi közegben értek el számottevő közönségsikert az utóbbi évek népköltési gyűj-
teményei, népművészeti albumai. Nem lehet azonban nem észrevenni, hogy a
folklorizmus talaján kibontakozott művészeti viták a szaktudományon *kívül* zajlottak:
még a nyilvánvaló dilettantizmus ellen sem emelt vétót a néprajz.

Ennek persze az is oka lehet – valószínűleg ez az elsőrendű ok –, hogy szaktudo-
mányunk nem fordít kellő figyelmet a népművészet tanulmányozására. Főképp azoknak
a problémáknak a tudományos vizsgálatára nincs átgondolt programja, melyek a népmű-
vészet „felhasználóit” érdekelhetik. Ez a megállapítás a zene- és táncfolklórra aligha
vonatkozik: ez a két szakterület „együtt él” a mozgalommal. A tárgyalkotó népművészet
„üzemszervezeti” kérdéseiről: az egyéni alkotó és a közösség viszonyáról, a hagyomá-
nyos technológia részleteiről, s ezzel összefüggésben a „mesterség” és a „művészet”
határterületeiről feltűnően kevés mondanivalója van szaktudományunknak. S ez a kevés
sem eléggé hangsúlyosan fogalmazódik meg. Aminek következménye azután, hogy
dilettáns (bár jó szándékú) elméleteknek sokkal nagyobb a társadalmi hatása, mint a
szaktudósok véleményének.

d) Társadalmi igény (esetenként ugyan túlhangsúlyozott program jegyében fogant igény) a Magyarországon élő nemzetiségek néprajzi vizsgálata. Ehhez az igényhez a magyar néprajz intézményei eléggé tartózkodóan alkalmazkodnak, s több jel mutat arra, hogy a kezdeményezést átengedik az amatőröknek. (Az ellenpélda: a Néprajzi Társaság nemzetiségi szakosztályának megalakítása és a Társaság gondozásában megjelent tanulmányköteteknek a magyar kutatásokkal egyeztetett eredményei.) Nem vagyok meggyőződve arról, hogy az eddignél nagyobb figyelmet kellene fordítania szaktudományunknak a magyarországi nemzetiségek kutatására; nem hiszem, hogy mulasztás terhelne valakit is. Az amatőr tudományosoklás előtérbe kerülése azonban (különösen ha pánszláv, pángermán stb. ideológiai alapokon áll) politikai veszélyeket is rejthet: tápot adhat a szomszéd országokban élő magyarság helyzetére hivatkozó nacionalizmusnak. A magyar néprajzi kutatás feladata ezért, hogy a paraszti kultúra internacionalizmusát megmutassa, ha kell, a nemzetiségek kezdeményezte törekvésekkel vitatkozva is. A probléma kettős: a) a köztudatban olyan kép alakult ki, mintha a Magyarországon élt nemzetiségek szuverén, a magyar paraszti kultúrától független szlovák, német stb. kultúrát teremtettek és hagyományoztak volna, pedig – igen gyakran – a „szlováknak”, „németnek” állított kulturális elemek csak a történeti időnek és a paraszti élet kelet-közép-európai terének pontosan értelmezhető koordinátaiban tűnnek a nemzetiségek specifikumainak; b) nem kívánatos napi politikai jelentést kaphat a nemzetiségek kulturális különbségeinek hangsúlyozása, ha nem kap ugyanilyen hangsúlyt – a múlttól szólva – az együttműködés, a kölcsönös hasonulás megannyi ténye, a jelenről szólva a kultúra integrálódásának természetes folyamata.

Mindez természetesen nem jelent problémát mindaddig, amíg nem határozza meg olymértékben a mindennapi kulturális tevékenységet, mint napjainkban tapasztaljuk. Amíg nem alakul ki a népművészeti együttesek, páva-körök szereplése nyomán olyan látszat, mintha pl. Békés megye paraszti kultúráját – most, a XX. század második felében is! – *csak* a nemzetiségi kultúrákkal jellemezhetnénk.

2. Káderhelyzet

a) A 40–50 év alatti, státusban lévő néprajzosoknak egyetemi szintű néprajzi szakképzést lehetett és kellett szerezniük a budapesti vagy a debreceni egyetemen. Vagyis szaktudományunk „derékhadának” – elméletileg – egységesen iskolázottnak kellene lennie. Sajnos nincs egészen így. A néprajzi (elsősorban muzeológusi) státusban lévők között feltűnően sok az autodidakta, illetve olyan kutató, aki nem szervezett képzési formára, hanem csupán speciálkollégiumok látogatására hivatkozhat. Ha újra és újra felbukkannak a muzeológusok között egyetemi szakképzést nem kapott fiatalok és idősebbek, ez – látszólag – a társadalmi igény és a szakemberképzés folyamatosan jelen lévő aszinkronjára mutat. Ugyanakkor mindkét egyetemről folyamatosan kerülnek ki olyan néprajzosok, akik már a végzés pillanatában „eltűnnek”. 18–20 év távlatában – becslésem szerint – a 30–40%-ot is eléri a néprajzi szakképzettséget szerzett, de nem a szakmában dolgozók aránya. Abban korántsem lehetünk biztosak, hogy azok, akik – egyetemi képzettségük ellenére – nem tudtak (vagy nem akartak?) néprajzos állást vállalni, nem voltak kellően felkészültek, s ezért szorultak háttérbe a muzeológusként alkalmazott autodidaktákkal szemben. Ha így lenne, nagyon rossz fényt vetne mind az egyetemi felvételi rendszerre, mind a képzés színvonalára...

Azt hiszem, hogy a fenti ellentmondás háttérében inkább a néprajztudomány és a néprajzi *gyűjtés* rangjának társadalmi ítéletben kifejeződő azonosítása húzódik meg. Az azonosítás teremti meg azt a légkört, melyben a „jól” (értsd: szorgalmasan, nagy mennyiségű anyagot produkálva) gyűjtő társadalmi aktivista hovatovább *tudósnak* minősül. S ezen a jogon kerül aztán néprajzos státusba olyan is, aki még „jó gyűjtőnek” is csak ígéret... Hadd hangsúlyozzam: nem az a legfőbb gondom, hogy vannak (és a jelek szerint újra meg újra lesznek) kollegák, akik autodidakta módon váltak a néprajz *tudósaivá*. A szakkutatóvá válás ilyen *lehetőségének* a veszélyét szeretném éreztetni: amíg reális a perspektíva, hogy a rendszeres egyetemi képzést megkerülve is szakkutatóvá válhat valaki, a néprajznak – mint szaktudománynak – nem lesz (nem lehet) megfelelő rangja.

b) A néprajzi szakképzésnek – lévén, hogy a néprajzi státusok java része *múzeumi* volt és lesz – elsősorban muzeológusképzésnek kell lennie. Ennek a követelménynek az egyetemi képzés nem tudott maradéktalanul eleget tenni. Aminek viszont nem tantervi, hanem szemléleti okai voltak és vannak jelenleg is! Korántsem azt kívánom, hogy több speciálisan múzeumi ismeretet szerezzenek a hallgatók, pl. alaposabban megismerjék a tárggyűjtés, a nyilvántartás, a kiállításrendezés „műhelyitkait”. Mindezek olyan „praktikumok”, melyeket a folyamatos munka során bárki kialakíthat magának; felesleges az ilyesmit megtanulandó „tudománnyá” minősíteni. Az egyetemről kikerülőeknek azonban olyan *szemlélettel* kellene rendelkezniük, hogy szükségét érezzék a múzeumi „praktikumok” elsajátításának, a munkaterület jellegéből adódó természetes követelménynek, s ne embernyomorító teherként tekintsek a muzeológiai munkát.

Ami ebből az egyetemi képzésre vonatkozik: a) Sokkal inkább az „ethnographus universalis” képzésre kellene törekedni, ami nem a „szakosodás” feladását jelenti, hanem a mind jellemzőbb szemlélet feladását; azt ti., hogy már az egyetemista „felvállalja” a maga szűk parcelláját, s bármilyen más témában illetéktelennek tekinti magát. b) Jobban fel kellene készíteni a hallgatókat a csak múzeumban megoldható tudományos feladatokra, tehát – egyrészt – tudatosítani kellene a „segédletek” (leíró katalógusok, tárgykataszterek stb.) tudományos szükségletét és hasznát, másrészt (elsősorban a vidéki múzeumokra gondolva) rá kellene irányítani a figyelmet a regionális vizsgálatok, a „modell” értékű mélyfúrások változatlan szükségességére. c) Tudomásul kellene venni, hogy a múzeumok lényegéből fakad a tudományos ismeretek különböző közlési formáinak egyenrangúsága. Tehát: a tudományos dolgozat, a kiállítás, a kiállítást kiegészítő-kommentáló ismertetés (katalógus, kiállításvezető) és az ismeretterjesztő cikk azonos rangú, még akkor is, ha a „szakma” csak a tudományos dolgozatot méltányolja.

c) Az utóbbi évek legnagyobb gondja, s ennek következményeit a vidéki múzeumok felfokozottan érzékelik, a Néprajzi Múzeum tudományos rangjának rohamos csökkenése. Nemcsak a szaktudományon belül vesztette el az intézmény a prioritását (ez a Néprajzi Kutatócsoport megalakulása után még természetes is lenne), hanem a múzeumokban folyó néprajzi munkát koordináló, szervező, irányító szerepkörnek sem tud maradéktalanul megfelelni, pedig ez utóbbi „hivatalból” is kötelessége. Az ok a káderhelyzet kedvezőtlen – az egész szaktudomány számára kedvezőtlen – alakulásában (is) keresendő. Minden személyeskedő él nélkül: mind kevesebben vannak a Néprajzi Múzeumban olyan kutatók (8–10 évvel ezelőtt még elsősorban ilyenek voltak!), akiket a szakmai közvélemény „szakteknitélyként” tarthatna számon. Azt hiszem, nem szükséges, hogy így legyen.

3. Szakmai közérzet, közszellem, tudomány és tömegkommunikáció viszonya

a) Az elmúlt évek legnagyobb újdonsága a „tudományközi együttműködés” megélénkülése, s ezzel együtt: a társtudományok és a néprajz közös kutatási témáinak, illetve módszereinek nyílt vitákban való ütköztetése. Ez – természetesen – összefügg azzal, amit korábban már mondtam: a néprajz kutatási területei koncepcionálisan oly módon (is) függetlenül egymástól, hogy közben a rokottudományok elmélete és módszerei felé tájékozódnak. A vitakészség ilyen jellegű megnyilvánulása azonban – főleg a folklórkutatásban – már-már a néprajz (mint önálló diszciplína) feladását jelenti. A társadalomtudományoknak valószínűleg nem arra van szükségük, hogy a néprajz saját vizsgálati anyagát „megerősakolva” igazolja vissza a más vizsgálati anyagra kialakított módszert és elméletet, hanem arra, hogy a speciálisat, a csak néprajzi módszerekkel tanulmányozható megmutassa. Mivel sokkal általánosabb a szaktudományi meggyőződés nélküli „visszacsatolás”, a feltétel nélküli alkalmazkodás a társadalomtudományok modern elméleteihez és módszereihez, szaktudományunk „derékhada” elbizonytalanodik, s ahelyett, hogy a néprajzi feladatokra koncentrálna, az ilyen módon alkalmazkodók epigonjává szegődik.

b) Szóltam már a folklorizmus fogalmával körülírható társadalmi érdeklődésről, s arról is, hogy szaktudományunk, megítélésem szerint, nem érzekelte eléggé pontosan a mai folklorizmus speciális jellemzőit. A folklorizmusnak azonban van egy másik, a tömegkommunikációs fórumokkal egybeszerveződött, s ezért különösen közvéleményt formáló-alakító változata is. Ez sem független ugyan az ifjúság kezdeményezte folklorizmustól, de nem erre (vagy nemcsak erre), hanem az „öregék” hagyományörzésére hivatkozik. Elismerésre méltó az a „kulturális misszió”, amit pl. a TV „pávásai” vállaltak. De többszörös veszéllyel is jár: a) a kutatókat arra kényszeríti (ez a veszély a vidéken élőköt fenyegeti elsősorban), hogy az újmódi népszórakoztatás szolgálivá szegődjenek: maguk is álljanak be „vetélkedni”, és tartsák életben mesterségesen, a volt parasztokat szakmailag irányítva a „hagyományt”; b) a kultúrpolitika irányítói is tévesen ítélik meg a kulturális állapotokat, ha élőköt láttatjuk azt a paraszti kultúrát, mely csak a közszereplés lehetősége, a megyék közötti rivalizálás kedvéért életre injekciózott; c) mivel a népszórakoztatás az elsőrendű cél, a filmes-tévé szakemberek a maguk „szempontjait” hangoztatva olymértékben „manipulálják” az eléjük kerülő nyersanyagot, hogy az már a paraszti élet tényeinek meghamisításával egyenértékű. S ezt a manipulációt a szakkutatók még akkor sem vétőzhatják, ha érdekeltek a műsorban.

Röviden: a tömegkommunikációs fórumok népszerűsítette „népművészet” és „hagyományápolás” amennyit segít a szaktudománynak, annyit árt is. Főleg a szakma tekintélyének!

c) Eléggé gyakori szaktudományunkban is a kiadási nehézségekre való hivatkozás. Hadd hangsúlyozzam tehát: csak a meg nem írt, a mindig ígérgetett tanulmányokra, kötetekre hivatkozhat az a kollega, aki a kiadási nehézségeket emlegeti. A jól megírt tanulmányok (nyilván akadnak ugyan ellenpéldák) általában meg is találják a publikációs fórumokat. Mégsem „problémátlan” a publikációs gyakorlat: a) A meg nem írt, csak ígért monográfiák egy része alighanem azért nem íródik meg, mert az Akadémiai Kiadó – melynek meg *kellene* jelentetnie a monográfiákat – eléggé szűkkeblűen bánik szaktudományunkkal. Másodlagos kérdés, hogy ez mennyire igaz, hiszen senki sem tartja számon, hány *nyomdakész* kézirat hever asztalfiókban azért, mert elégtelen a néprajzi

könyvkiadás kapacitása. A szakmai közvélemény a „tényeket” érzékeli, s ebből következtet: egész sor kandidátusi értekezés sem jelent meg, reménytelen tehát „kivárni”... b) A néprajzi publikációs lehetőségek döntő hányadát a nem hivatásos kiadók ajánlják fel. A múzeumi évkönyvek, füzet- és kismonográfia sorozatok, a községi-városi tanácsok helytörténeti-helyismereti monográfiái – ívszámban mérve – az *összes* hivatásos kiadó néprajzi publikációit messze meghaladó mennyiségű szakanyagot tettek közzé. Ezek a publikációs lehetőségek azonban – rendszerint – „témaajánlásokkal” is együtt járnak: a regionális vizsgálatok eredményeit igénylik. Végso soron tehát csak annak nincsenek publikációs gondjai (sőt: csak tudjon annyit írni, amennyit megjelentethet!), aki egyeztetni tudja az igényt, az ajánlást a szaktudomány szükségleteivel. Előfordul azonban, hogy az egyeztetés lehetetlen... c) Ha a néprajzi publikációk döntő többsége nem hivatásos kiadóknál jelenik meg (csak ott jelenhet meg), ennek a konzekvenciáit következetesebben vállalnia kellene szaktudományunknak. A szakkritika a tényleges eredmények regisztrálásáig sem mindig jut el. Arra pedig végképp ritkán vállalkozik, hogy rámutasson a tömegtermelés selejttjére, illetve, hogy közvéleményt formálisan elválassza a néprajztudomány és a néprajzi *gyűjtés* produktumait. d) Szaktudományunk irányítóinak szervezési feladata lehetne, hogy a néprajz *intézményesen, szervezetileg* találja meg az utat a Szépirodalmi, a Magvető, a Gondolat, a Móra, a Mezőgazdasági stb. kiadókhöz. Azért, hogy a némiképp speciális megfogalmazást, de néprajzi érdekű közlést is igénylő kiadóknál megjelenő néprajzi publikációk *ne* az egyéni ambíciók függvényei legyenek.

4. Szakmai fórumok, intézmények

a) A Néprajzi Kutatócsoport prioritása ugyan vitathatatlan, a szakmai közvélemény azonban hajlamos arra, hogy elvitassa, illetve csak a kivételezett helyzetnek tulajdonítsa a „vezető szerepet”. Amíg valakinek is oka és joga van elvitatni a szakmai prioritást, a kutatócsoportnak kötelessége újra és újra önkritikusan mérlegelni, vajon a kutatói létszámmal arányos-e a tudományos teljesítmény mennyisége és minősége. A mérlegelés nem az én feladatom...

b) A múzeumokban, egyetemeken és egyéb kutatóhelyeken folyó néprajzi kutatások általában jól bele tudnak szerveződni a főfeladatokba. Ez azonban nem azért van így, mintha a tudományszervezés mechanizmusa és a néprajzi kutatásokban érdekelt intézmények együttműködése a lehető legtökéletesebb lenne. A lehetőséget a szaktudományunkra jellemző „szereposztás” szinte automatikusan megteremti: a főfeladatok (pl. Lexikon, Magyarország Néprajza) kellő színvonalú megoldása érdekében nem mondhat le a kutatócsoport egy-egy szűkebb szakterület specialistájának a részvételéről, bármilyen kutatóhelyhez kötődjék is ez a kutató.

Amíg csak a szakmai szereposztás teremtette kényszerhelyzet a főfeladatokban való részvállalás garanciája, az együttműködést nem lehet intézmények közöttinek minősíteni. Ha viszont személyekhez kötött, s ráadásul az egyéni tudományos teljesítménynek szóló szakmai elismeréssel egyenértékű a részvétel, könnyen a munkaadó intézmények partikuláris érdekeinek rendelődik alá a főfeladatok teljesítése. Tévedés ne essék: nemcsak a szakmai féltékenység motiválta gáncsoskodásra gondolok. Arra is pl., hogy a múzeumokban dolgozó kutatók az Akadémia, a Kulturális Minisztérium által hathatósan támogatott, s a megyei tanácsok által főfeladatként elismert *tervmunkájukkal* szerveződjenek bele a szaktudományi főfeladatokba. Vagyis: a szaktudományi érdek és az egyéni

ambíció szerencsés találkozásaként megvalósuló együttműködés kapjon folyamatosan tudományszervezési és intézményi támogatást.

c) Szaktudományunknak sokkal inkább kutatóbázisokként kell számon tartania a múzeumokat, mint más társadalomtudományoknak a hasonló nagyságrendű, s nemcsak tudományos feladatokat megoldó intézményeket. (Szinte csak a régészetben hasonló a helyzet.) Ez a tudományszervezés múltból örökölt, s a jövőben sem megváltoztatható realitása. Távlatokban sem lehet tehát közömbös, hogy a múzeumok megmaradnak-e tudományos műhelyeknek, vagy felmorzsolódnak a rosszul értelmezett közművelődési „stratégiában”. Én magam nem vagyok ugyan pesszimista: meggyőződésem, hogy a jelenleginél sokkalta intenzívebb tudományos munkának is megteremthetőek a feltételei a múzeumokban. Hiszen a tudományos kutatás és a közművelődés nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező tevékenységi formát jelent: a múzeum csak azt (csakis azt) a tudományos eredményt „ajánlhatja fel” a közművelődésnek, amit maga „megtermelt”. Ha nem ezt teszi, megszűnt múzeum lenni.

A probléma akkor jelentkezik, ha ezt a koncepciót a tudományos kutatás irányítóival szemben is, a közművelődés irányítóival szemben is meg kell védeni. Ha jól tudom, tudományszervezési szempontból $\frac{1}{4}$ kutatóhelynek minősül egy múzeumi álláshely. Ez majdnem egyenértékű a hobbiszintű tudományoskodás nagylelkű elismerésével. Szaktudományuk jövőjének egyik alapkérdése tehát: be tudjuk-e bizonyítani, hogy a múzeumokban folyó néprajzi kutatásoknak ennél többet *kell* jelenteniük; hogy a néprajz művelésének legtermészetesebb közege a múzeum. Csak akkor lehetne látványosan bizonyítani, ha a közművelődés „stratégái” *nem* a tudományos munka mennyiségének csökkenésétől, hanem színvonalának emelésétől tennék függővé a múzeumi közművelődés minőségi fejlődését. Nem dramatizálom a helyzetet, nem mondom tehát, hogy ez „kétfrontos harcot” kíván. De hadd mondjak annyit: elkelne egy kis segítség, szaktudományi és akadémiai támogatás „a múzeum tudományos intézmény is” deklarációjához.

NÉHÁNY ADALÉK A MATYÓ MÚZEUM HÍMZÉSEINEK VIZSGÁLATÁHOZ

VISZÓCZKY ILONA

Az idén jelent meg a Matyó Népművészeti Egyesület kiadásában *Varga Marianna* kötete a *Mezőkövesdi matyó hímzés* címmel. Az egyesület 2001-ben eredményes pályázatot nyújtott be a Gazdasági Minisztériumhoz a matyó hímzés hungarikumként történő elismerésére, ami nemcsak a hungarikum cím elnyerésében volt sikeres, hanem támogatást is jelentett a matyó hímzés jellegzetességeit bemutató kiadvány elkészítéséhez.

A szerzővel és a hímzésminta-rajzokat készítő munkatárssal, *Kertész Istvánné Tóth Erzsébet*tel – aki a Népművészet Mestere, kiváló rajzoló és hímző népművész – együtt, a könyv szerkesztőjeként a kiadvány tervezése során elsődleges célunk volt a múzeumi gyűjtemények textil anyagának áttekintése ahhoz, hogy a matyó hímzés stíluskorszakait, történeti fejlődését, az egyes tárgytipusok jellegzetes hímzéseit ismertethessük. Az előkészítő munka során a mezőkövesdi Matyó Múzeum anyagát és a Herman Ottó Múzeum textilgyűjteményét áttekintettük, a Dobó István Vármúzeum Néprajzi Gyűjteményében és a Néprajzi Múzeum Textil- és viseletgyűjteményben valamint az Ethnológiai Adattárban végezhetünk kutatást. A múzeumi tárgyak fotóinak segítségével a könyv reprezentatív keresztmetszetét mutatja be a matyó hímzés történeti alakulásának.

A hímzésminta-rajzok kiválasztásában a „Matyó Népművészeti Dokumentáció”¹ anyaga jelentette a kiindulást. Ezt a dokumentációs anyagot a Népi Iparművészeti Tanács eredetileg három példányban készítette el *Dajaszászné Dietz Vilma* vezetésével Mezőkövesden az 1960-as években, a Matyó Népművészeti és Házipari Szövetkezetnél.² Az első példány került a Néprajzi Múzeumhoz, egy példány pedig a NIT központi dokumentációtárába Budapestre.³ A dokumentációs anyag harmadik példánya azonban Mezőkövesden maradt, és ma is megvan a szövetkezetnél, ahol a tervező részleg munkáját segítette évtizedeken át. A Néprajzi Múzeum Rajzgyűjteményében *Dajaszászné Dietz Vilma* hagyatékában megtaláltuk a matyó hímzésminta-rajzokat, és azonosítani tudtuk az egyes tételeket az eredeti feldolgozási sorrenddel összevetve azokat. A hímzőkönyv előmunkálataihoz egyaránt használtuk a Néprajzi Múzeumnál meglévő adattári anyagot és lehetőséget kaptunk a szövetkezetnél is a rajzok, leírások használatára: mintegy száz dosszié teljes dokumentációját tekintettük át ekkor részletesen. A feldolgozott részben mintegy 21 tétel a Herman Ottó Múzeum textil anyagáról készült, 14 tétel a Matyó Múzeum tárgyairól, 28 tétel a Néprajzi Múzeum matyó hímzéses textiljeiről, 10 tétel pedig a Dobó István Vármúzeum anyagáról. A többi dokumentáció magán-

¹ A dokumentációs anyag jelölésére használok a továbbiakban a megnevezést *Varga Marianna* nyomán. *Varga M.*, 2003.

² Részletesen ír erről *Varga Marianna* a hímzőkönyvben. *Varga M.*, 2003. 23–24.

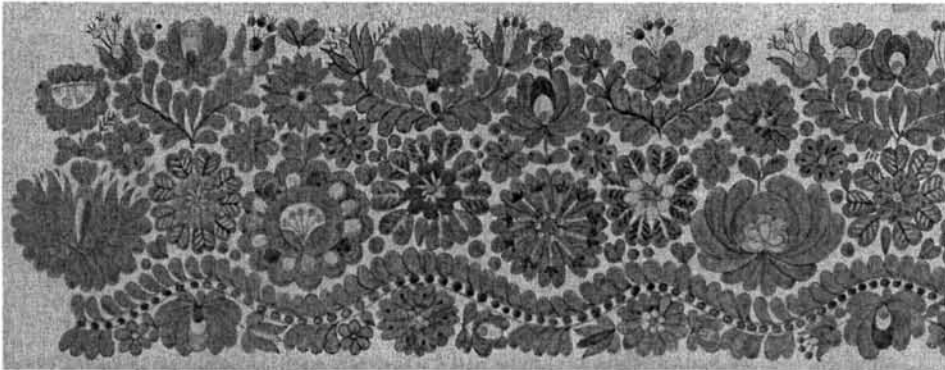
³ A Népi Iparművészeti Tanács központi dokumentációjába került anyag 1983 decemberéig hozzáférhető volt. Az 1980-as évek végén azonban egy alagsori raktárban a Duna áradása miatt a NIT dokumentációja, dia anyaga és fotótára szinte teljesen megsemmisült. *Varga Marianna* szíves közlése.

tulajdonban lévő hímzéseket dolgoz fel és szintén részletesen adatolt hímzémintarajzokat tartalmaz.

A „Matyó Népművészeti Dokumentáció” anyagának áttekintésekor a múzeumi tárgyakra vonatkozóan különösen tanulságos volt a hímzések részletes leírásainak összevetése a múzeumi leírókartonokkal. Az 1950-es években a Matyó Múzeum gyűjteményébe került textilekről nem tudunk részletezően pontos adatokat, nagyon szűkszavúak a leírókartonok. Elsősorban a tárgy használatára és a készítés körülményeire vonatkozó információk hiányoznak, s valószínűleg nem voltak ismertek a gyűjteménybe kerüléskor sem. A hímzéssel díszített viseleti darabok mellett nagy számban megtalálható hímzésrészletek feltehetően már másodkézből jutottak el a múzeumhoz. (Sok esetben csupán a díszes lepedővég egyik fiókja vagy éppen a lobogós ujjú ing egy-egy hímzett részlete, a díszített ingujj darabja, a hímzett vállfolt, a nyak és az ingmell került a gyűjteménybe.) A hímzések leírásakor is elsősorban a tárgy méreteit és a megfigyelhető lényeges elemeket rögzíti a karton adatsora. A Matyó Múzeum leltárkönyvi bejegyzései 1953-tól a múzeum első évtizedeiben az igazgatók, Dala József és Lukács Gáspár kézírását őrzik, akik nagyformátumú tanárebereként igazi ügyszeretettel vállalták a gyűjtemény vezetését. Szakképzett néprajzos-muzeológus azonban csak 1983-ban került az intézményhez és gyűjteménykezelő munkatárs is. Feltehetően ekkor készültek el a tárgyakat ismertető leírókartonok is visszamenőlegesen, s esetleg ez is oka lehet a rövid tárgyleírásoknak.

A Dajaszászné vezetésével készült matyó hímzésdokumentáció leírásaiban a tárgyak pontos adatai kerülnek felsorolásra. A tárgy megnevezése általában a helyi szóhasználat kifejezéseit rögzíti. (Több esetben a színek meghatározásánál is külön megadja a helyi megnevezést pl.: rózsaszín – „tüdőszín”; narancssárga – „tüzessárga”. Hasonlóan a mintaelemek megnevezéseinél is pl.: palmetta – „körtvés”; csillag – „almás”.) Külön pontokban van felsorolva az alapanyag és a hímzőfonal minőségének meghatározása, a hímzésen megfigyelhető valamennyi öltéstechnika, az alkalmazott színek, a motívumok és a kompozíció jellegének meghatározása. A textil mérete és – legtöbbször külön adatokkal – a hímzés mérete is szerepel az adatlapokon. A gondosan kialakított adatsor jól tükrözi Dajaszászné felkészültségét, hiszen hímző szakismeretei mellett sokszor mint néprajzkutató is fontosnak tartott egy-egy kiegészítő adatot is rögzíteni a tárgyról (pl. a használatra vonatkozóan, vagy éppen a tervező, a hímzést készítő személyét is közli több esetben).⁴ A teljes dokumentációs anyag is átgondolt felépítéssel rendelkezik, minden tárgy rajza, adatsora külön dossziéba került, több esetben kiegészítésként anyag- és fonalminta illetve esetleg hímzéminta is található mellékelten. Alapvetően tárgycsoportok szerint végezték a hímzésrajzok elkészítését és a történeti stílusokat, a hímzés fejlődését követve sorolták be az anyagot: a lepedővégek (43 hímzésrajz), legényingek – ezen belül alcsoportokban a lobogós ingujjak (42 hímzésrajz), ingeleje (17 hímzésrajz), hasfolt (15 hímzésrajz), vállfolt (25 hímzésrajz) több darabjának feldolgozása és külön a kézelők (16 hímzésrajz) rajzai is elkészültek – és a kötények (20 hímzésrajz) főbb típusait vizsgálták. A múzeumi tárgyakkal összevetve tehát a „Matyó Népművészeti Dokumentáció” anyaga a feldolgozott textilek esetében a hímzések részletes elemzése, a mintaelemek és kompozíciók meghatározása valamint az egyéb közölt adatok révén kiegészítő forrásnak tekinthető véleményem szerint.

⁴ Dajaszászné Dietz Vilma (1882 Budapest–1965 Mezőkövesd) munkásságáról: *Varga M.*, 2003. 39–40. Lásd még: Néprajzi Múzeum EA 20730 valamint *Balogné Horváth T.–Viga Gy.*, 2002. 179–180.

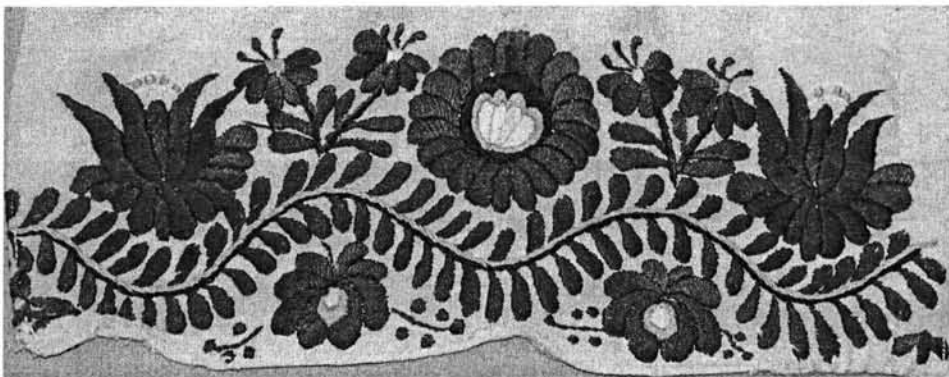
1. kép. Legényingujj részlete, hímzésminta-rajz – a „Matyó Népművészeti Dokumentáció” anyagából (MND III./a-29.; NM R 12 520.; Az eredeti textil leltári száma: HOM N 53.715.71.; Fotó: Roboz László)

A Matyó Múzeum néprajzi gyűjteményében is sikerült a textilagyagban megtalálnom az eredeti darabokat, ami a részletes összevetéshez megfelelő kiindulást jelentett a leírókartonok adatai és a dokumentációs anyag leírásai esetében. De a többi hivatkozott gyűjteményben kutatva is érdemes volt kiegészítő adatsorként figyelembe venni a dokumentáció részletező leírásait.

Néhány kiragadott példát szeretnék a továbbiakban ismertetni. Három tárgyat mutatok be részletesebben fotókkal és rajokkal illusztrálva, melyek a dokumentációs anyag tárgytípusait is reprezentálják (lepedővég illetve eredetileg legényingujj, ingrész – vállfolt, kötény). Ezek közül egy tárgy a Matyó Múzeum gyűjteményének darabja, de párhuzamos példaként két tárgyat a Herman Ottó Múzeum textilgyűjteményéből ismertetek.

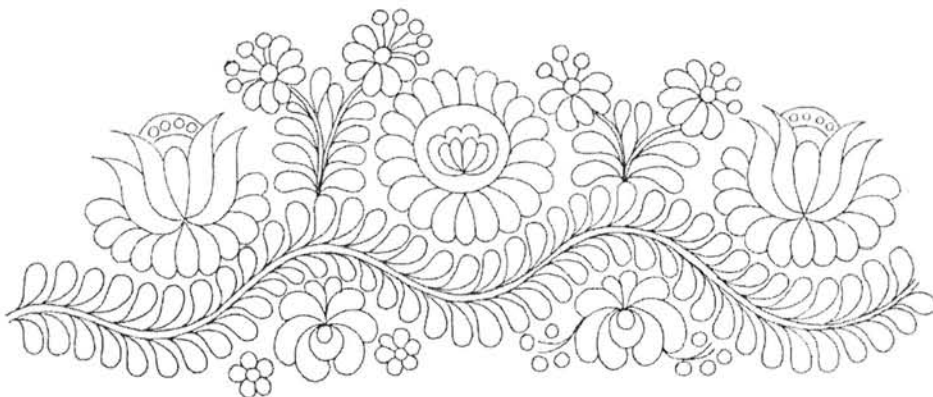
A Herman Ottó Múzeum régi gyűjteményi darabjáról készült az 1. képen bemutatott színezett mintarajz (MND III./a-29.; NM R 12 520.; Az eredeti textil leltári száma: HOM N 53.715.71.). Az 1947-ben dr. Venetianer Jakabnétól ajándékozás útján a múzeumba került textil a kartonon lepedővég megnevezéssel szerepel, rövid leírása a következő: 2. pont: Gyolcs, mosópamut, laposöltés; 3. pont: Hossza: 152 cm. Szélessége: 37 cm. A gyűjteményi darabon látható, hogy két különböző méretű, eredetileg különálló és a későbbiekben egymás fölé varrt hímzésből áll. Talán ez a sajátossága jelenthette azt a jellegzetességet, amiért lepedőfiókként tekintettek a hímzésekre beleltározásukkor. A tárgyak hímzésének szerkesztése és stílusjegyei alapján azonban Dajaszásznén meghatározását kell elfogadnunk: a hímzésdokumentációban ingujj részleteként rögzíti a megnevezést és a két részletet külön-külön darabnak tekinti (utalva a hímzések egy múzeumi tárgyon való elhelyezésére). Ezt a pontos meghatározást tartom magam is valószínűnek, s elképzelhető az, hogy a korai motívumokat és hímzőstílust képviselő textileket másodlagos felhasználásként alakították át lepedővégné, vagy még később – esetleg már polgári környezetben – vált lakást díszítő használati darabbá, vagy falvédőként is funkcionálhatott.⁵ A múzeumi textilek esetében többször megfigyelhetőek a másodlagos,

⁵ Hasonló másodlagos felhasználásra utaló adatot hoz Dajaszásznén a hímzésdokumentációban: III/ a-6. „Ingujrvég – ingujjrészlet, völegényi ingről. Gari Takács Margit tulajdona. Az ingujjat már függönynek használják... 1930-ig voltak az ilyen völegényi ingek divatban. Fonal: fehér mosópamut. Technika: lyuk-, laposhímzés, száröltés. Motívum: palmetta – „körtvés”, csillag – „almás”. Mindkét motívum egy és ugyanazon a darabon előfordul. Kompozíció: hullámvonalas felépítésű. A fő motívum a hullámvonal mélyedésébe helyezkedik el.” A hímzésminta-rajzon Dajaszásznén szignóját és dátumként 1958. június feljegyzést találjuk, így

2. kép. Matyó hímzéses textil részlete (MM 57.1.55.2.; Fotó: Kulcsár Géza)

újbóli felhasználásra, az átalakításra utaló vonások a tárgyakon (sajnos csak egy-két esetben adatolt ez a leírókartonon is, így csak feltételezésként fogalmazhatom meg): például a lyukhímzéses gyoics ingujjak függönyként éltek tovább és ebben a formában kerültek a textilgyűjteménybe. Hasonlóan megfigyelhető más lepedővégnék átalakított ingujjvéig is a múzeumi anyagban.

3. kép. Ingrész – vállfolt egyszerű vonalas mintarajza (Készítette: Kertész Istvánné Tóth Erzsébet, a Népművészet Mestere a dokumentáció alapján, 2002.; MND III./d-6.; Az eredeti textil leltári száma: MM 57.1.55.2.)

Külön szeretnék itt kitérni a „Matyó Népművészeti Dokumentáció” anyagában található mintarajzokra. Valamennyi rajz pauszra készült ceruzával, tussal, esetleg tintával 1:1 méretben. Előfordul egy-két esetben, hogy a megrajzolt színezett minta már sablonálásra is elkészült, és a kilyukasztott pauszpapír került a dokumentációs anyagba. (Pl.: III./a-27. Lobogós ingujj; NM R 12 518.; Az eredeti textil leltári száma: NM 121.208.) Sok esetben a rajz színezett: a hímzőfonallal megegyező vagy hasonló színű tintával, tussal esetleg több szín alkalmazása esetében már temperával készült. Ez azt is

valószínűleg ez a rajz készítésének illetve az adatgyűjtésnek is az időpontja. A dosszién az anyagfeldolgozás dátuma: 1962. március 13. Vö. NM R 12 500.

jelenti, hogy a nagyobb minták – az eredeti méretben megrajzolva – csak többszöri összehajtással kerülhettek a dossziékba. Sajnos ezek a nagyobb rajzok már az eltelt közel öt évtized során lassan darabokra törnek szét a pauszpapír rossz minősége és állagának romlása miatt.

A Matyó Múzeum egy érdekes, korai hímzőstílust képviselő darabjának egy elemét dolgozta fel a hímzésdokumentáció a példaként kiragadott következő mintarajzon (2–3. kép). A tárgy leírókartonjáról tanulságos felidézni a darab meghatározását. Leltári szám: MM 57.1.55.2.; *1. pont:* Ingrész – Ing eleje, 2 vállfoltja, gallérja. *2. pont:* Gyolcs alapon, piros-kék, sárga, zöld, pamuthímzés. Eleje 3 függőleges és 1 vízszintes csík (hasfolt). A darabot az ingből kitepték. Erősen kopott. *3. pont:* Eleje hossza 30 cm. Nyakbőség: 36 cm. A 7. és 8. *pontban* a gyűjtő és leltározó Dala József szerepel (a karton elkészítésére nincs megadott adat). A MND hímzésleírása már részletesebben bemutatja a fenti textil egy részletét, a vállfolt hímzésének jellegzetességeit. Idézem az adatsort: III./d-6. Ingrész. (Vállfolt) Borsod m. M.M. 57.1.55./2. Itsz. Századforduló utáni darab. Érdekes a rozmaring levélsor folyókás megoldása és erre már a fel és lefelé való felépítés. *Alapanyag:* gyolcs. *Fonal:* mosópamut. *Technika:* lapos és száröltés. *Szín:* piros, kék, sárga, zöld. *Motívum:* matyórózsa, tulipán, csillag, macskatalp, levelek. *Kompozíció:* hullámvonalas. *A hímzés hossza:* 28. cm; *szélessége:* 12 cm. A pauszrajz 1957-ben készült a szignálás tanúsága szerint (NM R 12 547). A hímzésdokumentáció alapján készítette el a minta vonalas rajzát Kertész Istvánné. Ezen jól látható az a törekvés, mely a dokumentációs anyag egészében megfigyelhető: a pontos és részletes tárgyleírás, az eredeti darabok dokumentálásán túl az elsődleges cél a népművészeti tervező munka alapjainak megteremtése volt a mintagyűjtemény elkészítésével. Ezért a múzeumi darabok rajzainak készítésekor a kompozíció megváltoztatása nélkül kicsit kerekítették a mintákat, határozottan rajzolták meg az esetlegesnek tűnő, bizonytalanabb kontúrokat. Természetesen maga a vonalasrajz jellege is megkívánta ezt, különösen akkor, ha egy kevésbé szépen hímzett és már megkopott eredeti darab elnagyoltabb mintáiról kellett átvenni az értékes mintakompozíciót. A rajzgyűjtemény tudatos és átgondolt felépítése, az egyes tárgytípusok legrégebb, visszafogott színhasználatú (piros-kék-fehér) pamutos hímzésű darabjaitól a szücsselemek, a gyapjúfonalak alkalmazását ismertető darabokon át a műselymes hímzések bemutatásáig ível.⁶ A dokumentációs anyag összeállításakor mindenképpen alapvető szempont volt tehát a kiválasztott textilek mintáinak továbbfejleszthetősége, olyan példatár összeállítása, mely a népművészeti tárgyalakotó tervezők munkájához megfelelő alapot adhat a továbbiakban.

Utolsó példaként ismét a Herman Ottó Múzeum 1937-ben gyűjteménybe került kedves tárgyát ismertetem: egy gyerekkötényt (4–5. kép). A tárgy leírókartonja ez esetben nagyon részletező leírást tartalmaz: 1950 májusában Dajaszászné készítette. Ebben az időszakban több korábbi gyűjtésből származó tárgy részletes leírását is megcsinálta, feltehetően a múzeumban végzett kutatómunkája során. Leltári szám: HOM 53.718.10.; *1. pont:* Kötény. *2. pont:* Anyaga fekete kloth. Hímzőfonala műselyem, sötétpiros, piros, tündőszín, rózsaszín, narancssárga, sárga, középkék, világoskék, lila, zöld színekben. Technikája laposöltés, huroköltés. Mintája: legalul egy ragyogó utánzat „pocemcsillag”, alul piros, felül középkék szegélyezéssel, sárga 4,5 cm széles ragyogó utánzat, felette pocemcsillag kék szegélyezéssel. E fölött a hímzéspinta: hét surcórózsa, melynek tetején krizantém, szegfű és tulipán motívumok vannak. A kötény alján a rojt alatt öt bokor, egy szem virág, az alján pedig pocemcsillagsor, mint ragyogó utánzat, felette piros, alatta

⁶ Vö. Fél E.–Hofer T., 1975. 433–453.; 1980. 598–601.; Fügedi M., 1978.; 1997. 315–349.

kék szegélyezéssel. A 14 cm széles rojt kézikötésű. A felső szélén a széltől befelé 7 cm távolságra piros kötőszalag felvarrása alatt 1 cm széles ráncbehajtás. Az alapanyag pecsétetes, a hímzőfonál fakult. 3. pont: 73x47 cm. A kötőszalag hossza 48 cm. 7. pont: Vétel 1937. Erről a tárgyról a hímzésdokumentáció anyagában Mezőkövesden a Matyó NHSZ-nél megtaláltuk eredeti méretben a színezett pauszrajzot (amit Dajaszászné 1958-ban készített el), azonban már a tárgy leírása csak a rajzon följegyzett rövid megállapításokból áll, nem készülhetett el a részletes ismertetés. Valószínűleg ezért nem kerülhetett be a Néprajzi Múzeumba sem már ennek a tárgynak a dokumentációs anyaga. A hímzésmintakönyv számára Kertész Istvánné rajzolta újra a tárgy mintarajzát, és jelölte be a színhasználatot és az öltés-technikát az eredeti pauszrajz alapján. A tárgy ismertetését ebben az esetben a leírókartonról pótoltuk a könyvben.

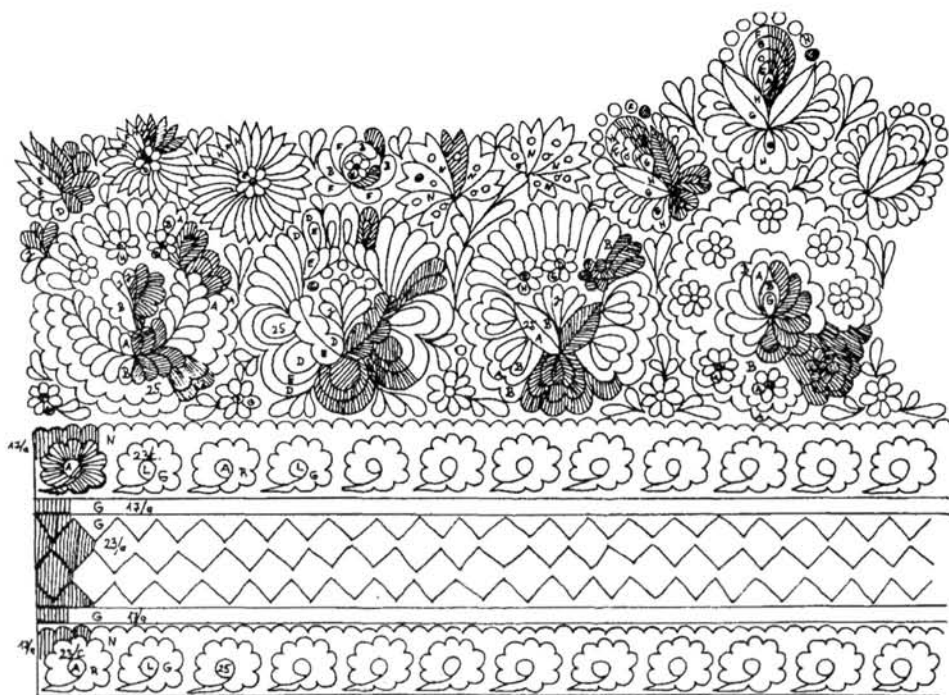
A dokumentáció elkészítésében kiemelkedő érdemei voltak Dajaszászy Józsefnének, aki 1962-ben, 80 évesen költözött Mezőkövesdre és a Matyó Népművészeti és Háziipari Szövetkezethél irányította ezt a munkát egészen 1965 januárjában bekövetkezett haláláig. A korábbiakban, az 1920-as években kézimunkatanárként foglalkozott a népi hímzésekkel, és már az 1930-as évektől járt gyűjtésekre a különböző hímzőkultúrát reprezentáló hazai tájegységekre, így Mezőkövesdre, Tardra és Szentistvánra is. A Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében már ekkor munkálkodott, kutatásokat végzett – sőt tanári munkája mellett –, a Budapesti Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén rendszeresen látogatta az előadásokat is. A Néprajzi Múzeumban folytatta díjtalanul végzett munkáját 1945 után is, majd 1949 decemberétől a múzeum kinevezett munkatársa volt. Ez a több évtizedesnek mondható, tudományos igényű kutatómunka kristályosodott ki a dokumentáció kidolgozásakor, hiszen nem csupán elméleti felkészültsége adhatott ehhez alapot, hanem kézimunkatanári gyakorlati ismeretei és a hazai muzeális gyűjtemények anyagára alapozott tárgyismerete is.⁷ Mezőkövesden az általa kiválasztott népművészekkel, tervezőasszonyokkal dolgozott együtt, sőt az utánpótlás nevelésére az általános iskolából a Matyó NHSZ dolgozóinak alkalmaztak tehetséges fiatal lányokat, akiket megtanított a dokumentáció pontos elkészítésének ismeretére. A dokumentáció létrehozásában vett részt fiatal munkatársként Kertész Istvánné is, aki 1957–1992 között volt a Matyó NHSZ tagja és 1966-tól a tervezőrésztleg művészeti vezetője.⁸ A dokumentációs anyag évtizedekig betöltötte eredeti funkcióját, hiszen a Matyó NHSZ termékeinek megtervezésekor mindig kiindulási alapot jelentett a tervezőrésztleg dolgozó népművé-

4. kép. Kötény – „surc”
(HOM N 53.718.10.; Fotó Kulcsár Géza)

⁷ Vö. Dajaszászné D. V., 1952. 139–149.; 1953.; 1956. 61–82.; 1956a 57–60.; 1963. 95–101.

⁸ Varga M., 2003. 49–50.; Vö. Varga M.–Kertész I., 1981.

5. kép. Gyerekkötény – a Mezőkövesdi matyó hímzés című könyv mintarajz-mellékletéből
 Öltés: 17a, 23a,c, 25; Szín: A, B, D, E, F, G, H, J, L, N, O, R
 (Készítette: Kertész Istvánné Tóth Erzsébet, a Népművészet Mestere, 2003.;
 Az eredeti textil leltári száma: HOM N 53.718.10.)

szek munkájához. A 2003-ban megjelent hímzőkönyv révén is hasznosulhatnak az újra feldolgozott és közzétett mintarajzok. S talán a múzeumi hímzett textilek vizsgálatokor is forrásértékű adatokkal szolgálhat a dokumentáció anyaga. Sajnos a teljes tárgykört bemutató feldolgozás nem teljesedhetett ki, a feltáró, dokumentáló munka megszakadt 1965-ben. Dajaszászy Józsefné hagyatékából mintegy 200 mintarajz került a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába, melyek között jelentős anyag borsodi matyó szabdarajzú hímzésekről készült a hímzésdokumentáció részeként, de számos keresztszemes mintarajza is megtalálható a Bükkaljáról, elsősorban Tardról. Mintegy 500 darabos textil gyűjteményét még 1950-ben adományozta a Néprajzi Múzeum Textil- és viseletgyűjteményének. Számos népi textileket bemutató kiállítás előkészítésében vett részt, így többek között a Matyó Múzeum 1953-ban elkészült első állandó kiállításán is dolgozott.⁹ Sokirányú tudományos munkája, és felkészült anyagismerete, publikációi alapján kutatási eredményeire és az általa vezetett hímzésdokumentáció anyagára bízton hagyatkozhatunk gyűjteményünk hímzéssel díszített tárgyainak vizsgálatokor, pontosabb meghatározások, tárgyleírások elkészítésekor.

⁹ Balogné Horváth T.–Viga Gy., 2002. 180.

RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

HOM N – Herman Ottó Múzeum Néprajzi Gyűjteménye, Miskolc

MM – Matyó Múzeum, Mezőkövesd

MND – „Matyó Népművészeti Dokumentáció”

Matyó NHSZ – Matyó Népművészeti és Háziipari Szövetkezet, Mezőkövesd

NM R – Néprajzi Múzeum Rajztára, Budapest

5. kép rövidítéseinek feloldása: *Öltéstechnika* – 17a: Egyszerű huroköltés; 23a „Makku” huroköltéssel varrott sordísz; 23c: „Igazi csillag” huroköltéssel; 25: Egyszerű laposöltés. *Színezés*: A: piros; B: bordó; D: „tüdőszín” azaz parasztrózsaszín; E: rózsaszín; F: „tüzessárga” azaz narancssárga; G: „sárga” azaz aranyárga; H: világossárga; J: parasztzöld; L: libazöld; N: kék; O: világoskék; R: fehér.

IRODALOM

Balogh Jánosné Horváth Terézia–Viga Gyula

2002 Dajaszászy Józsefné Dietz Vilma. *Bodó Sándor–Viga Gyula* (főszerk.): Magyar Múzeumi Arcképcsarnok, 179–180. Budapest

Dajaszászyné Dietz Vilma

1952 Adatok a matyó íróasszonyok életéhez. *Ethnographia* LXII. 139–149.

1953 Mezőkövesdi hímzsminták. *Magyar Népművészet* XVIII. Budapest

1956 Mezőkövesdi kuzsu. *Néprajzi Értesítő* XXVIII. 61–82.

1956a Mezőkövesdi hímzett lepedővégek. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 1. 57–60. Miskolc

1963 Mezőkövesdi kötények. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* III. 95–101. Miskolc

Fél Edit–Hofer Tamás

1975 A matyó hímzés alakulása és a magyar népművészet stíluskorszakai. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XIII–XIV. 433–453. Miskolc

1980 Mezőkövesdi hímzések, matyó hímzések. *Magyar Néprajzi Lexikon* III. 598–601. Budapest

Fügedi Márta

1978 Mezőkövesd és vidéke hímzései. II. Szabadrajzú hímzések. Budapest

1997 Szöttesek, hímzések. *Fügedi Márta* (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete, 315–349. Miskolc

Varga Marianna

2003 Mezőkövesdi matyó hímzés. Mezőkövesd

Varga Marianna–Kertész Istvánné (szerk.)

1981 Matyó Népművészeti és Háziipari Szövetkezet 1951–1981. Mezőkövesd

TÖRTÉNETI ÉS MUZEOLÓGIAI ADATOK A MISKOLCI ÉS A KISGYŐRI METEORITOKRÓL

T. SZABÓ TIMEA

A meteorok (hullócsillagok) illetve ezeknek a Földre hullott darabja, a meteoritok már régóta foglalkoztatják az emberek fantáziáját. Számos babona, hiedelem kötődik hozzájuk.

A földtörténet során megszámlálhatatlan sok meteorit-becsapódás történt. Ha csak az emberiségnek a történetét nézzük, – ami elhanyagolható időben a Föld történetéhez – akkor is igen szép számú ezek mennyisége. De mik is ezek a meteoritok voltaképpen?

Röviden, a meteoroknak a földi légkörön való áthaladás után a felszínre hullott darabjai. Az atmoszférába jutó meteoroknak azonban csak viszonylag igen kis száma éri el a Földet, mivel a fellépő súrlódási erő következtében nagy részük magas hőmérsékletre hevül és elpárolog, illetve elég. Évente néhány százra tehető a tényleges becsapódások száma, azonban vannak szakértők, akik több ezerre is becsülik ezt. Azonban arról sem szabad elfeledkezni, hogy a lehullott és a megtalált darabok száma éles különbséget mutat. A megtalálás legfőképpen a becsapódás helyétől függ. Sok meteoritdarab már eleve a tengerekbe, óceánokba hullik, más részük hosszú évek alatt betemetődött, s amelyek a felszínen maradtak, azok nagy része is az idők során elmállott, s megsemmisült. Éppen a légkör hiánya illetve ritkasága az oka annak, hogy számos más égitest felszíne meteoritkráterek egész sorát mutatja. Ilyen például a Hold, a Merkúr vagy a Mars.

Anyaguk szerint beszélünk vas-, kő-, és kő-vasmeteoritokról. A földfelszínre hullott meteoritok nagy része a kő alapú meteoritok közül kerül ki. A vasmeteoritokban elsősorban vas-szulfidok és fémnikkel-vas fordul elő, míg a kőmeteoritokban a szilikátásványok uralkodnak számottevően. A vegyes, azaz a kő-vasmeteoritokban pedig mind a nikkal-vas, mind a szilikátásványok megtalálhatók. A meteoritok tudományos szempontból való feldolgozásának lehetősége abban rejlik, hogy Földünk születésével egy időben – kb. 4,6 milliárd éve – keletkeztek, s így anyaguk Naprendszerünk anyagával azonos.

Egy-egy meteorit általában onnan kapja a nevét, amely település közelében a földre csapódott. Vannak ismertebb és kevésbé ismert példányok. Az ismertebb esetek főként a meteorit nagyságával, a becsapódás helyével, következményeivel vagy későbbi sorsával kapcsolatosak. Talán a Földön a legrégebb óta ismert meteorit a mekkai Kábakő, a muzulmánok egyik szent helye, amiről sokáig csak gyanították, ma pedig már egész bizonyossággal tudják, hogy egy meteorit maradványa.¹ Hullásokról szinte a Föld egész területéről beszámoltak már, de vannak olyan helyek, ahol ezek száma kiugró. Ilyen például Kanada, Oroszország, Mexikó, Brazília, Franciaország vagy az Egyesült Államok.

¹ Az 1870-es években Laurin, osztrák konzulnak sikerült bejutnia a szent helyre, s egy darabkát letörnie a kőből, amit később meteoritként azonosítottak.

Nagyobb erősségű meteor-becsapódás esetén kráterek alakulhatnak ki. Ezek néhány métertől több tíz kilométerig terjedő átmérőjűek is lehetnek. Egyes kráterek napjainkra vízzel töltődtek fel, s krátertavak jöttek létre bennük.

A miskolci meteorithullás körülményeinek történeti áttekintése

Magyarországról is jegyezték fel becsapódásokat a közeli és a régmúlt időkből egyaránt. Egyes korabeli krónikások megjegyezték, hogy a Földön először észlelt és lejegyzett meteorit is magyar földön hullott valamikor. Ez a hely pedig nem volt más, mint Miskolc. A problémát azonban az okozza, hogy az állítólagosan lehullt 5 kő sorsa a bizonytalanság homályába vész.

Ez az információ motiválta munkámat és késztetett arra, hogy e városunkat érintő természeti jelenség történeti oldalával foglalkozzak. A kutatómunka során, a közvetlenül Miskolchoz kapcsolódó meteorit mellett, a látókörbe került egy, a közelben – Kisgyőr községben – az időben sokkal közelebb hullott meteorit is.

A kezdetekkor úgy gondoltam, hogy munkámat megkönnyítheti az a tény, hogy egy-egy becsapódás, s az azt kísérő égi jelenségek felkeltik a kor emberének figyelmét, ezáltal feljegyzésre kerülnek a krónikákban, visszaemlékezésekben. Először tehát a különböző irodalmi hivatkozások feldolgozásán volt a sor. Itt azonban már az elején néhány egymásnak ellentmondó adatba ütköztem. Ezeket próbáltam meg összehasonlítani, rendszerezni, észrevételezni.

Az általam fellelt legrégebbi dátumról származó miskolci vonatkozású adatot először a Pallas Nagy Lexikonában találtam meg. Itt, egy állítólagos Bonfin nevű szerzőre hivatkozva 5 emberfej nagyságú körül beszélnek, amelyek Miskolcon illetve a szomszédos Diósgyőrben hullottak, 1459-ben. Az évszámra és a forrásként megjelölt szerző nevére pillantva, akár Hunyadi Mátyás korának neves történetírója is eszünkbe juthatna. Azonban, betűre azonos nevű forrással, s az események hasonló leírásával, csak egy évszázaddal későbbi keltezéssel találkozhatunk több további szerzőnél is, különböző feljegyzésekben, iratokban. Így meg kell említeni dr. Pekár Károly közlését.² Ebben a szerző a szepesi evangélikus egyház dokumentumait veszi számba, amelyek között egy emlékezetes természeti esemény is felsorolásra kerül. Az évkönyvek szerint 1559-ben Miskolcon 5 emberfej nagyságú kő hullását észlelték. A körülmények leírása pontosan megegyezik az előzővel, csupán az évszám több kereken egy évszázaddal. Ezt a dátumot erősíti meg munkájában a 19. század végének illetve a 20. század elejének nagy magyar mineralógusa, Szabó József is.³ Ő szintén Bonfinra hivatkozik,⁴ s szintén 1559-et jelöli meg a hullás dátumának. Ettől eltérő, de ehhez nagyon közeli dátum szerepel a további forrásokban is. Ez pedig 1560 volt. Istvánffy Miklós⁵ 1622-ben, Kölnben megjelent történeti munkájában⁶ 5 kő becsapódásáról és az azt követő légköri változásokról ír. Az eddigi hivatkozások közül ez szól először a kövek, meteoritok későbbi sorsáról. Ezek

² Pekár K., 1904. 53.

³ Dr. Szabó József: a 19–20. század fordulójának nagy magyar mineralógusa, a selmeci bányászati akadémia egykori diákja.

⁴ Szabó J., 1864. 154–155.

⁵ Istvánffy Miklós: (1538–1615), humanista történetíró, alnádor. Fő művében az 1490 és 1606 közötti időszakot tárgyalja.

⁶ Istvánffy M.: (1622), *Pannonii historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae* (Köln).

szerint, állítólag az öt darabból négyet Bécsbe vittek, míg egy Diósgyőrben maradt.⁷ Az elszállított, elajándékozott, elvitt meteoritok későbbi sorsáról nem rendelkezünk hiteles forrással. Ezért is fordulhat elő, hogy az illusztrációban bemutatott kereső lapon a miskolci, diósgyőri meteoritot, mint nem bizonyított hullású (evidence is not conclusive) meteoritot jelölik.⁸ Érdekes megemlíteni, hogy Chladni 1819-ben kiadott meteoritgyűjteményében sem szerepelnek a kövek, bár a becsapódás ténye – 1559-es dátummal – regisztrálva van. Ugyanezt az évszámot jelöli meg Hey, 1966-ban kiadott londoni meteoritkatalógusában is. Istvánffyhoz hasonlóan Szent-Iványi Márton⁹ is hasonló időre teszi a hullás idejét, 1699-ben kiadott, szintén Magyarország történetével foglalkozó munkájában.¹⁰ Ő napra pontosan 1560. május 10-edikét adja meg a becsapódás dátumának. Helyszíneként pedig egy Mosócz nevű települést jelöl meg, ami nagy valószínűséggel egy téves névváltozata Miskolcnak.¹¹ Az 1560-as dátum megerősítését találjuk Szendrei János Miskolc monográfiájában is.¹² Ő egykori városi évkönyvekre hivatkozik. Ezek a következőt írják: „1560-ban emberfőnyi nagyságu kövek (meteor) hullottak alá az égből, melyek nemcsak az embereket, de sőt a házakat is elpusztították.” Itt találjuk nyomát először arra való utalásnak, hogy valamiféle kár érhetett akár az emberi életet, akár pedig az épületeket. További, pontosabb, számszerű adatokat azonban itt sem jelöl a szerző. Valószínűleg azonban nagy pusztítást végezhetek a meteoritok, mivel Szendrei a várost ért hatalmas természeti csapások tárgykörében említi az esetet.

Az eddigi adatok összegzéseként elmondható, hogy a különböző szerzőknél, hivatkozásoknál, lexikoni szócikkeknél három különböző adat jelent meg a meteorit hullás idejére. Ezek 1459, 1559 és 1560. A szerzők valamennyi évszámnál hiteles forrásokra hivatkoznak. Úgy mint évkönyvek, városkönyvek, történeti munkák, egyházi dokumentumok. Mivel nem három különböző hullásról van szó, ezért valamely adatok téves feltételezéseken alapulnak, illetve elírásról van szó. Ezt az is megerősíti, hogy több esetben a különböző évszámoknál az események, történések leírása ugyanaz vagy rendkívül hasonlatos.

A később megtalált szakirodalmi hivatkozások tovább erősítették a meglévő elentmondásokat. Két másik, a 19. század végéről származó publikáció is foglalkozik a miskolci meteoritokkal. Az egyik dr. Török József munkája. Két részből álló tanulmányában részletesen foglalkozik az egykori magyar birodalom területén lehullt meteoritokkal. Itt emlékezik meg néhány mondatban a miskolci, pontosabban a diósgyőri hullásról. Ő is a Bonfin hivatkozást említi, 1559-es dátummal. Megjegyezvén, hogy ha nem tűntek volna el darabjai nyomtalanul, akkor ez lett volna a második legrégebbi, dokumentált meteorit hullás az ensisheimi¹³ meteoritkő földet érése óta.

⁷ Balassa Zsigmond vitette a 4 darab követ Ferdinánd király udvarába, míg az ötödik a diósgyőri várban maradt.

⁸ Mindkét, tárgyalt meteorit ügyében megkereséssel fordultam a világviszonylatban az egyik legjelentősebb gyűjteménnyel rendelkező bécsi Természettudományi Múzeumhoz. Ugyanis a diósgyőri meteoritokkal kapcsolatban is utalnak rá, hogy a megtalált darabok nagyobbik része Bécsbe került.

⁹ Szent Iványi (Szentiványi) Márton: (1633–1705), jezsuita író, tanár. Érdeklődött a mezőgazdasági és természettudományok iránt. Összefoglalta kora tudományos ismereteit.

¹⁰ *Szent Iványi M.*: (1699) *Quindecim dilemmata Dominis A Catholicis ... oblata, Tyrnaviae.*

¹¹ Papp G., 2000. 85.

¹² Szendrei J., 1886. 20.

¹³ Elzászban, Ensisheimnél történt meteorit-becsapódás 1492. november 7-én. I. Miksa császár a város templomába vitette azt. Az egykori 130 kg-os kő megcsonkított darabja még ma is látható. Ezt tartják a Földön a legelőször dokumentált, feljegyzett és gyűjteményben ma is őrzött meteoritnak.

A másik fellelt tanulmány szerzője Szerényi Hugó.¹⁴ Ő a meteoritok történetével, típusaival, meghatározásukkal foglalkozó cikkében¹⁵ szintén említi a miskolci becsapódást. Ő azonban ismét azok táborát növeli, akik 1459-re teszik a nevezetes eseményt. Mondandóját megerősíti azzal a kijelentéssel, miszerint ha megmaradtak volna épségben e kövek, hazánké lett volna a dicsőség világviszonylatban.

Újabb két forrás, de a kérdés még mindig megválaszolatlan maradt. Mindegyik szerző mindhárom oldalon határozottan képviseli álláspontját, s folyamatosan felmerül egy Bonfin nevű történetíró neve, hivatkozásul az eseményekre.

Ki volt ez a Bonfin? Fontos volna tisztázni Bonfin személyazonosságát. Ki volt? Mikor működött? Milyen történeti munkái jelentek meg? Van-e valami kapcsolat közte és Bonfini, Hunyadi Mátyás híres történetírója között? Kutatásom egy részében megpróbáltam Bonfinről, koráról, személyéről különböző adatokat beszerezni. Sem egyéni ismereteim, sem irodalmi kutatásaim, sem múzeumunk történészeivel folytatott beszélgetéseim nem tártak fel használható adatokat e témában. Bonfin nevű történetíróról, krónikásról senki nem tudott, senkinek nem voltak ismeretei. Mindenhol csak Bonfininek, Hunyadi Mátyás udvari krónikásának a neve szerepelt. Ezek ismeretében megint felvetődik az évszámok helyességének, valóságának kérdése, melyik a hiteles évszám? Valóban Mátyás történetírója az adatok forrása? Ezáltal az 1459-es adatot fogadjuk el hitelesnek? Több szerző jelöli meg személyét hiteles forrásként.

Az is érdekes kérdés, hogy a később, de időben közel egykor élt szerzők miért képviselnek különböző álláspontokat a kérdésben? Valószínűleg nem egyszerű számjegyelírásról van szó, mivel álláspontjukat pro és kontra határozottan kifejtik, megerősítik.

Kutatásaim során eljutottam a diósgyőri plébánia hivatalba is, ahol azt a felvilágosítást kaptam, miszerint nem őriznek feljegyzéseket, iratokat a diósgyőri meteoritokról, de magáról a hullás esetleges tényéről sem.

A kisgyőri meteorit esete

E mellett a rendkívül érdekes meteorithullás mellett meg kell említenünk egy, habár nem miskolci, de közelbe eső meteorit-becsapódást. Ez éppen olyan rejtélyes esetet képez, mint a fentebb tárgyalt diósgyőri darabok története. Bár századokkal később hullt az előzőnél, mégsem rendelkezünk jóval több és megbízhatóbb információval annál. Ez a Kisgyőr területén 1901-ben történt eset volt. Elsőként Koch Sándor: „Magyarország ásványai” c. munkájában találtam utalást erre. Azonban Koch is már, mint kérdőjeles meteoritot említi könyvében. A későbbi szakirodalmi kutatások során azonban újabb nyomát találtam ennek a meteoritnak. Nevezetesen Tokody L.–Dudichné Vendl Mária: Magyarország meteoritgyűjteményei c. munkájában.¹⁶ Itt kerül említésre „b 221” leltári számon egy Kis-Győrből származó meteorit. Ennek súlya 3,61 gramm. A Kisgyőrben tett kutatómunka azonban eddig semmilyen helyi információt nem tárt fel. Pontosabban, ha azt információnak lehet tekinteni, hogy a falu helytörténettel foglalkozó kutatói sem tudtak hasznos adatokkal szolgálni. Még csak nem is hallottak a hullásról, nemhogy a kövek további sorsáról rendelkeznének pontos adatokkal. Meg kell jegyezni, habár az általam fellelt források nagy része meteoritként (meteoritkőként) tartja nyilván a kisgyőri

¹⁴ Szerényi Hugó: (1857–1909), természettudományos író, tanár. Több száz cikket írt a természettudományok, főleg az ásványtan és földtan témaköréből.

¹⁵ Szerényi H., 1883. XXXIV. kötet, 48–69.

¹⁶ Tokody L.–Dudichné Vendl M., 1951. 35.

darabokat, vannak utalások arra, hogy néhányan kérdéses meteoritként jegyzik ezeket. Közéjük tartozik Zsivny Viktor is,¹⁷ akinek levelére hivatkozva került be ilyen megjegyzéssel a kisgyőri meteorit a már fentebb hivatkozott 1966-os Hey-féle londoni katalógusba.

A Herman Ottó Múzeum jogelődje a Borsod-Miskolci Múzeum természettajzi gyűjteményének egykori érkezési naplóját áttanulmányozva „180”-as leltári számon találtam nyomát a kisgyőri meteoritdaraboknak. Ezek szerint 5 darab meteorit-származék került a múzeum kő- és ásványgyűjteményébe, Nagy Sámuel által. Azonban arra vonatkozó adat, hogy vétel, ajándék vagy gyűjtés történt, nincs.

A többi gyűjteményi gyarapodást megvizsgálva azonban arra a következtetésre jutottam, hogy feltehetőleg ajándékozásról lehet szó. Pontosán azt sem tudjuk a leltárkönyvből, hogy mikor történt a gyarapodás. A beírás mindössze azt tartalmazza, hogy a meteoritok – mint ahogy eddig is tudtuk – 1901. május 23-án hullottak le a Miskolchoz közeli Kisgyőrben. További kutatómunkám során néhány gyűjteményi információt, adatot felleltem a korabeli Borsod-Miskolci Múzeum ismertető katalógusaiban. Ilyen az 1902-ben, Molnár József múzeumi ör szerkesztésében kiadott példány is. Ebben külön fejezet foglalkozik a múzeum ásvány- és kőületgyűjteményével. Az összeállítást Budai József készítette. A bevezetőben megjegyzi, hogy a felsorolt, kiállított darabokat a földszinti nagyterem „A” és „E” szakaszában helyezték el. A felsorolás „120”, „121”, „122”, „123”, „124” tételei tartalmazzák a kisgyőri meteoritokat.

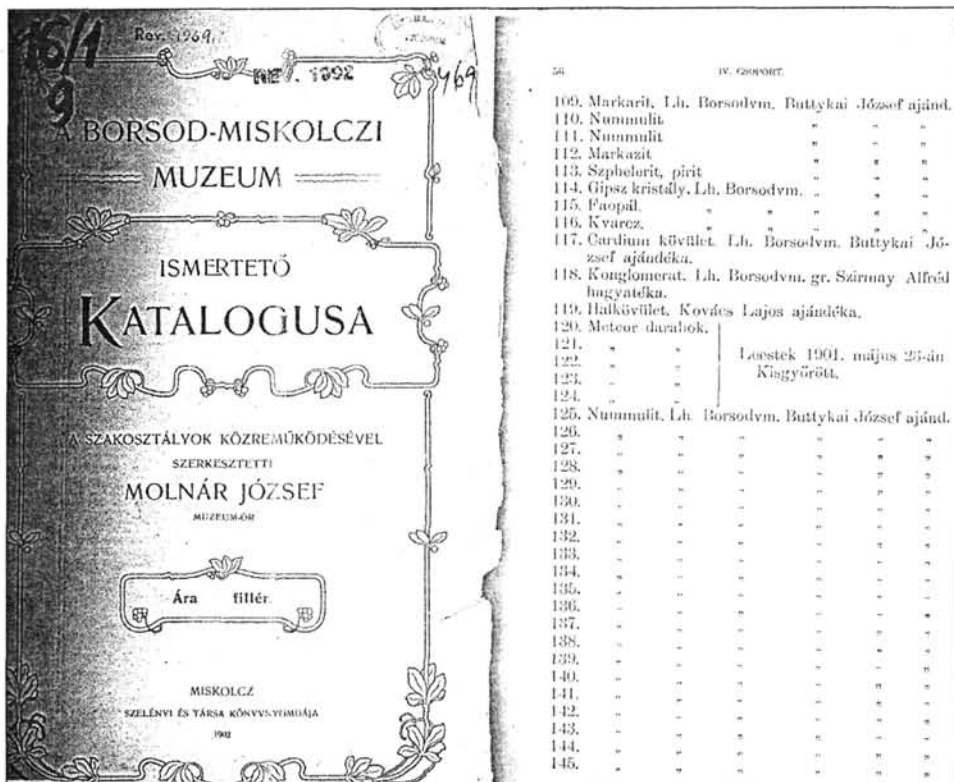
Megjegyezve, hogy hullásuk 1901. május 23-án történt. Tehát ez azt jelenti, hogy a kövek feltehetőleg a leesésük után nem sokkal bekerültek a múzeumi gyűjteménybe, de legkésőbb 1902-ben már részét képezték. Nehezíti a gyűjtemény-nyilvántartás feldolgozását az a tény, hogy az 1905-ös évtől kezdve az ásvány- és kőületgyűjtemény nem képezett külön egységet, hanem „természettajzi tár” név alatt, a többi ilyen jellegű gyűjteménnyel együtt kezelték. Valószínűleg több évig, évtizedig voltak a múzeum birtokában. Későbbi sorsuk azonban rendkívül kérdéses. A darabok fellelhetőségét nehezíti az a tény, hogy az 1950-es években felszámolták a múzeum természettudományi gyűjteményét. A múzeum 1999-ben ünnepelte fennállásának 100 éves évfordulóját. Ebből az alkalomból több visszaemlékezés is elhangzott az intézmény történetével kapcsolatban.

№	Leírás	Mennyiség	Forrás
163	Styrian meteorite	2	Buday József
164	"	1	Herman Ottó
165	Apog meteorite	1	"
166	Apog meteorite	1	"
167	Apog meteorite	1	"
168	Apog meteorite	1	"
169	Apog meteorite	1	"
170	Apog meteorite	1	"
171	Apog meteorite	1	"
172	Apog meteorite	1	"
173	Apog meteorite	1	"
174	Apog meteorite	1	"
175	Apog meteorite	2	"
176	Apog meteorite	1	"
177	Apog meteorite	1	"
178	Apog meteorite	1	"
179	Apog meteorite	1	"
180	Apog meteorite	5	"

1. kép. A Herman Ottó Múzeum egykori leltárkönyve, a kisgyőri meteoritdarabok beérkezéséről

¹⁷ Zsivny Viktor: (1886–1953), a Magyar Nemzeti Múzeum Ásvány- és Őslénytárának egykori vezetője.

Ezekben is szó esik arról, hogy 1961-re a múzeum nyilvántartott műtárgyainak száma jócskán az 1941-es szint alá esett vissza, 68 579 leltári példány volt dokumentálva.¹⁸ Ennek okaként a természettudományi gyűjtemény megszüntetését illetve az okmánytárnak az Állami Levéltárnak való átadását jelölik meg. 1953-ban új leltárkönyvek készültek el, melyek az akkori állományt egy vegyes leltári kimutatásban rögzítették. Ide a korábban meglévő, de később elveszett, felszámolt vagy megsemmisült darabok már be sem kerültek.

2. kép. A kisgyőri meteoritok megjelenése a múzeum ismertető katalógusában

Megsemmisülésük feltételezett ideje, mint azt már korábban is jeleztem az 50-es évek, amikor az egész természettudományi gyűjtemény megszüntetésre került. A szóbeli közlés alapján, amit múzeumunk igazgatója dr. Veres László tett múzeumtörténeti kutatásairól, a természettudományi gyűjtemény egy része, az állattani 1949-ben került el az intézménytől, s később a helyi oktatási intézmények állományát gazdagította. A gyűjtemény másik részét, amit az ásványok, kövek és kővételek alkottak néhány évvel később, az 50-es évek folyamán számolták fel. Az anyag jelentős része a Nemzeti Múzeum egykori természettudományi gyűjteményébe került. Ezek után a kérdés az, hogy az 1951-es meteoritkatalógusban fellelt, ez utóbbi helyen őrzött kisgyőri meteoritdarab eredetileg Kisgyőrből közvetlenül került a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe, vagy ennek

¹⁸ 1941-ben 73 506 egyedileg nyilvántartott műtárgya volt a múzeumnak. (Forrás: A Herman Ottó Múzeum Műkincsei c. kötet, szerk.: Veres László–Viga Gyula, Miskolc, 1999.)

<i>MetBase for Windows 5.0</i>		Detailed Meteorite Record	
Meteorite Name: Kis-Gyor			
Country: Hungary			
State/District: Borsod, Miskolcz			
Co-ordinates: 48°1'N, 20°42'E			
Date of find: 1901, (known)			
Total known weight: 0.0036kg (preserved in collections)		Number of pieces: 1	
Remarks: Doubtful Case			
Classification:			
Type:		Shock Stage:	Weathering Stage:
Mineral Analyses:			
Pairings: not known		Synonyms: not known	
Description and references:			
A specimen of 3.61g in the Hungarian Nat. Mus., Budapest, is said to have fallen or been found in 1901, but is not included in the list of Hungarian meteorites. It is not stated whether it is an iron or a stone, L.Tokody and M.Dudich, Magyarország Meteoritgyűjteményei, Budapest, 1951, p.35, 89. Doubtful, M.H.Hey, Cat. Met., 1966, p.243.			
Repositories of specimens:			
repositories of specimens unknown			
Repositories of prepared sections:			
repositories of prepared sections unknown			
<i>MetBase for Windows 5.0</i>		Detailed Meteorite Record	
Meteorite Name: Miskolcz			
Country: Hungary			
State/District:			
Co-ordinates: 48°7'N, 20°48'E			
Date of fall: 1559			
Total known weight: unknown		Number of pieces: 5	
Remarks: Doubtful Case			
Classification:			
Type:	Stone	Shock Stage:	Weathering Stage:
Mineral Analyses:			
Pairings: not known		Synonyms: Miscoicz	
Description and references:			
Five large stones are said to have fallen, E.F.F.Chladni, Die Feuer-Meteore, Wien, 1819, p.214, but the evidence is not conclusive, M.H.Hey, Cat. Met., 1966, p.308.			
Repositories of specimens:			
repositories of specimens unknown			
Repositories of prepared sections:			
repositories of prepared sections unknown			

3. kép. A bécsi Természettudományi Múzeum Meteoritgyűjteményéből elküldött keresőlapok a két meteoritról

az 1950-es évekbeli átadásnak a maradványa. Ha ez az utóbbi verzió a valós, akkor az a probléma, hogy mi történt a további 4 példánnyal, mivel az adatok szerint, mint azt már az előbbieken is jeleztem a Borsod-Miskolci Múzeumban 5 darabot tartottak nyilván, a meteoritkatalógusban csupán egyet. Ha pedig ezek egy újabb gyűjteménygyarapodás részét képezték, úgy szintén érdemes megvizsgálni további sorsukat. Hova kerültek? Leltári állományban vannak-e még? Ha nem, mi történt velük? Ezzel kapcsolatos kérdéseimmel a Nemzeti Múzeum természettudományi részlegének utódját képező – ma már önálló – Magyar Természettudományi Múzeum ásvány- és kőzettárának muzeológusához, dr. Papp Gáborhoz fordultam. Ő annyiban tudta megerősíteni az információimat a kisgyőri meteorittal kapcsolatban, miszerint említést tesznek róla a Hey-féle meteoritkatalógusban. Információi szerint azonban ez a darab is megsemmisült a természettudományi gyűjtemény nagy részét érintő 1956-os pusztulásban. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az 1969-ben dr. Ravasz Csaba által készített katalógus¹⁹ mindössze két magyarországi lelőhelyet említ: az ófehértóit és a zsadányit. Az összeállítás már az 1956-os tragikus tűzvész utáni állapotokat mutatja be. Számomra azonban még most sem világos, hogy ez a megsemmisülés csak azt az egy, a már az 1951-es katalógusban jelölt darabot érintette, vagy beletartozhattak a Miskolcra elkerült darabok is. Erre pontos utalás nincs Papp Gábor közlésében.

A múzeumi történeti forrásokban kutakodva sem sikerült sokkal jobban előrehaladni. A múzeumtörténeti visszaemlékezések csak közvetve vagy egyáltalán nem említik a természettudományi gyűjtemény felszámolódásának körülményeit. További sorsukra alig térnek ki. 1953-tól Komáromy József állt intézményünk élén, akinek nevéhez fűződnek a múzeum átszervezésével kapcsolatos munkálatok. 1955-ig, Árokszállásy Zoltán személyében még természettudományos muzeológus is dolgozott az intézménynél. Miután 1955-ben a minisztérium megszüntette ezt a munkakört, lassan a gyűjtemény is felszámolásra került. Komáromy a megmaradt darabokat átadta az MNM természettudományi részlegének.

Mindkét tárgyalt meteorit ügyében megkereséssel fordultam a világviszonylatban az egyik legjelentősebb gyűjteménnyel rendelkező bécsi Természettudományi Múzeumhoz. Ugyanis a diósgyőri meteoritokkal kapcsolatban is utalnak rá, hogy a megtalált darabok nagyobbik része Bécsbe került. Azonban sem erről, sem a kisgyőri meteoritról illetve ezeknek az ottani múzeumba kerüléséről nincs tudomásuk az illetékeseknek. Dr. Gero Kuratnak a közlése szerint nem találták gyűjteményükben nyomát ezen meteoritoknak. Lehetségesnek tartja esetleg azt, hogy ezek pseudometeoritok lehetnek, amelyeket azonban nem katalogizálnak.

Számtalan adat, információ került elő a kutatás során, s ezek újabb lehetőségeket is feltárhatnak. Pontos, határozott válasz, az ismertett meteoritok végleges sorsával kapcsolatban azonban – legalábbis egyelőre – nem adható. Ezért a téma, lehetőség szerint további kutatómunkát igényel.

¹⁹ Ravasz Cs.: Catalogue of Meteorites of Hungarian Natural History Museum Introduction, Természettudományi Múzeum meteoritgyűjteményének katalógusa, *Fragmenta Mineralogica et Palaeontologica*, 1969. 3–109.

IRODALOM

Molnár József (szerk.)

1902 A Borsod-Miskolci Múzeum ismertető katalógusa, Szelényi és Társa, Miskolc, 52–55.

Papp Gábor

2000 Early reports on meteorite falls in the Carpathian basin (Korai meteorithullások a Kárpát-medencében), 85. Acta. Miner.-Petr., Supplementum, XLI, Szegedi Egyetem, Szeged

Pekár Károly

1904 A szepesi egyház történetére vonatkozó kivonatos krónika, Történelmi Tár, Új Folyam V., 53. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest

Szabó József

1864 Ásványtan, különös tekintettel az ásványok gyakorlati meghatározására. Budapest

Szendrei János

1886 Miskolcz város története és egyetemes helyirata, I. kötet, Miskolcz Város Községe, Miskolc, 20.

Szterényi Hugó

1883 A meteoritekről, Budapesti Szemle, XXXIV. kötet, 48–69.

Tokody László–Dudichné Vendl Mária

1951 Magyarország meteoritgyűjteményei, Akadémiai Kiadó, Budapest

Tóth-Szabó Tímea

2003 Historical-Museological Data of the Meteorite of Kisgyőr, Acta Mineralogica-Petrographica, Abstract Series

Török József

1882 A magyar birodalom meteoritjei I– II., Természettudományi Közlöny, XIV. kötet, 433–442, 497–514.

TARTALOM

<i>Ringer Árpád</i> : Őskőkori kovabányászat és kovakő-feldolgozás a miskolci Avason	5
<i>Szentesi Edina</i> : A Borsod-Miskolczi Múzeum és az ősemberkutató kapcsolata 1914-ig	17
<i>Csengeri Piroska</i> : Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája legkorábbi időszakának települése a Hernád völgyében (Előzetes jelentés a Novajidrányt elkerülő út mentén végzett 2002. évi leletmentésről).....	41
<i>B. Hellebrandt Magdolna</i> : Adatok Vilmány régészeti topográfiájához.....	69
<i>Wolf Mária</i> : Adatok 10. századi edényművességünkhöz A borsodi leletek tanúságai	85
<i>Simonyi Erika</i> : Előzetes jelentés a felsőzsolca-várdombi ásatásról (1992–2001).....	109
<i>Kővári Ivett–Szathmáry László</i> : A továbbélés megítélése az Ároktő, Csík-gát leőhelyen feltárt 5–9. századi csontvázleletek alapján.....	135
<i>Szőrényi Gábor András</i> : A csorbakői vár története 1648-ig	165
<i>Sós István</i> : A regéi vár tisztviselői és lakóinak élete a 17. század első felében	227
<i>Gyulai Éva</i> : „Virgina és veresgyörgy” A szendrői Alsóvár és majorság 1697. és 1716. évi inventáriuma	265
<i>Siska József</i> : ALTA NON ALTE (A ‘Sennyey család története).....	283
<i>Tarcai Béla</i> : A négyesi Szepessy család története	309
<i>Dobrossy István</i> : Az avasi református (műemlékké nyilvánított) temető története	339
<i>Frisnyák Zsuzsa</i> : Magyarország kocsi- és szekérállománya, 1889	359
<i>Csiki Tamás</i> : A kassai zsidóság a Holocaust idején	387
<i>Pirint Andrea</i> : Főúri ősgalériák emlékei a Herman Ottó Múzeum képzőművészeti gyűjteményében	399
<i>Békési Gábor</i> : „Maradok szeretve tisztelő barátod...” Telepi György a dokumentumok tükrében.....	409
<i>Sümei György</i> : „Egyetlen dimenzióknak a jelen” Szalay Lajos és László Gyula levelezéséből (1970–1991).....	463
<i>Goda Gertrud</i> : Emlékművek születése Miskolcon (1945–1960).....	499
<i>Mizser Lajos</i> : Cserépfalu becenevei (1525–1974).....	511
<i>Mizser Lajos</i> : Ragadványnevek Cserépfaluban	517
<i>Osgyáni Gábor</i> : Megjegyzések a hagyományos gazdálkodás átalakulásához és fellelhető emlékeihez a Zempléni-hegység belső területén.....	529
<i>Tóth Arnold</i> : Újabb vőfélyversek a kisgyőri népi kéziratos gyűjteményből	543
<i>Demeter Éva</i> : Húsvéti üdvözlőlapok a Zempléni Múzeumban.....	567
<i>Bencsik János</i> : Balassa Iván Borsod-Abaúj-Zemplén megyében	583
<i>Tóth Gergely</i> : Balassa Iván Borsod-Abaúj-Zemplén megyéről szóló művei.....	589
KÖZLEMÉNYEK	
<i>Bodnár Tamás</i> : Borsod megyei prédikátorok az 1576–1652 közötti tizedjegyzékek alapján	597
<i>János István</i> : Hegyaljai bormitológia és az újlatin irodalom	622
<i>Veres László</i> : Die wallonischen Erinnerungen an die Trauben- und Weinkultur in Nordungarn	629

<i>Spóner Péter</i> : A Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattár első világháborúra vonatkozó gyűjteményének adatbázisa	634
<i>Tóth Máté</i> : Sassy Csaba Babitshoz írt levelei tükrében	644
<i>Hideg Ágnes</i> : Brósz Károly könyvtárnok	653
<i>Szilágyi Miklós</i> : Személyes vélemény a néprajztudomány helyzetéről készült előterjesztéshez – 1977.	659
<i>Viszóczky Ilona</i> : Néhány adalék a Matyó Múzeum hímzéseinek vizsgálatához	668
<i>T. Szabó Timea</i> : Történeti és muzeológiai adatok a miskolci és a kisgyőri meteoritokról.....	676

INHALT

<i>Árpád Ringer</i> : Des mines et des ateliers de silex préhistoriques sur le mont Avás à Miskolc.....	5
<i>Edina Szentesi</i> : Das Borsod-Miskolczer Museum und seine Beziehung zur Erforschung der Urmenschen bis 1914	17
<i>Piroska Csengeri</i> : The settlement of the earliest phase of the alföld linear pottery culture in the Hernád valley (Preliminary report from a rescue excavation along the trunk road no. 3 at Novajidrány in 2002)	41
<i>Magdolna B. Hellebrandt</i> : Informationen zu der archäologischen Topografie von Vilmány.....	69
<i>Mária Wolf</i> : Informationen zu unserer Töpferkunst des 10. Jahrhunderts Die Lehre der Funde in Borsod	85
<i>Erika Simonyi</i> : Report on the excavations at Felsőzsolca-Várdomb (1992–2001).....	109
<i>Ivett Kővári–László Szathmáry</i> : Assessment of surviving relying upon the 5–9 th century skeletal findings dug up at the location of Ároktő, Csík-gát	135
<i>Gábor András Szörényi</i> : The history of the castle of Csorbakő until 1648.....	165
<i>István Sós</i> : Offizielle und Lebenslage in der Burg Regéc, am erste Hälfte des XVII. Jahrhundert.	227
<i>Éva Gyulai</i> : Virgina und Veresgyörgy das Inventar der Unteren Burg und der Gutsherrschaft aus den Jahren 1697 und 1716.....	265
<i>József Siska</i> : ALTA NON ALTE (Die Geschichte der Familie 'Sennyey).....	283
<i>Béla Tarczai</i> : Die Geschichte der Adelfamilie négyesi Szepessy	309
<i>István Dobrossy</i> : Die Geschichte des Miskolczer Denkmals Avaser Reformierter Friedhof.....	339
<i>Zsuzsa Frisnyák</i> : Cart and farm-wagon asset of Hungary, 1889	359
<i>Tamás Csiki</i> : The Jewish community of Kosice during the age of the Holocaust	387
<i>Andrea Pirint</i> : Aristokratische Erinnerungsgegenstände der Urgalerien im bildkünstlerischen Kabinett des Herman Ottó Museums	399
<i>Gábor Békési</i> : „I remain yours respectfully...” György Telepi in the mirror of documents.....	409
<i>György Sümegi</i> : Unsere einzige Dimension ist die Gegenwart Aus dem Briefwechsel zwischen Lajos Szalay und Gyula László	463
<i>Gertrúd Goda</i> : Die Geburt von Denkmälern in Miskolc (1945–1960).....	499
<i>Lajos Mizser</i> : Die Kosenamen in Cserépfalu (1525–1974)	511
<i>Lajos Mizser</i> : Zunamen in Cserépfalu	517
<i>Gábor Osgyáni</i> : Thoughts on reorganization of traditional agriculture and retraceable memories around the interior of Zemplén-hills	529
<i>Arnold Tóth</i> : Neue Brautführer-Reden aus der handschriftlichen Kisgyöerer Volkssammlung.....	543
<i>Éva Demeter</i> : Easter greetings in the Zemplén Museum	567
<i>János Bencsik</i> : Balassa Iván und das Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén	583

MITTEILUNGEN

<i>Tamás Bodnár</i> : Die Prediger vom Komitat Borsod auf Grund der Listen über die Kirchensteuer zwischen 1576 und 1652.....	597
<i>István János</i> : Die Weinmythologie von Hegyalja und die neulateinische Literatur	622
<i>László Veres</i> : Die wallonischen Erinnerungen an die Trauben- und Weinkultur in Nordungarn	629
<i>Péter Spóner</i> : Die sich mit dem Ersten Weltkrieg beschäftigende Datenbank in der lokalgeschichtlichen Datensammlung des Herman Ottó Museums	634
<i>Máté Tóth</i> : Die von Csaba Sassy an Babits geschriebenen Briefe.....	644
<i>Ágnes Hideg</i> : Der Bibliothekar Károly Brósz.....	653
<i>Miklós Szilágyi</i> : Persönliche Meinung zur Vorlage über die Lage der volkskundlichen Wissenschaft – 1977	659
<i>Ilona Vízóczy</i> : Einige Erläuterungen zur Untersuchung der Stickereien des Matyó-Museums	668
<i>Tímea T. Szabó</i> : Historische und museologische Daten über die Miskolcer und Kisgyőrer Meteoriten	676

